

BIBLIOTHECA INDICA ;

A

COLLECTION OF ORIENTAL WORKS

PUBLISHED UNDER THE SUPERINTENDENCE OF THE

ASIATIC SOCIETY OF BENGAL.

NEW SERIES

Nos. 218, 224, 235, 244, 251, 270, 280, 285, 286, and 293.

Vedas. Samaveda
Sāma Veda Sāñhitā.

WITH THE COMMENTARY OF

SA'YANA A'CHA'RYA.

EDITED BY

SATYAVRATA SA'MAS'RAMI.

EDITOR OF THE HINDU COMMENTATOR,

VOL. I.

CALCUTTA.

PRINTED AT THE GANES A PRESS.

1874.

सामवेदसंहिता

तत्र

॥ छन्दोमार्चिकः ॥

तत्रापि आग्नेयेन्द्रेति पर्वहयात्मकः

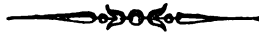
अध्यायचतुष्कः प्रथमोभागः

भगवत्सायणाचार्य-विरचित-भाष्य-सहितः

श्रीलक्ष्मी

वङ्गदेशीयासियाटीक-समाजाभ्यर्थनया

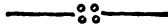

अधीतवेद-“प्रब्रकन्ननन्दिनी”-सम्पादकेन

श्रीसत्यव्रतसामश्रमिभट्टाचार्येण

वङ्गसामगेन

दीक्षितो यथावसरं शोधितश्च ।

कलिकाता

गणेशयन्त्रे मुद्रितः

शकाः १८१५ ।

॥ छन्दःपार्श्विकस्य परिच्छेद-सूची ॥

परिच्छेदः	पृष्ठं
<u>अथ आद्येयम् पद्यं</u> ...	८१
अथ प्रथमः प्रपाठकः ...	८१
— १ चर्यौ = १० द्रवतः = (१ मे द्रवति १० कवः, २ये १०, ३ये १०, ४ये १०, ५मे १०; द्वितीयाह-प्रथमे वा ६७ ८, ७मे १०, ८मे ८, ९मे १०, १०मे ९) ८९ कवः।	
अथ द्वितीयः प्रपाठकः ...	१५८
— १ चर्यौ = १० द्रवतः = (१ मे द्रवति १० कवः, २ये ८ = सङ्कलनवा	
अष्टादश कवः आद्येय-पर्वोक्तमताः, अपराः—३ये १०, ४ये १०, ५मे १०; द्वितीयाह-प्रथमे वा ६७ १०, ७मे १०, ८मे १०, ९मे १०, १० मे ८ कवी द्वितीये रेन्ने पर्वणि परिजिताः) ८० कवः।	
(इति आन्नेयम् पर्व—अथ प्रथम-समयः ८९ कवःकः + द्वितीय-प्रपाठकस्यादिमाः १८ = सङ्कलनया १०७ कवः)	
<u>अथ रेन्नेयम् पर्व</u> ...	१८८
अथ तृतीयः प्रपाठकः ...	४१२
— १ चर्यौ = १० द्रवतः = (१ मे द्रवति १० कवः, २ये १०, ३ये ८,	

परिच्छेदः	पृष्ठं
४ये १०, ५मे १०, द्वितीयाह-प्रथमे वा ६७ १०, ७मे १०, ८मे १०, ९मे १०, १०मे १०) ८८ कवः।	
अथ चतुर्थः प्रपाठकः ...	५८०
— १ चर्यौ = १० द्रवतः = (१ मे द्रवति १० कवः, २ये १०, ३ये १०, ४ये ८, ५मे १०; द्वितीयाह-प्रथमे वा ६७ १०, ७मे ८, ८मे ८, ९मे ११, १०मे १०) ८८ कवः।	
अथ पञ्चमः प्रपाठकः ...	८०९
— १ चर्यौ = १० द्रवतः = (१ मे द्रवति ८ कवः, २ये १०, ३ये १०, ४ये ८, ५मे १०; द्वितीयाह-प्रथमे वा ६७ १०, ७मे १०, ८मे १० = सङ्कलनया ७९ कवः रेन्नेय-पर्वोक्तमताः, अपराः नवम-द्रवत-द्रवदात्मकाः १० कवः तृतीये पावमाने पर्वणि परिजिताः) ८९ कवः।	
(इति रेन्नेयम् पर्व—अथ द्वितीय-प्रपाठकोयाः शेषा कवः ७८ + तृतीय-प्रपाठकः समयः ८८ + चतुर्थः प्रपाठकः समयः ८८ + पञ्चम-प्रपाठकस्यादिमाः, ७९ = सङ्कलनया १५१ कवः)।	

(Indo)

2332

॥ गेयगानस्य परिच्छेद-सूची ॥

परिच्छेदः	पृष्ठं
अथ प्रथमः प्रपाठकः ..	८४
= १ अक्षौ = (१४ = १६) ०० ।	
अथ द्वितीयः प्रपाठकः ...	१६१
= १ अक्षौ = (४० = ११) ०१ ।	
अथ तृतीयः प्रपाठकः ..	१७८
= १ अक्षौ = (१८ [इमान्येव... १८०	
सामानि आग्नेय-पर्यागर्जतानि]	
— ११) ०० ।	
अथ चतुर्थः प्रपाठकः ...	११४
= १ अक्षौ = (१४ = १६) ०० ।	
अथ पञ्चमः प्रपाठकः ...	१६८
= १ अक्षौ = (१५ = १५) ०० ।	
अथ षष्ठः प्रपाठकः ...	४४३
= १ अक्षौ = (१० = १५) ०१ ।	
अथ सप्तमः प्रपाठकः ...	५१६
= १ अक्षौ = (१२ = १६) ०८ ।	

परिच्छेदः	पृष्ठं
अथ अष्टमः प्रपाठकः ...	५८४
= १ अक्षौ = (१६ = १४) ०० ।	
अथ नवमः प्रपाठकः ...	६०२
= २ अक्षौ = (११ = १५) १६ ।	
अथ दशमः प्रपाठकः ...	७१०
= १ अक्षौ = (१४ = १५) १८ ।	
अथ एकादशः प्रपाठकः ...	८१८
= १ अक्षौ = (१६ = १८) ०४ ।	
अथ द्वादशः प्रपाठकः ...	८८०
= २ अक्षौ = (४३ = ११) ०३ ।	
तत्र प्रथमाक्षौ आन्येव ४१ ऐन्द्रपर्याग- र्जतानि ।	

[इति वेङ्गम् पर्व]

अथ सायणभाष्यस्य परिच्छेद-सूची ।

परिच्छेदः	पृ-पं
अथ भाष्यावतरणिका ...	१-४
अथ होषु द्वातु-त्रय-कर्तव्य-प्रति- पादकमन्त्रार्थ-बोजनम् ...	३-१

परिच्छेदः	पृ-पं
(अथ द्विषष्टि विचारः)	
१ मन्त्रवेदयोः विज्ञेय-विचार-प्रक्रमे	
मन्त्राद्यवयवम् ...	४-१

परिच्छेदः	पृ-पं
१ तत्रैव ब्राह्मण-संक्षेपम् ...	१-१
२-४-५ मन्त्र-विशेषाणामुपक्रमः साम-	
कपाकां कृत्वाणि ...	७-१४
६ "तीतिषु सामाख्या (१ च)	
१पा० १४ सू० जै०)" विमर्शकम्	
एवमन्त्रमन्त्रिकपद्यम् ...	८-६
७ सामग्र्यस्य भावभाष-वाचिन्-	
निर्णयः ...	१०-८
८ अक्षरविकारादीनां सामग्र्या-	
द्वयवर्णनम् ...	११-११
९ क्षोभकक्षय-वर्णनम् ...	१२-६
१० ज्ञाने वर्ण-क्षोभादि-विकयको	
विचारः ..	१४-४
११ इन्द्राग्रव्यङ्ग्य-विधानम् ..	१५-११
१२ साक्षां देवता-श्रुति-चेतुल-	
वर्णनम् ...	१६-१५
१३ साक्षां कृत्वा प्रति संस्कारज-	
व्यवस्था ...	१७-१
१४ अक्षरव्यङ्ग्य पीठपेयापीठपेयल-	
विचारः ...	१८-८
१५ "एकं साम मृचे क्रियते क्षीवि-	
यम्-इति विधान-मूलको वि-	
चारः, मृचे करण-प्रकारश्च ...	१९-६
१६ मृत्-क्षेत्र-विवयको विचारः ...	२१-१
१७ मन्त्र-स्त्रयोदशराश्यायोगां कृत्वा	
कृत्वा मिति विचारः ...	२२-६
१८ वैश्वोक्त-सामोचन-विचारः ...	२४-६

परिच्छेदः	पृ-पं
१८ विषयव्यङ्ग्यकथोदगत्वीर्यवी	
ईरदादि-ज्ञान-प्रकारः ...	२५-१
१९ उद्यती-विचारप्रपञ्चोः प्रपञ्च-	
विशेषेण द्वयोर्दृष्टयोः सम्पादनम् २८-२	
२० वद्विर्भावनीमिक्षिपुषां ज्ञानतीनां	
सम्पादनादिकम् ...	२२-१५
२१ पादप्रपञ्चनविचारः ...	२७-१
२२ "यद् योस्यां तदुत्तरयोर्भावति"	
-इति विधानमूलको विचारः	
तथाकरणप्रकारश्च ...	२८-४
२३ उत्तरयोः क्षोभातिदेशकवचनम्	३०-६
२४ सामवेदिनां साक्षैवाहुष्ठाकर्म-	
व्यता-निरूपयम् ..	३१-७
२५ उद्यत्प्रपञ्चादिषु वर्णसाक्ष्य-	
विधानम् ...	३२-४
२६ उद्यत्प्रकारवीर्यमसुषुप्तयकयवम्	३३-१
२७ पृष्ठग्रन्थस्य वैदिकनामवेद्य-	
कथनम् ..	३२-१२
२८ विद्वन्मन्त्रविचारः ...	३४-५
२९ विधानग्रन्थस्य नामवेद्य-	
निर्णयः ..	३५-१
—वद्विषयव्यङ्ग्यकथादीनां नाम-	
वेद्यनिर्णयः ..	३६-८
—विद्वदादिस्त्रीनामां सङ्क-	
कथनम् ...	३७-५
३० उदादिस्त्रीनामां प्रधानकर्तव्य-	
निर्णयः ..	५०-१६

परिच्छेदः	पृ-पं
११ रेकतीषु कृषु वारयन्तीष-साम-	
मान-प्रकार-बोधनम् ...	५१-१४
१२ निबन्धविशेषाणां काव्यत्व-	
कथनम्	५३-८
१४ सामान्योपदेश-जीवैक्य-धर्म-	
विचार	५५-११
१५ आधाने वामदेवादीनामुपायु-	
मेयत्वनिर्णयः	५६-८
१६ एकविंशद्विंशोत्तमविचारः ...	५७-५
१७ आवापोद्वापविचारः ...	५८-१०
१८ अन्वयव्यत्यय सर्वविषयत्व-	
कथनम्	५९-१०
१९ सर्वपृष्ठान्तिदेशनिर्णयः ...	६०-१२
२० करसामयिकारविमलनम् ..	६१-१
२१ लोकादिषाणां आध्यपृष्ठान्ति-	
लोचन समुच्चयनिर्णयः ...	६४-६
२२ कौत्सादिषाणः प्राकृतवाचकत्व-	
निर्णयः	६५-६
२३ तन्मैव विशेषव्यवस्था ...	६६-१
२४ लोम-दृष्टदृष्टयोः प्रकृत-वाच-	
कत्व-निर्णयः	६६-१४
२५ इन्द्रोविशेषत आवापकथनम्	६७-६
२६ कथयन्तारं स्वयोनावेवेति	
निर्धारणम्	६७-११
२७ पञ्चविंशे तु विशेषव्यवस्था	६८-१
२८ निरुद्धित्यपि नष्टाणां व्यवस्था...	७०-३
२ धर्मानसकलावधि कर्तव्यत्व-	

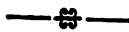
परिच्छेदः	पृ-पं
मिति निर्णयः	७१-११
५० आनमात् लोम-वर्द्धन-प्रकार-	
निर्णयः	७२-७
५१ वक्ष्यमानवृद्धौ कथं आनमः	७४-८
५२ एकस्य सामः तृप्ते मेयत्वनिर्णयः	७५-१
५३ सङ्कल्पव्यत्यय लोकाभावविम-	
कथनम्	७६-७
५४* दृष्टदृष्टनारयोर्दिनमेवेन प्रयोग-	
निर्णयः	७८-१
५५ प्रायस्योद्गमवाचः कर्तव्य-	
विचारः	८०-८
५६ सर्वपृष्ठान्ति वयोक्तृदेशे विहितत्व-	
निर्णयः	८०-८
५७ वैकल्पवैराग्योः उत्कर्षबोधनि-	
पृष्ठगतत्व-निर्णयः	८०-२१
५८ निरुद्धिप्रकृति निरुद्धव्यत्यय	
लोमत्व-निर्धारणम्	८१-६
५९ संसृष्टादेः पृष्ठत्व-निर्णयः ..	८१-१६
६० दृष्टदृष्टव्यत्ययविराणां नियतत्व-	
कथनम्	८२-६
६१ प्रत्युपायोविकल्पितत्व-कथनम्	८२-१५
६२ पर्याप्तिकरत्वे प्रत्युपायकाले	
उत्कर्षविधानम्	८४-४

● पञ्चमध्याये दृष्ट दृष्ट (५४) एवमङ्गं
दृश्यते तद् भ्रममूलकम्, एवमुक्तव्यापि ।

[क]

परिच्छेदः	पृ-पं	परिच्छेदः	पृ-पं
अथ सामवेदस्य व्याख्यान-प्रयोग-जन-		१-१०, १-१०, ४-१०, ५-१०	
कथनोपक्रमः	... ८५-५	६-१०, ७-१०, ८-१०, ९-१०	
अथ सामाख्यानयत्नादिन-निर्णयः	८६-१	१०-१०, ११-१०, १२-१०	
अथ मन्त्रैर्योक्तुंकारयत्न-निर्णयः	८७-४	११८ कथः ।	
अथ पूर्वसंविता-मूलरूप-वन्द्योक्त्या.		अथ तृतीयोऽध्यायः	... ४००-१
विश्वमात्रस्य भाष्यस्यावतरिका	८८-१	= १२ कथाः = (१-१०, २-	
अथ तत्र ज्ञातव्यविषयाणां		१०, ३-१०, ४-१०, ५-१०,	
निवपयन्	... ८८-४	६-१०, ७-१०, ८-१०, ९-	
अथ वन्द्योक्त्यावप्रकरणानां		१०, १०-१०, ११-१०, १२-१०)	
गानीकैः	... ८९-४	११८ कथः ।	
अथ प्रथमोऽध्यायः	... ८९-१	अथ चतुर्थोऽध्यायः	... ४०१-१
= १२ कथाः = (१-१०, २-		= १२ कथाः = (१-८, २-१०	
१०, ३-१०, ४-१०, ५-१०,		३-११, ४-१०, ५-८, ६-१०,	
६-८, ७-१०, ८-८, ९-१०,		७-१०, ८-८, ९-१०, १०-१०,	
१०-८, ११-१०, १२-८) ११४		११-१०, १२-१०) ११५ कथः ।	
कथः = चाग्नेयस् पर्व ।		[रेव्यं पर्व = (द्वि० ११८+तृ०	
अथ द्वितीयोऽध्यायः	... ९०-१	११८+च० ११५ सङ्कलनया) १५१	
= १२ कथाः = (१-१०,		कथः ।]	

॥ इन्द्रः-सूची ॥

परिच्छेदः	पृष्ठतः-पृष्ठानाम्	परिच्छेदः	पृष्ठतः-पृष्ठानाम्
अथ भाष्यप्रधिकारः (३४ कथः) —	८४ — १८६	अथ दृष्ट्यधिकारः (१८ कथः) —	१४० — १८५
तत्र वर्तमाना — ८६ पृ० ।			

परिच्छेदः पृष्ठान्तः-पृष्ठान्तम्
अथ त्रिदशविधिकारः (१८ कषः)—

१८६—१९१

तत्र जगती—१८८, १०१ ।

विराट्—११५ ।

अथ चतुष्टयविधिकारः (१६ कषः)—

१९४—१५०

अथ उच्चिन्नविधिकारः (१८ कषः)—

१५०—२८०

तत्र ककुप्—२६१, १०४—१८४

(इत्याद्येयं पर्व = चाद्येयं काद्यम् = प्रथमो

ऽध्यायः = द्वादश अध्यायः = द्वितीय-

प्रपाठकीय-प्रथमार्धस्य

द्वितीयस्य द्वावत)

अथ माथवाविधिकारः (११८ कषः)

= द्वितीयोऽध्यायः... = १८८—४००

अथ दृष्ट्यविधिकारः (८० कषः)

४०८—६१०

* अथ पृष्ठस्य-तृतीय-पङ्क्ति-डोप्पन्वां

किञ्चिद् अमोविद्यते—पुत्रनेति सप्तस्य

द्वितीया कक्ष, प्रसङ्गिहायेत्यादि सप्तस्य

आदिमाः सप्त कषः, दमा चतुर्थी कषः

ककुप्, चन्वाः द्वा उच्चिन्नः इति वक्तव्ये-

न्यामिच्छपवितान् ।

परिच्छेदः पृष्ठान्तः-पृष्ठान्तम्
अथ त्रिदशविधिकारः (१८ कषः)—

६१८—६६३

तत्र विपदा विराट्—६६५ ।

अथ चतुष्टयविधिकारः (१८ कषः)—

६६४—७५३

अथ जगत्यविधिकारः (११ कषः)—

७५४—७८१

तत्र सहापङ्क्ति—७७७ ।

अथ उच्चिन्नविधिकारः (१८ कषः)—

७८२—८९६

[तत्र विराट्—८१४ ।

ककुप्... ८१६—८३१

अथ पङ्क्त्याविधिकारः (१८ कषः)—

८३२—८६०

तत्र उपविष्टाद् दृष्टनी—८६६ ।

अथ द्विपदाविधिकारः (१० कषः)—

८६८—९००

तत्र पङ्क्तिः= द्विपदा ८६८, ८०१, ८०४,

८०६, ८०८, ८१०, ८११, ८१२, ८१३, ८१४,

८१५, ८१६, ८१८, ८०१, ८०१सा, ८०४,

८०५, ८०६सा० ।

अनुष्ठुप् = विपदा = पिपीलिकामध्या

८०१, ८०४ ।

प्रदपङ्क्तिः ८८० ।

पुरउच्चिक् ८८२ ।

माथवा = पञ्चदशाक्षरा ८००अ०, ८०१अ० ।

त्रिदशुप् = द्विपदा ८०२अ०, ८०५अ०,

८०६अ० ।

परिच्छेदः	पृष्ठान्तः-पृष्ठान्तम्	परिच्छेदः	पृष्ठान्तः-पृष्ठान्तम्
मासिकी = एकपदा २०७।		अतिव्ययनी २११।	
अव्ययिः २१४, २१८, २२२, २२६।		अतिव्ययनी २१६, २२१।	
अतिव्ययनी २११, २२१।		अतिव्ययनी २१६, २२२।	
अतिव्ययनी २१६, २२२।			

॥ इन्द्रभार्गविकस्य देवता-सूची ॥

[illegible]

अदितिः २६८, ४१८ ।

अरण्यानी ६३५, ७५६ ।

अर्चमा ४०८ ।

अश्विनौ १३५, १८८, ४५६, ४८८,
५१२, ५२१, ५५५, ५८६, ६०१, ६१२,
६१४, ६१६, ६२५, ८५२ ।

आदित्याः ४४०, ८१०, ८१२ ।

आपः १४२ ।

इन्द्रः १२४अ०, १०८, २०० अ० † ।
१८८ ‡ ।

इन्द्राग्रौ ५०६ ।

इन्द्रापर्यन्ते ६८४, ६८६ ।

उषाः १५८, ६११, ७४०, ८५८, ८८२,
८८३अ०, ८८४अ०, ८८५अ०, ८०२ ।

ऊरुस्थाने ७५१अ० ।

ऊतवः ४०२ ।

ऊधवः ४२८ ।

ताम्रः ६०२ ।

दक्षिणाया ७२० ।

द्यावापृथिवी ७०५ ।

पवमानः २६६ ।

पूषा २२२, ४२२ ।

प्रज्ञावसतिः १८५, २२८ ।

भग्नः ८०० अ० ।

भयतः २२२, २८२, ४६०, ४८८, ७१२
अ०, ७१४ अ०, ७२० अ०, ८१८,
८२२, ८०८ ।

मित्रः ४०८, ४५८, ५२०, ५२२ ।

मूषः १८०अ० ।

वक्रः २०८ ।

वदवः ४०८, ४५८, ५२०, ५२२, ५८८ ।

वाजिनः ८८२ ।

वायुः ४०० ।

विश्वेदेवाः १७२, २०१, २०२, २२०,
४५५, ६०५, ६४३, ७४८, ८४८, ८६६, ८९१,
८०२अ०, ८०४, ८०६, ८१८, ८२१ ।

विश्वः ४६२ ।

वेमः ६४५ ।

सदस्यतिः १८८ ।

सविता २२२, ८२६ ।

सरस्वती ४१५ ।

सूर्यः १२४ अ०, १२८, ५०५ अ०, ५६८ ।

सोमः २६६, २७०, २७८, ४८२, ५०८,
६००, ८६०, ८६८, ८७१, ८७२, ८७४, ८७६,
८७७, ८८२, ८२२ ।

—०—

† आग्नेये पर्यन्ति इमास्मिन्ः ऐन्द्राः ।

‡ अष्टाशीत्युत्तरदिशतपृष्ठान्त ऐन्द्रपर्या-
रम्भः, तत्र विश्वेदेवतोऽभिर्हिष्टदेवताः सर्वा
एव ऐन्द्रा इति सुप्रसङ्गम् ।

॥ छन्दोमार्चिकस्य कवि-सूची ॥

चमिः (तापसः)	१४८ ।	१११, ४०८,	४१० ।
चमिः [पावकः] (चार्चस्यः) १११ च०,		कलिः (कावः) ४८८ च०,	४६० ।
१११ च०, ११० च० ।		कलिः (प्रामावः) ४८८ च० ।	
चमिः (रेखरः) ८८८,	८८८ ।	कवयः (रेखरः) ८०४ च० ।	
चमिः (कावः)	१८१ ।	कवयः कवयो वा (मारीचः) १४० ?	७१० वि० ।
चमिः (मौमः) ७०४,	७४३ ।	कावेयः (प्रामावः)	४८८ वि० ।
चमिः (पावकः)	८११ ।	कुलः (चार्चस्यः) १०१, १११ वि०, ७७ ।	
चरितनेमिः (तार्चः)	१०१ ।	कुलसर्वविः (रेखरः)	८८८ ।
चवसुः (चावेयः)	८८८ ।	कुसीदः (कावः) १००,	१०८ ।
चविनौ (वेवसुतौ)	११४ ।	कुसीदी (कावः)	११० ।
चवोमन् (वामदेवः) ८८८ च० ।		कुल (कटिवा) कावः च०,—चार्च-	
चावेयः (?) ८०८ च० ।		रसः च०)	७८८ ।
चावुः चाविः (?) १११ ? ।		नवः (चावेयः)	११४ ।
इरिमिः, इरिमिः, इरिमिडिवा		मनः (?) १०१ वि० ।	
(कावः) १८८, ११०, ११४, ४१०, ८१०,	८११ ।	मविठिः (चावेयः)	११८ ।
		मातुः (चावेयः)	१११ ।
उपकुत् (चार्चः चवः चार्चः चवो वा) १८८ ।		मिरी (वैश्वामिचः) १८८ वि० ।	
उवयः (मातापयः) ४०० ।		मत्स्यमदः (चार्चस्यः) १११ वि०, ४११	
उमनाः (कावः) १००,	१४४ ।	१११ वि० ८०८,	८११ ।
उमिना (मारहाजः) १०१,	१०१ ।	मोधा (चार्चस्यः)	१८८ ।
उममसदस्य (सचितौ) [च०] ८८८,		मोक्षमसूक्तिनौ, मोक्षमसूक्ती वा	
८०१, ८०१, ८०४, ८०६,	८०७ ।	(कावः चवो) १०१, १०१,	४४६ ।
उममसदस्य (चावेयः)	८११ ।	मोक्षः मोक्षोवा (रावः) १११, १४१,	
कवः (वीरः) १८१, १८४, १८०, १८८,			

२८८, ४५५, ५१०, ६८०, ७०१, ७०८, ७८८,	
८२२, ८२४, ८२६, ८४१, ८४२, ८४४, ८४६,	
८४७, ८६१,	८६२ ।
मौपवः मौपवः वा (आचेषः)	२४७,
२४६ सा० वि० ।	
मौरः (आङ्गिरसः)	८०८, ८११ ।
मौरीवौतः (कात्यः)	६४२, ६७० ।
जमदग्निः (भार्गवः)	४५८, ५२७, ५६८ ।
जेता [यता वि०] (माधुच्छन्दसः)	६८७,
	७२२ ।
तिरयो (आङ्गिरसः)	६५१वि०, ६५६वि०,
	७०७, ७१२, ७१४ ।
तृषपाधिः (?)	१५१ने०, १५२वि०,
	१६०सा०वि० ।
तुतः (आप्तः)	१४१, १६६, ७४८, ८४८ ।
तृषोकः त्रिषोकोवा (कात्यः)	२१६, २२०,
२२१, २२४, २६८, ४२६, ४४०, ४५२,	
	७५४वि० ।
तौरत्रवाः (?)	६०४वि० ।
तसदस्युः (पौबकुतः)	८७१, ८७२, ८७४,
	८७६, ८७७, ८८२ ।
विमिराः (त्राष्ट्रः)	२१२ ।
वाचसः (चैट्याः)	८७१, ८७२, ८७४,
	८७६, ८७७, ८८२ ।
वध्यः (आथर्वणः)	२८६ ।
वोर्धतमाः (चोचयः)	२५८ ।
वुर्मिनः (कौत्यः)	४७० ।
वेवजामयः (इन्द्रमातरः)	२८८, २८९

देववत् (भारतिः)	२२० ।
देवववाः (भारतः)	२२०, २२१ ।
देवातिथिः (कात्यः)	५२१, ५६८, ५७२,
	६१८ ।
द्युताजः (मावतिः)	६५१, ६५६, ६६० ।
नकुलः (नामदेवः)	६४७, ८२६ ।
नारदः (कात्यः)	७८२ ।
नौपातिथिः (कात्यः)	७११ ।
नमेधाः नमेधोवा (आङ्गिरसः)	५१२,
५२१, ५२२, ५५१, ५५२, ५५५, ५८०,	
६१०, ६२२, ७८६, ८०७, ८२४, ८२६ ।	
नोधाः नोधा वा (नैतसः)	४८५, ६०१,
	६१५ ।
पर्वतः (कात्यः)	७८०, ८०८ ।
पर्वच्छेपः (पुरुच्छेपः वि०) (देवोदासः)	
५८६, ८१४, ८१८,	८१८ ।
पायुः (भारद्वाजः)	२२१, २५५ ।
पुदः (आचेषः)	२४४, २४६ ।
पुदनीदः (सौलोचः)	१०२१, १७४१ ।
पुदनेधाः पुदनेधोवा (आङ्गिरसः)	५१२,
५२१, ५२२,	५५५ ।
पुदव्या (आङ्गिरसः)	५०२, ५६२, ५७१ ।
पूतदसः पूतदवा वा (विन्दुः—आङ्गिरसः)	२४७, २८२ ।
पृथुः (वैद्यः)	६२५ ।
पृथग्निः (कात्यः)	८८६, ८८७ ।
प्रमाथः (कात्यः)	२२४, ४२२, ५००,
५०४, ५०५वि०, ५५७, ५६४वि०, ६१७-	
वि०, ७२५,	८०२ ।

प्रजोः (भाजः) ११३, ११२, ११३, १२०,
३०५सा०, २०६सा०, २०८सा०, २०८सा०,
८२२वि० ।

प्रजः (काष्ठः) १२८, १५८, १०६, १५६,
२८८, ४६०सा०, ४८२सा०, ६१६, ७४० ।

प्रियमेवाः (आश्रितः) ३०५, ३६१, ३८२,
४६६, ४६८, ७२३, ७२४, ७३८, ७४२ ।

प्रज्ञातिथिः (काष्ठः) ४५६ ।

वाचस्पतिः (?) ४८३सा०, ५०८सा०,
६००सा० । ४५६ ।

वृषः (आश्रितः) २१८ ।

वृषदुक्तः (वामदेवः) ३०१, ६५८ ।

भरद्वाजः (वार्द्धक्यः) ८४, ८६, ८८,
१०४, १००, १०८, १२८, १२९, १५६ सा०
वि०, २०४, २००, २२२, २३६, २३७,
२३८, २११ सा०, २४६, ४२२, ४२३, ४८२
सा०, ५४२सा०, ५४८सा०, ५०६, ५८५सा०,
७१८, ७४२, ७०५, ८०४ ।

भर्गः (प्राजायः) १५१सा०, १५६, १६२,
१००, ४८०, ५२२, ५६४, ५८२ ।

मौलः (आश्रितः) ८०२, ८०४ ।

मधुच्छन्दाः (वैश्वामित्रः) ११५, ३१२,
३१५, ३६६, ३०२, ३००, ४०२, ४१५, ४२०,
४३८, ६८४, ७४० ।

मधुः (वैश्वामित्रः) १०२, २४० ।

मान्वाता (यौवनाश्रितः) ७०७सा० ।

मन्वातः (यौवनाश्रितः) २४० ।

मेधाः (?) ६२५वि० ।

मेधातिथिः (काष्ठः) ८०, २१८, १४१, १०८,
३०४, ३२८, ३४२, ३६१, ३८८, ४५५, ४६२,
४६४, ४६६वि०, ४६८, ४७२, ४८५सा०,
५०४, ५०५, ५१५वि०, ५२८, ५४०, ५४४,
५५८, ५८८, ५८४, ५८६, ५८८, ६०२सा०,
६०८वि०, ६१०, ६०५, ७११वि०, ७०० ।

मेधातिथिः (काष्ठः) १०८, ४६६, ४८५,
५०४, ५०५, ५१५, ५१०, ५१८, ५५८, ५८०,
५८४, ५८६, ५८८, ६०२, ६०८, ६१० ।

रेवुः (वैश्वामित्रः) ६८६ ।

रेमः (काष्ठः) ५२५, ५३८, ५४६, ७४४,
८१६ ।

वत्सः (काष्ठः) १०५, १२४, ३२६, ३२५,
३५२, ४०४, ४१०, ४१२सा०, ४२०सा०,
४२८सा०, ५४८, ५८०वि० ।

वत्समीः (भाजः) २२०, २२५ ।

वत्सुः, वत्सुः, विमवत्सुः [आश्रितः]
(यौवनाश्रितः यौवनाश्रितो वा) ८८८, ८००,
८०१ ।

वत्सुः वत्सुः (यौवनाश्रितः) १२२,
१२५, १५५, १६०, १८४, १८२, २११,
२१५, २२८, २२८, २५८, ४०८, ४८२,
४८८, ५२५, ५५०, ५६६, ५७४, ५८१, ५८२,
५८०, ६११, ६१३, ६२०, ६२२, ६२८, ६३०,
६४१, ६६५, ६६८, ८१४, ८०८, ८०० ।

वत्सः (आश्रितः) ४१२, ४२०, ४३६ ।

वत्सुः (?) ५४८वि०, ६८८ वि० ।

वत्सुः विमवत्सुः (प्राजायः) ६०६,
८५६, ८६० ।

वसुधतः (आनेयः) ८५४, ८६४ ।
 वसुधतः (आनेयः) १४१ ।
 वामदेवः (मौतमः) १११, ११०, ११८,
 १६०वि०, १८६वि०, १०८, १२६, १४०?,
 १४८वि०, १५१, १५२, १५४?, १८४, १८८,
 १८६वि०, ४०६, ४१६, ४२४, ४३५,
 ४४३, ४४० ४६५, ४६८वि०, ४७४ वि०,
 ४८६वि०, ५८८, ५८८, ६०४सा० ६०५सा०
 ६०७वि०, ६६२, ६०८, ६०८, ६०९, ६८८,
 ७२१, ७२३, ७२०, ७२०, ७५१ ७६२, ८८०,
 ८८१ ।
 विरूपः (आङ्गिरसः) १११, १३५, १६२वि०,
 ४३६वि०, ७८५, ७८८ ।
 विरूपमनाः (वैयसः) १६८, १७१, १७२
 सा०, ७८२, ७८३, ७८५, ८००, ८१२ ।
 विद्यामित्रः (गायौ) १८०, १८४, १९४,
 १२०, १६१, २६५, ३०५, ४२३, ४४५,
 ४५६, ४६८, ४७४, ५०८, ५८८?, ६६०,
 ६८४, ७१४?, ७६० ।
 वेनः (भार्गवः) ६४५ ।
 वृषस्यतिः (भारतः) १७२वि०, ६४७ ।
 वृष्णिः (वाग्निष्ठः) ५९५वि० ।
 वृक्षपतः (मौतमः) ७२२? ।
 वृक्षःश्रेयः वृक्षःश्रेयो वा (सविमः) ११६ ।
 वृक्षःश्रेयः [प] (आजीमर्तिः) १२०, १२६,
 १६६वि० अन्यत्र क्वाण्यस्य क्वापि-सम्बादो-
 नास्ति, २५२, २५४?, २०१ ४०६, ४५० ।
 वृद्धिगुः (काशुः) ६०७वि० ।
 वृद्धिगुः (?) ४५५ ।
 वृद्धिगुः (आनेयः) १८६, १२२, ७२० ।

संयुः, संयुवा (भारद्वाजः—वार्हस्पत्यः)
 १४०, १५२, १६०, १८८, २१०, ४३२ वि०,
 ४८१, ५४२, ५४८, ५८५, ७१०, ७२८ ।
 सत्यनवाः (आनेयः) ८५८ ।
 सप्तगुः [सप्तगुः वि०] (आङ्गिरसः) ६९० ।
 सप्तवर्णिः (आनेयः) १४१ ।
 सन्नातः (आङ्गिरसः) ८२१, ८२३, ८२४,
 ८२५, ८२६सा० ।
 सन्नातः (आङ्गिरसः) ८०२ ।
 सत्यवृत्तिः (वाग्निष्ठः) ४१८ ।
 सवः [सवः वि०] (आङ्गिरसः) ७६५,
 ७७१, ७७३ ।
 सिन्धुद्वीपः (आन्मरीयः) १४१ ।
 सुदीतिः (आङ्गिरसः) १०९?, १७४? ।
 सुमकचः, सुकचः, सुतकचः, सुतकचो वा
 (आङ्गिरसः) १८१, १८५, १८६, १०७,
 २०८, २१२, २२१, २४०, २४८, २५१, २५५,
 २६१, २६६, २८०, ४१२, ४२६, ४२८, ४४२,
 ४४८, ४५१, ४६८वि०, ४७५ ।
 सुमित्रः (कौत्सः) ४७०? वि० ।
 सुवेदाः [सुमेधा वि०] (श्रेष्ठविः) ७५६ ।
 सुद्योतः (भारद्वाजः) ६५० ।
 सोमोद्धतिः (भार्गवः) १५३ ।
 सोमरिः (काशुः) १६५, १७१, १७०,
 १८८, २०४, २०६, २०८, २८०, २८२,
 २८३, २८४, २८५, ८१६, ८१७, ८१८,
 ८२०, ८२१, ८२३, ८२८, ८३० ।
 स्वयंतः (प्रामाथः) २८२ ।
 शिरषाक्षुपः (?) ४६०वि० ।

अग्नेदीयाहुक्कमचिका = च०

सामवेदीय-नेत्रेयो = ने०

सावर्णमाधः = सा०

माधवार्थ्यकृतं विवरणम् = वि०

— एतदुपम-चतुष्टयाहसारात् एव
अद्यादयः सङ्कलिताः ; मतभेदे तु अषा-
धिकसाध्यस्य तदेव स्वीकार्यमात्रं मतम्
च०, ने०, सा०, वि०, इत्यन्तरसङ्केतेन
ज्ञापितम्, समे च अद्यान्तरं चिह्नितम्,

यद्यथास्ति तेषामेव संशयस्य तथैवाङ्कितम् (?), क्वचिद्व्यतिरिक्तोऽपि विवेचो बोधितः,
प्रकृतप्रत्यय-सम्पादनावसरे यद्यङ्कितं पाठ-भेद उररीकृतं, साम्प्रतं तथोरन्तरतो
विचारमनुसाराद्भवेति भासिते सचात्रय उपेक्षितः ; क्वचित् क्वचित् मतभेद इति
अन्व-सम्बन्धिद्विष्टोऽप्यत्र पाठभेदमेवाङ्गीकृत्य इति विवेचनीयम् ॥ ४० ॥

॥ मन्त्राणामकारादिक्रमेण सूची ॥

			पृष्ठं
अचक्षुमीमदन्त (३, १, २, ७ = मे ११, १, २८ = १)	८४६
अचक्षुमीमदन्तमे (१, २, ४, ८ = मे २, २, २० = १)	२४६
अचक्षुमीमदन्तमे (१, १, १, १ = मे १, १, १—३ = ३)	८४
अचक्षुमीमदन्तमे (१, २, ४, १ = मे २, २, १८—२० = १)	२३४
अचक्षुमीमदन्तम् (१, १, २, १ = मे १, २, १—३ = ३)	१२७
अचक्षुमीमदन्तम् (५, २, ३, ८ = मे १२, १, ३८—४१ = ४)	८९८
अचक्षुमीमदन्तम् (५, १, ४, ७ = मे ८, १, ८ = १)	८६४
अचक्षुमीमदन्तम् (१, १, १, २ = मे १, १, ५ = १)	८७

	पृष्ठं
अग्निमरो (१, २, २, १० = मे २, २, ८—८ = २)	२१५
अग्निमिन्मनो (१, १, २, ८ = मे १, १, २२ = १) .. ' ..	१२२
अग्निनीक्षिणावसे (१, १, ५, ५ = मे २, १, १६ = १)	१०४
अग्निदक्षे (१, १, ५, ४ = मे २, १, १४—१५ = १)	१०२
अग्निमूर्धा (१, १, २, ० = मे १, २, १२ = १)	१३५
अग्निवृषाणि (१, १, २, ४ = मे १, १, ६—८ = २)	८८
अग्निशिखेन (१, १, २, २ = मे १, २, ४—६ = १)	१२८
अग्ने अरितर् (१, १, ४, ५ = मे १, २, २२—२३ = २)	१५६
अग्ने तमस्य (५, १, ५, ८ = मे ८, २, २८—२८ = २)	८८०
अग्ने तन्मो (५, २, २, २ = मे १०, १, १२—१५ = ४)	८८८
अग्ने मृक (१, १, २, २ = मे १, २, ०—८ = २)	१३०
अग्ने यजिष्ठो (२, १, १, ४ = मे २, १, १०—१८ = २)	२६५
अग्ने युक्ता (१, १, २, ५ = मे १, २, १० = १)	१३२
अग्ने रषा (१, १, २, ४ = मे १, २, ८ = १)	१३२
अग्ने वाजस्र (२, १, १, २ = मे ३, २, १५—१६ = २)	२६३
अग्ने विवस्वदाभर (१, १, १, १० = मे १, १, १८ = १)	१०८
अग्ने विवस्वदुषसम् (१, १, ४, ६ = मे १, २, २४—२५ = १)	१५८
अघेत्यग्निशि० (५, २, २, १ = मे १२, १, १०—११ = १)	८८६
अष्टावरुन् (४, २, ४, ६ = मे १०, १, १६—१७ = २)	०६८
अतशिदिम् (२, १, २, २ = मे ६, १, ० = १)	४४१
अतीक्षिमन्यु वाविशं (२, १, ४, १ = मे ६, १, १५ = १)	४६४
अतादगोर् (२, २, १, २ = मे ४, २, २ = १)	२४२
अदर्हवत्यम् (४, १, २, २ = मे ८, २, २—४ = २)	६३२
अदर्शितातुविमो (१, १, ५, २ = मे २, १, १२ = १)	१०१
अयनोदेव (२, १, ५, ० = मे ४, १, २४—२५ = २)	२२२
अघमोषघ (१, १, ५, ८ = मे २, १, १८ = १)	१०८
अषादीन्द्र (५, १, २, ८ = मे १०, २, २१—२२ = २)	८२६
अध्वयोद्गावया (४, १, २, ६ = मे ८, १, २८ = १)	६१८

[ष]

		पृष्ठं
अनवखेरथं (४, २, १, ४ = मे ११, १, २ = १)	...	८८८
अनुचिला (५, १, ५, ६ = मे ११, २, २४ = १)	..	८७७
अपत्यंष्टिजिनं (२, १, १, ८ = मे ३, १, २१ = १)	...	१७२
अपाङ्गुलिप्रान्थसम् (२, २, १, १ = मे ४, २, १—२ = १)	...	३४१
अपामौवाम् (५, १, १, ७ = मे १०, २, २० = १)	...	८१३
अपाङ्गुनेन (३, १, २, ८ = मे ६, १, ३ = १)	..	४४६
अपिबत्कद्रुवः (२, १, ४, ७ = मे ४, १, ५ = १)	...	३१६
अपूर्वापुस्तमा० (४, १, ३, १० = मे ८, २, १७ = १)	..	६५०
अबीधम्लिःसमिधा (१, १, २, १ = मे २, २, १० = १)	..	२१८
अमित्यन्धेवं (५, २, ३, ८ = मे १२, १, ३७ = १)	...	८२६
अमित्यन्धेवं (४, २, ४, ७ = मे १०, १, १८ = १)	...	७७१
अमिलापूर्व० (३, २, २, ४ = मे ७, १, १८ = १)	...	५२८
अमिलाष्टम (२, २, १, ७ = मे ५, १, १—३ = १)	...	३६८
अमिलामूर (३, १, ५, १ = मे ६, १, २६—२७ = १)	...	४७८
अमिमनोपतिं (२, २, ३, ४ = मे ५, १, २०—२१ = १)	...	३८२
अमिमवः (३, १, ५, २ = मे ६, १, २०—२२ = १)	...	४८३
अमिवोवीरम् (२, १, ३, ३ = मे ७, २, ३ = १)	..	५४८
अमीपतकाद् (४, १, २, ७ = मे ८, १, २० = १)	...	६२०
अमाद्वयोचना (५, १, २, १ = मे १०, २, ३३ = १)	...	८१६
अमीयेदेवाः (४, २, २, ८ = मे ८, २, ३२ = १)	...	७४८
अयंवांसधुमन्तमः (४, १, २, ४ = मे ८, १, २७ = १)	..	६१६
अयंसहस्रमानवो (५, २, २, २ = मे १२, १, २८ = १)	...	८११
अयनादन्त्र (२, २, २, ५ = मे ४, २, ३०—३२ = १)	...	३६५
अयमग्नः (१, २, १, ६ = मे २, १, २८ = १)	...	१८१
अयमते (२, २, ४, ८ = मे ५, २, ७ = १)	...	४०६
अयामियाच (२, २, ५, ४ = मे ५, २, १३ = १)	..	४१३
अयारुचा (५, २, ३, ७ = मे १२, १, ३४—३५ = १)	...	८२३
अयानाजं (५, २, २, ८ = मे १२, १, २७ = १)	...	८०४

अरखोर्जिदिनो (१, १, १, ० = मे १, १, १० = १)	११०
अरन्तदन्त्र (१, १, १, ८ = मे ६, १, ४ = १)	४४४
अरमन्त्राय (१, १, १, ४ = मे ३, १, ८ = १)	१८४
अर्धतप्रावर्त (४, २, १, ३ = मे ८, २, १४ = १)	०३८
अर्धन्यर्कमन्त्रो (४, २, १, ८ = मे १२, १, ८ = १)	८८४
अवद्वसो (४, १, ४, १ = मे ८, २, १८ = १)	६४१
असन्नला (१, १, २, ० = मे १, १, २८ = १)	१२०
असीरघी (३, २, ४, ५ = मे ०, २, २२ = १)	५६८
असाविदेव (४, १, २, १ = मे ८, २, २५ = १)	६२८
अतामिसोमन्त्र (४, २, १, ६ = मे ८, २, २ = १)	००८
अक्षयमन्त्र (२, १, २, १ = मे ५, २, २२ = १)	४३८
अक्षिसोमो (१, २, ३, १० = मे ५, २, २१ = १)	३८२
अक्षुत्रौवट् (५, २, ३, ५ = मे १२, १, २१ = १)	८१८
अहमिहि (२, २, १, ८ = मे ४, २, १२ = १)	३५१
आमन्त्रामा (५, १, २, ३ = मे १०, २, २४ = १)	८१८
आग्निमन्त्र (५, १, ४, २ = मे ११, २, ३ = १)	८५६
आवाये (१, १, ४, ८ = मे ४, १, ११ = १)	३२०
आजुषीता (१, १, २, १ = मे २, १, २४ = १)	१८६
आतूनदन्त्रमुमन्त्र (१, २, ३, ३ = मे ५, २, १६ = १)	३०८
आतूनदन्त्रमुमन्त्र (१, २, ४, ० = मे ५, २, ४ = १)	४०४
आतेष्यन् (५, १, ४, १ = मे ११, २, २ = १)	८५४
आतेष्यन्तो (१, १, १, ८ = मे १, १, १६ = १)	१०५
आत्मानिरो (४, २, १, ८ = मे ८, २, ६ = १)	०१३
आत्मा (४, १, १, ३ = मे ८, २, १६ = १)	५८८
आत्मारथं (४, २, २, ३ = मे ८, २, १५ = १)	०१३
आत्माविश्वं (३, १, १, ४ = मे ५, २, २३ = १)	४२६
आत्मासन्त्रायः (४, १, ५, ८ = मे ८, २, १२ = १)	६८८
आत्मासन्त्रायम् (३, २, १, ३ = मे ६, २, २२ = १)	५५०

			पृष्ठ
आत्मोन्मेष (४, १, २, ५ = मे ८, १, = २८१)	६१०
आत्मोन्मेष (२, २, २, १० = मे ५, १, ८ = १)...	२०२
आदिप्रत्यय (१, १, २, १० = मे १, १, २४ = १)	१२४
आलोच्य (१, १, ४, ८ = मे २, १, २, = १)	१६३
आलोच्य (२, १, २, ० = मे ६, १, १२ = १)	४५८
आलोच्योन्मेष (४, २, २, २ = मे ८, १, १४ = १)	०२२
आलोच्योन्मेष (२, २, २, ० = मे ७, २, ०—८ = २)	५५५
आलोच्योन्मेष (२, १, २, २ = मे ६, १, ८ = १)	४५२
आलोच्योन्मेष (२, २, १, ४ = मे ६, २, २०—२८ = २)	५०८
आलोच्योन्मेष (५, २, १, ० = मे १२, १, ६ = १)	८८२
आलोच्योन्मेष (२, २, ४, ० = मे ५, २, १६ = १)	४१०
आलोच्योन्मेष (५, १, २, ४ = मे ८, १, २—४ = २)...	८२०
आलोच्योन्मेष (२, १, ४, ५ = मे ६, १, १८ = १)	४६८
आलोच्योन्मेष (२, १, २, १ = मे ६, १, ६ = १)	४५०
आलोच्योन्मेष (१, २, २, ० = मे २, २, २ = १)	२०८
इत्थान्मेष (१, २, २, ४ = मे २, २, १२ = १)	२२४
इत्थान्मेष (२, २, ५, १ = मे ७, २, २२—२४ = २)	५८०
इत्थान्मेष (१, २, ४, २ = मे २, १, २ = १)	२५१
इत्थान्मेष (५, १, २, २ = मे ११, १, १०—१८ = २)...	८२४
इत्थान्मेष (१, २, २, २ = मे २, १, २० = १)	२०१
इत्थान्मेष (२, १, २, १० = मे २, २, २१—२२ = २)	२५५
इत्थान्मेष (२, १, २, ८ = मे ६, १, १४ = १)	४६२
इत्थान्मेष (२, २, २, १ = मे ५, १, १०—१२ = २)	२०५
इत्थान्मेष (५, १, ५, ५ = मे ११, २, २२ = १)	८०६
इत्थान्मेष (२, १, १, ६ = मे ५, २, २५—२६ = २)	४२८
इत्थान्मेष (२, १, ४, ४ = मे ६, १, १८ = १)	४६८
इत्थान्मेष (२, १, ४, ६ = मे ४, १, २—४ = २)	२१५
इत्थान्मेष (४, १, १, २ = मे ८, १, १०—१२ = ०)	६८०

इन्द्रजगुष (२, २, २, ० = मे ०, १, २२-२५ = २)	५२५
इन्द्रतुभमिद् (५, १, २, ४ = मे ११, १, २६ = १)	८४१
इन्द्रविधातु (२, २, २, ४ = मे ०, २, ४ = १)	५७८
इन्द्रगृध्रेषि (५, १, २, ५ = मे ११, १, २० = १)	८४३
इन्द्रनदीय (२, २, ४, १० = मे ०, २, २१-२२ = २)	५०८
इन्द्रगुरोनेमषिता (४, १, २, ६ = मे ८, २, १२ = १)	६४१
इन्द्रमिह्विनि (२, १, १, ५ = मे ५, २, २४ = १)	४२०
इन्द्रमिह्वेवतातथ (२, २, १, ० = मे ०, १, १ = १)	४१५
इन्द्रसुतेषु (४, २, ५, १ = मे १०, १, २४-२६ = २)	०८२
इन्द्राग्रोषपाच (२, २, ४, ८ = मे ०, २, २० = १)	५०६
इन्द्रातुपूषता (२, १, १, ८ = मे ५, २, २८ = १)	४२२
इन्द्रापर्वता (४, १, ५, ० = मे ८, १, १० = १)	६८४
इन्द्रायमिरो (४, १, ५, ८ = मे ८, १, ११ = १)	६८६
इन्द्रायमद्वे (२, २, २, ४ = मे ४, २, २०-२८ = २)	२६२
इन्द्रायसाम (४, २, ५, ८ = मे १०, २, ८-११ = २)	०८६
इन्द्रेहिमत्पूषसो (२, २, ४, ६ = मे ५, २, २ = १)	४०२
इन्द्रोषजमवदु (२, १, १, ० = मे ५, २, २० = १)	४३१
इन्द्रोदधीषो (२, २, ४, ५ = मे ५, २, १-२ = २)	२८८
इन्द्रोमदायवाह्ये (५, १, २, ३ = मे ११, १, १८-२५ = ६)	८६ (३)
इन्द्रोविम्वस्य (५, २, २, १० = मे १२, १, २५-२६ = २)	८००
इन्द्रेराजा (१, २, २, ८ = मे २, २, ४-५ = २)	२११
इमइन्द्रमदाय (४, १, १, २ = मे ८, १, १५ = १)	५८८
इमइन्द्रायसुमिरे (४, १, १, १ = मे ८, १, १४ = १)	५८०
इमउलापुदवसो (२, २, १, २ = मे ४, २, २ = १)	२४२
इमउलावि (२, १, ५, २ = मे ४, १, १६ = १)	२२४
इमखोमम् (१, २, २, ४ = मे २, १, २८ = १)	२०६
इममिन्द्रसुतं (४, २, १, २ = मे ८, १, २४-२० = ४)	००१
इममूष (१, १, १, ८ = मे १, २, १२ = १)	१२६

इमाउत्तापुखसोमिरी (३, १, १, ८ = मे ०, १, २-४ = ३)	...	५१०
इमाकत्तापुखसोमिप्रनो (२, २, १, २ = मे ४, २, ३ = १)	...	३४२
इमाउत्तासुतेसुते (३, १, १, ८ = मे ५, २, २८ = १)	..	४३२
इमाउत्तादिबिष्टय (४, १, २, २ = मे ८, १, २५ = १)	...	६१३
इमाउत्तासुवमा (५, १, २, ६ = मे १२, १, २१ = १)	..	१०३
इमाउत्तासुवमा (२, २, ५, ३ = मे ५, २, १२ = १)	...	४१२
इमेतसुवते (४, २, ४, ४ = मे १०, १, १२-१३ = १)	...	७६५
इमेतसुवसोमाः (३, १, २, ८ = मे ६, १, ४ = १)	...	४४०
इहासोमा (२, २, १, ० = मे ४, २, १२ = १)	...	३५१
इहेवसुव (२, १, ५, १ = मे ४, १, १५ = १)	...	३२३
इह्वयनी (२, १, ४, १ = मे ५, १, १२ = १)	...	३८३
इह्विवादि (२, १, १, ० = मे ३, १, २२ = १)	...	२६८
उक्थयन (३, १, ४, ३ = मे ६, १, १० = १)	...	४६६
उक्थमिन्द्राय (४, २, ३, ४ = मे ८, २, २५ = १)	...	०४०
उत्तसामो (२, १, १, ६ = मे ३, १, २१ = १)	...	२६८
उत्तमसुवमा (२, १, १, १ = मे ६, १, ६ = १)	...	४२२
उदुत्यंजातवेदमं (१, १, ३, ११ = मे १, १, १६ = १)	...	१३८
उदुत्येसुवसोमा (३, २, १, ८ = मे ०, १, ५-० = ३)	...	५१८
उदुत्येसुवयो (३, १, ३, ८ = मे ६, १, १२ = १)	..	४६०
उदुत्येसुवयै रयत (४, १, ४, ८ = मे ८, २, ३३ = १)	...	६६८
उदुत्येदमि (२, १, ४, १ = मे २, १, २४-२६ = ३)	...	१००
उपसामो (१, १, १, ४ = मे १, १, २४ = १)	...	११५
उपसामसोमा (१, १, १, ३ = मे १, १, २२-२३ = १)	..	११३
उपसोदरिभिः (२, १, १, ८ = मे ४, १, १४ = १)	...	३४८
उपसोद (५, २, १, ८ = मे १२, १, ० = १)	..	८८३
उपसोदरेमिरीषाम् (२, १, ५, ८ = मे ४, १, २८-३० = २)	...	३३५
उपसोदरेमिरीषो (५, १, ३, ८ = मे १२, १, १० = १)	...	८४०

[न]

			पृष्ठ
उभय०शुद्धवच (१, २, ५, ८=मे ४, २, १६=१)	४८१
उभयदिन्द्र (४, ०, ४, १०=मे १०, १, २२=१)	७७७
उपाक्षयस्तुष्टमः (५, २, २, ५=मे ११, १, २०=१)	८०१
ऊर्जामिनो (५, १, २, ८=मे १२, १, २४=१)	८०६
ऊर्ध्वपु (१, १, १, २=मे १, १, २६=१)	१८७
ऊच०धाम (४, २, २, १०=मे ८, २, २२-२४=१)	७५१
ऊर्जनीनो (२, १, २, ५=मे ६, १, १०=१)	४५५
रतोन्मिन्द्र०सुवासस्तुष्ट० (४, २, १, ८=मे ८, २, ७-८=१)	७१४
रतोन्मिन्द्र०सुवासस्तुष्टाव (४, २, ५, ७=मे १०, २, ८=१)...	७८५
रदुमधीर् (४, २, ५, ५=मे १०, २, ५-६=१)	७८२
रनावोष्मिन् (१, १, ५, १=मे १, १, ८-११=४)	१६७
रन्ध्रमिन्द्राव (४, २, ५, ६=मे १०, २, ७=१)	७८४
रन्ध्रमोमधि (५, १, १, ३=मे १०, २, ३०=१)	८०७
रन्ध्रपृष्ठ (३, १, ४, ८=मे ६, १, २४=१)	४७४
रन्ध्रवाहि (४, २, १, ७=मे १०, १, १८=१)	७११
रन्ध्रयाक्ष्य (५, २, २, ३=मे ११, १, २०=१)	८१४
रन्ध्रसानसि (१, १, ५, ५=मे ४, १, १-२=१)	३१२
रवाक्षसिबीर (२, १, ४, १०=मे ६, १, २५=१)	४७५
रवमस्याय० (५, २, १, २=मे ११, २, २४-२८=५)	८८५
रवोउपाक्षपूष्वा (२, १, ४, ४=मे ५, १, २५=१)	३८८
रक्ष्यपुत्रवाहि (१, १, १, ७=मे १, १, १४-१४=१)	१०४
रज्जुसदस्य (१, २, ४, ८=मे ५, २, ५-६=१)	४०४
रौर्वमृमवपुषिन् (१, १, २, ८=मे १, १, २१-२२=१)	११९
रुद्रमन्त्राऊपीष्वा (१, २, ५, ६=मे ५, २, १५=१)	४१६
रुद्रवेद (४, १, १, ५=मे ८, १, १८=१)	६०२

अर्द्धवर्णा (५, १, ५, ० = मे ११, १, १५—२० = ३)	पृष्ठं
कदाचनसुरौरसि (४, १, १, ८ = मे ८, १, २१ = १)	८०८
कदावसो (३, १, ४, ६ = मे ६, १, २०—२१ = १)	६००
कदुप्रचेतसे (३, १, ४, २ = मे ६, १, १६ = १) ..	४००
कक्षानधिष (१, २, ३, ५ = मे ५, १, २३—२५ = ३) ..	४६५
कविमग्निम् (१, १, २, १२ = मे १, १, १० = १) ..	३८५
कक्षपक्षसर्विदो (४, २, ३, २ = मे ८, १, २२ = १)	१४१
कक्षमिन्द्रलावसो (३, २, ४, ८ = मे ०, २, २८—२९ = १)	७६०
कक्षानुनंपरीरसि (१, १, १, १४ = मे १, २, २०—२१ = २)	५०४
कावमानोवना (१, १, ५, ८ = मे २, १, २०—२१ = २) ..	१४४ ॥
कुष्ठःकोवाम् (४, १, १, ६ = मे ८, १, २८ = १)	१८०
कोषययुक्ते (४, १, ५, १० = मे ८, १, २२ = १)	६१४
क्रान्तमहाचतुष्पथं (५, १, ४, ५ = मे ११, २, ० = १)	६८०
क्षात्रदृष्टभो (२, १, ५, ८ = मे ४, १, २६—२८ = ३) ..	८६१
क्षेत्रक्षेत्रदसि (३, २, १, ८ = मे ०, २, ११—१३ = ३)	३३४
अयोपुत्रो (२, १, ५, २ = मे ५, १, १०—११ = २)	५५८
जायन्ता (४, २, १, १ = मे ८, १, १४—१६ = ३)	४१०
जावत्पदावटे (२, १, ३, ३ = मे ३, २, ६—७ = १)	६८४
जावत्पदावटे (२, १, ३, ३ = मे ३, २, ६—७ = १)	२८२
जावत्पदावटे (२, १, ३, ३ = मे ३, २, ६—७ = १)	८२३
जिर्वक्षःपादि (६, १, १, २ = मे ५, २, २२ = १)	८२३
ज्येष्ठदिन्द्रते (५, १, १, १ = मे १०, २, १८—२० = ३)	८०२
जौर्वक्षति (२, २, १, ५ = मे ४, १, ८—९ = २)	३४०
घृतवतीमुवमानाम् (४, २, ४, ८ = मे १०, १, २०—२१ = २) ..	४१० ५
चक्रदद्याप्ला (४, १, ४, ८ = मे ८, २, ३४ = १)	६६०
चन्द्रमाचक्षाक्षरा (५, १, ३, ८ = मे ११, १, २१—२५ = ५) ..	८४८
चर्वचोषतं (४, १, ४, ५ = मे १०, १, १५ = १)	७६०

धिवद्विष्टो (१, १, २, २=मे २, १, ३५-३६=१)	पृष्ठं १८८
जग्यज्ञाति (४, १, ३, ५=मे ८, २, ७-११=५)	६३७
जज्ञानःसप्त (२, १, १, ५=मे ३, १, २०=१)	२६६
जराबोधतद् (१, १, २, ५=मे १, १, २५-२६=२)	११६
ज्यातःपरेष्ट (१, २, ४, १०=मे २, २, २१=१)	२४७
जंबोदधम् (३, १, ५, ४=मे ६, १, २२-२३=५)	४८५
जङ्गर्वा (२, १, २, २=मे ३, १, २१-२३=३)	२७८
जदप्रैद्युम् (२, १, २, ७=मे ३, १, ३८=१)	२८४
जहोमाय (२, १, ३, १=मे ३, २, १-४=४)	२८८
जकोमदं (४, २, ५, ३=मे १०, १, २१-२४=४)	७८८
जन्मोपवन्तो (१, १, ३, ८=मे १, २, १४=१)	१३७
जमिन्धं जोहवोमि (५, २, ३, ४=मे १२, १, २१=१)	८१६
जमिन्धं वखादधि (२, १, २, ६=मे ३, २, १४-१६=३)	२८८
जमिन्धं वाज्यामसि (२, १, ३, ५=मे ३, २, १०-१३=४)	२८६
जमुष्मिप्रगायत (४, २, ३, २=मे १०, १, २०-२०=४)	७८५
जरचिंनो (२, १, २, १=मे ५, २, २१=१)	४३६
जरचिरित्तिषासति (२, १, ५, ६=मे ६, २, ८-११=४)	४८३
जरीभिर्वी (२, १, ५, ५=मे ६, २, १-७=७)	४८८
जवत्यर्घ्य (५, २, ३, १०=मे १२, १, ४२=१)	८३४
जवेदिन्द्रावमं (२, १, ३, ८=मे ७, २, १०=१)	५५७
जुष्टेनुनाय (५, १, १, ५=मे १०, २, २८=१)	८१०
जुष्ट्यनुनायः (३, १, २, १०=मे ६, १, ५=१)	४४८
ज्जकवःसवासाहं (२, २, ३, ६=मे ५, १, २६-२७=२)	३८६
ज्जः जोहप्रदधं (४, २, १, ६=मे ८, २, १८=१)	७२८
ज्यमुषुवाजिनं (४, १, ५, १=मे ८, १, १-२=१)	६७२
ज्यमुषे (४, २, ४, ८=मे १०, १, १८=१)	७७३

[व]

वातारमिन्द्रम् (४, १, ५, २ = मे ८, १, ३ = १)	पृष्ठं ६०५
विषद्व केचुमक्षिणो (५, २, ३, १ = मे १२, १, २० = १)	८०८
वसत्यप्रभो (४, १, ४, ४ = मे ८, २, २६-१० = २)	६६०
वसन्तोच्चैरवे (१, १, ५, ८ = मे ६, २, १५-१६ = १)	४८७
वसन्तप्रभम् (५, १, २, ० = मे १, १, ०-८ = १)	८२४
वसन्तप्रभम् (१, १, ४, ० = मे १, १, २६ = १)	१६०
वसन्तप्रभम् मन्त्रोभिः (१, १, १, ८ = मे १, १, १२-१३ = १)	१०९
वसन्तप्रभम् पतिम् (१, २, १, ० = मे २, १, २१-२२ = २)	१८१
वसन्तप्रभम् (१, १, १, २ = मे १, १, ४ = १)	८६
वसन्तप्रभम् (१, २, ५, ६ = मे ३, १, ० = १)	२५६
वसन्तप्रभम् (३, २, १, ५ = मे ६, २, ३० = १)	५१०
वसन्तप्रभम् (१, १, ४, ८ = मे २, १, १-२ = २)	१६२
वसन्तप्रभम् (४, १, २, ८ = मे ८, १, २३ = १)	६२३
वसन्तप्रभम् (२, १, ३, ६ = मे २, २, १४-१६ = ३)	२८८
वसन्तप्रभम् (२, २, १, ६ = मे ६, २, ३१-३५ = ५)	५१२
वसन्तप्रभम् (५, १, २, ५ = मे १८, १, ५ = १)	८२१
वसन्तप्रभम् (४, १, १, ० = मे ८, १, २० = १)	६०५
वसन्तप्रभम् (१, १, १, ८ = मे १, १, १८ = १)	१०७
वसन्तप्रभम् (४, १, १, १० = मे ८, १, २३ = १)	६१०
वसन्तप्रभम् (२, १, ५, २ = मे ६, १, २८-२९ = २)	४८१
वसन्तप्रभम् (१, २, ५, ८ = मे ५, २, १८ = १)	४२०
वसन्तप्रभम् (११, १, ४, ४ = मे १, २, २१ = १)	१५५
वसन्तप्रभम् (१, २, ४, ४ = मे १, २, २२ = १)	२३७
वसन्तप्रभम् (१, २, ५, ४ = मे ३, १, ५ = १)	२५२
वसन्तप्रभम् (४, २, २, ० = मे ८, २, २० = १)	७३०
वसन्तप्रभम् (१, १, २, २ = मे १, १, २१ = १)	११९
वसन्तप्रभम् (२, १, ४, ६ = मे ६, १, २ = १)	४५६

[भ]

देवानामिदं (१, १, ४. ४=मे ४. १, १८-२१=४)	३९७
देवीवी (१, २, १, १=मे १, १, २४=१)	१८४
दोषीचागाद् (१, २, ४, ३=मे ५, १, ३४=१)	३८६
घानावनाङ्कुरभिषम् (१, १, १, ०=मे ६, १, २=१)	४४५
वकिरुद्रत्वद् (३, १, १, १०=मे ५, १, ३०=१)	४३५
नकिदेवा (२, २, ४, २=मे ५, १, ३३=१)	२८५
नकिष्टुर्नखा (३, २, १, १=मे ६, २, २०-२१=१)	५०९
नतमन्त्रो (५, १, ४, ८=मे ११, १, १०=१)	८६६
नतस्यमायया (२, १, १, ८=मे १, १, २३=१)	२७१
नलाष्टकानो (४, १, १, ४=मे ८, १, १०=१)	६०२
नमस्तो अग्र (१, १, १, १=मे १, १, २०=१)	१११
नसीमदेव (३, १, ३, ३=मे ०, १, ६=१)	४५३
नक्षत्रचरमं (३, १, ५, ८=मे ०, १, २६-२७=१)	४८८
नाकेसुपर्णम् (४, १, ३, ८=मे ८, १, १४=१)	६४५
निजानम्य (१, १, ३, ६=मे १, २, ११=१)	१२४
निलामग्र (१, १, ५, १०=मे २, १, २९-२३=१)	१८२
पञ्चम्यमित (२, १, ३, ८=मे ३, १, २०=१)	३०४
परिप्रधन्वेन्द्राय (५, १, ५, ८=मे ११, २, ११-१५=५)	८६८
परिवाजपतिः (१, १, २, १०=मे १, १, १५=१)	१९८
पर्यु प्रधन्व (५, १, ५, १=मे ११, २, १६-१८=३)	८७१
पवस्वसोममहा०त्सुदो (५, १, ५, १=मे ११, २, १८-२०=२)	८७३
पवस्वसोममहे (५, १, ५, ४=मे ११, २, २१-२२=२)	८७४
पाकमावो (२, २, २, १=मे ४, १, १६-१८=३)	३५५
पावकानः (२, २, ५, ५=मे ५, १, १४=१)	४१५
पाहिगाचमसो (३, २, ५, ०=मे ८, १, ८-८=१)	५८०
पाहिनोचम (१, १, ४, २, = १, १, २६-२८=३)	१५१

[म]

पिबासुतस्व (३, १, ५, ० = मे ६, २, १२-१४ = ३)	४८५
पिबासोमसिन्द्र (५, १, १, ८ = मे १०, २, ३१ ३२ = २)	८१४
पुरासिन्दुर् (४, २, २, ८ = मे ८, २, २१ = १)	७३३
पुदलादाशिवा (२, १, १, १ = मे ३, १, ८-१२ = ५)	२५८
प्रकेतुमा (१, २, २, ८ = मे २, २, ६-० = २)	२१३
प्रतित्यञ्चदस् (१, १, २, ६ = मे १, १, २० = १)	११८
प्रतिप्रियतमं (५, १, ३, १० = मे ११, १, ३६ = १)...	८५२
प्रत्यग्रंरसा (१, २, ५, ५ = मे २, २, ६, -० = १)	२५५
प्रत्यग्रंपिपीषते (४, २, २, १ = मे ८, २, ११-१३ = ३)	७१८
प्रत्यग्रदस् (४, १, २, १ = मे ८, १, २४ = १)	६११
प्रद्वेदोदासो (१, १, ५, ० = मे २, १, १८ = १)	१७७
प्रमवसिद्धम् (४, २, ३, १ = मे ८, २, २२ = १)	७३४
प्रमर्जयन् (१, २, २, २ = मे २, २, ११ = १)	२९०
प्रमंदिष्टाय (२, १, २, १ = मे ३, १, २६-२८ = ४)	९७४
प्रमंदिजे (४, २, ४, ११ = मे १०, १, २३ = १)	७७८
प्रमिवाच (३, २, २, ३ = मे ७, १, १६-१८ = ३)	५२७
प्रयोराये (१, २, १, ४ = मे ६, १, २७ = १)...	१८८
प्रयोरिच्छि (४, १, २, १० = मे ८, १, ३४ = १)	६२५
प्रवरन्दायट्कते (२, २, २, ५ = मे ७, १, २० = १)	५३१
प्रवरन्दायमादनम् (२, २, २, २ = मे ४, २, १६-१८ = ३)	७५८
प्रवरन्दायट्कनसाय (५, २, १, १० = मे १२, १, ८ = १)	८८५
प्रवोमहेमतयो (५, २, ३, ६ = मे १२, १, ३३ = १)	८२१
प्रवोमहेमहेवृषे (४, १, ४, ६ = मे ८, २, ३०-३१ = २)...	६६५
प्रवोयकम् (१, २, १५ = मे २, १, २८ = १)	१८८
प्रसमाजससुरस्व (१, २, ३, ६ = मे २, २, १६ = १)	२२८
प्रसमाजससुर्वादीनाम् (२, १, ४, १० = मे ४, १, ३१-३४ = ४)	३३७
प्रसोचये (२, १, २, २ = मे ३, १, ३० = १)	२७६

प्रद्योताजातो (१, १, ३, ५ = मे १, १, १४-१५ = २)	१२५
प्रद्योते पर्व (२, १, १, २ = मे १, १, १३-१४ = २)	१६१
प्रातरग्निः (१, २, ४, ५ = मे २, २, २४ = १)	१४०
प्रेष्ठयो (१, १, १, ५ = मे १, १, ८-११, = ३)	१०५०
प्रेक्ष्यभीष्टि (५, १, १, ५ = मे ११, १, २० = १)	८४१
प्रेतुमक्षयस्यतिः (१, २, १, २ = मे २, १, २५ = १)	१८५
वक्त्रमक्षयस्यति (४, २, ४, ४ = मे ०, २, २९ = १)	५६८
वृषदुक्त्यं (२, १, २, ४ = मे ४, १, ६ = १)	४५४
वृषदिन्द्राय (२, २, २, ६ = मे ०, १, २२ = १)	५६३
वृषद्विरग्रे (१, १, ४, ३ = मे १, २, २८-३० = २) —	...	१५६
वृषद्वयोष्टि (१, २, ४, ८ = मे २, १, २८-२९ = २)	२४४
वोषमना (१, २, ५, ६ = मे ४, १, २३ = १)	३३१
वृषजज्ञानं (४, १, २, ८ = मे ८, २, १५-१६ = २)	६४७
वृषाक्षरद्वं (५, २, १, २ = मे १२, १, १-२ = २) —	...	८८७
वृषाणादिन्द्र (२, १, ४, ७ = मे ६, १, २९ = १)	४७२
भगोमक्षितो (५, २, २, ३ = मे १२, १, १६-१७ = २)	८००
भद्रमोक्षपि (५, १, ४, ४ = मे ११, २, ६ = १)	८६०
भद्रमक्षय (२, २, २, ८ = मे ५, १, ३० = १)	३८०
भद्रोनीक्षयिर् (२, १, २, ५ = मे १, १, ३६ = १)	२८१
भित्तिविश्रवा (२, १, ४, १० = मे ४, १, १४ = १)	३२१
महा०द्वन्द्वःपुच्छ (२, २, १, २ = मे ५, १, १९-१५ = ३)	३७७
महिषीणामवर (२, २, ५, ८ = मे ५, २, १७-१८ = २)	४१८
महेचन (३, २, ५, ८ = मे ८, १, ११-१२ = २)	५६४
महेनीक्षय (५, १, ४, ३ = मे ११, २, ५ = १)	८५८
माचिद्वन्त (१, १, ४, ३ = मे ११, २, ५ = १)	५००
मानद्वन्द्वपरा (२, २, २, ८ = मे ०, १, २६-२७ = २)	५३८
मानद्वन्माशदिष्टः (२, १, ४, ४ = मे १, २, ३०-३१ = १)	३११

मानोद्बोधोऽपि (२, १, २, ४=मे ३, १, २४-३५=२)	पृष्ठं २८०
मूर्ध्नामन्दिबो (१, २, २, ४=मे १, १, ३८-४०=२)	२०४
मेदिङ्गला (४, १, ४, ५=मे २, १, २८-२९=२)	१६२
मोषुला (३, २, ५, २=मे ०, २, ३५-३६=२)	५८१
वचामद्यत् (२, १, ४, २=मे ३, २, २८-२९=१)	३१०
वदन्ध्रचमसेष्ठा (२, २, २, ८=मे ५, १, ४-५=२)	३००
वदन्ध्रसोमपातमो (५, १, १, ४=मे १०, २, २७=१)	८०८
वदन्ध्रसिद्धिदमि (३, २, १, २=मे ६, २, ११=१)	५०४
वदन्ध्रसिद्धिदयते (४, २, ५, ८=मे १०, २, १२-१४=३)	७२८
वदन्ध्रवाचा (३, २, ५, ४=मे ८, १, ३=१)	५८५
वदन्ध्रवन्नि (२, २, ५, १=मे ५, २, ८=१)	४०८
वदन्ध्रवृ (४, १, ५, ६=मे ८, १, ८-८=२)	६८१
वदन्ध्रवाचि (३, २, ३, २=मे ०, २, १-२=२)	५४६
वदन्ध्रवाचि (४, १, ५, ३=मे ८, १, ४=१)	६०६
वदन्ध्रवाचि (२, १, २, ८=मे ३, १, ३७=१)	२८३
वदन्ध्रवृ (२, १, ३, ७=मे ३, २, १०=१)	३०१
वदन्ध्रवाचि (१, १, ४, १=मे १, २, २२-२५=३)	१४७
वदन्ध्रवृ (३, २, ४, ०=मे ०, २, १८=१)	५६४
वदन्ध्रवृ (४, २, ५, ४=मे १०, २, १-४=४)	७८०
वदन्ध्रवृ (३, २, १, १०=मे ०, १, ८-८=१)	५२१
वदन्ध्रवृ (२, १, ४, २=मे ३, २, २७=१)	३०८
वदन्ध्रवृ (३, २, ५, ६=मे ८, १, ५-०=३)	५८८
वदन्ध्रवृ (४, २, १, ४=मे ८, १, २८-२९=१)	७०४
वदन्ध्रवृ (३, २, २, १०=मे ०, १, ३२=१)	५४२
वदन्ध्रवृ (३, २, ४, ०=मे ०, २, २६-२७=१)	५७३
वदन्ध्रवृ (४, १, २, ८=मे ८, १, ३१-३२=२)	६२२
वदन्ध्रवृ (४, १, १, ६=मे ८, १, १८=१)	६०४

[ल]

		पृष्ठ
यदिन्द्राक्षं (२, १, २, ८ = मे २, २, १८ — १८ = २)	...	३०९
यदिन्द्रोच्चतुयद् (२, २, १, ४ = मे ४, १, ६ — ७ = २)	..	३४६
यदिवीरो (१, १, ४, ९ = मे २, २, २१ = १)	..	३३६
यदीवहन्त्याश्वो (४, १, २, ५ = मे ८, २, १८ = १)	...	७२७
यदुदीरत (५, १, ३, ६ = मे ११, १, १८ = १)	...	८४४
यद्यावदन्द्र (२, २, ४, ६ = मे ७, २, २५ = १)	...	५७१
यद्वाउविष्पतिः (२, १, २, ८ = मे २, १, २८ = १)	...	२८५
यद्वाचिष्ठं (१, १, ४, ६ = मे २, २, २५ — २६ = २)	...	३४१
यद्दीङ्गावोन्द्र (३, १, २, ४ = मे ५, २, ३४ = १)	...	४४०
यल्लेनूनं (१, १, २, २ = मे २, २, ५ = १)	...	२८१
यस्यत्याम्बरं (५, १, १, २ = मे १०, २, २१ — २४ = ४)	...	८०४
यादन्द्रभुज० (३, २, २, २ = मे ८, १, १३ — १५ = ३)	...	५३५
युक्त्वाचिष्ठम० (४, १, १, ८ = मे ८, १, २२ = १)	...	६०८
येतेपन्थाश्चो (२, २, ३, ८ = मे ५, १, २८ = १)	...	३८८
योमेयोमेतवस्तु (२, २, २, ८ = मे ५, १, ६ — ८ = १)...	...	३७१
योनइदमिदं (५, १, २, २ = मे १०, २, ३४ — ३५ = २)	...	८१७
योनिष्ठइन्द्र (४, १, ३, ९ = मे ८, २, १ — २ = २)	...	६३०
योनोवतुषम् (४, १, ५, ५ = मे ८, १, ७, = १)	...	६८०
योरयिंयो (४, २, १, १० = मे ८, २, ८ — १० = १)	...	७१७
योरामाचर्षणीनां (३, २, ४, १ = मे ७, २, १७ — १८ = २)	...	४६३
योविष्वाद्यते (१, १, ४, १० = मे २, १, ४ — ७ = ४)	..	१६५
रायेचग्रैमहे (१, २, ५, ३ = मे ३, १, ३ — ४ = १)	...	१५२
रेवतीर्नः (२, २, १, ८ = मे ४, २, १४ = १)	...	३५३
रथः सुपर्वा (४, १, ३, ७ = मे ८, २, १३ = १)	...	६४३
रथङ्गला (३, २, २, ८ = मे ७, १, २८ — ३१ = ४)	...	५४०
रथङ्गतेष्वपि (३, १, ४, ८ = मे ६, १, २३ = १)	...	४७३
रथमिन्द्राश्वो (२, १, ४, ८ = मे ४, १, ६ — १० = ५)	...	३१८

वयमुत्तामपूर्य (५, १, १, १० = मे ११, १, १४-१५ = १)	...	८३०
वयमुत्तामदिर्घा (१, १, २, २ = मे ४, १, १५-१६ = १)	...	१६१
वयमेममिदा (१, १, २, १० = मे ७, २, १४-१६ = २)	...	५६०
वयस्थितेपतविष्णो (४, २, २, ८ = मे ८, १, ११ = १)	...	७४७
वयस्त्रिन्द्रासि (१, २, ४, १० = मे ८, १, १३ = १)	...	५८६
वातश्चावातु (२, २, ४, १० = मे ५, २, ८ = १)	...	४०७
वास्तोष्मते (१, २, ४, २ = मे ७, २, १०-११ = २)	...	५६६
विज्जदापी (१, २, २, ६ = मे १, २, १-२ = २)	...	२०७
विष्णुन्द्रासि (४, १, ४, १० = मे ८, २, १४-१५ = २)	...	६५८
विभोष्टुन्द्र (४, २, १, ७ = मे ८, २, १० = १)	...	७४६
विशोविशोवो (१, १, ४, ७ = मे २, २, १० = १)	...	२४३
विश्वतोदावम् (५, २, १, १ = मे ११, १, ११-१३ = १)	...	८८४
विश्वस्वप्रस्थोभ (५, २, १, ४ = मे ११, १, १८-१९ = २)	...	८०१
विश्वःपृतना० (४, २, ४, १ = मे ८, २, १५ = १)	...	७५४
विश्वानरस्य (४, १, २, ४ = मे ८, २, १६-१७ = २)	...	७४१
विश्वतथीयथा (५, २, १, ७ = मे १२, १, २२ = १)	...	८०४
वृक्षस्यला (४, १, ४, १ = मे ८, २, २१-२३ = २)	...	६५६
वैश्याद्विनिष्कृतीनां (५, १, १, ६ = मे १०, २, २८ = १)	...	८१२
अग्निदेवो (१, १, २, १३ = मे १, २, १८-१९ = २)	...	१४२
अग्न्यदंसव (५, २, १, ५ = मे १२, १, ४ = १)	...	८८०
अग्न्युष्टु (१, २, २, १ = मे १, २, १०-१२ = २)	...	५२३
अचीभिर्भिःअचीवसू (१, २, ५, ५ = मे ८, १, ४ = १)	...	५८६
अज्ञानेअन्यद् (१, २, २, २ = मे २, २, ११ = १)	...	२२२
अज्ञानज्वेस (४, १, ४, ७ = मे ८, २, १२ = १)	...	६६७
अज्ञेवमेव (१, १, ५, २ = मे २, १, १२ = १)	...	१७०
अज्ञेदधामि (४, २, ४, २ = मे १०, १, १-८ = ८)	...	७५६
आयनादव (१, २, २, ५ = मे ७, २, ५ = १)	...	५५१

[ग]

अ, तंवीष्टवन्तमम् (१, १, २, ५ = मे ५, २, ३५ = १)	पृष्ठ
अ, धिअ, रत्तर्ण (१, १, ५, ६ = मे २, १, १० = १)	४५२
अ, धीहवन्तिरत्तर्ण (४, २, १, ५ = मे ८, २, १—२ = २)	१०६
अ, ह्यग्रे (०, १, १, १० = मे ३, १, २५ = १)	७०७
सखायश्चाश्रियामहे (४, २, ५, १० = मे १०, २, १५—१० = ३)	२०९
सखायस्त्वा (१, २, १, ८ = मे २, १, ३३ = १)	८००
सघातं ह्येष (५, १, ४, ६ = मे ११, २, ८ = २)	१८४
सघायस्ते (४, २, ३, ६ = मे ८, १, ९८—२८ = ०)	८६२
सत्यमित्था (३, २, ३ = मे १, २, ९० = १)	७४३
सत्ताहणं ४, १, ४ ४ = मे ८, १, ५—६ = २)	५५५
सदस्यतिमद्गुत (२, २, ३, ७ = मे ५, १, २८ = १)	६०८
सदागावः (५, २, १, ६ = मे १२, १, ५ = १)	३८८
सदावदन्द्रश्च (३, १, १, ३ = मे ५, २, २२ = १)	८८१
सनादग्र १, २, ३, ८ = मे २, ३, १८ = १	४९४
सण्खोमहोर्मा (४, १, २, ४ = मे ८, २, १० = १)	२६१
समस्यमन्यवे (२, १, ५, ९ = मे ४, १, १० = १)	७२५
समेतविश्वा (४, १, ४, ३ = मे १०, १, ८—११ = ३)	९२६
सीदन्तस्ते (५, १, २, ८ = मे १२, १, १२—१३ = १)	७६२
सुन, धोघास (३, १, २, ९ = मे ५, १, ३३ = १)	८२८
सुनोतधोम (३, २, ५, ३ = मे ८, १, १—२ = ८)	४३८
सुरूपठम् (२, १, २, ६ = मे ४, २, ३३—६ = ४)	५८३
सुखावासदन्द्र (४, १, २, ४ = मे ८, २, १—३ = २)	२६६
सोम, पृषाच (२, १, १, १० = मे ४, २, ५—१)	६२५
सोम, रात्रान (१, २, ५, १ = मे ३, १, १—१)	९५४
सोमानांस्वर्ण (२, १, ५, ५ = मे ४, १, २२ = १)	२४८
सादो गित्या (५, १, ३, १ = मे ११, १, १६ = १)	९२८
	८२२

॥ क्रौडपत्रम् ॥

(अशीति पृष्ठस्येष्टमे पङ्क्तौ निवेश्यम्)

चतुर्थाधिकरणमारचयति—^{५४} “स्युरेकादशना किं प्राय-
णीयोदयनीययोः । प्रत्येकमखिलाः किं वा विभज्याः स्युस्तयो,
रपि ॥ उद्देश्ययोः प्रधानत्वात् प्रत्येकं पञ्चवोऽखिलाः । नोद्देश्यौ
शतवद्भागः शिष्टस्वासत्तितोऽन्तिमे ॥ द्वादशाहे अयते— “एका
दशना प्रायणीयोदयनीययोरतिरात्रसंस्थयोरतिरात्रयोरालभेर-
न्निति” तएते पञ्चवएकादशापि प्रायणीयेऽहनि कर्त्तव्याः तयो-
दयनीयेऽपि सर्वे कर्त्तव्याः । कुतः ? प्रायणीयोदयनीययोर्द्वे-
श्यत्वेन प्राधान्यात्—प्रतिप्रधानं चाङ्गावृत्तेयुक्तत्वादिति पूर्व-
पक्षः । वचनान्तरेण विहितानामेकादशानां प्रकरणेन द्वाद-
शाहाङ्गत्वे सिद्धदेशाकाङ्क्षायां तान् पञ्चानुद्दिश्य प्रायणीयोदय-
नीयो देशत्वेन विधीयेते । तत्र कुत उद्देश्यत्वम् ? कुतस्तरां
प्राधान्यम् ? कुतस्तमां पञ्चावृत्तिः ? एवं सति यथा—‘शतं
देवदत्तयज्ञदत्तयोर्विधीयताम्’-इत्यत्र देवदत्ते पञ्चाशद्विधीयते
यज्ञदत्ते पञ्चाशदिति विभागस्तथा प्रायणीये पञ्च पञ्च उदनीये
पञ्चेति विभागो युक्तः । पञ्चवशिष्ट एकः पशुरन्तिमः स
प्रत्यासन्नत्वा दन्तिमेऽहन्त्युदवसानीये कर्त्तव्यः”^{५५}-इति ॥

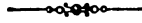
* मरुत्यादिते क्वचिदपि पुस्तके नैतदधिकरणोद्धारमिह दृश्यते, तन्ने चक-पाण्डित्य-
मेवात्र मूलमित्यनुमीयतेऽस्य सामविचारेऽप्रकृतत्वाच्च तथा पाण्डित्यम् ; परमेतस्यैव
भगवतीभाष्येणैत उपसंहृतिवचने (८५—१) द्विषडिति परिगणनश्रुतेऽस्याप्यधिकरणस्य
सामवेदोपसंहृत्याचाप्युद्भूत्योक्त इत्यवश्यं लोकार्थमितीत्यं क्रौडीकृतम् । स०।

ममः सामवेदाय ।

सामवेदसंहिता ।

तत्र

भाष्यावतरङ्गिका ।

वागीशाद्याः सुमनसः सर्वार्थानामुपक्रमे ।

यं नत्वा कृतकृत्याः स्युस्तं ममामि मजाननम् ॥ १ ॥

यस्य निश्चसितं वेदायोवेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥ २ ॥

तत्कटाक्षेण तद्रूपं दधद्बुद्धमहीपतिः ।

आदिशत् सायणाचार्यं वेदार्थस्य प्रकाशने ॥ ३ ॥

ये पूर्वोत्तरमीमांसे (१) ते व्याख्यायतिसङ्ग्रहात् (१) ।

कपालुः सायणाचार्यो वेदार्थं वक्तुमुद्यतः ॥ ४ ॥

सामवेदार्थमेघोऽत्र प्रकाशयति सादरम् ।

(१) अनेन हि त्रैमिनि-छत-पूर्व-मीमांसा-सूत्रानुसारेण वैयासिका-शारौरिका-नामोत्तरमीमांसा-सूत्रानुसारेण च (विषय-संग्रह-पूर्वपक्षोत्तरपक्ष-सङ्ख्यात्मक-पक्षा-व्यवहाराणि) न्यायापरपक्षायाधिकरणानि निर्भितानि, स्वयमेव व्याख्यानेन विस्तृतानि च; तद्द्वयोरेव ग्रन्थयोर्भिधानमधिकरणमात्रा न्ययमात्रा न्यायविस्तारो वा ।

(१) अतएवोक्तं तत्र तत्र, 'मीमांसा-सावरणेनक्रीडा-पुष्करिणी भवेत्' । अति-संक्षिप्तमादिति भावः ।

उद्गातुस्तत्त्वजिज्ञासोरपि तेन कृतार्थता (१) ॥ ५ ॥
 यज्ञोन्नम्य च वेदेषु द्वावर्थौ काण्डयोर्द्वयोः (२) ।
 अध्वर्युमुख्यैर्ऋत्विग्भिश्चतुर्भिर्यज्ञ-सम्पदः ॥ ६ ॥
 निर्मिमीते क्रिया-सहैरध्वर्युर्यज्ञियं वपुः ।
 तदलंकुर्वते होता ब्रह्मोद्गातेत्यमी त्रयः ॥ ७ ॥
 शस्त्र-याज्यानुवाक्याभिर्हीतालङ्कृतेऽध्वरम् ।
 आग्न्य-पृष्ठादिभिः स्तोत्रैरुद्गातालङ्करोत्यमुम् ॥ ८ ॥
 त्रयाणामपराधन्तु ब्रह्मा परिहरेत् सदा ।
 ऋचास्वइति मन्त्रेऽसावर्थः सर्वोऽभिधीयते ॥ ९ ॥
 यज्ञं यज्ञुर्भिरध्वर्युर्निर्मिमीते ततो यज्ञुः ।
 व्याख्यातं प्रथमं, पञ्चदृष्टं व्याख्यानमीरितम् ॥ १० ॥
 साम्नामृगाश्रितत्वेन साम-व्याख्या ऽथ वर्ण्यते ।
 अनुतिष्ठान-जिज्ञासा-वशाद् व्याख्या-क्रमो द्वायम् ॥ ११ ॥
 जाते देहे भवत्यस्य कटकादि-विभूषणम् ।
 आश्रितम् मणिमुक्तादि कटकादौ यथा तथा ॥ १२ ॥
 यजुर्जाते यज्ञ-देहे स्यादृग्भिस्तद्विभूषणम् ।
 सामाख्यामणिमुक्ताद्याच्छु तासु समाश्रिताः ॥ १३ ॥

(१) उद्गाह-नामकः ऋत्विग्विशेषः; तस्य सामवेदार्थ-ज्ञानमत्यावश्यकम्, यज्ञे
 बाहुल्येन तस्मैव सामवेदोप-कार्य-कलापाधिकारित्वात्, तथाच साठ्यायन-सूत्रम्
 'उद्गाता सामवेदेन (४ प्र १० ख)'-इति । 'मन्त्रान् कर्त्तव्यं षोडशैव कुर्याद्वेदे
 (१ प्र १ ख)'-इतिच ।

(२) तत्र अधिकांशः कर्त्तव्यः, किञ्चिदंशः २ पदे, यज्ञभक्तः ज्ञानकः ।
 प्राभाकरादि-मते ज्ञानकाण्डो मास्तेऽथ ।

नन्वध्वर्यु-होत्राद-ब्रह्म-कर्त्तव्य-प्रतिपादको यो मन्त्रस्तस्यार्थो योजनीयः-इति चेत्, योज्यते— “ऋचां त्वः पोषमास्ते पुपुष्वान् गायत्रं त्वो गायति प्रकरोषु । ब्रह्मा त्वो वदति जातविद्यां यज्ञस्य मात्रां विमिमोत उ त्वः”-इत्येष मन्त्रः^(१) । तस्यायमर्थः—त्व-शब्दः सर्वनामसु पठितः एक-शब्द-पर्यायः, एकोहोद-नामकः ऋत्विक् तत्र तत्र विप्रकोर्णत्वेनाधोतानामृचां यज्ञानुष्ठान-काले सङ्गोभाव मापाद्य पुष्टिं कुर्वन्मास्ते ; एकउद्गाढ-नामकः शक्त्वर्युपलक्षित-च्छन्दःविशेषयुक्तास्त्रुषु गायत्रादि-नामकं साम गायति ; एको ब्रह्म-नामका होत्रादीनां वैद-त्रय-विषये यस्मिन्कास्मिंश्चिदपराधे जाते तत्प्रतोकाररूपी विद्यो वदति^(२) । अतएव च्छन्दोगा आमनन्ति “यज्ञस्य ह्येषभिषग् यद् ब्रह्मा यज्ञायैव तद् भेषजं कृत्वा हरति”-इति*, “यदि यज्ञऋतप्रार्तिर्भवति भूरिति ब्रह्मा गार्हपत्ये जुहुयात्”-इत्यादि[†] च ; एकस्वध्वर्युर्यज्ञस्य मात्रामियत्तां विमिमोते विशेषेण परिच्छिनत्ति इति ।

* यज्ञस्य विरिष्टं सन्धाति भेषजकृतोह वा एष यज्ञो यत्रैव विद् ब्रह्मा भवति (४प्र०१७ख०)”-इति कोषुम-याखी-यज्ञान्दोग्य पाठः ।

† “य यज्ञोरियेद् भूः स्याहेति गार्हपत्ये जुहुयात् (४प्र०१७-ख०)”-इति को० शा० छा० पाठः ।

अत्र ब्रह्मेति “ब्रह्मा वज्रमानं सर्वोच्चर्त्तुकोऽमि रश्मि”-इति प्रकरणोपसंहर-वचनात्कथ्यते

(१) ऋग्वेदस्य दशम-मण्डलादुत्पद्यमान-द्वितीयाध्यायीयान्तिमाष्टकम् ।

(२) विशेषतो आख्यानं निरुक्त-प्रथमाध्याय-द्वितीय-पाद-द्वादशखण्डे तद्वाक्ये च द्रष्टव्यम् ।

ननु वेदार्थ-प्रकाशकेऽस्मिन् अन्ये वेदानां व्याख्येयत्वे सति तत्परित्यज्य यजुरादिकं व्याख्येयत्वेनोपन्यसितुमयुक्तम्-इति चेत्—
नायं दोषः, मन्त्र-विशेष-वाचकैर्यजुरादि-शब्दैस्तत्तन्मन्त्रोपेतानां
वेदानामुपलक्षितत्वात् ॥

ननु मन्त्र-वेदयोः को विशेषः ? इति चेत्, उच्यते—मन्त्र-
ब्राह्मण-समष्टिर्वेदः । तथाचापस्तम्बः स्मरति “मन्त्र-ब्राह्मणयो
र्वेद-नामधेयम्”-इति (१) । वेदैकदेशयोर्मन्त्र-ब्राह्मणयोः पृथक्
स्वरूपं जैमिनिन्यायेन निर्णीतवान्, (१) तत्र मन्त्र-स्वरूप-निर्णयं
द्वितीयाध्यायस्य प्रथमपादे सप्तमाधिकरणे न्याय-विस्तर-कार (१)
इत्यमुदाजहार—“अहेबुध्निय मन्त्रं मे-इति मन्त्रस्य लक्षणम् ।

(१) उपनिषद्-भागस्त्वयोरुत्तमर्गतः, तथाच काचिदुपनिषत् मन्त्रात्मिका इवेत्येवमादिः
काचिद् ब्राह्मणात्मिका केनेत्यादिः । मीमांसक-मत-विशेषे तु “आजायस्य क्रियार्थ-
त्वादानयंश्चमतदर्शानाम् (१।१।१)” इति जैमिनि-सूत्रात् क्रियापरातिरिक्तानामुपनिष-
द्विनि प्रसिद्धानां वेदत्वमेव नास्ति । तत एव ‘अपरा ऋग्वेदोऽथ यजुर्वेदः सामवेद’
इत्यादि-कथन-पूर्वकम् ‘अथ परा यथा तद्वत्तरमधिगम्यते’-इति मुण्डकोपनिषद् (१-१-३)
वाक्यम्, ‘वेदः छत्स्नोऽधिगम्यः सरस्वत्योऽधिगमना’-इति मनु-वाक्ये सरस्वत्य-पदम्,
‘दृष्टवदानुश्रविकः’ इति सांख्य-शास्त्रोक्त्यतिशयं सङ्गच्छते । तदेतत् स्पष्टमेवाभ्यधायि
प्राभाकरैः ‘प्रवृत्ति-निवृत्ति विधि-लक्षणे-न्यतिरेकेण केवल-वस्तु-वादी वेदभाषो नास्ति’ ।
एतन्नये मन्त्रभागान्-श्रुतागामीशेत्यादीनां क्रियापर एवार्थोपाह्वयः, अर्थान्तरः काल्पनिकः,
केनेत्यादौ तु ब्राह्मण-ग्रन्थानामिवादराद् ब्राह्मणत्व-धमः, तथादरस्य वेदवेत्तृभिः
शिष्यमुपदेष्टुं तत्प्रणीतत्वात्, ब्राह्मण-ग्रन्थ-बाहुल्याद्वचना-साम्यं तत्प्राप्तित्याच्च तथा
धमः, यथा गेयारण्य-गानवदूहोद्य-गानथोरप्यपैरुपेयत्व-धमः ।

(२) तथाच द्वितीयाध्याय-प्रथम-पादे अष्टाविंशत्यनुविंशशमे सूत्रे ‘तच्चोदकेषु
मन्त्रास्त्रा’-इति ‘शेषे ब्राह्मण-शब्दः’ इति च । तत्र तेषां मन्त्राणां चोदकेषु अध्यापकेषु
मन्त्र इति आह्वा प्रसिद्धा, तत मन्त्र-लक्षणं ज्ञेयमित्याद्य-सूत्रार्थः शेष-सूत्रानु स्फुटम् ।

(३) स्वयं न्याय-विस्तर-कारः, अन्यपुत्र-निर्द्देशो लेख शैलो ।

नास्त्वस्ति वाऽस्य नास्व्येतदव्याप्त्यादेरवारणात् ॥ याज्ञिकानां
समाख्यानं लक्षणं दोष-वर्जितम् । तेऽनुष्ठान-स्मारकादौ मन्त्र-
शब्दं प्रयुञ्जते ॥ आधाने इदमान्नायते—‘अहेबुध्निय मन्त्रं मे
गोपाय’-इति ; तत्र मन्त्रस्य लक्षणं नास्ति, अव्याप्त्यतिव्याख्यो-
र्वारयितुमशक्यत्वात्—‘विहितार्थाभिधायकोमन्त्रः’-इत्युक्ते ‘वस-
न्ताय कपिञ्जलानालभते’ इत्यस्य मन्त्रस्य विधिरूपत्वादव्याप्तिः,
मनन-हेतुर्मन्त्रः-इत्युक्ते ब्राह्मणेऽतिव्याप्तिः, एवम् ‘असि-पदान्तो
मन्त्रः’ ‘उत्तमपुरुषान्तो मन्त्रः’ इत्यादि-लक्षणानां परस्परमव्याप्तिः ;
इति चेत्—मैवम्, याज्ञिक-समाख्यानस्य निर्दोष-लक्षणत्वात् *
तच्च समाख्यानमनुष्ठान-स्मारकादीनाम् मन्त्रत्वं गमयति—उरुप्रथ
स्वेत्यादयोऽनुष्ठान-स्मारकाः [१] अग्निमीले पुरोहितमित्यादयः
स्तुतिरूपाः [२] ईषेत्वेत्यादयस्त्वन्ताः [३] अग्नआयाहि वीतये-
इत्यादयश्चामन्त्रणोपेताः [४] अग्नोदग्नीन् विहरेत्यादयः प्रैषरूपाः
[५] अधःस्विदासोदुपरिस्विदासोदित्यादयो विचाररूपाः [६] अम्बि-
ऽम्बिकेऽम्बालिके न मानयति कश्चनेत्यादयः परिदेवनरूपाः [७]
पृच्छामि त्वा परमन्तं पृथिव्याइत्यादयः प्रश्नरूपाः [८] वेदिमाहुः
परमन्तं पृथिव्याइत्यादय उत्तररूपाः [९] एवमन्यदप्युदाहार्यम् ।
ईदृशेष्वत्यन्त-विजातीयेषु समाख्यानमन्तरेण नान्यः कश्चिदनुगतो
धर्मोऽस्ति, यस्य लक्षणत्वमुच्येत ; लक्षणस्योपयोगश्च पूर्वाचार्यै
दर्शितः—‘ऋषयोऽपि पदार्थानां नान्तं यान्ति पृथक्ततः † ।
लक्षणेन तु सिद्धानामन्तं यान्ति विपश्चितः’-इति ; तस्मादभि-

* निर्दोषत्वात्-इति गौडस्वामि-पुस्तक-पाठः ।

† पृथग्दृशः-इति गौ० पुस्तक-पाठः ।

युक्तानां मन्त्रेऽयमिति समाख्यानं लक्षणम्” १ ॥ ब्राह्मण-खरूप-
मपि तत्रैवाष्टमाधिकरणे इत्थं निर्णीतम्—२“नाख्येतद् ब्राह्मणे-
त्यत्र लक्षणं विद्यतेऽथवा । नास्त्योयन्तो वेदभागादिति कृमेर-
भावतः ॥ मन्त्रश्च ब्राह्मणं चेति द्वौ भागौ तेन मन्त्रतः ।
अन्यद् ब्राह्मणमित्येतद् भवेद् ब्राह्मण-लक्षणम् ॥ चातुर्मास्येष्विदं
मान्नायते—‘एतद् ब्राह्मणान्येव पञ्च हवींषि’-इति, तत्र
ब्राह्मणस्य लक्षणं नास्ति, कुतः? वेदभागानामियत्तानवधारणेन
ब्राह्मणभागेष्वन्यभागेषु च लक्षणस्याव्याप्तगतिव्याप्तयोः शोधयितुं
मशक्यत्वात्; पूर्वोक्तो मन्त्रभाग एकः, भागान्तराणि च कानि-
चित् पूर्वैरुदाहर्तुं सङ्गृहीतानि ‘हेतुर्निर्वचनं निन्दा प्रशंसा
संग्रहो विधिः । परकृतिः * पुरा मन्त्रोऽयवधारण-कल्पना-
इति— तेन ह्यन्नं क्रियतइति हेतुः [१] एतद्भोदधित्व-
मिति निर्वचनम् [२] अमेध्या वै माषा इति निन्दा [३] वायु-
र्वै चेपिष्ठेति प्रशंसा [४] तदय्यचिक्किन्नं जुह्वानी माहोषा-
मिति संग्रहः [५] यजमानेन सन्धितौ दुध्वरी भवतीति विधिः
[६] माषानेव मद्धं पचते-इति परकृतिः [७] पुरा ब्राह्मणा अभैषु-
रिति पुराकल्पः [८] यावतोश्चान् प्रतिगृह्णीयात् तावतोऽवारुणां
चतुष्कपालान्निर्वपेदिति विशेषावधारणकल्पना [९] एवमन्यदप्यु-
दाहार्यम् । न च ‘हेत्वादीनामन्यतमद्ब्राह्मणम्’—इति लक्ष-
णम्, मन्त्रेष्वपि हेत्वादि-सङ्गात्वात्† । तथाहि— इन्द्रोवासु-
शन्ति हीति हेतुः—उदानिषुर्महोरिति तस्मादुदकमुच्यतइति

* परकृति-इति रामशास्त्रि-पुस्तक-पाठः ।

† सम्भवादिति गो० पुस्तक-पाठः ।

निर्वचनम्—मोघमन्त्रं विन्दते अप्रचेताइति निन्दा—अग्निर्मूर्धा-
दिवः ककुदिति प्रशंसा—अधःस्विदासीदुपरिस्विदासीदिति
संशयः—कपिञ्जलानासभतइति विधिः—सहस्रमयुताददददिति
परकृतिः—यज्ञेन यज्ञमयजन्त देवाइति पुराकल्पः । ‘इति-
करणं बहुलं ब्राह्मणम्’-इति चेत् न, इत्यददा इत्ययजथा *
इत्यपच-इति ब्राह्मणो गायेदित्यस्मिन् ब्राह्मणेन गातव्ये मन्त्रेऽति-
व्याप्तेः । ‘इत्याहेत्यनेन वाक्येनोपनिबद्धं ब्राह्मणमिति चेत्— न,
‘राजा चिद्यं भगं भक्षीत्याह’—‘योवा रक्षाः शुचिरस्मीत्याह’
इत्यनयोर्मन्त्रयोरतिव्याप्तेः । ‘आस्थायिकारूपं ब्राह्मणम्’—इति
चेत्— न, यमयमो-संवाद-सूक्तादावतिव्याप्तेः । तस्मान्नास्ति
ब्राह्मण-लक्षणम्-इति प्राप्ते, ब्रूमः— मन्त्रब्राह्मणरूपो हावेव
वेदभागावित्यङ्गोकारात् मन्त्र-लक्षणस्य पूर्वमभिहितत्वात् ‘अव-
शिष्टो वेदभागो ब्राह्मणम्’-इत्येतल्लक्षणं भवतीति”^(१) ॥

मन्त्रविशेषाणाम्म्यजुःसामरूपाणां लक्षणानि तस्मिन्नेवाधि-
कारे त्रिष्वधिकरणेषु (१) जैमिनिः सूत्रयामास—“तेषाम्म्य-
जुर्वचनेन पाद-व्यवस्था” [३१] “गोतिषु सामाख्या” [३४] “शेषे
यजुःग्रन्थः” [३३]-इति^(२) । तदेतद्व्यायविस्तरे स्पष्टीकृतम्—

* इत्यपचथा-इति सामन्त्रमि-पुस्तकेऽधिकः पाठः ।

(१) दशमैकादशद्वादशेभ्यो बोध्यम् ।

(२) अत्रेदं चिन्त्यम्—अयव-लक्षणं कथं न कृतमिति, दृश्यते ह्येवमनेकायवर्षमा-
मायवर्षम् । तथाच षड्विंश-ब्राह्मण-चतुर्विंश-प्रपाठकीय-प्रथमखण्डे—“अन्वेदः प्रथित्या यजु-
वदोत्तरिचात् सामदेदोरुच्चात्” इति, मन्त्र-ब्राह्मण-षड-प्रपाठकीय-सप्तदशखण्डे ‘अग्ने
चक्षो वायोर्धजूं वि सामान्यदित्यात्’ इति, मनौ प्रथमेऽध्याये अग्नि-वायु-रविभ्यस्तु चय

१.४-५ “नक्-साम-यजुषां लक्ष सांकर्यादिति शङ्किते । पादस्र गीतिः प्रक्षिष्ट-पाठइत्यस्यसङ्करः ॥ इदमान्नायते—‘अहेबुध्निय मन्त्रं मे गोपाय य मृषयस्त्रैविदा विदुः । ऋचः सामानि यजूंषि’ (१)-इति; त्रीन् वेदान् विदन्तीति त्रिविदः, त्रिविदां सम्बन्धिनोऽध्ये-तारस्त्रैविदा स्ते च यं मन्त्रभागमृगादि-रूपेण त्रिविधमाहुः तं गोपायेति योजना । तत्र त्रिविधानामृक्-साम-यजुषां व्यव-स्थितं लक्षणं नास्ति, कुतः ? साङ्गर्थ्यस्य दुष्परिहरत्वात् ; ‘अध्या-पक-प्रसिद्धेष्वेवेदादिषु पठितो मन्त्रः’-इति हि लक्षणं * वक्तव्यम्, तच्च सङ्कीर्णम्—“देवोवः सवितोत्पुनात्वच्छिद्रेण वसोः सूर्यस्य रश्मिभिः”-इत्ययं मन्त्रो यजुर्वेदे सम्प्रतिपन्नो यजुषां मध्ये पठितः, नच तस्य यजुष्टमस्ति, तद् ब्राह्मणे सावित्रार्चं तृक्तेन व्यवहृत-त्वात् ; एतत् साम गायत्रास्ते-इति प्रतिज्ञाय किञ्चित् साम यजु-र्वेदे ङ्गीकृतम्; “अक्षितमसि” (१) “अद्युतमसि” प्राणसंशितमसि”-इति त्रीणि यजूंषि सामवेदे समान्नातानि, (१) तथा गीयमानस्य साम

* तल्लक्षणमिति गौ० सा० पुस्तकयोः पाठः ।

ब्रह्म सनातनम् । दुदोह यज्ञ-सिद्धार्थं ऋग्-यजुः-साम-लक्षणम्” इति; असरोपि “इतिवेदा-स्यस्त्वयो” इति । अथवा नायं धिन्ना-विषयः—एभ्यएव हि वेदेभ्य आङ्गिरसेनाथर्वणा पुरा संगृह्यतः प्रथितस्तुर्योवेद इति, अतएवोपपन्नं दन्व्यज्ञानमानुरूपमभिधानमथर्वेति “अथर्वाङ्गिरसः पुच्छं प्रतिष्ठा” इति तैत्तिरीयादि-त्रुताङ्गिरसेति विशेषणञ्च ।

(१) छण्ययजुर्वेदस्य ब्राह्मणभागीय-प्रथमाष्टक-द्वितीयाध्यायस्य षड्विंशतितमं मन्त्रम् ।

(२) छण्ययजुःसंहितायाः प्रथमाष्टक-षष्ठाध्याय-पञ्चमानुवाकारणे ।

(३) तान्नीमाति ब्राह्मण्य-ब्राह्मणस्य तृतीय-प्रपठके-सप्तदशखण्डे द्रष्टव्यानि ।

आश्रयभूता ऋचः सामवेदे समान्नायन्ते ; तस्मान्नास्ति लक्षणमिति चेत्— न, पादादीनामसंकीर्ण-लक्षणत्वात् ; 'पादबन्धेनार्थेन चोपेताः वृत्तबद्धाः मन्त्राः ऋचः' 'गीतिरूपाः मन्त्राः सामानि' 'वृत्त-गीति-वर्जितत्वेन प्रस्निष्टपठिताः मन्त्राः यजूंषि'-इत्युक्ते न कापि सङ्करः"—१-४-५-इति(१) ॥

यदुक्तं गीतिषु सामाख्येति तदेव विशदीकर्तुं सप्तमाध्यायस्य द्वितीयपादे रथन्तरशब्दो निरूपितः—“अतिदेशं विनिश्चेतुं कवतीषु रथन्तरम् । गायतीत्यृग् गानयुक्ता शब्दार्थोगानमेव वा ॥ इति चिन्ता गानयुक्ता त्वभित्वेत्यृक् प्रसिद्धितः । लाघवा दतिदेशस्य योग्यत्वाच्चान्तिमोभवेत् (१ अ०) ॥ इदमाम्नायते— 'कवतीषु रथन्तरं गायति'-इति, 'कया नश्चित्राभुवदित्याद्या-स्तिस्त्रऋचः कवत्यः (१), तासु वामदेवं सामाध्ययनतः प्राप्तम् (२) तद्वाधितुं रथन्तरं साम तास्वतिदिश्यते, तत्रातिदेशस्य स्वरूपं निश्चेतुं रथन्तर-शब्दार्थश्चिन्त्यते । गानविशेषयुक्ताभित्वाशूरनो-नुमद्वितीयमृग् (४) रथन्तरमित्युच्यते, कुतः ? अध्येष्ट-प्रसिद्धि-

(१) इत्यस्य मय-पद्य-गीति-रचना-वच-भेदात् वेदवयिलम् ।

(२) तथाहि— “कयानश्चित्राभुवदिति कवत्यः”—इति ताष्ट्रात्रास्तृच-पञ्चदश-प्रपाठक-दशम-खण्डारम्भः । अथ 'तृचस्त्राज्ञानामादि-प्रकरणेन विधिरनादेशे'-इति (१११) लाट्यायन-स्मरणार्त्तृच-स्त्राभः । सच उत्तरार्चिकस्य प्रथमप्रपाठकीय-द्वादश-मूलरूपः ; तत्र कयानश्चित्रेति प्रथमा ऋक्, कस्त्वा सत्योमदानामिति द्वितीया, चमोषुजः सखनामिति तृतीया ।

(३) ऊह-गान-ग्रन्थे तथैव पाठात् । तत्र तत्र प्रथमप्रपाठक-प्रथमाद्वितीय-पञ्चमं साम ।

(४) सा च इन्द्रस्थार्चिकस्य तृतीयाध्याय-प्रथम-दशत्यां प्रथमा ।

तः^(१) रथन्तरं गीयतामिति केनचिदुक्ताः अध्येतारः स्वर-स्तोभ-विशेष युक्ता * मभित्वेत्यृचं पठन्ति, न तु स्वरस्तोभमात्रम्; तस्माद् गान-विशिष्टायामृचोरथन्तर-शब्दार्थत्वमिति प्राप्ते, ब्रूमः—स्वरादि-विशेषानुपूर्वीमात्रस्वरूपमृगक्षर-व्यतिरिक्तं यद् गानं तदेव रथन्तरशब्दार्थः, कुतः? स्थापवात्, किञ्च कवतीष्वृचु गानमतिदेष्टुं योग्यं नत्वृचस्तद्योग्यतास्ति, कथानोऽभित्वे-त्यनयोर्ऋचोर्युगपदाधाराधेयभावेन पठितुमशक्यत्वात्; तस्माद् गानविशेषएव रथन्तरशब्दार्थः^(२)”^१—इति ॥

पुनरपि नवमाध्यायस्य द्वितीयपादे प्रथमाधिकरणस्य प्रथमवर्णके सामशब्दस्य गान-मात्र-वाचित्वं स्मारितम्—^२“सामोक्ति-बृहदाद्युक्ती गीताया मृचि केवले । गाने वा गान-एवेति स्मार्यते सप्तमोदितम् ॥ सामान्यवाची सामशब्दो विशेष-वाचिनो बृहद्रथन्तरादि-शब्दाश्च गानमात्रे वर्तन्ते, न तु गान-विशिष्टायामृचि-इत्ययं नियमः सप्तमस्य द्वितीयपादे सिद्धः, सोऽच वक्ष्यमाण-विचारोपयोगितया स्मार्यते”^३—इति ॥

साम-शब्द-वाच्यस्य गानस्य स्वरूपमृगक्षरेषु क्रुष्टादिभिः सप्तभिः स्वरैः अक्षरविकारादिभिश्च निष्पाद्यते । क्रुष्टः प्रथमो द्वितीय

* स्वर-स्तोभ-युक्तेत्येव पाठः रा० सा० पुस्तकयोः ।

(१) अरण्य-ग्रन्थे तथैव पाठान् । तच्च तच्च द्वितीयप्रपाठकोयैकविंशतितमं साम ।

(२) कवतीषु रथन्तरम्, ऊह्य गाने संवत्सर-पर्वस्थानिमं साम ; विदितचैतन् प्रायशोयेति मध्यन्दिने ।

सूतीय चतुर्थः पञ्चमः षष्ठं ज्ञेत्येते सप्त-स्वराः^(१), ते चावान्तर
भेदैर्बहुधा भिन्नाः । स्वरस्य साम-निष्पादकत्वं छान्दोग्योपनिषदः
प्रथमे प्रपाठके(८स्व०) प्रश्नोत्तराभ्यामामनन्ति—“स ह शिलकः
शालावत्यश्चैकितायनं दाक्षमुवाच— हन्त ! त्वा पृच्छानीति,
पृच्छेति होवाच— का सान्नी गति रिति, स्वरइति हो वाच”-
इति । काश्चा उद्गीथविद्यायां स्वरस्य साम-सम्बन्धि-सर्वस्व-स्था-
नीयत्वं शोभन-वर्ण-स्थानीयत्वं चामनन्ति^(२)—“तस्य हैतस्य
सान्नी यः स्वं वेद, भवति हास्य स्वं, तस्य स्वर एव स्वम्,-इति,
“तस्य हैतस्य सान्नी यः सुवर्णं वेद, भवति हास्य सुवर्णं,
तस्य वै स्वर एवसुवर्णम्”—इति च ।

अक्षर-विकारादौनाम्न साम-निष्पादकत्वं नवमाध्यायस्य
द्वितीयपादे एव ‘अर्थकत्वाद् विकल्पः स्यात्’ (२७ सू०)-इत्येतस्य
सप्तमाधिकरणगतस्य सूत्रस्य व्याख्यानावसरे शबरस्वामिना स्पष्ट-
मुक्तम्—“सामवेदे सहस्रं गीत्युपायाः, आह कइमे गीत्युपाया
नाम ? उच्यते— गीतिर्नाम क्रिया द्वाभ्यन्तर-प्रयत्न-जन्या, स्वर

(१) “तद् योऽसौ ऋतमइव सान्नः स्वर सां देवा उपजीवन्ति, योऽवरेषां प्रथ-
मं मनुष्याः, योऽद्वितीयं गन्धर्वाप्सरसो, यत्तृतीयं पद्मवो, यच्चतुर्थं पितरो ये
वाप्येव शेरते, यः पञ्चमस्तमसुर-रक्षांसि, योऽन्तस्तमौषधयो वनस्पतयो यच्चान्यजगत्”-
इति सामविधान-ब्राह्मण-प्रथमप्रपाठकाद्यखण्डे । नारद-शिक्षादावेतद्-विशेषो द्रष्टव्यः ।

(२) कौशुमाख्येवमेव, तथाहि-‘सामविधान’-ब्राह्मणस्य प्रथमप्रपाठकाद्यखण्डे-“यो
ह वै सान्नः स्वं यः सुवर्णं वेद, स्वं च ह वै सान्नः सुवर्णं च भवति, स्वरो वाव सान्नः स्वं
तदेव सुवर्णम्”—इति ।

विशेषाणामभिव्यञ्जिका, साम-ग्रन्थाभिलष्या, सा नियत-प्रमाणा,
ऋचि गीयते (१), तत्सम्पादनाथोऽयमृगक्षर-विकारोविश्लेषो
विकर्षणमभ्यासोविरामःस्तोभइत्येवमादयः सर्वे सामवेदे (१)
समान्नायन्ते”-इति । तद्विषये विचारो न्यायविस्तरेऽभि-
हितः— “समुच्चया विकल्प्या वा विभिन्ना गीति-हेतवः ।
आद्यः प्रयोगग्रहणादर्थकत्वाद् विकल्पनम् ॥ छान्दोग्ये तवल्का-

(१) तथाहि अयते—‘एतस्य साम्न ऋगेवास्थीनि, खरीमांसानि, क्षोभा क्षोभानि-
इति ‘सामविधान’-ब्राह्मणायप्रपाठकाद्यखण्डे ।

(२२) गेयारण्योद्योद्याभिधेयेषु चतुर्षु गानपन्थेषु, माह्वानाम्नादि-सामसु च ।
तद्यथा ।

“अग्रं आ याँहि वीतये गृणानो ह्यव्यदातये ।

निक्षोता सस्मि बर्हिषि” । (सा० छ० १प्र० १ ख० १ ऋ०)

अय गानानि वीहि, तत्ताद्यं गेयगानस्य प्रथमं साम । तदेव पञ्चतु तावत्—

“अग्रायि । आयाक्षो वीयितोयायि । तो

यायि । गृणानोह । व्यदातो यायि । तोयायि ।

नायिहो तासायि । त्सायि । वा २३४औ होवा ।

होयिषी । १ ”

अय आद्याक्षरादयोविहताः, ‘वीतये’-इति वीजकात् ‘वीयि’-इत्याद्यस्मात्
‘तोया’-इत्यादिविच्छिद्यः, ‘यायि’-इत्याद्यंशो विकर्षणः, ‘तो यायि’-इत्येतस्योभयत्र
पाठोऽभ्यासः, ‘ह्यव्यदातये’-इति वीजके ‘ह । कदा तो यायि’-इत्यंशे ङकारानन्तरं
यतिर्विरामः, ‘ति’-इति मूलकः ‘त्यायि’-इत्यंशः स्तोभः, अधिकत्वे सति ऋग्बिलक्ष्य
वर्णः स्तोभः-इति तत्तत्त्वत्वात् । स्तोभादय इत्यादिपदान् लोपागमादयो प्राच्याः,
तथाहि— ‘बर्हिषि’-इत्यांशस्य रेफान्नवर्णं, मध्ये ‘क्षोक्षोवा’-इत्यागमस्य । एवं यथा-
सम्भवमिहितो विहतादिः सर्वत्र ध्येयः ।

रादि *शाखा-भेदेषु विलक्षणागोति-हेतवोऽक्षर-विकारादय
आम्नायन्ते, ते सर्वे कर्मानुष्ठाने समुच्चेतव्याः; कुतः ? प्रयोगवचने
सर्वेषां परिगृहीतत्वात्— मैवम्, एकैक-शाखोक्तैरेवाक्षर-विका-
रादिभिरध्ययन-काल एव गीति-स्वरूप-निष्पत्तेस्तन्निष्पत्ति-लक्ष-
णस्य प्रयोजनस्यैकत्वात्, प्रयोग-वचन-परिगृहीता अपि ब्रौहि-यव-
वद् बृहद्ब्रथन्तरवच्च विकल्पन्ते”^८-इति ॥ गीतिहेतुषु स्तोभस्या-
त्यन्तमप्रसिद्धत्वात्तल्लक्षणं तस्मिन्नेवपादे एकादशाधिकरणे चिन्ति-
तम्— “स्तोभस्य लक्षणं नास्ति किं वास्ति न विवर्णता ।
आधिक्यमप्यतिव्याप्तं विशिष्टं लक्षणं भवेत् ॥ न तावद् विवर्णत्वं
लक्षणम्, वर्ण-विकारस्य विपरीत-वर्णत्वेन स्तोभत्व-प्रसङ्गात् ;
अग्नआयाही (छ.प्र१.द१.१) त्यस्यामृचि अकारस्य स्थाने ओकारं
लृत्वा गायन्ति “ओम्नायि” इति (गे० प्र१.सा१) । अधिको वर्णः
स्तोभ इत्युक्ते सति, अभ्यासेऽतिव्याप्तिः; पिवासीममिन्द्रमन्द-
तुले त्येतस्यामृचि (१) दत्तुलेत्यक्षर-त्रयं गानकाले त्रिरभ्य-
स्तम् (२) । अतो विकाराभ्यासयोरतिव्याप्तेर्नास्ति लक्षणम्-इति
चेत्— मैवम्, “अधिकत्वे सत्यृग्विलक्षण-वर्णः स्तोभः” (१)-

* तलवकारादि-इति गौ० सा० पाठः ।

- (१) इन्दोनामार्चिकस्य चतुर्थ-प्रपाठकीय-पञ्चम-खण्डादभ्यासिति यावत् ।
(२) मेयगानस्य दशमप्रपाठकैकस्मिंश्चत्तमे सामनि द्रष्टव्यम् ।
(३) तदेतल्लक्षणं वर्णस्तोभमात्रस्याभिप्रेतम्, तेन आशास्त्रादि-नवविध-वाक्य-
लोभे, हाउकारादि-पञ्चदश-पदलोभेषु च नाभ्याप्तिः । तदुक्तम् “आशास्तिः स्तुतिः संख्यानं
प्रलयः परिदेवनं प्रेषमन्त्रेषु चैव सृष्टिराख्यानमेव च”-इति वाक्यस्तोभ-भेदाः । तत्र “अग

इति विशिष्टस्य तल्लक्षणत्वात् ; लोकेऽपि सभायां विप्रलम्भ-
केनोच्यमानं प्रकृतार्थानन्वितं काल-क्षेप-मात्र-हेतुं शब्दराशिं
स्तोभ इत्याचक्षते, तस्मादस्ति लक्ष्यम्”^८-इति ॥ अक्षर-
विकार-स्तोभादिवत् वर्ण-लोपोऽपि क्वचिद् गीति-हेतुर्भवति,
तल्लोप-विषयश्च विचारो नवमाध्याये प्रथमपादस्याष्टादशाधिक-
रणेऽभिहितः— १० “इरा गिरा विकल्पः स्वादुतेरैवा विशे-
षतः । आद्योमैवं बाध-पूर्वमिरायाविहितत्वतः ॥ ज्योतिष्टोमे
श्रूयते “यन्नायज्ञीयेन स्तुवीत”-इति (१) । ‘यन्नायज्ञा’-
इत्यनेन शब्देन युक्तायामृच्युत्पन्नं साम यन्नायज्ञीयम् (१),
तस्यामृचि गिरा शब्दः पठ्यते ‘यन्ना यन्ना वो अग्नये
गिरा गिरा च दक्षसे’-इति (१) । तत्र सामया योनिगान(४)

ज्योतिरमृता अभूम्”-इति, “नमोऽन्नाय नमोऽन्नपतये”-इत्यादि, “येदेवादेवाः दिवि-
वदः, अन्नरिचसदः, पृथिवीषदः”-इत्यादि, “एतत् संख्यानं रिशासरम्”-इति,
“यदिन्द्राहं यद्यालम्”-इति, “समन्निहं दह”-इति, “विश्वे षां देवानां समिदज्ज्वं
ज्योतिराततनम्”-इति, “प्रजाभूतमजीजने”-इति, “द्यौरज्ञान् भूमिराततनत् समुद्रं
समचुकुपत”-इति-इत्येवमादयः क्रमेणोदाहृत्याः । पद-लोभ-विवरकम्, मन्त्र-
ब्राह्मण-तृतीय-प्रपाठक-तयोदश-खण्डे ; तदुदाहरणानि तु लोभपन्थेऽप्येवमन्तरापि
प्राप्तानि वृज्जनि । इमे नव वाक्यलोभाः पञ्चदश पदलोभाश्च मानपन्थे नु च्युताः
सामसु, तत्राप्यख्ये वृज्ज ।

(१) ताण्ड्यब्राह्मणोक्तप्रपाठकोद्यपष्टखण्डे च्युतमेतत् ।

(१) एतच्च मेघमान-प्रथम-प्रपाठकोद्यपिंशतितमं साम ।

(१) ऋन्दीनामार्चिक-पन्थे प्रथम-प्रपाठक-प्रथमखण्डे प्रथमा ।

(४) साम्नां योनिभूताः ऋचः ऋन्दीसि चार्चिके पथक्ते, तासां गानानि सामापर-
पर्यायाणि यत्र विद्यन्ते, तद्योनिगानमित्याचक्षते, वेदसाम, वेद्यमानं, मेघमानमित्यपि

मधीयानाः सहैव गकारेण गायन्ति 'गायिरा गिरा'-
इति; ब्राह्मणे (१) तु गकार-लोप-पूर्वकमाकार-यकारादिकं
गानं विधीयते 'ऐरं कृत्वोद्गमम्'-इति, गिरा-शब्दे गकार-लोपा
दिराशब्दो भवति, इरायाः सम्बन्धि गानम् ऐरम्, तादृशं
कृत्वा प्रयोग-काले तद्गानं कर्त्तव्यमित्यर्थः; तत्र योनिगान-ब्राह्म-
णयोः समान-बलत्वेन विशेषाभावात् विकल्पेन प्रयोक्तव्यम्-इति
प्राप्ते, ब्रूमः—'न गिरागिरिति ब्रूयाद् यद् गिरा गिरिति
ब्रूयाद् आत्मानमेव तदुक्ताता गिरित्' (१)-इति गकार-
सहित-गाने बाधकमुक्त्वा गकार-रहितमिरा-पदं गेयत्वेन
विधीयते, तत्पदादेरिकारस्य गानार्थमाकारोयकारइकार
चेति त्रीन् वर्णान् प्रयुञ्जते, तत 'गायिरा'-इत्येव गातव्यम्"
(१)^{१०} इति ॥ तत्रैवोपरितनाधिकारे कश्चिद् विशेषश्छिन्ति-
तः—^{११} "इरा-पदं न गेयं स्याद् गेयं वा गौत्यनुक्तितः । न गेयं
गीयमानस्य स्थाने पातात् प्रगीयते ॥ ब्राह्मणेन विहितइराशब्दो
न गातव्यः, कुतः ? ऐरमिति शब्देन गौतेरनुक्तत्वात्; पाणिनीयेन

तस्यापरमपदं नामधेयम् । तद्वेदसामेत्यभिधानमधिकरणमाह्वयमेवावलोक्यते ।
वेद्यगानमित्येतदभिधानं तु गेयमित्यस्यैवापभ्रंशोऽनुमीयते । रक्त-गेय-गान-पुस्तके
गेयगावमित्येव लिखितं दृश्यते, क्वचित् वेद्यमित्यपि । इदानीन्तन-वैदिकास्तु 'वे' इत्येव
क्वहरन्ति ।

(१) ताच्छे अष्टम-प्रपाठकीय-वष्टे-खण्डे ।

(१) तदैव खण्डे ।

(१) गानक्षेत्रदभिधिति अग्निष्टोम-साम, उद्गमनस्य द्वितीय-प्रपाठकीय-
पञ्चदशम् ।

‘विमुक्तादिभ्योऽण् [५,२,६१]—इति सूत्रेणैरा-शब्दादण्-प्रत्ययोमत्व-
र्थो विहितः, तथासतीरापदोपेतं कृत्वैत्येतावानेवार्थो भवति;
यदि प्रगीतेरा-पद-सम्बन्धः तद्धितेन विवक्ष्येत, तदानीमाकारो
यकारईकारोरेफआकारश्चैतैः पञ्चभिर्वर्णैर्निष्पन्नमायीरा-रूपं गीय-
मानेरा-शब्द-प्रातिपादिकं भवति, तादृशात् प्रातिपदिकात्
पाणिनोयेन ‘ह्रस्वाच्छः [४,२,११४]’—इति सूत्रेण प्रत्ययान्तरे
सति, आधिरीयं कृत्वेति ब्राह्मणपाठो भवेत्; तस्मान्न गेयम्-
इति प्राप्ते, ब्रूमः— गीयमानस्य गिरा-पदस्य स्थाने इरा पदं
विधीयते—इति पदमात्रस्य बाधः, गानन्तु न बाध्यते ; किञ्च
विमुक्तादि [५,२,६१]—सूत्रेणाण्-प्रत्ययेऽपि, पूर्वस्मात् ‘मतो छः
सूक्त-साम्नोः [५,२,५८]—इति सूत्रात् सामानुवृत्तेरैरं सामेत्यर्थो
भवति, सामत्वं च गोति-साध्यम्, यदा तु ‘तस्य विकारः
[४,२,१२४]’—इत्यस्मिन्नर्थे अण् प्रत्ययः, तदानोमिरायाविकार
इति विग्रहे यथोक्तं गानं लभ्यते ; तस्माद् गातव्यम्”^{११}—इति ॥

बहुभिः प्रकारैर्गानात्मकं यत् साम-स्वरूपं निरूपितम्
तस्यैव देवता-स्तुति-हेतुत्वं नवमाध्यायस्य द्वितीय-पादेऽष्टमाधि-
करणस्य प्रथम-वर्णके निर्णीतम्—^{१२}“ऋक्सामाभ्यां विकल्पेन
स्तुतिः सान्नैव वायिमः । पुरेव मैवमृद्धिन्दा-साम-प्राशस्त्य-
दर्शनात् ॥ क्वचित् कर्म-विशेषे श्रूयते—‘ऋचा स्तुवते, साम्ना
स्तुवते’—इति । तत्र, पूर्वन्यायेन विकल्पः—इति चेत्—मैवम्, ऋङ्-
निन्दा-साम-प्रशंसयोर्वाक्यशेषेऽवगमात्, ‘यदृचा स्तुवते तदसुरा
अन्ववायन्, यत्साम्ना स्तुवते तदसुरानान्ववायन्, य एवं विद्वान्’
साम्ना स्तुवोत—इत्यृचं निन्दित्वा साम प्रशस्य लिङ्-प्रत्ययेन साम

विहितम्, तस्मात् साञ्चैव स्तोतव्यम्”^{१९}-इति (१) ॥ तस्य च साञ्चः ऋचं प्रति संस्कारकत्वं तस्मिन्नेव पादे द्वितीयाधिकरणे निर्णीतम्—^{१९}“सामर्चं प्रति मुख्यं स्याद् गुणो वा वाङ्म-पाठतः । मुख्यमभ्यसितुं पाठो गुणो गीताक्षरैः स्तुतेः ॥ रथन्तरं गाय तीत्यादौ यद्गानं विहितम् तदेव साम-शब्दार्थइति प्रतिपादितं स्मारितञ्च, तदेतद् गान सृचं प्रति प्रधान-कर्म स्यात्, कुतः ? याग-प्रयोगाद् बहिरध्ययन-कालेऽपि पठ्यमानत्वात्, गुणकर्म-त्वे तु ब्रीहि-प्रोक्षणादिवद् याग-मध्ये एव गानमनुष्ठौयेत, ततो बहिर्गानस्य विवृजितादिवत् फलं कल्पनीयम् (१) मध्यका-लौन-गानं तु प्रयाजादिवदारादुपकारकम् (१); तस्मान्मुख्य-मेतच्च तु गुण-कर्म-इति प्राप्ते, ब्रूमः— न तावद् बहिः पाठः प्रधानकर्मत्वं कल्पयितुं शक्नोति ‘भूमिरधिक-शुष्केष्टि-न्यायेन

(१) प्रायजोधातिरावानन्तरमनुष्ठेये तु ऋक्-साञ्चोदभयोरेवास्ति विधानम्, परंतवापि सचती निन्दा गम्यते, तथाहि ताष्ट्र-चतुर्थ-तृतीये—“साञ्चोदयन्नि, ऋचा पुनरायन्नि”—इति, साञ्चा प्रयुज्यमाने इतः अस्माज्जोकात् यन्नि स्वर्गम्, ऋचा तु-स्वर्गं गच्छन्तोऽपि यजमानाः पुनरागच्छन्ति-इति तदर्थः ।

(२) यत्र फलविशेषो न ब्रूयते न दृश्यते वा, तत्र स्वर्गः फलं कल्प्यते, ‘स स्वर्गः सर्वान् प्रत्यवशिष्टः’-इति मीमांसा-सिद्धान्तात् । अतः “विवृजिता यजेत”-इत्यत्र स्वर्गः फलं युक्ता निरुच्यते; तद्वदपि । तदुक्तम्— “विनापि विधिना दृष्टाभावाच्च तदर्थता । कल्प्यस्य विधि-सामर्थ्यात् स्वर्गोविवृजितादिवत्” ।

(३) तथाचावधेयम्— यागस्य कर्मरूपत्वात् कर्मस्य अचिन्तात् कालान्तर-भावि-स्वर्गादि-फल-साधनम् नोत्पद्यते, अतः याग-क्रिया-सहभाविनी काचिच्छक्तिरपूर्वमिति मीमांसकैः स्वीक्रियते, सा च यथा अङ्गार-जन्यमौष्णं ज्ञानोद्भवकारेषु जलेऽनुवर्तते, तथैव नष्टेऽपि यागे कर्तुरात्मानमावयते । तत्र फलापूर्वम्, समुदायापूर्वम्, उत्प-त्यपूर्वम्, अङ्गापूर्वञ्चेति नानाविधम्. तत्र समुत्पत्त्यारादिति-भेदात् अङ्गापूर्वं द्विविधम्,

प्रयोग-पाटवाय गानाध्ययनोपपत्तेः (भूमिरथिको भूमौ रथमा-
लिस्थाम्बासं करोति, यथा वा छात्रः शुष्केष्ट्या प्रयोग-पाटवं
सम्पादयति, तद्वत्) । नापि गुणकर्मत्वे प्रयोजनाभावात्
प्रधानकर्मत्वमिति वाच्यम्, गानेन संस्तुतैर्ऋगाक्षरैः स्तुति-
सम्भवात्; 'आज्यैः स्तुवते'-‘पृष्ठैः स्तुवते’-इति स्तुति-विधानात्,
तस्मादृगाक्षराणां स्वरविशिष्टत्वाकाराभिव्यक्तिर्दृष्टं प्रयोजनमित्य-
दृष्टस्याकल्पनीयत्वाद् गानं संस्कारकम्”^{१३}-इति ॥

यथोक्तमृगक्षराणां संस्कारकं गौत्यात्मकं यत् साम तदेतदेकैकं
छन्दोगा एकैकस्याष्टचि ‘वेदसाम’-नामके ग्रन्थेऽधीयन्ते, छहनामके
तु ग्रन्थे एकैकं साम त्वचेऽधीयते सोऽयमूहग्रन्थः तस्मिन्नेव पादे
प्रथमाधिकरणस्य द्वितीयवर्णके विचारितः—^{१४}“छहग्रन्थोऽपौरु-
षेयः पौरुषेयोऽथवाग्रिमः । वेदसाम-समानत्वाद् विधि-सार्धत्वतो-
ऽन्तिमः ॥ यस्मिन् ग्रन्थे सामगास्तृचे त्वचे सामैकैकं गायन्ति
सोऽयमूहग्रन्थो नित्यो न तु पुरुषेण निर्मितः, कुतः ? अनध्यायवर्ज-
नेन कर्तुरस्मरणेनाध्यापकानां वेदत्व-प्रसिद्ध्या च वेदसाम-नाम-
क-योनि-ग्रन्थ-सदृशत्वात्; इति चेत्—मैवम्, अपौरुषेयत्वे विधि-
वैयर्थ्य-प्रसङ्गात्—‘यद्योन्यां तदुत्तरयोर्गायति’-इति विधीयते ।

यानि ग्रन्थ-देवता-संस्कार-द्वारेण यागस्वरूपस्यातिशयाधानेन तदुत्पत्त्यपूर्व-निष्पत्तौ
वाप्रियन्ते तद्वारेण फलापूर्वं, तानि सन्निपत्योपकारकाणि, अवघातादीनि, यानि तु
उत्पत्त्यपूर्वभ्यः फलापूर्व-निष्पत्तौ साक्षादेव वाप्रियन्ते, तानि चारादुपकारकाणि,
प्रयोज्यादीनि-इति । एतत् समस्तं जैमिनीय-द्वितीयाध्याय-द्वितीयाधिकरणस्यैव
स्युद्धम् ॥

अथमर्थः— अपौरुषेयत्वेन सम्प्रतिपत्ते वेदसाम-नामक्रे अन्वे
‘कया नखिन्न आ भवत्’^(१) इत्येतस्यां योन्यामेकस्यामृचि यद्-
वामदेव्य-नामकं ^(२) सामोपदिष्टं तदेवोत्तरयोर्ऋचोः ‘कस्या-
सत्योमदानाम्’ ‘अभौ पु षः सस्वीनाम्’ ^(३) इत्यनयोः द्वितीय-
द्वितीययोर्गातव्यम्-इत्ययं विधिरूहग्रन्थस्य वेदत्वे व्यर्थः स्यात्,
‘वेदसाम’-वदध्ययनादेव तत्क्षिप्तेः । उपरितनऋग्द्वये सामोहस्य
पौरुषेयत्वेऽपि साम-स्वरूपस्य तदाधारभूतानां तिसृणामृचां च
वेदत्वादनध्यायाः वर्जनीयाः, कर्तुरस्मरणं जीर्णकूपारामादिष्विव
चिरकाल-व्यवधानादुपपन्नम्, अस्मरण-मूलैवाध्यापकानां वेदत्व-
प्रसिद्धिः ^(४)— यथाबद्धचामध्यापकामहाव्रत-प्रयोग-प्रतिपादक
माश्वलायन-निर्मितं कल्प-सूत्रमारख्येऽधोयमानाः पञ्चममारख्यक

(१) इन्दोनामार्चिकस्य १२०६४० ५५५५ । उत्तरार्चिकस्य च १२० १२०० १५५५ ।

(२)—जेयमानस्य पञ्चम-प्रपाठके कयान-इत्यस्यामृचि द्रौहि सामान्याज्जातानि ;
तत्र द्वितीयं वामदेव्यम् महावामदेवं चीचते, आर्षेयब्राह्मणे तथैवाज्जातानात् ; तथाहि
तदीय-प्रथम-प्रपाठकोनविंशच्छ्लोके— “वाचः सामनी द्वे वामदेवं महावामदेवं वा ”
-इति ।

(३) उत्तरार्चिकस्य १२० १२०० १,२ ५५५५ । अनयोर्गानमूहग्रन्थस्य प्रथम-
प्रपाठके पञ्चमं साम ।

(४)—अत्रास्योत्तरमनुसन्धेयम्— यदेतत् प्रथमाध्याय-प्रथमपादादृमाधिकरणम्
“समाध्यापकत्वेन वाक्यजन्यं पराहतम् । तत्कर्तृ उपलब्धेन स्यात् ततोऽपौरुषेयता”
इति—“अध्ययन-सम्प्रदाय-प्रवर्तकत्वेन सामाख्यीपपद्यते, कालिदासादि-ग्रन्थेषु तत्तत्तर्गो-
प्यसने कर्तार उपलब्धम्, तथा वेदस्यऽपि पौरुषेयत्वे तत्कर्तोऽपलब्धेन, नचोपल-
ब्धेन, अतोवाक्यन-हेतुः प्रतिकूल-तर्क-पराहतः, तस्मादपौरुषेयोवेदः”-इति तद्-
वाक्यान्तम्— वेदोऽपौरुषेयः कर्तृउपलब्धात् आत्मवत्-इत्यनुमानाच्च— ऊहग्रन्थस्यापौरु-
षेयत्व-साधकैतन्यायेन ऊह-ग्रन्थस्य-मसी-चोदवत् कथं न विहितम्? -इति ।

मिति वेदत्वेन व्यवहरन्ति, तद्वत् ; न च तस्यापि वेदत्वमस्त्विति वाच्यम्, प्रथमारण्यकेन पुनरुक्तत्वात्, अर्थवाद-राहित्येन ब्राह्मण-सादृश्याभावाच्च ; तस्मात् पञ्चमारण्यकवद्ब्रह्मः (१) पौरुषेयः ; पौरुषेयस्य च न्याय-मूलत्वात् यत्र वक्ष्यमाण-न्याय-विरोध-स्तदप्रमाणम्”^{१४}-इति ॥

तत्रैव केचिद् विशेषा-स्तृतीय-चतुर्थ-पञ्चम-षष्ठाधिकरणैर्वहुः वर्णकोपेतैर्विचारिताः ; तत्र, तृतीयाधिकरणम्—^{१५} “अंशैः सामर्चुं कृत्स्नं वा प्रत्यृचं तिसृभिः श्रुतेः । अंशैर्मैवं स्तुतेरंशै-रसिद्धेः प्रत्यृचं भवेत् ॥ ‘एकं साम द्वे (१) क्रियते स्तोत्रियम्-इति, श्रूयते, तत्र त्रेधा विभक्तेषु सामांशेषु एकैकोऽंशः एकैक-स्यामृचि गातव्यः, कुतः ? एकस्य साम्नः तिसृभिर्ऋग्भिर्निष्पा-दनस्य श्रवणात् ; इति प्राप्ते, ब्रूमः— स्तोत्रियमिति स्तुतिनि-ष्पादकत्वं कृत्स्नस्य साम्नोविधीयते, न तु सामांशानाम् ; स्तुति-र्नाम गुण-कथन-परमेकां वाक्यम्, तच्च वाक्यमेकस्यामृचि सम्पू-र्णम्, ततः कृत्स्नेन साम्ना तद् वाक्यं संस्कार्यमिति प्रत्यृचं सामा-भ्यसनीयम् (१), तथासति द्वितीय-तृतीययोर्ऋचोस्तस्यैव साम्न-प्रावर्त्तमानतया सामान्तरत्वाभावाद् ऋक्-त्रय-निष्पाद्यत्वमविरु-

(१)—कृत्स्नमानेऽप्ययं न्यायः, अविशेषात्, अत्र तन्नामाखर-हेतुस्तु, आचार्यैरेक-वेति कथम् ।

(१)—ऋचमिति “ऋचि त्रेवतरपदादिकोपस्य ऋचि”-इति षष्ठ-वचनात् सिद्धम् ।

(१)—सामग्र्येनात्र स्वरकोमादय एव प्राच्याः, तदाचाराणां तिसृशामृचां परस्पर-पार्थक्यात् । कृत्स्नानस्य कृत्स्नमानस्य च सर्वाण्येव सामानि एतदुदाहरणानि ।

हम् ; तस्मात् प्रत्यृचं कर्त्तुं साम समापनीयम्”^{१५}-इति (१) ॥
 चतुर्धाधिकरणम्—^{१६}“तिसृष्वृक्षूदितं साम विषमासु समासु वा ।
 यथेच्छानियमादन्वः शर-लेशापनुत्तये ॥ विषम-च्छन्दस्कासु सम-
 च्छन्दस्कासु वा तिसृष्वृक्षु स्वेच्छया साम गातव्यम्, इत्थमेवेतिनि-
 यामकस्य कस्यचिद्भावात् ; इति चेत्—मैवम्, शर-लेश-प्रसङ्गस्य
 नियामकत्वात् । शरोहिंसा, लेशोऽल्पत्वम्, ‘शृ’-हिंसायाम् ‘लिशृ’-
 अल्पीभावेदित्येतच्चातु-द्वय-दर्शनात्—यद्यधिक-च्छन्दस्कायां योनौ

(१)—रतदधिकरणस्यभिप्रायं हृदयङ्गमयितुं लेखनी न शक्यते, अतस्तथाविधं
 सामैकं यथावत् प्रदर्शयते । अक्षुत्तराचिक्रान्ते उच्येति, समेति, रमेति च तिसृष्वामृचां
 समुदायः प्रथम-प्रपाठक-प्रथमार्द्धम-सूक्तात्मकलृषः, तत्र सामदीयवं नामकं साम
 गीषवे वच ऊहयामस्यादिमम्, तदेतत्—

^{५ २ २} ‘उच्चाता^२इ^२जातमन्वसाः । दिवा^१इसा^२ऽ१३२ । मिया^२
^२२३ददा^२इ । उग्र^२ शर्मा^२ । मद्वा^२इ इ अवाउ । वाइ
 (इति प्रथमांशः) ॥ ^{५ २} सन आ इ इन्द्राययज्यवाइ । वरुणा-
^{२ ४ ५}ऽ१या^२२ । मरु^२इ^२ह्नियाः^२ । वरिवो^२वा^२इत् । परा^२इइ-
^२सवाउ । वाइ (इति द्वितीयांशः) ॥ ^{५ २ २} एनावा^२इ आ^२नि
 अर्यआ । द्यु^२स्त्राना^२ऽ१इमा^२२ । नु^२षा^२इ^२णाम् । सिषा^२
 संन्ताः । वना^२इ मद्वाउ । वाइ (इति तृतीयांशः)
^{२ २}स्तौषे^२ २ मृ^२ इ ४ ५ (इति साम-शेष-सूचकीनिधनांशः)

अथ चाध्याराणां भेदेऽपि सर-लोभादीनामभेदः स्फुटम् ॥

उत्पन्नं साम, न्यून-च्छन्दस्त्वयोर्गीयेत, तदा साम-भागेनैव तत्पूर्वे-
रवशिष्ट-सामभागान्प्रयाभावाद्भिंस्थेत ; यदि योनिरप्यधिकच्छन्द-
स्त्वयोर्गीयेत, तदा साम्नोऽल्पत्वादवशिष्टकृद्भागः साम-रहितः
स्यात् ; तस्मात् समान-च्छन्दस्त्वास्त्रेव गातव्यम्”^{१९}-इति (१) ।
पञ्चमाधिकरणे प्रथम-वर्णकम्— ^{१०}“छन्दस्यो-रुत्तरास्ययोर्वा
गीतेरिहोहनम् । अविशेषाद् विकल्पः स्यादन्यः संज्ञा-बलित्वतः ।
सामगानामृक्पाठाय द्वौ ग्रन्थौ विद्येते, ‘छन्दः’ ‘उत्तरा’ चेति (१) ।
तत्र, छन्दो नामके ग्रन्थे नानाविधानां साक्षां योनिभूता एवर्चः*
पठिताः ; उत्तरा-ग्रन्थे वृत्तात्मकानि (१) सूक्तानि पठितानि
(४) ; एकस्मिंस्तृते छन्दोगता योन्यृक् प्रथमा, इतरे द्वे उत्तरे ।

* नानैवर्चः-इति गो० पु० पाठः ।

(१)—आधारभूतेषु तिसृष्वुच्ययेका गायत्रीछन्दस्त्वा, द्वितीया वृत्तीछन्दस्त्वा,
तृतीया जगतीछन्दस्त्वा वृत्तीछन्दस्त्रैव वा स्यात्, तर्हि सर्वत्रैक-रूप-माने आघातः समुप-
पद्येत, अतः एकच्छन्दस्त्वाश्च तिस्रः आधारत्वेन पाद्याः-इत्याशयः अधीयन्ते च प्राय-
स्तथैव उत्तरार्चिक-ग्रन्थे समसाधुषाः ।

(२)—आरक्षिकलु, छन्दोपन्य-मध्ये एवान्तर्भूतः । योहि माधवः सामवेदस्य विवरण-
कारः पूर्वतनः, तस्य नये वैदिक-अवसारे च आरक्षिकलुतीयः । एषां तयाचामेव साधा-
रणमभिधानमार्चिकरति ।

(३)—यद्यपि वृत्तमिति रूपं न लौकिकं लोकेषु त्युचमित्येव व्यवहृतं, युक्तम्,
परं सूक्ते तस्य योगकृदितया तदभिप्रायेण तद्याव्यवहारेऽपि न दोषः, संज्ञा-ग्रन्थत्वेन न सुप्र-
चिन्त ।

(४)—तत्र त्युचानि सूक्तानिति प्रायोवादः, कश्चित् कश्चित् सूक्ते द्वे, चतस्रः, पञ्च,
षट्, सप्त, अष्टौ, नव, दश, एकादश, द्वादश च । तथाहि प्रथम प्रपाठक-द्वितीयाईस्त्र
तयोदश-दि-सूक्तत्रये द्वे द्वे एव, चतुर्थ-प्रपाठक-द्वितीयाईस्त्र प्रथमसूक्ते द्वादश च ।

एवं स्थिते सति रथन्तरमुत्तरयो गायति, यद्योन्यां तदुत्तरयो गायतीत्यत्र द्विविधे उत्तरे सम्भाविते, रथन्तरस्य— छन्दोग्रन्थे अभित्वाशूरेतीयमृग् योनिस्त्वेन पठिता, तस्याउपरि त्वामिद्विह्वामहृत्त्वादयः बृहदादि-सान्नां योनयः पठिताः [३प्र० १ ख० १ ऋ०], उत्तरा-ग्रन्थे अभित्वाशूरेति सूक्ते (१) तस्याऋचजर्धं नत्वावाङ् ग्रन्थइत्येषा [१, ११, २] सान्नः (२) कस्याप्ययोनिभूता पठिता ; तत्र छन्दोग्रन्थापेक्षया सामान्तरयोर्योनी द्वे रथन्तरस्य स्व-योन्युत्तरे भवतः, उत्तरा-ग्रन्थापेक्षया ढच-गते द्वितीय-द्वितीये स्वयोन्युत्तरे भवतः, तत्र विशेष-नियामकाभावात् ययोः कयोश्चिदुत्तरयोर्गानमिति चेत्— मैवम्, उत्तरेति संज्ञा सहसा बुद्धिस्था भवति प्रतियोगि-निरपेक्षत्वात्, पूर्व-पठितां योनिमृचमपेक्ष्य यदुत्तरात्वं तद्विलम्बेन प्रतीयमानत्वाद् दुर्बलम्, ईदृशमेवोत्तरात्वं छन्दसि पठितयोः स्व-योन्युत्तर-भाविन्योः सामान्तर-योन्योर्द्वयोर्ऋचोः, ढच-गतयोस्तु द्वितीय-द्वितीययोरुत्तरात्वं संज्ञया वर्तते, अतस्तयोरेव गानम् ; एवं सति पूर्वाधिकरणे निर्णीतं समाखेव गानमनुगृहीतं भवति ; किञ्च (१) ढचात्मकेषु सूक्तेषु या प्रथमा

(१)—प्रथम-प्रपाठकैकादशतमम् ।

(२)—कस्यापि सान्न-इत्यन्वयः ; न त्वेत्यस्य गानं जेयग्रन्थे कचिदुपलभ्यते, नास्ति च तस्य छन्दोग्रन्थे पाठः-इत्याशयः ।

(३)—किञ्चेत्यादीतीत्यन्तेन गानग्रन्थयोर्द्वयोस्तद्विधायकभूतयोश्च द्वयोर्ग्रन्थयोर्गान-प्रेतुं निर्दिशति ; तच्चेदमपि वक्तव्यम्— संहिताग्रन्थयोः चक्षुर्मयत्वात् छन्दोग्रन्थयोश्च चार्थिकरति छन्दरति च साधारणं नाम, तदापि एकस्य उत्तरेति-विशेषाद्या अपरस्य तदभावइति ।

योनिभूता तन्नाम्ना कन्दोग्रन्थस्य 'योनि-ग्रन्थः'-इति अध्यापकानां समाख्या, इतरस्य तु ढच-सङ्घ-रूपस्य ग्रन्थस्योपरितनयोर्ऋचोर्नामधेयेन 'उत्तरा'-इति समाख्या ; स एव ग्रन्थः कर्माङ्गसमर्पकं प्रकरणं, पञ्चदश-सप्तदशादि-स्तोमानां ढचेष्वेवोत्पत्तेः ; तस्मादुत्तरा-ग्रन्थस्योस्तृचगतयोर्द्वितीय-ढतीययोरयभूहः"१०-इति ॥ द्वितीयवर्णकम्—^{१८}"त्रैशोकेऽतिजगत्वी हे आनेये गीतये ऽथवा । वृहत्या वादिमः साम्यान्नीत्तरात्वंशुतेर्बलात् ॥ द्वादशाहे चतुर्थेऽहनि त्रैशोक-नामकं साम [ज१प्र१अ११] विहितम् (१), तच्च विष्ठाः पृतना [५प्र० १४ सू० १ ऋ०] इत्येतस्मामतिजगत्यामुत्पन्नम्, तस्मिंश्च ढचे तस्यायोनेरुत्तरे हे बृहत्वी 'नेमिं न यन्तीत्यादिके [५प्र० १४ सू० २, ३ ऋ०] आस्माते, तच्च वृहत्यावुपेक्ष तयोः स्थाने हे उत्पत्तिसिद्धे अतिजगत्वी आनीय तासु तिसृषु गेयम् ; तथा सति समासु गानं पूर्वत्र निर्णीतमनुष्ठेयते, 'अतिजगतीषु स्तुवन्ति'-इति (१) श्रूयमाणम् अतिजगती-बहुत्वम् अन्यथा नोपपद्येतेति चेत्—मैवम्, उत्तरयोर्गायतीत्युक्तस्य संज्ञा-रूपस्योत्तरा-शब्दस्याधीयमानयोर्वृहत्वीर्मुस्यत्वात्, श्रुतिश्च बहुत्वलिङ्गात् 'समासु गानम्'-इति न्यायाच्च बलीयसी ; यदेतदतिजगती-बहुत्वं तद्वृहत्वीः स्त्रीकारेऽप्युपपद्यते, एकविंश-स्तोमस्यात्र विहि-

(१)—"त्रैशोकं ब्रह्म-साम भवति"-इति ताच्छे द्वादशे दशम-खण्डे । 'त्रैशोकेन दृढं साम त्रैशोकं, तद् ब्रह्म-साम ब्रह्मणः स्तोत्रं षष्ठत्वेन कार्यम्'-इति तद्भाष्यम् ।

(२)—ताच्छे द्वादशे दशम-खण्डे । "अतिजगतीषु द्विपञ्चाशदक्षरासु जगती-मतोऽव वर्तमानासु ऋषु 'विष्ठाः पृतना' इत्यादिषु स्तुवन्ति"-इति तद्भाष्यम् ।

तत्वेन तत्-सिद्धये प्रथमायाः अतिजगत्याः सप्तकत्वप्रावर्त्तनी-
यत्वात्; तस्मात् त्रैलोक्यं साम बृहत्पुरुषनीयम्”^(१)-इति ।
षष्ठाधिकरणे प्रथम-वर्णकम्—^(२) “रथन्तरे ककुब् प्राच्या ग्रथ्या
वाचोऽर्थवत्तः । पुनःपदा-प्रसिद्धादेः* रन्थोर्योऽन्वय वीक्ष्यताम् ॥
इदमान्नायेते (१) ‘न वै बृहद्रथन्तरमेकच्छन्दः यत्तयोः पूर्वी
बृहती ककुभावुत्तरे’-इति, अयमर्थः— बृहद्रथन्तरं तदेतत्
सामव्यमितर-सामवेदकच्छन्दस्कं न भवति, यस्मात् कारणात्
तथोर्बृहद्रथन्तर-साम्नोराश्रय-भूतास्तृचु पूर्वा बृहती (१) च्छन्दस्का
[३प्र० १२सू० १ ऋ०] उत्तरे तु द्वे ऋचौ [३प्र० १२सू० १ ऋ०]
ककुब् (१) छन्दस्के, इतरेषां वामदेव्यादि-साम्नान्माश्रये त्वे अ-
स्थिताः तिस्रश्चः एकच्छन्दस्काः उत्तरो-ग्रन्थे आम्नाताः (१) संश्र-
विलेश-परिहाराय ‘समासु गायेत्’-इति न्यायेन निर्णीताएव (५)

* पुनः पदात् प्रसिद्धादेः-इति गौ० पु० पाठः ।

(१)—ताच्छ्रुत्या सप्तम-प्रपाठकीय-सप्तम-खण्डे, परं तत्र किञ्चित् पाठ-भेदः ।

(२)—षट्त्रिंशदक्षरा, एकाक्षर-न्यूनातिरेकौ वैदिक-छन्दःसु न दोषमावहति,
तथाच ताच्छ्रु-पञ्चदश-द्वादश—“न श्लोकस्मादक्षराद्विराधयन्ति”-इति ।

(३)—अष्टादशाक्षरा, आर्चादिभेदात् न्यूनातिरिक्ताक्षरा च ।

(४)—प्रथमप्रपाठके द्वादशसूक्तादयः ।

(५)—अभिनीय-नवमाध्याय-द्वितीयपाद-चतुर्थीधिकरणे ।

इह तु वाचनिकं ^(१) विषमच्छन्दस्कासु गानमिति तत्र * रथन्तर-
 रस्त्राश्रयतया द्वयोर्नोत्तराश्रये समान्नातः, किन्तर्हि ? प्रगाद्य
 स्तदाश्रयत्वेनाम्नातः ^(२) ; स च द्वाभ्यामृग्भ्यां निष्पन्नत्वात् ह्रस्वो
 भवति, तयोश्च द्वयोर्ऋचोः 'अभित्वाशुरेत्येषा [१ प्र० ११ सू० १ ऋ]
 प्रथमा, सा च वृद्धती ; 'न त्वा वाष्पग्न्योदित्येत्येषा [१ प्र० ११ सू० २
 ऋ०] द्वितीया, सा च पंक्ति ^(३) च्छन्दस्का ; तथाच सति तां पंक्तिच्छन्द-
 स्कामपनीय तस्याः स्थाने दाशतयी-गते ^(४) हे उत्पत्ति-ककुभौ ^(५)
 ऋचौ गृहीतव्ये, कुतः ? अर्थवत्त्वात्, ^(६) उदाहृतेन 'ककुभावुत्तरे'
 इति वाक्येन रथन्तर-साम्नः आश्रयत्वेन ककुभोर्विनियुज्यमानयोः
 ककुबुत्पत्तिरर्थवती भवति, अन्यथा वैयर्थ्यं स्यात्, किञ्च आम्ना-
 ताया एकस्याः पंक्तेः स्त्रीकारे सति ऋचोर्द्वयोरेव लाभात् एकं साम

तत्र-इति सा० रा० पुस्तकयोर्नास्ति ।

(१)—'पूर्वा वृद्धती ककुभावुत्तरे'-इति प्रदर्शित-ताच्छादिभुत-वचनेन निष्पन्नमिति
 भावत् ।

(२)—प्रपद्यन् प्रगाद्यः, चतुषदमेवैतन्नातृपर्यं स्फुटी भविष्यति ।

(३)—चत्वारिंशदक्षरा, विष्टारादिभेदात् न्यूनातिरिक्ता च ।

(४)—दशचरचरचका दाशतयी पंक्तिः, तत्र मता कर्तव्यत्वेन उपस्थिता, ते ।
 दशतयौति पाठो निबल्ल-सम्मतः, स च तत्र सप्तम-पञ्चमान्ये ब्रह्मः ।

(५)—अत्र एकां पंक्तिं विभज्य हे ककुभौ उवाच्ये, अत इमे उत्पत्ति-ककुभा
 वित्युच्यते । एवमप्येऽपि उत्पत्ति-वृद्धतीत्यादौ ।

(६)—अन्यथा प्रदर्शिता भुतिरनर्थिकास्यात्

दृचे क्रियते स्तोत्रियम्'-इति वचनं विरुद्धेयम्, तस्माद्रथन्तर-साञ्चि
हे ककुभावुत्तरे गृहीतव्ये (१); अथमेव न्यायो बृहत्सामान्यपि
योजनीयः-इति प्राप्ते, ब्रूमः— आञ्जातयोर्बृहती-पंक्तयोरेव ककुब्
ग्रथनीया, तथाहि- 'अभित्वाशूरेत्येषा बृहती प्रथमा स्तोत्रिया,
तस्यामविक्रतायामेव रथन्तरं गातव्यम्, ततस्तस्यामृषि चतुर्थं
पादं पुनरुपादायोत्तरस्थाः पंक्तेः पूर्वार्धेन सह योजनीयम्, सेय
मष्टाविंशत्यक्षरा त्रिपदा द्वितीया स्तोत्रिया, साचैका ककुप् सम्म-
यते; तस्यां ककुभि चरमं पादं पंक्तेरुत्तरार्धेन सह प्रथम
द्वितीया स्तोत्रिया कर्त्तव्या, सा च द्वितीया ककुप् सम्मयते;
प्रथम-प्रकारेण द्वयोर्ऋचोराञ्जातयोः दृच-निष्पत्तेर्नास्त्युक्ती-
वचन-विरोधः । अस्मिंश्च ग्रथने 'पुनःपदा'-इति त्रौतीकिलिङ्गम्,
तथाच श्रूयते— 'एषा वै प्रतिष्ठिता बृहती या पुनःपदा तद् यत्
पदं पुनरारभते तस्माद् वक्षोमातरमभिहित्करोति' - इति,
अथमर्थः— या बृहती पुनःपदा भवति, सैषा प्रतिष्ठिता स्थिरा
भवति; पदं चतुर्थः पादः, सोऽप्यु-गन्तर-सम्पादनाय पुनःपठते,
ततः सा बृहती पुनःपदा, सेयमृङ्माता, तस्याः पादोवक्षः;
तथासति यस्मादच चतुर्थं पादम् उद्गाता पुनरारभते तस्माद्

(१)—रथचैवं भवति—“अभि जा शूर मोडमोडुन्धारव धेनवः । ईशानमस्र
जयतः सह ईशमीशानमिन्द्र तस्युषः”-इति प्रथमा ऋक् वृहतीबृहत्सामान्यं, “मत्ता वाँ अन्यो
दिषो न पार्थिवो न क्वातो न जतिव्यतो अशायनो मधवन्निन्द्र वाजिनो मयं तस्या
रवामहे”-इति द्वितीया ऋक् पंक्तिबृहत्सामान्यं, अस्मादेव ऋचोर्द्विभागः कर्त्तव्यः,
तथाच ककुप्-बृहत्सामान्यं हे ऋचे सम्मयते, तथाया द्वितीया, अपरा तृतीया ।

वत्सोमातरमभिवोच्य हिमिति शब्दं करोतीति । न केवलं लिङ्-
मात्रेण प्रयथनं, किन्तु छन्दोगानां प्रसिद्धापि; ते स्त्रेवं स्मरन्ति
'काकुभः प्रगाथः'-इति । किञ्च प्रगाथ-शब्दार्थ-पर्यालोचनेनापि
यथनं गम्यते— प्रकर्षेण यथनं यच्च स प्रगाथः, प्रकर्षो नाम
आस्मातादृक्पाठादाधिक्यम्, तच्च पूर्वोक्त-रीत्या पादाभ्यास-पुरः
सरमृगन्तर-सम्पादनेनोपजायते । तस्मान्नोत्पत्ति-ककुभौ ग्रही-
तव्ये, किन्तर्हि ? प्रयथनेन हे उत्तरे ककुभौ सम्पाद्य तासु तिसृषु
रथन्तरं गातव्यम्^(१), तथा हृहृदपि^(१), एवं सति पंक्तैः

(१)—तथाच पश्चतु तावत्, ऊह्यगानस्यादिसं साम ।

“^{१५}अभित्वा^{११}गूर^{११}नो^{११}नु^{११}मोवा । आ^{११} दुग्^{११}धा^{११}इव^{११} धेनव^{११} ईशान^{११}
मस्य जगतः । सुवा^{११}र^{११}हृ^{११}शाम् । आयिशा^{११} नम्रा^{११}र^{११}थि-
न्द्रा^{११} । सुस्थु^{११}र^{११}३४षा । ओवा^{११} । द्वा^{११} उवा (इति प्रथमांशः) ।
ईशो^{११} वा । नामिन्द्र^{११} सुस्थुषो^{११} न त्वा^{११} वा^{११} अन्योदिविषः ।
नपा^{११}र^{११}थिवाः । नजातो^{११}ना^{११}र^{११}जा^{११} । नायिव्या^{११}र^{११}३४ता ।
ओवा^{११} । द्वा^{११}उवा (इति द्वितीयांशः) । नजोवा । तोनज-
निष्यते^{११} अश्वायत्तो^{११} मघवन्नि । द्रवा^{११}र^{११}जिना । मव्यन्त-
त्वा^{११}र^{११}३४द्वा । वासा^{११}र^{११}३४द्वा । ओवा^{११} । द्वा^{११}उवा ।
(इति तृतीयांशः) ॥

(१)—ऊह्यगानस्य प्रथमप्रपाठके पञ्चमं साम ।

पाठः सार्धोभवति; नचैवं ककुबुत्पत्ति-वैयर्थ्यमिति शङ्कनीयम्,
वाच-स्तोमे तदुपयोगात्; तस्मान्न कापि प्रयथने अनुपपत्तिः”
१८ इति ॥ द्वितीयं वर्षकम्—“यौधाजये रौरवे च बृहत्पौरागमोऽ-
यवा । अयनं पूर्ववत् पक्षौ षष्टि-लिङ्गमिहोच्यते ॥ इदमाम्ना
यते-‘रौरव-यौधाजये बार्हते ढचे भवतः’ इति (१) अयमर्थः—
रौरव-नामकं किञ्चित् साम (१), तथा, यौधाजय-नामकम्
परम् (१); तयोः साम्नीर्वृहतीच्छन्दस्कस्तृचआश्रयइति; उत्तरा-
श्रये (२) तु तस्य साम-इयस्माश्रयएकः प्रगाथः आम्नातः (३),
तस्मिंश्च प्रगाथे ‘पुनानः सोमेत्यसाह्वं प्रथमा, सा च बृहती;
‘दुहानउधर्दिव्यमिति द्वितीया, सा तु विष्टारपंक्तिः; तामेतं
विष्टारपंक्तिमपनीय तस्याः स्थाने उत्पत्ति-बृहत्पौ द्वै ऋचौ
आनेतव्ये (१) इति पूर्वपक्षः । बृहती-विष्टारपंक्त्योः प्रयथन-
विशेषेण द्वे बृहत्यामुत्तरे सम्पादनीये-इति राजान्तः । तत्रो-
भयत्र युक्तिः पूर्वन्यायेन द्रष्टव्या । लिङ्गंत्वेवमाम्नायते-‘षष्टि-

(१)—अष्टमेतत् ताण्डे सप्तमप्रपाठकोष-तृतीयच्छन्दे, परं शास्त्राभेदात् पाठ-
भेदः ।

(२)—ऊहमानस्य प्रथमप्रपाठकोष-द्वितीयं साम ।

(३)—ऊहमानस्य प्रथमप्रपाठकोष-तृतीयं साम ।

(४)—द्वयोः साम्नएकस्य तृचः आधारः, खरसोमादि-भेदात् नाम-भेदः, एतद्वि-
ताण्ड-सप्तम-द्वितीय-विधानात् प्रमाणम्, ऊह-प्रथमे द्वितीय-द्वितीय-साम-दर्शनाच्च
सुटम् ।

(५)—प्रथम-प्रपाठके अष्टम-सूक्तादनन्तरम् ।

(६)—एकच्छन्दस्य तृचत्वेन बुद्धौ प्रचीनव्यवस्थार्थः, तस्याच्च तृचः सम्पद्येत, साम्न-
किराम्नासोऽपि सुकरः ।

स्त्रिष्टुभोमाध्यन्दिनं सवनम्'-इति, अयमर्थः — रौरव-योधाजय-
नामके सामनी माध्यन्दिने सवने गीयेते, तस्मिंश्च सवने
त्रिष्टुप्-छन्दस्ताच्छ्रचः षष्टिर्भवन्तीति, सेयं षष्टि-संख्या प्रथम-
पक्षे उपपद्यते । तथाहि माध्यन्दिने सवने पवमान एकः (१),
पृष्ठस्तोत्राणि चत्वारि (२) । पवमाने द्वीणि सूक्तानि (३)-
'उच्चातेजातमित्येकं सूक्तम्, तत्र गायत्र्यस्तिस्त्रच्छ्रचः (४) ;
पुनानःसोमेति द्वितीयं सूक्तम्, तच्च प्रगाथरूपम्, तत्र पूर्वा
(५) बृहती, उत्तरा (६) विष्टारपंक्तिः ; 'प्रतुद्रवपरि-
कोशमिति तृतीयं सूक्तम्, तत्र त्रिष्टुभस्तिस्त्रः (७) । पृष्ठ-
स्तोत्रेषु 'अभित्वाशूरेति प्रगाथरूपं प्रथमं सूक्तम् तत्र पूर्वा (८)
बृहती, उत्तरा (९) विष्टारपंक्तिः ; 'कयानश्चित्रइति द्वितीयं,
तत्र तिस्रः गायत्र्यः (१०) ; 'तंवोदक्षमृतीषहमिति
तृतीयं प्रगाथरूपं, तत्र बृहती-पंक्त्यो (११) ; 'तरोभिर्वी

(१)—सोमविशेषः, तत्स्वरूपादिकमनुपदं वक्ष्यति ।

(२)—तानि च सूक्तरूपाणि, ताच्छ्र-प्रथम-प्रपाठके दशम-परस्तात् विहितानि ।

(३)—उत्तरार्चिक-प्रथम-प्रपाठकस्याष्टम-नवम-दशम-रूपाणि ।

(४)—“उच्चातेजा” १, “सनदन्द्रा” ६, “रनाविषा” ९-इति ति-प्रतीकाः ।

(५)—“पुनानः सोमधारयेत्यादिः ।

(६)—“दुहान उषर्द्विषमित्यादिः ।

(७)—“प्रतुद्रव” १, “स्त्रायुधःपवते” २, “क्षत्रिविप्रः” २ ।

(८)—“अभि त्वा शूर नीतुमः-इत्याद्या ।

(९)—“न त्वा वां अन्योदिव्यः”-इत्याद्या ।

(१०)—“कयानश्चित्रा” १, “कस्त्वासत्योमदानाम्” २, “अभीषुहः” १ ।

(११)—“तंवोदक्षमृती”-इति बृहती, “युचं सुदा”-इति पंक्तिः ॥

विद्वद्भूमिति प्रगाथक्यं चतुर्थं, तत्रापि वृहती-पंक्त्यौ (१) ।
 एवमन्यस्मिन् सवने सप्त सूक्तानि (२) । तेषु (३) नव सामानि
 गेयानि ; प्रथमे सूक्ते गायत्रमामहोयवं चेति द्वे सामनी
 (४), द्वितीये रौरवं योधाजयं च, तृतीये औशनम्, चतुर्थे
 रघन्तरम्, पञ्चमे वामदेव्यम्, षष्ठे नौधसम्, सप्तमे कालेयम् (५) ।
 तत्र, प्रथम-सूक्तस्य साम-इय-निष्पत्तये हिरावृत्तावाग्रयभूता ऋचः
 षड्गायत्रो-भवन्ति, पञ्चम-सूक्त-गता वामदेव्य-सामाग्रय-भूताः
 तिस्रः ऋचः सप्तदश-स्तोम-सिद्धयर्थमावर्त्यमानाः सप्तदश
 गायत्राः-इत्थेवं मिलित्वा त्रयोविंशतिर्गायत्राः, षष्ठे सूक्ते
 वृहती-पंक्त्यौ प्रग्रथनेन बार्हतस्तृचो भवति, तथा सप्तमेऽपि,
 तत्रोभयत्र सप्तदश-स्तोमे सति चतुस्त्रिंशद् वृहत्योभवन्ति ;

(१)—“तरोभिर्वी”-इति वृहती, “नयंदुभा”-इति पंक्तिः ।

(२)—यथात्र मध्यन्दिन-सवने इमानि सप्त सूक्तानि, तथैव प्रातःसवनादावपि-
 चत्वार्य-सूक्तानि, ताच्छादि-शासनादवगमन्यानि ।

(३)—प्रदर्शितेषु सप्तसु सूक्तेषु ।

(४)—अस्यैव ऋचस्यैतन्नाम अस्मिन्नेव ऋचे एतस्याम गातव्यमित्यादिकम् स्वरूपत
 एव ताच्छादौ स्थितम्, तथाहि—“उच्चातेजातमन्वसद्वत्युदत्योगायत्रोभयन्ति”
 (१५, ८) इत्यादिकं प्रत्येकस्य विधायकम् ।

(५)—आमहोयवादि-कालेयान्यान्यष्टौ सामानि ऊहगानारभो एव एकादिकमेव
 त्रुतानि ; गायत्रं तु न क्वापि गान-ग्रन्थे सम्प्रति समुपलभ्यते, परम् “उच्चाते जातमन्व-
 सोम”-इत्यादिकं नृब-मुष्वादेतुनृत्तमस्यसाकम्, ततस्तत् भारष्पादिकमिव गानग्रन्था-
 त्तिरिक्तमिति ज्ञायते । अपिच ऊहग्रन्थे क्वचिदेकं क्वचिद् इत्येवं “उच्चेति-सूक्त-मूलकानि
 द्वाविंशति-सामानि दृष्टान्ते, परं तेषु गायत्र-लक्षणाभावः, गायत्रादि-लक्षणा-
 ताच्छादौ-लक्षणादवगमन्यम् । तथाहि, तत्र षष्ठ-वृहतीयच्छन्दे—“अष्टाचरा गायत्री नवमो
 दिङ्कारः”-इत्येवमादिः ।

द्वितीय-सूक्तेऽपि प्रथमनेन बार्हतं ढचं सम्पाद्य साम-द्वयाद्यं
मावृत्तौ षड् बृहत्त्योमवन्ति; चतुर्थ-सूक्ते रथन्तर-सामार्थं
पूर्व-वर्णकोक्त-रौत्वा प्रथमने सति ककुभावुत्तरे भवतः; प्रथ-
मा तु स्वतःसिद्ध-बृहतो, तत्र सप्तदशस्तोमे सति पञ्च बृहत्वी
द्वादश ककुभश्च सम्पद्यन्ते; (तस्य च स्तोमस्य विधायकं ब्राह्म-
णमेवमाज्ञायते (१)— ‘पञ्चभ्योहिङ्करोति स तिसृभिः स
एकया स एकया, पञ्चभ्योहिङ्करोति स एकया स तिसृभिः
स एकया, सप्तभ्योहिङ्करोति स एकया सतिसृभिः सतिसृभिः
इति (२), अयमर्थः— एका स्वतःसिद्धा बृहतो, प्रथमिते हे
ककुभावित्येवंविधस्तृचस्त्रिभिः पर्यायेरावर्त्तनीयः, प्रथमे पर्याये—
त्रिर्बृहतो गातव्या, सकृत् सकृत् ककुभौ; द्वितीये पर्याये
—सकृद् बृहतो, त्रिवारमनन्तरा ककुप् सकृदन्त्या; तृतीये पर्याये
—सकृद् बृहतो, त्रिस्त्रिः ककुभाविति; हिङ्करोति हिङ्कारोप
लक्षितं गानं कुर्शदित्यर्थः ।) तदेवं ढतीय-सूक्त-व्यतिरिक्तेषु
षट्सु सूक्तेषु त्रयोविंशतिर्गायत्राः पञ्चचत्वारिंशद् बृहत्त्यो
द्वादश ककुभः सम्पन्नाः; तत्र ककुप् अष्टाविंशत्यक्षरा, तस्यां
षोडशाक्षरे गायत्रो-पाद-द्वये योजिते चतुश्चत्वारिंशत्यक्षरा त्रिष्टुप्

(१)—ताण्ड्यब्राह्मणस्य द्वितीय-प्रपाठक-सप्तम-खण्डे ।

(२)—सप्तदशस्तोमस्य सप्तविष्टुतयो भवन्ति, द्विधा दशधत्ता, द्विधा सप्तस्थिता,
ज्योतो, मन्वा, सर्वविस्तृक्षणा चेति; तत्रेषां चार्था, चतुर्नरपपाये सप्तैति दश च सप्त-
चेति अस्यामिति विप्रश्नात् दशसप्तैत्यभिधानां । स्पष्टश्चैतत् समलं तत्रैव सप्तसु
खण्डेषु ॥

(८२)—सर्वमेतत् स्फुटं विधीयते ताण्ड्ये, द्वायते चोत्तर-र्षिके नोयते चोद्गमने ।

सम्पद्यते ; अनया दिशा द्वादशानां ककुभां त्रिष्टुप्त्व-सम्पादनाय चतुर्विंशतिर्गायत्री-पादायोजनीयाः ; तथासत्यष्टौ गायत्रोगताः, पञ्चदश गायत्रोऽवशिष्यन्ते ; तासां पञ्चचत्वारिंशत् पादाः, तांश्च तावतीषु बृहतीषु संयोज्य त्रिष्टुभः सम्पादनीयाः, तत- एताः पञ्चचत्वारिंशत्, ककुषु निष्यन्ताः द्वादश । तृतीये सूक्ते स्वतःसिद्धास्त्रिंशः-इत्येवं प्रग्रथन-पक्षे षष्टि-स्त्रिष्टुभउत्तरा-ग्रथे समास्माताएव लभ्यन्ते । उत्पत्ति-बृहत्यानयने तु प्रकरणास्मा- तानां तावतीनामलाभात् प्रकृत-हानाप्रकृत-कल्पने प्रसङ्गेया- ताम् । तस्मात् त्रिष्टुभः षष्टिरित्येतद्बृहती-प्रग्रथनस्य लिङ्गम् । प्रग्रथन-प्रकारस्वभिधीयते—‘पुनानःसोमेत्यस्याबृहत्याश्चतुर्थ-पादं पुनरुपादाय हिरभ्यस्य’ दुहानउधर्दिव्यमित्यस्याविष्टारपङ्क्तेः पूर्वा- र्हेन संयोजयेत्, सा बृहती भवति ; एतदीयं चतुर्थं पादं हिरभ्य- स्त्रोत्तरार्हेन योजयेत्, सापि बृहती भवति ; तस्माद् यौधाजय- रौरवयोः बृहत्यौ उत्तरे प्रग्रथनीये । एवं नोधस-कालेययोरपि द्रष्टव्यम्”^{१०} इति^(१) ॥ तृतीयवर्णकम्—^{११}“श्यावाश्वान्धीगवेऽनुष्टुवा नेये ग्रथ्यतेऽथवा । पुरेव लिङ्गं जगती चतुर्विंशति-कीर्त्तनम् । इदमास्त्रायते—‘पञ्चहन्दाश्चावापः आर्भवः पवमानः सप्तसामा, गायत्र-संहिते गायत्रेण त्वचे भवतः, श्यावाश्वान्धीगवे आनुष्टुभे त्वचे भवतः, उष्णिहि सफम्, ककुभि पौष्कलम्, कावमन्यं जगतीषु’-इति । अयमर्थः— अस्ति तृतीय-सवने पवमानः आर्भव-संज्ञकः, तस्मिन् पञ्च सूक्तानि, सप्त सामानि ; ‘स्वादिष्टया मदिष्टा’-इत्येकं सूक्तम्

(१) ~~५८~~ (८८)—एतच्चिह्नोपेतैतत्-पूर्व-प्रष्टायां भस्माज्जिना. सैवाव विवेच्या ।

(उ,१प्र,१५), तस्मिन् गायत्रास्तिस्त्रयः (१) तासु 'गायत्रे' (२) 'संहितं' (उ,१प्र,८) चेति द्वे सामनी (१); 'पुरोजिती वो अन्वसः'-इति सूक्तान्तरम् (उ,१प्र,१८), तच्चैकानुष्टुबुत्तरे द्वे गायत्री (४), तासु 'श्यावाश्वम्' (ज,१प्र,११) 'आन्धीगवं' (ज,१प्र,११) चेति द्वे सामनी; 'इन्द्रमच्छ सुता'-इत्यपरं सूक्तम् (ज,१प्र,१८), तस्मिन्नुष्णिहस्तिस्त्रः (५) तासु 'सफं' साम; 'पवस्व मधुमत्तम'-इति प्रगाथः (उ,१प्र,१६), तस्मिन् पूर्वा ककुप्, उत्तरा पंक्तिः (१), तत्र 'पौष्कलं' (ज,१प्र,८) साम; 'अभिप्रियाणि पवते च नोहित'-इत्यन्वयं सूक्तम् (उ,१प्र,१८), तत्र तिस्रो जगत्सुः (७) तासु 'कावं' (ज,१प्र,१३) साम । एतेषां पञ्चानां मध्ये 'पुरोजितीवः'-पवस्व-इत्यनयोः सूक्तयोः यद्यपि द्वे द्वे छन्दसी, तथापि समासु गानं निष्पादयितुं प्रयत्ने कृते सति एकमेव छन्दः सम्पद्यते, ततो गायत्रानुष्टुबुष्णिक्कुञ्जतौभिः पञ्चच्छन्दा आर्भव-पवमानोऽस्मिन् सवने आवपनीय इति; तत्र 'पुरोजितीवः'-इत्यस्मिन् सूक्ते श्यावाश्वमान्धीगवं च समासु गातुमुत्तरे गायत्रावाक्त्राते परित्यज्य द्वे उत्पत्यनुष्टुभा नेतव्ये—इति पूर्व पक्षः । चतुर्थं पादं पुनरुपादाय द्वे अनुष्टुभौ प्रयत्ननीये—इति राक्षान्तः । तत्रोभयत्र पूर्व-वर्णक-द्वय-न्यायेन युक्तिर्द्रष्टव्या । लिङ्गं त्वेवमात्रा-

(१)—“स्वादिष्टया” १, “रचोहा” १, “वरिवोधतमो” १ ।

(२)—तासु त्रयास्तुष्टुबुष्णिक्-प्रपाठके चतुर्थेष्टुबुष्णिक् विहितं साधारकं साठम्बरम् ।

(३)—अत्र प्रमात्रम् तासु पञ्चदशस्यैकादशतमम्, एवं पुरोजितीत्यादौ श्यावाश्वदेव ।

(४)—“पुरोजिती” १, “योधारया” १, “तन्दु राध” १ ।

(५)—“इन्द्रमच्छ” १, “अथं मरा” १ “अस्ये दिन्द्रो” १ ।

(६)—“पवस्व” १, “यस्य ते” १, “सद्युप्रकेतो” १ ।

(७)—“अभिप्रियाणि” १, “आह्वर्यस्य” १, “अतस्य” १ ।

यते—‘चतुर्विंशतिर्जगत्स्वतृतीयसवनएका च ककुभिति’ सेयं स-
ङ्ख्या प्रग्रथन-पक्षे उपपद्यते । तथाहि—गायत्र-संहितयोः साम्नी
रात्रये गायत्री ढचे द्विरभ्यस्ते सति षट् गायत्र्यः भवन्ति, चतु-
विंशत्यक्षरा गायत्री, अष्टाचत्वारिंशदक्षरा जगती (१), ततः
षड्भिः गायत्रीभिः तिस्रो जगत्सु भवन्ति, श्यावाश्वान्धीगवयो
रात्रयभूताः प्रग्रथिता, द्विरभ्यस्ताः षडनुष्टुभोभवन्ति, ताभिश्च-
तस्रो जगत्सु भवन्ति, मिलित्वा सप्त जगत्सु सम्पन्नाः । सप्तस्य
पौष्कलस्य च सामान्तरवत्तृचे गानं न कर्त्तव्यम्, किन्त्वैकैकस्या
युचि । तत् कुतोऽवगम्यते ? उचिहि ककुभेति सप्तम्येकवच-
नान्ताभ्यां विशेष-विधानात् (१) । अष्टाविंशत्यक्षरयोरुचिक्-
ककुभेरिका जगती गायत्री-पादश्च सम्पद्यते, ककुभि मध्यमः
पादो द्वादशाक्षरः, उचिहि च परः पादः—इति तयोर्भेदः ।
कावस्यात्रयभूताः स्वतःसिद्धा तिस्रो जगत्सु—इति मिलित्वा
पवमानेऽस्मिन्नेकादश जगत्सु भवन्ति, गायत्री-पादश्चातिरिच्यते ।
आर्भवपवमानवत्तृतीयसवने यन्नायज्ञीय-स्तोत्रमेकमस्ति (१), तस्य
चाश्रयः ‘यन्नायज्ञावोअग्नये’—इत्यसौ प्रगाथः (उ, १ प्र, २०), तच्च
पूर्वा वृद्धती उत्तरा विष्टारपंक्तिः, तयोः प्रग्रथनेन ककुभावुत्तरे

(१)—इह मानं ताच्छ्र-षोडशस्यैकादशे—“जगत्सु द्वादशाक्षराणि पदानि”—
इत्यादि ; एवं सर्वत्र इन्द्रः सु ।

(१)—ताच्छ्र-ऽहम-प्रसङ्गे ‘उचिक्-ककुभावेतौ भवतः’—इत्यादि-पक्षे तत्
सङ्गम् ।

(१)—ताच्छ्र-सप्तमस्य सप्तमस्यारम्भे एकाचि विहितम् ।

कर्त्तव्ये (१) । तत्रैकविंशस्तोमः तस्य विधायिका विष्टुतिरेव-
माज्जायते— 'सप्तभ्यो हिं करोति स तिसृभिः स तिसृभिः स
एकया, सप्तभ्यो हिं करोति स एकया स तिसृभिः स तिसृभिः
सप्तभ्यो हिं करोति स तिसृभिः स एकया स तिसृभिः'—इति
(२) । अयमर्थः— प्रथमायाः बृहत्यास्त्रिषु पर्यायेषु त्रिवारमेक-
वारं पुनस्त्रिवारमिति सप्त बृहत्त्वः, मध्यमायाः ककुभः प्रथम-
द्वितीययोः पर्याययोस्त्रिस्त्रिः पाठः, अन्ये सहात्, उत्तमायाः ककुभः
आदौ सहात्, द्वितीय-तृतीययोस्त्रिस्त्रिः, एवं चतुर्दश ककुभः ।
तासु ककुषु द्वादशाक्षराः मध्यम-पादाश्चतुर्दश, तेषु सप्त पादाः
सप्तसु बृहतीषु योजनीयाः, ततः सप्त जगत्थोभवन्ति, अवशिष्टाः
अष्टाक्षराः ककुभामाद्यपादाग्रन्थपादाश्च, मिलित्वाष्टाविंशतिः,
तेषु षड्भिः पादैः एका जगतीत्यनेन क्रमेण चतुर्विंशतिपादैश्चतस्रो
जगत्थोभवन्ति ; ये तु द्वादशाक्षराः सप्तपादाः पूर्वमवशिष्टाः
तेषु पवमान-शेषोऽष्टाक्षरः पादोयोजनीयः, ककुभांशेष्वेष्टा-
क्षरेषु चतुर्षु पादेषु चत्वार्यक्षराणि योजनीयानि, ते द्वे जगत्थो
भवतः ; तदेवं यज्ञायज्ञीय-स्तोत्रे त्रयोदश जगत्थः पूर्वोक्ताः
पवमान-गता एकादशेति चतुर्विंशतिर्जगत्थः, चतुरक्षर-वर्जिता
सत्वारोष्टाक्षर-पादाः मिलित्वा कवुबेका भवति । अनेन लिङ्गेन
श्यावाश्वमान्धीगवं च प्रथयित-वृत्ते गातव्यम्, न तु तन्नी-

(१)—एवमेव छन्दो मीतं दृश्यते जह-प्रथमस्य चतुर्दशं साम ।

(२)—एकविंशस्तोमस्य सप्तसप्तिनी, उच्यते, प्रतिष्टुतिः, सूर्याचेति चतस्रोविष्टुतयः
सन्ति, तथायायाः विधायकं वचनमिदम् । सर्वमेतत् तावत्स्य द्वितीय-प्रपाठकीय-चतु-
र्दश-वृत्तादि-वृत्त-चतुष्टये स्फुटम् ।

त्यत्यनुष्टुबानयनमिति स्थितम् इति”^{११} (१) ॥ चतुर्थवर्णकम्—
^{११}“चतुःशते प्रग्रथनमृचः पादस्य वाग्रिमः । ढचे मुख्यत्वतो
 नैवमृगन्यत्वस्य वर्णनात् ॥ गवामयने ‘ब्रह्म’ साम विहितम्—
 ‘अभिवर्त्तो ब्रह्मसाम भवति’-इति^(१), तत्प्रकृत्य श्रूयते^(१) ‘चतुः-
 शतमैन्द्राबार्हताः प्रगाथाः’-इति^(४), चतुरत्तर-शत-सङ्ख्याकाः
 इन्द्र-देवताकाः षष्ठ्योऽष्टम्यन्दाः ऋग्व्यात्मकाः, त्वेष्वेक-प्रगाथ-
 गते द्वे ऋचौ द्वितीय-प्रगाथ-गतामेकामृचं च प्रग्रथ्य ढचे ‘अभि-
 वर्त्त’-नामकं साम गातव्यम्, तथा सत्यान्नातानामविकृतानामेव
 तिसृणामृचां लाभात् ढचस्य मुख्यत्वं भवति, पूर्वोक्त-रीत्या पाद-
 प्रग्रथने तु विकृतत्वादमुख्यस्तृचः स्यात्-इति प्राप्ते, ब्रूमः—
 अन्याः * अन्याः ऋचो भवन्ति तदेव सामेत्युचामन्यत्वमत्र

* ‘अन्याः’-इत्येकएव गौ० पुस्तके ।

(१)—स्कृडमेतत् ताच्छ्रावम-प्रश्ने “पुरोजितो वो अन्वस इति पश्ये त्याद्यु पञ्चमके,
 ‘तासु आवाचमित्यादौ, ‘अथैतदान्मोगमित्यादौ च ।

(२)—प्रायश्चित्तेऽहनि माध्वन्दिन-सवने ब्राह्मणाच्छिन्नः षष्ठ-स्रोत-निवर्त्तकमेतत्
 ‘वन्देदस्मभृतीषहमिति योनौ ताच्छ्र-चतुर्थस्य ढतीये विहितम्, तच्च कङ्कगानस्य षष्ठ-
 प्रपाठक-द्वितीयादीयं चतुर्दशतमं साम ।

(१)—तच्चैव चतुर्थस्य तद्गाथे च तदेतत् स्फुटं व्याख्यातम् ।

(४)—एवपाठस्य छायायन-सूत्रस्य दशम-प्रपाठक-ढतीय-स्य दृश्यते, ताच्छ्र-
 पाठस्य “पञ्चसु मासु बार्हताः प्रगाथा आप्यन्ते”-इति, तद्गाथेतु चतुःशतेत्याद्युक्तमुच्यते
 तच्चेति लक्ष्यते ।

वर्ष्यते (१) तच्च पाद-प्रग्रथने सम्भवति, ऋक्-प्रग्रथने तु येयम्क् पूर्वस्य ढचस्यान्त्या सैवोत्तरस्य ढचस्याद्येत्यन्यत्वमृचः न स्यात् ; तस्मात् पादस्य प्रग्रथनम्-इति”^{१९} ॥

तत्रैव नवम-दशमयोरधिकरणयोः अपर-विशेषौ चिन्तितौ । नवमाधिकरणम्— ^{१९}“आइः*भावोयोनि-वशादुत्तरा-वशतोऽ-द्यवा । गीत्यर्थत्वादादिमोऽन्योवर्णाभिव्यञ्जकत्वतः ॥ ‘यद्-योन्त्यां तदुत्तरयोर्गायति’-इति श्रूयते, तत्र ‘कयानश्चित्राभुवत्’-इत्यसावृग्योनिः (१), तस्यामृचि ‘कया’-इत्यक्षरद्वयमाद्यो भागः, ‘नश्चित्राभुवदित्यक्षरषट्कं द्वितीयोभागः, तस्मिन् भागे द्वितीयाक्षरे चकारस्योपरितनमिकारं विलोप्य तस्य स्थाने आइ-भावमाम्नाय गीतिर्निष्पादिता; ‘कस्वासत्योमदाना मित्यनन्तर्भा-

*अधिकरणमाला-पुस्तके प्रायः सर्वत्र ‘आयी’-इत्येवं यकार-मध्यपाठः ।

मूले गानप्रत्ये क्वचित् तथा पाठदर्शनं तद्वीजम् ; परं “आकारः पूर्वभागः ईकार-उत्तरभागः”-इत्यादि-विरोधादुपेक्ष्यः स इति मन्यते ; गानप्रत्येषु वृद्धेषु ‘आइ’-इत्येव-मीकारान्तः पाठः परिलक्ष्यते, अध्ययन-सम्प्रदायाच्च तथैव, यत्र क्वचिद् गाने यकार-मध्योऽस्ति लिखितः, तच्छ्रुतलिखनादुयायि-गङ्गुलिका-प्रवाह-मूलकमिति स्याद्वते ।

(१)—तथाहि, ताण्ड्य-चतुर्थ-द्वितीये—“समानं साम भवत्यन्योन्यः प्रगाथः”-इति, उक्तेष्वहःसु समानमेकमेवाभीवर्णास्त्वं ब्रह्म-साम भवति, प्रगाथः प्रग्रथनीयस्तदान्वय-कृचकन्योन्यः प्रत्यहं विस्मयको भवति”-इति च तद्-भाष्यम् ।

(२)—अन्योपन्यस्य द्वितीय-प्रपाठक-वृद्ध-वृद्धे पक्षमी । इयमेव पुनः उत्तरा-प्रत्यस्य प्रथम-प्रपाठक-द्वादश-सूक्ते प्रथमा ।

विद्युत्तरा (१), तस्यां योनि-न्यायेन चतुर्थाक्षरे तकारस्थी-
परितनं यकारमोकारं च लोपयित्वा तयोः स्थाने आइ-भावः
कार्यः ; ‘अभीषुणः’ असावपरीक्षरा (१), तस्यामपि चतुर्थाक्षरे
यकारस्थोपरितनं सकारं लोपयित्वा तस्य स्थाने आइ-
भावः कर्तव्यः (१) ; अन्यथा गीति-नाश-प्रसङ्गात्—इति प्राप्ते,
ब्रूमः—नात्र योनौ वर्णान्तरस्यागमः, किन्तुर्हि? विद्यमान
एव चकारस्थोपरितनः इकारः साम-प्रसिद्धया प्रक्षियया वृद्धः
सचैकारो भवति, तस्य सन्धाक्षरत्वात्, ‘आकारः पूर्वोभागः,
ईकारः उत्तरभागः’ (४), तावुभौ विज्ञेयेण गीयमानौ आइ-
भावं प्रतिपद्येते ; तथाच सामगाआहुः ‘वृद्धं तालव्यमाइ
भवति’-इति (५) तथा सत्युत्तरयोश्चतुर्थाक्षरे नास्ति तालव्य

(१)—उत्तरा-ग्रन्थस्य १प्र० १९सू० १ चक्ष् ।

(२)—उत्तरा-ग्रन्थस्य १प्र० १९सू० १ चक्ष् ।

(१) तथाच—“काऽपूया । नद्याइइत्रा इ आभुवात्”-

—इत्यादि प्रथमायारूपम्, एतन्मात्रमिष्टमेव । “कापूस्त्वा ।

सत्याइइमाइदानाम्”-इत्यादि द्वितीयाया रूपम्,—“आऽपूभो

पुणाइइसाइखीनाम्” इत्यादि तृतीयाया रूपं च निषन्नम् भवेत्,

परं तन्नैवेष्टम्, ऊह-प्रथमस्य पञ्चम-साम-विरोधात् ।

(४)—स्पष्टमेतन् आकारस्य पातञ्जल-न्यायाने मन्त्रार्थे ।

(५)—पुण्यसूत्रादौ । अत्रेदं तलम्-पूर्वोत्तरयोर्द्वयोरेव पक्षयोः प्रथमायाः
स्वरूपे सत्यव्यविरोधे लोप-वृद्धयोः प्रकरण-गत-विरोधः ।

इकारः इत्याईभावः न कर्त्तव्यः (१) 'अभीषुषः सखीना
मविता जरिटृणाम्'-इत्येतस्यामुत्तरायां द्वादशाक्षर-गतस्व रेफ-
स्योपरितनः इकारः पूर्ववदाई-भवति (१) तथा सोऽयमाई-भावः
उक्त-रीत्या वर्णाभिव्यञ्जकत्वादुत्तरा-गत-वर्ण-वशेन कर्त्तव्यः, गीत्व-
र्घत्वाभावेन योनि-क्रमे तेन विनापि गीतिर्विनश्यति-इति" १९ ॥
दशमाधिकरणम्— १४ "स्तोभानोतप्रदिश्यन्ते नागीतित्वेन वर्ण-
वत् । स्वरादिवत् प्रदिश्यन्ते गीति-कालोपयोगतः वामदेव्य-
सान्नः योनौ द्वयोरर्घयोर्मध्ये औकार-द्वयेन हो-शब्देन हायि-
शब्देन च निष्पन्नः स्तोभः एवमाज्जातः 'औऽहो हायि' * (१)

* अधिकरणलायाम् 'औहोहायि'-इति पाठः ।

परं तत्र सम्यक्, औकारद्वयेनेति पूर्वोक्तेः ; ज्ञान-प्रत्येषु च एक औकारः प्रथम-
स्वरकः, अपरो द्वितीय-स्वरकः स्पष्टम् ।

(१) एवञ्च— ^१काऽ^२पू^३त्त्वा । ^४सत्यो^१इ^४मा^५इ^६दानाम्"—

इत्यादिकमूह-प्रथमे चतुर्थानन्तरं श्रुतमविरुद्धम् ।

(१) "^१आऽ^२पू^३भो । ^४सुणा^१इ^४सा^५इ^६खीनाम् । ^१आ । ^{१२}विता-
^१जरायि ^{१२}टृ । ^१णाम्" इत्यादिकं रूपं, गीयते चैवमेवोह-गायकैः
सामगैः (१, ५) ।

(१) तथाहि गेय-ज्ञानस्य पञ्चम-प्रपाठकस्य पञ्चविंशतितमं साम वामदेव्यम्, 'कथा
नक्षिन्नाभूवदुतो सदाष्टः सखा । कथा श्विष्ठया दृता'-इति तस्य योनिमूला ऋक्,
अस्याः पूर्वार्द्धं कथेत्यादि, परार्द्धं कथाश्चिष्ठयेत्यादि, अग्नयोरन्तरे स्तोभोऽयं ब्रूयते ;
स च वामदेव्य-ज्ञान-प्रवर्णेनीपलभ्यः, गेय-पञ्चमे च द्रष्टव्यः ।

इति ; सोऽयं स्तोभः नोत्तरयोः (१) अतिदिश्यते, कुतः ? अगोतित्वात् ; 'यद्योन्यां तदुत्तरयोर्गायति'-इति गीति-मात्र मतिदिश्यते ; तत्र प्रथमायाऋचः वर्षाः यथा नातिदिश्यन्ते तथा स्तोभाअपि-इति प्राप्ते, ब्रूमः— स्वरौवर्ण-विश्लेषोविरामः इत्येते गीत्युपयोगित्वात् यथातिदिश्यन्ते तथा स्तोभाअपि गीति-काल-परिच्छेदकत्वादतिदिश्यन्ते"१४-इति (१) ॥

अष्टमाधिकरण-द्वितीय-वर्णके क्वचिदुत्पन्ना गानाभाव-शङ्का निवारिता — १५ "गानस्य नियमो नोत विद्यते वङ्गुपस्थितौ । नाम्नान्वयतोस्त्येव प्रकृतत्वाच्छ्रुतेरपि ॥ क्वचित् कर्मविशेषे श्रूयते 'अयं सहस्रमानवइत्येततया ह्यनीयमुपतिष्ठते'-इति (१) असाष्टगु संहिता-ग्रन्थे (४) समाम्नाता, प्रगीता गानग्रन्थे (५), ततो वङ्गे रुपस्थाने तस्यामृचि गानं न नियतं किन्तु विकल्पितम्-इति प्राप्ते, ब्रूमः— अस्त्येव नियमो गाने, कुतः ? सामवेदे गानस्यैव प्रकृतत्वात्, ऋचां संहिता-पाठोऽत्र गानायैव नञ्चाधारमन्तरेण गातुं शक्यते । अथोच्येत— 'अयंसहस्रेष्टक्-प्रतीक-पूर्वकेण वाक्येनीय-

(१)—कस्त्वेत्यभीषुक्तः सञ्जीत्यनयोर्ध्वोः ।

(२)—तथाच— "कस्त्वाप्त्योमदानां मंदिष्ठोमसुदन्तसः"-इत्यर्ध-मूलकस्य, "अभीषुक्तः सञ्जीनामविता जरिदृष्टाम्"—इत्यर्ध-मूलकस्य च गानस्योपरिष्ठात् "दृढा-चिदा वजे वसु"-इत्यर्ध-मूलकस्य "अतश्चावास्तुतये"-इत्यर्ध-मूलकस्य च गानस्य पुरस्तात् "सौऽष्टो वाइ"-इत्येवं श्रूयतएव कश्चिद्गान-प्रथमस्य पञ्चमे सामनि ॥

(३)—ताच्छ्रुपाठस्त्वेवम्— "अयं सहस्रमानवइत्यतिच्छन्दसा ह्यनीयमुपतिष्ठन्ते"-इति, 'अयं सहस्रमानवइति अतिच्छन्दसा अतिच्छन्दसि अचि गीतेन गोरिति-निघन वता उद्गातारः त्रय आहवनीय उपतिष्ठन्ते'-इति तद्भाष्यम् (४३, ६७) ।

(४)—इन्द्रोनामके पञ्चम-द्वितीय-तृतीय-प्रथमानन्तरम् ।

(५)—त्रेयनामके द्वादश-प्रथम सप्तविंशत्यनन्तरम् ।

स्थान-विधानाद् वाङ्मस्य प्रकरणात् प्रबलत्वाद्वैवोपस्थानम्-इति, तच्च, प्रकृत-प्रगीत-मन्त्र-वाचिन्या एतयेति सर्वनाम-श्रुतेः प्रबलतरत्वात् । तस्मात् प्रगीतयोरुपस्थानम्”^{१५}-इति (१) ॥

पञ्चदशाधिकरणादिषु त्रिषु धर्म-साङ्ख्यं चिन्तितम् । पञ्चदशाधिकरम्—^{१६}“बृहद्रथन्तरैर्धर्मैः सङ्कीर्णं वा व्यवस्थिते । पृष्ठैक्यात् सङ्करो धर्मं निर्देशादेर्व्यवस्थितिः । ज्योतिष्टोमे विकल्पनं पृष्ठस्तोत्रे * विहितम् ‘बृहत् पृष्ठं भवति, रथन्तरं पृष्ठं भवति’ इति । तत्रोभयत्र धर्माः श्रुताः—‘बृहति प्रस्तूयमाने मनसा समुद्रं ध्यायेत्’ (१), रथन्तरे प्रस्तूयमाने सम्बोलेत्-इत्यादयः (२), ते उभयत्र सङ्कीर्णैरन्, पृष्ठ-सिद्धि-लक्षणस्य (४) कार्यस्यैकत्वात्—इति चेत्—न, निर्देश-भेदात्, साङ्ख्यं त्ववैलक्ष्येन बृहदिति रथन्तरमिति च द्वौ निर्देशौ नोपपद्येयाताम् ; किञ्चोभय-धर्म-साङ्ख्यं विरुद्धम्—उच्चैर्गेयं बलवद्-गेयमिति बृहद्धर्मः (५) —नोच्चैर्गेयं न बलवद्गेयमिति रथ-

* ‘विकल्पितं पृष्ठस्तोत्रम्’-इति गौ० सा० पुस्तकयोः पाठः ।

(१)—सुसृष्टश्चैतदाह सूत्रकारः—‘अयं सङ्कीर्णः’-इति त्रिविज्ञाता मायेन्निषण्-मितरावन्मूषेयातामिति । अत्र ‘अयं सङ्कीर्णः’-इति ज्ञेयमानस्य द्वादश-प्रपाठकी-बाह्याविंशतितमं साम्नः प्रतीकम् ।

(२)—तत्रात्र, ताच्छत्र-सप्तम-सप्तमे—“बृहद्रथन्तरं प्रकीर्ति समुद्रमन्त्राद्योद्गायेत्”-इत्यादि ।

(३)—तत्रैव रथन्तरधर्मादि अवस्थानकारम्, “रथन्तरमुद्गातुञ्चुः प्रमथितोः प्रस्तूयमाने सम्बोलेत्”-इत्यादि च ।

(४)—ओङुबरी-स्पर्शन-रूपस्य ।

(५)—“बलवद्भेदं वज्रमेव प्रहत् प्रत्युद्गच्छति”-इत्यादि (ता१-७, ३) ।

न्तर-धर्मः (१); तस्मादुभयोर्धर्मा-व्यवतिष्ठन्ते”^{१९}इति ॥ षोड-
शाधिकारणम्— ^{२०}“तयोर्धर्माः समुच्चया न वा ऋणुरथन्तरे ।
द्वि-स्थानत्वाद् भाष्यश्राव्योविरोधाद् वार्त्तिकेऽन्तिमः । वैश्व-स्तोमे
‘कण्वुरथन्तरं पृष्ठं भवति’-इति (१) श्रूयते, तत्र कण्वुरथन्तराख्य-
साख्यः (१) पृष्ठ-स्तोत्र-साधनयोः प्राकृतयोः बृहद्रथन्तरयोरुभयोः
स्थाने पतितत्वादुभय-संबन्धि-धर्माः समुच्चेतव्याः ; ये तु विरुद्धाः
धर्माः उच्चैर्गेयं नोच्चैर्गेयमित्यादयः ते विकल्प्यन्ताम् ; समुद्र-
ध्यान-निमीलनादीनां विरोधाभावात्, प्रकृताविव निर्देश-
भेदस्याभावाच्च समुच्चयः इति भाष्यकारस्य (४) मतम् ;
विकल्पितयोरेव द्वयोः स्थाने पतितत्वाद् विरुद्ध धर्म-स्वारस्याच्च
विकल्प एव युक्तो न तु समुच्चयः इति वार्त्तिक-कारस्य (५)
मतम् ; तत्रोभयत्र तत्सम्मत-विपरीतः पूर्वपक्षः उच्येयः”^{२०} ॥
सप्तदशाधिकारणम्—^{२१}“द्वि-सामके द्वयोर्धर्मसाङ्ख्यं वा व्यव-
स्थितिः । पृष्ठैक्यात् सङ्करोमैवं धर्माणां सामगत्वतः । ‘गोसव
उभे कुर्यात्’-इत्यादिना गोसवादौ बृहद्रथन्तर-साम-द्वय-साध्यं
पृष्ठस्तोत्रं विहितम् । तत्र पृष्ठस्तोत्रस्यैकत्वेन धर्म-व्यवस्थायाः
(६) असम्भवात् बृहत्सुभयधर्माः कर्त्तव्याः, रथन्तरेऽप्युभय-

(१)—“चिप्रं जेवं कर्मस्य लोकस्य समष्टौ”-इत्यादि (ता-७, ७) ।

(१)—ताच्छास्त्रादह-प्रपाठकोय-चतुर्थ-पक्षे ।

(१)—कण्वुरथन्तरं चतुर्थ-प्रपक्ष-इतीयानन्तर-चतुर्थ-पक्षे ।

(४)—(जैमिनि-सूत्रस्य विशेषेण बाष्पातुः) शबर-सामिनः ।

(५)—(जैमिनि-सूत्र-न्यूनता-पूरयितुः) महङ्कमारिख्यः ।

(१)—उच्चैस्त्व-नोच्चैस्त्वादौः ।

धर्माः, इत्येवं साङ्ख्यमिति चेत्—मैवम्, नञ्नेते पृष्ठ-स्तोत्र-प्रयुक्ताः धर्माः किन्तु साम-प्रयुक्ताः, ततः साङ्ख्योर्भेदात् धर्माः व्यव-तिष्ठन्ते”-इति व्यवस्थित-धर्मोपेताभ्यां बृहद्रथन्तर-नामकाभ्यां सामभ्यां (१) निष्पन्न-स्तोत्रस्य पृष्ठमिति वैदिकं नामधेयम् ; यथा त्रिवृच्छब्दस्यार्थो वेद-प्रसिद्धो गृहीतः तद्वत्”^{१८} ॥ स च त्रिवृच्छब्दः प्रथमाध्यायस्य तृतीयपादे पञ्चमाधिकरणस्यान्तिमे वर्णके विचारितः—^{१९}“लौकिकोवाक्यगोवार्थस्त्रिवृदादेः सम-त्वतः । उभौ विध्यर्थवादैकवाक्यत्वादस्त्वहान्तिमः ॥ “त्रिवृद्-बहिष्यवमानम्” (१)-इति श्रुतो त्रिवृच्छब्दस्य त्रैगुण्यं लोक-सिद्धोऽर्थः वाक्यशेषादृक्-त्रयात्मकेषु सूक्तेष्ववस्थितानां बहिष्यवमा-नात्मक-स्तोत्र-निष्पादन-क्षमाणाम् ‘उपास्मै गायतानरः (उ १ प्र० १२, ३ सू०)-इत्यादीनामृचां नवकमर्थः (१) ; तत्र धर्म-निर्णये वेदस्य प्रबलत्वेपि पद-पदार्थ-निर्णये लोक-वेदयोः समान-बलवत्-त्वात् उभावर्थौ विकल्पेन गृहीतव्यौ, इति चेत्—मैवम्, लौकिकार्थ-स्वीकार-पक्षे विधि-वाक्ये त्रैगुण्यमर्थः, अर्थवाद-वाक्ये स्तोत्रियाणामृचां नवकम्, इत्येवं विध्यर्थवादयोर्वैयधिकरण्या-देकवाक्यत्वं न स्यात् ; अतः एकवाक्यत्वाय स्तोत्रियाणां नवक-मेव विधिवाक्ये नियतार्थः”^{१९} ॥ पृष्ठ-शब्दस्य नामधेयत्वं प्रथमाध्याये चतुर्थ-पादस्य तृतीयाधिकरणे-चित्रा शब्दवन्निर्णी-

(१)—ते च सामनी कक्ष-जानस्य जुह-पर्व-मत-पञ्चदश-षोडशात्मके, तत्र चासं “रथन्तरवृत्तम्” अपरं ‘बृहद्रथन्तरम्’ ।

(२)—ताव्या-द्वितीय-प्रपाठकस्य चतुर्दश-खण्डे ।

(३)—वाक्यशेषाद्यं ‘अवेता एकविंशस्योत्तमा भवन्ति’-इति (ता-६, १५) ।

तम्—^१“यच्चित्रया यजेतेति तद्गुणो नाम वा भवेत् । चित्र-
स्त्रीत्व-गुणो रुढेरग्नौषोमीयके पशौ । द्वयोर्विधौ वाक्य-भेदो
वैशिष्ट्ये गौरवं ततः । स्यान्नाम पृष्ठान्य-वर्द्धिप्यवमानेषु तत्
तथा । ‘चित्रया यजेत पशुकाम इत्याज्जायते, तच्च चित्राशब्दीनो-
द्धिच्छब्दवदयोगिकः (१) किन्तु रुढ्या चित्रत्वं स्त्रीत्वं चाभि-
धत्ते, ततो न पूर्वन्यायेन नामत्वम्, तथा सति अग्नौषो-
मीयं पशुमालभेतेति-विहित-पशु-यागमत्र यजेतेत्यनेन पदे-
नानूय तस्मिन् पशौ चित्रत्व-स्त्रीत्व-गुणो विधीयेते, इति प्राप्ते,
ब्रूमः— चित्रत्वं स्त्रीत्वं चेति द्वावेतौ गुणौ, तयोर्विधाने
वाक्यं भिद्येत, तथाचोक्तम्—‘प्राप्ते कर्मणि नानेको विधातुं-
शक्यते गुणः । अप्राप्ते तु विधीयेरन् * बहवोऽप्येक-यत्नतः’-
इति । अथ वाक्य-भेद-परिहाराय गुण-द्वय-विशिष्टं पशु-द्रव्य-रूपं
कारकं विधीयेत, तदा गौरवं स्यात् ; तस्माच्चित्रा-शब्दः पूर्व-
वत् यजि-सामानाधिकरन्ध्रेण याग-नामधेयं भवति, चित्रत्वं च
तस्य विलक्षण-द्रव्य-द्वारेणोपपद्यते—‘दधि मधु घृतमापोधाना

* ‘विधीयन्ते’-इति गौ० सा० पुस्तकयोः पाठः ।

(१)—उद्धिच्छब्दस्य यौगिकत्वेनैव मत्वर्थ-लक्षण-भयाद् याग-नामधेयत्वम्,
तथाहि—“उद्धिदा यजेत पशुकामः”-इति वाक्येन फलं प्रति विधानं तं प्रति च गुण-
विधानं न युज्यते, वाक्यभेदापत्तेः ; तत उद्धिदेत्यस्य उद्धिद्वन्तेत्यर्थः कल्पनीयः
अत्यन्त-सत्त्वं च चासहनीयः, तस्मात् उद्धिभिन्नात्मकेन यज्ञेन पशुं भावयेत्-इत्येव,
तस्मात्तः साधुरित्यर्थं विचारो जैमिनि-ग्रन्थस्य न्यायमाज्ञायाश्च प्रथमाध्याय-चतुर्थ-
पादे जौगि-प्रभृति-भौमांसा-प्रबन्धेषु स्फुटः ।

स्तुलास्तस्मिंश्च प्रजापत्यम्'-इति दध्यादीनि विचित्राणि प्रदेश-
द्रव्याणि षडान्जातानि' (१) तदेत चित्रा नामकस्य यागस्योत्पत्ति-
वाक्यम्, याग-स्वरूप-भूतयोः दध्यादि-द्रव्य-प्रजापति-देवतयोः
अत्रोपदिश्यमानत्वात्; उत्पन्नस्य तस्य यागस्य 'चित्रया यजेत
पशुकामः'-इत्येतत् फलवाक्यम् । एवं सति प्रकृतार्थोत्पत्त्येत,
अग्नोषोमीय-पञ्चगुवादेन गुणविधाने प्रकृत-हानाप्रकृत-प्रकृत्ये
प्रसज्येयाताम्, लिङ्-प्रत्ययस्य चानुवादकत्वाङ्गीकाराभ्युख्योवि-
ध्यर्थोवाध्येत । तस्माच्चित्रा-पदं नामधेयम् (१) ॥ यथा चित्रा-शब्दे
नामधेयत्वं तथा बहिष्यवमान-शब्दे आन्य-शब्दे पृष्ट-शब्दे च तत्-
कर्म-नामधेयत्वं योजनीयम्— एवं हि श्रूयते (१) 'त्रिवृद-बहि-
ष्यवमानम्, पञ्चदशान्यान्यानि, सप्तदशानि पृष्ठानि; इति । अस्य
वाक्य-त्रयस्वार्थोविवक्षिते—सामगानामुत्तरा-ग्रन्थे तृचात्मकानि
सूक्तान्यान्जातानि, तत्र 'उपासौ गायता नरः'-इत्याद्यं सूक्तम्,
'द्विद्यतत्या ऋचा'-इति द्वितीयम्, 'पवमानस्यते कव'-इति तृती-
यम्, ज्योतिष्टोमस्य प्रातःसवनानुष्ठाने तेषु त्रिषु सूक्तेषु गायत्रं
साम गातव्यम् (४) तदिदं सूक्त-त्रय-गान-साध्यं स्तोत्रं बहिष्यव

(१)—ताच्छे, षड्विंशे च त्राक्षणे— साट्ग्रायने च कल्पसूत्रे ।

(१)—चित्रा-शब्दस्य श्रुति-लिङ्गादनेक-द्रव्य-परकत्वेन-उद्भिदेति वाक्य-साम्यम्,
यागस्य फलसम्बन्धे गुणसम्बन्धे च वाक्यं भिद्येत, तद्-भयाद्भ्रामधेयता चेति सारम् ।

(१)—ताच्छे-विंशतितमे ।

(४)—तथाहि—ताच्छे-पृष्ठस्य नवम-दशम-चक्षयोः "उपासौ गायतानर इति"-
इत्यादिना ऋक्सवरूपं प्रदर्शय, सप्तम-प्रथमे "इमे वै लोका गायतन् त्राष्ट् नेवम्"-इत्या-
दिना तत्र सामादिकं व्यवस्थापितम् ।

मानमित्युच्यते (१) तत्रावस्थितानामृचां पवमानार्थत्वाद्बहिः-सम्ब-
न्धाच्च, न खल्विदं स्तोत्रम् इतर-स्तोत्रवत् सदोनामकस्य
मण्डपस्य मध्ये औदुम्बरीयाः (२) स्तम्ब-शाखायाः सन्निधौ प्रयु-
ज्यते किन्तु सदसोबहिःप्रसर्पद्भिः प्रयुज्यते, (३) तस्य च
बहिष्यवमानस्य त्रिष्टुत्रामकः स्तोमोभवति, तस्यच स्तोमस्य
विधायकं ब्राह्मण-वाक्यमेवमाज्जायते (४) 'तिसृभ्यो हिं करोति
स प्रथमया तिसृभ्यो हिं करोति स मध्यमया, तिसृभ्यो हिं
करोति स उत्तमयोच्यते त्रिष्टुती विष्टुतिरिति' । अयमर्थः—
सूक्त-त्रय-पठितानां * नवानामृचां गानं त्रिभिः पर्यायैः कर्त्तव्यम्
तत्र प्रथम पर्याये त्रिषु सूक्तेषु आद्यास्तिस्त्रऋचः, द्वितीये पर्याये
मध्यमाः, तृतीये पर्याये चोत्तमाः; तिसृभ्य इति तृतीयार्थे पञ्चमी,
हिं करोति गायत्रीत्यर्थः । सं.यं यथेक्ष-प्रकारोपेता गीतिस्त्रि
ष्टुत्-स्तोमस्य विष्टुतिः (स्तुति-प्रकार-विशेषः), अस्याः† विष्टुते-
रुच्यती नामेति, एवं परिवर्त्तिनी—कुलायिनीति हे विष्टुती ।

* 'सूक्त-त्रय-गतानाम्'-इति पाठः गौ० पुस्तके ।

† 'तस्याः'-इति पाठः गौ० पुस्तके ।

(१)—तदेतद् गानं न कश्चिद् गानप्रत्येऽप्य प्रेक्षते, उद्गाह-प्रयोगाख्य-याज्ञिक-
धर्मे तु परिदृश्यते निबोध-मुखेन ।

(२)—औदुम्बरी-सहस्रादिकन्तु समासतत्त्वाच्छ्र-पञ्चम-पञ्चमे, बहुविंश-ब्राह्मणस्य
चतुर्व-प्रपाठकस्य तृतीय-खण्डे "प्रजापतिर्देवेभ्यऔदुम्बरीमुष्ट्रयति"-इत्यादिना
पञ्चवितम् ।

(३)—तथाहि ताच्छ्र-पष्ठस्य सप्तम-खण्डे—"बहिष्यवमानं सर्पन्ति"-इत्यादि, 'ये
चध्वर्यमुक्ताः बहिष्यवमानार्थं सदः-सकाशाचालासं प्रतिस्पर्पन्ति"-इत्यादि तद् भाष्यम् ।
छात्रायन-नवम-नवमे सूयं चैतत्—"बहिर्वहियमानैः सुवीरन्"-इति ।

(४)—ताच्छ्र-द्वितीय-प्रपाठकारश्च-खण्ड-त्रये ।

तयोः परिवर्त्तिन्येवमान्नायते^(१)—‘तिसृभ्यो हिं करोति स पराचीभिः, तिसृभ्यो हिं करोति स पराचीभिः, तिसृभ्यो हिं करोति स पराचीभिः, परिवर्त्तिनी त्रिहृतो विष्टुतिः’-इति । पराचीभिः अनुक्रमेणान्नाताभिरित्यर्थः । कुलायिन्येवमान्नायते^(२)—‘तिसृभ्यो हिं करोति स पराचीभिः; तिसृभ्यो हिं करोति या मध्यमा सा प्रथमा, या उत्तमा सा मध्यमा, या प्रथमा सोत्तमा; तिसृभ्यो हिं करोति योत्तमा सा प्रथमा, या प्रथमा सा मध्यमा, या मध्यमा सोत्तमा, कुलायिनी त्रिहृतो विष्टुतिः’-इति । अत्र प्रथम-सूक्ते पाठ-क्रमएव, द्वितीये मध्यमोत्तम-प्रथमाः, तृतीये तूत्तम-प्रथम-मध्यमाः-इत्येवं व्यत्ययेन मन्त्राः गातव्याः । तदिदं विष्टुति-त्रयं विकल्पितं । त्रिहृच्छब्दस्त्रिष्टुष्टं स्त्रोम-स्वरूपमर्थः, न तु त्रैगुण्यमिति पूर्वपादे निर्णीतम् ॥ उत्तरा-ग्रन्थे बहिष्ववमान-सूक्तेभ्यः त्रिभ्यजङ्गं चत्वारि सूक्तान्यान्नातानि^(३)—‘अग्न आयाहिबोतये’ (उ,१प्र,४सू)-इत्याद्यं सूक्तम्—‘आनोमित्रावरुणा’ (उ,१प्र५,सू)-इति द्वितीयम्—‘आयाहि सुषुमाहित’ (उ,१प्र६,सू)-इति तृतीयम्—‘इन्द्राग्नी आगतं

(१)—परिवर्त्तिनी आवर्त्तिनीत्यर्थः, यथा प्रथमे पर्याये अनाहताभिर्मानं तयो-
नरयोरपि, आहति-मात्र-पर्यवसायित्वात् ; ताच्छ्र-द्वितीय-द्वितीये स्पष्टम् ।

(२)—कुलायोनीजं, पक्षिणां निवास-स्थानं, तद्वया अल-लक्ष्मादि-निर्मितम्, एवं
व्यत्यास-युक्ताश्चः कुलायाः, तैलद्वीपे कुलायिनी । अस्याः विष्टुतेः परिवर्त्तिनी प्रथमः
पर्यायः ; द्वितीये पर्याये पराचीभिः प्रयुक्तस्य लक्षस्य या मध्यमा सा प्राक् प्रयुज्य प्रथमा
कार्या ; या प्रथमा सोत्तमा कार्या ; तृतीयस्य, पर्यायो निगद-सिद्धश्च यथावत् कार्यः ।
स्पष्टं चैतत् समस्तं ताच्छ्र-द्वितीयस्य तृतीयस्य च स-भाष्ये ।

(३)—एषां विवरणं पूर्वोक्तमेवात्र कर्तव्यम् ।

सुतम्' (उ,१प्र,३सू)-इति चतुर्थम्— तान्येतानि प्रातः-सवने गायत्र-साम्ना गीयमानानि चत्वार्यार्य-स्तोत्राणीत्युच्यन्ते । तन्निर्वचनं श्रूयते— 'यदाजिमीयुस्तदान्यानामाव्यत्वम्'-इति (१) । तेष्वान्य-स्तोत्रेषु पञ्चदश-नामकः स्तोमोभवति, तस्य स्तोमस्य विष्टुतिरेवमाच्यते— 'पञ्चभ्यो हिं करोति स तिस्रभिः स एकया स एकया, पञ्चभ्यो हिं करोति स एकया स तिस्रभिः स एकया, पञ्चभ्यो हिं करोति स एकया स एकया स तिस्रभिः'-इति (१) एकं सूक्तं त्रिरावर्त्तनीयं, तत्र-प्रथमावृत्तौ प्रथमाया ऋचस्त्रिरभ्यासः— द्वितीयावृत्तौ मध्यमायाः— तृतीयावृत्तावुत्तमायाः— सोऽयं पञ्चदश-स्तोमः (१) । उक्तेभ्यश्चतुर्थ्यः सूक्तेभ्यः ऊर्द्धमुत्तरायन्ये चीणि माध्यन्दिन-पवमान-सूक्तान्याम्नाय तत ऊर्द्धं चत्वारि सूक्तान्याम्नातानि, तेषु-अमित्वाशूरनोनुमः- (उ,१प्र,१सू) इत्याद्यम्-कया नश्चित्रा भुवत् (उ,१प्र,१२सू),'-इति द्वितीयम्— 'तं वो दस्ममृतीषहम् (उ,१प्र,१३)-इति तृतीयम्— 'तरोभिर्वीविदहसम् (उ,१प्र,१४)-इति चतुर्थम्— एतानि क्रमेण 'रघन्तर'- (ज० १प्र-१सा) 'वामदेव्य'- (ज० १प्र ५सा) 'नौघस'- (ज० १प्र ६सा) 'कालेय'- (ज० १प्र ७सा) सामभिर्माध्यन्दिन-सवने गीयमानानि पृष्ठ-स्तोत्राणीत्युच्यन्ते । स्पर्शनात् स्पृष्टानीत्येवं निरुक्तिर्द्रष्टव्या । तेषु स्तोत्रेषु सप्तदशस्तोमोभवति, तस्य

(१)—'यदाजिमीयुस्तदान्यानामाव्यत्वम्'-इति ताच्छ्रपाठः (ता-०,१) ।

(२)—ताच्छ्र-प्राश्नस्य चतुर्थ्यादि-खण्ड-त्रयेषु तिस्रोविष्टुतयः श्रूयन्ते, तासु रघ-माया, चय रकैकस्मिन् पर्याये पञ्चर्षो भवन्तीति पञ्चपञ्चिनीत्याख्यायते ।

(३)—पञ्चदश-स्तोमक, विष्टुति-त्रयात्मकत्वात् द्वि-प्रकारः, तदायमाश-प्रकारः ॥

स्तोमस्य विष्टुतिरेवमाज्जायते— ‘पञ्चभ्यो हिं करोति स तिसृभिः
 स एकया स एकया, पञ्चभ्यो हिं करोति स एकया स तिसृभिः
 स तिसृभिः’-इति, अत्र प्रथमावृत्तौ प्रथमायाः ऋचः त्रिरम्यासः
 —द्वितीयावृत्तौ मध्यमायाः— तृतीयावृत्तौ मध्यमोत्तमयोः—
 सोऽयं सप्तदश स्तोमः^(१) ॥ अत्र त्रिष्वपि वाक्येषु त्रिवृत्-पञ्चदश-
 सप्तदश-शब्दाः गुण-विधायकत्वेन सन्मताः, यदि बहिष्यवमानाज्ज-
 पृष्ठ-शब्दा अपि गुण-विधायकाः स्युः, तदा प्रत्युदाहरणम्, गुण-
 द्वय-विधानाद् वाक्य-भेदः स्यात् । तस्माद् बहिष्यवमानादि-
 शब्दाः स्तोत्र-नामधेयानि, तैर्नामभिः कर्माख्यनूय त्रिवृदादि-
 गुणाः विधीयन्ते^(२)-इति ॥

उक्तस्य पृष्ठादि-स्तोत्रस्य प्रधान-कर्मत्वं द्वितीयाध्यायस्य प्रथ-
 म-पादे पञ्चमाधिकरणे निर्णीतम्—^{११}“प्रसंगं शंसतीत्यादौ गुण-
 तोत प्रधानता । दृष्टादेव स्मृतिस्तेन गुणता स्तोत्र-शस्त्रयोः ।
 स्मृत्यर्थत्वे स्तोति-शंसोर्वात्वोः श्रोतार्थ-बाधनम् । तेनादृष्टमुपे-
 त्यापि प्राधान्यं श्रुतये मतम् । ज्योतिष्टोमे श्रूयते—‘प्रसंगं
 शंसति’, ‘निष्केवल्यं शंसति’, ‘आज्यैः स्तुवते’, ‘पृष्ठैः स्तुवते’-इति ।
 (प्रसंग-निष्केवल्य-शब्दौ शस्त्र-विशेष-नामनी, आज्य-पृष्ठ-शब्दौ तु
 व्याख्यातौ) अप्रगीत-मन्त्र-साध्या स्तुतिः शस्त्रं, प्रगीत-मन्त्र-
 साध्या स्तुतिः स्तोत्रम् । तयोः स्तुत-शस्त्रयोर्गुणकर्मत्वं युक्तं ;
 कुतः ? तुष-विमोक्तवदृष्टार्थ-लाभात्^(१) पठ्यमानेषु मन्त्रेषु अनु-
 स्मरणेन देवता संस्क्रियन्ते-इति प्राप्ते, ब्रूमः— तेषु अनुस्मरणेन

(१)—अत्र यद् ब्रूयन् तत् पूर्वमेवाभिहितम् ॥

(२)—“अभ्युक्ताने फले दृष्टे नादृष्ट-फल-कल्पना”-इति सिद्धान्तात् ॥

स्तोत्रव्यायाः देवतायाः स्तावकैर्गुणैः संबन्ध-कीर्त्तनं स्तोत्रि-शंसति-
धात्वोर्वाच्योऽर्थः, यदि मन्त्र-वाक्यानि गुण-सम्बन्धाभिधान-पराणि,
तदा धात्वोः मुख्यार्थ-लाभात् श्रुतिरनुगृहीता भविष्यति ; यदा
तु गुण-हारेणानुस्मरणीय-देवता-स्वरूप-प्रकाशन-पराणि मन्त्र-
वाक्यानि स्युः, तदा धात्वोः मुख्यार्थो न स्यात्, लोके हि 'देवदत्त-
चतुर्वेदामिन्नः'-इत्युक्ते स्तुतिः प्रतीयते, तस्य वाक्यस्य गुण-हारेण
देवदत्त-स्वरूपोपलक्षण-परत्वेन गुण-सम्बन्ध-परत्वात् ; यदा तु देव-
दत्त-स्वरूप-परता 'यश्चतुर्वेदी तमानय'-इत्यादौ, तत्र न स्तुति-
प्रतीतिः, तस्य चतुर्वेद-सम्बन्ध-हारेण देवदत्त-स्वरूप-परत्वेन गुण-
सम्बन्ध-परत्वाभावात् ; ततश्चाज्यैर्देवं प्रकाशयेत्, पृष्ठैर्देवं प्रकाश-
येत्-इत्येवं विध्यर्थ-पर्यवसानाद् धात्वोर्मुख्यार्थोबाध्येत ; ततोधातु-
श्रुतिमबाधितुं स्तोत्र-शस्त्रयोः प्रधान-कर्मत्वमभ्युपेतव्यम् । तत्र
दृष्टं प्रयोजनं नास्तीति चेत्—ततोऽपूर्वमस्तु ११-इति (१) ॥

तत्रैव द्वितीय-पादे द्वादशाधिकरणे साम-विशेष-प्रयुक्तं कर्मा-
न्तरत्वमभिहितम्— ११“उक्ताग्निष्टुतमेतस्यवारवन्तीय-साम
हि । रेवतीष्वृक्षु कृत्वेति श्रुतं पशु-फलाप्तये । रेवत्यादिर्गुणः
कर्म पृथग्वा पूर्ववद् गुणः । रेवती-वारवन्तीय-सम्बन्धाख्यः
पशु-प्रदः । सान्नीऽत्र फल-कर्मभ्यां सम्बन्धे वाक्य-भिन्नता ।
तेनोक्त-गुण-संयुक्तमन्यत् कर्मोच्यते फले ॥ 'त्रिवृदग्निष्टोमस्तस्य
वायव्यासु (ऋक्षु एकविंशान्निष्टोम-साम कृत्वा) ब्रह्मवर्चस-कामो

(१)—विष्णुजिह्वादिवदित्याशयः ।

यजेत' (१)-इत्यस्य सन्निधौ श्रूयते (२)—'एतस्यैव रेवतीषु वारवन्ती-
यमग्निष्टोम साम कृत्वा पशु-कामोद्धेतेन यजेत'-इति । अस्या-
यमर्थः—अग्निष्टोमस्य विकृति-रूपः कश्चिदेकाहोऽग्निष्टुक्कामः,
स च पृष्ट-स्तोत्रे त्रिवृत्-स्तोम-युक्ततया त्रिवृदित्युच्यते, अग्निष्टो-
मोक्षादीनां सप्तानां सोम-संस्थानां (३) मध्येऽग्निष्टोम-संस्था-रूप-
त्वादग्निष्टोम इत्यप्युच्यते । प्रकृतो द्वितीयसवने आर्भवं-धवमान-
स्योपरि 'यज्ञायज्ञोयं' साम गीयते, तेन च साम्ना अग्निष्टोम-
यागस्य समाप्यमानत्वादग्निष्टोम सामेत्युच्यते, तच्च प्रकृतो 'यज्ञा-
यज्ञावोअग्नये'-इत्याद्याग्नेयीष्वृक्षु (उ, १ प्र, २० सू, १-२-३ च्छ) गीयते;
अस्मिन्स्वग्निष्टुति ब्रह्मवर्चस-कामेन वायव्यास्वृक्षु तत् साम गात-
व्यम्, तच्च प्रकृताविवैकविंश-स्तोम-युक्तम्; पशुकामस्य तु 'रेव
तीर्नः सधमादे'-इत्यादिषु रेवतीष्वृक्षु (उ, प्र ४, सू ११, २-३ च्छ) 'वारवन्तीयं'
साम गायेदिति, तच्च रेवतीनामृचां वारवन्तीय-
नामकेन साम्ना यः सम्बन्धः सोऽयं पशु-फलायाग्निष्टुति विधीयते,
एतस्यैवेति प्रकृत-परामर्शकेनैतच्छब्देनान्य-व्यावर्तकेनैवकारेश-
चाग्निष्टुतः समर्प्यमाणत्वात्; यथा पूर्वाधिकरणे इन्द्रिय-
फलाय प्रकृतेऽग्निहोत्रे दधि-गुणोविहितः (४) तद्वत्, इति

(१)—ताच्छास्त्रे सप्तदश-सप्तमे श्रुतमेतत्, परम् ऋचादि-कृतेत्यन्त-पाठोऽ-
वाधिको लक्ष्यते, ततस्तस्या एव श्रुतेरभिप्रेतोर्थोऽयं न तु ताच्छास्त्रे तिरिति गम्यते ॥

(२)—ताच्छा-सप्तदशाष्टमे ।

(३)—तथाहि—“अथ सोमसंस्था, अग्निष्टोमो (१) इत्यग्निष्टोमो (२) उक्थः (३) षोड-
श (४) तिरायो (५) वाजपेया (६) मोर्धामः (७)”—इति छांट्यायन सूत्रम् (५ प्र ० ४ सू ०) ।
अत्र उक्थस्यादिलामावेऽपि ताच्छास्त्रे तस्य पूर्व-विहितत्वात् उक्थादीनामिति कथनं ना-
सङ्गतम् ।

(४)—“दध्मेन्द्रियकामस्य जुह्यात्”—इति वाक्यार्थेन, एवमेव विषयीकृत्य एका-
दशाधिकरणं रचितमस्ति ।

प्राप्ते, ब्रूमः— विषमोदृष्टान्तः, दध्नीहीम-जनकत्वं न शास्त्रेण बोधनीयं तस्य लोकतोऽवगन्तुं शक्यत्वात् । फल-सम्बन्धः एक-एव शास्त्र-बोध्यः इति न तत्र वाक्यभेदः, इह तु रेवत्यृगाधारक-वारवन्तीय-साध्वोऽग्निष्टुत्-कर्म-साधनत्वं फल-साधनत्वं चेत्युभयस्य शास्त्रैक-बोध्यत्वाद् दुर्वारोवाक्य-भेदः ; तेन पशु-फलकं यद्योक्त-गुण-विशिष्ट-कर्मान्तरमत्र विधीयते । एतच्छब्दः एव-कारश्च विधीमान-कर्मान्तर-विषयतया योजनीयौ”^{१९}-इति (१) ।

उत्तरस्मिंस्त्रधिकारणे निधन-विशेषाः काम्याः विचारिताः —^{१९}“वृष्टान्न-स्वर्ग-कामानां सौभरं स्तोत्रमौरितं । निधनाद्यपि 3. 11, 8. ह्रीषुर्ग-इति वृष्टादि-कामिनां । फलान्तरं किं वृष्टादि ह्रीषा-दीनामुतोदिते । सौभरे फल-संभिन्ने निधनं विनियम्यते । फलान्तरं चतुर्थोक्तं वृष्टि-कामाय ह्रीषिति । सौभरस्य फलं वृष्टिर्ह्रीषित्युक्त्या विवर्धते । नोक्तं वृष्टान्न-कामानामन्यत्वं प्रत्यभिन्नया । नियमेऽपि चतुर्थेष्वा तादर्थ्यादुपपद्यते ॥ ‘यो वृष्टिकामो यीऽन्नाद्यकामो यःस्वर्गकामः स सौभरेण स्तुवीत, सर्वे वै कामाः सौभरम् #’-इति (१) समास्त्रायः † पुनः

* ‘सौभरे’-इति पाठोबहु-पुस्तके ।

परं सः सर्वोऽप्यसाधुरेव, ताच्छेत् तथा दर्शनात् ।

† ‘समास्त्राय’-इति ल्यवन्तपदं दृश्यते, प्रायः सर्वत्र इह ।

परं तत्र सम्यक्, ताच्छेत्-प्राश्न्य-पाठ-विरोधात् । तथाहि तत्र स्तुवीतेत्यनन्तरं सर्वे-इत्यादौ ह्रीषितादिकं पठितम्, न तु स्तुवीतेत्यनन्तरं सर्वे-इत्यादिकं पठित्वा ह्रीषित्वादिकमस्ति । ताच्छेत्-भाष्ये च न्यायविसर-प्रबोऽयमुद्धृतः तत्रचैवमेव प्रथमान्नः पाठः ।

(१)—एतस्मैवेत्यादि-प्रवेदश्रित-वाक्ये ।

(१)—ताच्छेत्तादृशमे ।

समान्नातं 'ह्रीषिति वृष्टिकामाय निधनं कुर्यात्, उर्गित्वन्नाद्य-
कामाय, ज-इति स्वर्गकामाय'-इति । 'सौभर' नाम साम-विशेषं
(१), निधनं नाम पञ्चभिः सप्तभि र्वा (२) भागैरुपेतस्य
सान्द्रोऽन्तिमो भागः (३), तस्मिन्निधने ह्रीषादयो विशेषाः
सौभर-साम-साध्यास्तोत्र-फलेभ्योवृष्ट्यादिभ्योऽग्न्यानि वृष्ट्यादि-
फलानि जनयितुं विधीयन्ते ; कुतः ? ह्रीषादि-विधि-वाक्ये वृष्टि-
कामायेत्यादिना चतुर्थी-श्रवणात् ; सा च तादर्थ्ये (४) चयाणां
ह्रीषादीनां वृष्ट्यादि-काम-पुरुष-शेषत्वं गमयति, तच्छेषत्वं च
पुरुषाभिलषित-फल-साधनत्वे सत्युपपद्यते (५) ; ततः सौभरस्य
ह्रीषिति निधन-विशेषस्य च फलभूते हे वृष्टौ भवतः, तदुभय-

(१)—तच्च ऊह-मानस्य प्रथमप्रपाठकीय-बीडग्रतमम् ।

(२)—साम्न चाद्योभागः प्रसीदा मेघः प्रसावः, द्वितीयो भागः उद्गाथा मेघः उद्गीक-
द्वितीयो भागः प्रतिहन्ता मेघः प्रतिहारः, चतुर्थो भागः पुनरुद्गाथा मेघः उपद्रवः, पञ्चमः
सर्वैर्युगपद् मेघः निधनास्त्रः-इति सर्व-वादि-सम्मतम् । केवादिप्रत्यये—मानारस्य-कासे
सर्वे र्जन्तिभिः “ऊम्”-इत्येवमुच्चार्योद्दिष्टारः, तमारभ्य निधनमानानां यजमान-कृत्यम्
“वीऽम्” इत्येवं प्रवचय-इत्येतद् द्वावपि सामाज्येन गण्यः ततः पञ्च-भक्तिकं सप्त-भक्तिकं
कं सामेत्युच्यते, मन्त्र-प्राश्नस्य चतुर्थप्रपाठके साम्नः पञ्चभक्तिकत्वं सप्त-भक्तिकत्वञ्च
अच्यते, यज्ञतलदीक्षायामुक्तातृप्रयोगे चास्योदाहरणं वड ।

(३)—तदुक्तम् “प्रसावस्तत उद्गीयः प्रतिहारीपद्रवौ तथा । निधनं पञ्चमेत्याऊ-
र्दिष्टारः प्रवचय च”-इति विवरण-कृता साधनेन ।

(४)—“तादर्थ्ये चतुर्थी वाचा”-इति कात्यायन-स्मरणात् ।

(५)—वादि-नामाचार्य्यमते क्रियायाः शेषत्वं नास्ति, द्रव्य-पुरुष-संस्कारेभ्येव शेषत्व-
मिति तिर्यमात् । जैमिनि-नये तु पारार्थ्यमेव शेषत्वमिति चस्यासौवाचि तदिति
नियमाभावात् क्रियेत्यादेरपि शेषत्वे न बाधः ; तथा च, तृतीयाध्यायस्य प्रथमपादे
शेषाधिकारे चतुर्थ-पञ्चम-वट-सूत्रादि—“कर्माद्यपि जैमिनिः फलार्थत्वात् । फलञ्च
पुरुषार्थत्वात् । पुरुषस्य कर्मार्थत्वात्”-इति ।

मेलनाभ्यहती वृष्टिः । इति प्राप्ते, ब्रूमः— सौभर-विधौ यो वृष्ट्यादि-कामः स एव ह्रीषादि-विधौ प्रत्यभिज्ञायते, ततः सौभरस्य फलभूता ये वृष्ट्यादयः त एव ह्रीषादि-शास्त्रेष्वनूद्यन्ते इति न फलान्तरम् । अथोच्येत नूतन-फलान्तराभावात् ह्रीषादीनां च नानाशाखाध्ययनादेव सौभरे प्राप्तत्वादनर्थकोऽयं विधिः-इति — तत्र, फल-त्रय-कामानां चयाणामनियमेनैव ह्रीषादिषु मध्ये यस्य कस्यचिन्निधनस्य प्राप्तौ विधेर्नियमार्थत्वात्, तादर्थ्यं नु फलान्तराभावेऽपि सौभर-वाक्योक्त-वृष्ट्यादि-फल-साधने सौभरे ह्रीषादीनां नियम्यमानत्वादुपपद्यते ; तस्मादयं निधन-विशेष-नियमः न विधिः”^{१९}-इति ॥

तृतीयाध्यायस्य तृतीय-पादे प्रथम-द्वितीयाधिकरणयोः साम-गाने उच्चत्व-नीचत्व-धर्मौ विचारितौ । तत्र प्रथमाधिकरणम् —^{१४}“कर्त्तव्यमुच्चैः सामर्ग्यामुपांशु यजुषेत्यमी । मन्त्राणां वाच वेदानां धर्मा मन्त्र-गतायतः । विध्युद्देशे मन्त्र-वाचि-शब्दाः प्रोक्ताः ऋगादयः । ऋग्वेदोऽग्नेः समुत्पन्नइत्पुपक्रम-वेद-गीः । असंजात-विरोधोतस्तद्वशादुपसंहृतेः । नयने सति वाक्येन धर्माणां वेद-गामिता ॥ ज्योतिष्टोमे श्रूयते— “उच्चैर्ऋचा क्रियते, उपांशु यजुषा, उच्चैः साम्ना इति । तत्र विधि-वाक्ये मन्त्र-वाचिनामृगादि-शब्दानां प्रयोगान्मन्त्र-धर्माः उच्चैस्त्वादयः, तद्वासति यजुर्वेदोत्पन्नाः अध्ययुषा प्रयुज्यमानाः अप्यृचः उच्चैरेव पठितव्याः, इति चेत्— मैवम्, असंजात-विरोधित्वेन प्रबलमुपक्रममनुसृत्य तद्वशेनोपसंहारस्य नेतव्यत्वात् । उपक्रमे हि वेद-शब्दः श्रुतः— ‘त्रयोवेदाश्च सृज्यन्त, अग्नेर्ऋग्वेदः,

वायोर्यजुर्वेदः, आदित्यात् सामवेदः'-इति (१) अतः उपक्रम-गत-
वेदानुसारेण विध्युद्देश-गतानामप्युगादि-शब्दानां वेद-परत्वे
सत्युचोऽपि यजुर्वेदोत्पत्त्याः उपांशु पठनीयाः । ननूप-
क्रमोऽर्थवादत्वाद् दुर्बलः, उपसंहारो विध्युद्देशत्वात् प्रबलः,
इति चेत्—चाठम् ! लब्धात्मनोहि विध्युद्देशस्य प्राबल्यम्, इह
तु (२) प्रथमतोबुद्ध्यात्पादकः उपक्रमः, तदानीमलब्धात्मकत्वाच्च
तस्य बाधकत्वं, पश्चात्तु वाक्यैकत्वाय तदविरोधिनैवात्मानं लप्स्यते;
तदेव मुपक्रमोपसंहारैकवाक्यता-बलेन निर्णयाद् वाक्य-विनियो-
गोऽयम्"१४-इति ॥ द्वितीयाधिकरणम्—१५"यजुर्वेदमाधानं तदंगं
साम तत्र किम् । उच्चैरुपांशु वा गानमुच्चैः शीघ्र-प्रवृत्तितः ।
उत्पत्तेर्विनियोगोऽत्र प्रबलोनुसृतिर्यतः । मुख्यस्याङ्गेन कर्त्तव्या
तस्माद् गानमुपांशुता । आधानस्यात्र मुख्यत्वं गानस्य गुणतायवा ।
विनियोगस्य मुख्यत्वमुत्पत्तेर्गुणतास्त्वह ॥ आधाने वामदे-
व्यादि-सामान्यङ्गत्वेन विहितानि, तत्र यद्यप्येतानि यजुर्वेद-
गतस्याधानस्याङ्गानि तथापि सामवेदे तेषामुत्पन्नत्वादुत्पत्तेः
शीघ्रं बुद्धि-हेतुत्वात् सामवेद-धर्मेण गेयानीति चेत्—न,
विनियोगस्य प्रबलत्वात् । स च यजुर्वेदे श्रुतः—'य एवं विद्वान्
वामदेव्यं गायति,-इति । गुणेन हि मुख्यस्यानुसरणं न्याय्यम् ।
को गुणः ? किं मुख्यम् ? इति चेत् अत्राङ्गित्वादाधानं मुख्यम्
साम-गानमंगत्वेन गुणः ; तथा सति घर्मः शिरः-इत्यादयः

(१)—यद्विंश-ब्राह्मणस्य अतुर्थ-प्रथमेऽपीदं श्रूयते, परं तत् न लेख्यमक्षरम् ; तथा
बान्धोम्यस्य अतुर्थ-प्रपाठकीय-सप्तदश-अक्षरे, तत्रापि पाठे भेदः ।

(२)—पूर्वोक्तमसञ्ज्ञात-विरोधित्वे वेति अत्र स्थुटी भविष्यति ।

आधानाङ्गभूताः मन्त्राः यथोपांशु पठन्ते, तथा सामान्यप्याधानानुसारेणोपांशु गेयानि ; अथवा विनियोगोऽनुष्ठापक-विधित्वाभ्युत्थः, उत्पत्तिविधिरतथाविधत्वाद गुणः । तस्मादत्र विनियोग-वेदानुसारेणोपांशु गेयानि”^{११}-इति ॥

पञ्चमाध्यायस्य तृतीयपादे चतुर्थ-पञ्चमाधिकरणयोः स्तोम-विचारः । तत्र चतुर्थाधिकरणम्—^{११}“स्तोमवृद्धौ किमागन्तो र्मध्येऽन्ते वास्तु मध्यतः । द्वादशाहवदन्यत्र मध्यानुक्तेर्न मध्यमः । इदमाध्यायते—‘एकविंशेनातिरात्रेण प्रजा-कामं याजयेत्, त्रिष्वेनैकस्मामं, त्रयस्त्रिंशेन प्रतिष्ठाकामम्’-(^१) इति । तत्र प्रकृतौ बहिष्यवमान-स्तोत्रे त्रयस्तृचा भवन्ति—“उपास्मै गायतेत्यादिः (उ० १ प्र० १ सू० १।२।२ ऋ) एकः—“द्विष्युतत्यारुचेत्यादिः (उ० १ प्र० २ सू० १।२।३ ऋ) द्वितीयः—“पवमानस्य ते कवइत्यादिः (उ० १ प्र० ३ सू० १।२।३ ऋ) तृतीयः ; तेषु त्रिषु त्र्येष्ट्वर्चं गानेन त्रिवृत्-स्तोमो भवति (^१) नत्वत्र पञ्चदश-सप्तदश-स्तोमादीनामिवावृत्तगानमस्ति, स च बहिष्यवमानोविद्वतावतिरात्रे चोदकेन प्राप्तः (^१), तत्र त्रिवृत्-स्तोमं बाधितुमेकविंशादि-स्तोमाः विहिताः, बहिष्यवमाने आवृत्तगानाभावात् त्रिषु त्र्येष्ट्ववस्थिताभिर्नवभिर्ऋग्भिरेकविंश-स्तोम-पूरणाभावात् तत-पूरणाय चत्वारस्तृचाभ्रागमयितव्याः, त्रिष्व-स्तोम-पूरणाय षट् त्र्येष्ट्वः,

(१)—एकविंशस्य स्वरूपभेदादिकञ्च तावत् द्वितीय-प्रपाठके चतुर्दशादिषु चतुर्षु चण्डेषु, त्रिष्वस्य तु तृतीय-प्रपाठकस्यास-चण्ड-इये, त्र्येष्ट्वं त्र्यस्य च तत्परस्यात् चण्ड-चतुष्टये च तम् ।

(२)—तावत्-द्वितीय प्रपाठकास-चण्ड-त्रयेतत्-स्वरूपादिकं च तम् ।

(३)—‘प्रकृतिवद् विद्वतिः कर्तव्यः’-इति वचनेनेति यावत् । अतिरात्रश्च विद्वति नामः ।

त्रयस्त्रिंश-स्तोम-पूरणावाष्टौ ढचाः; ऋचानमनं (१) चोपरि-
 ष्टाद् वक्षते (२) । तेषां चामन्तूनां मन्त्राणां प्राकृत-बहिष्यव-
 मान-मध्ये निवेशः कार्यः द्वादशाहे तद्दर्शनात् । इति प्राप्ते,
 ब्रूमः—द्वादशाहे हि वचनमिवमावायते—‘स्तीत्रियागुरुपौ ढचौ
 भवतः, वृषणुन्तस्तृचाभपन्ति, तत्र उत्तमपर्वासः’—इति (३)
 अयमर्थः—प्राकृतानां बहिष्यवमान-गतानां चयाणां ढचानां
 स्तीत्रियोऽगुरुपः पर्वासश्चेति त्रीणि नामानि, तत्र चोदकामतयो-
 रगुरूप-पर्वासयोस्तृचयोर्मध्ये वृषणु-च्छन्दमुक्तास्तृचाः कर्त्तव्या
 इति, नचैवमतिरात्रे मध्ये निवेशनाथ वचनमस्ति । तस्मात्
 कृत-क्रममवाधितुमागन्तूनामस्ति निवेशः”^{१९} ॥ षष्ठमाधिकरणम्
 —^{२०}“चार्भवे साक्षधामन्तोरेत्ये मध्येऽथवाधिमः । पूर्ववत्
 चोपि यज्ञस्येत्युक्त्वा मध्ये निवेशनम् । पूर्वोदाहृतेऽतिरात्रे
 माध्यन्दिनार्भव-पवमानयोस्त्रोदक-प्राप्तौ षष्ठदश-सप्तदश-स्तोमी
 (४) बाधितुमेकविंशादि-विष्टव-स्तोमो वचनादनुष्ठेयते, तत्र
 बहिष्यवमानवद्विमागमनं न भवति किन्तु सामागमेन स्तोम-पूरण
 मिति दशमे (५) वक्षते, तस्य चागन्तोः साक्षः पूर्वोक्तानाद्युक्त्वा
 मिवान्ते निवेशनात् पठितानां ढचानां मध्ये तत्साम-चरमे ढचे

(१)—काकचः चानमचितथाः—इति ।

(२)—अधिसाधिकरणे, ‘ब्रूमः-नोपि च वै’-इत्यादिना ।

(३)—ताद्यैः द्वादश-पठे द्रष्टव्यम् ।

(४)—तथाहि—“एव सन्तो यज्ञो हौ हौ हि सोमौ सवने वक्षतः पिष्टत्-पर्वद्वयो
 प्रातः सवनम्, षष्ठदश-सप्तदशौ माध्यन्दिनं सवनम्, सप्तदशैकविंशौ तृतीयं सवनम्”-
 इति ताच्छ-बोद्धव्यार्थवचः ।

(५)—अधिकरमावायाः ।

सातव्यम् । इति प्राप्ते, ब्रूमः—‘द्वौचि ह वै यज्ञस्त्रोदराणि
मावनी, दृष्टती, अनुष्टुप् चात्रोवावपम्वतएवोदपन्ति-इति हि
विशेषभावायते (१) । अयमर्थः स्तोमस्य विवृण्वे साख आवा-
पः (२) कियते, आसाय ओदापः (३), तावुभावावापो द्वापो गाव-
आदिष्वेव नाव्यतेति । ‘उवा ते आतमन्वसः’-इत्येव माध्य-
न्दिन-पवमानस्यायस्तृचः (उ.१प्र.८सू.१।१।३ ऋ), ‘स्वादि-
उवा’-इत्येषः (उ.१प्र.४सू.१।२।३ ऋ) आर्भव-पवमानस्य, तावुभौ
मावनीन्द्रस्त्रो तयोरावापः, न तु त्रिष्टुप्-जगती-छन्दस्त्रो-
रन्वयोस्तृचोः सामापपनीयम्”-इति ॥ ॥ तत्रैव पञ्चदशा-
धिकरणे स्तोम-विचारः—^{१८}“एकस्तीमेऽन्वशब्दः स्वाद् बहु-
स्तीमेऽपि प्राथिमः । चिह्नदन्त्येत्त्वर्धवादाभावात्तस्य सम्भवात् ॥
अत्र पूर्वोदाहृतोऽन्त्येनेत्ययमन्व-शब्दः (४) एक-स्तीमके कृती
वर्जते, ह्रस्वः । अर्धवादेन तदवगमात् । ‘द्वौ वै चिह्नदन्त्यं
यज्ञकलुमाव्यते स तं दीपयति, त्रः पञ्चदशः स तं, यः
सप्तदशः स तं, यम्विंशः स तम्’-इत्यर्धवादः (५) । अस्या-
यमर्थः चिह्नदादयश्चत्वारः स्तोमाः (१) अग्निष्टीमे वर्जन्ते, तेषु

(१)—ताच्छ-सप्तम-तृतीये द्रष्टव्यम् ।

(२)—आवापः आच्येयः ।

(३)—उदापः उत्प्रेषः ।

(४)—अत्र पूर्वोदाहृत-इत्यनेन स्तोमंस्तोमस्य पञ्चधाभाव-तृतीयाद-चतुर्दशा-
धिकरणे बोधः । अन्य-शब्द-वर्जितं तद्विवाक्यम् ताच्छ-वीडम-प्रत्यये, तथाहि—“एव
वाव प्रवयो वज्राणां य एतेनाविहावाप्ये न वर्जते गर्जपत्यमेव तज्जीयते”-इति ।

(५)—मा० ११ प्र० १ ऋ० ।

(१)—चिह्न१—पञ्चदशः २—सप्तदशः ३—दशविंशः ।

त्रिहृत् स्तोमोविकृतिरूपं यं यज्ञमाप्नोति स त्रिहृत्-स्तोमः तं यज्ञं दीपयति प्रकाशयति सर्वतोव्याप्नोतीति । स्तोमान्तरस्था प्रवेशाय त्रिहृतएव सर्वस्मिन् यज्ञ-स्वरूपे व्याप्तावयमेक-स्तोमकः क्रतुर्भवति । एवं पञ्चदशादि-स्तोमव्याप्तिर्योजनीया । तथा सत्यर्थवादादेक-स्तोमकानामिव बुद्धिस्थत्वात् तएवान्यशब्देनोच्यन्ते । एकस्तोमकाश्च षट् रात्रादिष्वान्नाताः त्रिहृदग्नि-ष्टोमोभवति पञ्चदशउक्थो भवतीत्यादयः । तस्मात् तद्विषयोऽन्य-शब्दः । इति प्राप्ते, ब्रूमः—स तं दीपयतीत्यत्र प्रकाश-कत्वमात्रमुच्यते, तच्च व्याप्तिमन्तरेण सम्बन्धमात्रादप्युपपद्यते, तस्मात् अग्निष्टोम-प्रतियोगितया बहु-स्तोमैक-स्तोम-साधारण-त्वेन अयमाणस्यान्य-शब्दस्य सङ्कोच-हेत्वभावात् सर्व-विषयोऽय-मन्य शब्दः”^{१८}-इति ॥

सप्तमाध्यायस्य तृतीयपादे तृतीयाधिकरणे सर्वपृष्ठातिदेश-चिन्तितः— १८ “विश्वजित् सर्वपृष्ठः * किमनुवादोरधन्तरम् । बृहता वा समुच्चये यद्वा षाडहिकानि षट् । अतिदेशानि तत्राद्योमाहेन्द्रादि-चतुष्टये । पृष्ठ-शब्दाच्चोदकेन सर्वेषामिह सम्भवात् । समुच्चयो वा विधये सर्वत्वं ब्रह्मपेक्षया । न तु द्वयो रतः षष्ठां पृष्ठानामतिदेशनम् ॥ ‘विश्वजित् सर्वपृष्ठोभवति’-

* ‘पृष्ठः’-इति टकारोपधःपाठः । गौ० सा० पुस्तकयोः ।

इहैव स्पर्शनात्-इति प्रदर्शित-विपक्षादपि स एवोपलभ्यते, परं न तथापाठ-साध्यः । साध्य-पुस्तकेषु कश्चिदपि, कन किञ्च तथापाठे जैमिनीयाधिकरणसाक्षात्-पठ-वचनपक्षे लिखिता ‘पृष्ठशब्देन पृष्ठदेवे प्राप्ते’-इत्युक्तिर्विरुद्धा ।

इति श्रूयते (१) । तत्र सर्व-पृष्ठ-शब्दोऽनुवादः, कुतः? प्राप्त-
त्वात् । तथाहि— ज्योतिष्टोमे माध्यन्दिन-पवमानानन्तर-
भावौनि माहेन्द्रादीनि चत्वारि स्तोत्राणि सन्ति—“अभित्वा शूर-
नोनुमः”(१प्र, ११ सू) “कया नश्चित्र आ भुवत्”(१प्र, १२ सू) ‘तं वो
दक्षमृतीषहम्’(१प्र, १३ सू) —‘तरोभिर्वीविदहसुम्’(१प्र, १४ सू)
इत्येतेषु चतुर्षु सूक्तेषु तानि स्तोत्राणि सप्तदश-स्तोमतामापाद्य
गौयन्ते । एकस्मिन् सूक्ते विद्यमानानां तिसृणामृचां ब्राह्म-
चोक्त-विधानेन सप्तदशधाम्यासः सप्तदश-स्तोमः, तादृशेषु स्तोत्रेषु
पृष्ठ-शब्दः श्रूयते ‘सप्तदशानि पृष्ठानि’-इति, तानि पृष्ठानि विश्व-
जिति चोदक-प्राप्तत्वात् सर्वपृष्ठ-शब्देनानूयन्ते-इत्येकः पक्षः ।
रथन्तरपृष्ठ-बृहत्पृष्ठयोन्योतिष्टोमे विकल्पितयोरिहापि चोद-
केन विकल्प-प्राप्तौ सर्व-शब्देन समुच्चयोविधीयते, तथासत्त्वानुवाद-
स्तत् वैयर्थ्यं न भविष्यति-इति द्वितीयः । सर्वत्वं बहुषु मुख्यं न
तु द्वयोः, तस्मादनेन सर्वपृष्ठ-शब्देन षट्-सङ्ख्याकानि पृष्ठान्यति-
दिश्यन्ते, षडहं प्रतिदिनमेकैकं पृष्ठं विहितम् । तानि च
पृष्ठानि षट्—रथन्तर-बृहद्-वैरूप-वैराज-शाक्वर-रैवत-सामभिः
निष्पाद्यानि (१) । यद्यपि विश्वजितएकाहत्वाद् ज्योतिष्टोम-
विक्रतित्वमेव न तु षडह-विक्रतित्वम्, तथापि सर्व-पृष्ठोक्ति-बलात्
तानि षट् पृष्ठान्यतिदिश्यन्ते”^{१८} इति ॥

(१)—ताण्ड्य-नवम-तृतीये, परं तत्र नैवं पाठः ।

(२)—रथन्तरादय इमे षडेव ऊह्यमानवतानि ।

तत्रैव दशमाधिकरणे स्वर-साम-विकार-विज्ञा— “अ
विकारा विकारा वा स्वरसामादयो न हि । वैष्णव-व्यावृत्तो
मैवमनन्यगति-सिद्धतः । गवामयने इयोर्मास-षट्कयोर्मध्ये (१)
वर्षमानं (२) विषुवन्नामकं प्रधानमृतमेकमहर्विद्यते (३), तच्च
‘दिवा-कीर्त्यम्’, (४) तस्मात् प्राचीनास्तयः स्वर-साम-नामकाः
अहर्विशेषाः ; तद्योपरिष्ठादपि चयः स्वर-सामानः तदेतदभिप्रेत्य
नूयते ‘अभितोद्दिवाकीर्त्यं चयः स्वर-सामानः’-इति (५) तेषु च
चय (६)-साम्प्रत्याय सप्तदश-स्त्रीमादयो धर्माः विहिताः (७), अन्त्य

(१)—गवामयनं नाम सप्तमहि, तच्च द्विविधम्, “तासां दशसु महसु मृजास्तथा-
यन (ता-४-१-१)”-इत्यादि-विहितम् इत्युक्तम्-निष्पाद्यः ; “इमौ द्वादशौ मासौ सम्यक्-
स्वरसाधनमेति (ता-४-१-१)”-इत्यादि-विहितं द्वादश-मास-साधनम्, तच्च त्रेष्वपि दृष्ट-
मुक्तिः ।

(२)—चक्षीत्युत्तरतदिमाननरम् ।

(३)—तथाहि ताच्छ-चतुर्थस्य षष्ठ-प्रथमे—“विषुवामेव भवति”-इत्यादि ।

(४)—दिवाकीर्त्यं नामक-सामकम्, तथाहि, ताच्छ-चतुर्थस्य षष्ठ-द्वादशे—“दिवा-
कीर्त्यं नामा भवति”-इत्यादि । तच्च साम ‘भाज्यम्’, ‘आध्यात्म्यम्’ च तत्रैवापि विहितम्—
“भाज्याध्यामे पयसानमुषे”-इत्यादिना, तत्र अष्टमनामक द्वितीय-प्रपाठकीय-द्वादशतय-
साधं, विंशतितमसात्प्रम् ।

(५)—तथाहि, ताच्छस्य चतुर्थ-प्रपाठकीय-प्रथम-अध्याये—“चयः पुरस्तात् तयः पर-
स्ताद् प्रवर्ति”-इतिवद्विधेयं तत् स्फुटतरं, तथाहि नृतीय-द्वादशे—“तथा स्वरसा-
मानः, दिवाकीर्त्यम्, चयः स्वरसामानः”-इति । स्वर-नामक-सामानि निम्नानि केन
ते स्वरसामानः । तानि च स्वरसामानि चारुषिकार्षिकस्य द्वितीय सप्तम्यां
‘यज्यायथा अपूर्वम्’-इत्यस्मामृषि उत्पन्नानि चरन्-नृतीय-प्रपाठकीय-द्वितीयाह-नवसा-
दीनि षट् ।

(६)—पञ्चाः चक्षीय-पान-विशेषाः ।

(७)—ताच्छस्य चतुर्थ-प्रपाठक-गत-नृतीय-अध्याये—“सप्तदशाध्यात्मि”-इत्यसिद्धिः ।

त्वेवं त्रूयते (१) 'पृष्ठः षडहो हो खर-सामानी'-इति । तावेतावह
विशेषो पूर्वोक्तानां खरसामां न विकारो, कुतः ! वैष्णव-समान-
त्वात्, (१) यथावैष्णवशब्दो देवता-रूप-गुण-विधानेन मुख्यवृत्तित्वा-
त् लक्ष्यया धर्मानतिदिशति, तथा साम-विशेष-रूप-गुण-विधायकाः
खरसाम-शब्दः । इति प्राप्ते, त्रूमः चान्यनति-लिङ्ग-वशात् खरसा-
मानो विकारो भवतः, तथाहि—षडहो हो खरसामानो-इत्येवं
योऽयमष्टाह उपन्यस्तः तत्र षट्स्वहःसु क्रमेण 'चिहत्' 'पञ्चदशः' 'सप्त-
दशः' 'एकविंशः' 'विष्वः' 'त्रयस्त्रिंशः' इत्येवं स्तोमषट्कं चोदकेन प्रा-
प्तम्, एवं स्थितेऽतृतीय-षष्ठ-दिवस-गतयोः सप्तदश-त्रयस्त्रिंशयोर्व्य-
त्यासं * विधाय, सप्तमाष्टमयोरङ्गोः सप्तदशस्तोमं विववत् कृत्य,
त्रिषु चरमिष्वहःसु सप्तदश-स्तोम-नैरन्तर्यं भव्यवादेनाप्तवदति । 'यत्

* 'त्रयस्त्रिंशयोरर्थव्यत्यासम्'-इति संस्कृतविद्यालयपुस्तकपाठः ।

(१)—विहति-यामे ।

प्रहृतिरतिदेशो विहतिः यत्र विशेषरूपमेव कर्तव्यं नृत्तोपदिशते, इतरत् सर्वं
कर्मान्तरादितिदिशते सा विहतिः । अत्रानिदेशः प्रत्यक्ष-नृति-वचनाद् साम्बादा
लिङ्गत्वं वा अयमन्वयः । एतद्वर्णं जैमिनीये सप्तमाष्टमाध्याय्यां षडष्टा विधा-
रितम् ॥

(१)—वैष्णव-नामके ह्ये कानि, तत्रैकम् उत्तरार्धिकम् तृतीय-प्रपाठक-अत-द्विती-
वार्द्धस्य सादृश-सूक्त-मूळकम्, कथमावका विहति-प्रपाठक-प्रथमाद्धीय-तृतीय-विहति-
द्वितीयं कथोनामार्धिकम् षष्ठ-प्रपाठक-प्रथमाद्धीय-तृतीय-द्वितीय-नृत्त-वचनम्-मूळ-
कम्, कथमावका विहति-प्रपाठक-प्रथमाद्धीय-विहति-तमम् । तदेतद्-द्वय-साम-वर्धनी
विचारो न्यायमाहायामयै बाधायै षडाधिकरणे अतः, तत्साम्बादित्यर्थः ।

तृतीयं सप्तदशमहः तत् त्रयस्त्रिंशस्थानमभिपर्या हरन्ति-इति
 व्यत्यासविधिः, 'त्रयाणां सप्तदशानामनवानतायाः'-इत्यर्धवादः
 (१) । तत्र यद्यन्तयोरङ्गोः* सप्तदशस्तोमं स्वरसामशब्दोऽति-
 दिशेत्, तदा नैरन्तर्यमुपपद्यते, न त्वन्यथा । तस्मान्न वैष्व-
 न्वायेन गुणः-विधिः किन्तु धर्माचामतिदेशकः*"-इति ॥

दशमाध्यायस्य चतुर्थपादे नवमाधिकारचम् — "११"वाध्यं
 श्लोकादिनान्यादि न वाच्यः स्तुति-लिङ्गतः । देशसाम्प्रोर्वधौ
 भेदो वैशिष्ट्यात् समुच्चयः ॥ महाव्रते श्रूयते 'श्लोकेन पुर-
 स्तात् सदसः स्तुवते, अनुश्लोकेन पश्चात्'-इत्यादि (१) । तत्र
 श्लोकानुश्लोकादिनामकैः सामभिः (१) प्राकृतान्यान्व-पृष्ठादि-
 स्तोत्र-गतानि रघन्तर-वामदेव्यादि-नामकानि सामानि बाध्यानि,

* 'यद्यन्तयोरङ्गोः'-इति स० वि० पु० पाठः ।

(१) तथाहीत्यादि 'समस्तं' ताच्छ्रस्त्रं त्रयमश्व-सप्त-प्रकरणमाद्यन्त-समाश्लेषणे-
 नावगन्तव्यम् ।

(१) ताच्छ्र-पञ्चम चतुर्थे स्फुटम् । तत्र त्रेयमानस्यकादश-द्वितीयस्याद्ये सामयो
 श्लोकानुश्लोक-संज्ञके, तयोर्ब्रूयं हन्दीपन्वस्य पञ्चम-द्वितीय-प्रथमायां चतुर्थो ऋक् ।

(१) अत्रादिपश्चात् बहुवचनाच्च तत्र च श्लोकादनुश्लोक-विधानानन्तर-च्युतानि
 यामादीनि बोध्यानि । तत्र हन्दीपन्वस्य चतुर्थ-प्रपाठक-प्रथमादींय तृतीय-द्वरति-त्र
 तादृश्याच्चतुत्पन्नम् अरक्षमानस्य तृतीय-प्रथम-तृतीयं साम 'यामम्', किञ्च हन्दीपार्चि
 कस्य पञ्चम-प्रपाठक-द्वितीयादींय-प्रथम-प्रथमायाच्चतुत्पन्नं अरक्षमानस्य-तृतीय-प्रथमे
 त्रयोदशं साम 'आयुः'-संज्ञकम्, अपरम् आरक्षिकार्चिकस्य चतुर्थ-द्वरति-त्रतायां
 'हरितरङ्ग' अङ्गूकीयेतस्याच्चतुत्पन्नम्, अरक्षमानस्य-पञ्चम-प्रथमे द्वाविंशतितमन्-
 चध्यायं साम ।

कुतः ? 'स्तुवते'-इति प्रकृति-लिङ्ग-दर्शनात्, प्रकृतौ (१) आग्यैः
स्तुवते, पृष्ठैः स्तुवते'-इति श्रुतम् । नैतत् सारम् । किमत्र
स्तुतिमनूय देश-साम-गुणौ विधीयेते ? किं वा गुणद्वयविशिष्टा
स्तुतिः ? नाद्यः, वाक्य-भेदापत्तेः । द्वितीये तु कार्यमेदेन
बाध्याभावात् समुच्चयः स्यात्" १-इति ॥ ॥ तत्रैव दशमे कौत्सा-
दि-साम्नः प्राकृत-साम-बाधकत्वम्— "समुच्चयेत कौत्सादि-
यं प्राकृत-बाधकम् * । स्तुत्याभावादादिमोऽन्यो लिङ्ग-
प्रकरण-हयात् ॥ विकृति-विशेषे श्रूयते— कौत्सं भवति काण्वं
भवति-इति (१), तदेतत् कौत्सादि-नामकं साम प्राकृतेन साम्ना
समुच्चियते, कुतः ? प्राकृतस्य स्तुति-लिङ्गस्याभावेन कार्येक्या-
भावात् । मैवम्, प्रकरणात् कृतत्वङ्गत्वे सति ऋगक्षराभिव्यक्ति-
सामर्थ्य-लक्षण-प्राकृत-लिङ्गेन कार्येक्यावगमात् । तस्माद् बाध-

* 'प्रकृतिबाधकम्'-इति पाठः रा० पुस्तके ।

(१)—प्रकृतियामे ।

यस्य कर्मणं सर्वं प्रकर्षेण कर्मान्तर-निरपेक्षेण उपदिशते सा प्रकृतिः । तत्र
चापि मूलाकारभेदाद् द्वैविध्यम् । सर्वात्मना कर्मान्तर-निरपेक्षा मूलप्रकृतिः,
कतिपयेष्वङ्गेषु कर्मान्तरं चापेक्षते सयस्य कैचित् कर्मभिः अपेक्षणीयो भवति सेयमवा,
न्तर-प्रकृतिः, तत्र तिस्रो मूल-प्रकृतयः, तासां ह्यभावात् प्रथमपादे द्वितीयाधिकरणस्य
द्वितीयवर्णके विचारिताः ॥

(१)—ताच्छत्र-चषोदश-नवमादौ । तेषां स्वरूपाणि त्रेयमानस्य षोडश-प्रथमा-
दंश्च चषोदशादौनि त्रीणि सामानि ; तेषामाधारभूमिः इन्द्रोपनस्य षष्ठ-द्वितीय-
प्रथमाया द्वितीया चक ।

कम्”^{४२}-इति ॥ ॥एकादशे त्वेकाद्युक्तिः प्रकृत-बाधकत्वम्—
^{४३}“तत् सर्व-बाधकं सर्वमेक-द्वाद्युक्ति तोऽथवा । अविशेषा-
 दादिमोऽन्येकाद्युक्ति-विशेषतः ॥ तत् पूर्वोक्तं क्रोक्षादि-साम-
 विषयः । तत्र, किं ‘क्रोक्षं’ साम प्राकृत सर्व-साम-निवर्त्तकम्,
 ‘काण्वमपि तथेत्येकैकस्य सर्व-निवर्त्तकत्वमुच्यते ? आहोस्त्रिदेक-
 वचनान्त-निर्दिष्टमेकस्य निवर्त्तकं, द्विवचनान्त-निर्दिष्टं द्वयोः,
 बहुवचनान्त-निर्दिष्टानि बहुनाम् ? तत्र नियामकाभावादाद्यः
 पक्षः प्राप्नोति, एकादि-वचन-रूपाणां श्रुतीनां नियामकत्वा-
 दन्यः पक्षोऽभ्युपेयः । तथाहि ‘क्रोक्षं भवति’ (१), ‘वसिष्ठस्य
 जनित्रे भवतः’ (२) ‘क्रोक्षानि भवन्ति’ (३)-इति निवर्त्तकेषु
 श्रूयमाणानि एकादि-बहुवचनानि निवर्त्तानां तत्सङ्ख्यावत्वं
 प्रत्यासत्या बोधयन्ति, किञ्च एवं सति अबाधित-साम-विषय
 खोदकोऽनुगृहीतोभवति, क्त्व-बाधे तु सर्वखोदको निरुध्यते;
 तस्मान्न सर्व-बाधकः”^{४२}-इति ॥ ॥द्वादशे स्तोम-वृद्धावृद्धयोः
 प्राकृत-बाधिका—^{४४}“स्तोमस्ययोर्वृद्धावृद्धयोः प्राकृतः किं निवर्त्तते ।

(१)—ताच्छत्रस्य तृतीयपक्षिकायां विभिन्नस्यल्लयोर्द्वौ । कौत्स-स्वरूपानु जह-
 मानस्य प्रथमप्रपाठक-द्वितीयाहोय-द्वयं साम, तन्मूलानु, उत्तरार्चिकस्य प्रथमस्य
 द्वितीये द्वादशं सूक्तं ; काच्छ-स्वरूपानु जहमानस्य प्रथम-प्रथमानां साम, तन्मूलानु,
 उत्तरार्चिकस्य प्रथमस्य द्वितीये तृतीयं सूक्तम् ।

(२)—ताच्छत्र-चतुर्दशैकादशे । स्वरूपविवरणादिकन्मूलमेव ।

(३)—ताच्छत्रोन्नविंशस्य तृतीये । तत् स्वरूपं मेघमानस्य पञ्चदशप्रपाठक-द्वितीया-
 हंखाष्टम-नवमे सामनी ; तयोराधारभूता ऋक् तु तन्मूलस्य पञ्चम-प्रपाठक-प्रथमा-
 दं चतुर्थे-द्वयत्वां पञ्चमी ।

अहङ्गावेव वाच्यः स्यात् सामोत्पत्त्युपयोगतः अहङ्गावुपयोगाय
 प्राकृतस्य निवर्त्तकम् । हृद्दो पूर्वोपयोगित्वात् हृद्दो तु न निव-
 र्त्तकम् । सन्ति हृद्-स्तोमकाः अहङ्-स्तोमकाश्च विकृति-रूपाः
 क्रतवः, तत्रोभयत्रापि यानि सामान्युपदिष्टानि तैरतिदिष्टानां
 साक्षां निवृत्तिः स्यात्, अन्यथा सामोत्पत्ति-वैयर्थ्यात्
 इति पूर्वपक्षः । सिद्धान्तः स्पष्टार्थः”^{४३} ॥ अथोदशे स्तोत्रे
 हृन्दो विशेषत आवापः— “^{४४}क्वापि स्तोत्रचृच्चि क्वापि स्यादा-
 वापस्तयोद्धृतिः । पवमानेषु गायत्र्यादिष्वेवोता विशेषतः ।
 आद्यो नो परिसङ्ख्यानादत्र ह्येवेति तद्विधेः । विध्यन्तरा-
 शेषरूपमपूर्वं तद्विधीयते । अहङ्-स्तोमकेषु प्राकृतस्यातिदिष्टस्य
 साख्यउद्वापः, प्रत्यक्षोपदिष्टानामावापः, हृद्-स्तोमकेष्ववापः ;
 इति स्थितं पूर्वाधिकरणे । तावेतावावापोद्वापो यस्मिन् कस्मिं-
 क्षित् स्तोत्रे यस्यां कस्याच्चिद्विस्वाताम्, कुतः ? नियामका
 भावात् ; इति पूर्वपक्षः । नो खल्वेतद् युक्तम्, एव कारेण
 प्रकृत-पवमान-व्यतिरिक्तेष्वान्यादि-स्तोत्रेषु गायत्री-हृद्वत्यनुष्टुप्-
 व्यतिरिक्तास्त्वृक्षुआवापोद्वापयोः परिसङ्ख्यातत्वात् । एवका-
 रश्चैवमास्त्रायते—‘त्रीणि ह वै यन्नस्योदराणि यद् गायत्री हृद्
 त्वनुष्टुप् च, अत्र ह्येवावपस्थतएवोदयन्ति’-इति । ननु माभूता
 मन्त्रावापोद्वापो, विवक्षित-देशेषु कथं प्राप्नुते ?-इति चेत्—
 अनेन वाक्येन तद्विधानात्-इति प्राप्ते ब्रूमः— नचायमर्थवादः,
 अनन्व-शेषत्वात् । नाप्यनुवादः अपूर्वार्थत्वात् । तस्मात् पवमाने-
 ष्वेव गायत्र्यादिषु आवापोद्वापो”^{४५} ॥ चतुर्विंशे तु ‘कण्वरथन्तरं’
 स-थोनावेव— “^{४६}हृद्द्रथन्तरैकीय-थोनो कण्वरथन्तरं । रथ-

न्तरस्यैव योनौ किं स्व-योनायुताग्रिमः । चोदकस्याविशेषेण
 द्वितीयोनाम-साम्प्रतः । अनङ्गत्वाच्चातिदेशः स्व-योनौ पठित-
 त्वतः । वैश्य-स्तोमे पृष्ठ-स्तोत्रे साम-विशेषो विहितः—‘कष्व-
 रथन्तरं पृष्ठं भवति’ (१) इति, प्रकृतौ पृष्ठ-स्तोत्रे वृद्ध-
 यन्तर-सामनी विकल्पिते, ‘त्वामिद्वि हवामहे (छ० ३-१-५-२)’
 इतीयस्यक् वृद्धतो योजिः—‘अभि त्वा शूर (छ० ३-१-५-१)’
 इति रथन्तरस्य—‘पुनानः सोम (छ० ५-१-३-१)’ इति कष्व-
 रथन्तरस्य । तत्र वृद्धयन्तरयोरन्यतरस्य साम्प्रतीयोनी कष्व-
 रथन्तरं गेयम्, कुतः ? चोदक-प्राप्तयोर्विशेष-नियामकाभावात् ।
 अथवा रथन्तरस्यैव योनौ गेयम्, कुतः ? रथन्तरेति-नाम-साम्प्रत्य-
 धर्मातिदेशार्थत्वेन नियामकत्वात् (२) । नैतद् युक्तम्, वृद्ध-
 यन्तर-साम्नोरेव प्रकृतावङ्गत्वेन विधानम्, न तु तद्योन्योः,
 अतो नास्ति तयोः (३) अतिदेशतः प्राप्तिः । तस्मात् स्व-योनी
 नेयमिति परिशिष्यते (४) । प्राप्तिश्च सामगानामुत्तराग्रन्व-
 पाठादवगन्तव्या (५) । एवं सतिश्रुत-हान्यश्रुत-कल्पने न भन्ति-

(१)—ताच्छाष्टादशप्रपाठकस्य पृष्ठपृष्ठे । तत्सकृपम् कश्चनानस्य चतुर्थ-प्रथ-
 मस्य चतुर्थं साम ; तदाचारभूमिस्तु उत्तरार्थिकस्य प्रथम-प्रथम-पृष्ठ्याः प्रथमं सूक्तम् ।

(२)—प्रकृतिवद् विकृतिः कर्तव्येति श्रान्नादिति यावत् ।

(३)—तद्-योन्योः अत्र कदा प्राप्तिः स्यात्, यदि प्रकृतियामे तयोः कुतिकापानमेव
 विधानं, न च तथेति न तयोरत्र विकृतावतिदेशः ।

(४)—स्व-योनी पुनानः सोमेत्यस्याश्च कष्वरथन्तरं गेयम्, तच्च गेयमानस्य चतु-
 र्दश-प्रथमस्तोत्रनिर्गतम् साम । कष्वरथन्तरपृष्ठम्, तच्च निष्यायम् कश्च प्रसिद्धम् ।

(५)—उत्तराग्रन्व-पाठस्यैवम्—अभिलेति १, १, ११, १, त्वमिद्विहेति १, १, ११, १, १,
 पुनानः सोमेति १, १, १, १ ।

अतः”^{४१} ॥ ॥ पञ्चविंशे तु कथुरथन्तरं स्वयोन्योरेवीत्तरयो-
र्गेयम्—^{४२}“सन्देह-निर्णयी पूर्ववद्वेत्तरयोर्द्वयोः । योनि-त्यागः
समयेन द्वच-शब्देन व्यञ्जनात् ॥ ‘एकं साम द्वचे क्रियते’-इति
श्रुतेः कथुरथन्तर-सामः ऋचां द्वयमाश्रयः, तत्रैकं स्व-योनिः
इतरे स्व-योन्युत्तरे । एवं बृहद्रथन्तर-सामोर्द्धद्वयम् । तच्च
बृहदुत्तरयोः रथन्तरोत्तरयोर्वा अतिदेश-प्राप्तविशेषेण स्वेच्छया
नेयमित्यश्रयः पक्षः । नाम-साम्नाद्वन्तरोत्तरयोरेव नेयमिति
द्वितीयः पक्षः । प्रकृताहचोः * साक्षादङ्गत्वाभावेऽपि साम-
हारकमङ्गत्वमङ्गीकृत्य चोदक-प्राप्तया पक्ष-व्योपन्यासः । योनि-
वदुत्तरयोर्गेय-पठितत्वात् स्व-योन्युत्तरयोर्गेयमिति द्वितीयः पक्षो
राजान्तः । (१) बृहद्रथन्तरोत्तरयोः स्व-योन्युत्तरयोर्वा मीथ-
ताम्, सर्वथापि स्व-योन्युक्-त्याग ऋगन्तर-परिग्रहश्च समानः ;
तथा सति चोदकोऽत्र प्रापकः-इति (१) पूर्वपक्षिणोऽभ्यधिका
शङ्का । द्वच-शब्दः समानच्छन्दस्कानामेकदेवत्वानाञ्चत्वां त्रये

* ‘ऋचः’-इति पाठः रा० पुस्तकस्य ।

(१)—पूर्वाधिकरणादन विशेषः कोविचारः—इति दर्शयति बृहदित्यादिना ।

(२)—अथर्वविशिष्टस्य खरादेर्नास्ति सामत्वमपितु खरादेरेवेति पूर्वं सिद्धान्ति-
तम्, तथाच पुनान-इति सूक्तस्य दुषान-इति द्वितीयायाश्चर्चि अष्टाङ्गमिति तृतीया-
यामृचि च ऋगन्तररथन्तर-ज्ञानकाले पुनान-इत्याद्यामृचं त्यज्यत एवेति स्वयोनित्याग
ऋगन्तररथन्तरे मन्त्रे पठित-एव, एवञ्च अपरामृचमपि आधारतया पञ्चमे नास्ति वैषम्य-
मिति प्रकृतिकङ्कितविततिरिति चोदकसत्त्वात् प्रकृतिमाने श्रुतस्य रथन्तरस्य बृहदथ
योर्वी अथ च आधारमते भवितव्ये-इति पूर्वपक्षाश्रयः ।

प्रसिद्धः (१) ; अतस्तच्च-श्रुत्या प्रत्यक्षया, चोदक-प्राप्तस्य बाधः-
इति राक्षान्ताशयः इति”^{४०}-इति ॥

पञ्चम-पादस्य द्वितीयेऽधिकरणे तिसृष्वित्यभिमतस्तृचोविव-
क्षितः—^{४१}“दृचाद्यासु दृचेवाद्ये तिसृष्वित्युच्यतेऽग्रिमः । विष्णु-
स्वात् प्राक्तनं स्यात् क्रमादत्र दृचोऽखिलः ॥ एक-सङ्ख्यायास्त्रि-स-
ङ्ख्यायाश्च व्यतिषङ्ग-विधानात् ‘एकत्रिक-नामकः’ कश्चित् क्रतुर्भ-
वति, सचैवं श्रूयते—‘अथैष एकत्रिकस्तस्यैकस्यां बहिष्कृतवानं (१)
तिसृषु होतुराण्यम् (२) एकस्यां मैत्रावरुणस्य (३) तिसृषु

(१)—ताच्छादौ ।

(२)—रतत्संरूपं तदाचार-रूपादिकञ्च पर्वं वर्धितम् ।

(३)—“पान्तमावो अन्वसः”—इति अन्वोपन्यस्य द्वितीय-द्वितीय-द्वितीये प्रथमा ऋक्
अस्यामुत्पन्नानि त्रीणि सामानि श्रुतानि, तानि च जेयमानस्य चतुर्थ-द्वितीये चोद-
कादौनि ‘वैतद्व्य’-नामकानि, तन्मान्यमोकीनिषर्गं यद् वैतद्व्यं तन्नाम प्राक्तनं, तिसृष्वि-
त्यन्ते; अपि तु उज्जमानस्य प्रथम-प्रथमे श्रुतमष्टादशमोकीनिषर्गमाख्यमेव प्राक्तनम्, तदा
चारभूतकुचकु उज्जरापन्यस्य प्रथम-द्वितीये प्रथम-सूक्तात्माकः, तत्र प्रथमा “पान्तमावो”
इत्याद्या अन्वसि श्रुतैव, द्वितीया “पुष्षूतं पुष्षुतमित्याद्या, तृतीया “इन्द्रो-
इत्याद्या । इति प्रथम पर्याये होतुराण्यम् । द्वितीयपर्याये “अयन्नाइन्द्रसोम”—इति
उज्जरापन्यस्य प्रथम-द्वितीये पञ्चमं तृचात्माकं सूक्तम्, तत्र तिसृषु जीतमरुपन्यस्य प्रथम-
द्वितीये द्वितीयं साम देवोदासाण्यम् । तृतीये “इदं अन्वोजसा”—इति उज्जरापन्यस्य
प्रथम-द्वितीयेतृचात्माकं नवमं सूक्तम्, तत्र तिसृषु जीतमरुपन्यस्य—माधुच्छन्दसाण्यं
साम । अत्र प्रमात्रं ताच्छा-नवम-द्वितीयं अख्यम् ।

(४)—असि “प्रवरुन्नायमादनम्”—इति अन्वोपन्यस्य द्वितीय-द्वितीय-द्वितीय-
द्वितीया ऋक्, अस्यामुत्पन्नानि षड् सामानि, तानि च मोघमानस्य चतुर्थ-द्वितीये
उज्जविशादौनि, तत्र तृतीयं “मौरीवीत” तदेवात्र प्रथमपर्याये मैत्रावरुणस्य ।
असि “आतूनइन्द्रचमनम्”—इति अन्वोपन्यस्य द्वितीय-द्वितीय तृतीये तृतीये ऋक्,

ब्राह्मणाच्छंसिनः (१) एकस्वामच्छावाकस्य (१) तिसृषु माध्य-
न्दिनः पवमानः—इति । सन्ति प्रकृतौ माध्यन्दिन-पवमानस्य
त्रयस्तृचाः—‘उच्चा ते जातम्’-इत्ययं (उ,१प्र,८सू,२।३ ऋ) प्रथमो-
गायत्रीच्छन्दस्कः, ‘पुनानः सोम’ इत्ययं (उ,१प्र,८सू,१।२।३ ऋ)
द्वितीयोऽष्टतृच्छन्दस्कः, ‘प्र तु द्रवा’-इत्ययं (उ,११प्र,१०सू,१।२।
३ ऋ) तृतीयस्त्रिष्टुप्-छन्दस्कः । एतदेवाभिप्रेत्य श्रुतम्, ‘त्रिच्छ-

वस्वामुत्पन्नानि चत्वारि सामानि, तानिच जेयमानस्य पञ्चम-प्रथमे षोडशदीनि,
तत्र तृतीयमाकुपारम्, तदेवात्र द्वितीयपर्याये जैत्रावरुणस्य । अस्ति “चाम्नेतानिषीदत”
इति ऋग्वेदोपन्यस्य द्वितीय-द्वितीय-द्वितीये दशमो ऋक्, अस्वामुत्पन्नं जेयमानस्य
पञ्चम-प्रथमे श्रुतं ‘दैवातिष’-नामकं साम, तदेवात्र द्वितीये पर्याये जैत्रावरुणस्य ।
अत्र प्रसाधं ता.८.९ । किञ्च “प्रवदन्नायेत्याद्या ऋचः सन्ति चोत्तरा पन्थे, सन्ति च
तदाधारकानि मानानि तत्तन्नामभिः प्रसिद्धानि ऊर्ध्वपन्थे, परं तान्यत्र न गृह्यन्ते
एकस्वामिति श्रवणात् ।

(१)—अस्ति “वयमुन्नातदिदृषीः”—इति उत्तरापन्थस्य प्रथम द्वितीये तृतीयं तृचम्,
तत्र ऊर्ध्वमानस्य प्रथम-प्रथमान्यं काश्वनामकं साम, तदेवात्र प्रथमपर्याये । अस्ति
“अभिन्ना हवमासुतः”—इत्याद्याः उत्तरापन्थस्य प्रथमद्वितीये सप्तमसूक्तादिकास्तृचः,
ततोऽर्धमानस्य प्रथम-द्वितीये पञ्चममार्षमाष्यं साम, तदेवात्र द्वितीयपर्याये । अस्ति
“योमेयोमेतवस्तुरम्” इत्याद्याः उत्तरापन्थस्य प्रथम-द्वितीये एकादश-छात्रादिकास्तृचः,
ततोऽर्धमानस्य प्रथम-द्वितीये श्रुतं दशमं कौत्सनामकं साम, तदेवात्र तृतीयपर्याये
गृह्यते ।

(१)—अस्ति “इन्द्रायमइने सुतम्”—इति ऋग्वेदोपन्यस्य द्वितीय-द्वितीय-
द्वितीये चतुर्थी ऋक्, अस्वामुत्पन्नानि षोडश सामानि, तानि च जेयमानस्य चतुर्थ
द्वितीये सप्तविंशत्यादीनि, तत्र, तृतीयं श्रौतकक्षाभिधं साम, तदेवात्र प्रथम-पर्याये ।
अस्ति “इदं वसो सुतमन्वः”—इति द्वितीय-प्रथम-तृतीयायां दशमो ऋक्, अस्वामुत्पु-
त्पन्नानि षोडश “मार”-नामकानि जेयमानस्य तृतीय-द्वितीये एकविंशत्यादीनि सामानि,
तन् तृतीयमिह द्वितीय-पर्याये, ऊर्ध्वपन्थे प्रथम-द्वितीये तस्यैव मारमिति प्रक्षितत्वात् ।

न्दाभावापोमाध्यन्दिनः'-इति (१) । एवं सन्ति एकत्रिकस्य
माध्यन्दिन-पवमाने तिष्ठस्थिति यदुक्तं तत्र त्रयाणां दृष्टाना-
माद्यास्तिस्रः ऋचो ग्राह्याः ? किं वा प्रथम-दृच-स्थाः क्रम-पठि-
तास्तिस्रः ? इति संशयः । तत्र त्रिच्छन्दस्व-श्रुत्या प्रबलया
दुर्बलं पाठ-क्रमं बाधित्वा प्रथम-मघो ग्राह्यः—इति प्रार्त्ते,
अभिधीयते—यदेतत् त्रिच्छन्दस्व-तदेतत् प्राकृतम्, तत्र छन्द-
स्त्रयोपेतस्य दृच-त्रयस्योपदिष्टत्वात् । विज्ञतावपि तत्सर्वमिति
दिष्टमिति चेत्—वाठम् ! अतएव पाठ-क्रमोऽप्यतिदिष्टः,
तथासति प्रक्रान्त-गायत्री-छन्दस्त्रय-दृचस्य समाप्तौ सत्यां
पश्चाद् बृहतीच्छन्दस्के दृचे प्रथमाद्याः ऋचः प्रारम्भावसरः
स चारम्भस्तिस्रषु-इति विधेय-विधानेन बाध्यते ; तस्मादाद्य-
स्तृचोनिखिलोग्राह्यः" (१) ॥ ॥ तृतीये धूर्गानमेकस्यामृचि
कार्त्तव्यम्—^{४८}"दृचे स्यादृचि वैकस्यां धूर्गानं प्रकृताविव । दृचे
भवेदिहैकस्यां श्रुत्यावृत्ति-विधानतः । एकत्रिकएव क्रतौ व्यति-

चक्षि "रन्ध्रद्वारेषु सोमेषु"—इति छन्दोपन्यस्य षण्णव-द्वितीये पक्ष्यां प्रथमा ऋक्,
अस्मान्मुत्पन्नानि त्रीणि सामानि, तानि च नैकमानस्य दशम-प्रथमे षण्णव-
तृतीये "कौत्स"-नामकं, तदेवान् तृतीयपर्याये पक्षीयं भवति । अत्र सर्वत्र मात्रं
माध्यन्ममद्वितीयमार्पेयस्य ग्राह्यम् ।

(१)—तदेतत् स्फुटं तावत्प्रसन्नतृतीये, तत्रादि "त्रिभिश्च छन्दोभिः"—इत्यादि,
"त्रिभिः गायत्री निष्टुब् बार्हतेरिति तद्भाष्यम् ।

(२)—तत्र "उच्चातेजानमन्वसः"—इत्यादिः प्रथमा, "समदन्त्रा यवज्यवे"—इति
द्वितीया, "हनाविधान्यर्थेया"—इति तृतीया ऋक् । मानवैरेतत् ऊचमानस्य द्वादश
प्रथमस्य प्रथमं प्रसिद्धम् । त्रिच्छन्दस्त्रयम्, त्रिभिःपर्यायेकपपद्यते मनेकस्मिन्नेव
पर्याये इति सिद्धान्ताशयः ।

पङ्क्तैकस्यां च स्तोत्रेषु सम्पाद्यमानेषु यद्गूर्गानंतत् किं ढचे स्यात् ?
उतैकस्यास्य चि ?-इति संशयः । तत्र चोदकेन ढचे भवेदिति
प्राप्ते, ब्रूमः—इहैकत्रिक-क्रती एकस्यास्य चि धूर्गानं भवेत्, कुतः ?
'आवृत्तं धूर्षु स्तुवते'-इति आवृत्ति-विधानात् । ढचे गानेऽपि
साम्प्रस्त्रिरावृत्तिर्भवित् ? न, आवृत्तेः स्तुति-विशेषणत्वात् ।
गुण-सङ्कीर्तन-परः पद-समूहः स्तुतिः, तच्च ऋगावृत्तिं विना
तिसृष्वष्टु न सिध्यति । तस्मादेकस्यां धूर्गानम्”^(१) ॥ षष्ठे स्तोम-
हृदिरागमाद् भवेत् - ^(२) “स्तोम-हृदिः किमभ्यासादागमाद्वाग्रिमो
यतः । न काल्पामश्रुतं मैवं सङ्ख्यावापादि-लिङ्गतः । विहृष्ट-
स्तोमकः क्रतुरेवमाश्रयते,—‘एकविंशेनातिरात्रेण प्रजा-कामं
याजयेत्, त्रिष्वेनौजस्तामम्, त्रयस्त्रिंशेन प्रतिष्ठा-कामम्
इति । प्रकृतिगतेभ्यः ^(१) त्रिहृत्-पञ्चदशादिस्तोमिभ्यो
विहृष्टाः एकविंश-त्रिष्व-त्रयस्त्रिंश-स्तोमाः ^(२), तेषु किं
प्राकृतानां ^(३) साम्नाम् अभ्यासाद् हृदिर्भवति ? किं
वा सामान्तरागमात् ?-इति संशयः । अश्रुतस्य सामा-
गमस्य कल्पयितुमशक्यत्वाद् अभ्यासाद् हृदिः-इति प्राप्ते, ब्रूमः—
^(४) अभ्यासोऽपि न साक्षाच्छ्रुतः, किन्त्येकविंशादि-सङ्ख्या-

(१)—प्रकृतियागोष्मोतिष्ठोमादिः तद्गतेभ्यः ।

(२)—एवानुपजनिः ताच्छ्र-षष्ठ-द्वितीयादौ । अथ ताच्छ्र-द्वयम-प्रथमस्योमानि
याज्यानि धेयानि, तथाहि—“आदित्य एवैकविंशस्यायतनम्”-इत्यादि, “विहृदेव
त्रिष्वस्यायतनम्”-इत्यादि, “देवता एव त्रयस्त्रिंशस्यायतनम्”-इत्यादि ।

(३)—प्रकृतियागमतविहृदादिस्तोमसूक्तकानाम् ।

(४)—बहुक्तं पुरस्तात् पञ्चमाध्याय-तृतीयपाद-पञ्चमाधिकार-याज्याने” किन्तु
सामान्येन स्तोमपूरणमिति दर्शयेव श्यते”-इति तदेवात्र अभ्यासीपीत्यादिना वक्ति ।

पूरणाय कल्पते, सङ्ख्या च द्रव्य-गता, भिन्न-द्रव्यैरेव
पूर्यते नत्वेकद्रव्यावृत्त्या, नष्टवृत्तत्वएक-घटमानीय मङ्गृहे
सङ्ख्यष्टौ घटाः-इति व्यवहरन्ति ; ततः स्तोमावयव-द्रव्यगता
सङ्ख्या तदवयवभूतानां साम्नां पदार्थानां भेदं गमयति, स
च भेदः सामान्तरागम-लिङ्गम् ; अत्र ह्येवावपन्तीत्यावापोद्देशेन
देशविशेष-विधिरपरं लिङ्गम्— सामान्तरौत्पत्यर्थमन्यलिङ्गम् ;
तस्मादागमेन वृद्धिः”^{५०} (१) ॥

सप्तमे बहिष्यवमान-वृद्धावृचभागमः—^{५१}“किं बहिष्यवमानो
साम्नार्चा वाभिपूरणम् । साम्ना पूर्वोक्तितोमैवं सामैकत्व-परा-
कत्वतः ॥ प्रकृतौ प्रातः सवने बहिष्यवमानस्य अविष्टवः स्तोमः,
तस्य वित्ततिषु वृद्धौ सत्यां पूर्वोक्त-रौत्वा सामान्तरागमे प्राप्ते,
ब्रूमः—‘एकं हि तत्र साम’-इति बहिष्यवमानं प्रकृत्य सामैकत्व
मान्नायते, अतो न सामान्तरागमः सम्भवति । एवं तर्ह्य-
भ्यासेन सङ्ख्या-पूरणमस्तु- इति, न वाच्यम्, ‘पराग् बहि-
ष्यवमानेन स्तुवन्ति’-इति (१) पराक्-शब्देनाभ्यास-प्रतिषेधात् ;
तस्माद्वगागमः”^{५१} ॥

(१)—ताच्छास्त्रे द्वितीयप्रपाठक-चतुर्दशादि-अष्टमपाठां तृतीयप्रपाठक-अ-
मादि-सप्तमपाठानाञ्च परिदर्शनात्, अपिच “वर्द्धमानेषु स्तोमेषु प्रथमस्य पर्यायस्य
प्रथमा तृचभागा तस्यास्त्रिर्वचनम्, मध्यमावापस्यानम्, उत्तमा परिचरा वृचभागावाप-
स्यानम्”-इति शास्त्रायन-सूत्रपर्यालोचनात्, एव विचारो भवेद् बोधविषयीऽविवादः ।

(२)—त्रुतिपाठस्तु नैवम्, परमर्थत एवम्, तथाहि—“अमुष्यै वा एतस्त्वौवाय
स्तुवन्ति यद् बहिष्यवमानम् सकृद्विंशताभिः पराचीभिः स्तुवन्ति”-इत्यादिः, परा-
चीर्बहिष्यवमानौभिः स्तुवन्ते”-इत्यादिश्च ताच्छा-वृष्टादमे ।

षष्ठपादस्याद्योऽधिकरणे एकं साम ढचे गेयम्—५९“सामैकस्यां ढचे वास्यादाद्यः स्वाध्यायवद् भवेत् । वचनाभिन्न-संयुक्तात् स्तोत्रे साम ढचे भवेत् पवमानाव्य-पृष्ठादि-स्तोत्रे षुयद् विहितं रथन्तर-वृहद्-वैरूपादि-साम अध्ये तारः एकस्यामृच्यधीयते, तत् किंस्तोत्र-प्रयोग-कालोऽप्येकस्यामृचि गेयम् ? किं वा ढचे गेयम् ?-इति संशयः (१) अध्ययनस्यानुष्ठानार्थत्वाद् यथाध्ययनमेक-स्यामृचिसाम्नः कृतं तथैकस्यामेव साम गेयम् * इति पूर्वपक्षः ।

* “यथाध्ययनमेकस्यामृचि सामगेयम्”-इति न्यून-पाठः गौ० सा० पुस्तकयोः ।

(१)—अचेदं तनम्—अस्मि ह्यन्धोऽप्यस्य तृतीय-प्रथम-पञ्चम्यां प्रथमा ऋक्, तस्यां गीतं रथन्तरम्, तच्च अरण्याग्नस्य द्वितीय-प्रथमे एकविंशतितमं साम ; तथा ह्यन्धो-प्यस्य तृतीय-प्रथम पञ्चम्यां-द्वितीया ऋक्, तस्यां गीतं वृहत् तच्च अरण्याग्नस्य प्रथम-प्रथमे सप्तविंशतितमं साम ; तथा ह्यन्धोऽप्यस्य तृतीय-द्वितीय-चतुर्थ्यां षष्ठी ऋक्, तस्यां वैरूपसंज्ञकान्वहौ सामानि, तत्र प्रथमम् अजोवैरूपम्, द्वितीयं वृषवैरूपम्, तृतीयं वृहदोपमवैरूपं पञ्चनिधनवैरूपं वा, चतुर्थम् अक्षिधनवैरूपम्, पञ्चमं सप्तनिधनवैरूपम्, षष्ठम् अष्टानिधनवैरूपम्, सप्तमं द्वादशविधनवैरूपम्, अष्टमम् पुण्यवैरूपम् ; (अत्र मानमार्षेयप्राज्ञस्य तृतीयप्रपाठकाह मंथस्य) तानि च अरण्याग्नस्यारम्भे एव श्रुतानि । एवम् अस्मि उत्तरा-प्यस्य प्रथम-प्रथमेकादशे प्रथमशृचः, तच्च गीतं रथन्तरम्, तद्विज्जगानस्य त्रिसं साम ; तथा उत्तराप्यस्य द्वितीय-प्रथम-द्वादशे प्रथमशृचः, तत्र च गीतं वृहत्, तद्विज्जगानस्य प्रथम-प्रथमे पञ्चमं साम ; तथा उत्तराप्यस्य द्वितीय-द्वितीयैकादशे प्रथमशृचः, तत्र च गीतं “(पञ्चनिधनं) वैरूपम्”, तद्विज्जगानस्य प्रथमे सप्तमं साम । तदत्र रथन्तरं गेयमिति विहिते अरण्यागने श्रुतं ह्यन्धोऽप्येकस्यामृच्युत्पन्नं गीतमाहोस्वित् ज्जगाने श्रुतम् उत्तराप्यन्योयतृचवीजकं गीतमिति ब्रह्माक्षरूपः । एवं वृहद्वैरूपयोरन्यत्र च बोध्यम् ।

‘अष्टाक्षरेण प्रथमायाः ऋचः प्रस्तौति, द्वाचक्षरेणोत्तरयोः’-इति^(१) तिसृष्टृचु प्रस्तौता गातव्य-भागो निरूप्यते, तदिदं दृचस्य लिङ्गम्—‘ऋक्सामेवावमिषुनी सम्भवाव’-इत्यादौ ऋग्देवता-सामदेवतयोः संवाद-रूपेणैवादे साम-देवतैकात्म्यं हे ऋचो च प्रत्याख्याय तिस्रः ऋचोऽङ्गीचकार, तदिदम् अपरं लिङ्गम्; ताभ्यां लिङ्गाभ्यामुपहं हिताद् एकं साम दृचे गीयते स्तोत्रियम्’-इतिवचनात् दृचे गातव्यमिति”^{११} ॥ द्वितीये स्वर्हक्-शब्दो मौलनावधिः—^{१२}“स्वर्हक्-शब्दे वीचये च किं स्वादङ्गाङ्गितायवा । मौलनावधिताद्योस्तु भिन्न-वाक्येन तद्विधेः । प्रतिशब्देनावधिर्हि द्योत्यो वाक्यं न भिद्यते । सत्येवं मौलनस्यापि विधिर्नोत्तरयो र्भवेत् । अस्ति रथन्तर-सान्नीयोनो ‘अभित्वाशूर’-इत्यस्माच्च स्वर्हक्-शब्दः ‘ईशानमस्य जगतः स्वर्हंशम्’-इत्याख्यातः ^(१) अस्ति चीन्नातुः कर्तृता दृचे ‘रथन्तरे प्रस्तूयमाने सम्मौलयेत्

(१)—नैवमाहुपूर्विकः अतिपाठः; तथाहि—“पञ्चवी वै वृद्धप्रचकारे अष्टाक्षरेण प्रथमायाः ऋचः प्रस्तौत्यष्टाशफांसत पञ्चनवचन्वे, द्वाचक्षरेणोत्तरयोर्द्वौचोः प्रस्तौति द्विपाद् यजमानो यजमानमेव यज्ञे पश्यतु प्रतिष्ठापयति, पञ्चाक्षरेण रथन्तरस्य प्रतिचरति पाङ्क्तांसत पञ्चनवचन्वे”-इति ताच्छ-उपनिष-उपनिषाद्योभाषः ।

(२)—तद्यथा,

“अभि त्वा शूर नीनुमौ दुग्धाइव धेनवः ।

ईशानमस्यजगतः स्वर्हंशमीशानमिन्द्रतस्थुषः”-

इति शब्देऽप्यस्य तृतीय-प्रथम-पञ्चम्यां प्रथमा ऋक्, रथमेव उत्तरापञ्चस्य प्रथम-प्रथमेकादशस्य तृचस्याया । अचरारणे यद् मोतं तदेकहंभूतकलात् एकचं रथन्तरम्, यदि कश्च-प्रथम-प्रथमे मोतं तत्तृचभूतकलात् तृच रथन्तरमिति अपदिशते

सर्दंशं प्रति वीक्षेत'-इति (१) श्रुतेः । तत्र संशयः । किं सर्दंक्-शब्दोच्चारण-वीक्षणयोरङ्गाङ्गिभावोऽत्र विधीयते ? किं वा विधीयमान-सम्मीलनावधित्वेन सर्दंक्-शब्दोच्चारणं निर्दिश्यते ? इति । तत्र सम्मीलन-वाक्याद् वीक्षण-वाक्यं भिन्नं ततो न मीलनावधित्वेनान्वयः सम्भवतीति । किञ्च वीक्षेतेति लिङ्-प्रत्ययोऽत्र विधायकः श्रूयते, ततः सर्दंक्-शब्दोच्चारणं वीक्षणाङ्गम्, वीक्षणं वा तदङ्गम्-इत्यङ्गाङ्गिभावोऽभ्युपेयः (१) । तथा सति सर्दंक्-शब्दरहितयोर्ऋचोर्गीर्धमाने रथन्तरेऽपि विहित-सम्मीलनातुष्टान्तिः फलिष्यतीति पूर्वपक्षः । सर्दंशंप्रतीत्यनेन कर्मप्रवचनीयेन (१) प्रतिशब्देन सर्दंक्-शब्दोच्चारणस्य मीलन कालावधित्वं द्योत्यते । न चात्र भिन्न-वाक्यत्वम्, एक-वाक्यत्वसम्भवात् । तथाहि विरोध-परिहाराय स्वतएव प्राप्तत्वाद् वीक्षणं न विधेयम् । तथा सति आ सर्दंक्-शब्दोच्चारणात् सम्मीलयेदित्येकं वाक्यं सम्पद्यते । एवं सत्युत्तरयोर्ऋचोर्मीलन-विध्यभावः फलिष्यतीति राक्षान्तः (१) ॥ ॥ तृतीये हृद्द्वयन्तरयोर्दिन-भेदेन

(१)—ताच्छ्र-सप्तम सप्तमे । अस्मिन् श्रुतेः सम्मीलयेदित्यन्तं नवमाध्याय-द्वितीयपाद-पञ्चदशाधिकरण-वाक्यायां (४१४०) पुरस्तादुपन्यस्यमेकदा ।

(२)—अथमेवाङ्गाङ्गिभावः श्रेयशेषोभावी-गुणगुणोभावाद्येत्युच्यते । यद् यत्सोपचारं तत्तत्साङ्गम् इत्यङ्गलक्षणं श्रेय-लक्षणम्; तदाह—“श्रेयः परार्थत्वात् (जै१,१,१).”

(३)—“संक्षेपेण भूताख्यानभावाविष्कारात् प्रतिपक्षेणः (१,४,९०) इति पाणि-विस्तरात्, अत्र संक्षेपेण कर्मप्रवचनीय-सम्भवा, तथाच सर्दंशशब्दं संक्षेपेण यावत् सर्दंशमिति न जीयते तावत्काशं सम्मीलनेन भाव्यमिति नस्याः श्रुतेरर्थः सम्पद्यते ।

(४)—परमवार्थे ताच्छ्र भाष्य-विरोधो दृढात् प्रतीयते, तथाहि—“तस्मिन् प्रसूयमाने चक्षुः ‘सम्मीलते’ मृकृषितं कुर्यात्, पुनः ‘सर्दंश’ सर्दंशमिति पदं गायमानं ‘पत्तिवीक्षेत’ अथलोकते”-इति (ता-७-७) ।

प्रयोगः—^{१२}“गावामयनिके * पृष्ठः षडहे प्रत्यहं हयं । षडह-
द्रथन्वरं चोत भवेत् किञ्चित् कचिद्दिने । इन्द्र-गर्भ-बहुव्रीहे
राधोऽन्धेऽपि समोद्धसौ । अन्योन्य-निरपेक्षस्य चोदकादन्ति-
मोभवेत् । द्वादशाहे (१) पृष्ठः षडहसत्पक्षः (२) तत्र षष्ठा-
मप्यङ्गां क्रमेण रथन्तर-षडहद्वैरूप-वैराज-शक्कर-रैवतानि सा-
मानि (३) विहितानि (४) । गवामयने (५) तु विवृतितरूपोयः

* “गावामायनिके” इत्युभयपदवृत्ति पाठः गौ पुस्तके ।

(१)—द्वादशाहस्यावद् द्विविधः, सदात्मकोऽहीनात्मकश्च ; पुनरपि प्रत्येकं द्वे वा
समुद्योयूयश्च, यत्र कामसूचनाभावः स आद्यः तदन्योद्वितीयः । इह सदात्मकः ताच्छा-
दशम-तृतीयसंख्यादिना विहितः, संवत्सरसाध्यो प्राज्ञः । तत्र च आद्यः शब्देन सव-
दयात्मकः सीमयागः, तं द्वादशाह-संज्ञं सीमयागसमृद्धिकामोऽत्यतिष्ठदिति स्फुटम् ।

(२)—संवत्सरसाध्यस्य चाग्रभागस्य द्वौ षडहौ भवतः अभिपक्षः पृष्ठचेति ; तत्र
एकस्मिन् मासि आभिपूषिव-षडहाः चत्वारः, पृष्ठः षडहः एकः, इत्थं षडह-पक्षकैश्चिन्म-
द्विदिनानि भवन्ति । स्पष्टमेतत् ताच्छा-चतुर्थ-प्रथम-संख्यादौ ।

(३)—पृष्ठः षडे याः स्त्रियाः सामानि च, तेषामसाङ्गार्थं प्रत्यहं विभिन्नानि
रूपाणि ताच्छा-दशमाध्याय-षष्ठ-अष्टमन्तरं षडभिः ऋषैः प्रदर्शितानि, तत्रादित्यभिः
स्त्रियार्थां रूपाणि, तत्तत्तभिः साक्षां रूपाणीति विवेकः ।

(४)—एतदाकाराः अष्टमन्तरं प्रथम-पञ्चम-सप्तम-दशम-पञ्चदशाष्टादश-संज्ञ-
कानामदर्शनादुक्तोऽर्थः ।

(५)—गवामयनमात्रं सप्तमसि, तच्च द्विविधम् ; “गावो वा एतत् सप्तमासत
तासां दशसु मासुः शृङ्गाण्यजायन्त”-इत्याद्याख्यायिकया दशमासनिर्वर्तनम् ; तासां
द्वादशसु मासुः शृङ्गाणि प्रावर्तन्त”-इत्याद्याख्यायिकया द्वादशमासनिर्वर्तनम् ; अथ ते
चेतत् सप्तमं ताच्छा-चतुर्थ-प्रपाठकारम्-अष्टम् । तत्र अहर्निधमस्तुर्वेगम्—प्रायशी-
योऽतिरात्रः प्रथममहः, चतुर्विंशती द्वितीयमहः, अक्षयतृतीयमहः च्योतिना-चतु-
महः, आयुर्गौरिषि पञ्चममहः, आयुर्ग्योतिरिति षष्ठाहः, एवरव षडहः आभिपू-
षि-

पृथः षडहः, तत्र श्रूयते— “पृथः षडहोहहद्रथन्तरसाम,”-इति
चोदक-प्राप्तयोः हहद्रथन्तरयोः पुनर्विधानात् वैरूपादि-निवृ-
त्तिः । ततः शिष्यमात्रं हहद्रथन्तरं सामहयं किं प्रत्यहं कर्त-
व्यम् ? किं वा केषुचिदहःसु हहत्, केषुचिद्रथन्तरम् ?-इति

वक्ष्यते ; एवं चतुर्भिर्नाभिपूविकैश्चतुर्विंशत्यानि भवन्ति, ततः विहत्-श्लोम-साध्यः
रकाचः पञ्चदशश्लोम-साध्यो द्वितीयाचः, सप्तदश-श्लोम-साध्यस्तृतीयमचः, एकविंश-श्लोम-
साध्यचतुर्थाचः, विंश-श्लोम-साध्यः पञ्चमाचः, त्रयस्त्रिंश-श्लोम-साध्यः षष्ठाचः, सोऽयं
पठः पृष्टऽप्यचते ; पूर्वविहत् नाभिपूविकपठश्चतुष्टयैः सहास्ययोगे त्रिंशद्दिनात्मककरक
मासः सम्पन्नः । द्वितीय-तृतीय-चतुर्थ-पञ्चम-मासास्त्वेवमेव । षष्ठमासस्याष्टादश-
दिनानि नाभिपूविकपठश्चतुर्थाचकानि, उनविंशत्यासःपृष्टः षडहः-इति चतुर्विंशतिः,
पञ्चविंशतितममहोऽभिहितः, ततश्चोषि दिनानि प्रथमादि-खर-साम-त्रय-साध्यानि,
उनविंशतमाचः प्रायश्चित्तः, त्रिंशतमचतुर्विंशत्यकम् । इत्थं मन्दस्य पूर्वार्द्धं दृष्टम् ।
उत्तरपञ्चमासानां प्रथममासस्य प्रथममहस्तृतीयखरसामसाध्यम्, द्वितीयमहोद्वितीय-
खरसामसाध्यम्, तृतीयमचः प्रथम-खरसाम-साध्यम्, चतुर्थमहोविंशतिदाहृतम्, (पञ्च-
माहोनि षट् दिनानि पृष्टऽसंज्ञकानि तत्र) त्रयस्त्रिंशश्लोमसाध्यं पञ्चममचः, विंश-
श्लोमसाध्यं षष्ठमचः, एकविंशश्लोमसाध्यं सप्तममचः, सप्तदशश्लोमसाध्यमष्टममचः, पञ्च-
दशश्लोमसाध्यं नवममचः, विहत्श्लोमसाध्यं दशममचः, ततोभिपूवाः षडचाक्षयः-इत्य-
ष्टाविंशतिः, उनविंशतममहोमहाप्रतास्यं, अतिरावाक्ष्यञ्च त्रिंशतमम् । द्वितीया-
द्विष मासचतुष्टये प्रथमदिनपठकं पृष्टपठः ततः पुनोक्त-प्रतिश्लोमेनानुष्ठिताचत्वारः
नाभिपूविकाः षडहाः अन्यमासस्य त्रयोभिपूविकाः षडहाः प्रथमाः, तथाष्टादश-
दिनानि निष्यञ्जानि, नौष्टोमसाध्यामुनविंशतितमम्, चापुष्टोम-साध्यं त्रिंशतितमम् दश-
रात्रुक्षद्विसादश्च इति त्रिंशत् । इत्थमुत्तरार्द्धमन्दस्य । अनयोर्मासपठकयोः सम्मिष्ट्या-
नम् अश्रोत्युत्तरभूतदिनान-म् अश्रोत्युत्तरभूतदिनापुंरक्षाञ्च विद्यमानमचः विषुवज्ञा-
नम्, तदिदमेकषष्ट्युत्तर-त्रिंशद्-दिन-निर्वर्त्यं गवामयमं सत् तं ताप्यस्य छत्स्नेन
चतुर्थप्रपाठकेन विधि-तम् ; विहत्तच्च ततः परः परः । तदयं श्लोकः—“भूतानित्रीक्षि
पठिष विषुवाञ्च चतुर्थके । प्रोक्तानि गव्यसत्रस्य क्षुत्याहानि क्रमादिह” ।

संशयः । बृहच्च रथन्तरं बृहद्रथन्तरे ते च सामनी यस्य इति
 इन्द्र-गर्भिते बहुव्रीह्यावितरेतरयोग-इन्द्रेण साहित्यं प्रतीयते, ततः
 प्रत्यहं सामद्वयम्—इति पूर्वपक्षः । ते सामनी यस्याङ्गः-इत्यङ्गोऽयं
 अन्यपदार्थत्वं तदा भवदुक्तमेव स्यात्, इह तु षडहोऽन्य पदार्थः ;
 तथासति षडहे द्वयोः साम्नोः साहित्यं सिद्धान्तेऽपि समानम् ।
 प्रकृतौ साम्नोरन्योन्य-निरपेक्षत्वादिहापि निरपेक्षत्वमेव साम-
 चोदकेनातिदिश्यते । तस्मात् केषुचिदहःसु किञ्चित् साम-इति
 राधान्तः”५२ ॥ ॥ पञ्चमे सर्वपृष्ठे यथोक्तदेशे पृष्ठानि—“किं सर्वपृष्ठे
 सर्वाणि पृष्ठदेशे यथोक्ता वा । पृष्ठ-शब्दात् पृष्ठ-देशे वचनात् तु
 व्यवस्थितिः ॥ इदमाज्जायते—‘विष्मजित् सर्वपृष्ठः’-इति । षडहे
 षट्स्वहःसु क्रमेण ‘रथन्तरं’ ‘बृहद्’ ‘वैरूपम्’-इत्यादिभिः सामभिः
 पृष्ठ-स्तोत्रं, निष्पादितम् तानि सर्वाणिपृष्ठ-सामानि यस्मिन् वि-
 ष्मजिति सोऽयं सर्व-पृष्ठः ; तत्र माध्वन्दि न-पवमान-मैत्रावरु-
 साम्नोरन्तरालभूते पृष्ठस्तोत्रदेशे किं सर्वाणि पृष्ठ-सामानि कार्या-
 णि ? किं वा यथावचनं देश-व्यवस्था ?-इति संशयः । पृष्ठ-कार्य-
 गमकेन पृष्ठ-शब्देन पृष्ठ-देशे प्राप्ते, वचनेन देश-विशेषोव्यवस्थाप्यते,
 वचनं चैवमाज्जायते—‘पवमाने रथन्तरं करोत्यार्भवे बृहदध्व-
 इतराणि वैरूपं होतुः पृष्ठं वैराजं ब्रह्म-साम याकारं मैत्रावरु-
 णस्य रैवतमच्छावाकस्य’-इति ; वचनं हि न्यायाद् बलीयः,
 तस्माद्देशविशेषो व्यवस्थितः”५३ ॥ ॥ षष्ठेवैरूप-वैराजे उक्थ-षोड-
 शिनोः पृष्ठ-गते—५४—“कार्याद् वैरूप-वैराजे उक्थ-षोडशिनोरुत ।
 पृष्ठे स्यात् क्रतु-संयोगादाद्योन्तः पृष्ठ-लिङ्गतः ॥ इदमाज्जायते
 —‘उक्थो वैरूपसामैकविंशः षोडशी वैराजसामेति । तत्र

कृत्स्ने उक्थे 'वैरूपं' साम, कृत्स्ने षोडशिनि 'वैराजम्' ; 'वैरूपं'
साम यस्मिन्नुक्थे क्रतो—'वैराजं' साम यस्मिन् षोडशिनि क्रतो-
-इत्येवं क्रतु-सम्बन्धः प्रतीतेः । मैवम् । प्रकृतौ रथन्तर-साम
बृहत्साम-इत्येवंविधस्य निर्देशस्य पृष्ठ-स्तोत्र-विषयत्व-दर्शनादत्रापि
तन्निर्देशेन पृष्ठ-लिङ्गेन पृष्ठ-कार्यं वैरूपं वैराजं च भवितुमर्हति ;
क्रतु-सम्बन्धस्तयोः पृष्ठ-हारेणोपपद्यते"^{१५} ॥ ॥ सप्तमि त्रिष्टदग्नि-
ष्टुति स्तोमएव—^{१६}"त्रिष्टदग्निष्टुदित्येतत् सर्वत्र स्तोमएव वा ।
आयस्त्रैगुण्य-वाचित्वादन्त्य-स्तोमोऽस्य रुदितः । एवं श्रूयते—
'त्रिष्टदग्निष्टुदग्निष्टोमः'—इति (१) । किं त्रिष्टत्वमग्निष्टुति क्रतौ
सर्वेषु साधनेषु संबध्यते ? किं वा स्तोम-मात्र-सम्बन्धि तत् ?
त्रिष्टद्रज्जुरित्यादौ त्रिष्टच्छब्दस्य त्रैगुण्य-वाचित्व-दर्शनादत्रापि
क्रतु-साधनेषु या सङ्ख्या श्रूयते सा सर्वा त्रिष्टत्वेन विव्रियते-इति
प्राप्ते, ब्रूमः— यद्यपि त्रिष्टच्छब्दोऽवयव-प्रसिद्धा स्तोके त्रैगुण्यं
ब्रूते, तथापि वेदे रुढा स्तोम-वाचकः, त्रिष्टद्वद्विषयवर्मानः
इत्युक्ता स्तोत्रियाणां नवानामृचामनुक्रमणेन स्तोम-विषयमेव
त्रिष्टत्वम्"^{१७} ॥ ॥ अष्टमे संसवादौ पृष्ठत्वम्—^{१८}"संसवादौ द्वयोरेकं
पृष्ठं यद्वा समुच्चितम् । एकं प्रकृतिवद् विश्वजिह्वदन्यत्र चेतारम् ।
वचनाद् विश्वजित्येते सान्नी हे स्तोत्रयोर्द्वयोः । नेहास्ति
तत् पृष्ठएव साहित्यं स्यात् पुनर्विधिः ॥ इदमाग्रायते—
'संसवउभे कुर्याद्, गोसवउभे कुर्याद्, अभिजित्येकाहः उभे
बृहद्रथरे कुर्यात्'—इति । किमत्र बृहद्रथन्तरयोरेकं पृष्ठ-स्तुतौ
इतरदन्यस्तुतौ स्यात् ? किं वा समुच्चितमुभयं पृष्ठ-स्तुतौ ? इति

(१)—ताच्छास्त्र तृतीयपञ्चिकायां वङ्गम् ।

संशयः । प्रकृतौ द्वयोर्विकल्पितत्वादेकस्मिन् प्रयोगे एकस्य पृष्ठत्वा
दन्वयायि तन्नालं युक्तम्, तथा सत्यवशिष्टं साम सर्वपृष्ठ-विश्व-
जिह्वावेन स्तोत्रान्तरे प्रयोक्तव्यम्-इति पूर्वपक्षः । तादृग्वचना
भावेनात्र त्रिसृजिद् वैषम्यात् प्रकृतिवद् विकल्पे सति पुनर्विधान-
वैयर्थ्यात् समुच्चयः-इति राह्यान्तः”^{१०} ॥

सप्तम-पादस्य षोडशाधिकरणे छहद्-यव-खादिनाः नियताः
—^{१०}“छहद्-यव-खादिराद्यः विकल्पानियतास्त । विकल्पा
चोदक-पातेर्नियताः स्युः पुनर्विधेः ॥ कचिद् विकृतौ अयते—
‘छहत् पृष्ठं भवति’-इति, तैभातवीये अयते—‘यवमवो
मध्यमः’-इति, वाजपेये अयते—‘खादिरो यूपोभवति’-
इति; तत्र छहद्द्रव्यन्तरयोः ब्रीहियवयोः खादिर-वैष्वादीनाञ्च प्रक-
तौ विकल्पितत्वाद्वापि चोदकेन विकल्पिता इति चेत्— न, पुन
विधान-वैयर्थ्यात् । परिसंख्या तु दुष्टत्वात् (१) न शङ्का ।
तस्मान्नियताः । कोद्यन्तरं (१) त्वर्थाविवर्तते”^{१०} ॥

अष्टम-पादस्य षष्ठाधिकरणे विप्र-गानं (१) विकल्पितम्—^{११}
“उन्नेयोब्रह्म-गानस्य निषेधोविहितस्तुतिः । विकल्पितोवा शुन्धी

* “छहद् यवः खादिर्ब्रह्म”-इति पाठः रा० पुस्तके ।

(१)—तदुक्तम्—“चतुर्थस्य परित्यागादनुतार्थस्य कल्पनात् । प्राप्तस्य वाच-
त्येवं परिसंख्या निदोषा”-इति । परिसंख्या-कल्पनान्न सोके स्फुटम्, तथापि—
“विधिरत्यन्तमप्राप्तौ नियमः पाक्षिके सति । तत् प्राप्यतु च प्राप्तौ परिसंख्येति
गीयते”-इति ।

(२)—रथकारस्य पृष्ठत्वेनात्र प्राञ्चलं वैष्वादीनां यूपत्वेन च तथान्वयमिति
भावत् ।

(३)—विप्र उक्ताता, तत्कर्तृकं वामदेवादि-सामानागमम् ।

ऽपि वपोत्खेदइव स्तुतिः । विध्यनन्वयतोऽस्तीर्णं ब्रह्मोक्तातां
तथा संति । विषयैक्याद् विकल्पोऽयं षोडशि-ग्रहवन्मतः ।
आधाने वामदेव्यादि-साम्नां गानानि विहितानि, आधान
एवेदमपरमाज्जायते—‘उपवीता वा एतस्यान्वयीभवन्ति, यस्या
न्याधेये ब्रह्म-सामानि गायति’-इति । उप-शब्दः सा
मीयं ब्रूते, विगताः काल-विलम्बमन्तरेण परैस्त्वक्ताइत्यर्थः ।
अनया निन्दया ब्रह्मणः (१) साम-गान-निषेधउच्यते, स
निषेध उक्तातुर्विहितं वामदेव्यादि-साम-गानं स्तुति । ननु
ब्रह्मणः सामगानमप्रसक्तं (१) ततस्तन्निषेधोऽत्यन्तमसम्भावित
त्वाच्छ-विषाणवङ्मूयः, न हि वन्ध्या-पुत्रो वा तद्वधो वा
सम्भावयितुं शक्यते, तथासति तादृशेन कथं स्तुतिः ? इति चेत्-
वपोत्खेदवत्, इति ब्रूमः—‘सआत्मनोवपामुदखिदत्’-इत्यनेनात्य-
न्तासम्भावितार्थेन यथा प्राजापत्यस्य तूपरस्य (१) अजस्य विधिः
सूयते, तद्वत्— इति प्राप्ते ब्रूमः—नेदं वामदेव्यादि-साम-
विधीनां स्तुतिं भवितुमर्हति, विधीनामनेकत्वेन स्व-स्व-सन्निधि-
पठितैरर्धवादैर्निराकाञ्चत्वेन च तदन्वयायोगात् । का तर्ह्यस्य-

(१)—ब्रह्मा यज्ञीयश्चमिन्विश्वेभ्यः, स हि सर्वेषामुक्तातादीनामृन्विनां कार्य-
रोपोपब्रजनकारो सर्वब्रह्मा ।

(१)—ब्रह्मणा इदं भाष्यत-इत्येवं विधेः क्वचिदप्यदिश्यात् ।

(१)—तूपरः मृङ्गजीवः, सच अजातमृङ्गः पतितमृङ्गोवा, तथाहि—ताच्छ-
चतुर्वेदप्रश्ने “ताः सर्वमज्ञाद्यमाभुवन्वा रताक्षुपराः”-इत्यस्यार्थः—“ताः पतितमृङ्गाः
मावः सर्वतु-भवमज्ञाद्यमदनीचमज्ञं प्राभुवन्, ता मावक्षुपराः मृङ्गजीवाः इत्यने”-
इति ।

वाक्यस्य गतिः ? इति चेत्, उच्यते—ब्रह्म-शब्दोऽत्र विप्रत्व-जाति-
हारेणोद्गातारं ब्रूते, यस्य च गानं तस्मिन्निषेधे सति विधि-निषे-
धाभ्यामेक-विषयाभ्यामुद्गातुर्गानं विकल्पते”^{१९} ॥

एकादशाध्यायस्य द्वितीय-पादे द्वादशेऽधिकरणे ब्रह्मसाम-
न्युत् कर्षः—“पर्यग्निकरणे त्वागन्नालभोन्नद्ध-सामनि । कर्म-
शेष निषेधस्य कर्मान्तर-विधिर्भवेत् । किं दोतर्क्योऽवशिष्टस्य
ह्यारण्योक्तिवदादिमः । अदृष्ट-वाक्य-भेदातिर्द्रव्याभेदेन चान्तिमः ॥
वाजपेये ‘सप्तदश-प्राज्ञापत्नान् पशून् सच्चिनुते’-इति प्रकृत्य
श्रूयते—‘तान् पर्यग्निकृतानुत् जति’-इति, ‘ब्रह्म-साम्नालभते’-
इति, सप्तदशसु पशुषु पर्यग्निकरणेऽनुष्ठिते सत्युत्तरकाल-
भावी कर्मशेषः उत्सर्ग-शब्देन निषिध्यते, अश्वमेधे ‘पर्यग्नि-
कृतान् आरण्यानुत् जति’-इत्यत्र कर्मशेष-निषेधस्य प्रतिपन्न
त्वादत्रापि तथात्वेन सप्तदश पशवः पर्यग्निकरणान्ताः समा-
प्याः, आलभतिना च ब्रह्मसाम-काले कर्मान्तरम्-इति प्राप्ते,
ब्रूमः—कर्मान्तर-विधौ सप्तदश-जन्यादृष्टाद् भिन्नं किञ्चिददृष्टं
कल्पेत, वाक्यभेदस्य प्राप्नुयात्, किञ्च ‘ब्रह्मसाम्नालभते’-इत्यत्र
द्रव्य-देवतयोरश्रवणात् न कर्मान्तर-विधिः सम्भवति (१) ।

(१)—अत्रेदं तलम्—शब्दान्तरम् १ अभ्यासः १ सङ्ख्या १ मुचः ४ प्रक्रिया ४
नामधेयम्-इति षट् कर्म-भेद-हेतवः लोकोर्ध्वनि जैमिनीयाः । तथाचि, जैमिनीये
द्वितीय-द्वितीये प्रथमं सूत्रम्—“शब्दान्तरे कर्मभेदः कृतानुवन्धनात्”-इति । यस्मिन्,
जुहोति, ददातोत्येवमादयो वचनः क्रियाशब्दाः श्रूयन्ते, तत्र सर्वमैव भावयेत्-इति
समं प्रतीयते, एवञ्च भाववाचाचकलांशे एकत्वेऽपि ‘कृतानुवन्धनात्’ वन्धादि धातु-
रूपानुवन्धकतभेदात् शब्दान्तरत्वं लोकार्थमेव, सत्येवं कर्मभेदोपपादकः-इति तदर्थः,

तस्मात् पर्याग्निकरचानन्तरमेव कार्यस्य सप्तदश-पशूनामास
आदि-शेषस्य ब्रह्म-साम-काले उत्कर्षो विधीयते, तच्चासति
अर्घ्यप्राप्तः, पर्याग्निकरचानन्तर-भावि-कर्म-व्यापारोपरमउत्कर्ष-
शब्देनानूद्यते”^{१०} (१) ॥

मन्त्र-लक्षणमारभ्य ब्रह्मसामोत्कर्ष-पर्यन्तैः पूर्व-मीमांसा
यतैः* द्वि-षष्टि-संख्याकैर्विचारैः सामवेदस्य क्रतुषूपयोगो विस्व-

* ‘जैमिनीयैः’-इति सा० पु० पाठः ।

‘शेषेव दक्षेत’ ‘हिरण्यमात्रेणाय ददाति’ ‘दाक्षिणानि जुषोति’-इत्यादि तदुदा-
हरणम् । तदेतन्न्यायेनातर्कभेदब्रह्मा—अपवादपादगत-विंशतितम-सूत्रादुच्चार्य
च समाधानम् । तद्धि सुचम्—“अथवात् केवले कर्मशेषः स्यात्”-इति । ‘केवले’
अथदेवतारहितवाक्ये ‘कर्मशेषः स्यात् कर्मशेषः उत्तमशेषः अथवादादिरूपः स्वीकार्यो
भवति । कुतः ? ‘अथवात् (अथमित्युपलक्षणं देवताया अपि केवले इति सम्भवात्)
अथदेवतयोरन्वयवात्-इति तदर्थः । अतएवोक्तम्—‘भौवं साधारणं अथ’ देवता
मान्नवर्षिको । रूपवन्तौ ततो यानौ विधीयते ध्यक्तया”-इति ।

(१)—अथ हि—प्रजापतिर्देवता यस्य प्रभोः स प्राजापत्यः-इति तद्वितान्
प्रातिपदिकं व्युत्पाद्य पश्चात् तद्वितान्-प्रातिपदिकार्थस्य प्रजापतिदेवताविशिष्ट
प्रभोः कर्तृ-वञ्जल-विवक्षायांमुत्पद्ये इमे द्वितीयाविभक्ति-वञ्जवचने, तत्र प्रथमभाविन्या
द्वितीयाविभक्तेरेव तावत्तद्वितोत्पत्तिवेष्टायांमन्यो नास्ति, कुतः पश्चादुभावितो
वञ्जवचनस्यान्वयः ? एवं सति प्राजापत्येत्यनेन तद्वितान्प्रातिपदिकेन एकपद्मप्रभ-
मेकदेवतोयेतं यामस्य रूपं समर्पते, तादृशानां वञ्जलाय वञ्जवचनं ; वञ्जलविशेषः
पद्म इति निर्दिश्यते—तस्मादिह सङ्ख्यायां कर्मभेदः । सत्येवमेकस्मिन् पशौ दुष्टे
स एवावर्तते, न हि पशुः पञ्चानरमाकांक्षति ; अन्यथा एकस्मिन् पशौ दुष्टे कृतस्वः
पशुमन्वावर्त्तेत तच्चादृष्टार्थमभविष्यत् । विचारोऽयं जैमिनीय-द्वितीय-
विंशतितमे सत्रे (तद्वाक्ये) भाषितं स्पष्टम् ।

टीकृतः (१) । अतः (१) स प्रयोजनवत्त्वाद्दम्बे दादिवदेवावयव
व्याख्यातव्यः ॥

मन्त्रस्मिन् सामवेदे ब्राह्मणभागस्य व्याख्यातुं योग्यत्वेऽपि
मन्त्रभागस्य न व्याख्यान-योग्यतास्ति, तत्रत्यानां मन्त्राणां गीति
मात्रात्मकत्वात्—न खलु पद-वाक्य-व्यतिरिक्तायां स्वरस्तीमादि-
साध्यायां गीतौ क्रिया-कारक-योजनाभिव्यङ्गाः कश्चिदर्धोऽस्ति
यस्याभिव्यक्तये भवता गीतिर्व्याख्यायेत । यत्तु स्वरादि-लक्ष्य
विशेष-कथनेन गीति-व्याख्यानं तत्पूर्वाचार्यै (१) रेव तत्त
लक्ष्य-मन्त्र-ग्रहणेषु सम्पादितम्—इति न तत्र त्वया यतितव्यम्,
अतः कथं भवतः मन्त्रभागे-व्याख्यानम् ? अत्रोच्यते—न तावद्
गीतिर्निराश्रया, तस्याः ऋचाश्रितत्वात् ; अतएव छन्दोगा
उपनिषद्येवमामनन्ति—‘तस्मादृचधूतं साम गीयते’-इति
(१)गीत्याश्रयभूता सेयमृगपि मन्त्रएव, ‘तेषामृच्यचार्यवशेन

(१)—अत्रेदं चेदम्—दर्शितानामेषां द्विवहिसङ्ख्याक-विचाराणां जैमिनीय
न्यायविरादौ च तथा परः परः पाठदर्शनम्, प्रत्युत दृश्यते च तत्र सर्वत्र तेषां बहु-
विधविषयक-बहुविचार-अवाय-कृतं मिथो विभिन्न-देश-संस्थानम् । यद्विच कश्चित्
कश्चित् चतुर्षां पञ्चानामधिकरणानां वा साहित्यमस्ति, परं न तथा सर्वेषाम्, अथाव-
पादधिकरण-अवायस्य तत्र तदात्र च स्फुटदर्शनात् । तथाच सामवेद-ऋतु-विषयक-
विचार-सङ्ख्या-निर्धारणे एवास्ति तात्पर्यम्, मन्त्रलक्षणादात्रक्षयामोत्कर्षमिति
कथनं न नैरन्तर्यपरम् ।

(१)—प्रन्वारणे एव नमिति योविचार उपक्रान्तः तमिदानीमुपसंहरति ।

(१)—पुण्यसूत्रकारादिभिः ।

(४)—शान्दोग्य-प्रथमप्रपाठक-बृहच्छब्दे ।

पाद-अवस्था-इति मन्त्र-विशेषत्वेन सूचितत्वात्^(१); ऋगाव्यक-
स तु मन्त्रस्य क्रियाकारकान्वयाभिव्यक्त्योऽर्थो विद्यते, स च क्र-
त्वनुष्ठान-कालेऽनुस्मर्य्यः—इति ऋम्-व्याख्यानमवश्यं कर्त-
व्यम्^(२)—“मन्त्रैरर्चानुष्ठानं तु प्रथमाध्यायस्य द्वितीयपादे चतु-
र्थधिकार्ये निर्णीतम्—सन्धा उरुप्रथस्वेति किमदृष्टैक-हेतवः ।
संगेषूत पुरोडाश-प्रश्ननादेश भासकाः । ब्राह्मणे नापि तन्ना-
मान् मन्त्राः पुस्त्यैकहेतवः । न तद्-भाक्तस्य दृष्टत्वात् दृष्टं वर
मदृष्टतः । उरुप्रथस्वेत्यर्थं कस्मिन्मन्त्रः, तस्मात्समर्पः—भो पुरो-
डाश ! त्वं उरु विपुलता यथा भवति तथा प्रसर-इति । एव-
मादयो मन्त्राः यागप्रयोगेषु चार्थमाणाः अदृष्टमेव जनयन्ति, न
त्वर्थ-प्रकाशनाय तदुच्चारणम्, पुरोडाश-ग्रथन-लक्षणस्यार्थस्य
ब्राह्मण-वाक्येनापि प्राप्तत्वात् (‘उरुप्रथस्वेतिपुरोडाशं प्रथयति’-
इति हि ब्राह्मण-वाक्यम्) नैतद् युक्तम्, अर्थ-प्रत्यायनस्य दृष्ट-
प्रयोजनसम्भवे सति केवलादृष्टस्य कल्पयितुमशक्यत्वात्^(३) ।
तस्मात् दृश्यमानार्थानुच्चारणमेव याग-प्रयोगे मन्त्रोच्चारणस्य
प्रयोजनम्, ब्राह्मण-वाक्येनार्थानुच्चारण-सम्भवे सन्धेर्बैवानुच्चार-

(१)—पूर्वं शोभांशयां द्वितीय-प्रथमे मन्त्रविचारप्रक्रमे द्वाविंशतमं सूचम् ।
‘नेषाम्’ मन्त्रभाषायां यत्र भावे ‘अर्धवशेन पादव्यवस्था’ विद्यते स ऋगाव्यः; इह-
सूत्रे अर्धवशेनेत्यविश्रितमिति शबरभाष्ये स्फुटम्, अन्यथा ‘अग्निमोक्षे पुरोहितम्’-
इत्यत्र स्फाटुत्वं, अथ न स्यात् ‘अग्निः पूर्वमिहर्षिभिः’-इति ; तस्माद् यत्र पादकृता
व्यवस्था स मन्त्र ऋगाव्यः-इत्येव सारम् ।

(२)—तदुक्तम्—‘लक्ष्यमाने फले दृष्टे नादृष्टफलकल्पना’ ।

नीयमिति योनियमः तस्य दृष्टाः सन्धवात् अदृष्टं प्रयोजनमस्तु”^{११} ॥
 अस्मिन्नेवाधिकरणे (१) मतान्तरेषु (२) पूर्वोत्तर-पक्षावाह —
 ११ “मन्त्रब्राह्मणयोर्यद्वा कलहो विनियोजने । न मन्त्र-लिङ्ग-
 सिद्धार्यमनुवक्तौतरद यतः । अस्मिन् मन्त्रस्य लिङ्गेन विनियोगे
 ब्राह्मण-वाक्यम् अविवक्षितार्थं स्यात्, वाक्येन विनियोगे मन्त्र-
 लिङ्गं न विवक्षेत—इत्युभयोर्विरोधादप्रामाण्यं चीदनायाः—इति
 पूर्वपक्षः (१) । नायं विरोधः, प्रबलेन लिङ्गेन विनियोग-सिद्धौ
 वाक्यस्यानुवादकत्वात्—इतिराजान्तः”^{१२} ॥

(इति छत्सुस्य भाष्यस्यावतरणिका समाप्ता)

* ‘दृष्टार्था’-इति स० वि० पु० पाठः ।

(१)—उच्यतेति विषयवाक्यस्यैकादधिकरणस्यैकम् ।

(२)—चासीत् कश्चन भट्टरहस्यादि-मीमांसा-जीवन-मन्त्र-निर्मातुः, यामपद्धति-
 प्रययितुश्च मीमांसक-वरस्य भट्टेति प्रसिद्धस्यानो वासी कान्यकुब्जो ब्राह्मणः प्रभाकर-
 नामकः मुच-इत-मुकपाधिकः तस्य मतेनेति यावत् ।, शास्त्रिकनाथीय-प्रकरण-
 पञ्जिकादौ छत्सुसं तन्मतं स्फुटतरम् ।

(३)—प्रमाणाध्यायसङ्ख्या प्रामाण्याप्रामाण्यस्य विचारोपयुक्त इति गुरोराग्रहः ।

(१) अर्धानुस्मरणाय व्याख्यातव्याः साम-योनि-भूताः ऋचः संहिता ग्रन्थे (१) छन्दोनामके समान्नाताः, ताः सर्वाः ऋचः आन्नात-क्रमेणैव व्याख्यायन्ते(१) ॥

(४) न च तासां क्रतुषु स्वातन्त्र्ये ऽपि विनियोगोऽस्ति ब्राह्मणेन सूत्रेण च विनियुक्तानां सामानाश्रयतया (५) तदुपयोगात् तस्माद् ऋग्वेद-व्याख्यानइवैतद्व्याख्याने विशेषेण विनियोगो नान्वेषणीयः (६) । सामान्येन तु विनियोगो यद्यपि ब्रह्मयज्ञ(७)-विषयोऽस्ति तथाप्यसौ कृत्स्नस्य वैदस्यैकएवेति नान्वेषण-प्रयासोऽस्ति(८) । नन्वेवमप्यृचामृचि-छन्दोदैवतान्यवगन्तव्यानि, अन्यथा प्रत्यवाय-प्रसङ्गात्; तथाच छन्दोगा आमनन्ति— 'यो ह वा अविदिताभिर्देव-छन्दोदैवत-ब्राह्मणेन याजयति बाध्यापयति वा स्थाणुं

(१)—अथ पूर्व-संहिता-मूल-रूप-छन्दोनामार्चिकमात्रस्य भाष्यस्यावतरणिका ।

(२)—उक्तं पुरस्तात् सामगानां संहिताग्रन्थौ द्वौ, तत्राद्ये इति विवेकः ।

(३)—अथ तत्र ज्ञातव्य-विषयावाह-न चेत्यादि ।

(४)—यदिच निष्टदादि-होमात्मकानाष्टक-मानाहामपि नियोगो दृश्यते, परं न ता ऋचः छन्दोग्रन्थ-पठिताः ।

(५)—आश्रयतामात्रेणैवेति भावः ।

(६)—परन्तु यथा ऋग्वेदोयानाष्टलिङ्गामुपकाराय ऋग्भाष्ये ऋचां प्रत्येकस्य विनियोगो ज्ञापितः, इह तथा अस्याष्टस्य इदं गानं तस्य तत्र विनियोग इति सामां विनियोगः कथं न भाषितः—इति निश्चयकरकल्पः प्रश्न उज्जृम्भते ।

(७)—ब्रह्मयज्ञो वेदपारायणः । तथाहि महः—

“अध्यापनं ब्रह्मयज्ञः पितृयज्ञश्च, तर्पणम् होमोदैवो बलिर्भौतो मृदयज्ञोऽतिथि-पूजनम्” (१ अ० १० श्लो०) ‘अध्यापन-शब्देनाध्ययनमपि गृह्यते उपोऽजत(०४) श्लो०) इति वक्ष्यमाश्रित्वा, अतोऽध्यापनमध्ययनञ्च ब्रह्मयज्ञः”—इति तत्र कुल्लूकः ।

वर्द्धति गर्तं वा पश्यति प्रवामीयते पापीयान् भवति यातवा
मान्यस्य छन्दांसि भवन्त्यथ यो मन्त्रे वेद सर्वमायुरेति त्रियान्
भवत्ययातयामान्यस्य छन्दांसि भवन्ति, तस्मादेतानि मन्त्रे मन्त्रे
विद्यात्'-इति (१) । एवन्तर्हि तासांश्चां क्रम-व्यत्यासेन
बद्धैः (२) अप्यधीयमानत्वात् (३) तदीयानुक्रमविकोक्तान्ध-
यादीन्ध्यानुसन्धेयानि (४) ॥

(१)—आर्षेयप्राश्निकस्य प्रवर्द्धि-प्रचल-वर्द्धे । छन्दोगइति तु सामनामां नौविंश
नाम ।

(२)—बद्ध-शब्दः छन्दोदपरः, छान्दपरः, तदभिन्नपरस्य तथाचान् छन्दो दीवयति
बोधन् ।

(३)—सकीयसंहितापन्थे इति शेषः ।

(४)—साक्षां छन्दो नास्ति परब्रह्मदेवते कर्मणः प्रविभिन्ने आर्षेयदेवतयो-
र्नाश्चर्ययोर्विज्ञानात् करव, यन्त्रे च ते भावकारक, तदमे च कथं बोद्धे ? इत्यपि
प्रज्ञोऽनवस्योऽभ्युपेक्षोऽभ्युपगम्यवादिभिः ।

छन्दश्चार्चिकः ।

—*—

अथ प्रथमप्रपाठके प्रथमार्चः ।

हरिः ओम् । #

(१) आग्नेयमैन्द्रं पावमानमिति काण्ड-त्रयात्मकोऽयं छन्दो-
नामकः संहिता-ग्रन्थः सोऽयमारण्यकेनाध्यायेन षट्-सङ्ख्या-
पूरकेण सह षड्भिरध्यायैरुपेतः (१) ।

वेदाध्ययनाध्यापनारम्भ-सूचकमेतद् वाक्यम्, वैदिक-सम्प्र-
दाय-सिद्धम् । अध्ययनारम्भावसानयोरोङ्कारोच्चारणं मन्वादि-
विहितञ्च, तथाहि— “ब्रह्मणः प्रणवं कुर्यादादावन्ते च सर्वदा ।

“स्रवत्यनोद्धृतं सर्वं परस्ताच्च विभीर्यति”—इति मनुः २ प्र०
७४ श्लो० ।

(१) अथ ग्रन्थमधिकृत्य किञ्चिद् ब्रूते ।

(२)—संहिता-सूचकं नैवमुक्तम् नैक-प्रथमाध्याय-चतुर्थ-पादादिकण्डे— ‘परः
सन्निकर्षः संहिता, पद-प्रकृतिः संहिता, पदप्रकृतौनि सर्वचरणानां पार्यदानि’-इति ।
अथ भाष्यम्—“परः’ प्रकृत्योः ‘सन्निकर्षः’ संक्षेपः परस्पररेष स्तराणां स्तराधिकृतानां
बलनाच्च, सा ‘संहिता’-इत्युच्यते । सा च पुनरियं ‘पदप्रकृतिः संहिता’ अथ द्विविधा
वर्णयन्ति— पदानां वा प्रकृतिः सेयं पद-प्रकृतिः संहिता, विकारस्य संहितातोहि
पदानि प्रक्रियन्ते, तस्मात् संहितैव प्रकृतिः, विकारः पदानि-इत्येवमेके मन्यन्ते;
अपरे पुनः ‘पद-प्रकृतिः संहिता’ इति पदानि प्रकृतिर्यस्या सेयं पद-प्रकृतिरिति,
किं कारकम् ? पदान्येव हि संचत्यमाना संहिता भवति, तस्मात् पदान्येव प्रकृतिः

तत्र प्रथमे खण्डे^(१) याच्यस्तः क्रमेणोदाहृत्य^(२) व्याख्यायन्ते ॥

विकारः संहिता-इति । एवञ्च कृत्वा 'पद-प्रकृतौनि सर्वचरणान् पार्श्वानि' सर्वेषां चरणानां सर्वशास्त्रान्तराणामित्यर्थः ; किम् ? 'पार्श्वानि' स्व-चरण-पदस्यैव यैः प्रति-शाखा-निघतमेव यदावप्य' प्रष्टव्य क्रम-संहिता-स्वर-लक्षणमुच्यते तानीमानि 'पार्श्व-दानि' प्रातिशाख्यानीत्यर्थः ; आह किं तेषाम् ? इति, उच्यते—तानि 'पद-प्रकृतौनि' इदं येषु संहितायाः प्रकृतित्वेन चिन्तयते तानीमानि पद-प्रकृतौनि' तेषामपि सर्व समयः-इत्यभिप्रायः ॥ अह किम्पुनरत्र साधीयः ? पदानां प्रकृतित्वम्, संहिताया विकारत्वम् ? उत वा विकारत्वम् पदानाम्, प्रकृतित्वं संहितायाः ?-इति ; उच्यते—संहितायाः प्रकृतित्वं व्यायः । आह किं कारणम् उच्यते—मन्त्रोद्गमिव्यवधानः पूर्ववर्णमन्त्रदृशः संहितैवामिष्यते, न पदैः । अतश्च संहितामेव पूर्वमथाप-वन्मनूषानाः ब्राह्मणा अधीयते आधेयतारः । अपिच यश्चकर्मणि संहितैव विनि-युज्यते मन्त्राः, न पदैः । यदि हि पदानि प्रकृतिरमविष्यन्, संहिता पदैरेव मन्त्रोऽभिष्येत् ? पदान्येव च पूर्वमध्य पयिष्यन्, ब्राह्मणाः अधेयन्त आधेयतारः, पदैरेव विनियोज्यन्त मन्त्राः कर्मसु । न त्वेतत् सर्वमस्ति । तस्मात् एतैर्विशेषैः हेतुभिः संहितैव प्रकृतिर्न पदानीति पश्यामः"—इति ॥ संहृत्य पठिताः यत्र मन्त्राः, सा संहितेति स्फुटार्थः । अस्य हि सामवेदस्य चत्वारः संहिताग्रन्थाः, तत्र वेदसामोद्ग-माननामकौ मानग्रन्थौ द्वौ मुख्यौ, ह्यदुत्तराभिधौ आर्चिकग्रन्थौ द्वौ तदधारभूतौ तत्र ह्यन्योन्यामके पूर्वार्चिके काण्डवयात्मक-संहिताग्रन्थे अध्यायाः पञ्च वर्णनं, आर-ण्याभिधयापरोऽध्यायः क्रौडपवमिव च, स षष्ठः ; तदयं ह्यन्यो ग्रन्थः षडध्यायात्मकः सम्पन्नः । तत्रात्र प्रथमेऽध्याये यावन्तौ मन्त्रा विद्यन्ते ते सर्वे एव अग्निमनुकूलयितुं क्रतुषु नियुज्यन्ते, ततस्तत्समुदायः आग्नेयं काण्डमित्युच्यते, अग्निर्देवता अस्तेति विग्रहे 'सास्यदेवता'-इत्यधिकारे 'अग्नेर्देव'-इति अग्निशब्दात् ङकुप्रत्यये विहिते तथारूपं तथाविधेऽर्थस्य प्रतिपद्यते : एवं द्वितीयाद्यध्यायवयात्मकमैन्द्रं, पञ्चमाध्याया-त्मकं पावमानम्, षष्ठमारण्यकम्, अरण्येऽधेयतव्यतया तस्य तथाविधं नामधेयम् ।

(१)—प्रथमाध्याये द्वादशखण्डाः सन्ति, तत्र प्रथमे दश ऋचोविद्यन्ते ।

(२)—न हि विवरण-ग्रन्थद्विवेद मन्त्रप्रतीकम-व-दर्शनमपिलवकलः कृतस्त्वमन्त्र-पठ एव यथाक्रममुद्गीर्णोऽभिप्रायः सुखमीधायेति भावः ।

अग्न्यायाहीत्येषा^(१) भरद्वाजेन दृष्टा^(२) गायत्री^(३) आग्नेयी^(४) ।

(१)—ननु गानप्रव्याख्ये गायत्रीसामेव ऋतम्, तदुच्यते न च दौ व्याख्यातुं युक्तमिति चेत्-न, तस्याउत्तरा^(१,२,३) ऋतत्वेन अतत्स्थानत्वात् ; गानारभ्ये ऋति स्तु लोकशास्त्रयोरनुशासनादिति ध्येयम् ।

(२)—भरद्वाजादि नामधेयं षष्ठ्यादितद् योगकृत्म् । तथाहि—वाजस्या-
ग्रस्य भरणद् 'भरद्वाजः', यष्टुमस्तस्य मेघा प्रिया इति 'प्रियमेधः', भर्जनाद् 'भृगुः'
अवेदमस्ति दत्तम्—प्रजापतिना आत्मीयं शुक्लमग्नौ हतम् ततैर्विधिं व्याख्या-
यन्महर्षिर्बतपन्नः, अपगते तस्मिन्निधिं योऽङ्गारेषु जातः सः 'अङ्गिराः', अवैव अङ्गा-
रेषु जातस्तृतीयः 'अग्निः', व्रतं कर्म स हि मन्त्रत आस्य इति 'मन्त्रितः'—इत्येवं नाना-
रूपत्वात् 'विरूपः'-इत्यादिकमभिधान-निर्वचनम् । स्फुटमेतत् निबल्ल-मृतीय-तृती-
यान्ते तद्भाष्ये च । एतद्कप्रयोग-फलं भरद्वाजविः साक्षात् पश्यन् शिष्येभ्योऽस्या
उपदेशं ददौ-इत्यर्थः । तथाहि, निबल्ल-प्रथम षष्ठ-बन्विंशतितमे—'साक्षात्
कृतधर्माश्च ऋषयो बभूवुः', तेऽवरेभ्योऽसाक्षात्कृतधर्मभ्य उपदेशेन मन्त्रान् सम्प्राकृ-
रिति । अत्र धर्मपदेन तज्जन्यं फलं प्राप्यं तस्यामूर्तत्वेनादृशत्वात्-इति, ऋषयः
परिणामं पश्यन्ति-इति ऋषयः-इति च तद्वैव तद्भाष्ये विद्यतम् विस्तारतः । "उच्चा-
वचैरभिप्राये ऋषोणां मन्त्रदृष्टयो भवन्ति"-इति निबल्ल-सप्तम-प्रथम-द्वितीये च । उच्चा-
वचैरित्यस्य कर्मणां स्तुति-निन्द्याद्युक्तकृष्टापकृष्टबोधकैरित्यर्थः ॥

(३)—गीयन्ते स्तूयन्ते देवता अनयेति गायत्री, तदुक्तम्, नैबल्ल-सप्तम-द्वितीय-
वष्टे—'गायत्री गायतेः स्तुति-कर्मणः'-इति । सैषा अष्टाक्षरात्मकै स्त्रिभिः प्रादैर्निबल्ल-
बन्धोविशेषः, तत्परिस्फुटम् छन्दोग्रन्थस्य द्वितीयखण्डे 'छन्दः'-इत्यधिकारे 'गायत्र्या-
वसवः'-इत्याद्युक्तिः, तद्वैव निबल्ले 'विगमना'-इत्युक्ते च छन्दस्त्वं सास्याः नियताक्षरा
दिसन्निवेश-रूपच्छदनात्, तथाहि तत्रैव नैबल्लम् 'बन्दांसि छदनादिति ।

(४)—आग्नेयी, अग्नया ऋषा अग्निर्देवोपास्य इत्यर्थः । तथाहि, निबल्ल-सप्तम-
प्रथम-प्रथमे—'यत्कामः ऋषिर्धियां देवतायः सार्थपत्यमिच्छन् स्तुतिं प्रयुक्ते तद्देवतः
स मन्त्री भवति'-इति । आर्थपत्यमर्थपतेर्भाष्यम्, अमृष्य-देवतायाः प्रसादेन अह-
ममृष्य-येस्य पतिर्भविष्यामीत्याकारमित्यर्थः ।

सैषा प्रथमा ।

* अग्न्या याहि वीतये गृणानोद्यदातये ।

नि क्षीता सस्मि बर्हिषि ॥ १ ॥

११ ओगा इ । आयाहो वीदतोया इ । तोया इ ।

गृणानोद्य । व्यदातोया इ । तोया इ । ना इक्षीतासा

हे 'अग्ने' अङ्गनादि-गुण-विशिष्ट ! (१) त्वम् 'आयाहि' अस्मद्वत् प्रत्यागच्छ । किमर्थम् ? 'वीतये' (२) हविषां चर-पुरोडाशा-

* इयमेव ऋक् उत्तरार्द्धिके १, १, ४, १, ।

१ इमानित्रीषि अग्न्यायाहीति प्रकृतायामृच्युत्पन्नानि गेव-
गानारभ्ये एव पठितानि, तत्रहि छन्दःश्रुतासु सर्वास्वेव ऋचु-
यथाक्रमसाम-श्रुतिः । तत्र च कचिदेकं कचिद्वह्निच ; तेषां
वृषिनिर्णयं नामकीर्त्तनञ्च आर्षेय-ब्राह्मणान्वेषणेन लभ्यम् ।
तथाहि— 'गोतमस्य पर्कावभितः कश्यपस्य बर्हिष्यम्'—इति
तद्वितीयखण्डारभ्ये । तदिदं निष्पन्नम्—अस्यसाम्नः गोतम-
ऋषिः पर्क इत्यभिधानम् ।

(१)—तथाहि नैबल्लम्—'अथातोऽनुक्रमिष्यामोऽग्निः इयिवीस्थानसं प्रथमं
आप्तास्त्रामोऽग्निः कक्षादपतो भवत्ययं यज्ञेषु प्रचोयतेऽङ्गं नयति सं नवमानोक्तोपतो
भवतीति स्त्रीलाघीविर्नक्तोपयति नक्तोद्यति, दिव्य आप्तातेभ्यो ज्ञायत इति श्राक-
पूष्टिरितादत्ताद दग्धाद्गानीतात् स अल्पे तेरकारमादत्ते मकारवर्गत्वे र्धाद्वत्तेर्वा नी-
परस्यैषा भवति । ७-४-१ ।

(२)—'मन्त्रे हविषपचमनविदमूनीदाम्य उदातः (पा० १, १, ८१)'—इति क्लृप् ।

२३। त्सा २३। वा२३४ औद्योवा। ही२३४षी ॥१॥

२* अग्रआयाहीवी। तथाइ। गृणानोद्यव्यदाता। २३याइ।

निद्योतासस्मिबर्हा२३इषि। बर्हा२३पा२३४ औद्योवा।

वर्हीषी२३४५॥२॥

३* अग्रआयाहि। वापूइतयाइ। गृणा नोद्यव्यदा-

१ताइये। निद्योता२३४सा। त्सा२३४इवाइ। हा२३४-

४इषीइहाइ ॥३॥

दीनां भक्षणाय । कौटुभः सन् ? 'गृणानः' अस्माभिः स्तूय-
मानः (व्यत्ययेन कर्मणि कर्तृ-प्रत्ययः) पुनश्च किमर्थम् ? 'इव्यदा
तये' (१) । देवेभ्यो हविः प्रदानाय आगत्य च 'हीता' देवाना-
माज्ञाता सन् 'वर्हिषि' आस्तीर्णे दमे 'निषत्ति' (२) निषीद-
(सदेष्टान्दसः शपोलुक्) (३) ॥१॥

* कश्यपऋषिः, बर्हिष्यम् ।

† गीतमऋषिः, पक्षः ।

(१)—“अन्वे(१,१,०१) इत्यादिना स्तिनि दातिः सिद्धति ।

(२)—“हृन्द्भषिकारे-इति हृन्द्भषिकारे अवहितान् (१,४,०१)-इति पाणिनि-
अष्टात् षोतेति-पद-अवहितस्यापि नीत्यस्योपपन्नम् ।

(३)—“अदिप्रभृतिभ्यः ऋषः-इत्यधिकारे “वज्रसं हृन्द्भषि (१,४,४१)-इति
समान् ।

त्वमग्ने-इत्यस्या ऋष्याद्याः पूर्ववत् ।

सैषा द्वितीया ।

१९ २२ ३ १ २ १ २ २२
*त्वमग्नेयज्ञानां होता विश्वेषां हितः ।

२२ २१ १२ १९
देवेभिर्मानुषे जने ॥ २ ॥

४५ २ ४२ ५२ ४५ ४ ११२२ २२ २ २
१† त्वमग्नेयज्ञानाम् । त्वमग्नाइ । यज्ञानां होता । विश्वेषां
२ २१२ २ २२ १ ४५
होतृइताः । देवैर्भातृइर्मा । नुषेजना । औइहोवा ।
४
होपुइ । डा ॥४॥

हे 'अग्ने' त्वं 'विश्वेषां यज्ञानाम्' अग्निष्टोमात्यग्निष्टोमादीनां सम्बन्धी 'होता' होम-निष्पादन-शीलः (सुहोतिस्ताक्षीलिकस्तृन्) यद्वा 'यज्ञानां' यष्टव्यानां 'विश्वेषां' देवानां 'होता' आह्वाता । एवं भूतस्त्वं 'मानुषे' मनोरपत्य-भूते यजमान-लक्षणे 'देवेभिः' देवैः (छान्दसोभिसऐसभावः) देवनशीलैर्ऋत्विभिः 'हितः' निहितः गार्हपत्यादि-रूपे संस्थापितो भवसि । यद्वा । देवै-रेवेन्द्रादिभिरुक्त-लक्षणः सन् यज्ञानां निष्पादनाय यजमाने नियुक्तोसि ॥ २ ॥

* इयमेव उत्तराचिकस्य ६, ३, १४, १ ।

† विश्वमना ऋषिः, सौपर्णम् ।

अग्निन्दूतमित्येषा कण्ठपुत्रेषु मेधातिथिना दृष्टा,

छन्दोदेवते पूर्ववत् ।

तैषा हतोषा ।

^{१ २ ३ १} अग्निन्दूतं ^१ वृणीमहे ^{१ १ १} होतारं ^{१ १ १} विश्ववेदसम् ।

3

^{१ २ ३ १ १ २ १ १} अस्य यज्ञस्य सुक्रतुम् ॥ ३ ॥ ३

^५ अग्निन्दूताम् । ^{१ १ १} वृणीमहा । ^{१ १ १} होताराऽहंवि ।

^{१ १} श्ववेदसाम् । ^१ अस्य याऽहंजा । ^१ आ । ^{१ १ १} औऽहोवा ।

^{१ १} स्यासुक्रतुम् । ^१ इडाऽहंभाऽहं । ^१ ओऽहंभू । ^१ डा ॥ ५ ॥ ३

‘दूतम्’ देवानां दीत्ये विनियुक्तम् ‘अग्निं देवम्’ ‘वृणीमहे’ स्तुतिभिर्हविर्भिः सम्भजामहे [अस्य च दूतत्वं तैत्तिरीयके समान्नातम्—“अग्निर्वै देवानां दूतआसोदुशनाकाव्योऽसुरा-
चाम्”—इति] कथञ्छूतम् ? ‘होतारं’ साधुदेवानामाज्ञातारं [जयतेः साधुकारिणि ढन^(१), ‘बहुलं छन्दसि (६, १, ३४)’—इति सम्प्रसारणम्] ‘विश्ववेदसं’ विश्वानि वेत्तीति विश्ववेदाः, तम्

३-इयमेव उत्तरार्चिकस्य २, १, ६, १ ।

I मारवाजऋषिः, छहृद् ।

(१)—‘वाक्येऽप्यसौ-सद्वर्ग-सम्प्रसारिणु । ढम् (३, १, १२४-१२५) ।

१३क,

अग्निर्हन्त्राणीत्येषा भरद्वाजेन दृष्टा, कन्दोदेवते पूर्ववत् ।
सैषा षतुषी ।

१ १ १ १ १

१ १ १ १ १ १

अग्निर्वृत्राणि जङ्घनद् द्रविणस्युविपन्यया ।

१ १ १ १ १ १

समिद्धः शुक्र आहुतः ॥ ४ ॥ ४

[वेत्तेरसुन् (१)] यद्वा, वेद-इति धन-नाम(१) विश्वं सर्वं वेदो
धनं यस्य, तम् ['बहुव्रीहौ विश्वं संज्ञायाम् (६, २, १०६)'-इति(४)
पूर्वपदान्तोदात्तत्वम्] 'अस्य' प्रवर्त्तमानस्य यज्ञस्य (५) 'सुक्रतुम्'
निष्पादकत्वेन शोभन-कर्माणम्(६) [अथवा क्रतुरिति प्रज्ञा-
नाम (७)] शोभन-प्रज्ञं वा । तं त्वां वृषीमहे-इति पूर्वेष
सम्बन्धः ॥ ३ ॥ ३

'द्रविणस्युः' द्रविणं धनं (१) स्तोत्राणामिच्छन् [कन्दसि परे-

४-इयमेव उत्तरार्धिकस्य ६, २ ७, १ ।

(१)—विद्वज्ज्ञाने ।

(२)—'धन-नामान्युत्तराण्यष्टाविंशतिः'-इति नैषङ्गम् १, १, १० । तत्र वद-इति
षतुर्थम् निषण्डु-द्वितीय-दशम-पाठात् ।

(४)—'बहुव्रीहौ प्रज्ञाया पूर्वपदम् ६, २, १'-इत्यस्यापवादः ।

(५)—'बहु-निर्देशात् परिसमाप्तार्थमिति वाक्यशेषः'-इति विवरणम् ।

(६)—'कर्माणामान्युत्तराणि षड्विंशतिः'-इति नै० १, १, १ । तत्रैकादशतमम् नि० १, १ ।

(७)—'प्रज्ञानामान्युत्तराण्येकादश'-इति नै० १, १, १४ । तत्र पञ्चमम् नि०
१, ८ ।

(१)—नै० १, १, १० । तत्र द्रविणं षड्विंशतितमम् नि० १, १० ।

प्रेष्ठं वदत्वेषा उग्रनसा दृष्टा, कन्दोदेवते पूर्ववत् ।

सैषा पञ्चमी ।

११ १ ११ ११ १ १ १ १ १
प्रेष्ठं वो अतिथिस्तुषे मित्रमिव प्रियम् ।

११ ११ १ १ १ १
अग्ने रथं न वेद्यम् ॥ ५ ॥ ५

स्तुत्यर्थः (४)] अस्माभिः क्रियमाणया स्तुत्या स्तूयमानः सन् (५)
'दृवाणि' बलेन जगतामावरकाणि रक्षः प्रभृतौनि, तमांसि वा (१)
'जङ्घनत्' शृङ्गं हन्तु [हन्तेत्यङ्लुगन्ताङ्गिष्ठर्थे लेट् (३, ४, ७)]
कोदृशोऽग्निः ? 'समिधः' समिदादिभिर्हविर्भिः सम्यग्दीपितः ।
अतएव 'शुक्रः' दीप्यमानः (१) । 'आहुतः' हविर्भिराहुतः ॥ ४ ॥ ४
हे 'अग्ने' (१) 'वः' त्वां [पूजार्थं बहुवचनं (१)] 'स्तुषे' (१) स्तौमि,

पू-इयमिव उत्तरार्चिकस्य ५, १, १८, १ ।

(४) — 'अर्चति-कर्माहउत्तरे घातवस्तुचत्वारिंशत्' इति नै १, ४, १० । तच्चेद
योऽग्रतमम् नि० १, १४ ।

(५) — 'वि शब्दोवैविध्यार्थः, विविधया स्तुत्या, तृतीया-निर्देशात् स्तुतः सन्निवि
वाक्यशेषः' इति विवरणकारः ।

(१) — 'दृवाणि शङ्ख-कुलानि स्तोतुः यदुच्यते' इति वि० ।

(२) — 'शुक्रः शुक्लवर्णः' इति वि० ।

(३) 'सम्बुद्धेयकवचनं द्वितीयैकवचनस्य स्थाने द्रष्टव्यम्' इति वि० ।

(४) — 'एक वचनं न शुद्धीत गुर.वाक्यानि चेश्वरे' इति शासन-मूलकमित्यर्थः,
परं नेत्यमय सर्वत्र ।

(५) — 'स्तुषे' नेदं सहात्मनेपद-सध्यमपुनर्यैकवचनम्, किन्तु किं ? पञ्चमस्य

I ^{४२ ५४} प्रेष्ठं वाः । ^१ अता२३यिथीम् । ^{१ २ १} स्तौषेमिन्नम् । ^{१ १} इवप्रा
^१ २३याम् । ^{१ २ २} अग्रायिरा३था३म् । ^{१ २} नावा२३चा३३यि । ^१ दा
^५ २३४योई३यि ॥ ८ ॥

II ^{४२ ५} प्रेष्ठं वाः । ^४ ओ३यि । ^{१ २} अता२३यिथीम् । ^१ स्तु३षा यि ।
^{१ २ १} मित्रा३म् । ^५ इवा२प्रा२३३याम् । ^{१ २} औ३होऽ३यि । ^{१ २ २} अग्ने
^१ राथा२३म् । ^{१ ४} ना२३वे३ । ^{२ ५ ५} दा३३पू३यीई३चा । ^५ यि ॥ १० ॥

III ^{५२ २} प्रेष्ठं वो३चाउ । ^१ अतिथायिम् । ^{१ २} स्तुषेमिन्नमिवप्रा२३
^{१ १ २} याम् । ^{१ २} अग्राये३ । ^{५२ २} रा२था२३३ औ३हो वा । ^{१ १ २ १ १ १} न वे३दिया२३३
^१ पूम् ॥ ११ ॥ ५

अहमुशनाइति शेषः । ^५ औ३हो३शम् ? 'प्रेष्ठ' स्तोत्राणामस्माकं धन-

I, II, III, त्रयाणामेषामुशना ऋषिः, शैरिषं नाम ।

छकारस्माकने पदे उत्तमपुरुषकवचनम्,—इति वि० । तथाचि 'द्विष्यत्तं' सेठि ३,
 ४, २४—'सेठोऽजाडौ २, २, २४'—इति सूत्रद्वयाभ्यां साधनीयम् ।

त्वं न इत्येषा सुदीति-पुरुमोदाभ्यां तयोरन्यतरेण वा दृष्टा,
छन्दोदेवते पूर्ववत् ।

सैषा षष्ठी ।

१ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १
त्वं नो अग्ने महोभिः पाहि विश्वस्था अरातेः ।

१ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १
उत द्विषोमर्त्यस्य ॥ ६ ॥ ६

दानेन प्रियतमम् । 'अतिथिं' सर्वैरतिथिवत्सूज्यम् । यद्वा
[अत सातत्य-गमने । ऋतन्यज्जीत्यादिना अतिरिधिं] सततं
देवानां हविः प्रदातुं गच्छन्तम् । 'मित्रमिव' सखायमिव 'प्रियं'
स्तीतुः प्रीणन-करं । 'रथं न' (४) रथमिव 'वेद्यं' वेदीधनं धन-
हितं लाभ-हेतुं, यथा रथेन धनं लभते, तद्वत्, स्तोत्तारोऽग्नेन धनं
लभन्ते, तादृश-धन-लाभ-कारणम् ॥

“अग्ने”-इति छन्दोगानाम्, “अग्निम्”-इति बहुचानां
पाठः ॥ ५ ॥ पू

हे 'अग्ने' त्वं 'नः' अस्मान् 'महोभिः' पूजाभिः महद्भिर्धनैर्वा
'पाहि' रक्ष । कस्याः पाहि ? 'विश्वस्थाः' बहुविधात् 'अरातेः'

६ नास्तोयमुत्तरार्द्धिके ।

(४)—'प्रतिषेधार्थीयः पुरस्तात् * * * उपसार्थीयउपरिहात् १,२,१-इति
नबलशासनादय परस्ताच्छ्रुतस्य न शब्दः इवार्थः ।

I त्वन्नीयाग्ने महोभिः । पादो विीश्वा । स्या अरातेः ।

उताद्वाऽऽयिषाः । मर्त्यस्य । इडाऽऽभाऽऽ४३ । औऽ४३ ।

डा ॥ १२ ॥

II त्वान्त्वन्नीअग्नेम । होई भाईः । पादो विीश्वा । औऽहो ।

स्या औऽहो । आरातेः । उताद्वाऽऽयिषाः । मर्त्याऽऽयाऽऽ४३

औऽहोवा । स्याऽऽ४३ ॥ १३ ॥ ई

अदातुः सकाशात् अदानाद्वा (१) पाहि । त्वमेव महद्भनं दत्वा
अदातुरदानाद्वा सकाशाद्रक्षेत्यर्थः । यद्वा महोभिः (२) युक्तस्त्व-
मिति योज्यम् । 'उत' अपिच । 'द्विषः' द्वेष्टुः 'मर्त्यस्य' मर्त्यात्स-
काशात् पाहि अस्मभ्यं बलं दत्वेति भावः । अथवा मर्त्यस्य द्विषो-
द्वेषाद्रक्षेति सम्बन्धः । अरातेरित्यस्य अदानादितिपक्षे तत्रापि
मर्त्यादादानादिति सम्बन्धनीयम् (३) ॥ ६ ॥ ई

I साकमश्वऋषिः, साम्बर्गम् ।

II स एव ऋषिः, वार्त्तन्नम् ।

(१)—'अरातिः शत्रुः, लोचिन्ननिर्देशो जात्यपचः, सर्वस्याः शत्रुजातेः सकाशात्'-
इति वि० ।

(२)—'कैः ? सामर्थ्यात् पाहनेः'-इति वि० ।

(३)—विषयस्य लक्षणात् प्राक् 'अग्निर्भूद्वा (अ० १, १, १, ७-७००, १, १६, १)'-इत्येषा

एह्युषित्येषा भरद्वाजेन दृष्टा, छन्दोदेवते पूर्ववत् ।

ਸੇਵਾ ਸਮਾਜੀ ।

୧୫୧୮ ୧୮୫ ୧ ୧୫୧ ୧୫ ୧ ୧

एद्वा षु ब्रवाणि तेऽग्न इत्येतरा गिरः ।

३३३ ३३३

एभिर्वर्द्धास इन्दुभिः ॥ ७ ॥ ७

५८८ ९

४२५

2

2

9

3

I एछापू३ ब्रवाणाईयि तायि । अग्रइत्येतरागा२

यिराः । एभा२यिर्वर्द्धा । सया२३४३४३यि । दू२३४भोई

ह्ययि ॥ १४ ॥

५८८

८

4

2

५

9

II एह्यषु ब्रवौ क्षोणायितायि । अग्न इत्येतराऽऽगोक्षराः ।

ॐ १ ५ १ ५ १ ५ ५
 एभिर्वा२४४र्वा । स्या२४४र्वा४४यि । दू२४४भोई४४यि ॥

१५ ॥ ७

हे 'अग्ने' 'एहि' आगच्छ 'ते' तुभ्यं त्वदर्थं 'गिरः' स्तुतीः

७ इयमेव उत्तरार्धिकस्य १, १, २१, १ ।

I II अनयोर्वत्सऋषिः, शौनःशेषम् नाम ।

याज्ञानात्, इत्ता च तत्र यमवतरचिका-‘अग्निमूर्द्धादिवः परापररूपेण व्यवस्थितोऽस्मि-
न्वचि अग्निः सूर्यते । अग्निमूर्द्धा दिव रति मन्त्रः अवत्यो न भवति, ‘त्वष्टो अग्न
महोभिरित्यादिरवत्यः, अथमित्यभिवायेन दर्शयति—इति ।

आ ते वत्स इत्येषा कण्वगोत्रेण वत्सेन दृष्टा ।

छन्दोदेवते पूर्ववत् ।

सैषा षष्ठमी ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १०० १०१ १०२ १०३ १०४ १०५ १०६ १०७ १०८ १०९ ११० १११ ११२ ११३ ११४ ११५ ११६ ११७ ११८ ११९ १२० १२१ १२२ १२३ १२४ १२५ १२६ १२७ १२८ १२९ १३० १३१ १३२ १३३ १३४ १३५ १३६ १३७ १३८ १३९ १४० १४१ १४२ १४३ १४४ १४५ १४६ १४७ १४८ १४९ १५० १५१ १५२ १५३ १५४ १५५ १५६ १५७ १५८ १५९ १६० १६१ १६२ १६३ १६४ १६५ १६६ १६७ १६८ १६९ १७० १७१ १७२ १७३ १७४ १७५ १७६ १७७ १७८ १७९ १८० १८१ १८२ १८३ १८४ १८५ १८६ १८७ १८८ १८९ १९० १९१ १९२ १९३ १९४ १९५ १९६ १९७ १९८ १९९ २०० २०१ २०२ २०३ २०४ २०५ २०६ २०७ २०८ २०९ २१० २११ २१२ २१३ २१४ २१५ २१६ २१७ २१८ २१९ २२० २२१ २२२ २२३ २२४ २२५ २२६ २२७ २२८ २२९ २३० २३१ २३२ २३३ २३४ २३५ २३६ २३७ २३८ २३९ २४० २४१ २४२ २४३ २४४ २४५ २४६ २४७ २४८ २४९ २५० २५१ २५२ २५३ २५४ २५५ २५६ २५७ २५८ २५९ २६० २६१ २६२ २६३ २६४ २६५ २६६ २६७ २६८ २६९ २७० २७१ २७२ २७३ २७४ २७५ २७६ २७७ २७८ २७९ २८० २८१ २८२ २८३ २८४ २८५ २८६ २८७ २८८ २८९ २९० २९१ २९२ २९३ २९४ २९५ २९६ २९७ २९८ २९९ ३०० ३०१ ३०२ ३०३ ३०४ ३०५ ३०६ ३०७ ३०८ ३०९ ३१० ३११ ३१२ ३१३ ३१४ ३१५ ३१६ ३१७ ३१८ ३१९ ३२० ३२१ ३२२ ३२३ ३२४ ३२५ ३२६ ३२७ ३२८ ३२९ ३३० ३३१ ३३२ ३३३ ३३४ ३३५ ३३६ ३३७ ३३८ ३३९ ३४० ३४१ ३४२ ३४३ ३४४ ३४५ ३४६ ३४७ ३४८ ३४९ ३५० ३५१ ३५२ ३५३ ३५४ ३५५ ३५६ ३५७ ३५८ ३५९ ३६० ३६१ ३६२ ३६३ ३६४ ३६५ ३६६ ३६७ ३६८ ३६९ ३७० ३७१ ३७२ ३७३ ३७४ ३७५ ३७६ ३७७ ३७८ ३७९ ३८० ३८१ ३८२ ३८३ ३८४ ३८५ ३८६ ३८७ ३८८ ३८९ ३९० ३९१ ३९२ ३९३ ३९४ ३९५ ३९६ ३९७ ३९८ ३९९ ४०० ४०१ ४०२ ४०३ ४०४ ४०५ ४०६ ४०७ ४०८ ४०९ ४१० ४११ ४१२ ४१३ ४१४ ४१५ ४१६ ४१७ ४१८ ४१९ ४२० ४२१ ४२२ ४२३ ४२४ ४२५ ४२६ ४२७ ४२८ ४२९ ४३० ४३१ ४३२ ४३३ ४३४ ४३५ ४३६ ४३७ ४३८ ४३९ ४४० ४४१ ४४२ ४४३ ४४४ ४४५ ४४६ ४४७ ४४८ ४४९ ४५० ४५१ ४५२ ४५३ ४५४ ४५५ ४५६ ४५७ ४५८ ४५९ ४६० ४६१ ४६२ ४६३ ४६४ ४६५ ४६६ ४६७ ४६८ ४६९ ४७० ४७१ ४७२ ४७३ ४७४ ४७५ ४७६ ४७७ ४७८ ४७९ ४८० ४८१ ४८२ ४८३ ४८४ ४८५ ४८६ ४८७ ४८८ ४८९ ४९० ४९१ ४९२ ४९३ ४९४ ४९५ ४९६ ४९७ ४९८ ४९९ ५०० ५०१ ५०२ ५०३ ५०४ ५०५ ५०६ ५०७ ५०८ ५०९ ५१० ५११ ५१२ ५१३ ५१४ ५१५ ५१६ ५१७ ५१८ ५१९ ५२० ५२१ ५२२ ५२३ ५२४ ५२५ ५२६ ५२७ ५२८ ५२९ ५३० ५३१ ५३२ ५३३ ५३४ ५३५ ५३६ ५३७ ५३८ ५३९ ५४० ५४१ ५४२ ५४३ ५४४ ५४५ ५४६ ५४७ ५४८ ५४९ ५५० ५५१ ५५२ ५५३ ५५४ ५५५ ५५६ ५५७ ५५८ ५५९ ५६० ५६१ ५६२ ५६३ ५६४ ५६५ ५६६ ५६७ ५६८ ५६९ ५७० ५७१ ५७२ ५७३ ५७४ ५७५ ५७६ ५७७ ५७८ ५७९ ५८० ५८१ ५८२ ५८३ ५८४ ५८५ ५८६ ५८७ ५८८ ५८९ ५९० ५९१ ५९२ ५९३ ५९४ ५९५ ५९६ ५९७ ५९८ ५९९ ६०० ६०१ ६०२ ६०३ ६०४ ६०५ ६०६ ६०७ ६०८ ६०९ ६१० ६११ ६१२ ६१३ ६१४ ६१५ ६१६ ६१७ ६१८ ६१९ ६२० ६२१ ६२२ ६२३ ६२४ ६२५ ६२६ ६२७ ६२८ ६२९ ६३० ६३१ ६३२ ६३३ ६३४ ६३५ ६३६ ६३७ ६३८ ६३९ ६४० ६४१ ६४२ ६४३ ६४४ ६४५ ६४६ ६४७ ६४८ ६४९ ६५० ६५१ ६५२ ६५३ ६५४ ६५५ ६५६ ६५७ ६५८ ६५९ ६६० ६६१ ६६२ ६६३ ६६४ ६६५ ६६६ ६६७ ६६८ ६६९ ६७० ६७१ ६७२ ६७३ ६७४ ६७५ ६७६ ६७७ ६७८ ६७९ ६८० ६८१ ६८२ ६८३ ६८४ ६८५ ६८६ ६८७ ६८८ ६८९ ६९० ६९१ ६९२ ६९३ ६९४ ६९५ ६९६ ६९७ ६९८ ६९९ ७०० ७०१ ७०२ ७०३ ७०४ ७०५ ७०६ ७०७ ७०८ ७०९ ७१० ७११ ७१२ ७१३ ७१४ ७१५ ७१६ ७१७ ७१८ ७१९ ७२० ७२१ ७२२ ७२३ ७२४ ७२५ ७२६ ७२७ ७२८ ७२९ ७३० ७३१ ७३२ ७३३ ७३४ ७३५ ७३६ ७३७ ७३८ ७३९ ७४० ७४१ ७४२ ७४३ ७४४ ७४५ ७४६ ७४७ ७४८ ७४९ ७५० ७५१ ७५२ ७५३ ७५४ ७५५ ७५६ ७५७ ७५८ ७५९ ७६० ७६१ ७६२ ७६३ ७६४ ७६५ ७६६ ७६७ ७६८ ७६९ ७७० ७७१ ७७२ ७७३ ७७४ ७७५ ७७६ ७७७ ७७८ ७७९ ७८० ७८१ ७८२ ७८३ ७८४ ७८५ ७८६ ७८७ ७८८ ७८९ ७९० ७९१ ७९२ ७९३ ७९४ ७९५ ७९६ ७९७ ७९८ ७९९ ८०० ८०१ ८०२ ८०३ ८०४ ८०५ ८०६ ८०७ ८०८ ८०९ ८१० ८११ ८१२ ८१३ ८१४ ८१५ ८१६ ८१७ ८१८ ८१९ ८२० ८२१ ८२२ ८२३ ८२४ ८२५ ८२६ ८२७ ८२८ ८२९ ८३० ८३१ ८३२ ८३३ ८३४ ८३५ ८३६ ८३७ ८३८ ८३९ ८४० ८४१ ८४२ ८४३ ८४४ ८४५ ८४६ ८४७ ८४८ ८४९ ८५० ८५१ ८५२ ८५३ ८५४ ८५५ ८५६ ८५७ ८५८ ८५९ ८६० ८६१ ८६२ ८६३ ८६४ ८६५ ८६६ ८६७ ८६८ ८६९ ८७० ८७१ ८७२ ८७३ ८७४ ८७५ ८७६ ८७७ ८७८ ८७९ ८८० ८८१ ८८२ ८८३ ८८४ ८८५ ८८६ ८८७ ८८८ ८८९ ८९० ८९१ ८९२ ८९३ ८९४ ८९५ ८९६ ८९७ ८९८ ८९९ ९०० ९०१ ९०२ ९०३ ९०४ ९०५ ९०६ ९०७ ९०८ ९०९ ९१० ९११ ९१२ ९१३ ९१४ ९१५ ९१६ ९१७ ९१८ ९१९ ९२० ९२१ ९२२ ९२३ ९२४ ९२५ ९२६ ९२७ ९२८ ९२९ ९३० ९३१ ९३२ ९३३ ९३४ ९३५ ९३६ ९३७ ९३८ ९३९ ९४० ९४१ ९४२ ९४३ ९४४ ९४५ ९४६ ९४७ ९४८ ९४९ ९५० ९५१ ९५२ ९५३ ९५४ ९५५ ९५६ ९५७ ९५८ ९५९ ९६० ९६१ ९६२ ९६३ ९६४ ९६५ ९६६ ९६७ ९६८ ९६९ ९७० ९७१ ९७२ ९७३ ९७४ ९७५ ९७६ ९७७ ९७८ ९७९ ९८० ९८१ ९८२ ९८३ ९८४ ९८५ ९८६ ९८७ ९८८ ९८९ ९९० ९९१ ९९२ ९९३ ९९४ ९९५ ९९६ ९९७ ९९८ ९९९ १०००

अथे त्वाङ् कामये गिरा ॥ ८ ॥ ८

‘इत्था’ (१) इत्थमनेन प्रकारेण (१) ‘सु’ (१) सुष्ठु ‘ब्रवाणि’ इत्या-
शास्वते । ताः स्तुतीः शृण्वित्यर्थः । ‘उ’ (४) इत्येताः ‘इतराः’ (५)
असुरैः कृताः, स्तुतीः शृण्विति शेषः । [तथाच ब्राह्मणम्—
“अग्निरित्येतरागिर इत्यसुर्याह वा इतरागिरः” इति] अपि च ।
आगतस्त्वं ‘एभिः’ एतैः ‘इन्दुभिः’ सोमैः ‘वर्षास’ वर्षस्व ॥ ७ ॥ ७

‘वत्सः’ एतन्नामा ऋषिः ‘ते’ तव ‘मनः’ ‘परमाश्रित्’ उत्-

८ इयमेव उत्तरार्धिकस्य ४, २, १२, १ ।

(१)—‘इत्थाः सत्या इत्यर्थः’-इति वि० । इत्थेत्यादन्त एव निषण्डु-तृतीये सत्य-
नामसु पठितः ।

(२)—इत्थमित्यस्यस्य छान्दोग्यस्योपे ‘निपातस्य च १, २, १२१’-इति दीर्घकपम् ।

(३)—मन्त्रे ‘सु’-इति ‘सुष्ठुः ८, २, १२१’-इति मूर्ध्नि कपम् । एतच्च पादपूर-
णार्थमेवात्र प्रयुक्तमिति विवरणमतम् ।

(४)—‘उ’-इत्येतदत्र पादपूरणे-इति वि०-मतम् ।

(५)—‘इतराः सत्यतोऽन्याः असत्याः’-इति वि० ।

१४ क,

७७, १, ४९ I आतेवत्साः । मनोयमत् । परमात् । चित्सधाः सस्थात् ।

अग्रायित्वाङ्काः । मयो वा । गाऽपूयिरोद्दयायि ॥ १६ ॥

७७, १, ४९ II आतेवत्सोमनोयमत् । ऐयाद्यायि । परमाक्षित्सधस्था

द्वैयाद्द्वोद्वया । अग्ने त्वाङ् कामय ऐयाद्द्वोद्वया ।

गिरा । इडाद्भाङ् । ओद्भाङ् । डा । १७ ॥ ८

ऊष्टादपि 'सधस्थात्' सहस्थानात् द्युलोकात् (१) 'आ यमत्' (२)
आ यमयति । केन साधनेन ? 'गिरा' स्तुत्या । शिष्टं (२)
प्रत्यक्षकृतम् (४) । हे 'अग्ने' 'त्वां कामये' त्वदीयं मनो मध्येव
नियक्षामीति प्रार्थये ।

“त्वाङ् कामये”-इति छन्दोगाः । “त्वाम् कामये”-इति
बह्वृचाः, सुवन्तत्वादवगच्छन् पठन्ति ॥ ८ ॥ ८

I, II द्वयोरेवानयोः काण्वृचः,

अभिधानन्तु वृचिनामानुगतमेव कथ्यम् ।

(१)—“सह तिष्ठन्ति यत्र देवाः सः सधस्थः स्वर्ग उच्यते”-इति वि० । सहसधौ
पर्यायशब्दौ ।

(२)—“अदसि लङ् लुङ् लिङ्”-इति तृतीयाध्यायीयवचनात् इह लङ् लुङ् ।

(३)—अनुतरदलम् ।

(४)—त्रिविधाः ऋचोभवन्ति, परोक्षकृताः १, प्रत्यक्षकृताः २, चाध्यात्मिकाश्च १ ।

त्वामग्नइत्येषा भरद्वाजेन दृष्टा, छन्दोदेवते पूर्ववत् ।

सैषा नवमी ।

१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
त्वामग्ने पुष्करादध्यर्वा निरमन्यत ।

9

२ १ २ २ २ २ १ २
मूर्ध्ना विश्वस्य वाघतः ॥ ८ ॥ ८

५ २ २ १ २ ५ २ १ २ १ ०
I त्वामग्ने पूष्काईरादधी । आथर्वा । नायिः । अमारं

२ ५ २ ५ २ ५ ४ ५
न्या२३४ता । मू२३४र्ध्ना । वा२३४यिश्वा । स्य वो वा ।

४ ५
घाऽपुतोईद्यायि ॥ १८ ॥ ८

हे 'अग्ने' 'अथर्वा' एतत्सञ्ज्ञकृषिः 'त्वां' 'पुष्करादधि' पुष्करे

८ नास्तोयमुत्तरार्चिके ।

I वाधुगृधिः सुमित्र ऋषिः ।

तत्र प्रथमपुष्पादिनिर्देशेन परोक्षार्थेषु नियुक्ता पूर्वा, यथा—अग्निर्वाणि जङ्गमत्-
इति पुरस्ताद्गता, इहैव 'आ ते वत्सोममो यमत्'-इति पूर्वदल्लङ्घ । सम्बुद्धादि-
निर्देशेन यत्र देवः प्रत्यक्षीकृतोबुद्धते सा द्वितीया, यथा—'अग्नयायाहि वीतये'-
इति प्रथमा, इहैवोत्तरदल्लङ्घ । आत्मानमेव सोतव्यमधिकृत्य अभिव्यक्ता तृतीया, यथा—
'अग्निदिपितुष्यरि वेधास्तस्य अपह । अहं सूर्ध्ववाजनि । ३०९, १, ८' विहतस्यै-
तत् समस्तम्—नैवक्ते तद्वाक्ये च सप्तम-प्रथम-प्रथमादिचये ।

सैषा दशमी ।

10

११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २०
अग्ने विवस्वदाभरास्मभ्यमूतये महे ।

११ २ २२ २३ २४
देवो ह्यसि नो दृशे ॥ १० ॥ १०

पुष्कर-पर्णे 'निरमन्यत' अरण्योः सकाशादजनयत् । कीदृशा-
त्युष्करात्? 'मूर्ध्निः' मूर्ध्ववक्षारकात् । 'विश्वस्य' सर्वस्य जगतः
'वाघतः' वाहकात् [“पुष्करपर्णे हि प्रजापतिर्भूमिमप्रथयत् तत्
पुष्करपर्णे प्रथयत्”-इति श्रुतेः । भूमिश्च सर्वजगतप्राधारभूतेति
पुष्करपर्णस्य सर्वजगद्धारकत्वम् । अत्र पुष्कर-शब्देन पुष्कर-
पर्णमभिधीयते, इत्येतच्च तैत्तिरीयके विस्पष्टमाज्जातम्-“त्वामग्ने
पुष्करादधीत्याह, पुष्करपर्णे ह्येनमुपश्रुतमविन्दत्”-इति^(१) ॥ ८ ॥ ८

१० इयमेव उत्तराच्चिकस्य ८, १, ६, १ ।

(१)—विवरणकारस्त्वेवान्यथैव व्याख्याता, तथाहि—“अत्रेतिहासमाचक्षते—सर्व
मिदमन्यतमसमासीत्, अथ मातरिषा वायुः आकाशे सूक्ष्मग्निसंपन्नत् स तम् मन्त्रात् ।
अथर्वा ऋषिः तदेतदुच्यते—हे अग्ने ! त्वाम् पुष्करमित्यन्तरिक्षनाम (नि० १, १, १२)
तस्मात्, अधिशब्दश्च 'अधिपरी' अनर्थकौ १, ४, ८९-इति कसंप्रवचनीयः पादपूरणः ।
'निरमन्यत' विनरां मथितवान् । कीदृशादनरिषात्? उच्यते—'मूर्ध्निः' प्रधानधूताह् ।
कस्य? उच्यते—'विश्वस्य' सर्वस्य 'वाघतः' ऋलिङ्गनामैतम् (नि० १, १८, ६) अन्व-
र्णोत्तमर्षश्चात्र द्रष्टव्यम् अलिखोयजमानस्य च, षष्ठीनिर्देशात् अर्थायेति वाक्यशेषः”
इति ।

४५२ ४५ ३२५ ४५ १५ १ १
 I अग्ने विवस्वदाभरो । वाचासि । अस्मभ्यमूताऽभ्यासि
 १२ १ १ १ १ १ १ १
 महे । ओऽ । वाचासि । ओऽ । वाचासि । दासिवोऽ१

पूर्वोक्तासु ऋक्षु बह्वृचासामसुक्रमणिका-मन्यं पर्यालोच्य
 तत्रोक्ता ऋषिछन्दोदेवता योजिताः । एव मुत्तरास्वपि योज-
 नीयाः ॥ अग्ने विवस्वदित्येषा तु बह्वृचैर्नाम्नाता, तथाप्यस्याः
 छन्दोदेवते पूर्ववद्विष्टे, ऋषिस्तु वामदेवइति मन्यान्तरादव-
 गतः (°) ॥

हे 'अग्ने' त्वम् 'अस्मभ्यम्' अस्माकं (१) 'महे जतये' महते
 रक्षणाय [अव रक्षणे-इति धातोः जति-यूति-जूतोति (२) सूत्रेण
 निपातितं रूपम्] 'विवस्वत्' (३) स्वर्गादि-लोकेषु विशेषेण निवा-
 सस्य हेतुभूतमिदं कर्म 'आभर' सम्पादय । [ह-ग्रहोर्भञ्जन्दसी
 ति भत्वम्] 'हिं' यस्मात् त्वं 'नः' अस्माकं 'दृशे' दर्शनार्थं 'देवः'
 द्योतमानः 'असि' । [इन्द्रादयोनास्माभिर्दृश्यन्ते, त्वं तु गार्हप-

I वध्नाश्च ऋषिः अनूपो वा ।

(०)—जैमेयादिप्रस्तात् ।

(१)—बह्वृचैः ऋतुर्यो '१, २, ६१'-इति कात्यायनवचनम् ।

(२)—'जनियूतिजूतिजतिजतिजोर्भ' यश्च १, २, ८९ ।

(३)—'विवासनवत्, तससां विवासनकरम्, किन्नात्? सासर्थात् अयोतिः'-इति वि० ।

^१द्विया ^२२ । ^१ओऽ । ^२वा॒रु॒चायि । ^१ओऽ । ^२वा॒रु॒चायि । ^१सा॒रु॒यि
^१ना॒रु॒४४ औ॒हो वा । ^२दृ॒शेऽ१ ॥ १८ ॥ १०

इति प्रथमा दशति * ॥

त्यादिदेशेऽतिद्योतमानः प्रत्यक्षेण दृश्यसे तस्मात्त्वां विशेषेण
 प्रार्थयामहे-इत्यभिप्रायः ॥१०॥१०

इति सायबाचार्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे ह्योवाक्याने

प्रथमस्याध्यायस्य प्रथमः खण्डः ॥

* मूले महृष्टेषु बहुधिकपुस्तकेषु सर्वत्रैव 'दशति'-इत्येव पाठः । उदीच-
 मुद्रितेऽपि तथैव । विवरणग्रन्थे 'दशत्या'-इत्येवम् । सायब-मते तु खण्डइत्येव साधुः ।
 इह मूलानुरोध एवाश्रितः ।

अथ द्वितीयखण्डे

संयं प्रथमा ।

(आयुष्स्वाहिकर्तृषिः) *।

१९ २१ २ २१ २ २१ २
नमस्ते अग्रओजसे गृणन्ति देव वृष्टयः ।

१२ २१ २
अमैरमित्रमर्दय ॥ १ ॥ ११

४५ २ ४५ १ २ १ २
I नमस्तौ । होग्रायि । ओजसायि । गृणांन्ता २३४ T, १, २

५ १० १ २ १ २ ५२ २
यिदे । वावृष्टया २ः । अमायेः । आ २मा २३४ औहोवा ।

२ २ ११ ११
त्रमर्दया २३४ ५ ॥ १ ॥ ११

हे 'अग्ने ! देव ! 'ते' (१) तुभ्यं 'नमो गृणन्ति' नमस्कार-शब्द-

११ इयमुत्तरार्चिकस्य ८, १, १२, १ ।

I ऋषिरविदितः संवर्गानाम् ।

* — इत आरभ्य खण्डद्वये भाष्यकृता ऋष्यादिकं नोक्तिरहितम् । तत्र इन्द्रस्य देवतायाश्च प्रथमखण्डतो वैखण्ड्याभावादकीर्तनं सुखवस्थितम्, परमृषिनामा प्रकटने कोहेतुर्नोपलभ्यते ; प्रत्युत तत्प्रकाश एव लक्षितः इति विवरणग्रन्थदुष्टत्वेन सर्वत्र वेष्टन-चिह्नान्तर्गतः कृतः ।

(१) — 'वष्टोकवचनमिदं द्वितीयैकवचनस्य स्थाने द्रष्टव्यम्' — इति वि० ।

सैषा द्वितीया ।

(वामदेवऋषिः ।)

११ २ २ १२ २२ २१२
दूतं वो विश्ववेदसं हव्यवाहममर्थम् ।

१२ २२
यजिष्ठमृञ्जसे गिरा ॥ २ ॥ १२

cf. Chalākya: spau

५२४ १ ४ ५२ १ १२ १
T, 1 21 I दूता३०वो३ विश्ववेदसाम् । हव्यवाहाम् । अमा२
५ ५ १ १ १ १ १ १
ता२३४ याम् । याजिष्ठम् । ऋं । जसे३हायि । गिरा ।
१ ३ ५ ५
औ३होवा । होऽपु३ । डा ॥ २ ॥ १२

मुञ्चारयन्ति । किमर्थम् ? 'ओजसे' बलाय (१) । के ? 'कृष्टयः'
मनुष्याः (१) यजमानाः [अतोऽहमपि गृणामीत्यर्थः] त्वं च
'अमैः' बलैः (४) 'अमित्रं' शत्रुम् 'अर्दय' नाशय ॥ १ ॥ ११

हे अग्ने ! 'विश्ववेदसं' विश्वं समस्तं वेदोपनं यस्यासौ विश्व-
वेदाः तम्, सर्वविदं वा । 'हव्यवाहं (१)' देवेभ्यो हविषां वोढारम् ।

१२ नास्त्ययमुत्तराक्षिके ।

(२)—ओजंरति बलवानसु पठितम्-नि० १, ८, १ ।

(२)—कृष्टिरिति मनुष्यनाम, नि० १, २, ८ ।

(४)—'रोनेर्भयैर्वा'-इति वि० ।

(१)—"वहव २, २, १४"-इति चिन्तः ।

कैषा ऋतीया ।

(प्रयोगऋषिः) ।

१२ १२ १२ १२ १२ १२ १२
उप त्वा जामयोगिरोदेदेशतीर्षविष्कृतः ।

13

१ १२ २२
वायोरनीके अस्थिरन् ॥ ३ ॥ १३

‘अमर्त्यम्’ अमरस्य-धर्म्याणं ‘यजिष्ठम्’ अतिशयेन यष्टारं । ‘दूतं’
देवानाम् । ‘वः’ त्वां ‘गिरा’ स्तुति-रूपया वाचा ‘ऋक्षसे’ (१) यज
मानोऽहं प्रसाधयामि वर्धयामीत्यर्थः [ऋक्षतिः प्रसाधन-कर्मा
(६, २, ४)-इति यास्कः (१) ॥ २ ॥ १२

हे अग्ने ! ‘हविष्कृतः’ (१) यजमानार्थं ‘गिरः’ (१) स्तुतयः ‘जामयः’ (१)
ससारइव ‘देदिशतोः’ (४) तव गुणान् दिशस्यः ‘त्वा’ (५) त्वाम्

१३ इयमुत्तराश्विकस्य ७, २, १४, १ ।

(२)—‘अमर्त्यपुष्यैकवचनमिदमुत्तमपुष्यस्य स्थाने द्रष्टव्यम्’-इति वि० ।

(१)—वाङ्मोनिबन्तकारः । निबन्धो नैमकाखे च पदवृत्तिः ।

(१)—‘हविषा याः क्रियन्ते ताः हविष्कृतः, कथमुनर्हविषा ताः क्रियन्ते ?
चाप्य हि प्रक्षिप्यमाणो वक्रो भवति प्रत्यचनेतत्’-इति वि० ।

(२)—‘गिरमि भक्षयन्ति हवींषि ताः गिरः भक्षयिषाः’-इति वि० ।

(१)—‘जामयः भक्षिन्यः, काः पुनरन्नेर्भक्षिन्यः ? ज्वालाः’-इति वि० ।

(४)—‘अत्यर्थं ददत्यः, किं ददत्यः ? सामर्थ्याद् वचनम्’-इति वि० ।

(५)—‘ता’-इत्येतद् द्वितौषैवचनं वक्रो क वचनस्य स्थाने द्रष्टव्यम्, तव’-इति वि० ।

१५क,

५ २ १२२१ २१ ० २१ २
 I उपत्वाजा । मयो२गि । रुओयिययू२ः । दायिदीश-
 २ १ २१ ० २२१२ २ २ २
 तिर्द्विष्कृ । तओऽयिययू२ः । वायोरा२३ नी । कया३
 ४ ५ १ २ १२ ११११
 स्थाऽपुयिराईपूईन् । अश्वा३गावा२३४पूः ॥ २२ ॥ २

५ २ २ ५ २ २ १ २ १
 II उपत्वाजामाईयोगिराः । दाऽयिदिश । ताऽयिः ।
 २ १ २ ५ ५ २ २ २ ४ ५ १ २
 दवी२ष्का२३४र्ताः । वायोरनाद्यायिकाया । स्थायिरा ।
 २२ ५ ४ ५
 औदो२३४वा । ई डा ॥ २३ ॥ १३

उपतिष्ठन्ते । 'वायोः' (१) 'अनीके' (०) समीपे त्वां समेधयन्तः
 'अस्थिरन्' (८) अतिष्ठन् ॥ ३ ॥ १३

I आभम् ।

II औष्टीयम् ।

(१)—वाति गच्छति 'कवापाजिमिहदिसाध्याभ्यम्' (उ० १, १, १) वापुः ।
 'वायुर्गन्ता, सर्वथज्जगत्प्रसङ्गं प्रति गन्तुं शक्नुव' इति वि० ।

(०)—'अनीक-अन्वोसुक्-वचनः'-इति वि० ।

(८)—'अन्वधि लङ् लुक् लोटः' (१, ४, १) इति काल-सामान्ये लङ्, 'प्रकाशने
 यो वाक्प्रयोगे (१, २, २१)-इति आत्मने पदं कृत्येन भक्ष्य रन् ।

सेनाचतुर्थी ।

(मधुच्छन्दऋषिः)

^{१२} उप ^{२१ २२ २} त्वाग्ने दिवे दिवे ^{२ २ २ २} दोषा वक्षद्विधा वयम् ।

14.

^{२२ २२ २२ २} नमोभरन्तमसि ॥ ४ ॥ १४

I ^{२१} उपात्वा^{४२ ४२}ग्नेदिवेदिवायि । ^१ दोषा^१रवास्तारः । ^{१ १ २} धिया-
^१ वयम् । ^१ नामो^{१ १ २}रभार^१ । ^{१ १ २} तयमा^१रसा^१रयि । ^{१ १ २} ओ^१र^१र^१
पुद् । डा ॥ २४ ॥ १४

T. 1. 15

हे 'अग्ने' 'वयम्' अनुष्ठितारः 'दिवे दिवे' प्रतिदिनं 'दोषा-
वस्तः' (१) रात्रावहनि च 'धिया' बुद्ध्या 'नमोभरन्तः' नमस्कारं
सम्पादयन्तः 'उप' समीपे 'त्वा एमसि' त्वामागच्छामः ॥ [उप-
शब्दस्य निपात-स्वरः १] । 'त्वामो द्वितीयायाः (८, १, २३)'-इति

१४ नास्तीयसुत्तराच्चिके । ४

I वैष्णमिचम् ।

(१) — 'दोषेति रात्रेर्वाण (नि० १, ७, ८) वक्षा चाच्छादयिता, रामौ यः स्नेह
पोतिषा तमाच्छादयति सदोषावक्षा, तस्य सम्बोधनम् हे 'दोषावस्तः !'
इति वि० ।

(२) — 'निपाता चाम्बुद्विधाः (४, ११)'-इति ज्ञानमन्त्रम् ।

अथ पञ्चमी ।

(युनःशेषकृषिः) ।

१२ ११२ १२२ ११२
जराबोध तद्विविडिठ विग्ने विग्ने यज्ञियाय ।

११ ११२ १२
स्तोमद्रुद्राय दृशीकम् ॥ ५ ॥ १५

युष्मच्छब्दस्यानुदात्तस्वादेशः । दीष्वा-शब्दोरात्रि-वाची (नि०-१, ७, ८) । वस्तः-इत्यहर्वाची (नि० १, ८, १) । इन्द्रसमासे कार्तिकौजयादित्वादाद्युदात्तः (१) । सावेकाचइति धियोवि-भक्तिरुदात्ता (५) । नमः-इति निपातः, (५) ; यद्वा, नख्ययस्येत्याद्युदात्तः (१) । भरन्तइत्यत्र शपः पित्वात् (७) शतुर्लसार्वधा तुकत्वाच्च (८) अनुदात्तत्वे सति धातु-स्वरः (९) शिष्यते (१०) ।

१५ इयमुत्तराचि कस्य ८, २, ३, १ ।

(१)—‘कार्तिकौजपादयच (१, २, १०)’-इति प्राचिनिख्यम् ।

(५)—‘सावेकाचसृतीयादि विभक्तिः (१, १, १६८)’-इति पा० ।

(५)—नयाच निपातस्वर आद्युदात्तः ।

(१)—‘नख्ययस्यानिसप्तस्य (१, १)’-इति प्रा० ।

(७)—‘सुप्तितावतुदात्तौ (१, १, ४)’-इति पा० ।

(८)—‘तास्यनुदात्तेत् किदुपदेशाजसार्वधातुकमनुदात्तमङ्गिकोः (१, १, १८१)’-इति पा० ।

(९)—‘धातोः (१, १, १६२)’-इति पा० । अकोदानः स्यात् ।

(१०)—‘सतिशिश्वस्वरबलोयस्त्वमन्वम विकरणेभ्यः’-इति निचमादिति भावः ।

I जारा। बोधा^{४ ५}र्बोधा^१र्। तद्विवि^१ष्टायि। विशे^{१ २ १}वा-
 यि^१शे^{२ १}र्। यज्ञा^{४ ५}र्ह। याया^{१ २}र्हऔ^{१ २}क्षोवा। स्तोम^{१ २}ऽ० रुद्राय
 दृ^{१ २ १}शीकाम् ॥ २५ ॥

II जरा^{५ ६ ७ ८ ९}बोधोवा। ताद्विवि^{१ २ १}ष्टायि। विशायि^{१ २}वा^{१ २}र्ह-
 यि^{१ २}शे। यज्ञिया^{१ २}या। स्तोमा^{१ २}ऽ० रुद्रा^{१ २}र्हया^{१ २}ऽ। दृ^{५ ६ ७ ८ ९}शीको^{१ २}र्ह४५
 इ। डा। २६ ॥ १५

एतसीति 'इदन्तोमसि (७, १, ४६)'-इत्यनेन इकारः, 'तिष्ठः-
 इति (११) निघातः] ॥ ४ ॥ १४

हे 'जराबोध' जरया स्तूत्या बोध्यमानाम्ने ! 'विशे विशे' तत्तद्यज-
 मान-रूप-प्रजानुग्रहार्थं 'यज्ञियाय' यज्ञ-सम्बन्धनुष्ठानसिद्ध्यर्थं
 'तद्' देवयजनं 'विविष्टि' प्रविश। यजमानोपि 'रुद्राय' क्रूरा-
 याम्नये तुभ्यं 'दृशीकं' दर्शनोयं समीचीनं स्तोत्रं करोतीति शेषः ।

I, II हे इमे जराबोधीये ।

(११)—'तिष्ठतिष्ठः (८, १, २८)'-इति पा० ।

अत्र, यास्कएवं व्याख्यातवान्—“जरास्तुतिः, जरतेः स्तुति-
कर्मणः, तद्वाधतया बोधयितरिति वा तद्विविद्धि तत्कुर्व,
मनुष्यस्य यजमानाय स्तोमं रुद्राय दर्शनीयम् इति” (१०, १, ८) ।
जराबोध, ‘जृष् वयोहानो’ अत्र तु स्तुत्यर्थः^(१) । “विद्भिदादिभ्यो-
ऽङ् (३, ३, १०४)” इत्यङ् प्रत्ययः, अतष्टाप् (४, १, ४), जरया
स्तुत्या बोधोयस्यासौ जराबोधः; यद्वा, जरया बोध्यते इति जरा-
बोधः, कर्मणि^(२) आमन्त्रिताद्युदात्तत्वम्^(३) । विविद्धि
‘विष् प्रवेशने’ लोटोद्भिः^(४) (१, ४, ८, ७), ‘बहुलं कन्दसि (२, ४, ७६)’-
इति शपः झुः, अभ्यास-हलादिशेषौ (६, १, ४।७, ४, ६०) ‘हुभल्भ्यो-
हेर्हिः (६, ४, ८७)’ इति हेर्हिरादेशः, षत्व-ष्टुत्वे (८, २, ३६।८, ४, ४१);
यद्वा, विष्णु व्याप्तावित्यस्य लोण् मध्यमैकवचने अभ्यासस्य गुणा-
भावः । विशे विशे, सावेकाचइति (६, १, १६८) चतुर्थ्याच्चा-
त्तत्वम् । ‘अनुदात्तश्च (८, १, ३,)-इत्यास्त्रेडितानुदात्तत्वम्^(५) ।
यन्नियाय, ‘यन्नर्त्विग्भ्यां घ-खञो (५, १, ११)’-इति घः । दृशीकम्,
अनिदृशीभ्यां चेति कौकन् प्रत्ययः, नित्वादाद्युदात्तः (५) (०) ॥५ ॥१५

(१)—निघण्टौ तृतीयस्य चतुर्दशे चर्चति कर्मसु षडनकारपाठान् ।

(२)—‘अकर्त्तरि च कारके सञ्ज्ञायाम् (१, १, १८)’-इति सूत्रात् ।

(३)—‘आमन्त्रितस्य च (६, १, १८८)’-इति सूत्रेण ।

(४)—‘तस्य परमाज्जेडितम्’-इति ८, १, २ ।

(५)—‘अङित्वादेर्नित्यम् (६, १, ११०)’-इति सूत्रात् ।

(०)—“अनेतिहासमाचक्षते—अग्निः श्वनः श्वपशुवाच—चर्चं कुचि, रौद्रा हि
पशवः; स तं प्रत्युवाच—नाहं जानामि वद् स्तोत्रम्, ममेव चैनं कुचोति । तदेवद-
तया कृत्वा उच्यते । ०० चे ‘जराबोधः’ वक्ष्यामबोधः तज्जमेव ‘विविद्धि’ वेत्य

अथ वही ।

(निधातिथिर्ऋषिः) ।

१२ १ १२ २ १ २ २ २ १ २

प्रति त्यच्चारु मध्वरं गोपीयाय प्रदूयसे ।

16

२१ २ २ १ २

मरुद्गिराय आ यच्च ॥ ६ ॥ १६

१ १

४२ ५

१२ २ १२

१ २

I प्रतित्याऽऽञ्चारुमध्वराम् । गोपीया । याऽ । प्राश्न्या

7. 27

५

११ २

१

१२ १

१ ५ ५

२५५सायि । मरुद्भिः । आग्रा आगच्छा । औऽहोवा ।

५

होऽपू इ ॥ डा ॥ २७ ॥ १६

१६ नास्त्रौयमुत्तराश्विके । ५

I भारुतम् ।

आनासि, नाहम् ; अथवा 'विपिडिड' विष्णुवाक्तावित्येतत्त्वं रूपम्, अथवा धातुः, वेवइति कर्मतामसु पाठात् नात्मा चास्मात्तत्वात्, कर्मणि च करोत्यर्थस्य सम्भवात् करोत्यर्थोऽपि बाधार्थ एवेति वक्ष्यते, तत् कुर्वित्यर्थः । किन्तु ? सञ्चते—'विश्वेविश्वे' मनुष्यस्वार्थाय, 'यज्ञियाय' यज्ञसम्पादिनोऽर्थाय 'सोमम्' सोमम् 'ब्रह्माय' 'दृष्टीकम्' दर्शनोक्तम् । अथवा रोदनं क्रियायोगात् अग्निरेवाम वद सञ्चते, अरावोध इत्यपि अन्तरात्मनः सम्बोधनम् । प्रैयस । हे मदीयान्तरात्मन ! कुत—किन्तु ? सर्वं मनुष्याणां यज्ञसम्पादिनः अग्नेरर्थाय सोमम्—इति वि० ।

अथ सप्तमी ।

(शुनःशेषकृषिः) ।

१ १ २ २ १ २ २ १ २ १ २ २ १ २

अश्वं न त्वा वारवन्तं वन्दध्याअग्निजमोभिः ॥

२ १ २ २ १ २

सम्नाजन्तमध्वराणाम् ॥ ७ ॥ १७

[त्यच्छब्दः सर्वनामस्तच्छब्द-पर्यायः] हे 'अग्ने' योयन्नः चारुः
अङ्ग-वैकल्य-रहितः 'त्यम्' तथा वधं 'चारुम् अध्वरं' 'प्रति' लक्ष्य^(१)
'योपोथाय' सोम-पानाय 'प्र ह्ययसे' प्रकर्षेण त्वं ह्ययसे । तस्मा-
दस्मिन्ध्वरे त्वं मरुद्भिर्द्विगुणैः सह 'आ गहि' आगच्छ ॥ [स्येय-
मृग्यास्केनैवं व्याख्याता—“तं प्रति चारुमध्वरं सोमं पानाय
प्रह्ययसे सोऽग्निर्मरुद्भिः सहागच्छ”—इति (१०, ३, १२) ॥ ६ ॥ १६]

अध्वराणां यज्ञानां 'सम्नाजं तं' सम्नाट्स्वरूपं स्वामिनमग्निं
त्वां 'नमोभिः' स्तुतिभिः 'वन्दध्वै' वन्दितुम् ^(१) प्रवृत्ता इति

१७ इयमुत्तरार्चिकस्य ८, १, ७, १ ।

(१)—‘प्रतीत्येष लक्षणे कर्मप्रवचनीयः’-इति वि० । ‘लक्षणेन कृतास्मान् भावपीष्ठासु
प्रतिपर्यन्तवः’ १, ४, ८० ।

(१)—‘तुमर्थे—से, सेन, असे, असेन् कृते, कृसेन्, ध्वै, अध्वेन्, कधि, कध्वेन,
अध्वै, अध्वेन्, तवै, तवेद्, तवेनः (३, ४, ८)’-इति पा० ।

I आम्ना । औद्यो२३४वा । नात्वा । औद्यो२३४वा ।
 वारवन्तंवन्दध्या । अम्ना । औद्यो२३४वा । नमोभिः
 सम्राजन्ताम् । आध्वराणाम् । औद्यो२३४वा । द्योपुई ।
 डा ॥ २८ ॥

II अम्नात्वावारवन्ताम् । वन्दध्या अग्निममीभायिः ।
 सम्राजम् । तमाध्वरा३औद्योवा । इद्या२३४द्याइ ।
 औद्यो३१२ । या२३४औद्योवा । णा३४पुम् ॥ २९ ॥

III अम्नात्वा औद्योद्ययि । वारावा२३४न्ताम् । वन्दा-
 ध्या२३४द्ययि । अग्नयिन्नमा३४ । औद्योवा । इद्या २३४
 द्ययि । उज्जवा२३४भीः । सम्राज । न्ताऽमध्वरा३४ ।
 औद्योवा । इद्या२३४द्ययि औद्यो३१२३४ । णाम् ।
 एदियाईद्या । द्योऽपुइडा ॥ ३० ॥ १७

I, II, III त्रयाणामेवैषां भुगुःशुनःशेपोवा ऋषिः,
 वारवन्तीयं नाम ।

१६ क,

अथाष्टमी ।

(प्रयोगऋषिः) ।

३ १ २२ २ १ २२
 और्वभृगुवक्त्रुचिमप्रवानवदाहुवे ।

२ १ २२ १ २
 अग्निं समुद्रवाससम् ॥ ८ ॥ १८

शेषः (१) । अग्नेर्दृष्टान्तः 'वारवन्त' वालयुक्तम् 'अश्वं न' अश्व-
 मिव । अश्वो यथा वालैर्व्यथकान् मशक-मक्षिकादीन् परि-
 हरति तथा त्वमपि ज्वालाभिरस्त्रहिरोधिनः परिहरसी-
 त्यर्थः ॥ ७ ॥ १७

'समुद्रवाससं' समुद्रमध्य-वर्तिनं वाङ्मवं (१) 'शुचिं'
 शुद्धम् अग्निम् 'और्वभृगुवत्' यथा और्वभृगुः 'अप्रवानवत्' यथा
 अप्रवानः, तथा 'आहुवे' (२) अहमाहुयामि ॥ ८ ॥ १८

१८ नास्तीयमुत्तराच्चिके । ६

(२)—'इच्छामदति वाक्शेषः'-इति वि० ।

(१)—'समुद्रइत्यन्तरिक्ष-नाम (नि० १, २, १५) तत्र निवासोपस्थ स समुद्रवासाः,
 तं समुद्रवाससम्, अन्तरिक्षनिवासमित्यर्थः ; वैद्युताद्या अग्नौ तत्र निवसति । अथवा
 ●●'-इति वि० ।

(२)—'बहुलं हन्सि (१, १, २४)'-इति ऋः सम्प्रसारणम् ।

I और्वभृगुवत् । औचायि । शूराचोम् । आप्रवान् ७/१३
 वदाश्वायि । ऊवओयि । अग्रायि० समू० समुओ । ७-१५
 द्वासाश्वा१ ऊवाश्वा४५ ॥ ३१ ॥
 II और्वभृगुवच्छुचिम् । ए५५ । शूचीम् । आप्रवान् ७/३५
 वदाश्वायि । श्वाश्वायि । ऊव । अग्रायि० सा३मू । ७-१५
 समू० । समू० । द्वाश्वाश्वा४ औचोवा । ससा३मे०-
 ४५ ॥ ३२ ॥ १८

अथ नवमी ।

(प्रयोगऋषिः ।)

अग्निमिन्धानोमनसा धिय० सचेत मर्त्यः । १९
 अग्निमिन्धे विवस्वभिः ॥ ८ ॥ १८

I और्व ऋषिः, सामुद्रं समुद्रस्य वासी वा ।

II वैधाय ऋषिः, सामुद्रं समुद्रस्य वासी वा ।

१८ नास्तीयमुत्तराश्विके । ७

T/133 12 I अग्निमिन्धानोमनसौ । द्यौर्द्यौवाचा । धीथ्यसचे-
 तमौ । द्यौर्द्यौवा । द्यौर्द्यौवर्त्तियाः । अग्नयैश्म ।
 आयिन्धाद्यौवो । विवस्वभोद्यौवः ॥ ३३ ॥ १८

‘मन्यः’ मनुष्योऽग्निमिन्धानः काष्ठैः प्रज्वलयन् मनसा एव
 अह्वानः ‘धियं’ कर्म (१) ‘सचेत’ काले भजेत । ‘विवस्वभिः’
 ऋत्विग्भिश्च (२) अग्निम् एव ‘इन्धे’ प्रज्वलयति ॥

बद्धृचानाम् “ईधे”—इति पाठः ॥ ८ ॥ १८

अथ इहमी ।

(वक्ष्यन्तः ।)

२७ २२२ १२२ १ २ २२
 आदित्प्रत्नस्य रेतसोज्योतिः पश्यन्ति वासरम् ।

२२७ ७ १२ २२
 परोयदिध्यते दिवि ॥ २० ॥ २०

I अन्विष्टभिः, असङ्गम् ।

२० नास्तीयमुत्तरार्द्धिके । ८

(१)—धीरिति निघञौ द्वितीय-प्रथमे कर्मनामसु विंशत्यनकारं षडितम्, सृतीय-
 नवमे प्रज्ञानामसु च षडनकारं षडितम् । “अथवा धीरिति प्रज्ञानाम, नम, सचेत सच-
 जेत सजेतइत्यर्थः”—इति वि० ।

(२)—‘तमसां विवासञ्जितृभिर्हविर्भिः’ इति वि० ।

I आदित्प्रज्ञापूष्य रेतसाः । ज्योतिः पश्यन्ति वासाः ।

राम् । परायाः दिध्यताइ । दिवि । द्योइ । द्योइ ।

श्रौक्षो श्रौक्षोवाः ३४ पूषा उ । वा ॥ ३४ ॥ २०

इति द्वितीया दशति ॥

‘परोदिवि’ (१) दिवः परस्तात् [व्यत्ययेन सप्तमी (३, ४, ८८) ।
बहुचानां दिवेति तृतीयान्तेन व्यत्ययः, दिवि युलोकस्योपरि]
‘यद्’ यदा अयं वैश्वानरोऽग्निः सूर्यात्मना ‘इध्यते’ दीप्यते
‘आदित्’ अनन्तरमेव (१) ‘प्रद्वस्य’ चिरन्तनस्य ‘रेतसः’ गन्तुः
[‘री’ गति-रेषणयोः, अस्मात् ‘सुरीभ्यां’ तुङ् वेत्यनुसुन् तुङागमश्च ।
यद्वा, रेतसइत्युदकनाम (नि० १, १२, १६) रेतस्विनउदकवतः, साम
र्थ्यान्मत्वर्थोलक्ष्यते] इन्द्रशस्त्रेन्द्रस्य सूर्यात्मनः ‘वासरं’ (१) नियामकं

I प्रजापतिर्ऋषिः, निधनकामम् ।

(१)—‘व्यत्ययेन पुंलिङ्गम्, नपुंसकलिङ्गं कर्तव्यम्; परम् इध्यते दीप्यते । दिवि
युलोकं-इति वि० ।

(२)—‘आत्-इत्-द्वाविषि षादपूरणे’-इति वि० ।

(३)—‘वासरः’ वैविधेः वर्तते, सर इति सतेर्नैत्यर्थस्य रूपम्, विविधं यद् गच्छति

* इति ग्रामे गेय-गाने प्रथमस्यार्द्धः प्रपाठकः ॥

वासरस्य निवास-हेतु भूतं वा 'ज्योतिः' व्योतमानं तेजः
 'पश्यन्ति' सर्वे जनाः । [यद्वा वासरमित्यत्यन्तसंयोगे द्वितीया
 (२, ३, ५), छान्दोग्यः उदयप्रभृत्यास्तमयात् ज्योतिः पश्यन्तीत्यर्थः
 'इसुसोः सामर्थ्ये' (८, ३, ४४) इति विसर्जनोपस्य षत्वम्॥१०॥ २०

इति सायणाचार्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छान्दोग्याख्ये
 प्रथमस्याध्यायस्य द्वितीयः पद्यः ॥

तद् वासरम् ; किमुनक्तु ? तदेव सूर्याख्यं ज्योतिः, तदि दिवा उज्ज्वलं भवति रात्रौ
 शीतेन । * * । अथवा वासरं मननं तत् करोतीति किञ्च, वासरयति वासरयते,
 अथ वासरं मनयितु इत्यर्थः ; वैद्युतं हि ज्योतिः मेघात् यत् प्रथिवीं प्रति उदकं मनयति
 नयति ।—'ये पश्यन्ति जनाः, यच्च वासरम्, यच्च परम् इक्षते दिवि, तत् पुराणसोद-
 कस्य सज्जन्तौ'-इति वि० ।

अथ तृतीये खण्डे—

सैषा प्रथमा ।

(प्रयोगऋषिः)

^{३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २}
अग्निं वीवृधन्तमध्वराणां पुरुतमम् ॥

21

^{२ ३ २ ३ १ २}
अक्षा नम्रे सद्यस्वते ॥ १ ॥ २१

^{५ २ ४ ५ १ २ २ २ १ १ २}
I अग्निं वीवृधान्ताम् । अध्वराणाम् । पुरुतामौ ।
^{२ २ १ १ २ १ ५ ४}
होवाहवाह । आच्छादनाम्रे २३ । सद्यो २३४वा । स्वा-
पूतोईचाइ ॥ १ ॥

^{५ ५ १ १ २ २ २}
II अग्निं वाईष । वृधन्ताम् । अध्वराणाम् । पुरुतम-
^{१ १}
मच्छादोई । ना २३म्रे । सद्यस्वा २३४पूताईपूईइ ।
^{१ ५}
ई २३४तो ॥ २ ॥

^{५ ४ ५ ४ १ २ १ २ २}
III अग्निं वः । ओचाइ । वृधा २३न्ताम् । अध्वराणाम् ।

२१ इयमुत्तराक्षिकस्य ३, १, २०, १ ।

I, III, II इमानि त्रीण्येव सैव्युचितानि ।

अथ द्वितीया ।

भरद्वाजकृषिः ।

२२

१ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १

अग्निस्तिग्मेन शोचिषा यत्सद्विश्वन्यऽत्रिणम् ।

१ १ २

१ १

अग्निर्नोवत्सते रयिं ॥ २ ॥ २२

१ १ १

१

१

५

१ १ १

पुरुषतत्त्वमाम् । अष्टानम्रोऽष्टाष्टा । साष्टाष्टा ।

१

१

४ ५

४

स्वता । औष्टोवा । औष्टोवा । डा ॥ ३ ॥ २१

‘अध्वराणाम्’ अहिंस्थानां बलिनां ‘नम्रे’ बभूवुः ‘सहस्रते’ बल-
वन्तं [विभक्ति-व्यत्ययः (१, ४, ६८) ‘वृधन्त’ ज्वालाभिर्वर्द्धमानम्
‘पुरुषतमम्’ अतिशयेन बहुमन्त्रिं हे ऋत्विजः ! ‘वः’ युयम्
‘अष्टा’ (१) अभिगच्छतः (१) ॥ १ ॥ २१

‘अयम्’ ‘अग्नि’ ‘तिग्मेन’ तीक्ष्णेन ‘शोचिषा’ तेजसा ‘विश्वं’

२२ नास्त्ययमुत्तराश्विके । ६

(१)—‘निपातस्य च (६, १, १२१)’-इति ऋषिः ।

(२)—‘अध्वराणाम्’ यज्ञातां ‘वृधन्तम्’ वर्द्धयन्तम् ‘वः’ ताम् अग्निम् ‘सहस्रते नम्रे’
बलवन्तपुत्र-सामां च ‘अष्टा’ आप्तम् इच्छामि-इत्यर्थः वि०-सम्पत्तः ।

I आग्नाओ२३४वा । तिग्मेना३शा । चाइषाओ२३४
 वा । या२साओ२३४वा । वा इश्वानिया । चाइषाओ२३४
 वा । अग्निर्ना२व२सतेरयी१म् ॥ ४ ॥

II ओहा । ओग्निः । ता२३४इग्मे । नाशोचा३४
 इषा । य२सा२दा२३४इश्वाम् । नियत्रा२३४इषाम् ।
 अग्निर्ना२ । वा२सा२ता२३४ओहोवा । रा२३४यीम् ॥ ५ ॥

सर्वम् 'अत्रिणम्' अक्षारं राक्षसादिकं 'नियंसत्' (१) निहन्तु
 [वृद्धा अनुस्वार-स्थाने आकारं कृत्वा "यासत्" इति पठन्ति]
 अपिच 'नः,' अस्मभ्यमग्निः 'रयि' धनं (२) 'वंसते' ददातु ॥

"वंसते"-इति छन्दोगाः । "वनते" इति वृद्धाः ॥ २ ॥ २२

I, II अनयोर्हर-इति नाम, ऋषिरविदितः ।

(१)—वन्सतेर्लैटि वपम् ।

(२)—निषण्ठी द्वितीय-दशमे-धननामसु पठितमष्टमम् ।

१७क,

अथ द्वितीया ।

भरद्वाजऋषिः ।

३ २ २ १ २ ३ १ ३ २ ३ २ २ १ २

अग्निस्तिग्मे न शोचिषा यत्सद्विश्वन्यऽत्रिणम् ।

३ १ २

३ ३

अग्निर्नोवत्सते रयिं ॥ २ ॥ २२

२ २ २

२ ३ ५

१ २ २

पुरु॑त॒तमाम् । अ॒च्छान॒मो॒र॒३४॒द्याइ । सा॒द्याइ॒द्या ।

१

२

४ ५

४

स्वता । औ॒द्यो॒वा । द्यो॒पू॒इ । डा ॥ ३ ॥ २१

‘अध्वराणाम्’ अहिंस्थानां बलिनां ‘नम्रे’ बन्धुं ‘सहस्वते’ बल-
वन्तं [विभक्ति-व्यत्ययः (१, ४, ६८) ‘वृधन्त’ ज्वालाभिर्वर्द्धमानम्
‘पुरुतमम्’ अतिशयेन बहुमन्त्रिं हे ऋत्विजः ! ‘वः’ युयम्
‘अद्या’ (१) अभिगच्छतः (१) ॥ १ ॥ २१

‘अयम्’ ‘अग्नि’ ‘तिग्मेन’ तीक्ष्णेन ‘शोचिषा’ तेजसा ‘विश्वं’

२२ नास्तीयमुत्तरादिंके । ६

(१)—‘निपातस्य च (३, ३, १२१)’-इति दीपः ।

(२)—‘अध्वराणाम्’ यज्ञातां ‘वृधन्तम्’ वर्द्धयन्तम् ‘वः’ त्वाम् ‘अग्निम्’ ‘सहस्वते’ नम्रे
बलवत्पुत्र-लाभाय ‘अद्या’ आतम् इच्छामि-इत्यर्थः त्रि०-सम्प्रतः ।

I आग्नाओ२३४वा । तिग्मेना३शा । चाइषाओ२३४
 वा । या२साओ२३४वा । वा इ२श्वानिया । चाइषाओ२३४
 वा । अग्निर्ना२व२सतेरयी१म् ॥ ४ ॥

II ओ३हा । ओ३ग्निः । ता२३४इग्मे । ना३शोचा३४
 इषा । य२सा२दा२३४इ२श्वाम् । निय२त्रा२३४इ२षाम् ।
 अग्निर्ना२ । वा२सा२ता२३४ओ३होवा । रा२३४यीम् ॥ ५ ॥

सर्वम् 'अत्रिणम्' अत्तारं राक्षसादिकं 'नियंसत्' (१) निहन्तु
 [बहुचा अनुस्वार-स्थाने आकारं कृत्वा "यास्तु" इति पठन्ति]
 अपिच 'नः' अस्मभ्यमग्निः 'रयि' धनं (२) 'वंसते' ददातु ॥

"वंसते"-इति छन्दोगाः । "वनते" इति बहुचाः ॥ २ ॥ २२

I, II अनयोर्हर-इति नाम, ऋषिरविदितः ।

(१)—यन्मतेर्लेटि वपम् ।

(२)—निघण्टौ द्वितीय-दशमे धननामसु पठितमष्टमम् ।

१७क,

अथ तृतीया ।

(वामदेवऋषिः)

23

^{१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००}
 अग्ने मृड मद्याँ अस्ययन्ता देव युञ्जनम् ।

^{१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००}
 इयेथ वर्धिरासदम् ॥ ३ ॥ २३

^{१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००}
 III अग्निस्तिग्मेनशोचिषा । इक्षा । यऽसद्विश्व

^{१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००}
 न्यत्रिणा२म् । इक्षा । अग्निर्नोव२सता२इ । इक्षा२रा२

^{१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००}
 ३४योईक्षाइ ॥ ६ ॥ २२

^{१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००}
 I अग्नाइमृडा२ऽऽ । मद्याँ आ२३४सी । अय

^{१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००}
 आदा२इ । वयुञ्जा२३४नाम् । इयेथवा२३ । क्षिरा२

^{१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००}
 सापुदाईपुईम् ॥ ७ ॥

२३ नास्तीयमुत्तराक्षिके । १०

III इहवद्वामदैव्यम् ।

I यामम् ।

II अग्नेमृडमद्याऽ० असि । ओचा०ओचा । अयआदे- १४८ १४ १८ ४ ५ १८ १ ४ ५ १४ १८ ४८

व्युञ्जनम् । ओचा०ओचा । इयेथा०४४ । चिरा ०सापू
दाईपूईम् ॥ ८ ॥ २४

I अग्नेरा०क्षाणो अ०हसाः । प्रतिस्मदेवरिषा०४४ताः । ४८ १ ४८ ४८ ४ ५ १ ४२१ १

तपाइछा०४इरा । जरौदा०४४४४४ । ओ०४४पूइ ।
सा ॥ ८ ॥ २४

हे 'अग्ने' ! 'मृड' अस्मान् सुखय । स त्वं 'महान्
असि' प्रभूतो भवसि । 'यः' त्वम् 'अयः' गन्ता 'देवयुं' (१) देवानां
कामधितारं 'जनं' यजमानं 'बर्हिः' दर्भम् (२) 'आसदम्' यज्ञे
आसत्तुम् (३) 'आ इयेथ' (४) आगच्छसि ॥

"अयः"-इति छन्दोगाः । "ययीम्"-इति वङ्गचाः ॥ ३ ॥ २४

II इदमपियामम् ।

I राक्षोन्नम् ।

(१)-देवान् बहु मिच्छतीति क्वचि 'आच्छन्दसि (१, १, १००)-इति ऋ० ।

(२)(१)-'बर्हिः'-द्वितीयैकवचनमिदं सप्तम्यैकवचनस्य स्थाने दृष्टव्यम्, बर्हिषि ।
'आसदम्'-इदमपि द्वितीयैकवचनं चतुर्थ्यैकवचनस्य स्थाने दृष्टव्यम्, आसदे आसदन्
वमित्यर्थे-इति वि० ।

(४)-'अच्छसि छच्छच्छच्छः (१, ४, १)-इति छिद् ।

चच चतुर्थी ।

(वसिष्ठऋषिः)

११ १२ १ १ २ १ १२ १२
अग्ने रक्षा णोअ०दसः प्रति स देव रोषतः ।

१२ ११ १
तपिष्टैरजरोदह ॥ ४ ॥ २४

हे 'अग्ने' ! त्वं 'नः' अस्मान् 'अ०दसः' पापात् 'रक्षा' पाहि
[संहितायां (१) दीर्घश्चान्दसः (१)] अपिच हे 'देव' द्योतमानाग्ने !
'अजरः' (१) जरा-रहितस्त्वं 'रोषतः' हिंसतः शत्रून् [संहितायां
दीर्घश्चान्दसः] 'तपिष्टै' (४) अतिशयेन तापकैस्तेजोभिः 'प्रति
दह स' (५) भस्मीकुरु ॥

अेति सकारस्य संहितायां "प्रति स" इति षत्वं (१)
वहृचाः कुर्वन्ति ॥ ४ ॥ २४

२४ नास्तीयमुत्तराश्विके । ११

(१)—'अग्ने रक्षाणो' इत्यादौ ऋकपाठे ।

(२)—'द्योतसिद्धः' (१, २, १२५) इति सूत्रेण । तदेव रक्षाण इति वलमपि
'नच घातस्योव बुध् ८, ४, २०' इति चान्दसम् ।

(३)—'जरा क्षुतिः, सा यस्य कर्तव्यत्वेन विषयत (ताम् नास्ति कान्)' इति वि०

(४)—'अन्वे वामपि दृश्यते (१, २, १२६)' इति सूत्रेण ।

(५)—'स' इति पाठपूरकः इति वि० ।

(६)—'अनादिदृष्ट्यापि 'पर्वपदान् (८, २, १०६)' इति वलम् ।

अथपञ्चमी ।

(भरहाजऋषिः)

^{१ १ १ १ १} अग्ने युङ्क्त्वा ^{२ २} हि ये तवाश्वासोदेव साधवः ।

25

^{१ १ २ १ १ २} अर वष्टंत्याश्रवः ॥ ५ ॥ २५

^{५ २ १ ४ २ ५ ४ २ ५} I अग्ने यूङ्क्त्वा ^{१ २ २ २ १ २} हि ये तवा ^१ अश्वासोदेवसाधारंश्वाः ।

^१ अरंवा ^१ रंश्वा । ^{१ २} तियाशा ^१ रंश्वा ४४ः । ^१ ओरं ४४पूइ ।

डा ॥ १० ॥ २५

हे 'देव' द्योतमान ! 'अग्ने !' तान्श्वान् 'युङ्क्त्वा' आक्रीडि रथे योजय [वहृचास्तैत्तिरीयाश्च विकरण-प्रत्ययस्य लोपं कृत्वा "युङ्क्त्वा"-इति पठन्ति] ये 'तव' त्वदीयाः 'साधवः' साधकाः सुशी- लावा 'अश्वासः' (१) अश्वाः 'आश्रवः' क्षिप्रगामिनः (२) 'अरम्' अलं पर्याप्तं त्वदीयं रथं 'वहन्ति' (२) ॥

२५ इयमुत्तराष्टिकस्य ६, २, २, १ ।

I इयमपि राक्षोघ्नम् ।

(१)—'आज्यसेरसुक् (०, १, ५०)'-इत्यष्टुकि रूपम् ।

(२)—नि० २, १५, १६ ।

(३)—अस्त्रामृषि इति पादपूरणार्थः ।

अथ षष्ठी ।

(वशिष्ठऋषिः)

२६

^१ नि ^१ त्वा नक्ष्य ^{१११} विश्पते ^{११} द्युमन्तं ^{११} धीमन्ते वयम् ।

^{१११} सुवीरमग्राद्भुत ॥ ६ ॥ २६

T, 2, 11

I नित्वा । होइ । न । श्रिया । वाइष्पताइ । द्युम-
न्तम् । धाइ । माहेवा २१४याम् । सुवाछाइ । रामग्रा

४

औ २३वा । होपूतोईछा इ ॥ ११ ॥ २६

“वहन्त्याश्रवः”-इति छन्दोगाः । “वहन्ति मन्यवः”-इति

वहृचाः ॥ ५ ॥ २५

‘नक्ष्य’ ! उपगन्तव्य ! [नक्षतिर्ध्याप्ति कर्मा (१)] ‘विश्वपते’
विश्वं पते ! (२) ‘आद्भुत’ सर्वैर्यजमानैरभिद्भुत ! हे ‘अग्ने’ !

२६ नास्तोयमुत्तराच्चिके । १२

I वैश्वमनसम् ।

(१)—निषधु-द्वितीयाद्यादृशे व्याप्तिकर्मसु ‘नक्षते १’ इति पाठात् ।

(२)—निषधु-द्वितीय-तृतीये मनुष्यनामसु ‘विश्वः’-इति षष्ठं पदम् ।

अथाहमौ ।

(शुनःशेषऋषिः ।

२२ २२७ २१ २ २१ २ २१२ २२

इममूषु त्वमास्माकं सनिं गायत्रं नव्यांसम् ।

१२ २२ २१२

अग्ने देवेषु प्र वोचः ॥ ८ ॥ २८

५ २

२१

५

१

१

T, 2, 13.

I इममूषु । त्वमास्माकं २४४ काम् । सानी २४४ होइ ।

गाया २४४ हो । च नव्या २४४ साम् । अग्ने २४४ होइ । दाइ-

वा २४४ हो । पुप्रावो २४४ चा ४४२ । ओ २४४ पू इ । डा ॥ २८ ॥

‘पृथिव्याः’ च ‘पतिः’ ‘अयम्’ अग्निः ‘अपां रेतांसि’ (१) स्वावर-
जङ्गमात्मकानि भूतानि ‘जिन्वति’ प्रीणयति ॥ ७ ॥ २७

हे ‘अग्ने’ ! त्वम् ‘अस्माकम्’ अस्मात्सम्बन्धिनम् [“अस्माभ्यम्”-इति

२८ इयमुत्तराच्चिं कस्य ७, १, ४, १ ।

I सोमसाम ।

(१)—‘अप इत्यनारिचनाम (जि० १, २, ८) ; रेता इत्युदकनाम (जि० १, १२, १६) ;
अनारिचस्य सम्बन्धेन अनारिचस्य सारभूताः । अथवा अपां वीर्याणि रेतांसि तावी-
त्यर्थः । ‘जिन्वति’ प्रीणयति । कुत एतत् ? ‘अग्निर्वा एतोदधिं समीरयति’-
इति श्रुतः’ इति वि० ।

अथ नवमी ।

(गोपवनऋषिः) ।

१ २ ३ १२ ११२ २२
तं त्वा गोपवनोगिरा जनिष्ठदग्ने अङ्गिरः ।

२९

१ २ १ १२
सपावक अधो हवम् ॥ ८ ॥ २८

तैत्तिरीयाः] 'इममूषु' (१) पुरोदेशेऽनुष्ठीयमानमपि 'सनि' हविर्दानं
'नव्यास' नवतरं ["नवीयांसम्" इति तैत्तिरीयाः] 'गायत्र' स्तुति-
रूपं वक्षोपि 'देवेषु' देवानम् अग्ने 'प्रवोचः' प्रब्रूहि (२) ॥ ८ ॥ २८

हे 'अग्ने' ! 'तं' 'त्वा' 'त्वं' 'गोपवनः' ऋषिः 'गिरा' स्तुत्या 'जनि-
ष्ठ' जनयति वर्धयति [स्तूयमाना हि देवता वर्धन्ते] तादृशाग्ने

२८ नास्तीयमुत्तरार्चिके । १३

(१)—'ऊ वु-इति हावपि पादपूर्व' इति वि० । 'सुजः (८, २, १००)' इति धलम् ।

(२)—'बहुदावे' वनादिः, तस्य रूपम् । 'कन्दसि वनसगरचिमयाम् (३, २, ६०)' इति इति रूपम् ।

(३)—'पूवः कृतमिन् यौ च (४, ४, १२३)' इति य-प्रत्यये नवम्, तस्मातिग्रये 'नव्यां सम्' ; 'देवेषु' देवेभ्य इत्यर्थे । तथाच हे अग्ने ! पूर्वैः कृतं नवतरं सोमम् अस्मह्णं पुरोडाशादिदानस्य देवेभ्यः 'प्रवोचः' प्रकर्षेण ज्ञापय-इत्यर्थो वि० सक्तः ।

(४)—अग्निमतापित्यस्य रूपम् । 'अङ्गिरा जाठरोग्निः तस्य सम्बोधनम्, हे अङ्गिरः ! प्रतौरस्मितिचेतोः ! असितपीतरसस्य कर्तः ! इत्यर्थः' इति वि० ।

१ ८ क,

अथ दशमी ।

(कामदेवकृषिः) ।

२ ३ १ २ २ २ २ २ ३ १ २
परि वाजपतिः कविरग्रिर्हव्याः न्यक्रमीत् ॥

२ ३ १ २ ३ १ २
दधद्रत्नानि दाशुषे ॥ १० ॥ ३०

३
३३ ४४ ५ २ २ १ ५ २ १ २ १
I तं त्वागोपा । वानोऽगाः २३४इरा । जनाइष्ठदा ।
० २ ५ २ २ ५ २ १ २
ग्रयाः २ङ्गाः २३४इराः । सपौवाओः २३४वा । कौवाओः २३४
५ ४ ४
वा । अग्नीपुह्वाम् । हो पुइ । डा ॥ १४ ॥ २८

‘अङ्गिरः’ (१) सर्वत्र गन्तः, अङ्गिरसां पुत्रो वा हे ‘पावक’
शोधक ! गोपवनस्य ‘हवम्’ आह्वानं ‘अग्नि’ (१) शृणु ॥

“तं त्वा”-इति-“जनिष्ठत्”-इति च छन्दोगाः, “यं त्वा”-इति
“जनिष्ठत्”-इति च वङ्गुचाः ॥ ८ ॥ २८

३० नास्तीयमुत्तराच्चिके । १४

I गोपवनम् ।

(१)—पूर्वपृष्ठायां—(१)

(२)—‘अग्नि’ पृष्ठभ्यश्छन्दमि (६, ४, १०९)-इति सिद्धम् ।

अथैकादशी ।

(काण्वऋषिः ।)

११ २ १ १ २ १ १ २ १ १ २
उदु त्यं जातवेदसं देवं वदन्ति केतवः ।

31

१ १ २ १ २ १ १ २
दृशे विश्वाय सूर्यम् ॥ ११ ॥ ३१

४ ५ २ १ २ १ १ २
I पर्यो । होइवाजा । पताइः का१वीरः । आग्निर्हव्या

१ ० १ १ २ १ २ १ २ १ २
नायक्रमीरत् । दधा२इत् । रा२न्ना२४ओहोवा ।

१ २ १ १ १ १ १ १
निदाशुषे२३४पू ॥ १५ ॥ ३० ॥

‘वाजपतिः’ वाजानामन्नानां (१) पतिः पालकः [परि वाजपतिः कविरित्येष हि वाजानां पतिरिति ब्राह्मणम्] ‘कविः’ क्रान्त-दर्शी मेधावी वा । ‘दाशुषे’ हविर्दत्तवते यजमानाय ‘रत्नानि’ रमणीयानि धनानि ‘दधत्’ प्रयच्छन् ‘अग्निः’ ‘हव्यानि’ हवींषि-‘पर्यक्रमीत्’ परिक्रामति (४) व्यप्नोतीत्यर्थः ॥ १० ॥ ३०

३१ नास्तोयमुत्तरार्द्धिके । १५

I सूर्यवर्चावा वसुरोचिर्वा ऋषिः, सूर्यसाम ।

(१)—वाजइत्यन्नानामसु पक्षिणम्, निषण्डु-द्वितीय-सप्तमे प्रथमानकारम् ।

(२)—मेधाविनामसु दृशं कविरिति नि० ९, १५ ।

(३)—‘दाशुषम्’ साकान् मीढांश्च (१, १, १२)-इति सिद्धम् ।

(४)—‘नीतवानित्यर्थः । कथमिति ? सामर्थ्यात्—देवान्-इति वि० ।

११२१६ I उदुत्यम् । ओहाइ । जा । तवे^०दा^१र^१३४साम् ।
 १२१ १२१ ४ १ २५ १ १२ १२
 देवंवा । तीकोता^१र^१३४वाः । दा^१र^१३४गो^१हाइ । वाइश्वायसू ।
 ४ ४
 र्याम् । औ^१र^१३४होवा । हो^१पुइ । डा ॥ १ ॥ ३०

इयं सोरी । (१) आग्नेय-समाख्यानं कृत्रिणोगकृत्सीति-
 वत् (१) प्राणभृत उपदधातीतिवच्च (२) द्रष्टव्यम्^(४) ॥

I अस्यापि सूर्यवर्चावसुरोचिर्वा ऋषिः, इदमपि सूर्यसाम ।

(१)—यद्यपीयं सोरी, तथाप्यग्निबोधनमिति कष्टेऽस्मिन् प्रथमादि-मन्त्राणा-
 मग्नि-पदोपेतत्वात् तस्यैव प्राधान्यात् तत्समवायात् इयमाग्नेयौतुपचर्यते । तत्र
 दृष्टान्तमाह—

(२)—लौकिकदृष्टान्तमेतत् । इति संहितसेनासु गच्छन्सु इतिः प्राधान्यस्य सम-
 वायात् उपचारात् अप्रधानानां हि सेनानां यथा इति शब्देन यः तथा अत्राप्येत्यर्थः ;
 तदुक्तम्—“तास्यग्रात् तस्यैव तादृश्यात् तत्समीप्यात्तयेव च । तत्सादृश्यं च
 तादृश्यात् श्रेया वै लक्षणा बुधैः” ; तत्र चयमजहत्सार्था ।

(३)—वैदिक-दृष्टान्तमेतत् । अथ्यग्न्याधाने दृष्टकोपधानविधिः । तदेवं श्रुते—
 “प्राणभृत उपदधाति” ; तत्र “अयं पुरोभवस्व प्राणोभौवायनः”—इत्येकस्यैव प्रथमस्यास्य
 मन्त्रस्य प्राणभृतोपेतत्वेऽपि “तत्सिद्धि-जाति-सारूप्य-प्रशंसा-भू-सिद्ध-समवायात् (१,
 ४, १८)”—इति जैमिनि-ब्रासनात् प्राण-सिद्धक-तन्मन्त्र-समवेताः अन्येऽपि प्राणभृच्छब्दे त
 लक्ष्यन्ते ; तथा चोक्तम्—“तत्सिद्धि-जाति-सारूप्य-प्रशंसा-सिद्ध-भूमिभिः । यद्भिः सर्वेषु
 भूदानां गौणी वृत्तिः प्रकल्पिता”—इति ।

अथ द्वादशौ ।

(मेधातिथिर्ऋषिः)

१२ १२ १२ ११ २ १२
 कविमग्निमुप स्तुष्टि सत्यधर्माणमध्वरे ।

३२

११ २ ११ २
 देवममीवचातनम् ॥ १२ ॥ ३२

‘केतवः’ प्रज्ञापकाः (५) सूर्याश्वाः [यद्वा, सूर्य-रश्मयः] ‘सूर्यम्’ सर्वस्य प्रेरकमादित्यम् ‘उद्वहन्ति’ ऊर्ध्वं वहन्ति ‘उ’ इति पाद-पूरणः । [उक्तञ्च—“मिताक्षरेष्वनर्थकाः कमोमिदिति” (१)] किमर्थम् ? ‘विश्वाय’ विश्वस्मै (७) सर्वस्मै भवनाय ‘दृशे’ द्रष्टुं । यथा सर्वे जनाः सूर्यं-पश्यन्ति तथोर्ध्वं वहन्तीत्यर्थः । कौटुशं सूर्यम् ? ‘त्वं’ तं प्रसिद्धम्, ‘जातवेदसं’ जातानां प्राणिनां वेदितारं, जात-प्रज्ञं, जात-धनं वा, ‘देवं’ द्योतमानम् [अत्र निरुक्तम्—‘उद्वहन्ति जातवेदसं देवमश्वाः केतवोरश्मयोवा सर्वेषां भूतानां सन्दर्शनाय सूर्यम् (१२, २, ४)-इति ॥ ११ ॥ (८) ३१

३२ नास्तीयमुत्तरार्चिके । १६

(५)—प्रज्ञा-नामसु केतुरिति द्वितीयम् नि० १, ८ ।

(१)—अथ मेघ-प्रथमाध्याय-द्वितीयपाद-चतुर्दश-च्छेदे । मिताक्षरेषु अन्येषु कम्, इम्, इत्, उत्-इति चत्वारः पद-पूरणाः-इति तदर्थः ।

(७)—‘षट्कार्ये’ इवा ‘चतुर्थी’-इति वि० ।

(८)—‘एकएवेदं द्योतिः विधा विभक्तमित्येवम्-अथमविप्रतिविद्धम्’-इति वि० ।

अथ यथोद्गो ।

(सिद्धोपोऽम्बरीषो वा दत्तआप्तो वा ऋषिः)

33

^{१२ २ २ २ १ २ १ २} शन्नोदेवीरभिष्टये शन्नोभवन्तु पीतये ।

^{२७ २ १ २}

शंयोरभिस्रवन्तुनः ॥ १३ ॥ ३३

77.17

I ^५ कविमग्नोम् । ^{११} उपा२३ । ^{१ २} सू२४२४४ औहीवा ।

78

^{१ १ १ २ १ २ १ २} सत्यधर्माणमध्वरे । ^{१ २ १ २} देवाम् । ^{१ २ १ २} अमीवचाता२३ना२४३म् ।

79

^१ ओ४५इ । डा ॥ १७ ॥ ३२

हे स्तोदसह ! (१) 'अध्वरे' क्रतो 'अग्निम्' 'उपस्तुहि' उपेत्य, स्तुतिङ्गु क कौटशम्? 'कवि' मेधाविनं 'सत्य-धर्माणम्' सत्य-वचन-रूपेण धर्मेणोपेतं (२) 'देव' द्योतमानम् 'अमीवचातनम्' अमीवानां हिंसकानां शत्रुणां वा घातकम् ॥ २ ॥ ३२

३३ नास्तीयमुत्तरार्द्धिके । १७

I वसुरोचिऋषिः, कावम् ।

(१)—'अन्तरात्मनश्चायं प्रेषः । हे मदीयान्तरात्मन् !-इति वि० ।

(२)—'सत्यकर्माणम्'-इति वि० ।

I शन्नोदेवीः । अभिष्टा^{५ २ २}रूया^{२ १}रू४इ । शन्नोभवा । तुपी^{५ २} ११२
 तारूया^२रू४इ । शंयोरभि । स्रव । तूरे । नारू४इ ।
 औहोवा । ऊरू४पा ॥ १८ ॥

II हुवारूहो^{२ २}रू४इ । शन्नोदेवीः । अभिष्टयाइ । हुवारू^{२ ५ २ २}हो^{४ ५}रू४इ । शन्नोभव । तुपीतयाइ । हुवारूहो^{२ २}रू४इ ।
 शंयोरभि । स्रवन्तुनाः । हुवारूहो^{२ ५}रू४इ । वारू४औहोवा ।
 ऊरू४पा ॥ १९ ॥ २३

‘नः’ अस्माकं पापापनोद-हारेण ‘शं’ सुखं (१) भवन्तु । ‘देवीः’
 देव्यः आपः ‘अभिष्टये’ (२) अस्मद्यन्नाय भवन्तु, यन्नाङ्गभावाय च
 भवन्त्वित्यर्थः । अपिच, ‘नः’ अस्मात्सम्बन्धिने ‘पीतये’ (३) पानाय च

I, II अनयोः पारावतिर्हृषिः,
 काशीतं कापीतं वा सुमन्दं वा नाम ।

(१)—निघण्टौ सुखनामसु शं द्वादशम् (१, १) ।

(२)—‘अभिष्टये’ अभिगमाय, अपां हि किमभिगमनम्? स्नानादिभिः ज्ञतपुनरावेगम्
 तदर्थम् इति वि० ।

(३)—‘स्नामापापचोभावे (१, २, १५), इति क्लृप्ति रूपम् ।

अथ चतुर्हो ।

(उग्रनाऋषिः)

१ २ ३१२ २२ १ १ २

कस्य नूनं परीणसि धीयोजिन्वसि सत्यते ।

१ २ १ १ २ १ १

गोषाता यस्य ते गिरः ॥ १४ ॥ ३४

१ २

१ २ ३

५

(१) (२)

I कस्यानू१ना२म् । परीणा२३४सी । धियो१जिन्वा२ ।

१ १ २

५

१ २ २ २ २ १

१

१

५ २ २

सिसत्वा२३४ताइ । गोषाताया२३ । स्या२ता२३४औ२हो-

२

२

५

वा । उप । गो२३४राः ॥ २० ॥ ३५

‘शं’ सुखं भवन्तु । तथा, ‘शम्’ (४) उत्पन्नानां रोगाणां शमनम्
 ‘यीः’ यापनम् अनुत्पन्नानां पृथक्करणं च कुर्वन्तु । अपिच, ‘नः’
 अस्माकम् ‘अभि’ उपरि स्रवन्तु, अत्यर्थं सिञ्चन्तु ॥

“शन्नो भवन्तु”-इति छन्दोगाः । “आपो भवन्तु”-इति
 बह्वृचाः तैत्तिरीयाश्च ॥ ३ ॥ ३३

३४ नास्तीयमुत्तरार्द्धिके । १८

(४)—‘शमनं शम्, यापनं युः’ अपनयनमित्यर्थः, इहोपेत्य प्रथमैकवचने चतुर्थैक
 वचनस्य स्थाने दृश्ये; शमनाय, कस्य? सामर्थ्यात् रोगाणाम्; यापनाय, कस्य?
 सामर्थ्याद् भयानाम् अभिन्नवन्तु-इति वि० ।

II. औद्योद्दुद्वाद्दि । दुवण । कस्य नूनाद्दम्पाद्दीण-

सि । औद्योद्दुद्वाद्दि । दुवण । धियो जिन्वाद्दी

हे 'सत्पते' सतां पते ! अग्ने ! 'नूनम्' इदानीं 'कस्य' कौटुम्भस्य जनस्य 'परीक्षसि' ब्रह्मणि (१) 'धियः' कर्माणि (२) 'जिन्वसि' प्रीणयसि । 'यस्य' 'ते' तव सम्बन्धिन्धः 'गिरः' स्तुतयः 'गोषाता' गोसातौ (३) गवां लाभे भवन्तु खलु । तस्मात्त्वं

कन तिष्ठसि ? अस्माकमिदानीं गवेष्ठा प्रवर्तते ॥

यद्वा । हे अग्ने ! त्वमिदानीं कस्य कर्माणि प्रीणयसि ? न कस्यापीत्यर्थः । अस्माकमेव कर्माणि प्रीणयेति भावः (४) ॥

I, II अनयोः गौराङ्गिरसो गोतमो वा ऋषिः, मनाख्यं नाम ।

(१)—परीक्षसीति वज्रनामसु निषण्डु-तृतीय-प्रश्नेऽहमम् ।

(२)—धीरिति कर्मनामसु एकविंशतितमम् नि २, १ ।

(३)—'कतियूनोत्यादिना (१, २, १०) सिद्धम् । 'सगोतेरनः (८, १, १०८)' इति वज्रम् ।

(४)—'कमिति सुखनाम (नि २, १, ७) तस्य सुखस्येत्यर्थः । 'नूनं' निषण्डेव । 'परीक्षसि' सप्तम्येकवचनमिदं द्वितीयावज्रवचनस्य स्थाने प्रदृश्यन्, परीक्षसः वज्रादित्यर्थः । 'धियः' प्रज्ञाः । 'जिन्वसि' प्रीणयसि पूरयसि, प्रज्ञा-सुखान्नां पूरणः सुखिनः करोतीत्यर्थः । 'सत्पते' सतां पाक्षयितः ।। कस्य पुनः प्रज्ञा-सुखेन पूरयसि ? उच्यते 'गोषाता यस्य ते गिरः' गो-वन्देनास सोमउच्यते, सातादलापि सगोतेः सप्तजनार्थस्य

^{२ २ ५}
इसत्पताइ ।

^{२ २ २} ^{१ १} ^{१ २ २} ^{२ २ २}
औचोइइववसिइ । हुवण । गोषाताय ।

^{२ २} ^४
स्यताइगापुइराईपुईः ॥ २१ ॥ ३४

इति तृतीया दशति ।

“परीणसि”-इति “सत्पते”-इति च छन्दोगाः ; “परिणसः”
इति “दस्यते” इति च वङ्गचाः ॥ १४ ॥ ३४

इति सायणाचार्य-विरचिते माधवीये सामवेदार्थ-प्रकाशे छन्दोवाक्याने
प्रथमस्याध्यायस्य तृतीयः खण्डः ॥

रूपम्, सोमान् वाः सम्भजन्ते ताः गोषाताः, सोमानां सम्भजन्त्यः, सोमैः सह वाः भिजन्ते
इत्यर्थः । ‘यस्य’ यजमानस्य ‘ते’ तव सम्भजिन्यो ‘मिरः’ क्षुत्तयः सोमेन सह, तामिः
चक्ष्वां क्षौतीत्यर्थः-इति वि० ।

५२ १२ १ १२ १२
 I यज्ञायज्ञा । वो अग्नया३इ । गिरा२गिरा३४ । हा
 २ १ १, १ ५ ११ १ १२ १
 हो३इ । चादक्षा२३४साइ । प्रप्रा२वयममृतञ्जा । ता
 २ १ ११ १२
 वै१दासा२म् । प्रियम्नित्राम् । नश२सिषाम् । एहि-
 १, १ १ १
 या । औहो२३४पूइ । डा ॥ २२ ॥

४ १२ ४ ५२ १ १ १२ ५ १ १२ ११
 II यज्ञायज्ञ । होइ । वोअग्नयण३४हिया । गिरागिरा ।
 १ १ १ १ १ १ १ १ १ १
 चा३दक्षसाइ । प्रप्रावयाम् । अमृतञ्जा३ । तवे२दा
 ५ १ १ १ १ १ १ १
 २३४साम् । प्रियम्नित्राम् । नश२सिषाम् । एहिया
 १ १
 औहो२३४पूइ । डा ॥ २३ ॥

हे स्तोतारः ! 'वः' यूयं 'यज्ञा यज्ञा' (१) यज्ञे यज्ञे सर्वेषु

I, II अनयोः भरद्वाजऋषिः, उपहवम् ।

एतास्मिन्निर्वर्जयित्वा चवर्जिताः आग्नेय्यः ; तासु च तिसृषु प्रथमा ऐन्दी, द्वितीया
 त्रय्यक्षस्यति-इत्येताका, अन्त्या यूपस्य क्षुत्यात्मिकेति-स्फुटार्थः ।

(१)—पूर्वम् उद्युत्यमित्येकस्मिन् शतमर्त्रायाः कानावसरे ।

(१)—'सुपां सुसुक् पूर्वसव होष्टे याज्ञायाज्यालः (७, १, १८)'-इति सप्तम्यैकस्यात्मन् ।
 'नित्यवीप्सथ्योः (८, १, ४)'-इति वीप्सायां द्विवचनम् ।

III याज्ञायाज्ञा^१२ । वो अग्राया^१२इ । गाइरागाइरा^१२ ।
 चादक्षासा^१२इ । प्रप्रावाया^१२म् । अमृत अजा^१३ ।
 तवे^१२दा^१३४साम् । प्रायम्माइत्रा^१२म् । नाश^१२सा^१३४
 इ पा^१३४इम् । ओ^१२३४पुइ । डा ॥ २४ ॥

यागेषु 'दक्षसे' प्रहृष्टाय 'अमृतये' (१) 'गिरा गिरा' स्तुतिरूपया
 वाचा स्तोत्रं कुरुतेतिशेषः ['च'-शब्दोभिन्नक्रमोवदत्यस्मात्परोद्ग-
 ट्यः (१)] यूयं च स्तोत्रं कुरुत, वयमपि तमन्निं 'प्र प्र शंसिषम्'
 ['प्रसमुपोदः पादपूरणे (८, १, ६०)']-इति प्र-शब्दस्य हिरुक्तिः पाद-
 पूरणार्था । व्यत्ययेनैकवचनं (३, ४, ८८) । छान्दसोलुट् (४)
 प्रशंसामः] कीदृशम् ? 'अमृतं' मरणरहितम् । 'जातवेदसं'
 जातानां वेदितारं जात-प्रज्ञानं जात-धनं वा । 'मित्रं न' सखि-

III भरद्वाजऋषिः, औष्टीगवम् ।

(१)—'क्रियाचोपपदस्य च कर्मणि स्यामिनः (१, १, १४)'-इति कर्मणि चतुर्थी^१
 तथाचाग्निमनकुक्षयितुमित्यर्थः ।

(२)—'च-शब्दः समुच्चयादेर्यस्यासम्भवात् पादपूरणः'-इति वि० ।

(३)—'छन्दसि लुक् लङ् लिट्' (१, ४, ६) धात्वर्थानां सम्बन्धे सवकाख्येने ।

२, २५ IV यज्ञाऽप्य । चाहवोह्यायाइ । गाइरागिरा । चा
 १ १ २ १ २ १ १ १ १
 इदाचाहसाइ । प्रप्रावयममृतम् । जाताहवा । ऊ-
 २ २ १ १ १
 म्नाइ । दाहसाम् । प्रायन्निवन्नशाहसिषा उ । वा
 १ १ १
 इहपू ॥ २५ ॥ ३५

भूतमिव प्रियमनुकूलम् । [यज्ञा व्यत्ययेन त्वमित्यस्य वसादेशः
 (३, ४, ८८) । अग्नयइति च कर्मणि चतुर्थी, क्रिया-ग्रहणमपि-
 कर्तव्यम्, इति कर्मणः सम्प्रदानत्वात् । च शब्दश्च णिति (५)
 निपातश्चेदर्थे वर्तते । दक्षसइति दक्षेर्दक्षि-कर्मणः अन्तर्भावित-
 त्वार्थाक्षटि रूपम् । 'चक्ष-योगान्निपातैर्यद्यदिहन्त'-इति निघात-
 प्रतिषेधः (१) । तथायमर्थः— हे स्तोतृत्वं यज्ञे इममग्निं
 गिरा स्तुत्या दक्षसे च वर्तयसि चेत् वयमपि असृतत्वादि-गुणकं
 तं प्रशंसामः(७) ॥१॥ ३५ ॥

IV भरद्वाजऋषिः, यज्ञायज्ञीयम् ।

(५)—इकारानुबन्धोपेतोयः सरवाचनृक्षते इतिभावः ।

(१)—'तिङ्गित्ठः (८, १, २८)'-इति निघाते प्राप्ते 'निपातैर्यद्यदिहन्त'कुविषे चक्ष
 कश्चिद्व्ययमुक्तम् (८, १, २०)'-इति निषेध इत्यर्थः ।

(७)—'अमृतं', 'आतवेदसं', 'दक्षसे' बलवन्तं 'वः' नाम् 'अग्नये' अग्निम् यज्ञे यज्ञे
 प्रियमिवमिव 'गिरा प्रशंसिषम्' स्तुत्यामित्याश्राकृष्टे'-इति वि०-सम्प्रदायोक्तः ।

27 II पादिनो अग्र एकया ईष । पा । द्यौः । उ । ता ।
 द्विताया इया । पादो रूद्रगा रूद्रभीः । ता इक्ष्मीः । ज
 र्जाम्पाता । औदौदो रूद्रवा । पारूद्रदिष्टा इ । चत्वा इभा ।
 औदौदो रूद्रवा । वारूद्रसा उ । एदिया ईष्टा । द्यौः ।
 डा ॥ २७ ॥

28 III पादिनो अग्र । कया इ । पारूद्र । द्युतद्विती ।
 याया । पादिगीर्भिस्तिष्ठभिर्जाम् । पारूद्र । पादो
 इच्छाता इ । द्यौ औवा । इभिर्वसो । उपा रूद्रपू ॥ २२ ॥ ई
 'गीर्भिः' (१) स्तुतिभिः 'जर्जाम्' अन्नानां (४) वलानां (५) वा

II भरद्वाजऋषिः, नार्मधम् ।

III भरद्वाजऋषिः, कार्तवेशम् ।

(१)—'ऋग्-यजुः-साम-सचक्षाभिः'-इति वि० ।

(४)—निघण्टौ २, ७, सप्तदशमन्तरं पठितम् ऊर्क-इति ।

(५)—निघण्टौ द्वितीय-नवमे चैकविंशतितममूर्जिति ।

अथ तृतीया ।

शंयुच्छभिः * ।

११२ १ १२ ११२ १ १२ ११२
 वृद्धगिरये अर्चिभिः शुक्लेण देव शोचिषा । भरद्वाजे

37

११२ ११२
 समिधानोयविष्ठ रेवम्पावक दोदिष्टि ॥३॥ ३७

हे 'पते !' स्वामिन् ! तथा 'पाहि' । हे 'वसो !' (१) वासक !
 अग्ने ! 'चतसृभिः' (२) गौर्भिः 'पाहि' ॥ २ ॥ ३६

हे 'देव !' दानादि-गुण-युक्त ! 'यविष्ठ' युवतम ! 'पावक'
 शोधक ! अग्ने ! 'शुक्लेण' निर्मलेन 'शोचिषा' तेजसा 'भरद्वाजे'

३७ नास्तीयमुत्तरार्चिके । १६

(१) — 'लुप्तमन्त्र्यै तद् द्रष्टव्यम्' — 'वसो' हे धनवान् ! — इति वि० ।

(२) — 'अन्-यजुः-साम-निगद-सुखसामिः' — इति वि० । 'उच्चैर्निगदेन' — 'उर्ध्वामु यजुषा',
 इति धर्म-पार्थक्य-वचनान् निगदयन्तुर्न । वेदानां तथिले साधनीये तु ऋक्-सामान्य
 तमन्त्रमेव यजुष्टुमिति तस्यापि यजुष्टुम् । सर्वविचारो जैमिनीय-द्वितीयाध्याय-प्रथम-
 पाद-अत-पञ्चविंशदादि-सप्त-सूयग्रामधिकरणमाह्लादौ च द्वितीय-प्रथम-तयोदशाधि-
 करणे सुपरिस्पृष्टः । 'शोचिषौरासादय', 'दध्मवर्चिषसादय', 'अग्निदग्नीन् विहर'-
 इत्येवमादयः, पर-सम्बोधनार्थानन्ताः निगदाः ॥

* — 'तृणपाणेरार्चम्' — इति वि० ।

२० क,

अथ चतुर्थी ।

वसिष्ठऋषिः ।

१ २ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १
 त्वे अग्ने स्वाहुतः प्रियासः सन्तु सूरयः । यन्तारोये

38

१ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १
 मघवानो जनानामूर्वं दयन्त गोनाम् ॥ ५ ॥ ३८

“रेवत्पावक”-इति छन्दोगाः । “रेवन्नः शुक्र दीदिहि
 द्युमत् पावक”-इति बह्वृचाः) ॥ ३ ॥ ३७

हे ‘अग्ने !’ ‘स्वाहुत’ यजमानैः सुष्ठुभिः हुत ! ‘त्वे’ (१) तव
 ‘सूरयः’ प्रेरकाः स्तोतारः (१) ‘प्रियासः’ (१) प्रियाः ‘सन्तु’
 भवन्तु । किञ्च । ‘ये’ ‘मघवानः’ धनवन्तः ‘यन्तारः’ (४) प्रदातारः
 जनानाम् अस्मदीयानाम् ‘जर्वम्’ समूहम् । ‘गोनां’ (५) गवां

३८ नास्त्यसुत्तराञ्चिके । २०

(१)—युष्मदः परस्मै षष्ठ्यकवचनस्य “सुपां सु-सुक्-पूर्वसवर्णाच्छे-याडाडायाजाक-
 (०, १, १८)”-इति ज्ञे-भावे “जेच्छन्दसि बह्वलम् (१, १, ००)”-इति ला-देशे परस्मै
 रूपम् ।

(२)—स्योतृ-नामस्य निषण्णु-तृतीय-बोद्धमे षष्ठम् ।

(३)—‘आक्यसेरसुक् (०, १, ५०)’-इत्यस्युक्ति रूपम् ।

(४)—‘सु त्रिभिर्देविभिश्चोदुबोद्धारः’-इति वि० ।

(५)—‘जोः पादानो (०, १, ५०)’-इति तुक्ति रूपम् ।

I अग्नेजरितर्विश्वपतिः । औद्योवा । एक्षिया । द्याउ ।

तपानोदेवरक्षसः । अप्रोषाद्वा रन् । गार्क्षपताद्वा ।

माक्षा आरक्षसी । दिवाः । पायौवाओरक्षवा । द्या

वृक्षाद्वा । दुरोण्यूः । द्योपूद्वा । डा ॥ ३२ ॥

II अग्नेजरितर्विश्वपतिः । तारक्षपानोदेवर । क्षसाः ।

तापानोदेवरक्षसो । अप्रोषोद्वा । गृक्षपताद्वा । माक्षा

आरक्षसी । ओक्षद्या । वृक्षाद्वा । दिवस्यायूरक्षपूः ।

ओक्षद्या । वृक्षाद्वा । दुरोण्यूरक्षपूः । ओक्षद्या । वृक्षा

वृक्षाद्वा । ओरक्षपूद्वा । डा ॥ ३३ ॥ ३८

हे 'अग्ने ! देव !' 'जरितः' स्तोतः ! (१) स्तुत्येत्यर्थः । 'विश्वपतिः'
प्रजानां (२) पालकः 'रक्षसः' राक्षसानां 'तपानः' सन्तापकः

I, II अनयोः गौतमऋषिः, पौरुमद्गम् नाम ।

(१)—विषण्ड-तृतीय-चतुर्दशेऽर्चनिकर्मसु 'जरति'-इति सप्तमम् ।

(२)—मि० २, १, मनुष्य-नामसु विश्वइतिषष्ठम् ।

I अग्नेविवाहाउ । स्वा३दूषा३साः । चाइत्रा२३हा

इ । राधो३हाइ । अमा२र्त्ता२३४या । आदा१शुषे२ ।

जातवेदः । वहातू१वा२म् । अद्यादोइ । दा२३इवा२

उषः । वू२धा२३४औदोवा । हुवेवसू२३४पू ॥ ३४ ॥

II अग्नेविवस्वदुषासाः । चित्र२राधोअमा२र्त्तिय ।

आदा१शुषे२ । जातवेदः । वहातू१वा२म् । अद्यादा

२३इवा२ । उषः । वू२धा२३४औदोवा । विदावसू

२३४पू ॥ ३५ ॥ ४०

‘राधः’ (१) धनं ‘दाशुषे’ (१) हविर्दत्तवते यजमानाय ‘आवह’ (४)

I, II अनयोः जामदग्न्यः, माण्डवं नाम ।

सा सूर्या, च-स्थान-देवतासु तृतीया (भेदरूप निबन्धपर्यालोचनानुसारेण ; तत्राद्या
एकादश-चतुर्थ-द्वादशे; द्वितीया द्वादश-प्रथम-पञ्चमे) ।

(१)—जनबानसु ऋष्टादशतमम्—नि० २, १० ।

(२)—निबन्ध-तृतीय-विंशे दाशति दानकर्मसु द्वितीयम् । दाशानिति (१, १,

१२) सिद्धम् क्लृप्तम्, तस्य चतुर्थ्यां रूपमिदं दाशुषे इति ।

(४) वहादिति मन्त्रे ‘अचोतलिङः’ (२, २, १२५) इति दीर्घः ।

अथ सप्तमी ।

दृष्टपाणिर्ऋषिः ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १०० १०१ १०२ १०३ १०४ १०५ १०६ १०७ १०८ १०९ ११० १११ ११२ ११३ ११४ ११५ ११६ ११७ ११८ ११९ १२० १२१ १२२ १२३ १२४ १२५ १२६ १२७ १२८ १२९ १३० १३१ १३२ १३३ १३४ १३५ १३६ १३७ १३८ १३९ १४० १४१ १४२ १४३ १४४ १४५ १४६ १४७ १४८ १४९ १५० १५१ १५२ १५३ १५४ १५५ १५६ १५७ १५८ १५९ १६० १६१ १६२ १६३ १६४ १६५ १६६ १६७ १६८ १६९ १७० १७१ १७२ १७३ १७४ १७५ १७६ १७७ १७८ १७९ १८० १८१ १८२ १८३ १८४ १८५ १८६ १८७ १८८ १८९ १९० १९१ १९२ १९३ १९४ १९५ १९६ १९७ १९८ १९९ २०० २०१ २०२ २०३ २०४ २०५ २०६ २०७ २०८ २०९ २१० २११ २१२ २१३ २१४ २१५ २१६ २१७ २१८ २१९ २२० २२१ २२२ २२३ २२४ २२५ २२६ २२७ २२८ २२९ २३० २३१ २३२ २३३ २३४ २३५ २३६ २३७ २३८ २३९ २४० २४१ २४२ २४३ २४४ २४५ २४६ २४७ २४८ २४९ २५० २५१ २५२ २५३ २५४ २५५ २५६ २५७ २५८ २५९ २६० २६१ २६२ २६३ २६४ २६५ २६६ २६७ २६८ २६९ २७० २७१ २७२ २७३ २७४ २७५ २७६ २७७ २७८ २७९ २८० २८१ २८२ २८३ २८४ २८५ २८६ २८७ २८८ २८९ २९० २९१ २९२ २९३ २९४ २९५ २९६ २९७ २९८ २९९ ३०० ३०१ ३०२ ३०३ ३०४ ३०५ ३०६ ३०७ ३०८ ३०९ ३१० ३११ ३१२ ३१३ ३१४ ३१५ ३१६ ३१७ ३१८ ३१९ ३२० ३२१ ३२२ ३२३ ३२४ ३२५ ३२६ ३२७ ३२८ ३२९ ३३० ३३१ ३३२ ३३३ ३३४ ३३५ ३३६ ३३७ ३३८ ३३९ ३४० ३४१ ३४२ ३४३ ३४४ ३४५ ३४६ ३४७ ३४८ ३४९ ३५० ३५१ ३५२ ३५३ ३५४ ३५५ ३५६ ३५७ ३५८ ३५९ ३६० ३६१ ३६२ ३६३ ३६४ ३६५ ३६६ ३६७ ३६८ ३६९ ३७० ३७१ ३७२ ३७३ ३७४ ३७५ ३७६ ३७७ ३७८ ३७९ ३८० ३८१ ३८२ ३८३ ३८४ ३८५ ३८६ ३८७ ३८८ ३८९ ३९० ३९१ ३९२ ३९३ ३९४ ३९५ ३९६ ३९७ ३९८ ३९९ ४०० ४०१ ४०२ ४०३ ४०४ ४०५ ४०६ ४०७ ४०८ ४०९ ४१० ४११ ४१२ ४१३ ४१४ ४१५ ४१६ ४१७ ४१८ ४१९ ४२० ४२१ ४२२ ४२३ ४२४ ४२५ ४२६ ४२७ ४२८ ४२९ ४३० ४३१ ४३२ ४३३ ४३४ ४३५ ४३६ ४३७ ४३८ ४३९ ४४० ४४१ ४४२ ४४३ ४४४ ४४५ ४४६ ४४७ ४४८ ४४९ ४५० ४५१ ४५२ ४५३ ४५४ ४५५ ४५६ ४५७ ४५८ ४५९ ४६० ४६१ ४६२ ४६३ ४६४ ४६५ ४६६ ४६७ ४६८ ४६९ ४७० ४७१ ४७२ ४७३ ४७४ ४७५ ४७६ ४७७ ४७८ ४७९ ४८० ४८१ ४८२ ४८३ ४८४ ४८५ ४८६ ४८७ ४८८ ४८९ ४९० ४९१ ४९२ ४९३ ४९४ ४९५ ४९६ ४९७ ४९८ ४९९ ५०० ५०१ ५०२ ५०३ ५०४ ५०५ ५०६ ५०७ ५०८ ५०९ ५१० ५११ ५१२ ५१३ ५१४ ५१५ ५१६ ५१७ ५१८ ५१९ ५२० ५२१ ५२२ ५२३ ५२४ ५२५ ५२६ ५२७ ५२८ ५२९ ५३० ५३१ ५३२ ५३३ ५३४ ५३५ ५३६ ५३७ ५३८ ५३९ ५४० ५४१ ५४२ ५४३ ५४४ ५४५ ५४६ ५४७ ५४८ ५४९ ५५० ५५१ ५५२ ५५३ ५५४ ५५५ ५५६ ५५७ ५५८ ५५९ ५६० ५६१ ५६२ ५६३ ५६४ ५६५ ५६६ ५६७ ५६८ ५६९ ५७० ५७१ ५७२ ५७३ ५७४ ५७५ ५७६ ५७७ ५७८ ५७९ ५८० ५८१ ५८२ ५८३ ५८४ ५८५ ५८६ ५८७ ५८८ ५८९ ५९० ५९१ ५९२ ५९३ ५९४ ५९५ ५९६ ५९७ ५९८ ५९९ ६०० ६०१ ६०२ ६०३ ६०४ ६०५ ६०६ ६०७ ६०८ ६०९ ६१० ६११ ६१२ ६१३ ६१४ ६१५ ६१६ ६१७ ६१८ ६१९ ६२० ६२१ ६२२ ६२३ ६२४ ६२५ ६२६ ६२७ ६२८ ६२९ ६३० ६३१ ६३२ ६३३ ६३४ ६३५ ६३६ ६३७ ६३८ ६३९ ६४० ६४१ ६४२ ६४३ ६४४ ६४५ ६४६ ६४७ ६४८ ६४९ ६५० ६५१ ६५२ ६५३ ६५४ ६५५ ६५६ ६५७ ६५८ ६५९ ६६० ६६१ ६६२ ६६३ ६६४ ६६५ ६६६ ६६७ ६६८ ६६९ ६७० ६७१ ६७२ ६७३ ६७४ ६७५ ६७६ ६७७ ६७८ ६७९ ६८० ६८१ ६८२ ६८३ ६८४ ६८५ ६८६ ६८७ ६८८ ६८९ ६९० ६९१ ६९२ ६९३ ६९४ ६९५ ६९६ ६९७ ६९८ ६९९ ७०० ७०१ ७०२ ७०३ ७०४ ७०५ ७०६ ७०७ ७०८ ७०९ ७१० ७११ ७१२ ७१३ ७१४ ७१५ ७१६ ७१७ ७१८ ७१९ ७२० ७२१ ७२२ ७२३ ७२४ ७२५ ७२६ ७२७ ७२८ ७२९ ७३० ७३१ ७३२ ७३३ ७३४ ७३५ ७३६ ७३७ ७३८ ७३९ ७४० ७४१ ७४२ ७४३ ७४४ ७४५ ७४६ ७४७ ७४८ ७४९ ७५० ७५१ ७५२ ७५३ ७५४ ७५५ ७५६ ७५७ ७५८ ७५९ ७६० ७६१ ७६२ ७६३ ७६४ ७६५ ७६६ ७६७ ७६८ ७६९ ७७० ७७१ ७७२ ७७३ ७७४ ७७५ ७७६ ७७७ ७७८ ७७९ ७८० ७८१ ७८२ ७८३ ७८४ ७८५ ७८६ ७८७ ७८८ ७८९ ७९० ७९१ ७९२ ७९३ ७९४ ७९५ ७९६ ७९७ ७९८ ७९९ ८०० ८०१ ८०२ ८०३ ८०४ ८०५ ८०६ ८०७ ८०८ ८०९ ८१० ८११ ८१२ ८१३ ८१४ ८१५ ८१६ ८१७ ८१८ ८१९ ८२० ८२१ ८२२ ८२३ ८२४ ८२५ ८२६ ८२७ ८२८ ८२९ ८३० ८३१ ८३२ ८३३ ८३४ ८३५ ८३६ ८३७ ८३८ ८३९ ८४० ८४१ ८४२ ८४३ ८४४ ८४५ ८४६ ८४७ ८४८ ८४९ ८५० ८५१ ८५२ ८५३ ८५४ ८५५ ८५६ ८५७ ८५८ ८५९ ८६० ८६१ ८६२ ८६३ ८६४ ८६५ ८६६ ८६७ ८६८ ८६९ ८७० ८७१ ८७२ ८७३ ८७४ ८७५ ८७६ ८७७ ८७८ ८७९ ८८० ८८१ ८८२ ८८३ ८८४ ८८५ ८८६ ८८७ ८८८ ८८९ ८९० ८९१ ८९२ ८९३ ८९४ ८९५ ८९६ ८९७ ८९८ ८९९ ९०० ९०१ ९०२ ९०३ ९०४ ९०५ ९०६ ९०७ ९०८ ९०९ ९१० ९११ ९१२ ९१३ ९१४ ९१५ ९१६ ९१७ ९१८ ९१९ ९२० ९२१ ९२२ ९२३ ९२४ ९२५ ९२६ ९२७ ९२८ ९२९ ९३० ९३१ ९३२ ९३३ ९३४ ९३५ ९३६ ९३७ ९३८ ९३९ ९४० ९४१ ९४२ ९४३ ९४४ ९४५ ९४६ ९४७ ९४८ ९४९ ९५० ९५१ ९५२ ९५३ ९५४ ९५५ ९५६ ९५७ ९५८ ९५९ ९६० ९६१ ९६२ ९६३ ९६४ ९६५ ९६६ ९६७ ९६८ ९६९ ९७० ९७१ ९७२ ९७३ ९७४ ९७५ ९७६ ९७७ ९७८ ९७९ ९८० ९८१ ९८२ ९८३ ९८४ ९८५ ९८६ ९८७ ९८८ ९८९ ९९० ९९१ ९९२ ९९३ ९९४ ९९५ ९९६ ९९७ ९९८ ९९९ १०००

आनीयप्रापय । सोऽग्निर्विशिष्यते । ‘अमर्त्य’ मरण-रहित ! हे
‘जातवेदः’ जातानां वेदितः ! कौटुम्भं राधः ? ‘विवस्वत्’ विशिष्ट-
निवासोपेतम् । ‘चित्र’ नानाविधम् । किञ्च । ‘अथ’^(१) अस्मिन्
दिने ‘उषर्बुधः’ उषःकाले प्रबुद्धान् देवानावह ^(२) ॥ ६ ॥ ४०

हे ‘वसो’ वासक ! अग्ने ! ‘चित्रः’ दर्शनीयस्त्वं ‘जत्या’^(१)
रक्षया सह ‘राधांसि’ धनानि ‘नः’ अस्मभ्यं ‘चोदय’ प्रेरय ।
‘अस्य’ लोके परिदृश्यमानस्य ‘राधः’ धनस्य त्वं ‘रघोः’^(२)

४१ उत्तरार्चिकस्य ८, १, ३, १ ।

(४)—ज्या-इति निपातस्य च (६, २, १४६)-इति मन्त्रे दीर्घः ।

(६)—हे अमर्त्य, जातवेदः, अग्ने ! राधः स्वरूपं विवस्वत् तमसां विवासनकरम्
उषसः स्वरूपं चित्रं विचित्रं पूष्यं वा ज्योतिः, अस्यां च उषर्बुधोदेवान् दास्यसे अज-
मानाय अथ मम आवह-इत्यर्थो वि० स्यात् ।

(१)—अमर्त्ये रूपम् अतियुनीत्यादिना सिद्धम् । सद्यर्थे तृतीया (१, २, १८) ।

(२)—रघोरिति रंजते रूपम्, रंजतिश्च गतिकर्मसु पञ्चविंशतितमः—नि० २, १४ ।

^१ ^१ ^{५२} ^{२१} ^१ ^{११}
 I त्वन्ना^{२३}श्चित्र जत्या । वसोराधा । सिचोदा^{१५}या^{२३}
^१ ^२ ^५ ^१ ^{२२} ^१ ^२ ^{१२} ^५
 आस्यारा^{२३}याः । त्वमग्ने । रयाइरासा^{३३} । बीदागा
^५ ^{२१} ^२ ^१ ^५ ^५ ^५
 २३४धाम् । तुचा^{२३}हाइ । तुना । औ^३होवा । हो^५पू
 इ । डा ॥३६॥४१

अग्निं रंक्षिता नेता भवसि । अतः कारणात् अस्मभ्यं धनानि
 प्रेरयेत्यर्थः । अपिच 'नः' अस्माकं 'तुचे' [अपत्यनामैतत्
 (नै०२,२,१) अपत्यय अपतन-हेतु-भूताय पुत्राय 'गाधं'
 प्रतिष्ठां (१) 'तु' क्षिप्रं (१) 'विदाः' सन्धय (४) ॥ ७ ॥ ४१

I भारद्वाजऋषिः, गाधम् ।

इह विवरणकारः—“रघो-ऋचः सारथि-वाची, स इह प्रेरकत्वसामान्यात् चग्नौ
 प्रयुक्तः, प्रेरयितासि दातासीत्यर्थः” ।

(२)—“गाध-ऋचोऽयमगायमुदकमित्येवमादिषु प्रयोगेषु उदकमध्ये वा भूमिःपाद-
 योराश्रयत्वं प्रतिपद्यते, तस्मात् वाचकः ; इह तु स्थानसामान्यादायस्यस्थाने प्रयुक्तः”-
 इति वि० ।

(३)—“तु-इति पादपूरणः”-इति वि० ।

(४)—“विदाः वेत्स्य आनीचि, ज्ञानेनात दानं लब्धते, देहोत्सर्गः”-इति वि० ।

* इति ग्रामे गेय-गाने प्रथमः प्रपाठकः ॥१॥

२१क,

अष्टादशो ।

(विरूपकृषिः)

२७ २ १ २ २ १ २ २ २ १ २ २
 त्वमित्सप्रथा अग्ने त्रातर्षतः कविः । त्वां विप्रासः

२ १ २ २ १ २
 समिधान दीदिव आ विवासन्ति वेधसः ॥ ८ ॥ ४२

५२ २ १ २ २ १ २ २ १ २ २ १
 I द्वाउत्वमित्सप्रथाअसिद्वाउ । आग्नेत्रातः । ऋताः
 ० २२ २ १ २ २ १ २ २
 कवा२३४इः । द्वाद्वाइ । त्वांविप्रासः समिधा ।
 १ २ २ २ २ १ २ २ २ २ २ २
 नादीदिवा३४ः । द्वाद्वाइ । आविवासा३४द्वाद्वाइ । तिवो
 ५ ४ ५
 २३४वा । धापूसोईद्वाइ ॥ १ ॥

५ ५ २ १ २ २ २ ५
 II त्वंत्वाईमे । इशप्राथयायासाइ । आ२३४सी ।
 १ २ २ २ १ ० २ ५ १ २ २ २
 आग्नेत्रातः । ऋताःकवा१इः । का२३४वीः । त्वांविप्रासः
 हे 'अग्ने' ! 'त्रातः' रक्षक ! 'ऋतः' (१) सत्यभूतः 'कविः

I, II अनयोः गौतमम् नाम ।

४२ नास्तीयमुत्तराच्चिके । २२

(१)—ऋतमिति सत्यमाससु षष्ठम--नि० २, १० ।

चन नुपमाते पुरुसृष्ट्सूनीतो सुयशस्तरम् ॥८॥४३

I आनोअग्नेवयोवृधम् । ए३४ । रया३४५इम् ।

पावा३काशा३सा३३याम् । राखाचनउपमाते । पूरु-

सृष्टा३म् । सुनाइताइ३इ३इ । यशस्तराम् । औ३३

दोवा । दो३पूइ । डा ॥ ३ ॥४३

हे 'अग्ने' ! 'पावक' शोधक ! 'वयोवृध' अस्मत्त्व वरिष्ठं 'शंस्य' स्तुवन्तं 'रयि' धनं 'नः' अस्मभ्यम् आभरेति शेषः । आहृत्य च हे 'उपमाते ! उपास्मात्समीपे मातिर्घृतमित्युपमातिः, हे तादृश ! अग्ने ! (१) 'नः' अस्मभ्यं 'सुनीती !' सुनीत्या शोभन-नयनेन (२) 'पुरुसृष्ट' बहुभिः सृष्टृष्वीयं 'सुयशस्तरम्' अत्यन्त-स्वभूतं कौर्ति-धनं 'राख' (३) देहि ॥

४३ नास्तूयमुत्तराचिके । २३

I अग्निच्छविः, आयुः ।

(१)—“उपमातिः उपमाता निर्माता, तस्य सम्बोधनम्, हे उपमाते ! अहः ! इत्यर्थः । एतदुक्तं भवति—त्वमेवास्मकं अहः, त्वमेवास्मकं शरीरस्थित्यर्थः धनं देहीत्यर्थः”—इति वि० ।

(२)—“नीतिशब्दोभार्जवचनः, तस्मादिदं तृतीया, सुनीत्या सुमार्जे च प्रतिपद्यादिने-त्यर्थः”—इति वि० ।

(३)—रातिदान-कर्मसु चतुर्थः—नि० २, २० ।

III योविश्वाद्यतेवस्वोदाओदाइण । हाता२मंद्रेजन
नाम् । ओइहा । ओइहाइणइ४मइ४धोर्नपा । चाप्रथ
मानायस्माइ । ओइहा । ओइहाइणइ४ । प्रस्तीइ४माया
इ । तुवोइ४वा । ग्रापूयोईहाइ ॥ ६ ॥

IV योविश्वाद्यतेवसुईण । ज्ञेतामंद्रोजनानाम् । मा
धोर्नापौ । वा३२ । चाप्रथमान्यसौ । प्रास्तो१मायौ ।
वा३२ । त्वग्रये । इडा२३भा३४३ । ओ२३४५ इ । डा॥आ

‘हीता’ देवानामाह्वाता ‘मन्द्रः’ मीढनः^(१) यः अग्निः ‘विष्ठा’^(२)
सर्वाणि ‘वसु’^(३) वसूनि धनानि ‘जनानां’^(४) जनेभ्यः ‘दयते’

III, IV अनयोः अग्निऋषिः, दीर्घश्रवसम् ।

(१) — 'मदि' कृति-मोद-मद-सम्प-कान्ति-गतिषु-इत्यस्य रूपम् । "मम्भः कृत्यः" इति वि० ।

(२)—सुपां सु सुमित्यादिना (०, १, २६) शस आत्ते रूपम् ।

(३) —“एकवचननिदं बहवचनस्य स्थाने”—इति वि० । परं, ‘सुपां सुसुमिति (०, १, २९) मसीकस्यपि सिद्धयति ।

(४) — 'चतुर्थ्यर्थे वङ्लं ह्रस्वसि (६, १, ११) - इति षष्ठी । वि० मते तु ज्ञानाणां स्तुत्यः-
इत्येवमन्वयः ।

इति चतुर्थो दंशति ॥

प्रयच्छति । तस्मै 'अस्मै' अग्नये 'मधोः' (५) न' मदकरस्य
सोमस्त्रेव 'प्रथमानि' मुख्यानि 'पात्रा' पात्राणि 'स्तोमाः'
स्तोत्राणि 'प्र यन्ति' गच्छन्ति ॥१०॥ ४४

इति सावसाचार्य-विरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोऽर्चिके
प्रथमस्याध्यायस्य चतुर्थःऽण्डः ॥ ४ ॥

अथ पञ्चम-खण्डे—

सेयं प्रथमा ।

(वामदेवऋषिः)

१ १ २ १ १ २ २ १ १ २ २ १ २ २ १ २ १ २
एनावो अग्निन्नमसोर्जीनपातमाहुवे । प्रियं

45

१ २ १ १ २ १ २ २ १ २ १ २ १ २
चेतिष्ठमरतिस्वध्वरं विश्वस्य दूतममृतम् ॥१॥ ४५

४५ उत्तरार्चिकस्य १, २, १३ १ ।

(५)—'सुप्तिङ्प्रत्ययलिङ्गेति' (१. ४, ८८) भाष्य-वचननात्, इह लिङ्-व्यत्ययेन
रूपम् ।

५२ २ २ ४ ५ १ २ २ २ २ २
I एनावोअग्निन्नामसा । ऊज्जोनपा । तामा१

१ २ २ १ २ १ १
बुवे२ । प्रायश्चेतिष्ठमरतिम् । सुवाध्वा१रा२म् । विश्वा

१ १ १ १ १ १ १
स्या१दू२ । ताममृतम् । इडा२३भा३४३ । ओ३३४५

५
इ । डा ॥ ८ ॥

५२ २ २ २ २ १ २ २ २ १ २
II एनावोअग्निन्नामसाहाउ । ऊज्जोनपा । तामा

२ १ २ २ २ २ २
१ऊवे२३ । हाउ । प्रायश्चेतिष्ठमरतिम् । सुवाध्वा१

१ १ १ १ १ १ १
रा२३म् । हाउ । विश्वास्या१दू२३ । हाउ । ताम-

२ १ २ १ १ १ १
मृतम् । इडा२३भा३४३ । ओ२३४५इ । डा ॥ ९ ॥

५२ ४ २ ५ २ ४ ५ ४ २ २ २ २ २ २ २ २
III एनावोअग्निमेधुनमसा । ऊज्जोनपातमाबुवे ।

१ २ १ २ १ २ १ २
प्रा२३याम् । चाइतिष्ठम् । आरतिम् । सुवाध्वा१

१ १ १ २ १ २ १ २
रा२म् । विश्वास्या१दू२ । ताममृतम् । इडा२३भा

१ ५
३४३ । ओ२३४५इ । डा ॥ १० ॥

I, II अनयोः गीतमञ्चविः, आग्नेयं नाम ।

IV एना वो अग्निन्नमसो । जोनपोवा । तामाहुवे ।

प्राश्नयाम् । चाइतिष्ठम् । राश्नतीम् । स्वध्वरम् ।

विश्वस्याश्नदू । ताममृतम् । इडाश्नभाश्नदू । ओश्नदू ।

डा ॥११॥४५

‘जर्जः’ (१) बलस्य ‘नपात’ पुनः ‘प्रियम्’ अस्माकं, ‘चेतिष्ठम्’
(१) अतिशयेन आतारं प्रश्नातारं प्रश्नापकं वा । ‘अरति’
गन्तारं स्वामिनं वा ‘स्वध्वरं’ सुयज्ञं, ‘विश्वस्य’ सर्वस्य यजमानस्य
‘दूतम्’ ‘अमृतं’ नित्यम् ‘अग्निम्’ ‘एना’ (१) एनेन ‘नमसा’
स्त्रोत्रेण [यद्यप्यत्रान्वादेशीनास्ति तथापि छान्दसत्वादिदं
शब्दस्यैनादेशः] हे स्तोतारः । ‘वः’ युसदर्थम् ‘आहुवे’ (४)
आह्वयामि ॥१॥४५

III, IV अनयोः गीतमन्त्रविः, मनान्धं नाम ।

(१)—“जर्जः अन्नं, तस्मात् नपातं पौनः ; कथं पुनरसौ अन्नस्य पौनः ? अन्नादि
वत् आचरेत्, वक्षान्धमनानरथ आचरेत्, एवमग्रे रजस्य पौनः”-इति वि० ।

(२)—चेतइति प्रश्ना-नामसु तृतीयम्, नि० १, ८ । अथवा ‘चित्ती सम् ज्ञाने’ अस्मि,
तृचि ‘तुम्हन्सि (५, १, १११)-इतीष्टनि रूपम् ।

(३)—सुपां सुसुमित्यादिना तृतीयाया आत्मे रूपम् ।

(४)—सम्प्रसारणं वाङ्मलात् ६, १, १४ ।

अथ तृतीया ।

सोभरिर्ऋग्भिः ।

^{१२} अदग्भिं ^{११११११} गातु ^{११} वित्तमो ^{११} यस्मिन् ^{११} व्रतान्यादधुः । उपौषु ^{११}

^{१११} आतमार्यस्य ^{११} वर्धनमग्भिं ^{११} नक्षन्तुनोगिरः ॥ ३ ॥ ४७

I अदग्भिं ^{११} गातुवित्तमादधुः । यस्मिन् ^{११} व्रतानि यादधुः ।

^{११} उपौषु ^{११} आदधुः । ^{११} चादधुः । ^{११} तमारि ^{११} यस्य ^{११} वर्धनम् । ^{११} अग्रा-

^{११} दधुः । ^{११} चादधुः । ^{११} तुनोगिरः । ^{११} इडादधुः । ^{११} ओदधुः

^{११} ४५इ । डा ॥ १२ ॥ ४७

“मादधु”, “मात्रोः”—इति पाठो । “द्वयं”, “द्वय”-
इति च ॥ २ ॥ ४७

‘यस्मिन्’ अग्नौ ‘व्रतानि’ कर्माणि (१) ‘आदधुः’ यजमानाः

४७ उत्तराक्षिकस्य ७, १, ११, १ ।

I कौशिकऋग्भिः, गात्रिकऋग्भिः ।

अथ तृतीया ऋग्भिः कौशिकऋग्भिः, गात्रिकऋग्भिः च—‘मत्तासु’ तं ‘मादधु’
‘मत्तासु’ अपत्यम्, ‘मादधु’ अग्नौ निमातृमृतेषु ‘मत्तासु’ उदकेषु उदकार्यम् समिधते-
इति वि०-सम्मतोऽर्थः । मत्ता-इति अपत्य-नामसु पठम्, जि० १, १, १; मत्तासु उदकनामसु
पठम्, जि० १, १२ ।

(१)—व्रतमिति कर्म-नामसु पठम्, जि० २, १ ।

I अग्निर्वयथाइ । पुरोइचाइताः । ग्रावाणोव । चिराइ
ध्वाराइ । चचयामिमरुतोब्रह्माणस्याताइ । दाइवाइ
आवाइः । वरोइइवा । णापुयोइचाइ ॥ १४ ॥

II अग्निर्वयथाओइओचाइ । पुरौवाओइइवा । चि
ताः । ग्रावाणोव । चिरौवाओइइवा । ध्वराइ । चचौइओ
यामिमरुतोब्रह्माणस्याताइ । दाइवाइआवाइः । वरो
इइवा । णापुयोइचाइ ॥ १५ ॥ ४८

‘उक्ते’ स्तान्-शस्त्रात्मके ‘अध्वरे’ हिंसा-रहिते अस्मिन् यज्ञे
‘अग्निः’ ‘पुरोहितः’ यज्ञात्पुरतः उत्तरवेद्याम् ऋत्विग्भिर्निहितो-
ऽभूत् । तथा ‘ग्रावाणः’ सोमाभिषवार्थं पुरतोनिहिताः । ‘बर्हिः’
च पुरतोनिहितम् आसादितम् । एवं सामग्रां सत्यां हे ‘मरुतः’
एकोनपञ्चाशत्तृदशाः ! हे ‘ब्रह्मणस्पते’ स्तोत्रस्य पालक !
एतन्नामक ! देव ! हे ‘देवाः’ द्योतनादि-गुण-युक्ताइन्द्रादयः !
‘वरेण्य’ वरणीयं भजनीयम् ‘अवः’ रक्षणम् ‘ऋचा’ सूक्त-रूपया

I, II अनयोः वार्हदुकथं नाम ।

अथ पञ्चमी ।

सुदोतिर्ऋषिः पुरुमीढोवाक्कश्चोवा ।

२ १ २ २ १ २ २ १ २ २ १ २ २ २
अग्निमोडिष्ठावसे गाथाभिः शीर-शोचिषम् । अग्निं

२ १ २ २ १ २ २ १ २ २ २ २
राये पुरुमीढः श्रुतन्नरोग्निः सुदोतयेऋदिः ॥ ५ ॥ ४८

स्तुत्या 'वः' युष्मान् 'यामि' मरुरहं याचामि (१) [याचतेर्लटि
रूपम् । वर्षलोपश्चादसः (२) ॥

“मरुतोब्रह्मणस्पतिर्देवाः”—इति त्रौष्णामंत्रितत्वेन ऋद्धोगाः
पठन्ति । मरुतोब्रह्मणस्पतिं देवान्—इति द्वितीयान्तत्वेन
वदृचाः ॥ ५ ॥ ४८

हे 'पुरुमीढ' त्वम् (१) 'अग्निम्' 'अवसे' रक्षणाय 'ईडिष'
स्तुहि 'गाथाभिः' [गाथेति-वाङ्नाम (१, ११, ३६)] । मन्त्ररूपा

४८ नास्तीयमुत्तराच्चिके । २६

(१)—यामीति याचाकर्मसु द्वितीयमस्ति पठितम् (जि० २, १८), तदनुचितेन
याचतेर्लौपायासः कथं स्वीकृतमिति चिन्तनीयम् ।

(२)—इह उक्त्ये अक्षरे पुरोहितमग्निं, यावाच, वरिः, मरुतः, ब्रह्मणस्पतिः ।
अथ वदृचत्ययः स्वीकार्यः ।

(१)—‘हे पुरुमीढ ! मदीयान्तरात्तम् !’—इति चि० ।

५ ४ ३ २ १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

I अग्निमोडिवा^{१४}ओ^{१५}दीवा^{१६} । आवसि^{१७} । गायाभिः^{१८}श्री^{१९} ।

रशो^{२०}चा^{२१}र^{२२}इ^{२३}षाम^{२४} । अग्नि^{२५}राया^{२६}इ^{२७} । पु^{२८}रु^{२९}मा^{३०}र^{३१}इ^{३२}दी^{३३} ।

श्रु^{३४}त^{३५}न्न^{३६}रो^{३७} । अग्निः^{३८}सू^{३९}र^{४०}दी^{४१} । तया^{४२}इ^{४३}च्छा^{४४}र^{४५}इ^{४६}पू^{४७}दी^{४८}ई^{४९}पू^{५०}ई^{५१} ।

दक्षा^{५२}य्या^{५३}र^{५४}इ^{५५}पू^{५६} ॥ १६ ॥ ४८

भिर्वाभिः] कीदृशम् ? 'श्रीरशोचिषं' श्रयन-स्वभाव-रोचिषं (१) तदा 'राये' धनाय ईडिष । 'श्रुतम्' (२) एनं 'नरः' अन्येपि यजमानाः (३) स्तुवन्ति स्वार्थम् । तस्मात् 'सुदीतये' (४) मद्यम् 'अग्निः' (५) त्वयाभिष्टुतः सन् 'हृदिः' गृहं (६) प्रयच्छत्स्वित्थेवं सुदीतिः पुरुमौठं ब्रूते ॥

I पोरुमौठम् ।

(१)—'श्रीरं आपि, श्रोचिदीप्तिः ; आपिनी दीप्तिर्यज्ञासौ श्रीरशोचिः, तं श्रीर-श्रोचिषम्, आपि-दीप्तिमित्यर्थः । अथवा जठरात्मना आनयसीया दीप्तिर्यज्ञ-इति वि० । "अनुश्रायिमिति वा आशीर्नामिति वा"-इति मै० ४, १, १४ । श्रीर अग्नी-तैरेति भावः ।

(२)—'श्रुतं निष्क्रान्तम्'-इति मि० ।

(३)—नर इति मनुष्य-नामसु यजमानानां चतुर्थं पदम्, मि० १, १ 'नरः प्रथमैक यजनमिदं (मि० १, १, १) द्वितीयैक यजनस्य स्थाने द्रष्टव्यम्, नरं नराकारम्, इति वि० ।

(४)—'श्रोमनस्य दानस्यार्थाय'-इति वि० ।

(५)—'अग्निः प्रथमैक यजनमिदं द्वितीयैक यजनस्य स्थाने'-इति वि० ।

(६)—हृदि इति गृहनामसु अजविंशतितमम् मि० १, ४ । 'हृदिः प्रथमैक यजन-मिदं चतुर्थैक यजनस्य स्थाने द्रष्टव्यम्, हृदिषे गृहस्यार्थायेति यावत्'-इति वि० ।

अथ षष्ठी ।

प्रस्कण्वृत्तिः ।

१ १ २ १ १ २ १ १ २ २ १ २ १ १
 अधि अत्कर्ण वज्रभिर्देवैरग्ने सयावभिः । आ सी-
 १ १ २ २ १ २ २ १ २ २ १ २ २ २
 दतुवर्हिषिमिचो अर्यमाप्रातर्यावभिरध्वरे ॥६॥

१ १ १ ५ ४ ५ १ १ २
 I अधोः । अ२३४ । धिअत्कर्णव । ज्ञिभाइः । देवै-
 २ १ १ २ १ १ २ २ २ १
 रग्ने सयावा२३भिः । आसीदतुवर्हिषिमिचो अर्या२३मा ।
 २ १ १ १ ५ २ २ १ १ १
 प्रातर्या२३वाइ । भा२इरा२३४ औहोवा । २२३ । ध्वर
 आ ॥१॥५०

“अग्निः सुदीतये हृदिः”-इति छन्दोगाः । अग्निं सुदीतये
 हृदिः-इति बह्वचाः ॥ ५ ॥४८

हे ‘अत्कर्ण’ अवण-समर्थाभ्यां कर्णाभ्यां युत ! अग्ने !
 अस्मदीयं वचनं ‘अधि’ (१) शृणु । यः ‘मित्रः’ देवस्य ‘अग्नौः’
 ‘प्रातर्यावभिः’ प्रातःकाले देव-यजनं गच्छद्भिः ‘देवैः’ सर्वैः ‘सयावभिः’

५० नास्तीयमुत्तराच्चिके । २७

I कर्णव्यवसम्, प्रास्कण्वं वा ।

(१)—“अ शृणुषु छन्दस्य छन्दसि (६, ४, १०२)”-इति चेद्विः ।

अथ सप्तमी ।

सौभरिर्ऋषिः ।

१२२२ १२२२३ १ २ ३ १ २ १ २
 प्रद्वैवोदासो अग्निर्देव इन्द्रोऽन मन्मना * । अनु

१ १ २ १ १ २ २ २ १ १ २ २ २ ३ १ २
 मातरं पृथिवीं वि वावृते तस्यौनाकस्य शर्मणि ॥७॥५१

५ २ २ २ ४ ५ २ २ १ २ १
 I प्रद्वैवोदासोऽग्निः । देवइन्द्रोऽनमन्मना † । अनुमा२३

‘आहवनीयाग्निना त्वया समान-गतिभिः अन्यैः बह्विभिः’ देवैः
 सह ‘अध्वरे’ क्रतु-निमित्ते ‘बर्हिषि’ दर्भे ‘आसीदतु’ उपविशतु ॥

“आसीदतु बर्हिषि मित्रोऽअर्यमा प्रातर्यावभिरध्वरे”-
 इति छन्दोगाः, “आसीदन्तु बर्हिषि मित्रोऽअर्यमा प्रातर्या-
 वाणो अध्वरम्”-इति बह्वृचाः ॥ ६ ॥५०

‘देवः, द्योतमानः इन्द्रः परमैश्वर्य-युक्तः (१) ‘दैवोदासः’ दिवो-

५१ उत्तरार्चिकस्य ७, १, ११, ३ ।

I दैवोदासम् ।

* ‘मय्यना’-इति अन्त्यस्थ-मध्य-पाटो बहुपुस्तके

† गानग्रन्थे सर्वत्रैव प्रायः “मय्यना”-इति अन्त्यस्थ-मध्य एव पाठः ।

(१)—‘बह्विभि वोढृभिः देवैः अन्यैः अग्निभिः’-इति वि० ।

(१)—‘इदि’ परमैश्वर्ये तस्मा दौणादिके-प्रत्यये रूपम् ।

२३क,

अथाहमी ।

मेधातिथिर्मेधातिथिसोभाहमी । [इयमैद्रीत्युक्तमेव] ।

२२ १२ २२ २ १ २ २ १ २ २ १ २ २
अधम्यो अधवा*दिवोबृहतोरोचनादधि ।

१ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १
ता । रं पृथिवीं विवावृताद् । तस्थौ नारुका । स्याश-
२ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १
र्मणि । इडा रुभा रुध । ओ रुध रुध । डा ॥ १८ ॥ ५१

दासेनाह्वयमानः 'अग्निः' 'मातरं' सर्वस्य लोकस्य धारणात्
पृथिवी माता, ताम्, पृथिवीम् 'अनु' (१) प्र वि वाहते' देवान् प्रति
हविर्वोढुं विशेषेण प्रवर्तयति । यस्मादेनमग्निं दिवोदासः 'मउमना'
बलेन (१) आनुहाव तस्मादयम् अग्निः 'नाकस्य' स्वर्गस्य
शर्मणि गृहे (२) स्थायतन एव 'तस्थौ' अतिष्ठत् (३)

“अग्निर्देव इन्द्रः”-इति, “नाकस्य शर्मणः”-इति च
छन्दोगाः । “अग्निर्देवा अच्छ”-इति “नाकस्य सामवि”-इति
च बह्वृचाः ॥ ५१

* “अधम्यो”-इति अन्यस्य-मध्य-पाठो बहुपुस्तके ।

(२)—‘अग्निति पादपूरणः’-इति वि० ।

(३)—मउमनेति तृतीयाणां बलनामसु पञ्चविंशतितमम् नि० २, ८ ।

(४)—शर्मेति गृहनामसु षोडशतमम्, नि० २, ४ । इह वि०—‘वैशुमीह्यग्निः’
स्वेन बलेन भवान् घ्नन् पृथिवीं वर्णयति, प्रतस्थौ प्रतिष्ठते च, स्वेनैव बलेन गच्छती-
त्यर्थः, कपुनर्गच्छति ? उच्यते—नाकस्य शर्मणि दुलोकस्य सम्बन्धिनि गृहे, दुलोक
यद् गृहं तस्मिन् गच्छतीत्यर्थः ।

(५)—अचि अनुतो न शब्दः पादपूरणार्थ एवेतीह न आख्यातः ।

१ १ २ क १२ १ २३ १ १ २
अथा वर्द्धस्व तन्वा गिरा ममा जाता सुक्रतो पृण ॥८॥५२

५ २ ४ ५ १ २ १ २ २
I अधमा*ओवा । धवादा१इवा२ः । बृहतीरो-
१ १ २ १ २ १ २ १ २
चाना१दाधी२ । आ । यौ । दौदो३ । वा । वर्द्धस्वत-
२ १ २ १ २ २ २ २
न्वा । गाइरा१ममा२ः । आजतासी । दौदो३वा३४ ।
५ २ २ २ १ १ १ १
वा दाउवा३ । क्रतोपृणा२३४५ ॥ १८ ॥५२

हे 'इन्द्र !' 'अध' अधुना (१) । 'ज्म' जमन्ति गच्छन्त्यस्या-
मिति उमा पृथिवी, (२) तस्याः सकाशात् । 'अध वा' अपिवा
व अन्तरिक्षात् 'बृहतः, महतः रोचनात् नक्षत्रैर्दीप्यमानास्वर्गाद्वा
आगत्य । 'अधि' पञ्चम्यर्थनुवादो (३) 'अथा' (४) अनया

५२ नास्त्युत्तराश्विके । २८

I सोक्रतवम् ।

* गान-ग्रन्थे प्रायः सर्वत्रैव "अधमा"-इति अन्यस्य-मध्य
एव पाठः ।

(१)—वेदे प्रायः अ-धयो रैकम्, प्रयुज्यते च धरव बद्धव, तथाचेहैवमन्त्रे अवेत्यर्थे
अध, अवेत्यर्थे अधवेति । अध अन्तरम्, अधुमेत्यर्थसु पञ्चम्यर्थः ।

(२)—उमेति पृथिवी-नामसु तृतीयम् नि० १, १ ।

(३)—"तथाच अधिपरी अनर्थकौ (१, ४, ८१)" इति कर्मप्रवचनोपे मतिपञ्च आ-
भावात् "अतिर्नबौ (८, १, ७०)" इति निघातो न ।

(४)—शान्दस्यमादनादेशाभावे रूपम् ।

अथ नवमी ।

विष्णामिचन्द्रभिः ।

१ २ १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

कायमानोवना त्वं यन्मातृरजगन्नपः । न तत्ते

अग्ने प्र मृषे निवर्त्तनं यदूरे सन्निधा भुवः ॥ ८ ॥ पू३

I कायमानोपूवनातुवाम् । यन्मातृरा । जागन्ना

२३४पाः । न तत्ते अग्ने । प्रमृषेद्वाद्वा । निवर्त्ता २३४

‘तन्वा’ (५) तथा, विस्तृतया ‘ममा’ मदीयया गिरा स्तया ‘वर्षस्व’
वृद्धे भव । हे ‘सुक्रतो ! शोभनव्रकर्मवन्दि ! ‘जाता’ (१)
जातान्मदीयान् जनान् अभिलषितैः फलैरापूरय (७) ॥ ८ ॥ पू३

हे ‘अग्ने’ ! ‘वना (१) वनानि काननानि भक्षितुं ‘काय-

पू३ नास्तूयमुत्तराच्चिके । २८

(५)—‘तन्वा शरीरेणेति वि० ।

(१)—जातेति सुपांसुसुमित्यादिना (७, १, २८) शसञ्चाले रूपम् । ‘जाता
जातानि ममापत्यानि’-इति वि० ।

(७)—‘पृष्ठ प्रीक्षयेत्यर्थः’-इति वि० ।

(१)—सुपामित्यात्वे (७, १, २८) रूपम् । ‘वन-शब्देनात्र वनावयवकाष्ठानि-
इति वि० ।

नाम् । यद्गुरारुइसान् । इहाभुवा । औइहोवा ।
 दोपुइ । डा ॥ २० ॥

II एकाया । मानो । वनात्वरुइवाम् । औइ ।
 तूरुइवाम् । उहुवाहाइ । औइहोइइ । यन्माट्टरा ।
 जागन्नारुइपाः । आरुइपाः । उहुवाहाइ । औइहो
 इइ । नतत्तआ । गारुइप्रमृषाइ । निवारुत्तारुइ
 नाम् । तारुइनाम् । उहुवाहाइ । औइहोइइ ।
 यद्गुरेसाम् । इहाभूरुइवाः । भूरुइवाः । उहुवाहा
 इ । औइहोइइ । यारुइऔहोवा । ऊरुइपा ॥ २३ ॥ २३
 मानः (१) कामयमानः त्वं 'यत्' यस्माकारणात् तानि विहाय
 'माट्टः' (२) माट्टभूता 'अपः' 'अजगन्' (४) अगमः गतवानसि ।

I, II अनयोः काणवं नाम ।

(१)—'चायृ पूजा निशामनयोरित्यस्य चकारस्य ककारापत्या रूपम्'-इति वि० ।

"कायमान चायमानः कामयमान इति वा" -इति नै० ४, २, १४ ।

(२)—'मातरइति प्रथमा-बहुवनानां नदी-नामसु दृश्यते, नि० १, १९, ९' । इह
 मातरिति सुपांसुलुनित्यादिना (७, १, ९८)-शसि पूर्वसवर्षदीर्घे रूपम् ।

(४)—वर्तमाने लुक् (९, ४, ६) : श्लोकादेशः, प्रथमपुरुषो बहुवचनस्य व्यत्ययेन ।

कण्ठऋषिः ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४
नि त्वामग्नेमनुर्दधे ज्योतिर्जनाय शश्वते । दोदेय
१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४
कणश्चतजातउक्षितोयं नमस्यन्ति कृष्टयः ॥१०॥५४

अस्य प्रविष्टत्वाच्छान्तोवर्त्तने । 'तत्' तस्मात् 'ते तव निवर्त्तनं' नितरां तत्रैव वर्त्तनं, तेन च विनाशो लभ्यते । सो 'न प्रमृषे' [कृत्यार्थे केन् प्रत्ययः (५)] न प्रमृश्यते न सङ्गते । कुतः ? इत्यत आह । 'यत्' द्रष्टात्कारणात् 'दूरे' (५) सन् दूरे अदृश्यतया वर्त्तमानस्त्वं 'इह' अस्मत्सम्बन्धिष्वरणीरूपेषु काष्ठेषु 'आभुवः' (७) समन्तात् भवेः [मथनात् क्षण-मात्रेणास्माकं समीपे भवसि, तस्मात्तव दूरतोवर्त्तनम् अस्मभ्यं न रोचते] ॥

“इच्छाभवः”-इति “अभव”-इति च पाठौ ॥ ८ ॥ पू३

हे 'अग्ने !' 'ज्योतिः' प्रकाशरूपं 'शश्वते' (१) बहुविधाय यज-

५४ नास्त्ययमुत्तराच्चिके । ३०

- (५) —“छत्यार्थे सवै केन् केन्यवनः २, ४, १४”-इति सूत्रे च ।
 (६) —प्रदकारास्त्रिच ‘दुः २’-इत्येवं प्रवृत्तिः ।
 (७) —वर्तमाने लुक् (२, ४, ७) ।
 (१) —अस्मन्-इति वृत्तनामसु वृत्तम नि० २, १ ।

I नित्वा^{५ २}मग्रा^{१ २}इ । मनु^५र्द्वा^{१ २}२३४धा^५इ । ज्यो^१ति^२र्जना^२ ।
 या^{१ ०}शश्वा^{२ २}ता^१२इ । दो^{१ २} । दा^१इ । थक^{१ ०} । णा^२कृतजा^२इ ।
 तज^१२च्चा^{२ २}३४इ^५ताः । यज^{१ २}मस्या^१२३ । ता^१२इ^२कृ^{५ २}२३४औ^{५ २}
 हो^२वा । द्या^२२३४याः ॥ २२ ॥ + ५

II हो^५वा^{२ ५ २ ४ ५ २}इ । नित्वा^५मग्ने^{२ ५ २ ४ ५ २}मनु^५र्द्ध^{२ ५}धे । हो^५वा^{२ ५ २ ४ ५ २}इ । ज्यो^{१ २}ति-
 र्जना^२यशश्वा^२ते । दा^{१ २}इ^१दे^{१ ० २}थक^१ । णा^१कृतजा^{१ ०}इ^१ । तज-
 मानाय 'मनुः' प्रजापतिः (१) 'निर्द्धे' देव-यजन-देशे स्थापितवान् ।
 हे 'अग्ने' ! त्वम् 'कृतजातः' ऋतेन यज्ञेन निमित्त-भूतेनोत्पन्न
 उचितः हविर्भिस्तपितः सन् (२) 'कण्ठे' एतन्नामके महर्षौ
 मयि 'दीदेथ' (३) दीप्तवानसि । 'यम्' अग्निं 'कृष्टयः' मनुष्याः
 'नमस्तु' नमस्तुर्वन्ति स त्वमिति पूर्वान्वयः ॥ १० ॥ ५४

I, II अनयोः मानवम् ।

10th Chaitanya Sanyasi

(१)—'यामधर्वा च मनुष्य पिता'-इत्यादि नैषङ्गम् (१, २, १५) ।

(२)—'उचितः महाउपचितः'-इति वि० ।

(३)—दीप्तिशोभणम् ।

अथ दशमी ।

कणञ्विः ।

१ २ २२ १ १ २ ३ ६ १ १ २ १ १ २ ३ २ ३
 नि त्वामग्नेमनुर्दधे ज्योतिर्जनाय शश्वते । दोदेय
 १ २ ३ ३ १ २ २ २ १ २ ३ १ २
 कणञ्वितजातउक्षितोयं नमस्यन्ति कृष्टयः ॥१०॥५४

असु प्रविष्टत्वाच्छान्तोवर्त्तसे । 'तत्' तस्मात् 'ते तव निवर्त्तनं' नितरां तत्रैव वर्त्तनं, तेन च विनाशो लक्ष्यते । सो 'न प्रमृषे' [कृत्यार्थे केन् प्रत्ययः (५)] न प्रमृष्यते न सज्जते । कुतः ? इत्थत् आह । 'यत्' यस्यात्कारणात् 'दूरे' (१) सन् दूरे अदृश्यतया वर्त्तमानस्त्वं 'इह' अस्मत्सम्बन्धिष्वरणीरूपेषु काष्ठेषु 'आभुवः' (७) समन्तात् भवेः [मधनात् क्षण-मात्रेणास्माकं समीपे भवसि, तस्मात्तव दूरतोवर्त्तनम् अस्मभ्यं न रोचते] ॥

“इहाभुवः”-इति “अभव”-इति च पाठौ ॥ ८ ॥५४

हे 'अग्ने !' 'ज्योतिः' प्रकाशरूपं 'शश्वते' (१) बहुविधाय यज-

५४ नास्त्यीयमुत्तरार्द्धिके । ३०

(५)—“कृत्यार्थे तवै केन् केन्यत्वनः २, ४, १४”-इति सूत्रेण ।

(६)—प्रदकारास्त्वित् 'दुः २'-इत्येवं प्रठन्ति ।

(७)—वर्त्तमाने लुङ् (२, ४, ७) ।

(१)—शश्वन्-इति वज्रनामसु वज्रम् नि० २, १ ।

I नित्वा^{५ २}मग्रा^{२ १}इ । मनु^५र्द्वा^{२ १}र^५ध^१इ । ज्यो^१ति^{२ १}र्जना^१ ।
 या^{१ ०}शश्वा^{१ २}ता^१र^१इ । दो^१ । दा^१इ । थ^१क । णा^{१ ०}श्च^१तजा^१इ ।
 तज^१र^१चा^५र^{१ २}ध^१इताः । यन्न^१मस्या^१र^१इ । ता^१र^१इ^५कृ^१र^१ध^५औ^५ ।
 हो^१वा । द्या^१र^१ध^१याः ॥ २२ ॥ + ५

II हो^५वा^१इ । नित्वा^{१ ५ २ ५ ५ २}मग्ने^५मनु^{१ २}र्द्ध^१धे । हो^५वा^१इ । ज्यो^{१ २}ति-
 र्जना^१यशश्वा^१ते । दा^१इ^{१ २ १}दे^{१ ० २}थ^१क । णा^१श्च^१तजा^१इ । तज-
 मानाय 'मनुः' प्रजापतिः (१) 'निर्द्धे' देव-यजन-देशे स्थापितवान् ।
 हे 'अग्ने' ! त्वम् 'ऋतजातः' ऋतेन यज्ञेन निमित्त-भूतेनोत्पन्न
 उचितः हविर्भिस्तपितः सन् (२) 'कण्ठे' एतन्नामके महर्षौ
 मयि 'दीदेष्ट' (३) दीप्तवानसि । 'यम्' अग्निं 'क्षयः' मनुष्याः
 'नमस्यन्ति' नमस्तुर्वन्ति स त्वमिति पूर्वज्ञान्वयः ॥ १० ॥ ५४

I, II अनयोः मानवम् ।

1) Cf. Chaitanya, 1000

(१)—'यामयवा च मनुष्य पिता'-इत्यादि नैबल्लम् (१, १, १५) ।

(२)—'उचितः मन्त्रातुपचितः'-इति वि० ।

(३)—दीप्तिशोषणम् ।

[य

+५

^१२२४इताः । ^५पुनरामा^१२३स्याह । ^१ता^१२इहृ^२२३४औहो
वा । ^१ष्टा^१२३४याः ॥ २३ ॥ ५४

इति पञ्चमी दशति ।

इति सायणाचार्य-विरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोबोध्यमाने
प्रथमस्याध्यायस्य पञ्चमः खण्डः ॥ ५ ॥

अथ षष्ठे खण्डे—

सेयं प्रथमा ।

वसिष्ठऋषिः ।

^११२ ^१२ ^११२ ^१२ ^१२ ^१२ ^१२
देवोवोद्रविणोदाः पूर्णां विवष्टासिचम् । उद्वा
^१२ ^१२ ^१२ ^१२ ^१२ ^१२ ^१२
सिञ्चध्वमुप वा पृणध्वमादिहोदेव ओहते ॥१॥५५

५५ उत्तरार्चिकस्य ७, १, १० ।

अथ द्वितीयाः ।

अस्याउत्तरस्यास कण्वृष्टिः ।

१२ १६ ३ २ २ १ क २२ २ १९ १ २ २१२
मैतु ब्रह्मणस्पतिः प्र देव्येतु सूनृता । अक्का वीरं

56

५२४ २ ४ ५२ २२२ २२ १९ १ २
I देवोऽवोऽद्रविषोदाः । पूर्णा विवष्टासिचम् । जडा

१ १२ १ ० १ २
१सिच्चा २ । ध्वमुपवापृणध्वम् । आदिदोदे २ । वओ-

१ २ १ २ १
हते । इडा २२भा २४३ । ओ २२४५६ । डा ॥ २४ ॥ ५५

‘द्रविषोदाः’ धनानां दाता (१) ‘देवः अग्निः’ ‘वः’ युष्मदीयां
‘पूर्णा’ हविषा ‘आसिचम्’ आसितां च स्त्रुचं ‘विवष्टु’ कामयताम् ।
अतः ‘उत्पृणध्वं वा’ सोमेन पात्रं । ‘उपपृणध्वं वा’ सोमं [वा-
शब्दे समुच्चयार्थः । ध्रुव-ग्रहेण होतृ-चमसं पूरयत च, अग्नये-
सोमं प्रयच्छत चेत्यर्थः] ‘आदिद्’ अन्तरमेव ‘देवः’ अग्निः
‘वः’ युष्मान् ‘ओहते’ (२) वहति ।

“विवष्टु” ‘विवष्टो’-इति पाठो ॥ १ ॥ ५५

पुई नास्तोयमुत्तराश्विंके । ३१

I अग्निऋषिः, द्रविणम् ।

(१)—द्रविणमिति धन-नामसु पञ्चविंशतितमम् ; नि० ९, १० ।

(२)—‘ओहते वद्धं यति’-इति वि० । ओहते-इति सायण-मते वहतेरुपम्, विवरह-
मते वंहते इत्यस्य, परममध्यमथे एव आन्दसलं शरवम् ।

२४क,

२२२ २१ २

२२ २१ २

नर्यं पक्विराधसं देवा यज्ञं नयन्तु नः ॥२॥५६

५२२ ४ ५ ४ ५

२२ २

१ २

I प्रेतूँ ब्रह्मणस्पतिः । प्रदाइविये । तुसूनुताः ।

अच्छा२वा२४४इराम् । नर्यं प । क्तिराधा१सा२४म् । देवा

२या२४४ज्ञाम् । ना२या२४४औक्षोवा । तू२४४

नाः ॥२॥५६

‘ब्रह्मणस्पतिः’(१)देवः ‘प्रेतु’ अस्मान्प्राप्नोतु । ‘सूनुता’ देवी
 प्रिय-सत्य-भूता वाग्देवता प्रेतु अस्मान् प्राप्नोतु । ‘देवाः’ ब्रह्मणोष्म-
 त्यादयोदेवताः ‘कोर’ शत्रुनिःशेषेण ‘दूरे’ प्रेरयन्तु । तं
 ‘नर्यं’ मनुष्येभ्योहितं । ‘पक्विराधसं’ ब्राह्मणोक्त-हविषा पक्वित्वा-
 दिभिः समृद्धं (२) यज्ञं प्रति न अस्मान् ‘अच्छ’ आभिसुख्ये न (३)
 ‘नयन्तु’ प्रापयन्तु ॥ २ ॥५६

I अग्निऋषिः बार्हस्पत्यम् ।

(१)—‘ब्रह्म अन्नं, तस्य पतिः स्वामो’-इति वि० ।

(२)—द्विनाराशंसं प्रातःसवनम्, द्विनाराशंसं माध्यन्दिनं सवनम्, सप्तनाराशंसं
 तृतीयं सवनम्; एषा नाराशंसपक्वित्तिः पशु रूपवसथ्यः, त्रीणि सवनानि पशुरनुवन्तः ;
 एषा सवनपक्वित्तिः । एताभिः पक्वित्तिभि यः साधयेत् तं पक्वित्ति-राधसम्—इति भावः ।

(३)—‘अच्छ आत्मा, संभावयितुम्’-इति वि० ।

अथ तृतीया ।

(ऋषिः स एव)

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

जर्द्धुज पु णजतये तिष्ठा देवोन सविता । जर्द्धो

57

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

वाजस्य सनिता यदञ्जिभिर्वाघङ्गिर्वि क्रयामहे ॥३॥पु७

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

I जर्द्धुजपुणाजतां२३४याइ । तिष्ठादेवोनसवि-

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

ता । जर्द्धुवा२३जा । स्यासनिता । यादञ्जिभो२ ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

वाघाङ्गो२ । वीवी२ । क्रयामा२३४याइ । ओ२३४पू

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

इ । डा ॥ २६ ॥पु७

हे यूप ! [यद्वा, यूपामक-दार-निष्ठाम्ने ! 'नः'
अस्माकम् 'जतये' रक्षणाय 'जर्द्धः' (१) उन्नतः 'तिष्ठा' (२)

पु७ नास्तीयमुत्तरार्चिके । ३२

I वशिष्ठ ऋषिः वीक्षम् ।

(१)—'जपुष' इति मन्त्रे बल चन्द्रे ८, १, १०० । ८, ४, १० । ज, पु—इमौ
होवेष्ट पादपूरणार्थावित्यत्र न व्याख्यातौ ।

(२)—मन्त्रे तिष्ठा इत्यादिप्रपाठः, तस्य द्योतकश्लोकः (१, १, ११५) इत्यतो दीर्घः ।

अथ चतुर्थो ।

सोभरिर्ऋषिः ।

१४ १ १२ १२ १ १ १ १ २ १ १ २ १ १
प्र योराये निनीषति मर्त्तयस्ते वसो दाशत् । सवीर

१ १ १ १ १ १ १ १ १
न्धत्ते अग्नउक्वशसिनं तन्ना सहस्रपोषिणम् ॥४॥ पू८

तिष्ठ । 'सविता' (१) देवः 'न' यथा सूर्योदिवउन्नतस्तिष्ठति, तद्वत्
कर्धः उन्नतः सन् 'वाजस्य' अन्नस्य 'सनिता' (१) दाता भवि-
ष्यति । 'यद्' यस्मात् कारणात् 'अस्त्रिभिः' (१) यज्ञेन यूपमस्त्रि
'वाचद्भिः' यज्ञं वहद्भिः ऋत्विग्भिः सह 'विह्वयामहे' । अन्नस्य
दानाय त्वां विशेषेणाह्वयामः, तस्मादन्नस्य दाता भवेति पूर्वना-
म्ययः ॥ ३ ॥ पू७

हे 'वसो' (१) वासकाम्ने ! त्वां 'ये' तव स्तीता 'राये'

पू८ नास्तौयमुत्तराश्विके । ३३

(१)—'आदित्योऽपि सवितेत्युच्यते, तथाच—'हिरण्यसूपे सुतोर्वन् हिरण्यसूप
अचिरिदं स्रक्तं प्रोवाच तदभिवादिन्येवर्गं भवति'-इत्यादि नै० १०, १, ८ ।

(४)—'सजितिस्त्राभिः, तस्मादिद्यं तादर्थ्यं-चतुर्थ्यां आ आदेशः (७, १, १२ सजितये
स्त्राभायेत्यर्थः'-इति वि० ।

(५)—'अद्-मुह-प्रकाशकौ-अन्दीभिः'-इति वि० ।

(१)—'हे वसो ! प्रशस्तधनवन् !'-इति वि० ।

अथ पञ्चमी ।

कण्वश्रुतिः ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

प्र वोयङ्गं पुङ्गुणां विशां देवयतीनाम् । अग्निं

59

I प्रयोरायापूइनिनीषताइ । मर्त्तयस्तेवसोदाशत् ।

सवीराः२३४ । ताअग्रउ । कथशा२सिनम् । तमनासा

२३४ । सुपीषाः२३४णा२३४म् । ओ२३४पूइ । डा ॥२७॥पूट

5

धनार्थं 'प्र निनीषति' प्रणेतुमिच्छति^(१) । 'यः' 'मर्तेः' मनुष्यः
'ते' तुभ्यं 'दाशत्' ^(२) हवींषि प्रयच्छति । 'सः' मनुष्यः
'उक्थशंसिनम्' उक्थानां ^(३) शस्त्राणां शंसितारम् 'मना' ^(४)
आत्मनैव 'सहस्रपोषिणं' बहु-धनम् 'वीरं' पुत्रं 'धत्ते' धार-
यति ^(५) ॥

“प्र योराये निनीषति”-“प्रयं राये निनीषसति”-इति
पाठो ॥४॥पूट

I आङ्गिरसश्रुतिः, वैश्वदेवसम् ।

(१) 'प्रकर्षेण पूर्वस्थां दिशि आहवनीये आत्मानं नेतुमिच्छति'-इति वि० ।

(२) 'दाशतीति दानकर्मसु द्वितीयम्' नि० १. १० ।

(३) 'उक्थानि श्लोकाश्च तेषाम्'-इति वि० ।

(४) 'मन्त्रेष्वाङ्गारादेरात्मनः (१, ४, १४१)'-इत्यात्मन आदि-लोपः ।

(५) 'तस्य पुत्रं वदामीत्यर्थः'-इति वि० ।

^{२ २ २ १ २}सूक्तेभिर्वचोभिवृणीमहे य^{२ १७}समिदन्य^{२ २ २ १ २}इन्धते ॥५॥५८

^{५४} I प्रवाः । य^२क्क^२पुरु^{१ २ २ १ २}रुषाम् । विशा^२देवयता^२रुषि-
नाम् । अग्नि^२सूक्तेभिर्वचोभिवृणीमा^{२ २ १ २}रुषा^२इ । या^२सा

हे ऋत्विग्यजमानाः ! 'देवयतीनां' देवान् कामयमानानां (१)
'पुरुषां' बहूनां (२) 'विशां' (३) प्रजारूपाणां (४) 'वः' युष्माकमनुग्र-
हाय 'यक्क' महान्तम् (५) 'अग्निं' 'सूक्तेभिः' सूक्तरूपैः 'वचोभिः'
वाक्यैः प्र वृणी-महे' (६) । 'अन्ये इत्' (६) अन्येष्वप्ययः 'यम्'
एनमग्निं 'समिन्धते' सम्यग्दीपयन्ति तमग्निमिति पूर्वचान्वयः ॥
“वचोभिवृणीमहे”-इति, “अन्यइन्धते”-इति च छन्दोगाः ।
“वचाभिरोमहे”-इति “अन्यईच्छते”-इति च वङ्गवाः ॥५॥५८

५८ उत्तरार्चिकस्य १, २, ५ १ ।

I ऐतवाध्रम् ।

(१)—देवान् बहु निष्कन्धीषाः प्रजासाधामित्यर्थः । 'न बन्धस्यपुत्रस्य ०, ४, २५'-
इति इमासभाकः ।

(२)—पुरु-बहु-प्रय्यास-बह्वौ नि० (१, १, ४) स्रुटम् ।

(३)—यद्यपि 'विशः'-इति मनुष्य-साधारण-वाचकः (नि० १, १, ६), परमिह देवयती-
नामिति जौन-बहुल-निर्देशात् विशामित्यस्य प्रजारूपाणामित्यर्थः ।

(४)—'यक्कः'-इति महद्भानस्य वचोदयम् नि० १, १ ।

(५)—'प्रवृणीमहे—वाचामहे, किम्पुनर्योचामहे ? सामर्थ्यादयम्'-इति नि० ।

(६)—साधक-मते इच्छन्तोऽप्यर्थः, विवरण-मते पाद-पूरणार्थः ।

अथ सप्तमी ।

वशिउक्त्वाभिः ।

१२ ११२११२ १२ १२ १२ १२
त्वमग्ने गृहपतिस्त्वहोता नोअध्वरे । त्वम्योता

११२१ १२ १२ १२ १२ १२
विश्ववार प्रचेता यक्षि यासि च वार्यम् ॥७॥६१

७५२ ७५४ १ २ १२ १
I त्वमग्ने गृहपताइः । त्वहोतानोअध्वराइः । त्वंपो

ईश्वरीभवसि [सर्वस्य बलारोग्य-हेतुतया-सौभाग्य-कारित्वात्]
तथा 'गोमतः' गवादि-पशु-युक्तस्य 'स्वपत्यस्य' घोभनापत्यस्य
'रायः' धनस्य 'ईशे' ईष्टे, पुत्र-पश्चाद्युद्देशेन क्रियमाण-कर्म-फल-
सम्पादकत्वेन तत्त्वामित्वात् । तथा एवम् भूतोन्निः 'वृत्रहृद्धानां'
[हननं हृद्यः (१)] शत्रु-भूत-पाप-विनाशानामपि 'ईशे' [त्वयि सम-
र्पित-कर्मणामस्माकं त्वत्पुसादात्पाप-क्षयोभवतीति तस्यापि स्वामी ॥
"ईशेहि"-इति "ईशेमंहे,"-इति च पाठो ॥ ६ ॥६०

हे 'अग्ने !' 'नः' अस्माकम् 'अध्वरे' यज्ञे 'त्वं' 'गृहपतिः' यज्ज
मानोसि । 'त्वं' 'होता' देवानामाह्वातासि । हे 'विश्ववार' सर्वे

६१ नास्त्योयमुत्तरार्धिके । ३५

I अग्निर्वसिष्ठो वा ऋषिः, समन्तम् ।

(१)—'नपुंसके भावे ऋ' (१, २, ११४)-इति ऋ, 'तप्-तनप्-तन-यनास' (७, १, १५५)-
इति तस्य यनादेशे रूपम् ।

२३ता । वाइश्ववा । रप्रचाइताः । औसो॥४॥वाइइ ।

य । न्नाइया^१र^२हसीह । होवा^१ह^२हाइ । चवारा^{१५}र^१हयाह ४३म् ।

१
ओ२४५६ । डा ॥ ३० ॥

II त्वमग्नेयु । हापुपतोः । त्वर्हो२३४ता । नोअध्वा ५५५

राइ । त्वा२म्पो२३४ता । विश्वावा२३४रा । प्रचेता३ः ।

यथायेह । या२सा२३४ औहोवा । चवारिया२३४पुम् ॥३१॥

वरणीयान्ने ! 'त्वं' 'पोता' एतन्नामकऋत्विगसि (१) । अतः
'प्रचेताः' प्रकृष्टमतिस्त्वं 'वार्य' वरणीयं हविः 'यच्चि' यज ।
'यासि' (२) च' अस्माकं धनं प्रापय ।

“यत्ति यासि च”-इति छन्दोगाः । “यत्ति वेषि च”
-इति वज्रचाः ॥ ७ ॥ ६१ ॥

II वरुणऋषिः, समन्तम् ।

(१)—‘शोधयिता वा’-इति वि० ।

(१)—‘यान्ति’ वाच्य-कर्मसु पठितत्वात् (वि० ३, १८, २) यातिरस्य वाच्य-
कर्मसि, स्नेह लोडर्थे (१, ४, ७, पा० सू०), याहि वाच्यस्य प्रार्थयेत्यर्थः-इति वि० ।

२५६,

अथाहमौ ।

विश्वामित्रः स्तोति ।

१२ ०१ १२ ११२ ११
सखायस्त्वा ववृमहे देवं मर्त्तास जतये । अपा न-

१२ ११२ ११ १ ११२ ११२
पातः सुभगः सुदः ससः सुप्रतूर्तिमनेहसम् ॥८॥६२

५२ ४२५४ ५ १ २२२ २१२२ १
III त्वमाहृग्रेष्टापतीः । त्वः क्षीतानोऽध्वरे । त्वा

२२ १२ १ १२ १ १ १२
२४म्योता । औक्षोः २४इ । औक्षो । वाक्षाइ । वाइश्रवा ।

१ १२ १ १२ १ १ १२
रप्रचाइताः । औक्षोः २४इ । औक्षो । वाक्षाइ । यक्षा-

१ १२ १ १२ १ १ १२
इयासा । औक्षोः २४इ । औक्षो । वाक्षाइ । चवाराः २४या-

१
२४इम् । औक्षोः २४इ । डा ॥ ३२ ॥६१

हे अग्ने ! 'सखायः' सोमान्यादि-हविः-प्रदानेनोपकारक-
त्वात् मित्राणि 'मर्त्तासः' मनुष्याः ऋत्विजोवयम् 'अपां नपातम्'^१

६२ नास्तीयमुत्तरार्चिके । ३६

III अस्यापि वरुणऋषिः, समन्तम् ।

(१)—'अपां नपातम्, अपां पौत्रम् । कथं पुनरग्रेरपां पौत्रत्वम् ? अदृश्य-
नोऽप्ययो दृष्टाव जायन्ते, दृष्टेभ्यः सकाशात् निर्मण्यते ; एवमग्रेरपां पौत्रत्वम् ।

I सखायस्त्वाञ्चोच्चोच्चाइ । ववृ । मा२३४चाइ ।

देव मूर्त्ताइचाइ । सऊ२ता२३४याइ । अपान्नपाइ ।

तत्सू । भगौ । वाइचाइ । सूद२सा२३४साम् ।

सुप्रतू२र्त्तीम् । अनेहा२३सा३४म् । ओ२३४पुइ ।

डा ॥ ३३ ॥ ६२

इति प्रथमादशति ।

अपां नप्तारं 'सुभगं' शोभन-धन-युक्तम् । 'सुदंससं' सुक-
र्माणि (१) 'सुप्रतूर्त्तिं' (२) शोभन-प्रतरं कर्मानुष्ठाढभिः सुखेन
गन्तव्यम् 'अनेहसम्' (३) उपद्रव-रहितम् । एतादृशस्त्वाम्
'जतये' (४) रक्षणाय 'वहमहे' (५) वृणीमहे ॥ ८ ॥ ६२

इति त्रिषावहाचार्य-विरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोशास्त्राग्रे

प्रथमस्याध्यायस्य षष्ठः पङ्क्तः ॥ ६ ॥

I वास्त्र-वैखानस ऋषिः, आश्विग-दानवो वा ।

(२)—दंसः कर्म-नामसु तृतीयम् नि० २, १ ।

(३)—'तूर्त्तिं' हिंसार्थः (नि० २, १०, १२) सुष्ठु प्रकर्षेण हिंसितारं 'श्वसूक्तम्'
इति वि० ।

(४)—'अनेहसम्' अक्रोधम्-इति वि० । रहः-इति क्रोधनामसु षष्ठम् नि० २, १२ ।

(५)—'वहमहे' कवचनमिदं द्वितीयैकवचनस्य स्थाने प्रत्ययम्-इति वि० । 'वतु-
र्त्तये' वडलं छन्दसि (२, १, ६२)-इति सूत्रं तत्र साधकम् ।

(६)—'प्रार्थयामः'-इति वि० ।

खण्डयोरानुहोतेति त्रिष्टुभोदशपञ्च च ।

अग्निमरोविराट्, चित्र-इमंस्तोममितिद्वयः ।

जागतीऽग्नेर्ऋचः सर्वाः, पूष्णः शुक्रन्तद्वत्यसौ (०) ॥

अथ सप्तम-खण्डे—

संयं प्रथमा ।

श्यावाश्वऋषिः वामदेवी वा ।

१ २ ३ १ २ ३
आ जुहोता हविषा मर्जयध्वं

१ २ ३ १ २ ३
नि होतारं गृहपतिं दधिध्वम् ।

१ २ ३ १ २ ३
इडस्पदे नमसा रातहव्यं

(०)—आजुहोता हविषामर्जयध्वमित्याद्येकः सप्तमः खण्डः, अनोध्यग्निः समिधे-
त्याद्यपरः ; तत्र प्रथमे ऋचोदश, द्वितीये ऋष्टौ ; तद्विद्युत्तुभयोः खण्डयोरष्टादश ऋचः
सन्ति । तत्राह— आजुहोता-इत्याद्योः द्वयोः खण्डयोः अग्निमरो-इति या सप्तमखण्ड-
स्यान्तिमा ऋक्,— सा विराट्-इन्द्रा ; ये इमे चित्र इमंस्तोममित्याद्ये सप्तमखण्डस्य
द्वितीय-चतुर्थे— ते जागती-ऋक्षे, अथावशिष्टाः पञ्चदश ऋचः त्रिष्टुप्-इन्द्राः ।
किञ्च, शुक्रन्तद्वत्यसौ तृतीया ऋक् सौरौ, तद्वितराः समसाः आग्नेव्यः
इति स्फुटार्थः ।

२१२ २२ २३ २४

सपर्यता यजत मयस्यानाम् ॥ १ ॥ ई३

४२ ५ २ ४ २ १ २ १ १२
I आ जुहोता । हविषामर्ज्या रध्वाउवा २ । नि-

२ २ १ २ २ २ २
होतारऋहपतिन्दधा रध्वाउवा २४ । इडा ३४ स्पदाइ ।

१ २ २ २ १ १ २ १ २ १ ४
नमसारातद्वाव्या २म् । सापर्यता । याजतम्या २३ । स्ति

५ ४ ५
योवा । आपूनोईहाइ ॥ ३४ ॥ ई३

हे ऋत्विजः ! (१) 'आ जुहोत' (२) अग्निमाह्वयत । किञ्च
'हविषा' 'मर्जयध्वं' मृडयध्वं सुखयध्वं (३) (डकारस्य जकार-
श्चान्दसः) (४) अपिच । 'इडः' इलायाः (५) 'पदे' उत्तरवेद्याम्

ई३ नास्तौयमुत्तरार्चिके । ३७

I श्यावाश्वम् ।

(१)—'हे ऋत्विजः ! मत्पुत्रादयोवा'-इति वि० ।

(२)—जुहोतेति सम्प्रसारणे(५, १४, २४) रूपम्, 'ऋचि तुहुं'-इत्यादिना (६, २, १२२)
ऋचि दीर्घः ।

(३)—'मर्जयध्वम्, मृडयध्वम्, सुखयध्वम्, सक्वामं' तृष्टैः कुबध्वम्'-इति वि० ।

(४)—सुपत्तिहेत्यादिना—(१, ४, ९८) इड्-वर्ण-व्यत्ययः-इति भावः ।

(५)—इला शब्दस्य पञ्चम्यन्तम् इलः-इति, इल्योरैक्यात् इडः श्रुतिः ; 'वडगाः
पति-पुत्र-पार-पद-पयस्योषेषु-(८, २, ५२)'-इति सत्वे इडस्यदे-इति ।

अथ द्वितीया ।

वाष्टहव्य * ऋषिः १ ।

१ १७ १ १ २ १ १ १
चित्र इच्छिशोस्तरुणस्य वक्षथो

१७ १ १ २ १ २ १ १ २
न यो मातरावन्वेति धातवे ।

१ १ २ १ २ १ १ २ १ २
अनुधा यदजीजनदधा चिदा

१ १ २ १ १ १ २ १ १ १ १ २
ववक्षत्सद्यो मद्दि दूत्यं चरन् ॥ २ ॥ ६४

इत्यर्थः (१) । 'होतारं' देवानामाह्वतारं 'गृहपतिं' गृह-पाल-
कम् अग्निं 'निदधिध्व' निःशेषेण धारयध्वम् । किञ्च 'नमसा'
नमस्कारेण हविषा वा युक्तम् । अतएव 'रातहव्यं' दत्त-हविष्कं
'पश्यानां' यज्ञ-गृहाणां (१) मध्ये 'यजतं' यजनीयं पूजनीय-
मग्निं 'सपर्यत' परिचरत ॥ १ ॥ ६३

* वार्षहव्येति पाठान्तरम् ।

(†)—'उपसृतस्य वार्षम्'-इति वि० ।

६४ नास्तीयमुत्तरार्द्धिके । ३८

(१)—'इदित्यत्र-नाम (नि० १, ७, १६) तेन चात्र हविल्लक्ष्यमग्नं परिगृह्यते, तस्य
पदे वेद्यास्य-स्थाने इत्यर्थः'-इति वि० ।

(२)—'पश्यानि गृहाणि (नि० १, ४, ७), तेषु ये निवसन्ति ते पश्याः, तेषां'-
इति वि० ।

I ओइ । चित्रइष्ठाइशोस्तुरुणा२३ । स्यावक्षयः ।

ओइ । नयोमाताराश्वनुवा२३इ । तीक्ष्धातवे । ओइ ।

अनूधायादजीजना२३त् । आक्षधाचिदा । ओइ । वव-

क्षत्साद्योश्मद्धिदू२३ । तिथिश्चापूराईपूईन् । दूत्यश्चर-

म्है२३४५ ॥ ३५ ॥

‘शिषोः’ शिषु-भूतस्य (१) । अतएव ‘तुरुणस्य’ (२) अग्नेः
‘वक्षयः’ (वक्षेरोणादिकोऽयस् प्रत्ययः) हविर्वहनं (३) ‘चित्रइत्’
आश्चर्य्यभूत मेव (४) । ‘यः’ जातोग्निः ‘मातरौ’ सर्वस्य निर्मात्रौ
सर्वस्य मातृ-भूते द्यावापृथिव्यावरण्यौवा ‘धातवे’ (धेट् पाने) तुमर्थे
इति (३, ४, ८) तवेन् प्रत्ययः) स्तनपानाय न अन्वेति न गच्छति
(इण्, गतो लट्युपसर्गेण समासः (५) तिष्ठि चोदात्तवतीति

(१)—‘अंसनीयस्’-इति वि० ।

(२)—‘तृ अवन-तरक्षयोरित्यस्यै तद्र प्रप्, अयन-समर्थस्य ; अथवा तरक्षस्य युगः ।

(३)—‘वक्षयः वक्षनं जमनमित्यर्थः’-इति वि० ।

(४)—इह चित्रइति पुंलिङ्गोक्त्येनेति (२, ४, ८८) बोध्यम् । चित्रः पूष्यं जमन-
मिति विवरण-कटु-आख्यानम् ।

(५)—‘सह सुपा (२, १, ४)’-इत्यत्र सहेति योनविभागान् ।

II चित्राईए । ए३१२३४ । शिश्रोस्तुरुणस्यवक्ष्यः ।

क्ष्यः । हिदिदियाईछाउ । ए३१२३४ । नयोमातरा

वन्वेतिधातवे । तवे । हिदिदियाईछाउ । ए३१२३४ ।

अनूधायदजीजनादधाचिदा । चिदा । हिदिदियाईछा-

उ । ए३१२३४ । ववक्षत्सद्योमहिदूतिथश्चरन् । चरन् ।

हिदिदियाईछाउ । वा । ए३ । ऋतून् ॥ ३६ ॥ ६४

(८, १, ७१) गतेर्निघातः) 'अनूधाः' (नष्ठा बहुव्रीहि-समासः^(१), तस्मिन्, अनूङ्स्त्रियामिष्टत्वात्^(२) अचानङ्ङभावः । प्रत्येक-विवक्षया एकवचनम्) जघोरहितः । अयं लोकोऽसौ लोकश्च 'यत्' यदि एनमग्निम् 'अजीजनत्' जनयेत् तर्हि स्तनपानाय न गच्छतीति युक्तम्, तथा न भवति, किन्तु व्यावाप्तृष्विधौ हि सर्वेषां कामदुषे खलु तथापि न याति, तस्मादस्य हविर्वहनं विचिन्म । 'अध चित्' उत्पत्त्यनन्तरमेव 'सद्यः' तदानीमेव

I, II इमे ऋतु-सामनी ।

(१)—'नष्ठाऽस्यर्थानां वीतरपदलोपः (९, ९, २४)'-इति वचनात् ।

(२)—'उधसोऽनङ् (४, ४, १२९)'-इति सूत्रे क्षियामित्युपसङ्गानात् ।

अथ तृतीया ।

बृहदुक्थञ्चषिः ।

२ २ २ १ २ २ १ २ २ १ २
इदं न्त एकं परं ऊ त एकं

२ १ २ २ १ २ २ १ २
तृतीयेन ज्योतिषा संविशस्व ।

२ १ २ २ २ १ २
संवेशनस्तन्वेऽचारुरेधि

२ २ २ १ २ २ २ २ १ २
प्रियो देवानां परमे जनित्रे ॥ ३ ॥ ई५

श्रीमं 'महि' महत्वम् 'दूत्यं' ["दूतस्य भाग-कर्मणी (४,४,१२०)"
इति कर्मणि यत् प्रत्ययः] दूत-कर्म 'चरन्' आचरन् 'आ
ववच्चत्' देवान् प्रति हवींष्यावहति ॥ २ ॥ ई४

एतया बृहदुक्थो वाजिनं नाम स्व-पुत्रं मृतं वदति । हे मृत-
पुत्र ! 'ते' तव 'इदम्' (उपरि^(१)) ज्योतिषेति वक्ष्यमाणत्वात् अत्रेदं
शब्देन ज्योतिरभिधीयते) इदं ज्योतिरग्न्याख्यम्, 'एकम्' एको-
ऽंशः, अतः 'ते' तव देह-गतान्यंशेन वाह्यमग्निं 'संविशस्व' सङ्ग-
च्छस्व । तथापरः 'ऊ' अन्योपि 'ते' तव 'एकं' वाय्वाख्योऽंशः,
तेन च प्राणवाय्वाख्येनांशेन वाह्यं वायुं संविशस्व (शरीराग्नि-

ई५ नास्तीत्युत्तराश्विके । ३८

(१)—अस्या एव ऋचो द्वितीये पादे इति यावत् ।

२ इक,

१ ५ ११ १ १ ११०
I ओ४६। च६इ। इदन्त। का३म्परः। उत्त६

५ ११२२ २ २ ११४५ ११२
काम्। तृतीयेन। ज्योतिषा३। संविशस्वा। संवेशनाः।

११२ ११४५ १ ५ १२ १२२
तनुवे। चारुरेधी। ओ४६। च६इ। प्रियोदेवा।

१ १ १ १ ४
ना३म्पर। मा३४इ। जा३नापु३चाईपुईइ ॥३७॥ईपु

-प्राणवायुः वाङ्माग्नि-वायुसैकत्वादंशत्वमिति भावः) तच्चा,
'तृतीयेन ज्योतिषा' आदित्याख्येन तेजसा तवात्मना संविशस्व
(सूर्यगतात्म-चैतन्ययोरभेदादंशत्वम्, "योऽहं-सोऽसौ"—"योऽसौ
सोऽहं"—"सूर्यआत्मा जगतः"—इत्यादि-श्रुतेः आत्मनः सूर्य-प्रवेशो-
युक्तः) 'तन्वे' तनवे पुनः शरीर-ग्रहणाय 'चारुः' कल्याणोभूत्वा
तस्मिन् सूर्ये 'संवेशनः' सम्यक् प्रवेष्टा 'एधि' भव । कीदृशस्त्वं ?
'प्रियः' तेन सह प्रीयमाणः । कीदृशि तस्मिन् ? 'देवानां'
'परमे' उत्तमे 'जनित्रे' जनके ("देवानां ज्ञेतत् परमं जनित्रं
यत् सूर्यः"—इति हि श्रुतिः (१) ॥ ३ ॥ ईपु

I यामं कौत्सं वा, अग्नेः ।

(१)—'इदं' 'ते' तव 'एकं' ज्योतिः वैशुताच्छम्, 'परः' परम् उत्तमहमित्यर्थः
(ऊ-इति पादपूर्वः) । 'ते' तव 'एकम्' आदित्याच्छम् । 'तृतीयेन ज्योतिषा' पार्थि-
वेन अग्निग्राह्येन 'संविशस्व' । क पुनः संविशामि ? उच्यते,—'संवेशनः तन्वे'
संविशते अस्मिन्निति संवेशनं स्थानम्, तस्मिन्नित्यर्थः ; 'तन्वे' तन्वः शरीरम् । संविश

अथ चतुर्थी ।

कुक्षऋषिः ।

११७ ११२ ११२ १
इमं स्तोममर्हते जातवेदसे

८६

११ ११२ ११२
रथमिव सम्महेमा मनीषया ।

११७ ११२ ११
भद्रा हि नः प्रमतिरस्य संसद्-

१२ ११२ १२ ११ १
यग्ने सख्ये मा रिषामा वयन्तव ॥ ४ ॥ ईई

‘अर्हते’ पूज्याय ‘जातवेदसे’ जातानामुत्पन्नानां वेदित्रे जात-
प्रज्ञाय जात-धनाय वा अग्नये ‘मनीषया’ निश्चितया बुद्ध्या ‘इमं
स्तोमम्’ एतत् स्तोत्रं ‘रथमिव’ यथा तच्चा रथं संस्करोति तथा,
‘सम्महेम’ सम्यक् पूजितं कुर्मः^(१) । ‘अस्य’ अग्नेः ‘संसदि’
सम्भजने ‘नः’ अस्माकं ‘प्रमतिः’ प्रकृष्टा बुद्धिः ‘भद्रा हि’ कल्याणी

ईई उत्तरार्चिकस्य ४, १, ७, १ ।

‘आवः रषि’ श्रोमनोभव । ‘प्रियः’ ‘देवानाम्’ । क पुनः प्रियः ? उच्यते,—‘परमे’
उत्कृष्टे ‘अग्निने’ अन्यतोऽस्मिन्निति अग्निं कर्म यान्नास्मिन् तस्मिन्नित्यर्थः । अथवा
अग्नौव अग्नियम्, परमे अग्ननि, दद्यादौ यवज्जम्, तस्मिन्नित्यर्थः—इति वि० ।

(१)—‘सम्महतिरचमनार्थः’, अन्तर्णीत-कार्येषु द्रष्टव्यः । अथा कश्चिदर्थं नमयति
तद्वद् नमयेम उच्चारयामीत्येतदाग्राह्यहे-इत्यर्थः—इति वि० ।

२ १२१२७ १ २१२
वैश्वानरमृत आ जातमग्निम् ।

१२ १२ ११ १२ १२
कविं सम्राजमतिथिं जनाना-

१२२ १२ १२
मासन्नः पात्रं जनयन्त देवाः ॥ ५ ॥ ६७

‘मूर्त्तानं’ शिरोभूतम् । कस्य ? ‘दिवः’ द्युलोकस्य, ‘पृथिव्याः’
प्रक्षितायामभूमेः ‘अरतिं’ गन्तारम् (१) । यद्वा गन्तव्यं स्वामिनं ।
‘वैश्वानरं’ विश्वेषां सर्वेषां नराणां सम्बन्धिनम् । ‘ऋते’ ऋत-
मिति सत्यस्य (२) यज्ञस्य वा नाम । (निमित्तसप्तम्येषा (३))
ऋत-निमित्तम् ‘आ’ आभिमुख्येन जातं (४) । सृष्ट्यादावुत्-
पन्नम् । ‘कविं’ क्रान्त-दर्शिनम् ‘सम्राजं’ सम्यग्राजमानं,
यजमानानाम् ‘अतिथिं’ हविर्वहनाय सततं गन्तारम् । यद्वा,
अतिथिवत्पूज्यम् । ‘आसन्’ (५) (आसन्ति आस्यं, द्वितीयार्थे
सप्तमी) आस्य-भूतम् (अग्नि-लक्षणेनास्येन हि देवा हवींषि

६७ उत्तरार्चिकस्य ४, २, ३, १ ।

(१)—पृथिवीतः हवींषि मृच्छीत्वा द्यु-लोकस्य गन्तारमित्यर्थः ।

(२)—नि० १, १०, १ ।

(३)—‘निमित्तात् कर्म-द्योमे (१, २, ३१)’-इति वचनात् ।

(४)—‘आ-इत्येव उपेत्येतस्य स्थाने । उपजातम् प्रवृद्धमित्यर्थः’-इति वि० ।

(५)—पह्नो-इत्यादिनां (१, १, १३) आस्य-शब्दस्यासन्, सुपां सुसुमित्यादिना
(७, १, २८) सप्तम्यालुक् च ।

अथ पद्ये ।

१८ १ १ २२ १ १
वि त्वदापो न पर्वतस्य पृष्ठा-

68

१ १ १ १ १
दुक्षेभिरग्रे जनयन्त देवाः ।

१ १ १ १ १ १
तं त्वा गिरः सुष्टुतयो वाजस्य-

१ १ १ १ १ १ १ १ १
न्याजि च गिर्ववाहो जिग्युरश्वाः ॥ ६ ॥ ई८

एवं गुह्य-विशिष्टं वैश्वानराग्निं 'नः' अस्माकं सम्बन्धिनि यज्ञे
'देवाः' स्तोतारः त्वजः (१) देवा एव वा 'आ जनयन्त' यज्ञाभि-
मुख्येनाजनयन् अरयोः सकाशाद् उदपादयन् ॥ ५ ॥ ई७

हे 'अग्ने' ! 'त्वत्' (१) त्वत्-सकाशात् 'उक्षेभिः' (२) उक्षैः
स्त्रोत्रैः यज्ञैर्हविर्भिन्न (३) 'देवाः' स्तोतारः कामान् आत्मनः
'व्यजनयन्त' विविधं जनयन्ति । तत्र दृष्टान्तः—'पर्वतस्य'
मेघस्य (४) 'पृष्ठात्' उपरि भागात् 'आपो न' (५) आपः उदकानि

ई८ नास्त्ययमुत्तरार्चिके । ४०

(०)—युतिमन्नेन स्तोतारः कृमिजोपि देवाः उच्यन्ते ।

(१)—पञ्चम्यादयः सुक् ०, १, २८ ।

(२)—मिसरेसादेशेन ०, १, १० ।

(३)—उक्ष-शब्दः स्त्रोत्रे एव रुढः, यज्ञादावौपचारिकः ।

(४)—नि० १, १०, २ ।

(५)—न-शब्दः उपरिष्ठादुपमाद्यौ च नि० १, १, ६ ।

१२, १
१५

I ओम् ॥ वित्वत् । ओहाइ । आपोनपर्वतस्य
 पार३ष्ठात् । उक्थेभिरग्नेजनयन्तदा३इवाः । तंत्वागिरः
 सुष्टुतयोवाजया३न्तो । आजिन्नगाइर्ववा३इहाइः । जाये
 ३ । ग्यूरारा३इ४ औहोवा । अश्वा३इ४पूः ॥ १ ॥

१२, २

II हा । ययाइदिवोहाइ । वित्वत् । आपो । नपर्व ।
 तस्यपृष्ठात् । हा । ययाइ । दिवोहाइ । उक्थाइ । भिरा
 ग्नेजन । यन्तदेवाः । हा । ययाइ । दिवो हाइ । तं
 त्वा । गिराः । सुष्टुतयः । वाजयन्तो । हा । ययाइ ।
 दिवोहाइ । आजीम् । नगाइर्ववा३इहाइः । जायेइ ।
 ग्यूरारा३इ४ औहोवा । अश्वा३इ४पूः ॥ २ ॥ ईट

यथा, तद्वत् । अपिच, हे 'गिर्ववाहः' गीर्भिः स्तुति-रूपाभिः

I, II अनयोरभिधानमाश्रम् ऐरतं वा ।

अथ सप्तमी ।

वामदेवीव्रते ।

१ २ १ २ २ १ २ १ २ १
आ वोराजानमध्वरस्य रुद्रः

२ २ २ २ २ २ २ २ २ २
स्तोतारः सत्ययजः रोदस्योः ।

२ २ २ १ २ २ २ २ २ २
अग्निं पुरा तनयिन्नोरचित्ता-

१ २ २ १ २
द्विरण्यरूपमवसे कृणुध्वम् ॥ ७ ॥ ६८

वाग्भिर्वहनीयान्ने ! 'भरद्वाजाः' (१) स्तोतारः 'तं' प्रसिद्धं 'त्वां'
त्वां 'वाजयन्ति' बलिनं (२) कुर्वन्ति । यद्वा, वाजमन्न (३)
मिच्छन्ति । अपिच, त्वां 'सुष्टुतयः' शोभन-स्तुति-रूपाः 'गिरः'
वाचः 'जिग्युः' जयन्ति वशीकुर्वन्ति । तत्र दृष्टान्तः—
'अश्वाः' वाहाः 'आजिन' संग्रामं यथा शीघ्रं जयन्ति
तद्वदित्यर्थः ॥ ६ ॥ ६८

६८ नास्तीयमुत्तराश्विके । ४१

(१)—अष्टाभरद्वाजदृष्टत्वात् ।

(२)—नि० १, ८, २ ।

(३)—नि० १, ७, २ ।

२७क,

३

४२ ५२ २ ४ २ २ २ ४ ५ १ २२
 I आवोराजा । नमध्व । रास्यद्राम् । होता ।

१ २ २ २ ४ ५ २ २
 राम् । स । त्ययजाहम् । रोदसीयोः । अग्निम् । रा ।

२ २ २ २ ४ ५ १ २ १ २ १ २ १
 तनयि । त्वोरचित्तात् । क्षिरण्य । रु । पाहमव । सा

२ १
 ४४४६ । काहणूध्वाहूध्म ॥ ३ ॥ ६६

हे ऋत्विग्यजमानाः ! 'अध्वरस्व' यज्ञस्व 'राजानम्' अधि-
 पतिं 'होतारं' देवानामाज्ञातारं 'बद्ध' (१) रोक्ष्यमाणं द्रवन्तं,
 शत्रून् रोदयन्तं वा । यद्वा, 'एषा वा घोरातनूर्यद्बद्ध इति
 रुद्रात्मकम् । 'रोदस्योः' द्यावा-पृथिव्योः (२) 'सत्ययज्ञं' सत्य-
 स्यान्वस्य (३) दातारम् । यद्वा सत्ययज्ञं सत्येन हविषा (४)

I वामदेव्यं रोद्धं वा ।

(१)—बद्ध इति निघण्टोस्तृतीय-काण्डीय-तृतीय-खण्डस्य तृतीयं पदम् । "बद्धो-
 रौतीति, सतो रोक्ष्यमाणो द्रवतीति वा, रोदयतेवा, बद्धबद्धद्रुद्रस्य रुद्रत्वमिति
 काठकम्, यद्बद्धोदीतद्रुद्रस्य रुद्रत्वमिति शारिद्रविकम्"—इति नैबल्लम् १०, १, ५ ।
 'बद्धं रोदनस्यभावकरम् । पार्थिवोग्निः प्रदीप्तः पुष्पुमाशब्दं करोति, वैद्युतोपि
 गर्जित-लघुशब्दम्, सौर्यो ॥ ३ ॥ स्मः । अतोऽसौ रोदन-क्रिया-योगात् बद्धः उच्यते'
 -इति वि० ।

(२)—नि० १, १०, ४ । 'द्यावा-पृथिवी-प्रवृत्तज्ञान प्रदर्शनार्थं सर्वदेवानां यद्दत्तारम्'
 -इति वि० ।

(३)—नि० १, ७, २४ ।

(४)—हविर्लघुशब्दो नैत्यर्थः ।

अवाहो ।

वसिष्ठऋषिः ।

१२७ . १ १२१२ १२ १
इन्धे राजा समर्थेनमोभिः

१ १ १२ १२ १ १२
यस्य प्रतीकमाहुतं घृतेन ।

१२ १२ २ १२
नरोच्चयेभिरीडते सबाध

१२ १२ १२
अग्निरग्रमुषसामशोचि ॥ ८ ॥ ७०

देवान् यजन्तम् । यद्वा, सत्यस्यानन्द-लक्षणस्य सङ्गमयितारं
रोदस्योर्व्याप्य वर्त्तमानम् । 'हिरण्य-रूपं' सुवर्ण-प्रभम् । एवं
विधम् 'अग्नि' 'वः' युष्माकम् 'अवसे' रक्षणाय 'तनयिन्नोः'
तनयिन्नुरग्निः (५) सङ्घाकम्बिकः, तत् सदृशाद् 'अचित्तात्' न
विद्यते चित्तं यस्मिन् तदचित्तम्, (चित्तोपलक्षित-सर्वेन्द्रियोप-
संहारो मरणमिति यावत्) तस्मात्करणात् 'पुरा' प्रागेव
'आ कण्ठ' यूयं समन्ताद्दिविभिरग्निं भजध्वम् ॥७॥ ६८

७० नास्तीयमुत्तराश्विके । ४२

(५)—तनयिन्नमेव-वाचकः प्रसिद्धः, तच्छब्द-परोऽग्नि-परस्यौपचारिकसुखः ।
तथा च विवरण-नये 'अचित्तात्' अचेतनात् 'तनयिन्नोः' गर्जित-लक्षणाच्छब्दात् 'पुरा'
प्राक्कल्पमानम् 'हिरण्यरूपं' वैद्युन्मात्मानमग्निम्-इत्याद्यर्थः ।

२ २ ५२ २ २ ५२ ५२ ४ ५ ४२
 २, ४ I इन्धा३१२३४इ । द्वाउद्वाउद्वाउ । राजासमर्थान ।
 ५ ४ ५ ४ ५ २ ५ २
 मोभीरोभीः । ओभीः । यस्या३१२३४ । द्वाउ । द्वाउ
 २ ४ ५२ ४ ५ ४ ५ ४ ५ ४ ५
 द्वाउ । प्रतीकमाहुतवृ । ताइनाआइना । आइना ।
 २ ५ २ ५ २ २ ४ ५ २ २ ४ ५
 नरा३१२३४ः । द्वाउद्वाउद्वाउ । हव्येभिरीडतेस । बाधा
 ४ ५ ४ ५ २ २ ५ २ २ २
 बाधाः । बाधाः । आग्रा३१२३४इ । द्वाउद्वाउद्वाउ ।
 २ १ २ १ १ १ १
 अग्रमुषसा२३मशाउ । वा३ । ची२३४५ ॥ ४ ॥

२, ५ II दौदो२ । दौदो२ । दौदोइ । इन्धेराजासमर्थान-
 १ १ १ १ १ १ १ १ १
 ना३मोभी२ः । ओभी२ः । ओभी२ः । यस्यप्रतिकमाहुत
 १ १ १ १ १ १ १ १ १
 वृताइना२ । आइना२ । आइना२ । नरीहव्येभि-
 १ १ १ १ १ १ १ १ १
 रीडतेसा३बाधा२ः । बाधा२ः । बाधा२ः । दौदो२ ।
 १ १ १ १ १ १ १ १ १
 दौदोइ । आग्निरग्रमुषसा२३मशाउ । वा३ । ची
 १ १ १ १ १ १ १ १ १
 २३४५ ॥ ५ ॥ ७०

I, II इमे वैश्वज्योतिषे ।

अथ नवमी ।

त्रिशिरास्त्वाङ्गृक्षविः ।

११२ ११२ १ ११२
प्र केतुना वृहता यात्यग्नि

२२ ११ २
रा रोदसी वृषभोरोरवीति ।

‘राजा’ दीप्तः (१) ‘अर्थः’ स्वामी (२) हविषां प्रेरकोवा
‘अग्निः’ ‘नमोभिः’ स्तुतिभिः सह ‘समिन्धे’ समिध्यते । ‘यस्य’
अग्नेः ‘प्रतीकं’ रूपं (३) ‘दृतेत आहुतं’ भवति । ये च ‘नरः’
अस्मदीयाः ‘सबाधः’ संश्लिष्टाः सञ्ज्ञात-वाधाः (४) ‘हव्येभिः’ हव्यैः
सार्धम् ‘ईडते’ स्तुवन्ति । ‘सः’ अग्नि ‘उषसाम्’ ‘अग्रम्’
‘आ अशोचि’ आ दीप्यते ॥ ८ ॥ ७०

‘अग्निः’ ‘वृहता’ ‘केतुना’ प्रज्ञानेन (१) युक्तः सन् ‘आ’
इदानीं ‘रोदसी’ द्यावापृथिव्यौ ‘प्र याति’ प्रकर्षेण गच्छति ।

(१)—यद्यपि राजेति राजतोत्यैश्वर्यकर्मणोरूपम् (नि० १, २१, ४) भवितुं युक्तं,
परमिहोत्तरमीश्वर-वाचकापरार्थ-शब्द-ब्रुतेर्दोस्तार्थस्य प्रसिद्धस्यैव ग्रहणम् ।

(२)—नि० १, २१, १ । स्वामिन् प्रेरकत्वं सम्भवत्येव ।

(३)—‘प्रतीकं, नाम सुखं वा’-इति वि० ।

(४)—‘सबाधः क्षत्रियः’-इति वि० । युक्तं चैतत् तस्य निघण्टु-तृतीयाष्टादश-
पञ्चम-पदत्वात् ।

(१)—नि० ३, ८, १ ।

२२ २१ २ २१२ २२
दिवश्चिदन्तादुपमामुदान

२२ २१२ २१२
उपामुपस्थे मद्दिषोववर्द्ध ॥ ८ ॥ ७१

२२१ २ १२ २१ २ १
I प्रकेतुना । वृद्धताया । तियग्नाइः । होइहोवाइहोइ ।
२२२ १ १२ २१२ २ १
आरोदसाइ । वृषभोरो । रवीताइ । होइहोवाइहोइ ।
२ १ २२ २१२ १ १
दिवश्चिदा । तादुपमाम् । उदानाट् । होइहोवाइहोइ ।
२२१ २२१ २१ २२
अपामुपा । स्थेमद्दिषो । ववर्द्धा । होइहोवाइहोइ ।
२ १ १ ११११
वाइइ । देइ । दिवाइइ४५५म् ॥ ६ ॥

किञ्च, देवानामाह्वान-काले 'वृषभः' (१) इव 'रोरवीति' अत्यर्थं
शब्दं करोति । 'दिवश्चित्' अन्तरिक्ष-लोकस्यापि 'अन्तात्'
पर्यन्तात् 'उपमाम्' (उपमेत्यन्तिक-नाम १) मेघस्य समीपम्
'उदानट्' उदन्नुते ज्वलनात्मनादित्यात्मनावस्थितः सन् जङ्घ

७१ नास्तीयमुत्तराच्चिके । ४३

(१)—'वृषभः वर्धिता'—इति वि० ।

(४)—जि०२, १६, ११ ।

^{१ २} हस्तच्युतं ^{२ २} जनयत प्रशस्तम् ।

^{२ १२ २१२ २२} दूरेदृशं गृहपतिमथव्युम् ॥ १० ॥ ७२*

^{५२ २ २ ४ ५ २१ २१ २१} I हाउहाउहाउ आग्नीम् । नराः । नराः । नराः ।

^{२ १ २ २४ ५२ २ २ २ ४ ५ २१} दीधिति । भिररण्योः । हाउहाउहाउ । हास्ता । च्युताम् ।

^{२ १ २ १ २१ २२४ ५ २ २ २} च्युताम् । च्युताम् । जनय । तप्रशस्तम् । हाउहाउहाउ ।

^{४ ५ २१ २१ २१ २१ २२४ ५} दूराद् । दृशाम् । दृशाम् । दृशाम् । गृहप । तिमथव्युम् ।

^{५ ५ ५ ४ ११११} हाउहाउहाउ । वा । ई२३४५ ॥ ८ ॥

‘नरः’ नेतारऋत्विजः ‘प्रशस्तं’ प्रकर्षेण स्तुतं ‘दूरे दृशं’ दूरे दृश्यमानं दूरे पश्यन्तं वा ‘गृहपतिं’ गृहाणां पालकम् ‘अथव्युं’ (अथर्वतिर्गत्यर्थः^१) अगमम् अतनवन्तवा ‘हस्तच्युतं’ हस्तेन गतम् हस्तेन जातम्, अरण्यो विद्यमानम् अग्निः ‘दीधितिभिः’

७२ उत्तरार्द्धिकस्य ६,१,१०,१ ।

● यदुक्तं पुरस्तात् सप्तमखण्ड-भाष्यारम्भे ‘अग्निमरोविराट्’ इति तद्विद् साञ्जान् प्रदृश्य प्रमाणीकार्यम्

(१) — अथर्वति-इति गति-कर्मसु नि० २, १४, ८० । अथर्वमिति नैमिष काण्डे ४, २, ४१ । समन्वैव यकार-वकारात्मकः पाठ-भेदः ।

II ^{रि र र ४ ५ १ १ १ १} हाउहाउहाउ । आग्रोम् । नराः । दी३धिति । ^५

^{१ १ ४ ४ ४ र र र ४ ५} भिररस्यो । स्यो । स्योः । हाउहाउहाउ । हास्ता ।

^{१ १ १ १ १ ४ ५} चूताम् । जनय । तप्रशस्तम् । स्तम् । स्तम् ।

^{र र र ४ ५ १ १ १ १ १ ४} हाउहाउहाउ । दूराइ । दृशाम् । गृह्य । तीमथ-

^{५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५} व्यूम् । व्यूम् । व्यूम् । हाउहाउहाउ । वा । ई

^{५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५}

१३४५ ॥ ८॥ ७२

इति द्वितीय-दशति ॥

अङ्गुलिभिः^(१) 'जनयत' जनयन्ति । [अत्र यास्कः—^(२)“दीधितयो-

1, II अनयोर्वसिष्ठः प्रजापतिर्वा ऋषिः, राशिमरायं, मरायरशिनं वा स्फान्तिकरणं वा आवनं वा शैखण्डिनं वा इत्येकं वा नाम ।

(१)—‘दीधितयः’-इति नि० १, ५, ८ ।

(२)—यास्क-धृतेल्लिङ्गं मन्त्रे ‘जनयन्त’, ‘इक्षुचुती’, ‘अथर्वम्’-इति त्रयः पाठ-भेदाः परिलक्ष्यन्ते । किञ्च अथर्वमिति नामेन व्याख्यातम् । व्याख्यातमेतद् देवराज-पञ्चमा, तस्यैवा,—‘अतः जन-मनि-यजि-दमिभ्यो अयि निधीति वाङ्मलकाद्

२८क,

कुलयो-भवन्ति, धीयन्ते कर्णस्वरणी प्रत्यतरानि अग्निः समरबा-
ज्जायत इति वा, हस्तच्युती हस्त-प्रच्युत्या जनयन्त प्रगस्तं दूरे
दर्शनं गृहपतिमतनवन्तम् (५, २, ११)"-इति ॥ १० ॥ ७२

इति सावहाचार्य-विरचिते माधवोद्ये सामवेदार्थप्रकाशे शब्दोपाख्यानम्,
प्रथमखाध्यायस्य सप्तमः खण्डः ॥ ० ॥

अथ अष्टम-खण्डे—

प्रथमा ।

बुधश्च गविष्टिरश्च हावृषी ।

१ १ २ २ २ २ २ १ १ २
अबोध्यग्निः समिधा जनानाम्

१ १ २ १ २ २ २ २ १ १
प्रति धेनुमिवायतोमुषासम् ।

२ २ २ २ २ २ २ १ २ २
यङ्गा इव प्र वयामुज्जिह्वानाः

१ २ १ २ २ २ २ १ २ १ २
प्र भानवः सस्वते नाकमच्छ ॥ १ ॥ ७३

७३ उत्तरार्चिकस्य ८, ३, १३, १ ।

युष्-प्रत्ययो धातोः अचरादेशश्च, सकार इत्संज्ञकः । अतनं गमनं अचर्य-प्रत्ययेनो-
च्यते । मन्त्रार्थस्य लुक्, गमनवन्तमित्यर्थः ।

अथ द्वितीया ।

वत्सप्रिर्द्धमिः ।

२ १ १ १ १ १ १ १
प्र भूर्जयन्तं महां विपोधां

१ १ १ १ १ १ १ १
मूरैरमूरं पुरान्दर्माणम् ।

१ १ १ १ १ १ १ १
नयन्तङ्गोर्भिर्वनां धिय धां

१ १ १ १ १ १ १ १
चरिस्सश्रुं न वर्मणा धनर्चिम् ॥२॥ ७४

त्यजन्तोभानवः 'नाकम्' अन्तरिक्षम् (१) 'अच्छ' आभिमुख्येन
'प्र सस्रते' प्रसरन्ति ॥

"सस्रते"- "सिस्रते"-इति पाठौ ॥१॥ ७३

हे स्तोतः ! त्वम् 'जयन्तम्' (१) असुर-वेनानां जितारं 'महां'

७४ नास्त्ययमुत्तरार्चिके । ४४

(५)—'नाकं सुलोकम्'-इति वि० । नाकमिति निषण्णौ दिग्वादित्यस्य च साधारण-नामसु द्वितीयम् । 'सूर्योसु-स्थानः'-इति नैबल्लाहम-शासनाद् आदित्य-पर-पक्षेऽपि सु-लोक-परं सुलभम्, अन्तरीक्ष-परम् कच्छ-समम् ।

(१)—'प्रत्ययं जयन्तमित्यनेन सम्बन्धयितव्यः, भूः प्रथमैकवचनमिदम् द्वितीयैक-वचनस्य स्थाने द्रष्टव्यम्, भुवं श्रुत्यलोकं जयन्तम्, भूर्पक्षस्य प्रदशनार्थम् मोक्षमि-लोकम् जयन्तम्'-इति वि० ।

I प्रभूर्जयन्ताम् । महा०४३० विषो धाम् । मूरैरमूरं पुरां

० २ ३ २ २ ५ ३ १ २ ५ ५ २
दर्माश्चिणाम् । नयाश्चिण्णभिः । वनाश्चिधियन्थाः । [२]

हरिश्चन्द्रं नवर्मणाई । दाउवा । धनाश्चर्यैश्च४५५॥११॥७४

महान्तं 'विपोधा' (१) मेधाविनः (१) धर्तारं 'मूरैः' मूढैरधि-
ष्ठितानां 'पुरां' शरीराणां 'दर्माणं' आदरेण रचकम् 'अमू-
रम्' अमूढमग्निं 'प्रभूः' स्तोतुं प्रभव समर्थोभव 'गौर्भिः'
स्तुतिभिः 'वना' वननीयं सत्त्वजननीयं 'नयन्त' धनानि प्राप-
यन्तं 'वर्मणा' कवच-स्थानीय-ज्वालयोपेतं 'हरिश्मय्युं न' (५)
हरित-वर्ण-केशमयमिव 'धनञ्चि' धार्यमाणं क्रियमाणं स्तोत्रं
यस्य तम्, प्रीत्यनकर-स्तोत्रं वा अग्निमुद्दिश्य 'धियं' परिचरण-
रूपं कर्म 'धाः' विधेहि ॥

“मूरैः”-“मूराः”-इति च पाठौ॥ ‘नयन्तं गीर्भिर्वना
धियन्वा हरिस्मश्रुं न वर्मणा धनर्च्चम्’-इति छन्दोगाः,
‘नयन्तोर्गर्भं वनां धियं धुर्हरिस्मश्रुं नार्वाणं धनर्च्चम्’-इति
ब्रह्मचाः ॥ ३ ॥ ७४

I पौषम् ।

(२)—‘वेपथुर्नि कर्म-नाम (मि० २, १, १) तस्येदमादि-श्रुत्वात्, स-कर्मणः इति श्रु-
त्वादेवोपर्यितारम्भ’—इति वि० ।

(१)—विपद्यति निषद्यौ मेधावि-नामसु चतुर्द्दशतमम् ।

(४)—हरिश्चन्द्रम्, शत्रु-स्थानीय-हरित-वर्ष-ज्वाला-समेतम् । न शब्दः पाद-पुरस्-
रति वि० सम्प्रतीकः ।

अथ ह्यतीषा ।

भरद्वाजऋषिः ।

२ १ २ २ १ २ २ १ २ २ १ २

शुक्रं ते अन्यद्यजतं ते अन्यद्

२२ २ १ २ २ १ २

विषु रूपे अहनी द्यौरिवासि ।

२ २ २ २ १ २ २ २

विश्वा हि माया अवसि स्वधावन्

२ १ २ २ २ २ १ २

भद्रा ते पूषन्निह रातिरस्तु ॥ ३ ॥ ७५

हे 'पूषन्' ! 'ते' तव 'शुक्रं' शुक्लवर्णम् 'अन्यत्' एकमहर्भवति वासरात्मकम्, तथा 'ते' तव सम्बन्धि 'यजतं' [यजिरञ्च सङ्गति-करणे (१) वर्त्तते] यजनीयं प्रकाशेन सङ्गमनीयं स्वतः कृष्ण-वर्णम् 'अन्यत्' एकमहर्भवति रात्र्याख्यम् । इत्थं 'विषु रूपे' शुक्ल-कृष्णतया नानारूपे 'अहनी' तव महिम्ना निष्पद्येते । यद्वा । हे पूषन् ! त्वदीयमन्यद्रूपं 'शुक्रं' निर्मलं दिवसस्थोत्पादकम्, त्वदीयमन्यदेकं रूपं 'यजतं' केवलं यजनीयं न प्रकाशकं रात्रेरुत्पादकम् । अतएव 'विषु रूपे' विषम-रूपे 'अहनी' अहस्य रात्रिश्च भवतः । अहोरात्रयोर्निर्माणे सूर्येणैव कर्त्ता ।

७५ नास्तीयमुत्तरार्षिके । ४५

(१)—'यज, देवमजा-सङ्गतिकरण-दानेषु'-इति भा० उभयपदिषु ।

अथ चतुर्थी ।

विश्वामित्रऋषिः ।

१२ ११ १ ११८
इडाममे पुरुदःसः सनिं गोः

१२ ११ १२
अश्वत्थमः इवमानाय साधः ।

१ २ ३ १२ १२ ३ २७
स्यान्नः समुस्तनयो विजावा

३१ ५ ३१२३५
 गेसा ते सुमतिर्भूत्वस्ये ॥ ४ ॥ ७६

I इडामग्राह । पुरुदा३ । स०सनिंगोः । शश्वत्तम०इव

५१ २ ३ ५ १२ २ १९ १
माना । यसा२३४धा । स्थानसूनुस्तनयः । विजाश्वा३ ।

४ ५ ४ ५ २ ९ २ ४२ ५ २
आग्नेसाताइ । सुमा३४३ । तीः । भूतुहाउवा । सा

११११
२३४५६ ॥ १३ ॥ ७६

हे 'अग्ने !' 'पुरुदंसस' ['दंसः वेषः'—इति (नि० १२, १, ३)
कर्म-नामसु पठितत्त्वाद्दंसः-शब्दः कर्म-वाची] पुरुणि बह्वनि

७६ नास्त्ययमुत्तरार्द्धिके । ४६

I कौत्सम् ।

अथ पञ्चमी ।

वत्सप्रिर्ऋषिः* ।

१२ १२ २ २ ११ २२ २
प्र ज्ञेता जातो मञ्जान्नभोविन्

११२ ११ १२२
नृषद्मा सीददपां विवर्ते ।

दंसांसि कर्माणि यस्याः सा, तां बहु-कर्माणि 'गोः सनि' (१)
गवादि-पशूनां सम्पादयित्रीं 'इडाम्' (२) एतन्नामिकां गो-रूपां
देवतां 'शम्भुत्तमं' निरन्तरं 'हवमानाय' यजमानाय मन्त्रं 'साध'
साधय । किञ्च । 'नः' अस्माकं 'सूनुः' पुत्रः 'तनयः' पौत्रः 'स्यात्'
भवतु—इति 'ते' तव या 'सुमतिः' शोभना बुद्धिः सा 'विजावा' (३)
अवन्म्या सती 'अस्मे' (४) अस्माकं 'भूतु' (५) भवतु ॥ ४ ॥ ७६

'यः' अग्निः 'अपाम्' [अन्तरिक्ष-नामैतत् (नि० १, ३, ८)]

* 'वत्सप्रिः'-इति वि० पाठः ।

(१)—"छन्दसि वन-सन-रक्षिमयाम् (१, २, २०)"-इति इति रूपम् । 'वत्सदाने,
तत्पूयकनाम्नामपलक्षते ; सनि च ज्ञातं च गोः'-इति वि० ।

(२)—'इडामन्नमिति (नि० २, ७, १६) वि० । 'कीदृशमन्नम्? पुनरदंसमिति च
वि० । एतदुक्तमभवति—'अन्नं मायश्च अस्मभ्यं देहीत्यपि वि० ।

(३)—विजावेति तनय-विशेषमिति वि०-मतम् । तथाचोक्तम्—'कीदृशः पौत्रः
उच्यते—'विजावा' विविधं जनयिता पुत्राणाम्, अनेन प्रकारेण वंशस्याविच्छेद
आशास्तमे'-इति वि० ।

(४)—सुपां सुक्षु नित्यादिना (७, १, २६) विभक्तेः श्रे-भावे, 'शेच्छन्दसि वज्रलम्
(६, १, ७०) इति सिद्धम् ।

(५)—विकरणाभावादिकं सर्वं कालकात् (२, ४, ७९) ।

२८क,

२ २ २ २ २ २ २ २ २ २

दधद्यो धायी* सुते वयांसि

२ २ २ २ २ २ २ २ २ २

यन्ता वसूनि विधत्ते तनूपाः ॥ ५ ॥ ७७

अन्तरिक्षस्य 'विवर्त्ते' (१) विवर्त्तनचक्राङ्गे वैद्युत-रूपेण निषस्योऽ-
भूत्, सद्गदानां 'होता' यजमानानां होम-निष्पादकोजातः
प्रादुर्भूतः 'महान्' गुणैः पूज्यः । 'मभोवित्' अन्तरिक्षस्य आता-
यतस्तत्रोत्पन्नः अतस्तस्य आता 'वृषणा' वृषु सीदन् [सदेर्मनिन्,
निस्वरः (६, १, ११७)] 'प्रसीदत्' वेद्यां प्रसीदति । "अपा-
मुपस्थे मद्दिषा अगृभ्णत"-इति हि निगमः (२) । यद्वा, अपा-
मयसामित्यर्थः, कर्मणामुपस्थे (३) उपस्थाने समीपे वेद्यामुक्त-
लक्षणः सन् । अथवा, अपाम् उदकानां (४) विवर्त्ते मध्ये योऽ-
ग्निर्हविर्वोढुमसहमानो निगूढः सन् स देवैः पुनः प्रार्थितः,
उक्तविधः सन् वेद्यां प्रसीदति, सोऽग्निः 'दधत्' हवींषि धारयन्
'सुधायौ' (५) वेद्यां निहितोऽभूत् । हे स्तोतः । सोऽग्निः

* प्रतीच्यमुद्रितपुस्तके, भाष्ये च 'धायि'-इति ब्रह्मान्तपाठः ।

७७ नास्तीयमुत्तरार्चिके । ४७

(१)—'आपो यत्र विविध वर्त्तते सीऽपां विवर्त्तेः अन्तरिक्षलोकः'—इति वि० ।

(२)—जैरक्त-सप्तमाध्यायी-सप्तमपादस्य तृतीये अक्षे एतद्विशेषोद्दिष्टः ।

(३)—अपः-इति नि० २, १, ९ कर्म-नामसु ।

(४)—आपः-इति नि० १, १२, ५१ उदक-नामसु ।

(५)—'धायीसुते'-इत्येवं पाठोक्तम् । तत्र 'बन्धसि परेऽपि (१, ४, ८१)' इति भासन्-

I प्रहोताजाताः । महान्नभोविष्वङ्मा२३सीदात् । ११२ २ २ २

अपांविष्वङ्मा२३ । दधद्यो२३धा । याइ । सुतेवया२सि-

यन्ताउ । वा । वासूनिविध । ता२ । या२३४ओहोवा । १२ १ २ २ १ २ ५२२

तनूपा२३४पूः ॥१४॥ २ १ १ १ १ १

II प्रहोताजातः । उज्जवाद्वाइ । माहा२न्नाभो२ । १ १ १ १ १ १

वाइन्नुषङ्मासीददपांविवा२३र्त्ताइ । आओ३हो । इहा । १ २ २ ० २ १ २ २ १ २

‘विधते’ परिचरते ‘ते’ तुभ्यं ‘वयांसि’ अन्नानि (५) ‘वसूनि’ धना-
नि च ‘यन्ता’ नियमयिता भवतु । किञ्च, तनूपाः, ‘तन्वः’ (६)
पाता च भवत्विति शेषः ॥

“नृषङ्मा”-“नृषद्वा”-इति च पाठौ । “दधद्यो धायी सुते”
-इति कन्दोगाः, “दधियो धायी सते”-इति बह्वचा ॥ ५ ॥ ७७

I, II इमे काश्यपे ।

बलात् ‘सुधायी’-इत्येवं स्थापनं ब्रह्म-परम् । वि०-सते तु ‘धायी’ धारयिता इतिर्वच-
नादि-कर्मणः-इत्येकं दक्षमग्नि-विशेषणम्, सुते इत्येकं पदमभिषुते-इति तदर्थः । पद-
कारणं ‘धायी,’ ‘सुते’-इत्येवमेव सिद्धे इ ।

(५)—वय-इति नि० २, ७, ८ ।

(६)—‘तन्वादीनां ब्रह्मसि बज्रकम्’-इति वचनम् (१, ४, ८६) ।

अथ पृष्ठे ।

वसिष्ठऋषिः ।

२ ३ २ ३ १ २ २ २
प्र सम्भाजमसुरस्य प्रशस्तं

१ १ १ १ १ १ १ १
पुंसः कृष्टोनामनु मायस्य ।

१२ २२ ३१ २३ १२
इन्द्रस्येव प्र तवसस्कृतानि

३ १ २ ३ १ २
वन्दद्वारा वन्दमाना विवशु ॥ ६ ॥ ७८

दाधा१रद्योधा२। या१द्रसु२ते वया३सि४यन्ता५वसू६र७३नी८। आ९

^१ श्री^२हो । ^{११}इ^{११}हा । ^{११}वि^{११}ध^{११}ता^{११}ये^{११}३ । ^१त^१नू^१र^१पा^१२३४^{१२२}श्री^{१२२}हो^{१२२}वा ।

२३ १११११
हविष्मते २३४५ ॥१५॥७७

‘असुरस्य’ बलवतः^(१) ‘पुंसः’ वीरस्य [पौंस्यमिति वीर्यमुच्यते^(२)]
तथाच यास्कः—‘प्रमान् पुरुषमना भवति पुंसतेर्वेति] ‘कृष्टीनां’

७८ नास्तोयमुत्तरार्द्धिके । ४८

(१)—“प्राखवतः”—इति वि० । “असुररिति प्राखनाम”—इति मै० २, ५ । तेन तद्गान असुरः । प्राखवस्योरेकार्थता प्रायः प्रसिद्धा ।

(२)—पौ.खा.नि-इति नि० २,९,१६ ।

५ २ २ २, ४ ५ २ १
I प्रसम्माजाम् । असुराः । स्याप्रशस्ताम् । पुंसः १२.१

२ १ २ ४ ५ २ २ २ २
कृष्टाः । नाहमनु । मादियस्या । इन्द्रस्येवाः ४३ प्रभव ।

२ ४ ५ २ १ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २
संस्तुतानि । वन्दद्वारावन्दमाना । विवाः २४ २३४ ओहोवा ।

२ ५
वीरः ४४ शाः ॥ १६ ॥ ७८

जनानाम् 'अनु मायस्य' स्तुत्यस्य 'तवसः' (१) बलवतः 'इन्द्रस्येव' (१)
तस्याग्नेः प्रशस्तम् (४) उत्कृष्टं 'सम्माजं' सम्यग्माजमानं स्वरूपं
प्रस्तौतु । तथा 'वन्दद्वारा' (५) वन्दनं वन्दः स्तुतिः, तद्वाराणि
स्तुति-प्रमुखानि 'वन्दमाना' सर्वैः स्तूयमानानि 'कृतानि' कर्माणि
'प्र विवष्टु' प्रकर्षेण कामयताम् ॥

“प्रसम्माजमसुरस्य प्रशस्तम्”—इति छन्दोगाः ; “प्रस-
म्माजो असुरस्य प्रशस्तिम्”—इति बह्वृचाः । “वन्दद्वारा
वन्दमानां विवष्टु”—इति, “वन्दे दारुं वन्दमानो विवक्षिम्”—
इति च पाठौ ॥ ६ ॥ ७८

I दृताचेराङ्गिरसस्य साम ।

(२)—तवः—इति नि० २, ८, ५ । पदमेतत् 'इन्द्रस्य'—इत्यस्य विशेषणम् ।

(३)—‘यथा इन्द्रस्य कृतानि दद-वचादीनि कर्माणि कश्चिद् वदति, तद्वदग्रेरपि
कृतानि कर्माणि च विवक्षन्नादीनि ‘प्र वदतु’ प्रकर्षेण स्तौति’—इति नि० ।

(४)—विवरच-कृतान्तेऽसौ द्वितीया षष्ठ्यर्थे, तथाचेदमपि पदमिन्द्र-विशेषणम् ।

(५)—विवरच-मते 'वन्दद्वारा'—इति पाठः । प्रत्यनेन च वददित्यस्य सम्बन्धः ।

अथ सप्तमी ।

विश्वामित्रऋषिः ।

१ १ १ १ १ १ १ १ १ १
अरण्योर्निहितो जातवेदा

१ १ १ १ १ १ १ १ १ १
गर्भइवेत्सुभृतो गर्भिणीभिः ।

१ १ १ १ १ १ १ १ १ १
दिवे दिवईशोजागृवङ्गि-

१ १ १ १ १ १ १ १ १ १
ईविषाङ्गि मनुष्येभिरग्निः ॥ ७ ॥ ७८

I अरण्योः । निक्षितीजाऽऽश्तवेदाः । गर्भइवेत्सुभृतो-

ग । भिषाऽऽश्तइभोः । दिवेदिवईशोजागृवाऽऽङ्गिः ।

‘जातवेदाः’ सर्व-विषय-ज्ञानवान् ‘अयम्’ अग्निः ‘अरण्योर्नि-
हितः’ देवैर्यज्ञार्थं नितरां स्थापितः । तच्च दृष्टान्तः—‘गर्भः इव’-

७८ नास्तीयमुत्तरार्चिके । ४८

I भरद्वाजस्य, प्रासादम् ।

तथाच,—‘प्रवदत्’ प्रकर्षेण लीति ‘वारा’ वारं वरणीयं ‘वन्दमाना’ वन्दमानं सुवर्णं
‘विबुध’ विविधं कामये-इत्यर्थः ।

अथाहमी ।

पायुर्ऋषिः ।

१११ २२२
सनादये मृणसि यातुधानान्

१ २ १२ १ १२
न त्वा रक्षांसि पृतनासु जिग्युः ।

१ ५ १ ५ ४२ ४ ५२
ह्यार३४वो । आ२३४ङ्गोः । मनुष्येभिरग्निः । एक्षियाई
५ ४
हा । होपूइ । डा ॥१७॥७६

इति, यथा गर्भोगर्भिणीभिः स्त्रीभिः 'सुभृतः' सुष्ठु धार्यते तद्वत् ।
स तादृशोऽग्निः 'हविष्मद्भिः' सम्भृत-हविष्कैः अतएव 'जागृवद्भिः'
कर्मणि जागरूकैः 'मनुष्येभिः' मनुष्यैरस्माभिः 'दिवे दिवे'
प्रत्यहं स्तुत्यर्थम् 'इद्यः' स्तुति-रूपाभिर्गोभिः स्तोतव्यः^(१) ॥

“सुभृतोगर्भिणीभिः”-इति, “सुधितोगर्भिणीषु”-इति च
पाठौ ॥ ७ ॥ ७६

हे 'अग्ने' ! त्वं 'सनात्' चिरादेवारभ्य 'यातुधानान्' कु-व्या-
पारेण युक्तान् 'कयादः' क्रव्यादोमांस-भक्षकान् राक्षसान्^(*)***

(१)—इह मन्त्रे नुतदृष्टव्यः पाद-पूरकार्येवेति न व्याख्यातः ।

(*)—इह किञ्चित् पाठोनष्टइति लक्ष्यते, मृषसीत्यादेर्वाप्यानादर्शनात् । विव-

^{१ २} अनु ^{१ १ २} दह ^{१ २ ३} सह मूरान् कयादो

^{१ २ ३ १ २ ३ १ २} मा ते हेत्या मुक्षत दैव्यायाः ॥ ८ ॥ ८०

17, 2, 18 I ^{१ २} अद्वा । ^१ वोश्वा । ^२ वोश्वा । ^{१ २} सुनादग्नाद् । ^{१ १} मृणसि ।

[8] ^{१ २ ४ ५} यातुधानान् । ^{२ १ २} नत्वारक्षा । ^{१ १} सीशृप्त । ^{२ ३ ४ ५} नासृजिग्यूः ।

^{१ १} अनुदद्वा । ^{२ १ २} सहमू । ^{१ २ ४ ५} रान्कयादाः । ^{१ २} अद्वा । ^१ वोश्वा ।

‘दह’ तेजसा भस्मीकुरु । किञ्च । तव सम्बन्धिनो ‘दैव्यायाः’

८० नास्तीयमुत्तरार्द्धिके । ५०

I अग्नेर्वैश्वानरस्य अत्रिर्वा, राक्षीघ्नम् ।

रक्षकारस्वस्त्रैव व्याख्यानं कृतम्—हे ‘अग्ने’ त्वं ‘मृणसि’ मारवसि ‘यातुधानान्,’
राक्षसान् [नेत्यर्थं प्रतिषेधो जिग्युरनेन सम्बन्धयितव्यः] ‘त्वा’ त्वां ‘रक्षांसि’ शृतनासृ
सङ्गामेषु (नि० ९, ११, ८) ‘न जिग्युः’ न जयन्तीत्यर्थः, सर्वदा अपराजिता एव, अतो
ब्रवीमि—‘अनुदह’ । ‘सह मूरान्’ सह भूतान् मूढान् मूर्खानित्यर्थः । ‘कयादः’ क्रव-
शब्दस्य रेफवकारयोश्चन्दमि वर्णलोपेन कथयत्येतद् भवति, तानि ये चदन्ति ते कयादः,
तान्, मांसस्य भक्षितृनित्यर्थः । किञ्च ‘मा ते’ ‘हेत्याः’ हेतिर्वधः तस्य मांसस्य
‘मुक्षत’ अमुक्षत इत्यर्थः दैव्यायाः देवानां सभूतायाः ; सर्वदा देवैर्वैश्वानरानि-
त्यर्थः—इति ।

१ २ १ १२ १ १ १ १ ४
वीर्या । माताइहेत्याः । मुञ्चत । दा३४३इ । वीर्या

पूयाईपूई ॥ १८ ॥ ८०

इति तृतीय-दशति ॥

दैव्यात् 'हेत्याः' (१) 'आयुधात्' ते बातुधानाः 'मा मुञ्चत' मुक्ता
मा भूवन् ॥

“कयादः”-“कव्यादः”-इति च पाठौ ॥ ८ ॥ ८०

इति त्रीसावष्टाचार्य-विरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोशास्त्रान्ते
प्रथमस्याध्यायस्य अष्टमः खण्डः ॥ ८ ॥

षोडशानुष्टुभोऽग्नौजिह्वमिति खण्डयोः ।

सोमंराजानमित्येषा वैश्वदेवी ततः परा ।

स्तुतिरङ्गिरसां शिष्टाः आग्नेय्यस्तु चतुर्दश (०) ।

(१)—इति:—नि०१, १०, १ । कति-बूतीत्यादिना (१, १, ८०) सिद्धम् ।

(०)—अग्नौजिह्वमग्नेत्यादि-नवम-दशम-खण्डयोः प्रथमे दश, उत्तरे षट्-इति
षोडश खण्डः सन्ति । तत्र दशम-खण्डारम्भकं सोमंराजानमिति, अस्याः विश्वदेवा
देवताः, तदत्यवहित-वृत्ता इतरमेति, सा तु अङ्गिरसां स्तुतिः, तदितराः सर्वा एव
आग्नेय्यइति विवेकः ।

३० क,

अथ नवमे सूक्ते—

संयं प्रथमा ।

गयत्रिर्ऋषिः ।

१ २ १ २ ३ १ २ ३ २ १ २

अथ ओजिष्ठमाभर युञ्जमस्रभ्यमग्निगो ।

१ २ ३ १ २ ३ २ ३ २ १ २ ३ १ २

प्र नो राये पनीयसे रस्मि वाजाय पन्थाम् ॥ १ ॥ ८१

हे अग्ने ! 'ओजिष्ठ' (१) बलवत्तमं 'युञ्ज' द्योतते कटक-सुकु-
टादि-रूपेण सर्वत्र काशते इति युञ्जं (२) धनम् अस्मभ्यम् 'आभर'
आहर । हे 'अग्निगो !' अघृत-गमन ! [अघृतमप्रतिहतं गमनं
यस्येति, अघृता अनिवारिता गावोरस्मयोयस्येति वा, अग्निगुः (३),
तस्य सम्बोधनं हे अग्निगो] 'पनीयसे' पनीयसा स्तोतव्येन
'राये' राया धनेन । [सुपां सु सुगिति (७, १, ३८) श्रे आदेशः]
'नः' अस्मान् प्रकर्षेण योजय । 'वाजाय' अस्वस्य लाभाय 'पन्थाम्'

८१ नास्तीयमुत्तरार्द्धिके । ५१

(१)—ओजः-इति निघण्टौ द्वितीय-नवमे बल-नामसु प्रथमं पदम् ।

(२)—'युञ्जम्'-इति निघण्टौ द्वितीय-नवमे धन-नामसु तथोदग्रतमम् । आसा-
सासु अग्निज्योत्यादिना दत्त-दोषावित्यस्मात् गञ्-प्रत्ययो मकारान्तादेशश्च निपात्यते ।(३)—'अघृत-ब्रह्मसाग्निभावः, गमनं गौः'-इति निघण्टु-भाष्यम् । रस्मि-नामसुधि
गौ-ब्रह्मः परिलक्ष्यते, तथाहि-गावः-इति नि० १, ५, १ ।

I आग्राओ२३४वा । ओजिष्ठा३मा । भाराओ२३४
 वा । द्युम्नसमभ्यमधिगो३ । ओइ । प्रानाओ२३४वा ।
 रायेपनी २यसे३ । ओइ । रात्साओ२३४वा । वाजायपन्या
 २३४पुम् ॥ १८ ॥

II अग्नेहाउ । ओजि । ष्टामा१भारा । औदो२३४
 वा । द्युम्नस । भ्यामघ्रीगा । औदो२३४वा । प्रनो-
 राये । पानी१यासा । औदो२३४वा । रात्सी२वाजा२ ।
 यपीवा३ । ओ२३४वा । यपुवी३हाइ ॥ २० ॥ ८१

पन्वानम् अमस्य, मक्षमोप-प्राप्ति-साधनं मार्गं, 'रत्ति' (४) वि-
 लिख कुर्वित्यर्थः ॥

“प्र नो राये पनीयसे”—इति कन्दोगाः; “प्र णो राया
 परीणसा”—इति बह्वचाः ॥ १ ॥ ८१

I, II इमे पाथे हे ।

(४)—‘रत्ति’ विशेषणे आदिः, द्विलिखन्नाधीन-वृत्त-वचनाच्छेषोक्तम् ।

अथ द्वितीया ।

वामदेवऋषिः, भरद्वाजोवार्हस्पत्योवा ।

१२ ६२८ ६ १ ६ १२ ६ १२
 यदि वीरो अनु ध्यादग्निमिन्धीत मर्त्यः ।

६ १२ ६ १२ ६ १२ ६ १ ६ १ ६
 आ जुह्वहव्यमानुषक् शर्म भक्षीत दैव्यम् ॥ २ ॥ ८२

१२ २२२ ४ ४२ २४ २ ४ २ ४ २
 I यदिवीरो अनुध्यात् । र्या३४३३४या । अपि
 ४ ४२ २ ४ २ ४ २ ४ २ ४ २ ४ २
 मिन्धीतमौ । हो३४३ । हो३४३र्तियाः । आजु३४
 १ २ ४ १ २ ४ १ २ ४ १ २ ४ १ २ ४ १
 ह्या३३ । व्यमा३नू३४षाक् । शर्मभ । ह्याइ । तदा३
 १ २ ४ १ २ ४ १ २ ४ १ २ ४ १ २ ४ १
 ह्याइ । वा३ओ३४वा । व्या३४५म् ॥ २१ ॥ ८२

‘यदि’ यदा ‘यस्य’ मनुष्यस्य ‘वीरः’ पुत्रः ‘स्यात्’ भवति, तदा
 सः ‘मर्त्यः’ ‘अग्निमिन्धीत’ आधानमादधीत कुर्वीत । किञ्च ।
 ‘आनुषक्’ अविच्छिन्नं यथा भवति तथा ‘हव्यम्’ ‘आ जुह्वत्’

८२ नास्तीयमुत्तरार्चिके । ५२

I बृहत्, आग्नेयम् ।

अथ तृतीया ।

द्वयोर्भरहाजऋषिः ।

^{१ १ २} ^{१ १ २} ^{१ २ ३} ^{१ १ २} ^{१ २}
 त्वेषस्ते धूम ऋष्वति दिवि संकुक्र आ ततः ।

४३

^{१ २ ३} ^{१ २ ३} ^{१ १ २} ^{१ १ २}
 सूरौ न हि द्युता त्वं कृपा पावक रोचसे ॥ ३ ॥ ८३

I त्वेषास्ते^{१२/१}२^{४५}धूमऋष्वति^५दिवा^१उ । दिविसं^१कुक्रा^१३^१आताता^१ ७, २, १

आभिमुख्येन जुहोति । अपिच । 'दैव्यं' देव-सम्बन्धि 'शर्ष' यद्दं सुखं वा 'भक्षीत' भजेत सेवेतेत्यर्थः^(१) ॥ २ ॥ ८२

हे अग्ने ! 'त्वेषः' दौमस्य 'ते' तव 'शुक्रः' शुक्लोनिर्मलः शुभ्र-वर्णोवा 'धूमः' 'दिवि' अन्तरिक्षे 'आ ततः' विस्तीर्णः 'सन्' 'ऋष्वति' मेघात्मना परिणतो गच्छति । अपिच । हे 'पावक !'

८३ नास्तीयमुत्तरार्चिके । ५३

I यामम् ।

(१)—'यदि' 'मर्त्यः' 'दैव्यम्' 'आनुषङ्ग' आनुपूर्व्येण 'आनुकूल' अग्निम् 'दन्वीत', तर्हि 'वीरः' 'स्वात्', किञ्च 'दैव्यं' 'मर्त्यं' 'भक्षीत' कृमेतेत्यर्थः ; अन्विति पाद-पूरणः— इति वि०-सम्मतोर्थः ।

अथ चतुर्थी ।

१२ २२ ११२ १२ १ १२ १२
 त्वं हि चैतवद्यशोभे मित्रो न पश्यसे ।

१ २ २ २ २ १ २ १२ १२
 त्वं विश्वर्षणे अघो वसो पुष्टिं न पुष्यसि ॥ ४ ॥ ८४

४२२ ५ ११ २ ४२ ५
 ३ । सूरोनदीहाड । युतात्वाहम् । कृपापवाहाड ।

२ १२ १ १
 करोचा२२सा२४३३ । ओ२३४५३ । डा ॥ २२ ॥ ८३

शोधक ! अग्ने ! 'सूरोन' सूर्यइव 'कृपा' (१) स्तोतव्याभिमुखीकर-
 समर्पया स्तुत्या स्तयमानस्त्वं 'युता' दीत्या 'रोचसे हि'
 प्रकाशसे खलु ।

“दिवि सन्”-इति, “दिवि षन्”-इति च पाठो (१) ॥ ३ ॥ ८३

हे 'अग्ने !' 'त्वं हि' त्वं खलु 'चैतवत्' क्षितिः चयोऽप
 चयः तस्मिन्नि चैतं शुष्क-काष्ठं, तद्युक्तं 'यशः' अन्नं (नि० २, ७)
 हविर्लक्ष्यं 'पश्यसे' अभिपतसि गच्छसि । तत्र दृष्टान्तः—'मि-

८४ नास्तोयमुत्तरार्चिके । ५४

(१)—'कृपा'-इति निघण्टु-तृतीय-चतुर्थे चर्चति-कर्मण्युदाहरणं पदम्, ततः
 कृपाभित्यादिना (२, १, २९) तृतीयायास्तुक् ।

(२)—'पूषपदात्' (८, २, १०६)-इति बल-वैकल्याच्च सिद्धमेव ।

I त्व^४हि^{२५ ४५}चैतवद्यशः^{४५४ ५} । इय^१इया^१द्याइ^१ । अग्रा^१इमि^१ ।
 जो^१ । नाप^{२२}त्या^५२३४साइ^{१ २ ५ ४ ५} । आ^१अ^२औ^५३४हो^{४ ५} । इया^{४ ५}द्याइ^{४ ५} ।
 त्वंवि^१ । चा^{१०} । षणो^{१०}आ^५२३४वा^{१ २ ५ ४ ५} । आ^१अ^२औ^५३४हो^{४ ५} । इया^{४ ५}-
 द्याइ^५ । वासा^{१ २ १}उवा^१ । पु^१ । द्याइ^{२ २ ५}म् । नापु^५द्या^५२३४सी^५ ।
 आ^{१ २ ५}अ^४औ^५३४हो^४ । इया^५द्या^५ । हो^४पु^५इ^५ । डा ॥ २३ ॥ ८४

त्रोन' अहरभिमानो मित्रोदेवः (१) सइव [यद्वा । चयइति गृह-नाम
 (नि० ३, ४) 'चैतवत्' चैतं निवासकं हविर्लक्षणमन्नं तद्युक्तम् यज-
 मान-गृहं मित्रभूतः पुरुषाभिपतसि । यद्वा । पत्यतिरैश्वर्य-कर्मा,
 (नि० २, २१) ईदृशमन्नं 'पत्यसे'-ईश्विषे] अतः कारणात् हे
 'विचर्षणे !' विशेषेण सर्वस्य द्रष्टः ! 'वसो' वासकाम्ने ! त्वं
 'श्रवः' श्रवणीयमन्नम् (नि० २, ७) अन्न-कार्य-भूतां 'पुष्टिं' च पुष्टसि
 वर्धयसि ॥ ४ ॥ ८४

I वृक्षद्वैवान्नेयम् ।

(१)—स च चक्ररिचस्यः, नैबल्ले (१०, ९, ८-९) वाद्यादिषु परिगणितवान् । 'मित्रो
 नवान्नायति नृपाणोमिमोदाधार इयिषोन्नतवान् । मित्रः छटोरमिषिषाभिषष्टे
 मिषापद्यं घृतवज्जुहोत'-इति ऋक् च तत्रैवोदाहृतम् ।

अथ पञ्चमी ।

मृक्त*वाहादितऋषिः ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

प्रातरग्निः पुरुप्रियो विशस्तवेतातिथिः ।

विश्वे यस्मिन्नमर्त्ये हव्यं मर्त्तास इन्धते ॥ ५ ॥ ८५

I प्रातरग्न्याइः पूरुप्रियाः । विशस्तवे । ता२३ । अ-
तिथाइः । वाइश्चेयास्मी३न् । अमा२र्त्ता२४याइ । हव्या

‘पुरुप्रियः’ बहु-प्रियः ‘विशः’ यजमाने धनस्य निवेशकः (१)
‘अतिथिः’ यजमानानां गृहान् प्रति [तिथिषु न अभ्येतीत्यतिथिः ।
तथाह यास्कः—“अतिथिरभ्यतितो गृहान् भवत्यभ्येति तिथिषु
पर-कुलानीति पर-गृहाणीतिवा(४,१,५)” इति] एवं विधोऽग्निः
‘प्रातः’ ‘स्त्वेत’ स्तूयते । ‘अमर्त्ये’ अमरण-धर्मके ‘यस्मिन्’

८५ नास्तीयमुत्तरार्चिके । ५५

* मृक्त-इति वि०-पाठः ।

I बृहतश्च कोमुदस्य साम ।

(१)—‘विशः’, प्रथमा-वज्रवचनमिदं तृतीया-वज्रवचनस्य स्थाने द्रष्टव्यम्, विद्भिः
यजमान-मनुष्यैः; ‘स्त्वेत’ लिङ्गं लिङ्गं द्रष्टव्यं कर्मणि च विद्भिः स्तूयते-इति वि० ।

1,2,25 I यद्वा^{४२ ५ ४}हिष्ठं^१ तदा^१ । ग्रया^१इ । वृद्ध^{११२}दर्च^१विभावा^१श्शसा^१उ ।
 माही^१श्षा^१इवा^१श् । त्वद्र^१यिः । त्वदा^१श्शजाः^{१२} । उदीरा^१श्शता^१
 ३४३इ । ओ^१श्श^१४५इ । डा ॥ २५ ॥

1,2,26 II यद्वा^{४२ ५ ४ ३ ५ २}हिष्ठं^१ तदग्र^१ये । यद्वा^१हिष्ठोवा^१ । तदग्र^१याइ ।
 वृद्ध^१दा^१श्शर्चा^{१२} । विभा^१वसा^१उ । मचि^१षा^१श्शवा^१ । त्वद्र^१यिः ।
 त्वदा^१श्शजाः^{१२} । उदीरा^१श्शता^१३४३इ । ओ^१श्श^१४५इ । डा
 ॥ २६ ॥ ८ई

अस्मभ्यं प्रयच्छ । कथमस्वान-धन-प्रदातृत्वमित्यपेक्षायामाह—
 यतः 'त्वत्' त्वत्तः सकाशात् 'महिषी' महती^(१) 'रयिः' धनम्
 'उदीरते' सङ्गच्छति^(२) । 'इव'-इति पाद-पूरणः^(३) ॥ ६ ॥ ८ई

I, II अग्निवृषिः, यद्वाहिष्ठीये यस्महिष्ठीये वा ।

(१)—महत्तमसु 'महिषी'-इति षष्ठं पदम् (नि० ३, १) ।

(२)—'त्वदाजा'-इत्यस्य व्याख्यानमिह नोपलभ्यते । विवरणकारसु 'त्वद्रयिः'-
 इत्यस्य त्वया सह धनम् इति व्याख्याय 'त्वदाजा' त्वया सह अन्नानि इति व्याख्यानम् ।
 भाष्य-नये ससु 'त्वत्' त्वत्तः सकाशात् 'वाजा' अन्नानि इत्यर्थः सम्भवपरः ।

(३)—'इतदुक्तं' भवति—यस्मादग्निना दत्तं धनमन्नं च त्वया सङ्गच्छते, यस्या-

अथाहमी ।

पुनराभेयच्छविः ।

११८ १ १ ११८ १८ १२ ११२
 वृद्धयो हि भानवे र्चादेवायाग्रये ।

११८ १२२ ११९ ११९ ११९
 यं मित्रं न प्रशस्तये मर्त्तासो दधिरे पुरः ॥ ८ ॥ ८८

५ ११८ १ १ ११८ १८ १२ ११२
 वृद्धयाः । हिभानारुवाद् । आर्चादेवा । य-

‘विशोविशः’ सर्वस्याः प्रजायाः ‘पुरु-प्रियं’ बहुप्रियम् ‘अतिधिं’
 पूज्यम् ‘अग्निं’ स्तुत्या परिचरतेतिशेषः । अहं च ‘वः’ युष्मदर्थं
 ‘दुय्यं’ गृह-हितम्^(१) अग्निं ‘वचः’ ‘स्तुषे’ स्तोमि ‘गूषस्य’
 सुखस्य^(२) लाभाय । कैः साधनैः ? ‘मन्त्रभिः’ मननीयैः
 स्तोत्रैः ॥ ७ ॥ ८७

यन्ने ‘भानवे’ दीप्तिमते ‘अग्नये’ ‘हृहत्’ महत् ‘वयः’ हवी-

८८ नास्तूयमुत्तरार्चिके । ५७

(१) ‘दुय्याः’-गृहाणाम्-इति नि० १, ४, ८ । ‘दुय्यं’ यन्नं गृह-हारि मन्त्र-
 इति वि० ।

(२) —‘गूषस्य’-इति निबन्धु-तृतीय-पठे सुख-नामस्य एकादशतमम् । लाभायैति
 षष्ठी-मन्त्र-सामर्थ्याद् नम्यते ।

१ २ १ ० १ २
अग्नारह्याइ । यमित्रन्न । प्राशस्ताया-रइ । मर्त्तासि-
२ ४ ५ ४ ५
रदाइ । धिरोवा । पुपूरोइहाइ ॥२८॥

II वृद्धयोहिभानाइवाइ । आर्चादेवा । यअग्नारह-
२ १ २ १ ० १ २ २ २ १
याइ । यमित्रन्न । प्राशस्ताया-रइ । मर्त्तासिद । धा-
२ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २
इरे१पूरा । औद्योवाहाइ४ औद्योवा । वाइहा २३-
११ १२
४५ः ॥ २८ ॥ ८८

रूपमन्त्रं^(१) दीयते 'हि' अतस्त्वमपि 'देवाय' द्योतमानायाम्नये
वयः 'अच्च' प्रयच्छ । 'मर्त्तासः' मनुष्याः 'यम्' अग्निं 'मित्रं न'
सखायमिव 'प्रशस्तये'^(२) प्रकष्ट-स्तुतये अस्मदर्थं देवानग्निः
स्तोत्विति 'पुरः' 'दधिरे' पुरस्कुर्वति^(३) ॥

“प्रशस्तये”—“प्रशस्तिभिः”—इति पाठो ॥ ८ ॥ ८८

I, II शार्गप्रजापतिऋषिः, कर्गनीनिके हे ।

(१)—'वयः'—इत्यत्र-नामसु द्वाविंशतितमम् । नि० १, ७ ।
(२)—'प्रशस्तये, चतुर्थ्येकवचनमिदं तृतीया-वक्तव्यमस्य स्थाने द्रष्टव्यम्, प्रशस्तिभिः
स्तुतिभिः; स्तुतय इति वाक्यशेषः'—इति वि० ।
(३)—'पुरः' पूर्वस्थां दिशि 'दधिरे' भारयति आहवनीयाक्रमेति वि०-सम्मतोऽर्थः ।

चय दधनी ।

वामदेवः कश्यपोवा मारीचीमनुर्वा वैवस्वतउभौवा ।

१ १२ २२ १ १ २ २ १ १ २ १ १ २
जातः परेण धर्मणा यत्सवृद्धिः सद्भाभुवः ।

१०

१ २३ १ १ २ १ २ १ १ २ १ २ १ २
पिता यत् कश्यपश्याग्निः अद्वा माना मनुः कविः ॥१०॥ ८०

१२ २ १ १ २ १ १ २ १ १ २ १ २
I जातः परेणाद्वा । इद्वा । मणा । इद्वा । यो

५ १२ १ १ २ १ २
२४४नीम् । योनिमिन्द्रश्चगच्छथः । यत्सवृद्धिः साद्वा । इद्वा ।

ज्वाला-समूहः सन् 'इध्यते स्म' प्रवृद्धो भवत् । [लट् स्मे (३, २, ११८) इति भूते लट्] तमग्निमागताइति समन्वयः । एवं श्रुतवर्षं भिक्षणायागतो गोपवमः अग्निं स्तौति ॥

“अगन्म”—“आगन्म”—इति च पाठौ । “यः स्म श्रुत-
वर्षार्त्ते वृद्धदनीकइध्यते”—इति छन्दोगाः, “यस्य श्रुतवर्षा
वृद्धनार्त्तोअनीकएधते”—इति च बह्वृचाः ॥ ८ ॥ ८८

८० नास्तौयमुत्तरार्चिके । ५८

I कश्यपस्य च स्वयोनीन्द्रस्य वा, इन्द्रियम् । इन्द्रस्य वा प्रियम् ।

^१भुवाः । ^{१२}इहा । ^१यो२३४नीम् । ^{११}योनिमिन्द्रश्चगच्छथः ।
^१पितायक्तश्यापा । ^{११}इहा । ^{११}स्याग्राइ । ^{११}इहा । ^१यो२३४नीम् ।
^{११}योनिमिन्द्रश्चगच्छथः । ^१अहामातामाहूः । ^{११}इहा । ^१कवा-
^{११}इ । ^{११}इहा । ^१यो२३४नीम् । ^{११}योनिमिन्द्रश्चगच्छथा२३४पुः ॥
 ३१ ॥ ८० *

इति चतुर्थ-दशति ॥

हे 'अग्ने ! त्वं 'परेष' उत्कृष्टेन 'धर्मणा'(१) आधानादि-
 कर्मणा 'जातः' प्रादुर्भूतोसि । 'यत्' यः 'सहस्रिः' यज्ञे सह वर्तन्ते
 इति सहस्रतः ऋत्विजः, तैः सह 'अभुवः' भूमि-सम्बन्धि-यज्ञे वर्तन्ते
 [कश्यपस्याग्निरित्येतयोः परस्परं विभक्ति-व्यत्ययः(२)] 'यत्' यस्या

(१)—धर्म इति यज्ञ-नामसु अन्त्यम् नि० १, १७ ।

(२)—विवरण-पत्रे तु यथा-विभक्ति व्याख्यानं दृश्यते । तथाहि—'यत्' यः 'अग्निः',
 'कश्यपस्य' ऋषेः 'पिता' प्राप्तयिता, 'अहा' अदिति सत्य-नाम (नि० १, १०, १), तस्य
 धारयिता, 'माता' दृष्टि-प्रदान-द्वारेण सर्वस्य जगतो निर्माता, 'अमुः' ज्ञाता अधिकारस्य
 भक्ततया अभक्ततया वा, 'कविः' मेधावी ; यस्य 'सहस्रिः' सह यियमानैर्देवैः 'सहाभुवः'
 सहैव प्रादुर्भवति ; सोयस् 'परेष' उत्कृष्टेन 'धर्मणा' कर्मणा 'जातः' प्रादुर्भूतः ।
 इति विवरण-निष्कर्षः ।

* इति ग्रामे गेय-गाने द्वितीयः प्रपाठकः । २ ।

ग्नेः 'कश्यपः' 'पिता' 'अद्वा' देवी 'माता' च 'मनुः' 'कविः'
 क्रान्त-कर्मा मेधावी वा ["मनुर्वैवस्वतः स्तोतासीत् सोऽग्निः
 यजमानायाभीष्टं फलं प्र यकृतु" अनेन सुचितमुपाख्यानं ब्राह्म-
 चान्तरे द्रष्टव्यम् ॥ १० ॥ ८०

इति सायणाचार्य-विरचिते माधवीये सामवेदार्घ्यप्रकाशे हृन्दोपाख्याने
 प्रथमस्थाध्यायस्य नवमऋचः ॥ ८ ॥

अथ दशमे खण्डे—

मेयं प्रथमा ।

अग्निस्तापसऋचिः* ।

१ १ १२ ११२ १२११२
 सोमः राजानं वरुणमग्निमन्वारभामहे ।

91

१ १३ १ १११११ १२१११
 आदित्यं विष्णुं सूर्यं ब्रह्माणं च वृद्धस्पतिम् ॥ १ ॥ ८१

४२५ ४२४२ ४५४ २१२ २२
 I ओम् । सोमः राजानं वरुणाम् । अग्निमन्वारभामः ।

* 'वामदेवस्यार्घ्यम्'-इति वि० ।

८१ नास्तीयमुत्तरार्चिके । ६०

I वार्हस्पत्यम् ।

३२क,

१ २ १ २ १ १२२ १ १
 चे३ । होवा३हाइ । आदित्यं विष्णुःसूर्यम् । होवा३
 १ १२ २ १ २ १ १ १
 हाइ । ब्रह्माणा३हचा३ । होवा३हाइ । वृहा३उवा३ ।
 पा३३४तीम् ॥ १ ॥ ८१

‘राजानं’(१) राजमानमौखरं वा ‘सोमं’(२) ‘वरुचं’(३) च
 ‘अग्निं’ च ‘गौर्भिः’ स्तुतिभिः ‘अन्वारभामहे’ रक्षणाथम् आह्वया-
 महे । तथा ‘आदित्यम्’ अदितेः पुत्रं(४) ‘विष्णु’ (५) च ‘सूर्यं’(६)
 च ‘ब्रह्माणं’(७) च हृहस्यति’(८) च अन्वारभामहे(९) ॥ १ ॥ ८१

(१)—राजानमिति सोममित्यादेर्विशेषणम् ।

(२)—“वन्द्रमसो वैतस्य वा ‘सोमं’ मन्यत” ॥ सोमोरूपविशेषैरोपविश्वन्द्रमा
 वा”-इति जै० ११,१,२-५ ।

(३)—“वरुचो वृषोतीति ॥ वृष्टिर्गुणमिति भूमिम् इत्यादि जै० १०,१,४-५ ।

(४)—यद्यप्यादित्यः सूर्य इति प्रसिद्धः “सूर्यमादितेचम्”-इति नैषधस्य (१,१,१६)
 परमिह सूर्यमिति श्रुत्यनुतेः अदितेः पुत्र-विशेषस्य इहातुक्तस्य वायोर्धेवस्यमित्याशयः,
 तद्योक्तम् तच्चैव नैषधे—“अदितेः पुत्रः ॥ अन्वासामपि देवतानामादित्यं प्रवाहाः
 स्तुतयो भवन्ति”-इति ।

(५)—“विष्णुर्भवति ॥ इहं विष्णुर्विचक्रमे”-इत्यादि जै० १२,१,८ ।

(६)—“सूर्यः ॥ उद्युत्यं जातवेदसम्”-इत्यादि जै० १२,१,२-५ ।

(७)—“ब्रह्मा सूर्यविद्यः, सर्वं वेदितुमर्हति”-इति जै० १,२,१२ । नायं दैवत-
 काण्डे देवतासु परिगणितः ।

(८)—“हृहस्यति हृतः पाता”-इत्यादि जै० १०,१,११ ।

(९)—आचयाम इत्यर्थः । इह मन्त्रे चित्यपत्तेजोमरुद्भ्योमसूर्यं चन्द्रब्रह्मनाम-
 यजमानेत्यष्टर्त्तुपासमं ध्वन्यत इति बोध्यम् ।

अथ द्वितीया ।

वामदेवोद्दयोः ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

इत एत उदारुहन्दिबः पृष्ठान्यारुहन् ।

१२

२ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

प्रभूर्जयो यथा पथो द्यामङ्गिरसो ययुः ॥ २ ॥ ८२

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

१ आरोहन् । ३ । इत एतजः उदारुहन् । दिवः

पृष्ठानोऽरुहन् । प्रभूर्जयोयाऽथापाथारः । उ-

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

द्यामङ्गिराऽसोयाथारः । आरोहन् । आरः ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

रोः । आरः । औहोवा । ऊरः । ॥ २ ॥ ८२

एते अङ्गिरसः 'यथा' 'उत्' मार्गेणैव 'द्या' दिवं 'प्र ययुः' प्रायुः । कोट्याः ? 'भूर्जयः' [भृजतिः पाक-कर्मा] हविषां पत्तारः^(१) । तच्च दृष्टान्तः--'पथा' मार्गेण जना ग्रामादीन्

८२ नास्तीयमुत्तरार्चिके । ६१

I आरुहवत् अङ्गिरसं यामं वा ।

(१)—वेदं बाह्यान् साधु मन्त्रते, 'भूः, जयः'-इत्येवं पदकारुहतावग्रह-दर्शनान्, न हि भृजतेर्भूर्जयदतिरूपे 'भूः, जयः'-इत्येवमवग्रहः सम्भवति, नापि तदधीन-स्वर-श्रुतिः । विवरणकारु—'भः' इति तां ये महावीरास्तेनामुष्मान् जितवन्तः ते-इत्याह ।

अथ तृतीया ।

एतस्याः कश्यपोऽसितोदेवलोवा* ।

१ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १

राये अग्ने महे त्वा दानाय समिधीमहि ।

१ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १

ईडिष्ठा हि महे वृषन्धावा दानाय पृथिवी ॥ ३ ॥ ८३

१ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १

I राये अग्नेमहाइ । त्वा । दानायसमिधीमाइ

हौ । आइडोइष्ठाहौ । महेवृषन् । द्वावाइहौवाइ ।

१ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १
यपोवाइ ओइष्ठावा । थापूइवोइष्ठाइ ॥ ३ ॥

१ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १

II रायायारह्येमहेत्वाहाउ । दानायसमिधीमाइ

गच्छन्ति, तथा इतः भूमेः सकाशात् 'उदारहन्' उदगच्छन् ।

आगत्य च 'दिवः' स्वर्गस्य 'पृष्ठानि' स्थानानि 'आरहन्' प्राक्क-
मन्ति ॥ २ ॥ ८२

* 'वामदेवस्यार्धम्'-इति वि० ।

८३ नास्त्योयमुत्तरार्धिके । ६२

I, II इमे आसिते ।

अथ चतुर्थी ।

भार्गङ्गतिः सोमो वा ऋषिः* ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २०
दधन्वे वा यदीमनु वोच द्रष्टोति वेरु तत् ।

१४

२१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४०
परि विश्वानि काव्या नेमिश्चक्रमिवाभुवत् ॥ ४ ॥ ८४

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४०
हाइ । आइडाइघाइहाइ । माहेवाइ३४र्षान् । द्यावा-
१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४०
होत्रा३ । यपो२३४वा । थापूइवोइहाइ ॥ ४ ॥ ८३

हे 'अग्ने' ! 'त्वा' त्वां 'महे' महतः 'राये' (१) धनस्य
'दानाय' दानार्थं 'समिधौमहि' वयं सम्यग् दीपयामहे । 'वृषन्'
वर्धितः । अग्नये 'महते' 'होत्राय' अग्निहोत्रार्थं (२) 'द्यावा'
दिवं 'पृथिवी' च 'ईडिष्व' स्तुहि ॥ ३ ॥ ८३

* 'मृत्समदस्यार्थम्'-इति वि० ।

८४ नास्तीयमुत्तरार्चिके । ६३

(१)—'राये महे हे आयेते षष्ठ्यन्ते द्रष्टव्ये-इति वि० । एषश्च ऊसः ज्ञे-भावे रूप-
मिति ध्वनितम् ।

(२)—'अग्नये तदिति होमं होमद्रव्यम् ; हे अपिचैते तदर्थ-चतुर्थी, महतो
होमद्रव्यस्यार्थायेत्यर्थः । होम-पदस्यैवात्र प्रदर्शनार्थम्, सर्वासां दानादि-क्रियाणां
सम्पन्नानां द्रव्यस्यार्थायेत्यर्थः'-इति वि० ।

अथ वचनो ।

पायुर्ऋषिः ।

१२२ १२२ १२ २ २ २ २२ १२
प्रत्यग्रे हरसा हरः शृण्णाहि विश्वतस्परि ।

१५

२ १२ २२२ २२२ २२ २२
यातुधानस्य रक्षसो बलं न्युञ्ज वीर्यम् ॥ ५ ॥ ८५

२४५२ २ २४२ ५ ५ २ १२ २ १
I प्रत्यग्रे । होइ । हरसाहरा६ण । शृण्णाहिवा२

२२ २ ५ २२ २२ २ १ २
इ । श्वता२४पुः । पा२३४री । यातुधानस्यरक्षसो३ ।

१ २ १ २२ ५ २ ५ २ १
वा२३लाम् । नियुञ्जवो२३४वारी२३४याम् ॥ ६ ॥ ८५

दृष्टान्तः—‘नेमिः’ वह्निर्वैष्टन-वलयः ‘सक्रमिव’ रथाङ्गं यथा
कात्स्न्येन व्याप्नोति तद्वत् ॥

“ब्रह्मा”-इति “ब्रह्माणि”-इति च पाठो । “भुवद्”-
“भवत्”-इति च ॥ ४ ॥ ८४

हे ‘अग्ने!’ त्वं ‘हरसा’ त्वदीयेन तेजसा क्रोधेन वा^(१)

८५ नास्त्यीयमुत्तरार्चिके । ६४

I अगस्त्यऋषिः, राक्षोघ्नम् ।

(१)—‘निघण्टौ’-प्रथम-सप्तदशे अक्षत् पर्याग्रे, द्वितीय-तयोदशे क्रोध पर्यागे
चेत्युभयत्र पाठान् ।

अथ षष्ठो ।

प्रस्तुतपिः ।

१७

१ २ ५ १ २ २ २ २ २ २ २ २
त्वमग्ने वसूँरिह रुद्राँश्चादित्याँ उत ।

१ २ १ २ ३ २ १ २ १ २ २
यजा स्वध्वरञ्जनं मनुजातं घृतप्रुषम् ॥ ६ ॥ ८६

४ ५ २ ४ ५ ४ १ १ २ २
I त्वमग्ने । त्वमग्नाद् । वसूँरिहा । रुद्राँश्चा२३
१ १ २ २ १ १ १
दो । तियाँउता । यजासूँश्वा । ध्वरञ्जनम् । मनु-

[तथाच यास्कः—हरोहरतेर्बोतिर्हरउच्यते-इति । 'यातुधानस्य'
राक्षसस्य 'हरः' हरण-शीलं बलं 'विश्वतः' सर्वतः 'परि'
गतं प्रति 'मृणाहि' नाशयेत्यर्थः । तथा, 'रक्षसः' राक्षसस्य
'वीर्यं' च 'न्युज' (१) निःशेषेण रुज भक्षयेत्यर्थः ॥

“मृट्णाहि”—“मृट्णीहि”—इति पाठो । “बलं न्युज
वीर्यम्”—“बलं विरुज वीर्यम्”—इति च ॥ ५ ॥ ८५

हे 'अग्ने' त्वम् 'इह' कर्मणि वस्त्रादीन् 'यज' । 'उत'

८६ नास्तौयमुत्तरार्द्धिके । ६५

I मानवम् ।

(१)—'न्युज, रुजं कुर्वित्यर्थः'-इति वि० ।

जा२३ताम् । घृतप्रुषम् । इडा२३भा३४३ । ओ२३४

पूइडा ॥ ७ ॥ ८६

इति पञ्चम-दशति* ॥

अपिच 'जनम्' अन्यमयि देवता-रूपं प्राणिनं^(१) यज । कौटुशम् ?
'स्वध्वरं' शोभन-याग-युक्तं 'मनुजातं' मनुना प्रजापतिना उत्पा-
दितं 'घृतप्रुषं' उदकस्य सेक्तारं^(२) यजेति सम्बन्धः^(३) ॥ ६ ॥ ८६

इति साववाचार्थ-विरचिते सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोव्याख्यानम्
प्रथमस्याध्यायस्य दशमसप्तकः ॥ १० ॥

(१)—प्राणीवायुः, तदेकस्थानतया तद्वत्त्वं प्राणिनम् आकाशापरपर्यायं प्रजा-
पति-देवमित्यर्थः । “वायुर्वेन्द्रोयान्तरिक्षस्थः”-इति हि नैदक्तम् (७,२,१); प्रजापते-
यान्तरिक्षस्थानेषु परिगणनञ् स्पष्टं निघण्टु-शेष-काण्ड-तृतीय-खण्डे ; आकाशो हि
प्रजापतिरिति च श्वरस्वामिना स्फुटमुक्तम् (१,२,१०) । अस्याहं अचि वसादीनां
सर्वासामेव देवगणानामुल्लेखः परिदृश्यते, प्रजापतेरुल्लेखणवाचमिष्टः उतैतन्मेव
स एव द्योत्यते । एवमप्यपस्तम्बे सर्वासामेव वयस्त्रिंशत्सङ्ख्याकानां देवतानां यजन
मिति ध्येयम् ।

(२)—घृतमित्युदकस्य गाम, निघण्टु-प्रथम-द्वादशे तस्य दशम-पदत्वात् । उदक-
सेचनञ् वायोः कर्म, तदुक्तं भगवता निरुक्तकारेण—“अथास्य कर्म—रसायुप्रदानं,
हव-वधः”-इत्यादि (७,१,१) “हव-वधो मेघ-वधः”-इति च तद्भाष्यम् । वायुरिन्द्रस्याभिष्टः
“वायुर्वेन्द्रोवेति यावोक्तोः ७,२,१ । वायुरिन्द्रस्यैक एव यथा हवः करदति” तद्भाष्याच्च ।

(३)—“इहैदं तलम्—“वयस्त्रिंशद्देवताः”-इति हि ताण्ड्यादि-श्रुतिः, तत्र च

* इति छन्दार्चिके प्रथम-प्रपाठकः ॥ १ ॥

३३क,

खण्डयोर्हंपुरुत्वेति ककुभोऽष्टौ दशोष्णिहः ।

जज्ञानः पावमानी स्यादुतस्येत्यदितेः स्तुतिः ।

शिष्टाः षोडश चान्येयः समाख्या कृत्रिणीति वत्(०) ॥

अथैकादश-खण्डे—

स्यं प्रथमा ।

दीर्घतमा ऋषिः ।

२१२ २१ १ १ १ २ २ १ २ २ २ २

पुरु त्वा दाशिवाङ्* वेचे रिरग्ने तव खिदा ।

२ १ २ २ २ ३ १ १ २

तोदस्येव शरण आ महस्य ॥ १ ॥ ८७

*“दाश्वान्”-इतिपाठो बहुचां निरुक्त-सम्मतश्च(५, ३, ८) ।

८७ नास्तीयमुत्तरार्चिके । ६६

“अष्टौ वसवः, एकादश वदाः, द्वादश आदित्याः, इन्द्रश्चेति द्वात्रिंशत्, प्रजापतिश्चयस्मिंशत्-सङ्ख्या-पूरकः”-इत्यादि भाष्यम् । ते च सर्वे मनु-ज्जाताः, तद्यथा—“इति सुतासो असया दिशा दशो ये स्य वयस विंशश्च । मनोर्देवा यश्चियासः”-इति ऋग्वेदीया श्रुतिः (८, ४, १०, २) । तत् सर्वं यज ।

(०)—‘पुरु त्वा’-इत्यादिरेकादश-खण्डः, तत्र ऋषोदश ; ‘प्र संदिष्टाय’-इत्यादि द्वादश-खण्डं तत्र ऋषोऽष्टौ ; अनयोषभयो ऋषयोः सङ्कलनया अष्टादश ऋचः श्रूयन्ते । तासु द्वादश-खण्डात्मकाष्टौ ककुभ्-सङ्ख्याः, एकादश-खण्डात्मकासु दश उष्णिक्-सङ्ख्याः किञ्च एकादश-खण्डोय-जज्ञानइत्याद्या पञ्चमी ऋक् प्रवमान-देवताका, तदवबहित-श्रुता उतस्येत्याद्या षष्ठी अदिति-देवताका, अवशिष्टासु सर्वाः आग्नेय्यः । नन्वनाग्नेय-मन्त्र-संश्रवेऽपि कथमस्याग्नेय-प्रवत् न नश्यति ? इति ब्रह्मामपनोदयितुमाह,— ‘समाख्या कृत्रिणीति वत्’ एकस्मिन्नेव प्रधाने कृत्रिणि राशि याने यथा, अप्रधानभूतासु

५ ४ १२ १२ २ २ २ ४ ५ ४ ५
I पु॒रु॒ । त्वा॒दा॒शि॒वा॒वो॒चाये॒३ । आ॒रो॒रा॒ग्रा॒इ ।

१२ १ १२ १ २ १ १ २
तव॒स्वि॒दा । तो॒द॒स्ये॒व॒श॒रण॒आ॒र॒३॒चो॒इ । म॒ह॒र॒३॒चो॒ये

२, २ २ ५ २ २ १ १ १ १ ८
३ । स्त्री । या॒र॒३४॒औ॒चो॒वा । ई॒र॒३४५ ॥ ८ ॥

५ ४ ५ २ २ ४ २ ५ २ २ ५ २ ५
II पु॒रु॒त्वा॒दा॒शि॒वा॒वो । चे । आ॒रो॒रा॒र॒३४॒ग्रा॒इ ।

२ २ ५ ४ २ ३ ४ २ ५ २ ५ ५
ताव॒स्वा॒र॒३४॒इ॒दा । तो॒द॒स्ये॒व॒श॒र । ण्यो॒र॒३४॒इ॒दा । मा

२ १ २ २, २ ५ २ २ २ १ १
३४३ । चु॒म्मा॒ये॒३ । स्त्री । या॒र॒३४॒औ॒चो॒वा । ई॒र॒३

१ १ ८
४५ ॥ ८ ॥

हे 'अग्ने' ! 'त्वा' त्वां 'पुरु' बहु 'वोचे' [यद्वा बहु दाश्वानि-
तिसव्यन्धः] पुत्रं देहि, विन्तं देहि—इत्याद्याशासनानि ब्रवीमी-
त्यर्थः । किन्तूष्णीम् ? नेत्याह—यतः 'दाशिवान्' दाश्वान्^(१) अभि-
मतं हविर्दत्तवानस्मि, अतो वोचे । इतर-साधारण्येन ब्रुवतः कथं
दातव्यम्-इति न मन्तव्यम् । यतः हे अग्ने ! 'तव स्विदा'^(२)

1, II इमे तौदे, दैर्घतमसे वा ।

समस्तानु सेनासु क्षत्रिणारोपेक्ष क्षत्रिणो यान्तीति समाख्यानम्, तद्वदित्यर्थः । प्राधा-
न्यातुरोक्तान् क्षत्राग्रेष्व्योऽपि क्षत्रः आग्रेष्व्यः-इति व्यवहयन्ते-इति भावः ।

(१)—'दाश्वान् साश्वान् मोक्षान्' (१, १, १२)—इति कसौ वाङ्मतेन रूपम् ।

(२)—'स्वित्, आ-इत्येतौ एव-शब्दस्यार्थे दृश्यौ ।

११, १० III पुरुत्वादाशिवा^५वो । चे । चे । अराइरा^{२ १}र३४
^५ग्राइ । तावस्वा^{२ ३}र३४इदा । तोदास्या^५र३४इवा । शारा-
^३णा^५र३४या । माइ^{२ ४}चापुस्या^२ईपुई । ए३१ ॥ १० ॥

११, ११ IV पुरुत्वाइदाशिवा^५वोचे । अरिर । ग्राइ । तवा
^१स्वा^५र३४इदा । तो^३र३४दा । स्या^५र३४इवा । शाराणा
^५र३४या । माइ^{२ ४}चापुस्या^३ईपुई ॥ ११ ॥

११, १२ V पुरुत्वार३दाशिवा^५वोचे*ओहा । हा । औहोइ
^२हा । ओ^५र३४वा । अरिर^{२ १ २२१ २१२}मेतवखिदा । हा । औहो
^२इहा । ओ^५र३४वा । तोद^{२२१ २२ १ २}स्येवशरणआ । हा । औहोइ
^२हा । ओ^५र३४वा । ए३ । मइ^{२ १ २ १ १ १ १}स्यार३४पू ॥ १२ ॥ ८७

* ब्र०पुस्तके पञ्चस्वेषु सामसु “वाड्वोचे”-इति स-ङ्कारः पाठः॥

III, IV, V इमानि देवतमसानि तोदानि वा ।

अथ द्वितीया ।

विष्णामित्रच्छिः ।

१२ २२ २१७ १ १२ २२
प्र होत्रे पूर्व्यं वचोग्रये भरता बृहत् ।

98

२ १२ २२ २ १२ २ २१२
विषां ज्योतींषि विभ्रते न वेधसे ॥ २ ॥ ८८

‘अरिः’ (१) तवैव अर्त्ता सेवकोहं (५) ‘महस्य’ महतः ‘तोदस्य’ शिष्य-
कस्य स्वामिनः (५) ‘शरणआ’ (१) [‘इव’—इत्युपमार्थे] तदा ईश-
मृहे यथा गर्भ-दासादिर्नियतोवर्त्तते तद्वदहमपि । यस्मादेवं
तस्मात् अभिमतं बहु वोचे । त्वमपि तत् सर्वं देख्येत्यर्थः ॥

अत्र निरुक्तम्—“बहु दासांस्वामभिज्ञयाम्यरिरमित्रमृच्छते-
रोक्षरोष्यरिरेतस्मादेव यदन्यदेवत्या अग्नावाहुतयोद्धयन्तइत्येत-
द्द्वैवमवस्यसीदस्येव शरणआ महस्य तुदस्येव शरणेधि महतः
(५, १, ८)”—इति ॥ १ ॥ ८७

८८ नास्त्योयमुत्तरार्चिके । ६७

(१)—निबध्, तृतीय-पञ्चम-पठितस्य परिचरण-कर्मणः कृच्छतेरुपम् । उक्तञ्च
निरुक्तकारेण ‘कृच्छतेः’—इति ५, १, ८ ।

(४)—‘अरिः ईशरः लम्’—इति वि० । अर्थः—इति निबध्यौ द्वितीय-द्विविंशे
ईशर-पर्याये द्वितीयं पदम् । निरुक्त-छतापुत्रम्—इत्यरोष्यरिइति (५, १, ८) ।

(५)—‘तोद-शब्देनात्र मृहस्य उच्यते’—इति वि० ।

(६)—शरणे, आ—इति छेदः पदप्रत्यये तथैव दर्शनात् । आ—इत्येतत् पाद-पूर्व्ये
कश्चिन्नपि भाष्ये तदर्थोदर्शनात् ; निरुक्त-मये त्वयमा आधर्यः ।

१३ I ^{५ २ २}प्रहोत्रेपू । ^{२ १}र्वियं वचो । ^१अग्नयार३इभा । ^२रतावृ-
^२हत् । ^२विपाज्यो२ती । ^{१ २}षिनाये३ । ^{१ २}भारता२३४ औहो-
^{१ २ २ २ २ २ २ २ ०}वा । न वे२धसे२३४५ ॥ १३ ॥

१४ II ^{५ २ २}प्रहोत्रा३इपूर्वियं वचाः । ^{५ २ २ २ २ २ २ २}अग्नये२भरता३वृ । ^२चा-
^{२ २ २ २ २ २}३हत् । ^२विपाज्योताइ । ^२षो३४वी । ^{२ २}भता३इ । ^०नार
^३३वे३ । ^२धा३४५सो३इइ ॥ १४ ॥ ८८

यजमानो होत्रादीन् प्रति ब्रूते—हे होत्रादयः! ‘विपां’ विप्रा-
 णाम् मेधाविनाम् अध्वर्यादीनां ‘ज्योतीषि’ सत्कर्मनुष्ठान-सम्पा-
 द्यानि तेजांसि ‘बिभ्रते’ निमित्ततया कुर्वाणाय ‘वेधसे’ जगतो-
 विधात्रे ‘होत्रे’ देवानामाह्वात्रे ‘अग्नये’ ‘हृहत्’ महत् ‘पूर्व्य’ पुरा-
 तनं ‘वचः’ स्तोत्र-ग्रन्थादिकं वाक्यं ‘प्र भरत’^(१) सम्पादयत ।
 नेत्ययं पाद-पूरणः, अन्वयाभावात् । यद्वा ‘वेधसे न’ यथा

I, II अनयोः आश्लक्ष्ण्यः, प्रहितो नाम ।

(१)—भरतेति हरते रूपम् षृपहोर्मन्त्रस्येति वचनादस्य भवम् । ऋचि चान्य-
 मण्यु “ऋचि तु-उ (६, ६, १२२)”-इत्यादि सूत्रे तद्ध-प्रवृत्तात् ।

अथ तृतीया ।

गोतमऋषिः ।

११ १२ १ २ १ १२
अग्ने वाजस्य गोमत ईशानः सहसो यज्ञो ।

११

१ १ २ १ २ १ १ १ २
अस्मे देहि जातवेदो महिअवः ॥ ३ ॥ ८८

वेधाः जगद्धिधाता परमेश्वरः आदित्यादीनि ज्योतींषि करोति तद्वदिति । प्र-शब्दस्य “छन्दसि” “व्यवहिताश्च” इति^(१) भरते त्वेन सम्बन्धः ॥ २ ॥ ८८

हे ‘सहसोयज्ञो’^(१) बलस्य पुत्र ! ‘अग्ने’ ! ‘गोमतः’ बहुभिर्गोभि र्युक्तस्य ‘वाजस्य’ अश्वस्य ‘ईशानः’ ईश्वरस्त्वमसि, अतः ‘अस्मे’ अस्मासु हे ‘जातवेदः’ जात-धन ! जातानां ‘वेदितः’ वा अग्ने ! ‘महि’ प्रभूतं ‘अवः’ अन्नं ‘देहि’ प्रयच्छ स्थापयेत्यर्थः । सहसो-यज्ञो-परांगवन्नावाद्^(२) आमन्त्रितस्य षष्ठ्यामन्त्रित^(३) समुदायो-

८८ उत्तराश्विकस्य ७, २, ११, १ ।

(१) “छन्दसि परेषुपि (१, ४, ८९)” इति सूत्रात् छन्दसीत्यधिकारे वर्तमाने “व्यवहिताश्च (१, ४, ८९)” इति सूत्रेणेति सूत्रार्थः ।

(१) — निघण्टौ द्वितीय-नवमे बल-पर्यायेषु सहः पदमष्टादशम्, तृतीय-द्वितीये षपत्य-पर्यायेषु यज्ञः पदद्वैकादशम् ।

(२) — “सुवामन्त्रिते पराङ्गवत् स्वरे (२, १, २)” इति सूत्रेणेति यावत् ।

(३) — “षष्ठ्यामन्त्रित-कारकं षष्ठमम्” इति षष्ठम-छतं परिगणनं आवाधमस्तीहे-त्यभिप्रायः ।

४ २ २ २ ४ २ २ २ २ २ २
 I अग्नेवाजापूष्य । गोमतोवा । ईशानः सा । च-
 २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २
 सोयक्षो । अस्मादेहि जातवेदोम । चारुइ । अवा-
 २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २
 ओवा । अधियाइ । एरुइधियाइ४४ । ओइ४४पूइ ।
 २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २
 डा ॥ १५ ॥

४ २ २ २ ४ २ २ २ २ २ २ २
 II अग्नेवाजस्य गोहम् मतोक्षोद्याइ । ईशानः सा ।
 २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २
 दासोयाइ३४क्षो । आस्मेइदाइक्षोइ । जात । वेदाइ ।
 २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २
 माइ३४क्षोइ । आइ४पूवोइद्याइ ॥ १६ ॥ ८८

निहन्यते (४) । अस्मे—सुपांसुलुगिति (७, १, ३८) सप्तम्याः शे
 आदेशः (५) ॥

“अस्मे देहि”—“अस्मे धेहि”—इति च पाठौ ॥ ३ ॥ ८८

I, II इमे शुधिये वा शुधे वा अवे वा सत्ये वा सामनी,
 अनयोः प्रजापतिर्ऋषिः ।

(४)—“सामन्वितस्तु च (८, १, १८)”—इत्ययमाहमिको निघातः ।

(५)—“शेअन्वसि (१, १, ७०)”—इत्याद्यपीह कार्यव्यम् ।

अथ चतुर्थी ।

विश्वामित्रऋषिः ।

^{१ १ १} ^{१ २ १ १ १ २ १}
अग्ने यजिष्ठो अध्वरे देवान् देवयते यज ।

^{१ १ १ १ २ २} ^{२ २ १ १ २}
होता मन्द्रो वि राजस्यति स्विधः * ॥ ४ ॥ १००

^{५ २} ^२ ^५ ^{२ २ २} ^२ ^{१ २}
I अग्नेयजिष्ठो अध्वरा ई१ देवा देवयाज्ञताद्वया१

^{१ २} ^{५ २} ^{१ २ २} ^{१ २}
जा२ । हुवा३होवा । होतामन्द्रः । विराजा१सी२ ।

^{१ २} ^{५ २} ^१ ^२ ^१
हुवा३ । हो३वा । अतिस्वा२३इधा३३ः । ओ२३४५इ ।

^६
डा ॥ १७ ॥

हे 'अग्ने' ! 'यजिष्ठः' यष्टृतमः 'त्वम्' 'अध्वरे' यज्ञे 'देवयते' (१)

* "स्विधः"-इति क० पाठः । "स्विधः"-इति ग० पाठः ।

१०० नास्त्ययमुत्तरार्चिके । ई८

I प्रजापतिऋषिः सदोनाम ।

(१)—“नष्टस्यपुत्रस्य (७, ४, २५)”—इति दीर्घ-निषेधः, “देवयज्यथोर्ध्वमुपि काठके (७, ४, २८)”—इत्यस्यायमविषयः ।

३४ क,

५ २ १ १ २ ५
I जज्ञानः सा। सप्तमाहभाइः। मेधामार३४शा।

१ १ ० १ ५ १ २ १
सतश्रायाइ। अयारधू२३४वाः। रया२३३णाम्। वि-

२ १ १ ५ २ १ ५ ४
कार्ये३। तारदार२३४औद्योवा। ऊ२३४पा ॥ २० ॥ १०१

आनमगादीन् देवान् पूजय। किञ्च। 'होता' देवानामा-
ज्ञाता 'मन्द्रः' यजमानस्य मादयिता स त्वं 'स्त्रिधः' क्षपयितृन्
शत्रून् 'अति' अतिक्रम्य 'वि राजसि' विशेषेण शोभसे ॥४॥ १००

'ध्रुवः' स्थिरोऽयमग्निः 'रयीणां' धनानाम् 'आचिकेतत्'
अस्मानुशासने जानाति। 'सप्त' सप्त-सङ्गाभिः 'माहभिः' (१)
हविर्मान-समर्थाभिर्जिह्वाभिः स्वात्मनि हविः-प्रचेत्त्रीभिर्वा जिह्वा-
भिः सह 'जज्ञानः' प्रादुर्भूतः सोमिः 'मेधां' कर्मणो विधातारं
सोमं 'अये' सेवार्थम् 'अनुशासत' अनुशास्ति। [शास्तेर्लटि
अत्ययेनात्मनेपदम् (३, ४, ८८) "बहुलं छन्दसि"—इति (२, ४, ७३)
शपो लुङ् न भवति] अन्विच्छतीत्यर्थः ॥

"जज्ञानः सप्तमाहभिः"—"जज्ञानं सप्त मातरः"—इति च
पाठो। "चिकेतद्"—"अचिकेतयद्"—इति च ॥ ५ ॥ १०१

I त्वष्टाऋषिः, आतिथ्यम् ।

(१)—'सप्त मातरः'—सप्त ऋग्वांसि अथवा सप्त होवाः अथवा सप्त सोम-संस्थाः,
माभिः—इति वि० ।

अथ षष्ठो ।

इदमिठिर्ऋषिः ।

१२३ १ १ १ ११२ २२ १ १ १

उत स्या नो दिवा मतिरदितिहृत्यागमत् ।

१२ १ १ १ १ १ १ १ १ १

सा शन्ताता मयस्करदपस्त्रिधः* ॥ ६ ॥ १०२

५ २ ४२५ ४२ ५

१ २२

१

I उतस्याऽनोदिवामतीः । आदितिहृ । तिया

१ १२ २ २ ४ ५ १२ १

गा१मा२त् । साशन्ता३ता३ । मा । यः । कराओ२३४

५ ४ ४ ४

वा । अपा५स्त्रिधाः । दो५इ । डा ॥ २१ ॥ १०२

‘उत’ अपिच ‘स्या’ सा पूर्वोक्ता ‘मतिः’ मन्वी(१) मन्तव्या
स्तीतव्या वा ‘अदितिः’(१) ‘जत्या’ रक्षया सार्धं ‘दिवा’ अहनि ‘नः’

* इह सर्वत्रापि “हृधः”-“स्त्रिधः”-“स्त्रिधः”-इति पाठ-भेदः ।

१०२ नास्तौयमुत्तरार्द्धिके । ७०

I अदितिर्ऋषिः, आदित्यम् ।

(१)-‘मतिश्चानो’-इति वि० ।

(२)-दोह् चये, इत्य-स्युद्योवज्जलमिति कर्त्तरि क्तिनि शब्दसं श्रवणम्, नञ्
समासः ; अदितिः सकल-प्रपञ्च-धारणेन्द्रीना, न चिद्यते इत्यर्थः । अदितिरदोवे-
त्यत्र भाष्ये खण्डस्यामो-यद्यपि नञ्-पूर्वात् द्यतेः क्तिनि ‘द्यति-स्त्रि-मा-स्यामितोले च
रूपं सिध्यति, तथापि द्यतेर्नित्यमपूर्वादर्थान्तराच्च दोह् चये इत्यस्यैवेदं शब्दसं
रूपं दृश्यम् । तथा चोक्तं ‘न संस्कार माद्रियेत, चर्येमित्यः परीचेत’-इति । ‘अदिति

अथ सप्तमो ।

द्वयोर्विश्वमनावैयश्वऋषिः * ।

१ २ ३ १ २ ३ १ १ २ ३ १ २
ईडिष्ठा द्वि प्रतीव्या३० यजस्व जातवेदसम् ।

२ १ २ ३ २ २
चरिष्णुधूममगृभीतशोचिषम् ॥ ७ ॥ १०३

अस्मान् 'अगमत्' आगच्छतु ; आगत्य च 'शन्ताता' शन्तातिः^(१)
शान्तिकरं 'मयः' सुखं^(२) 'सा' अदितिः 'करत्'^(३) करोतु ।
'स्त्रिधः' नाशकान् शत्रून् आपगमयतु [स्त्रिधाधनार्थः] ॥

“उत स्या”-“उत त्या”-इति च पाठौ । “सा शन्ताता”-
“सा शन्ताति”-इति च ॥ ६ ॥ १०२

* 'विश्वमनसआर्षम्'-इत्येव वि० ।

१०३ नास्त्ययमुत्तरार्द्धिके । ७१

देवमाता'-इति वि० । ऐतिहासिकानां मते देवमाता, नैदक्कानां मते अदीवादि-
मुच्यते, आत्मपक्षे प्रकृतिः । “अदिति रौरदितिरन्तरिक्षम्”-इति निघण्टु-भाष्यम् । “अदि-
तिरदीना देवमाता । “अदिति रौरदितिरन्तरिक्षमदितिर्माता स पिता स पुत्रः ।
विश्वेदेवा अदितिः पञ्चजना अदितिर्जातमदितिर्जन्मिलम्”-इत्यदितेर्विभूतिमाचष्ट
एवान्यदीनानीति या'-इति मै० ४, ४, ११-२४ ।

(१)-“अगमत्करिष्य करे (४, ४, १४१)”-इति शङ्करोतीति विपक्षे तात्तिलि
रूपम् ।

(२)-निघण्टुसूत्रे तीर्थ-पक्षे सुख-पर्याये मयइत्यष्टमं पदम् ।

(३)-लोटोरूपमिदम् ।

१२१ ४ ५२ १ ११ ज १२२
 ११ १२ १ २ ५ २२ १
 १ ५२ २ २ ५ ५
 ११ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १०० १०१ १०२ १०३ १०४ १०५ १०६ १०७ १०८ १०९ ११० १११ ११२ ११३ ११४ ११५ ११६ ११७ ११८ ११९ १२० १२१ १२२ १२३ १२४ १२५ १२६ १२७ १२८ १२९ १३० १३१ १३२ १३३ १३४ १३५ १३६ १३७ १३८ १३९ १४० १४१ १४२ १४३ १४४ १४५ १४६ १४७ १४८ १४९ १५० १५१ १५२ १५३ १५४ १५५ १५६ १५७ १५८ १५९ १६० १६१ १६२ १६३ १६४ १६५ १६६ १६७ १६८ १६९ १७० १७१ १७२ १७३ १७४ १७५ १७६ १७७ १७८ १७९ १८० १८१ १८२ १८३ १८४ १८५ १८६ १८७ १८८ १८९ १९० १९१ १९२ १९३ १९४ १९५ १९६ १९७ १९८ १९९ २०० २०१ २०२ २०३ २०४ २०५ २०६ २०७ २०८ २०९ २१० २११ २१२ २१३ २१४ २१५ २१६ २१७ २१८ २१९ २२० २२१ २२२ २२३ २२४ २२५ २२६ २२७ २२८ २२९ २३० २३१ २३२ २३३ २३४ २३५ २३६ २३७ २३८ २३९ २४० २४१ २४२ २४३ २४४ २४५ २४६ २४७ २४८ २४९ २५० २५१ २५२ २५३ २५४ २५५ २५६ २५७ २५८ २५९ २६० २६१ २६२ २६३ २६४ २६५ २६६ २६७ २६८ २६९ २७० २७१ २७२ २७३ २७४ २७५ २७६ २७७ २७८ २७९ २८० २८१ २८२ २८३ २८४ २८५ २८६ २८७ २८८ २८९ २९० २९१ २९२ २९३ २९४ २९५ २९६ २९७ २९८ २९९ ३०० ३०१ ३०२ ३०३ ३०४ ३०५ ३०६ ३०७ ३०८ ३०९ ३१० ३११ ३१२ ३१३ ३१४ ३१५ ३१६ ३१७ ३१८ ३१९ ३२० ३२१ ३२२ ३२३ ३२४ ३२५ ३२६ ३२७ ३२८ ३२९ ३३० ३३१ ३३२ ३३३ ३३४ ३३५ ३३६ ३३७ ३३८ ३३९ ३४० ३४१ ३४२ ३४३ ३४४ ३४५ ३४६ ३४७ ३४८ ३४९ ३५० ३५१ ३५२ ३५३ ३५४ ३५५ ३५६ ३५७ ३५८ ३५९ ३६० ३६१ ३६२ ३६३ ३६४ ३६५ ३६६ ३६७ ३६८ ३६९ ३७० ३७१ ३७२ ३७३ ३७४ ३७५ ३७६ ३७७ ३७८ ३७९ ३८० ३८१ ३८२ ३८३ ३८४ ३८५ ३८६ ३८७ ३८८ ३८९ ३९० ३९१ ३९२ ३९३ ३९४ ३९५ ३९६ ३९७ ३९८ ३९९ ४०० ४०१ ४०२ ४०३ ४०४ ४०५ ४०६ ४०७ ४०८ ४०९ ४१० ४११ ४१२ ४१३ ४१४ ४१५ ४१६ ४१७ ४१८ ४१९ ४२० ४२१ ४२२ ४२३ ४२४ ४२५ ४२६ ४२७ ४२८ ४२९ ४३० ४३१ ४३२ ४३३ ४३४ ४३५ ४३६ ४३७ ४३८ ४३९ ४४० ४४१ ४४२ ४४३ ४४४ ४४५ ४४६ ४४७ ४४८ ४४९ ४५० ४५१ ४५२ ४५३ ४५४ ४५५ ४५६ ४५७ ४५८ ४५९ ४६० ४६१ ४६२ ४६३ ४६४ ४६५ ४६६ ४६७ ४६८ ४६९ ४७० ४७१ ४७२ ४७३ ४७४ ४७५ ४७६ ४७७ ४७८ ४७९ ४८० ४८१ ४८२ ४८३ ४८४ ४८५ ४८६ ४८७ ४८८ ४८९ ४९० ४९१ ४९२ ४९३ ४९४ ४९५ ४९६ ४९७ ४९८ ४९९ ५०० ५०१ ५०२ ५०३ ५०४ ५०५ ५०६ ५०७ ५०८ ५०९ ५१० ५११ ५१२ ५१३ ५१४ ५१५ ५१६ ५१७ ५१८ ५१९ ५२० ५२१ ५२२ ५२३ ५२४ ५२५ ५२६ ५२७ ५२८ ५२९ ५३० ५३१ ५३२ ५३३ ५३४ ५३५ ५३६ ५३७ ५३८ ५३९ ५४० ५४१ ५४२ ५४३ ५४४ ५४५ ५४६ ५४७ ५४८ ५४९ ५५० ५५१ ५५२ ५५३ ५५४ ५५५ ५५६ ५५७ ५५८ ५५९ ५६० ५६१ ५६२ ५६३ ५६४ ५६५ ५६६ ५६७ ५६८ ५६९ ५७० ५७१ ५७२ ५७३ ५७४ ५७५ ५७६ ५७७ ५७८ ५७९ ५८० ५८१ ५८२ ५८३ ५८४ ५८५ ५८६ ५८७ ५८८ ५८९ ५९० ५९१ ५९२ ५९३ ५९४ ५९५ ५९६ ५९७ ५९८ ५९९ ६०० ६०१ ६०२ ६०३ ६०४ ६०५ ६०६ ६०७ ६०८ ६०९ ६१० ६११ ६१२ ६१३ ६१४ ६१५ ६१६ ६१७ ६१८ ६१९ ६२० ६२१ ६२२ ६२३ ६२४ ६२५ ६२६ ६२७ ६२८ ६२९ ६३० ६३१ ६३२ ६३३ ६३४ ६३५ ६३६ ६३७ ६३८ ६३९ ६४० ६४१ ६४२ ६४३ ६४४ ६४५ ६४६ ६४७ ६४८ ६४९ ६५० ६५१ ६५२ ६५३ ६५४ ६५५ ६५६ ६५७ ६५८ ६५९ ६६० ६६१ ६६२ ६६३ ६६४ ६६५ ६६६ ६६७ ६६८ ६६९ ६७० ६७१ ६७२ ६७३ ६७४ ६७५ ६७६ ६७७ ६७८ ६७९ ६८० ६८१ ६८२ ६८३ ६८४ ६८५ ६८६ ६८७ ६८८ ६८९ ६९० ६९१ ६९२ ६९३ ६९४ ६९५ ६९६ ६९७ ६९८ ६९९ ७०० ७०१ ७०२ ७०३ ७०४ ७०५ ७०६ ७०७ ७०८ ७०९ ७१० ७११ ७१२ ७१३ ७१४ ७१५ ७१६ ७१७ ७१८ ७१९ ७२० ७२१ ७२२ ७२३ ७२४ ७२५ ७२६ ७२७ ७२८ ७२९ ७३० ७३१ ७३२ ७३३ ७३४ ७३५ ७३६ ७३७ ७३८ ७३९ ७४० ७४१ ७४२ ७४३ ७४४ ७४५ ७४६ ७४७ ७४८ ७४९ ७५० ७५१ ७५२ ७५३ ७५४ ७५५ ७५६ ७५७ ७५८ ७५९ ७६० ७६१ ७६२ ७६३ ७६४ ७६५ ७६६ ७६७ ७६८ ७६९ ७७० ७७१ ७७२ ७७३ ७७४ ७७५ ७७६ ७७७ ७७८ ७७९ ७८० ७८१ ७८२ ७८३ ७८४ ७८५ ७८६ ७८७ ७८८ ७८९ ७९० ७९१ ७९२ ७९३ ७९४ ७९५ ७९६ ७९७ ७९८ ७९९ ८०० ८०१ ८०२ ८०३ ८०४ ८०५ ८०६ ८०७ ८०८ ८०९ ८१० ८११ ८१२ ८१३ ८१४ ८१५ ८१६ ८१७ ८१८ ८१९ ८२० ८२१ ८२२ ८२३ ८२४ ८२५ ८२६ ८२७ ८२८ ८२९ ८३० ८३१ ८३२ ८३३ ८३४ ८३५ ८३६ ८३७ ८३८ ८३९ ८४० ८४१ ८४२ ८४३ ८४४ ८४५ ८४६ ८४७ ८४८ ८४९ ८५० ८५१ ८५२ ८५३ ८५४ ८५५ ८५६ ८५७ ८५८ ८५९ ८६० ८६१ ८६२ ८६३ ८६४ ८६५ ८६६ ८६७ ८६८ ८६९ ८७० ८७१ ८७२ ८७३ ८७४ ८७५ ८७६ ८७७ ८७८ ८७९ ८८० ८८१ ८८२ ८८३ ८८४ ८८५ ८८६ ८८७ ८८८ ८८९ ८९० ८९१ ८९२ ८९३ ८९४ ८९५ ८९६ ८९७ ८९८ ८९९ ९०० ९०१ ९०२ ९०३ ९०४ ९०५ ९०६ ९०७ ९०८ ९०९ ९१० ९११ ९१२ ९१३ ९१४ ९१५ ९१६ ९१७ ९१८ ९१९ ९२० ९२१ ९२२ ९२३ ९२४ ९२५ ९२६ ९२७ ९२८ ९२९ ९३० ९३१ ९३२ ९३३ ९३४ ९३५ ९३६ ९३७ ९३८ ९३९ ९४० ९४१ ९४२ ९४३ ९४४ ९४५ ९४६ ९४७ ९४८ ९४९ ९५० ९५१ ९५२ ९५३ ९५४ ९५५ ९५६ ९५७ ९५८ ९५९ ९६० ९६१ ९६२ ९६३ ९६४ ९६५ ९६६ ९६७ ९६८ ९६९ ९७० ९७१ ९७२ ९७३ ९७४ ९७५ ९७६ ९७७ ९७८ ९७९ ९८० ९८१ ९८२ ९८३ ९८४ ९८५ ९८६ ९८७ ९८८ ९८९ ९९० ९९१ ९९२ ९९३ ९९४ ९९५ ९९६ ९९७ ९९८ ९९९ १०००

‘प्रतोय्य’ शब्देषु प्रतिगमन-शीलम्^(१) अग्निं [‘हि’ अवधारणे^(२), अग्निमेव] ‘ईडिष्व’ स्तुतिभिः स्तुतं कुरु । किञ्च, ‘चरिष्णुधूमम्’ सर्वत्र चरण-शील-धूम-ज्वालम् ‘अग्न्यभीतशोचिषं’^(३) रक्षोभिर-प्रधृत-दीप्तिम् ‘जातवेदसं’ जातप्रश्नं [यदा, जातानि भूतानि वेत्ती-ति जातवेदाः,^(४) तमग्निं^(५) ‘यजस्व’ हविर्भिः पूजय ॥ ७ ॥ १०३

। वार्कजम् ।

(१)—‘महाभूतजान् सर्वगतम्’-इति वि० ।

(२)—‘हीति पादपूरणः’-इति वि० ।

(३)—‘हृष्योर्मन्त्रन्दिषि, हृष्य’-इति भले रूपम् ।

(४)—“जातवेदाः, कस्मात्? जातानि वेद, जातानि वैमं विदुर्जाने जाते विद्य-त इति वा, जातविद्यो वा, जातधनो वा, जातविद्यो वा, जातप्रश्नानो यत्तज्जातः पञ्च-विन्दत, तज्जातवेदसो जातवेदस्त्वमिति ॥ अथमेव सोऽग्निर्जातवेदाः”-इति मै० ७, ५, १—५ । ‘एष माहाभाष्यात् कर्मपृथक्त्वाद्भिरेव’-इति च तद्भाष्याभिः ।

(५)—सूर्योऽपि जातवेदा इत्युच्यते, तथा च तत्रैव नैदङ्गे—“जातवेदसे सुनवान्”-इत्युच्यते दाहकमुखेन व्याख्याय—“यत्तु किञ्चिदाग्नेयं तज्जातवेदसर्गां स्मरणे सुच्यते स न मन्वेत अथमेवाग्निरिति अध्येते उत्तरे ज्योतिषी जातवेदसा उच्यते ॥ अथासा-वाहित्यः—उद्युतं जातवेदसमिति”-इदमुक्तम् ।

चषाहमी ।

१८ २८ २१ २२२ २ १ २ १२
न तस्य मायया चन रिपुरीशीत मर्त्यः ।

104

२ १२२ २२ १
यो अग्नये ददाश हव्यदातये ॥ ८ ॥ १०४

५४ २ ५ २१२ २ १२
I नतोवा । स्या२३४मा । ययाचा२३ना । रिपुरी-

८ १ २ ५ १२ १२
शीतमा३१ओवा२३ । तो२३४याः । योअग्नये२ददा ।

५ २ ५ १
शहव्यदो२३४वा । ता२३४ये ॥ २३ ॥ १०४

‘मर्त्यः’ मनुष्यः ‘रिपुः’ शत्रुः [चनेति निपात-समुदायोऽप्यर्थे^(१)
‘मायया चन’ माययापि^(२) ‘तस्य’ जनस्य ‘न ईशीत’ ईश्वरो न
भवति । ‘यः’ जनः ‘हव्यदातये’ हविषामादान-समर्थाय ‘अग्नये’
द्यौजमानः ‘ददाश’ हवींषि प्रयच्छति तस्य रिपुर्न ईशीतेत्यर्थः ॥
‘हव्यदातये’-“हव्यदातिभिः”-इति च पाठो ॥ ८ ॥ १०४

१०४ नास्त्ययमुत्तराङ्गिके । ७२

I अगस्त्यऋषिः, राघोष्मम् ।

(१)—‘चन शब्दः पादपूरकः’-इति वि० ।

(२)—‘मायया प्रज्ञया’-इति वि० ।

१२१

४ ५८

१ ११

ज

१२२

१, १, २, २ I ईडाइष्वा२३इप्रतोवियाम् । याजस्व३ । तवे-

११ दसा२३म् । चरिष्णुधू । मा२३४म । गृभा३इ । ता२

२ शो२३४औहोवा । चो२३४षाम् ॥ २२ ॥ १०३

‘प्रतीव्य’ शब्देषु प्रतिगमन-शीलम्^(१) अग्निं [‘हि’ अवधारणे^(२), अग्निमिव] ‘ईडिष्व’ स्तुतिभिः स्तुतं कुरु । किञ्च, ‘चरिष्णुधूमम्’ सर्वत्र चरण-शील-धूम-ज्वालम् ‘अगृभीतशीचिषं’^(३) रक्षोभिर-प्रधृत-दीप्तिम् ‘जातवेदसं’ जातप्रश्नं [यद्वा, जातानि भूतानि वेत्ती-ति जातवेदाः,^(४) तमग्निं^(५) ‘यजस्व’ हविर्भिः पूजय ॥ ७ ॥ १०३

I वार्कजन्मम् ।

(१)—‘महाभूतजात् सर्वगतम्’-इति वि० ।

(२)—‘हीति पादपूरणः’-इति वि० ।

(३)—‘हृपक्षोर्मज्जन्दसि, हस्व’-इति भले रूपम् ।

(४)—“जातवेदाः, कस्मात्? जातानि वेद, जातानि वैमं विदुर्जाते आने विद्यन्त इति वा, जातविद्यो वा, जातधनोव, जातविद्यो वा, जातप्रज्ञानो वत्तज्जातः पञ्चन-विन्दत, तज्जातवेदसो जातवेदस्त्वमिति ॥ अथमेव सोऽग्निर्जातवेदाः”-इति नै० ७, ५, १—५ । ‘एष माहाभाष्यात् कर्मपृथक्त्वादिभिरेव’-इति च तद्भाष्यायः ।

(५)—सूर्योऽग्निं जातवेदा इत्युच्यते, तथा च तत्रैव नैरुक्ते—“जातवेदसे सुमवान्”-इत्युच्युदाहरणमुच्यते आध्याय—“यत्तु किञ्चिदाग्रेसं तज्जातवेदसामां स्थाने सुच्यते स न मन्येत अथमेवाग्निरिति अद्यते उच्यते अतोऽग्निषौ जातवेदसा उच्यते ॥ अथासा-वादित्यः—उद्युतं जातवेदसमिति”-इदमुक्तम् ।

अष्टमी ।

१२ २२ २ १ १ २ २ १ २
न तस्य मायया चन रिपुरीक्षीत मर्त्यः ।

114

२ १ २ २ २ २ २
यो अग्नये ददाश हव्यदातये ॥ ८ ॥ १०४

५ ४ २ ५ २ १ २ २ १ २
I नतोवा । स्या२३४मा । ययाचा२३ना । रिपुरी-

२ १ २ ५ १ २ २ १ २
शीतमा३१ओवा२३ । तो२३४याः । योअग्नये२ददा ।

५ २ ५ २
शहव्यदो२३४वा । ता२३४ये ॥ २३ ॥ १०४

‘मर्त्यः’ मनुष्यः ‘रिपुः’ शत्रुः [चनेति निपात-समुदायोऽप्यर्थे(१)]
‘मायया चन’ माययापि(२) ‘तस्य’ जनस्य ‘न ईक्षीत’ ईक्षरो न
भवति । ‘यः’ जनः ‘हव्यदातये’ हविषामादान-समर्थाय ‘अग्नये’
योयजमानः ‘ददाश’ हवींषि प्रयच्छति तस्य रिपुर्न ईक्षीतेत्यर्थः ॥
‘हव्यदातये’-“हव्यदानिभिः”-इति च पाठो ॥ ८ ॥ १०४

१०४ नास्तीयमुत्तराङ्गिके । ७२

I अगस्त्यऋषिः, राघोष्मम् ।

(१)—‘चन’ शब्दः पादपूर्वः-इति वि० ।

(२)—‘मायया प्रज्ञया’-इति वि० ।

अथ मयमी ।

भारद्वाजऋषिः* ।

ॐ नमो भगवते वासुदेवाय
अपत्यं वजिर्नृषिस्तेनमग्ने दुराध्यम् ।

१ ९ १ २ ३ २
दविष्ठमस्य सत्यते कृधी सुगम् ॥ ८ ॥ १०५

४ I अपत्यं वृजिनम् । रिपूम् । स्तेनारश्चपुम् । अग्ना-
इ । दूराधारश्चाश्चम् । दविष्ठमस्य सत् । पताश्च ।
कारश्चिश्चि । सूश्चपुगोश्चिश्चि ॥ २४ ॥ १०५

हे 'अग्ने!' त्वं 'त्वं' तं प्रसिद्धं 'हजिनं' कुटिलं 'रिपुं' पाप-
कारिणं 'दुराध्य' दुःखस्याध्यात्तारं दुष्टाभिप्रायम् एवम्भूतं
'स्तेनं' हिंसकं 'दविष्ठं' दूरतमम् 'अपास्य' अप चिपि [असु, क्षेपणे-
इति धातुः] । हे 'सत्पते!' सतां पालयितः अग्ने! अस्माकं 'सुगं'
शोभनेन गन्तव्यं सुखं 'हवि' कुरु । [अत्र सर्वदेवात्मकस्याग्नेः
स्तवनाद् वैश्वदेवत्वम्^(१) ॥ ८ ॥ १०५

* 'ऋजिस्वनप्रार्थम्'-इति वि० ।

१०५ नास्तोयमुत्तरार्द्धिके । ७३

I सोमक्रतवं बहुदाम्नेयीयं वा ।

(१) — 'विष्णवे देवाः सर्वे देवाः' इति नैबल्लम् (१२, ४, ५) । 'ब्रह्मादिषु देवता-विष्णो

अथ षतुषी ।

विष्णामित्रऋषिः ।

^{१ १ १} ^{१ २ १ १ १ २ २ १}
अग्ने यजिष्ठो अध्वरे देवान् देवयते यज ।

100

^{१ १ १ २ २ १ १ २}
क्षीता मन्द्रो वि राजस्यति स्विधः * ॥ ४ ॥ १००

^{५ २} ^२ ^५ ^{२ २ २} ^२ ^{१ १}
I अग्नेयजिष्ठो अध्वराईण । देवा देवयाश्नाइया ॥

^{१ २} ^{५ २} ^{१ २ २} ^{१ २}
जा२ । हुवा३क्षीवा । क्षीतामन्द्रः । विराजा१सी२ ।

^{१ २} ^{५ २} ^१ ^२ ^१
हुवा३ । क्षी३वा । अतिस्वा२३इधा३४३ । ओ२३४५इ ।

^१
डा ॥ १७ ॥

हे 'अग्ने' ! 'यजिष्ठः' यष्टृतमः 'त्वम्' 'अध्वरे' यज्ञे 'देवयते' (१)

* "स्विधः"-इति क० पाठः । "स्विधः"-इति ग० पाठः ।

१०० नास्तीयमुत्तरार्चिके । ईद

I प्रजापतिऋषिः सदोनाम ।

(१) — "नष्टस्यपुत्रस्य (७, ४, १५)" — इति दीर्घ-निषेधः, "देवस्यमथोर्ध्वस्य काठके (७, ४, १८)" — इत्यस्याप्यमविषयः ।

३४क,

I जज्ञानः सा। सप्तमादभाइः। मेधामार३४शा।

सतआयाइ। अयार३४वाः। रयार३४णाम्। चि-

कार्ये३। तारदार३४औहोवा। जर३४पा ॥ २० ॥ १०१

आनमगादीन् देवान् पूजय। किञ्च। 'होता' देवानामा-
ज्ञाता 'मन्द्रः' यजमानस्य मादयिता स त्वं 'स्त्रिधः' अपयितृन्
शत्रून् 'अति' अतिक्रम्य 'वि राजसि' विशेषेण शोभसे ॥४॥ १००

'ध्रुवः' स्थिरोऽयमग्निः 'रयीणां' धनानाम् 'आचिकेतत्'
अस्मानुशासने जानाति। 'सप्त' सप्त-सङ्ख्याभिः 'मादभिः' (१)
हविर्मान-समर्थाभिर्जिज्ञाभिः स्वात्मनि हविः-प्रचेत्वीभिर्वा जिज्ञा-
भिः सह 'जज्ञानः' प्रादुर्भूतः सोमनिः 'मेधां' कर्मणो विधातारं
सोमं 'त्रिये' सेवार्थम् 'अनुशासत' अनुशास्ति। [शास्तेर्लटि
अत्ययेनात्मनेपदम् (३, ४, ८८) "बहुलं छन्दसि"—इति (२, ४, ७३)
शपो लुङ् न भवति] अन्विच्छतीत्यर्थः ॥

"जज्ञानः सप्तमादभिः"—"जज्ञानं सप्त मातरः"—इति च
पाठो। "चिकेतद्"—"अचिकेतयद्"—इति च ॥ ५ ॥ १०१

I त्वष्टाऋषिः, आतिथ्यम् ।

(१)—'सप्त मातरः'—सप्तछन्दांसि अथवा सप्त होवाः अथवा सप्त सोम-संस्थाः,
माभिः—इति वि० ।

अथ यज्ञो ।

इदमिठिर्ऋषिः ।

१२३ १ १ १ ११२ २२ १ १ १

उत स्या नो दिवा मतिरदितिःस्त्यागमतः ।

१२ १ १ १ १ १ १ १ १

सा शन्ताता मयस्करदपस्त्रिधः* ॥ ६ ॥ १०२

५ २ ४२५ ४२ ५ १ २२ १
I उतस्याऽनोदिवामतोः । आदिनिः । तिया१ १२ २ २ ४ ५ १२ १
गा१मा२त् । सा१शन्ता३ता३ । मा । यः । कराओ२३४५ ४ ४ ४
वा । अपा५स्त्रिधाः । हो५इ । डा ॥ २१ ॥ १०२

‘उत’ अपिच ‘स्या’ सा पूर्वोक्ता ‘मतिः’ मन्वी^(१) मन्तव्या
स्त्रोतव्या वा ‘अदितिः’^(१) ‘जत्या’ रक्षया सार्धं ‘दिवा’ अहनि ‘नः’

* इह सर्वत्रापि “स्त्रिधः”-“स्त्रिधः”-“स्त्रिधः”-इति पाठ-भेदः ।

१०२ नास्तीयमुत्तरार्चिके । ७०

I अदितिर्ऋषिः, आदित्यम् ।

(१) —‘मतिश्चातो’-इति वि० ।

(२) —दीङ् चये, इत्य-स्युद्योवज्जलमिति कर्त्तरि क्तिनि हान्त्वं प्रसक्तम्, नञ्-
समासः ; अदितिः सकल-प्रपञ्च-वारहेष्यदीना, न चिद्यते इत्यर्थः । अदितिरदीने-
त्यत्र भाष्ये क्त्वन्द्वातो—यद्यपि नञ्-पूर्वात् सन्तेः क्तिनि ‘अति-स्त्रि-मा-स्यामिती’ च
रूपं सिध्यति, तथापि सन्तेनित्यमपूर्वादर्थान्वयाच्च दीङ् चये इत्यस्यैवेदं हान्त्वं
रूपं दृष्टव्यम् । तथा चोक्तं ‘न संस्कार माद्रियेत, चर्येनित्यः परीचेत’-इति । ‘अदिति

अथ सप्तमो ।

द्वयोर्विश्वमनावैयश्वऋषिः * ।

१ २ ३ १ १ २ २ १ २ ३ १ २
ईडिष्ठा हि प्रतीव्या३० यजस्व जातवेदसम् ।

103

२ १ २ २ १ २
चरिष्णु धूममगृभीतशोचिषम् ॥ ७ ॥ १०३

अस्मान् 'अगमत्' आगच्छतु; आगत्य च 'शन्ताता' शन्तातिः^(१)
शान्तिकरं 'मयः' सुखं^(२) 'सा' अदितिः 'करत्'^(३) करोतु ।
'स्त्रिधः' नाशकान् शत्रून्नापगमयतु [स्त्रिधिवर्धनार्थः] ॥

“उत स्या”-“उत त्या”-इति च पाठौ । “सा शन्ताता”-
“सा शन्ताति”-इति च ॥ ६ ॥ १०२

* 'विश्वमनसमार्चम्'-इत्येव वि० ।

१०३ नास्तीयमुत्तरार्चिके । ७१

देवमाता'-इति वि० । ऐतिहासिकानां मते देवमाता, नैवक्कानां मते अदीनादि-
मुषः, आत्मपक्षे प्रकृतिः । 'अदिति रौरदितिरन्तरिक्षम्'-इति निषण्डु-भाष्यम् । 'अदि-
तिरदीना देवमाता । “अदिति रौरदितिरन्तरिक्षमदितिर्माता स पिता स पुत्रः ।
विश्वेदेवा अदितिः पञ्चजना अदितिर्जानमदितिर्जगन्मलम्”-इत्यदितेर्विभूतिमाचष्ट
एवान्वदीनामिति वा'-इति मै० ४, ४, ११-१४ ।

(१)-“अगमत्करिष्य करे (४, ४, १४१)”-इति अङ्करोतीति विग्रहे तातिस्त्रि
रूपम् ।

(२)-निषण्डोत्तीव-पक्षमे सुख-पर्याये मयदत्युत्तमं पदम् ।

(३)-लोटोरूपमिदम् ।

१२१ ४ ५२ १ २ १ ज १ २२
 १, १, २२ I ईडाइष्वा२३इप्रतोवियाम् । याजस्व३ । तवे-
 ११ २२ २ १ ५ २२ १
 दसा२३म् । चरिष्णुधू । मा२३४म । गृभा३इ । ता२
 १ ५२ २ १ ५ ५
 शो२३४औक्षोवा । ची२३४षाम् ॥ २२ ॥ १०३

‘प्रतीव्यं’ शत्रुषु प्रतिगमन-शीलम्^(१) अग्निं [‘हि’ अवधारणे^(२),
 अग्निमेव] ‘ईडिष्व’ स्तुतिभिः स्तुतं कुरु । किञ्च, ‘चरिष्णुधूमम्’
 सर्वत्र चरण-शील-धूम-ज्वालम् ‘अग्न्यभौतशोचिषं’^(३) रक्षोभिर-
 प्रधृत-दौष्टिम् ‘जातवेदसं’ जातप्रश्नं [यदा, जातानि भूतानि वेत्ती-
 ति जातवेदाः,^(४) तमग्निं^(५) ‘यजस्व’ हविर्भिः पूजय ॥ ७ ॥ १०३

I वार्कजश्वम् ।

(१)—‘महाभूतज्ञात् सर्वगतम्’-इति वि० ।

(२)—‘हीति पादपूरकः’-इति वि० ।

(३)—‘हृष्योर्म्यन्दसि, हस्व’-इति भवे रूपम् ।

(४)—‘जातवेदाः, कस्मात्? जातानि वेद, जातानि वै न विदुर्जाते जाते विद्य-
 त इति वा, जातविज्ञो वा, जातघनोव, जातविद्यो वा, जातप्रश्नानो वतज्जातः प्रज्ञ-
 विन्दत, तज्जातवेदसो जातवेदस्त्वमिति ॥ अयमेव सोऽग्निर्जातवेदाः’-इति मै० ७,
 ५, १—५ । ‘एष साक्षाभाग्यात् कर्मपृथक्त्वाद्ग्निरिव’-इति च तदभाषाश्रयः ।

(५)—सूर्योऽपि जातवेदा इत्युच्यते, तथा च तत्रैव नैरुक्ते—“जातवेदसे सुगवाम”-
 इत्युच्यमुदाहरणमुच्येन आख्याय—“यत्तु किञ्चिदाग्रेसं तज्जातवेदसानां स्थाने युज्यते
 स न मन्येत अयमेवाग्निरिति अध्येते उत्तरे ज्योतिषी जातवेदसा उच्यते ॥ अथासा-
 वादित्यः—उद्युत्यं जातवेदसमिति”—इदमुक्तम् ।

अष्टादशी ।

१२ २२ २ १ २ २२ २ १ २ १२
न तस्य मायया चन रिपुरीशीत मर्त्यः ।

104

२ १२ २ २ २ २
यो अग्नये ददाश हव्यदातये ॥ ८ ॥ १०४

५ ४ २ ५ २१२ २ १२
I नतोवा । स्या२३४मा । ययाचा२३ना । रिपुरी-

२ १ २ ५ १२ १ १२
शीतमा३१ओवा२३ । तो२३४याः । योअग्नये२ददा ।

५ २ ५ २
शहव्यदो२३४वा । ता२३४ये ॥ २३ ॥ १०४

‘मर्त्यः’ मनुष्यः ‘रिपुः’ शत्रुः [चनेति निपात-समुदायोऽप्यर्थः (१)]
‘मायया चन’ माययापि (१) ‘तस्य’ जनस्य ‘न ईशीत’ ईश्वरो न
भवति । ‘यः’ जनः ‘हव्यदातये’ हविषामादान-समर्थाय ‘अग्नये’
योयजमानः ‘ददाश’ हवींषि प्रयच्छति तस्य रिपुर्न ईशीतेत्यर्थः ॥
‘हव्यदातये’-“हव्यदातिभिः”-इति च पाठो ॥ ८ ॥ १०४

१०४ नास्तोत्रसुत्तरार्चिके । ७२

I अगस्त्यऋषिः, राक्षोघ्नम् ।

(१)—‘चन शब्दः पादपूर्वः’-इति वि० ।

(२)—‘मायया प्रयत्ना’-इति वि० ।

अथ मयमी ।

भारद्वाजकृषिः* ।

ॐ १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

१ ९ ३ २ ३ २
दविष्टमस्य सत्यते कृधी सुगम् ॥ ८ ॥ १०५

४ I अपत्यं वृजिनम् । रिपूम् । स्तेनारश्चपुम् । अग्ना-
इ । दूराधारश्चाश्चपुम् । दविष्ठमस्य सत् । पताश्च ।
कारश्चिश्चि । सूश्चपुगोईश्चाइ ॥ २४ ॥ १०५

हे 'अग्ने !' त्वं 'त्वं' तं प्रसिद्धं 'हजिनं' कुटिलं 'रिपुं' पाप-
कारिणं 'दुराध्यं' दुःखस्याध्यात्तारं दुष्टाभिप्रायम् एवम्भूतं
'स्तेनं' हिंसकं 'दविष्ठं' दूरतमम् 'अपास्य' अप चिप [असु, क्षेपणे-
इति धातुः] । हे 'सत्यते !' सतां पालयितः अग्ने ! अस्माकं 'सुगं'
शोभनेन गन्तव्यं सुखं 'कृधि' कुरु । [अत्र सर्वदेवात्मकस्याग्नेः
स्तवनाद् वैश्वदेवत्वम्^(१) ॥ ८ ॥ १०५

* 'ऋजिस्वनआर्षम्'-इति वि० ।

१०५ नास्त्ययमुत्तरार्द्धिके । ७३

I सोमक्रतवं बृहदाग्नेयीयं वा ।

(१) — 'विष्णो देवाः सर्वे देवाः' इति नैबृहत्तम् (१२, ४, ५) । 'अनादिष्ट-देवता-विष्णो

अथ दशमी ।

विश्वमनाएवर्षिः ।

२२ २२ २ १२ २ १ २

श्रुष्टुग्ने नवस्य मे स्तोमस्य वीर विशपते ।

106

२ १२ २ १२ २ १ २

नि मायिनस्तपसा रक्षसो दह ॥ १० ॥ १०६

५२ २ २ २ २ २ १ २ १

I द्वाउश्रुष्टुग्नेनवस्य मेद्वाउ । स्तोमास्य वाइ ।

२ १ २ ५२ २ ४ ५ २ २ १ २ १

रविश्रपताये३४ । ऐहीद्वाउद्वावा । निमायिनाः । तप-

२२ १ ५२ २ ४ ५ १ ५२ २

सारार२३४ । ऐहीद्वाउद्वावा । क्षासार२३४ । ऐहीद्वाउ-

४ ५ २ ५ ५ ४ १५

द्वावा । दह२३४ । द्रियाद्वा । क्षोपुइ । डा ॥ २५ ॥ १०६

इति प्रथम-दशति ॥

‘वीर’ शत्रूणां विनाशयितः । वीर्यवन् ! वा ‘विशपते’ विशां पालयितः ! हे अग्ने ! ‘नवस्य’ इदानीं क्रियमाणत्वान्नूतनं ‘मे’ मदीयं

१०६ नास्तीयमुत्तरार्चिके । ७४

I अगस्त्यऋषिः, राक्षोघ्नम् ।

मन्त्रराशिः स्यात् स सर्वसाधारणत्वाद् ब्रह्म-देवतो वैश्वदेवः स्यात्-इति देवराजयज्ञा (७,१,४) । आग्नेयलस्यस्याव्याहतम्, अग्नावेव सर्व-देवताभिवादान् ; अत उक्तं निरुक्त-भाष्य-कारेण—‘अग्निर्वै सर्वा देवता इति च विश्वायते, अग्निर्वै देवतानां भूयिष्ठ-मात्रिति च, अपरिपहं च प्रधानमासीति न्यायः, तस्मादाग्नयः स मन्त्रः स्यात्-इति (७,१,४) ।

३५क,

‘सोमस्य’ स्तोत्र-शस्त्रादिकं ‘श्रुष्टी’ श्रुत्वा ‘मायिनः’ मायाविनः
 रक्षसः कर्म-विघ्न-कारिणः, राक्षसान् ‘तपसा’ तापकेन तेजसा
 ‘निदह’ नितरां भस्मीकुरु(१) । [श्रुष्टीति “ज्ञात्व्यादयश्च(७,१,
 ३८)”-इति निपातितः(१); वकार-लोपञ्छांदसः(१) ॥

“तपसा”-तपुषा-इति च पाठौ ॥ १० ॥ १०ई

इति सायणाचार्य-विरचिते माधवोपे सामवेदार्थप्रकाशे श्रुष्टीवाक्याने
 प्रथमस्याध्यायस्य एकादश-अध्यायः ॥११॥

अथ द्वादश-खण्डे—

सेधं प्रथमा ।

प्रयोगोभार्गवऋषिः * ।

१२ २२

२ १ २ २ २ १ २

प्र म० हिष्ठाय गायत ऋताग्ने वृद्धते शुक्रशोचिषे ।

२ १ २ २ २

उप स्तुतासो अग्नये ॥ १ ॥ १०७

* “सौमरेरार्षम्”-इति वि० ।

१०७ उत्तरार्चिकस्य २, २, १७, १ ।

(१)—‘मे’ ‘भवस्य’ ‘सोमस्य’ बह्वेन ‘वीर!’ ‘विश्वपते!’ ‘ऋग्ने!’ ‘मायिनः’ ‘रक्षसः’
 ‘तपसा’ ‘श्रुष्टी’ विप्रम् ‘निदह’—इति वि०-निष्पन्नोऽन्वयः ; दह मते न विभक्ति-व्यत्ययः ।

(२)—अनेन हि सूत्रेण आकारस्य ईत्वमात्रं विधीयते ।

(३)—वकारात्मस्य तथैव ।

I प्र म^५द्वा^२इ^४ष्टाय^५ गायता । ऋ^{२१}तान्वे^१र । वृ^१द्धते^२
 शू^२क्रा^४श्चो^५र । चार^२इ^५षा^२इ । उपा^२ओ^२श्चो^२ । स्तो^१ता
 सो^२श्चो^४र । आ^२इ^५पुयो^२इ^२च्चा^२इ ॥ २६ ॥

II प्रम^४द्दि^५ष्टाय^४ । गा^४पू^४यता । ऋ^२ता^२न्वे^१र । वृ^१द्धा^१
 ता^२इ^२शू^२र । क्र । शो^२चा^२इ^२षा^२इ । उप । सु^१यती^२र ।
 ऊ^१वा^२इ । चो^२श्वा^२र । स^२ओ^२र^२इ^५षा^४ । आ^५पू^५या^२इ^२च्चा^२इ ॥ २७ ॥

III प्र म^४द्दि^४ष्टाय^२ गा । इ^२या^२इ^२इ^२इ^२इ^२या । यत^२ऋ^२तान्वे^२
 वृ^२द्धते^२शू^२क्रा^२श्चो^२र । चो^२श्चो^२र । चो^२वा^२इ^२ । चा^२इ^२षा^२इ^२ । उपा^२
 इ^२च्चा^२इ । सु^२ता^२इ^२चो^२ । सो^२अ^२ग्रा^२इ^२या^२इ^२इ^२ । ओ^२र^२इ^२
 पू । इ । डा ॥ २८ ॥

I, II प्रम^५द्दिष्टीये, इन्द्रऋषिः ।

III प्रम^५द्दिष्टीयम् आसितं वा, इन्द्रो वसिष्ठी वा ऋषिः ।

अथ द्वितीया ।

द्वयोः सोभरिऋषिः * ।

१२ २२ २ २ १ २ २ १ २ २ १ २
 प्र सो अग्ने तवोतिभिः सुवोराभिस्तरति वाजकर्मभिः ।

४ ५ २ २ ४ ५ १ २ २
 IY प्र म॒हिष्ठाय गायता । प्र म॒हिष्ठो वा । यागायत ।

१ २ २ ४ ५ २ २ २ २
 ऋतार३न्वा३४इ । वृद्धते३५क्रशो । चा३इषाइ । उपौ-

२ २ २ २ २ २ २ २
 होवा३इ । सुतौहोवा३इ । स॒अर३४५इ । डा-

२
 ॥ २८ ॥ १०७

हे 'उपस्तुतासः' (१) हे उपस्तोतारः ! यूयं 'म॒हिष्ठाय'(२)
 दाढतमाय 'ऋतावृ'(३) यज्ञवते सत्यवते वा 'वृद्धते' महते 'क्र-
 शोचिषे' दीप्त-तेजसे 'अग्नये' 'प्र गायत' स्तोत्रं पठत(४) ॥ १॥ १०७

* "सोभरिः"-इति वि० पाठः ।

IY प्रम॒हिष्ठायम्, इन्द्रऋषिः ।

(१)—कर्त्तरि ऋचर्थे ऋः । 'उपगम्य ये सुवन्ति'-इत्यादि वि० ।

(२)—म॒हिष्ठिर्दान-कर्मा, निषष्टोऽसृतीयाध्यायीय-विंशतितम-अष्टे पाठान् ।
 मस्मात् तृचि "तु॒ष्टिऋषि (५, २, ५८)"-इतीष्टनि रूपम् ।

(३)—"मत्तौ (१, २, १०१)"-इति योम-विभागादकारस्य दीर्घः ।

(४)—ऋचि 'सुतासो अग्नये' इति (१, १, ११५) प्रकृतिभावे रूपम् ।

१ ११ १ १२ १२
यस्य त्वं सख्यमाविथ ॥ २ ॥ १०८

१ २ २ १ १ २
I प्राप्तेऽश्वाइ । आग्नेऽश्वाइ । तवा३१ओवार३

१ ५ १ १ २ १ १ २ १ १
तीर३४भीः । सुवीराभिस्तरतिवाजकर्मभिः । यस्या३- य

१ १ ५ ५ ५ ५
श्वाइ । त्वा३सार३ । स्यमोवा । वापूइयो६श्वाइ ॥३०॥ १०८

हे 'अग्ने' ! 'तव' 'जतिभिः' रक्षाभिः 'सः' यजमानः 'प्र तरति' प्रवर्द्धते । जतयो विशेष्यन्ते—'सुवीराभिः' शोभन-वीराः पुत्रादयो यासु, ताभिस्तथोक्ताभिः 'वाजकर्मभिः' वाजानामन्वानां बलानां वा कर्म रक्षणं यासु, तादृशीभिः । हे अग्नेः ! 'त्वं' 'यस्य' यजमानस्य 'सख्यं' सखित्वं मित्रत्वम् 'आविथ'(१) प्राप्नोषीत्यर्थः, स प्र तरतीति पूर्वचान्वयः ॥

“तरति वाजकर्मभिः”-“तिरते वाजभर्मभिः”-इति च पाठो । “आविथ”-“आवरे”-इति च ॥ २ ॥ १०८

१०८ उत्तराच्चिकस्य ८, २, २, १ ।

I वाजभृद् वा वाजाभृद् वा वाजाभर्मियं वा, भरद्वाजऋषिः ।

(१)—“बन्दसि लङ्-लुङ्-लिट्ः (१, ४, ९)”-इति काल-सामान्ये लिट् ।

अथ तृतीया ।

१ २ क २२ २ १ २ २ १ २ २ २ २ २
तं गूर्हया स्वर्णं देवासो देवमरतिं दधन्विरे ।

२ २ २ १ २
देवत्रा हव्यमूहिषे ॥ ३ ॥ १०८ ।

५ ४ १ ४ ५ ५ ४ ५ २ २ १ २ २ २ २ १
I तं गूर्हया सुवर्णरोवा । देवासो देवमरास्ता
० ५ ४ ५ १ २ ५
इन्दधावा । आपयोइहाइ२३ । हो । न्वा२३४इराइ ।
१ २ १ २ २ २ १ २ ५ २ २ २ २
देवत्राह । व्यमूइहाइ । हाइइषा२३४औहोवा । ऊ
१ १ १ १ २
२३४५ ॥ ३१ ॥

५ २ २ ४ ५ २ २ १ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २
II तं गूर्हयासुवर्णाराम् । देवासोदाइ । व मरता२३
२ २ २ २ ५ २ २ २
इम् । दधन्वउरा । वा३ । दे२३४वा । चाहा२३ ।
४ ५ ४ ५
व्यमोवा । हापूइषोइहाइ ॥ ३२ ॥

५ २ २ २ ४ ५ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २
I, II तं गूर्हयासौहोर्णाराम् । देवा२सो२३४दे । वम-

१०८ उत्तरार्चिकस्य ८, २, ११, १ ।

I, II, III इमानि त्रीणि सौभराणि ।

रता^१इम् । दार^२३४धा । न्वा^३र^४३४इराइ । द्वा^५द्यो^६र^७३४
 द्वा^८ । दे^९वार^{१०}त्रार^{११}३४द्वा । व्य^{१२}मू^{१३}द्वा^{१४}पु^{१५}इ । पा^{१६}र^{१७}३४पु^{१८}
 ॥ ३३ ॥ १०८

हे 'स्तीतः' ! 'तं' प्रसिद्धमग्निं 'गूर्धय' स्तुहि [गूर्धयतिः स्तुति-
 कर्मा (नि० ३, १४, ५) कीदृशम्—'स्वर्णरं' सर्वस्य नेतारं सर्वैः
 यजमानैः कर्मादौ नेतव्यं वा । अथवा, स्वर्गं प्रति हविषां नेता-
 रम्^(१) । 'देवासः' दीव्यन्ति स्तुवन्तीति^(२) देवाः कृत्विजः 'देव'
 दानादि-गुण-युक्तम् अयं स्वामिनं, यद्वा, अभिप्राप्तव्यं^(३) 'दधन्विरे'
 [धन्वन्ति गच्छन्ति] स्तुत्यादिभिः प्राप्नुवन्ति [धविर्गत्यर्थः^(४)] प्राप्य स-
 तेनाग्निना 'देवता' देवान् [देवमनुष्येत्यादिना^(५)] द्वितीयार्थे वा

(१)—'स्वः', 'नरम्'—इति शब्द-पद-द्वयमिति पद-कृत-पाठात् स्वर-भुक्तेः स्पष्ट-
 मवग्रहणे ; विवरणकारणं वसेय आचष्टे, तस्यथा,—'स्वः' सुप्तोपममिदं द्रष्टव्यम्, स्वरिव
 आदित्वमिवेत्यर्थः, 'नरं' नराकारम्—इति । स्वः, शस्त्रिः—इत्यादि नाम-पठकं दिव
 आदित्वस्य च साधारणम्, निरुक्त-द्वितीयस्य तृतीय-चोदशं चित्तं प्रमादम् । अत्र
 स्वर्णरमिति कलमसमानपदेऽपि आन्दसम् ।

(२)—दीवतेः स्तुतिर्वा कोऽर्थः स्पष्टोऽस्ति गण-पाठादौ ।

(३)—'स्वरतिम्' अलमतिम्, पर्याप्त-मतिं सर्वज्ञमित्यर्थः ; अथवा देवान् यजमानांश्च
 प्रति वन्दारम्—इति वि० ।

(४)—निष्पद्योर्द्वितीय-चतुर्दशे पठितत्वात् । 'दधन्विरे, चारितवन्तः, स्थापित-
 वन्तः'—इति वि० ।

(५)—"देव-मनुष्य-पुत्र-पुत्र-मन्त्रेभ्यः ।"

अथ चतुर्थी ।

प्रयोगीभार्गवऋषिः, सोभरिः काण्वो वा * ।

१ २ १ १ २ २ १ २ २ १ २ २ २ २ २
 मा नो हृणोथा अतिथिं वसुरग्निः पुरुप्रशस्त एषः ।

२ १ २ २ २
 यः सुहोता स्वध्वरः ॥ ४ ॥ ११०

४५ ५ २ ५ २ १ ० २ १ २ २
 I मा । नाः । हृणोश्थाअतिथीश्म् । वासूरा२३४
 ५ २ २ २ २ २ २ २ २ १
 ग्रीः । पुरौक्षोवा३छा३ । प्रशौक्षोवा३छा३ । स्तओर३
 ५ ४ ५ ५
 ४वा । आपूइषोईछा३ ॥ ३४ ॥ ११०

प्रत्ययः 'हव्यं' चरु-पुरोडाशादि-लक्षणं हविः 'आ जहिषे' अभि
 प्रापय [वहेल्लिटि^(१)] यजादित्वात् सम्प्रसारणम्^(२) ॥ ३ ॥ १०९

* 'सोभरेरार्षम्'-इत्येव वि० ।

११० नास्तीयमुत्तरार्द्धिके । ७५

(१)—“लिटिर्ध्वं लोट् (१,४,०)” । लिटिर्ध्वं प्राथम्यं, लोटिर्ध्वं सरथेति भाव्य-
 कृता अभिप्रापयेति लोटोरूपं प्रतिपदं दत्तम् ।

(२)—‘वचि-स्वपि यजादीनां किति (६,१,१५) ।

II मानोद्वाउ । दार२४ । णोथाअतिथिम् । वा

सूरा२३४ग्राहः । पुरौचद्वा । प्रगौचद्वा । स्ता२३४णषाः ।

रक्षियाईहा । द्वापुइ । डा ॥ ३५ ॥ ११०

हे ऋत्विक-सङ्घ ! 'नः' अस्मत्-सम्बन्धि-यज्ञे 'अतिथिम्' अति-
थिवत् प्रियम् अग्निम् 'मा हृषीथाः' मा हर । कमग्निम् ? इत्यत-
आह—'यः' अग्निः 'सुहोता' (१) सुष्ठु देवानामाह्वाता (१) 'स्वध्वरः'
शोभन-यज्ञो भवति 'एषः' (१) अग्निः 'पुरुप्रशस्तः' बहुभिः स्तुतः
'वसुः' (१) वासकश्च भवति [तमिति पूर्वान्वयः] (५) ॥

“मा हृषीथा अतिथिम्”-इति छन्दोगाः, मा हृषीताम-
तिथिः”-इति बह्वचाः ॥ ४ ॥ ११०

I, II पक्षस्य सोमरस्य सामनी ।

(१)—वाउ-वज्रल-वचनात् (५, १, २४) ऋः सम्प्रसारणम् ।

(२)—अन्वयापि 'ममग्रं यज्ञानां होता'-इत्यादौ (६०१, १, १, २) अग्नेर्होतृत्वं
ब्रूयते । अतएव बाह्वः—'अवाक्यं कर्म, वहनं च हविषामावाहनञ्च देवतानाम्'-
इत्यादि (७, १, १) ।

(३)—'इक्' मत्तौ (भा० प०) इत्यस्येदं रूपञ्च, मत्ता'-इति वि० ।

(४)—अपि वसुर्देवविशेषोऽपि ब्रूयते परं नैव तस्य पक्षकम् अग्रैः तस्य च स्थानै-
र्यामावादसामञ्जस्यात्, अस्ति हि नैव तत्त्वम्—'अग्निः प्रथिवी-स्थानः' (७, १, १)-इति,
'मधुस्थाना वसवः' (१२, ४, ८) इत्यादि च ।

(५)—'वः' 'अतिथिन्' अतिथि-स्थानीयः, 'वसुः' प्रबल-जनवान् वा, 'पुरुप्रशस्तः'

अथ पञ्चमी ।

तिसृणां सोभरिर्ऋषिः ।

११ १ ११२ २२ १२ १ १ २ ११ २२२
 भद्रो नो अग्निराहुतो भद्रा रातिः सुभग भद्रो अध्वरः ।

१ १ ११२ २२
 भद्रा उत प्रशस्तयः ॥ ५ ॥ १११

४ १ ५ २ १ ४ २ ५ ५ १ २ २ १
 I भद्रोऽनः । होइ । अग्निराहुताइए । भद्राराताइः ।

११ २ १ १ २ ५ २१२ २ १
 सुभगाभाइ । होइरध्वारइराः । भद्राऊइताइ । प्रार

४ २ ५ ४
 रशाइ । स्ताइ४पूयोइचाइ ॥ ३६ ॥ १११

‘आहुतः’ हविर्भिस्तर्पितोऽग्निः ‘नः’ अस्माकं ‘भद्रः’ कल्याणी भवतु । हे ‘सुभग’ शोभन-धनान्ने ! ‘भद्रा’ कल्याणी ‘रातिः’ दानं च अस्माकं भवतु । ‘भद्रः’ कल्याणः ‘अध्वरः’ यागस्य भवतु । ‘उत’ अपिच ‘भद्राः’ कल्याणः ‘प्रशस्तयः’ प्रशंसाः स्तुतयश्च भवन्तु ॥ ५ ॥ १११

१११ उत्तरार्चिकस्य ७, २, १०, १ ।

I दैवानीकम्, पथो वा पक्थस्य ऋषिः ।

वज्रभिः क्षीतृभिः क्षुतः, ‘सुहोता’ ‘सध्वरः’ ‘एषः’ गन्ता ‘अग्निः’ त्वम् ‘नः’ अस्माकमुपरि माहृषीणाः मा क्रोसी—इत्ययमर्थो वि०-सम्मतः । हृषिर्निषण्डु-द्वितीय-दादन्ने क्रुध-कर्षणं, शंसतिष निषण्डु-तृतीय-चतुर्दशे पठितो दृश्यते ।

अथ षष्ठो ।

^{१२} यजिष्ठं ^{११२१२१२} त्वा ववृमहे ^{१२११२} देवं देवत्रा होतारममर्त्यम् ।

112

^{२ २ २ १२ ११२}

अस्य यज्ञस्य सुक्रतुम् ॥ ६ ॥ ११२

I याऽपूजि । ^{४ २ ४ ५} छं त्वा श्वा वृमहाइ । ^{१११ २ २ २} देवं देवत्रा हो-

^{२ १ २ १ ० १ ४} तारश्राम् । आमर्त्यम् । आस्ययाज्ञारश् । स्यारश्सूश् ।

^{१ ५ ४} क्राश्पुतोश्चाइ ॥ ३७ ॥ ११२

हे अग्ने ! 'यजिष्ठं' यष्टृतमं 'त्वा' त्वां 'ववृमहे' वृणीमहे सम्भजामहे । कौटुशं त्वाम् ? 'देवत्रा' (१) देवेषु मध्ये 'देवम्' अतिशयेन दानादि-गुणम् । 'होतारं' देवानामाज्ञातारम् । 'अमर्त्यम्' अविनाशिनम् । 'अस्य' 'यज्ञस्य' यागस्य 'सुक्रतुं' सुष्ठु कर्तारं (२) ॥ ६ ॥ ११२

११२ उत्तराष्ट्रिकस्य ६, २, १३, १ ।

I गौतमं साध्वं वा ।

(१)—“निपातस्य च (६, २, १३६)” इति दीर्घः ।

(२)—‘यजिष्ठम्’, ‘देवत्रा’ ‘देवम्’, ‘होतारम्’, ‘अमर्त्यम्’ ‘सुक्रतुम्’ ‘त्वा’ त्वाम् ‘ववृमहे’ प्रार्थयामहे । ‘अस्य’ प्रक्रान्तस्य यज्ञस्य परिसमाप्त्यर्थमिति शेषः । ‘अस्यमर्त्यो’ विवरण्यन्त-सम्पत्तः ।

अथ सप्तमी ।

१९ ११२ १२२ १२२ १२२ १२२ १२२ १२२
 तदग्रे युक्तामाभर यत्सासाहा सदमे कश्चिदपिणम् ।

११२ १२ १२ १२
 मन्युं जनस्य दूढ्यम् ॥ ७ ॥ ११३

१ २ १ ४ १ १ १
 तदग्रेयुपूजम् । आभरोवा । यत्सासाहा । स-
 १ १ १ १
 दार३नाइ । कश्चिद३नार३इषाम् । मान्युञ्जनस्यदूर३
 १ १ ५ ५ ४ ४
 चो । ठार३४याम् । एहि३याइषा । होपुइ । डा ॥ ३८ ॥ ११३

हे 'अग्ने' ! 'तत्' 'युक्ताम्' अन्नं यशीवा 'आभर' अन्नमयमाभर ।
 'यत्' यदा 'आसदने' यन्न-ग्रहे वर्त्तमानं कश्चित् कमपि 'अत्रिषम्'
 अक्षरं राक्षसादिकं 'सासाह' अत्यर्थमभिभव । तथा 'दूढ्यं' (१)
 दुर्धियं पाप-बुद्धिं (२) शत्रु 'जनस्य' 'मन्युं' क्रोधं च अभिभव,
 तदेति पूर्वब्रान्वयः ॥

“दूढ्या”-“दूढ्यम्”-इति च पाठौ ॥ ७ ॥ ११३

११३ नास्तीयमुत्तरार्द्धिके । ७६

I संवर्गः, जमदग्निऋषिः ।

(१) — “तन्वादीनां बन्धसि बडुलम् (१, ४, ८१)”-इति वचनात् अग्नि, बान्धस-रक्ष-
 लोपे च रूपम् ।

(२) — “दूढ्या, दुर्धियः पापधियः”-इति जै० ५, ४, १९ ।

अथाहमी।

विश्वमनाऋषिः।

१२ २२ ३ १ २ ३ १२ १२ ३ १ २ ३
यदा उ विप्रपतिः शितः सुप्रीतो मनुषो विशे।

१३ ३ १३ ३ १ २
विश्वेदग्निः प्रति रक्षांसि सेधति ॥ ८ ॥ ११४

२१२ ४ ५ १२ १२ १ १२ १२
I यदाऊरविप्रपतिः शिताः। सुप्रीतोमनुषोविशे।

२ १ १ १ २ २ ३ २ १ २ ४ ५
विश्वाइदारुग्नीः। प्रतिरक्षा। सिसेधता। श्रीश्चोवा।

३
चोपुइ। डा ॥ ३८* ॥ ११४

इति द्वितीय-दशति ॥

‘विप्रपतिः’ विशां पतिः(१) पालयिता ‘शितः’ हविर्भिस्तोष्यी-

११४ नास्तीयमुत्तराच्चिके। ७७

I राघोन्नम्, अगस्त्यऋषिः।

(१)—विहितिमनुष्य-नामधादि—‘मनुष्य-नामान्मुतरादि पञ्चविंशतिः’-इति मैत्रकम्
१,२,८ निघण्टौ द्वितीय-तृतीये चतुर्थम् पदं पिप्रः-इति तेषां पतिरोच्यरः।

* इति ग्रामे गेय-गाने तृतीयस्याह्वः प्रपाठकः।

कृतः^(१) सोमिः 'सुप्रीतः' सुष्टु प्रीतः सन् 'मनुषः' मनुष्यस्य 'विशे'
[विश निवेशने (तु०प०) गृहे 'यद्वै'^(२) यदा खलु वर्तते तदा-
नीम् 'अग्निः' 'विश्वाद्' विश्वान्येव^(३) तस्य बाधकानि रक्षांसि
'प्रति'^(४)सिधे धति' हिनस्ति । [विधु गत्वा^(५) भौवादिकः] ;
'उ'-प्रसिद्धौ ॥

“विशे” “विशि”-इति च पाठौ ॥ ८ ॥ ११४

इति सायणाचार्य-विरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे द्रष्टव्योक्त्याह्वाने
प्रथमस्याध्यायस्य द्वादश श्लोकः ॥ १२ ॥

(२)—‘सो मनुकरणे (दि०प०) इत्यस्मैतद्रूपम्, अस्तिः संस्कारार्थः, श्रितः संस्कृत
इत्यर्थः’-इति वि० ।

(३)—‘वै. उ—द्वावपि पाद-पूरणे ।

(४)—विश्व-इति “सुपां सु लुक् (०, १, २९)”-इत्यादिना आत्वे रूपम् । ‘इदिति
पादपूरणः’-इति वि० ।

(५)—‘प्रति शब्दः पाद-पूरणः’-इति वि० ।

(६)—गत्यर्थः सोममिह हिंसार्थः ।

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्हं निवारयन् ।

पुमर्थांस्तुरो देयाद् विद्यातीर्थमहेस्वरः ॥ १ ॥

इति श्रीमद्राजाधि राज्ञ-परमेश्वर-वैदिक-मार्ग-प्रवर्तक-श्रीबीर-बुद्ध-भूषा-
सायन्-धुरन्धरेण सायन्ध्याचार्येण विरचिते माधवीये-सामवेदार्थ-
प्रकाशे छन्दोव्याख्यान आद्यं य-पर्वणि प्रथमोऽध्यायः ॥ १ ॥

॥ समाप्तम् आग्नेयं पर्व आग्नेय-काण्डं वा ॥

॥ इति १म पर्व ॥

(सामवेदीय-मन्त्र-भाग-लभ्याः सन्ति यावन्तः अग्नि-दैवता मन्त्राः
तावन्तः सर्वएवेहैव पर्वणि काण्डे वा दृश्यन्ते ।)

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्ममे तमहं वन्दे विद्यातीर्थ-महेश्वरम् ॥ १ ॥

अथ द्वितीयाध्याय आरभ्यते ।

अस्मिन्नाध्याये इन्द्रः स्तूयते * ।

अथ प्रथमे खण्डे —

स्यं प्रथमा ।

शंयुर्वार्हस्यत्पञ्चमिः † ॥

११ २१२ २२ २२ २ ११
तदो गाय सुते सचा पुरुदूताय सत्त्वे ।

२७ २२ २१२
शंयुर्गवे न शाकिने ॥ १ ॥ १

* इत आरभ्य चतुर्थाध्याय-शेष-पर्यन्तमध्याय-त्रयात्मकमैन्द्रं
काण्डमैन्द्रं पर्व्वं वेत्युच्यते ।

† 'भरद्वाजस्यार्षम्'-इति वि० ।

१ उत्तरार्चिकस्य ८, २, ४, १ । १

I ओम् । तद्वौहोवा । गायार । सुमाइसार३४चा ।

पुरुहुता । यसात्वा१ना२इ । शंयत् । हा । औहोइ ।

गार३४वाइ । नारशार३४औहोवा । ए३ । किनेर३४पु

॥ १ ॥

हे “स्तोतारः !” “वः” (१) यूयम् “सुते” अभिषते सोमि
सति “पुरुहुताय” बहुभिर्यजमानैराहुताय “सत्वने” शत्रूणां
सादयित्रे [यदा धनानां सनित्रे दात्रे (१)] इन्द्राय “तत्”
स्तोत्रम् “सचा” (१) सह संहता भूत्वा “गाय” गायत । “यत्”
स्तोत्रं “शाकिने” (४) शक्तिमते इन्द्राय “शं” सुखकरं भवति ।
“गवे न” यथा गवे यवसं (५) सुखकरं तद्वदित्यर्थः (१) ॥ १ ॥ १

(१) —‘द्वितीया-बहुवचनमिदं प्रथमैक-वचनस्य स्थाने द्रष्टव्यम्’-इति, ‘चकारात्मन
एवाग्रं प्रेषः, हे मदीयान्करात्मन् !’-इति च० वि० ।

(२) —‘सत्वने’ षण् दात्रे इत्यस्यैतद् रूपम्. दात्रे स्तोत्रं भ्यः’-इति वि० ।

(३) —‘मया सह इत्यर्थः’-इत्यादि नैरुक्तम् ५, १ ।

(४) —शकनं शाकः शक्तिः ।

५ —यवसं द्यु-चमस् घामं तृकम् ।

(६) —विवरण-मते ‘शाकिने’-‘गवे’-इति विशेष्य-विशेष्यम् । तथाच—यथा कश्चित्
छपीवलः शक्तिमते दृषमाय सुखकराः खुतीद्वारयति, तद्वदिन्द्रस्य सुखकरं सोम-
मुत्तारयेत्यर्थः सम्यग् ।

३७क,

II तद्वोगाया । सुताइसचा३ । पूरु२३दूता३४ ।

चा३३ । यासत्वार३४नाइ । शंयङ्गा२३वे । नशौ२ ।

चौ२ । ऊवो२३४ । वा । कापुइनोइ३३इ ॥ २ ॥

III तद्वोगायसुतेसचा३३ । पुरुदूतायसत्त्वने । पुरु ।

शता । यासत्वार३३ना३४इ । शंयत् । गौवाओ२३४वा ।

नार३शा३ । का३४पुइनोइ३३इ ॥ ३ ॥

IV तद्वोगायसुतेसचा३३ । पुरुदूतायसत्त्वनाइ । शं-

यङ्गा२३वे । ऐ२३ओ१आ२३इ३ । नशा२३ । कार३इना-

२३४ओ३वा । ई२३४पु ॥ ४ ॥ १

I, II, III, IV “रौद्रे हे मार्गीयवे हे, अपि वा मार्गीयं च
रौद्रे च मार्गीयं च, सर्वाणि वा रौद्राणि सर्वाणि वा मार्गीय-
वाणि । इत्यार्षेयकम् ।

अथ द्वितीया ।

सुभकचन्द्रधिः * ।

१२ ११ २ ११२ १ १२३ १२
यस्ते नूनं शतक्रतविन्द्र द्युन्नितमो मदः ।

116

१२ ११२ १२
तेन नूनं मदेमदेः ॥ २ ॥ २

४ २ २ ४ १ २ १
I यस्तेनूनापुंशतक्रताउ । इन्द्रद्युन्नितमोमारेदाः ।

१२१२ १ १ ५ २ ११११
तेननूना२३म्मा । दाइमाइउवा३ । दे२३४पुः ॥ ५ ॥ २

अथ सोमः स्तूयते—

हे “शतक्रतो”-शतविध-प्रज्ञान ! (१) हे “इन्द्र !” (१)

* ‘श्रुतकक्षस्थार्धम्’-इति वि० ।

I आश्वम् ।

(१)—‘क्रतुरिति निवृत्त-तृतीय-नवमे पक्षमं पदम् । ‘शतमिति वज्र-नाम (नि० १, १, १०), क्रतुरपि कर्म-नाम (नि० २, १, ११) शतं क्रतूनां यस्य स शतक्रतुः, तस्य सन्तोषनं शतक्रतो ! वज्र-कर्मन् !’-इति वि० ।

(२)—इन्द्रः अन्तरिक्ष-देवः, “यो जातएव प्रथमो मनस्वाम् देवो देवान् क्रतूना-पर्याभूषत् । यस्य श्रद्धाद्गोदसो अभ्यसेतां नृणस्तस्य मङ्गा सजना स इन्द्रः”-इति ऋक् सच वायुरेव “वायुर्वेन्द्रो वा अन्तरिक्ष-स्थानः (७, ७, १)”-इति छि नैबृहत्तम् ; “वायु-रिन्द्रश्चैक इव यथा वल्लः कः”-इति तद्-भाष्यम् । “इन्द्रः इरां हृणातीति वेरां ददा

अथ तृतीया ।

हृथितः प्रगाथः* ।

२ १ १ २ १ १ १ २ १ १ २ १ १ २

गाव उपवदावटे मदी यक्षस्य रघुदा ।

“यन्निमित्तमः” (१) यशस्वितमः “यः मदेः” [माद्यन्त्यनेनेति मदः सोमः] यः सोमः “नूनं” पुरा “ते” त्वदर्थम् अस्माभिरभिषुतोऽस्ति । “तेन” अस्माभिर्दीयमानेन सोमेन “नूनम्” इदानीम् “मदे” (४) तत्पानेन मदे । तव सञ्जाते सति अस्मानपि “मदेः” धनादिदानेन त्वं मादय [मदी हर्षे, अत्रान्तर्भावितस्वर्थः] “हृन्सि बहुलम्”-इति शप् (५) ॥ २ ॥ २

* ‘हृथितस्यार्धम्’-इति वि० । प्रथयनं प्रगाथः ।

तीति वेरां दधानीति वेरां दारयतइति वेरां धारयतइति वेन्ने भूतानोति वा तद् यदेनं प्राणैस्समैव तदिन्द्रस्येन्द्रमिति विज्ञायत इदं करणादित्याप्रायण इदं नादित्यौपमन्यव इन्दते वैश्वर्यकर्मण इन्द्राणां दारयिता वा दारयिता वा यज्ञानाम्-इत्यादि नैरुक्तम् १०, १, ८ । “इरा मदे उपपदे द्वातेर्द्वातेर्दारयतेर्धारयतेर्वा”-इत्यादि, “इरा मद्गं तेन सम्बन्धाद्वा तदेतु-चेतुकं वक्षं लक्ष्यते, तेन वक्ष-लक्षित-लक्ष-कथा तदाधार-भूतो मेघः”-इत्यादि च देवराजः ॥

(३)—“द्युक्षं द्योतते, तेन दीप्तार्थस्य, अग्निशयेन दीप्नितमः”-इति वि० ।

(४)—“मदे सप्तम्येकवचनमिदं मृतोयैकवचनस्य स्थाने द्रष्टव्यम्, मदेन ; ‘मदेः’ माद्य-स्वेत्यर्थः”-इति वि० ।

(५)—“हृन्सि शायजपि (२, १, ८४)”-इतश्चन्द्रसि पदं ‘व्यत्ययो वञ्जलम् (१, १, ८५)’ इतो वञ्जलपदस्य सकलस्य चन्द्रसि वञ्जलमिति वचनम् । वञ्जतोऽयमुपपद्य-व्यत्ययः ।

१ १ २ २ २ १ १
उभा कर्णा क्षिरण्यया ॥ ३ ॥३

४ २ ५ ४ ५ २ १ १ १
I गावः । ए गावाः । उपव । दा३ । वारदा ॥ ३ ॥
५ २ २ १ ५ १ १ ५ २ २
२३ औक्षेवा । वार३४टे । महीयार३४जा । स्यरा३ ।
१ १ १ ५ २ २ १ ५ १ ५
स्यारार३४ औक्षेवा । प्सूर३४दा । उभाकार३४र्णा ।
१ २ १ १ ५ २ २ १ ५
क्षिरा३ । क्षार३रार३४ औक्षेवा । एयार३४या ॥ ३ ॥

हे “गावः” घर्मदुघाः ! (१) यूयम् “अवटे” (१) अवटं महा-
वीरं (१) प्रति “उप वद” उपावत [वर्ण-व्यत्ययः (१, ४, ६८)] उपा-
गच्छत । “यज्ञस्य” घर्म-यागस्य (१) साधन-भूते “रप्सुदा” (१) रप्सुदे
आ रिप्सोः फलदे [रिप्सोरश्विनोर्दातव्ये वा ; यहा रपणं शब्दनं
रप् मन्त्रः, तेन सुदातव्ये ; अथवा पुद चरणे (भ्रा० आ०),
रपा मन्त्रेण चारणीये दीहनीये, ईदृशे] गवाजयोः पयसी
“मही” महती (४) बहुले अपेक्षिते, अत उपावत [गो-शब्दो

३ उत्तराश्विकस्य ७, १, १६, १ । २

(१)—‘घे-भावे (७, १, २९) परकपे (१, १, ७०) च कपमिदम् ।

(२)—“घर्म यज्ञे प्रधान-भूतं महावीर-नामकमग्निम्”-इति वि० ।

(३)—, (४)—द्विवचनार्थे एकवचनम् (१, १, ८५) ।

II ओ३ गार३४वाः । उपवा३दा । वाटाओर३४-
 वा । महीयन्नस्यरपसुदा३ । ओ३उर३४भा । कार्णा
 ओर३४वा । हिरण्ययार३४पू ॥ ७ ॥ ३

अजाया अप्युपलक्षकः, अजा-पयसोऽपि महावीरे आसेचनीय-
 त्वात्] । अपिच अस्य महावीरस्य “उभा”(५) “उभौ” कर्णा(९)
 कर्णस्थानीयो हो रुक्मो “हिरण्यया”(९) हिरण्ययो सुवर्ण-रजत-
 मयावित्यर्थः(८) ॥

“उपवदावटे”-इति छन्दोगाः, “उपावतावतम्”-इति
 ब्रह्मचाः ॥ ३ ॥ ३

I, II णिट्ते ।

(५),—(९).—सुपां सु-लुगित्यादिना (७, ९, १९) चालम् ।

(७).—“हृत्स्व-वाक्स्व-वाक्स्व-साध्वी-हिरण्ययानि हृन्दिषि” । ६, ४, १०५ ।

(८).—‘भावः’ हे मदोया वाचः ! ‘अवटे अवटं मेघम्’ ‘मही’ मद्यतौ च यावाश्विभौ
 ‘उप’ उपगम्य ‘वद’ वदत । कीदृशं मेघम् ? ‘उभा कर्णा हिरण्यया’ उभौ कर्णौ
 हिरण्ययो यस्य । कीदृशौ यावाश्विभौ ? ‘अन्नस्य रपसुदा’ अन्नस्य रूपदे । अथ
 सर्वो विवर-च-छत्सुसप्ततः ।

अथ चतुर्थो ।

द्वयोः श्रुतकच्यनाम ऋषिः ।

१ १ २ १ १ २ १ १ १ २
अरमश्वाय गायत श्रुतकक्षारङ्गवे ।

118

१ १ २ १ १ १
अरमिन्द्रस्य धाम्ने ॥ ४ ॥ ४

१ २ २ ५ २ ५ १ १
I अरा३४म् । अश्वाय । गाया३ता । श्रुतक ।
२ १ १ १ ५ २ २ १
क्षाराङ्गावाइ । आर३४राम् । क्षा३क्षाइ । इ । द्रास्या-
२ १ १ १ १ ५ २ २ १
र३धा । ऊमाये३ । म्नी । यार३४औक्षेवा । ई२३
५
४तो ॥ ८ ॥

४ ५ ४ ५ २ २ ४ ५ १ २ २ १ २
II अरमश्वायगायता । रमश्चोवा । यागायत । श्रुत-
१ २ २ १ १ ५ १
क । क्षार३ । क्षा३क्षा३इ । आरार३ङ्गार३४वाइ । आ
श्रुतकच्यऋषिरात्मानमेव सम्बोधयति^(१)—हे 'श्रुतकच्य' आत्मन् !

I, II श्रुतकचे ।

(१)—मेदं वि०-संघातम्, ततः हि "हे 'श्रुतकच्य' श्रुतकच्यस्य मम पुत्र !"—इति ।

अथ पञ्चमी ।

श्रुतकक्षच्छिः ।

१२ १२ १२ १२ १२ १२
तमिन्द्रं वाजयामसि मध्वे वृत्राय हन्तवे ।

१२ २२ २ १ १
स वृषा वृषभो भुवत् ॥ ५ ॥ ५

२ २ २ १ २ १ २ ४ ५ ४
रमिन्द्राश् । चाश्वा । स्याधान्ना । औश्चोवा । हो
५इ । डा ॥ ८ ॥ ८

“अरम्” अलं “गायत” [वचन-व्यत्ययः (३, १, ८५)] गाय गीतिं कुरु । किमर्थमिन्द्रोद्देशेनस्तुतिस्तत्राह—“अश्वाय” इन्द्रे च दीयमानायाश्वाय तदर्थम् “अरम्” अलं गाय इन्द्र-विषयं स्तोत्रं कुरु, तथा “गवे” अलं गाय, “इन्द्रस्य” इन्द्रकर्तृकाय “धाम्ने” गृहाय तदर्थञ्च “अरम्” पर्याप्तं स्तुहि; गृहादिकमिन्द्रः प्रयच्छति, तस्मै गायेति [यद्वा इन्द्रस्येति कर्मणि षष्ठी, गवादि-लाभार्थमिन्द्रं स्तुहि ॥

“श्रुतकक्षा”—“श्रुतकक्षः”—इति च पाठो ॥ ४ ॥ ४

यजमानाश्वाहुः—“तम्” पूर्वोक्तलक्षणम् “इन्द्रम्” वाजया-

५ उत्तरार्चिकस्य ५, १, १०, १ । ३

I तमिन्द्रारश्वाजयामसि । माहेवृत्रा । यद्धान्ता-

१वे२ । सवार्षा१वार३ । षभो२३४वा । भूप्रवो६च्चा
इ ॥ १० ॥

II तमिन्द्रारश्वाजयामसिच्चाउ । माहेवृत्रा । यद्धान्ता-

२न्ता१वे२३ । द्योवा३च्चाइ । सवार्षा१वार३ । द्योवा३
१च्चा । षभो२३ । भूरवार३४औद्योवा । ए३ । दावस-
११११
२३४५ ॥ ११ ॥

मसि”(१) सोमेन स्तुतिभिर्वाजयामः वाजवन्तं कुर्मः, किमर्थम् ?
“महे”(२) महान्तम् “वृत्राय”(३) अपावरकं वृत्रासुरं “हन्तवे”(४)
हन्तुम्, सोमपानेन मत्तः स्तुतिभिर्वा स्तुतः सन्, वृत्रहत्यायाच्च,

I तन्वः पार्थऋषिः ।

II तन्वः पार्थो वा दावसुराङ्गिरसो वा ऋषिः ।

(१)—‘वाजयति’-इति निघण्टु-तृतीय-चतुर्हमे पञ्चविंशतमं पदम् । “इदं नो
मसि (७, १ ४६)”-इति मसरगाजने रूपम् ।

(२),—(६)—द्वितीयार्थे चतुर्थी (१, ४, ६८) ।

(४)—“तुमर्थे से सेम् (१, ४, ६)”-इति तवेन् प्रत्ययः ।

इदं,

III तमिन्द्रं वाजयामसीद् ॥ मच्चाश्चाइ । वृत्राश्-
 याहन्तवे २ । ओ २ । ई २ ३ या । ओमोवा । सच्चे-
 वार्षा २ । ओ २ । ई २ ३ या । ओमोवा । वृष । भो २ ।
 म् २ ३ ४ औहोवा । भूर २ ३ ४ वात् ॥ १२ ॥

IV औहोइ ऊवाश्चोइ । तमिन्द्रं वाजयाश्मसी ।
 औहोइ ऊवाश्चोइ । मच्चेवृत्राश्याश्चन्तवे । औहोइ
 ऊवाश्चोइ । सवार्षा २ ३ ४ वृ । षभोभुवत् । इडा २ ३ भा
 ३ । एहोडा । होपुइ । डा ॥ १३ ॥ ५

[वाजयामसि वाजवन्तं करोतीत्यर्थे तत् करोतीति^(५) णिच्, 'णावि-
 षवत्^(६)'-इति षेरिष्ठवद्भावात् 'टेः' (६, ४, १ ५५)-इति टिलोपः,

III वसिष्ठऋषिः, निवेष्टो नाम ।

IV वसिष्ठऋषिः इडा वा ऋषयः, निवेष्टः संचारो नाम ।

(५)—“तत् करोति तदाचष्टे”-इति गणछवम् (२, १, २५) ।

(६)—“प्रातिपदिकादाल्लर्थे यञ्छमिष्ठवत्”-इति न० (२, १, २५) ।

अथ गी ।

इन्द्रमातरोदेवजामयन्तृषिकाः ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १०० १०१ १०२ १०३ १०४ १०५ १०६ १०७ १०८ १०९ ११० १११ ११२ ११३ ११४ ११५ ११६ ११७ ११८ ११९ १२० १२१ १२२ १२३ १२४ १२५ १२६ १२७ १२८ १२९ १३० १३१ १३२ १३३ १३४ १३५ १३६ १३७ १३८ १३९ १४० १४१ १४२ १४३ १४४ १४५ १४६ १४७ १४८ १४९ १५० १५१ १५२ १५३ १५४ १५५ १५६ १५७ १५८ १५९ १६० १६१ १६२ १६३ १६४ १६५ १६६ १६७ १६८ १६९ १७० १७१ १७२ १७३ १७४ १७५ १७६ १७७ १७८ १७९ १८० १८१ १८२ १८३ १८४ १८५ १८६ १८७ १८८ १८९ १९० १९१ १९२ १९३ १९४ १९५ १९६ १९७ १९८ १९९ २०० २०१ २०२ २०३ २०४ २०५ २०६ २०७ २०८ २०९ २१० २११ २१२ २१३ २१४ २१५ २१६ २१७ २१८ २१९ २२० २२१ २२२ २२३ २२४ २२५ २२६ २२७ २२८ २२९ २३० २३१ २३२ २३३ २३४ २३५ २३६ २३७ २३८ २३९ २४० २४१ २४२ २४३ २४४ २४५ २४६ २४७ २४८ २४९ २५० २५१ २५२ २५३ २५४ २५५ २५६ २५७ २५८ २५९ २६० २६१ २६२ २६३ २६४ २६५ २६६ २६७ २६८ २६९ २७० २७१ २७२ २७३ २७४ २७५ २७६ २७७ २७८ २७९ २८० २८१ २८२ २८३ २८४ २८५ २८६ २८७ २८८ २८९ २९० २९१ २९२ २९३ २९४ २९५ २९६ २९७ २९८ २९९ ३०० ३०१ ३०२ ३०३ ३०४ ३०५ ३०६ ३०७ ३०८ ३०९ ३१० ३११ ३१२ ३१३ ३१४ ३१५ ३१६ ३१७ ३१८ ३१९ ३२० ३२१ ३२२ ३२३ ३२४ ३२५ ३२६ ३२७ ३२८ ३२९ ३३० ३३१ ३३२ ३३३ ३३४ ३३५ ३३६ ३३७ ३३८ ३३९ ३४० ३४१ ३४२ ३४३ ३४४ ३४५ ३४६ ३४७ ३४८ ३४९ ३५० ३५१ ३५२ ३५३ ३५४ ३५५ ३५६ ३५७ ३५८ ३५९ ३६० ३६१ ३६२ ३६३ ३६४ ३६५ ३६६ ३६७ ३६८ ३६९ ३७० ३७१ ३७२ ३७३ ३७४ ३७५ ३७६ ३७७ ३७८ ३७९ ३८० ३८१ ३८२ ३८३ ३८४ ३८५ ३८६ ३८७ ३८८ ३८९ ३९० ३९१ ३९२ ३९३ ३९४ ३९५ ३९६ ३९७ ३९८ ३९९ ४०० ४०१ ४०२ ४०३ ४०४ ४०५ ४०६ ४०७ ४०८ ४०९ ४१० ४११ ४१२ ४१३ ४१४ ४१५ ४१६ ४१७ ४१८ ४१९ ४२० ४२१ ४२२ ४२३ ४२४ ४२५ ४२६ ४२७ ४२८ ४२९ ४३० ४३१ ४३२ ४३३ ४३४ ४३५ ४३६ ४३७ ४३८ ४३९ ४४० ४४१ ४४२ ४४३ ४४४ ४४५ ४४६ ४४७ ४४८ ४४९ ४५० ४५१ ४५२ ४५३ ४५४ ४५५ ४५६ ४५७ ४५८ ४५९ ४६० ४६१ ४६२ ४६३ ४६४ ४६५ ४६६ ४६७ ४६८ ४६९ ४७० ४७१ ४७२ ४७३ ४७४ ४७५ ४७६ ४७७ ४७८ ४७९ ४८० ४८१ ४८२ ४८३ ४८४ ४८५ ४८६ ४८७ ४८८ ४८९ ४९० ४९१ ४९२ ४९३ ४९४ ४९५ ४९६ ४९७ ४९८ ४९९ ५०० ५०१ ५०२ ५०३ ५०४ ५०५ ५०६ ५०७ ५०८ ५०९ ५१० ५११ ५१२ ५१३ ५१४ ५१५ ५१६ ५१७ ५१८ ५१९ ५२० ५२१ ५२२ ५२३ ५२४ ५२५ ५२६ ५२७ ५२८ ५२९ ५३० ५३१ ५३२ ५३३ ५३४ ५३५ ५३६ ५३७ ५३८ ५३९ ५४० ५४१ ५४२ ५४३ ५४४ ५४५ ५४६ ५४७ ५४८ ५४९ ५५० ५५१ ५५२ ५५३ ५५४ ५५५ ५५६ ५५७ ५५८ ५५९ ५६० ५६१ ५६२ ५६३ ५६४ ५६५ ५६६ ५६७ ५६८ ५६९ ५७० ५७१ ५७२ ५७३ ५७४ ५७५ ५७६ ५७७ ५७८ ५७९ ५८० ५८१ ५८२ ५८३ ५८४ ५८५ ५८६ ५८७ ५८८ ५८९ ५९० ५९१ ५९२ ५९३ ५९४ ५९५ ५९६ ५९७ ५९८ ५९९ ६०० ६०१ ६०२ ६०३ ६०४ ६०५ ६०६ ६०७ ६०८ ६०९ ६१० ६११ ६१२ ६१३ ६१४ ६१५ ६१६ ६१७ ६१८ ६१९ ६२० ६२१ ६२२ ६२३ ६२४ ६२५ ६२६ ६२७ ६२८ ६२९ ६३० ६३१ ६३२ ६३३ ६३४ ६३५ ६३६ ६३७ ६३८ ६३९ ६४० ६४१ ६४२ ६४३ ६४४ ६४५ ६४६ ६४७ ६४८ ६४९ ६५० ६५१ ६५२ ६५३ ६५४ ६५५ ६५६ ६५७ ६५८ ६५९ ६६० ६६१ ६६२ ६६३ ६६४ ६६५ ६६६ ६६७ ६६८ ६६९ ६७० ६७१ ६७२ ६७३ ६७४ ६७५ ६७६ ६७७ ६७८ ६७९ ६८० ६८१ ६८२ ६८३ ६८४ ६८५ ६८६ ६८७ ६८८ ६८९ ६९० ६९१ ६९२ ६९३ ६९४ ६९५ ६९६ ६९७ ६९८ ६९९ ७०० ७०१ ७०२ ७०३ ७०४ ७०५ ७०६ ७०७ ७०८ ७०९ ७१० ७११ ७१२ ७१३ ७१४ ७१५ ७१६ ७१७ ७१८ ७१९ ७२० ७२१ ७२२ ७२३ ७२४ ७२५ ७२६ ७२७ ७२८ ७२९ ७३० ७३१ ७३२ ७३३ ७३४ ७३५ ७३६ ७३७ ७३८ ७३९ ७४० ७४१ ७४२ ७४३ ७४४ ७४५ ७४६ ७४७ ७४८ ७४९ ७५० ७५१ ७५२ ७५३ ७५४ ७५५ ७५६ ७५७ ७५८ ७५९ ७६० ७६१ ७६२ ७६३ ७६४ ७६५ ७६६ ७६७ ७६८ ७६९ ७७० ७७१ ७७२ ७७३ ७७४ ७७५ ७७६ ७७७ ७७८ ७७९ ७८० ७८१ ७८२ ७८३ ७८४ ७८५ ७८६ ७८७ ७८८ ७८९ ७९० ७९१ ७९२ ७९३ ७९४ ७९५ ७९६ ७९७ ७९८ ७९९ ८०० ८०१ ८०२ ८०३ ८०४ ८०५ ८०६ ८०७ ८०८ ८०९ ८१० ८११ ८१२ ८१३ ८१४ ८१५ ८१६ ८१७ ८१८ ८१९ ८२० ८२१ ८२२ ८२३ ८२४ ८२५ ८२६ ८२७ ८२८ ८२९ ८३० ८३१ ८३२ ८३३ ८३४ ८३५ ८३६ ८३७ ८३८ ८३९ ८४० ८४१ ८४२ ८४३ ८४४ ८४५ ८४६ ८४७ ८४८ ८४९ ८५० ८५१ ८५२ ८५३ ८५४ ८५५ ८५६ ८५७ ८५८ ८५९ ८६० ८६१ ८६२ ८६३ ८६४ ८६५ ८६६ ८६७ ८६८ ८६९ ८७० ८७१ ८७२ ८७३ ८७४ ८७५ ८७६ ८७७ ८७८ ८७९ ८८० ८८१ ८८२ ८८३ ८८४ ८८५ ८८६ ८८७ ८८८ ८८९ ८९० ८९१ ८९२ ८९३ ८९४ ८९५ ८९६ ८९७ ८९८ ८९९ ९०० ९०१ ९०२ ९०३ ९०४ ९०५ ९०६ ९०७ ९०८ ९०९ ९१० ९११ ९१२ ९१३ ९१४ ९१५ ९१६ ९१७ ९१८ ९१९ ९२० ९२१ ९२२ ९२३ ९२४ ९२५ ९२६ ९२७ ९२८ ९२९ ९३० ९३१ ९३२ ९३३ ९३४ ९३५ ९३६ ९३७ ९३८ ९३९ ९४० ९४१ ९४२ ९४३ ९४४ ९४५ ९४६ ९४७ ९४८ ९४९ ९५० ९५१ ९५२ ९५३ ९५४ ९५५ ९५६ ९५७ ९५८ ९५९ ९६० ९६१ ९६२ ९६३ ९६४ ९६५ ९६६ ९६७ ९६८ ९६९ ९७० ९७१ ९७२ ९७३ ९७४ ९७५ ९७६ ९७७ ९७८ ९७९ ९८० ९८१ ९८२ ९८३ ९८४ ९८५ ९८६ ९८७ ९८८ ९८९ ९९० ९९१ ९९२ ९९३ ९९४ ९९५ ९९६ ९९७ ९९८ ९९९ १०००

120

१२ १२९ १२ १२
त्वत्सन् वृषन् वृषेदसि ॥ ६ ॥ ६

I चाउत्वमिन्द्रा । बलादधि । चाउचाउ । सह-

सोजा । ताओ१जसाः । चाउचाउ । त्वात्सन्वृषा

३न् । चाउचाउ । वृषायैत् । आ३सा३३४ओहो

वा । वृषे ॥ १४ ॥

‘विष्मत्तोलुक्(५,३,६५)’-इति वचनान्तुपो लुक्] “वृषा” धनानां
सेक्ता दाता “सः” इन्द्रः “वृषभः” अस्माकं स्तोत्रृणां सोमस्य
दात्रृणां धनादि-सेचको दाता(५) “भुवद्”(१) भवतु ॥ ५ ॥ ५

हे “इन्द्र!” “त्वम्” “सहसः”(१) परेषामभिभावुकाद्

(५) — ‘वर्षाद् वृषभः’-इति जै० २, १, १ ।

(१) — छेदोरूपम् ।

(१) — ‘वृष जर्षे, इन्द्रस्यभिभावार्थः, असुम्’-इति देवराजयन्त्रा ।

१५ II त्वमिन्द्रबलादधी^५ई^२। स^५हसो^{१ २ २}जा^{१ २}। ता^२ओ^१जसः^२।

इ^{२ २}या^१श्चो^{२ २}इ^५। इ^१यायो^{२ २}श्च^५वा^१। त्वा^२सन्नु^२षन्^{२ २}। इ^{२ २}या^१श्चो^२

इ^{२ २ २}। इ^५यायो^{२ २ २}श्च^१वा^२। वृषा^२ये^२श्त्^{५ २ २}। आ^१रसा^२श्च^२ओ^२चो^२

वा^२। म^२हे^२१ ॥ १५ ॥

१० III त्वमिन्द्रबलादधिस^{५ ५ ५ ५ ५ ५ ५ ५}हसाः^१। जा^{२ २}ता^२रः^२। ओ^{२ २}जसा^२

श्च^{५ ५ २ ५}३४ः^५। इ^१चो^२इ^२चा^२। त्वा^२सन्नु^२षा^२श्च^{५ ५ २ ५}३४न्^५। इ^२चो^२इ^२चा^२।

वृषा^{२ २ २}ये^१श्त्^{२ २ २}। आ^२रसा^२श्च^{५ २ २}३४ओ^२चो^२वा^५। ई^२श्च^२३४चा^२ ॥ १६ ॥ ई

“बलात्” “अधि जातः” असि^(१) [अधिः पञ्चम्यर्थानुवादकः ।

वृत्रादि-बध-हेतु-भूताद् बलाद्देतोस्त्वं प्रख्यातो भवसीत्यर्थः]

अपिच “ओजसः” ओजोनाम बल-हेतुः हृदय-गतं धैर्यं, तस्मा-

I, II, III शार्थातानि त्रीणि ।

(१)—“बलस्य त्वि दृश्यमानत्वात् कारणानुविधायित्वस्य कार्याणामनुविधाय-
त्वात्”-इति वि० ।

अथ सप्तमी ।

गोषक्त्यश्वसक्तिनो ऋषी हृचस्य(०) ।

२१२ १२ २२७ ११५
 यज्ञ इन्द्रमवर्द्धयद्भूमिं व्यवर्त्तयत् ।

२ १ २ ७ १ १ १
 चक्राण ओपशन्दिवि ॥ ७ ॥ ७

I यज्ञइन्द्रमवर्द्धाद्यात् । यद्भूमिम् । व्या । व्या-
 २ ५ २ ५ २ ५ १ २ १
 र्त्ता२३४यात् । चार३४क्रा । णार३४ओ । पाशन्दिवि ।

१२२ १ १ १, २ ५२ २ २ ५
 चक्राणओर३ । पार२शा२३४ओहोवा । दोर३४वो ॥ १७ ॥ ७

इति त्वं जातोऽसि(१) । हे “वृषन्” वर्धितः ! “सन्” श्रेष्ठः
 “त्वम्” “वृषा इत् असि” कामानां वर्धितैव भवसि(४) ॥ ६ ॥ ६

“यज्ञः” यजमानैरनुष्ठेयमानो यागः “इन्द्र” देवम् “अवर्द्ध-

(०)—अस्याह्वयः, उत्तरस्याचेत्यर्थः । हृचस्येति स-यकारपाठोयुक्तः ।

७ उत्तरार्द्धिकस्य ८, १, ८, १ । ४

I इन्द्रास्थाः साम ।

(१)—ओजस इति षष्ठ्यन्तं व्याख्यातं विवरणकृता । तथाच—‘ओजसः’ पर-
 कीयस्य बलस्य ‘सहसः’ अभिभावकात् ‘बलात्’ ‘अधिजातः’-इति वि० ।

(४)—‘इदिति पाद-पूरणः’-इति वि० ।

अथ चहमी ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १०० १०१ १०२ १०३ १०४ १०५ १०६ १०७ १०८ १०९ ११० १११ ११२ ११३ ११४ ११५ ११६ ११७ ११८ ११९ १२० १२१ १२२ १२३ १२४ १२५ १२६ १२७ १२८ १२९ १३० १३१ १३२ १३३ १३४ १३५ १३६ १३७ १३८ १३९ १४० १४१ १४२ १४३ १४४ १४५ १४६ १४७ १४८ १४९ १५० १५१ १५२ १५३ १५४ १५५ १५६ १५७ १५८ १५९ १६० १६१ १६२ १६३ १६४ १६५ १६६ १६७ १६८ १६९ १७० १७१ १७२ १७३ १७४ १७५ १७६ १७७ १७८ १७९ १८० १८१ १८२ १८३ १८४ १८५ १८६ १८७ १८८ १८९ १९० १९१ १९२ १९३ १९४ १९५ १९६ १९७ १९८ १९९ २०० २०१ २०२ २०३ २०४ २०५ २०६ २०७ २०८ २०९ २१० २११ २१२ २१३ २१४ २१५ २१६ २१७ २१८ २१९ २२० २२१ २२२ २२३ २२४ २२५ २२६ २२७ २२८ २२९ २३० २३१ २३२ २३३ २३४ २३५ २३६ २३७ २३८ २३९ २४० २४१ २४२ २४३ २४४ २४५ २४६ २४७ २४८ २४९ २५० २५१ २५२ २५३ २५४ २५५ २५६ २५७ २५८ २५९ २६० २६१ २६२ २६३ २६४ २६५ २६६ २६७ २६८ २६९ २७० २७१ २७२ २७३ २७४ २७५ २७६ २७७ २७८ २७९ २८० २८१ २८२ २८३ २८४ २८५ २८६ २८७ २८८ २८९ २९० २९१ २९२ २९३ २९४ २९५ २९६ २९७ २९८ २९९ ३०० ३०१ ३०२ ३०३ ३०४ ३०५ ३०६ ३०७ ३०८ ३०९ ३१० ३११ ३१२ ३१३ ३१४ ३१५ ३१६ ३१७ ३१८ ३१९ ३२० ३२१ ३२२ ३२३ ३२४ ३२५ ३२६ ३२७ ३२८ ३२९ ३३० ३३१ ३३२ ३३३ ३३४ ३३५ ३३६ ३३७ ३३८ ३३९ ३४० ३४१ ३४२ ३४३ ३४४ ३४५ ३४६ ३४७ ३४८ ३४९ ३५० ३५१ ३५२ ३५३ ३५४ ३५५ ३५६ ३५७ ३५८ ३५९ ३६० ३६१ ३६२ ३६३ ३६४ ३६५ ३६६ ३६७ ३६८ ३६९ ३७० ३७१ ३७२ ३७३ ३७४ ३७५ ३७६ ३७७ ३७८ ३७९ ३८० ३८१ ३८२ ३८३ ३८४ ३८५ ३८६ ३८७ ३८८ ३८९ ३९० ३९१ ३९२ ३९३ ३९४ ३९५ ३९६ ३९७ ३९८ ३९९ ४०० ४०१ ४०२ ४०३ ४०४ ४०५ ४०६ ४०७ ४०८ ४०९ ४१० ४११ ४१२ ४१३ ४१४ ४१५ ४१६ ४१७ ४१८ ४१९ ४२० ४२१ ४२२ ४२३ ४२४ ४२५ ४२६ ४२७ ४२८ ४२९ ४३० ४३१ ४३२ ४३३ ४३४ ४३५ ४३६ ४३७ ४३८ ४३९ ४४० ४४१ ४४२ ४४३ ४४४ ४४५ ४४६ ४४७ ४४८ ४४९ ४५० ४५१ ४५२ ४५३ ४५४ ४५५ ४५६ ४५७ ४५८ ४५९ ४६० ४६१ ४६२ ४६३ ४६४ ४६५ ४६६ ४६७ ४६८ ४६९ ४७० ४७१ ४७२ ४७३ ४७४ ४७५ ४७६ ४७७ ४७८ ४७९ ४८० ४८१ ४८२ ४८३ ४८४ ४८५ ४८६ ४८७ ४८८ ४८९ ४९० ४९१ ४९२ ४९३ ४९४ ४९५ ४९६ ४९७ ४९८ ४९९ ५०० ५०१ ५०२ ५०३ ५०४ ५०५ ५०६ ५०७ ५०८ ५०९ ५१० ५११ ५१२ ५१३ ५१४ ५१५ ५१६ ५१७ ५१८ ५१९ ५२० ५२१ ५२२ ५२३ ५२४ ५२५ ५२६ ५२७ ५२८ ५२९ ५३० ५३१ ५३२ ५३३ ५३४ ५३५ ५३६ ५३७ ५३८ ५३९ ५४० ५४१ ५४२ ५४३ ५४४ ५४५ ५४६ ५४७ ५४८ ५४९ ५५० ५५१ ५५२ ५५३ ५५४ ५५५ ५५६ ५५७ ५५८ ५५९ ५६० ५६१ ५६२ ५६३ ५६४ ५६५ ५६६ ५६७ ५६८ ५६९ ५७० ५७१ ५७२ ५७३ ५७४ ५७५ ५७६ ५७७ ५७८ ५७९ ५८० ५८१ ५८२ ५८३ ५८४ ५८५ ५८६ ५८७ ५८८ ५८९ ५९० ५९१ ५९२ ५९३ ५९४ ५९५ ५९६ ५९७ ५९८ ५९९ ६०० ६०१ ६०२ ६०३ ६०४ ६०५ ६०६ ६०७ ६०८ ६०९ ६१० ६११ ६१२ ६१३ ६१४ ६१५ ६१६ ६१७ ६१८ ६१९ ६२० ६२१ ६२२ ६२३ ६२४ ६२५ ६२६ ६२७ ६२८ ६२९ ६३० ६३१ ६३२ ६३३ ६३४ ६३५ ६३६ ६३७ ६३८ ६३९ ६४० ६४१ ६४२ ६४३ ६४४ ६४५ ६४६ ६४७ ६४८ ६४९ ६५० ६५१ ६५२ ६५३ ६५४ ६५५ ६५६ ६५७ ६५८ ६५९ ६६० ६६१ ६६२ ६६३ ६६४ ६६५ ६६६ ६६७ ६६८ ६६९ ६७० ६७१ ६७२ ६७३ ६७४ ६७५ ६७६ ६७७ ६७८ ६७९ ६८० ६८१ ६८२ ६८३ ६८४ ६८५ ६८६ ६८७ ६८८ ६८९ ६९० ६९१ ६९२ ६९३ ६९४ ६९५ ६९६ ६९७ ६९८ ६९९ ७०० ७०१ ७०२ ७०३ ७०४ ७०५ ७०६ ७०७ ७०८ ७०९ ७१० ७११ ७१२ ७१३ ७१४ ७१५ ७१६ ७१७ ७१८ ७१९ ७२० ७२१ ७२२ ७२३ ७२४ ७२५ ७२६ ७२७ ७२८ ७२९ ७३० ७३१ ७३२ ७३३ ७३४ ७३५ ७३६ ७३७ ७३८ ७३९ ७४० ७४१ ७४२ ७४३ ७४४ ७४५ ७४६ ७४७ ७४८ ७४९ ७५० ७५१ ७५२ ७५३ ७५४ ७५५ ७५६ ७५७ ७५८ ७५९ ७६० ७६१ ७६२ ७६३ ७६४ ७६५ ७६६ ७६७ ७६८ ७६९ ७७० ७७१ ७७२ ७७३ ७७४ ७७५ ७७६ ७७७ ७७८ ७७९ ७८० ७८१ ७८२ ७८३ ७८४ ७८५ ७८६ ७८७ ७८८ ७८९ ७९० ७९१ ७९२ ७९३ ७९४ ७९५ ७९६ ७९७ ७९८ ७९९ ८०० ८०१ ८०२ ८०३ ८०४ ८०५ ८०६ ८०७ ८०८ ८०९ ८१० ८११ ८१२ ८१३ ८१४ ८१५ ८१६ ८१७ ८१८ ८१९ ८२० ८२१ ८२२ ८२३ ८२४ ८२५ ८२६ ८२७ ८२८ ८२९ ८३० ८३१ ८३२ ८३३ ८३४ ८३५ ८३६ ८३७ ८३८ ८३९ ८४० ८४१ ८४२ ८४३ ८४४ ८४५ ८४६ ८४७ ८४८ ८४९ ८५० ८५१ ८५२ ८५३ ८५४ ८५५ ८५६ ८५७ ८५८ ८५९ ८६० ८६१ ८६२ ८६३ ८६४ ८६५ ८६६ ८६७ ८६८ ८६९ ८७० ८७१ ८७२ ८७३ ८७४ ८७५ ८७६ ८७७ ८७८ ८७९ ८८० ८८१ ८८२ ८८३ ८८४ ८८५ ८८६ ८८७ ८८८ ८८९ ८९० ८९१ ८९२ ८९३ ८९४ ८९५ ८९६ ८९७ ८९८ ८९९ ९०० ९०१ ९०२ ९०३ ९०४ ९०५ ९०६ ९०७ ९०८ ९०९ ९१० ९११ ९१२ ९१३ ९१४ ९१५ ९१६ ९१७ ९१८ ९१९ ९२० ९२१ ९२२ ९२३ ९२४ ९२५ ९२६ ९२७ ९२८ ९२९ ९३० ९३१ ९३२ ९३३ ९३४ ९३५ ९३६ ९३७ ९३८ ९३९ ९४० ९४१ ९४२ ९४३ ९४४ ९४५ ९४६ ९४७ ९४८ ९४९ ९५० ९५१ ९५२ ९५३ ९५४ ९५५ ९५६ ९५७ ९५८ ९५९ ९६० ९६१ ९६२ ९६३ ९६४ ९६५ ९६६ ९६७ ९६८ ९६९ ९७० ९७१ ९७२ ९७३ ९७४ ९७५ ९७६ ९७७ ९७८ ९७९ ९८० ९८१ ९८२ ९८३ ९८४ ९८५ ९८६ ९८७ ९८८ ९८९ ९९० ९९१ ९९२ ९९३ ९९४ ९९५ ९९६ ९९७ ९९८ ९९९ १०००

यदिन्द्राहं यथा त्वमीशीय वस्व एक इत् ।

स्तोता मे गोसखा स्यात् ॥ ८ ॥ ८

यत्' [अयते हि—'इन्द्र इदं हविरजुषतावीवृधत महोष्वायो
कृतः'-इति] स इन्द्रः "यत्"(१) यस्मात् "भूमिम्" पृथिवीं
(नि० १, १, १६) "व्यवर्तयत्" वृष्ट्यादि-प्रदानेन विशेषेण वर्त्त-
मानामकरोत् । किङ्कर्तुं ? "दिवि" अन्तरिक्षे मेघम् "ओपशं"
उपेत्य शयानं(२) "चक्राणः"(३) कुर्वन् [यद्वा आत्मनि समवेतो
वोर्यविशेषः ओपशः, तमन्तरिक्षे कुर्वन् ॥ ७ ॥ ७]

हे "इन्द्र !" "यथा" "त्वम्" "एकइत्" एकएव केवलः
"वस्वः"(१) वसुनः धनस्य ईशिषे, एवम् "अहम्" अपि "यद्"
यदि "ईशीय" ऐश्वर्य-युक्तः स्याम्!! तदानीं "मे" मम

८ उत्तरार्चिकस्य ८, २, ८, १ । ५

(१)—'नपुंसकलिङ्गमिदं पुंलिङ्ग-स्थाने द्रष्टव्यम् । 'यः' 'भूमिम्' 'पृथिवीम्' 'व्यव-
र्तयत्' विवर्तयति विवर्तितवान् वा अन्यरूपां करोतीत्यर्थः'-इति वि० ।

(२)—'मर्जित-लक्षणे' शब्दं कुर्वन्'-इति वि० ।

(३)—"लिङ्गः कान्वा (१, २, १०६)" ।

(१)—अत्ययेन पुंलिङ्गः (१, ४, ६८), "असादिषु इन्द्रसि वा वचनम् (७, १, ६७)"-
इति कात्यायन-वचनात् नृपभाषय ।

I यदिन्द्राक्षं ययौ । क्षीक्षोवाक्षाइ । तुवाम् । ई-

श्रीयवस्वश्री- । ऊवाइ । ऊवाये । काई-रत् । स्तोता

सिंगोसखौ- । ऊवाइ । ऊवाये । सायारत् । क्षो-

स्वारत्क्षीक्षोवा । अग्निराज्ज्जारत्क्षपुः ॥ १८ ॥

II आश्रीक्षोवाक्षाइ । यदिन्द्राक्षाम् । यथा । त्वम् ।

क्षीक्षोयैक्षी । आइश्रीयवस्वआइकइत् । ऐक्षीयैक्षी ।

आ-इ । स्तोता-रमाइगो- । सखा-रत् । सायारत्-

क्षीक्षोवा । शुक्रआज्ज्जारत्क्षपुः ॥ १९ ॥ ८

“स्तोता” “गोसखा स्यात्” गोभिः सहितो भवेत् [ईश्वरस्य तव स्तोता कुतो हेतोर्गो-सहितो न भवेत्? अपितु भवेदेवेत्यभि- प्रायः ॥ ८ ॥ ८

I, गोषूक्तम् ।

II अश्वसूक्तम् ।

अथ नवमी ।

मेधातिथिराङ्गिरसऋषिः ।

१२ १ ११ १ १ १ १ १ १
 पन्यं पन्यमित्सोतार आ धावत मद्याय ।

१ १ १ १ १ १ १
 सोमं वोराय शूराय ॥ ८ ॥ ८

४ ५ ४ ५ १ १ १
 I पन्यमपन्यमित् । सोताईराः । पन्यमपन्यमित्सोता
 १ १ १ १ १ १ १ १ १
 इराः । आ । धावत । मदियाया । सोमं वो । रा२३ ।

१ १ ४
 यशूरापूयाइपूइ ॥ २० ॥ ८

हे “सोतारः” अभिषोतारोऽध्वर्यवः । “मद्याय” मादयितव्याय
 “वोराय” विक्रान्ताय “शूराय” शौर्यवते इन्द्राय “पन्यम् पन्यम्^(१)
 इत्” सर्वत्र स्तुत्यमेव “सोमम्” “आ धावत” अभि गमयत प्र-
 यच्छतेत्यर्थः^(२) ॥ ८ ॥ ८

८ उत्तरार्द्धिकस्य ८, २, १, १ । ६

I गौरीवीतम् ।

(१)—‘पनति स्तुत्यर्थः (नि० २, १४, १६) । ‘क्रियासमभिहारे च (८, १, १२)’ इति
 कात्यायनवचनाद् द्विवचनम् ।

(२)—‘नयतेत्यर्थः’ इति वि० ।

अथ दशमो ।

काशुः प्रियमेधच्छविः* ।

१ १ २ २ २ ३ ३ २ ३ १ २ २ १ २
इदं वसो सुतमन्धः पिबा सु पूर्णमुदरम् ।

124

१ २ २ १ २
अनाभयिन् ररिमा ते ॥ १० ॥ १०

५ २ १ ० २ १ ३ २ २ १
I इदं वसाउ । सुतमारुधाः । पिवारसुपू । ण-

१ २ २ २ २ २ ४ ५ ४
मुदारुधराशुम् । अनाशुभयाशुन् । ररीवा । मा-

५
पूतोईच्छाद् ॥ २१ ॥

हे “वसो” वासयितः ! (१) इन्द्र ! “इदम्” पुरीवर्त्तमानं
‘सुतम्’ अभिषुतम् “अन्धः” अन्धम्^(१) सोमलक्षणम् “पिबा”^(२),
यथा “उदरम्” त्वदीयं जठरं “सु पूर्णम्” अतिशयेन सम्पूर्णम्
भवति तथेत्यर्थः । हे “अनाभयिन् !” [आ समन्ताद् विभेत्याभयौ,
विभेतेरौणादिक इनिः, न आभयौ अनाभयौ तादृशः] हे इन्द्र !

* ‘मेधातिथेराषम्’-इति वि० ।

१० उत्तरार्चिकस्य १, २, ८, १ । ७

(१)—‘प्रशस्तधनवन्’ इति वि० ।

(२)—अन्धइति अन्ननामसु प्रथमम् नि० २, ७ ।

(३)—‘ह्यचोतः (६, १, १२५)’-इति दीर्घः ।

३८क

५ ४ ० २ १ २ ४ ५ १ १ २ १ १ १
 १, २, १, २ II इदाश्वसोसुतमन्वाः । पिबास्वरूपू३ । णमूरदा-
 ५ १ २ १ ० २
 २४४राम् । आर३ना । भार्याइन् । ररा२३ । छाउ-
 १ २ १ १ १ १
 वा३ । मातेर४४पू ॥ २२ ॥

५ २ ५ २ २ ५ २ १ ० २ २
 १, २, १, ३ III इदं वसोसुतमन्वाइण । पिबासुपू३र्णामुदरौ । हो-
 १ १ २ २ ० २ २ १ १ १ १
 ३वा । पिबासुपू३र्णामुदरौ । हो३वा । आनाभा३यीन् ।
 १ २ २ १ २ ४ ५ ४
 ररीमाता । औ३होवा । होपू३ । डा ॥ २३ ॥ १०

॥ इति तृतीय-दशति ॥

“ते” तुभ्यं त्वदर्थं “ररिमा”^(४) उक्तगुणं सोमं दद्याः [रा दाने,
 छान्दसो लिट्^(५) ॥ १० ॥ १०

इति सायणाचार्य-विरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोब्याख्याने
 द्वितीयाध्यायस्य प्रथमः खण्डः ॥ १ ॥

I, II, III गाराणि ।

(४)—‘तिङ्’ (१, १, १२५)—इति योगभागाद् दीर्घः ।

(५)—‘छन्दसि लिट्’ १, २, १०५ ।

अथ द्वितीये खण्डे—

संयं प्रथमा ।

द्वयोः सूतकक्षः श्रुतकक्षो वा ऋषिः ।

125

२८ ३२ ३१ २ ३१२ २२
उद्धेदभि श्रुतामर्घं वृषभन्नर्यापसम् ।

१ २
अस्तारमेषि सूर्य ॥ १ ॥ ११

४ २ ४ ५ १२ ३ ५ २१ २ १
I उद्धेदभ्योवा । श्रुतामा२३४घाम् । वृषाभन्ना ।

० १ ५ १ २ १ २२ १
रियारपा२३४साम् । आ२स्ता । रा२३मे । षा३हूरिया ।

२ ४ ५ ४
औ३ह्योवा । ह्यो५इ । डा ॥ २४ ॥

अस्मिन् दृष्टे सूर्यरूपेणन्द्रस्य स्तुतिः क्रियते—‘असौ वा
आदित्य इन्द्रः’-इति हारिद्रविकम् । हे “सूर्य !” [(१)द्वादशसु
भानुषु इन्द्रोऽपि सूर्यात्मना पठितः, तस्मात्] सूर्यात्मक,

११ उत्तराश्विकस्य ६, ३, ४, १ ।

I, II सौपर्णे शरुप्रवेतसे वा ।

(१)—ननु ‘वायुर्वेन्द्रो वा अन्तरिक्ष-स्थानः सूर्यो वा सूर्यः (०, १, १)’-इति नैबल-
सिद्धान्ते कथमिन्द्रमूर्धन्योरैकाग्र्यमिति शङ्का निराकुर्वन्नाह—द्वादशसित्यादि ।
आदित्याश्च द्वादश, तत्र मानम्—‘अष्टौ वसवः, एकादश वद्वाः, द्वादश आदित्याः-
इत्यादि तावत्’-ब्राह्मणादिकम् २, १, २ ।

५२ २ ५ ४ ३ ४ ५ १
 II उद्देदभिभ्रुतामाईघाम् । वृषभन्नर्या । ऊम् ।

१ ५ १ २ २ २ १ १ ५
 पार३४साम् । आस्ता३उवा । रामाइ । पिच्छ२३४वा ।

४ ५
 राधूयोईचाइ ॥ २५ ॥

४ २ ५ ४ ५ ४ २ ५ ४ ५ ४ ३ ४ ५ २
 III उद्देदभिभ्रुतामघम् । इयइयाचाइ । वृषभन्नर्या ।

१ २ १ ५ १ २ २ १ २
 चा३चा३इ । पार३४साम् । आस्ता३उवाइ । रा२मा

५२ २ २ २ १ १ १ १
 २३४औचाइवा । पिच्छरिया२३४५ ॥ २६ ॥ ११

सुवीर्य, हे इन्द्र ! “भ्रुतामघम्”(१) सर्वदा देयत्वेन विख्यात-
 धनम्, अतएव “वृषभम्” याचमानानां धन-वर्षितारं “नर्या-
 पसम्” [नर-हितं नर्यम्] नर-हित-कर्माणम् “अस्तार”(२)
 दानशौण्डम् औदार्यवन्तं एतादृशम् “उदेधि” अभितउदेधि ।
 “इदम्” अवधारणे, त्वमेव तस्य यज्ञे सूर्यात्मना उद्गतोऽसि ।
 “घ”-इति प्रसिद्धौ(३) ॥ १ ॥ ११

III विलम्बसीपर्णं शरुप्रवेतसं वा ।

(१)—“घणोऽतः (१, १, १२५)”-इति योगभागाद् दीर्घः ।

(२)—“अस्तारं, चेत्तारं. श्रूयाम्”-इति वि० ।

(३)—‘घा’, ‘इत्’ हावपि पादपूर्वौ-इति वि० ।

अथ द्वितीया ।

२ १ १ २ १ २ १ १ २ १ १ २
यदद्य कञ्च वृत्रहस्तुदगा अभि सूर्य ।

१ १ २ १ १ २
सर्वन्तदिन्द्र ते वशे ॥ २ ॥ १२

I यदद्यकापूच्चवृत्रहान् । उदगाअभिहरा२३या । III, ३

१ १ १ १ २ १ २ ५
सार्वा२म् । तादिन्द्रताये३ । ऊम् । वा३४५शोईहा

इ ॥ २७ ॥ १२

अत्र शौनकः (१)—

“यदद्यकञ्चेत्युदिते रवौ स्तुत्वा पुरन्दरम् ।

गृह्यन्नपाहते रिप्रं वश्वं वा कुरुते जगत्”—इति (१) ॥

हे “वृत्रहन्” वृत्रस्य अपामावरकस्य मेघस्य हन्तः ! (१) हे

I शाकलम् ।

(१)—आचर्वकश्चाष्टौ शौनकः, स्मृतिकारोऽप्यस्ति, शौनकः ; स एव स इत्यत्रास्ति संशयः ; इह तु कश्चिमानमिदं स्मृतिवचनम् ।

(२)—विहितमेतत् सामविधानप्राप्त्यै तथाहि—“उदिते यदद्यकञ्च वृत्रहस्तुदगा-
कां सस्ययनम्”—इति सा० ब्रा० १ प्र० ४ ष० ।

(३)—यदइति निघण्टौ प्रथम-दशमे मेघ-नामसु अष्टाविंशतितमम् । ‘ययः’
दशोतेराष्टादशार्थात् ‘अमि-अमि-मिदि-शंसिभ्यः षन्’ अस्माद् बाहुलुकाद् भवति

अथ तृतीया ।

भरद्वाजऋषिः ।

१२ १२ १ २ १ १ १ २ १ २

य आ नयत्यरावतः सुनीती तुर्वशं यदुम् ।

१ १ १ २ १ २

इन्द्रः स नो युवा सखा ॥ ३ ॥ १३

“सूर्य” सूर्यात्मकेन्द्र ! (१) “अथ” अस्मिन् दिने (१) “यत् कश्च”
यत् किञ्चित् पदार्थजातम् “अभि” अभिसुखीकृत्य “उदगाः”
[इष् गतो उत्पूर्वः, तस्य लुङि गादेशः] उदयं प्राप्तवानसि “तत्
सर्वम्” पदार्थजातं “ते” तव “वशे” वशवर्त्तिं स्वायत्त-
मस्ति ॥ २ ॥ १२

“यः” इन्द्रः “तुर्वशं यदुम्” च एतत्संज्ञौ राजानौ शत्रुभिः

आप्तादयति ह्यसौ ह्यस्त्वं नमः । वर्त्ततेवा गति-कर्मणः, ‘स्त्रायि-तच्चि’-इत्यादिना
रक् प्रत्ययः; गच्छत्यसौ ह्यस्त्वं नमः । वर्द्धतेवा वृद्ध्यात्, बाहुलकात् इति धका-
रस्य तकारः वर्द्धते च वर्षासु मेघः । आश्विनोक्ता एवामी मघोऽप्यर्थाः-इति देवराज-
यज्जा । ‘अथास्य कर्म—रसातुप्रदानं, हव-वधः’-इति मै० ७, १, १ । ‘हव-वधो मेघ-
वधः’-इति तद्भाष्यम् ।

(२)—विबरण-मते सूर्य-इति ‘सुप्तां सुलुगित्यादिना (७, १, १९) सोर्लुकि रूपम् ।
हे ‘हववधन्’ इन्द्रः ! ‘अथ’ ‘यत्’ ‘कश्च’ किञ्चित् ‘अभि’ अभिसुख्य ‘सूर्य’ सूर्यः उदगाः
उद्गच्छति प्रकाशयति ‘तत्’ ‘सर्वम्’ ‘ते’ तव ‘वशे’ वर्त्ततइति-शेषः-इत्यर्थो वि०-
सम्मतः ।

(१)—‘अथ-पदध्वं आत्र प्रदर्शनार्थम्, सर्वकालमित्यर्थः’-इति वि० ।

I य^४आ^५दा^१उ । आ^१नाया^१श्त् । आ^१नाया^१रश्त् । पा^१रा^१र-
 वा^१र^५३४ताः । सु^{१२}नी^{१२}ती^{१२}द्व^{१२}२ । सु^{१२}नी^{१२}ती^{१२}तू^{१२}२३ । वा^१शं^१या^१र^१३४-
 दू^५म् । इ^१न्द्रः^१सा^१ना^१२ः । इ^१न्द्रः^१सा^१ना^१२३ः । यू^१२वा^१र^५३४आ-
 द्वा^२ । सा^१२३४खा ॥ २८ ॥

II य^४आ^५नय^४त् । पा^५रा^५वा^५इ^५ताः । सु^{१२}नी^{१२}ती^{१२}तु^{१२}र्व^{१२}शा^{१२}या^{१२}
 इ^१दू^१म् । इ^१न्द्रः^१स^१नो^१यु^१वा^११सा^१३खा । इ^१न्द्रो^१२३४ग्रा^१इ । इ-
 न्द्रा^१ओ^१३४हो^१२३४ । ग्रा^५इ । आ^१इ^१न्द्रो^१अ । ग्रा^१२ । या^१र^१३४
 ओ^५द्वा^५ । ई^१२३४न्द्राः ॥ २९ ॥ १३

दूरदेशे प्रक्षिप्तौ “सुनीती”(१) सुनीत्या शोभनेन नयनेन “परा-
 वतः” तस्माद् दूरदेशात्(२) “आनयत्” आनीतवान् “युवा”
 तरुणः “सः इन्द्रः” “नः” अस्माकं “सखा” भवतु ॥ ३ ॥ १३

I, II आभरहसवे ।

(१)—‘सुपां सुलुगित्यादिना (७,१,२९) पूर्वसर्वर्षदीर्घः ।

(२)—‘परावतः’-इति निघण्टु-तृतीय-सप्तविंशतमे दूर-नामसु पञ्चमम् ।

अथ चतुर्थी ।

श्रुतकक्षच्छिः ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३
 मा न इन्द्राभ्यादिशः क्षरो अक्षुषायमत् * ।

११ १२ १३ १४
 त्वायुजा वनेम तत् ॥ ४ ॥ १४

५२ २ २४ ५ १२२ १२
 I मानइन्द्राभियादाइशः । क्षरोअक्षु । पुवाया-
 २ २२ २२ १ १ १
 २३मा३४त् । तुवा३४युजा । वनाइमा२३ता३४त् । ओ
 २३४५इ । डा ॥ ३० ॥

हे “इन्द्र !” “आदिशः” आदिष्टा समन्तादायुधान्यति-
 सृजन् “सुरः” [सृ गतो (भा० प०)] सर्व्वं च सरणशीलः राक्षसः
 “अक्षुष” रात्रिषु^(१) “नः” अस्माकम् ? “अभ्यायमत्” आ आभि-
 मुख्येन “मा” नियन्ताऽऽगन्ता भवतु । यद्यागन्ता चेत् तदा

* “यमत”-इति सु० ख० पुस्तकयोः पाठः ।

(१)—अक्षुः इति निघण्टु-प्रथम-नवमे रात्रि-नामसु चतुर्थेन । ‘रात्रि-पञ्चम्यान्
 प्रदर्शनार्थम् सर्व्वकालमित्यर्थः’ इति वि० ।

अथ पञ्चमी ।

अस्याः परस्याश्च मधुच्छन्दा ऋषिः ।

१ २ २ १ २ १ २ १ १ २ १ १
 एन्द्र सानसिं रयिं सजित्वानं सदा सहम् ।

129

१ २ २ १ २
 वर्षिष्ठमूतये भर * ॥ ५ ॥ १५

५ २ ४ २ ४ २ ५ २ २ २ ५
 II मानाश्चाश्चन्द्राभियादिशाः । क्षरोच्चाश्चक्षूः ।

१ २ ५ १ २ २ ५ २ १
 षूच्यायाश्चक्षमात् । त्वायुजावनौश्चो । मतौश्च । ऊ

५ १ १ १ १ १ १
 वाइ । औश्चोश्चक्षुश्चाइ ५६ । ए३ । ययूश्चक्षुः ॥ १३ ॥ १४ *

“तत्” रक्षः “त्वायुजा” त्वत्सहायेन वयं “वनेम” हन्याम [अथ
 क्रथ हिंसार्थाः, वन चेत्यत्र (भा० प०) पठितत्वाहिनसार्थः ॥

‘आयमत्’-‘आयमन्’-इति च पाठौ ॥ ४ ॥ १४

* “भरा”-इति सु० भा० पुस्तकयोः पाठः ।

I, II तान्त्रे इमे ।

* इति ग्रामे गेय-गाने तृतीयः प्रपाठकः ॥

४० क

१, १ I ओम् । ^{४२५ ४} एन्द्रसा । ^{९ १} नसि^२रयिम् । ^२ सजित्वान^२
^{१ १२} सदासा^२२३हाम् । ^{१ २} वा^२२३र्षा । ^{१ २ २} ष्टामूतया^२३१उवाये^२३ ।
^५ भार^५३४रा ॥ १ ॥

१, २ II ^{४२५ २ ४} एन्द्रसानसाइम् । ^२ रया^२२इम् । ^{१ २ २ १ १२} सजित्वान^२सदा-
^२ सारं^२३हाम् । ^{१ १} वार्षी^२२ष्टामू^२३ । ^{१ १ ५ ४} तयो^२२३४वा । ^४ भा^४५रो
^५ इ^५चाइ ॥ २ ॥ १५

हे “इन्द्र !” “ऊतये” अस्मद्रक्षार्थम्^(१) “रयिम्” धनम् “आ-
भरा”^(२) आहर, कीदृशं रयिम् ? “सानसिम्”^(३) सम्भजनियम्
“सजित्वानम्” समान-शत्रु-जय-शीलम्^(४) [धनेन हि शूरान्
भृत्यान् सम्पाद्य शत्रवो जीयन्ते] “सदासहम्” सर्व्वदा शत्रू-
णामभिभवन-हेतुम् “वर्षिष्ठम्” अतिशयेन वृद्धम् प्रभूत-
मित्यर्थः ॥ ५ ॥ १५

I, II इन्द्रो विश्वामित्रो वा ऋषिः ; रोहिकुलीयं नाम ।

(१) —‘ऊतये, तर्पणाय’-इति वि० ।

(२) —भरा इति “द्यौतस्त्रिः (६, १, १२५)”-इत्यन्तदोषः ।

(३) —वन-वल् सम्भक्तौ (भा० प०) इत्यस्येदं रूपम् ।

(४) —सहभतानां यत्र सां जेतुं-इति वि० ।

अथ षष्ठी ।

१२ २१२ २२७ २१२
इन्द्रं वयं महाधन इन्द्रमर्भे हवामहे ।

१२ २१२ २१२
युजं वृत्रेषु वज्रिणम् ॥ ६ ॥ १६

१ ० १ ० २
I इन्द्राम् । इन्द्रं वाया रम् । महा । महाधाना रइ ।

१ ० १ ० २ १
इन्द्राम् । इन्द्रमर्भा रइ । हवा । हवामाह रइ । युजाम् ।

० १ ० १
युजं वृत्रा रइ । पुवा । पुवज्रिणार २३४३म् । ओ २३४५इ ।

डा ॥ ३ ॥

१ ० २ १ २ १ २ १ २
II महा । महाधाना रइ । आ औ रइ । इह ।

“वयम्” अनुष्ठातारः “महाधने” (१) प्रभूत-धन-निमित्तम् (२)
“इन्द्रम्” “हवामहे” (३) आह्वयामः, “अर्भे” अर्भके स्वल्पे-

I, II इन्द्राण्याः सामनी ।

(१)—‘महति सङ्ग्रामे’-इति वि० । ‘महाधने-इति’ निषण्डु-तृतीय-चोडके सङ्ग्राम-
नामसु उभयचत्वारिंशत्तमम् पदम् ।

(२)—निमित्तं सप्तम्यर्थः, चर्मादि द्विपिनमिति चदित्याशयः ।

(३)—ऋः सम्प्रसारणे (५, १, २४) रूपम् ।

अथ सप्तमी ।

त्रिशोकच्छपिः ।

१ २ २ १ २ २ १ २ २ २ १ २
अपिवत् कद्रुवः सुतमिन्द्रः सहस्रबाह्वे ।

१ २ २ १ २
तत्राददिष्ट पौंस्यम् ॥ ७ ॥ १७

१ २ २ ५ १ ० २
इक्षिवाला । ओ२३४वा । इन्द्रमर्भाइ । ह्वा । ह्वामा-
१ २ २ १ १ १ २ २
हार३इ । आ औ३हो । इह । इक्षिवाला । ओ२३-
५ १ ० १ २
४वा । युजंवृत्राइ । षुवा । षुवज्जिणार३म् । आ औ
२ १ २ १ २ २ ५ २ ५
३हो । इह । इक्षिवाला । ओ२३४वा । ई२३४हा ॥ ४ ॥ १६

ऽपि धने निमित्त-भूते सति^(४) इन्द्रं ह्वामहे । कौटुशम् इन्द्रम् ?
“युजं”^(५) सहकारिणं [समाहितं वा] “वृत्रेषु” शत्रुषु धन-लाभ-
विरोधिषु प्राप्तेषु तन्निवारणाय “वज्जिणं” वज्रोपेतम् [महा-
धन-शब्दो यद्यपि सङ्ग्राम-वाची तथापि महद्जनमत्र विव-
क्षितम्^(६) ॥ ६ ॥ १६

(४) —‘अर्भकः’-इति निघण्टु-तृतीय-द्वितीये दशमम् ।

(५) —‘युज्यते इति युक् सहायः तम् इत्यर्थः’-इति वि० ।

(६) —इह विनिगमकं चिन्त्यम् ।

I अपिबत्काद्रूवःसुताम् । इन्द्राहो रेइ । सचाहो रे ।

साबाशजवेरे । तत्रादाररेदी । छपौरे । चौरे । ऊवा

रेइ । ईर्या । सियाम् । औरेहोवा । होप्रइ ।

डा ॥ ५ ॥ १७

“इन्द्रः” “कद्रुवः” कद्रुनामकस्य ऋषेः सम्बन्धिनं^(१) “सुतम्” अभिषुतं सोमम् “अपिबत्” पीतवान् “सहस्रबाह्वे” सहस्रबाह्वाख्यं शत्रुम्^(२) अहन्निति शेषः । “तत्र” तस्मिन्नवसरे^(३) “पौस्यम्” इन्द्रस्य वीर्यम् “आ ददिष्ट” आ दीप्यत^(४) ॥

‘तत्राददिष्ट’-इति छन्दोगाः, ‘अत्राददिष्ट’-इति बभ्रुचाः
॥ ७ ॥ १७

I इन्द्रऋषिः, सहस्रबाह्वीयम् ।

(१)—तस्यादिवात् रूपम् । ‘कद्रुनाम कद्रुपस्य भार्ता, तस्याः स्वभूतम्’-इति वि० ।

(२)—सहस्रमिति बहुनाम (वि० ३, १, ११) बाहुशब्देनापि अवयवेन समुदायस्य सम्बन्धात् कर्ता उच्यते । सहस्रं बहवः कर्तारो यम तत् सहस्रबाहु सत्रं, तस्मिन् पीतवान् इत्यर्थः-इति वि० ।

(३)—‘तत्र सत्रे’-इति वि० ।

(४)—‘अत्यर्थं दृष्टते वर्धत इत्यर्थः ; केन ? सामर्थ्यागमन्त्रैः’-इति वि० ।

अथ अष्टमी ।

वसिष्ठऋषिः ।

२१ २ २२ १८ २८
वयमिन्द्र त्वायवोभि प्रनोनुमो वृषन् ।

२२ ६ १ २
विद्धो त्वा३स्य नो वसो ॥ ८ ॥ १८

११ ५ १ १ २ ५८ ८
I वयमा२३४इन्द्रा । त्वा२३ । या२वा२३४औक्षोवा ।
१ १ ५८ ८ १ १ १ २ ५८
अभिप्रनो२नुमोवृषन् । विद्वाइतुवा३ । स्या२ना२३४औ
८ २ ५
क्षोवा । वा२३४सो ॥ ६ ॥

५८ १ १ २
II छाउवयमिन्द्रा । त्वा२यावा२ः । अभिप्रनोनुमो२-
१ १ १ १ २
वर्षा२नेन् । विद्वा२इतूवा२ः । स्मनो२३ । वा२सा२३४
५८ ८ २ १ २ ८ १ २ २ १ १ १ १
औक्षोवा । अस्मभ्यङ्गातुविष्ममा२३४५म् ॥ ७ ॥

५ १ २ २ १ ८ २ २
III वयमिन्द्रा । त्वाया३वाः । अभिप्रनोनुमो१वा३-

I धृषतो मारुतस्य साम ।

II भारद्वाजऋषिः, अदारसूत् ।

III धृषदृषिः, अदारसूत् ।

१ १ ५ १ ५ ४ ५
 र्षान् । विद्धोद्व२३४वा । उ२३४चाइ । स्यनोवा५सो६
 ५
 चाइ ॥ ८ ॥

IV वयामौहो । इन्द्रा । त्वायाश्वाः । अभिप्रनो-IV

१ १ २ २ ५ १ २ २
 नुमोश्वा३र्षान् । विद्धोत्वीर३४चाइ । स्यानो३चाइ ।

१ २ ४ ५ ४
 वसा । औ३होवा । हो५इ । डा ॥ ८ ॥

१ १ २ ४ ५ ४ ५ १ २ ४ ५
 V वयामौहोवाचाइ । इन्द्रा । त्वाऔहोवाचाइ ।

४ ५ १ १ १ १ १ २ १
 यावाः । आ२३भो । प्रा२३नो । औइनुमोवा२३र्षान् ।

१ २ १ २ १ १ ५ २ २ १
 वार३इहो । तूर३वा३ । स्या२ना२३४औहोवा । वा

५
 २३४सो ॥ १० ॥ १८

हे “वृषन्” कामानां वर्धितः ! “इन्द्र !” “त्वायवः” (१)
 त्वत्कामाः “वयं” वासिष्ठाः त्वाम् “अभि प्र नोनुमः” (२) प्रकर्षेण
 स्तुमः । हे “वसो” वासयितः इन्द्र ! “अस्य” (३) इदम् “नः”

IV, V मारुतस्य भरहाजस्य इमे अदारसृती ।

(१)—त्वां यष्टुमिच्छन् इति विग्रहे, क्वचि, “नच्छन्दस्य पुत्रस्य (२, ४, १५) इतीत्याभावे,
 “आच्छन्दसि (२, २, १७०)” इति उ-प्रत्यये रूपम् ।

(२)—‘अभि प्रनोनुमः, अभि प्रेति हावपि पाद-पूरणौ, अत्यर्थं स्तुमः’-इति वि० ।

(३)—‘अस्य स्तुतस्य’-इति वि० ।

I आघाये अग्रिमिन्धाताइ । स्तृणन्तिबर्हिःरानुषाक् ।

येषामिन्द्रोयुवाइहा । ऊवाइ । ऊवोर३४ । वा । साधू

खोइहाइ ॥ ११ ॥

II आघायइहा । मिमाइ । धाताओर३४वा ।

ईर३४हा । स्तृणन्तिबर्हिःरा । नूषाओर३४वा । ईर३४हा ।

येषाम् । आइन्द्राओर३४वा । ईर३४हा । युवा । युवार-

सार३४पूखाइपूइ । ईर३४हा ॥ १२ ॥

III औहोआघायाइए । मिमाइन्धाता । औहोर३४

वा । स्तृणन्तिबर्हिःरानूषा । औहोर२४वा । येषामा

इन्द्रा । औहोर३४वा । युवाइ । सार३४खा । उऊवा

इहाउ । वा ॥ १३ ॥ १८

I, II, III ऐधवाहानि ऐधहाराणि वा ।

४१क

['सृधः', 'सृधः'—इति सङ्ग्राम-नामसु पठितत्वात्^(१)] “परि
जही”^(२) हिंस्याः । ततः तासां “स्मार्ह” सृष्टृणीयं “तत्”
प्रसिद्धं “वसु” “आ भर” अस्मभ्यम् आ हर ॥ १० ॥ २०

इति सायणाचार्य-विरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दीयाध्याने
द्वितीयाध्यायस्य द्वितीयः खण्डः ॥ ९ ॥

अथ तृतीय-खण्डे—

सेयं प्रथमा ।

कण्वोघोरऋषिः ।

१११ १ ११ १११ ११ ११
इष्टेव षट्पल एषां कशा वस्तेषु यददान् ।

११ ११ १ १ १
नियामच्चित्रमृञ्जते ॥ १ ॥ २१

(१)—निबन्धौ द्वितीय-सप्तदशे ‘सृधः’-इति उनविंशतितमं पदम्, तत्परस्माच्च
मृधइति ।

(२)—द्व्यचोत इति (१,१,१२५) दीर्घः ।

अथ द्वितीया ।

हयोस्त्रिशोकच्छपिः ।

११२ ३ १ २ २१२ ११२
 इम उ त्वा वि चक्षते सखाय इन्द्र सोमिनः ।

२१२२ १२ २२
 पुष्टावन्तो यथा पशुम् ॥ २ ॥ २२

११२ ४ ५२ १ २ २ २ २
 ११, १, १५ I इहेवा२३शृण्वणाम् । कशाहस्तेषुया१दा३दान् ।

२ ४ २ २ ५ १२२१ ० २
 नियामञ्चा३त्रा३मृञ्जताइ । नियामञ्चाइ । त्रमा२ञ्चा-

५ २२ २ २२ ४२ ५ २२ १२ २२
 २३४ताइ । एक्षिया३४औक्षोवा । एक्षियौक्षोइ । एक्षि-

१२ ५
 यौक्षोर३इ । ए२३४हो ॥ १५ ॥ २१

“एषां” मरुतां “हस्तेषु” स्थिताः “कशाः” स्व-स्व-वाहन-
 ताडन-हेतवः “यद् वदान्”(१) यद् वदन्ति ध्वनिं कुर्वन्ति, तं
 ध्वनिम् “इहेव” अत्रैव स्थित्वा “शृणु”(२) शृणोमि । स
 ध्वनिविशेषः “यामम्”(३) सङ्ग्रामे “चित्त्रं” विविधं शौर्यं

I एषम् ।

(१) —‘यत् वदा’-इति वि० । वदाम्-इति लोटोरूपम् ।

(२) —शृणुते इति वि० ।

(३) —‘यान्ति येन स यामो रथः, तम्’-इति वि० ।

cf. Chāṭāky; 4th

४/३/४/२ ३ ४/५/२ २ ४ ५ १ २
I इमञ्ज्वाविचक्षते । ए३ । सखायाः । इन्द्रसोमा-

२ १ २ १२ २ १ २
२३इनाः । द्योइद्योवा । पुष्टावा२३न्ताः । द्योइद्योवा-

२ १ ५ ५
३ । यथो२३४वा । पा५शो६द्वाइ ॥ १६ ॥ २२

“न्यूजते”^(४) नितरामलङ्करोति [“ऋञ्जतिः प्रसाधन-कर्मा
(६, ४, २ ४)”—इति यास्कः^(५) ॥ १ ॥ २१

हे “इन्द्र !” “त्वा” त्वां “सोमिनः” अभिषुत-सोमाः “सखायः
इमे उ” खल्वस्मदीया जनाः “पुष्टावन्तः”^(१) सम्भृत-पाशाः “यथा
पशुम्” पशुमिव “वि चक्षते” वि पश्यन्ति^(२) ॥ २ ॥ २२

I पौषम् ।

(४)—‘नि ऋञ्जते, नियमेन गमयति’—इति वि० ।

(५)—यदा एषां ऋक्षेषु कशाः वदन्ति, यदा च एषां चित्वां रथं सारथ्यो निय-
मेन गमयन्ति, तदा स शब्दः इक्षैव स्थित्वा श्रूयते—इति विवरण-निष्पन्नोऽर्थः ।

(१)—मतौ दोषः । ‘पौषशं पुष्टम्, तद्वन्तः पुष्टावन्तः, पौषशवन्त इत्यर्थः ।

(२)—‘एतदुक्तम् भवति—घासहारिणो घासेन गृह्यतेन पशोर्क्षर्पणाय परमया
प्रीत्या युक्तास्तेव पशुं पश्यन्ति, तद्वन्मदीया ऋत्विजः सोमवन्तः तेनैव सोमेन गृह्य-
तेन तपस्वार्थं त्वां पश्यन्तीत्यर्थः’—इति वि० ।

अथ तृतीया ।

वत्सः काण्वृष्टिः ।

१९ १२१ १२ १२ १२ १२ १२ १२ १२
समस्य मन्यवे विशी विश्वा नमन्त कृष्टयः ।

१ १२ १२ १२
समुद्रायैव सिन्धवः ॥ ३ ॥ २३

१ १२ १२ १२ १२ १२ १२ १२ १२
समस्यामा २ । न्यावेविशाः । विश्वानामा २ । ता-
कृष्टयाः । समुद्रायै २ । वसिन्धारश्वाश्वाश्वाः । ओरश्वा-
४५३ । डा ॥ १० ॥ २३

“विशः” निविशन्त्यः(१) “विश्वः” सर्वाः “कृष्टयः” प्रजाः
“अस्य” इन्द्रस्य “मन्यवे” क्रोधाय [यद्वा मन्युर्मनन-साधनं स्तोत्रं
तदर्थम्] “सं नमन्त” सम्यक् स्वत एव नमन्ति प्रभ्वीभवन्ति ।
तत्र दृष्टान्तः—“समुद्रायैव” यथा समुद्रम् अस्मिन् प्रति
“सिन्धवः” स्पन्दन-शीला नद्यः स्वयमेव नमन्ति तद्वत् ॥ ३ ॥ २३

I मरुतां संवेशीयम्, सिन्धुषाम वा ।

(१)—‘यद्यपि विशदति मनुष्य-नाम (नि०) तथापि कृष्टय इत्यनेन पौनःपुन्य-
प्रसङ्गात् क्रिया-निमित्तं द्रष्टव्यम् । विष्णु व्याघ्रौ (द्वा० उ०) इत्यस्योद रूपम्, कृति-
भिर्देविभिश्च व्यापारः—इति वि० ।

अथ चतुर्थी ।

कुसीदी काण्वृत्तपिः ।

६ ९ ६ १२ ९ ६ १२ १२ ६ ९
 देवानामिदवो महत्तदा वृणोमहे वयम् ।

१ २ ६ १ २ ६ १ २
 वृष्णामस्रभ्यमूतये * ॥ ४ ॥ २४

६ ९ ६ १ २ ६ १ २ ६ १ २ ६ १ २ ६ १ २ ६ १ २
 I देवा । नाम् । इदाओ२३४वा । ओवाओ२३४वा ।

६ ९ ६ १ २ ६ १ २ ६ १ २ ६ १ २ ६ १ २ ६ १ २
 मा२३४वात् । तदावृणाइ । मा२वाओ२३४वा । वा२-

६ ९ ६ १ २ ६ १ २ ६ १ २ ६ १ २ ६ १ २ ६ १ २
 ३४याम् । वृष्णामस्मा । भ्यामाओ२३४वा । ता२३-

६
 ४ये ॥ १८ ॥

हे देवाः ! “देवानां” स्व-तेजसा सर्व्वतो दीप्यमानानाम्
 “इत्” एवार्थे^(१) युष्माकमेव “महत्” व्याप्तं [मंहनीयं वा] “अवः”
 पालनं यद् विद्यते “तत्” “वृष्णां” कामानां वर्षिदृष्टां युष्माकं

I, II ह्यविष्मते हे ।

(१)—‘इदिनि पादपूर्व्वः’-इति वि० ।

19 II ^{५२ २२ २ २ २१२ २ १} हाउदेवानामिदवोमहद्वाउ । तदावृणाइ । मा-
^{२ २ ५ १ १ २ २} ह्वार२३४याम् । ऐ२हो१आ२३इहो । वृष्णामा३स्मा ।
^{१ १ १ ५२ २ २१ १ १ १ १ १} भ्यमू२३ । तारयार३४अहीहोवा । हविष्मते२३४५ ॥ १८ ॥

20 III ^{५२ २ २ ४ ५ २१२} देवानामिदवोमाहात् । तदावृणाइ । महा
^{२ १ २ १} इवार३याम् । वृष्णा२३हो३इ । आ२३स्मा । भ्यमू-
^{१ १ ५२ २ २ १ १ १ १ १ १} २३ । तारयार३४अहीहोवा । हविष्कृते२३४५ ॥ २० ॥

21 IV ^{५२ २ २ ४ ५ १ २ २ २ १} देवानामिदवोमाहात् । तादावृणी । महाइवा२३
^{२ १ २ २ १ १ ५ ४} याम् । वृष्णामा२३स्मा३ । भ्यमू२३४वा । तापूयोई
^५ हाइ ॥ २१ ॥ २४

स्वभूतं तद्रक्षणं यजमानाः “वयम्” “आ वृणीमहे” समन्तात्
 सन्धजामहे^(१) । किमर्थम्? “अस्मभ्यम्” “ऊतये” पूर्वमस्मभ्य-
 मस्मदर्थमिति साधारण्येनोक्तं तद् विशिनष्टि-ऊतयइति, अस्माकं
 पालनायेति ॥ ४ ॥ २४

III, IV हाविष्कृते हे ।

(१) — ‘आभिमुख्येन प्रार्थयामः’-इति वि० ।

अथ पद्यम् ।

मेधातिथिः ऋषिः ।

३ १ २ १ २ ३ १ २
सोमानां स्वरणं कृणुहि ब्रह्मणस्यते ।

139

३ १ २ ३ १ २ ३ २
कक्षीवन्तं य औशिजः ॥ ५ ॥ २५

५ २ १ ३ २ ५ १ १ १ १ १ १ २
I सोमानां स्वरणाम् । कृणुहि ब्र । ब्रह्मणस्यताये-

३ । औ३४ । चा३० । कक्षा३वा३३न्ताम् । य औ-

३० । औ३०३४वा । शा३३जो३३३३ ॥ २२ ॥ २५

हे “ब्रह्मणस्यते !” एतन्नामक देव ! (१) त्वं “सोमानाम्”
अभिषवस्य कर्त्तारं माम् अनुष्ठातारं “स्वरणं” देवेषु प्रकाशन-

२५ उत्तरार्चिकस्य ६,३,१०,२। ११

I काक्षीवतम् ।

(१)—ब्रह्मणस्यतिरिति निषय्यौ देवतकाण्डे परिनिष्ठितो गोपलभ्यते, अस्ति तु
तत्र चामरीष-स्थान-देवतासु बायुादिषु दृश्यतिरिति । तस्यैव निर्वचनावसरे ‘ब्रह्म-
णस्यतिः’ ‘चेवस्यपतिः’ ‘बाक्षोष्यतिः’ ‘बाक्षस्यतिः’ ‘वसोष्यतिः’ एवमपि पद्यानां
सोदाहरणं निर्वचनं प्रदर्शितम्—‘ब्रह्मणस्यतिर्ब्रह्मणः पाता पालयिता वा’ इत्यादि
नै० १०,१,११ । ब्रह्मणः मन्त्रस्येति तद्भाष्यकारः । ‘षष्ठ्याः पति-पुन-पार-पद-पद्य-
स्थोत्रेषु (८,१,५३)’—इति समम् ।

४२ क

वन्तम्^(१) “कण्वि”^(१) कुरु । तत्र दृष्टान्तः—“कक्षीवन्तम्”
 एतन्नामकमृषिम् [इव-शब्दोऽत्राध्याहार्यः] कक्षीवान् यथा
 देवेषु प्रसिद्धः तद्वदित्यर्थः “यः” कक्षीवान् “ओशिजः” उशिजः
 पुत्रः तमिवेति पूर्वञ्च योजना ॥ कक्षीवतोऽनुष्ठाटेषु मुनिषु
 प्रसिद्धिस्तैत्तिरीयैराम्नायते—“एतं वै पर आट्शारः कक्षी-
 वानोशिजो वीतहव्यः आयसस्त्रसदस्युः पौरकुत्स्यः प्रजाकामा
 अचिन्वत”-इति । ऋगन्तरेऽप्युषित्व-कथनेन अनुष्ठाटत्व-प्रसिद्धिः
 सूच्यते—“अहं कक्षीवावृषिरस्मि विप्रः”-इति । तस्मादस्यानु-
 ष्ठातारं प्रति दृष्टान्तत्वं युक्तम् ॥ मन्त्रोऽप्येवं यास्केनैव व्याख्यातः
 —“सोमानां सोतारं प्रकाशनवन्तं कुरु ब्रह्मणस्पते ! कक्षीवन्त-
 मिव य ओशिजः कक्षीवान् कक्षावा*नीशिजः उशिजः पुत्रः,
 उशिक् वष्टेः कान्तिकर्षणोऽपि त्वयं मनुष्यकक्षी* एवाभिप्रेतः
 स्यात्, तं सोमानं सोतारं मां प्रकाशनवन्तं कुरु ब्रह्मणस्पते !
 (६, ३, १२)”-इति ॥ अस्मिन् मन्त्रे सोममिति पदेन ब्रह्मण इति
 पदेन च सूचितं तात्पर्यम् तैत्तिरीया आमनन्ति—“सोमं
 स्वरणमित्याह—सोमपीथमेवावरुन्धे, कण्वि ब्रह्मणस्पत इत्याह-
 ब्रह्मवर्चसमेवावरुन्धे”-इति ॥ ५ ॥ २५

*,†, निरुक्त-कार-पाठस्तु—“कक्षीवान्”, “कक्षएव”—
 इति स-यकारः ।

(१)—‘खृ ब्रह्मोपतापयोः (भा० प०) इत्येतस्मैतद्रूपम्, ब्रह्मयितारं खृ सोमानं
 उचारयितारं सोमानं यद्वारक्षेत्यर्थः’-इति वि० ।

(१)—विकरञ्च-व्यत्ययेन भातूनामनेकार्थत्वेन वा रूपम् ।

अथ गृही ।

अतकचक्रविः ।

^{१ २ ३ १ २} बोधन्मना इदस्तु नो वृत्रहा भूर्यासुतिः । 141

^{१ १ २ १ २ १ १ २} शृणोतु शक्र आशिषम् ॥ ६ ॥ २६

^{५ २} I बोधन्मनाः । ^{१ १} इदरस्तूनाः । ^{१ २ १ ०} वृत्रहाभू । रिया-

^{१ २} रसू३४तोः । ^{५ २} शृणा३४औहो । ^{१ २ १} तुशक्रजा । शि ।

^{५ ५} षाम् । और३होवा । होपूइ । डा ॥ २३ ॥ २६

अयं परोक्षकृतः^(१)। “वृत्रहा” वृत्रस्य हन्ता “भूर्यासुतिः”^(२) बहुषु देशेषु इन्द्रार्धं सोमा आसूयन्ते अभिषूयन्त इति तादृशः [यद्वा, बह्वनि सोमादि-हवींषि, इन्द्रार्धमासूयन्ते ह्वयन्तइति तादृशः] “बोधन्मनाः” [बुध अवगमने (म्वा०प०), औणादिको-ऽत् प्रत्ययः] यस्य मनः स्तोत्रृणांमभिमतं बुध्यते जानातीति

I औषसम् ।

(१)—उक्तं पुराणात्, (१०६ ४०) ‘विविधा ऋचो भवन्ति परोक्षकृताः १, प्रत्यक्ष-कृताः २, आध्यात्मिकश्च ३, इत्यादि । तदिह कर्णव्यम् ।

(२)—‘भूरोति बह्व-नामधेयम् १, १, ५) अस्यासुति-शब्दो रस-वचनः—‘ता सम्राजा-स्तुतासुनो इति । तथाच भरि आसुतिर्वैष्णव स भूर्यासुतिः बह्वरमदयर्थः—इति वि० ।

अथ सप्तमी ।

श्यावाश्वच्छविः ।

१ १ २ १ १ १ १ १ १
अथ नो देव सवितः प्रजावत् सावीः सौभगम् ।

१ १ १ १ १

परा दुष्टप्रयं सुव ॥ ७ ॥ २७

तथोक्तः “इदृ” (१) अवधारणे “नः” अस्माकं बोधन्मना एव “अस्तु” सर्व्वदास्मदभोक्षितानि जानात्वेत्यर्थः [यद्वा एतादृश इन्द्रः नोऽस्माकं सम्बन्धि यज्ञे भवत्विति] । किं ततः ? “शक्रः” सङ्ग्रामे शत्रु-हनन-समर्थ इन्द्रः “आशिषम्” अस्मदीयां स्तुतिम् [आशासनं वा] “शृणोतु” (४) ॥

‘बोधन्मना’-‘बोधिन्मना’-इति पाठो ॥ ६ ॥ २६

हे “सवितः” (१) देव ! “नः” अस्माभ्यम् “अथ” अस्मिन् वामदिने “प्रजावत्” पुत्राद्युपेतं “सौभगं” धनं (१) “सावीः”

(१)—‘इदिति पाद-प्रत्ययः’-इति वि० ।

(४)—‘एतदुक्तम् भवति—यद्वहं प्रार्थयामि, तच्छृणोतु शक्रः, श्रुत्वा च बुद्धातु, बुद्धा च सम्पादयतु’-इति वि० ।

(१)—‘सविता आदित्यः तस्य सन्धेः धनम् हे सवितः’-इति वि० । “सविता, सर्व्वस्य प्रसविता”-इत्यादि नैबृक्तम् १०, १, ७, १ । “आदित्योऽपि सवितोऽन्ते”-इत्यादि च तत्रैव तदुत्तरवच्छेदे ।

(१)—भगमिति धननाम, शोभनं भगं सुभगम्, सुभगमेव सौभगम् स्वार्थिक-कृद्भिः, शोभनं धनमित्यर्थः ।

I अद्यनोदेवसवितः । औक्षीवा । इक्षुधाइ ।

प्रजावा२३त्सा । वीःसौभगाम् । परादू२३ष्वा३ । हो-

वा३हा । प्रिय२सू२३४पूवा६पू६ । दक्षा३या२३४पू ॥२४॥

II अद्या३४नोदेवसा । विताः । प्रजावत्सा । वीः

सौभगाम् । पारा३दूष्वा । प्रिय२सुवोवा३ । औ२ ।

वार३४ । औक्षीवा । अस्मभ्यङ्गातुवित्तमा२३४पूम् ॥२५॥२७

प्रेरय(१) । “दुःखप्रम”(२) दुःखप्रं दुःखप्रवद् दुःखकरं
दारिद्र्यं “परासुव”(३) दूरे प्रेरय ॥ ७ ॥ २७

I भरद्वाजस्य मौक्षम्, दक्षणिधनं वा ।

II भरद्वाजस्य मौक्षम् ।

(१)—‘सावीः अस्मदुज्जानीक्षि’-इति वि० ।

(२)—अनिष्टस्य कस्यचित् सूचकः स्वप्नः, दुस्वप्नः, तस्मिन् भवं दुस्वप्नम् । “पूर्व-
पदात् (८, १, १०६)”-इति वचनम् ।

(३)—‘सुषेति षु प्रेरणे (भा० ष०) इत्यस्मिन् रूपम्’-इति वि० ।

अथ नवमी ।

वत्सच्छिषिः ।

१ १ २ ३ १ १ २ १ १ २ १ १
उप ऋरे गिरीणः सङ्गमे च नदीनाम् ।

143

१ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १
ब्रह्मा२३ । कारस्ता२३४ औक्षीवा । सपर्य्यती२३४५ ॥२७॥

१ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १
III ऐक्षीयैक्षी । कस्यवृषभोयुवा । ऐक्षीयैक्षी । तु-

१ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १
विग्रोवोअनानताः । ऐक्षीयैक्षी । ब्रह्माकस्तः समर्थ-

१ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १
ती । ऐक्षीयैक्षी । आ२३ । दिया३४ औक्षीवा ।

१ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १
आ२३४५६७ ॥ २८ ॥ २८

कुच वर्तते ?-इति की जानातीत्यर्थः । “कः” “ब्रह्मा” स्तोता
“तम्” इन्द्रं “सपर्य्यति”(१) पूजयति ?(१) ॥ ८ ॥ २८

I, II, III भारद्वाजानि आर्षभाणि वा सैन्धुक्षितानि वा ।

(१)—निचक्षो परिवरण-कर्मसु तृतीयम् २, ५ ।

(२)—अस्याद्याचि स्वरूपमिति “स्वम्भ्यसि वज्रलम्(१, १, १११)”-इति वज्रपरकतां
निमित्तीकृत्य लोपः । तुविग्रोवो अनानत इति अथपरे (१, १, ११५) इति प्रकृतिभावः ।
कश्च इति “अनुदात्तं प्रज्ञानामिपूजितयोः (८, १, १००)” इति सुतिरनुदात्तश्च ।

^{११ ११२}
धिया विप्रो अजायत ॥ ८ ॥ २८

^{१ १ १} ^१ ^{१२ १}
I उपह्वराइ । गिरा^१इणाम् । सङ्ग्रामे^{१२ १}चा । न
^१ ^{१ १} ^{१ १}
दा^१इनाम् । धिया^{१ १}विप्रो । अजायता । अयाम् ।
^१ ^{१ ५}
अया^१इउ । वा^१र^५ । ऊ^१ह^५पा ॥ २८ ॥

^{१ १ १} ^५ ^{१ १ १ १ १} ^{१ १ १}
II इदामी^{१ १ १}इ^५ह^{१ १ १ १ १}दाम् । इदामिद^{१ १ १}कम् । इदामी^{१ १ १}
^५ ^{१ १ १ १ १} ^{१ १ १} ^५
ह^५दाम् । उपह्वरे^{१ १ १ १ १}गो^{१ १ १}इ^५णाम् । इदामी^{१ १ १}इ^५ह^{१ १ १ १ १}दाम् ।
^{१ १ १ १ १} ^{१ १ १} ^५ ^{१ १ १ १ १}
इदामिद^{१ १ १ १ १}कम् । इदामी^{१ १ १}इ^५ह^{१ १ १ १ १}दाम् । सङ्ग्रामे^{१ १ १}चना^५इ^{१ १ १ १ १}दा^{१ १ १}इ
^१ ^{१ १ १} ^५ ^{१ १ १ १ १} ^{१ १ १}
नाम् । इदामी^{१ १ १}इ^५ह^{१ १ १ १ १}दाम् । इदामिद^{१ १ १}कम् । इदामी^{१ १ १}इ^५ह^{१ १ १ १ १}
^५ ^{१ १ १ १ १} ^{१ १ १} ^५ ^{१ १ १ १ १}
ह^५दाम् । धिया^{१ १ १ १ १}विप्रो^{१ १ १}आ^५ह^{१ १ १ १ १}जायाता । इदामा^{१ १ १}पु^५इ^{१ १ १ १ १}दा^{१ १ १}इ^५ह^{१ १ १ १ १}
^{१ १ १ १ १}
इ^५म् । गो^{१ १ १ १ १}ष्यदे^{१ १ १}पृ^५द ॥ ३० ॥ २८

“मिरीणां” पर्वतानाम्^(१) “उपह्वरे” उपह्वर्त्तव्ये प्रान्ते

I, II श्राक्त्य सामनी ।

(१)—‘मिरीणाम्’ मेघानाम्—इति वि० । निरिति मेघ-नामसु दशमम् नि० १, १० ।

अथ दशमी ।

इरिमिठञ्चपिः* ।

२ २ १ १ २ १ २ २ २ २ १ २ २ २
 प्र सम्म्राजचर्षणीनामिद्र् स्तोता नव्यं गीर्भिः ।

144

१ २ २ २ २ १ २
 नरं नृषाच्चं मच्छिष्ठम् ॥ १० ॥ ३०

“नदीनां” सरितां “सङ्गमे” सङ्गमने च ईदृग्विधे देशे क्रियमा-
 णया “धिया” स्तुत्या^(१) “विप्रः” मेधावी^(२) इन्द्रः “अजायत”^(३)
 प्रादुर्भवति, स्तुतिं श्रोतुमिति शेषः^(४) [गिरीणामित्यत्र ‘नामन्य-
 तरस्याम्’ (६, १.१७७)-इति नाम उदात्तत्वम्^(५) ॥

‘सङ्गमे’-‘सङ्गथे’ च इति पाठौ ॥ ८ ॥ २८

“चर्षणीनां” मनुष्याणां मध्ये^(१) “सम्म्राजं” सम्यग् राजमा-

(१)—‘धिया प्रज्ञया’-इति वि० । धीरिति प्रज्ञा-नामसु सप्तमस् पदस् वि० २, ८ ।

(२)—विप्रइति मेधावि-नामसु प्रथमस् नि० १, १५ ।

(३)—कात्तसामान्ये प्रत्ययः (१, ४, १) । मन्त्रे—विप्रोच्यजायत इति प्रकृति-
 भावोऽखपरे इति । ६, १, ११५) ।

(४)—‘एतदुक्तम् भवति—यत्र प्रदेशे बहवो मेधाः, यत्र बह्वदकं, तत्र तेषां श्रोत-
 कस्य पानार्थम्’ इत्यादि वि० ।

(५)—‘चर्षण्यः’-इति मनुष्य-नामसु नवमस् नि० २, १ ।

१ २ १ १ १
 १, १, ३१ I प्रसम्भ्राजाम् । चार्षाणां इनामम् । आइन्द्रां स्तो-
 १ १ १ १ १ १ १
 त्तोतारम् । नव्यारङ्गारम् ४ इभिः । नारां माषारम् ।
 ४ ५ ४ ५
 चम्भोवा । चापुइष्ठोइचाइ ॥ ३१ ॥

४ ५ २ ४ १ १ १ १ १
 १, १, ३२ II प्रसम्भ्रजोचाइ । चार्षाणोइनामम् । आइन्द्रां स्तो-
 १ १ १ ५ १ १ १ ५ २ १
 त्तारम् । नव्यारङ्गारम् ४ इभिः । नारमोइ । नृषाचमोइइ ।
 ४ ४
 मचापुइष्ठाम् । चोपुइ । डा ॥ ३२ ॥

नम्^(१) [यद्वा मनुष्याणामधीश्वरम्^(२)] “इन्द्रम्” हे स्तोतारः ! “प्र-
 स्तोत”^(३) प्रकर्षेण स्तुत । कोट्यम् ? “गौभिः” स्तुतिभिः “नव्यं”^(४)

I, II वार्षस्वरे ।

(१)—‘राजते’-इति जलति-कर्मसु नि० १, १५ ।

(२)—‘राजति’-इति ऐश्वर्य्य-कर्मसु चतुर्थसु नि० १, १२ ।

(३)—गुणभावोबाहुलकात् । अचि दीर्घान्नो द्वयोत् स्तिङ् (१, २, ११५) इति ।

(४)—‘नव्यं नवतरम्’-इति वि० । इह नये नौतेरूपम् । नौतीति अर्षति-कर्मसु
 अष्टादशसु नि० १, १४ ।

२ ५ ४ २ ४ ५ २ २ ५ २ १ ९
III प्रसम्माजच्च । षण्णार३४इनाम् । इन्द्रा॑स्ती३-

२ १ २ ५ ४ ५ ४ २ ५ ४
ता३ । नव्यार॑ङ्गार३४इर्भीः । नर॑नृषा॒क्षमा॑प॒ष्टि ।

५ २ १ १ १ १
आ॒ह॒हा॒उवा । षार॑३४५म् ॥ ३३ ॥

४ ५ ४ २ ५ २ ४ २ ५ २ २ ४ ५ ५
IV प्रसम्माजच्चर्षणीनामिन्द्रा॑स्तीतान । व्यङ्गा॒ह॒इर्भीः ।

१ २ २ २ ५ ४ ५ ४
इन्द्रा॑स्तीतानव्यङ्गा॒र३४इर्भी॑३४ः । नर॑नृषा॒क्षम् । मा॑प॒ष्ट-

४ २ २ २ १ ५ २ २ २
क्षि॒ष्ठाम् । स॒क्षमे॑क्षै॒क्षोर । या॒र३४औ॒क्षोवा । म॒ष्ट-

१ १ १ १ १
क्षी॒क्षार॑३४५म् ॥ ३४ ॥ ३०*

॥ इति पञ्चम-दशति ॥ **

III, IV कुक्षस्य प्रस्तीकौ ।

** छन्दःशास्त्रिके द्वितीयस्यार्द्धः प्रपाठकः ।

* इति ग्रामे गेय-गाने चतुर्थस्यार्द्धः प्रपाठकः ।

स्तुत्यं “नरं” नेतारं^(१) “नृषाहम्”^(२) नृणां शत्रु-मनुष्याणाम्
अभिभवितारम् “मंहिष्ठम्”^(३) दातृतमम् ॥ १० ॥ ३०

इति सायणाचार्य-विरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोब्याख्याने
द्वितीयाध्यायस्य तृतीयः खण्डः ॥ १ ॥

अथ-चतुर्थखण्डे —

सेयं प्रथमा ।

श्रुतकक्षच्छेषिः ।

१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
अपादु शिष्यन्धसः सुदक्षस्य प्र क्षोषिणः ।

२ २ २ ३ १ २
इन्दोरिन्द्रो यवाशिरः ॥ १ ॥ ३१

“शिप्री”^(१) [“शिप्रे हनू नासिके वा^(२)”] शोभन-हनूः

(१) — ‘नरं नराकारम्’-इति वि० ।

(२) — “छन्दसि सप्तः (१, २, ११)”-इति श्रौ “पूर्वपदात् (८, १, १०६)”-इति षले
रूपमिदम् ।

(३) — मंहत-इति दान-कर्मसु अन्त्यम् । तस्य छचि “तुम्हन्दसि (३, १, ५६)”-इती-
ष्ठनि रूपम् ।

(१) — प्रशब्दे शिप्रे यस्य — सुशिप्री ।

(२) — इत्येतत् षष्ठाध्यायोय-यास्त्र-वचनम् (६, ४, १८) ! सप्त गतौ, स्फायि-तच्चि-वच्चि

I अपादुशो । प्रियन्वसाः । सुदक्षारश्वा । प्रहो-
 षिणः । इन्दोरारश्इन्द्राः । यवाशारश्इराः । ऐ । हि-
 यारश् । हियाश्अश्चोवा । ए३ । जपाश्१२३४५ ॥ १ ॥

II अपादूश्प्रियन्वसाः । सुदक्षस्यप्रहोषिणाः । इन्दौ
 २ । दौ२ । ऊवारश्इ । आश्इन्द्रो । यवाशाइराः ।
 ऐ । हारश् । हियाश्अश्चोवा । ए३ । जपाश्१-
 २३४५ ॥ २ ॥ ३१

[यद्वा शिप्राः शीर्षस्थाः^(१), सुशिरस्त्राणः] सः “इन्द्रः” एव “प्रहो-
 षिणः”^(२) प्रकर्षेण देवान् हविभिर्जुह्वतः “सुदक्षस्य” एतन्नामकस्य
 ऋषेः^(३) सम्बन्धि “यवाशिरः” [अथ पाके (क्रा० उ०) आङ्-पूर्व-

I, II औपगवे, सौम्यवसे वा अथमथे वा मथाथे वा सौमित्रे
 वा शैखण्डिने वा ।

अकि-अधि-स्यपि-तृपीति-रक्, बाहुलकात् सृ-शब्दस्य शि-भावः ; अन्नं गन्धनं प्रति वा
 सृप्ते भवतः-इति देवराजयज्ञा ।

(१)—इह सामं यत्न-सम्यक् भवितु मर्हति ।

(२)—‘अहोतेर्दानार्थस्ये दं रूपम्’-इति वि० ।

(३)—‘सुष्ठु उत्पादितस्येत्यर्थः’-इति वि० ।

अथ द्वितीया ।

मेधातिथिऋषिः ।

१ १ १ १ १२ १२ १ ११
इमा उ त्वा पुरुवसो* मि प्र नोनवुर्गिरः ।

१ १ १२३ १ ११
गावो वत्सन्न धेनवः ॥ २ ॥ ३२

कस्य “अपसृधेयामानृचुः”-इत्यादिना^(१) धातोः शिरादेशः) यवै-
षामिश्रितं^(२) यवैः सह पक्कम् “इन्दोः” सर्वत्र पात्रेषु क्षर-
न्तम् “अन्धसः”^(३) सोमलक्षणमन्नम् “अपात्” अपिवत् “यद्वा-
सोमस्य भागम् इन्द्रार्थम् परिकल्पितं सोमांशम् अपिवत् ।
“उ”-इत्यवधारणे ॥ १ ॥ ३१

हे “पुरुवसो !” बहुधन ! “यद्वा वसवो यन्नाः^(१) बहुयन्न !

* “पुरुवसो”-इति ख० ग० ए० पुस्तकानां पाठः ।

३२ उत्तरार्चिकस्य ७, ३, १८, १ ।

(१)—“अपसृधेयामानृचुरानृजश्चिथुधेतित्याजत्रात-क्षितमाशिराशीर्तः” (२, १, ११ ।

(२)—‘यव-इन्दो नाम यव-विकाराः सक्कव उच्यन्ते, तैर्मिश्रणं यस्य स यवाशिरः ।
प्रथमा च षष्ठ्यर्थे द्रष्टव्या । यवमिश्रितस्येत्यर्थः । मन्थो च नाम ग्रहः स सक्कुभिर्दृश्यते
“मन्थिनं सक्कुभिरिति वचनाकारमवेक्षितैतदुच्यते यवाशिररदिति’-इति वि० ।

(३)—‘सोमस्य’-इति वि० ।

(१)—इह मानं यन्न-लभ्यम् ।

अथ तृतीया ।

गोतमकृषिः* ।

२३ १ १ २ १ २ १ २ क २२
अत्रा ह गोरमन्वत नाम त्वष्टुरपीक्ष्यम् ।

इत्या चन्द्रमसो गृहे ॥ ३ ॥३३

५ २ १ १ १ २ १
I इमाउत्वा । पु॒ष्ट॒रे॒वासा॒र॒उ । अ॒भि॒प्र॒नो॒न॒वू॒र॒र्गा-
इ॒रा॒रः । औ॒क्षो॒इ । गा॒वो॒वा॒त्सा॒र॒म् । ना॒र॒ध॒धे॒ ।
ना॒३५॒वो॒ई॒हा॒ ॥ ३ ॥ ३२

इन्द्र ! “त्वा” त्वाम् “अभि” “इमाः” अस्मदीयाः “गिरः” स्तुतयः
 “प्रनोनवुः” प्रकर्षेण पुनः पुनः स्तुवन्ति प्राप्नुवन्तीत्यर्थः । नैति-
 रत्र व्याप्तिकर्मा” । तत्र दृष्टान्तः—“गावो वत्सं न धेनवः” यथा
 धेनवः गावः गृहे वर्त्तमानं वत्सं शीघ्रमभिगच्छन्ति तद्वत् ।
 यथा, अस्मदीया वाचः त्वाम् अभिनोनवुः शब्दयन्ति स्तुवन्ति,
 यथा गावो वत्समभिलक्ष्य हम्भा-रवं कुर्वन्ति तद्वत् ॥ २ ॥ ३३

*—'गौतमस्यार्षम्'-इति वि० ।

I त्वाष्ट्री साम ।

४ ५ २२ १२ १ १ २
 I आत्रा । द्वागोरमन्वताउवार३ । होवार३होइ । ना-
 २ १ १ २ १२ २
 मत्वष्टुरपोचियाउवार३ । होवार३होइ । इत्याचन्द्रमसो-
 १ १ १ ५ २ २ २
 गृह्णाउवार३ । होवार३होइ । वार३४औहोवा । ऊ२-
 ५
 ३४पा ॥ ४ ॥

४ ५ २२ १२ १
 II द्वावात्रा । द्वागोरमन्वताउवार३ । होइयार३ ।
 १ २ २ १
 द्वा२ऊवाइ । नामत्वष्टुरपोचियामियाउवार३होवार३-
 १ २ १२ २ १
 द्वा२ईया । इत्याचन्द्रमसोगृह्णाउवार३ । होइयार३ ।
 १ १ ५ २ २ २ ५
 द्वा२ऊवार । यार३४औहोवा । ऊ२३४पा ॥ ५ ॥ ३३

“अत्रा^(१)ह” अस्मिन्नेव “गोः” गन्तुः^(१) “चन्द्रमसः” “गृहे”
 मण्डले “त्वष्टुः”^(४) एतत्सञ्ज्ञकस्य आदित्यस्य सम्बन्धि “अपीच्यं”

I, II त्वष्टुरातिथे ।

(१) — “निपातस्य च (१, २, १२१)” — इति दीर्घः ।

(२) — “गो-शब्देनेह सुषुक्ता नाम आदित्य-रश्मिः, चन्द्रमसं प्रति गतः, अरुपत्वा
 चन्द्रमण्डलस्य, रश्मिं प्रति गतः, ततः परावृत्य पृथिव्यां व्योम्नारूपेण दीव्यते सोऽव
 गो-शब्देनोच्यते-इति वि० ।

(४) — त्वष्टा इति पृथ्वी-स्थान-देवतासु, अन्नरिक्त-स्थान-देवतासु, सु-स्थान-देवतासु
 च त्रैवर्ण्यकाः संस्मरन्ति । नैवक्तव्यं त्रिषूपलक्ष्यते, तद्यथा — “त्वष्टा तूर्णमञ्जु इति

रात्रौ अन्तर्हितं खकीयं यत् “नाम”^(५) तदादित्यरश्मयः “इत्था इत्थम् अनेन प्रकारेण “अमन्वत” अजानन्^(७) । उदकमये खच्छे चन्द्रविम्बे सूर्यकिरणाः प्रतिफलन्ति, तच्च प्रतिफलिताः किरणाः सूर्ये यादृशीं सज्ज्ञां लभन्ते, तादृशीं चन्द्रेऽपि वर्त्तमानां लभन्त इत्यर्थः ॥ एतदुक्तम् भवति—यद्वातावन्तर्हितं सौरं तेजः तच्चन्द्रमण्डलं प्रविश्याद्य नैशं तमो निवार्य सर्वं प्रकाशयति; ईदृग्भूततेजसा युक्तः सूर्य इन्द्रएव, द्वादशस्वादित्येषु इन्द्रस्यापि परिगणितत्वात् । अतोऽहोरात्रयोः प्रकाशक इन्द्र-एवेति इन्द्रस्तुतेः प्रतीयमानत्वात् इन्द्रो देवतेत्युपपन्नं भवति, ईदृग्भूतस्य तेजसः तदाश्रयत्वेन चन्द्रमसः प्राधान्य-विवक्षया चान्द्रमस्यामिष्टौ विनियोगोऽप्युपपद्यते ॥ अत्र निरुक्तम्—
“अथाप्यस्यैकोरश्मिश्चन्द्रमसं प्रति दीप्यते तदेतेनोपक्षितव्य आदित्यतोस्य दीप्तिर्भवतीति सुषुप्तः सूर्यरश्मिश्चन्द्रमा गन्धर्व इत्यपि निगमोभवति सोऽपि गौरुच्यते अत्राहगोरमन्वतेति”
(२,३,६) ; अत्र ह गोः सममंसतादित्यरश्मयः स्व-नामापीच-

नैरुक्ताः, लिख्येर्वा दीप्ति-कर्मणः, लघतेर्वा स्यात् करोति-कर्मणः ॥ अग्निरिति शाक-पूतिः—इत्यादि प्रथमम् (नै० ८,३,११—१२) । “लघा व्याख्यातस्तस्यैषा भवति” इत्यादि द्वितीयम् (नै० १०,३,६—१०) । “लघा ॥ लघा दुहितुर्वचनं करोतीमानि च सर्वाणि भूतान्यपि समागच्छन्ति यमस्य माता पर्युद्धमाना मदतो जाया विवस्वतो वनाश्च रोमिरादित्यस्यादित्योदयेन्मदीयते”-इति अन्यम् (नै० १२,१,११) । इह चान्य-व्याख्यात एव लघा गृह्यते ।

(५)—‘नाम नमनं प्रवृद्धिभावम्’ इति वि० ।

(६)—“प्रामपू विद्येमास्याल् छन्दसि (५,३,१११)”-इति इदमो विद्वत्तादिवार्थ-विहितोऽपि याल् व्यत्ययेन प्रकृतभूतादिदं-शब्दादपि ।

(७)—‘अमन्वत, अनुमन्यन्ते’-इति वि० ।

अथ पञ्चमी ।

विन्दुः पूतदक्षी* वा ऋषिः ।

१ २ १ १ २ २ २ २ २ २ १ २
गौर्हयति मरुतां अवस्युर्माता मघोनाम् ।

147

२ २ ३ २ १ २
युक्ता वज्री रथानाम् ॥ ५ ॥ ३५

१ २ २ ५ १ २ १, २
रापा२३ः । वर्षातार३४माः । तत्रापूषा३ । पूरषार-

५ २ २ २ १ २ १ १ १ १
३४औक्षोवा । भुवत्सचार३४पू ॥ ७ ॥ ३४

५ २ ५ २ १ ० ५ २
I गौर्हया६ए । तिमरुता३म् । अवास्युर्मा३ । ता

यत्”(१) इमं लोकं प्रापयति । “तत्र” तदानीं(४) “पूषा” पोषको
देवः(५) “सचा भुवत्”(१) इन्द्रस्य सहायो भवति ॥ ४ ॥ ३४

* ‘पूतदक्षिणः’-इति वि० पाठः ।

(१)—कालसामान्ये लङ् (१, ४, ६ ।

(४)—‘तत्र तत्स्थाने’-इति वि० ।

(५)—असौ सृष्ट्याग्नेयतासु दशमो देवः, “पोषं पुषति तत् पूषा भवति”-
इत्यादि च नैदक्षम् (१२, १, ७ ।

(६)—सचेति सहायैः व्ययम्, भुवदिति लेटोरूपम् ।

मघोर३४नाम् । युक्तावक्ताइः । रथा३ । नारमार३४
 औक्षोवा । जर३४पा ॥ ८ ॥

II गौर्हयतिमरुताइमे । अवस्युर्मारतामघोनारम् ।

उज्जवार३४चाइ । युक्तावार३४हीः । उज्जवार३४चाइ ।
 रथानाम् । और३४क्षोवा । क्षोपुइ । डा ॥ ८ ॥ ३५

“मघोनां” धनवतां “मरुतां”^(१) “माता” निर्मात्री “गौः”^(२)
 पृश्निरूपा [पृश्निर्वै पयसो मरुतो जाता इति श्रुतेः ; गौर्माध्य-
 मिका वाक्^(३), तत्रैव मध्यमस्थाने मरुतामपि वर्त्तनात्^(४), तेषां

I, II श्यावाश्वे ।

(१)—मरुतो अन्तरीच-स्थान-मरुविशेषाः । तथा च नेरुक्तम्—“अघातोमध्यस्थाना
 देयमणालेषां मरुतः प्रथमागामिनो भवन्ति, मरुतो मितराविष्णो वा मितरोचिनो
 वा मरुद्रवन्तीति वा’-इत्यादि ११,२,१—२ ।

(२)—“गौर्वाक्याता तस्यैषा भवति ७ वागर्थेषु विधीयते, तस्मान्माध्यमिकां
 वाचं मन्यते”-इति नेरुक्तम् ११,२,१ ।

(३)—“चतुर्धा हि वाचो वदन्ति परा पश्यन्ती मध्यमा वैखरीति शाब्दिक-सिद्धान्तः,
 तत्र गौरिति माध्यमिक-वाचोऽभिधानम् । वाक्पदञ्च अन्तरिक्षभागित्वेन परिमणितं
 निषण्णैः, नेरुक्तञ्च सोदाहरणं वर्णितम् तद्यथा—“वागर्थेषु विधीयते, तस्मान्माध्य-
 मिकां वाचं मन्यते,—वाग् व्याख्याता तस्या रथा भवति । ‘यद्वाग् वदन्त्यविचेत-
 नानि राष्ट्री देवानां निषसाद मन्द्रा । अतस्योनुदिशकर्म’ दुदुषे पथांसि कचि-
 दस्याः परसं जगाम (ऋक् १०, ७, १०)” यद्यु वाग् वदन्त्यविचेतनानि अविज्ञातानि”-इत्यादि
 ११,२,७ । “वागेषा माध्यमिका”-इत्येवमादि च ११,४,८ ।

(४)—“गौः”-इति निषण्णु-दैवतकाण्डे मध्यमस्थानभागिषु उगण्डितमम् पदम्,
 ‘मरुतः’-इति तत्रैव सप्तमि-ब्रह्मम् ।

अथ वक्षी ।

द्वयोः श्रुतकक्ष एव सुकक्षो वा ऋषिः ।

१ २ ३ १ २ १ २ ३ १ २
उप नो हरिभिः सुतं याहि मदानांपते ।

१ २ ३ १ २ ३ २
उप नो हरिभिः सुतम् ॥ ६ ॥ ३६

१ २ ४ ५ ४ ५ २ १ २ २ २ १
I उपनो२३हरिभिःसुतोवा । याहिमदा३नाम्य । ता-

तत् पुत्रत्वमुपचर्यते^(५), सा] “धयति” सोमं पिवति [पोषयति
वा स्व-पुत्रान् मरुतः] किमिच्छन्ती ? “अवस्युः”^(६) अन्नं कामय-
माना । कीदृशी ? “रथानां” मरुतां^(७) “वह्निः” पृषतीभि
र्वह्वाभिर्वोद्री संयोजयित्री सा “युक्ता” सर्व्वत्र सम्प्रता पूज्या-
भवति ॥ ५ ॥ ३५

हे “मदानां पते !” “माद्यन्त्यनेनेति मदः सोमः [‘मदोऽनुप-

३६ उत्तराश्विकस्य ८, १, १०, १ । १४

(५)—वैदिकाध्यायिकाषु हनान्मान्वाध्यामस्य अथयात्वात् कल्पनाबीजत्वाद्वा ।
तदुक्तम् तर्कपादान्तिके—‘असदुहतान्मान्वाध्यामम्’-इत्यादि श्वरस्वामिना भगवता
मीमांसाचार्य्यं विशेषेण तथान्वयैरपि ।

(६)—‘अवः’शब्देन कीर्तिरुच्यते तामिच्छति अवस्यति, अवस्यतेः उ-प्रत्ययः ; (१, २,-
१००) कीर्तिकाम इत्यर्थः—इति वि० ।

(७)—‘कीदृशानां पुनर्मरुताम् वोद्री ? उच्यते—‘रथानां’ रथस्वभावकानामित्यर्थः—

२३इ । ^{२ २ २} उपनो३ । ^{२ १ ५} चा३ओर३४वा । ^{७ ५} रार३४इभीः ।

^{२ १} सुताम् । ^{४ ५} और३ओवा । ^४ होपुइ । डा ॥ १२ ॥

१२, II उपनोचाओचा । राइभीः । ^{५ २ २ ४ ५ ४ ५} ह्यर३ताम् । ^{१ २ १} याहि-

^{२ २} मदा । ^{१२} नाम्पा२३ताइ । ^२ उपानो२३४चा । ^{२ २ २ ५} रारइभा

^{५ २ २} २३४औओवा । ^{२ १ २ १ १ १ १ १} सुतंरयिष्ठा२३४पुः ॥ ११ ॥ ३६

सर्गे?’-इति करणे अप् प्रत्ययः] सोमानां स्नामिन्! इन्द्र! “हरि-
भिः” [आ श्रतेन हरिभिरित्यादिषु बह्वनामश्रानां श्रुतेः अत्रापि
शतसहस्र-सङ्ख्याकैः] अश्वैः(१) सह “नः” अस्माकं यज्ञे “सुतम्”
अभिषुतम् सोमम् “उप याहि” तत्पानार्थं शीघ्रमागच्छ । पुनः
“उप नः”-इत्याद्युक्तिरादरार्था ॥ ६ ॥ ३६

I, II प्रजापतेः सुतं रयिष्ठीये सहोरयीष्ठीये वा ।

इति वि० । ‘रथो रंढतेर्गति-कर्मणः’-इति जै० ८, ७, १ । तथाच गन्तृत्वान्तिवर्षी
निष्पद्यते ।

(१)-इन्द्राद्याः हरि-सङ्ख्याकाः, तथाहि निषण्डुः—‘हरिः इन्द्रस्य(१, १५, १)’-इति ।

अथ सप्तमी ।

१ १२ १२ १ १ २ १ १ २ १ २
इष्टा होत्रा असृक्षतेन्द्रं वृधन्तो अध्वरे ।

151

१ २ १ १२ १२
अच्छावभृथमोजसा ॥ ७ ॥ ३७

५ २ ४ ५ १ २ २ ५ २ १ ०
I इष्टाहोत्राः । आसृक्षारक्षता । इन्द्रं वृधा । तो

२ ५ १ २ ४ ५ २ २ ४
रक्षारक्षराइ । आच्छावोभृ । यमोर्जापुसाइपुई ।

१ २ १ २
इ३ । उदधिर्निधीः ॥ १२ ॥ ३७

“अध्वरे” अस्मदीये यज्ञे “वृधन्तः” हविर्भिरिन्द्रं वर्धयन्तः
“इष्टाः” इष्टवन्तः यागं कृतवन्तः सप्तसङ्ख्याकाः “होत्राः”
होत्रकाः “अवभृथम्”^(१) सुत्याभिवसम् “अच्छ” अभि प्रति
“ओजसा” स्व-तेजसा सहिताः “इन्द्रम्” “असृक्षत” व्यसृजन्^(२) ।
यावदवभृथ-समाप्ति होत्रका यजन्तीति ॥ ७ ॥ ३७

I इष्टाहोत्रीयम् अप्सरसं वा अपांनिधिं वा ।

(१)—प्रधानाहुतिषु कृतास्तु अवभृथ-सञ्ज्ञं कर्म करिष्यते, तमित्यर्थः ।

(२)—‘अपिः’ आलोचयाम् कृत्विकञ्चाह—‘इष्टाः’ प्रियाः ‘होत्राः’ ज्ञयन्त इति होत्राः
आहुतय इत्यर्थः, ताः ‘अमृचृप्त’ विजत दत्तइत्यर्थः—इति वि० ।

अवाहसी ।

वत्सः काणूक्तृषिः ।

१ २७ १ १८ २८ १ १ १ १ २ १ १ २
अहमिद्धि पितुस्परि मे धामृतस्य जग्रह ।

१ १८ २८
अहस्य्य इवाजनि ॥ ८ ॥ ३८

४ ४ २८ १८
I अहमिद्धा ५ इ पितुष्पराइ । मे धामृतस्य जग्रहा ।
१ १ २ ० १ १ १ १
अहस्य्यः । इवार ३४ । चाहोइ । जनि । होइ ।
१ १ १ १ १ १ १ १ १ १
होइ । औहो औहो वार ३४ पूचाउ । वा ॥ १३ ॥ ३८

“पितुः” (१) पालकस्य “ऋतस्य” सत्यस्यापि तस्येन्द्रस्य “मे-
धाम्” अनुग्रहात्मिकां बुद्धिम् “अहम् इत्” (२) अहमेव “परिज-
ग्रह” परिगृहीतवानस्मि नान्यः “हि” (३) यस्मात् एवं तस्मात्
“अह” “सूर्यः इव अजनि” सूर्यो यथा प्रकाशमानः सन् प्रादु-
र्भवति तथा अहमजनिषम् प्रादुरभूवम् ॥ ८ ॥ ३८

३८ उत्तराच्चिकस्य ७, १, ५, १ । १५

I प्रजापतेः निधनकामम् सिन्धुषाम वा ।

(१)—‘पितुः’, कणूक्तृषिः सकाशात्-इति वि० ।

(२), (३)—‘इत् हि इवापि पाद पूरणौ’-इति वि० ।

चव नवमी ।

शुनःशेषऋषिः ।

^{१११} ^{११ ११} ^{१११}
I रेवतीर्नः सधमादइन्द्रे सन्तु तुविवाजाः ।

153

^{११ ११ १११}
क्षुमन्तोयाभिर्मदेम ॥ ८ ॥ ३८

^{४२ २} ^१ ^१ ^५ ^१ ^१
रेवतीर्नः । सधमादइन्द्राद् । इन्द्राद्इसार-
^५ ^{११} ^१ ^१ ^१ ^१
३४तू । तुविवारजाः । क्षुरमा । तोर्या । भिर्मा-
^५ ^४ ^५
२३४वा । दा५इमोद्वाइ ॥ १४ ॥ ३८

“क्षुमन्तः”(१) अन्नवन्तः वयं “याभिः” गोभिः “मदेम” हृष्येम
“इन्द्रे” “सधमादे” अस्माभिः सह हर्षयुक्ते सति “नः” अस्माकं
ता गावः “रेवतीः”(१) क्षीराज्यादि-धनवत्यः “तुविवाजाः”
प्रभूतबलाश्च(१) ‘सन्तु’ ॥ ८ ॥ ३८

३८ उत्तराश्विनस्य ४, १, २४, १ । १६

I रेवत्यः वाजदावर्षी वा ।

(१)—चुरिति चञ्च-नामसु द्वादशम् नि० १, ७ । विवरणकारसु ‘चु’ शब्दे (च० प०)
इत्यस्योदं रूपम् ; शब्दवन्तः, कीर्तिवन्तः—इत्याह ।

(१)—‘रथेर्भतौ वज्रस्य’ ; (१, १, १४)—इति वचनादिह रे-भावः । ‘सुपां सु क्षुम्
(०, १, १८)’ इति असः सु ।

(१)—‘तुवि-शब्दो वज्र-वाची (नि० १, १, १); वाज-शब्द इह वज्र-वाची (नि० १, ८, १) ।

४५क,

त्रारा^१२३। थियो^१र्ही^४पुइता^१ई^४पू^१६। गावो^{१२५२ १ २ ११}अश्वा^{१२३}-

११

४५: ॥ १५ ॥ ४०

॥ इति प्रथम-दशति ॥

क्षितीनां मनुष्याणां सम्बन्धीनि हवींषि इन्द्रार्धं कृतानि
“चेततुः” जानीतः ॥ १० ॥ ४०

इति सायणाचार्य-विरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोवाक्याने
द्वितीयाध्यायस्य चतुर्थः खण्डः ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमे खण्डे—

संयं प्रथमा ।

श्रुतकाचकृषिः ।

१ ४ १ २ १ १ २ १ २ २ १ २ २ २

पान्तमावोअन्धसइन्द्रमभिप्रगायत ।

१ १ २ १ १ २ १ २ १ २ १ २

विश्वासाहृशतक्रतुंमृष्टिष्ठश्चर्षणोनाम् ॥ १॥ ४१

हे ऋत्विजः ! “वः” यूयम् “अन्धसः” सोमलक्षणम् । अन्नम्

४१ उत्तरार्द्धिकस्य १, २, १, १ । १७

४२ ५ ४२ ५२ ४ ५ ४

२१ २

१ २

I पान्तमावोऽन्धसाः । इन्द्रामाभि । प्रगायाता

२ २ १ २ १ २ १ १ १ १
३ । चार्चार्च । विश्वासाहम् । शताक्रातुम् । चार्-२ १ २ २ २ १ १ १
चार्च । मर्चार्चष्टं चार्च । चार्चार्च । षण्णारम् । नारम्५२ २ २ ५
४ औक्षोवा । उरुर्उरुपा ॥ १६ ॥

“आ पान्तम्” आभिमुख्येन पिवन्तं [पा घाने (आ०प०) छान्दसः शपोलुक्, (१) । ‘सर्व्वे विधयश्छान्दसि विकल्पान्ते’-इति ‘न लोकाव्यय’ (२, ३, ६८ पा०)-इति षष्ठी-प्रतिषेधाभावः । ततोऽन्धस इत्यत्र ‘कर्त्तृकर्मणोः’ (२, ३, ६५ पा०) इति षष्ठी] सोम-माभिमुख्येन पिवन्तम् एतादृशम् “इन्द्रम्” “प्र गायात” प्रकर्षणाभिष्टुत । कौटुम्भम् ? “विश्वासाहम्” सर्व्वेषां शत्रूणा-मभिभवितारम् “सर्व्वेषां भूतजातानां वा” अतएव “शतक्रातुम्”- (१) बहुविध-प्रज्ञानं “बहुविध-कर्माणां वा” “वर्षणीनाम्” (१)

I अर्ध्वर्ध्व-वैतह्यम् ।

(१)—शब्दोक्ति मित्परकलाभावात् पिवादेऽभावात् ।

(२)—‘शतम्’-इति षड्नामसु दशमसु नि० २, १ । ‘क्रतुः’-इति प्रज्ञा-नामसु षड्-नामसु (नि० २, ८)-कर्म-नामसु च एकादशसु नि० २, १ ।

(३)—‘वर्षण्यो मनुष्याः’ (नि० २, २, ८) । षष्ठी-वङ्गवचनं चतुर्थी-वङ्गवचनार्थे, यजमान-मनुष्येभ्य इत्यर्थः-इति वि० ।

४२ ५ ४२ ५२ ४ ५ ४ २ १ २२
 II पान्तमावोऽन्धसः । इच्छा । इन्द्रमभाइ । प्रगा-

१ १२ १ २ २ १ २
 यता२ । इच्छा । विश्वासाद्गता२कृतूम् । इच्छा ।

१ २ १ २११
 म२द्वा२इष्टच्चा । इच्छा । षणा२इनाम् । इच्छा२३-

११
 ४५ ॥ १७ ॥

२ ४ २ ४ ५ १
 III पाऽपुन्तम् । आश्वी३अन्धसाः । आइन्द्राम-

० १ ५ १ ५ ५ २
 भाइ । प्रगा२या२३४ता । विश्वा२सा२३४हाम् । शा-

१ २ २ १ २ १२ १ २ १ ५ २
 इताक्रा३तूम् । म२द्दिष्टच्चर्ष । णाये३ । ना२मा२३४-

५२ २ २ १११११
 औद्दीवा । औ३कार२३४पुः ॥ १८ ॥ ४१

मनुष्याणाम् “म२द्दिष्टम्” धनस्य दाढतमं यदा यजमानानां
 यष्टव्यत्वेन पूजनीयमिन्द्रं प्र गायतेति समन्वयः ॥ १ ॥ ४१

II इहवहामदेव्यम् ।

III ओकोनिधनं वैतहव्यम् ।

४२ ५ ४२ ५२ ४ ५ ४

२१ २०

१ २

I पान्तमावोअन्धसाः । इन्द्रामाभि । प्रगायाता

३। चार्चाइ । विश्वासाहम् । शताक्रातुश्म् । चा-

३हाइ । म्हाइष्ठंचार । चार्चा । षणारइ । नार३

४औहोवा । उ३२३४पा ॥ १६ ॥

“आ पान्तम्” आभिमुख्येन पिवन्तं [पा पाने (भा०प०) छान्दसः शपोलुक्^(१) । ‘सर्व्वेविधयश्छान्दसि विकल्पान्ते’-इति ‘न लोकाव्यय’ (२, ३, ६८पा०)-इति षष्ठी-प्रतिषेधाभावः । ततोऽन्धसइत्यत्र ‘कर्त्तृकर्मणोः’ (२, ३, ६५पा०) इति षष्ठी] सोम-माभिमुख्येन पिवन्तम् एतादृशम् “इन्द्रम्” “प्र गायात” प्रकर्षणाभिष्टुत । कौटुशम् ? “विश्वासाहम्” सर्व्वेषां शत्रून्सामभिभवितारम् “सर्व्वेषां भूतजातानां वा” अतएव “शतक्रतुम्”-^(२) बहुविध-प्रज्ञानं “बहुविध-कर्माणं वा” “वर्ष्वशीनाम्”^(३)

I अर्ध्वर्ध्व-वैतह्वयम् ।

(१)—शपोलुकि शित्परकलाभावात् पिबादेशाभावः ।

(२)—‘शतम्’-इति षड्नामसु दशमस् नि० २, १ । ‘क्रतुः’-इति प्रज्ञा-नामसु षष्ठ-मसु (नि० २, ८)-कर्म-नामसु च एकदशम् नि० २, १ ।

(३)—‘वर्ष्वश्यो मनुष्याः’ (नि० २, २, ८) । षष्ठी-षड्वचनं चतुर्थी-षड्वचनार्थे, यजमान-मनुष्येभ्य इत्यर्थः-इति वि० ।

४२ ५ ४२ ५२ ४ ५ ४ २ १ २ २
II पान्तमावोअन्धसः । इच्छा । इन्द्रमभाइ । प्रगा-

१ १ १ २ २ १ १
यता२ । इच्छा । विश्वासाह्शता२कतूम् । इच्छा ।

१ २ १ १ १ १ १ १
म॒ह्वा२इष्टच्चा । इच्छा । षणा२इनाम् । इच्छा२३-

१ १
४५ ॥ १७ ॥

२ ४ २ ४ ५ १
III पाऽपून्तम् । आश्वो३अन्धसः । आइन्द्राम-

० १ ५ १ २ ५ १
भाइ । प्रगा२या२३४ता । विश्वा२सा२३४हाम् । शा-

१ २ २ १ २ १ २ १ २ १ २
इताक्रा३तूम् । म॒ह्दिष्टच्चर्ष । णाये३ । ना२मा२३४-

५२ २ २ १ १ १ १ १
चौहोवा । ओ३कार२३४पुः ॥ १८ ॥ ४१

मनुष्याणाम् “म॒ह्दिष्टम्” धनस्य दाढतमं यद्वा यजमानानां
यष्टव्यत्वेन पूजनीयमिन्द्रं प्र गायतेति समन्वयः ॥ १ ॥ ४१

II इहवहामदेव्यम् ।

III ओकोनिधनं वैतहव्यम् ।

अथ द्वितीया ।

वसिष्ठऋषिः ।

१ २ १ २ २ १ २ १ २

प्रवइन्द्रायमादनं ह्यर्थं श्वायगायत ।

१ २

२ १ २

सखायः सोमपावु ॥ २ ॥ ४२

१

२ २ २

५

२

१

I प्रवइन्द्रा २ । यमादा २ ३ ४ नाम् । प्रवा २ इन्द्रा ।

२

२

२

५

२ २

२

१

औश्चो । या २ ३ ४ मा । दा ३ नाम् । हरा २ चश्वा ।

२

२

२

५

२ २

१

औश्चो । या २ ३ ४ गा । या ३ ता । सखा २ याः सो ।

२

२

१

५

४

५

औश्चो ३ । मापो २ ३ ४ वा । आपूवो ६ द्वाइ ॥ १८ ॥

१

१

२ २

२

५

२ २

II प्रवा २ इन्द्रा । औश्चो । या २ ३ ४ मा । दा ३ नाम् ।

१

१

२

२

२

५

२ २

१

हरा २ चश्वा । औश्चो । या २ ३ ४ गा । या ३ ता । सखा-

४२ उत्तरार्चिकस्य १, २, २, १ । १८

I, II याज्ञेयि सामनी ।

^१रयाःसो । ^१^१औश्चोश् । ^१^५मापोरश्वा । ^४आपूवोद्-
^५द्याइ ॥ २० ॥

^१^१ III प्रवर्द्इया । ^१^१ईया । ^१^१इन्द्रोईया । ^१^१इया । या-
^५२३४मा । ^१^१दाश्नाम् । ^१^१हरईया । ^१^१ईया । आश्वो-
^१^१ईया । ^१^१ईया । ^१^१यारश्वागा । ^१^१याश्ता । ^१^१सखईया ।
^१^१ईया । ^१^१याःसोईया । ^१^१ईयाश् । ^१^१मापोरश्वा । आ-
^५पूवोद्द्याइ ॥ २१ ॥

^१^१ IV प्रवौचोवा । ^१^१इन्द्रौचोवा । ^१^१यारश्वामा । ^१^१दा-
^१नाम् । ^१^१हरौचोवा । ^१^१आश्वौचोवा । ^१^१यारश्वागा ।
^१^१याश्ता । ^१^१सखौचोवा । ^१^१याःसौचोवा । ^१^१मापोरश्वा ।
^५आपूवोद्द्याइ ॥ २२ ॥

^१^१ V प्रवोदाश्दा । ^१^१औश्चो । ^१^१इन्द्रोददा । ^१^१औश्चोः ।

III, IV गौरीविते । V शाक्त्यंशाम् ।

^१या^५२३४मा । ^१दा^२३नाम् । ^१हरि^१दा^१३दा । ^१औ^१३हो ।
^१आ^२श्वो^१ददा । ^१औ^१३हो । ^१या^५२३४गा । ^२या^१३ता । सखि
^१दा^१३दा । ^१औ^१३हो । ^१या^२:सो^१ददा । ^१औ^१३हो^१३ । मापो-
^५२३४वा । ^४आ^५पूवो^५ईहाइ ॥ २३ ॥

१, २, २४ VI प्र^४वः । ^४प्र^१वाः । ^१इ^१न्द्रा^१ये^१न्द्रा । ^१य^१मा^१दा^११ना^१२म् ।
^१हरा^१इ^१ह्य^१श्वा । ^१य^१गा^१या^११ता^१२े । ^१स^१खा^१या^१२३:सो^१३ । मा-
^५पो^४२३४वा । ^५आ^५पूवो^५ईहाइ ॥ २४ ॥ ४२

हे “सखायः !” “वः” यूयं “ह्यश्वाय” (१) हरि-नामकाश्वाय
 “सोमपात्रे” (१) सोमानां पात्रे “इन्द्राय” “मादनं” मदकरं
 स्तोत्रं “प्र गायत” प्र पठत ॥ २ ॥ ४२

VI गौरीवीतम् । सर्वाणि शाक्त्यसामानि, सर्वाणि वा
 गौरीवीतानि ।

(१)—‘इती हरितवर्षा आश्वौ यस्य सः, ह्यश्वाः, इति वि० । “इती इन्द्राय”-
 इति नै० १, १५, १ ।

(१)—‘आतो मनिन्कानिन्निपय’ (३, ९, ७४) ।

अथ द्वातीया ।

मेधातिथिः ऋषिः प्रियमेधश्च ।

१ १ २ १ १ २ १ २ १ २ १ २
वयमुत्वातदिदर्थाइन्द्रत्वायन्तःसखायः ।

157

१ २ १ १ २
कण्वाउक्थेभिर्जरन्ते ॥ ३ ॥ ४३

I वयंवायाम् । ऊरु३४त्वा । तादौदारु३४र्थाः ।
इन्द्रत्वायन्तः । सखा२३४याः । कण्वा३१२३४ः । उक्थे-
भिर्जरन्ते । ऐहियाईहा । चोपूइ । डा ॥ २५ ॥

II वयमू३त्वातदिदर्थाः । ऐहिया२इ । वयमुत्वातदि-
दर्थाइन्द्रत्वायन्तः सखा२३४याः । का२३४ण्वाः । उ ।
कथाइ । भिर्जो२३४वा । रन्ता३या२३४पु ॥ २६ ॥ ४३

हे “इन्द्र !” “त्वायन्तः” त्वामात्मनइच्छन्तः “सखायः”
समानस्थानाः(१) “वयम्” “तदिदर्थाः” यत् त्वद्विषयं स्तोत्रं

४३ उत्तरार्द्धिकस्य १,२,३,१ । १८

I, II काण्वे इमे ।

(१) -‘ब्राह्म-परा इत्यर्थः’-इति वि० ।

४६क

११ १ १२ १ १२
 परादष्टो२३भा । तुनोगिरो । अर्कमा२३र्चा । तुकारा-
 २ १
 २३वा३४३ः । ओ२३४५इ । डा ॥ २७ ॥

II इन्द्रायमदनेद्याउ । ओइस्व३ताम् । परिष्टो ।
 १ ० २ १ १ २ ०
 भा । तुनो२३द्याइ । गाइरा२ः । परिष्टोभा । तुनो२-
 २ १ १ १ ० ५२
 ३द्याइ । गाइरा२ः । अर्का२३म् । आ२र्चा२३४ओ-
 २ २ २ १ ११११
 चोवा । ए३ । तुका३रवा२३४५ः ॥ २८ ॥

III इन्द्रायमदनेसुतम् । इन्द्रायमोवा । दा३नाइइ-
 १ १ २२ १ २ २ १ १
 ३ताम् । परिष्टो । भा२३ । द्या३द्या३ । तुनो२गा२३-
 ५ १ २ १ १ १२ २
 ४इराः । आ२र्कमर्चा३ । द्या३द्या । तुकारा२३वा३४३ः ।
 १
 ओ२३४५इ । डा ॥ २८ ॥ ४४

परितः सोमं स्तुवन्तु । ततः “कारवः” स्तुतिकारिणः स्तोता-

I, II गौरीवीते इमे ।

III इदं श्रौतकचम् ।

१ २ २ १ १ २ १
 चो२इमास्या । द्रवापाइवा२ । आइहीमस्याद्रवा३१उवा
 ३
 २३ । पो२३४वा ॥ ३१ ॥

४ ३ ४ ३ ५ १ २ ५ ४ ५ ४
 III अयन्तइन्द्रसोऽमः । ना२३४इ । पूतोअधिवर्हि-

५ १ २ २ २ १ २ २ १ २ १ २
 षी । निपूतोअधिवर्हि२३इषी । ऐहोइमा२३स्या । द्रवा
 ३ ५
 पा२३४पुइवा६पुई । ई२३४द्वा ॥ ३२ ॥ ४५

वेद्यामास्तीर्णे दर्भे^(१) “निपूतः” नितरां दशापवित्रेण शोधितः
 अभिषवादि-संस्कारैः संस्कृतः इत्यर्थः “इम्” इदानीम्^(२)
 “अस्य”^(३) इमं सोमं प्रति “एहि” आगच्छ, आगत्य च यत्र
 रसात्मकः सोमो ह्यते तं देशं प्रति “द्रव”^(४) शीघ्रं गच्छ, तदन-
 न्तरं तं सोमं “पिव” ॥ ५ ॥ ४५

III इहवह्वोदासम् ।

(१)—‘अधिवर्हिषि वर्हिषः उपरि’-इति वि० ।

(२)—‘इम्’-इति पद-पूरणः-इति वि० । निरुक्तकारोऽप्याह—‘पद-पूरणात्
 मिताचरेष्वनर्थकाः कमीमिदिति’ १, २, १४ ।

(३)—‘अस्य सोमस्य षडो-निर्देशात् सङ्गम्’-इति वि० ।

(४)—‘एहि, द्रव’-इति द्वावपि गत्यर्थौ, अभ्यासे च भूयांसोर्ध्याः प्रतीयन्ते-
 इति वि० ।

II ^{५ २ २}सुदुचाचाउ । ^{२१}पछत्नुमू^१रताया^{१ २ २}रइ । सुदुघाम् ।

^१इवगो^{१ २ २}रे । ^{२ २ २ २ २ २}दुचे । ऐ^२चोयै^१चो^११ । जु^१चो^१२ । ऊवा^१रइ ।

^१मासो^१र । द्यविद्यवि । ^{२ २ २ २ २ २}ऐचोयै^१चो^११ ॥ ३४ ॥

III ^{२ २}सुरुपछत्नु^१मूतार^५३४याइ । ओइ^१सुरुपछत्नु^२मू^१ता-

^१यारइ । ओइ^२सुदुघामिवागो^११दुचा^{१ २}रइ । जु^१मसा^{१ २}रइ ।

^{२ २ २}द्यविद्यार^५३४वी । ऐ^{४ ५}चो । जु^१मसा^१सो^१र । द्यविद्या ।

^{४ ५ २}वोवो^{४ ५ २}र३ । आ^५ओ^२चोइ । आ^५ओ^२चोइ^२वा । ए३ । द्यवी^२र-

^{१ १ १ १ १}ई^१र३४^१पु ॥ ३५ ॥

IV ^{४ ५ २ ४}सुरुपकृ । ^१त्नुमू^१रतयाइ । सुदुघामो^{२ १ २ २}३ । वागो^{१ २}-

नामसु द्यविद्यवीति द्वादशाहर्नामानोति पठितम्^(१) ॥ ६ ॥ ४६

II, वीङ्गम् । III, IV ऐणवे वैणवे वा ओदले ।

(१)—अहर्नामानि द्वादश—इति यन्नैवङ्ग-परिगणनं, 'वक्तोः'-इत्यादिषु द्वादशसु नामसु तदनुगतं 'द्यविद्यवि'-इति निघण्टौ पठितम् इत्यर्थः । तथा च नैवङ्गम्,—“अहर्नामान्युत्तराणि द्वादश, अहः कस्मात् ? उपाहरम्यस्मिन् कर्माणि”—इत्यादि १, २, १८ ।

अथ सप्तमी ।

त्रिशोकऋषिः* ।

१ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १
 अभित्वावृषभासुतेसुतं हजामिपोतये ।

१ १ १ १ १ १
 तम्पाव्यश्रुद्धोमदम् ॥ ७ ॥ ४७

१ ५ ४ ५ २ ४ १ १ १ १ २
 दूर३४द्वाइ । सुदुघामा । वागोरदुद्वाइ । जुह्वमार३-
 २ १ ४ १ ५
 सी३ । द्या३३वी३ । द्या३४पूवौईद्वाइ ॥ ३६ ॥* ४६

हे “वृषभ !” (१) कामानां वर्धितरिन्द्र ! “त्वा” त्वाम् (१)

* ‘तृशोक’-इति वि०-पाठः ।

४७ उत्तरार्चिकस्य १, २, ७, १ । २३

“बसोः१ घूः२ भाहुः३ वासरम् ४ खसरानि ५ ६ वर्मः७ घृणिः८ दिनम् दिवि१० दिवे-
 दिवे११ द्यविद्यवि१२”-इति नि० १, ८ ।

(१) - ऋषि वृषभा इति ‘सुपां सु लुगिति (७, १, ७८) चाले रूपम् ।

(२) - ‘द्वितीयैकवचनमिदं चतुर्थैकवचनस्यार्थे द्रष्टव्यम्’-इति वि० । तथाच
 “चतुर्थ्यर्थे वज्रलब्धं हन्सि (२, १, ६१)”-इति चि श्ररयम् ।

* इति ग्रामे गेय-गाने चतुर्थः प्रपाठकः ॥४॥

५ ४ ५ ८ ८ ४ १ २ २ १

I ओम् । अभित्वावृषभासुताद् । सुतञ्छजा । मिपाइ-

१ १ १
ता१या२इ । तम्पावा१याऽ२ । अ्रुचा३१उवाये३ । मार-

५
३४दाम ॥ १ ॥

५ ८ ८ ८ ८ २२ १ २
II अभित्वावृषभासुते अभ्याच्चाउ । त्वावृषभा१सू-

१ २ २ १ २ २ २ १
ता२इ । सुतञ्छजा । मिपाइता१या२इ । तम्पा३हो-

२ २ १ १ १ २ १
इ । विया३हो । अ्रुहोमा२३दा३४३म् । ओ२३४५इ ।

डा ॥ २ ॥

५ ४ ५ ८ ४ ५ ४ ५ २ २ १

III अभित्वावृषभासुते । सुतञ्छजोवा । मिपोता-

१ २ २ १ २ १ २
या२इ । सुतञ्छजामि । पोता२३याइ । चार३म्पा३ ।

१ १ ५ ८ २ २ १ २ १ १ १ १
वार१या२३४औहोवा । अ्रुहोमदार३४५म् ॥ ३ ॥ ४७

“सुते” सोमेऽभिषुते सति तं “सुतम्” अभिषुतं से.मं “पीतये”(१)

I, II, III आर्षभानि त्रीणि सैन्धुक्षितानि वा बाभ्राणानि वा ।

(२)—“स्त्राग्रापाप ओमावे (३, २, ८५)”-इति त्रिनि रूपम् ।

अथ अष्टमी ।

कुसीदऋषिः * ।

१ २ २ १ २ २ २ १ १ २ २
 यइन्द्रचमसेष्वासोमश्चमूषुतेसुतः ।

१ २ २ २ १ २
 पिबेदस्यत्वमोशिषे ॥ ४ ॥ ४८

२ २ १ ४ ५ ४ २ २ ५ १ २ १ २ २ २
 I याज्ञोन्द्रा२३ । चमसेषुवाइया । सोमश्चमूषुतेसु-
 १ २ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १
 तः । सोमश्चमू । पुताइस्व२३ताः । पाइवे३द्वाइ । आ-
 २ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १
 स्या२द्वाइ । त्वमोशा२३इषा३४इ । ओ२३४इ । डा ॥

॥ ४ ॥

५ २ ५ २ १ २ २ २ २ २ २
 II यइन्द्रचामाईसेषुवा । सोमश्चमूषुता१इस्व३ताः । सो

पूजाय “अभिसृजामि”(१) “ढम्य”(५) ढप्यं “मदं” मदकरं सोमं
 “अग्नृहि”(५) विशेषेण प्राप्नुहि ॥ ७ ॥ ४७

* ‘कुसीदी’-इति वि० ।

I, II कौत्से, पाञ्चवाजे वा दाशवाजे वा ।

(१)—‘आभिमुञ्च्येन ददामीत्यर्थः’-इति वि० ।

(४)—ऋषि मृग्या इति ‘द्वाषः’ (१, २, १२५)-इति दीर्घः ।

(५)—ऋषि अग्नृही इति दीर्घश्चान्दसः ।

अथ नवमी ।

शुनःशेष ऋषिः ।

^{१२} ^{११२} ^{११२}
योगेयोगेतवस्तरंवाजेवाजेद्वामहे ।

162

^{१२} ^{११२} ^{११२}
सखायइन्द्रमूतये ॥ ८ ॥ ४८

^{११} ^१ ^१ ^२ ^१ ^२
मश्चमू३ । पू३ताइ३ताः । आऽ२इ । पिबेदस्यो२३-

^४ ^{१२} ^४
४हाइ । त्वमाइ३शापू३षाइ३पू३इ ॥ ५ ॥ ४८

हे “इन्द्र !” “ते” त्वदर्थं “सुतः” अभिषुतो यः “सोमः”
“चमसेषु”^(१) एतन्नामकेषु पात्रेषु तथा “चमूषु” [चमन्ति^(२)
भक्षयन्त्यचेति] चम्बोयहाः तेषु च “आ” सर्व्वतः अस्ति ।
“अस्य”^(३) तमेतं सोमं “त्वम्” “पिब इत्” [इदवधारणे] पिबैव ।
कथं मम सोम-पान-योग्यता ? तच्चाह—हे इन्द्र ! त्वम् “ईशिषे”
तस्य त्वमीश्वरो भवसि खलु ; यत एव ततः पिबेति समन्वयः
[ईश ईश्वर्य्ये (अ० आ०) लटि “ईशः से (७, २, ७७)” -इति इडा-
गमः ॥ ८ ॥ ४८

“योगे योगे” प्रवेशे प्रवेशे तत्तत्कर्म्मोपक्रमे^(१) “वाजे वाजे”

४८ उत्तराश्विं कस्य १, २, ११, १ । २४

(१)—‘वज्रवचनं, वज्रवचनपेचम् ; वज्रम्, यज्ञेषु, अधिपवत्-फलकेषु’-इति वि० ।

(२)—‘चम्, चम्, जम्, चदने आ० प० ।

(३)—‘अस्य सोमस्य, वही-मिर्हेयात् एकदेशमिति वाक्यशेषः’-इति वि० ।

(१)—‘योगः निबोधः व्यापारः कर्म द्रव्यधादि, तस्मिन् सर्व्वस्मिन्’-इति वि० ।

४२५२२२ ४ ५ ४ १२२२२२ २ २
 योगेयोगेतवस्तराम् । वाजेवाजेह्वामहे । स-
 १२ २ २ १ ५ ४ ५
 खाया२३ई३ । द्रमू२३४वा । तापूयो६३इ ॥ ६ ॥

४२५२२२ ५ १२२२ २२२ १२२
 II योगेयोगेतवस्ता६राम् । वाजे२वाजे२ह्वामहे३ ।
 १ २ २ १ १ १ १ १ १
 होवा३इ३ । साखा२याई२३ । होवा३इ३ । द्रमू२३ ।
 १ २ ५२२ २ ५
 तारया२३४औहोवा । ऊ२३४पा ॥ ७ ॥

५२२२२२२२ ४ ५ १२२२२२
 III योगेयोगेतवाहाउस्तराम् । वाजेवाजे । ह्वा-
 १ १ ५ १ २२ १
 रेमा३इ३ । ऊवाइ । औ३हो२३४वा । साखायई ।
 १ २ ५ २२२ १
 द्रमू२तायाइ । हुवाइ । औ३हो२३४वा । सखायया ।
 १ १ १ १ १ ५
 ह्वारेइ । औ३हो२३४पूर्वा६पू६ । द्रमू३तये२३४५ ॥ ८ ॥ ४८
 कर्म-विघातिनि तस्मिन् तस्मिन् सङ्ग्रामे(१) “तवस्तरम्” अति-

I, II, III सीमेधानि, पूर्वतिथानि वा पौर्वातिथानि वा ।

(१)—अग्ने अग्ने हविर्हवसे उपकल्पिते-इति वि० । ‘वाजे’-इति निघण्टौ सङ्ग्राम-
 नामसु चत्वारिंशत्तमं पदम् (२.१७) । ‘वाज’-इति निघण्टौ अन्न-नामसु द्वितीयं
 पदम् (२.७) ।

अथ दशमी ।

मधुच्छन्दा ऋषिः ।

१७ १ १ २ १ १ १ १ २ २
 आत्वेतानिषीदतेन्द्रमभिप्रगायत ।

१ २ १ १ २
 सखायः स्तोमवाहसः ॥ १० ॥ ५०

114

॥ इति द्वितीय-दशति ॥

१२ १ २ २ ५ ५ १ १
 I आतू३४ । एतानि । षीदाईता । इन्द्रमभाइ ।

१२ १ २ १ १ १ १ १
 प्रगायता । साखायः स्तोम । वा । औ३४ो । ववा२४ा

शयेन बलिनम्^(१) “इन्द्रम्” “जतये” रक्षार्थं “सखायः^(४) सखि-
 वत् प्रिया वयं “हवामहे” आह्वयामः ॥ ८ ॥ ४८

[तु शब्दः क्षिप्रार्थो निपातः] ‘आ तु आ इत’^(१) [-इति

५० उत्तराश्विंकस्य १, २, १०, १ । २५

I दैवातिथं मैधातिथं वा ।

(१)—‘तवः’-इति निघण्टौ बल-नामसु पञ्चमं पदम् (२.८) ।

(४)—‘हे ‘सखायः’ ऋत्विजः !’-इति वि० ।

(१)—इता-इति ऋषि निपात-सखकोदीर्घः (६, १, १२१) ।

२३४साः । ह्याइ । साखायःस्तोम । वा । औश्चो ।
 ऊम्मा२३ । चा३४५सोइचाइ ॥ ८ ॥ ५०

हाभ्यामाहुभ्यां मन्त्रे तु इत-शब्दोऽभ्यसनीयः] (१) हे “सखायः”
 ऋत्विजः ! क्षिप्रमस्मिन् कर्मणि आगच्छतागच्छत [आदरायोऽ-
 भ्यासः] आगत्य च “निषीदत” उपविशत “इन्द्रम्” “अभिप्र-
 गायत” सर्वतः प्रकर्षेण स्तत । कीदृशाः सखायः ? “स्तोमवा-
 हसः” त्रितृत्-पञ्चदशादि-स्तोमान् (१) अस्मिन् कर्मणि वहन्ति
 प्रापयन्ति ॥ १० ॥ ५०

इति सायणाचार्य-विरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे शब्दोच्चारणान्ते
 द्वितीयाध्यायस्य पञ्चमः अक्षः ॥ ५ ॥

(१)—उपसर्गादुरोधत् क्रियायाच्चावर्तनमित्यर्थः। विवरणे तु एक आचर्यः स्तौतः।

(२)—त्रिधा वर्तते इति विदुः । एवं पञ्चदशादयश्च स्तोमाः । ते च “तिसृभ्यो
 द्विहरोति स-प्रथमया, तिसृभ्यो द्विहरोति स-मध्यमया, तिसृभ्यो द्विहरोति स उत्तम-
 योद्यतो विदुः”-इत्यादि ताण्ड्याद्यनुशासनादभिगमन्याः । ताण्डे द्वि
 षाद्वितीयाध्यायारभततोऽध्यायान्तं समस्तमेतदुदितेभ्यश्च नियुक्तं श्रुतम् । तत्र च
 विदुः पञ्चदशः१ सप्तदशः१ एकविंशः४ त्रिंशद्विंशः५ चत्वारिंशः१—इति पृष्ठपदस्य
 षट् स्तोमाः क्रमेण विहिताः । अनन्तरं शब्दोमानां चतुर्विंशः१ चत्वारिंशः१ षट्-
 चत्वारिंशः१—इति चतुस्तोमाः व्यवस्थिताः । इत्थं सङ्ख्येयानया नवस्तोमाः, तथाचाद्य
 षादिपदान् सप्तदशादेर्गणः ।

अथ षष्ठे खण्डे—

सेयं प्रथमा ।

विश्वामित्र ऋषिः ।

१ १ २ १ २ १ १ १
इदं चान्वोजसामुत्तराधानाम्पते ।

१ १ १ १
पिवात्वाऽस्यगिर्वणः ॥ १ ॥ ५१

I इदा६म । चियाऽनूओ१जासा२ । खत२राधा ।

१ १ १ २ ० १ २ १ २
नाम्या१ता २इ । पिवातुवस्यागिर्वाणा२३४ः । पिवा३४तुवा३ ।

१ १ ४ २ २ १ ५
स्यारगा२३४ओ३वा । वा२३४णाः ॥ १० ॥

हे “राधानां” धनानां (१) “पते” ! “गिर्वणः” (१) गौर्भिः
स्तुतिभिर्वननीय ! इन्द्र ! “ओजसा” बलेनोपहितस्त्वं “इदम्” (१)

५१ उत्तराञ्चिकस्य १, २, ८, १ । २६

I आङ्गिरसं माधकुन्दसं वा ।

(१)—‘राधः’-इति निधयौ धन-मानसु अष्टादशं पदम् (२, १०) ।

(२)—‘गिर्वणम्’-इति सामः शब्दः । “गिर्वणा देवा भवन्ति गौर्भिरेनं यमयन्ति ।
‘अहं’ गिर्वणे दृष्टम्-इत्यपि निमग्नो भवति”-इति नैरुक्तम्. १, १, ११ ।

(३)—‘अपुंसकलिङ्गं अत्ययेन’-इति वि० । तथाच इदम् इममित्यर्थः । सायण-मते
तथं ‘सुपां सुलुमित्यादिना तृतीयाया लुकि रूपम् ।

II इदं^५ हिया^५ ४ औ^५ चो^५ । नू^५ ३ औ^५ जा^५ २ ३ ४ सा^५ । सुत^५ १-
 राधा^{१ २} । ना^१ ३ २ म्^१ । पा^१ २ ३ ४ ता^१ इ^१ । पि^{१ २} बा^१ तु^१ व^१ स्या^१ २ ३ । ग^१ ।
 वा^५ द्वा^१ इ^१ । वा^५ २ ३ ४ णा^५ । ए^५ हिया^५ ६ द्वा^५ । चो^५ ५ इ^५ ।
 डा ॥ ११ ॥

III इदं^५ च्छानू^५ ६ औ^५ जसा^५ । सुत^५ १-^{१ २} राधा^१ । नाम्पा^१ तौ^{१ २} ।
 चो^१ वा^१ ३ द्वा^१ इ^१ । पि^१ बा^१ तु^१ व^१ । स्य^{१ २} गा^१ इ^१ र्वा^१ णौ^{१ २} । चो^१ वा^१ ३ द्वा^१ इ^१ ।
 पि^१ बा^१ तु^१ वौ^१ । चो^१ वा^१ ३ द्वा^१ । स्य^{१ २} गा^१ ये^१ ३ । वा^१ २ ना^१ २ ३ ४ औ^५-
 चो^१ वा^१ । घृ^१ त^१ श्व^१ ता^१ २ ३ ४ ५ ॥ १२ ॥ ५१

अनु' अनेनानुक्रमेणेत्यर्थः "ओजसा" बलेन यावभिः^(४) "सुतम्"
 अभिष्टुतं "अस्य"^(५) इमं सोमं "तु" क्षिप्रं "पिब"^(६) हि"^(७)
 ॥ १ ॥ ५१

II आङ्गिरसं क्रौञ्चं वा ।

III आङ्गिरसं घृतशुन्निधनम् प्राजापत्यं माधुच्छन्दसं वा ।

(४)—पाचविशेषैरित्यर्थः । इह निरुक्तम् "यावाणो हनेर्वा मृक्छातेर्वा मृक्छा-
 तेर्वा" इत्यादि तदच मृक्छातेरवोपयोगः ।

(५)—'अस्य षष्ठो-निर्द्देशात् एकदेशमित्यर्थः'-इति वि० ।

(६)—क्ष्वि पिबा इति द्वाच इति दोषः ।

(७)—'हि' अनु द्वावपि पादपूरणे ।

अथ द्वितीया ।

मधुच्छन्दा ऋषिः ।

२१२ २२ २१२ २१३ २१२
महाद्बन्द्रः पुरश्चनो* महित्वमस्तुवज्रिणे ।

१८ २८ ३१८ २८
द्यौर्नप्रथिनाश्वः ॥ २ ॥ ५२

I म॒हा॒ङ्ग॒द्राः । पु॒र॒श्च॒नो । मा॒श्चो॒रे॒त्वा॒मा॒रे ।

स्तुव । जि० १ । द्यौर्नाम० १ । धिनाशाश्वाश्वाः १ ।

१
ओर३४५६ । डा ॥ १३ ॥

II मा॒द्या॒द्याइन्द्राः । पू॒त्रा॒द्याइ॒नो । म॒द्या॒इत्वा॒

३४मा । स्तुवौश्चौ३ । च्वापूजिणाइ । द्यौर्नप्र ।

अयम् “इन्द्रः” “महान्” शरीरेण प्रौढः “परस्व” गुणैरु-

* “पुरश्चनो”-इति पाठः क० ख० ए० क०-प० ख०-प०
इति षट्सु, विवरणसम्मतश्च । “परश्च नु”-इति भाष्य-सम्मतः
पाठः, नान्यत्र कचिदपि ।

४ दक्.

^{१ १ ०} ^५ ^{१ १ ५} ^१ ^५
 यिनाश्वारः । द्यौर्नारः४४ प्रा । यिनौश्चौश्च । एवोवा ।

^५ ^५
 शाप्रवोद्वाइ ॥ १४ ॥

^{५ १} ^५ ^{१ १} ^१
 III मद्वाइन्द्राप्र पुरश्चनाः । माहित्वाश्चश्चमा ।

^{१ १ १ १} ^१ ^१ ^{१ १ १ १}
 सुवच्चाश्चश्चश्चश्चश्च । द्यौर्नारः४४ प्रा । यिनाश्वार-

^१
 ३२३४४ः । ओरः४४५इ । डा ॥ १५ ॥ ५२

Chalākḥ:
 ३४०

तृकष्टः, किञ्च “वच्चिणे” वच्चयुक्ताय “महित्व” पूर्वोक्तं विविधमा-
 धिक्चम् सर्वदा “अस्तु” [स्वभाव-सिद्धस्यापि भक्त्या प्रार्थन-
 मेतत्,] किञ्च “द्यौर्न” द्युलोकइव “श्वः” बलम्^(१) इन्द्रस्य
 सेनारूपं “प्रधिना” पृथुत्वेन पुथ्यताम्--इति शेषः^(२) [यथा द्यु-
 लोकः प्रभूतः एवमस्य सेना प्रभूतास्तु] । “नु”-शब्दो यद्यपि

I, II, III वाम्नाणि, प्रैयमेधानि वा वैयस्थानि वा आश्वानि
 वा उक्तादमनानि वा ।

(१)—‘श्वः’-इति निघण्टौ वक्तव्यमस्तु चतुर्थम् १, ० ।

(२)—‘अहित्वयुपपत्ते’-इति वि० ।

अथ हतोया ।

कुसीदो काश्व ऋषिः ।

१२ २२ २ १ १ २ १ २ १२ १२
 आतूनइन्द्रक्षुमन्तश्चित्रं ग्रामसङ्गृभाय ।

117

२ १२ १२
 मद्याहस्तीदक्षिणेन ॥ ३ ॥ ५३

चित्र-नामसु^(१) तु-मस्त्रित्यादिषु पठितः^(५) तथापि तदर्थत्वास-
 भवात् समुच्चयार्थोऽत्र गृहीतः^(५) ॥ न शब्दो लोके प्रतिषेधार्थं
 एव, स्वाध्याये तु प्रतिषेधार्थं उपमार्थश्चेति द्विविधः ; यत्र पदे
 नास्वीयते, तस्मात् पूर्वं प्रयुज्यमानः प्रतिषेधार्थः, उपरिष्ठात्-
 प्रयुज्यमान उपमार्थः ; तथाच यास्क उदाहरति—“उभयमन्वध्यायं
 नेन्द्रं देवममंसतेति प्रतिषेधार्थीयः पुरस्तादुपचारस्तस्य यत्
 प्रतिषेधति, दुर्मदासो न सुरायामित्युपमार्थीय उपरिष्ठादुप-
 चारस्तस्य येनोपमिमीते^(१,१,१) इति । अत्रोपमा-वाचिनो
 यु-शब्दस्योपरि-प्रयुक्तत्वादुपमार्थः स्वीकृतः ॥ २ ॥ ५२

५३ उत्तराश्विकस्य १, २, ६, १ । २७

(१)—“चित्र-नामान्युत्तरादि षड्विधतः । चित्रं कस्मात् ? सङ्क्षिप्तोविकर्षः”—इति
 नैवतम् १, २, १० ।

(५)—निषेधोर्द्वितीयाध्यायीय-अतु ईश्वरपादनकारम् ।

(५)—आश्वर्यमेतत् ? क्वापि मन्त्रे ‘तु’-इति । विवरणकृता तु यथाशुतस्य ‘नः’
 इत्यस्य विवरणं पादपूरकार्यइत्युक्तम् । पद-ग्रन्थे अस्तु नः, सच इत्येवं वेदः नूयते,
 तथाच नः सचित्तम् अस्तु इत्येतादृशेऽर्थे कोऽपि वादः इत्यपि न गम्यते !! ।

III आतूनइ । द्रक्षुमाइन्ताम् । चित्रं ग्राभं सङ्गृभा ३ V ।

या । चित्रं ग्राभं सम् । गृ । औश्चोइ । भार३४या । ऐच्चोइ ।

मद्वाहस्तोदक्षार३चोइ । औचो । वाचो३४वा । णा५इनो
इच्चाइ ॥ १८ ॥

IV आतूनइन्द्रक्षुमाइन्ताम् । चित्रं ग्राभं सङ्गृभाया ।

चित्रं ग्राभं सम् । गृ३४ । ई३४च्चा । भार३४या ।

ऐच्चोइ । मद्वाहस्तोदक्षार३चोइ । औचो । वाचो३-
४वा । णा५इनोइच्चाइ ॥ १८ ॥ ५३

त्यर्थः “चित्रं” चायनीयं “ग्राभं” (१) ग्राहकं [ग्रहणाहं वा]
धनं “दक्षिणेन” हस्तेन “आ सङ्गृभाय” (४) आभिमुख्येन
सङ्गृहाण ॥ ३ ॥ ५३

III, IV आपालवैणवे, वैणवे वा आपाले वा आकूपारे वा
पारववे वा ।

(१)—इषहोरिति भज्जरूपम् । अभिषवादिभिः संस्कारैः संस्कृतमित्यर्थः ।

(४)—“छन्दसि ब्रायजपि (१, ४, ८४)” इति ब्रायज् । इषहोरिति भलम् ।

अथ चतुर्थी ।

प्रियमेध ऋषिः ।

१ १२ १२ १ १ १ १ १ १ १
अभिप्रगोपतिङ्गिरेन्द्रमर्चयथाविदे ।

१ १ १ १ १ १
हनु०सत्यस्यसत्यतिम् ॥ ४ ॥ ५४

४ ५ ४ ५ २ २ १ २ ० १ १
I अभो अभो । प्रगो३पातिङ्गिरा२ । इन्द्रमर्चयाथा

१ २ २ १ १ ५ १ १
१विदा१इ । हनु३०हाइ । सात्या२३४हा । स्या२सा

५ २ २ १ १ १ १ १ १
२३४औद्योवा । पती३मे२३४५ ॥ २० ॥

४ ५ ४ ५ १ १ १ १ १
II अभो अभो । प्रगो । पतिङ्गिरा । इन्द्राम् ।

“गोपति” गवां(१) स्वामिनम् “इन्द्रम्” “अभि अर्च(१)”

५४ उत्तरार्द्धिकस्य ७, १, १, १ । २८

I, II धुरोः सामनी ।

(१)—‘गोशब्देनाव सोमउच्यते’-इति वि० ।

(२)—‘मध्याम-पुर्ववै कवचममिदमुत्तमपुर्ववै कवचमस्य स्थाने द्रष्टव्यम्, लोद लङ्घ्ये ।

‘अभ्यर्च’ आभिमुख्येन शौमीत्यर्थः—इति वि० ।

^{१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००}
 अर्चायार३४था । ऊं३ऊ३म् । आ२३४इविदाइ । छनु७

^{१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००}
 सत्यस्यसा । ऊं३ऊ३म् । ओ२३४वा । पापु । तोई-

^{१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००}
 द्वाइ ॥ ३१ ॥

^{१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००}
 III अभि । प्रगो३ । पतिं गिरा । इन्द्रमर्चयथावि-
^{१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००}
 दार३ई । छनु७सत्या३१२३ । स्यसापुत्पतायिम । छनु७

^{१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००}
 सत्या३१२३ । स्य सावा । पापु । तोईद्वाइ ॥ २२ ॥ ५४

“गिरा” स्तुत्या प्रकर्षेण पूजय “यथा विदे”^(१) स यथा स्वात्मानं
 स्तुत-प्रक्षरं जानाति [यथा वा यागं प्रति गन्तव्यमिति जाना-
 ति] तथाऽर्चेति । कीदृशमिन्द्रम् ? “सत्यस्य” यज्ञस्य “सूनुम्”
 पुत्रं^(४) [तत्रानुरक्तत्वात् सूनुरित्युपचर्यते] “सत्यति” सतां यज-
 मानानां पालकम् ॥ ४ ॥ ५४

III महागौरीवितम् गौरीवितं वा ।

(१)—‘कथं पुनः खोमि ? ‘यथाविदे’ यथा जानामीत्यर्थः’ इति वि० ।

(४)—कथम्पुनः सत्यस्यपुत्रः ? उच्यते—यै विद्य-लक्षणं प्रक्ष्य सत्यं तेन (प्रक्ष्य-नामकेन

अथ पञ्चमी ।

वामदेव ऋषिः ।

१ २ १ १ २ १ २ १ १ १ २ १ २ १ २

कयानश्चित्राभुवदूतीसदावृधःसखा ।

१ १ २ १ २

कयाशचिष्ठयावृता ॥ ५ ॥ ५५

५ २ १ १ २ १ २ १ २ १

I कयानश्चो । चित्राभुवत् । कृताइस । दा ।

वाङ् : सा२३४खा । कयाशा३चो३ । छा२३या३ । वा

३४५ूर्तो६चाइ ॥ २२ ॥

५ २ २ १ १ २ १ २ १ २ १

II द्वावोइ । द्वावोइकयानश्चित्राभुवत् । द्वावोइ ।

“सदावृधः” सर्वदा वर्धमानः “चित्रः” चायनीयः^(१) “सखा”

५५ उत्तरार्चिकस्य १, १, १२, १ । २८

I, II वाचः सामनी ।

ऋत्विजाः यानि हवोषि हवन्ते तैर्जन्वते यस्मात्, तस्मात् सत्यस्य मूः । अथवा सत्यमन्नं हविर्लक्ष्यं तेन सद्भायते आयायते वा, तस्मात् सत्यस्य मूः-इति वि० ।

(१)—‘चित्तः विचित्रः पूज्यो वा’ इति वि० ।

१ १ १ १ १ १ २ २ ५ १ १ ५ १ १
 होवाजतीसदा । वृधाः साश्वाश्च । होवाइ । होवाइ ।

१ १ १ १ १ ५ १ १ १
 कयाश्चाइ । छया । वार्त्ताश्चश्चौहोवा । ऊश्च-

५
 ४पा ॥ २४ ॥

१ १ ४ १ ४ १ ५ १ १ १ १ १
 III काऽध्या । नश्वाश्चश्चश्चामुवात् । ऊ । तीसदावृ-

१ १ १ १ १ १ १ १
 धःस । खा । औश्च हो चाइ । कयाश्चश्चाइ । छ

१ १ १ १ १
 यौ होश्च । ऊम्माश्च । वाऽश्च । तौश्चश्चाइ ॥ २५ ॥ ५५

मित्रभूतः इन्द्रः “कया” “जती” (१) जत्या तर्पणेन “नः” अस्मान्
 “आ भवत्” (१) अभिमुख्येन भवेत् “श्चिष्ठया” प्रश्नावत्तमया (४)
 प्रश्नासहित मनुष्ठोयमानेन “कया वृता” केन वर्त्तनेन कर्मणा च
 अभिमुखो भवेत् ॥ ५ ॥ ५५

III महावामदेव्यं वामदेव्यं वा ।

(१)—‘सुपां सुलुजित्यादिना (१, १, १८) पूर्वसर्वर्ष शीर्षः ।

(१)—लेटो रूपम् ।

(४)—‘श्चि’-इति निश्चये प्रश्नानामसु षष्ठमम् पदम् १, ८ । ‘श्चि’ इति कर्म-नाम

४८क,

अथ षष्ठी ।

श्रुतकथ ऋषिः ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १०
 १७८ त्वमुवःसत्रासाहविश्वास्तुगीर्ध्वयितम् ।

१ २ ३ ४ ५
 आच्यवयस्यूतये ॥ ६ ॥ ५६

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २०
 १, १, २, ३ I त्वमुवाः । सत्रासाहरेम् । विश्वास्तुगीर्ध्वआश्या-
 तारम् । आचारः । वाश्यारः ३४ चौ । होवा । सि-
 यूत । ये २३४५ ॥ २६ ॥

यजमानः स्तोतारं सम्बोध्याह^(१)—हे स्तोतः ! “सत्रासाह”
 [सत्रा शब्दो बहु-वाची^(२)] बह्वनामभिभवितारं [यद्वा शत्रून् स्व-

५६ उत्तरार्चिकस्य ८, १, १०, १—ऋग्वेदस्य ६, ६, १६, २—
 जहगानस्य १२, २, ४ ।

(नि० १, १, २२) अतिशयेन शची, शचिष्ठा, तथा शचिष्ठया, अतिशय-कर्मवत्या आन-जिघ
 येत्यर्थः—इति वि० ।

(१)—‘श्रुतकथः पुनर्जौनमाह’—इति वि० ।

(२)—निघण्टौ द्वादश पदानि बहुवाचकानि पठितानि (१, १) । न तत्र सन्नेत्य-
 पक्षश्चेति ।

II त्या३४म् । उवःसत्रासाहम् । ओ३वा । विश्वा-

सुगीर्वाया३ताम् । आ३रेच्या । वार३या । सियौ३हो ।

वाहा३४३इ । तार३४यो३हाइ ॥ २७ ॥ ५६

बलेन सङ्गत्य जेतारं^(१)] “वः” युष्मदीयेषु “विश्वासु गौर्षु”^(५)
सर्वेषु स्तोत्रेषु “आयतं”^(५) विस्तृतं [सर्वत्रेन्द्र एव सूयते
तस्मात् तेषु विततम्] “त्यम् उ” [‘उ’-इत्यवधारणे] तमेवेन्द्रम्
“ऊतये” अस्मद्रक्षणाय “आच्यावयसि” [अङ्, प्रुङ्, भुङ्-
गतौ (भा०आ०)] त्वदीयैः स्तोत्रैः यज्ञं प्रति अभिसुख्येन
गमय ॥ ६ ॥ ५६

I, II इन्द्रस्य सत्रासाहीये, अजितस्य आजिप्ती वा ।

(१)—‘सत्रा’ इत्यः सत्य-वचनः (नि०१, १०, ३) सदा इत्यपर्यायो वा । स हि अग्निमवे
सर्वं च (भा०आ०), अत्र स हि अग्निमवार्थः । सत्येन सर्वदा वा इदं सामि
मवितारम्-इति वि० ।

(३)—‘सप्तमी-वज्रवचनमिदं तृतीया-वज्रवचनस्य स्थाने द्रष्टव्यम् । विश्वाभिर्जीभिः
सर्वाभिः अग्न्यजुःसाम-हव्यसामि वाग्भिरित्यर्थः’—इति वि० ।

(५)—‘आयतं निबद्धं कुतमित्यर्थः’—इति वि० ।

अथ सप्तमी ।

मेधातिथि ऋषिः ।

१ २ ३ २० ३ १ २ ३. १२ १२ ३ १ २

सदसस्पतिमङ्गुतम्रियमिन्द्रस्यकाम्यम् ।

३ २ ३ १ २

सनिमेधामयासिषम् ॥ ७ ॥ ५७

४ ५ १ ० २ ३ ५ ५ २ ३
I सादा । सस्यताइमङ्गुता । ओर३४वा । प्रायाओ-५ १ १ २ ३ १ १ २
२३४वा । आइन्द्रा । स्याकामार३४५याईपू६म् । सनिमे-

५ १२ २२ ३ १ १ १ १

रधामयासिषार३४५म् ॥ २८ ॥ ५७

“मेधा” लब्धुं “सदसस्पति”^(१) एतन्नामकं देवम्^(२) “अया-
सिषम्” प्राप्तवानस्मि । कौटुम्भम् ? “अङ्गुतम्” आख्यंकरम्
“इन्द्रस्य प्रियम्” [सीम-पाने सहचारित्वात्] “काम्यम्” कम-
नीयं “सनि”^(३) धनस्य दातारम्^(४) ॥ ७ ॥ ५७

५७ ऋग्वेदस्य १, १, ३५, १ ।

I वामदेव्यम् ।

(१)—“वह्याः पति-पुत्रेत्यादिना (८, ३, ५३) सत्यम् ।

(२)—नैवष्टक-देवत-काण्डे च-परिमितम् ।

(३)—“इन्द्रसि वनेत्यादिना (१, २, २०) इन् ।

(४)—“सदसस्पति” सदोनात-यज्ञमृच-स्नातिनम् ‘अङ्गुतं’ मङ्गलम् ‘काम्यं’ कमनीयं

अथ नवमो ।

युतकञ्च ऋषिः* ।

१ १ २ ३ २ ३ २ ३ १ २
 भद्रम्भद्रञ्च अभरेषमूर्जं शतक्रतो ।

१ २ ३ १ २
 यदिन्द्रमृडयासिनः ॥ ८ ॥ ५८

“पन्थाः”(१) पन्थानः मार्गाः सन्ति, “येभिः”(२) यैर्मार्गैः “विश्वं” सर्वं जगत् “ऐरयः” प्राप्तवानसि, ते मार्गाः यजमानैः स्तूयन्ता-
 मिति शेषः । “उत्” अपिच “नः” अस्मादीयाः “भुवः”(३) भूमिः
 निवास-स्थानानि “ओषन्तु”(४) यजमानाः त्वदनुग्रहाच्छृण्व-
 न्तु(५) ॥ ८ ॥ ५८

* ‘सुकाञ्चस्यार्धम्’-इति वि० ।

५८ ऋग्वेदस्य ६, ६, २६, ३ ।

(१)—‘एकवचननिर्दिष्टवचनार्थे भवति’-इति वि० ।

(२)—भिसरेसादेष्टुमृदसि बाऊल्येन भवति (०, १, १०) ।

(३)—“अन्धसुभयथा (६, ४, ८१)”-इत्युक्त् ।

(४)—छेदि सिषपणे (१, ४, १४)-रूपम् ।

(५)—‘ये’ ‘ते’ तव स्वमताः ‘पन्थाः’ पन्थानः ‘द्विषः’ अथः ‘अन्तरीक्ष-लोके’ ‘येभिः’ यैः पक्षिभिः ‘अथ’ शीघ्रम् ‘ऐरयः’ प्राप्तवानसि । ‘उत्’ अपिच तैरेत्ये ‘भुवः’ अथ-
 यवे वेद्याङ्ग-प्रदेशे ‘नः’ अस्माकं स्तुतोः ‘ओषन्तु’ शृण्वन्तु भवान्—इत्यथमर्थो निवरण-
 सक्तः ।

५ ४ ५ २ १ २ २ ४ ५ ४ ५
I भद्रम्भाद्राम् । नञ्भाभारश्शराश् । आइषामूर्जाम् ।

२ १ २ ४ ५ ४ ५ १ ४ ५ ४ ५
शतक्रारश्शताश् । यादिन्द्रामृ । जार्यारश्श्रीहोवा ।

२ ५
सीरश्शनाः ॥ ३० ॥ ५८

हे “शतक्रतो” शत-विध-कर्मन् ! [शत-प्रज्ञ ! वा] “इन्द्र” !
“भद्रं भद्रं” कल्याणतमं^(१) [सुखीत्यादकं वा] धनं “नः” अस्म-
भ्यम् “आभर”^(२) सम्पादय देहि, तथा “इषम् अर्जम्”^(३) अन्न-
रसं [यद्वा बलवदन्नं^(४) देहि], “नः” अस्मान् “यद्”^(५) यदि
“मृदयसि” सुखयसि तर्हि धनादिकं देहीति [मृदु सुखणे
(क्ष्मा० प०)] तस्य लेटि अङ्गस्याडागमः^(६) ॥ ८ ॥ ५८

I नीतमस्य भद्रम् ।

(१)—अभ्यासेनातिशयं लक्ष्यते ।

(२)—इरतेर्भवे रूपम् आहरेत्यर्थः ।

(३)—‘इषम्’, ‘अर्जम्’ द्वे अण्येते अन्नमासनी (नि० १, ०, १०—१८), अतः पौनःपुन्य-
प्रसङ्गात् कर्जशब्दोऽत्र रस-वचनो द्रष्टव्यः अन्नश्च रसश्चेत्यर्थः—इति वि० ।

(४)—‘उर्ज’—इति निघण्टौ बल-नामसु एकविंशतितमम् १, ८ ।

(५)—‘यत्’ तृतीयाया अच लुक्, येन अन्नेन रसेन च ‘मृदयसि’ सर्वदा सुखयसि,
जीवदसोत्यर्थः—इति वि० ।

(६)—“लोडोडाडौ (१, ४, ८४)” ।

अथ नवमो ।

श्रुतकच ऋषिः* ।

१ १ २ १ २ १ २ १ २ १
 भद्रम्भद्रन्नभ्रभरेषमूर्जश्चतक्रतो ।

१ २ १ १ २
 यदिन्द्रमृडयासिनः ॥ ८ ॥ ५८

“पन्थाः”(१) पन्थानः मार्गाः सन्ति, “येभिः”(२) यैर्मार्गैः “विश्वं” सर्वं जगत् “ऐरयः” प्राप्तवानसि, ते मार्गाः यजमानैः स्तूयन्तामिति शेषः । “उत” अपिच “नः” अस्मादीयाः “भुवः”(३) भूमीः निवास-स्थानानि “ओषन्तु”(४) यजमानाः त्वदनुग्रहाच्छृण्वन्तु(५) ॥ ८ ॥ ५८

* ‘सुकचस्यार्धम्’-इति वि० ।

५८ ऋग्वेदस्य ६, ६, २६, ३ ।

(१)—‘एकवचननिर्दिष्टवचनार्थे भवति’-इति वि० ।

(२)—भिसरेसादेन्द्रमृडयसि वाङ्मयेन भवति (७, १, १०) ।

(३)—“इन्द्रस्युभयथा (६, ४, ८६)”-इत्युक्त् ।

(४)—छेडि सिपपणे (१, ४, १४)-रूपम् ।

(५)—‘ये’ ‘ते’ तव समताः ‘पन्थाः’ पन्थानः ‘दिवः’ अथः ‘अन्तरीक्ष-लोके’ ‘येभिः’ यैः पथिभिः ‘अथ’ शीघ्रम् ‘ऐरयः’ प्राप्तवानसि । ‘उत’ अपिच तैरेव ‘भुवः’ अथ-यवे वेद्याङ्ग-प्रदेशे ‘नः’ अस्माकं सन्तोः ‘ओषन्तु’ शृण्वन्तु भवान्—इत्यथमर्थो विवरण-सम्पत्तः ।

५ ४ ५ २ १ २ ४ ५ ४ ५
I भद्रम्भाद्राम् । नन्नाभार३रा३ । आइषामूर्जाम् ।

२ १ २ ४ ५ ४ ५ १ ४ ५ २ २
शतक्रार३ता३७ । यादिन्द्राम् । जार्यार३४औहोवा ।

२ ५
सीर३४नाः ॥ ३० ॥ ५८

हे “शतक्रतो” शत-विध-कर्मन् ! [शत-प्रज्ञ ! वा] “इन्द्र” !
“भद्रं भद्रं” कल्याणतमं^(१) [सुखीत्यादकं वा] धनं “नः” अस्म-
भ्यम् “आभर”^(२) सम्पादय देहि, तथा “इषम् अर्जम्”^(३) अन्न-
रसं [यद्वा बलवदन्नं^(४) देहि], “नः” अस्मान् “यद्”^(५) यदि
“सुखयसि” सुखयसि तर्हि धनादिकं देहीति [सुख सुखणे
(क्या० प०)] तस्य लेटि अङ्गस्याडागमः^(६) ॥ ८ ॥ ५८

I गीतमस्य भद्रम् ।

(१)—अभ्यासेनातिशय्यं लक्ष्यते ।

(२)—हरतेर्भले रूपम् आहरेत्यर्थः ।

(३)—‘इषम्’, ‘अर्जम्’ द्वे षण्येते अन्ननामनी (नि० २, ७, १०—१८), अतः पौनरुक्त्य-
प्रसङ्गात् कर्जशब्दोऽत्र रस-वचनो द्रष्टव्यः अन्नस्य रसश्चेत्यर्थः—इति वि० ।

(४)—‘उन्नं’—इति निघण्टौ बल-नामसु एकविंशतितमम् २, ८ ।

(५)—‘यत्’ तृतीयाया अच लुक्, येन अन्नेन रसेन च ‘सुखयसि’ सर्वदा सुखयसि,
जीवदस्येत्यर्थः—इति वि० ।

(६)—“सोडोडाडौ (१; ४, ८४)” ।

“मरुतः” प्रातः(१) “पिबन्ति”(१); “उत” अपिच “अश्विनौ”(१)
अश्विनौ च सोमं प्रातः सवने पिबतः ॥ १० ॥ ६०

इति सायणाचार्य-विरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोबोध्यने
द्वितीयाध्यातस्य षष्ठः खण्डः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमे खण्डे—

संज्ञा प्रथमा ।

इन्द्रमातरो देवजामय ऋषिकाः ।

३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ २
ईक्ष्वन्तीरपस्युवइन्द्रज्जातमुपासते ।

177-

३ १ २ ३ १ २
वन्वानासःसुवीर्यम् ॥ १ ॥ ६१

६१ ऋग्वेदस्य ८, ८, ११, १ ।

(१)—प्रातइति न जाने कुतो लब्धः ?

(२)—‘लडथं लोडर्थे द्रष्टव्यः, पिबन्तु ।’-इति वि० ।

(३)—“अथातो सुस्थाना देवता सासा मन्त्रिनौ ७३ यावाश्रयिष्यावित्येके, अहो-
रात्रा वित्येके, सूर्याचन्द्रमसावित्येके, राजानौ पुण्यदन्तावित्येतिहासिकाः”—इत्यादि
नेदन्तम् १२.१.१—२ ।

५० फ,

४२ १ १ १ १२
I ईक्षन्त्यन्तीः । अपा२स्सूवा२ः । आइन्द्र२ज्ञातम् ।

१ २ १२ १ १ १
ऊपा१साता२इ । वन्वाना२३साः । सुवीरिया३१उवा२३ ।

१
वृधे१ ॥ ३२ ॥ ६१

“ईक्षन्त्यन्तीः”^(१) गच्छन्त्यः स्तुत्यादिभिः इन्द्रं प्राप्नुवन्त्यः
“अपस्सुवः” अपः कर्मात्मन इच्छन्त्यः इन्द्रमातरः अस्य सूक्तस्य
द्रष्टुः^(२) “जातं” प्रादुर्भूतं तम् “इन्द्रम्” “उपासते”^(३) परि-
चरन्ति, “सुवीर्य” शोभन-वीर्योपेतं धनं च “वन्वानासः”^(४)
तस्मात् इन्द्रात् सम्भक्तवत्यो भवन्ति ॥

“वन्वानासः”-“भोजानासः”-इति पाठौ ॥ १ ॥ ६१

I त्वाष्टसाम । “त्वाष्टी”-इति च पाठः ।

(१)-‘ईक्षन्ते’-इति गतिकर्मस्य चशोतितमम् नि० २, १४ ।

(२)-‘लुप्तयः’-इति वि० ।

(३)-‘उपगम्य इन्द्रं तस्यैव समीपे व्यवतिष्ठन् इत्यर्थः’-इति वि० ।

(४)-‘वतु, याचने-इत्यस्येदं रूपम् । याचमाना उच्यन्ते । किं याचमानाः ?
उच्यन्ते-तस्यैवेन्द्रस्य शोभनं वीर्यम्’-इति वि० ।

अथ द्वितीया ।

गोधा ऋषिः ।

^{१ २} नकिदेवा*^{३ १२} इनीमसिनक्या†^{२२} योपयामसि ।

176

^{३ १ २} मन्त्रश्रुत्य‡^{३ १ २} चरामसि ॥ २ ॥ ६२

I नकिदेवाः । इनाइ । इनोमासाइइ । मासीश्या ।

नकियायो । पया । पयामासाइइ । मासीश्या । मन्त्र-

श्रुत्याम् । चरा । चरामासाइइ । मासीश्या ॥ ३३ ॥ ६२

हे “देवाः” इन्द्रादयः ! युष्मद् विषये “न कि(१) इनीमसि”
न किमपि हिंस्रः(२) [मीङ् हिंसायां, क्यैयादिकः “मीनाते

६२ ऋग्वेदस्य ८, ७, २२, ७ ।

* “नकिर्देवा”-इति, † “नकिरायो”-इतिच ऋग्वेद-पाठः ।

‡ “मन्त्रश्रुत्यम्”-इति आद्यमुदात्त अन्तोदात्तश्च ऋग्वेद-
पाठः ।

I गोधासाम ।

(१)—‘नेति प्रतिषेधे, कोति निपातोऽनर्थकः’-इति वि० ।

(२)—‘हे देवाः न इनीमसि, प्राणि-वधं कर्षं पश्यादि-यामं न कुर्म इत्यर्थे’
-इति वि० ।

अथ तृतीया ।

दध्यङ्क्तथर्वण ऋषिः* ।

३ १२ २२ ३ १ २ ३ १

दोषोआगाहृ बृहद्गायाद्युमङ्गायवर्ण ।

३ २ ३ १ २ ३ १ २

स्तुद्धिदेवस्सवितारम् ॥ ३ ॥ ६२

४२ ४२ २ ४

२ १ २

२

१२

I दोषोआगात् । बृहद्गाया । युमङ्गायश्मान् । आय-

निगमे (७, ३, ८१ पा०)”—इति ऋक्सः, “इदन्तोमसि (७, १, ४६ पा०)” मकार-लोपश्छान्दसः । आकारः समुच्चये ।] “न किं न च ‘योपयामसि’ योपयामः^(१) अननुष्ठानेन [अन्यथानुष्ठानेन वा] मोहयामः [युप विमोहने (चु० प०)] । किन्तर्हि? “मन्त्रश्रुत्य” मन्त्रेण स्मार्थं श्रुतौ विधिवान्वय-प्रतिपाद्यं यद् युष्मद्विषयं कर्म^(४) तत् “चरामसि” आचरामः^(५) अनुतिष्ठामः ॥

“इनीमसि”—“मिनीमसि”—इति च पाठौ ॥ २ ॥ ६२

* ‘वामदेवस्थार्षम्’-इति वि०-पाठः ।

I सवितुः साम ।

(१)—‘इह निष्पन्नार्थे द्रष्टव्यः ; यूप-निष्पन्नमपि न कुर्मः, दक्षीणधादि-हिंसा-मपि न कुर्मः’-इति वि० ।

(४)—‘अपाक्यम्’-इति वि० ।

(५)—‘प्राप्ति-वधं न कुर्मः, अपमेव कुर्म इत्यर्थः । उक्तञ्च—“अथेनैव तु संसिद्धेद

वर्णा३। स्तुहि। औ३हो३४इ। देवा३म्। सवोवा।

तापूरो६चाइ ॥ ३४ ॥ ६३

हे “हृहृहाय”(१) हृहृदाख्यस्य साम्नो गातः ! “द्यमहामन्”(२)
दौम-गमन ! “आथर्वण”(३) अथर्वऋषेरपत्य ! (४) [ऋषिः स्वा-
त्मानमेवामन्त्रयते] त्वं “दोषः”(५) ऋत्विग्यजमानापराधेन यः
कश्चिद् दोषः “आगात्” आगच्छति तत्परिहारार्थं “सवि-
तारं”(६) प्रेरकम् एतन्नामकं “देवं” “स्तुहि” । [यहा “दोषः”
दूषयति नाशयति तमांसीति, दुनोति उपतपति रक्षांसीति वा
दोषः, सः सविता “आगात्”, अतो हे “आथर्वण !” “हृहृत्”
स्तोत्रं “गाय” । तथा “गामन्” गायतीति गामा हे एवं विध !
स्वामन् ! “द्यमत्” दौमिमदन्यत् स्तोत्रम् उप गाय । शिष्ठं(७)
पुनरादरार्थम् ॥ ३ ॥ ६३

ब्राह्मणो नाम संज्ञयः । कुर्यादन्वयं वा कुर्यान्मैत्रो ब्राह्मण उच्यते (मनुः२५०)”
-इति-इति वि० ।

(१)—‘गाय उच्यते’-इति वि० ।

(२)—‘द्यमतां स्वर-सौष्टव-युक्तानां साम्नां गामन गातः’-इत्यर्थो वि०-सम्मतः ।

(३)—अथर्वति इत्यर्थः, अथर्वं गन्ता, न अथर्वं अथर्वेत्युच्यते, तस्यायं स्तोता स्वभूतः, तेन
स आथर्वणः, तस्य सम्बोधनं हे आथर्वण ! मम वामदेवस्य स्वभूत ! इत्यर्थः
इति वि० ।

(४)—“अथर्वणोऽथमवन्मृग्यवर्षतिस्वरतिकर्मा तस्य प्रतिषेधः”-इत्यादि नै११, १८ ।

(५)—‘दोषा रात्रिः, उ इति पदपूर्वः’-इति वि० । पद-कारस्त्वैव मेव
विश्वेद-‘दोषा, उ’-इति ।

(६)—‘सविता सर्वस्य प्रसविता’-इत्यादि नै०१०, २१ । ‘सवितृ-दैवत्यस्य दृष्टत्’
-इति वि०-ध्वनिः ।

(७)—अथयद्वर्षम् ।

अथ चतुर्थी ।

प्रस्कण् कृषिः ।

३२ ३१२ २२ क २२ ३२ ३२
 एषोऽषा अपूर्व्या व्युच्छति प्रियादिवः ।

३१२ ३२
 स्तुषेवामश्विनावृद्धत् ॥ ४ ॥* ६४

४२२ १ २ २ २ १ २ १ २ २
 I एषोऽषाः । आपूर्विष्या । व्युच्छति । होवाश्चाइ ।

१२ २ २ २ २ २ २ १ ४
 प्रियादाश्चाइवाश्चः । स्तुषाश्चाइवामाश्च । श्विनोश्चाइवा ।

४ ४
 वृषुहोश्चाइ ॥ ३५ ॥

“एषः” (१) एषैव अस्माभिः परिदृश्यमाना “प्रिया” सर्वेषां
 प्रीतिहेतुः “अपूर्व्या” (२) पूर्वेषु मध्यरात्रादिकालेषु विद्यमाना न

६४ उत्तरार्द्धिकस्य ८, ३, ७, १ — ऋग्वेदस्य १, ३, ३३, १ ।

I उषस साम ।

(१) — ‘एषा, उ, उषाः’ इति पदकारः । विवरणकारेण च तत्रैव व्याख्यातः
 ‘उकारः पादपूरकः’ इति ।

(२) — ‘यतः पूर्वं’ नास्ति सा अपूर्वा, अपूर्वा एव अपूर्वा, साधिकास्तद्विहितः ; प्रथमे
 त्यर्थः’ इति वि० ।

*॥ इति ग्रामे गेये पञ्चमस्यार्द्धः प्रपाठकः ॥

अथ पञ्चमी ।

गोतम ऋषिः ।

१ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २
इन्द्रोदधीचोऽस्यभिर्वृत्राण्यप्रतिष्कृतः ।

177

३ १ २ ३ १ २ २ २
जघाननवतीर्नव ॥ ५ ॥ ६५

भवति किम्विदानीन्तना “उषा”^(१) उषो देवता “दिवः” द्यु-
लोकस्य सकाशात् आगत्य “व्युच्छति” तमो वर्जयति^(४) । हे
“अश्विना” अश्विनौ ! ^(५) “वा” युवां “हृहत्” प्रभूतं यथा भवति
तथा “स्तुषे” स्तौमि ॥ ४ ॥ ६४

६५ उत्तरार्द्धिकस्य ३, १, ८, १ — ऋग्वेदस्य १, ६, ७, ४ ।

(१)—‘उषाः, कक्षात्? उच्छतीति सत्या रात्रेरपरः कालस्तस्या एषा भवति’
इत्यादि नैगम-काण्डोऽयं नैदक्तम् (२, १८) पदछन्दस्येऽवस्यनीयम् । सायण-मते तु—
‘उषा, वष्टेः कान्ति-कर्मकः, उच्छतेरितरा माध्यमिका ; तस्या एषा भवति’-इत्यादि
दैवत-काण्डोऽयं नैदक्तम् (१.५—६) प्रेक्ष्यम् ।

(४)—‘व्युच्छति, उच्छिन्नाभासे, विवासयति—किम्? सामर्थ्यात् तमांसि; शक्नोति
विवासयितुम् अतो विवासनेनात्र उदितत्वं लक्ष्यते, उदितेत्यर्थः’ इति वि० ।

(५)—‘अथानोद्य, स्थाना देवताः । तासामश्विनौ प्रथमाग्रामिनौ भवतः । अश्विनौ
यद् यन्मृगान्ते सर्वे रसेनान्योऽज्योतिषान्यः । अश्वैरश्विनावित्यौर्जवाभः । तत्काव-
श्विनौ आषाढपृथिव्यावित्येके ऽहोरात्रावित्येके सूर्याचन्द्रमसावित्येके राजानौ पुण्यलता-
वित्येतिहासिकाः । तयोः कालः ऊहसर्द्धरात्रात् प्रकाशीभावस्यानुविष्टमनुमतो
भागो हि मध्यमो अतिर्भाग आदित्यः । तयोरेषा भवति’-इत्यादि नैदक्तम्. १—२ ।

I ओम् । इन्द्रोदधीचोअस्थभिरिया२ई३या । वृत्राण्य-

प्रतिष्कृतइया२ई३या । जघाननवतीर्नवइया२ । ई२ ।

या२३४ । औक्षोवा । ऊ२३४पा ॥ १ ॥

II इन्द्रोदधाइ । चोअस्था२३४भोः । वृत्राणिया ।

अत्र शाटगायनिन इतिहास माचक्षते—‘आथर्वणस्य दधीचो जीवतो दशनेन असुराः पराबभूवुः । अथ तस्मिन् स्वर्गते, असुरैः पूर्णा पृथिव्यभवत् । अथेन्द्रसौरसुरैः सह योषु मशक्तुवंस्तृषि मन्विच्छन्, स्वर्गं गत इति श्रुत्वाव । अथ पप्रच्छ तत्रत्यान्—इह किमस्य किञ्चित् परिशिष्टमङ्गमस्ति ? इति, तस्मात्प्रवोचन्—अस्थेतदाश्वं शीर्षं, येन शिरसा अश्विभ्यां मधुविद्यां प्राब्रवीत्, तत् न विद्मः तद्यत्राभवदिति ; पुनरिन्द्रोऽब्रवीत्—तदन्विच्छतेति । तदा अन्वेषिषुः । तच्छर्यणावत्यनुविद्या जङ्गः, (शर्यणावश्च वै नाम कुरुक्षेत्रस्य जघनार्धं सरः स्यन्दते) । तस्य शिरसोऽस्थभिरिन्द्रो ऽसुरान् जघानेति’ (१) ॥

I, II त्वष्टरातिथ्ये हे ।

(१)—विवरणकारस्त्वेनमितिहासमन्यथापष्टे । तथाहि—‘कालषष्ठा नाम असुराः । रसुरैर्वाध्यमाना देवा ब्रह्माण्डमुपगम्योक्तवन्तः—भगवन् ! कालषष्ठी रसुरैर्वाध्यामहे,

१२१ ११२ २ १२२ १ १ ४ ५
 प्रातिष्कृताः । जघानारश्ना । वतीर्नवा । औश्चोवा ।

४
 होपुइ । डा ॥ २ ॥ ६५

“अप्रतिष्कृतः” (१) परैरप्रतिशब्दितः प्रतिकूल-शब्द-रहितः
 “इन्द्रः” आथर्वणस्य “दधीचः” (१) एतत्सञ्ज्ञकस्य ऋषेः
 “अस्थभिः” पार्श्व-शिरः-सम्बन्धिभिरस्थिभिः “नवतीर्नव” नव-
 सङ्ख्याका नवतीः, दशोत्तरा अष्टशत-सङ्ख्याकाः [८१०]
 [तथाहि—लोक-त्रय-वर्त्तिनो देवान् जेतुम् आदावासूरी माया
 त्रिधा सम्पद्यते, त्रिविधा सा अतीतानागत-वर्त्तमान-काल-भेदेन
 तत्काल-वर्त्तिनो जेतुं पुनरपि प्रत्येकं त्रिगुणिता भवति, एवं नव
 सम्पद्यन्ते, पुनरपि उत्साहादि-शक्ति-त्रय-रूपेण (४) त्रैगुण्ये सति

तेषां सारहोपायं विधत्सेति । तच्छ्रुत्वा स तानुवाच—दधीचि नाम ऋषिस्तमुपगम्य
 ब्रूत, स सारहोपायं विधास्यति । ते तच्छ्रुत्वा तथेत्यङ्गीकृत्य तं दधीचं मुपगम्य उक्तवन्तः—
 भगवन् ! अक्षदीनान्यस्त्राणि शक्रहोषां पुरोधा अपहरति, तानि रक्षस्व । ततः स
 ऋषिस्तानुवाच—मम मुखे प्रक्षिपध्वम् । तत इन्द्रादिभिर्देवैः स-सद्वदुगैः तस्य मुखे
 प्रक्षिप्तानि । पुनः कालेन देवानुर-सङ्ग्राहे पर्युपस्थिते रत्य देवा कचुः—भगवन् !
 तान्यत्राणि प्रयच्छस्वास्माकम् । ततस्ते नोक्तम्—तानि . नै जीर्णानि, न तानि पुनः
 प्राप्तुं शक्यानि । ततः प्रजापति-मुखा देवा कचुः—भगवन् ! प्राच-त्यागं कुरुष्व । इति
 श्रुत्वा पुनः हतश्च तेन प्राच-त्यागः । तस्य दधीचः स्वभूतैरस्थभिरिन्द्रो हवाहि जघान'
 -इति ।

(२)—‘अप्रतिस्संक्षितः’-इति वि० ।

(३)—“या मथर्वा मनुष्यिता दध्यङ् घियमनत”-इति (१, ११, ७, १८) ऋग्वेदीय-
 मन्त्रार्थः परिप्रेष्टव्यः ।

(४)—प्रभावोत्साहमन्त्रजाः शक्तयस्त्रिधाः ।

अथ षष्ठो ।

मधुच्छन्दा ऋषिः ।

१७ ३ १८ २८ ३ १ २ २ १ १
इन्द्रेहिमत्स्यन्धसोविश्वेभिः सोमपर्वभिः ।

३ १ २ १ १८ २८
महाऽभिष्टिरोजसा ॥ ६ ॥ ६६

५ ८ ८ २ १ १ २ १ १ २
I इन्द्रेहिमाहाउ । त्सीन्धान्धाऽसाः । वाइश्वेभिः

सप्तविंशतिः सम्पद्यते, पुनः सात्विकादि-गुण-त्रय-भेदेन त्रैगुण्ये
सति एकोत्तरा अशीतिः सम्पद्यते, एवं चतुर्भिस्त्रिकै गुणिताया
मायाया दशसु दिक्षु प्रत्येक मवस्थाने सति नव नवतयः सम्पद्यन्ते;
एवं विधं मायारूपाणि] “वृत्राणि” (५) आवरकाणि असुर-
जातानि “जघान” हतवान् ॥ ५ ॥ ६५

हे “इन्द्र!” “एहि” अस्मिन् कर्मणि आगच्छ, आगत्य च
“विश्वेभिः” सर्वैः “सोमपर्वभिः” (१) सोमरसरूपैः “अन्धसः”

६६ ऋग्वेदस्य १, १, १७, १—यजुर्वेदस्य ३१, २५ ।

I पौषम् ।

(५)—नपुंसकलिङ्गमिदं व्यत्ययेन (२, १, २९)—वृत्रानिति ।

(१)—‘पर्व’ इति अवयवाः, सोमस्य पर्वणि, तैः सोमपर्वभिः, तदर्थमभिपुनैः सोमा-
वयवैः—इति वि० ।

अथ सप्तमी ।

वामदेव ऋषिः ।

१२ १२ ३ २ ३ २ ३ १ २
 आत्वनइन्द्रवृत्रहन्सामाकमर्द्ध* मागहि ।

181

३ २ ३ १ २ ३ १ २
 महान्महीभिहृतिभिः ॥ ७ ॥ ६७

१ २ १ २ ३ ५ १ १, २
 सोऽश्वा३ । मापर्वा२३४भीः । महा२३ । आरभार३-
 ५२२ २ १२ ३ १ १ १ १
 ४औहोवा । छिरोजसार३४५ ॥ ३ ॥ ६६

अन्धोभिः अन्नैः^(१) “मत्सि” माद्य हृष्टो भव, तत ऊर्ध्वम् “ओज-
 सा” बलेन महान् भूत्वा “अभीष्टिः”^(२) शत्रूणामभिभविता
 भवेति शेषः [अष्टाविंशति^(३)]-सङ्ख्याकेषु बल-नामसु ‘ओजः’
 ‘पाजः’-इति (नि० २, ८) पठितम् ॥ ६ ॥ ६६

* ‘अर्धम्’-इति ऋग्वेद-पाठः ।

६७ ऋग्वेदस्य ३, ६, २७, १—आरण्यगाने ४, ३ ।

(२)—“अन्न इत्यन्न-नाम”-इति मै० ५, १ ।

(१)—‘आभिमुख्येन यद्व्यो वा’-इति वि० ।

(३)—‘बल-नामान्युत्तराष्टाविंशतिः’-इति मै० १, ८ ।

अथाहो ।

वक्ष ऋषिः ।

३ १ २ ३ २ ३ ३ १ २
 ओजस्तदस्यतिल्विषउभेयत्समवर्त्तयत् ।

३ १ २ ३ १ २
 इन्द्रश्चर्मवरोदसी ॥ ८ ॥ ६८

२२ २२ २२ ५२ २२ २२ २२ ५२ २ १ २ १ ४
 I आतूऔहो । आतूऔहो । नइन्द्रवृत्रा२३४हान् ।

२ १ २ २ १ २ १ २ २ १ १
 अस्माकमर्द्धम् । आगा२३ही । गाही२ । माहा२स्मा

२ १ ५ ४ ५
 ही२३ । भिह्२३४वा । ता५इभोईचाइ ॥ ४ ॥ ६७

हे “वृत्रहन्!”^(१) वृत्राणां शत्रूणां हिंसक ! इन्द्र ! त्वं “नः”
 अस्मान्^(२) प्रति “तु”^(३) क्षिप्रम् आगच्छ, हे “इन्द्र !” “महान्”
 प्रभूतः त्वम् “महीभिः” महतीभिः “जतिभिः” रक्षाभिः सह
 “अस्माकम्” “अर्द्ध” समीपम् “आ गहि” आगच्छ ॥ ७ ॥ ६७

६८ उत्तराश्विकस्य ८, १, १३, ३ ।

I इन्द्रस्य माया ।

(१)—‘अथास्त्रं कर्म—रसातुप्रदानं वृत्रवधो या च का च वक्षकतिरिन्द्रकर्मव तत्’-
 इत्यादि नैरुक्तम् १, १, १० । ‘वृत्रवधो मेघ-वधः’-इति तदुभायम् ।

(२)—‘अस्माकम्’-इति वि० ।

(३)—‘ऋषि तु, ‘तू’-इति दीर्घः श्रूयते । तत्र सूत्रम्—“ऋषि तु-बु-घ-म-शु-म-ङ्-
 कु चोबध्यानाम् (६, १, १२३)”-इति ।

I चा। ^५चाउवा^९३। ^{१८}ओजस्तदस्यति^९त्विषे^९२३४। चा।

^९चाउवा। ^{१८}उभेयत्समवर्त्तया^{९९}२३४त्। ^५चा। ^९चाउवा^९३। इन्द्र-

^{५८}चर्म^{१८}रवरोदसी^{९९११११}२३४५ ॥ ५ ॥ ६८

II ^{४८}ओजस्तदा^४पुस्यति^{९१८}त्विषा^९इ। ^९उभेयत्समवर्त्तया^९दा१-

^९इन्द्रा^९२३ः। ^{५८}चार^९मार्^९२३४^{२१८}औ^{९९११११}क्षोवा। ^९वरोदसी^९२३४५॥६॥६८

“अस्य” इन्द्रस्य “तत्” “ओजः” बलं “तित्विषे” दिदीपे
[त्विष दीप्तौ (दि०प०)] “यत्” येन ओजसा अयम् “इन्द्रः”
“उभे” “रोदसी” द्यावापृथिव्यौ “चर्मव”(१) “समवर्त्तयत्”
सम्यग् वर्त्तयति। यथा कश्चित् किञ्चित् चर्म कदाचिद्
विस्तारयति कदाचित् सङ्कोचयति, एवं तदधीने अभूता-
मित्यर्थः(२) ॥ ८ ॥ ६८

I, II इन्द्रस्य संवर्त्तस्य वा सांवर्त्ते ।

(१)—“चर्म चरतेर्वाचुं भवतीति वा”-इति नै०२, ५ ।

(२)—“यथा कश्चित् चर्म वेदयति, तद्वदित्यर्थः”-इति वि० ।

अथ नवमी ।

शुनःशेषः ऋषिः ।

२ १ २ २ २ २ २ २
अयमुतेसमतसिकपोतइवगर्भधिम् ।

२ १ २
वचस्तच्चिन्नओहसे ॥ ८ ॥ ६८

४ २ ४ २ ४ २ ४ २ ४ २ ४ २
I अयाऽयमु । ताऽइसाऽमातसाइ । कापोतइ ।

१ २ १ १ २ १ २ ४
वगर्भा१धी२म् । वाचा२स्ताओ२३त् । नओ२३४वा ।

४ ४
हापुसो६हाइ ॥ ७ ॥ ६८

हे इन्द्र ! “अयम् उ” अयमपि^(१) दृश्यमानः सोमः “ते” त्वदर्थं सम्पादितः यं सोमं “समतसि” सम्यक् सातत्वेन प्राप्नोषि । तत्र दृष्टान्तः—“कपोत इव” यथा कपोताख्यः पक्षी

* ‘शुनः शेष’-इति वि०-पाठः ।

६८ उत्तरार्चिकस्य ७, ३, १५, १—ऋग्वेदस्य १, २, २८, ४ ।

I आङ्गिरसस्य शौनःशेषम् आवनं वा ।

(१)—इह सावर्ण्य-मते उ अर्थः । विवरण-मते नु पाद-परचायः ।

अथ दशमी ।

वातायन उल्ल ऋषिः ।

१ ३ १ १ ३२ ३ १ २ ३ १ २ ३ २
 वातआवातुभेषजं शम्भुमयोभुनोद्दे ।

184

१ १ १
 प्रनआयूषि* तारिषत् ॥ १० ॥ ७०

॥ इति चतुर्थ-दशति ॥

४२ ५ ४२ ५ ४ ४ १ २ १
 I वातआवातु । भापुइषजाम् । शम्भुमयः । भुनो-
 ७ १२ १ १ २ १ १ १
 इदार३४३ । द्वाहोइ । प्रनआयूषि३ता । रिषात् ।
 ४ ५ ४ ५
 चौर३होवा । इडा ॥ ८ ॥ ७०

“गर्भधी” (१) गर्भधारिणीं कपोतीं प्राप्नोति तद्वत्, “तच्चित्” (१)
 तस्मादेव कारणात् “नः” (४) अस्मदीयं “वचः” “ओहसे”
 प्राप्नोषि ॥ ८ ॥ ६८

* ‘प्रणआयषि’-इति ऋग्वेदीय-पाठः ।

७० उत्तरार्चिकस्य ८,३,११,१—ऋग्वेदस्य ८,८,४४,१ ।

I प्रतीचीनेङ् काशीतम् ।

(१)—गर्भो धीयते यस्यां सा गर्भधिः, ताम् ।

(२)—‘तग्मम स्मृतं वचः’-इति, ‘चिदिति पादपूरणः’-इति च वि० ।

(४)—‘वज्रवचनमिदमेकवचनस्य स्थाने ब्रह्मम्’-इति वि० ।

“वातः”(१) वायुः(१) “नः” अस्माकं “हृदे” हृदयाय(१) “भेष-
जम्”(५) औषधम् [उदकं वा] “आ वातु” आ गमयतु, कीदृग्भू-
तम्? “शम्भु” रोग-शमनस्य भावयितृ(५) “मयोभु” मयसः सुखस्य
च भावयितृ(१) अपि च “नः” अस्माकम् “आयूषि” “प्रता-
रिषत्” प्रवर्धयतु(०) ॥ १० ॥ ७०

इति सायणाचार्य-विरचिते माधवौये सामवेदार्थप्रकाशे ब्रह्मोवाख्यानम्

द्वितीयाध्यायस्य सप्तमः खण्डः ॥ ७ ॥

(१)—‘वातो वातीति सतः’-इत्यादि नै० ३० १०, २४ ।

(२)—‘अन्तरिक्षस्थो देवः । तथाहि—‘वायुर्वेन्द्रोवाक्तरिक्षस्थानः’-इति नै० ३०
०, ५ । ‘अथानो मध्यस्थाना देवताः, तासां वायुः प्रथमागामी भवति’-इति नै० ३०
१०, १ ।

(२)—‘हृदयस्य’-इति वि० । एतन्नये ‘षष्ठ्यर्थे चतुर्थी’ (१, १, ११)-इति वचनादिह
चतुर्थी ।

(४)—‘पथ्यमित्यर्थः’-इति वि० । भेषज मित्युदक-नाम सूक्ष्मचलारिंशत्तमम् पदम्
नि० १, १, १२ ।

(५)—‘शम्भु’ सुखस्य भावयितृ, इदानीं सुखकरमित्यर्थः-इति वि० ।

(६)—‘कालान्तरे सुखस्य भावयितृ, अथवा मयो वक्षं तस्य भावयितृ’-इति वि० ।
शमिति वक्ष-नामसु (नि० १, ६) ऊनविंशतितमं पदम्, मयइति तु मयोदशमिति
एकार्थयोरुभयोः कालभेदेन व्याख्यानं विवरण-सम्मतम् ।

(०)—‘वात आवातु भेषज्यानि शम्भु मयोभु च नो हृदयाय प्रवर्धयतु च न वायुः’
-इति नैदक्ष-व्याख्यानम् ३०, २५ ।

अथाष्टमे खण्डे—

केना प्रथमा ।

कण्व ऋषिः ।

१२ २२ ३१२ ४ २२ ३१ २३ २

यत्प्रक्षन्तिप्रचेतसोवरुणोमित्रोऽर्थमा ॥

135

३ १२ ३१२

न किः* सदभ्यतेजनः ॥ १ ॥ ७१

४ ५ ४ ५२ ४ १ २ २ २ १

I यत्प्रक्षन्तिप्रचेतसाः । वरुणोमित्रोऽर्थारमा । न ।

१ १ २ १ २ ५२ २

काङ्क्षारमा । इमाये । भ्यास्ता२३४ औहोवा ।

१ ५

जा२३४नाः ॥ ८ ॥ ७१

“प्रचेतसः” (१) प्रकटज्ञानयुक्ताः वरुणादयो देवाः “यं” यजमानं “रक्षन्ति” “स” यजमानः “न किं दंभ्यतेः” केनापि न हिंस्यते ॥ १ ॥ ७१

* ‘नूचित्’-इति ऋग्वेदीय-पाठः ।

७१ ऋग्वेदस्य १, ३, २२, १ ।

I सौमित्रम् ।

(१)—‘प्रकटज्ञानाः—वरुणः, मित्रः, अर्थमा च’-इति वि० ।

५२ क,

अथ द्वितीया ।

वत्स ऋषिः ।

३२३ २ १२ ३२ ३१२१२३२

गव्योषुण्यथापुराश्चयोतरथा ।

३ २ २ १ २

वरिवस्या*मघोनाम्† ॥ २ ॥ ७२

५४ २ ५२ ४ ५२ ४५ २ २ १ १ २ १

I गव्योषुण्यथापुरा । अश्चयोतरथा । यावरिवस्या ।

२ १२ २ २ ५२ २ ३ ५
म । हो मार३ । होना३४ औहोवा । उर३४पा ॥ १० ॥

५ २ २ ५ २

II गव्योषुण्यथापुरा६२ । अश्चयो१त । रथा२ ।

१ २१ १ २१२ ३ ५२ २
या । वरिवा२स्या । मघो । मघो२ना२३४ औहोवा ।३१ १११
ई२३४पू ॥ ११ ॥ ७२

हे “इन्द्र” ! “गव्योषु”(१) गव्या उ सु(१)-इति निपात-इय-

* ‘वरिवस्य मघामघ’-इति ऋग्वेदीय-पाठः ।

† ‘मघोनाम्’-इति वि० पाठः ।

७२ ऋग्वेदस्य ६, ४, २, ५ ।

I, II श्यावाश्वे ।

(१)—‘सुअषः’(८, १, १००)-इति त्वम् ।

(२)—‘उ’ ‘सु’ द्वौवपि पादपूर्वौ-इति वि० । सायण-मते तु उ अयर्ष, सुहि-
त्यर्थो वरिवस्येति क्रियान्वितश्च ।

समुदायस्य एकवक्त्रावेन निपातवद्भावात्^(१) प्रकृतिवद्भावा
भावः^(२) “नः”^(३) अस्माकं गवामिच्छया अस्माकं गां दातुं “यथा
पुरा” पूर्वम् अस्माकं सम्बन्धि-यागे गवादि-दानाय^(४) वरिव-
स्यसि तद्वदद्यापि सुष्ठु “वरिवस्य”^(५) परिचर^(६) आगच्छेत्यर्थः ।
न केवलं गविच्छया किन्तु “अश्वया”^(७) अश्व-प्रदानेच्छया “उत”
अपिच “रथया” रथेच्छया “महीनां”^(८) धनानां [कर्मणि
महो],^(९) महान्ति पूजाकराणि धनानि दानाय वरिवस्य परि-
चर देहीत्यर्थः ॥ २ ॥ ७२

(१)—समुदाय एवैक इति स्त्रीकारादिति भावः, यथा तथा चेत्यादि ।

(२)—निपात एकाजनाच् (१, १, १४)—इति प्राप्तः एकाज्ज्भावात्प्रत्यय इत्यर्थः ।

(३)—‘नः’—द्वितीयावयववचनमिदं प्रथमावयववचनार्थे द्रष्टव्यम् । वयं तां क्षुभरति
वाक्-शेषः—इति वि० ।

(४)—गोषु इच्छा, मया ; तस्मात् तृतीयैकवचनं, तस्य ‘सुपां सुलुगिति पूर्वसवर्ण-
दीर्घः । मया, मयाया मविच्छयेत्यर्थः ।

(५)—कृषि ‘वरिवस्या’-इति निपातस्य चेति (६, ३, १३६) दीर्घः ।

(६)—वरिवस्यसिः परिचरणीयः, तस्मात् सम्बन्धोक्तवचनम्, तस्य स्थाने सुपां
सुलुगिति आकारः, वरिवस्य ! परिचरणीयेत्यर्थः—इति वि० ।

(७)—अश्वश्च इत्यात् “अश्वसि परेष्वायामपि क्वच् (३, १, ८)”-इति वचनात् क्वचि,
“वच्छन्दस्त्वपुनस्य (०, ४, ३५)”-इति ईलदीर्घयोरभावे रूपम् ।

(८)—‘मघं च न’ इति वचनं तद्वेषा मघि ते मघवानः इति वचनो यजमानाः,
तेषामित्यर्थः—इति वि० ।

(९)—अत्ययेनेति (३, १, ८५) बोध्यम् ।

अथ तृतीया ।

वत्स ऋषिः ।

३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
 इमास्तइन्द्रपृश्नयोधृतन्दुहतआशिरम् ।

३ २ ३ १ २ ३ १ २
 एनामृतस्यपिप्युषीः ॥ ३ ॥ ७३

३ २ १ १ २ १ २ ३ २ ३ २ ३ २ ३ २
 I इमास्तइ । द्रपृश्नयोधृतन्दुश्चा । औक्षीश्चाश्च ।
 २ १ ३ ५ ३ २ ३ २ ३ २ ३ २ ३ २
 चाश्च । ताआश्चाश्चश्चश्चश्च । एनाश्चमृताश्च । स्यो
 ५ ५ ५
 रश्चश्च । प्युषीश्चश्च ॥ १२ ॥ ७३

हे “इन्द्र” ! “ते” त्वदीयाः “इमाः” “पृश्नयः”^(१) प्राष्ट
 वर्णा^(२) गावः^(३) “धृतं” क्षरण-शीलम्^(४) “एनाम्” “आशि-

७३ ऋग्वेदस्य ५, ८, १२, ४ ।

I शैखण्डिनम् ।

(१)—‘पृश्नयः क्षतयः’-इति वि० ।

(२)—नाना वर्णादित्यर्थः । उत्तरार्चिक द्वितीय-प्रपाठक-द्वितीयार्ध-पञ्चदश-सूक्ती-
 द्वितीयर्ध-व्याख्याने सायणेनैवानेन स्रष्टाभिहितत्वात् ।

(३)—निघण्टौ तु ‘पृश्निः’-इति दिव आदित्यस्य च साधारणं नाम (नि० १, ४, १) ।
 निघण्टेऽपि तथैव । तथाचि—‘पृश्निरादित्यो भवति प्राप्तुत एनं वर्ण इति नैरुक्ताः
 संस्पृष्टारसान्तसंस्पृष्टा भासं ओतिषां संस्पृष्टा भासेति; वायुः संस्पृष्टा ओतिभिः
 पुष्पकद्विष’-इति १, १८ ।

(४)—धृतमिति निघण्टौ प्रथम-द्वादश उदक-नामसु दशमम् ।

अथ चतुर्थी ।

श्रुतकक्ष* ऋषिः ।

३ २ ३ १ ९ ३ ११ २२

अयाधियाचगव्यापुरुषामन्पुरुषुत ।

18'8"

१२ २२ ३ १ ९

यत्सोमेसोमआभुवः ॥ ४ ॥ ७४

५ २ २

५

१ ९

२, ३ ५

=३

I अयाधियाचगव्याद्या । पुरुषा३ । मन्पू२३४६ ।

रम्”(५) आश्रयण-द्रव्यं पयः(५) “दुहते” दुहन्ति चारयन्ति ।

कीदृश्यः पृथग्यः ? “ऋतस्य” सत्यस्य अवितथस्य(५) इन्द्रस्य

[यज्ञस्य वा(८)] “पियुषीः”(८) वर्धयित्रीः ॥ ३ ॥ ७३

* ‘सुकक्ष’-इति वि० पाठः ।

७४ ऋग्वेदस्य ६, ८, २४, २ ।

I वैतहव्यम् ।

(५)—“अपस्य धेयामानृचुरानृञ्चिषुषे नित्याज्जाताश्रितमाश्रीराश्रीर्त्तः (६, १, ३६)
-इति श्रीज् पाके इत्यस्य निष्ठायां रूपम् । “आशिराश्रयणादाश्रपणादा”-इति च
नैरुक्तम् ६, ८ ।

(६)—‘सोममित्रं यद् दधि, तत् आशिरम्’-इति वि० ।

(७)—‘निषण्ड-तृतीय-दशम-खण्डमिह मानम् ।

(८)—निषण्ड-प्रथम-द्वादश-खण्डमिह मानम् ।

(९)—‘द्वितीया-प्रथमैकवचनार्थे’-इति वि० ।

अथ पद्यम् ।

मधुच्छन्दा ऋषिः ।

३ २ ३ १९ ३ १९ ३ १९
पावकानः सरस्वतीवाजेभिर्वाजिनोवती ।

189

३ १ २ ३ १ २
यज्ञं वष्टुधियावसुः ॥ ५ ॥ ७५

५२ २ ४५ २ १ २ १ २ २ २
I पावकानर्इया । सरास्वाशतो२ । वाजेभिर्वा । जि-

१ २ १ १ २ ५२ २ २ १ २
नाइवाशतो२ । यज्ञारक्षम् । वारष्टूरक्षौद्योवा । धिया-

३ १ १ १ १
वत्सूरक्षष्टुः ॥ १४ ॥ ७५

“सरस्वती” (१) देवी “वाजेभिः” हविर्लक्षणेः अत्रैर्निमित्त-
भूतैः [यद्वा यजमानेभ्यो दातव्ये रत्ने निमित्तभूतैः] “नः”
अस्मदीयं “यज्ञं” “वष्टु” कामयताम् [कामयित्वा च निर्वहत्वि-
त्यर्थः] । तथाचैतरेयारण्यकाण्डे न्युत्यैव व्याख्यातम्—“यज्ञं वद्विति

७५ ऋग्वेदस्य १, १, ६, ३ ।

I भारद्वाजम् ।

(१)—‘सरस्वती’-इति निष्ठाष्ट-प्रथमस्य चयोदशे नदी नामसु-७कादशे वाङ्मामसु
च दृश्यते । इह च नैबल्लम्—‘सरस्वती’ इति नदीवद् देवतावच निगमा भवन्ति
(१, २१)-इत्यादि, ‘सरस्वती’ माध्विका वाक्-इति वि० । ‘वागर्थेषु विधीयते, तस्मान्
माध्विका वाचं नान्यको’-इति नैबल्लं (११, २०) नामम् ।

अथ षष्ठो ।

वामदेव ऋषिः ।

२ ३ १ २ २ २ ३ २ ७ ३ १ २

कइमन्नाङ्गषोष्ठाइन्द्रसोमस्यतर्पयात् ।

२ ३ २ ३ १ २

सनोवस्त्रन्याभरात् ॥ ६ ॥ ७६

यदाह, यज्ञं वहत्वित्येव तदाहेति] कौटुशी सरस्वती ?
 “पावका”(२) शोधयित्री “वाजिनोवती” अन्नवत्-क्रियावती
 “धिया वसुः” कर्म-प्राप्य-धन-निमित्त-भूता [वाग्देवतायास्तथा-
 विध-धन-निमित्तत्वमैतरेयारण्यकाण्डे श्रुत्या व्याख्यातम्—“यज्ञं
 वष्टु धियावसुरिति वाग्वै धियावसुरिति] । ‘श्वेनः’, ‘सोमः’-
 इत्यादिषु पञ्चविंशति-संख्याकेषु देवता-विशेष-वाचिषु पदेषु
 ‘सरमा,’ ‘सरस्वती’-इति पठितम्^(१) ॥ एतामृचं यास्क एवं
 व्याचष्ट (ने० ११, २६)—‘पावकानः सरस्वती यज्ञं वष्टु धियावसुः
 कर्मवसुरिति’ ॥ ५ ॥ ७५

(२)—“पावकादीनां ऋषिः (७, २, ६८)”-इति वचनादिह इत्याभावः ।

(३)—निषण्णो देवतकाण्डे चतुर्थखण्डानन्तरं श्वेन इत्यादीनि षट्षिंशपदानि पठितानि, तत्र सरमेति सप्तदशं सरस्वतीतं षादशम् । तानि च पदानि अन्तरिक्ष्य देवता-वाचकानि, तथाहि नैरुक्तम्—‘अथातो मध्यस्थाना देवताः’-इत्यादि—‘अथा मरुद्भिः सहरोदसी’-इत्यन्तम् (१०, १—११, ५०) ।

अथ सप्तमी ।

इरिमिठ* ऋषिः ।

१ २ ३ २ ४ ३ २ ३ २ ३ १ २ ३ २
 आयादिसुषुमादितइन्द्रसोमंपिवाइमम् ।

191

४ ५ ४ ५ ४ ५ २ २ १ २ १
 I कइमम् । उज्जवाद्वाइ । नाह्रश्वाइषूश्वा२ । आ-
 २ २ १ २ १ २ २ २ २ १ २
 इन्द्रसोम । स्यतापश्या२त् । सनो२वद्ध । नियाभा-
 १ २ २ २ २ १ २ १ २
 १रा२त् । सानो२वद्धनि । आ२३ । भराउवा । आ-
 १ १ २ २
 गच्छियेद्विताइमै१ ॥ १५ ॥ ७६

“नाहुषीषु” [नहुषइति मनुष्यनाम नि० २, ३, ८] नहुष-
 सम्बन्धिनोषु प्रजासु (१) “कः” “इमम् इन्द्रम्” “सोमस्व” सोमेन
 “तर्पयात्” तर्पयति प्रीष्टाति (१), “सः” नाहुषीभिस्तर्पयितु
 मशक्य इन्द्रः “नः” अस्माकं सम्बन्धि-यज्ञे तप्तः सन् “वसूनि”
 धनानि “आभरत्” आहरत् आहरत्वित्यर्थः ॥ ६ ॥ ७६

* ‘इरिमिरि’-इति वि०-पाठः ।

I अरुणस्य वैतहव्यस्य साम सौभरं वा ।

(१) —‘नहुष इति मनुष्यनाम, तेषु भवाः अत्रातिष्ठोमाद्याः क्रियाः नाहुषः ।
 तासु नाहुषोषु अत्रातिष्ठोमादिषु क्रियास्तित्यर्थः ।

(१) —‘कः सा मुक्ता चान्वः तपयति अक्षरेव तर्पयामि इत्यभिप्रायः’-इति वि० ।

५३क,

१ ८ १ १ १ १ १ २

एदं बर्हिः सदोमम् ॥ ७ ॥ ७७

५ १ १

१ १ २

१ २

२, १६

I आयाहि ।

पुमाश्वा इते २ ।

पुमाश्वा इते २ ।

१ २
आइन्द्रसोमम् ।१ २
पिबा इमम् ।१ २
पिबा आ इमा रम् ।

१ २ १ १

२ १ २

१

१

एदम्बर्हिः । सदोमा रश्मा रश्मा । ओ रश्मा पू इडा ॥ १६ ॥ ७७

हे “इन्द्र” ! त्वम् “आयाहि” आगच्छ, वयं “ते” त्वदर्थं
 “सुपुमा हि” (१) सोममभिषुतवन्तः खलु, तम् “इमम्” अभिषुतं
 “सोमं” त्वं “पिब,” तदर्थं “मम” मदीयम् “इदम्” “बर्हिः” (२)
 वेद्यामास्तौर्णं दर्भम् “आ (१) सदः” आसीद अभि निषीद ॥ ७१ ७७

७७ उत्तरार्चिकस्य १, २, ६, १ — ऋग्वेदस्य ६, १, २२, १ ।

I सोभरम् ।

(१) — ‘सुपुमा’-इति पुञोक्तं शान्दसम् अभिषुक्तम् इत्यर्थः । हि शब्दो हेतोः
 यस्मात् पुञुमः तस्मादागच्छे ते वि०-सन्नातोऽर्थः ।

(२) — ‘इदं,’ ‘बर्हिः’ हे अर्थे ते सप्तम्येकवचनान्ते द्रष्टव्ये । अस्मिन् बर्हिषि ।
 क पुनर्यत् बर्हिः ? उच्यते — ‘सदः’ इत्यपि सप्तम्येकवचनान्ते, द्रष्टव्यम् सदसिमस स
 भूते वेद्यास्ते स्थाने इत्यर्थः - इति वि० ।

(३) — विवरण-नयं चा इत्यर्थं सुपुमेत्यनेन सम्बध्यते ।

अवाहमी ।

वारुणिः सत्यधृति ऋषिः ।

१ २ ३ १२ १२ २२ २ १ २ ३ २
महित्रीणामवरस्तु*द्युत्तमित्रस्यार्यम्णः ।

२ २ २ १ २
दुराधर्ववरुणस्य ॥ ८ ॥ ७८

I महाइचार३४इणाम् । अवा२रस्तु । द्युत्तमा२३-
४इत्रा । स्यार्यम्णः । दुराधा२३४र्षाम् । वरौहो२३४ ।
वा । णापुस्यो६इडाइ ॥ १७ ॥

II महित्रीणामवरस्तू६ण । द्युत्तमित्रस्यार्यम्णाः । दुरा-
धा२३र्षाम् । वरौहो२ । इमा२ । ण । स्यो२ ।
या२३४ओहोवा । हाओवा । ओवा२३४पु ॥ १८ ॥ ७८

* 'अवोऽस्तु'-इति ऋग्वेदीयः पाठः ।

७८ ऋग्वेदस्य ८, ८, ४४, १—यजुर्वेदस्य ३, २१—

आरण्यगानस्य ३, २, १, २ ।

I, II इमे द्वे पाठौ द्वे ।

अथ नवमी ।

वत्स ऋषिः ।

٢٠

३ २ १

त्वावतःपुरुषसोवयमिन्द्रप्रणेतः ।

I ^{१२ २}त्वावतो३ । ^{५ २}द्वौ३द्वौ३१६ । ^{१)} ^{२२}पुरुषसो३ । ^{३५ २}द्वौ३द्वौ३

३१६ । वयमिन्द्राः । ^{१) २१ २} ^{१५ २} हो३हो३१६ । ^{१) २२} प्रणेताः । ^{१५} हो३-

“त्रौषां”* त्रयाणां “मित्रस्य” “अयम्भ्यः” “वत्सस्य” च
 “युज्जं” दौप्तम्^(१) अतएव “दुराधर्षम्” अन्यैर्धर्षितुं बाधितु
 मशक्यं “महि” महत् “अवद्” अवः रक्षयम् अस्माकम् “अस्तु”
 [अवस इत्यत्र अवः शब्दस्य विसर्जनीयस्य रेफादेशश्चान्दसः ।

“अवर”-“अवः”-इति च पाठौ ॥ ८ ॥ ७८

हे “पुरुवसो” बहुधन ! इन्द्र ! “प्रणेतः” कर्मणां पारं
प्रकर्षेण नेतः^(१) ! “इन्द्र” ! “त्वत्सदृशस्य [इन्द्रसमानस्यान्यस्या-

* 'हृणाम्'-इति वि० पाठः ।

I साकमश्चं धुरां साम वा ।

(१)—‘यु’-इति वचनानि निबद्ध-प्रथम-वचने द्वितीयत्वेन दर्शनात् । यु-शब्दो
द्विप्ति वचनस्य ‘द्योतत इति सतः’-इति नैबद्ध-वचनात् (१,१) । ‘यि’ निवास-तत्त्वाः ।
नक्षत्रिण सन् चिद्यति तत् यु-वचनम् । युतरामागतं द्योतिमिति ।

(२) — 'प्रसृतः ॥ ॥ अथवा प्रकर्षेण नेतः अत्र साम्' - इति वि० ।

१२
स्मसिस्थातर्हरोणाम् ॥ ८ ॥ ७८

॥ इति पञ्चम-दशति* ॥

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२
हो३१इ । स्मसिस्थाता३ः । हो३हो३१इ । हरोणा३म् ।
हो३हो३१२३४५इ । डा ॥ १८ ॥ ७८

भावात् तथेत्यर्थः (१)] तव स्वभूताः “वयम्” “स्मसि” (१) स्मः ।
हे “हरोणाम्” एतत् सञ्ज्ञकानामध्वानां (४) “स्थातः” अधि-
ष्ठातः ! ॥ ८ ॥ ७८

इति सायणाचार्य-विरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोवाक्याने
द्वितीयाध्यायस्याहमः सप्तः ॥ ८ ॥

७८ ऋग्वेदस्य ६, ४, १, १ ।

(१)—ममिव इति भावान् । “युष्मदस्मदोः सादृश्ये बहुवचसः” इति (४, १, ६१)
वचसाद् बहुवि, “प्रत्ययोत्तरपदयोश्चेति” भाद्वे, “आ च सर्वनामः”—इत्यालो रूपम् ।
तस्य भावतः ।

(२)—“एतदुक्तं भवति—अस्मदृशस्यापि वयं कोतारो भवानः, किम्युनस्तवे-
वेति”—इति वि० ।

(३)—“इदन्मोमसि (०, १, ४६)”—इति मसद्वचनम् ।

(४)—“हरो इन्द्रस्य”—इति नि० १, १५, १ । “अस्यः कस्मादभ्युतेऽध्वानं महाभगो
भवतीति वा”—इत्यादि नै० २, २० ।

॥ इति द्वितीयः प्रपाठकः ॥ २ ॥

अथ नवमे खण्डे—

सैषा प्रथमा ।

प्रगाथ ऋषिः ।

१ १ ३ १ २ ३ १ २ २ १
 उत्वामदन्तुसोमाः* कृणुष्वराधोअद्रिवाः ।

१ २ ३ १ २
 अवब्रह्मदिषीजहि ॥ १ ॥ ८०

५ २ २ ४ ५ २ १ २ २ १ २
 I उत्वामदन्तुसोहोमाः । कृणोहो । ध्वरौहो ।

२ २ १ २ १ २ १
 धाअद्रिवाः । अ । वब्रा२३ह्मा । दिषा२ः । हा२इ ।

५ २ १ १ २ ४ २ २ २ १ १
 औ३हो३१यै३ । जा२हा२३४औहोवा । ए३ । ययूर-

१ १ १
 ३४यूः ॥ २० ॥ ८०

हे इन्द्र ! “त्वा” त्वाम् “सोमाः” “उत्” (१) उत्कृष्टं “मदन्तु”

* ‘सोमाः’-इति ऋग्वेदीयः पाठः, उत्तरार्धिक-व्याख्यायां
 सायणाचार्य-धृत-पाठश्च ।

८० उत्तरार्धिकस्य ६, १, २, १—ऋग्वेदस्य ६, ४, ४३, १ ।

I यामम् ।

(१)—‘उदिति पादपूर्वकः’-इति वि० । इह निमग्नम् “प्रचुम्बोदः पादपूर्वके
 (८, १, १)”-इति पाणिनि-सूत्रम् ।

अथ द्वितीया ।

विश्वामित्र ऋषिः ।

१ २ १ १ २ १ १ ७ १ १ २
 गिर्वणः पाद्मिनः सुतं मधोर्द्धाराभिरज्यसे ।

१ १ १ १ १ १ २ २ २

इन्द्रत्वादातमिद्यशः ॥ २ ॥ ८१

I गिर्वणः पाद्मिनः सुतम् । गिर्वणः पा । द्मिनः सु ।

तारम् । मधोर्द्धाराभिराक्षो २ । ज्यासे २३ । हाउवा ।

इन्द्रत्वा २३दा । तमाये ३त् । यारंशार ३४ चौक्षोवा ।

१ १ १ १ १ १
 हरो ३श्रो २३४५ः ॥ २१ ॥ ८१

मादयन्तु हे “अद्रिवः” (१) वज्रवन् ! इन्द्र ! त्वमस्मभ्यं “राधः”
 धनं (१) “कषुष्य” (४) कुरु प्रयच्छ । किञ्च “ब्रह्महिषः” ब्राह्मण-
 हेष्ट्रोन् “अव जहि” विदारयेत्यर्थः (५) ॥ १ ॥ ८०

८१ ऋग्वेदस्य ३, ३, २, १ ।

I आङ्गिरसम् हरिश्चीनिधनम् ।

(२) — “मनुवमोषसज्जहौ (८, ३, १)” इति क्लृप्ते रूपम् ।

(३) — राध इति निवृत्त-द्वितीय-दशमे धननामसु सप्तदशम् । “राध इति धन-
 नाम, राधुवन्त्य तेन” इति मै० ४, ४ ।

(४) — क्रिया-सामान्य-वचनो दानार्थो द्रष्टव्यः, देहि धनमित्यर्थः ।

(५) — “अक्षीति च हर्मेर्वत्यर्थस्येदं रूपम् । अवजहि अधोगमम्, मरकं मथेत्यर्थः”
 इति वि० ।

अथ ऋषीणां ।

वामदेव ऋषिः ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १०० १०१ १०२ १०३ १०४ १०५ १०६ १०७ १०८ १०९ ११० १११ ११२ ११३ ११४ ११५ ११६ ११७ ११८ ११९ १२० १२१ १२२ १२३ १२४ १२५ १२६ १२७ १२८ १२९ १३० १३१ १३२ १३३ १३४ १३५ १३६ १३७ १३८ १३९ १४० १४१ १४२ १४३ १४४ १४५ १४६ १४७ १४८ १४९ १५० १५१ १५२ १५३ १५४ १५५ १५६ १५७ १५८ १५९ १६० १६१ १६२ १६३ १६४ १६५ १६६ १६७ १६८ १६९ १७० १७१ १७२ १७३ १७४ १७५ १७६ १७७ १७८ १७९ १८० १८१ १८२ १८३ १८४ १८५ १८६ १८७ १८८ १८९ १९० १९१ १९२ १९३ १९४ १९५ १९६ १९७ १९८ १९९ २०० २०१ २०२ २०३ २०४ २०५ २०६ २०७ २०८ २०९ २१० २११ २१२ २१३ २१४ २१५ २१६ २१७ २१८ २१९ २२० २२१ २२२ २२३ २२४ २२५ २२६ २२७ २२८ २२९ २३० २३१ २३२ २३३ २३४ २३५ २३६ २३७ २३८ २३९ २४० २४१ २४२ २४३ २४४ २४५ २४६ २४७ २४८ २४९ २५० २५१ २५२ २५३ २५४ २५५ २५६ २५७ २५८ २५९ २६० २६१ २६२ २६३ २६४ २६५ २६६ २६७ २६८ २६९ २७० २७१ २७२ २७३ २७४ २७५ २७६ २७७ २७८ २७९ २८० २८१ २८२ २८३ २८४ २८५ २८६ २८७ २८८ २८९ २९० २९१ २९२ २९३ २९४ २९५ २९६ २९७ २९८ २९९ ३०० ३०१ ३०२ ३०३ ३०४ ३०५ ३०६ ३०७ ३०८ ३०९ ३१० ३११ ३१२ ३१३ ३१४ ३१५ ३१६ ३१७ ३१८ ३१९ ३२० ३२१ ३२२ ३२३ ३२४ ३२५ ३२६ ३२७ ३२८ ३२९ ३३० ३३१ ३३२ ३३३ ३३४ ३३५ ३३६ ३३७ ३३८ ३३९ ३४० ३४१ ३४२ ३४३ ३४४ ३४५ ३४६ ३४७ ३४८ ३४९ ३५० ३५१ ३५२ ३५३ ३५४ ३५५ ३५६ ३५७ ३५८ ३५९ ३६० ३६१ ३६२ ३६३ ३६४ ३६५ ३६६ ३६७ ३६८ ३६९ ३७० ३७१ ३७२ ३७३ ३७४ ३७५ ३७६ ३७७ ३७८ ३७९ ३८० ३८१ ३८२ ३८३ ३८४ ३८५ ३८६ ३८७ ३८८ ३८९ ३९० ३९१ ३९२ ३९३ ३९४ ३९५ ३९६ ३९७ ३९८ ३९९ ४०० ४०१ ४०२ ४०३ ४०४ ४०५ ४०६ ४०७ ४०८ ४०९ ४१० ४११ ४१२ ४१३ ४१४ ४१५ ४१६ ४१७ ४१८ ४१९ ४२० ४२१ ४२२ ४२३ ४२४ ४२५ ४२६ ४२७ ४२८ ४२९ ४३० ४३१ ४३२ ४३३ ४३४ ४३५ ४३६ ४३७ ४३८ ४३९ ४४० ४४१ ४४२ ४४३ ४४४ ४४५ ४४६ ४४७ ४४८ ४४९ ४५० ४५१ ४५२ ४५३ ४५४ ४५५ ४५६ ४५७ ४५८ ४५९ ४६० ४६१ ४६२ ४६३ ४६४ ४६५ ४६६ ४६७ ४६८ ४६९ ४७० ४७१ ४७२ ४७३ ४७४ ४७५ ४७६ ४७७ ४७८ ४७९ ४८० ४८१ ४८२ ४८३ ४८४ ४८५ ४८६ ४८७ ४८८ ४८९ ४९० ४९१ ४९२ ४९३ ४९४ ४९५ ४९६ ४९७ ४९८ ४९९ ५०० ५०१ ५०२ ५०३ ५०४ ५०५ ५०६ ५०७ ५०८ ५०९ ५१० ५११ ५१२ ५१३ ५१४ ५१५ ५१६ ५१७ ५१८ ५१९ ५२० ५२१ ५२२ ५२३ ५२४ ५२५ ५२६ ५२७ ५२८ ५२९ ५३० ५३१ ५३२ ५३३ ५३४ ५३५ ५३६ ५३७ ५३८ ५३९ ५४० ५४१ ५४२ ५४३ ५४४ ५४५ ५४६ ५४७ ५४८ ५४९ ५५० ५५१ ५५२ ५५३ ५५४ ५५५ ५५६ ५५७ ५५८ ५५९ ५६० ५६१ ५६२ ५६३ ५६४ ५६५ ५६६ ५६७ ५६८ ५६९ ५७० ५७१ ५७२ ५७३ ५७४ ५७५ ५७६ ५७७ ५७८ ५७९ ५८० ५८१ ५८२ ५८३ ५८४ ५८५ ५८६ ५८७ ५८८ ५८९ ५९० ५९१ ५९२ ५९३ ५९४ ५९५ ५९६ ५९७ ५९८ ५९९ ६०० ६०१ ६०२ ६०३ ६०४ ६०५ ६०६ ६०७ ६०८ ६०९ ६१० ६११ ६१२ ६१३ ६१४ ६१५ ६१६ ६१७ ६१८ ६१९ ६२० ६२१ ६२२ ६२३ ६२४ ६२५ ६२६ ६२७ ६२८ ६२९ ६३० ६३१ ६३२ ६३३ ६३४ ६३५ ६३६ ६३७ ६३८ ६३९ ६४० ६४१ ६४२ ६४३ ६४४ ६४५ ६४६ ६४७ ६४८ ६४९ ६५० ६५१ ६५२ ६५३ ६५४ ६५५ ६५६ ६५७ ६५८ ६५९ ६६० ६६१ ६६२ ६६३ ६६४ ६६५ ६६६ ६६७ ६६८ ६६९ ६७० ६७१ ६७२ ६७३ ६७४ ६७५ ६७६ ६७७ ६७८ ६७९ ६८० ६८१ ६८२ ६८३ ६८४ ६८५ ६८६ ६८७ ६८८ ६८९ ६९० ६९१ ६९२ ६९३ ६९४ ६९५ ६९६ ६९७ ६९८ ६९९ ७०० ७०१ ७०२ ७०३ ७०४ ७०५ ७०६ ७०७ ७०८ ७०९ ७१० ७११ ७१२ ७१३ ७१४ ७१५ ७१६ ७१७ ७१८ ७१९ ७२० ७२१ ७२२ ७२३ ७२४ ७२५ ७२६ ७२७ ७२८ ७२९ ७३० ७३१ ७३२ ७३३ ७३४ ७३५ ७३६ ७३७ ७३८ ७३९ ७४० ७४१ ७४२ ७४३ ७४४ ७४५ ७४६ ७४७ ७४८ ७४९ ७५० ७५१ ७५२ ७५३ ७५४ ७५५ ७५६ ७५७ ७५८ ७५९ ७६० ७६१ ७६२ ७६३ ७६४ ७६५ ७६६ ७६७ ७६८ ७६९ ७७० ७७१ ७७२ ७७३ ७७४ ७७५ ७७६ ७७७ ७७८ ७७९ ७८० ७८१ ७८२ ७८३ ७८४ ७८५ ७८६ ७८७ ७८८ ७८९ ७९० ७९१ ७९२ ७९३ ७९४ ७९५ ७९६ ७९७ ७९८ ७९९ ८०० ८०१ ८०२ ८०३ ८०४ ८०५ ८०६ ८०७ ८०८ ८०९ ८१० ८११ ८१२ ८१३ ८१४ ८१५ ८१६ ८१७ ८१८ ८१९ ८२० ८२१ ८२२ ८२३ ८२४ ८२५ ८२६ ८२७ ८२८ ८२९ ८३० ८३१ ८३२ ८३३ ८३४ ८३५ ८३६ ८३७ ८३८ ८३९ ८४० ८४१ ८४२ ८४३ ८४४ ८४५ ८४६ ८४७ ८४८ ८४९ ८५० ८५१ ८५२ ८५३ ८५४ ८५५ ८५६ ८५७ ८५८ ८५९ ८६० ८६१ ८६२ ८६३ ८६४ ८६५ ८६६ ८६७ ८६८ ८६९ ८७० ८७१ ८७२ ८७३ ८७४ ८७५ ८७६ ८७७ ८७८ ८७९ ८८० ८८१ ८८२ ८८३ ८८४ ८८५ ८८६ ८८७ ८८८ ८८९ ८९० ८९१ ८९२ ८९३ ८९४ ८९५ ८९६ ८९७ ८९८ ८९९ ९०० ९०१ ९०२ ९०३ ९०४ ९०५ ९०६ ९०७ ९०८ ९०९ ९१० ९११ ९१२ ९१३ ९१४ ९१५ ९१६ ९१७ ९१८ ९१९ ९२० ९२१ ९२२ ९२३ ९२४ ९२५ ९२६ ९२७ ९२८ ९२९ ९३० ९३१ ९३२ ९३३ ९३४ ९३५ ९३६ ९३७ ९३८ ९३९ ९४० ९४१ ९४२ ९४३ ९४४ ९४५ ९४६ ९४७ ९४८ ९४९ ९५० ९५१ ९५२ ९५३ ९५४ ९५५ ९५६ ९५७ ९५८ ९५९ ९६० ९६१ ९६२ ९६३ ९६४ ९६५ ९६६ ९६७ ९६८ ९६९ ९७० ९७१ ९७२ ९७३ ९७४ ९७५ ९७६ ९७७ ९७८ ९७९ ९८० ९८१ ९८२ ९८३ ९८४ ९८५ ९८६ ९८७ ९८८ ९८९ ९९० ९९१ ९९२ ९९३ ९९४ ९९५ ९९६ ९९७ ९९८ ९९९ १०००

सदावइन्द्रश्चर्कषदाउपोनुससपर्यन् ।

नदेवोवृत्तः प्रहरइन्द्रः ॥ ३ ॥ ८२

“गिर्वणः” (१) गोभिः वाग्भिः स्तुतिभिः वननीय ! [तथा च यास्कः—“गिर्वणा देवो भवति गोभिरेनं वनयन्तीति” (नै० ६, १४)] तादृश ! हे इन्द्र ! “नः” (२) अस्मादीयं “सुतम्” (३) अभिषुतम् इमं सोमं “पाहि” पिब, (४) यतः “मधीः” मदकरस्य सोमस्य “धाराभिः” “अज्यसे” सिन्धुसे । हे “इन्द्र ! “त्वादातम् इत्” (५) त्वया शोधितं विश्वदीकृतमेव “यशः” अन्नम् (६) अस्मासु भवति ॥ २ ॥ ८१

(१)—गिर्वणः इति साम्नाः । गिरः स्तुतिस्तुत्यावाचः (नि० १, ११), ताभिः वा वनयते सम्प्राप्यते स गिर्वणः, तस्य सम्प्राप्यनम्—हे गिर्वणः ! ।

(२),—(३)—सुतमिति षष्ठ्यर्थे द्वितीया, विशेषणस्य मध्येरित्यस्य वि०—सम्प्राप्यनम् ।

(४)—‘नः-अस्मान्’-‘पाहि-रक्ष’-इति च वि० ।

(५)—‘इदिति प्रदपूर्वः’-इति वि० । “अथ ये प्रहन्ते; ये मिताक्षरेषु पश्येयु वाक्-पूर्वः आगच्छन्ति, प्रदपूर्वः मिताक्षरेष्वनर्थकाः—कमीमिदिति”-इति म० १, ८ ।

(६)—‘यशः’-इति निघण्टौ प्रथम-द्वादशे उदकनामसु पञ्चपञ्चाशत्तमस्यद्व-द्वितीय-सप्तमे अन्न-नामसु चतुर्दशमे धन-नामसु चकोविंशतितमसु ।

४ ५ २ २ ३ ४ ५ २ २
 । सादा । वइन्द्राः । चर्कषादा । उपोनुसाः ।

१ २ १ २ २ २ १ २ २ २ ४
 सापर्यन्यनदेवारः । वृताः३४ः । शू३४३ । रा३आ५

यिन्द्रा६५६ः ॥ २२ ॥ ८२

हे ऋत्विग्यजमानाः^(१) ! “इन्द्रः” “सदा” सर्वदा “वः”
 युष्मान् “आ चर्कषत्” यन्नानुष्ठानार्थम् आकृषत् कर्त्तुमिच्छति ।
 किं कुर्वन् ? “उपोनु” युष्माकं समीप एव “समपर्ययन्” पुनः पुनः
 भ्रमं वा सपर्यां कुर्वन् [हविर्भोक्तुं मामाह्वयध्वमिति प्रार्थयमान
 इत्यर्थः, अतएव श्रुत्यन्तरे देवानां यजमान-प्रदत्त-हवि-रुपजी-
 वित्वं श्रूयते-‘इतो दानादि देवा उपजीवन्तीति’ अतः अस्मत्सप-
 र्या-कर्त्तृत्वात् “इन्द्रः देवः” “नः” “शूरः” यजमानानां बाधक
 इत्यर्थः^(२) ॥ ३ ॥ ८२

I वैरूपम् ।

(१) — ‘आह्वीयं पुनपौवमाह’-इति पि० ।

(२) — ‘सदा’ सर्वदा, ‘वः’ युष्माकम्, ‘इन्द्रः’ ‘चर्कषत्’ अत्यर्थं करोतु पुनः पुनश्च
 करोतु वस्तुं पुष्टिं धनं धिराद्यं दोषं च जीवितम् । ‘आ’, ‘उप’, ‘उ’, ‘इ’-बलात्-
 ऽप्येते पद-प्रकाराः । ‘उ’ इन्द्रो यच्छ्रुत्यन्तरेण न निराकाशितां प्रतिपद्यते
 अतः षोडशार्थ-सम्बन्धो यच्छ्रुत्योऽप्याहर्तव्यः । स यद्यस्मादुक्तमुच्यते स कथं वस्तुपुष्टा-
 दोन् करोति ? उच्यते — ‘सपर्ययन्’ सपर्ययतिः परिचरचर्कषा ‘वज्रम् उपरिहादुप-
 मार्गोचः’ यथा कश्चित् परिचरन् प्रीतिमुत्पादयति तद्वत् प्रीतिमुत्पाद-

अथ चतुर्थी ।

श्रुतकक्ष ऋषिः ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

आत्वाविशन्विन्दवःसमुद्रमिवसिन्धवः ।

२३ १ १ २
नत्वामिन्द्रातिरिच्यते ॥ ४ ॥ ८३

५८ २ ५ ९ १ २ १ २ १
I आत्वाविशन्विन्दाद्वाः । समुद्रमिवसिन्धवः । स-
मुद्रमि । वसिन्धाश्वाः । नत्वामिन्द्रातिरिच्यते । न
त्वामारश्यिन्द्रा । तिरिच्याश्वाश्वाश्वाश्वा । ओरश्वापृष्ट ।

डा ॥ २३ ॥ ८३

हे इन्द्र ! “इन्द्रवः” स्रवन्तः अस्माभिर्दीयमानाः सोमाः^(१)

८३ उत्तरार्धिकस्य ८,२,२,१—ऋग्वेदस्य ६,६,१८,२—

जहगानेऽपि १४,२—१६—१ साम ।

I आसितं सिद्धयाम वा ।

यतीत्यर्थः। 'देवः' दानादि-गुण-युक्तः, 'दुतः' आश्चर्यितः, 'शूरः' विभ्रातः, 'इन्द्रः' ईश्वर इत्यर्थः इति वि०।

(१)—इन्द्र रिति निघण्टौ उद्दक-नामसु (१, १९) —यज्ञ-नामसु (१, १०) च दृश्यते ।

किंणाः । इन्द्रवाणो३ । चारुवायि । अनूपसता ।

होपुयि । डा ॥ २४ ॥ ८४

“गायिनः” (१) गीयमान-साम-बुक्ता उन्नातारः “इन्द्रम् इत्” इन्द्रमेव “हृत्” हृता ‘त्वामिद्विद्वामहे’-इत्यस्या मृच्युत्पत्तेन हृत्त्वामकेन साक्षा (१) “अनूपत” स्तुवन्ति । “अर्किषः” अर्चन-हेतु-मन्त्रोपेता होतारः “अर्कोभिः” उक्थरूपैर्मन्त्रैरनूपत । वे त्ववशिष्टा अर्च्यवः ते “वाणीः” वाग्भिर्वज्ररूपाभि “इन्द्रम्” अनूपत । अर्क-शब्दस्य मन्त्र-परत्वं याष्केनोक्तम् (५, ४) ‘अर्को मन्त्रो भवति यदेनार्चन्तीति (१) ॥ ५ ॥ ८४

(१)—गायानि वाङ्मानसु दृश्यन्ते नि० १, ११ । ‘गायानि सामानि’-इति पि० ।

(२)—इन्द्रवाणि कस्यास्य तृतीय-प्रथम-पञ्चमस्य द्वितीया ‘त्वामिद्विद्वामहे’-इति । अस्त्रामुत्पन्नानि एकादश सामानि । तत्र जेयमानस्य चतुर्थ-प्रथमे च तु ते हे (१८—१९) चारुवाणस्य पञ्चमे एकम् (१०), द्वितीये एकम् (११)—ऊरुमानस्य द्वाविंशतितये षडोदशं सप्तदशचेति—ऊरुमानस्य प्रथमे पञ्चमम्, तृतीये षष्ठम्, तृतीय-द्वितीये प्रथमम्, पञ्चमे षोडशं सप्तदशचेति सप्तसप्ततया षष्ठ । तत्र चारुवाणस्य प्रथमा-ध्यायेयमेव वृद्धेति अपदिश्यते । मातृसमाप्येयकं प्राच्यवत् ।

(३)—“अर्को देवो भवति यदेनमर्चन्ति । अर्को मन्त्रो भवति यदेनोवाचन्ति । अर्कमन्त्रं भवत्यर्चंति भवानि । अर्को देवो भवति सप्ततः कष्टकिणा”-इति नै० ५, ४ ।

अथ बहो ।

श्रुतकक्ष* ऋषिः ।

^{१ २ ३ १ २} इन्द्रइषेददातुनः ^{३ २ १ ३ २} ऋभुः ^{३ २} क्षणा ^{३ २} भूरयिम् ।

१११

^{३ १ २} वाजीददातुवाजिनम् ॥ ६ ॥ ८५

^{४ ५ ४ २ ५ २} I इन्द्रइषेददातुनः । ^४ ओहायि । ^२ ऋभु । ^१ क्षणा-
^{३ २ ३} रम् । ^५ ऋभुः ^{२ २ २} रार३४याम् । ^{३ २} वाजीददातुवाजि । ^{२ २ २} वाजी-
^{२ २ १} ददा । ^५ तुवोर३४वा । ^४ जापूयिनोईहायि ॥ २५ ॥

II ^५ इन्द्रइषेददातुनाईण । ^{२ २} ऋभुः ^५ क्षणा ^{२ १ २} भूर१२३म् ।

^२ रपी३४३म् । ^{१ २} वार३जा । ^४ ददा ^५ रउ२३ । ^४ तुवोवा । ^५ जा
 पूयिनोईहायि ॥ २६ ॥ ८५

* 'सुकक्ष'-इति वि०-पाठः ।

८५ ऋग्वेदस्य ६, ६, २७, ४—जहगानस्य ५, २, २५-२६ ।

I, II सोमित्रे ।

“इन्द्रः” एवमस्माभिः सुतः इष्टः सन् “ऋभुश्चक्षम्”^(४)
 [“वाषपूर्वस्य(६,४,८ पा०)-इति दीर्घाभावः] यागादि-कर्म-कर-
 णेन महान्तम् [सर्वेषां भ्रातृणां श्रेष्ठं सौधन्वनं वा(९) । अथवा
 तृतीय-सवने प्रजापति-सवित्रोर्मध्ये सोमपानेन महान्तं रयिं^(१)
 दातारं^(१)] “ऋभुम्”^(१) [सोम-पानेन मर्त्यत्वं विहाय देवत्वं
 प्राप्तं तादृशम्^(१)] एतन्नामकं देवं “नः” अस्मभ्यम् “इषे”^(८)

(४) —‘ऋभुश्चाः’ इति मध्यमसु दृश्यम् नि० ३, ३ ।

(६) —“ऋभुर्विभ्रावाजइति सुधन्वन चाक्षिरमस्य वयः पुत्राः बभूवुः । तेषां प्रथमो
 जमाश्वां वज्रवज्जिहमा भवन्ति, न मध्यमेन’-इति जै० ११, १६ ।

(७) —ऋभुरिति मेधावि-नामसु ऋभुं पदम् नि० ३, १५ । देवतकाण्डेऽपि निवच्यो
 ष्वनरिषस्यानदेवतास्वनेरे श्वेनादिषु दृश्यम् पदम्, तच्च वज्रवचनानाम् । तत्र चास्मि
 नैदृश्यम् —“ऋभवउभान्तीति वर्त्तेन भान्तीति वर्त्तेन भवन्तीति वा”-इत्यादि —“तदे-
 तदुभोश्च वज्रवचनेन ष्वनसस्य च संलब्धेन वज्रनि दृश्यतयोश्च सूत्राणि भवन्ति”-
 इत्यपि —“आदित्य-रश्मयोऽप्यभवउच्यन्ते”-इति च ११, १६ ।

(३) —‘पुत्र-स्रक्षन् धनम्’-इति वि० । “रयिरिति धन-नाम, रातेर्दान-कर्मणः”-
 इति जै० ४, १७ ।

(१) —एषएवार्थो वि०-सम्पत्तः ।

(२) —‘ऋभुम् मेधाविजम्’-इति रयिमित्यस्य विशेषणञ्च वि० ।

(४) —तद्विद्वान्मन्त्रोदीयो मन्त्रोऽयम् —“विष्टो जमी तरक्षित्वेन वाचतो मर्त्तासः
 सन्तो ऋतत्वमानशुः । सौधन्वना ऋभवः सूरपुत्रसः संवत्सरे समप्रचक्षन् धीतिभिः ।
 (१, १०, ४, ५)”-इति । यास्केनेत्येवं व्याख्याता ‘कृत्वा कर्माणि क्षिप्रत्वेन वोढारो मेधा-
 विजो वा मर्त्तासः सन्तो ऋतत्वमानश्रिरे सौधन्वना ऋभवः सूरपुत्राना वा सूरपुत्रा
 वा संवत्सरे समप्रचक्षन् धीतिभिः कर्मभिः’ इति ।

(८) —‘चतुर्थ्येक-वचनं द्वितीयार्थे दृश्यम् इवमस्मभ्यम्’-इति वि० ।

अथ सप्तमी ।

गृत्तमद ऋषिः^(१) ।

१ २ ३ २ ३ २ ३ २ ३ १ २ २ २

इन्द्रोऽश्वमद्वयमभीषदपचुच्यवत् ।

२१००

२७ ३ १२ २२

सहिस्थिरोविचर्षणिः ॥ ७ ॥ ८६

अत्रार्थः^(८) “ददातु” प्रयच्छतु । तथा “वाजी” बलवान्^(९)
इन्द्रः “वाजिनं” बलवन्तं^(१०) [वाज-नामानं^(११) कनीयांसं वा-
भ्रातरं सौधन्वनम्] अस्माकमबलाभाय ददातु ॥ ६ ॥ ८५

“इन्द्रः” “महत्” अधिकम् “भयं” साध्वसं [भय-कारणं

८६ ऋग्वेदस्य २, ८, ८, ३ ।

(८) — इषमित्यश्व-नामसु चतुर्दशम् नि० २, ७ ।

(१०) — ‘वाजी वेजवान्’-इति वि० । वाजी इति निघण्टौ अश्व-नामसु चतुर्थम् १, १४ । “अपि स वाजी वेजवान् अपेक्षमसु तूर्ध्वमश्वसुऽध्वानम्”-इति तत्र नैबल्लम् २, २८ ।

(११) — ‘वाजिनमश्वमिति वि० । वाजइत्यदकोऽश्वनामसु (नि० २, ७)-सकुल-
नामसु च (नि० २, १७)-दृश्यते । वाजिन इति माकोऽश्वनामसु (नि० १, १४)-
वेजवन्सु (नि० २, २८)-बुध्यते । वाजिन इति मोषधोऽदन्तः सुस्थ-देवतानामसु च
उपानयम् पदम्, तत्र च नैबल्लम् — “वाजिन” इत्यादि — “देवाश्वा इति वा”-इत्यन्तम्
१२, ४४ ।

(१२) — अश्विन् पक्षे वाजइति नाम विद्यतेऽस्येति विषयः परं मायं वक्षिरतमम् ।

(१) — ‘गृत्तमदोऽश्वमद्वयमभीषदपचुच्यवत्’-इति वि० ।

अथःहमी ।

भरद्वाज ऋषिः* ।

३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
 इमाउत्वासुतेसुतेनक्षन्नेगिर्वषोगिरः ।

१ २ ३ १ ८ ३ १ २
 गावोवत्सन्नधेनवः ॥ ८ ॥ ८७

१ ८ २ १ २ १ २ २ १
 I इन्द्रोअङ्गा । मक्षङ्गाश्श्याम् । अभोषद् । पचु-
 २ २ २ २ २ ४ ५ ४
 ष्याश्श्वाश्शत् । सहाश्शयिस्थिराश्च । विचोवा । षाप्-
 ५
 षीद्द्वयि ॥ २७ ॥ ८६

५वा] “अङ्ग” क्षिप्रम् “अभोषत्” अभिभवति, (१) “अपचुचुवत्”
 अपचावयति च [यद्वा अभोषद् अभिभवद् भय-कारणम् अपचा-
 वयेत्] “हि” यस्मात् कारणात् “स स्थिरः” केनापि चालयितु-
 मशक्यः “विचर्षणिः” (१) विश्वस्य द्रष्टा ॥ ७ ॥ ८६

* ‘संयोरार्षम्’-इति वि० ।

I इन्द्रस्य अभयङ्करम् ।

(२)—‘आमिसु क्रमे षोडश, पञ्चुपक्षितम्’-इति वि० ।

(३)—रतत् पदं चिक्चदित्वादिचहसु पञ्चतितकर्मसु षष्ठम नि० ३, ११ ।

चक्ष नवमी ।

भरद्वाज ऋषिः ।

२ ३ २ ३ ४ २ ३ २ ३ ४ २ ३ १ २
इन्द्रानुपूषणावयसस्युयस्वस्तये ।

२०३

३ २ ३ १ २
ऊवेमवाजसातये ॥ ६ ॥ ८८

५ ४ २ १ २
I इमाउत्वा । सुतायिसुतायि । नक्षन्ताश्शियिगो ।

५ २ २ १ ४ २ २ २ १
३४ः । वनः । गाश्चिराः । गावोवाश्त्साश्म् । नधो

५ ४ ५
२३४वा । ना५वोद्दुचायि ॥ २८ ॥ ८७

हे “गिर्वणः” गौर्भिर्वननीयेन्द्र ! “सुतेसुते” सोमे ऽभिषुते
सति “इमाः” अस्मदीयाः “गिरः” स्तुतयः “त्वा” त्वां “नक्ष-
न्ते”(१) व्याप्नुवन्ति । “धेनवः”(२) द्रोग्ध्वः “गावः न” गाव-
इव, वक्षं यथा शीघ्रं(३) व्याप्नुवन्ति तद्वत्(४) ॥ ८ ॥ ८७

८८ ऋग्वेदस्य ४, ८, २३, १ ।

I त्वाष्ट्रीसाम ।

(१) —‘नक्षति’-इति ‘नक्ष’-इति वा व्याप्तिकर्मसु द्वितीयं पदम् नि० २, १८ ।

(२) —‘चक्षिर-प्रसूताः’-इति वि० ।

(३) —विवरक्ष-मते स्ते शीघ्रे दृष्टान्तं गावोनेति ।

(४) —‘वक्षान्वाचि’ ‘व’-इति पदपूरणे स्याच्चसन्धतिश्च ।

५ ५ क,

अथ दशमी ।

वामदेव ऋषिः ।

१ २ ३ १२ २२३ १ २२
नकिइन्द्र*त्वदुत्तरा†नज्यायो‡अस्तिवृत्रहन् ।

२ ३ २३ ३ २
नक्येव** यथात्वम् ॥ १० ॥ ८८

॥ इति प्रथमा-दशति ॥

४ ५ १ २ १२ २३
I न । क्येनाकी । आयिन्द्रत्वदुत्तराम् । नज्यायोर ।

१ २ ३ ४ ५ १ २ २
अस्तार४यिवृ । ऊ३ऊम् । त्रार३४हान् । नक्ये ।

१ २ ३ ४ ५
वंधार३था । ऊ३ऊ३४३म् । त्व३४पूवो६हायि ॥ ३० ॥ ८८

हे “वृत्रहन्” वृत्रस्य नाशक ! “इन्द्र” ! इन्द्रलोकेऽपीति

* “नकिरिन्द्र”-इति, † “रो”-इति, ‡ “ज्याया”-इति,

** “नकिरेवम्”-इति च ऋग्वेदीयपाठः ।

८८ ऋग्वेदस्य ३, ६, १८, १ ।

I इन्द्राण्याः साम ।

शेषः “त्वत्” त्वत्तः “उत्तरः” उत्तकृष्टतरः “नकि^(१) अस्ति” न भवति त्वत्तो “न्यायान्” प्रशस्ततर^(१) एकोऽपि नास्ति । हे इन्द्र ! “त्वं” लोके “यथा”^(१) प्रसिद्धो भवसि तथाविध एकोऽपि “नकिरेवास्ति” नैव भवति (कश्चिदपि लोके इन्द्रसदृशो नास्तीत्यर्थः ॥ १० ॥ ८८

इति सायणाचार्य-विरचिते माधवोद्ये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोवाक्याने
द्वितीयाध्यायस्य नवमः खण्डः ॥ ८ ॥

अथ दशमे खण्डे

मैत्रा प्रथमा ।

त्रिशोक* ऋषिः ।

३ १ २ ३ ४ २ ३ १ २ २ ४ २ १ २

तरणिं वोजनानान्त्रद्वजस्य गोमतः ।

* ‘विरूपस्यार्धम्’-इति वि० ।

(१)—‘न किं’-इति हि कमित्यादिषु पठितम् नि० ३, १२ । तत्र च मैत्राक्ष—
“नवोत्तराणि प्रदानि सर्वप्रदसमाकानाथ”-इति । नि० ३, १३ ।

(२)—‘उत्तरो वा’-इति वि० ।

(३)—“यद्येति कर्मोपमा”-इति नि० ३, १५ । तथाच ‘न कश्चित् एवं सर्वोपकार-
प्रदः’-इति विवरकृद्वाक्याख्यानं साधुतरं मन्यते ।

३ २ ३ १ २
समानमुप्रशंसिषम् ॥ १ ॥ ८०

५ ४ २ २ १ २ २ २
I तरणिंवाः । जनारहनाम् । तदंवाजाश्चाश्च ।
१ २ ३ ५ २ १ २ ४
स्यागोमारहताः । समानारहम् । प्रशंसिषाम् ।
४ ५
सोऽष्टुडा ॥ ३१ ॥ ८०

हे अस्मदीयाजनाः ! “वः” युष्माकं “जनानां”
पुत्रपौत्रादीनां “तरणिं”(१) तारकम् “तदं” शत्रूणां तर्द-
यितारं “गोमतः” पशुमतः “वाजस्य” अन्नस्य दातारं च
इन्द्रम् “समानम् उ” साधारणमेव “प्रशंसिषम्”(२) प्रकर्षेण
स्तौमि ॥ १ ॥ ८०

८० ऋग्वेदस्य ६, ३, ४७, ३ ।

I श्यावाश्वं तारणं वा ।

(१)—‘तरणिं’ क्षिप्रम् दातारं वा वि०-मतम् । तरणिरिति निघण्टौ क्षिप्रनामसु
उपान्वयं पदम् ९, १५ ।

(२)—निघण्टु-तृतीय-चतुर्दशे ‘शंसति’-इति चर्चति कर्मसु पञ्चयिंशतितमम् ।

अथ द्वितीया ।

मधुच्छन्दा ऋषिः ।

१ २ ३ २३ २३ १२ २२
 २०५ अष्टयमिन्द्रतेगिरःप्रतित्वामुदहासत ।

३ १ २ ३ १२ २२
 सजोषा* वृषभमतिम् ॥ २ ॥ ८१

५ २ ५२ १ १ २२
 २०६ I अष्टयमाइन्द्राईतेगिराः । प्रातोऽत्वामूरेत् । अहा ।
 १ २ १ २ १ २ १
 सता । सा१जोऽेषावा२ । षभा२म्यतिम् । ओ२३४५
 ५
 इ । डा ॥ ३२ ॥ ८१

हे “इन्द्र ! ‘ते गिरः’ त्वदीयाः स्तुतीः ‘अष्टयं’ सृष्टवानस्मि । ता गिरः स्वर्गेऽवस्थितं ‘त्वां प्रति’ ‘उदहासत’^(१) उद्गत्य प्राप्नुवन् । तादृशीर्गिरस्त्वं ‘सजोषाः’^(२) सेवितवानसि ।

* “अजोषा”-इति ऋग्वेदीयः पाठः ।

८१ ऋग्वेदस्य १, १, १७, ४ ।

I वैरूपम् ।

(१)—‘ओहाङ्’ गतावित्यस्य रूपम्-इति वि० ।

(२)—‘अजो प्रीति-सेवनयोरित्यस्येदं रूपम्-इति वि० ।

अथ द्वितीया ।

वक्ष्ये ऋषिः ।

३ १ ३ २७३ ३ २६ २६ १ १ ३ १
 सुनीथोघासमर्त्यैयमरुतोयमर्यमा ।

२१६

३ २७ ३ १ १
 मित्रास्यान्त्यद्रुहः ॥ ३ ॥ ८२

४ २ २ ४ १ २ ५ १ २ १ २ २
 I सुनीथोघासमर्त्तियाः । यमरुतोयमर्यमा । मि-
 १ २ २ १ १ २ १ २ २ १ २ २
 त्रास्यान्त्यद्रुहः । ऊ । ऊ । वाचा३१उवा३ । अति-
 १ २ १ १ १ १
 द्विषार३४५ः ॥ ३३ ॥ ८२

कौटुशं त्वाम् ? “वृषभं” कामानां वर्षितारं “पतिं” सोमस्य
 पातारं, यजमानानां पालयितारं वा, “पाता वा पालयिता
 वेति” (१०, ११) यास्केनोक्तत्वात् ॥ २ ॥ ८१

“सः” “मर्त्यः” मनुष्यः यजमानः “सुनीथः” सुयज्ञः^(१)

* “मित्रःपा”-इति ऋग्वेदीयः पाठः ।

८२ ऋग्वेदस्य ६, ४, १४ ।

I सोमिचम् कौत्सं वा ।

(१)—‘सुनीथः सुप्रशस्तः’-इति वि० । सुनीथ इति निघण्टौ प्रशस्तनामस्य
 सप्तमम् ३, ८ ।

अथ चतुर्थी ।

त्रिशोक* ऋषि ।

१२१ २ ३२ ३१२ २२ २ १२

यदोडावि*न्द्रयत्स्थिरेयत्परिशाने परामृशम् ।

(सुनयनो वा) भवति “घ”-इति प्रसिद्धौ^(१) । स इत्युक्तं कमित्या-
ह—“यं” यजमानं “मरुतः” देवाः^(२) “पाति” रक्षन्ति “अद्रु-
हः”^(३) अद्रोन्धारोमरुतः । तथा “अयम् अयमा”^(४) पाति ।
“यं” “मित्रः”^(५) पाति स एवं भवतीति ॥ ३ ॥ ८२

* “ह्र शोक”-इति वि० पाठः ।

(२)—‘घ इति पाद-प्ररुचः’-इति वि० ।

(३)—मरुत् शब्दोपपत्त्यर्थः । चिरस्थायः (१,२)—रूपार्थः (१,७)—अग्निमाषकश्च
(१,१८) । अथ च अन्तरीक्ष-देवगणेष्वपि मरुतः स्मर्यन्ते—तथाहि नैरुक्तम्—
“अथातो मध्यस्थाना देवगणाः । तेषां मरुतः प्रथमागमिनो भवन्ति । मरुतो मित-
राविहो वा मितरोचिनो वा मरुद्रवन्तीति वा”-इत्यादि ।

(४)—अद्रुहइति विशेषणं पदम् । उत्तरार्चिकस्य सप्तम-द्वितीय-चयोदशैके
अग्निविशेषणत्वेन अतुलम्—तस्यैव षष्ठ-तृतीयैकादश-द्वितीये मित्र विशेषणत्वेन—
एतस्यैवार्चिकस्य षष्ठद्वितीयैकषष्ठे—उत्तरार्चिकस्य तृतीयैक चतुर्दश-द्वितीये-तृती-
यैक-षोडश-तृतीये-तृतीय-द्वितीयोनविंश-द्वितीये च मातृ-विशेषणत्वेन—अस्मान्मपि
तु मरुद्रविशेषणेति ।

(५)—अहोरात्रस्य विभाजकत्वा आदित्यविशेषः (जै० १२, २६-भाष्ये स्पष्टम्) ।

(६)—अहरभिमानोदेवः अयमप्यादित्यविशेषः (जै० १२, २६-भाष्ये स्पष्टम्) ।

१ १ ३ १८ २८
वसुस्यार्चन्तदाभर ॥ ४ ॥ ८३

२८ २ २ २ ३ ५ ५ २ २ २
I औक्षोवाऔक्षोर३४वा । ओ६हा । यदोडावी३-

४ २ ३ ५ २८ २ २ २ ३ ५ ५ २
द्रा३यस्थिरा३ । औक्षोवाऔक्षोर३४वा । ओ६हा । य-

२ ४ २८ २ ५ २८ २ २ २ ३ ५ ५
त्पर्शाने३पा३राभृतम् । औक्षोवाऔक्षोर३४वा । ओ६-

५ २ २ ४ २८ २ ५ २८ २ २ २ ३ ५
हा । वसुस्यार्चन्तदाभर । औक्षोवाऔक्षोर३४वा ।

५ ४ ५
ओ६हा । ओ५इ । डा ॥ ३४ ॥ ८३

हे “इन्द्र” ! त्वया च “वीक्षो” दृढे परैः कम्पयितुमशक्ये
“यत्” धनं “पराभृतं” विन्यस्तं, (१) “यत्” च “स्थिरे” स्वय-
मचले (२) पराभृतं, “यत्” च अपि “पर्शाने” (३) विमर्शक्षमे (४)

८३ उत्तरार्चिकस्य ४, १, ८, ३ = ऋग्वेदस्य ६, १, ४८, ५ ।

I तोभम् ।

(१)—“पराभृतम्-सम्भृतम् संस्थापितमित्यर्थः”-इति वि० ।

(२)—“पर्वतादौ”-इति वि० ।

(३)—“पर्शाने”-इति इकारमध्यपाठस्य प्रातिशाख्यानुशासनात् कौशमेरव ।

(४)—“कूपादौ”-इति वि० । पर्शान इति तु मेघनामस्य सप्तमस्य (नि० १, १०) ।

५६क,

अथ पञ्चमी ।

सुकक्ष ऋषिः ।

३ १ २ १ १ २ ३ १ २ १ २ २ २
 अतं वोवृत्रहन्तमप्रशङ्घं चर्षणीनाम् ।

१ २ ३ १ २ १ २
 आशिषेराधसे महे ॥ ५ ॥ ८४

३ ४ १ २ २ १
 ३५ I अताम् । वोवृत्रहन्तमम् । प्रशङ्घं चर्षणारश्द-
 १ २ १ २ ३ २ २ १ २ ४ ५
 नाम् । आशाइषारश्दरा । धसेमहा । औइहोवा ।
 ४
 होप्रइ । डा ॥ ३५ ॥ * ८४

पराभृतं, यद् “वसु” “सार्ह” स्पृहणीयं “तत्” धनम् “आ-
 भर” आहर ॥ ४ ॥ ८३

* “आशुंषे”-इति ऋग्वेदीयः पाठः ।

८४ ऋग्वेदस्य ६, ६, २४, १ ।

I अतम् ।

* इति ग्रामे गेये पञ्चमः प्रपाठकः ॥

अथ वृत्तौ ।

वामदेव ऋषिः ।

१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
 अरन्तइन्द्रश्रवसेगमेमश्रुत्वावतः ।

१ २ ३ १ २
 अरंशक्रपरेमणि ॥ ६ ॥ ८५

I अरन्तइन्द्रश्रवसे । ६ । गमाइमश्रुत्वावताः ।

“श्रुतं” विख्यातम् “वृत्तहन्तमम्” अतिशयेन वृत्तस्य हन्ता-
 रं^(१) शब्दं” बलभूतं [विगवत्तरं वा^(२)] एतादृशमिन्द्रं “चर्षणीनां”
 मनुष्याणां “वः” युष्माकम् “आशिषे” [अग्नौ ते लैटि^(३)] उत्तम
 “आशिषे”-“आशुषे”-इति च पाठो ॥ ५ ॥ ८४

I आभीषवम् ।

(१)—“इमो मेव इति नैवज्ञः । माहुरोऽसुर इत्येतिहासिकाः । अपां च
 षोडश निजीभावकर्मणे चर्ष-कर्म जायते, तत्रोपमात्रेण युद्धवर्षा भवन्ति”-इति
 शास्त्रः १, १६ ।

(२)—“उत्थाहितं बलवत्तरम्”-इति वि० । इदमिति निबन्धो बलनामस्य उपा-
 न्वम् (३, ४) ।

(३)—“लैटिर्वे लैट् (१, ४, ७) पा० ।

१ २ २ १ २ १ २ २ १
 होवाश्चाइ । अराश्शाक्रार३ । होवाश्चाइ । परा-
 २ १
 इमार३णा३४३इ । ओ२३४५इ । डा ॥ १ ॥ ८५

इटि सिप् प्रत्ययः, (४) 'हृन्दस्यपि दृश्यते'-(६, ४, ७, ३, पा०) इत्याडा-
 गमः ; तमिन्द्रं स्तुतिभिः प्रीणयित्वा युष्मभ्यं प्रकर्षेच्च अश्ववै
 प्रयच्छानीत्यर्थः] किमर्थम् ? "महे" महते "राधसे" धनाय
 धनं युष्मभ्यं दातुम् ॥

हे "शूर" वीर ! "इन्द्र" ! "ते" तव "अयसे" (१) अवसीयां
 त्वदीयां कीर्त्तिं ओतुम् "अरम्" अस्मिन् पर्याप्तं यथा भवति तथा
 "गमेम" (२) प्रवृत्ता भवेम । हे "शक्र" शक्तियुक्तेन्द्र ! "त्वावतः"
 त्वत्सदृशस्य (३) "परेमणि" (४) परत्वे उत्कर्षनिमित्तम् "अरं"
 गमेम [त्वत्कीर्त्तिर्वदन्यस्यापि त्वत्सदृशस्य देवस्य कीर्त्तिं गच्छे-
 मेत्यर्थः ॥ ६ ॥ ८५

(४)—"सिक्क वज्रं लेटि (३, १, २४) पा० ।

(१)—"चतुर्थेक वचनमिदं द्वितीयेकवचनस्यार्थे प्रवृत्तम् । अतः अत्र सोमस्यैव
 मित्यर्थः-इति वि० । अत्र इत्युपनामसु चतुर्थम् नि० १, ७ ।

(२)—"गमेम गमयेम दद्यामित्याशास्त्रे"-इति वि० ।

(३)—"त्सदृशस्यापि नवो गमेम किम्युक्तवैवेत्यभिप्रायः"-इति वि० ।

(४)—"कपुनर्दद्याम ? उच्यते—परेमणि-परमुत्कृष्टं सर्वोत्कृष्टं स्थाप्यं, तत्र गमये-
 मेम सः परेमा यज्ञः ज्योतिष्टोमादिः न चेत्यर्थः"-इति वि० ।

अथ सप्तमो ।

विश्वामित्र^(१) ऋषिः ।

१ १ २ १ १ २ १ १ २ ३ १ २
धानावन्तं करम्भिणमपूपवन्तमुविथनम् ।

210

१ २ १ १ २
इन्द्रप्रातर्जुषस्वनः ॥ ७ ॥ ८६

५ २ २ ३ २ ३ ४ ५ १ २ २ २ २
I धानावन्तं करम्भिणाम् । अपूपवन्तमूश्वयोश्नाम् ।

३ ५ १ ५ ४ ५ ४
इन्द्राप्रातर्३४ताः । ओ३३४दाइ । जुषोवा । स्वा५नो

५
ई३दाइ ॥ २ ॥ ८६

यजमानो ब्रूते—हे “इन्द्र” ! “धानावन्तं” घाना भृष्ट-यवाः
तदन्तं “करम्भिणं” करम्भो दधि-मित्राः सक्तवः तदन्तम् “अपूप-

८६ ऋग्वेदस्य ३, ३, १७, १ ।

I पोषम् ।

(१)—“तमे तिहासमाचक्षत—विश्वामित्र ऋषिः सुदासः पैजवनस्य पुरोहितो
वम्भ । विश्वामित्रः सर्वमित्रः । सव्यं संवृतं सुदाः कल्याणदानः । पैजवनः
पिजवनस्य पुनः पिजवनः पुनः स्पर्धनीय-जगो वा मित्रीभाव-मति वां”-इत्यादि ।
“मित्रे चर्वा (६, ३, १२०)”-इति चाले रूपम् । इह “सव्यं ज्ञायां मित्राजिनयोः”
(६, २, १६५)” इति प्राप्नोऽन्तोदात्तः “ऋषि प्रतिबोधो मित्रे (६, २, १६५)”-इति वचनात्
तदभावश्च ।

अथाहमी ।

गोषू च्यवसूक्तिनाहमी* ।

२ १ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २

अपाम्नेनेनमुचेः शिरइन्द्रोदवर्त्तयः ।

२ १ २ २ २ २ २

विश्वायदजयस्पृधः ॥ ८ ॥ ८७

५ ४ २ २ ५ २ ४ ५ ४

१ २

१

७

३

IT, 4.3

I अपाम्नेनेनमुचेः । शिरइ । द्रोत् । अवा^३र्त्ता^३

५

१

१

३

५

२

१

२३४याः । वाइश्वा२३ः । या^३इ^३दा२३४यौहोवा । जय-

१ २ १ १ १ १

स्पृधा२३४५ः ॥ ३ ॥ ८७

वन्तः" सवनोय-पुरोडाशोपेतम् "उक्थिनं" स्तोत्रिणं "नः" अस्म-
दीयमिमं सोमं "प्रातः" सवने "लुषस्व" सेवस्व । करभशब्दात्
तदस्यास्तीत्यत इनिः तस्य प्रत्ययस्वरः^(१) । प्रातः-स्वरादिष्वन्तो-
दात्तत्वेन पठितत्वादन्तोदात्तः^(२) ॥ ७ ॥ ८६

पुरा किलेन्द्रोऽसुरान् जित्वा नमुचिमसुरं यहीतुं न शशाक

* 'गोषूक्ती वाचसूक्ती वा'-इति वि० ।

८७ च्यवदस्य ६, १, १८, ३ ।

I इन्द्रस्य चरपवि ।

(२)—"आयु दानस्य (१, १, ३)"-इत्यायु दान इत्यर्थः ।

(१)—"स्वरादिनिपातमयम् (१, १, ३०)"-इति सवनोपात्त-स्वरादिमते 'स्वर्'-'वर्णर'

अथ मन्त्रौ ।

वामदेव ऋषिः ।

३ १ २ २ १ २ ३ २ ३ २ १ २
इमेतद्इन्द्रसोमाः सुतासोयेचसोत्वाः ।

212

१ २
तेषामन्स्वप्रभूवसो ॥ ६ ॥ ६८

५ २ २ १ २ २ १ २ १ २ २
I इमेतच्चा । इन्द्रसोमाः । होवाश्चोइ । सुतासोयेश् । VI. 1. 1

स च युध्यमान स्तेनासुरेण जगृहे, स च गृहीतमिन्द्रमेवमवो-
चत्—‘त्वां विसृजामि रात्रावज्जि च शुष्केषार्द्रेष चायुधेन यदि
मां मा हिंसीरिति, स इन्द्रस्तेन विसृष्टः सन् अहीरात्रयोः सन्धौ
शुष्कार्द्र-विलक्षणेन फेनेन तस्य शिरश्चिच्छेदः; अयमर्थोऽस्यां
प्रतिपाद्यते ।—। “इन्द्रः” त्वम् “अपां फेनेन” बन्धीभूतेन “नमु-
चेः” असुरस्य “शिरः” “उदवर्त्तयः” शरीरादुद्धतमवर्त्तयः अच्चे-
क्षीरित्यर्थः । कदेति चेत्—“यद्” यदा “विश्वाः” सर्वाः “स्पृधः”
सर्वमानाः आसुरोः सेनाः “अजयः” जितवानसि । “इन्द्रो
हवहन्ता असुरान् परास्य नमुचि मसुरं नाश्रभत”-इत्यादिकमध्व
र्युक्ताङ्गणमनुसन्धेयम् ॥ ८ ॥ ६७

I सौमित्रम् ।

‘शतर्’-इति प्रातः छन्दःकृतौषः सच प्रकृति एवाकीदातः । तत्र तथा विधगणपाठ
एव निबामकः ।

I तुभ्य^४श्चा^५उ । सुतासः^{२ १ २}सोमाः^{२ २} । स्तीर्णा^२वा^{२ २}श्च^२र्हिः^२ । ॥ ११, ११, ११
 विभा^१रे^२चो^१इ । वा^२श्च^{१ २}सा^२उ । स्तोता^१श्च^१वा^१इ । भ्य^१आ-
 श्च^{२ २} । द्रष्ट^{४ २}श्च^{४ २}ओ^३चो^५वा । उर^३श्च^५याः ॥ ५ ॥ ८८

॥ इति द्वितीय-दशति ॥

हे “विभावसो”^(१) दीप्ति-धन ! [दीप्ति-व्यापक ! वा^(१)] इन्द्र ! “तुभ्य” त्वदर्थं “सोमाः” “सुतासः” अभिषुताः तथा “वर्हिः” “स्तीर्ण” प्रसारितम्^(२) । अतः हे “इन्द्र” ! त्वं वर्हिषि निषद्य सोमान् पीत्वा “स्तोतृभ्यः” अस्मभ्यं “मृडय” उप दयां कुरु [यद्वा अस्मान्^(३) सुखय] । ‘क्रिया-ग्रहणं कर्त्तव्यम्’-इति चतुर्थी ॥ १० ॥ ८८

इति सायणाचार्य-विरचिते माधवीये सामवेदार्थ-प्रकाशे छन्दोमार्गिके
 द्वितीयाध्यायस्य दशमः पद्यः ॥ १० ॥

I सौमित्रम् ।

(१) — ‘विविधं भाति दीप्यते बहुयस्य सः विभावसुस्य सम्बोधनम् — हे विभावसो ! दीप्ति-धन ! इत्यर्थः’-इति वि० ।

(२) — ‘बहु’-इति निषद्यौ द्वितीय-दशमे धन-नामसु बोद्धव्यम्, प्रथम-पक्षमे रश्मि-नामसु ‘वसवः’-इति दशमः ।

(३) — ‘वेद्यान् प्रदेजे’-इति वि० ।

(४) — अतएव माधवेनोक्तम् — ‘चतुर्थी-बहुवचनमिदं द्वितीयैकवचनस्थाने’-इति ।

५७क,

अथैकादशे-खण्डे—

संयं प्रथमा ।

शुनःशेषः ऋषिः ।

२ ३ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २

आवइन्द्रं कृविं यथावाजयन्तः शतक्रतुम् ।

१ २

३ १ २

महिष्ठसिञ्चइन्द्रभिः ॥ १ ॥ १००

५२

२ १

२

२

T. 1, 6

I आवइन्द्राम् । कृविं यथा । वाजयारन्ताः ।

१

२

१ ५

२

शतक्रतुम् । महिष्ठारन्सी । चायाउवाइ । दूर

५

३४भोः ॥ ६ ॥ १००

“वाजयन्तः” अत्रमिच्छन्तो^(१) वयं शुनःशेषाः हे ऋषि-
ग्वजमानाः ! “वः” युष्माकं सम्बन्धिनम् “इन्द्रम्” “इन्द्रभिः”

* ‘शुनशेष’-इति वि-पाठः ।

* ‘कृविं’-इति क-पाठः, ऋग्वेदीय-पाठश्च ।

१०० ऋग्वेदस्य १, २, २८, १ ।

I कोत्सम् ।

(१)—पूजयन्तो वा वि० मतम् । वाजमित्यग्रनामस्तु द्वितीयम् (नि० २, ७) ।

अथ द्वितीया ।

श्रुतकच ऋषिः ।

१ २ ३ १ २ २ २ ३ १ २
अतस्त्रिदिन्द्रनउपायाद्दिशतवाजया ।

215

२ २ २ १ २
इषासहस्रवाजया ॥ २ ॥ १०१

५ ५ १ २ २ १ २
I अतस्त्रिदिन्द्रन्नउपाईष्ट । आयाद्दिश । तवाजा२३ VI 111

सीमैः^(१) “आसिञ्चे” [वचन-व्यत्ययः (३, १, ८५ पा०)] सर्व्वतः
सिञ्चामहे सपर्यामः । कौटुशं ? “शतक्रतु” शत-सङ्ख्याक-कर्मो-
पेतम्^(२) “मंहिष्ठम्” अतिशयेन महान्तम्^(३) । सेचने दृष्टान्तः—
“क्षविं यथा”^(४) [क्षतीच्छेदने, क्षत्यते क्षियते खन्यते इति] क्षविः
क्षविः तां जलेन पूरयन्ति तद्वत् ॥ १ ॥ १००

१०१ ऋग्वेदस्य ६, ६, १६, ५ ।

I कौत्सम् ।

(१)—‘इतमिति वज्र-नाम (नि० २, १, ८) । क्रतुरित्यपि कर्म-नाम, (नि० २, १, ११)
वज्र-नाम वा । वज्र-कर्माक्षं वज्र-वज्रं वेत्यर्थः’-इति वि० । क्रतुरिति निघण्टौ इतीक-
वसे प्रश्ना-नामस्यपि दृश्यते ।

(२)—‘अतिशयेन दातारम्, अथवा पूजनीयतमम्’-इति वि० । मंहते-इति
दातृ-कर्मसु चण्ड्यं पदम् (२, १० नि०)—महवति-इति अर्चति-कर्मसु पक्षमिंशत-
मम् । तद्योरन्यतरयोः तृजनयोः “तुम्हन्दसि (५, २, ५८)”-इतीठमि रूपम् विवरण-
कारणम् । साचकमते तु महच्छन्दस्य ।

(३)—‘क्षविरिति कूप-नाम (नि० २, २३, ८) । तस्मादीयात् आवाहकोपि क्षविः

अथ तृतीया ।

त्रिशोकः* ऋषिः ।

२ २ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ २ १ २ २
 २१६ आबुन्दंवृत्रहाददेजातः पृच्छादि*मातरम् ।

२ ३ २ ३ २ २ १ ५ ४ ५
 या३४ । इषा३४सदा३ । स्वो२३४वा । जा५योईष्टा-
 इ ॥ ७ ॥ १०१

हे “इन्द्र” ! “अतश्चित्” अस्मात् युलोकादेव [यद्वा । अस्मा-
 च्छत्र-स्थानात्] “अतवाजया”^(१) अत-सङ्ख्य, क-बलयुक्तेन तथा
 “सहस्रवाजया” [वाजोऽन्नम् (नि० २, ७)] सहस्र-सङ्ख्याकाव-
 वता बहुलान्नेन “इषा”^(२) अन्न-रसेन युक्तः सन् “नः” अस्मान्
 “उपायाहि”^(३) अधिकमाभिमुख्येनागच्छ ॥ २ ॥ १०१

* ‘तृशोक’-इति वि० पाठः ।

* ‘पृच्छादि’-इति ऋग्वेदीयः पाठः ।

अन्ते । यथा-इन्द्र उपमा-वाची (नि० १, ११, २) । आवाहकमिव । * * । एतदुक्त-
 म्भवति-यथा कश्चित्, आवाहकमदकेन सिद्धति विभक्तिं, तद्वत् तां हे इन्द्र ! सोमेन
 सिद्धाम इत्येतदाशङ्कते-इति वि० ।

(१)—‘अतमिति वज्र-नाम (नि० ३, १, ८.) वाजः वेगः (ने० १, १८) । वज्रवेगे
 यस्याः सा अत-वाजा ; तथा वज्र-वेगया शीघ्रया मत्या’-इति वि० ।

(२)—‘इषम्’-इत्यन्न-नामसु चतुर्दशम् नि० १, ७ ।

(३)—‘समीपमागच्छ’-इति वि० ।

३ १२ १२
कउग्राः केचष्टखिरे ॥ ३ ॥ १०२

५२ ० १२ १
I आवुन्दम् । नहाद । दाह । जातःपृष्ठात् । ११, १, ३
१ १ ५ १ १ २ १ १ १ १
विमारता२३४राम् । कउग्रा२३ःके । चाष्टखिरोद्डा
२ १
२३भा३४३ । ओ२३४पूद् । डा ॥ ८ ॥ १०२

“जातः” उत्पन्नः^(१) “वृन्हा” इन्द्रः “बुन्दम्” इष्टं [तथा
च यास्कः—‘बुन्द इषुर्भवतीति’^(१)] “आददे” आदाय चेषुम्
“उग्राः” उहूर्ण-बलाः^(१) “के” के च “मृण्विरे” वीर्येण
विश्रुता ?—इति स्त्रियां “मातरं”^(४) “वि पृच्छात्” अप्रा-
चीत्^(५) ॥ ३ ॥ १०२

१०२ ऋग्वेदस्य ६, ३, ४२, ४ ।

I ओषसम् ।

(१)—‘जातमाचरयेति वि०-वाङ्मने किञ्चिद्विशेषोऽर्थः ।

(२)—“बुन्दइषुर्भवति, बुन्दो वा भिन्दो वा भवदो वा भासमानो द्रवतीति
वा”-इत्यादि नै० ६, ११, २१ ।

(३)—‘अप्रसङ्गाः-इति वि० ।

(४)—‘अनविचोम् आदितिम्’-इति वि० । “अदितिरदीना देवमाता”-इति
नै० ४, २२ । “अदितिर्वाहदितिरन्तरिक्षमदितिर्माता स पिता स पुत्रः । विश्वेदेवा
अदितिः पञ्चजना अदितिर्अन्तरिक्षमदितिर्अन्तरिक्षम्”-इति ऋ० १, ११, ४, ४ ।

(५)—इन्द्रः जात एव इषु आदाय मातरं प्रह्वान् के उग्राः ? के च अूषणे
वामादि-कर्णसु विश्रुताः ? कुट्ट-मिष्टयोः परिचयमिति वाचत्-इत्येवार्थोऽस्या विवरण-
सम्मतः ।

अथ चतुर्थी ।

मेधातिथिर्ऋषिः ।

३१२

३१२

३१२

वृबदुक्थ्वा^५मद्देष्टप्रकरस्मूतये ।

१२

३२

३१२

साध* कृण्वन्तमवसे ॥ ४ ॥ १०३

217
1, 9I वृबदुक्थ्वा^५मद्देष्ट^{५२}प्रकार^१स्मू^१तये ।तयाइ । सा^१धारे^२ः का^१र्णा^{२१}र^५३ । तमोर^४३४वा । वा^४प-सो^५द्देष्टाइ ॥ ८ ॥ १०३

“जतये”(१) लोकस्य रक्षणाय “सृप्रकरस्मू”(१) प्रसृत-बाहुं

* “साधु”-इति ऋग्वेदीयः पाठः ।

१०३ ऋग्वेदस्य ६, ३, २, ५ ।

I भारद्वाजम् ।

(१) —“कतिरयनात्”-इति (नै० ५, १) । “कतिथूतीत्यादिवा (३, ३, ८७पा०) सिद्धम् ।

(२) —‘करस्मू बाहुः ; सृप्रौ मतो । प्रसृत्यौ बाहु यस्य स सृप्रकरस्मूः । उकारस्याकारापत्याकपम् । तं सृप्रकरस्मू, प्रसृत्यबाहुमित्यर्थः’-इति वि० । इह चिन्त्यमेतत्—अक्षि हि निघण्टौ द्वितीय-चतुर्थे बाहु-पर्याये करस्मौ इति सप्तमस्यदम्, तथा च

अथ पञ्चमी ।

गीतमञ्जरीः* ।

२ २ १ २ १ २ ३ २
 ऋजुनोतीनोवरुणोमित्रोमयतिविद्वान् ।

२१४

३ २ २ २ ३ १ २
 अर्यमादेवैः सजोषाः ॥ ५ ॥ १०४

[‘करञ्जौ बाह्व कर्मणां प्रस्थातारौ’(१, १०) इति यास्क-वचनात्(१)
 “अवसे” लोकस्य पालनाय “साधः” साधकं धनं “लण्णन्तं” कुर्वन्तं
 प्रयच्छन्तं “हवदुक्षं”(४) महदुक्षम् इन्द्रम् “हवामहे”
 आह्वयामः । [तथाच यास्कः—‘हवदुक्षो महदुक्षो वक्तव्य
 मस्मात्तदुक्षमिति वा (६, ४)’-इति ॥ ४ ॥ १०३

* ‘शौनकाख्यार्धम्’-इति वि० ।

१०४ ऋग्वेदस्य १, ६, १७, १ ।

करञ्जशब्दोऽस्मिन् एवेति किम्पुनश्चकारस्याकारापत्तिकथनेनेति, किञ्च अस्ति सर्पति
 र्भक्तिकर्मा (२, १४, ७ नि०) तस्य सृष्टेतिरूपे तकारस्य रेफत्वं कथमिह नेजितमिति ।

(१)—तत्रैव सृष्ट शब्दोऽपि व्याख्यातः । तथाहि—“सृष्टः सर्पकात्”-इत्यादि (६,
 १७) ।

(४)—हवच्छब्द-हकारस्य वकारापत्त्यारूपम् । उक्ष-शब्दः लोचन-वचनः । हवत्
 उक्षं यस्य स हवदुक्षः तं हवदुक्षम्-इति वि० ।

ਬਧ ਪਠੀ ।

ब्रह्मातिथि ऋषिः ।

४ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२

दूरादिह्येवयक्तोरुणप्सुरश्वितत् ।

५ ४ ४४५४४५

8

२ १४ . २ १

T. 1, 10

I ऋजुनीतीनीवरुणः । इच्छा । मित्रोनयतिविद्वा-

7 2

१ २

१८

५

2

2

S

२३०त्माः । इष्टा । अर्यमादा२३इवाइ । इष्टा । सजोषा३

Р Р У

१

4

उवाच । ईश्वरा ॥ १० ॥ १०४

अहरभिमानो देवः “मित्रः”, “वरुणः” रात्राभिमानो,
मित्रश्च वरुणश्च “विद्वान्” नेतव्यमुत्तमं स्थानं जानन् “नः”
अस्मान् “ऋक्षुनीती”^(१) ऋक्षुनीत्या ऋक्षु-नयनेन कौटिल्य-रहि-
तेन गमनेन “नयति” अभिमतं फलं प्रापयति । तथा “देवैः”
अन्यैः इन्द्रादिभिः “सज्जोषाः” समान-प्रीतिः “अर्थ्यमा” अहोरात्र-
विभागस्य कर्त्ता सूर्यश्च अस्मानृक्षु-गमनेनाभिमतं स्थानं प्रापयतु ।

“नयति”-“नयतु”-इति च पाठौ ॥ ५ ॥ १०४

I कोत्सम् ।

(१) — “कृत्वा गित्यप्यस्य भवति” — इत्यादि (नै० ६, २१) ।

३ २ ३ १ २
विभानुं विश्वयातनत् ॥ ६ ॥ १०५

१२१२ ४२ ५ २ १ २ १ २
I दूरादीरश्चेवयत्सताः । अरुणश्चुरशिश्वाश्चइतात् ।

१२ २ १ २ २ १ २
विभानूरश्वी । श्वायातनत् । इडाश्चभाश्च । ओरश्च-

४५इ । डा ॥ ११ ॥ १०५

“दूरात्” दूरतएव विप्रकृष्टे एव नभसः प्राक् प्रदेशे वर्त्तमाना “इह”^(१) “सतः”^(२) सती इह समीपे विद्यमाना “इव” समीपे विद्यमानेव “अरुणश्चुः”^(३) आरोचमानरूपा ईदृशी उषा^(४) “यत्” यदा “अशिक्षितत्” अश्वेतयत् [श्विता वर्णे,

* “विश्वया”, विश्वधा” इति च पाठौ ।

१०५ ऋग्वेदस्य ५, ८, १, १ ।

I औषसम् ।

(१)—‘इथियाम्’-इति वि० ।

(२)—‘प्रशस्तान् यजमानान्’-इति वि० ।

(३)—‘अरुणरूपा’ इति वि० ‘शुः’-इति रूपनामसु सप्तमम् (नि० ३, ७) एतदेव विवरण व्याख्याने निव्यामकम् ।

(४)—‘उषा’ अथवा ‘उषः’ । “रात्रेरपरः कालः”-इति मै० २, १८ । तत्संज्ञितम् गर्भ-

५८क,

अस्मात् स्थितात्^(५) लुङि चङि रूपम् 'यद्वृत्तान् नित्यम्
(८, १, ६६ पा०)'-इति निघात-प्रतिषेधः] तदा "भानुं" दीप्तिं
"विश्वधा"^(६) विश्वधा बहुविधां^(७) "व्यतनत्" विस्तारयति
[तनोतिर्व्यत्ययेन शप् (१, १, ८५ पा०)] । प्रातरनुवाके उषस्येन
काण्डेन (१, २४, २) उषाः सूता सती प्रादुर्भव, हे अश्विनौ !
शंसिष्यमाणम् अश्विनं क्रतुं श्रुतं युवामपि प्रादुर्भवत-इत्यध्या-
हारेण वाक्यं पूरणीयम्^(८) ॥

“सतः”-“सती”-इति पाठो ॥ ६ ॥ १०५

धारण-श्रीललात् । तथाहि—“इदं अष्टं ओतिषां ओति रागाश्चिचः प्रकेतो अजनिह
विम्बा । यथा प्रसूता सवितुः सवाय मेवारादुषसे योनि मारैक्”-इति ऋ० १, १६, ८,
१ । “इदं अष्टं ओतिषां ओतिरागमश्चिचं प्रकेतमं प्रज्ञातम ममजनिह विभूतमम्
यथा प्रसूता सवितुः प्रसवाय रागिरादित्यस्यैव रात्रुषसे योनि मरिचत् स्थानम्”
-इति यास्क-कृत तद्वाक्यानम् । “स्त्री-योनिरभियुत एनां गर्भः”-इति च वैशम्प
२, १९ । “रश्मइत्या वसती” (१, १६, ८, ९)-इत्यादि घोषसः स्त्रीत्वे लिङ्गम् ।

(५)—‘नपुंसकलिङ्गमिदं व्यत्ययेन, या उषा’-इति । ‘पुरस्ताद् वृच्छन्द-श्रुतेर्योग्या-
र्थसम्बन्धलाञ्छन्दोऽध्याहर्तव्यः’-इति च वि० ।

(६)—“प्रल पूर्वे विश्वेमात यास्वच्छन्दसि ५, २, १११”-इति यास्विरूपम् ।

(७)—सदु-मन्द-तीव्र-लक्षणावित्यर्थः ।

(८)—तथाच श्रूयते—“प्रातर्युजा विबोधयाश्विना वेद गच्छताम् । अथ सोमस्य
पीतये (१, ५, २, १)”-इत्यादि “प्रातर्योगिनौ विबोधयाश्विना विहागच्छता मस्य सोमस्य
पानाय”-इत्यादि च यास्क-कृतं तद् व्याख्यानम् । “अश्विनौ यद् यदुवते सर्वं
रसनान्यो ओतिषान्यः *तस्कावश्विनौ यावाश्विना वित्येके ऽहोरात्रा वित्येके कृषां
चन्द्रमसा वित्येके राजानौ पुण्ड्रता वित्येतिहासिकाः”-इत्यादि नै० १२, १ ।

अथ सप्तमी ।

विश्वामित्रो जमदग्निं वा ऋषिः ।

^{१ २} ^{३ १२ २२}
 आनोमित्रावरुणाघृतैर्गव्यूति मुक्तम् ।

२२०

^{१ १ २}
 मध्वारजासिसुक्रतू ॥ ७ ॥ १०६

^{३२ ४२ ५२} ^१ ^{२२ १} ^{३२}
 I आनोमित्रा । वरुणा३ । औक्षोवार३४ । घृतैः ॥ १०६ ॥

^{४ ५} ^१ ^{१२ १} ^{१ २२ १ ३२}
 र्गव्यूतिमु । क्षता३म् । औक्षोवा२ । माध्वारजारा३

^{२२ १} ^२ ^१ ^१
 सिसू३ । औक्षोवा२ । क्रतू । इडार३भा३४३ । ओर३-

४५३ । डा ॥ १२ ॥ १०६

“सुक्रतू” शोभन-कर्माणी हे “मित्रावरुणौ !” “नः” अस्माकं
 “गव्यूति” (१) गवां मार्गं गो-निवास-स्थानं “घृतैः” (२) क्षरण-

१०६ उत्तरार्चिकस्य १, १, ५, १—ऋग्वेदस्य ३, ४, ११, ५ ।

I मित्रावरुणयोः संयोजनम् ।

(१)—‘मायो यत्र क्षरन्ति स गव्यूतिरुच्यते’-इति वि० ।

(२)—घृतमिति घृष्टान्ते रूपम् । तथाहि ऋषिभाष्ये—(७, १, २५) “घृष्टान्तेस्त्रीणि
 कृषाणि लोके, घृतं वर्म घृष्टा”-इति ‘उददृष्टिसंज्ञैः’, इति वि० । निषण्णौ चोदक-
 नाससु दशमस्य १, १२ ।

अथाहमी ।

प्रस्कण्ण^(१) ऋषिः* ।

१ ३ २ २ ६ ३ १ ३ १ २ ३ १ २

उदुत्येसूनवोगिरःकाष्ठायज्ञेघ्नत* ।

१ १ १ ३ १ २ २ २

वाश्राअभिज्ञयातवे ॥ ८ ॥ १०७

साधनैः पयोभिः^(१) “आ उद्यतम्” आ समन्तात् सिञ्चतम्, अश्वभ्यं दोग्ध्रीः गाः प्रयच्छतामिति भावः । रजांसि^(२) पारलौकिकान्यस्मदावासस्थानानि “मध्वा”^(३) मधुरेश दुग्ध-रसेन सिञ्चतम् [गव्यूतिम्-‘गौर्यूतौ हृन्दसि(६,१,१२३ पा०)]-इत्यवादेशः, मध्वा-सर्व-विधीनां हृन्दसि विकल्पितत्वादनुमभावः ॥ ७ ॥ १०६

* ‘हिरण्यस्तूपस्वार्धम्’-इति वि० । “हिरण्यस्तूपो हिरण्यमय-स्तूपोऽस्येति वा । स्तूपः स्थायतेः सङ्घातः” । इति नै० ४, ३३ ।

* “अजमेघ्नत”-इति ऋग्वेदीयः पाठः ।

१०७ ऋग्वेदस्य १, ३, १३, ५ ।

(१)—“प्रस्कण्वः कण्वस्य पुत्रः, कण्व-प्रसवोयया प्रापन्”-इति नै० ३, १७ ।

(२)—‘रजांसि लोकान्’-इति वि० ।

(३)—‘उदकेन’-इति वि० । मधु-इत्युदक-नामस्य एकादशम् १, १२ ।

(४)—“सुप्रतिष्ठपप्रसिद्धनराणां कालवृत्तस्वरकर्तृवशाच्च । यत्प्रतिष्ठति प्राकृतदेवां सोऽपि च विद्वति वाञ्छतेन”-इति (१, १, ८५) कात्यायन-वचनात् सिद्ध्यत्यये “असादिषु हृन्दसि वा वचनम् प्राक्चौ चकुपचायाः”-इति (७, ३, ९०) कात्यायनीयेन वि-संज्ञाभावे रूपमिति भावः ।

I उदुत्येसूनाईवोगिराः । काष्ठाय । छाड् । पुवा-
 ३ ५ १२ १२ १ ४ १ १०

२८२३४ता । वाश्राचा२३भो३ । शू२३या३ । ता३४-

पुवोईछाड् ॥ १३ ॥ १०७

“त्ये” ते प्रसिद्धाः “गिरः सूनवः” वाच उत्पादकाः(१)
 मरुतः(२) [वायवो हि तास्वीष्ठादिषु सञ्चरन्तो वाचमुत्पाद-
 यन्तो(३) “यज्ञेषु” स्वकीयेषु यागेषु वर्त्तमानेषु सत्सु “काष्ठाः”
 अपः [“आपोऽपि काष्ठा उच्यन्ते क्रान्त्वा स्थिता भवन्तीति”
 (२, १५) यास्कः(४)] “उत् उ” उत्कर्षेणैव “अन्तत” अतनिषवन्तः
 विस्तारितवन्तः । उदकं विस्तार्य तत्पानार्थं “वाश्राः”(५)

I ऋतुषाम् ।

(१)—सूनवः-इत्येकैवार्थः उत्पादक इति । अत्र च सुनोतेः सूतुरित्येव बोध्यम् ।

(२)—इयञ् मावती ऋक् इति प्रसिद्धा ।

(३)—तथाहि श्रिष्ठा-वचनम्—“आत्मा बुद्ध्या समेत्यार्थान् मनोयुक्ते विव-
 क्षया । मनः काशान्नि माहन्नि स प्रेरयति माधतम् । मावतस्सूरसि चरन् मन्त्रं
 जनयते सरम्”—इत्यादि ।

(४)—काष्ठा इत्येतद्नेकस्यापि सत्तस्य नाम भवति । काष्ठा दिग्भौ भवन्ति, क्रान्त्वा
 स्थित्वा भवन्ति । काष्ठा उपदिग्भौ भवन्ति, इतरेतत् क्रान्त्वा स्थित्वा भवन्ति । आदि
 त्योऽपि काष्ठोच्यते, क्रान्त्वा स्थितोभयति । आद्यन्तोऽपि काष्ठोच्यते, क्रान्त्वा स्थितो
 भवति । आपोऽपि काष्ठाउच्यन्ते, क्रान्त्वा स्थित्वा भवन्तीति स्थावराकाम्—इति जै०
 २, १५ ।

(५)—“आशि नचि वचि (उ०, दि०)”-इत्यादिना शब्दार्थ-वाग्नेः एक सिद्धम् ।

अथ नवमी ।

मेधातिथिर्ऋषिः ।

१९३ २ १२ ३ १८ २८ ३ २
इदविष्णुर्विचक्रमेत्त्रेधानिदधेपदम् ।

१ २ ३ २
समूढमस्यपात्सुले* ॥ ८ ॥ १०८

॥ इति तृतीय-दशति ॥

११, १, १४ I इदा६मे । विष्णुः१ । विचक्रा२३४माइ । चाइ-

हश्मारवोपेताः गाः “अभिघ्न” (६) जान्वभिमुखं यथा भवति तथा
“यातवे” (७) गन्तुं प्रेरितवन्त इति शेषः (८) ॥ ८ ॥ १०७

* “पांशुरे”-इति ऋग्वेदीयो यजुर्वेदीयश्च पाठः ।
“स्वादा”-इत्यन्तेनाधिकश्च यजुर्वेदे ।

१०८ उत्तरार्चिकस्य ८, २, ५, १ = ऋग्वेदस्य १, २, ७, २ =
यजुर्वेदस्य ५, १५ = अथर्व-ब्राह्मणस्य १, १७ = जहगानस्य १४, ७ ।

I विष्णोः साम ।

(६) — जानुनोऽः (५, ५, १३०) ।

(७) — “तुमर्धे मे सन् (३, ४, ८)”-इत्यादिना तवेङ् ।

(८) — ‘त्ये’ ते ‘स्त्रगवः’ इदं च अपत्यभता ‘मदतः’ ‘मिरः’ मर्जितस्य च वाचः
‘काष्ठाय दृष्टि-स्य च अपः’ ‘यज्ञेषु’ निमिग-भूतेषु ‘उद्गमन’ ऊर्ध्वं विस्तारयन्ति ।
कौटुशा मदतः ? ‘वासाः’ वासन-संभावकाः । कथं क्षिपन्ति ? ‘अभिघ्न’ अभिनिपात्य-
जानुनो मदतो दात्यर्थः । किमर्थम् ? ‘यातवे’ पृथिवीं प्रति गमनाय । इत्यर्थो
विवरण-निष्पन्नः ।

१ २ १ २ + १
धानि । दधाइपाशदारम् । समूरहो१ । ढार३मा३ ।

१ २ ५ २ १ १
स्यारपार३४चौहोवा । ए३ । सुले१ ॥ १४ ॥ १०८

‘विष्णुः’ त्रिविक्रमावतारधारो “इदं” प्रतीयमानं सर्वं जगत् उद्दिश्य “त्रेधा” त्रिभिः प्रकारैः “पदं निदधे” स्वकीयं पादं प्रक्षिप्तवान् । “अस्य” विष्णोः “पांसुले” पांसुरे धूलियुक्ते पादस्थाने “समूढम्” इदं जगत् सम्पगन्तभूतम्^(१) । सेयमृग् यास्केनैवं व्याख्याता—“* * विष्णु विंशते वाम्प्रते वा * * * यदिदं किञ्च तद्विक्रमते विष्णुः, त्रिधा निधत्ते पदं त्रेधाभावाय पृथिव्यामन्तरिक्षे दिवोति शाकपूणिः । समारोहणे विष्णुपदे गयशिरसीत्वीर्णवाभः । समूढमस्य पांसुरेध्यायनेन्तरिक्षे पदं न दृश्यते । अपिवोपमार्थस्या पांसुल इव पदं न दृश्यत इति । पांसवः पादैः सूयन्त इति वा । पन्नाः शेरत इति वा । पंसनीया भवन्तीति वा“(११, १८—१९)” इति ॥ ८ ॥ १०८

इति मायवाचार्थ-विरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोशास्त्राने
द्वितीयाध्यायस्यैकादशमखण्डः ॥ ११ ॥

(१) -तत्र पादत्रयमपि “समूढमस्य” वहेरिदं रूपम् सम्यक् स्थापितम् । “पांसुरे” लुप्तोपममेतत् द्रष्टव्यम्, पांसुरइव देशे । १ । अथवा पांसुल-योमात् पांशुलशब्देन प्रथियुष्यते । तेषां त्रयाणां प्रथियां यत् पदं तत् समूढम् । २ । अथवा विष्णु रादित्यः । स इदं त्रिविक्रमे । त्रेधा निदधे पदम् -उदयगिरौ, मध्ये नमसः, अलङ्कितौ च । ३ । अथवा त्रेधा निदधे पदम्—पृथिव्यामन्तरिक्षा, अन्तरिक्षे वैद्युतात्मना, दिवि आदित्यात्मना, तत्र पदत्रयमस्य समूढम् पांसुर इव देशे । ४ । अथवा समूढमिति मुष्टे मौह्यनार्थस्य रूपम् । समूढं संच्छिन्नं यदस्य वैद्युता-त्मना पदम् तत् समूढं संच्छिन्नम् ॥”-इति वि० ।

* * “अथ यदिद्विती भवति तद्विष्णुर्भवति”-इत्यादिभागेनाधिकस्तव ।

● ● ● इहैव तत्र मन्त्र स्वरूपः पठितः ।

अथ द्वादशखण्डे—

सैषा प्रथमा ।

मेधातिथि ऋषिः ।

२२३

१ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ २ २
अतीहिमन्युषाविण् सुषुवांसमुपेरय* ।

३ २ ३ २ ३ १ २
अस्यरातौ† सुतम्यिव ॥ १ ॥ १०८

I अतीहिमा । न्युषारेवाइणारम् । सुषुवांसा

हे इन्द्र ! “मन्युषाविण्” क्रोधेन सोमं सुन्वन्तम्^(१) “अतीहि” अतिगच्छ, तथास्मिन् देशे “सुषुवांस” सोमं सुन्वन्तम्^(१)

* “सुमुपारणे”-इति, † “इमं रातम्”-इति च ऋग्वेदीय पाठः ।

१०८ ऋग्वेदस्य ६, ३, ५, १ ।

I कौत्सम् ।

(१)—दीप्तस्य सोमस्य अभिषोक्तारम् मेधातिथिं माम् प्रति'-इति वि० । 'मन्यु'-इति क्रोध-नामसु उपान्त्यं पदम् २, १२ नि० । 'मन्यते'-इति कान्ति-कर्मसु च षोडश २, ६ नि० ।

(२)—‘अतिगच्छति मन्युषाविण्’-इति वि० ।

अथ द्वितीया ।

वामदेव ऋषिः ।

२३१२ ३१२ २२३ १ २
कदुप्रचेतसेमहेवचोदेवायगम्यते ।

224

१८ १८ ३१९
तदिध्यस्यवर्द्धनम् ॥ २ ॥ ११०

२म् । होइ । ऊपैशराया२ । अस्यराता२३उ । सू२-
३ ५२ ॥ २ ५
ता२३४औहोवा । पो२३४वा ॥ १५ ॥ १०८

३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

I कदुप्रचेतसे । मद्वाइइ । वा२३४चो । देवाच्चाउ ।

वचोदेवा । यशस्या२३ता३४इ । तदा३४इच्चिया३ । स्यवो

२३४वा । धापुनोइच्चाइ ॥ १६ ॥ ११०

“उपेरय” समीपे प्रेरय । “अस्य” यजमानस्य “रातौ” यज्ञाख्ये
दाने “सुतम्” अभिषुतं सोमं “पिब” ॥ १ ॥ १०६

“महे” महते “प्रचेतसे”(१) प्रकृष्ट-ज्ञानाय “देवाय” द्योत-

I काश्यपम् आप्ससं वा ।

(१) — 'चेतः' इति प्रश्न-नामसु तृतीयम् ३,९ नि. । "प्रचेताः प्रहृ-चेताः" इति
बै० ८५ ।

अथ हतोया ।

मेधातिथि-प्रियमेधावृषीः* ।

३ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ २
 उक्थञ्चनशस्यमानं नागोरयिराचिकेत ।

१ २ ३ २ ३ १ २
 नगस्थञ्ज्जीयमानम् ॥ ३ ॥ १११

५ ४ ५ ४ . २ २ २ २ २
 1 उक्थञ्चनोद्वाद् । शस्यमानम् । नागोरारथ्योः ।

नादि-गुण-युक्तायेन्द्राय “कदु”(१) कुत्सितम् अस्मदीयं “वचः”
 स्तोत्र-रूपं सुतं “शस्यते” यथा प्रशस्तं भवति(२) देव स्तथानुगृ-
 ह्णातीत्यर्थः । “तदित्” तदेव “अस्य” यजमानस्य ‘वर्द्धनं हि’(३)
 प्रवृत्ति-साधनं खलु ॥ २ ॥ ११०

* ‘मेधातिथेरार्षम्-इत्येव वि० ।

१११ उत्तरार्चिकस्य ८, १, १५, २ = ऋग्वेदस्य ५, ७, १८, ४ ।

I वार्हदुक्यम् ।

(१)—‘कत्, किम् उत्तरस्याः पक्षस्याः अत् आदेशः, कञ्ज् काञ्ज्’ । ‘उ’ इति
 पाद-पूरणः, इति वि० ।

(२)—‘शस्यते’ उच्चार्यत इत्यर्थः-इति वि० । ‘शंसति’-इति अर्चति-कर्मसु पठ्यते
 ३, १४ नि० ।

(३)—‘हि’ यस्मात् ‘तत्’ उच्चारितम् वचनम् ‘अस्य’ देवस्य ‘वर्द्धनम्’ वृद्धिकरम्
 तस्मादुच्चारयेति वि०-सम्मतोऽर्थः । स यजमाना इति देवता वीर्येण वर्द्धते-इति तत्पि-
 द्वात्मः ।

^{१२} ^२ ^{२१२} ^१ ^२ ^१ ^२
आचिकेता । नगायारश्चाम् । गो । यमारश्नाश्च

^{५२} ^२ ^५
औक्षोवा । ऊरश्चपा ॥ १७ ॥ १११

गायते गौः^(१) “अगोः”^(२) अस्तीतुः^(३) “अयिः” अरिः
[व्यत्ययेन यकारः (३, १, ८५ पा०)] शत्रुः चन्द्रः “शस्यमानं”
होवा पठामानम् “उक्थं च” शस्त्रमपि “आ चिकेत” अभिजा-
नाति [कितज्ञाने, छान्दसो लिट् (३, ४, ७ पा०) । नेति सम्प्रत्यर्थ]
“न” सम्प्रति प्रस्तोत्रादिभिर्गीयमानं “गायत्रम्” गातव्यं साम^(४)
[यद्वा गायत्राख्यम्^(५)] आचिकेतेत्येव । अतः कारणात् वयमपि
तमिन्द्रं स्तमइत्यर्थः ॥

“नागोः”-“अगोः”-इति, “रयिः”-“अरिः”-इति च
पाठो ॥ ३ ॥ १११

(१)-तथाहि-“गान्तव्यकारो नाम-करणः”-इति जे० २, ५ । गौरिति निघण्टा-
वपि स्तोत्रं नामसु दृश्यते १, १६ ।

(२)-“अगोः”-इति पाठस्तु ऋग्वेदीयस्ततोऽत्र न युक्तः, इह पुनर्नागोरिति प्रती-
कमुद्धर्तुं युज्यते ।

(३)-“गान्तेः” कुङ्कुब् चव्यक्ते शब्दे ; गुः चव्यक्तभाषी ; न गुः = चमः = चव्यक्तभाषी,
न चमः = न चव्यक्तभाषी = नामुः । तस्य नामोः चव्यक्तभाषिण इत्यर्थः-इति वि० ।

(४)-“गायत्रं गायतेः स्तुति कर्मकः”-इति जे० १, ८ ।

(५)-तच्च नामं चतुर्षु मान-पथेषु नोपलभ्यते, परमध्ययनारम्भे गुरु-मुखादु-
च्यते । तदिदम्-“तत्सवितुर्वरेण्यो मः । रजो देवस्य धियो माँ धीरे । धियो यो नः प्र-
चो १५२१५२ । ऊम् । आरे । दायो । आरे ५५ ॥ १॥” अस्या मूलस्य तु
उतरार्चिकस्य ५४ तृतीय-दशम-सूक्ते प्रथमेति पठ्यते ॥

अथ चतुर्थी ।

विश्वामित्र ऋषिः* ।

इन्द्रउकथेभिर्मन्दिष्ठोवाजानाञ्चवाजपतिः ।

१२ २२ ३ १२
हरिवात्सुतानां सखा ॥ ४ ॥ ११२

५ १ २ १ २ ३
७७, १, १४ I इन्द्र उक्थाइ । भिमर्न्दाइष्ठोः । वाजानार३४-
५ १८ २ १ २ ५ १८ ६ १
च्चा । वाजपतिः । चरा२इवार३४त्सु । तानार३५।
२ ४ ५ ४
खा । औश्चोवा । चौपूइ । डा ॥ १८ ॥ ११२

“वाजानाम्”(१) अन्नानां मध्ये “वाजपतिः” उत्कृष्टान्न-पतिः
 “हरिवान्” हरि-नामकाश्ववान् “इन्द्रः” “उक्थेभिः” होतृ-
 प्रयुक्तैः (उक्थ-नामकैर्वा शस्त्रैः) “मन्दिष्ठः” अतिशयेन हस्तः सन्
 “सुतानाम्” अभिषुतानां सोमानां “सखा” सखिवत् प्रीति-करः
 सोमैः प्रीयत इत्यर्थः(२) ॥ ४ ॥ ११२

* 'वामदेवस्यार्घम्-इति वि० ।

I वाहं दुक्थम् ।

(१)—‘दातेति वाक्यशेषः’-इति वि० ।

(२) — अस्मात्पि च-शब्दः पाद-पुरुषः सर्व-सम्मतः ।

अथ पञ्चमी ।

मेधातिथि-प्रियमेधावृषी* ।

२ १ २ ३ १ २ २ २ ३ १ २
 आयाह्युपनः* सुतंवाजेभिर्माह्वणीयथा ।

२१७

२ १ २ २ १ २

महाद्भवयुवजानिः ॥ ५ ॥ ११३

४ २ ५ २ ४

१ २ १

२ २

१ २ २

I आयाही । उपनःसुतम् । होवाश्चाद् । वाजे

१ २ २ २

१ २ २

१ २ २ १

१ २

रभिर्माह्वणीयथाश्चोवाश्चाद् । महाद्भवयुवारश्चोवा-

२

१ २

५ २ २

२ ५

श्चाश्च । जारनारश्चश्चोवा । ऊरश्चश्चपा ॥ १८ ॥ ११३

हे इन्द्र ! “नः” अस्मदीयं “सुतम्” अभिषुतं सोमम् “उप
 याहि” प्रत्यागच्छ, किञ्च “वाजेभिः” अन्यदीयैर्हविरूपैरग्नैः
 “मा ह्वणीयथाः” मा क्रियस्व(१)। तत्र दृष्टान्तः—“युवजानिः” यौ-
 वनापेता आया यस्यासौ युवजानिः [‘जायाया निह्(५, ४, १३४
 पा०)’-इति समासान्तः] “महान् इव” प्रभुरिव ; यथा रूपवद्-

* ‘श्रुतकक्षस्वार्पम्’-इति वि० ।

* “आयाह्यद्रिभिः”-इति घ-पाठः ।

I कौत्सम् ।

(१)—‘एतत् च लोकेनापराधेन ‘मा ह्वणीयथाः’ मा क्रोधद्वयः, मा रोषीरित्यर्थः’-
 इति वि० । निघण्टौ क्रुध्यति-कर्मसु ‘ह्वणीयते’-इति चतुर्थस्य पदमीत्यने २, १२ ।

अथ यज्ञी ।

कोत्सो दुर्मित्र ऋषिः* ।

३ १ २ ३ १२ १२ ३ १२ २२ ३ १ २ ३ २
 कदावसोस्तोत्रं ह्येतन्नावशमशा रुधदाः ।

३ २ ३ २ ३ १ २
 दीर्घं सुतं वाताप्याय ॥ ६ ॥ ११४

१११, २० I औरेक्षीश्इ । कदावसो । स्तोत्रम् । ह्य-
 ४ ५ ३ २ ३ ५ २ २ २, ३ ५
 तात्रा । औरेक्षीश्इ । अवशमशा । रुधाद्भू २३४वाः ।

भार्येपेतः प्रभुः अन्याभिर्नापक्रियते किन्तु तामेव युवतिं प्रत्या-
 गच्छति तद्वत्^(१) ॥ ५ ॥ ११३

हे “वसो” वासयितः^(१) ! इन्द्र ! “स्तोत्रम्” अस्मात्कर्तृकं

* ‘दुर्मित्रस्य सुमितस्य वार्षम्’-इति वि० ।

* “ह्येतन्नावशमशा”-इति ऋग्वेदीयः पाठः ।

११४ ऋग्वेदस्य ८, ५, २६, १ ।

(२)—विवरककारस्त्वैव दृष्टान्तं घटयति—‘स यथा तद्वत्त्वा भार्यायाः कोकेऽप-
 राधे हि न वध्यति, तद्वत्त्वा रोषोरित्यर्थः’-इति ।

(१)—‘प्रशस्त-धनवन्’-इति वि० ।

औ२हो१इ। दीर्घसुतम्। वाता३४३। पी३यापुया

६५६। ई२३४५ ॥ २० ॥

II कदा३४औहोवा। वसो। स्तोत्रा३म्। ह्यता ४७१, २१

आ। अवा३४। औहोवा। श्मशा२। रुधादू२३४

वाः। दीर्घा३४औहोवा। सुता२३म्। वाता३४३।

पी३यापुया६५६ ॥ २१ ॥ ११४

“ह्यते” कामयमानाय^(१) कामयमानं त्वां [क्रिया-ग्रहणं कर्त्तव्यम् कर्मणः सम्प्रदानवाञ्छतुर्थी] “कदा” कस्मिन् काले “अवारुधत्” अवरोक्ष्यति, अवरुध्य च कदा “वाः” वारयिष्यति, तादृशः कालः कदास्माकं सम्भवित्यतीत्याशास्ते । तत्र दृष्टान्तः—अग्नते चेन्नमिति “श्मशा”^(२) कुल्या [लप्तीपममेतत्] यथा कुल्या तत उदकान्यवरुणक्षि अवरुध्य च वारयति तथेत्यर्थः । किमुद्दिष्ट्यावरोध इति तत्राह—“दीर्घ” मवन-त्रय-रूपेणायतं “सतम्” अभिषतं सोमं प्रति । किमर्थमिति तदाह—“वाता-

I, II इमे हे कौत्से ।

(१)—‘ह्यति’-इति कान्ति-वर्गसु पाठात् नि० २, ६ ।

(२)—“श्मशा श्च अग्नत इति वा श्माम्नत इति वा”-इत्यादि नै० ५, १२ ।

अथ सप्तमो ।

मेधातिथि ऋषिः ।

१२ ३ १२३२ ३१ २३ १२ २२

ब्राह्मणादिन्द्रराधसः पिवासोममृतूर्णु ।

३२ ३ १२ २२

तवेदसख्यमस्तृतम् ॥ ७ ॥ ११५

५२ २

२२१

२२१

२

I ब्राह्मणादी । द्रराधसाः । पिवासोमारेम् । ऋतू-

१

२२१

१

४

१

र्णु । तवेदासारेम् । ख्यारेमाः । स्ताः ४५ र्णो-

५

इच्छा ॥ २२ ॥ ११५

प्याय" [वातेनाप्यते अधस्तात्रिपात्यत इति] वाताप्य मुदकं तस्य प्रदानायेत्यर्थः ॥ ६ ॥ ११४

हे "इन्द्र" ! "ब्राह्मणात्" शंसिसम्भवात् "राधसः" धन-
भूतात् पावात् "सोमं" "पिब" । किं कृत्वा ? "ऋतूर्णु" (१)

* "तवेदिसख्य"-इति ऋग्वेदीयः पाठः ।

११५ ऋग्वेदस्य १, १, २८, ५ ।

I अर्धसन्नम् ।

(१) — "दीर्घादटि समान-पदे (८, ३, ९) — नकारस्य बले साप्रसिक्त-रुडाग्रमे च (७, १, ८) रूपम् ।

अथाहो ।

मेधातिथिर्ऋषिः ।

२ १ २ ३ १ २

२ १ २

वयं घाते अपि ससि*स्तोतार इन्द्रगिर्वणः ।

२३४

१ २

त्वन्नोजिन्वसोमपाः ॥ ८ ॥ ११६

५ ४ ५ २ २ ४ ५ ४

२ २ १ २

I वयं घाते अपि ससाइ । स्तोतार इन्द्रगिर्वणाः । ववा ११, १२

२३४ोइ । तूवन्नोजो २ । ववा २३४ो । न्वसो २३ । मा

२पा २३४ौ ४ोवा । एइ । उपा २३४५ ॥ २३ ॥ ११६

देवानमुख्यं ऋतवोऽपि^(१) पिबन्वित्वर्थः । यस्मात् “तव इदं
सख्यम् अस्तृतम्” ऋतूनां मविच्छिन्नं तस्मादृतुभिः पानं
युक्तम्^(१) ॥ ७ ॥ ११५

हे “गिर्वणः” गीर्भिर्वननीय ! “इन्द्र” ! “ते” तवापि “वयं व”

*“अपि ससि”-इति ऋग्वेदोक्तः पाठः ।

११६ ऋग्वेदस्य ६, २, २, २ ।

I अर्धसद्यनम् ।

(१)—‘यस्मात् ‘तवेदं सख्यं’ यदृ-यदव्य-सद्यनम् ‘अस्तृतम्’ अविच्छिन्नम्
यस्मात् त्वं सर्वदा यदव्यः तस्मात् पिबेत्त्वर्थः’-इति वि० ।

६० वा,

अथ नवमो ।

विश्वामित्रो गाविनो भीषाद उदलो वा ऋषिः* ।

१ २ ३ १ २ २ २ २ ३ १ २

एन्द्रपृक्षुकासुचिन्मृण्मन्तनूषुधेहिः ।

१ २ ३ १ २

सत्राजिदुग्रपौरस्यम् ॥ ८ ॥ ११७

५ २

२

५

२

२

१

२

१११, २४ I एन्द्रपृक्षुकासुचीर्दे । नृमृणाम् । तनूषूधेहिः ।

१

२

२

१

२

१ इनाः । सत्राजिदु । ग्रपौरस्यसियाड । वाः ।

२

५

ऊ३४पा ॥ २४ ॥ ११७

वयं खलु “स्तोतारः” “आसि” आः भवामः । हे “सोमपाः”
 सोमस्य पातरिन्द्र ! “त्वं” “नः” अस्मान् “जिन्व” प्रीचयसि
 ॥ ८ ॥ ११६

हे “इन्द्र” ! “पृक्षु”(१) सम्पृक्तासु “कासु मित्” कारूपि
 “नः” अस्माकं “तनूषु” अङ्गिषु “नृमृणं”(१) बलम् “आ धेहि” आ

* ‘वामदेवस्यार्धम्’-इति वि० ।

I अभीषादस्य औदलस्य साम ।

(१)—“पृक्षी सम्पर्के-इत्यखेदं रूपम्, सम्पृक्षणे यस्यां आन-क्रियायां अजमाना देवैः
 सच सा पृक्, तासु पृक्षु आन-क्रियासित्यर्थः”-इति वि० ।

२ १ २२ २ २
 स्थिराः । आइवातेरा । धियारम्माउ । वास्तौषे-

१११
 ३४५ ॥ २५ ॥ ११८

हे इन्द्र ! त्वं “वीरयुः” (१) वीरान् युद्ध-कर्मणि समर्थान्
 शत्रून् हन्तुं कामयमानः ‘एव असि’ भवसि खलु “हि” प्रसिद्धौ
 अतएव त्वं “शूरः” सामर्थ्यवानेव भवसि “उत” अपिच “स्थिरः”
 सङ्ग्रामे धैर्यवान् भवसि । [एकत्र स्थित्वैव शत्रून् सम्यहरसौ-
 त्वर्थः ।] एवं सति “ते” तव “मनः” “राध्यं” स्तुतिभिराराध-
 नीयमेव ; यतोऽनेन मनसा त्वं शत्रु-वधं सङ्ग्रामे धैर्यादिकं
 करोषीति तत एव मन एव सर्वैः स्तुत्यमित्यर्थः ॥ १० ॥ ११८

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमो हार्दं निवारयन् ।

पुमर्थांस्तुरो देयाद् विद्यातीर्थं महेश्वरः ॥ २ ॥

इति सायणाचार्य-विरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे बन्दोपाख्यान-
 द्वितीयाध्यायस्य द्वादशः खण्डः ॥ ७ ॥

इति श्रीमद्राजाधिराज परमेश्वर-वैदिक-मार्ग-प्रवर्तक-श्री-वीर-बुद्ध-भूपा-
 लाचार्य-सुरभरत सायणाचार्येण विरचिते माधवीये सामवेदार्थ-
 प्रकाशे बन्दोपाख्याने ऐन्द्रकाण्डे द्वितीयोऽध्यायः ॥

(१) — “असि” इति (१, २, १००) इति उः । “असि” इति (०, ४, ११) इति-
 दीर्घाभावः ।

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।
निर्ममे तमहं वन्दे विद्यातीर्थ-महेश्वरम् ॥ २ ॥

अथ तृतीयाध्याय आरभ्यते ।

अस्मिन्नध्यायेऽपि इन्द्रः स्तूयते ।

ऋचोऽशीति रभित्वेति^(१) वृहत्^(२) सकला अपि ।

महिवो^(३) मावती तत्र प्रमितायेति^(४) संस्तुतिः ।

(१)—‘अभिमाशूरमोदुम’-इत्यादि—‘विवक्षितेत्यन्ताः अहसु दमत्सु पठिताः ।

(२)—वृहतीष्टन्दः। अहस्यारिन्द्रद्वरा वृहती, इन्द्रः-सूय-प्रसिद्धः; अहस्यै-
कस्य न्यूनताया मियादि-भावेन पादः पर्यते—आधिक्ये तु न दोषो वैदिकानाम् ।
“वृहती परिवर्द्धात् (६, १२)” इति जैबल-निर्णयम् “त्रायसो मेव विपदां सतीं
चतुर्थेन पादेनाहुडोभतीति त्रायकम्, अत एवोक्तं शास्त्रेण—“अहुडुवहुडोभनात्”-
इति ; सैषा अहुडुप् चतुर्भिराहस्यैः परिवर्द्धिता वृहतीत्युच्यते ।

(३)—‘महिवश्वरमश्वम्’-इत्यादि अभित्वेति-प्रथम-अष्ट-गता मयमी ।

(४)—‘प्रमितायप्रार्थमके’-इत्यादि अन्धुष्यति-तृतीय-अष्ट-गता तृतीया । सेयमा-
दित्यानां संस्तुतिः आदित्य-देवताकेत्यर्थः ।

अथ प्रथम खण्डे—

सैषाप्रथमा ।

वसिष्ठ ऋषिः ।

३१२

३१२

३१२

२३३

अभित्वाग्रू रनोनुमोदग्धाइवधेनवः ।

आदित्याना मथेन्द्राग्नीध्रपा^(१) दिन्द्राग्नि-संस्तुतिः ।अश्वित्यक्ता शचीभिर्नः^(१) कुष्ठसेमाउवामिति ।यदा कदा^(१) वारुणी स्वास्त्वष्टानो^(५) बहु-देवता ।उषस्या प्रत्यु^(९) इत्येषा ब्रह्म वट्^(१०) सूर्य-संस्तवः ।इत्येकादश^(११) ताभ्योऽग्या ऐन्द्र एकीनसप्ततिः ॥

(५)—‘इन्द्राग्रोऽपादियम्’-इत्यादि योराजेति-पञ्चम-खण्ड-अता नवमी ।

(६)—‘शचीभिर्नः शचीवसू’-इत्यादि इतकतीति षष्ठ-खण्ड-अता पञ्चमी । ‘कुष्ठः कोवा’-इत्यादि प्रत्युषदर्शेत्यष्टम-खण्ड-अता तृतीया । ‘इमाउवान्निविष्टये’-इत्यादि ततैव खण्डे द्वितीया । आसावक्त्रवाक्तां अश्विनी देवता उक्ता कथिता वेदविक्रित्यर्थः ।

(७)—‘यदा कदाचमोदुषे’-इत्यादि इतकतीति षष्ठ-खण्ड-अता षष्ठी ।

(८)—‘त्वष्टानोदैव वसू’-इत्यादि इमदन्द्रावेति सप्तम-खण्ड-अता सप्तमी ।

(९)—‘प्रत्युषदर्शी’-इत्यादि अष्टम-खण्डीयाया ।

(१०)—‘ब्रह्मवृजोऽदयद्वन्द्व’-इत्यादि ‘वकिष्टमित्यादि-द्वितीय-खण्डीय-तृतीया ; वल्मकाश्चि’-इत्यादि ‘योराजेति-पञ्चम-खण्ड-अता चतुर्थी ; ब्रह्मेत्यर्थं मन्त्रः वडित्यर्थं च मन्त्रः सूर्ये-सख्यः सूर्येऽस्य संस्तुतिः सूर्य-देवताक इत्यर्थः ।

(११)—‘वडिनी’-इत्यादि कथिता एकादश यथा-कथित-देवताकाः, ताभ्यः एकादशभ्यः ऋभ्यः अग्याः एकीनसप्ततिः ऐन्द्राः केवसेन्द्र-देवताकाः इति एतदध्याये अनुतामामभितिसङ्ख्याकानाम्भ्यां दैवत-सङ्केतः ॥

१ २ ३ १२ २२ ३ २ ३ १ २

३ १ २

ईशानमस्यजगतःस्वर्हृशमीशानमिन्द्रतस्थुषः ॥ १ ॥ १

५ २

११ ७

१ २ २ १

I अभित्वाशू । रनोनुमाः । ओइनुमाः । आदु-
VI, 1, 26

२२

१ ७

१ २ २

१ २ २

ग्धाइ । वधाइनुवाः । ओइनाइवाः । आइशानमस्य-

जगतः । सुवार्हृशम् । आर्हृशम् । आइशानमि ।

द्रतास्थुषः । आर३ । स्थूर । षार३४ । औहोवा ।

२ १ २ ११११
स्थुषःस्थुषार३४पुः ॥ २६ ॥

५ २ ४२५४२ ५

१ २२

१

II अभित्वाशूरनोनुमाः । आदुग्धाइव । धाइना
VI, 1, 27२ १ २ २ १
२३वाः । आइशानमस्याजग । ताः । सुवार्हृ२३४-

१ उत्तराश्विकस्य १, १, ११, १ = ऋग्वेदस्य ५, ३, २१, १ =
आरस्यगानस्य २, २१—२८—४, २, २—१५—५१० = ऊहगा-
नस्य १२, १८—२२, १—१२ = उह्यगानस्य १, १—३, ५—५,
१५ ॥

I, II भरद्वाजस्याकीं हो

५ २२ १२ २ १ २ १ २
 ग्राम् । ईशाना२३मो । द्रातस्युषः । इडार३भा३४३ ।
 २३४५इ । डा ॥ २७ ॥ १

हे “ग्रूर ! (१) “इन्द्र !” “अस्य” “जगतः” जङ्गमस्य (१) “ईशा-
 नम्” ईश्वरं “तस्युषः” स्थावरस्य चेशानम् [ईशान-पदस्या-
 वृत्तिरादरार्था (२)] “स्वर्दृशं” सर्वदृशं (३) “त्वा” त्वां “अदुग्धा
 इव धेनवः” यथा अदुग्धा धेनवः क्षीर-पूर्णोद्धस्त्वेन वर्तन्ते—
 तद्वत् सीम-पूर्ण-चमसत्वेन वर्तमाना वयम् (५) “अभि
 नोनुमः” भृशमभिष्टुमः ॥ १ ॥ १

(१)—‘ग्रूर ! विज्ञान !’-इति वि० ।

(२)—विबरहकारस्तु—‘अस्य जगतः’-इत्यांशस्य विशेष-वाक्यात् सकुर्वन् ‘तस्युषः’
 स्थावरस्य इति वाक्यात् ‘स्थावर-पदस्य’ प्रदर्शनात् जङ्गमस्य चेत्यर्थः-इत्याह ।

(३)—विबरह-शब्दे एकलोभान-पदस्य अस्येत्याद्यनेन सम्बन्धः अपरस्य तु पृथक्पृथक्-
 चरमित्यर्थः ।

(४)—‘सः’ आदित्यः तमिष यः पश्यति सः स्वर्दृक् । आदित्यमिष सर्वस्य जगतः
 इडारमित्यर्थः-इति वि० । “स्वरादित्यो भवति ; सु चरत्सः, सुर्दृत्सः कृतो रसां
 त्सृतो भासं ज्योतिषां कृतो भासेति वा”—इति मै० २, १४ । निषण्णौ दिव आदि-
 त्यस्य च साधारणनामसु ‘सः’-इति प्रथमं पदम् ।

(५)—‘अक्षिर-प्रसूता मावः धेनु-शब्देनोच्यते ; ताः यथा आत्मीय वनं खेदादिव
 मनसा ऊहारादिभिरभिनन्दन्ति तद्वत् कृमदित्यर्थः’-इति वि० ।

अथ द्वितीया ।

भरद्वाज ऋषिः * ।

१२ २२ १ १२ २२ ३ १ १
 त्वामिद्विद्वामहेसातौ वाजस्यकारवः ।

234

३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ २ ७ ३ १ २
 त्वावृत्रेधिन्द्रसत्यतिन्नरस्त्वाङ्गाष्ठास्वर्तः ॥ २ ॥ २

५२ २ १ १२ १ १ २२ २
 I त्वामिद्वी । द्वा-२महे । आ । औश्दोवाङ्गाउ-*VI*, 1, 28

२ ५ १२ २ २ १२ १
 वा३ । ऊ३४पा । सातौवाज । स्या३कारवः । आ ।

१ २ २ २ २ ५ १२ २
 औश्दोवाङ्गाउवा३ । ऊ३४पा । त्वावृत्राद्विषु३ । द्रसा

१ १ १ १ २ २ २ २ ५
 रत्यतिम् । आ । औश्दोवाङ्गाउवा३ । ऊ३४पा ।

१ २ २ १२ १२ १ २ २ २ २
 नरस्त्वाङ्गाष्ठा । सुआ-२र्वतः । आ । औश्दोवाङ्गाउवा३ ।

२, ५
 ऊ३२३४पा ॥ २८ ॥

* 'संयोरार्धम्'-इति वि० ।

† "साता"-इति ऋग्वेदीयः पाठः ।

२ उत्तरार्चिकस्य २, १, १२, १ = ऋग्वेदस्य ६, ७, २७, १ = आर-

६१क,

II त्वामिद्विहवामहे । सातीवाजोवा । स्याकाशरा-

वाः । त्वावृत्राद्विषुन्द्रसत् । पातिज्ञावाः । त्वाङ्गा-

र३ष्टा । सुअर्वा२३ता३४३ः । ओ२३४५इ । डा ॥ २८ ॥ २

“कारवः” स्तोतारो वयं “वाजस्य” अन्नस्य “साती” सम्भजने निमित्तभूते सति^(१) हे “इन्द्र” ! “त्वामिद्वि” त्वामेव “हवामहे” स्तुतिभिर्हवामहे । हे इन्द्र ! “सत्पति” सतां पालयितारं श्रेष्ठं त्वां “नरो” नेतारोऽन्येऽपि मनुष्याः “दृत्रेषु” आवरकेषु ग्रन्थेषु सन्तु^(२) “हवन्ते” आह्वयन्ति भजनार्थम् । अपि च “अर्वतः” अश्वस्य^(३) सम्बन्धिनौषु “काष्ठासु” यथाऽश्वः कान्था तिष्ठति तासु काष्ठासु संग्रामेषु^(४) युद्ध-कामाश्च त्वामेवाह्वयन्ति अतो वयं त्वामेवाह्वयाम इत्यर्थः ॥ २ ॥ २

स्यके प्र० २७—द्वि० २२ = ऊहे हा० १३—१७ = ऊह्ये प्र० ५—
दृ० ६—दृ० द्वि० १—प० १६—१७ ।

I, II इन्द्रस्य, भारद्वाजे हे ।

(१)—‘साति लोभः, तक्षादिवं निमित्त-सप्तमी’-इत्यादि वि० ।

(२)—‘यस्य च भावेन भावस्य च’-इति अत्र सप्तमी । तच्छ्रुतेषु सप्तमभूत योग्यक्रियापद मध्यार्थव्यम् । तथा च ग्रन्थेषु चक्रेषु इत्यर्थः ।

(३)—‘अर्वा’-इति निवन्धौ अश्वनामसु तृतीया^(१, १४) । ‘अर्वतः’ अश्वनामित्यस्य मनुर्मेव इत्यादि वि० ।

(४)—‘काष्ठाश्वेन दृष्टिस्तस्य आपठयन्ते, तक्षादिवं निमित्त-सप्तमी ; अपठ च निमित्त-भूतासु । तदर्थं त्वामाह्वयन्तीत्यर्थः । ‘अशवा’-इत्यादि वि० ।

० १ २ ५ ६ १२ १
मर्चा२३। या२था२३४औ॒द्योवा। वी॒र३४दे। योजरि-
१२२ १२२ २१२ २२ १ २ १
ढभ्योमघवा२पुरु॒वसुः। स॒द्वा। स्रे॒णेवा३शाये३। चार
२ ५ ६ १ १ ११११
तार३४औ॒द्योवा। सुभू३तये२३४५ ॥ ३१ ॥

7, 1, 32 III अभिप्रवःसुरा। धसा३४औ॒द्योवा। आइन्द्रमर्चा।

१ ० ५ ५ १२ ११२ १
यथाविदार३४इ। ओ॒द्वा। योजरिढभ्यः। माघा२३
२ १ २ ५ ११२ २ २ १ २
वा। पुरु॒र। वा२३४सूः। सह॒स्रेणा३वा३शा। ऊ॒माये
१ २ ५ ६ १ ५
३। चार॒तार३४औ॒द्योवा। वार३४सू ॥ ३२ ॥ ३

“पुरुवसुः” पश्चादि-धनोपेतः यन्नादि-बाहुल्याद्बहु-निवासको
वा “मघवान्” “यः” इन्द्रः “जरिढभ्यः” स्तोतृभ्यः^(१) अस्माभ्यं
“सहस्रेणेव” सहस्र-सङ्ख्याकेन धनेनेव^(२) “शिक्षति”^(३)

I श्येतम् ।

(१)—जरितेति स्तोत्रनामसु द्वितीयं पदम् नि० ३, १६ ।

(२)—‘सहस्रेणेव प्रकारेणेवेति वाक्यशेषः, बहुभिः प्रकारैरित्यर्थः’-इति वि० ।

(३)—शिक्षतीति दान-कर्मसु अष्टमं पदम् नि० ३, २० ।

अथ षतुर्षी ।

नोधा इन्द्रं स्तोति ।

१२ ३१ २३ २३ १२ ३ १२ १२
तं वोदस्मृतीषद् वसोर्मन्दानमन्धसः ।

236

२ २ ३ १२ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
अभिवत्संनस्वसरेषुधेनवइन्द्रं गौर्भिर्नवामहे ॥ ४ ॥ ४

४५ ४ ५ २२ १२ १
I तंवः । एदास्माम् । ऋतीषद्मम् । चारइ । आ १७, १, ३३

पश्चादि-बहु-धनमस्मभ्यं प्रयच्छतीत्यर्थः । स इन्द्रः “यथा विदे”
यथा अस्माभिर्विज्ञायते तथा हे ऋत्विजः ! “वो” यूयं^(४) “सुरा-
धसं” शोभन-धनोपेतम् “इन्द्रं” परमैश्वर्ययुक्तं देवम्^(५) “अभि”
आभिसुख्येन “प्रार्च” प्रकर्षेणार्चत^(६) ॥ ३ ॥ ३

४ उत्तरार्चिकस्य १, १, १३, १ = ऋग्वेदस्य ६, ६, ११, १ =
ऊहेत्र नव सामानि प्र० ६—घ० द्वि० १४—च० ५—८—चतुर्थं
१०—सप्तद० ४—८—१७—अष्टा० १४ = ऊह्यगानस्य चतुर्थ-
द्वितीये नवममित्येकमस्याम् ।

I प्रजापतेः, नाविकम् ।

(४)—वः त्वामिन्द्रमिति वि०-सम्प्रत्ययः ।

(५)—‘समस्ततेजाः परमेश्वरत्व-निमित्तेन्द्र-शब्द-वाच्याः’-इति श्वरः ।

(६)—प्रार्च-प्रार्चामीत्यर्षो वि०-सम्प्रत्ययः ।

^{२ २ १२ १ २ २ २ १ २}
 औ३हो । इहा । वासोर्मन्दानमन्धसाः । हा२इ । आ

^{२ २ १२ १ २ २ २ २ २ २}
 औ३हो । इहा । अभिवत्सन्नस्वसरेषुधेनवाः२ । हा२इ ।

^{१ २ २ १२ १२ १ २ २}
 आऔ३हो । इहा । इन्द्रम् । हा२इ । आऔ३हो ।

^{१ २ २ २ २ १ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २}
 इहा । गोर्भाइः । नार३४ औ३होवा । वामहे२३४५ ॥ ३३ ॥

^{५ ४ २ ४ २ ५ ४ ४ ५ १ २ २ २}
 ३४ II तंवो३दा३स्मामृतीषहोवा । वासोर्मन्दा । न-

^{१ २ १ २ ३ ४ ५ २ २}
 मान्धा१साः२ । अभिवत्सा३१२३४म् । नस्वसरे । पुधा-

^{१ २ १ २ ३ २ १}
 इना१वाः२ । इन्द्रा३१इर्भीः२ । नवा३ । मा२३४५ ।

^{२ १ २ २ २}
 हा२३४५इ ॥ ३४ ॥

^{३ ४ २ ४ ४ ५ २ २ २ ५ १ २ २}
 ३५ III तंवोदस्मामृती । षहाऔ२३४वा । वासोर्मन्दा-

^{१ २ २ २ २ २ २}
 नमन्धासाः२ । अभिवत्सन्नस्वसरेषुधे१नावाः२ । औ३वा ।

II अभीवर्त्तस्य इन्द्रस्य वा, अभीवर्त्तम् ।

III अभीवर्त्तस्य, भागम् ।

^१ इन्द्रज्ज्वा^५र३४इर्भीः । नवामा^{११८}र३४^१५^{१११}च्चा^१६^१पू^१६इ । भगा^१श्या^१र३
११
४५ ॥ ३५ ॥

IV तं^{३४८}वोद^१समृ^१ती । ष^१च्चा^१इम् । वा^१र३४ । सोर्म-^१पा, १, ३७
^५न्दानम । धा^१साः । अभि^१वत्स^१न्न^१स्व^१सरेषू^१रधाइ । ना^१र३वाः ।
^१इन्द्रज्जी^१र्भा^१इर्ना^१इवा । इ^१इम् । इ^१इम् । इ^१इम् इ^१म् । नवा-
^१नवो^१र३४वा । मा^१पू^१च्चा^१६च्चाइ ॥ ३६ ॥

V ता^१र३४म् । वो^१दसमृ^१ती । षा^१च्चा^१म् । व^१सोर्म-^१पा, १, ३७
^१न्दा । ना^१इमा^१न्धा^१इसाः । आ^१र३भी । वा^१त्स^१न्न । स्व^१स ।
^१राइ । षू^१धेना^१र३४वाः । आ^१र३इन्द्रा^१म् । गा^१इर्भिर्न^१वो
^१र३४वा । मा^१र३४च्चे ॥ * ॥ ३७ ॥ ४

IV अभीवर्त्तः ।

V नोधसम् ।

*॥ इति ग्रामे गेय गानि षष्ठ्यार्ध-प्रपाठकः ॥

हे ऋत्विग्यजमानाः ! “दक्षं” दर्शनीयम्^(१) “ऋतीषहम्”
 ऋतयो वाधकाः शत्रवः तेषा मभिभवितारं^(२) । पुनः कौटुशं ?
 “वसोः” वासयितुर्दुःखस्य विवासयितुः (यद्वा, वसोः पात्रं प्रति
 वसतः^(३)), तादृशस्य “अन्धसः” सोम-लक्षणस्यान्नस्य^(४) पानेन
 “मन्दानं” मोदमानं “वः” यष्टव्यत्वेन युष्मत्सम्बन्धिनं तं तादृ-
 शमिन्द्र गौर्भिः स्तुति-लक्षणाभिर्वाग्भिः “अभि नवामहे” (न
 स्तवने, नु शब्दे) अभिष्टुमः । कुत्र ? “स्वसरेषु” ॥ [अत्र यास्कः
 (५, ४)—“स्वसराण्यहानि भवन्ति स्वयं सारूरीण्यपि वा स्वरदि-
 त्यो भवति स एनानि सारयतीति सृथ्य-नेतृकेषु दिवसेषु^(५) वय
 मभिष्टुमः अभितः शब्दयामः] तत्र दृष्टेः—“वत्सं न” यथा
 धेनवो नव-प्रसूता गावः स्वसरेषु (सुष्ठु, अस्यन्ते प्रेथ्यन्ते गावो-
 ऽत्रेति स्वसराणि गोष्ठानि तेषु) वत्स मभिलक्ष्य शब्दयन्ति
 तद्वत् ॥ ४ ॥ ४

(१)—‘तद्य दस्य उपचये-इत्यस्येदं रूपम् ; उपचयितारं शत्रवाम्’-इति वि० ।

(२)—‘ऋतयः सेनाः, मन्त्रत्वात्’-इति वि० ।

(३) वि०-मते ऋषि ‘वसो मन्दान’-इति रेफ-शून्यः पाठः । अतएव तत्रैव ‘वसो’ !
 प्रसूतधनवन्नित्यर्थः । ‘वः’ त्वामिति चार्थः तदभिमतः ।

(४)—‘अन्धः इत्यन्न-नाम, अन्धानीयं भवति’-इत्यादि नै० ५, १ ।

(५)—‘स्वसरेषु यागयज्ञेषु’-इति वि० । स्वसराश्चेति यज्ञ-नामस्य दक्षम-
 नि० ३, ४ ।

अथ पञ्चमी ।

कलिः प्रगायच्छविः* ।

११ ३ १ १ ३ १ २ ३ १ १ ३ १ १
तरोभिर्वोविददसुमिन्द्रस्सबाधजतये ।

237

३ १ २ २ ३ १ २ ३ १ ३ १ २ ३ १ २
वृद्धायायन्तःसुतसोमे अध्वरे ऊवेभरन्नकारिणम् ॥ ५ ॥ ५

४ ५ १ २ २ ५
I ओम् । तरो । भादूर्वोविदा३१उवार३ । वार३४सुम् । VI, 2, 1

१ २ १ २ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २
इन्द्रा२स्सबाधजतये२ । वृद्धात् । वृद्धा३१३ । वार२ ।

१ २ १ २ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २
गायतःसुतसोमे अध्वरे । ऊवेभार३राम् । नाकारिणम् ।

१ २ १
इडा२३भा३४३ । ओ२३४५इ । डा ॥ १ ॥

४ ५ १ २ २ ५
II तारो । भादूर्वोविदा३१उवार३ । वार३४सुम् । VI, 2, 2

१ २ १ २ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २
इन्द्रा२स्सबाधजतये२ । वृद्धाङ्गा१या२ । ताःसुतसो२ ।

* 'कालेयस्सार्धम्'-इति वि० ।

पू उत्तरार्द्धिकस्य १, १, १४, १ = ऋग्वेदस्य ६, ४, ४७ (३०) १
= ऊहेऽस्यामृचि द्वे सामनी प्र० ७—द० १५ ।

I, II लोमि द्वे ।

६२क,

^{१ १} मेअध्वराइ । ^{२ १ २} ऊवेभारराम् । ^{१ २ १} नाकारिणम् । ^१ इडार३
^२ भार४३ । ^२ ओर३४पुइ । डा ॥ २ ॥

३ III ^{५ २ २} तरोभिर्वाविददासुम् । ^{४ ५} इन्द्राम् । ^२ इन्द्र५स-
^{२ १ २} बाधा३ऊताश्याइ । ^२ बृचात् । ^२ बृचद्गायन्तःसुतसोमा३-
^{१ २} आध्वा१राइ । ^{२ २} ऊवाइ । ^१ ऊवेभरन्नकारिणम् । ^१ इडा-
^२ र३भार४३ । ^१ ओर३४पुइ । डा ॥ ३ ॥

४ IV ^{५ २ २} तरोभिर्वाविदा४दासुम् । ^५ इन्द्र५सबा३ । ^१ ध-
^{३ ५ १ १ २} उ२ता३३याइ । ^२ बृचात् । ^{१ २ २} बृचा३३उ । ^{१ २ २} वा२ । ^{१ २ २} गायन्तः
^{१ २ २ २ १ २} सुतसोमेअध्वरे । ^{१ १ २} ऊवेहोइभार२राम् । ^२ नाकारिणम् ।
^{१ २} इडार३भार४३ । ^१ ओर३४पुइ । डा ॥ ४ ॥

III धानाकम् ।

IV धानाकं चुल्लककालेयं वा ।

V तरोरभिर्वो^१। विदा^४प्रदसूम्। इन्द्र^१सबा^५रधा^१ज-^२PA, 2, 5

१ताया^५रइ^२। ओ^५र^४वा^५। ओ^१र^५र^२वा^५। बृ^५ह^५द्गायन्तःसुत-

सो^५र^१मा^०अध्वारा^५रइ^५। ओ^५र^५वा^५। ओ^१र^५र^५वा^५। ऊ^५वा^५इभराम्। + ^

ना^५का^५रा^५र^५र^५इ^५णाम्। ओ^५र^५र^५वा^५। ओ^५र^५र^५र^५इ^५। डा ॥ ५ ॥

VI तरोभिर्वो^१र^५। विद^५दा^५र^५र^५र^५सुम्। इन्द्र^५सबा^५रधा^५PA, 2, 6

ऊ^५र^५ताया^५र^५इ^५। ओ^५र^५र^५वा^५। ओ^५र^५र^५र^५वा^५। बृ^५ह^५द्गायन्तः

सुत^५सी^५र^५मा^५अध्वारा^५र^५इ^५। ओ^५र^५र^५र^५वा^५। ओ^५र^५र^५र^५वा^५।

ऊ^५वा^५इभा^५शरा^५र^५म्। ओ^५र^५र^५र^५वा^५। ओ^५र^५र^५र^५वा^५। नाका

रिणम्। इ^५डा^५र^५र^५भा^५र^५इ^५३। ओ^५र^५र^५र^५इ^५५। डा ॥ ६ ॥

VII तरोभा^५र^५इ^५र्वो^५विद^५दसूम्। इन्द्र^५सबा^५। ध^५जत-^५PA, 2, 7

V, VI, VII कालियानि त्रीणि ।

1) hier muß der Accusativ stehen, wie auch in den
2. 2. Tonen beginnt. (Vergl. die
beginnt. Simple Chant.)

तम् । नमाइगाइरौ । होवाइचाइ । नेमिन्तष्टेवाइ
 सा । औइहोवाचाइ३४ औहोवा । उप् । इउ३४वाम् ॥ ८ ॥

III तरणिरिस्त्रिषा । साइती । वाजम्युरन्ध्यायुजा ।
 वाजम्युरन्ध्यायुजा । वञ्चाइइन्द्राइ३४म् । पुरुङ्गतन्नमे ।
 गाइइरा । नेमाइन्ताइ३४ष्टे । वसुडुवम् । इडाइ३भा-
 ३४३ । औइ३४पुइ । डा ॥ १० ॥

IV तरणिरिस्त्रिषा । सती३ । वाइ३४ । जम्युरन्धिया ।
 युजा । वाजम्युरन्ध्यायुजावइन्द्रम्युरुङ्गतन्नमाइइगाइराइ ।
 चाइ३ऊऊवाइ । नेमिन्तष्टेवसोवाइ औइ३४वा । इ५वोइ
 चाइ ॥ ११ ॥ ६

“तरणिरि” (१) युद्धादौ कर्मणि त्वरित एव पुमान् “पुर-

III, IV गोमृङ्गे हे ।

(१) —तरणिरिति क्षिप्र-नामसु प्रचविंशतितमम् नि० १, १५ । इत् एवार्थः । बि०-
 मतेतु इत् पादपूरणे ।

अथ सप्तमी ।

मेधातिथि ऋषिः ।

१ २ ३ १ २ ३ १ ३ १ २ ३ १ २
 पिबासुतस्यरसिनोमत्स्वानइन्द्रगोमतः ।

२३९

३ १ २ ३ १ २ ३ २ ५ १ २ ३ १ २
 आपिर्नोबोधिसधमाद्येवृधेश्माश्चवन्तुतेधियः ॥७॥७

५ ४ २ ३ ४ ५ १ २ २ १
 I पिबासुतस्यरसिनाः । मत्स्वानइन्द्रगोमताश्चोद ॥ ७॥७

म्या” महत्या धिया^(१) “युजा” सहाय-भूतया “वाजम्” अश्वं
 “सिषासति” सम्भजते । “पुरुहुतं” बहुभि राहुतम् “इन्द्र”
 “गिरा” स्तुत्या हे यजमानाः ! “वः” युष्मदर्थम् “आ नमे” तम-
 भिसुखं कुर्वे । तत्र दृष्टान्तः--“नेमि” चक्रस्य वलयं “सुहुव”
 शोभन-दारुं “तष्टेव” यथा वर्द्धकिः दारु-नेमि मानमयते
 तद्वदित्यर्थः ॥ ६ ॥ ६

७ उत्तरार्चिकस्य ६,२,१६,१ = ऋग्वेदस्य ५,७,२५,१ =
 अस्यामृचारण्यके प्रथमे त्रीणि सामानि ८—१०—१५ = जहे च
 पञ्च अ० ८—च० १५—१६—षो० दि० १२—अष्टा० दि० १६ ।

I पृष्ठम् ।

(१)—‘पुरम्भा पञ्चा’-इति वि० ।

या । ^{१ २ १ २ २ १ १ २} आपिर्नोबोधिसधमाद्येवृधारश्चोइया । अस्मा^{१ २ १}त्

^{१ २ १}आरश्वा । तुताइधारश्चाश्वाश्वाश्वा । ओरश्वाश्वाश्वा । डा ॥ १२ ॥

T, 2, 13 II पिबासुतर्सरसिनीहाउ । मत्स्वानइन्द्रगोमारतः ।

यि ^{१ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २}हाओरश्वा । आपिर्नोबोधिसधमादियेवारश्वा । हाओ-

^{१ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २}रश्वा । अस्मात्पवनन्तुतेधारयः । हाओरश्वा । इ

^{१ २ १}श्वा ॥ १३ ॥

यि ^{१ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २}III पिबासुतर्सरसिनोमत्स्वाहाउ । नाः । इन्द्रा-

^{१ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २}गोमतारश्वा । हाउ । आपिर्नोबो । धिसाधमार ।

^{१ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २}दियेवृधारश्वा । हाउ । अस्मात्पवारश्वा । हा । तुते-

^{१ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २}श्वा । थारश्वाओइवा । धियजश्वाश्वा ॥ १४ ॥ ७

हे “इन्द्र” ! “रसिनः” रसवतः “गोमतः” गो-विकारैः पशु-

II शौकम् ।

III जमदग्नेः, अभीवर्तः ।

चण्डिका

भर्गं ऋषिः ।

१३ ३१२ ३२७ ३१२
त्वष्ट्रो हि चैरवे विदा भगंवसुत्तये ।

240

१२ ११११२२३१३ १ १
उदावृषस्वमघवन्नाविष्टयउदिन्द्राश्वमिष्टये ॥ ८ ॥ ८

प्रभृतिभिः अपण-द्रव्यै र्युक्तस्य^(१) “नः” अस्मदीयस्य “सुतस्य” अभिषुतस्य (क्रिया-ग्रहणं कर्तव्य मिति कर्मणः सम्प्रदानत्वाच्चतुर्थ्यै षष्ठी) ईदृशं सोमं^(२) “पिब”^(३) पीत्वा च “मत्स्व” मत्तो भव अपि च “सधमाद्ये” सह माद्यन्ति देवा अत्रेति सधमाद्यो यज्ञः तस्मिन् सहमादयितव्ये यज्ञे त्वम् “आपिः” आपयिता^(४) “वन्धुः सन् “नः” अस्माकं “वृधे” वर्धनाय “बोधि” बोध्यस्व । “ते” त्वदीयाः “धियः” बुद्धयः अनुग्रहात्मिकाः अस्मान् स्तोतृन् “अवन्तु” रक्षन्तु ॥

“सधमाद्ये”-“सधमाद्यः”-इति च पाठो ॥ ७ ॥ ७

८ उत्तराश्विकस्य ७, ३, ४, १ = ऋग्वेदस्य ६, ४, ३ (१६), २ =
ऊहे ए० १६—हाविं० १८ = ऊष्ट्रे प० १८ ।

(१)—‘गोशब्देनाय * * * उदकान्य् अन्नो, तद्वत् तैर्मिश्रितस्येत्यर्थः’-इति वि० ।

(२)—‘सुतस्याभिषुतस्य सोमस्य, षष्ठी-निर्देशात् एकदेशमिति वाक्यशेषः’-इति वि० ।

(३)—‘अपि पिब’ इति दीर्घान्तःपाठः “इत्योऽतस्त्रिकः (६, २, १२५)”-इति दीर्घः ।

(४)—‘आपिः आप्नः’-इति वि० । आपानः-इति आप्न-कर्मसु षष्ठम् नि०, १८ ।

६३क,

अथ नवमी ।

वसिष्ठः परोक्षेण ब्रूते^(१) ।

१२ २२ ३२ ३१२ ५२ २ १२
नद्धिवश्चरमञ्चनवसिष्ठःपरिमं^२सते ।

241

२ १ ६ ४ ७ २ १ २ ३ २ ७ ३ १ २ २ १ २
अस्माकमद्यमरुतःसुतेसचाविश्वेपिबन्तुकामिनः ॥ ८ ॥ ८

५ २ ४ ५ ४ ५ २ १ १
I नद्धिवाश्चरमञ्चना । हुवेक्षो^३इ । वसिष्ठःपरा-^४ १, १७

० १२ ३२ ३
इमं^५साता^६इ । अस्माकमद्यमरुतारः । सुताइसार^७४

५ १ १ १ २ १ १ १ १ १
चा । वाइश्चे^८इ । पिबाश्चो^९ । तुकार^{१०}३ । मारइना

५२ २ १ १ १ १ १ १
२३४भीक्षोवा । जनित्रार^{११}३४पुम् ॥ १७ ॥

२ ४ ५ ३ १ ४ ५ ३ २
II नद्धिवश्चरमम् । चना^{१२}३ । वसिष्ठाः । क्षोइ । १, २, १८

० ३२ ४ २ ४ ५ ३ २
क्षोइ । पराइमं^{१३}साता^{१४}३४इ । अस्माकमद्यमरुतः । सुता

गामितिशेषः । तथा हे इन्द्र ! “अश्वमिष्टये” अश्वेषणावतेमह्यम्

अश्वान् “उडावृषत्र” आसिञ्चस्व^(४) देहीत्यर्थः ॥ ८ ॥ ८

८ ऋ वेदस्य ५, ४, २८, ३ ।

I, II वसिष्ठस्य, जनित्रे हे ।

(४)—उदिति उपसर्गभ्यासात् वाहयस्वेति क्रियाभ्याजः ।

(१)—‘वसिष्ठनामाचक्षुषिः’-इति वि० ।

अथ दशमी ।

प्रगाथः काशवच्छेषः ।

242

१ २ ३ १८ २८ ३ १ २ १
माचिदन्यदिशः सतसखायोमारिषण्यत ।

२ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
इन्द्रमितस्तोतावृषणः सचासुतेमुज्जुरुक्याचशः सतः ॥ १० ॥ १०

इति पञ्चम-दशति ॥ *

४ ५ १ २ २ ५ १ २ १ २ १ २
इदसाचा । वाइश्वेपिवन्तु कौश । शोशये ३ । मारइना-
५ ८ २ १ १ १ १ १
६३४ औशोवा । जनोश्त्रा २३४५म् ॥ १८ ॥ ८

हे “मरुतः” ! “वसिष्ठः” एतन्नामा ऋषिः “वः” युष्माकं
मध्ये “चरमं चन” जघन्यमपि “न हि परिसंसते” (१) वर्जयित्वा
न स्तोति किन्तु सर्वानेव युष्मान् स्तोतीत्यर्थः । “अद्य” अस्मिन्
दिने “अस्माकम्” अस्मादीये “सुते” सोमे अभिषुते सति मरुतः
“कामिनः” सोमं कामयमानाः (१) “विश्वे” सर्वे “स’चा’ सङ्गत्य
“पिवन्तु” पानं कुर्वन्तु ॥

“पिवन्तु”-“पिवन्तु”-इति च पाठो ॥ ८ ॥ ८

१० उत्तरार्द्धिकस्य ६, १, ५, १ = ऋग्वेदस्य ५, ७, १०, १ =
जहे ष० १५ ।

(१) — ‘प्रथमपुरुषैकवचनमुत्तमपुरुषस्यैकवचनार्थे’-इति वि० ।

(२) — ‘कामयन्तः अहावन्तो भूत्वा पिवन्तु इत्यर्थः’-इति वि० ।

* ॥ इति तृतीयस्य प्रथमार्द्धः ॥

५२ ४ ५ ३ २ ४ ५ १ २

I माचिदन्यदोद्वाइ । विशाश्साता । सखायाश्चो ११, ११९

१३ । माचौश्चो । राइषाउवा । एयाताउवा । इन्द्र-

मित्स्तोतावृषणा औश्चो । साचाउवा । सूताउवा ।

मुद्दुरुक्था औश्चो । चशा । औश्चो । वाचौश्चवा ।

साप्रतोद्वाइ ॥ १८ ॥ १०

हे “सखायः” समानख्यानाः स्तोतारः(१) ! इन्द्र-स्तोत्राद्
“अन्यत्” स्तोत्रं “मा चिद्विशंसत” मैवोच्चारयत । “मा रिष-
स्यत” मा हिंसितारो भवत । अन्यदीय-स्तोत्र-च्चारणेन वृथोप-
क्षोणा मा भवत । “सुते” अभिषुते सामे “वृषणं” कामानां
वर्षितारम् “इन्द्रमित्” इन्द्रमेव हे प्रस्तोत्रादयः ! “सचा”
सह सङ्गोभूय “स्तोत” स्तुत । “उक्था च” उक्थानि शस्त्रा-
णि चेन्द्र-विषयाणि यूयं “मुद्दुः” पुनः पुनः “शंसत” उच्चार-
यत ॥ १० ॥ १०

इति त्रिसादशचार्य-विरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोशाख्याने

द्वितीयाध्यायस्य प्रथमः खण्डः ॥

I मै गतिथं, दे गतिथं वा ।

(१)—‘प्रमाद्य चात्तोवान् कृत्विज आह ० ० ० हेसखायः कृत्विजः’ ! —इति वि० ।

अथ द्वितीय खण्डे—

वैषा प्रथमा ।

आङ्गिरसः पुबहव्या ऋषिः ।

२४३

१ ३ १८ २८ ९ २ ३ १ २ ३ १ २
नकिष्टं कर्मणानशद्यश्चकार सदावृधम् ।

३ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
इन्द्रं नयद्वा विंश्वगूर्तमृभ्वसमधृष्टं धृष्णुमोजसा ॥१॥११

५ ९ ४ ५ ४ ८ ५ ९ १ २ २ १ २ २ २ १
I नकिष्टा३० कर्मणानशात् । यश्चाकारा । सदावृ-
१ १ २ २ २ १ १ २ १ २ २ २ १ ०
धार्शम् । सदावृधाम् । इन्द्रान्नया । श्विर्विश्वग । त-
२ १ २ २ २ १ १ २ १ २ २ २
मारुर्भसारम् । तमृभ्वसाम् । अधार्षान्धा । णुमो
१ १ २ २ १ १
जसारम् । णुमोजसारम् । श्विर्भृष्टम् । डा ॥ २० ॥

३ ५ ३ ४ ५ ८ १ ५ २ ४
II नकिष्टं कर्मणानशत् । श्विर्भृष्टम् । यश्चाकारा-

११ उत्तरार्धे तस्य ४, २, ८, १ = ऋग्वेदस्य ६, ५, ८, २ = ऊहे
च० ८ ।

I वैखानसम् ।

I पीरुहन्मनम् प्राकर्षं वा ।

^{४४२ ४} सदावृधाम् । ^१ आइन्द्रा^१न्नाया^१र । ^{१२ २ ०} शैर्वैश्वगूर्त्तान्मृधासा-

^१ रम् । ^१ अधा^१रहो^१ । ^{४२ ४ ५} ष्णार^१ध३४ । ^२ हाओवा* । ^१ ष्ण-

^{१२ १ १ १ १ १} मोजसार३४५ ॥ २१ ॥ ११

“तं” यजमानं “कर्माणा” हननादि-व्यापारेण^(१) “नकिर्न-
शत्” नैव^(२) व्याप्नोति^(३) । यः “इन्द्र” “चकार” इन्द्रमेवानु-
कूलं “यज्ञैः” साधनैः कृतवान् । कीदृशमिन्द्रम् ? “सदावृधम्”
“सर्वदा वर्षकं । “विश्वगूर्त्त” सर्वैः स्तृत्यम्^(४) । “ऋभस”
महान्तम्^(५) “ओजसा” बलेन “अष्टष्ट” अन्यै र्धर्षितु मशक्यम् ।
“धृष्णु” शत्रूणां धर्षकम् ॥

“धृष्णुमोजसा”-“धृष्णवोजसम्”-इति च पाठो ॥ २ ॥ ११

(१)—‘इत्यात्मकेन’ इति वि० ।

(२)—‘न कश्चिद्व्यः पिशाचादिः’-इति वि० ।

(३)—‘मुहोऽप्ययं नम्रिर्वि-पूर्वो द्रष्टव्यः अनासीन-खर्ष्य, विनाशायनीत्यर्थः’ इति
वि० । ‘नशत्’-इति क्षाप्ति-कर्मसु अष्टमम् पदञ्च २, १८ ।

(४)—‘सर्वव्रतज्ञा वधाय आहतम्’ इति वि० ।

(५)—‘ऋभुचा’-इति मज्झिमसु दशमं पदम् नि० ३, ३ ।

४२ ४

* “हाओवा”-इति सा० पाठः ।

अथ द्वितीया ।

मेवातिथि र्मेध्यातिथि रस्याः^(१) परस्याथ ऋषो ।

३ १ २ २ १ २ २ २ १ २ ३ १ २

यच्छतेचिदभिश्चिषःपुराजत्रुभ्यआत्वदः ।

१ २ ३ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २

सन्धातासन्धिमघवापुहवसुर्निष्कर्त्ता*विदुतंपुनः ॥ २ ॥ १२

५ २ ४ ५ ४ ५ १ १ २

१, २, २२ I यच्छताश्चिदभिश्चिषाः । पुराजत्रुभ्य२ । भ्यआ-

१ २ १ २ २ १ १ १ १ १ १
त्वदः । होवाश्चाइ । सन्धा२तासा२म् । धाईमघ-५ २ १ २ १ २ १ १ १ १ १
वा२पुहवसुः । होवाश्चाइ । नाइष्का२र्त्तावी२रुतंपुनः ।१ २ १ २ १ २ १ ५
हो । वा२ । हा२३४ । औहोवा । ऊ२३४पा ॥ २२ ॥ १२

“यः” इन्द्रः “अभिश्चिषः” अभिश्चिषः अभिश्चेषणात् सन्धान-

* “इष्कर्त्ता”-इति ऋक्पाठः ।

१२ ऋग्वेदस्य ५, ७, १२, २ ।

I सात्वम् ।

(१)—प्रमाथस्यापम् । अग्नस्य सन्धावोरस्याभिमर्शनं समयं कृत्वा क्रियते-इति वि० ।

अथ तृतीया(१) ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

आत्वासहस्रमाशतं युक्तारथेदिरण्यये ।

245

ॐ २ ६ १ २ ६ २ १ २ ६ १ २
ब्रह्मयुजो ह्यय इन्द्रकेशिनो वच्नत् सोमपीतये ॥ ३ ॥ १३

I आत्वासद्धा । ^{४२२} ^{१११} समाशास्ताश्म् । ^{१२२२} युक्तायेष्टि-VI २, २३

रण्यये । ^१ब्रह्मा^१यु^१ज^१रः । ^१क्ष^१रय^१इ । ^१द्र^१का^१इ^१शा^१इ^१ना^१रः ।

वृद्धान्तू१सो२३ । मारपा२३४ औद्योवा । ता२३४ये ॥ २३ ॥

द्रव्यात् “ऋते चित्” विनापि^(१) “जलुभ्यो यीवाभ्यः सकाशात्
“आढदः” आतर्दनात् आरुधिरनिस्रवणात् “पुरा” पूर्वमेव
“सन्धि” सेन्धातव्यं तं “सन्धाता” संयोजयिता भवति । “मघवा”
घनवान् “पुरुवसुः” बहु-घनः स इन्द्रः “विह्रुतं” विच्छिन्नं तं
“पुनः” “निष्कर्ता” संस्कर्ता भवति^(२) ॥ २ ॥ १२

(१)—अत्रापि 'प्रज्ञावस्तुसार्थम्' इति वि० ।

१३ उत्तरार्द्धिकस्य ६,२,५,१ = ऋग्वेदस्य ५,७,१४,४ =
आरण्यके प्रथमे द्वाविंशतितम् = जहे स० १५—अष्टा द्वि० १२
—तयोवि० ल० ३ ।

I भारद्वाजम् ।

(२)—‘कृते यज्ञे, चिदिति पद-परबः’-इति वि० ।

(१)—साक्षाच्छात् तं वयं क्षमदति वाक्यशेषः ।

६४ क,

५ २ २ २ ५ २ १ २ २ २
२, २, १ II औद्योत्थात्वासहाइइ । सुमाशा१तार३४म् । हा-
२ १ २ २ २ २ २ २ २ २
द्योइ । युक्तारथेद्विरण्यये । ब्रह्मायू१जा२३४ः । हाद्यो
१ २ १ २ २ २ १
इ । चारयइ । द्रकाइशा१इनार३४ः । हाद्योइ । वहा-
१ २ २ २ १ ५
न्तू१सोर३४ । हाद्यो । मपो३ । ता२३४याइ । उऊ-
५
वाइहाउवा ॥ २४ ॥

४२ ३२ ४ ५ ४२ ५ ४ १ १२ १ १
 १ १ २ १ १ १ १ १ १ १
 III आत्वासहस्रमाशतमा । युक्तारथेदिरण्यये । ब्र-
 ह्मयुजोद्धरयइन्द्रकेक्षेरेइ । शाइनारेः । हाउवा ।
 वदन्तुसेमपौक्षेइ । ऊम्मार । तयाइइ । ओरइ४वा ।
 उ३३४५ ॥ २५ ॥

२२ ४२ ६४ ५२ १२ २२ ४२ ५ २ २ १
 २७ IV आत्वासहस्रमा । शताम् । आत्वासहा । समा-
 २ १ ६ ५ १२ २२ २ १
 शतम् । आ१२इहिया२३४हाइ । यूक्तारयेदिरण्यये ।

II भारद्वाजम्, कण्वबृहद् वा ।

I,II,IV भारद्वाજે હે ।

^१ ^२ ब्रह्मायू^१जार्^२३ः । ^१ ^२ ^५ आ^१२इ^२द्विया^५२३४^१चाइ । ^१ ^२ चारयइ । [६

^१ ^२ द्रकाइ^१ग्रा^२इना^३२३ः । ^१ ^२ ^५ आ^१२इ^२द्विया^५२३४^१चाइ । ^१ ^२ वचान्तू^१सो- [९

^१ ^२ ^५ २३ । आ^१२इ^२द्विया^५२३४^१चाइ । ^२ ^१ ^२ मपौता^२३या^३४इ । ^१ ओ- [९

२३४५इ । डा ॥ २६ ॥ १३

हे “इन्द्र” ! “त्वा” त्वां “सहस्रं” सहस्र-सङ्ख्याका हरय
स्वदीया अग्नाः “आ वहन्तु” आ नयन्तु अस्मद्यज्ञम् । तथा
“शतं” शत-सङ्ख्याकाश्च भवदीया अग्ना स्वा जावहन्तु ।
(यद्यपि द्वात्रेव हरी^(१) तथापि तद्विभूतयोऽन्येपि बहवोऽग्नाः वहति ।
ननु युगपदनेकैरश्वैः कथं यातुं शक्यते ? इत्यत आह—
“युक्ताः” इति) “हिरण्ये” हिरण्ये स्वर्ण-विकारे (हिरण्य-
शब्दाद्विकारार्थे विहितस्य मयटः “ऋत्व्य वास्येत्यादौ मलोपो
निपात्यते^(२) तादृशे) “रथे” “युक्ताः” सम्बन्धाः (बद्धना मशानां
शीघ्रममनाय रथे नियुक्तत्वात् युगपदेव सर्वे रश्वैर्गन्तुं शक्यतः

(१)—‘हरी इन्द्रस्य’-इति निबद्ध-शासनात् (१, १५, १) ।

(२)—“ऋत्वा वास्येत्यादौ मलोपो निपात्यते” इति (६, ४, १०५) ।

अथ चतुर्थी ।

विंशामिचो यथार्थ^(१) मिन्द्र माह्वयति ।

२ २ १ १ २ १ २ २ २ १ १
आमन्द्रै रिन्द्रहरिभीर्याहिमयूररोमभिः ।

२ २ २ १ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २
मात्वाकेचिन्नियेमुरिन्नपाशिनोतिधन्वेवता ॥ ४ ॥ १४

इति भावः) कौटुशा हरयः ? “ब्रह्मयुजः” ब्रह्मणा परितृढेनेन्द्रेण युक्ताः (यद्वा । ब्रह्मणाऽऽदीयेन स्तोत्रेण अस्माभिर्दत्तेन हविषा वा युक्ताः^(४)) “केशिनः” केशाः ग्रीवाया उपरि वर्त्तमानाः सटाः तैर्युक्ताः । किमर्थमिन्द्रस्यावहनम् ? तच्चाह—“सोमपीतये”^(५) सोम-पा नाय । यथाऽऽदीयं सोमं पिबेत् तथा आवहन्वित्यर्थः ॥ ३ ॥ १४

(१)—अस्माकचो ऽर्थमनतिक्रम्य, अगर्वाशु रूपमित्यर्थः ।

१४ उत्तरार्द्धिकस्य ८, ३, ३, १ = ऋग्वेदस्य ३, ३, ८, १ = ऊहे अष्टा० द्वि० १८—एकवि० ५ ।

(४)—ब्रह्म अश्वं, तेन निमित्त-भूतेन ये युज्यन्ते, ब्रह्मयुजः ; हविर्ह्यश्वसामाश्वस्य भव-
साय गन्तुं ये रथे नियुज्यन्ते । अथवा वैविध्यस्य अश्वं ब्रह्म, तेन निमित्त-भूतेन ये युज्यन्ते,
ते ब्रह्मयुजः । अथवा ब्रह्मणा प्रजापतिना अशुभ्रातस्येन्द्रस्य ये युज्यन्ते ते ब्रह्मयुजः-
इति वि० ।

(५)—“म-वी-रेत्यादिना स्निग्ध रूपम् पीतिरिति ।

I आमन्द्रैरा । द्रष्टरिभाइर्यादिमयूराश्रोमाभाइः । *VI, 2, 27*

मात्वाकाइचीत् । नियेमू२३४रौत् । नपाशिनाः । अति-
धान्वे२ । वता२२३ । आरइहार३४औद्योवा । वा२३-
४याः ॥ २७ ॥

II आमन्द्रैरिन्द्र । द्वापूरिभाइः । यादिमयूररोम- *VI, 2, 28*

भाइः । मात्वाकार३इचीत् । नाइयेमुरित् । नपाशार३-
इनाः । अताइधार३न्वे । वता२२३ । आरइहार३४औ-
द्योवा । वयो३भीर३४पुः ॥ २८ ॥

III आमन्द्रैरिन्द्र । द्वापूरिभोः । यादिमयूररोमभा- *VI, 2, 29*

उ । वा२ । मात्वा२ । केचिन्नियेमुरिन्नपाशिनाओ ।
वार । आती२ । धन्वेवता३१ओवार३ । ई२३४द्यौ ॥ २९ ॥

I, II, III अग्नेः, वाम्नाणि त्रीणि ।

अथ पञ्चमी ।

गौतम ऋषिः ।

३१२ २२ ३१ ९ ३१२
 त्वमङ्गप्रशंसिषोदेवः शविष्ठमर्त्यम् ।

२३ ३१ २ ३२ ३ १२ ३१ २
 नत्वदन्योमघवन्नस्तिमर्द्धितेन्द्रब्रवीमितेवचः ॥ ५ ॥ १५

हे “इन्द्र” ! “मन्द्रैः” मादयिष्यभिः^(१) “मयूररोमभिः” मयूर-रोम-सदृश-रोम-युक्तैः “हरिभिः” अश्वै रूपेतस्त्वम् “आयाहि” यज्ञं प्रत्यागच्छ । केचिदपि जनाः “त्वं” त्वां “मा नियेसुः” मा नियच्छन्तु^(२) । गमन-प्रतिबन्धं मा कुर्वन्तु-इत्यभिप्रायः । तत्र दृष्टान्तः—“पाशिनो न” पाशिनः इव, यथा पाश-हस्ता व्याधाः पक्षिणं न यच्छन्ति तद्वन्मा नियच्छन्तु । किञ्च । “धन्वेव”^(३) यथा पान्याः धन्वं मरुदेशं शीघ्रमतिगच्छन्ति तद्वद्गमन-प्रतिबन्धकारिणस्तानतीत्य^(४) शीघ्रम् “एहि” आगच्छ ॥ ४ ॥ १४

१५ उत्तरार्चिकस्य ८, ३, ५, १ = ऋग्वेदस्य ३, ३, ८, १—ऊर्ध्वं
 अष्टा० द्वि० १८—एकवि० ५ ।

(१)—मन्द्रस्त्रैः मभीरस्त्रैः—इति वि० ।

(२)—यमिरच वज्रमार्थः ।

(३)—धन्वेव, इव शब्दः उपसर्गस्य आसन्नत्वात् पदपूर्वकः ; धन्वेत्यत्र च तृतीयायाः लुप्त इत्यर्थः ; धन्वना अन्तरीक्षेण, अथवा धन्वना धन्वा अस्त्रैर्विजित्य तान्-इत्यादि वि० ।

(४)—अतीत्यसमुपसर्गः । उपसर्गस्य पुनरेवमात्मकाः—यत्र क्रियावाची कश्चिच्छब्दः तत्र विशेषमात्रः ; यत्र न प्रयुज्यते, तत्र स-साधनां क्रियामात्रः । न चात्र क्रियावाची कश्चिच्छब्दः प्रयुज्यते, अत उपसर्गस्य क्रियां ब्रवीति अन्तरेऽतीत्यस्यैवानीत्ये त्वर्थो बोध्यः ।

I त्वमा३०गाप्रशंसिषाः । दाइवा२ः । शविष्ठमा३ । १२, ३०

तायाम्* । नत्वदन्योमघवार३नार२ । स्तिमा३र्डाइता ।

आइन्द्रब्र । वा । औ३श्चे । मितौ२३४वा । वापुचो६ द्वा

इ ॥ ३० ॥ १५

(अङ्गैत्यभिमुखीकरणे^(१)) “अङ्ग” “शविष्ठ” ! हे वलवत्तम ! इन्द्र ! “देवः” द्योतमानस्त्वं “मर्त्य” मरण-धर्माणं त्वां स्तुवन्तं पुरुषं “प्रशंसिषः” सम्यग्नेन स्तुतमिति प्रशंस^(२) । हे “मघवन्” धनवन् “इन्द्र” ! “त्वदन्यः” त्वत्तोऽन्यः कश्चित् “मर्दिता” सुख-यिता नास्ति । अतः कारणात् तुभ्य मिदं स्तुति-लक्षणं “वचो” “ब्रवीमि” उच्चारयामि ॥ ५ ॥ १५

* ‘ताडयाम्’-इति सा० पाठः ।

I गुह्योः साम, गौह्वं वा ।

(१)—सम्बोधने इति यावत् । ‘अङ्गं क्षिप्रम्’-इति वि० ।

(२)—‘प्रशंसं करोषि’-इति वि० ।

अथ षष्ठी ।

तृमेध-पुरुमेधावृषी(१) ।

248

१ २ २ १ २ २ १ २ २ २ १ २
त्वमिन्द्रयशा अस्य जीषीशवसस्यतिः ।

२ १ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २
त्वं वृत्राणि ह्यस्य प्रतिन्येक इत्युर्वनुत्तार्चणी धृतिः ॥ १६ ॥ १६

४ ५ ४ २ १ २ २ २ १ २ २ २ २ २ २ २
त, 2, 3। I त्वमिन्द्रा । यशाः । असाइ । औजीषीशवसः ।

१ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २
पताइः । त्वं वृत्राणीह ह्यसिया । प्रतीनाए २ । कइत्यूह-

१ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २
२ । अनूरहो १ । तस्य । पारणा २ ३ ४ औहोवा । धार-

५
इहर्त्ताः ॥ ३१ ॥

* “एकइदनुत्तार्चणीधृता”-इति ऋक्पाठः ।

१६ उत्तरार्चिकस्य ६, २, १२, १ = ऋग्वेदस्य ६, ६,
१३, ५ = जहे स० हि० १८—घो० हि० ७—अष्टा० हि० १४ = जहे
ह० १८ ।

I इन्द्रस्य, यशःसाम ।

(१)—पुरुमेधस्य चार्चम् इत्येव विवरणे दृश्यते ।

^{५ २} ^{४ ५ ४} ^५ ^{२ १} ^{२ २ १} ^१ ^{२ २}
 II त्वमाइन्द्रायशाअसाइ । ऋजाइषीशा^२ । वसा-^१

^२ ^५ ^{१ २} ^२ ^{१ २ २ १ २} ^१
 ३४पूः । पार३४तीः । त्वंवृत्राणिह^२स्यप्रतीन्येकइत्यु । ६ ।

^१ ^५ ^{१ २} ^५ ^४
 आनाओर३४वा । ताश्चाओर३४वा । षणा५इधृतीः ।

^४
 हो५इ । डा ॥ ३२ ॥

^{५ २} ^{१ ४} ^५ ^५ ^२
 III हाउत्वमिन्द्रा । याशाआर३४सी^१ । हाउच^१

^४ ^२ ^५ ^२ ^२ ^५ ^{२ १}
 जाइषीर३४शा । वासस्यार३४ती^१६ः । हाउ । त्वंवृत्रा ।

^{२ २ १} ^५ ^{२ २} ^५ ^{२ १} ^५
 षीह^२सिया । हाउ । प्रतीनार३४ए । कइत्यूर३४^१६ ।

^५ ^{२ १} ^६ ^५ ^{१ २} ^{५ २ २}
 हाउ । अनुत्तार३४आ^१६ । हाउ । षारणार३४औ^१हो

^२ ^५
 वा । धार३१र्त्तीः ॥ ३३ ॥

हे “इन्द्र” ! “श्वसस्यतिः”(१) बलस्य पालयिता “ऋजीषी”

I इन्द्रस्य ; यशःसाम ; सामं वा ।

II इन्द्रस्य ; यशःसाम, समीचीनं वा ।

(१)—“अष्टाः पतिपुत्रपारस्योषेयु (८, २, ५३)”-इति वचना अमुक् ।

६५क,

५२ २ १२ २ १ २ ५५
 १, २, ३-III हाउत्वमिन्द्रा । यशा असि । होइ । होये३४ । हा
 ५ ५ २ २ १ ५ ५ १ २
 उहाउहाउ । ऋजीषीशवसस्पतिः । होइ । होइ । होये
 ५५ ५ ५ १ २ २ १ २ २ १ २ १
 ३४ । हाउहाउहाउ । त्वंवृत्राणि ह्यस्य प्रतीन्येक इत्यूह ।
 ५ ५ ५ ५ १ २
 होइ । होइ होये३४ । हाउहाउहाउ । अनुत्तश्चर्ष-
 २ १ २ १ २ ५ ५ ५
 णीधृतिः । होइ । होइ । होये३४ । हाउहाउहाउ-
 १ २ ३ १ १ १ १
 वा । सुवर्मं चार३४५ः ॥ ३४ ॥

५२ २ १२ २ १ २ १ १ १ १
 ३५ IV होत्वमिन्द्रा । यशा असि । होये३ । होर३४५ ।

ऋजीषी अपाजितोऽभिषुतः सोमः, तद्दान्(?) “त्वं” “यशः”(४)
 यशस्वी “असि” भवसि । कथमस्य यशस्वित्वम्? तदाह—“अप्र-
 तीनि” बलिभिरप्यप्रतिगतानि(५) “पुरु” पुरुणि (“शे छन्दसि-

III इन्द्रस्य ; यशःसाम, प्राचीनं वा ।

IV योक्तस्त्वचम् ।

(१)—‘यत् सोमस्य पूषमानस्यातिरिच्यते, तत् ऋजीषम् ; तेन तद्दान् । कथं
 पुनरग्नौ तेन तद्दान् ? उच्यते शवसस्पतिः’-इति वि० ।

(४)—‘यशः’ इति मत्वर्थश्चे इन्द्रस्यम् ।

(५)—‘प्रतिबन्धं कर्तुं न शक्नुवन्मोत्यर्थः ।

अथ सप्तमी ।

एतदादीनां तिसृणां मेधातिथिर्ऋषिः* ।

२ ३ २ = १:३ ३ १ २ = ३:२ २ २
इन्द्रमिहेवतातयइन्द्रं प्रयत्यध्वरे ।

१ २ १ २ २ १ २ १ २ १ २ १ २
ऋजीषीशवसस्पतिः । द्यौये३ । द्यौर३४५ । त्वंवृत्राणि-
२ १ २ २ १ १ १ २ १ १ १ १ १ २
हस्यप्रतीन्येकइत्यूह । द्यौये३ । द्यौर३४५ । अनुत्त-
२ १ २ १ २ १ १ १ ५ ५ १
अर्षणीधृतिः । द्यौये३ । द्यौर३४वा४हाउवा । सुवर्म-
१ १ १ १
यार३४५ः ॥ ३५ ॥ १६ *

बहुलम् (६, १, १०) इति श्रुतिः बह्वनि “वृत्राणि” रक्षांसि(१)
“अनुत्तः” न केनापि प्रेरितः(२) “अर्षणीधृतिः” अर्षणीनां यज-
मान-मनुष्याणां(३) धारकः “एक इत्” अ-सहाय एव त्वं “हंसि”
सम् प्रहरसि अत एवास्य यशस्वित्वम् ॥ ६ ॥ १६

* मेधातिथिरिति वि०-पाठः ।

(१) — ‘वृत्राणि शत्रुकुलानि, मेघहन्ताणि वा’ इति वि० । हव इति मेघनामसु
अष्टाविंशतिरुक्तं नि० १. १० ।

(२) — ‘अनुत्तः अखण्डितः’ इति वि० ।

(३) — अर्षण्यः इति मनुष्यनामसु अष्टमं पदम् नि० १, ३ ।

* ॥ इति ग्रामे गेय-गाने षष्ठः प्रपाठकः ॥ ६ ॥

^{१ २} इन्द्रं ^{३ २} समीके ^{४ १ २} वनिनो हवामहे ^{५ १ २} इन्द्रं ^{६ १ २} धनस्य सातये ॥ ७ ॥ १७

^{४ ५ ४ ५ ४ ४} ओं । ^१ इन्द्रमिहैवता । ^{२ १} तथाइ । ^{३ १} इन्द्रं प्रयतियध्वार-

^१ हराइ । ^१ आइन्द्रा २म् । ^{२ १ २} समीके वनिनो हवामा २३ चाइ । ^१

^१ आइन्द्रा २म् । ^{१ १ १} धानस्य सो २३ ४ वा । ^५ तार ३ ४ ये ॥ १ ॥ १७

“देवतातये” देवैः स्तोत्रभिः तायते विस्तार्यते इति देवता-
तिर्यङ्गः^(१) तदर्थम् “इन्द्रमिह” “देवेषु” मध्ये इन्द्र मेव “हवा-
महे” आह्वयामहे । “अध्वरे” यज्ञे “प्रयति” प्रगच्छति उप-
क्रान्ते सति इन्द्रं हवामहे । तथा “समीके” सम्यग्जाते सम्पूर्ण-
च यागे “वनिनः” सम्भजमानाः^(२) वयम् इन्द्रमेवाह्वयामहे
[यद्वा । समीकमिति सङ्ग्राम नाम-(नि० २, १७, ११) । समीके
सङ्ग्रामे ॥ ७ ॥ १७

१७ उत्तरार्चिकस्य ७, ३, ८, १ = ऋग्वेदस्य ५, ७, २ ५, ५ = ऊह
एका० द्वि० १२—त्रयोवि० ष० ५ = ऊह द्वि० १५ ।

I यातस्तुचम् ।

(१)—देवताता-इति निषण्ठी यज्ञनामस्तु दशमम् पदम् १, १७ ।

(२)—‘वयम् उदकं सोमलवणम्, तेन तदन्तः सोमवन्त इत्यर्थः’ इति वि० ।

अथ अथादनी।

१ १ १ १ १ १ १ १ १ २ २
इमाउत्वापुरुवसोगिरोवर्द्धन्तुयामम ।

I इमाउत्वापुरुवसोगिरः । ए५ । गिराः । वा^{११}र्द्ध^{११} ५१ । ११
१ २ २ १ १ २ २ २ २ १ १ १ १ १
तुयाममा२३ । पावकवर्णाः । शुचयोवीशपा । इ३म् ।
इ३म् । चार३४इताः । अभिस्तोमैरनौ२ । ऊवाइ ।
१ १ १ १ १ २ २ १ १
हो३वा । षता । औ३होवा । हो५इ । डा ॥ २ ॥

II इमाउत्वापुरुवसोद्वाउ । गिरोवर्द्ध^{११} । तूया१म्
१ २ २ २ १ १ २ ५ १ २ १ २ २ १
मा२ । इद्वाद्वाद्वाइ । इद्वा२३४वा । पावकवर्णाः शु-
१ १ २ २ २ १ १ २ ५ १ १
चयः । इद्वाद्वाद्वाइ । इद्वा२३४वा । विपश्चि । तो ।
१ २ १ २ २ २ १ १ २ ५ १ १
अभिस्तोमैः । इद्वाद्वाद्वाइ । इद्वा२३४वा । अनू२३ ।
१ १ ५ २ २ १ ५
षारता२३४औद्वावा । ऊ२३४पा ॥ ३ ॥

III इमाउत्वापुरु । वसा३उ । गा२३४इ । रो-
५ २ २ ४ ५ २ २ १ १ १ २ ५

I, II, III वात्राणि त्रीणि, वासिष्ठानि वा ।

१ १२ ३ १ २ ३ २ ३ १२ १२
पावकवर्णाः शुचयो विपश्चितोऽभिस्तोमैरनूषत ॥ ८ ॥ १८

४२ ५ १२ १ २ ३ १ २ १
वर्धन्तुयाः । ममा । पावकवर्णाः शुचयो विपश्चि । ता ।

१ २ १ २ २ १ २ २ २ १
औश्चे । आऔश्चे । अभिस्तोमैरनौ २ । ऊवाइ ।

५ २ १ २ ४ ५ — ४
होश्वा । षता । औश्चेवा । हो५इ । डा ॥ ४ ॥ १८

हे “पुरुवसो” बहुधनेन्द्र ! “मम” मदीयाः “इमाः”
“गिरः” शस्त्र-रूपा वाचः^(१) “त्वा” त्वां “वर्धन्तु” वर्धयन्तु ।
तथा “पावकवर्णाः” अग्नि-समान-तेजस्काः अतएव “शुचयः”
शुद्धाः “विपश्चितो” विद्वांसः उन्नातारश्च^(२) “स्तोमैः” स्तोत्रैर्व-
हिष्यमानादिभिः^(३) “अभ्यनूषत” त्वामभिष्टुवन्ति (तु स्तुतो
कुटादिः ॥ ८ ॥ १८

१८ उत्तरार्चिकस्य ७, ३, १८, १ = ऋग्वेदस्य ५, ७, २५, ३ =
ऊहे छा० १० — अष्टा० द्वि० ५ ।

(१) — सप्रगीत मन्त्रा इत्यर्थः ।

(२) — यिषश्चित् इति निघण्टौ षोडशं पदम् २, १५ ।

(३) — प्रगीतमन्त्रैः “उपास्ते मायता नरः” इत्येवमादिषु ऋक्षु ताण्ड्योक्त-प्रकारै-
र्गायमानैः ऊहगानारम्भे एव श्रुतेरित्यर्थः । बहिष्यमानादिभि रित्यादिपदान् “आ-
ध्यास्तोवो” “माध्यन्दिनपयमानः” इत्यादयो गृह्यन्ते ।

अथ मवमी ।

२ ३ १ ८ २ २ ३ १ २
उदुत्येमधुमत्तमागिरःस्तोमासईरते ।

३ १ २ ३ १ ८ २ २ ३ १ २
सत्राजितोधनसा अक्षितोतयोवाजयन्तोरथाइव ॥ ८ ॥ १८

५ २ २ १ १ २ ३ ५
I उदुत्येमा । धूमत्तमा २३४ । गाइरस्तो २३४मा ।
२ २ १ २ २ १ २ ३ ५ २ १ २ ३ ५
साईरताये ३ । सत्राजा २३४इताः । धानासा २३४आ ।
२ २ १ २ २ १ २ ३ ५ २ २ ३ ५
क्षीतोतया २३ः । वाजाया २३४ताः । रथा ३आपूइवा ६-

पू ६ ॥ ५ ॥

४ २ ४ १ २ २ १
II उदुत्येमाधुमत्तमाः । गिरस्तोमासत्रा २इरात
२ १ २ १ २ २ २ १ १ २
२इ । सत्राजितोधना २साअ । क्षितोताया २ः । वा-
२ २ ५
जयन्तोरथा ३१उवा २३ । ईर ३४वा ॥ ६ ॥

३ १ १ १ १ १ ३ ४ ३ २ ४ ५ २ ५ १
III च्छ २३४पू । उदुत्येमधुम । तमो २३४चाइ । गा-

१८ उत्तराश्विकस्य ६, १, ६, १ ।

I, II, III वासिष्ठानि त्रीणि, आत्राणि वा ।

१ ४ १ २ १ ५ २ २ १
 इरा २ः स्तोमा २ । सञ्चा ३४ पूइ । रा २३४ ते । सञ्चा जि-
 ५२ १२ १२ ३ १ १ १ १ ४२ ३ ४२
 तो २ धनसा अक्षितो तयार ३४ पूः । इ २ २ ३४ पू । वाजयन्तो र-
 ५२ १ ५ २२ १ २ १ २ २ १ १ १
 थाः । इ वो २ ३४ चाइ । वाजयन्तो रथाइ । वा । औ-
 ४ ५ ४
 र होवा । हो पूइ । डा ॥ ७ ॥ १८

“त्ये” ते प्रसिद्धाः “मधुमत्तमाः” अतिशयेन मधुराः “गिरः”
 अप्रगीताः शस्त्र-रूपा वाचः । “स्तोमासः” प्रगीतानि वहिष्य-
 वमानादीनि स्तोत्राणि च “उदीरते” । इन्द्र ! त्वामुद्दिश्योद्ग-
 ष्छन्ति ऊर्ध्वं प्रसरन्ति (ईर गतौ आदादिकः) तत्र दृष्टान्तः—
 “सञ्चाजितः” सदैव शत्रून् जयन्तः अतएव “धनसा” धनानि-
 सम्भजन्तः [वनु षण्ण सम्भजता । “जन-सन-खन-क्रम-गमो विट्
 (१, १, १०) । “विद्धनोरनुनासिकः स्यात् (१, ४, ४१)”—इत्यात्वम्] “अक्षि-
 तोतयः” [क्षियो भावे निष्ठाया मण्यदर्थे (१, ४, १०)”—इति पर्यु-
 दासाद्दीर्घाभावः अतएव “क्षियो दीर्घात् (१, १, ४१)”—इति निष्ठा
 नत्वाभावश्च । अक्षिताः क्षयरहिताः जतयो रक्षा येषां ते तद्योक्ताः]
 “वाजयन्तः” वाजमन्नमिच्छन्तः^(१) [कचि-‘नक्ष्त्रस्य पुत्रस्येति (१, ४, १)
 इत्व-दीर्घयोः प्रतिषेधः] एवं गुण-विशिष्ट-रथाइव, ते यथा
 विविध मितस्तत उत्तिष्ठन्ति तद्वदुदीरत इत्यर्थः ॥ ८ ॥ १८

(१)—वाजयन्तः पूजयन्तः ; अथवा वाजग्रन्थो वेमवचनः वेमवचनः—इति वि० ।

अथ दशमी ।

देवातिथिः काण्व ऋषिः ।

१९ ३ ९ ३९ ३२७ ३१८ ४२८

यथागौरोऽपाकृतं तद्व्यन्नेत्यवेरिणम् ।

३ १९ ३२७ ३१ २ ३१ २ ३२७ ९ १९

आपित्वेनंप्रपित्वेतूयमागच्छिकण्वेषुसुसचापिब॥१०॥२०

॥ इति प्रथम-दशति ॥ १ ॥

२१८ ४८ ४८

I यथागौरश्चोऽपाकृताम् ।

१ २ २१८

तद्व्यन्नेतियवेराश्च

२ २ १८ २२२ १८ ९ १
णाम् । आपित्वेनःप्रपित्वेतूयमागाश्चौ । कण्वेषु-१ १ ९ ५२८ ९ ५
श्चौ । सारचारश्चौश्चौवा । पीरश्चौवा ॥ ८ ॥

II ओवाश्चोश्चौवा । याथा । गौरोऽपाकृतम् ।

१ ३२९ २ १ ० १
ओश्चौ । चाश्चौ । तद्व्यन्नेतियाश्चौश्चौवा । ओश्चौ ।

२० उत्तरार्चिकस्य ८, ३, ४, १ = ऋग्वेदस्य ५, ७, ३०, ३ =
जहे अष्टा० द्वि० १८ ।

I, II गौराङ्गिरसस्य सामनी द्वे ; गौतमस्य मनाज्ये वा ।

६६क,

२२ २५ १ ५ १२ २२ २ १ १
 छाहोइ । आ२३४पी । त्वेनःप्रपित्वेतूयामा१गहि । ओ-

२२ २ १ १ १ ३ ५२ २
 ३४ । छाहोइ । कण्वे२षुसू२३ । सा२चार३४ओहोवा ।

२ १ १ १ १ १
 पिवा३ई२३४५ ॥ ८ ॥ २०

“गौरः” गौर-मृगः^(१) “दृष्यन्” पिपासितः सन् “अपा”
 अङ्गिरुदकैः (व्यत्ययेनैकवचनम् । ऊठिदमित्यादिना (६, १, १७१)
 विभक्तेरुदात्तत्वम्) “कृतं” सम्पूर्णत्वं कृतम् “इरिण” निस्तृप्तं
 तटाक-देशं “यथा” येन प्रकारेण “अवैति” अभिगच्छति (अव-
 शब्दोऽभिगच्छत्यर्थे) अभिमुखः सन् शीघ्रं गच्छति । तथा
 “आपित्वे” वसुत्वे^(२) “प्रपित्वे” प्राप्ते सति, हे “इन्द्र” !
 त्वं “नः” अस्मान् “तूयं” (क्षिप्र-नामैतत्) शीघ्रम् “आ-
 गहि” आगच्छ । आगत्य च “कण्वेषु” कण्व-पुत्रेष्वस्मासु
 “सचा” सह एक-प्रयत्नेनैव विद्यमानं सर्वं सोमं “सु” सुप्त
 “पिब”^(३) ॥ १० ॥ २०

इति ओसायणाचार्य-विरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे बन्धोव्याख्यानं
 तृतीयाध्यायस्य द्वितीयः खण्डः ।

(१)—‘गौरः गौरमृगः सिंहः आघो या’-इति वि० ।

(२)—‘आपित्वे आपानकाले’-इति वि० ।

(३)—‘कण्वेषु सप्तम्या बहुवचननिदम् । तृतीया-बहुवचनस्थाने द्रष्टव्यम्, कर्ष-संघा-
 दिभि रस्यदीये ऋत्विग्भिः सचा सह पिब सोमम्-इति वि० । कण्व इति निषद्यौ
 संघावि-नामसु सप्तमं पदम् २, १५ ।

अथ तृतीये खण्डे—

सैषा प्रथमा ।

भर्गं ऋषिः ।

२ २ ५ १ २ २ २ ३ १ २ ३ १ २
 शग्धूयशुशचीपतइन्द्रविश्वाभिहृतिभिः ।

253

I शग्धूषु । शचाइपताइ । ईर३४न्द्रा । विश्वाभो-
 १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२
 इहृतिभाइः । भार३४गाम् । नह्तिवायशा३सावसू ।
 १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२
 वीर३४दाम् । अनूर३ । शू२रार३४औहोवा । चरारम-
 ३
 सीर३४५ ॥ १० ॥

II शग्धूष्वौहोपुइशचीपताइ । आइन्द्रविश्वाभिहृ-
 १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२
 तिभिः । भगान्नाइहो । त्वायशसाम् । वसू३चाइवाइद२म् ।
 १ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२
 अनुशूरचरोवा३ओ२३४वा । मापूसीईहाइ ॥ ११ ॥

III शग्धूषूशची । पताइ । शग्धूषु । शचाइपते ।

I, II, III इन्द्रस्य ; हारयणानि, हारायणानि वा त्रीणि ।

१ १ २ २ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २

भगं नक्षित्वा यशसं वसुविदमनुशूरचरामसि ॥ १ ॥ २१

१ २ ५ १ २ २ १ २
आरइक्षिमा२३४द्वाः । आइन्द्रविश्वः । भिक्षुतिभिः । आर

१ २ ५ १ २ २ १ २ १
इक्षिमा२३४द्वाः । भागन्नक्षित्वा यशसम् । वसूविदम् । आ-

३ १ १ २ १ ३ ५
रइक्षिमा२३४द्वाः । अनुशू१रा२३ । आर३इक्षिमा२३४द्वाः ।

१ १ २ १
चरामा२३सा३४इ । आ२३४५इ । डा ॥ १२ ॥ २१

हे “शचीषते”^(१) ! “इन्द्र” ! “शन्धि”^(२) देहभिमत्तं ।
“विश्वामिः” सर्वाभिः सह हे “शूर” ! “भगं न”^(३) भाम्यमिव
“यशसं” यशस्विनं । “वसुविदं” धनस्य लब्धकं “त्वा” त्वाम्
“अनुचरामसि” परिचराम इत्यर्थः ॥ १ ॥ २१

२१ उत्तराक्षिकस्य ७, ३, ३, १ = ऋग्वेदस्य ६, ४, ३५, १८, ५ =
जहे एका० १८ एका० द्वि० ६—अष्टा० द्वि० ११ ॥

(१)—‘शचीति कर्मनाम (जि० २, १, २२) ● ● ● सर्वकर्मणां श्योतिहोमादीना-
मधिपतिभूत !’-इति वि० ।

(२)—‘शन्धीति याज्ञाकर्मसु पञ्चमम् जि० ३, १८ ।

(३)—‘न मय्य उपरिहादुपमाधीयः, ऋतुपमार्थस्य सम्यगर्थे प्रयोज इति पद-
पूरयः । पालन-सहितं जनमित्यर्थः’-इति वि० ।

अथ द्वितीया ।

रेभः काश्यप ऋषि रिन्द्रं प्रार्थयते ।

१ २ ३ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २
याइन्द्रभुजआभरःसुर्वाँअसुरेभ्यः ।

२५५

I याँदोइ । ई२३४न्द्रा । भुजाइआभाशराः ।

सुवारइहा । र्वाँअसूइराइभाश्याः । स्तोताइहा ।

रमिन्मघवन्नस्यावर्द्धायाः । याइचाइहाइ । त्वेवृक्तव-

र्द्धाइइषाइ४३ः । ओ२३४५इ । डा ॥ १३ ॥

II याइन्द्रभुजआभाईराः । सुवर्वाँअ । सुरे२३

२३४याः । हा । औदो२३४हा । स्तोतारमाइत् । मा-

घवन्ना । स्यवारर्द्धा२३४या । हा । औदो२३४हा ।

येचत्वा२३इवृ३ । हा । औदो२३४हा । क्तवर्द्धा२३-

इषाइ४३ः । ओ२३४५इ । डा ॥ १४ ॥

III याइन्द्रभुजआभरः । उऊवाहाइ । सुवर्वाँअ-

I,II,III वाम्नाणि त्रीणि ।

३ ५ ३ १ २

३ २ ३ २ १ २

स्तोतारमिन्मघवन्नस्यवद्वययेचत्वेवृक्तवर्हिषः ॥ २ ॥ २२

सुरेभ्यः । उज्ज्वार३३चाइ । स्तोतारमिन्मघवन्न । स्था-
 बद्धिया२ । उज्ज्वार३३चाइ । येचत्वार३इव । उज्जवा-
 २३चा । त्तवर्हि३३इषा३३३ । ओ२३४पुइ । डा ॥ १५ ॥ २२

हे “इन्द्र” ! “स्वर्गान्” सुखवान् स्वर्गवान्वा^(१) (अथवा
 स्वःशब्दः सर्व-पर्यायः^(२) सर्वं भूत-जातम् आत्मन एवोत्पन्नत्वात्
 तद्वा^(३)) एवं गुणस्त्वं “याः” यानि “भुजो” भोक्तव्यानि धना-
 नि “असुरेभ्यो” यत्नवद्भ्यो राक्षसेभ्यः “आभरः” आहरः तान्
 हत्वा आहृतवानसि (हृयहोरिति भकारादेशः) अतएव हे
 “मघवन्” ! धनवन्निन्द्र ! “अस्य” (अन्वादेशे अशादेशः) एतस्य
 आहृतस्य धनस्य दानेन “स्तोतारमित्” तव स्तोत्रकारिणमेव
 “वर्धय” वृद्धिमन्तं कुरु । “ये च” अन्ये यष्टारः “त्वे” त्वदर्घ्यं^(४)
 “वृक्तवर्हिषः” स्तोत्र-वर्हिषो भवन्ति तांश्च “धनेन वर्ध-
 य ॥ २ ॥ १२

२२ ऋग्वेदस्य ६, ६, ३६, १ ।

(१)—स्वःशब्दो निघण्टो प्रथम-चतुर्थे दिवणादित्यस्य च साधारण-नामसु प्रथमं
 पठितम् । स्वः सुखमिति तु प्रसिद्धम् ।

(२)—स्वर्देशे, इत्यत्र नैरुक्ते तथैव व्याख्यानात् ।

(३)—स्वःशब्दो धन-वचनः, तद् यस्यास्ति स स्वर्गान् प्रथमैक वचनमिदं पञ्चमी
 वज्रवचनस्थाने द्रष्टव्यम् ; स्वर्वदेश्यः धनवद्भ्यः । केभ्यः पुनः स्वर्वद्भ्यः ? उच्यते—
 असुरेभ्यः सकाशादित्यर्थः—इति वि० ।

(४)—त्वे इति “यस्य च भावेन भावलक्षणम् (२, १, २०)”—इति सप्तमी ।

अथ तृतीया ।

जमदग्निर्हृषिः ।

१ ३ २ २ २ ३ १ २ क २ २

प्रमित्रायप्रार्थयमेसचथ्यमृतावसो ।

255

I प्रमित्राय^४प्रो^१हो^२वा^२ । आ^१र्य^१म्णा^२इ । सचा^१र^२हो ।^१थि^१यौ^२ । ऊ^१वा^२इ । आ^१र्त्ता^२वसा^२उ । वरा^१र^२हो । थि-यौ^१र^२ । ऊ^१वा^२इ । वरु^१णे^२क्का । दीय^१वचा^२ः । स्तोत्रा^१र^२थ-हो^१इ । राजौ^१र^२ । ऊ^१वा^२ । षुगायता^१इ^२उवा^२र^२ । ऊ^१र^२४पा ॥ १६ ॥II प्रमित्राय^४प्रौ^२हो^२वा^४ । आ^१र्य^१म्णा^२ । औ^३हो^२र^२इ ।^१औ^२हो^२र^२वा । सा^१चथ्य^२म् । ऋ^१तावा^२सा । औ^३हो^२र^२इ ।^१औ^२हो^२र^२वा । वा^१रुथ्य^२वरु^१णे^२क्का । दिय^१वा^२चा । औ^३हो-र^२इ । औ^३हो^२र^२वा । स्तोत्र^१राजा । औ^३हो^२र^२इ । औहो^२र^२वा । षुगायाता । औ^३हो^२र^२इ । औ^३हो^२र^२वाइ^२४३ ।औ^३र^२इ^२४५ । डा ॥ १७ ॥III प्रमित्राय^४प्रार्थ^२य^४म्णे^४वा । औ^४वा । सा^१चथ्य^२म् ।

I, II, III वरुणसामानि त्रीणि ।

१ २ ११ २ ३ १२ ३ १२ २२
वरुथ्येऽवरुणेऽकन्यं वचः स्तोत्रं राजसुगायत ॥ १ ॥ २३

१ १ १ २ १ २ १ २ १ २ १
ऋतावा॑सा २३ । वा २३३ । या २३याइ । वरुणेच्छ ।

१ १ १ २ १ २ १ २ १ २ १
दाया २३३३ । वचो३आ । स्तोत्रं राजसुगायत ।

१ १ १ २ १ २ १ २ १ २ १
स्तो२३त्राम् । राजसुगौ३ । द्यो३१२३४ । वा । यापूतो-

५
ई३इ ॥ १८ ॥ २३

हे “ऋतावसो” (१) यज्ञ-धन ! “मित्राय” “सचय्य” सेवाहं
“कन्य” यज्ञ-गृह-भवम् (२) अभिप्रायानुसारं वा “वचः” स्तोत्रं
“प्रगायत” प्रकर्षणं पठत । “अर्थ्यन्ते” च प्रगायत । “वरुथ्ये”

* “वरुथ्यं”-इति ऋक्पाठः अत्राप्येव मेव वि०-सम्मतः ।

२३ ऋग्वेदस्य ६, ६, ३६, १ ।

(१)—ऋचि तु ऋतावसो-इति पद्ये । ऋतो यज्ञः, सुर वसुभूतो यस्य स ऋत-
वसुः; (ऋतवसुरेव ऋतावसुः इत्यसं दीर्घत्वम्) तस्य सम्बोधनम् ऋतावसो !-इति ।

(२)—इदिति गृह-नामसु कर्मविंशतिमम् पदम् नि० २, ४ । इन्द्रं इन्द्रः शब्देन
श्रुतिवच्यते, तस्यां श्रुतौ भवमित्यर्थः । किं पुनस्तत् ? वचः वचनम् स्तोत्र-स्तवयम्
-इति वि० । अथ मानं—इन्दतेरर्चति कर्मसु पाठः (२, १४) ; “स्तोत्र-नामसु इन्द्र-
इति च (२, १६) ।

अथ चतुर्थो ।

मेधातिथिऋषिः ।

२ १ ५ ३ १ २ ३ २ २ १ ५ २ १ २
अभित्वापूर्वपीतयइन्द्रस्तोमेभिरायवः ।

२ १ ५ ३ २ ३ १ २ २ १ २ ३ २
समोचीनासऋभवःसमस्वरन्नुद्रागृणन्तपूर्व्यम् ॥४॥ २४

४ २ ४ २ २ २ ४ २ ४ २ २ ४ २ ४ २ ४ २ ४ २
I अभित्वापूर्वपीतये । अभित्वाऽपूर्वपीतयाइ । इन्द्र-

२ २ १ ० १ १ १ २ ५ १
स्तोमेभीश्रायवाः२ । भिरायाश्वारः३ । ओमीश्व ।

यज्ञ-गृहावस्थिते^(१) वरुणे च प्रगायत (प्रगायतेति बहुवचनं
पूजार्थम्) एतदेव दर्शयति “राजसु” राजमानेषु मित्रादिषु
स्तोत्रं गायत पठत । मित्रादीन् चीन् राज्ञः स्तुतेति समुदाया
र्थः ॥ ३ ॥ २३

हे “इन्द्र” ! “आयवो”^(१) मनुष्याः स्तोतारः “स्तोमेभिः”

२४ उत्तराक्षिकस्य ७,३,१,१ = ऋग्वेदस्य ५,७,२६,२ =
आरण्यके प्र० १३—१४ = ऊहे एका० १६—द्वाविं १६ ।

I प्रजापतेः ; वषट्कारणिधनम् ।

(३)—वरुणमिति गृह-नामसु सप्तदशम् पदम् (नि० ३, ४) तदेवेहार्थे नियामकम् ।
विवरख-मते तु वरुण्ये इति सप्तमी द्वितीयार्थे, वरुण्यं वरुणीयम् ।

(१)—आयव इति मनुष्य नामसु सप्तदशम् पदम् नि० ६, ६ ।

६७का,

^{१ २ २} समीचीनासक्तभवः^{१ ७} साश्मास्वरा^{१ ९} रन् । समास्वाश्राररन् ।
^{१२५ १ २ १० १२} ओमोश्वा । रुद्रागृणन्ताः^{१०} पूर्विया^{१२} रम् । तपूर्वाश्राररम् ।
^{१२ १ ५ २ ५} ओम् । ओ^१ र । वा^१ र३४ । औ^५ दीवा । ऊ^५ र३४पा ॥ १८ ॥ १४
 स्तोत्रैः “त्वामभि” ण्वन्ति । किमर्थं ? “पूर्वपीतये” सर्वेभ्यो दे-
 वेभ्यः पूर्वं प्रथमतएव सोमस्य पानाय (सवन-मुखे हि चमस-
 गणैः चन्द्रस्यैव सोमो ह्रियते । तथा “समीचीनासः” सङ्गताः
 “ऋभवः”(१) प्रथम-वाचकेन शब्देन त्रयोऽप्युपलक्ष्यन्ते ऋभुर्वि-
 भ्वावाजइत्येते च(१) “समस्वरन्” त्वामेव सम्यग् स्तुवन् (स्व शब्दे

(१)—ऋभवो मेधाविन इति वि० । अयं मानम्—निघण्टौ मेधावि-नामसु ऋभु-
 रिति पद-पाठः (२, १५, ८) ।

(१)—ऋभव इति पदे ऋद्धि विविधं नैककम्—प्रकृति-प्रत्यय-लभ्यम्, ऐतिहासिकम्,
 यौगक्यिकम् । तथाहि—“ऋभव उरभान्नीति वा, ऋतेन भान्नीति वा, ऋतेन भव-
 न्नीति वा (२, ५, १५)”-इत्येकम् । “ऋभु र्विभ्वा पाज इति सुधन्वन आङ्गिरसस्य त्रयः
 पुत्रा बभूवुः केषां प्रथमीतमाभ्यां वज्रवस्त्रिगमा भवन्ति न मध्यमेन, तदेतद्भोय वज्र-
 वचनेन चमसस्य च संक्षेपेन वज्रानि दशतथीषु सूक्तानि भवन्ति (२, ५, १६)”-इत्यपरम् ;
 इह च मानमयं मन्त्रः—

“वि^१ष्टो शमी^१ तरणि^१त्वेन^१ वाचतो^१
 मत्तो^१सः सन्तो^१ अमृत^१त्व मानशः ।
 सोधन्वना^१ ऋभवः^१ सूर^१चक्षसः
 संवत्सरे^१ समं पृथ्यन्त धीतिभिः ॥”

(ऋ० १ स० १६ अ० ५ सू० ४ मन्त्रः)

“हत्वा कर्गाणि चिह्नलेन बीडारो मेधाविनो वांमर्त्तासः सक्तो अमृततमम् पान-

अथ पद्यम् ।

अस्याः परस्याश्च नृमेध-पुरुमेधौ हावृषी(१) ।

३१२ २१२ २२३ १ २

प्रवदन्नायवृद्धतेमरुतोन्नह्यार्चत ।

पतापयोः)“रुद्राः”(४) रुद्र-पुत्रा मरुतश्च(५) “पूर्य्य” पुरातनं वृद्धं
त्वामिव “मृषन्ते” अभ्यष्टुवन् (वृत्र-वध-समये प्रहर भगवो जह्नि-
वीरयस्वेत्येवं रूपया वाचा त्वां स्तुतवन्त इत्यर्थः ॥ ४ ॥ २४

शिरः सौधन्वना ऋभवः सूरक्षाना वा सूरप्रज्ञा वा संवत्सरे समष्ट्यन्त धीतिभिः-इति च
यास्क-कृतं तद्भाष्यान्तम् ।

“आदित्य-रश्मयोऽप्यृभव उच्यन्ते (२, ५, १६)”-इति तु तृतीयं नैवक्तम् । अत्रापि
मान-मस्तुत्रं मन्त्रः—

“अगो^१ ह्यस्य^२ यदसस्तना^३ मृहे^४
तद्येदमृभवो^५ नानु^६ गच्छत ।”

(च० १ म० २२ च० ५ सू० ११ मन्त्रार्चः)

“अगो ह्य आदित्योऽगृहणीयस्तस्य यदसपथ मृहे यावत्तत्र भवथ न तावदिह भव-
येति”-इति च यास्क-कृत-मेतद्-भाष्यान्तम् ।

तदत्र सायणेन भगवता ऐतिहासिक नैरुक्त्यमेवावलम्ब्योक्तं मेतत्—प्रथम-वाचकेने
त्यादि ॥

(४)—‘रोदन-समावकाः सुत्युच्चारण-शीला इत्यर्थः’-इति वि० ।

(५)—‘मरुतो मितराविष्टः’-इति नै० २, ५, १२ ।

(१)—“पुरुमेधा आत्मीया ऋत्विज आह”-इत्येकस्मैवर्षे वृक्षे सो विवरणे दृश्यते ।

^{३१ २ २२ २१ २२ १२ २१ २}
वृत्रं च नतिवृत्रं चाशतक्रतुर्वज्रेण शतपर्वणा ॥ ५ ॥ २५

^{४ ५ ४ ५ ४ ४ ४ ४ २ २ १ २}
1, 20 I प्रवइन्द्राय वृद्धते । प्रवाः । इन्द्राय वृद्धाश्तेर३ ।

^{१ २ २ २ १ २ १ २ २}
ओमोश्वा । मरुतो ब्रह्माश्चार्चाश्तार३ । ओमोश्वा ।

^{१ २ २ १ १ २ २ २ १}
वृत्रं चाना । तिवृ । चाश्चर३ । ओमोश्वा । शता-

^{२ २ ५ २ २ २ ४}
क्रतूः । वार३४ज्रे । णशा३ । चाश्चा । तपापूर्वणा ।

^४
द्योपूइ । डा ॥ २० ॥ २५

हे “मरुतः” ! मितराविणः स्तोतारः^(१) ! “वृद्धते” महते
“वः” स्तुत्य-स्तोतृत्व-लक्षणैः सम्बन्धेन युष्मदीयायेन्द्राय “ब्रह्मा”

२५ ऋग्वेदस्य ६, ६, १२, ३ = आरण्यके प्रथम-द्वितीये ५-६
-द्वितीये च २७-२८ द्वे ।

I धृषतो मारुतस्य साम ।

(१)—मरुतो मितराविणो वा महद्रवन्तीति वा-इति नै० २, ५, १३ । ‘हे मरुतः !
मदीया ऋत्विजः’-इति यि० । इह च मानस् निषष्टु-तृतीयाहादशे ऋत्विज्नामसु
मरुतइति पदस्य षष्ठेन पाठः ।

अथषष्ठी ।

३ १२ २२

३ १२

३ १२

वृद्धदिन्द्रायगायतमरुतोवृत्रहन्तमम् ।

२५४

३ १ २ १२

३ १२ २२ १२ २१२

येनज्योतिरजनयन्नृतावृधोदेवन्देवायजागृवि ॥ ६ ॥ २६

१ २ २

१

२

१

२

I सांत्वाहिन्य । तिधाइताइभी३ः । तारइ । भार-

४२२

१ २

१ २ २

१

३४ । चौहोवा । सःश्रवसे३ । सांत्वारिण । तिधा-

साम-लक्षणं स्तोत्रं “प्रार्चत” प्रोच्चारयत^(१) । ततो “वृत्रहा”
 वृत्रस्य मेवस्य^(२) पापस्य वा हन्ता । “शतक्रतुः” शत-विध-कर्मा
 बहु-विध-प्रज्ञो वा इन्द्रः “शतपर्वणा” शत-सङ्ख्याक-धारेण वज्रेण
 एतन्नामकेनायुधेन वा “वृत्रम्” अपामावरकं वृत्रास्य मसुरं^(३)
 “हनति” युष्माभिरभिष्टुतः सन् हन्तु (हन्तेर्लेटाङागमः^(४)) ॥५॥२५

२६ ऋग्वेदस्य ६, ६, १२, १ = आरण्यके प्र० १६— हि०

हि० २ ।

I संश्रवसः, विश्रवसः, सत्यश्रवसः, श्रवसो वा ।

(१)—‘ब्रह्म सोमलक्ष्ममग्नम्, प्रार्चत प्रकर्षेण स्तुत इत्यर्थः’-इति वि० । ब्रह्मरति-
 नानार्थः, अग्ननामसु च दृश्यते (नि० २, ०, २५) ।

(२)—वृत्रइति निघण्टौ मेघनामसु अष्टाविंशतितम् पदम् १, १० ।

(३)—असुरइति च निघण्टौ मेघनामसु ऊनविंशतसम पदम् १, १० ।

(४)—‘लेटोऽङाटौ (३, ४, २४)’-इति पा० ।

इताइभीः३ । ता२इ । भार३४ । औ॒क्षेवा । विश्रव-
 से३ । सा॒त्वातत । तु॒र्द्धाइताइभीः३ । ता२इ । भार-
 ३४ । औ॒क्षेवा । सत्यश्रवसे३ ॥२१॥

1, 2, 2 II सा॒त्वाशि॒श । ति॒धाइता॑इभीः३ । ता॒इभीः३ ।
 वृ॒हदिन्द्रा॒या३गा॒या३ता॒२ । या॒ता॒२ । म॒रुतो॒वचा॑इ॒चा-
 न्ता॑श्मा॒२म् । ता॒मा॒२म् । येन॒ज्योति॑र॒जनय॑न्नु॒तावा-
 १र्द्धा॑ः३ । वा॒र्द्धा॑ः३ । दे॒वदे॒वाया॑इ॒जागृ॑वी॒२ । गृ॒वी॒२ ।
 सा॒त्वाशि॒श । ति॒धाइता॑इभीः३ । ता॒इ । भार३४ ।
 औ॒क्षेवा । अ॒वसे॑र३४५ ॥२२॥ २६

हे “मरुतः” ! रु शब्दे, मितं रुवन्तीति मरुतः हे मितभाषि-
 णः (१) स्तोतारः ! “वृत्रहन्तम्” अतिशयेन पापविनाशनं “वृ-

I वाय्यानाम्, इन्द्रस्य वा ।

(१)—‘मरुतो मितराविणो वा, मितरोचिनो वा, मरुद्रवन्तीति वा’ इति जै०
 ६, ५, १३ ।

अथ स्तमो ।

वसिष्ठऋषिः* ।

१ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ २ ३ १ २

इन्द्रक्रतुन्नभ्रभरपितापुत्रेभ्यो यथा ।

257

१ २ २ १ २ २ १ २ २ २ २ २ २ २

शिक्षाणो अस्मिन् पुरुषतयामनिजीवाज्योतिरशीमहि ॥ ७ ॥ २७

हत्” साम “इन्द्राय” इन्द्रार्थं “गायत” अस्मदीये यज्ञे गानं कुरुत । “ऋतावधः” ऋतस्य सत्यस्य वा वर्धका विश्वेदेवाः अङ्गिरसो वा ऋषयः “देवाय” द्योतमानायेन्द्राय “देवं” देवन-शीलं^(१) “जागृवि” सर्वेषां जागरण-शीलं^(१) “ज्योतिः” सूर्यः “येन” साम्नाम् “अजनयन्^(२)” इन्द्रार्थमुदपादयन् तत्साम गायतेति ॥ ६ ॥ २६

* ‘शक्तिरिन्द्रमाह’-इति वि० ।

२७ उत्तराङ्गिकस्य ६, ३, ६, १ = ऋग्वेदस्य ५, ३, २१, ६ = जज्ञे २, १७ ।

(१)—‘कीदृशं पुनः कृतिरूपम् उच्चारयामः ?’ उच्यते—‘देवं’ द्वितीया तृतीयार्थे दृष्ट्या, देवेन सोमेन संयुक्तम् ।

(२)—‘अतिप्रौतिकरत्नेन जागरणकरम्, अत्यन्तप्रोति करमित्यर्थः’-इति वि० ।

(३)—‘अनितवान्, आरोपितवानित्यर्थः’-इति वि० ।

III, 1, 23 I इन्द्राऔश्चो । क्रतुन्नाश्चाभाशरा२ । पिताऔ-
 श्चो । पुत्रेभीश्योयाश्या२ । शिक्षाऔश्चो । णोअ-
 स्मिन् पुरुज्जतयामाशनी२ । जीवारश्च । ज्यो२तारश्चऔ-
 द्धोवा । अशीमद्दी२श्च४५ ॥२३॥

III, 1, 24 II इन्द्रक्रतूपुन्नआभरा । पितापुत्रेभियोयथा । शि-
 क्षाणोरश्चा । स्माइन पुरुज्ज । तयामाशनी२ । औ-
 र । द्यौ२ । ऊवाइ । औश्चो२श्च४वा । जीवाज्यो-
 रश्चतीः । अशीमारश्चाश्च४३इ । ओरश्च४५इ । डा ॥ २४ ॥

III इन्द्रक्रतुन्नआ । भराऔरश्च४वा । पितापुत्रेभि-
 योयथा । द्यौ२श्च४५ । पितापुत्रेभियः । याथारश्च४-

I, II, III वाच्यानाम्, इन्द्रस्य वा ; संशानानि, वाम्नाणि,
 वासिष्ठानि वा ।

इ । श्राद्धाणोऽत्रा । स्नाइन्पुरुषतया । मानोर३४-
 छाइ । जीवाज्योतीः । अशीर३४वा । मापुष्टोद्छाइ ॥

॥ २५ ॥ २७

हे “इन्द्र !” “नः” अस्मभ्यं “क्रतुं” कर्म वा प्रज्ञानं वा
 “आभर” आहर । अपिच । “यथा पिता पुत्रेभ्यः” धनं प्रय-
 च्छति तथा “नः” अस्मभ्यं “शिक्ष” धनं देहि । हे “पुरुषत !”
 बहुभिराहतेन्द्र ! “यामनि” यज्ञे (१) “जीवा” वयं (१) “ज्योतिः”
 सूर्यम् (१) “अशीमहि” प्रतिदिनं प्राप्नुयामः । [यद्वा । हे
 इन्द्र ! भूतानि प्रकाशयितरिन्द्र ! तथाच यास्कः—“इन्द्रहरां
 दृष्टातीति वेरां ददातीति, वेरां दधातीति, वेरां दारयत इति,
 वेरां धारयतइति वेन्दवे द्रवतीति, वेन्दो रमत इति, वेन्दे
 भूतानीति वा तद्यदेनं प्राणैः सर्वैः समैश्चक्षुर्दिन्द्रस्यैन्द्रत्व
 मिति विज्ञायते” (१०, ८)-इति (४) । एवं गुण-विशिष्ट ! परमा-
 मन् ! त्वं क्रतुं कर्म स्व-विषय-ज्ञानं वा नः अस्मभ्यम् आभ-

(१)—यानि देवा यस्मिन् स यमो यज्ञः ।

(२)—‘जीवा जीवन्तो वयम्’-इति वि० ।

(३)—‘ज्योतिः ज्ञानम्’-इति वि० ।

(४)—“इदं करणादित्याशयः । इदं दर्शनादित्यौपमन्यवः । इन्दते वैश्वर्य-
 कर्मचः । इच्छन्तां दारयिता वा, द्रावयिता वा, दारयिता च यजमानम्”-इति च
 नै० दे० ४, ८ ।

इदं,

1, 1, 23 I इन्द्रा^{२ १ २}चौ^२श्चो । क्रतु^{१ २}ना^१श्च^२आभा^{१ २}शरा^{१ २}२ । पिता^{१ २}चौ^{१ २}-
 ३^२चो । पुत्रे^२भी^{१ २}शयो^{१ २}या^{१ २}शथा^२२ । शि^{१ २}क्षा^२चौ^२श्चो । णो^२अ-
 स्मिन्^{२ १ २}पुरु^{१ २}ऊ^२तया^{१ २}मा^{१ २}शनी^२२ । जी^{१ २}वा^२र^२३ । ज्यो^{१ २}र^२ता^२र^२३^{५ २}चौ-
 २^{२ १ २}दो^{२ १ १ १ १}वा । अशी^{२ १ १ १ १}म^{२ १ १ १ १}हौ^{२ १ १ १ १}२३४५ ॥ २३ ॥

1, 1, 24 II इन्द्र^४क्रतू^{२ ४}पू^{२ १ २}न्न^{२ १ २}आभरा^{२ १ २} । पिता^{२ १ २}पुत्रे^{२ १ २}भि^{२ १ २}यो^{२ १ २}यथा । शि-
 २^२क्षा^२णो^२र^२३^{१ २}आ । स्ना^{२ १ २}इन्^{२ १ २}पुरु^{२ १ २}ऊ^२ । तया^{२ १ २}मा^{२ १ २}शनी^{२ १ २}२ । औ-
 २^१ । हौ^२२ । ऊ^२वा^२इ । औ^{२ १ २}श्चो^{२ १ २}२३४^{५ २}वा । जी^{२ १ २}वा^{२ १ २}ज्यो-
 २^२३^{१ २}ती^२ । अशी^{२ १ २}मा^{२ १ २}र^{२ १ २}३^{२ १ २}द्वा^{२ १ २}३४^{२ १ २}३इ । औ^{२ १ २}र^{२ १ २}३४^{२ १ २}पू^{२ १ २}इ । डा ॥ २४ ॥

1, 1, 25 III इन्द्र^{२ ४ २ ४ ५ २}क्रतु^{२ ४ २ ४ ५ २}न्ना^{२ ४ २ ४ ५ २} । भरा^{२ ४ २ ४ ५ २}चो^{२ ४ २ ४ ५ २}र^{२ ४ २ ४ ५ २}३४^{२ ४ २ ४ ५ २}वा । पिता^{२ ४ २ ४ ५ २}पू^{२ ४ २ ४ ५ २}त्रे^{२ ४ २ ४ ५ २}भि-
 ४२^{४ २ ४ ५ २} यो^{४ २ ४ ५ २}यथा । ह^{४ २ ४ ५ २}२३४५ । पिता^{४ २ ४ ५ २}पुत्रे^{४ २ ४ ५ २}भि^{४ २ ४ ५ २}यः । या^{४ २ ४ ५ २}थार^{४ २ ४ ५ २}३४^{४ २ ४ ५ २}द्वा-

I, II, III वाच्यानाम्, इन्द्रस्य वा ; संशानानि, वाम्नाणि,
 वासिष्ठानि वा ।

इ । श्राद्धक्षणीआ । स्नाइन्पुरुषतया । मानोर३४-
 द्वाइ । जीवाज्योतीः । अशोर३४वा । मापूषोद्वाइ ॥

॥ २५ ॥ २७

हे “इन्द्र !” “नः” अस्मभ्यं “क्रतु” कर्म वा प्रज्ञानं वा “आभर” आहर । अपिच । “यथा पिता पुत्रेभ्यः” धनं प्रयच्छति तथा “नः” अस्मभ्यं “शिक्ष” धनं देहि । हे “पुरुषत !” बहुभिराहतेन्द्र ! “यामनि” यन्त्रे (१) “जीवा” वयं (१) “ज्योतिः” सूर्यम् (१) “अशीमहि” प्रतिदिनं प्राप्नुयामः । [यद्वा । हे इन्द्र ! भूतानि प्रकाशयतिन्द्र ! तथाच यास्कः—“इन्द्रइरां दृष्टातीति वेरां ददातीति, वेरां दधातीति, वेरां दारयत इति, वेरां धारयतइति वेन्दवे द्रवतीति, वेन्दौ रमत इति, वेन्दे भूतानीति वा तद्यदेनं प्राणैः सर्वैः समैश्चत्तदिन्द्रस्यैन्द्रत्वमिति विज्ञायते” (१०, ८)-इति (४) । एवं गुण-विशिष्ट ! परमात्मन् ! त्वं क्रतुं कर्म स्व-विषय-ज्ञानं वा नः अस्मभ्यम् आभ-

(१)—यानि देवा यस्मिन् स यमो यज्ञः ।

(२)—‘जीवा जीवन्तो वयम्’-इति वि० ।

(३)—‘ज्योतिः ज्ञानम्’-इति वि० ।

(४)—“इदं करणादित्याशयः । इदं दर्शनादित्यौपमन्यवः । इन्दते वैश्वर्य-कर्मणः । इच्छन्नां दारयिता वा, द्रावयिता वा, दारयिता च यज्जनाम्”-इति च नै० दे० ४, ८ ।

इदं क,

अथाहुमो

देभक्तमिः ।

१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
मानइन्द्रपरावृणक्भवानःसधमाद्ये ।

१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
त्वन्नजतीत्वमिन्नआप्यमानइन्द्रपरावृणक् ॥ ८ ॥ २८

५८ १ २ ३ १ २ ३ १ २
I मानइन्द्रा । परावावृणक् । भवानः सधमा१दी-
३ १ २ २ ३ १ २ ३ १ २
श्याइ । त्वन्नजतीत्वमिन्नआपिश्याम् । मानइन्द्रपरावृ-
१ ५
णा३१उवा२३ । ऊ३४पा ॥ २६ ॥

५८ ४ ५ ४ ५ ८ १ २ ३ ४ ५ ४ १ २ ३
II मानइन्द्रपरा । वृणाक् । मानइन्द्रा । परावा-

राहरप्रयच्छेत्यर्थः । तत्र दृष्टान्तः—पिता पुत्रेभ्यो यथा लोके
विद्यां धनं वा प्रयच्छति तथा नोऽस्मभ्यं शिष्य विद्यां प्रयच्छ ।
हे पुरुषत ! बहुभिराहतेन्द्र ! यामनि सर्वैः प्राप्तव्ये अस्मिन्
प्रकृते ब्रह्मणि जीवा वयं ज्योतिः परं ज्योति रशीमहि सेवेम-
हि ॥ ७ ॥ २७

२८ ऋग्वेदस्य ६, ६, ३७, २ ।

I, II अश्विगस्य, अश्विगस्य वा सामनी हे ।

^१२३^१र्णाक् । ^{१२५}भवारनः साधमादार^{१२}३याइ । ^१त्वन्न^१जती^२२ ।

^१त्वमिन्ना^{१२}श्चापियाम् । ^{१२१}मानाश्चा^१रइन्द्रा । ^{१२}परावारश्-

^१र्णाश्च^१३४क् । ^१ओर^१३४पूइ । डा ॥ २७ ॥ २८

हे “इन्द्र” ! “नः” हविषां प्रदातृन् अस्मान् “मा परावृणक्”
ना परित्याचीः (वृजौ वर्जने रौधादिकः । लङि रूपं) तदेवाह
त्वं नोऽस्माकं “सधमाद्ये” सह मादन-हेतुभूते यज्ञे सोम-पानाय
भव । किञ्च । हे “इन्द्र” ! नोऽस्मान् त्वमेव “जती” जत्यां स्था-
पय । यद्वा । जती । व्यत्ययेन कर्त्तरि क्तिच्चा निपातितः त्वमे-
वास्माकं रक्षिता खलु । तथा “त्वमित्” (इदवधारणे) त्वमेव
नोऽस्माकम् “आप्यं”^(१) ज्ञातेयं त्वमेव बन्धुरित्यर्थः । अतएव
मा न इन्द्रः परावृणगिति गतार्थः ॥

“सधमाद्ये”-“सधमाद्यः”-इति च पाठो ॥ ८ ॥ २८

(१)—‘आप्यम् ज्ञातव्यमित्यर्थः’-इति वि० ।

अथ नवमी ।

मेधातिथिर्नृषिः ।

३ २ २ ३ १ २ ३ ५ ३ २ २ १ २

वयङ्गत्वास्तुतावन्त आपोनवृक्तवर्हिषः ।

३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २

पवित्रस्य प्रस्रवणेषु वृत्रघ्नं परिस्तोतार आसते ॥ ८ ॥ २८

३ २ ४ २ ४ २ ४ ५

१ २ २

१

I वयङ्गाश्वास्तुतावन्ताः । आपोनवृ । क्तवारश्चि-

२

१

१ १ २ १

२ ३ २ १

२ १

षाउ । वारश्च । पवित्रस्या । प्रस्रवणाद् । षुवृत्रारश्च-

५ ४

१

१ २ २ १

१ २

घान् । पारश्चरी । स्तोतारः । आसारश्च पूता ईष ईद् ।

३ १ १ १ १

आरश्च पूष ॥ २८ ॥

४ २ ४ २ ४

५ ४ ५ २

२ ४ ५

४ २ ४ २ ४

१ २

II औद्देवा । वयङ्गत्वास्तुतावन्तः । औद्देवा । औ

२ २

२ २

१ २

द्देव । आपोनवृक्तवर्हिषः । पवाद्वाश्च । प्रस्रवणे

२८ उत्तरार्चिकस्य २, २, १२, १ = ऋग्वेदस्य ६, ३, ७, १ जहे

दि० १८—च० ८—न० ६—उ० ७—दि० ७ ।

I आष्-कार-णिधनं काण्वम् ।

II महावैष्टभम् ।

^{१ २ २} षुवा१र्त्ता३द्धान् । ^२ औ३द्दो३द् । ^{१२} औ३द्दो३द् । ^{२ २} परिस्तोता-
^{२ २} रआसते । ^{२ २} परा३स्तो३ता । ^{२२ २१} रआसता । ^{२ ४ ५} औ३द्दो३वा ।
^४ हो३पु३द् । डा ॥ २८ ॥

III ^{५२ ४ ५} औ३द्दो३द्दो३द्दो३द् । ^{४ ५} आ३द्दो३द् । ^{४ ५} वायाम् । ^३ घा३र३४-
^५ त्वा । ^{२ १ ३} सू३ता३वा३र३४ताः । ^{२ १ ३} आपो३ना३र३४वृ । ^{२२ १} क्तावर्द्धिषाः ।
^{२२ १} ऐ३द्दो३द् । ^{३ ५} आ३र३४द्दो३द्दी । ^{२ ३} पावि३त्रा३र३४स्या । ^{२ १ ३} प्रा३सा३वा-
^५ र३४णे । ^{२२ १} षुवृ३तृ३द्धान् । ^{२२ १} ऐ३द्दो३द् । ^{३ ५} आ३र३४द्दो३द्दी । ^२ पा-
^{३ ५ ३ २ ४} रिस्तो३र३४ता । ^{१ २} रआ३सा३पू३ता३र्द्धि३द्दो३द् । ^{३ ५} आ३र३४भी ॥ ३० ॥

IV ^{५ ४ ५ ४} वय३ङ्ग३त्वो३द्दो३द् । ^{५ २ ४ ५} सु३ता३वन्तो३वा । ^{१ २ २} आपो३नवृ । ^{१ २} कृ-
^{१ २} वार्द्धि३षा३र३४ः । ^{१ २ २} हो३वा३र३द्दो३द् । ^{१ २ १ २२} पवि३त्रस्य३प्रस्रवणे । ^३ षु-

I, II आभि-निधनं काण्डम् ।

IV महावैष्टभम् ।

११२ ३२ ३ १२ २२ ३१२ २२ ३१२
यदापञ्चक्षितीनां द्युन्नमाभरसत्राविश्वानि पौंस्त्वा ॥१०॥३०

॥ इति द्वितीय-दशति ॥

I औंहाइ । यदिन्द्रना । ऊषीषुद्वा । औजो२-

नामूर्णारम् । चक्षुष्टि । षु । ऐ२ही१आइही२ । हा-

२ऊऊवाइ । या१दा२पाञ्चा२ । क्षितीनाम् । ऐ२ही-

१आइही२ । हा२ऊऊवाइ । द्युन्नमाभ । रा । ऐ२-

हे “इन्द्र” ! नाहुषीषु [नहुषइति मनुष्यनाम नि० २.३,८]
तत्सम्बन्धिनीषु^(१) “क्षुष्टिषु”^(२) प्रजासु (आकारः समुच्चये) यच्च
“औजो” बलं “वृम्णं” धनं च विद्यते । “यहा” यच्च “पञ्च”
पञ्चानां “क्षितीनां”^(३) निषादपञ्चमासत्वारी वर्णाः पञ्च

३० ऋग्वेदस्य ४, ७, २८, २ ।

I औंहीगवम् ।

(१)—‘नहुषइति मनुष्यनाम नि० २.३,८, तेषु भवो नाहुषः, मनुष्य-जातीया-
क्षायावान्तर-जातीयमिमेता, ते यच्चरक्षोग्न्वाद्यः, तासु, इति वि० ।

(२)—‘क्षुष्टिषु मनुष्येषु च’ (नि० १, ३, ७)-इति वि० ।

(३)—‘क्षितीय इत्यपि मनुष्यनाम (नि० १ ३, १) । पञ्च च ते क्षितीयस्य । कतमे
पुनश्च ? क्षत्तारी वर्णाः, निषादः पञ्चमः ।

ही१आइही२ । हा२जजवाइ । सा१वा२वाइवा२ ।

निपौ१सि । या । ऐ२ही१आइही२ । हा२जजवा-

२ । या२३४अहीवा । ऊ२३४पा ॥३२॥ ३०

चितयः तेषां स्वभूतम् “द्युम्” द्योतमानमन्नं तत्सर्वं मन्त्रम्यम्
“आभर” आहर प्रयच्छ । तथा “सचा” (४) महात्ति
“विश्वानि” सर्वाणि “पौंस्या” पौंस्यानि बलानि (५) चाक्षभ्य
माहर ॥ १० ॥ ३०

इति त्रींशोऽध्यायः-विरचिते माधवीये सामवेदार्थ-प्रकाशे बन्धोपाख्याने
तृतीयस्याध्यायस्य तृतीयः खण्डः ॥ २ ॥

अथ चतुर्थे खण्डे—

सैषा प्रथमा ।

मेधातिथिर्ऋषिः ।

३ २ ३ १२ २२ ३ १२ ३ २
सत्यमित्थावृषेदसिवृषजूतिर्नोविता ।

(४)—‘यद्यपि सचाशब्दः अन्न-नामसु पठितः, तथाप्येव सर्वदा-शब्द-प्रयोगे
दृश्यः । तथाच सर्वदा इत्यर्थः ।

(५)—‘पौंस्यानि’-इति निघण्टौ बल-नामसु चतुर्विंशतितम् पदम् (२, ९) । सुपां-
सुसुगित्यादिना आत्मे च पौंस्या इति ।

क २१ २ १ २ २ २ २ २ २ १ २ २ २
 वृषाद्युग्रष्टण्डिषेपरावतिवृषोअर्वावतिश्रुतः ॥ १ ॥ ३१

५ ४ ५ ४ २ ४ १ २ २
 I सत्यमित्यावृ । षापुइदसाइ । वृषजूतिर्नविता-

२ । वृषाद्युग्रष्टण्डिषा २३ । परावताइ । वृषो २३-
 १ १ २ १
 वा । वताइश्रु २३ता ३४३ः । श्रु २३४पुइ । डा ॥ ३३ ॥ ३१ *

हे “उग्र”उग्रूर्णेन्द्र ! त्वं “सत्यम्” “इत्था” इत्थं “वृषेत्”
 कामानां वर्षकएवासि । “वृषजूतिः”^(१) वृषभिः सेतृभिः
 सीम-रसस्य सीढभिश्चाहती “नः” अस्मान् “अविता” रक्षिता
 भवसि । “वृषाहि” सेचकएव “शृण्विषे” श्रूयसे । “परावति”
 दूरेऽपि^(२) “वृषेव” कामानां सेचक एवासि । “अर्वावति”
 समीपेऽपि “वृषा” सेचक एव “श्रुतः” अश्रूयत ॥

“अविता” “अवृतः”-“इति च पाठौ ॥ १ ॥ ३१

३१ ऋग्वेदस्य ६, ३, ८, ६ = आरण्यके च० द्वि० १८ ।

I इन्द्रस्य ; वृषकम् ।

(१)-‘वृषजूतिः-जूतिर्जननं ; (जयति र्जित्यर्थः) वृषस्येव जननं यस्य स वृषजुतिः’-
 इति वि० ।

(२)-निषण्णौ ‘परावते’-इति इरनामसु पञ्चमं पदम् । ३, २६ ।

॥ इति ग्रामे गेय-गानि षष्ठस्याह्व-प्राठकः ॥

इ ट क,

२३४न् । ^{३ २} अता^{३ २}३४स्त्वागाइ । ^{१ २} भाइद्यगदि । ^{१ २} द्राके१-
 शिभा^१२ः । ^१ सुता^१२३ । ^{१ ३ ५२ २} वा^१२^३आ^३३४^२औ^{१ २}होवा । ^{१ २} विवा-
 २सति^{१ २ १ १ १ १}२३४५ ॥ २ ॥ ३२

हे “शक्र” शत्रु-हनन-समर्थेन्द्र ! “यद्” यदा “परावति”
 विप्रकष्टे दूरे द्यलोक-देशे “असि” विद्यसे । हे “ह्रत्तहन्” ह्रत्त-
 स्व हन्तरिन्द्र ! “यद्” यदि वा “अर्वावति” अर्वाचोने तस्माद-
 धस्तात् स्थिते तदपेक्षया समीपे देशेऽन्तरिक्षे भवसि तस्मादपि ।
 “अतः” अस्माद्भूलोकाद्वा हे “इन्द्र” ! “द्युगत्”(१) (गम्ल्, सृष्टृ,
 गतो । क्विपि “गमः क्वा” विति अनुनासिक-लोपः । तुक् ।
 “सुपां सुलुगिति” भिसो लुक् । द्युलोकं प्रति गच्छद्भिः स्वभासा-
 सर्वतोगच्छद्भिः “केशिभिः” केशवद्भिः हरिभिरिवस्थिताभिः
 “गौभिः” “त्वा” त्वां “सुतवान्” अभिषुत-सोम-वान् यजमानः
 “आविवासति” आत्मीयं यज्ञं प्रति आगमयति । त्वामेतैः
 स्तोत्रैः परिचरति वा(१) ॥ २ ॥ ३२

(१)—‘द्युगत् क्षिप्रम्’-इति वि० । ‘द्युगत्’-इति निषट्प्रत्यये क्षिप्रनामसु तत्त्वोवि-
 षत्तितमम् पदम् (९, १५) ।

(२)—‘रेभ्योनामानमेव परोक्षरूपेण प्रतिनिर्दिशति । रेभ्योनामायस्यभिः परि-
 चरतीत्यर्थः’-इति वि० ।

अथ तृतीया ।

वत्सऋषिः * ।

२ १ २ ३ १ ८ २ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ २ २
अभिवोवीरमन्धसीमदेषुगायगिरामहाविचेतसम् ।

३ २ ३ १ २ ३ २ ३ २ ३ १ २
इन्द्रनामश्रुत्यंशाकिनंवचोयथा ॥ ३ ॥ ३३

५ ४ ५ ४ ४ ४ ५ ४ २ २ १ १
I अभिवोवीरमन्धसाः । मदेषूश्माया २ । गिरा-

१ १ २ ३ २ १ ४ ५ ४ ४ १ २ २
माहा ३ । वीचेता २३४साम् । इन्द्रनामा । श्रुत्यंशा-

१ १ २ ३ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २
कार ३ । नार ४४ औहोवा । वचोउपा २३४५ ॥ ३ ॥ ३३

इयं पिपीलिकमध्या(१) वृहतीति बह्वृचाः आद्यन्तौ पादौ
तयोदशाक्षरो, मध्यमोऽष्टाक्षर इति त्रिपदा । [हे उद्गात्रादयः !
“वः” यूयम् (अथवा हे यजमानाः वो युष्माकं) “हिताय” “अन्धसः”

* ‘वसुर्नाम ऋषिः’-इति वि० ।

३३ ऋग्वेदस्य ६, ४, २, ४ ।

I कार्त्तयशं, कार्त्तवेशं वा ।

(१)—‘पिपीलिकमधेत्यौपमिकम्, पिपीलिका पेल्लते मंतिकर्मचः’-इति शास्त्रः
दे० १, १९ ।

अथ चतुर्थी ।

भरहाजऋषिः* ।

१ २ ३ १ २ ३ २ १ २ ३ १ २
इन्द्रत्रिधातुशरणन्त्रिवह्यस्वस्तये† ।

३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
कद्दि० यच्छमघवङ्गयश्चमद्वाचयावयादियुमेभ्यः ॥४॥३४

४ ४ २ १ २ २ १
I इन्द्रत्रिधातुशरणाम् । त्रिवह्यस्वस्तयाइ ।

सीमस्य “मदेषु” उत्पाद्यमानेषु सत्सु “वीरं” शत्रूणां वीरयितारं । “नाम” शत्रूणां नामकं । “विचेतसं” विशिष्ट-प्रज्ञं “श्रुत्यं” सर्वत्र श्रोतव्यं स्तुत्यं^(१) । “शाकिनं” शक्तिमन्तम्^(२) ईदृशम् “इन्द्र” ! “महा”^(३) महत्या “गिरा” स्तुत्या “वचो” वाग्युष-

* ‘संयुराह’-इति वि० ।

† ‘स्वस्तिमत्’-इति ऋग्वेद पाठः ।

३४ ऋग्वेदस्य ४, ७, १८, ४ ।

I इन्द्रस्य शरणम् ।

(१)—विवरणकारत्वे वं व्याचष्टे— कस्मिन् कृषि ? उच्यते—‘श्रुत्यं वचो यथा’ श्रुतौ भवं श्रुत्यं, वचः वचनम् । यथा कश्चित् श्रुतौ भवं वचनं सत्यार्थत्वेन स्मृतिवद्भूत् कृद्भोत्यर्थः ।

(२)—शकनं शाकः शक्तिः, सा यस्यास्ति, तम् ।

(३)—‘महः’ इति निघण्टौ महन्नामसु प्रथमं पदम् २, २, सुपां सुलुगित्याल्लक्ष्यम् ।

२ १ १ १ ७ २ २
 छर्दिर्यारश्छा । माघवद्भ्यः । चामद्भ्यारश्छा । या-
 १ २ १ १ २ ४ १ ४
 वयारश्छदी । द्यूमेरभिया । ओश्छोवा । हो५इ ।

डा ॥ ४ ॥ ३४

दीया “यथा” येन प्रकारेण प्रवृत्तते गायत्र्या त्रिष्टुभा वा तस्या
 “गाय” गायत स्तुतिं कुरुत ॥ ३ ॥ ३३

हे “इन्द्र” ! “त्रिधातु” त्रिप्रकारं त्रिभूमिकं^(१) । “चिव-
 रुधं” त्रयाणां शीतातपवर्षाणां वारकं^(२) । “स्वस्तये” अविना-
 शाय “छर्दिः” छर्दिषत् आच्छादन-युक्तम् । एवं-गुण-विशिष्टं
 “शरणं” गृहं^(३) । “मघवद्भ्यश्च” मघं हविर्लक्षणं धनं तद्भ्यश्च-
 खास्मदीयेभ्यो यजमानेभ्यः “मघ्नं” भरद्वाजाय “च” “प्रयच्छ
 देहि । अपिच । “एभ्यः” सकाशात् “दियुं” शत्रु-प्रेरितं
 द्योतमान मायुधं^(४) “यवय” पृथक्कृत ॥ ४ ॥ ३४

(१)—‘धातुशब्देन रसा उच्यन्ते । त्रयो रसाः, देव-पितृ-मनुष्योपभोग्याः ।
 अथवा धातवः, काम-क्रोध-लोभादयः सौर्विमुक्तम् । अथवा सुवर्ष-रजत-माषिकैः
 त्रिभिः धातुभिः युक्तं यत् त्रिधातु-शरणं गृहम्-इति वि० ।

(२)—तस्य पीयूष-वशा-हमन्तेषु चन्दनागुण-कुङ्कुमादिरूपम् विवरण-सम्मतम् ।

(३)—‘छर्दि’ इति यद्यपि गृहनामसु (नि० ३, ४, १८) पठितम्, तथापि शरण-
 मित्यनेन प्रौढवक्त्र-प्रसङ्गात् क्रियानिमित्तं द्रष्टव्यम् । छर्दिर्होमिदेवनयो रित्येतस्य
 होमार्थस्येदं रूपम् । समृद्धा दोषमित्यर्थः-इति वि० ।

(४)—‘दियुन्’ इति वक्त्र-नामसु प्रथमं पदम् (नि० २, २०) । ‘दियुं’ देय मन्त्राभ्य-
 इति वि० ।

अथ पञ्चमी ।

नृमेधऋषिः* ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

आयन्तइवसूर्यं विश्वेदिन्द्रस्यभक्षत ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

वसूनिजातोजनिमान्योजसाप्रतिभागन्नदोधिमः† ॥५॥३५

I आयन्तीयम् । आयन्तइवसू४रायाम् । विश्वा २-

हे अन्नदीयाजनाः ! “आयन्तइव सूर्यं” यथा समाश्रिता रश्मयः “सूर्यं” भजन्ते तथा “इन्द्रस्य” “विश्वेत्” विश्वान्येव धनानि “भक्षत” भजत । स च यानि “वसूनि” धनानि “जाते” उत्पन्ने “जनिमानि” जायमाने जनिष्यमाणे च “ओजसा” बलेन करोति अतो “भागं न” पितॄं भागमिव तानि धनानि “प्रति-दोधिमः” प्रतिधारयेमेति [यद्वा । ‘आयन्तइव सूर्यं’ यथा समा-

* ‘नृमेधसप्रार्थम्’-इति वि० ।

† “दोधिम”-इत्यपि पाठः क्वचिद्वम्बे दीय-पुस्तके दृश्यते ।

३५ उत्तराङ्गिकस्य ५,२,१४,१ = ऋग्वेदस्य ६,७,३,३ = ऊहे प० दि० ८—१४ द० दि० २ = ऊञ्चे दि० १६—१८—द० दि० ७ ।

I आयन्तीयम् ।

^१ इदिन्द्रा^१२ । ^१ स्यभा^१२क्षाता । ^{२ २ २ १२ २२} वासूनिजातो^२जनिमा ।

^{१ २} नियोजा^११सा^२२ । ^{१ २२ १ ५२} प्रतिभागन्नदी^१२धिमः । ^{१ २} प्रार^१३ती ।

^{२ २ २ १२ २२ १ ५ २११} भागा^२न्ना^२३दा । ^{१२} ऊम् । ^{२२} धिमा^२३ः । ^{१ ५ २११} शोर^१३३वा । ^{२११} हे^२२३-

१ १

४५ ॥ ५ ॥ ३५

त्रिता रश्मयः सूर्यमुपतिष्ठन्ते तथा “इन्द्रस्य” “विष्णा” विष्णानि धनानि विभक्तुमिच्छन्तः समात्रिता मरुतः इन्द्रमुपतिष्ठत इति शेषः । उपस्थाय च मरुतो ‘वसूनि’ उदक-लक्षणां धनानि “जाते” जायमानाय “जनिमानि” जनिष्यमाणाया^(१) मनुष्याय “ओजसा” बलेन “भक्षत^(२)” विभजन्ते । तत्र चास्माकं यो भागः तं “भागं” (नेति सम्प्रत्यर्थे) प्रतीत्येषः अनुइत्येतस्य स्थाने । “अनु-दौधिमः’ वयमनुध्यायेम^(३) । [तथाच यास्कः—(नै० ६, ८) “स-मात्रिताः सूर्यमुपतिष्ठन्तेऽपिवोपमार्थं स्वात्सूर्यमिवेन्द्र मुपतिष्ठन्त

(१)—‘जाते’-‘जनिमानि’ हे ऽप्येते प्रथमैकवचने चतुर्थेकवचनस्य स्थाने दृश्ये । जाताश्च, जनिष्यमाणाश्च च भूतपामस्तायाश्च इति वि० ।

(२)—अद्भोऽप्ययं भक्षिर्वि-पूर्वो दृश्यः ।

(३)—‘यथा कश्चित् पित्रास्य चार्यस्य साधारणस्य भागं ध्यायति, तद्वदयं तानि विभज्यमानानि उदकानि चतुर्ध्यायामः’-इति वि० ।

अथ षष्ठी ।

पुरुहन्ता ऋषिः ।

३ १ २ ३ १ २ २ २ ३ १ २
नसीमदेवआपतदिषन्दीर्घायोमर्त्यः ।

268

१ २ ३ १ २ २ २ ३ १ २ २ १ २ २
एतम्वाचिद्यएतशोयुयोजतइन्द्रोहरीयुयोजते ॥६॥३६

३ ४ २ ३ ४ २ ५ २ २ २ १
I नसीमदेवआ । द्वा३द्वा३इ । पा२३४ । तत्पतो-

५ १ १ २ १ ०
वा । इष०हो२इ । दीर्घाहो२ । योमर्त्ताया२ः ।

इति सर्वाणोन्द्रस्य धनानि विभक्ष्यमाणाः स यथा धनानि विभ-
जति जाते जनिष्यमाणे च तं वयं भगमनुध्यायामौजसा बले-
नेति ॥

“जनिमानि” “जनिमानः”-इति च पाठौ ॥ ५ ॥ ३५

* “हरीइन्द्र”-इति व्यतिक्रमपाठश्च ऋग्वेदीयः ।

३६ ऋग्वेदस्य ६, ५, ८, २ ।

I वाम्नम्, आक्षीलं वा ।

७० क,

^१आइत^{२२}ग्वाचि^१त् । य^१आइ^२ताशो^{३३} । यु^१पाउवा^२श्च । ऊ^१३४-
^५पा । ज^१ता^२२३ । आ^१इन्द्रो^१२^१हारी^१२ । यु^१यो^१२३ । जा-
^१२^५ता^५२३४^५औ^१होवा । ऊ^१३२३४^५पा ॥ ६ ॥ ३६

हे “दीर्घायो” ! नित्येन्द्र ! सः “अदेवः” इन्द्राख्य-देव-रहि-
 तः “मर्त्यः” मरण-धर्मा मनुष्यः “सौ” सर्वं^(१) “ईषम्” अन्नं
 “नापतत्” न प्राप्नोति । “योमर्त्यः” यस्मेन्द्रस्य “एतग्वाचित्” एत-
 वर्णावेवाश्वो भवतोऽभिमत-देश-गमनाय सः “एतशः” एतशो^(२)
 “युजोजते” योजयति रथे, यज्ञं गन्तुम् । (यस्मेन्द्रो हरो युजो-
 जते न स्तौति स न प्राप्नोतीति समन्वयः ।

“आपतत्”-“आपद्” इति च पाठौ । “एतशः”-“एत-
 शाः”-इति पाठौ ॥ ६ ॥ ३६

(१)—‘सौ’ इति पदपूर्वः-इति वि० ।

(२)—‘ईषमिति निषण्णौ चक्षुषामसु चतुर्दशमपदम् (२, ०) ।

(३)—‘एतग्वा’ इति निषण्णौ चक्षुषामसु नवमम् पदम्; ‘एतश्च’-इति च द्वावसम् ।

अथ सप्तमी ।

नृमेध-पुरुमेधावृषी ।

२ ४ १२ २२ २ १२ ३१२

आनोविश्वासुहव्यमिन्द्रः*समसुभूषत ।

२८९

४२ ५ ४ ५ २१ १
 I आनः । एविश्वा । सुहाव्या२म् । आइन्द्रः

२ १२ २ ३ ५ २ २ १२२

सम । त्सुभूषाता । ऊ२३४पा । हा३हाइ । ब्रह्मा-

३ २२ २ २१ २१ २ १ २
 णिसवना । निवृत्रहान् । परमा२३ज्याः । आर्चा३-

२ १ २ ४ ५ ४
 हाइ । षमा । औ३होवा । हो३पूइ । डा ॥ ७ ॥

५२ २ २ २ ४ ५ १ २ २
 II आनोविश्वासुहाहाव्याम् । इन्द्रः*समत्सुभूषतो ।

२ २१ २१ २१ १
 पब्रा२३ह्ला । णिसवना । निवृत्रहान् । परमा२३ज्याः ।

१ २ ३ १ २ ४ ५ ४
 आर्चा३हाइ । षमा । औ३होवा । हो३पूइ । डा ॥ ८ ॥

५२ २ २ ४ ५ २ २
 III आनोविश्वासुहाव्याम् । इन्द्राम् । समत्सुभूषतः

* “हव्यइन्द्र”-इति च ऋग्वेदीयः पाठः ।

I, II, III शाक्राणि वा, वासिष्ठानि वा, वैयश्वानि वा, आ-

१११ ३१२ १ १ १
उपब्रह्माणिसवनानिवृत्रहन्परमज्याऋचीषमः ॥ ३७

१ १ २ ४ १ १
उपाब्राह्मणः । णिसवनानिवृत्रहन् । परामाज्याः ।

१२ १ १
ऋचीषाः ३४३ । ओ२३४५६ । डा ॥८॥ ३७

हे स्तोतारः ! “विश्वास” सर्वासु असुर-युद्धेषु “हव्य” सर्वै-
र्देवै राक्ष-रक्षार्थं माह्नातव्यम् । एतादृशम् “इन्द्रम्” उदिश्य
“नः” अस्माकं यन्ने “ब्रह्माणि” स्तोत्राणि हवोरूपास्त्रानि वा
“उपभूषत” अलङ्कृत प्रेरयत । हे “वृत्रहन्” वृत्रस्यासुरस्य
पापस्य वा हन्तः ! “परमज्याः” युद्धेषु शत्रु-हननार्थं परमा
अविनश्वरा ज्या मौर्वी यस्य तथोक्तः । यद्वा परमान् वलेन प्रक-
ष्टान् शत्रून् जिनाति हिनस्तीति परमज्याः हे “ऋचीषम”^(१) !
स्तुतिभि रभिसुखीकरणीयेन्द्र ! एतादृशस्त्वं सवनानि प्रातः सव-
नादीनि त्रीणि “ब्रह्माणि” स्तोत्राणि च “उपभूषत” अलङ्कृत ।

“भूषतः”-“भूषतु”-इति पाठौ । “वृत्रहन्”-“वृत्रहः”
इति च ॥ ७ ॥ ३७

† “ऋचीषमः”-इत्युत्तरार्चिक-व्याख्यायां सायणाचार्यः ।

३७ उत्तरार्चिकस्य ७, १, २, १ = ऋग्वेदस्य ६, ६, १३, १ =
जहे द० २—हा० २० ।

श्वानि वा, शौत्कानि वा, सुम्नानि वा, द्युम्नानि वा, पृष्ठा-
नि वा, योक्ताश्वानि वा, सोमसामानि वा इमानि त्रीणि ।

(१)—ऋचीषम इति हि ऋच क्षु तावित्यस्य रूपम् ।

अथाहमी ।

वसिष्ठऋषिः* ।

१८ २८ १०८३ । ९ ३२

तवेदिन्द्रावमंवसुत्वंपुष्यसिमध्यमम् ।

270

३ १२ १२ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
सत्राविश्वस्यपरमस्यराजसिनकिष्टागोषुवृण्वते ॥८॥३८

I तवेदिन्द्रापूर्वमंवसु । त्वं पुष्यसि मध्यमम् । सात्रा-

३ ५ १ २ १ २ २ १ २ ३ ५
 वार३४इश्वा । स्यापरमस्यराजसि । नकिष्टा२३४गो ।

१० १ १ २ १ १२
 ष्वृण्वार३ताइ । होवार३होइ । हो । वाह्वार३उवा-

११११
२३४५ ॥ १० ॥ ३८

हे “इन्द्र” ! “अवमम्” अधमं तपु सीसादिकं “वसु” धनं।
यद्वा । भौमं वसु अवमं “तवेत्” तवैव । “त्व” त्वमेव “मध्यमं”

* 'प्रगाथः इन्द्रमाह'-इति वि० ।

३८ ऋग्वेदस्य ५, ३, २०१ = आरण्यके प्र० २०-२१-द्वि०

8-41

I प्रजापतेः, निधनकामम् ।

अथ नवमी ।

मेधातिथिर्मेध्यातिथिश्च ऋषिः ।

११८ ३ १ २ ३ १ ३ २ ३ १ २
 क्रोथक्कोदसिपुरुत्राचिद्धितेमनः ।

१ २ ३ १ २ ३ १ २
 अलर्षियुधाखजकृतपुरन्दरप्रगायत्राअगासिषुः ॥ ८ ॥ ३८

५ २ ३ २ १ १ १ २
 I क्रोथया । कुवेदसा २इ । औहो २ । औहोइ ।
 १ ५ २ १ २ ३ २ १ १
 औश्हो २३४वा । पुरुत्राचाइत् । दितेमना २ः । औहो-
 २ । औहोइ । औश्हो २३४वा । अलर्षियू । धाख-
 १ ३ १ २ २ १ २ १
 जकृ २त् । औहो २ । औहोइ । औश्हो २३४वा ।

वसु रजतहिरण्यादिकम् आन्तरिक्षं वा “पुष्यसि” । “विश्वस्य”
 सर्वस्य परमस्योत्तमस्यापि रत्नादे दिव्यस्य वा वसुनो “राजसि”
 ईशिषे “सत्रा” सत्यमेव^(१) । अपिच । “त्वा” त्वां “गोषु” नि-
 मित्तेषु “न किर्तुष्वते” कोऽपि न वारयन्ति ॥ ८ ॥ ३८

३८ ऋग्वेदस्य ५, ७, ११, २ ।

I इन्द्रस्य ।

(१)—‘सत्रा’-इति निघण्टौ सत्यनामसु तत्तीयं पदम् (१, १०) । ‘सत्रा सर्वदा’-
 इति वि० ।

^{१ १} पुरन्दरा । ^{२ २ १} प्रगायात्राः । ^१ औक्षीर । ^{१ २} औक्षीइ । ^१ औ-

^{१ १ १ १ ५} ३क्षीर३४वा । ^{२ २} अगा३ । ^{१ १ ३} सारइषू२३४ ^{५ २ २} औक्षीवा । ^{२ १} सुश-

^{१ १ १ १} सार३४पूः ॥ ११ ॥

^{४ ५ ४ ४} II कुवाकुवा । ^१ यथा । ^{२ २ १} कुवेदसाइ । ^१ जवाइ । ^१ औ३- 17, 2

^{१ १ १ १} क्षीर३४पू । ^{२ १ २} पुरुत्राचाइत् । ^{२ २ १} क्षितेमनाः । ^१ जवाइ । ^१ औ-

^{१ १ १ १} ३क्षीर३४पू । ^{१ १} अलर्षियू । ^{२ २ १} ध्माखजकृत् । ^१ जवाइ । ^१ औ-

^{१ १ १ १} ३क्षीर३४पू । ^{२ २} पुरन्दरा । ^{२ २ १} प्रगायात्राः । ^१ जवाइ । ^१ औ-

^{१ १ १ १} ३क्षीर३४पू । ^{२ २} अगा३ । ^{१ १ ३} सारइषू२३४ ^{५ २ २} औक्षीवा । ^१ सुशा-

^{१ १ १ १ १} ३षूसार३४पूः ॥ १२ ॥

^{१ २} III कौयथकूश्वाइदा२३४सी । ^१ पुरुत्राचित् । ^{५ ५ २ २} क्षित-

II, III वसिष्ठस्य वा ; प्रियाणि त्रीणि ।

अथ दशमौ ।

कालिर्हृषिः ।

१ १ २ ३ १ २ २ ३ २ १ २
वयमेनमिदाह्योपीपेमेह्वजिणम् ।

१ १ २ १ २ १
इमार३नाः । आलर्षि । यु॒ध्वाखजकृ३त् । हाउवा ।

१ १ २ १ १ ३
पुर॒न्दार३रा । प्रगा॒यात्रा३ः । अगा३३ । सा३र॒इषू३र-

५ २ २ ३ १ १ १ १
३४औ॒होवा । सु३र३४५ ॥ १३ ॥ ३८

हे “इन्द्र” ! “क्व” कुत्र देशे “इयथ” गतवानसि पुरा ?
“क्वैत्” कुत्र वा “असि” भवसि इदानीं वर्त्तसे ? “पुत्रत्राचिच्चि”
बहुषु हि “ते” त्वदीयं “मनः” सञ्चरति । हे “युधक्वत्” युद्ध-
कुशल ! । “खजक्वत्” युद्धस्य कर्त्तः^(१) हे “पुरन्दर” असुरा-
णां पुरां दारयितव्ये इन्द्र ! “अलर्षि” आगच्छ^(२) । “गायत्राः”^(३)
गान-कुशला अस्मदीयाः स्तोतारः “प्रगासिषुः” प्रगायन्ति स्तुव-
न्ति । (अलर्षीत्येतत् दाधर्त्यादौ^(४)) निपात्यते ॥ ८ ॥ ३८

(१)—‘खजे’-इति निघण्टो मङ्गलमनामसु कनचलारिंशत् पदम् (१, १७) ।

(२)—‘अलर्षति’-इति निघण्टा गति-कर्मसु दृश्यते (२, १४) ।

(३)—‘मन्त्राः’-इति यि० ।

(४)—दाधर्ति दधर्ति दधर्षि वोभूतु तेतिक्ते ऽलर्षा ऽऽपनोषत्वात् संसनिष्यदत्
करिक्वत् कनिक्वदत् भरिक्वत् दविध्वतो दविध्वता तरिचतः सरीसृपतं वरीह्वज्
मर्हव्यागनीमनीति च (पा० ७।४।६४ ॥

१ २ ३ १२ २२ ३२ ३ २ ३ १ २ ३ २
तस्माउअद्यसवनेसुतं*भरानूनंभूषतश्रुते ॥ १० ॥ ४०

॥ इति तृतीय-दशति ॥ ३ ॥

I वयमेनाम् । आ२इदा२३४औहोवा । हो२३४

याः । अपीपेमेहवज्रिणम् । तास्मा२जवा२ । द्यसव-

नाइ । सूतस्मारा२ । आनूना२३भू । षातश्रुते । इ-

डा२३भा३४३ । औ२३४५इ । डा ॥ १४ ॥

II वयमेनाम् । इदा२हायाः । अपौहोइ । मे-

मौहोइ । इ । हावज्रिणम् । तस्माउवा । द्यासव-

“वयं” यजमानाः “एनं” वज्रिणं वज्र-युक्तमिन्द्रं “इदा”
इदानीं । “ह्यः” श्वः अतीतेऽङ्गि । “इह” यत्राहर्गणे “अपीपेम”

* “समनासुतम्”-इति ऋग्वेदीयः पाठः ।

४० उत्तराश्विकस्य ८, २, १३, ७ = ऋग्वेदस्य ४, ४८ (३१),
२ = ऊहे षो० द्वि० ५ ।

I, II इन्द्रस्य, वसिष्ठस्य वा वैरूपे ।

७१ क,

नाइ । सूतम्भरा । आनौहो । नम्भौहो । घातश्रुता-

३१ उवा २३ । ऊ३४पा ॥ १५ ॥

III वयमेनमिदा । हिर्य । ओ२३४वा । इयाहाइ ।

ऊवेहो २इ । अपीपेमेहावजिणा २म् । तस्माउअद्य-

सवनाइ । सूतम्भारा २ । ईश्या । आनूना २३४भू ।

घताश्रु २३४५ ता ६५६इ । अवा३सा२३४५इ ॥ १६ ॥ ४०

आप्यययाम^(१) सोमेन । “तस्माउ” तस्मादेव “अद्य” अत्र “सवने”
“सुतम्” अभिषुतं सोमं “भर” हर हे अध्वर्यो ! । “न्नम्”
इदानीं “श्रुते”^(२) सति “आभूषत” अलङ्कृत ॥ १० ॥ ४०

इति ओसायणाचार्य्य-विरचिते साधवीये सामवेदार्थप्रकाशे बन्धोव्याख्याने
तृतीयाध्यायस्य चतुर्थः खण्डः ॥ ४ ॥

III इदं चन्द्रस्य वसिष्ठस्य वा वैरूपम् ।

(१)—प्यावी ओ प्यायो वृद्धा वित्यस्य रूपम् ।

(२)—‘श्रुते सप्तम्येकवचनमिदं चतुर्थ्येकवचनस्य स्थाने दृष्टव्यं, श्रुताय विख्याताय
त्यर्थः’ इति वि० ।

अथ पञ्चमे खण्डे—

सैषा प्रथमा ।

पुरुहन्मा ऋषिः* ।

१२ २२ ३२३ २१२ २१२
योराराजार्चणीनां यातारथेभिरध्विगुः ।

272

१२ ३१२ २२ ३ २ २१२ २२ ३२
विश्वासान्तरुतापृतनानां ज्येष्ठं यो वृत्रहा गृणे ॥ १ ॥ ४१

२५२ २ ४१४ ५ १२२२ १२ ४९
I योराराजार्चणाइनाम् । यातारथे । भिराध्वा-

१ १ २ १ २ १ २
१इगूरः । ध्राइगूरः । वाइश्वासाइम् । तरुताइ ।

१ २ १२ २ ५ १ २२१
तरुताइ । पार्त्तिनार३४नाम् । ज्याइक्षियोवा । चा-

१ २ ५ ४ ४
हागार२३४र्णाइ । वृहापूगृणाइ । होपूइ । डा ॥ १० ॥

* 'पुरुहन्मन आर्षम्'-इति वि० ।

† "ज्येष्ठो"-इति ऋग्वेदीयः पाठः ।

४१ उत्तरार्चिकस्य ३, १, १५, १ = ऋग्वेदस्य ६, ५, ८, १ =
जहे हि० हि० १४—स० हि० ७—अष्टा० हि० १३ ।

I पौरुहन्मनम् ।

अथ द्वितीया ।

भर्गच्छधिः ।

१२ ३ १२ ३ १२ ३ १२

यतइन्द्रभयामहेततो नो अभयं कृधि ।

274

३२२ ४२ ५

३२

५

१२२

२२१

II योराजाच । षणा३२३४इनाम् । यातारथेभिर-

२

१२२२२

२

१

ध्वा२३इगुः । विश्वासान्तरुतापृतनार३नाम् । ज्या२३इ-

२

१२२२१

५

४

५

ष्टाम् । योवृत्रहोवाहो२३४वा । गापूर्णाईहाइ ॥ १८ ॥ ४१

“विश्वासां” सर्वासां “पृतनानां” सेनानां “तरुता” (१) तारकाः ।
 यच्च ज्येष्ठः गुणैर्गरीयान् । “यः” च “वृत्रहा” वृत्रं हतवान् ।
 तं “ज्येष्ठं” सर्वे रतिशयेन प्रशस्यन् अधिकं वृत्रं वा महाभाग
 मिन्द्रं “गृणे” स्तौमि ॥ १ ॥ ४१

II प्राकर्षम् ।

(१) — “प्रचित-समित-समितोत्तमित-चित-विकल्पाविश्लृ-ग्रंक्षु-जाल-तवतृ-वक्तृ-
 वदतृ-वक्तृ-वदतो-वज्रलिति-चरिति-वमित्यमिति च (पा० ७।१।१४)”-इति सिद्धम् ।

१२ २ २७ २१२ २ २२ २७ २ १२ २२

मघवञ्छग्धितवतंनजतये*विद्विषोविमृधोजहि ॥२॥४२

५ २ ४ ५४२ ५ १२२ २

I यतआइन्द्राभयामद्वाइ । ततो नोअभयङ्का२३वी ।

१ २१२ २ १ २ १
मघवंछग्धितवतञ्जतार३याइ । विद्वाइषो२३वी । मा-

२ १ १ २ १
हो३जहि । इडा२३भा३३ । ओ२३४पुइ । डा ॥१८॥४२

हे “इन्द्र” ! “यतः” हिंसकात् “भयामहे” वयं “ततः” “नः”
अस्मभ्यम् “अभय” “छधि” कुरु । हे “मघवन्” ! “शग्धि”(१)
शक्नो भवसि “नः” अस्मभ्यमभयं कर्तुं । “तव” “जतये” रक्ष-
णाय “विजहि” “द्विषः” अस्महेष्टुन् । “मृधः” अस्मद्विंसकान्(२)
“वि” जहि(३) ॥ २ ॥ ४२

* “जतिभिः”-इति ऋग्वेदीयः पाठः । उत्तरार्चिकभाष्ये
सायण-सम्मतम् ।

४२ उत्तरार्चिकस्य ५, २, १५, १ = ऋग्वेदस्य ६, १, २४, ४ =
जहे प० द्वि० १० ।

I इन्द्रस्य ; अभयङ्करम् ।

(१)-‘शग्धि याचामहे तव स्वभूतं तत् अमयम्’-इति वि० । ‘शग्धि’-इति
निघण्टौ याचामाकर्म्मसु पञ्चमं पदम् (२, १८) ।

(२)-मृध इति सङ्ग्राम-नाम (नि० २, १७, २) । मृधं करोति, “तत् करोति”-
इति णिच्, मघयति-छन्तात् क्षिपि रूपं साध्यम् ।

(३)-वोत्युपसर्गञ्च तेर्जस्योत्याख्याताभ्यासः ।

अथ तृतीया ।

इरिमिठऋषिः* ।

१ १ ३ १ २ २ ३ १ १
 वास्तीष्यते ध्रुवास्थूणां सत्रं सोम्यानाम् ।

३ २ ३ २ ३ १ २ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
 द्रप्सः पुरांभेत्ताशश्वतीनामिन्द्रो मुनीनां सखा ॥ ३ ॥ ४३

५ २ २ २ १ २ १ २ ३ ५ १
 I वास्तीष्यताइ । ध्रुवा । स्थूणां च २३४वा । अ-

२ २ १ २ २ १ २ २ २ २
 सत्रं सोम्यानांम् । द्रप्सः पुरांभेत्ताशश्वता २३४नाम् ।

३ ५ १ २ २ ३ ४
 आ २३४ इन्द्राः । मुनी २ । ना ३१ उवा २३ । सा २३४

५
 खा ॥ २० ॥

३ २ ४ २ ५ २ २ २ २ १ ५ २
 II वास्तीष्यते ध्रुवा । स्थूणा ३ । आ २३४ । सत्रं सो ।

* “इरिमिरि”-इति वि०-पाठः ।

† “भेत्तापुरां”-इति व्यतिक्रमेण पाठः ऋग्वेदीयः ।

४३ ऋग्वेदस्य ६, १, २४, ३ ।

I, II कावषे हे ।

४२ ५ २ १ २ २ २ २ १
म्यानाम् । द्रप्सःपुराभेत्ताशश्वतारश्इनाम् । आरश्-

२ १ २२ १ ५ १ ५
इन्द्राः । मुनीर । नोरश्४वा । सारश्४खा ॥ २१ ॥ ४३

हे “वास्तोष्पते”^(१) गृहपते ! “स्थूणा” गृहाधारभूतस्तम्भः
“भ्रुवा”^(२) स्थिरा भवतु । “सोम्यानां” सीमार्हाणां सोम-सम्पादि-
नां वास्माकम् “अंसवम्”^(३) अंसत्राणं अंसोपलक्षितस्य कृत्स्नस्य
शरीरस्य त्रायकं बलं भवतु । अपिच । “द्रप्सः” द्रवण-शीलः
सामः तद्वान् [अग्निं प्रादिवा दच् प्रत्ययः^(४)] “शश्वतीनां”^(५)
बह्वीनां “पुराम्” असुर-पुराणां “भेत्ता” विदारयिता एव-
भूतः “इन्द्रः” “मुनीनाम्” ऋषीणामस्माकं “सखा” मित्रभूतो
भवतु ॥ ३ ॥ ४३

(१)—‘वास्तोष्पति वास्तुर्वसते निवासकर्त्तव्यतस्य पाता वा पालयिता वा’-इति
नि० दे० १०, १६ ।

(२)—‘भ्रुवा स्थूणा’ क्षुप्तोपममेतत् दृश्यम् । भ्रुवा स्थूणा इव यथा गृहस्य भ्रुवा
स्थूणा आश्रयभूता तद्वत् त्वमाश्रयभूत इत्यर्थः-इति वि० ।

(३)—‘अंसवम्’ एतदपि क्षुप्तोपमम् । अंसवमिव अंसचं धनुः कवचं वा । यथा
शत्रूणां जेतृ पालयितृ वा तद्वत् त्वं जेता पालयिता इत्यर्थः-इति वि० ।

(४)—‘अग्नादिभ्यश्च (५, २, १२७)’-इति पा० ।

(५)—‘शश्वत्’-इति निघण्टौ बह्व्रीणामसु पञ्चमम् पदम् (३, १) ।

अथ ऋषयो ।

जमदग्निर्ऋषिः ।

१ १ २ ३ १ २ ३ १ २
 बा॒णम॒हा॒॒अ॒सि॒सूर्य॑व॒डादि॒त्यम॒हा॒॒अ॒सि॒ ।

३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
 म॒ह॒स्ते॒स॒तोम॒हि॒माप॒निष्ट॒मम॒ङ्गा॒॒दे॒वम॒हा॒॒अ॒सि॒॥४॥४४

५ १ ४ ५ २ १ २ १ २ १ २
 I बा॒णम॒हा॒॒अ॒सि॒सूर्या॑ । बा॒डादि॒त्य । म॒हा॒॒अ॒-

३ ४ २ ३ ४ ३ ४ ५ १ २
 १सा॒र३४इ॑ । म॒ह॒स्ते॒स॒तोम॒हि॒माप॒नि । द्वा॒श्मा । म-

१ २ २ १ ५ ४ ५
 ङ्गा॒दा॒र३इ॑वा॒३ । म॒हो॒र३४वा॑ । आ॒पू॒सो॒६३इ॑ ॥२२॥४४

(अत्र शोनकः—“बा॒णम॒हामि॒ति दृ॒ष्ट्वा॒र्कमु॒पति॒ष्टे॒ष्टचो॑ जपन् ।
 वदन्पृथ॒तां वा॒णीवा॒नृतेन॑ स लिप्यते”-इति) हे “सूर्य्य” ! (१) प्रेर-

* “अ॒हा”-इति च ऋ॒ग्वे दी॒यः पाठः ।

४४ उत्तरा॒र्चि॒कस्य॑ ८, १, ८, १ = ऋ॒ग्वे दस्य॑ ६, ७, ८, १ =
 आ॒र॒ण्य॒के द्वि० १२ = ऊ॒हे ए॒का० तृ० ५ — त्रयो० तृ० ६ = ऊ॒हे
 द्वि० १४ ।

I सूर्य्यसाम ।

(१)—“सूर्य्यः स॒र्गे वा॑ मु॒वते वा॑ स्त्री॒र्यते वा॑”-इति नि० दे० १२, १४ : ‘सु॒हु, रं॒रचि॒ता
 ना॒म॒यिता॑ ऋ॒ग्व्यां सूर्य्यः’-इति वि० ।

अथ पञ्चमी ।

देवातिथिर्ऋषिः ।

३ २ ३ १ २ ३ २ ७ ३ १ २ ३ १ २
अश्वीरथीसुरूपइद्गोमा^७*यदिन्द्रतेसखा ।

277

३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ २ २
श्वात्रभाजावयसासचतेसदाचन्द्रै+र्यातिसभामुप ॥ ५ ॥ ४५

केन्द्र ! त्वं “महान्” तेजसाधिको “असि” । “वट्” सत्यं^(१) । नै-
तन्मिथेत्यर्थः । हे “आदित्य” अदितेः पुत्र ! ^(१) त्वं “महान्” बले-
नाप्यधिकः “असि” “वट्” सत्यमेव । “महो” महतः “सतो”
भवतः “ते” तव “महिमा” महत्वं “पनिष्टम” पनस्यते^(२) स्तोत्र-
भिः स्तूयते । हे “देव” द्योतनादि-गुण-युक्त ! सूर्य ! त्वं “महता”
महत्वेन वीर्येणाप्यधिको “असि” भवसि न संशयइत्यर्थः ।

“पनिष्टम”-“पनस्यते”-इति पाठो ॥ ४ ॥ ४४

* “गोमा^७इदिन्द्र”-इति, “चन्द्रो”-इति च ऋग्वेदीयः
पाठः ।

४५ ऋग्वेदस्य ५, ७, ३१, ४ ।

(१)—‘वट्’-इति सत्यनामसु प्रथमं पदम् नै० ३, १० ।

(२)—‘आदित्यः कक्षादादनेरसानादने भासं ज्योतिषा मादोभो भासन्ति वादितेः
पुत्र इति वा । अल्प-प्रयोगं तस्यैतदर्थं भाषायां सूक्तभाक् सूर्यमादितेयमदितेः
पुत्रम् । एव मन्यासामपि देवतानामादित्यप्रवादाः स्तुतयो भवन्ति तद् यथा”-
इत्यादि वि० ।

(३)—‘पनस्यति’-इति वि० ; पश्यते पनते वा तच्चैवार्चति--कर्मसु दानिंशतमं
पदम् ।

७२क,

४ ५ ४ ५ २ २ ३ २ १ २ ९
I अश्वीअश्वी । रथीसू३रूपा१ई२त् । गोमा९यदिं ।

१ २ १ १ १ २ १ १ २
द्राते१साखा२ । श्वात्रा२भाजा२ । वयसासचतेसार३-

१ १ २ २ १ ४ १
दा । चन्द्रा३इर्या३ती३ । सा२३भा३म् । ऊ३४५पो६-

५
दाइ ॥ २३ ॥

५ २ २ २ ५ १ २ २ २
II अश्वीरथीसू३रूपा१ई२त् । गोमा९यदिन्द्रतेसखाउ-

१ १ १ २ १ २ २ २ २ २ २
वार३होवार३हा२ईया । श्वात्राभाजावयसासचतेसदा-

१ १ १ २ १ २
उवार३होवार३हा२ईया । चन्द्रा३इर्या३ती२ । साभा-

२ १ २ १
मुप । इडा२३भा३४३ । औ२३४५इ । डा ॥ २४ ॥ ४५

हे “इन्द्र” ! “ते” तव “सखा” मित्रभूतः पुरुषः अश्वगादि-
गुण-विशिष्टएव भवति (इच्छब्दः प्रत्येक मभिसम्बध्यते) “अश्वी-
इत्” बहुभिरश्वैरुपेतएव भवति न कदाचिदश्वैर्वियुज्यते । “रथी”
रथवान् भवति । “सुरूपः” शोभन-रूपः शोभनावयवएव स

I, II वैश्वदेवे, आनूपे, वाध्यसे वा इमे हे ।

अथ वृत्तिः ।

पुरुहन्ता ऋषिः ।

१२ २२ ३१ ४१२ १२ २२

यद्यावद्वृत्तेशतशतभूमोरुतस्यूः ।

278

भवति । “गोमानित्” बह्वीभिर्गोभिर्युक्तएव स भवति न कदा-
 चिदेतैर्व्युत्पद्यतइत्यर्थः । अपिच “श्वात्रभाजा” (श्वात्रमिति धन-
 नाम^(१)) शु^(२) आत्रम् अतनीयं शीघ्रं प्राप्तव्यं शीघ्रं धनं
 सम्भजता ईदृग्धनसंयुक्तेन “वयसा” (अन्ननामैतत्^(३)) । अन्नेन
 सदा सर्वदा “सचते” समवैति सङ्गच्छते । अतएव “चन्द्रेः”
 सर्वेषामालहादकैः^(४) स्तोत्रै र्युक्तः सन् “सभां” जन-संसदम्
 “उपयाति” उपगच्छति ॥ ५ ॥ ४५

(१)—श्वात्रमिति निषण्णौ धन-नामसु षष्ठं पदम् (२, १०) । ‘श्वात्रमिति’-इति
 मति कर्मसु च पठ्यते (२, १४) । ‘श्वात्रमिति’ चिप्रनाम । चिप्रं यत् सम्भजते तत्
 श्वात्रमाक, तेन श्वात्रभाजा, चिप्रं सम्भजतेत्यर्थः-इति वि० । एतच्च वयसेत्यस्य
 विशेषणम् ।

(२)—‘शु’-इति चिप्रनामसु पञ्चदशम् (नि० २, १५) ।

(३)—निषण्णौ अन्ननामसु ‘वयः’, ‘सुतः’, ‘सुतम्’-इति पदययं पाठभेदेन सप्तमम्
 पदम् (२, ७) ।

(४)—‘चन्द्रचन्दतेः कानि कर्मव्यवहृतमित्यस्य भवति । चारुप्रमति, चिरं रमति,
 चर्त्तना पूर्वम् । चारुचर्त्तविपरीतस्य’-इति (नै० दे० ११, ५) ।

१ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ १ २ ३ १ २
नत्वावजिंत्सहस्रं सूर्या अनुनजातमष्टरोदसी ॥ ६॥४६

२ १ २ ४ ५ २ २ १ २ २ १
I यद्यावार२३इन्द्रतेशताम् । शतंभूमीरुतस्यूरः । न-
२ २ २ १ १ २ १
त्वावजिंत्सहस्रं सूर्या अनु२ । नाजा२तामा२३ । ष्टरो-
५ ४ ५
२३४वा । दा५सो६द्वाइ ॥ २५ ॥ ४६

हे “इन्द्र” ! “ते” तव प्रतिमानार्थं “यद्” यदि “द्यावः”
द्युलोकाः “शतं” शत-सङ्ख्याकाः स्युः तथापि नाश्रुवन्ति^(१) ।
“उत” अपिच “भूमी” भूम्यः तव मूर्त्ति-प्रतिविम्बाय शतं स्युः
तथापि नाश्रुवन्ति । हे “वज्रिन्” ! “त्वा” त्वां “सहस्रम्” अग-
णिता अपि सूर्याः नानुभवन्ति न प्रकाशयन्तीत्यर्थः (न तत्र सूर्यो
भातीति श्रुतेः) किं बहुना “जातम्” पूर्वमुत्पन्नं किञ्चिदनु “न
अष्ट”^(२) नाश्रुते । तथा “रोदसी” द्यावापृथिव्यौ नाश्रुवाते त्वं
सर्वेभ्योऽतिरिच्यत इत्यर्थः (“ज्यायान् पृथिव्या ज्यायानन्तरिक्षा-
ज्यायान्दिवोज्यायानेभ्यो लोकेभ्यः”—इति श्रुतेः ॥ ६ ॥ ४६

४६ उत्तरार्चिकस्य २, २, ११, १ = ऋग्वेदस्य ६, ५, ८, ५—
आरण्यके प्र०, १—२—३—६—५—६—७—८—जहे द्वावि०
१८=प्र० ७—प० १८—प० द्वि० १—१८ ।

I वैरूपम् ।

(१)—अनुपदमेव व्याख्यास्यमानाष्टेति पदं नेति पदस्य मनस्वानीवीक्षते नाश्रु-
वन्तीति ।

(२)—‘आष्ट’, ‘अष्ट’, ‘साष्ट’, ‘आठ’-इति पदचतुष्टयमेव निषेधौ व्याप्तिकर्मसु
पञ्चममिति पाठभेदेन पठ्यते (१, १८) । अतएव विवरणे ‘आठ’ न व्याप्त्युपनीत्युक्तम् ।

अथ सप्तमी ।

देवातिथिर्ऋषिः ।

१ १ ३ १ ३ १ २ २ ३ १ २ २
यदिद्रप्रागपागुदङ्न्यम्वाह्यसेनृभिः ।

१ १ ३ १ २ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ ०
सिमापुह्नुषूतोअस्थानवेसिप्रशङ्खज्वशे ॥ ७ ॥ ४७

४ ५ ४ २ १ २ २ १ २ २
I यदिद्रप्रागपाक् । उदाक् । न्यम्वाह्यसेनृभा रेइः ।

१ २ २ २ २ २ १ १ ० १ १ १
सिमापुह्नुषूतोअ । सियानवा रेइ । आसी रेप्राशा रे ।

१ २ १ ५ ४ ५
धतोवा रेओ रे३४वा । वापूशो ईच्चाइ ॥ २६ ॥

५ २ २ ५ १ २ २ २ १
II यदिद्रप्रागपागुदाङ्गे । नायम्वाह्य । यसाइ नृ

हे “इन्द्र” ! “यद्” यदि “प्राक्” प्राच्यां दिशि वर्त्तमानैः
(सप्तम्यन्तादिक्शब्दादिहितस्य अस्तातेरञ्चेलुगिति लुक् । यदि वा
“अपाक्” प्रतीच्यां दिशि वर्त्तमानैः यदि वा “उदङ्” उदीच्यां
दिशि वर्त्तमानैः । यद्वा “न्यक्” नौच्यां दिशि अधस्ताद्वर्त्तमानैः
(न्यधीचेति नेः प्रकृति-स्वरत्वम् । उदात्त-स्वरितयोर्यणइति पर-

४७ उत्तरार्धिकस्य ५,१,१३,१ = ऋग्वेदस्य ५,७,३०,१ =
जहे ४.२,१५ ।

I, II नैपातिथे हे ।

अथाहमी ।

वसिष्ठऋषिः ।

१२ २२ १ १२ २२
कस्तमिन्द्रत्वावस*वामर्त्योदधर्षति ।

१ २ १२ ५ १ २ २ २ २ २ १
भीः । दा । औदो२३४दा । सिमारपुरुनृषुतोअ ।
२ १० १ २ ५ १ १
सियानवे२३ । दा । औदो२३४दा । असाइप्राशा३ ।
१ २ ५ १ २ २ २ ३
दा । औदो२३४दा । धारनू२३४औदोवा । वर्२३
५
४शे ॥ २७ ॥ ४७

स्यानुदात्तस्य स्वरितत्वम् । एवं भूतैः “नृभिः” स्तोत्रभिस्त्वं “ह-
यसे” स्व-स्व-कार्यायाह्वयसे (“हसिमि अहे इसिमिइति वै अष्टमा-
चक्षत्-इति” वाजसनेयकम्) । यद्यप्येवं बाहुभिराह्वयसे तथापि
“आनवे” अनु-नाम-राजा(१) तस्य पुत्रे राजर्षौ “पुरु” बहुलं
“नृषूतः” नृभिस्तदीयैः स्तोत्रभिः प्रेरितः “असि” भवसि । राज्ञो
हित-करणे त्वां स्तोतारः प्रेरयन्तीत्यर्थः (षू प्रेरणे । अस्मात्कर्मणि
निष्ठा । तृतीया कर्मणीति पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम् ।) अपि हे
“प्रशर्द्ध !” प्रकर्षेण शर्द्धयितरभिभवितरिन्द्र ! “तुर्वशे” एतत्सञ्ज्ञे
च राजनि “नृषूतः” नृभिः प्रेरितो भवसि ॥ ७ ॥ ३७

* “त्वावसु”-इति ऋग्वेदीयः पाठः ।

(१)—‘अनवः’ इति मनुष्यनामसु उनविश्वं पदम् (जि० १, २) ।

^{१ १२ २२ ३ १ २ ३ २ २ १२ १२}
 अद्वाहिते *मघवान्पार्येदिविवाजीवाजसिषासति ॥ ८ ॥ १८

^{५ १ १२ २}
 I कस्तमिन्द्रा । त्वास्वासा २७ । आमर्त्येदधर्ष-

^{१२ १ १ २ १२ १}
 ताइ । अद्वाद्वाइते २ । माघवन्पा । रियाइदा १इवी-

^{१२ १२ १ १ १ ५२ २}
 २ । वाजीवाजा २म् । सिषा २३ । सारता २३४ औद्धो-

^{२ ५}
 वा । ऊ३२३४पा ॥ २८ ॥

^{३ ४ ५ २ ३ २ १ ५२}
 II कस्तमिन्द्रत्वा । वसा ३ज । आ २३४ । मर्त्येदध-

^{४ ५ २ २ १ १ २ १२ १ ५}
 षताइ । अद्वाद्वाइते २ । माघवन्पा । रियाइ । दाइवा-

* “अद्वाइते”-इति च ऋग्वेदीयः पाठः ।

४८ उत्तरार्द्धिकस्य ८, २, ८, १ = ऋग्वेदस्य ५, ३, १८, ४ =
 ऊहे १५, १८ !

I, II वृहत्तः कौमुदस्य सामनी द्वे ।

I इन्द्राग्नी अपादियाईमे । पूर्वागात् । पदताइभा-

१यात् । द्वित्वाशिरोऽजिह्वयारा । रापञ्चारात् ।

त्रिंशत्पदा । नियात् । क्रामात् ३४ औचोवा । ऊर-

३४पा ॥ ३० ॥ ४८

हे “इन्द्राग्नी ! (१)” “अपात्” पाद-रहिता “इयम्” उषाः (२)
“पदतिभ्यः” पाद-युक्ताभ्यः” “सुपाङ्गाः” प्रजाभ्यः “पूर्वा” प्रथम-
भाविनी सती “आगाद्” आगच्छति । तथा प्राणिनां “शिरो”
“द्वित्वा” (३) त्यक्त्वा स्वयं मशिरस्कापि “जिह्वया” प्राणिस्यया तदी-
येन वागिन्द्रियेण (४) “रापत्” शृणुं शब्दं कुर्वती (५) “चरत्”
एवं चरन्ती (६) उषाः त्रिंशत्पदानि” अवयव-भूतान् त्रिंशत्पद-

I वाचःसाम ।

(१) इन्द्रो वायुः स च, तत्सहचरितो वैशुताग्निश्च इन्द्राग्नी, तथाचि—“वायुर्वेन्द्रो-
वाक्तरिचस्थानः (नै० दै० १, ५)”—इति “अथैतानोन्द्रभक्तो न * * * अथास्य कर्म
* * * अथास्य मन्त्रविका देवाः अग्निः सोमो वरुणः (नै० दै० १, १०) इत्यादि च ।

(२)—“उषाः कक्षादुच्छतीति सत्यारावे रपरः कालः (नै० नै० २, १८)” इति ।

(३)—‘शिरः आदित्यं विना, आदित्यादपि पूर्वमुद्दिनेत्यर्थः’ इति वि० ।

(४)—‘जिह्वेति वाङ्मास (जि० १, ११) तथा, जिह्वया वाचेत्यर्थः’ इति वि० ।

(५)—यदपि उषसः उदयवेलायां पचिहः शब्दं कुर्वन्ति तदुपसुपचर्यन्ते’
इति वि० ।

(६)—‘चरत्, इदमपि क्रील्लिह’ प्रति दृष्टव्यम्, चरन्ती आदित्योदयं प्रति गच्छ
न्तीत्यर्थः—इति वि० ।

अथ षष्ठे खण्डे—

सैषा प्रथमा ।

नृमेधऋषिः ।

३२ ३१ २३ १२ ३२ ३१ २

इतजतीवोअजरं प्रहेतारमप्रहितम् ।

३ १२ १२ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २

आशुञ्जेतारं शेतारं रथीतममतूर्त्तन्तुग्रियावृधम्*॥१॥१५

१, १, ३३

I इतजती । वोअजाश्राम् । औश्दोश्वा । प्रहे-

तारमप्राचीश्रताम् । औश्दोश्वा । आशुञ्जेताराश्र-

हाइताश्राम् । औश्दोश्वा । रथाइतममतूर्त्तरिश्रन्तू ।

ग्रियाश् । वाश्दोश्वा । स्तुषे १ ॥ ३३ ॥

५ २ २ २ ५ २ २ २

II इतजतीवोअजाश्राम् । प्रहेतारमप्रहितमुद्धवारश्-

* 'तुग्रियावृधम्'-इति ऋ० पाठः ।

५१ ऋग्वेदस्य ६, ७, ३, ७ ।

I, II गौरीवीतेः प्रहितौ द्वौ । वासुके वा इमे द्वे ।

अथ द्वितीया ।

वसिष्ठऋषिः ।

१२ १२ ३ १२ ३ २३ २ १२ २२

मोषुत्वावाघतश्चनारिअस्मन्निरीरमन् ।

२४४

१ २ १ २ २ २ १ २ २ १
होइ । आशुञ्जितारं हाइतारमुद्धवारइहो । रथी । त-१ २ २ २ ५ २ २ १ ३ ५ २ २
मारम् । अतूर्त्ता२३४न्तू । ग्रिया३ । वारश्चा२३४भौहो२ १ १ १ १
वा । स्तौषार२३४५इ ॥ ३४ ॥ ५१

हे अस्मदीया जनाः ! “वो” यूयम् “अजरं” जरा-रहितं
 “प्रहेतारं” शत्रूणां प्रेरकं “अप्रहितं” केनाप्यप्रेषितं “आशु”
 वेगवन्तं-“जेतारं” शत्रूणां । “होतारं” गन्तारं । “रथीतमं”
 रथिनां श्रेष्ठं “अतूर्त्तं” केनाप्यहिंसितं । “तुग्यावधं” उदकस्थ(१)
 वर्धयितारमिन्द्रम् “जती” जलै रक्षणाय “इतः” कुरुत पुन-
 स्कृतेति यावत् ॥ १ ॥ ५१

(१)—तुग्याइति उदकनामस्य एकविंशतितमं नैषष्टकम् (१, १२) बह्वृक्पाठ-
 स्वरूपमवस्थान्ते प्रतीकमङ्गीकृतम्, सामवेदीयपाठे तु तुमिया इति ध्येयम् ।

५ १ २ ३ १ २ ३ २ १ २ २

आरात्तादासधमादन्नआगहीहवासन्नुपश्रुधि ॥ २ ॥ ५२

2, 35

I मोषुत्वावा । घाता२३४५ः । चा२३४ना । आरेअ-

स्मिनी२रमन् । आरा१त्तादा२ । साधमादा२म् । ना-

आगहि । आइहवासा२न् । ऊपश्रुधि । इडा२३भा३-

४३ । ओ२३४५इ । डा ॥ ३५ ॥

II मोषुत्वावाघतश्चना६ए । आरेअस्मिनीरौरमा२न् ।

हा२ऊऊवा२इ । ऊ । आरात्तादासधमादा२म् । हा

हे इन्द्र ! “त्वा” त्वां “वाघतश्चन” यजमाना(१) अपि “अस्मद्”
अस्मत्तः “आरे” दरे(२) “मो निरीरमत्” नितरां मा रमयन्तु ।

पूर उत्तरार्चिकस्य ८, २, ६, १ = ऋग्वेदस्य ५, ३, १७, १ =
ऊहे १५, १८ ।

I, II आत्रे हे ।

(१) — वाघत इति मेधाविनामसु अन्तिमं नैषण्डकम् १. १५ ।

(२) — ‘आरे अदरे’ इति वि० ।

अथ तृतीया ।

वसिष्ठऋषिः ।

३ १ २ ३ २ ३ १ ३ १ २ ३ १ २
 सुनोतसोमपावनेसोममिन्द्रायवजिणे ।

२४१

१ २ १ १८ २८ ३ २३ ३ १८ २८ २ १८ २८
 पचतापक्तीरवसे कृणुध्वमित् पृणन्नित् पृणते मयः ॥३॥पू३

१ १ १ १ ५ १
 २ऊऊवा२इ । ऊऽर । नआगा२३४ही । आइह ।

१ १ ३ ५ २ १ १ १
 वासौवाओ२३४वा । उपश्रू२३धा३४इ । ओ२३४पूइ ।

डा ॥ ३६ ॥ * पू२

अतस्त्वम् “आरात्ताद्वा” दूरेऽपि वर्त्तमानः “नः” अस्मदीयं
 “सधमादं” यज्ञम्^(१) “आगहि” आगच्छ । “इह वा” यत्रापि
 वा “सन्” विद्यमानः “उपश्रुधि” अस्मदीयं स्तोत्रं सुपश्रुणु ॥

“आरात्ताद्वा”, “आरात्ताच्चित्” इति च पाठौ ॥ २ ॥ पू२

पू३ ऋग्वेदस्य ५, ३, १८, ३ ।

(१)—‘सऽ मायन्ति यत्र देवताः स सधमादो यज्ञः तं प्रति’-इति वि० ।

* इति ग्रामे गेये सप्तमः प्रपाठकः ॥

५ ४ २ २ ५ १२ १ २
 I औं सुनोतसोमपाव्नाइए । सोममिन्द्रा२३ । होवा
 २ १ २ १ २२ १ २२ १ २
 ३हा । यवज्जरा२३इणाइ । पचतापक्ताइरवसेह । णू । ध्वा
 २ १ २ २ १
 १मी२३इइ । पृ । णान् । आइत्पृ३हा । णताइमा-
 २ १
 २३या३४३ः । ओ२३४पृइ । डा ॥ १ ॥

४ ३२ ४ ५२ २ ३२ २२ ३ ५ ४ ५
 II सुनोतसोमपा । आव्नाओ२३४वा । इयाहाइ ।
 १२ १ १ १ ०
 सोममिन्द्रा२ । ऊवे२ । ऊवे२हो । यावज्जिणा२इ ।
 १ २ २ १ २ २
 पचतापक्ताइरवसेह । णू । ध्वा१मी२३इइ । पृ ।
 १ २ २ १ २ १
 णान् । आइत्पृ३हा । णताइमा२३या३४३ः । ओ२३४पृइ ।
 डा ॥ २ ॥ ५३

हे मदीयाः पुरुषाः ! “वज्जिणे” वज्जवते “सोमपान्त्रे” सोमस्य
 पात्रे “इन्द्राय” “सोमं” “सुनोत” अभिषुणुत । “अवसे”-इन्द्र-

I, II गौरीवीतिहे ।

अथ चतुर्थी ।

भरद्वाजऋषिः ।

१ २ ३ १२ १२ २ २ २ १ २ ३ २
यः सत्राक्षाविचर्षणिरिन्द्रन्तः५॥ ह्रमच्चेवयम् ।

286

१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २
सहस्रमन्योतुविनृम्णसन्पतेभवासमत्सुनोवृधे ॥ ४ ॥ ५४

३ ४ २ २ ४ ५ २ ४ २ ४ २ ५
I यः सत्राक्षाविचर्षणिः । इन्द्रन्ता३५॥ ह्रमच्चेवयाम् ।

न्तर्पयितुं “पक्तोः” पक्तव्यान् पुरोडाशादीन् पचति । “कृणु”
ध्वमित्” इन्द्रप्रियकराणि कर्माणि च कुरुतैव । इन्द्रो हि “मयः”
सुखं^(१) “पृणन्ति” यजमानाय प्रयच्छन्तेव “पृणते” हवींषीति-
शेषः ॥ ३ ॥ ५३

यः इन्द्रो ह “सत्राक्षा” महतां शत्रूणां हन्ता । “विचर्षणीः”
विशेषेण सर्वस्य द्रष्टा तमिन्द्रं वयं “ह्रमहे” स्तुति-पदै राक्षयामः
(उत्तरार्धः प्रत्यक्ष-कृतः^(१)) हे “सहस्रमन्योः” बहुविधं शत्रु-

५४ ऋग्वेदस्य ४, ७, २७, ३ ।

I वामदेव्यम् ।

(१)—मयइति सुखनामसु‘सप्तमं नैषण्डकम् ३, ६ ।

(१)—“तास्त्रिविधा ऋचः परोचक्षताः प्रत्यचक्षताः आध्यात्मिकाश्च । तत्र परोच-
क्षताः सर्वाभिर्नामविभक्तिभिर्दुष्यन्ते प्रथमपुरुषैसाख्यातस्य * * * अथ प्रत्यचक्षता
मध्यमपुरुषयोगान्त्वमिति चैतेन सर्वनाम्ना * * * अथापि प्रत्यचक्षतास्योत्तारो

७४क,

अथ षष्ठो ।

वामदेवऋषिः ।

२ २ ३ १ २ २ १ २ ३ १ १ ३ १ २
 यदाकदाचमीढुषेस्तोताजरेतमर्त्यः ।

१ २ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
 आदिद्वन्द्वे तवरूपां विपागिराधर्त्तारं विव्रतानाम् ॥ ६ ॥ ५६

५ २ १ १ ३ ५ २ २ ३ ५ २ २
 I यदाकदा । चारुमा२३४ औद्दीवा । दूर३४षे । स्तो-
 १ २ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
 ताजरेतमर्त्तियाः । आदिद्वन्द्वे । तावरूपा२३४म् । वि-
 १ २ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
 पा३४गिरा । धार्त्तारं वी२३ । वारुता२३४ औद्दीवा ।
 ३ १ १ १ १
 नारु३४५म् ॥ ५ ॥

प्रदानं सर्व-विषयं दानं वा, अर्थिभ्यः “कदाचन” सर्वावस्थाया-
 मपि “मोपदसत्” उपक्षीणं माभूत् सर्वदा वर्त्तताम् । अहमपि-
 सर्वदा युष्मानुद्दिश्य दद्याम् । युवामपि मदभिमतं सर्वदा दत्त-
 मित्यर्थः ।

“दिशस्यत”, “दशस्यतम्”-इति च पाठौ ॥ ५ ॥ ५५

*“मोड् ऊषे”-इति ऋग्वेदीयोच्चारणम् ।

I, II, III वसिष्ठस्य वासिष्ठस्य वा सफस्य वा, पात्रस्य वा, पत्र-
 स्य वा ; पत्राणि त्रीणि ।

II यदा^५कदा^५चमा^५हाउ । दूषा^१इ^१स्तोता^१इ । जरा^१इ ।

तमर्त्तियः । आदिद्वन्दा । औही^१इ^१हा^१इ । हा^१इ^१ । ता-

वार^१र^१इ^१इ^१णाम् । विपा^१गिरा । धर्त्ता^१रं^१व्या । औही^१इ-

हा^१इ । हा^१इ । व्रातानाम् । इडा^१इ^१भा^१इ^१इ । ओर^१इ^१इ^१इ ।

डा ॥ ६ ॥

III यदा^४क । दा^४चमी । दूषा^४इ । स्तोता ।

जरा^१इ । तमार्त्तिया^१इ । आदा^१इ^१द्वन्दा^१इ । तावा^१र-^१

इ^१इ^१णाम् । विपा । गिरौवा^१ओर^१इ^१इ^१वा । धर्त्ता । रं^१व्यौ

वा^१ओर^१इ^१इ^१वा । व्रता^१पुनाम् । हो^१इ^१इ । डा ॥ ७ ॥ पु^१ई

“यदा कदा च” यस्मिन् काले “मीढुषे” सेक्ते हविः-प्रदात्रे
यजमानाय तस्य यागार्थं “मर्त्यो” मरण-धर्मा “स्तोता” स्तुति-

अथ सप्तमी ।

मेध्यातिथि ऋषिः* ।

१ १२ ११ ३ २ २ १ २

पाहिगाअन्धसोमदइन्द्रायमेध्यातिथे ।

कर्त्ताज्ञाता “जरेत” स्तूयात् । “आदित्” अनन्तरमेव तस्मिन्-
काले इत्यर्थः । “वरुणं” पापस्य वारकं^(१) “विब्रतानां” विवि-
धानां कर्मणां^(२) “धर्त्तारं” धारकं वरुण-नामानं देवं “विषा”
विशेषेण रक्षिकया “गिरा” स्तुत्या “वन्देत” स्तूयात् । यदा
यजमानार्थं मुद्राता स्तोति तदा वरुणमेव स्तोतौत्यर्थः । अथवा
“मौढुषे” अभिमत-वर्षिणे वरुणाय तत् प्रीतये “यदा कदा
च” यस्मिन् कस्मिंश्चित् काले स्तुत्यर्थे “मर्त्यः” स्तोतोज्ञाता
“जरेत” स्तूयात्^(३) । “आदिदनन्तरमेव” यजमानोऽपि
उक्त-लक्षणं स्वयमपि “विषा गिरा” “वन्देत” नमस्कुर्यात्
स्तूयाद्वा ॥ ६ ॥ ५६

* ‘वक्षइन्द्रमाह’-इति वि० ।

(१)—‘वरुणः दृष्टोतीति सतः’-इत्यादि नै० १०, ३ ।

(२)—‘प्रतम्’-इति कर्म-नामसु सप्तमं पदम् (नि० २, १) ।

(३)—‘जरेते’-इति अर्पति-कर्मसु सप्तमं पदम् (नि० २, १४) ।

१८ २८३ २३ १ २३ १३१२ ३१ २३ १२

यःसन्मिस्त्रोद्धर्योर्योहिरण्ययइन्द्रोवज्रीहिरण्ययः ॥ ७ ॥ ५७

४८ ५ ८ ४

२१८

९

१ ८ २८

I पाहिमाभा । धसोमारइदाइ । आइन्द्रायमे ।

१८

९

१

२८ १ २८ १

०

धियातारइथाइ । यःसन्मिस्त्रोद्धरियोर्यः । दाइरण्या-

१

२

२

२ १

५

४

यारः । आइन्द्रोवाइजीर । हिरोरइवा । प्यापू-

५

योईदाइ ॥ ८ ॥

५८

४

५

२८

२८

९

१

८

II पा । क्षोपाक्षी । गाअन्धसोमारइदाइ । आइन्द्रा-

२८

२८

२

१

२८ १ ८

यमे । धियातारइथाइ । यःसन्मिस्त्रोद्धरियोर्यः ।

इन्द्रायेति चतुर्थैकवचन मिदं सम्बुद्धैकवचनस्य स्थाने द्रष्टव्यम् । हे “इन्द्र” ! “मेधातिथे” ! मेधो यज्ञं तस्मिन् भवो मेधः मेधसासौ अतिथिश्चेति मेधातिथिः, तस्य सम्बोधनं हे मेधातिथे ! यज्ञे भव अतिथि-भूत इन्द्र ! “अन्धसः” पीतस्य

५७ ऋग्वेदस्य ६, ३, ७, ४ ।

I, II सौभरे हे ।

I उभयं^५ शृणुवच्चना^५ ६९ । आइन्द्रो^१ र^{५२} अर्वा^{१२} गिदं^{१२} वचा

२३ः । होवा^१ ३^२ ६^२ ६ । सत्रा^{१२} चियाम^{२२} घवा^{१५} रन् । सो । मा

पा^१ ३^२ ६ । ता^३ २३^५ ४या^{२१२} ६ । धिया^१ शविष्ठ^१ आ^१ २३^१ हो^१ ६ ।

गमात्^{११} । औ^४ २३^५ होवा^४ । हो^४ पु^४ ६ । डा ॥ १० ॥ ५८

“उभयं” स्तोत्रात्मकं शस्त्रात्मकं चोभय-विधम्^(१) “इदं वचो” “अर्वाग्” अस्मदभिमुखं “इन्द्रः” “शृणुवत्” शृणोत । श्रुत्वा च “सत्राच्या” अस्माकं यज्ञं पूजयन्त्या^(२) “धिया” युक्तः सन् “मघवान्” धनवानिन्द्रः “शविष्ठः” अतिशयेन बलवान् “सोमपीतये” सोम-पानाय “आगमत्” आगच्छतु ॥

“मघवान्”, “मघवा”-इति च पाठौ ॥ ८ ॥ ५८

I इन्द्रस्य, वैयश्वम् ।

(१)—“उभयं कृतिं प्रायेणाद्यं-इति वि० ।

(२)—“सदागत्या”-इति वि० ।

अथ नवमी ।

अस्याः परस्याश्च मेधातिथि-मेध्यातिथौ ऋषौ* ।

३ १ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
महेचनत्वाद्रि[†]वः परागुल्कायदीयसे ।

२ ० १ २ ३ १ २ २ २ ३ २ ३ १ २
नसहस्रायनायुतायवज्जिवोनशतायशतामघ ॥ ८ ॥ ५८

५८ ४ ५ २ ३ ५ १ २ २
I महेचनोवा । त्वाअद्रा२३४इवाः । परागुल्का ।

१ २ ४ ५ ० २ १ २ २ २ १
याशदायासाशइ । नस । हस्रा३ । यानायुता । यवा-

२ ४ ५ ३ २ २ १ ४ २
ज्राइवो३ । नश । ताया३ । शा२३ता३ । मा३४पुघो-
इचाइ ॥ ११ ॥

५ २ २ ४ ५ २ ४ ५ १ २ १ २ १ १
II महेचाहनत्वाअद्रिवाः । परागुल्का । यदावा१

* 'प्रगाथइन्द्रमाह'-इति वि० ।

† "त्वामद्रि"-इति, "त्वाअद्रि"-इति, ‡ "देयाम्"-इति च
ऋग्वेदीयः ।

५८ ऋग्वेदस्य ५, ७, १०, ५ ।

I, II सहस्रयुतीये ; प्रजापतेः महोविष्मोवे वा ।

सा^१र^१इ । नसहस्रा^१र^१ । यनायुतायावज्जिवा^१र^१ । नशा-

तार^१श्या । शता^१र^१३ । मार^१घार^१३४ औ^१होवा । महो-

विशे^११ ॥ १२ ॥ ५८

हे “अद्रिवः” (१) वज्रवन्निन्द्र ! (च नेति निपात-द्वय-समु-
दायो विभज्य योजनीयः) “महे च” महतेऽपि “शुल्काय”
मूल्याय नाहं त्वां “परादीयसे” न विक्रीणामि (ददातेरुत्तम-
पुरुषस्य कर्त्तर्येव व्यत्ययेन रूपम् ।

“परा शुल्काय देयाम्”-इति बहुचा आमनन्ति ।

हे “वज्रिवः” (२) वज्रहस्तेन्द्र ! “सहस्राय” सहस्र-सङ्ख्या-
काय धनाय “च न” “परादीयसे” “अयुताय” दशसहस्राय
शुल्काय न परादीयसे । हे “शतामघव” बहुधनेन्द्र ! “शताय”
(बहुनामैतत्) अपरिमिताय धनाय च न परादीयसे न विक्री-
णासि । उक्त-सङ्ख्याकादनादपि त्वां न परित्यजामि । किन्तु
बहुभिर्हविर्भिः परिचरामीत्यर्थः ॥ ८ ॥ ५८

(१)—‘अद्रिवः’ ।

(२)—‘वज्रिवः’ इति च “मनुवमोरुःसम्बुधौ बलं रूपम् ।

अथ दशमी ।

१ २

३ १ ३ २ ३ ३ १ २

व॒स्याँ इन्द्रा॑सिमे॒पित॒रुत॑भ्रा॒तुरभु॑ञ्जतः ।

३ १ २

३ १ २

३ २ ३ १ २

मा॒ताच॑मे॒कद॑यथः॒समा॑व॒सीव॑सु॒त्वना॑य॒राध॑से ॥ १० ॥ ६०

॥ इति पञ्चम-दशति ॥ *

४ ५ ८

२ २

४

५

३ २ ३

५

I व॒स्याँ इन्द्रा॑सिमे । उ॒त॒पि॒तूः । उ॒ताभ्रा॑र॒३४तूः ।

२ १

२

३

५

२ २ १

२

३

अभु॑ञ्जा॒तौ । वा॒ओर॑३४वा । मा॒ताचा॑मौ । वा॒ओर॑३४

५

२

१

२

३

५

२ १

वा । क॒द॑यथः । सा॒मावा॑सी । वा॒ओर॑३४वा । वसू-

हे “इन्द्र” ! त्वं “मे” मदीयात् “पितुः” जनकादपि
 “व॒स्यान्” वसी॒वान् वसु॑म॒क्षरो॑ऽसि । “उ॒त” अपि॒च अभु॑ञ्जतः
 अ॒पा॒लय॑तो मम “भ्रा॒तुः” अपि त्वं वसी॒यान॑धिक्षोऽसि । हे
 “व॒सी” ! वा॒सकेन्द्र “मे” मदीया “मा॒ता च” त्वं च “समा॑स-
 मौ” समा॒नो सन्तो॑ (पु॒मान् स्त्रिये॑ति पुं॒सः शेषः) “क॒द॑यथः”

६० ऋग्वेदस्य ५, ७, ११, १ ।

I इन्द्रा॒ग्न्याः साम ।

* ॥ इति तृतीयः प्रपाठकः ॥

त्वानौ । वाचो^१र^२३४वा । यरो^५र^{२१}३४वा । धा^४पू^५सो^४ई-

चाइ ॥ १३ ॥ ६०

(अर्चतिकर्माय)(^१) मां पूजितं कुरुयः । किमर्थं ? “वसुत्वनाय”
व्यापनाय “राधसे”(^२) धनाय च उभयोर्लभायेत्यर्थः ॥ १० ॥ ६०

इति त्रीसायणाचार्य्यं विरचिते माधवीये सामवेदार्च-प्रकारे छन्दोबान्धने
तृतीयस्याध्यायस्य षष्ठः खण्डः ॥ ६ ॥

अथ सप्तमे खण्डे—

तेषां प्रथमा ।

वसिष्ठऋषिः ।

३१२ २२ ३१ २ ३१ २
इमइन्द्रायसुन्विरेसोमासोदध्यागिरः ।

१२ २२ ३२ ३ १ २ ३ १ २ २
तां आमदायवज्रं हस्तपीतयेक्षरिभ्यां याक्षीकचा ॥ १॥ ६१

६१ ऋग्वेदस्य ५, ३, १०, ४ ।

(१)—‘इदयति’, ‘इदयते’ वा अर्चतिकर्मसु एकविंशतितमं पदम् नि० २, १४ ।

(२)—‘चतुर्थैकवचनमिदं तृतीयैकवचनस्य स्थाने दृष्टव्यम्’-इति वि० ।

अथ द्वितीया ।

वामदेवऋषिः ।

इमइन्द्रमदायतेसोमाश्चिकित्रतुविथनः ।

१ २ ३ १२ २२३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
मधोःपपानउपनोगिरःशृष्टपुराखस्तीत्रायगिर्वणः॥२॥ ६२

१ २ ५८ ५ १८ २
 I इमा३४इ । इमइ । द्रायसुन्वा६इराद । सोमा-
 २ २ २८ १८ २ २
 सोदध्याशिराः । ता७आमदायवजूदस्तपीतायाइ । च-
 १ २ १ २ १ १ ५८
 रार३हो । भ्यांयार३हो । द्वियोर३ । कार३आर३४औ-
 २ १ ५
 होवा । ऊर३४पा ॥ १४ ॥

I इमइन्द्राधुमदायताइ । सोमाश्विकित्रउविथनाः ।

हे “वज्रहस्त” ! “दध्याशिरः” दधि-मिश्रणाः “इमे”
 “सोमासः” सोमाः “इन्द्राय” तुभ्यं “सुन्विरे” सुताबभूवुः ।
 “तान्” सोमान् “मदाय” मदार्थं “पीतये” पानाय “ओको”
 यज्ञ-सदनम् “आ” अभि “हरिभ्याम्” अश्वाभ्याम् “आयाहि”
 आगच्छ ॥ १ ॥ ६१

I, सौभरम् । II गर्त्तमदम् ।

अथ तृतीया ।

मेधातिथि-मेध्यातिथौ ऋषीः ।

एके विश्वामित्र इत्याहुः ।

१ ५३ १ २३१२ २१२२१२
 आ त्वा३११ सवर्दुघा३३ उवेगायत्रवेपसम् ।

[६] २१५-

१ १ १ २ १ २ १
 मा१धो२ःपापा२ । नउपनोगिराःशा१र्णू२ । रास्वस्तो-
 १ १ १ १
 २३त्रा । यगिर्वा२३णा३३३ । ओ२३४५इ । डा ॥ १५ ॥ ६२

हे “इन्द्र” ! “ते” तव “मदाय” मदार्थम् “उक्थिनः”
 स्तोत्र-युक्ताः “इमे” सोमाः “चिकित्ते” ज्ञायन्ते दृश्यन्ते (कित
 ज्ञाने । कर्मणि लिट् । इरयोरे-इति रे-इत्यादेशः) किञ्च ।
 “मधोः” मदकरस्य (कर्मणि षष्ठी) मदकर सोमं “पपानः”
 अत्यर्थं पिबन् अस्माकं “गिरः” स्तोत्र रूपा वाचः “उपशृणु”
 सम्यक् शृणु । “गिर्वशी” गौर्भिर्वननीय हे “इन्द्र” ! स्तोत्राय
 स्तोत्र कर्त्तुं मद्यं “रास्व” अभीष्टं देहि(१) ॥ २ ॥ ६२

* ‘सोमार्थम्’-इति वि० ।

† “त्व१”-इति ऋग्वेदीयः पाठः ।

(१)—‘राति’-इति दानकर्मसु चतुर्थं पदम् । मै० १. २० ।

१ २ ३ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २

इन्द्रं धेनुं सुदुघामन्यामिषमुद्धरामरंक्तम् ॥ ३ ॥ ६३

४ २ २ ४ २ १ ५ २ ५

I आत्वद्यासाद्धुधाम् । ऊवाङ्गारयत्रवेरपसम् ।

१ २ २ १ २ १ ० १
आइन्द्रान्धेनूम् । सुदुघाम् । आ । नियारमा२३४इ-

५ २ १ २ १ २ १
धाम् । उरुधारा३राम् । अरुद्धा२३र्त्ता३४३म् । ओ२३४

५इ । डा ॥ १६ ॥ ६३

अनयेन्द्रं धेनु-रूपेण वृष्टिरूपेण च निरूपयन् स्तोति ।

“अथ” इदानीं “धेनुं” धेनुरूपमिन्द्रं “नु” क्षिप्रं “आहुवे”
आह्वये । कीदृशीं धेनुं ? “सबर्दुधां” पयसीदोग्ध्रीं “गावपवे-
पसं” प्रशस्त्ववेगां । “सुदुघां” सुखेनदोग्धुं शक्वां । “अन्या” उत्त-
विलक्षणां “उरुधारां” बह्वदकधारां “इषम्” एषणीयां वृष्टिं
(लिङ्गव्यत्ययः) एतद्रूपेण वर्त्तमानं । “अरुद्धृतं” अलङ्घ्यार्त्तारं पर्या-
प्तकारिणं वेन्द्रं आह्वये ॥ ३ ॥ ६३

६३ ऋग्वेदस्य ५, ७, ११, ५ ।

I वाचः साम ।

अथ चतुर्थी ।

नोधाऋषिः ।

१ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
न त्वा वृहन्तो अद्रयो वरन्त इन्द्र वीडवः* ।

२१६

१२ २२ ३१२ २२२ २ २ ३ १२ २२
यच्छिच्छसि स्तुवते मावते वसु न किष्टदामिना तिते ॥ ४ ॥ ६४

४ ५२ ४ ४ १ २ १२ २
I नत्वा वृह । तोषुद्रयाः । वरन्त इन्द्र वीडारश्वाः ।

२ ७ १ ७ १२ २
याच्छिच्छासी २ । स्तुवता इमा २ । वते वसू । न किष्टारश्वा ।

१२ २ १
मिना तारश्वा ४३३ । ओरश्वा ५३ । डा ॥ १७ ॥ ६४

हे इन्द्र ! “वृहन्तो” बलेन महान्तः अतएव “वीडवः” (१) ।
“यच्छिच्छसि” “स्तुवते” “मावते” सर्वतो दृढा अपि “अद्रयः”
पर्वताः “त्वा” त्वा “न वरन्ते” बलेन न निवारयन्ति (२) ।
अनिवारणमेवोत्तरार्द्धेन विवृणोति—‘स्तुवते’ त्वद्विषयं, स्तोत्रं

* “वीडवः”—इति च ऋग्वेदीयः पाठः ।

६४ ऋग्वेदस्य ६, ६, ११, ३ ।

I बार्हदुक्थम् ।

(१)—‘वीडव इत्यस्यैवार्थमनुपदं वक्ष्यति दृढा इति ।

(२)—‘अद्रयोऽप्ययं दृष्टोतिर्वारणार्थो दृष्टव्यः’-इति वि० ।

७६ क,

अथ पञ्चमी ।

मेधातिथिर्ऋषिः ।

१२ ११७ ३ १२ ३१२ २२
 कईवेदसुतेसचापिबन्तद्वयोदधे ।

३ १२ २२ ३ १२ २२ ३ २ ३ १२
 अयं यः पुरोविभिनत्त्योजसामन्दानः शिष्यन्धसः ॥ ५ ॥ ६५

१२२ ११ २ १
 I कईवेदा । सुताइसाश्चा २ । पिबन्तद्वयोः

कुर्वन्ते 'मावते' मन्त्रदृशाय मादृशाय स्तोत्रे यद् "वसु" धनं
 "शिचसि" ददासि(१) । ते तव(२) तदेतद्धनं "नकि" न
 कश्चित् "आ मिनाति" आभिमुख्येन हिनस्ति । [मौषङ्गिंसायां ।
 मीनातेर्निगमे(७, ३, ८१) इति ऋक्सः । मावते । युस्मदस्मदोः सादृशे
 वतुब्वाच्य(५, १, ६९) इति वतुप् ॥

"शिचसि" "दिक्सि"-इति च पाठौ ॥ ४ ॥ ६४

६५ उत्तरार्चिकस्य ८, २, १५, १ = ऋग्वेदस्य ६, ३, ८, ३ =
 ऊहे १६, २, २०—१८, २, ८ ।

I वाशम् ।

(१)—'शिचति' इति दानकर्मसु अष्टमं पदम् मै० १, १० ।

(२)—'प्रसादनेति शेषः'—इति वि० ।

दाधा^१रइ । अयंयःपुरोविभिनत्ताओ^२जसा^३र । मन्दाना^४

रःशो^५इ । प्रा^६रयार^७३४औ^८होवा । धार^९३४साः ॥ १८ ॥ ई५

“सुते”(१) अभिषुते सोमे “सचा” ऋत्विग्भिः सह(२) सोमं
“पिबन्तम्” एनमिन्द्रं “कोवेद” वेत्ति न कोपि वेत्तीत्यर्थः ।
“कत्” किंवा(३) “वयः” अन्नं(४) “दधे” धारयति(५) । “योऽयम्”
इन्द्रः “शिप्री” हनुमान्(६) “अन्धसः” सोमेन “मन्दानः” मन्द-
मानः(७) “ओजसा” बलेन “पुरो(८)विभिन्नत्ति” ॥ ५ ॥ ई५

(१)—‘सुते, सप्तम्येकवचनं मिदं द्वितीयैकवचनस्य स्थाने द्रष्टव्यम्, सुतम् अभिषुतं सोमं, सचा मरुद्भिः सह, पिबन्तम्’-इति वि० ।

(२)—‘मरुद्भिः सह’-इति वि० ।

(३)—‘कत्, प्रथमायाश्चयम् अदादेशः कोवा, अस्मै इन्द्राय मनोऽन्यः’-इति वि० ।

(४)—‘वयः इत्यन्ननामसु पाठान्तरेण सप्तमं पदम् नै० २, ७ ।

(५)—‘दधे ददातीत्यर्थः’-इति वि० ।

(६)—‘शिप्री, हनु नासिके वा, तद्वान् शिप्री’ इति वि० “शिप्रे हनु नासिकेवा”-इति नि० नै० ६, १७ ।

(७)—‘मदो तृप्तावित्यस्येदं रूपम्, तृप्पन्नित्यर्थः ।

(८)—‘पुरः, असुरपुरः असुरदुर्गाद्येत्यर्थः’-इति वि० ।

अथ षष्ठी ।

अस्याः परस्यास वामदेवऋषिः । *

१ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २

यदिन्द्र शासोऽब्रतं च्यावयासदसस्पति ।

३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २

अस्माकमाग्नुमधवन्पुरुस्पृहं वसव्ये अधिवर्चय ॥ ६ ॥ ६६

२ १

४ २ २ ५

२ २

२

111, 4, 14

I यदिन्द्रा२३शासो अब्रताम् । च्यावयास । दा३-

१ २ १ २ १ २
सास्पारी । वा३२ । अस्माकामौ । वा३२ । शुमधवन् ।१ २ १ २ १ २ १ २
पुरुस्पृहौ । वा३२ । वसाव्यायौ । वा३२३ । धिवो२३४५ ४ ५
वा । चापूयोईचाइ ॥ १८ ॥ ६६

हे “इन्द्र” ! “यद्” यस्मात् कारणात् “शासः” (१) शिञ्जनी-
यानां यज्ञविरोधिनां शिञ्जकस्त्वं तस्मात् कारणात् “सदसः”
अस्मद्याग-गृहस्य “परि” परितो वर्त्तमानम् “अब्रतम्” अकर्माच्च
यागविरोधिनमित्यर्थः । “च्यावय” दूरं निःसारय । अपिच—

* “तौरवसम आर्षम्”-इति वि० ।

६६ आरण्यके ३, ५—६ ।

I तौरवसम् ।

(१)—‘शामयति’-इति वि० ।

अथ सप्तमो ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

त्वष्टानोदैव्यवचःपर्जन्योब्रह्मणस्पतिः ।

२९९

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

पुत्रैर्धातृभिरदितिर्नुपातुनोदुष्टरन्तामणवचः ॥ ७ ॥ ६७

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

I त्वष्टा३४। नोदैवियम्। वचाः। पर्जन्योब्रह्मण-

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

स्पार३तीः। पुत्रैर्धातृभिरदितिर्नुपातूरुहनाः। दुष्टारा-

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

र३न्ता। मणवार३चा३४३ः। ओ३४४५५५। डा ॥ २० ॥ ६७

हे “मघवन्” धनवन्निन्द्र ! “पुरुषरुह” बहुभिः स्मृहणीयम् “अस्मा-
कम्” अस्मदीयम् “अंशु” सोमं “वसव्ये” वस्तव्ये निवासयोग्ये
स्थाने “अधि बर्हय” अधिकं वर्धय । यज्ञ-गृहे याग-विरोधिनी
राक्षसादीनिःसार्य सोमं प्रवर्धयेत्यर्थः ॥ ६ ॥ ६६

“त्वष्टा” एतत्सञ्ज्ञको रूपाभिमानो देवः^(१) “नः” अस्मदीयं

I त्वाष्ट्रीसाम ।

(१)—‘त्वष्टाऋषिः’ इति वि० । “त्वष्टा तूर्णमभुत इति नैरुक्तास्त्वपेवां स्याद् दीप्ति-
कर्मणस्त्वचते वां स्यात् करोति कर्मणः । * * * अग्निरिति शकपूर्वाः” इति
नि० ६०२, १३-१४ ।

“वचः”(१) पातु । “ब्रह्मणस्पतिः एतत्तज्जको मन्वाभिमानौ
देवः”(१) अस्मदीयं वचः पातु । किञ्च । “अदितिनु”^(४)
अखण्डनीया अदीना वा एतन्नाच्ची देवमाता च^(५) “पुत्रैर्भा-
टभिः” स्वकीयैः संहिता “नः”^(६) अस्माकं सम्बन्धि “दुस्तर”^(७)

(१)—‘दैव्यं देवानां भवं, वचः वाक्’, पर्जन्यः-इति वि० । एतन्नये दैवमित्यपि
कर्तृपदम्, ‘नः’ अस्मान् इत्येव सर्वत्र कर्मपदम् ।

(२)—‘ब्रह्मणस्पतिवृक्षस्पतिः’-इति वि० । “ब्रह्मणः (अब्रह्म) पाता वा पातयिता
वा इत्यादि” नि० दे० ४, १२-१३ । एवञ्च पर्जन्यः मन्त्रसिद्धात्, मवाहि—

“अश्मास्यमवतं ब्रह्मणस्पतिर्मधुधारमभियमोजसाटणत् ।
तमेव विखे पपिरे स्वृष्टो बह्वसाकं सिसिचुरुक्षमुद्रिणम् ॥

(ऋ० ५ म० २ अ० १ ऽ सू० १ मन्त्रः) ।

“अश्मवन्तमास्यम्वन्मवातितं ब्रह्मणस्पतिर्मधुधारमभियमोजसा बलेनाभ्यवृण-
मेव सर्वे पिबन्ति रयस्यः सूर्यदशो बह्वेवं सद्यः सिञ्चत्युत्समुद्रिणमुदकवन्म”-इति च
यास्क्युक्तं तद्वाक्यावम् ।

(४)—‘तु इति पादपरश्च’-इति वि० ।

(५)—“अदितिरदीना देवमाता । ७७७ । इत्यदितेर्विभूति माचष्ट एतान्वदीना-
मीति वा”-इति नि० नै० ४, १२—१३ ।

“अदितिर्द्यौरदिति रन्तरिक्षमदितिर्माता स पिता स पुत्रः ।
विखे देवा अदितिः पञ्चजना अदितिर्जात मदितिर्जनित्वम् ॥

(ऋ० १ म० ८ अ० ४ सू० १० मन्त्रः) ।”

(६)—‘नः अस्मान्’-इति वि० ।

(७)—‘द्वितीयैकवचने द्वे दुष्टरं त्रामणम्, पञ्चम्येकवचनस्य स्थ ने द्रष्टव्यं दुष्ट-
रात् त्रामणात् वचनः सकाशाद्बलित्यर्थः’-इति वि० ।

अथाष्टमी ।

वासुखिख्या ऋषयः* ।

३ १ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
कदाचनस्तरौरसिनेन्द्रसश्चसिदाशुषे ।

310

३ १ २ २ २ ३ २ ३ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
उपोपेक्षुमघवन्भूयइक्षुतेदानं देवस्यपृच्यते ॥ ८ ॥ ६८

५ २ २ ५ २ २ २ ५ २ ५ २
I कदाचनास्ताइरौरसाइ । नेन्द्रासार२३४श्वा । साइ-

कर्म विरोधिभि स्तरीतु मशकं “नामाशं” (८) रक्षणीयं “वचः”

पातु ॥ ७ ॥ ६७

हे “इन्द्र !” त्वं “कदाचन(१)” कदाचिदपि “स्तरीः” हिंसको
“नासि” । यद्वा । स्तरीर्निवृत्त-प्रसवा गो स्तथाविधो न भवसि ।
सा यथा वक्षाभावात् गृहं प्रति नागच्छति न तथा करोषीत्यर्थः ।

* नामदेवस्त्वार्जुन इति वि० ।

६८ ऋग्वेदस्य ६, ४, १८, २ = यजुर्वेदस्य ३, ३४—८, २ ।

I अदितेः साम ।

(८)—नामाशं अनुवचकमेति वि०-सम्मतः ।

(१)—विवरयन्ते ‘कदा, च, न’ इति पदत्रयम्, अतएवोक्तम् ‘न शब्द अपि शब्द-
स्यार्थे, कदाचिदपि’ ।

अथ नवमी ।

मेधातिथिऋषिः* ।

३ १२ १२ १ १ १ ३ १ २
 युङ्क्षा* हिवृत्रहन्तमहरीइन्द्रपरावतः ।

१ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ २ १ १ २
 अर्वाचीनोमघवंत्सोमपीतयउग्रच्छवे भिरागहि ॥ ८ ॥ ६८

१ ५ १ ४ १ २ ४ ५ १ २ ४ ५ १ ५
 दाग्रूर३४षाड् । उपोपेक्षुमघवन्भूयइत् । चारइनूर३४ताड् ।

१ २ ५ १ १ ५ ४ ५
 दानन्दा२३४इवा । स्यपोर३४वा । च्यापूतो६४इ ॥ २१ ॥ ६८

किन्तु, “दाग्रुषे” हविर्दात्रे यजमानाय “सससि”(१) सङ्गच्छे
 अस्मान् । हे “मघवन्” धनवन्निन्द्र ! “देवस्य” द्योतनादि-गुण-
 कस्य तव भूयः प्रभूतं दानं “उपोपेत् पृथ्यते” (अपर उपग्रहः
 पूरणः) उपपृथ्यते(१) एव अस्माभिः संपृथ्यत इत्यर्थः ॥ ८ ॥ ६८

* ‘मेधातिथिरिन्द्रमाह’-इति वि० ।

* “युङ्क्षा”-इत्यननुमासिकः पाठो बह्वृचाम् ।

६८ ऋग्वेदस्य ५, ७, २८, २ ।

(१)—‘सससि’ इति कर्मसु पठितः, तथापि दाग्रुष इति सम्प्रदानवृत्तेर्दानार्थो-
 दृष्ट्यः-इति वि० ।

(२)—‘उपपृथ्यते, उपेत्य भवति, यावत् पूर्वदानं नैव क्षीयते तत्रादेव ददाती-
 त्यर्थः’-इति वि० ।

I आइही२ । आइहिहाइ । युत्वाहिवाश्वाश्च-

न्तम । चारोइन्द्र । परावा१ता२३४ः । अर्वा३४चीनाः ।

माघवंत्सो । मपाइता१या२३४इ । उग्रा३४ऋषा३इ ।

भिरो२३४वा । गापू५हो६हाइ ॥ २२ ॥ ६८

हे “वृत्रहन्तम !” वृत्रं हतवान् वृत्रहा अतिशयेन वृत्रं हत-
वान् वृत्रहन्तमः यथा पुनर्नोत्तिष्ठति तथा हतवानित्यर्थः^(१)
(अनो नुट् (८, २, १६) इति तमपो नुट्) हे तादृशेन्द्र ! “हरी”
त्वदीयावस्थो “युङ्क्ष्व” (हिरवधारणे) आत्मीये रथे योजयैव ।
हे “मघवन् !” धनवन् “उग्रः” उद्गूणबलस्त्वं “सोमपीतये”
सोमस्य पानार्थं (दासीभारादित्वात्पूर्वपदप्रकृतिस्वरत्वम्^(२))
“अर्वाचीनो” ऽस्मदभिमुखः “ऋषेभि” ऋष्यैर्दर्शनीयै “मरुद्भिः”
सार्धं “परावतः” (दूरनामैतत्) दूरे वर्त्तमानात् द्युलोकात्
“आगहि” आगच्छ ॥ ८ ॥ ६८

I आजौगर्त्तम् ।

(१)—‘अनोर्मेघस्य वा हन्तरित्यर्थः’-इति वि० ।

(२)—निघण्टु तृतीय-पद्विंशः श्लोकं ६८म् ।

७७क,

अथ दशमी ।

नृमेधच्छपिः ।

२ ३ १२ २२ १ १ २
 त्वामिदाह्योनरोपीष्यन्वजिन्भूर्णयः ।

१२ ३ १ २ ३ २ २ २ २ १ २ २ २ २
 सइन्द्रस्तोमवाचस* इहश्रुधुपस्वसस्मागहि ॥ १० ॥ ७०

२२ ४ ५ २ ३ ४ २ ५ ५ २ १ ३ १
 I त्वामिदा । होइ । ह्योनराह्य । अपाह्यन्वा ।

२ ३ ५ १ २ १२ २२ १ २
 जाइन्भूर्णर३४याः । सइन्द्रस्तोमवाचसः । इहश्रुधा ।

हे “वज्रिन्!” इन्द्र ! त्वां “भूर्णयो” हविर्भरणशीला^(१)
 “नरः” कर्मणां नेतारो यजमानाः^(२) “इदा” अथ “ह्यः” पूर्व-
 द्युष^(३) “अपीष्यन्” सोममपाययन्^(४) । हे इन्द्र ! स त्वं

* “स्तोमवाचसाम्”-इति ऋक्पाठः ।

७० उत्तरार्द्धिकस्य २, १, १४, १ = ऋग्वेदस्य ६, ७, २, १ =
 ऊहे २, ४—१८, २, ८ ।

I माधुच्छन्दसम् ।

(१)—‘तस्मिन्नेव वेदिप्रदेशे-वर्णकरणाथं भ्रमणशीलाः’-इति वि० ।

(२)—‘हविर्भरणशीलाः मनुष्याः’-इति वि० ।

(३)—सर्वकालमित्यर्थः ।

(४)—‘प्यायो अपीष्यो इहा वित्यस्येदं रूपम् वर्जयन्तीत्यर्थः’-इति वि० ।

^{३२२} ^{३२२} ^१ ^१ ^{३२१} ^{३२२} ^{१२}
 औहो३४वाह्वाइ । उपास्वासा । औहो३४वाह्वा । रमा-
^१ ^१
 गा२३४वाह्वाइ । ओ२३४पूइ । डा ॥ २३ ॥ ७०

“स्तोमवाहसः” (षष्ठार्थे प्रथमा) स्तोमवाहसां स्तोत्रवाहकाना-
 मस्माकं स्तोत्रम् “इह” यस्मै “शुधि” शृणु “स्वसरं” गृहं च ।
 (दुर्याः स्वसराणीति (नै० १, ४, १०) गृहनामसु पाठात्) “उपाह्यु”
 उपागच्छ ॥ १० ॥ ७०

इति सायणाचार्य-विरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोऽध्याख्यानं
 तृतीयाध्यायस्य सप्तमः खण्डः ॥ ७ ॥

अथाष्टमे खण्डे—

सैषा प्रथमा ।

द्वयोर्वसिष्ठऋषिः ।

^{१२} ^{३२५१२} ^{३२३२}
 प्रत्युअदर्श्यायत्यूर्च्छन्ती दुहितादिवः ।

^{१२३१} ^१ ^{३१२१} ^{१२१} ^२ ^{३१२}
 अपोमहीवृणुतेचक्षुषातमोज्योतिष्कृणोतिस्ननरी ॥ १ ॥ ७१

* “व्युञ्जन्ती”-इति ऋग्वेदीयः पाठः, इहल्योपि सायण-
 सम्मतः परं न कापि पुस्तके तथोपलभ्यते ।

७१ उत्तरार्चिकस्य १, २, १४, १ = ऋग्वेदस्य ५, ६, १, १ =
 जहे२१, २, ८—१२—१५ = जहे१, ३—५, २ ।

अथ द्वितीया ।

३१ २३ १२ ३१२

इमाउवान्दिविष्टयउस्राहवन्तेअश्विना ।

304

३१ २३ १२ ३१२ ३ १२ ३ १२ ३२

अयंवामह्वसेशचोवसूविशंविशं हिगच्छथः ॥ २ ॥ ७२

२२ २ ३ ५२ २२ २ ३

I इमाउवान्दिविष्टया२३४एही । उसाहवन्तेअश्विना

सैषा “मही” महती । यद्वा मही महत्तमो नैशं तमोन्धकारं
 (अप उ इति निपातद्वयसमुदायः । अपेत्यस्यार्थे) “अपोहृणते”
 अपहृणोति । कथं ? “चक्षुषा” दर्शनेन । एवं कृत्वा “सूनरी” ।
 जनानां सुष्ठु नेत्रौ(१) “उषाः” “ज्योतिः” प्रकाशं “कृणोति”
 करोति ।

“अपो मही वृणुते चक्षुषा”-इति छन्दोगाः । अपो महि
 व्ययति चक्षुषे”-इति बह्वचाः ॥ १ ॥ ७१

“इमाः” “दिविष्टयः” दिवमिच्छन्त्यः प्रजाः ऋत्विजोपि

७२ उत्तराश्विकस्य १, २, १५, १ = ऋग्वेदस्य ५, ५, २१, १ =
 आरण्यके ४, १, १५—१६ = जहे २१, २, १० = जह्ये १, ४-५, ३ ।

I अश्विनोः साम ।

(३)—‘शोभनाः नरः यस्याः स्तावकत्वेन सा सुनरी, शोभनैः स्तावकैर्नरैः सम्मथे-
 त्यर्थः’-इति वि० ।

अथ ततोया ।

अश्विनो वैवस्वतावृषी ।

२ १ १ २ १ १ २ १ १ २
 कुष्ठः कोवामश्विनातपानो देवामर्त्यः ।

५२ २ २ २ ५२ २
 २३४ ऐक्षी । अयं वामश्चेवसे शचीवस् २३४ ऐक्षी । विशंवि-

३ ५२ ४
 शंद्दिगच्छथार २३४ ऐक्षी । होपूइ । डा ॥ २५ ॥ ७२

(उद्गतितु चार्थे । हे “अश्विना” अश्विनो ! (१) उस्त्री ! वा-
 सकौ ! (२) “वां” युवां “हवन्ते” आह्वयन्ति । अयमहं वसिष्ठोऽपि
 हे “शचीवस्” कर्मधनौ ! “वां” युवां “अवसे” ऽस्मद्रक्षणाय युव-
 योस्तर्पणाय वा “अह्वे” आह्वयामि । किमर्थं मेवं प्रजामप्यय
 अपीत्यादरोक्तिरिति तत्राह । “विशंविशं हि गच्छथः” हि
 यस्मात् सर्वाः स्तुतिकर्त्रीः प्रजाः प्रति युवां गच्छथः खलु, तस्मा-
 देव मुच्यत इति ॥ २ ॥ ७२

(१)—“अश्विनौ यद् अश्विनाते सर्वं रसेनान्यो ज्योतिषान्यः । अश्वैरश्विना-
 वित्यौषधामः । तत्कावश्विनौ स्वावापृथिव्या वित्येकेऽहोरात्रावित्येके सूर्याचन्द्रमसा-
 वित्येके राजानौ पुण्यालता वित्येतिहासिकाः । तयोः काल ऊर्द्धमर्धरात्रात् प्रकाशो-
 भावस्यानुविष्टममनुत्तमोभागो हि मध्यमो ज्योतिर्भाग आदित्यः ।”-इति जै० दे०
 ६, १ ।

(२)—‘उक्षेति गोनाम । लुप्तोपमं चेदं दृष्टव्यम् उक्षा इव । यथा गावः खान्
 चरन्तुकान् हवन्तो आह्वयन्ति तद्वत् इति वि० ।

३ १ २ ३ १८ १८ ३ २ ३ ३ २ ३ १ २

घ्नतावामश्रयाक्षयमाणोऽंशुनेत्यमुआदन्यथा ॥ ३ ॥ ७३

४ ५ ४ ८ ५ ८ २ ४ १ ८ १८ १ ७ २

I कुष्ठःकोवामश्विनाश्चा । तापानोदे । वामर्त्तायाः३ ।

१ २ २ ३ २ ३ २ २ २ २ १ २ २
क्षीवाश्चा३४इ । घ्नता३४वामा१ । श्रया३ । क्षीवाश्चा

३ २ ३ २ २ १ २ १ २ २
३४इ । क्षपा३४माणाः । आंशूना३ । क्षीवाश्चा३४इ ।

३ २ ३ २ १ २ ५ ८ २ २
इत्था३४मुवा३न् । उवा३न् । यथा३४श्रीक्षीवा । ऊ२-

५
३४पा ॥ २६ ॥ ७३

“अश्विना” अश्विनौ ! हे देवा देवौ द्योतमानौ ! “वां” युवां “कुष्ठः” कौ पृथिव्यां वर्त्तमानः “को” मर्त्यः मरण-धर्मा-मनुष्यः स्तोता “तापानः” तापनः प्रकाशको भवति इति शेषः । न कश्चिच्छुक्लयादित्यर्थः । “वां” युवयोरर्थाय “अश्रया” (अश्र-शब्दाग्निसौ यादेशः^(१)) व्याप्तैरभिषवसाधनैरश्मभिः^(२) “घ्नता” हन्यमानेन अभिषयमाणेन “अंशुना” सोमेन । यद्वा । अस्मा-

I अश्विनोः संयोजनम् ।

(१)—“सुपांसुलुक् पूर्वसवर्णाच्छेदाद्व्याज्याः । (७, १, १६)

(२)—‘अश्रया क्षपा’ इति वि० ।

अथ चतुर्थो ।

प्रस्तुतः ऋषिः* ।

१ २ ३ १ २

१ २ ३

१ १ २

३६६

अयं वाम्नाधुमत्तमः सुतः सोमो दिविष्टिषु ।

१ २

३ १ २

१ २ ३

१ २

३ १ २

तमश्चिनापिबतन्तिरोअन्धं धत्तं रत्नानि दाश्रुषे ॥ ४ ॥ ७४

३ २

५ २ ४

५

५

१ १

३६६

I अया ३४म् । अयं वाम्ना । धुमत्ता ईमाः । सुतः

२ ३ ४

१ २

५ २

५ २

१ २ ३

सोमो र दिविष्टिषु । ओ ३४ । ओ ३४ ३४ । ओ ३४ ।

भिरभिषुतेन “घ्नता” युवामभिगच्छता “अंशुना” सोमेन “अय-
माणः” क्षीयमाणो यजमानः “इत्थसु” इत्थमेव भवति अत्यन्तं
समृद्धो भवतीत्यर्थः । “आइन्” यथा अभिमतावरसादिभक्षण-
वान् राजादिरिव । स यथा प्रवृद्धा दृष्टान्तविषयो भवति
तद्वदयमपि भवतीत्यर्थः ॥ ३ ॥ ७३

हे “अश्विना” अश्विनौ ! “वां” युवयोः “दिविष्टिषु” दिवण-
षणेषु यज्ञेषु “अयं” पुरोवर्त्ती सोमः “सुतो” अभिषुतः । की-

* ‘कुत्सस्वार्षम्’-इति वि० ।

७४ ऋग्वेदस्य १, ४, १, १ ।

I अश्विनोः साम ।

III. 4. 22 I आत्वा सोमा । स्य । गल्दा रया २३४ औक्षोवा । सदा-

१२ २१ १ २ ५ १ १ १२
रया चन्न चञ्जिया २३ । भूर्णा औ २४ वा । मृगस्रसवनेषु च-

हे “इन्द्र !” “त्वा” त्वा “सवनेषु” यज्ञेषु “सोमस्य” “गल्द-
या” (१) गालनेन आस्त्रावणेन । “ज्या” जयशीलया स्तुत्या च
(अतएव गिरेति बह्वृचाः पठन्ति (१)) तथा युक्ती “अहं”
“सदा” सर्वदा “याचन्” याचमानः सन् “आचुक्तुधं” मा चुक्तुधं
क्रमोधयानि (आ इति प्रतिषेधार्थः, निपातानामनेकार्थत्वात् ।
अतएव बह्वृचाः मात्वेत्यामनन्ति) बहुशो व्याच्यमाने त्वयि क्रोधो
जायते तं सोमगालनेन स्तुत्या चापनयामौत्स्यधः । कौटुशं त्वां ?
“भूर्णि” भर्त्तारं (१) “मृगं न” सिंहमिव भीमं (स्वामिनः इन्द्रस्य

I सोमसाम ।

(१)—‘गल्दा’-इति वाङ्नामसु चतुःपञ्चाशन्नैषष्ट्युक्तम् (१, ११) । ‘गल्दा धम-
वयो भवन्ति गल्लम मासु धीयते’-इति नैषङ्गम् (१, २४) ।

“आत्वा विश्विन्दिव आगल्दा धमनी नाम्”—

(ऋ० ८ म० १ अ० १ सू० २० मन्त्रार्थः)

आगल्दा धमनीनाम्-इति तु नैषङ्गम् । आत्वा सोमस्य गल्दयेति बह्वृक्षपठितसम्-
व्याख्यानावसरे ‘सोमस्य गालनेनेति व्याख्येयम् ।

(२)—आशब्दोऽचमिर्वाचीत्यद गिरेति बह्वृक्षपाठ एव मानम् ।

(३)—‘भ्रमवशीलम्’-इति वि० ।

अथ वृत्तिः ।

देवातिथिः*ऋषिः ।

१ २ ३ २ ३ २ ४ २ १ २
अध्वर्योद्रावयात्व सोममिन्द्रः पिपासति ।

368

१ २ ३ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ २
उपोनूनं युयुजे वृषणादरीभाचजगाम वृत्रहा ॥ ६ ॥ ७६

१ २ ३ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ २
क्रुधम् । कईशाश्शनाम् । नायाचिषत् । इडाश्शभा
३४३ । ओ३३४५३ । डा ॥ २८ ॥ ७५

४ २ ३ ४ १ २ १
I अध्वर्योद्रावयातुवाम् । सोममिन्द्राः । धिपा-

याचने लौकिकं न्यायं दर्शयति) — लोके को वा पुरुषः “ईशा-
नम्” ईश्वरं स्वामिनं न “याचिषत्” न याचेत सर्व एव हि या-
चते । अतोऽहमपि त्वां स्वामिनं याचे इति भावः ॥ ५ ॥ ७५

हे “अध्वर्यो !” अध्वरस्य नेतृत्वं “सोमं” द्रावय उत्तरवेदि-
लक्षणं स्थानं प्रापय । यहा । रसात्मना द्रवण-शीलं कुरु ।

● देवतातिथिरिति वि० पाठः ।

७६ ऋग्वेदस्य ५, ७, ३२, १ ।

I आजमायवम् ।

अथ सप्तमी ।

द्वयोर्वसिष्ठऋषिः ।

३ २ ३ २ ८ ३ २ ३ २ ३ १ २
अभीषतस्तदाभरेन्द्रज्यायःकनीयसः ।

३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
पुरुवसुर्हिमघवनवभूविथभरेभरेचद्वयः ॥ ७ ॥ ७७

२ १ २ ८ २ १ २ २ १ २ २
साशती २ । उपोऽनूनं युयुजेष्ट । षाणाश्चारी २ । आ-
१ २ ३ २ १ २ ४ ५ ४
चाजाऽऽगा । मवृचहा । औऽदोवा । दोपुइ । डा ॥

॥ २८ ॥ ७६

अभिषुण्वित्यर्थः । किं कारणमिति चेत् ? “इन्द्रः” “पिपासति”
सोमं पातु मिच्छति (त्वयैतत्कथमवगतमिति चेत्तत्राह-“वृषणा”
वर्षितारौ युवानौ वा । “हरी” अश्वौ “नूनं” अथ “उपो युयु-
जे” उपगम्यैव सारथिर्योजितवान् रथे । “वृचहा” वृत्रस्य हन्ता^(१)
इन्द्रश्च “आ जगाम” आगतवान् ॥

“उपोनूनं” “उपनूनम्”-इति पाठो ॥ ६ ॥ ७६

७७ ऋग्वेदस्य ५, ३, २१, ४ ।

(१)—‘वृचहा मेघस्य हन्ता’-इति वि० ।

I अ^५भोष^२तस्तदा^१हाउ। भरा। इन्द्र^२ज्यायः^{२१२} कनौया

२३साः। पु^२रुवसु^{२१}र्चि^{२१२}मघव^२न्बभूवा^१२३इथा। भराइभा^{२३}

रे। च^१ह्व्यः^१। इडा^१२३भा^२३४३। औ^१२३४पुइ। डा ॥

॥ ३० ॥ ७७

हे “ज्यायो” ज्यायन्निन्द्र ! (“आमन्त्रितं पूर्वं मविद्यमानवदि-
तोन्द्रपदस्यविद्यमानवद्भावात् ज्यायइत्यस्य सर्वानुदात्तत्वाभा-
वः। नकारस्य रुत्वं^(१) व्यत्ययेन शुभभावो वा^(२) “कनौयसः”
सतो मम “तत्” प्रसिद्धम्। “अभ्याभर” अभ्याहर। हे “म-
घवन्” धनवन्निन्द्र ! “पुरुवसुः” बहुभिर्वननीयो “बभूविथ”
अस्ति। “भरे भरे” सङ्ग्रामे^(३) “च” “ह्व्यो” हातव्यश्च बभू-
विथ^(४) ॥

“मघवन् बभूविथ”-इति छन्दोगाः। ‘मघवंत्सना-
दसि’-इति बह्वृचाः ॥ ७ ॥ ७७

I समुद्रप्रैयमेधम् ।

(१)—“दस्यन्तौ (८, ३, १)”-इति ।

(२)—“व्यत्ययोवञ्जलम् (२, १, ८५)”-इति ।

(३)—‘भरे’ इति सङ्ग्रामनामसु पञ्चमं जैघण्टकम् (२, १७) ।

(४)—‘एतदुक्तं भवति—यस्मात् ईश्वरः प्रभुश्च तस्मादाभरेत्यर्थः’-इति वि० ।

बयाहमी ।

१ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३
यदिद्रयावतस्त्वमेतावदहमीशीय ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

स्तोतारमिद्विधेषेरदावसोनपापत्वायरसिषं ॥ ८ ॥ ७८

I यदिन्द्राश्चावतस्तुवाम् । एतावद्वमीशिया ।

२ २ १ १२ १ १ १२
स्तोतारा२३मोत् । दोधिषे । रदावा१सा२३ । नपापा२३

४त्वा । या^५रौवा^१ओर^२४वा^५ । सा^४प्र^५इषो^४इ^५ ॥ ३१ ॥

५ १ २ ३ ४ ५ १ २ १ २ ४ ५
५३ II यदिन्द्रयावतस्तु वाम् । आहूताः । वादाह्वामी ।

हे “इन्द्र!” “यद्” यतो^(१) “यावतो” धनस्य “ईशिवे” “ए-
तावत्” (षष्ठ्यालुक्^(२)) एतावतो धनस्य “अहमीशीय” ईश्वरो

७८ उत्तरार्द्धिकस्य ८,१,१२,१ = ऋग्वेदस्य ५,३,२०,३ =
जहे २२,२० = जघ्ने ५,२० — ५,२२ ।

I,II वैरूपे ह ।

(१) — 'यच्छब्दो यदिशब्दस्यार्थे' इति वि० ।

(२)—सुपां सुलुगित्यादिना ।

अथ नवमी ।

नृमेधकृषिः ।

१ २ ३ १ २ ३ १ २ २ २ ३ १ २
त्वमिन्द्र प्रतूर्तिष्वभिविश्वाचसिस्पृधः ।

341

१ २ १ २ २ १ १ ४ ५ २ २
शायाम् ३१२ । स्तोतारामी ३३त् । दधिषेरदा । वासा ३
३१२ ३ १ २ ३ ३ ५ ४
३१२ ३ । नापापात्वार ३ । यारौवाचो ३३४वा । सा ५-
५
इषो ६३३ ॥ ३२ ॥ ७८

भवेयम् । हे “रदावसो !” रदति ददाति वसूनीति रदवसुः^(१)
तादृश हे इन्द्र ततोऽहमस्मदीयं “स्तोतारम्” “इत् दधिषे”
धनप्रदानेन धारयेयमेव । “पापत्वाय” क्षीणत्वाय^(४) “न रंसिषं
न दद्याम् ।

“स्तोतारमिद्वधिषेरदावसोनपापत्वायरंसिषम्”-इति
छन्दोगाः । “द्विधिषेरदावसोनपापत्वायरासीय”-इति
बृहृचाः ॥ ८ ॥ ७८

(१)—रदावसो इति दीर्घमध्यपाठोऽस्ति ऋषिः । “इषोऽस्तसिषः”-(६, २, १३५,)-
इति तस्याध्यम् ।

(४)—‘पापमन्त्राय पापात्मानः’-इति वि० ।

४ १ २ ३ १ २ ४ १ २ ३ १ २ ३ २
अशस्तिहाजनितावृत्रतू*रसित्वंतूर्यतरुष्यतः ॥ ८ ॥ ७८

४ ५ ४ ५ ४ ५ १ २ २
३३ I त्वमिन्द्रोद्वाह । प्रतूर्तिध्वोवा । आभिविश्वाः ।

१ २ १ २ २ २ १ २
असाहस्यार्श्वारः । आशस्तिहाजनितावृ । चातूरा-

१ २ ३ २ १ २ ४ ५ ४
साह । त्वां तूर्यारः । तरुष्यता । औश्ध्वोवा । हो-

प्राह । डा ॥ ३३ ॥ ७८

हे “इन्द्र !” “त्वं” “प्रतूर्तिषु” सङ्ग्रामेषु^(१) “विश्वाः” सर्वाः “स्यधो” युद्धकारिणीः शत्रुसेनाः^(२) “अभ्यसि” अभिभवसि किञ्च । हे “तूर्य !” शत्रूणां वाधक इन्द्र ! त्वम् “अशस्तिहा” दैवानामशस्तीनां हन्तासि । “जनिता” असुरेभ्यः अशस्तीनां

* “विश्वतू”-इत्यपि पाठः क्वचिद्वेदीयपुस्तके दृश्यते ।

७८ उत्तरार्धिकस्य ८, १, ८, १ = ऋग्वेदस्य ६, ७, ३, ५ =
आरण्यके ८, १, ३४ ।

I वैश्वदेवम् ।

(१)—प्रकर्षेण तूर्यके द्विस्रके यत्र, स प्रतूर्तिः सङ्ग्रामः ।

(२)—‘स्यधः’-इति सङ्ग्रामनामसु जनविंशतितमं नैघण्टुकम् (२, १७) । सधं कुर्वन्ति इति स्यधयतेः किंपि स्यधः सङ्ग्रामकारिणीः सेनाः ।

अथ दशमी ।

नोधाऋषिः* ।

१२ २२ ३ १२ २२ ३ १२ २२ ३ १ २
 प्रयोरिरिच्छ*ओजसादिवःसदोभ्यस्परि† ।

312

१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २
 नत्वाविव्याचरजइन्द्रपार्थिवमतिविश्वं ववक्षिथ‡ ॥ १० ॥ ८०

॥ इति द्वितीय-दशति ॥

जनयिता चासि । “वृत्रतूः” (९) सर्वस्य शत्रुवर्गस्य हिंसिता
 चासि । “तद्व्यतः” बाधकांश्च (४) बाधमानोसि ॥ ८ ॥ ७८

* “मेधसम्प्रार्थम्”-इति वि० ।

* “प्रक्षिरिरिच्छ”-इति

† “दिवोअन्तेभ्यस्परि”-इति

‡ “पार्थिवमनुस्वधां ववक्षिथ”-इति च

} ऋग्वेदीयाः पाठाः ।

८० ऋग्वेदस्य ६, ६, ११, ५ ।

(२)—तूरिति तूर्यतेर्हि सार्धस्य रूपम् ।

(४)—तद्व्यतिर्विधकर्मा तद्व्येदं रूपम्, तथाहि—“बहुव्यतिर्विधकर्मा”-इत्यादि
 “तद्व्यतिरप्येवं कर्मेति नैवज्ञं दृष्टव्यम् ५, ९ । विवरणकारणं, ‘तद्व्यतिर्विधकर्मा,
 तद्व्यतु मिच्छन्ति तान् तद्व्यतः (ये त्वां वक्तुं मिच्छन्ति तान्) प्रतिहिंसेत्यर्थः’-इति
 बाणदे ।

७८क,

५२ २ ५ १ १ ५२ १
१, ३४ I प्रयोरिरिक्षभोजसाक्षः । दिवः सदोरभ्यस्परि । न

० १२ ५ १ १ २२ ५ २
त्वाविद्या । औक्षोश्वा । चा । रजः । औक्षोश्वाइ ।

१२ २ १ १ १
द्रपार्थिवाम् । अतिवारइन्द्राम् । वावक्षिथ । इडार-
२ १
इभाइ४३ । औ२३४५इ । डा ॥ ३४ ॥ ८०

हे “इन्द्र !” यस्त्वं “दिवो” द्युलोकस्य “सदोभ्यः” स्थानेभ्यः^(१) परिपर्यन्तेभ्यः “भोजसा” बलेनैव “प्र रिरिक्षे” प्रकर्षेणातिरिक्तो भवसि^(२) (रिषेर्लटि बहुलञ्छन्दसीति झुः । प्रत्ययस्वरः) किञ्च । हे इन्द्र ! “पार्थिवं” पृथिव्यां भवं “रजो” लोकः “त्वा” त्वां महता स्व-शरीरेण “न विद्याच” न व्याप्नोति (द्यावा-पृथिवीभ्यामपि स्वतः स त्वं बलेन समर्धोऽसीत्यर्थः) एवम्भूतः स त्वम् अस्मान् “विश्वम्” “अति” अतिक्रम्य “वावक्षिथ” ।

I पुरीषम् ।

(१)—‘दिवः’-अवयवभूतानि सदःस्थानानि तेभ्यः । पञ्चमीनिर्द्देशात् सामन्तेषु वाक्यशेषः—इति वि० ।

(२)—‘रिष’ हिंसायामित्यस्य मध्यमपुरुषैकवचने एतद्रूपं, यस्त्वं प्रकर्षेण हिंससीत्यर्थः । कान् सासर्ष्याञ्चनू—इति वि० ।

वोढमिच्छ^(१) (वहेः सन्नस्तस्य छान्दसेर्लिटि रूपं मन्त्रत्वादाम-
भावः ॥

इति त्रीसायशाचार्य-विरचिते माधवयोगे सामवदार्थ-प्रकाशे छन्दोशास्त्राग्ने
द्वितीयस्याध्यायस्याहमः अष्टः ॥ ८ ॥

॥ इति बार्हतमैन्द्रम्^(१) ॥

असाविदेवमेकोनविंशत्तासु प्रवोमहे ।
त्रिपदोक्तविराडन्यास्त्रिष्टुभोष्टोर्ध्वविंशतिः^(१) ।
ऐन्द्रौषु तासु तार्क्ष्यस्य स्तुति रेषा त्वमुष्मिति ।
पर्वतेन सहेन्द्रस्य गौरिन्द्रापर्वतेत्यपि^(१) ॥

(१)—‘ववचिय’-इति मन्त्रग्रन्थसु चतुर्दशं नैषष्टकम् (३, ३) अतएव ‘मन्त्रान् भवसो
त्यर्थः’-इति वि० ।

(१)—इन्द्रदेवताका दृष्टतीन्द्रस्थाः सन्निधे मन्त्राखेपां प्रकरणं समाप्तमित्यर्थः ।

(१)—असावि देवमित्यारभ्य कोचयेति ऋक्पर्यन्तं एकविंशत्, तत्र असावोत्या-
रभ्य ततश्चुरित्यन्तासु त्रिपददशदात्मका नवमसंख्यात्मका वा ऋचो दश, ततः अवरूपसो
इत्यारभ्य ओषधीभित्यन्तासु त्र्यंशदशदात्मका दशमसंख्यात्मका वा ऋचो नव, ततः
त्यमुष्मित्यारभ्य सजीवादित्यन्ताः पञ्चमदशदात्मका एकादशसंख्यात्मका वा ऋचो
दशेति सङ्गणनयोगविंशत् । तासु ऋचु प्रवोमहे-इति तु वोढमन्त्रमा, त्रिपदा इव
विराट् इत्युक्ता निपाद्विराट्छन्दसा इति पूर्वाचार्यैः कथितेत्यर्थः । ‘अन्याः अष्टो-
र्ध्वविंशतिः अष्टाविंशत्यृच ऋचः षिटुमः । इति सम्प्रति आख्यास्यमानानामृचां
छन्दः-सङ्केतः ।

(१)—ऐन्द्र-पर्व-मन्त्रानाम् प्रकरणप्रस्तादैन्द्र्यं सिद्धमेव, तासु ऐन्द्रौषु ऋचु त्वमुष्-
इति विंशतितमा ऋक्, एषा तार्क्ष्यस्य मध्यमस्थानाग्निविशेषस्य [तदाह याज्ञः—
“तार्क्ष्यः त्वष्टा आख्यातः (दे० ४, २७)”-माध्यमिकस्यैव त्याज्यमर्थमेव च स्थाने समाख्या-

तत्र नवमखण्ड—

सैषा प्रथमा ।

द्वयोर्वसिष्ठऋक्षिः ।

१२ ३१२ २२ ३२ क२२ ३ १२ २१२
असाविदेवंगोऋजीकमन्धोन्यस्मिन्निन्द्रोजनुषेमुवोच ।

१२ ३१२ २२३ २ २१२ ३ १२
बोधामसित्वाक्षर्यश्चैर्बोधानःस्तोममन्धसोमदेषु ॥१॥८१

२ २ २ २ ३ ५ १ २ २
I असौहोवाश्चाइ । वी२३४दे । वाङ्गोऋ । जो-
३ ४ ५ १२ २ १ ५ १
कमन्धाः । न्यौहोवाश्चा । स्मौ२३४नी । द्रौजनु ।
१ ३ ४ ५ २२ २ २ ३ ५ १
षेमुवोचा । बोधौहोवाश्चाइ । मा२३४सी । त्वाहरि ।

“देव” दीप्तं^(१) “गोऋजीकं” गोभिः संस्कृतं गव्येन मिश्रित-
मित्यर्थः^(२) । “अन्धः” सोमरूप मवम् “असावि” अभिषुतम् ।

८१ ऋग्वेदस्य ५, ३, ३, १ = आरण्यके ३, २८—३० ।

I प्राकर्षम् ।

सोऽग्निरिति आकर्षणः (दै० २, १९)] क्षुतिः; किञ्च ‘इन्द्रक्षणीरिति सप्तविंशति
तमा अपिच ‘इन्द्रापर्वता’-इति षड्विंशतितमा ऋक्, इत्यपि पर्वते न सद्य इन्द्रस्य
क्षुतिः न केवलमेन्द्रस्येत्यर्थः ।

(१)—‘देवं द्वितीयैकवचन मिदं षष्ठ्यैकवचनस्य स्थाने द्रष्टव्यं, देवस्य इन्द्रस्यार्थात्’
-इति वि० ।

(२)—गो-शब्देनेह गोर्विकारं गव्यं, ऋजीकं च मिश्रम् ।

^{१ ३ ४ ५} अश्वयज्ञैः । ^{२ २ २ २} बोधौद्योवाश्चाइ । ^३ नारश्चस्तो । ^४ ममन्ध । ^{१ १}

^१ सोरश्च । ^{२ ४} माश्दाप्रदुष्टुष्टु ॥ ३५ ॥

II आइहीर । आइही । एहिया । ओरश्चवा ।

^१ चाइ । ^{२ २ २} असाविदेवङ्गेञ्जीकाश्मान्धारः । ^{१ २} आन्धाः ।

^{३ २} अन्धा । ^{३ ४} ओरश्चवा । ^१ चाइ । ^{२ २} न्यस्मिन्निन्द्रोजनुषेमूश्-

^{१ २} बोचाश् । ^{१ २} बोचा । ^{३ २ २} बोचा । ^{३ ४} ओरश्चवा । ^२ चाइ । ^२ बो-

^२ धामसित्वाह्यश्चाह्याश्चैश्च । ^{१ २} याज्ञैः । ^{३ २} यज्ञा । ^२ ओरश्च

^४ वा । ^२ चाइ । ^{२ २ २} बोधानस्तीममन्धसे । ^२ माश्दाइष्टु । ^{१ २} आ-

^{२ ३ २} इष्टु । ^{३ ४} एष्टुवा । ^३ ओरश्चवा । ^२ चाइ । ^{१ २} आइहीर । ^{१ २} आइही ।

II निहवः ।

^{३ १ २} असीयथानीवितावृधश्चिद्दोवसूनिममदश्चसोमैः ॥२॥८२

I ^{४ ५} योनीः । ^१ तआइ । ^{२ १} द्राइसद । ^{२, ३ ४ ५} नाअकारी ।

^{४ ५} तामा । ^१ नृभाइः । ^२ पुरुइइ । ^{२, ३ ४ ५} ताप्रयाही । ^{४ ५} आसाः ।

^१ यथा । ^{२ १} नोअवि । ^{२, ३ ४ ५} तावृधश्चोत् । ^{४ ५} दादाः । ^१ वस्व ।

^{२ १} नोइमम । ^२ दाइइइः । ^{२ ४} चाइसोपमाईपुइइ ॥१॥

II ^{१ २ ३ ४} योनिष्टआइ । ^{३ ४ ५} दसदनाइ । ^{४ ५} होवा । ^{१ २} आकाइ

^{२, ३ ४ ५} राइतमानृभीः । ^{४ ५} होवा । ^{१ २} पू । ^{२, ३ ४ ५} रुइइ । ^{२, ३ ४ ५} ताप्रयाही ।

हे “इन्द्र !” “ते” तव “सदने” “सदनार्थ” “योनिः” स्थानम्
“अकारि” । हे “पुरुइत” बहुभिराहतेन्द्र ! “नृभिः” नष्टभि-
र्मरुतिः^(१) सार्धं “त” योनिम् “आ प्रयाहि” । “नो”ऽस्माकं “यथा”

८२ ऋग्वेदस्य ५, ३, ८, १ ।

I, II योनिनी हे ।

(१)—‘नृभिः ऋत्विग्भिः’ इति वि० ।

अथ तृतीया ।

गातृ ऋषिः* ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

अदहृत्समदो जोविखानित्वमर्णवान्बद्धधानाश्चरम्णः ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००
महान्तमिन्द्रपर्वतं वियदः स्रजद्वारा अवयद्धानवान्छन् ॥ १ ॥ ८२४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००
क्षीवा । आसीयथा । नो अविता । क्षीवा । वार्द्धाः ।१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००
चाइद्दोवद् । क्षीवा । नाइममदः । चसोमैः । क्षी-५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००
वा । क्षीपूद् । डा ॥ २ ॥ ८२

“असः” भवसि । नोऽस्माकं “वृधसित्” वृधे वर्धनाय चासः ।

(“वृधेच”-इति बहुधाः) तथा “वसूनि” “ददो” ऽस्मभ्यं देहि ।

“सोमैः” अस्मदीयैः “ममदो” मादय च ॥ २ ॥ ८२

* “गृत्समदो नाम ऋषिः”-इति वि० ।

८३ ऋग्वेदस्य ४, १, ३२, १ ।

I च^{४५}द^४र्द^१ह^२न् । स^१म^२द^१जो^२वि^१खानि । त्व^१म^१र्णा^१२३-

४वान् । ब^५ध^२ना^२न्^२अ^१र^२म्णा^१ः । म^{१२}हा^५न्ता^२२३४मी । द्र^२प-

व^१र्त^२न्वि^१या^५हः । सृ^{१२१२२}ज^१ा^१ह^१ा^१२३४राः । अ^१व^१य^१ह^१ान । वा^१र^१३न्-

हा^२३४३न् । ओ^१२३४पु^१इ । उ ॥ ३ ॥

हे “इन्द्र !” “त्वम्” “उत्तम्” उत्सव्यमानं मेघं “अदर्दः”
विदारितवानसि । तदनन्तरं “खानि” मेघस्थोदकनिर्गमनहा-
रादि^(१) “व्यसृजः” विशेषेण सृष्टवानसि । किञ्च । “बद्धधानान्”
“अर्णवान्” उदकवती मेघान् “अरम्णाः” “विसर्जयसि” चारय-
सौत्यर्थः (अत्र रम्णातिर्विसर्जनकर्मा^(२)) हे इन्द्र ! “यत्” यत्नं
(यदिति लिङ्गव्यत्ययः) “महान्त” प्रभूतं “पर्वतं” मेघं^(३) विवृत-

(१)—‘जानि जाकाजानि उदकानिमग्नग्रीवानीत्यर्थः ।

(२)—अन्यत्र संज्ञकत्वमेत्याह माधवः ।

(३)—पर्वतमिति मेघ-नामसु नवमम् ।

४५ ४५ ४५ ४ १२ २
II, चदद्दृरुत्समृज्जाः । विखानि । त्वमर्णवान्बद्ध-

२२ २१ २ १२ २१ २
धानां अरा२३म्णाः । महान्तमिन्द्रपर्वतं वियार३दाः ।

१ २२ १२ १२ १ २ ४२ २
सृजद्द्वारा२ः । अवा२यद्दान । वा२ । या२३४ औहो-

२ ११११
वा । द्वा२३४पुन् ॥ ४ ॥ ८३

वानसि । “धारा” अपां “वि सृजत्” व्यसृजः विसर्जितवानसि । “यद्” यदा “दानवान्” दनोः पुत्रान् । यद्वा । उदकस्य दाटृन् मेघान् “अवहन्” अभिहतवानसि । [अत्र निरुक्तम्—
“अदृणा उत्समुत्सउत्तरणाहोत्सदनाहोत्स्यन्दनाहोनेर्वाव्यसृजोस्व
खानि त्वमर्णवानर्णस्वत एतानित्यादि(४)] ।

“वियद्वः सृजद्द्वारा अवयद्दानवान्”—“वियद्वः सृजो-
विधारा अवदानवं हन्—इति च पाठौ ॥ ३ ॥ ८३

I, II औरुचये हे ।

(४)—इत्यादि पदेनास्त्रापरांशोपासः, तथाहि—(एतामित्यस्यानन्तरम्) “माध्वसि-
क्ताकसंस्थायान् बावध्यमानानरम्णाः । रम्णातिः संयमनकर्मा विसर्जनकर्मा वा ।
महान्तमिन्द्र पर्वतं मेघं यद् अवयदौर्ध्वसृजो ऽस्य धारा अवहन्नेन दानवं दान-
कर्माहम्”—इति ।

अथ चतुर्थी ।

पृथग्वैन्यऋषिः ।

^{३ १ २ २ १ २ ३ १ २ ३ १ २}
सुष्वाणासइन्द्रस्तुमसित्वासनिष्यन्तश्चित्तुविनृम्णवाजम् । ३१६

^{१ २ ३ १ २ २ ३ २ ३ ३ १ २ ३ १ २}
आनोभरसुवितंयस्यकोनातनात्मनासद्द्यामात्वीताः ॥४॥८४

^{४ ५ ४ ५ ३ २ ३ २ ३ ५ ४ ४ ३}
I सुष्वाणासाः । इन्द्रस्तु । मसित्वा । सनिष्य-
^{४ ५ ३ २ ३ ५ ४ ४ ३}
न्तश्चित्तुवि । नृ । म्णवार३४जाम् । आनः । भरा-
^{३ ५ ४ ५ ४ ५ ४ ५ ३}
ओ२३४वा । सुवितंयस्यको । ना । तानात्माना । सहि-
^{२ २ १ ४}
या । मा३४३ । तू३वोपूता६५६ः ॥ ५ ॥

^{२ २ २ २ ५ १ २ ३ २ ३}
II औ३हो३होइ । ख२३४घा । णासाः । इन्द्रस्तु ।

हे “इन्द्र !” “सुष्वाणासः” सोममभिषुतवन्तो वयं त्वां “स्तु-
मसि” स्तुमः । हे “तुविनृम्ण” बहुबल बहुधन वा इन्द्र !
“वाजं” चरु-पुरोडाशादि-लक्षणमव्रं “सनिष्यन्तः” दत्तवन्तः
सम्भक्तवन्तो वा वयं त्वां स्तुमः । यत एवं अतो हेतोः “नो”
ऽस्मभ्यं “सुवितं” सुष्ठु प्राप्तव्यं शोभनं धनम् “आभर” आहर
प्रयच्छ । “यस्य” यद्जनमतिप्रियत्वेन “कोना” (कनेः कान्तिकर्मण

८४ ऋग्वेदस्य ८, ८, १ ।

I, II पार्थे हे ।

^{२ २ ५} मसित्वा । ^{२ २ २} औश्होश्होइ । ^{३ ५} सार३४नी । ^१ ध्यन्ताः ।
^{२ १} चीश्तुवि । ^{२ ३ ४ ५} नृम्णवाजम् । ^{२ १ २} औश्होश्होइ । ^१ चार३४
^५ नाः । ^१ भरा । ^२ सुविताश्म् । ^{२ ३ ४ ५} यस्यकोना । ^{२ १} औश्होश्
^२ होइ । ^३ तार३४ना । ^{५ १} त्मना । ^{२ १ २} सच्चिया । ^१ मा३४३ । ^{२ ४} तूश्वोपू-
 ताईपूहः ॥ ६ ॥ ८४

इदं रूपं । पचाद्यच् । अकारस्य व्यत्ययेन ओकारः । प्रथमैक-
 वचनस्याकारः) कामयमानो भवसि तद्धनमाभरेत्यर्थः^(१) । वयं च
 “त्वोताः” त्वया रक्षिताः सन्तः । “तना” (धननामैतत्^(२))
 विस्तृतानि धनानि “क्षमा”^(३) आत्मना स्वयमेव अन्य-नैरपश्ये-
 नैव “सद्ग्राम” (सह अभिभवे । धातूनामनेकार्थत्वात्) स्वत्प्रसा-
 दात्तमेमहि ।

“सनिध्यन्तश्चित्तुविनृम्णवाजम्”-इति छन्दोगाः । “सस-
 वांसश्च”-इति बह्वचाः ।

“कोनातनात्मनासद्ग्राम”-“चाकन्तमनातनासनुयाम”-
 इति पाठौ ॥ ४ ॥ ८४

(१)--“किं पुनरभि भवेम ? कोनाः, कुत्सिताश्च ते कनाश्च कोनाः । ज्ञान्दस-
 त्वात् कु-शब्दस्य क-भावः । पञ्चम्येकवचनस्य ज्ञान्दसत्वाद्भादादेशः । कोनात् ।
 कुत्सिताद् कनाश्च श्चोरित्यर्थः”-इति वि० ।

(२)--तनेति धननामसु कनविंशतितमं नैषष्टकम् २, १० ।

(३)--“मन्त्रे व्याकृतादेरात्मनः । ६ । ४ । १४१ ।”-इत्यात्मनश्चाकारलोपः ।

अथ पद्यम् ।

सप्तगुर्तपिः* ।

^{३ २ ३ १ २ ३ १ २ १ २ ३ १ २ ३ २ ३}
जगृह्णातेदक्षिणमिन्द्रहस्तं वसूयवो वसुपते वदनाम् । विद्मा ३१७

^{३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २}
क्षित्वांगोपतिं शूरगोनामस्मभ्यं चित्रं वृषणं रयिन्दाः ॥ ५ ॥ ८५

^{५ २ २ २ २ २ ५ १ २}
I जगृह्णातेदक्षिणमोक्षाओक्षाईण । इन्द्रचारश्स्ता-

^{२ १ २ १ २ ५ १ २}
म् । वसूयवो । वसूपाश् । ताद्वसू । नाम् । ओ३ ।

^{२ १ २ १ २ २ २ १}
क्षा । ओ३ । क्षाश्ण । विद्माक्षित्वा । गोपतीश्म् ।

^{२ ३ ५ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २}
शूरगो । नाम् । ओ३ । क्षा । ओ३ । क्षाश्ण । अ-

^{१ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २}
स्मभ्यश्चाद् । त्राश् वृष । णं रयिम् । दाः । ओ३ ।

^{२ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २}
क्षा । ओ३ । क्षाश्ण । रया इन्द्राश् उवा३ । ज३४पा ।

^{१ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २}
ओ३ओ३ओ३वार३३५उ । वा । ई२३४५ ॥ ७ ॥

* “सहगोराधम्”-इति बि० ।

* “जगृह्णा”-इति ऋग्वेदीयः पाठः ।

८५ ऋग्वेदस्य ८, १, ३, १ ।

II जगृह्णातेदक्षिणम् । औक्षीक्षीवाहाइ । इन्द्रा
 चार३४स्ताम् । वसूयवो । वसुपा३ । ता३वसू । नौ ।
 वाओर३४वा । हा३हाइ । विद्माहित्वा । गोपती३
 म् । गूरगो । नौ । वाओर३४वा । हा३हाइ । अस्मभ्य
 चाइ । त्रा३०वृष । ण३रयिम् । दौ । वाओर३४वा ।
 हा३४ । औक्षीवा । ई२३४पु ॥ ८ ॥

III होई२ । होई२ । होई२ । जगृह्णातेदक्षिणम् ।
 इन्द्रहास्ता२म् । हास्ता२म् । हास्ता२म् । वसूयवोर
 वसुप । तेवसूना२म् । सूना२म् । सूना२म् । वि-
 द्माहित्वागोपतिम् । गूरगोना२म् । गोना२म् । गो-
 ना२म् । अस्मभ्यश्चित्रवृष । ण३रयाइन्द्रा२ । आइ-
 न्द्रा२ः । आइन्द्रा२ । होई२ । होई२ । होया२ ।
 वार३४औक्षीवा । ई२३४पु ॥ ९ ॥

I, II सौपर्णे द्वे ।

IV आ^{४ ५८}ओ^{४ ५८}हो^{४ ५८}इ^{५ ५}। आ^{४ ५८}ओ^{४ ५८}हो^{४ ५८}इ^{५ ५}। आ^{४ ५८}ओ^{४ ५८}हो^{४ ५८}इ^{५ ५}वा^{५ ५}। ओ^{५ ५}हो^{५ ५}इ^{५ ५}।
^२ओ^५इ^२। ओ^२ओ^५इ^२। ओ^२ओ^५इ^२वा^२। ज^२गृ^२ह्मा^२ता^२इ^२। द^२क्षि^२णा^२३म्^२।
^{२ ३ ४ ५}इ^{४ ५}न्द्र^{४ ५}क्ष^{२ ३ १}स्ता^२म्^२। द्र^{४ ५}क्ष^{४ ५}स्ता^{२ ३ १}म्^२। व^२सू^२य^२वो^२। व^२सु^२पा^२३^२।
^{२ ३ ४ ५}ता^{४ ५}इ^{४ ५}वसू^{२ ३ १}नाम्^२। व^२सू^२नाम्^२। व^२सू^२नाम्^२। वि^२द्वा^२ह्नि^२त्वा^२। गो^२
^२प^{२ ३ ४ ५}ती^{४ ५}३म्^२। षू^{४ ५}र^{४ ५}गो^{४ ५}नाम्^२। र^{४ ५}गो^{४ ५}नाम्^२। र^{४ ५}गो^{४ ५}नाम्^२।
^{२ ३}अ^{२ ३}स^{२ ३}भ्य^{२ ३}श्चा^{२ ३}इ^{२ ३}। आ^{२ ३}३^{२ ३}०^{२ ३}वृष^{२ ३}। ण^{२ ३}०^{२ ३}र^{२ ३}यि^{२ ३}न्दा^{२ ३}ः^{२ ३}। र^{२ ३}यि^{२ ३}न्दा^{२ ३}ः^{२ ३}।
^{४ ५}र^{४ ५}यि^{४ ५}न्दा^{४ ५}ः^{४ ५}। आ^{४ ५}ओ^{४ ५}हो^{४ ५}इ^{४ ५}। आ^{४ ५}ओ^{४ ५}हो^{४ ५}इ^{४ ५}। आ^{४ ५}ओ^{४ ५}हो^{४ ५}इ^{४ ५}वा^{४ ५}।
^५ओ^५इ^५हो^५इ^५। ओ^५इ^५हो^५इ^५। ओ^५इ^५हो^५इ^५वा^५३४^५। ओ^५इ^५हो^५वा^५।
^{३ १ १ १ १}ई^{३ १ १ १ १}२३४५ ॥ १० ॥

V हा^{५ ८}उ^२हा^२उ^२हा^२उ^२। ओ^२। हो^२हो^२वा^२। ओ^२। हो^२।
 हे “वसुपते” ! वसूनां धनानां स्वामिन्निन्द्र ! “ते” तव

III, IV, V वाग्नेयप्राणि ऋषिणि ।

II जगृह्णातेदक्षिणम् । औक्षौक्षीवाहाइ । इन्द्रा

चार३४स्ताम् । वसूयवो । वसुपा३ । ताइवसू । नौ ।
वाओर३४वा । हा३हाइ । विद्माहित्वा । गोपती३
म् । शूरगो । नौ । वाओर३४वा । हा३हाइ । अस्मभ्य
चाइ । चा३०वृष । ण३रयिम् । दौ । वाओर३४वा ।
हा३४ । औक्षौवा । ई२३४पु ॥ ८ ॥

III होई२ । होई२ । होई२ । जगृह्णातेदक्षिणम् ।

इन्द्रहास्ता२म् । हास्ता२म् । हास्ता२म् । वसूयवो२
वसुप । तेवसूना२म् । सूना२म् । सूना२म् । वि-
द्माहित्वागोपतिम् । शूरगोना२म् । गोना२म् । गो-
ना२म् । अस्मभ्यच्चित्रवृष । ण३रयाइन्द्रा२ । आइ-
न्द्रा२ । आइन्द्रा२ । होई२ । होई२ । होया२ ।
वा२३४औक्षौवा । ई२३४पु ॥ ९ ॥

I, II सौपर्णे द्वे ।

IV आ^४अ^५ओ^४इ^५ । आ^४अ^५ओ^४इ^५ । आ^४अ^५ओ^४इ^५वा । औ^५॥

२ १ २ १ २ १ २
इ^२ओ^१इ^२ । औ^१इ^२ओ^१इ^२ । औ^१इ^२ओ^१इ^२वा । ज^१गृ^२ह्मा^१ता^२इ । द^२क्षिणा^१श्म^२ ।

१ २ ४ ५ ४ ५ ४ ५ २ २ १ २
इ^१न्द्र^२क्ष^४स्ता^५म् । द्र^४क्ष^५स्ता^४म् । द्र^४क्ष^५स्ता^४म् । व^२सू^२य^१वो । व^२सु^१पा^२श् ।

१ २ ४ ५ ४ ५ ४ ५ १ २ २ २
ता^१इ^२व^४सू^५ना^४म् । व^४सू^५ना^४म् । व^४सू^५ना^४म् । वि^१द्वा^२हि^४त्वा । गो^२

२ २ ४ ५ ४ ५ ४ ५
प^२ती^२श्म^४ । शू^२र^२गी^४ना^५म् । र^४गी^५ना^४म् । र^४गी^५ना^४म् ।

२ १ २ १ २ २ ४ ५ ४ ५
अ^२स्य^१भ्य^२श्चा^४इ । चा^२इ^१वृ^२ष । ण^२र^१यि^२न्दा^४ः । र^४यि^५न्दा^४ः ।

४ ५ ४ ५ ४ ५ ४ ५ ४ ५
र^४यि^५न्दा^४ः । आ^४अ^५ओ^४इ^५ । आ^४अ^५ओ^४इ^५ । आ^४अ^५ओ^४इ^५वा ।

१ २ १ २ १ २ १ २ १ २
औ^१इ^२ओ^१इ^२ । औ^१इ^२ओ^१इ^२ । औ^१इ^२ओ^१इ^२वा^२श् । औ^१इ^२ओ^१इ^२वा ।

३ १ १ १ १

ई^३२३४५ ॥ १० ॥

V हा^५उ^२हा^२उ^२हा^२उ^२ । औ^१ । हो^२ओ^१वा । औ^१ । हो^२

हे “वसुपते” ! वसूनां धनानां स्वामिन्निन्द्र ! “ते” तव

III, IV, V वायुप्राणि त्रीणि ।

^२ होवा । ^{१२} जगृह्णाताइ । ^२ दक्षिणाश्म् । ^{२ ३ ४ ५} इन्द्रहस्तम् ।
^{४ ३} द्रवस्तम् । ^{४ ५} द्रवस्तम् । ^{२ २ १} वसूयवो । ^२ वसुपाश् । ^२ ताइ-
^{३ ४ ५} वसूनाम् । ^{४ ५} वसूनाम् । ^{४ ५} वसूनाम् । ^{२ २ २} विह्णाह्तिवा ।
^{२ २} गोपतीश्म् । ^{२ ३ ४ ५} शूरगोनाम् । ^{४ ५} रगोनाम् । ^{४ ५} रगोनाम् ।
^{२ १} अस्मभ्यश्चाइ । ^{२ १} त्राश्० वृष । ^{२ ३ ४ ५} ण्त्वर्यिन्दाः । ^{४ ५} रयिन्दाः ।
^{२ २ २} हाउहाउहाउ । ^१ ओ । ^१ होहोवा । ^१ ओ । ^१ होहोवा ।
^१ ओ । ^१ हो । ^१ होर् । ^{५ २ २} वा२३४ । ^{३ १ १ १ १} ओहोवा । ई२३४५॥

॥ ११ ॥ ८५

“दक्षिणं” हस्तं^(१) “वसूयवो” धनकामा वयं “जगृह्ण” गृह्णीमः

(१)—अदिचेन्द्रस्य तेजोरूपत्वात् जलाशयभाव एव सिद्धान्तः तत्राप्यत्र चारोपितत्वेन समाधेयम् आवादीनामचेतन-प्रसिद्धानामपि तथा कृति-दर्शनात् । तथाच शास्त्रः—“अथापि पौर्ववर्षिकैरङ्गैः संख्यन्ते—

“ऋष्यात् इन्द्र स्यविरस्य बाह्व ।

यत् सं गृभ्णा मघवन् काशिरित्ते ॥”

●●● यद्यो रतत् पौर्ववर्षिकैरङ्गैः संख्यन्ते इत्यचेतनेष्वप्येतद् भवति “अभि-
 क्रन्दन्ति हरितेभि राशभिः”—इति “पावकृतिः”—इत्यादि नै० द्वै० १, ७ ।

अथ वक्षो ।

वसिष्ठऋषिः ।

३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ २ २ २ १ २ २ २ २ २
इन्द्रं नरो निमधिता हवन्ते यत्पार्यायुनजते धियस्ताः ।

318

३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
शूरो नृषाताश्रवमश्च काम आगोमतिव्रजे भजात्वनः ॥ ६ ॥ ८६

२ १ २ ५ २ १ २ ५ २ १
I इन्द्रना २३४रो । नेमाधा २३४इता । हवन्ता-

२ १ २ ५ २ १ २ ५ २ १
२३इ । यत्पारा २३४याः । यूनाजी २३४ताइ । धिया-

(यथा बहुप्रद अर्थिनोऽस्मभ्यमदत्वा न गन्तव्यमिति हस्तं गृह्णन्ति तद्वत्) हे “शूर” विक्रान्तेन्द्र ! त्वां “गोपतिं” (अत्र वृत्त्यवृत्तिभ्यां स्वामित्वं बहुत्वं च प्रतिपाद्यते) बह्वीनां गवां गोपतिं “विद्म” जानीम । अतोऽस्मभ्यं “चित्र” पूजनीयं “वृषण” वर्षकं “रयिं(१)” धनं “दाः” धेहि ॥ ५ ॥ ८५

८६ ऋग्वेदस्य ५, ३, ११, १ = यजुर्वेदस्य २८, १ = आरण्यके १, २, १—२—१४—१५—२, २, १—२—३—४—५—६—७—८—४, १४—४, २, १—१४—१६—१८—२०—५, ४—५, २, १८ ।

I गौरीवितम् ।

(२)—रयिं गो-सूचकं धनम् इति वि० ।

८१क,

स्तार३ः । शूरीनार३४र्षा । ताश्रावार३४साः । चका-
 मार३इ । आगोमार३४ती । ब्रजाइभार३४जा । त्वन्ना-
 ३उवाइ । इ३ । उपार३४पु* ॥ १२ ॥ ८६

“यद्” यदा^(१) “पार्याः^(२)” युद्धे भरण-निमित्तभूतास्ताः
 प्रसिद्धाः “धियः” कर्माणि “युमजते” प्रयुज्यन्ते । तदा “नरो”
 नेतारो “यज्ञानां” सङ्ग्रहामाणां वा “नेमधिता” नेमधितो यज्ञे
 सङ्ग्रामे वा^(३) यमिन्द्रं “हवन्ते” हवन्ति । हे “इन्द्र !” स त्वं
 “शूरः” “नृपाता” नृपां सम्भक्ता^(४) । “श्रवसो” बलस्य श्रवस्य^(५)
 वा “चकामे” चकाने काम्यमाने सति “गोमति” गोधुते
 “ब्रजे” गोष्ठे “नो” अस्मान् “भज” भागिनः कुरु ।

“श्रवसश्चकामे”-“श्रवसश्चकाने”-इति पाठौ ॥ ६ ॥ ८६

(१)—‘यत् यस्मात्’-इति वि० ।

(२)—‘पार्याः पालयितव्याः प्राप्नव्याः’-इति वि० ।

(३)—‘नेमधितिः’ सङ्ग्राम-नामसु यथोदयं नैषष्टिकम् (१, १०), यज्ञ-नामसु तु व
 दध्यते । विवरणकारसु सङ्ग्रामार्थ एव स्वीकृतः ।

(४)—‘नृपाता—नरो मनुष्याः कृत्स्नसत्त्वस्यासौ सम्यक्ने सम्भक्त्यो भवेति
 नृपाति र्यज्ञः । यज्ञस्य सम्भक्त्यावित्यस्येदं रूपम् । तस्मात् परस्य सङ्ग्रामेकवचने
 चादादेशः । नृपाता—नृपातो यज्ञ इत्यर्थः’-इति वि० ।

(५)—‘श्रवसश्चकामेत्यर्थः ।

अथ सप्तमी ।

गौरिवीतऋषिः ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

वयःसुपर्णाउपसेदुरिन्द्रप्रियमेधाशषयोनाधमानाः ।

319

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

अपध्वान्तमूर्णुहिपूङ्खिचक्षुर्मुमुग्धाश्स्नान्निधयेवबह्वान्॥८७

I वयोऽहाहाउ । सुपर्णाउपसेदुराहन्द्रम् । प्रियमे-

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

धाऋषयोनाधमारऋनाः । अपध्वान्तमूर्णुहिपूङ्खिचारऋतूः ।

“वयो” गन्तारः^(१) “सुपर्णाः” सुपतनाः आदित्य-रश्मयः
 “इन्द्रम्” “उपसेदुः” उपसन्नाश्रभवन् । कीदृशाः ? “प्रियमेधाः”
 प्रिययन्त्राः^(२) “ऋषयो” द्रष्टारः^(३) “नाधमानाः” प्रज्ञां याच-

८७ ऋग्वेदस्य ८, ३, ४, ५ ।

I वैदन्वतम् ।

(१)—‘वयः पञ्चसदृशादत्यर्थः’-इति वि० ।

(२)—मेध इति यज्ञ-नामसु चतुर्थे नैषण्डकम् १, १७ । प्रियमेधवदन्विषदित्यस्य व्याख्यामावतरे तु ‘प्रियमेधः प्रिया यस्य मेधा’-इत्यादि यास्कः (१, १७) ।

(३)—ऋषिरिति दृषेत्पमिति नैषण्डु-भाष्यादौः । “साक्षात्कृतधर्माण ऋषयो बभूवुः”-इत्यादि नि० नै० १, २० ।

मुमुग्धि^१ । औश्होश्ह^२ । आ२१ । आश्निध^३ । ये३-

४३ । वाश्बा५श्वा६पू६न् ॥ १५ ॥ ८७

मानाः^(४) (याचनप्रकारउच्यते)—हे इन्द्र ! “ध्वान्तम्” अन्धकारम्
 “अपोर्णहि” परिहर (“अपध्वान्तमूर्णहीति येन तमसा प्राप्तो
 मन्येत तन्मनसा गच्छेदपहैवास्मात्तन्मन्येत”—इत्यैतरेयब्राह्मण-
 मन्त्रानुसन्धेयम्) “पूर्द्धि” पूरय^(५) “चक्षुः” तेजस^(६) । “मुमुग्धि”
 मोचय च “अस्मान् निधयेव बहान्” । “निधा” पाश्या भवति
 पाश्या पाश-समूहः^(७) । पाश-समूहेन बहान् यथा मुञ्चन्ति
 तद्वत् । (अथ “वयो वेर्वहुवचन मित्यादि निरुक्तं”^(८) द्रष्टव्यम् ॥
 ॥ ७ ॥ ८७

(४)—नाधमानाः इत्यस्य याचमानाः इत्यर्थः कृतो याक्तेनैव नै० ४, २ ।

(५)—“पूर्द्धि पूरय” इति नि० नै० ४, २ ।

(६)—“चक्षुः स्थाते वा चष्टे वा”—इति नि० नै० ४, २ ।

(७)—“विधा पाश्या भवति, यन्निधयेत । पाश्या पाशसमूहः । पाशः पाशस्यते-
 विपाशनात्”—इति नि० नै० ४, २ ।

(८)—मैत्रसकाण्डेय तृतीयस्कण्डम् ।

^{३ २२ १} ए॒थपा॒क्षव॒रुणा॒स्यदू॒ताम् । ^{३ २२ १} स्यदू॒तम् । ^{१ २} औ॒श्दो॒श्इ ।
^१ आ॒र॒इ । ^{३ २२ १} ऊ॒र । ^१ आ॒र॒याम् । ^{१ २} अ॒याय॒म् । ^{१ २} औ॒श्दो॒-
^{५ २} र॒इ । ^२ आ॒र॒इ । ^{१ २ २} ऊ॒र । ^{५ २ १} य॒मस्य॒योनी॒शकु॒नांभु॒रण्यू॒म् ।
^{५ २ १} भु॒रण्यू॒म् । ^{१ २} औ॒श्दो॒श्इ । ^{१ २} आ॒र॒इ । ^{१ २} ऊ॒र । ^{१ २} आ॒र॒-
^{१ २ २ १} याम् । ^{१ २} अ॒याय॒म् । ^{१ २} औ॒श्दो॒श्इ । ^{१ २} आ॒र॒इ । ^{१ २} ऊ॒र ।
^२ वा॒ह्वा॒श्उ॒वा॒र॒श् । ^{२ १ १ १ १} ए॒श् । ^{२ १} दि॒वम् । ^{२ १} ए॒श् । ^{२ १} दि॒वम् । ^{२ १} ए॒श् ।
^{१ २ १ १ १} दि॒वम् । ^{२ १} ए॒श् । ^{१ १ १ १ १} दि॒वा॒र॒श्४५ ॥ १४ ॥ ८८

हे “वेन !” (१) “त्वा” त्वां “हृदा” हृदयेन मनसा “वेनन्तः”
 कामयमानाः स्तोतारः “नाके” अन्तरिक्षे “अभ्यचक्षत” अभि
 पश्यन्ति तदानीं त्वम् उपगच्छसीति शेषः । कथंभूतं ! “सुपर्श”
 शोभन-पतनं “पतन्तं” अन्तरिक्षं गच्छन्तं । “हिरण्यपक्ष” हिर-
 ण्यपाभ्यां पक्षाभ्यामुपेतम् । “वरुणस्य” जलाभिमानिनो

(१)—‘वेनति’-इति कान्तिकर्मण्यु चतुर्थे नैषष्टु कम्, (२, १) चर्चति कर्मण्यु च द्वि-
 चत्वारिंशत्तमम् (३, १४) ।

अथ नवमी ।

वृहस्पतिर्नकुली वा ऋषिः ।

१ १ २ १ २ २ २ २ २ १ २ २ २ ३ १ २ ३ १ २

ब्रह्मजज्ञानं प्रथमं पुरस्तादिसीमतः सुरुचेवेन्न आवः ।

321

क २ २ २ १ २ २ २ २ २ २ २ १ २ २ २ २ २ २ २

सबुध्नाउपमाचस्यविष्टाः सतश्चयोनिमसतश्चविवः ॥ ८ ॥ ८८

देवस्य^(१) “दूतं” चारम् । “यमस्य” नियामकस्य वैद्युताग्नेः^(२)
 “योनी” स्थाने अतरिक्षे अतरिक्षे “शकुनं” पक्षिरूपेण वर्त्त-
 मानम्^(३) । “भुरण्यु” भर्तारं वृष्टि-दानादिना सवस्य जगतः
 पोषकं^(४) (भुरण् धारण-पोषणयोः कण्ठादिः । अस्मादीणादिक
 उ प्रत्ययः ॥ ८ ॥ ८८

८८ अथर्ववेदस्य ५, ४, १ ।

(१)—वदस्यो मेघ-वर्षण-चेतु-भुतो वायु विशेषः “वदस्यो वृक्षातीति सतः”—इत्यारभ्य
 “वृष्टिर्बुनति भूमिम्”—इत्यन्तेन यास्कोक्तेः ।

(२)—यमश्चक्षुः तु नियामकत्वं योगार्थ-लभ्यम् “अग्निरपि यमउच्यते नि० दे० ४.
 १०”—इति “तृतीयो अग्निः (नि० दे० ४, २१)”—इति च यास्कोक्तेः वैद्युताग्निवच्च लभ्यते
 तृतीयो अग्निः—इत्युक्तेः तृतीयस्थानो युक्तोक्तः, तस्यैव सूर्यारूपोऽग्निरिति च लभ्यते ।
 अतएवाह विवरणस्त—‘यमस्य योनी, यमः आदित्यः, तस्य योनिः स्थानं मण्डलं,
 युक्तोक्ते यदा आदित्यमण्डलं तत्र व्यवस्थितम्’—इति ।

(३)—‘शकुनं शक्तं योनिः आत्मसात् कर्तुं समर्थ मित्यर्थः’—इति वि० ।

(४)—‘भुरण्यु’ भ्रमणशैल मित्यर्थः—इति वि० । ‘भुरण्यु’—इति चिप्रनामसु चतु-
 र्भ्रतमम नैषण्डकम् २, १५ ।

^{३ २२ १} ए॒थपा॒क्षंवरु॑णास्यदू॒ताम् । ^{३ २२ १} स्यदू॒तम् । ^{२ २} औ॒३हो॒३इ ।
^१ आ॒२इ । ^{३ २२ १} ऊ॒२ । ^{५ २} आ॒२याम् । ^{५ २} अ॒यायम् । ^{५ २} औ॒३हो॒३इ ।
^{५ २} ३इ । ^२ आ॒२इ । ^१ ऊ॒२ । ^{५ २ २} यमस्ययो॒नौशकु॑नांभुर॒ण्युम् ।
^{५ २ १} भुर॒ण्युम् । ^{५ २} औ॒३हो॒३इ । ^{५ २} आ॒२इ । ^{५ २} ऊ॒२ । ^{५ २} आ॒२-
^१ याम् । ^{५ २ २} अ॒यायम् । ^{५ २} औ॒३हो॒३इ । ^{५ २} आ॒२इ । ^{५ २} ऊ॒२ ।
^२ वा॒३हा॒३उ॒वा॒३इ । ^२ ए॒३ । ^१ दि॒वम् । ^२ ए॒३ । ^१ दि॒वम् । ^२ ए॒३ ।
^१ दि॒वम् । ^२ ए॒३ । ^{१ १ १ १} दि॒वा॒३इ ४५ ॥ १४ ॥ ८८

हे “वेन !” (१) “त्वा” त्वां “द्वदा” द्वदयेन मनसा “वेनन्तः”
 कामयमानाः स्तोतारः “नाके” अन्तरिक्षे “अभ्यचक्षत” अभि
 पश्यन्ति तदानीं त्वम् उपगच्छसीति शेषः । कथंभूतं ! “सुपर्च”
 श्रीभन-पतनं “पतन्तं” अन्तरिक्षं गच्छन्तं । “हिरण्यपक्षं” हिर-
 ञ्मयाभ्यां पक्षाभ्यां मुपेतम् । “वरुणस्य” जलाभिमानिनो

(१)—‘वेनति’ इति कान्तिकर्मसु चतुर्थं नैषष्टकम्, (२, १) चर्चति कर्मसु च द्वि-
 चत्वारिंशत्तमम् (१, १४) ।

अथ नवमी ।

वृहस्पतिर्नकुली वा ऋषिः ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

ब्रह्मजज्ञानं प्रथमं पुरस्तादिसीमतः सुरुचेवेन आवः ।

321

क २२ ३१२ ३ २ ३२३ २ ३१२ ३१ २

सबुध्नाउपमाचस्यविष्ठाः सतश्च योनिमसतश्चविवः ॥ ८८ ॥ ८९ ॥

देवस्य^(१) “कूतं” चारम् । “यमस्य” नियामकस्य वैद्युताग्नेः^(२)
 “योनी” स्थाने अतरिक्षे अतरिक्षे “शकुनं” पक्षिरूपेण वर्त्त-
 मानम्^(३) । “भुरण्यं” भर्तारं वृष्टि-दानादिना सवस्य जगतः
 पोषकं^(४) (भुरण्यं धारण-पोषणयोः कण्ठादिः । अस्मादीनादिक
 उ प्रत्ययः ॥ ८८ ॥ ८९ ॥

८८ अथर्ववेदस्य ५, ४, १ ।

(१)—वदसो मेघ-वर्ष-हेतु-भुतो वायु विशेषः “वदसो वृष्टातीति सतः”—इत्यारभ्य
 “वृष्टिर्वृन्ति भूमिम्”—इत्यन्तेन यास्कोक्तेः ।

(२)—यमस्यस्य तु नियामकत्वं योनार्थ-लभ्यम् “अग्निरपि यमउच्यते नि० दे० ४.
 २०”—इति “तृतीयो अग्निः (नि० दे० ४, २१)” इति च यास्कोक्तेः वैद्युताग्नेश्च लभ्यते
 तृतीयो अग्निः-इत्युक्तेः तृतीयस्याग्नौ युक्तोक्तः, तस्यैव सूर्यारूपोऽग्निरिति च लभ्यते ।
 अतएवाह विवरणस्त—“यमस्य योनी, यमः आदित्यः, तस्य योनिः स्थानं मण्डलं,
 च युक्ते यदा आदित्यमण्डलं तत्र व्यवस्थितम्”—इति ।

(३)—“शकुनं शक्यं योनिः आत्ममात् कर्तुं समर्थं मित्यर्थः”—इति वि० ।

(४)—“भुरण्यं भ्रमणशौल मित्यर्थः”—इति वि० । “भुरण्यः”—इति क्षिप्रनामसु चतु-
 र्द्भ्यस्तमस नैषण्डकम् २, १५ ।

I ब्रह्मा । ब्रा२३ह्मा । जज्ञानंप्रथमंपुरस्तात् ।

विसाइ । वार३इसी । मतःसुरुचीवेनआवः । सबू ।

सार३बू । धियाउपमाअस्यवाइष्टाः । सताः । सार३-

ताः । चयोनिमसतश्चवाइवा३४३ः । पी२३४५इ । डा॥

॥ १५ ॥ ८८

II ऊवेश्चाइ । ऊवेश्चोइ । क्षिषाश्या । ब्रह्मज-

ज्ञा । ना३०प्रथ । मंपुरस्तात् । विसीमताः । सुरु-

चः । वेनआवाः । सबुधियाः । उपमाः । अस्यवि-

ष्टाः । सतश्चयो । नी३मस । तश्चविवाः । ऊवेश्चा-

I, II ऋतसामनी द्वे ।

३३। ऊवे३हा३३। द्वि। पार्ः। आ२३४। औ-
 २ २ २१ २ २ २१ ३११११
 होवा। ए३। च्यतममृतम् ए३। च्यतममृतार३४५म्॥

॥ १६ ॥ ८८

वेनो नाम कश्चित् कमनीयो^(१) गन्धर्वः । तथाच शास्त्रान्तरे
 —“वेनस्तत्पश्यन्नित्यारभ्य गन्धर्वो नाम नित्यान्नातम् ।

स च “वेनः” “पुरस्तात्” पूर्वस्मिन् काले “जज्ञानम्” उत्पन्नम्
 “अभिज्ञं” वा “ब्रह्म” ब्राह्मण-जातिरूपं^(२) “प्रथमम्” आद्य-शरी-
 रम् । अतोऽस्याः सर्वे दृश्यमानायाः “सुवचः” शोभनायाः
 कान्तेः “आवो” रक्षितवान् (वसुमेत्यनुग्रहसूचकः कश्चिदनु-
 करणशब्दः तथाविधं शब्दं मुखेनाभिव्यञ्जयन् । ब्राह्मण-
 शरीर-महत्या कान्त्या योजितवानित्यर्थः) स वेनः “बुध्नाः” मूलं
 अन्तरिक्षं वा बुध्नः, तत्र भवाः, अस्योपमाः एतदीय-शरीर-
 कान्ति-सदृशाः, आदित्य-प्रकाशादि-रूपाः कान्तीः^(३) “विष्टाः”
 विशेषेण स्थापितवान् तथा “सतश्च” इदानीं विद्यमानस्य च
 “असतश्च” भविष्यद्रूपत्वेदानीमविद्यमानस्य च “योनिम्” उत्प-
 न्तिकारणं निवास-स्थानं वा “विवः” विवृतवान् निष्पादितवा-
 नित्यर्थः ॥ ८८ ॥ ८८

(१)—“वेनो वेनतेः कान्तिकर्मणः”-इति नि० दे० ४, ३८ ।

(२)—‘ब्रह्म-शब्देनादिलाभ्यं च क्लृप्ते’-इति वि० ।

(३)—‘बुध्नाः दिशः’-इति वि० ।

अथ दशमी ।

सुहोत ऋषिः ।

१९ ३१२ २१२ १२२१२३१२
 अपूर्व्यापुरुतमान्यस्मै महेवीराय तव सेतुराय ।

२ १२३२३१२ २१२ २१२
 विरप्सिने वज्रिणेशन्तमानिव च ॥ १० ॥ ६०

इति तृतीय-दशति ॥ ३ ॥

५२२ २४ ५ २१२ २३४५ २
 I अपूर्व्या औहोहोहाइ । पुरुत । मानियस्मै । म-

१२२ २ १ २ ३४५ १
 हेवीरा । यातव । साइतुराया । विरप्शि । नाइ-

३४५२ २ २३२५ २१२ २ १
 वज्रिणे । शाइइ३०तमानि । वचांसिया । साइइस्थ-

“अपूर्व्या” अपूर्व्याणि पूर्वैरुक्तानि नूतनानि “पुरुतमानि” बहुतमानि “शन्तमानि” सुखकृतमानि “वचांसि” स्तुतिरूपाणि वाक्यानि “अस्मै” इन्द्राय “तच्चुः” ततच्चुः (तच्चतिः करोतीत्यर्थे) । कुर्वन्ति स्तोतार इति शेषः । कौटुशाय ?

६० ऋग्वेदस्य ४, ७, ४, १ ।

I वारवन्तीयम् ।

वि। रायतक्षूः। स्थविरायतक्षूः। स्थवि। रा३४३।

याश्तापुक्षुई५६ः। स्थविरायतक्षू२३४५ः॥ १७॥ ८०

“महे” महते । “वौराय” विविध-शत्रूणां मारयिषे । “तवसे” तवस्विने बलवते(१) । “तुराय” त्वरमाणाय “विरप्सिने” विशेषेण स्तुत्याय “वज्रिणे” वज्रवते । “स्थविराय” प्रहृष्टाय ।

इति त्रीसायहाचार्ये-विरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे हन्दीयास्थाने
तृतीयस्याध्यायस्य नवमः खण्डः ॥ ८ ॥

अथ दशमे खण्डे —

संज्ञा प्रथमाः ।

अस्याः परस्याश्च द्युतानक्तपिः* ।

अवद्रक्ष्यं शुभमतीमतिष्ठदीयानः† कृष्णोदशभिः सद्धसुः । ३२३

भावत्तमिद्रः शच्याधमन्तमपस्त्रीद्वितिन्मृमणाअधद्राः‡॥ १॥ ८१

* ‘तिरश्चेफतानस्यार्धम्’-इति वि० ।

† “इयानः”-इति, ‡ “स्नेद्वितीनमणाअधत्त”-इति च ऋग्वेदीय पाठः ।

८१ ऋग्वेदस्य ६, ६, ३४, ३ ।

(१) — ‘तवः’ इति बलनामसु चतुर्थे नैबण्डुकम् २, ८ ।

I अ॒व॒द्रा॒२३४५६७८९१०१११२१३१४१५१६१७१८१९२०२१२२२३२४२५२६२७२८२९३०३१३२३३३४३५३६३७३८३९४०४१४२४३४४४५४६४७४८४९५०५१५२५३५४५५५६५७५८५९६०६१६२६३६४६५६६६७६८६९७०७१७२७३७४७५७६७७७८७९८०८१८२८३८४८५८६८७८८८९९०९१९२९३९४९५९६९७९८९९१००१०११०२१०३१०४१०५१०६१०७१०८१०९११०१११११२११३११४११५११६११७११८११९१२०१२११२२१२३१२४१२५१२६१२७१२८१२९१३०१३१३२१३३१३४१३५१३६१३७१३८१३९१४०१४११४२१४३१४४१४५१४६१४७१४८१४९१५०१५११५२१५३१५४१५५१५६१५७१५८१५९१६०१६११६२१६३१६४१६५१६६१६७१६८१६९१७०१७११७२१७३१७४१७५१७६१७७१७८१७९१८०१८११८२१८३१८४१८५१८६१८७१८८१८९१९०१९११९२१९३१९४१९५१९६१९७१९८१९९२००२०१२०२२०३२०४२०५२०६२०७२०८२०९२१०२११२१२२२१३२१४२१५२१६२१७२१८२१९२२०२२१२२२२३२२४२२५२२६२२७२२८२२९२३०२३१२३२२३३२३४२३५२३६२३७२३८२३९२४०२४१२४२२४३२४४२४५२४६२४७२४८२४९२५०२५१२५२२५३२५४२५५२५६२५७२५८२५९२६०२६१२६२२६३२६४२६५२६६२६७२६८२६९२७०२७१२७२२७३२७४२७५२७६२७७२७८२७९२८०२८१२८२२८३२८४२८५२८६२८७२८८२८९२९०२९१२९२२९३२९४२९५२९६२९७२९८२९९३००३०१३०२३०३३०४३०५३०६३०७३०८३०९३१०३११३१२३१३३१४३१५३१६३१७३१८३१९३२०३२१३२२३२३३२४३२५३२६३२७३२८३२९३३०३३१३३२३३३३३४३३५३३६३३७३३८३३९३४०३४१३४२३४३३४४३४५३४६३४७३४८३४९३५०३५१३५२३५३३५४३५५३५६३५७३५८३५९३६०३६१३६२३६३३६४३६५३६६३६७३६८३६९३७०३७१३७२३७३३७४३७५३७६३७७३७८३७९३८०३८१३८२३८३३८४३८५३८६३८७३८८३८९३९०३९१३९२३९३३९४३९५३९६३९७३९८३९९४००४०१४०२४०३४०४४०५४०६४०७४०८४०९४१०४११४१२४१३४१४४१५४१६४१७४१८४१९४२०४२१४२२४२३४२४४२५४२६४२७४२८४२९४३०४३१४३२४३३४३४४३५४३६४३७४३८४३९४४०४४१४४२४४३४४४४४५४४६४४७४४८४४९४५०४५१४५२४५३४५४४५५४५६४५७४५८४५९४६०४६१४६२४६३४६४४६५४६६४६७४६८४६९४७०४७१४७२४७३४७४४७५४७६४७७४७८४७९४८०४८१४८२४८३४८४४८५४८६४८७४८८४८९४९०४९१४९२४९३४९४४९५४९६४९७४९८४९९५००५०१५०२५०३५०४५०५५०६५०७५०८५०९५१०५११५१२५१३५१४५१५५१६५१७५१८५१९५२०५२१५२२५२३५२४५२५५२६५२७५२८५२९५३०५३१५३२५३३५३४५३५५३६५३७५३८५३९५४०५४१५४२५४३५४४५४५५४६५४७५४८५४९५५०५५१५५२५५३५५४५५५५५६५५७५५८५५९५६०५६१५६२५६३५६४५६५५६६५६७५६८५६९५७०५७१५७२५७३५७४५७५५७६५७७५७८५७९५८०५८१५८२५८३५८४५८५५८६५८७५८८५८९५९०५९१५९२५९३५९४५९५५९६५९७५९८५९९६००६०१६०२६०३६०४६०५६०६६०७६०८६०९६१०६११६१२६१३६१४६१५६१६६१७६१८६१९६२०६२१६२२६२३६२४६२५६२६६२७६२८६२९६३०६३१६३२६३३६३४६३५६३६६३७६३८६३९६४०६४१६४२६४३६४४६४५६४६६४७६४८६४९६५०६५१६५२६५३६५४६५५६५६६५७६५८६५९६६०६६१६६२६६३६६४६६५६६६६६७६६८६६९६७०६७१६७२६७३६७४६७५६७६६७७६७८६७९६८०६८१६८२६८३६८४६८५६८६६८७६८८६८९६९०६९१६९२६९३६९४६९५६९६६९७६९८६९९७००७०१७०२७०३७०४७०५७०६७०७७०८७०९७१०७११७१२७१३७१४७१५७१६७१७७

ती३। ^{१ १ १ १}छा२३४पुत्। ^{२ ३ ४ ५}ईया॑ना२३४ःक। ^{२ ३ ४}षो॑दा॒शा२३४

५ १ २ ११ १२ १ २ ५
भीः । साक्षात् । स्यात् ४५३ः । अवत्ता २३४मी ।

२ १ ५ १ २ १११ २ २ १
द्रःशाचीर३४या । धामा३ । तार३४पुम् । आपःलो३४-

४६ । ^५तिनृ^{१ २}मार३४णाः । ^५अ^{१ २ ३ ४ ५ ६}धारद्रार३४औहीवा ।

१ ११११
अधाद्रा२३४५: ॥ १८ ॥

II अवद्रप्साद्दृ। आ^५शू^५मती^१मति^{२२२}का^{२१}रुत्। ईया- ^{मरण = cf. the} १२२ ^{३३३} १४

३ ४ ५ १ २ ३ २ १ ३ २ ३ ४ ५
नःकृष्णाः । दाशभिःसद्यस्त्ररश्मि । आवत्तमिन्द्राः ।

१ १ ३२ १ १ ३ १, ३२ ४ ५ १
शाचियाधमन्ता२३म् । अपासोहितीम् । नृमणा२३ ।

अथापुद्रा^४ क्षोपुद्र^४ । डा ॥ १८ ॥

I,II સ્વરૂપવિણી છે ।

I अवद्रप्सिअंशुमतीम् । औश्चोश्च४इ । औचो-

वा । आतीश्छात् । औश्चोश्च४इ । औचोवा । ई-

यानःकृष्णाः । औश्चोश्च४इ । औचोवा । दाश । भा-

इःसहस्रैः । औश्चोश्च४इ । औचोवा । आवत्तमिन्द्राः ।

औश्चोश्च४इ । औचोवा । शचि । याधमन्ताम् ।

औश्चोश्च४इ । औचोवा । अपास्त्रीहितीम् । औश्चोश्च४इ ।

औचोवा । नृमाश्णारश्च४औचोवा । अधाश्द्रारश्च४पुः ॥२०॥

II अवद्रप्सिअंशुमतीम् । ए३ । औश्चोपुवा ।

आतारश्च४पुइष्ठाइपुईत् । ईयानःकृष्णोदशभिःसहस्रैः ।

आवत्तम् । आइ । न्द्राश्शचि । याधमन्ताम् । अप-

स्त्रीहितिनृमणाः । औवा । अधद्राश्आरश्च४पु ॥ २१ ॥ ८१

I, II स्तोमरश्मि द्वे ।

(अत्रेतिहास माचक्षते—पुरा किल कृष्णो नामासुरः दश-
सहस्र-संख्याकै रसुरैः परिवृतः सन् अंशुमतीनामधेयाया नद्या-
स्तोरे अतिष्ठत् । तत्र तं कृष्णं मुदक-मध्ये स्थितम् इन्द्रो
वृहस्पति-सहागच्छत् । आगत्य तं कृष्णं तस्यानुचरांसि वृह-
स्पति-सहायो जघानेति केचिदन्यथा वदन्ति । तेषां कथा-हेतुः—
द्रष्टव्यमुदक-कणोऽभिधीयते । स तु सोमः ‘द्रष्टव्यस्कांदेत्यादिषु-
सोमपरजेनोक्तत्वात्^(१) । एतत्पदमाश्रित्याहुः—

“अपक्रम्य तु देवेभ्यः सोमो वृत्रभयार्दितः ।
नदी मंशुमतीं नाम अभ्यतिष्ठत् कुरुं प्रति ।
तं वृहस्पतिनैकेन सोभ्ययात्तत्र वृत्रहा ।
योढ्यमानः सुसंहृष्टैर्मरुद्भिर्विविधायुधैः ।
दृष्ट्वा तानागतान् सोमः स्व-बलेन व्यवस्थितः ।
मन्वानो वृत्रहायान्तं जिघांसु मरिचेनया ।
व्यवस्थितं धनुष्यन्तं तमुवाच वृहस्पतिः ।
मरुत्यतिं रयिं सोम प्रेहि देवान् पुनर्विभो ! ।
सोऽब्रवीन्नेति तं शक्रः खड्ग एव बलाहली ।
इन्द्राय देवानादाय तं पुनर्विधिवत्पुरा ।
जघ्नः पीत्वा च दैत्यानां समरे नवतीर्नव ।

(१)—निरुक्तावित्यर्थः । तथाहि—“द्रष्टव्यं स्मृतं ब्रह्मणा देवेन, द्रष्टव्यः सम्भृत-सामोषो

तद्वद्रूप इत्यस्मिन्नुपे सर्वं निगद्यते । एतद्वर्णत्वेऽनादरणीयं भवति । एषोर्थः क्रमेण ऋचि वक्ष्यते । तथाचास्य ऋचोऽयमर्थः—

द्रुष्टो द्रुतं सरति गच्छतीति “द्रुष्टः” (पृषोदरादिः) द्रुतं गच्छन् “दशभिः सहस्रैः” दशसहस्र-सङ्ख्याकै रसुरैः “इयानः” इयमानः “कृष्णः” एतन्नामकोऽसुरः अंशमतीं नाम नदी मनु “अवातिष्ठत्” अवतिष्ठते । ततः “अथा” स्व-कर्मणा प्रज्ञाने न वा (१) “धमम्” उदकस्यान्तरुच्छसन्तम् । यहा । जगद्गीतिकरं शब्दं कुर्वन्तं “तं” कृष्णासुरं “मिन्द्रो” मरुद्भिः सह “आवत्” प्राप्नोत् । “अथ” अनन्तरं पश्चात् “तं” कृष्णासुरं तस्यानुचरांश्च हतवान् इति वदति । “नृमणाः” नृषु मनो यस्य सः । यहा । कर्म-नेष्टुषु ऋत्विक्षु एकविधं मनो यस्य स तथोक्तः । तादृशो भूत्वा “सोहिति” (सोहितिर्वधकर्मसु पठितः (नि० नै० ३, १८) हिंसितो तस्य सेनाम् “अपद्राः” (द्रातिः कुक्षित-गति-कर्मा । स इन्द्रः “अपगमयत्” अबधीदित्यर्थः । तस्यानुचरान् हत्वा तम् असुरं हतवानित्यभिप्रायः ॥ १ ॥ ८१

भवति । सर्वे देवा पुष्करे त्वाधारयन् । पुष्करमन्तरीक्षं पोषति भूतानि । उदकं पुष्करं पूजाकरं पूजयितव्यम् । इदमपीतरत् पुष्करमेतन्मादेव पुष्करं वा पुष्पं पुष्पतेः—इति नि० नै० ५, १४ ॥

(२)—अथीति कर्म नामसु द्वाविंशतितमं पदम् (नै० २, १) प्रज्ञा-नामसु च नवमम् (नै० ३, ८) ।

अथ द्वितीया ।

324

३१२ ३२३ १२ ३ १२३ १ २ ३१२ २२
 वृत्रस्यत्वाश्वसथादीषमाणाविश्वे देवा अजङ्ग्ये सखायः ।

३१२ ३ १२ ३२ ३२३ ३ १२
 मरुद्गिरिन्द्रसख्यन्ते अस्त्वयेमाविश्वाः पृतनाजयासि ॥ २ ॥ ८२

१ ५ २ ५ २ २ १
 १, २, २२ I द्वा३ । ओ३द्वा३ । ओ३द्वा३ । द्वाइ । वृत्रस्यत्वा ।

२१२ २, ३ ४ ५ २१२२ २ २, ३
 श्वसथात् । ईषमाणाः । विश्वे देवाः । अजङ्ग्यः । ये स-

४ ५ २ १ २ १ २३२ ४ ५ २१२
 खायाः । मरुद्गिराइ । द्वा३सखि । यन्ते अस्तू । अथे

२ २ १ २ ४ ४ ५ २ ५ २
 मावाइ । श्वा३ः पृत । नाजयासी । द्वा३ । ओ३द्वा३ ।

५ २ २ ४२ २ १ २ १११११
 ओ३द्वा३ । द्वा३४ । औ३दोवा । आ औ३दोर३४५ ॥ २२ ॥

१२ २१२ २ ४२ ५
 II होये३ । हयाये३ । हया । औ३दोर३४वा ।

२ १ २१२ २३४ ५ २१२
 द्वाइ । वृत्रस्यत्वा । श्वसथात् । ईषमाणाः । विश्वे-

८२ ऋग्वेदस्य ६, ६, ३३, २ ।

I, II धृषती मारुतस्य सामनी द्वे ।

देवाः । अजङ्गः । येमखायाः । मरुङ्गिराड् । द्राङ्-

सखि । यन्तेअस्तू । अथेमावाड् । श्वाङ्पृत । नाज-

यासी । होयेङ् । हयायेङ् । हया । औहोरेङ्वा ।

चाङ् । औहोवा । आऔङ्हो । आऔङ्होरेङ्वा ॥

॥ २३ ॥ ८२

हे इन्द्र ! तव ये “विश्वदेवाः” प्राक् सखायः सङ्ग्रामे सखित्वं
 कुर्यामेति मित्राण्यभवन् । सर्वे देवाः “हवस्य” हव्वासुरस्य
 “श्वसथात्” (श्वसेरोणादिकोऽथप्रत्ययः (, ,) । सर्वान् आग-
 च्छतो दृष्ट्वा तेषां भौत्युत्पादनाय हव्वासुरः श्वास मकार्षीत्)
 श्वासाङ्गीताः सन्तः अतएव “ईषमाणाः” सर्वतः पलायमानाः
 “त्वा” त्वाम् “अजङ्गः” सङ्ग्रामे त्यक्तवन्तः । एवं सति हे इन्द्र !
 “मरुङ्गिः” सह “सख्य” सखिभावः “ते” तवास्तु । ये मरु-
 तस्त्वां न परित्यजन्ति तैः सहेति । “अथ” अनन्तरम् “इमाः”
 विश्वाः सर्वाः “पृतनाः” शत्रुसेनाः “जयासि” स्व-बलेनाभि-
 षङ्क,

अथ हतोषा ।

वृद्धदुक्थच्छिः ।

१ १ २ ३ १२ २२ ० १२ २२ ३ १ २ ३ १ २

विधुन्द्राण्समने बहूनायुवान्सन्तं पलितो जगार ।

३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ ३ १ २ २२

देवस्य पश्य काव्यं मद्धित्वाद्याममारसश्चः समान ॥ ३ ॥ ८३

४ ५

१ ७

२ १

२, ३ ४

, 2, 2.4 I वीधूम् । दद्रादद्रा । णा३सम । नाइबह-

५

४ ५

१ ७

२ १

२ ३

नाम् । यूवा । न्सान्सा । ता३०पलि । तोज-

४ ५

४ ५

१ ७

२ १२

२ ३ ४

गारा । देवा । स्यपास्यपा । श्या३कावि । यम्माहि-

भवसि^(१) (अनेन वृत्रघ्नं तमिन्द्रमाह^(२)) । अत्र मन्त्रे “इन्द्रो वै वृत्रं हनिष्यन्”-इत्यादि एतरेय-ब्राह्मण मनुसन्धेयम् ॥ २ ॥ ८२

८३ उत्तरार्चिकस्य ८, १, ७, १ = ऋग्वेदस्य ८, १, १८, ५ =
अथर्ववेदस्य १४, २६, ८ ।

(१)—‘वृत्रस्य’ मेघस्य (क) ‘वृत्रघ्नात्’ आसर्षणात् मूर्ध्नि तत्र शब्दादेवेत्यर्थः ‘ईषसाणाः’ पञ्चायनाः ‘विश्वे देवाः’ सर्वे देवाः ‘अजङ्गः’ त्यक्तपङ्क्तः, के ? उच्यतेऽपि—‘सखायः’ ये तव सखीभूता आसन् ; केवलैर्मदङ्गिः (ख) वे इन्द्र ! ‘सख्य’ ‘ते’ तव ‘सख्य’ (सोऽयं सख्ये दृष्टव्यः)-इत्यादि, वि० ।

(क)—वृत्रः इति मेघ-नामसु अष्टाविंशति पदम् नै० १, १० ।

(ख)—“मदतः मितराविषो वा मितरोविषो वा मधद्वन्तीति वा”-इत्यादि नि० द्वै० ५, १३ ।

(६)—एष एव मन्त्रः पौराणिक-वृत्रोपाख्याने वीजमिति भावः ।

५ ४ ५ १ ० ६ १ १
त्वा । आद्या । ममाममा । रा३सहि । या३४३ः ।

२ ४
सा३मा५ना६पुई ॥ २४ ॥

II च७४ । आ४पु । च७ । च७२३४पु । विधु-

२ १ १, ३ ४ ५ २ १ २
दद्रा । णा३सम । नाइबहनाम् । युवान्सा ।

१ १ १, ३ ४ ५ १ २ १ १ १ २
ता३०पलि । तीजगारा । देवस्यपा । श्या३कावि ।

१ ३ ४ ५ ३ ३ ३ १ १ १ १
यन्महित्वा । च७४ । आ४पु । च७ । च७२३४पु ।

२ १ २ १ १ २ २ ४
अद्याममा । रा३सहि । या३४३ः । सा३मा५ना६पुई ॥

॥ २५ ॥ ८३

अनया कालात्मक इन्द्रः स्तूयते—“विधुं” विधातारं सर्वस्य
युद्धादेः कर्त्तारं^(१) (वि-पूर्वो दधातिः करोत्यर्थे) तथा “समने”
(अनन मनः प्राणनं । सम्यगनोपेते) सङ्ग्रामे^(२) “बहूनां” शत्रूणां

I, II सोमसामनी द्वे ।

(१)—‘दृष्टि-प्रदानादिना उपकरणेन सर्वजनतः धारयितारम्’-इति वि० ।

(२)—‘समनम्’ इति सङ्ग्राम नामस्य षोडशं नैषष्ट्युक्तम् १, १० ।

अथ चतुर्थी ।

द्युतानऋषिः ।

१ ३ २२ २ २ १ २ ३ १ २ २ १ २
 त्वद्धत्यशप्रभ्योजायमानोऽशत्रुभ्योऽभवः शत्रुरिन्द्र ।

३ १ २ २ २ ३ १ २ ३ १ २
 गूढेद्यावापृथिवीऽन्वविन्दोविभुमङ्गयोभुवनेभ्योरणन्धाः ॥ ८४

“दद्राण” द्रावकम् । ईदृक्सामर्थ्यापेतमपि “युवान” रुन्तम् ।
 “पलितोजगार”^(१) निगिरतीन्द्र-कृपया । एव मुक्क-लक्षणं वक्ष्य-
 माण-लक्षणं च “देवस्य” कालात्मकस्येन्द्रस्य “महित्वा” महत्ते-
 नोपेतं “काव्यं” सामर्थ्यं^(२) पश्य हे वृहदुक्थ ! (ऋषिः स्वात्मान
 मामन्वा वदति—) तथा यो जरां प्राप्नोऽस्य “ममार” म्रियते
 “स” “ह्यः” परेद्युः “समान” सम्यग् जीवति पुनर्जन्मान्तरे
 प्रादुर्भवतीत्यर्थः^(३) ॥ ३ ॥ ८३

८४ ऋग्वेदस्य ६, ६, ३५, १ ।

(१)—‘पलितः’, पलितत्वं दृढत्वस्योपलक्षणम् । दृढः अहम् जगार, गृहं स्तुतावित्स्व
 उत्तमपुरुषस्यैकवचनभिदम् कौमीत्यर्थः—इति वि० ।

(२)—‘कविर्मेधावी, तस्य भावः काव्यं कवित्वमित्यर्थः, कीदृशं पुनः, कवित्वम् ?
 उच्यते—महित्वा महत्त्वेन समाहात्म्येनेत्यर्थः—इति वि० ।

(३)—याम्कस्त्वममेवं व्याचष्टे—“‘विधुः’ विधमनश्रौत् ‘दद्राण’ दमनश्रौत् ‘युवानं’
 चन्द्रमसं ‘पलितः’ आदित्यो ‘जगार’ गिति स ह्यो म्रियते स दिवा समुदिते तद्धिदैव-
 तम् । अथाध्यात्म—‘विधुः’ विधमनश्रौत् ‘दद्राण’ दमनश्रौत् ‘युवानं’ महान्तं
 ‘पलितः’ आत्मा गिरति रात्रौ म्रियत रात्रिः समुदितेत्यात्मगतिमाचष्टे—इति नि०
 पृ० २, १८ ।

^{५२२ ४ २ १२१२२ १२ २२ ४} I औहोइतुवाम् । इत्यत्सप्तभ्योजायमाना२३४ः । औ-

^{२ ४ १ १ १ ० ३ ५२२ २४} होअशा । त्रुभ्योअभवः शत्रुरिन्द्रा२३४ । औहोइगूढे ।

^{१२२२ १२ २ ४ ५२२ ४ १२२} द्यावापृथिवीअन्वविन्दा२३४ः । औहोइविभू । मङ्गजो-

^{१ २२१ ४ ११११} भुवनेभ्योरणन्वा२३४पुः ॥ २६ ॥

^{४ ४ २ ३ ५ २ १२२ १२ २२} II त्वोहाइ । इत्यौवाओ२३४वा । सप्तभ्योजायमा-

^{१ २ १ २ ११११ ४ ३ २ ३ ५} नोवा३ । औवा२३४पु । औशोहाइ । त्रुभ्योवाउ२३४वा ।

^{१२ १ २ १ २ ३ २ १११ २४} अभवःशत्रुरि । द्रोवा३ । औवा३४पु । गूढोहाइ ।

^{५ ३ ५ २ १२ २ १ २ १ २ १११} द्यावाओ२३४वा । पृथिवीजन्वि । दोवा३ । औवा३४पु ।

^{४ ४ २ ३ ५ १ २२ १ २} विभोहाइ । मङ्गजोवाओ२३४वा । भूवने । भ्योवा३ ।

^{१ २ १११ ४ ४} औवा३४पु । रणापुन्वाः । होपुइ । डा ॥ २७ ॥ ८४

I, II इन्द्रवज्रे द्वे ।

अथ पञ्चमी ।

वामदेवच्छविः ।

३१२ २२३ १ २ २ १ २ २ १ २ २ २ २ १ २
मेडिन्नत्वावजिष्णुभृष्टिमन्तम्पूरुधस्मानंबृषभं स्थिराप्सुम् ।

३२२ ३१२ ३१२ २२ ३ १ २ ३ १ २
करोष्यस्तर्षोर्दुवस्युरिन्द्रद्युक्षंबृचहणंगृणीषे ॥ ५ ॥ ६५

हे “इन्द्र !” “त्वं ह” त्वं खलु “त्यत्” तदेतत् कर्म कृतवानसि ।
किं तदुच्यते ? “जायमानः” त्वं प्रादुर्भवन्नेव “अश्वभ्यः” श्व-
रहितेभ्यः “सप्तभ्यः” कृष्णा-ह्व-नमुचि-वराहारादिभ्यः सप्तभ्यो
बलवद्भ्यः प्राणिभ्यः “शत्रुः” “अभवः” सप्तभ्यः पूर्यः शत्रुः
शातयिता दारयिता अभवः (सप्त यत्पुनः शर्म-शार-दीर्घत् इति
हि निगमः) अथवा सप्तभ्यः सप्त होतृ-प्रभृतयो होतृकाः, तर्षं
यज्ञेषु प्रादुर्भवन्नेव कर्म-विघ्नकारिभ्यः शत्रु-रभवः । किञ्च ।
हे इन्द्र ! त्वं “गूढं” संहतिं द्यावापृथिव्यो सूर्यात्मना प्रकाश
अनुक्रमेण ते “अविन्दः” अलभथाः तथा “विभुमद्भ्यो” महत्त्व-
युक्तेभ्यः “भुवनेभ्यो” लोकेभ्यः “रणं” रमणं “धाः” धारयसि
विदधासोत्यर्थः ॥ ४ ॥ ६४

I मेडोम् । नत्वावजिण्मृष्टिमा२३न्ताम् । पुरु-
 धस्मानंवृषभस्थिरा२३प्सुम् । करोष्यस्तृषाईर्दुवार३-
 स्यूः । आइन्द्रद्युत्तम् । वृत्रा२३ । दारणा२३४औक्षो-
 वा । गृणीषे२३४५ ॥ २८ ॥

II मेडिन्नत्वा । वा३४औक्षो । ज्राइ । णम्माष्टाई-
 मी । वा३२३४ । ताम् । पुरा३४औक्षो । धस्मानं
 वृ । षभस्थ्याइरौ । वा३२३४ । प्सुम् । करा३४-
 औक्षो । पिअर्यस्त । रूषाईर्दुवौ । वा३२३४ । स्यूः ।
 इन्द्रा३४औक्षो । द्युत्तम् । वृत्रा२३ । दारणा२३४
 औक्षोवा । गृणीषे२३४५ ॥ २९ ॥ ९५

I, II भृष्टिमतः सूर्यवर्चसः सामनी द्वे ।

हे “इन्द्र !” “दुवस्यः” दुवः परिचरणं स्तुत्यादि-लक्षणं^(१)
तदिच्छुस्त्वं यतः “अर्थः” अरीन् अस्मद्विरोधिनः^(२) “तरू-
षोः”^(३) तारकान् जेतुं नस्मान् करोषि (यहा । तरूषोः तरू-
स्त्रभावात् । पञ्च द्वयेऽपि लिङ्ग-व्यत्ययः । अर्थः अरीनस्माकं
शत्रून् करोषि उपक्षीणानिति शेषः) अतः “मेड्डिनं” (मेडिरिति-
ब. छ्ताम) [नै० १, ११, १८] माध्यमिकीं वृष्टि-प्रदां वाचमिव
तां यथावृष्ट्यर्थं स्तुवन्ति तद्वत्^(४) “त्वा” त्वां “गृणीषे” स्तोत्र
मुच्चारयामि स्तोमि^(५) कोट्टशं त्वां ? “वृत्रहणं” वृत्रस्यासुरस्य मेघस्य
वहन्तारं । “द्युचं”^(६) द्युलोके वर्त्तमानम् । “पुरुषस्मानं” वृह-
ना मुदकानां धारकं^(७) (यहा । वर्ण-व्यत्ययः^(८)) । पुरुषां
बद्धनां दासयितारं शत्रूणां क्षपयितारं “वृषभं” कामानां
वर्षकम्^(९) । “स्थिरपक्ष्” स्थिररूपं । न हीन्द्रस्य रूपं कदा-
चिदपि प्रच्युतं भवति (यहा । स्थिराणां शत्रूणां भक्षकं विधाति न

(१)—‘दुवस्यते’-इति परिचरण-कर्मसु पञ्चमं नवष्टकम् १, ५ ।

(२)—‘अर्थः’-इति ईश्वर-नामसु द्वितीयं नवष्टकम् १, १२ । अतएव ‘अर्थः’
ईश्वरः-इति वि० ।

(३)—‘तरूषमिति वधकर्म वधेन सङ्ग्रामो लक्ष्यते, सङ्ग्राममित्यर्थः’-इति वि० ।

(४)—‘अन्तर्धोत-तत्त्वार्थस्य द्रष्टव्यम्, वागिमम मित्यर्थः’-इति वि० ।

(५)—‘गृणीषे मध्यमपुरुषैकवचनमिदम् उत्तमपुरुषैकवचनैकस्य स्मान्ने द्रष्टव्यम्’
इति वि० ।

(६)—‘दिवि द्युलोके विद्यन्ति निवसन्ति इति द्युचः, तम् ।

(७)—‘पुरु इति धननाम, धस्मान मिति वसे वसने इत्यस्येदं रूपम्’-इति वि० ।

(८)—‘दस्मानमित्येवं दकारवर्णे पठितस्य धस्मानमिति धकारवर्णमात्रो वर्णव्यत्ययः’

(९)—‘वर्षणादु वृषभः’-इत्यादि नैवक्तम् दै० ३, १२ ।

अथ षष्ठी ।

वसिष्ठऋषिः ।

१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
 प्रवीमहेमहेवृधे*भरध्वं प्रचेतसे प्रसुमतिं कृणुध्वं ।

328

१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
 विशःपूर्वीः प्रचरचर्षणि प्राः* ॥ ६ ॥ ८६

५ ४ १ २ २ २ २ १ २ २ १ २ २ १ २ २ १
 I प्रवाः । माहेमहेवृधे । भराधूवाम् । प्रचाइ-

२ १ २ २ ५ १ ३
 तसाइ । प्रासूमार३४तीम् । कृणुध्वम् । इच्छा२वा२३-
 मित्यर्थः ।) “वज्रिणं” वज्रवन्तम् “भृष्टिमन्त” अत्र णां भर्जन-
 वन्तं (८) ॥ ५ ॥ ८५

* “महिषवृधे”-इति, “चरा चर्षणि प्राः”-इति च ऋग्वे
 दीय पाठः ।

८६ उत्तराश्विकस्य ८, १, ११, १ = ऋग्वेदस्य ५, २, १६, ४
 आरण्यके ४, २, १३ ।

(८) — ‘महिषवृधे’ व जिराणुचन्ते, तानि चान् वज्रिणश्चराणि परिमृज्यन्ते, तैर्दन्तै-
 र्दन्तम्-इति वि० ।

८४ क,

^५ ४इशाः । ^१ ^२ पूर३वीः । ^१ प्रचा । ^१ रा२३चा । ^१ षणाइ ।

प्रा । ^२ ^{४ ५} औ३होवा । ^४ होपुइ । डा ॥ ३० ॥

II, 2, 31

II ^३ ^{१ १ १ १} इ२३४पु । ^{२ २} ^४ प्रवोमहाइमा२३४हे । ^५ ^{३ २} वृधा३४इ ।

^{२ २} ^५ भरा२४ध्वाम् । ^३ ^{१ १ १ १} इ२३४पु । ^२ ^३ ^५ प्रचेतसाइप्रा२४ध्वम् ।

^{३ २} ^{२ २} ^५ मता३४इम् । ^३ ^{१ १ १ १} कणू२४ध्वाम् । ^२ ^२ इ२३४पु । ^२ ^२ विशःपू-

^३ ^५ ^{३ २} वाइःप्रा२३४चा । ^{२ २} ^५ रचा३४ह । ^३ ^२ ^५ षणा२३४इप्राः । ^३ ^२ इ२३४पु ॥ ३१ ॥ ८६

^{१ १ १} ^२ ^२ ^{४ ५} ^५ ^{३ १ १ १ १} इ३पु । ^२ ^{४ ५} हाउहीहोवाइ । ^३ ^२ हाउवा । ^{३ १ १ १ १} ई२३४पु ॥ ३१ ॥ ८६

हे अस्मदीयाः पुरुषाः ! “वो” यूयं “महेवधे” महतां धनानां वर्धयित्वे “महे” महत इन्द्राय “प्रभरध्व” सोमान् प्रषयत । “प्रचेतसे” प्रकृष्ट-ज्ञानाय इन्द्राय “सुमति” सुष्टुति च^(१) “प्रकृणुध्व” प्रकुरुत ।

I, II अङ्गुशे हे ।

(१)—‘मन्यते इत्यर्वाति कर्मणः’ (नै० ३, १४, १८) सुप्रत्ययः कृत्यार्थः ; सोमानां कृति-मित्यर्थः इति वि० ।

१ २ १ १ २ १ २
 म्न । तंवा२३र्त्ता३ । होवा३हा । णिसञ्चितम् ।

१ २ १ २ १
 धना२३नी३ । होवा३हा३४३इ । ओ२३४पुइ । डा ॥

॥ ३२ ॥ ८७

हे “इन्द्र !” “वाजसातो” वाजस्यान्त्रस्य साति लोभो यस्मिन्
 सोऽयं वाजसातिः तस्मिन् “भरे” (विभ्रति जय-लक्ष्मी मनेन
 योद्धार इति भरः संग्रामः तस्मिन्) सङ्ग्रामे “शून” शूनम्
 उन्नाहेन प्रवृत्तं^(१) “मघवान” धनवन्तम् अतएव “इन्द्र” निर-
 तिशयैश्वर्यसम्पन्नं “नृतमं” सर्वस्य जगतोऽतिशयेन नेतारं त्वां
 “हुवेम” कुशिकावयं वञ्चार्थं माव्हयेमा । तथा “शृण्वन्तम्”
 अस्माभिः क्रियमाणां स्तुतिं शृण्वन्तम् । “उग्र” शत्रून्नामुद्गूणं ।
 “समस्तु” सङ्ग्रामेषु^(२) “वृत्राणि” वृत्रोपलक्षितानि सर्वाणि रक्षांसि
 “घ्नन्त” हिंसन्तः । “धनानि” शत्रु-सम्बन्धीनि सञ्चितं सम्यग्ज-
 तारं त्वाम् “जतये” रक्षणाय वयं माव्हयेम ॥ ७ ॥ ८७

(१)—‘शूनं सुखं’ (मे० ३, ६, ११), सुखकरमिन्द्र मिति वि० ।

(२)—‘समस्तु’-इति सङ्ग्रामनामसु द्वाविंशतितमं नैघण्टु, कम् २, १७ ।

अथाष्टमी ।

वसिष्ठ ऋषिः ।

२ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
उदुब्रह्माण्यै रतश्रवस्येन्द्रसमर्थे महयावसिष्ट ।

330

१ २ २ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
आयोविश्वानिश्रवसा*ततानोपश्रोतामईवतोवचांसि॥८८

१ २ २ १ २ ५ २ २ १
I दिवया । ओवा । औश्चोश्वा । उदुब्रह्मा । णीश्-

१ २ २ ३ ४ ५ २ १ २ १ २ ३ ४
एर । तश्रवस्या । इन्द्रसमा । यैश्मह । यावसि-

५ २ २ १ २ २ १ २ ३ ४ ५ १
ष्टा । आयोविश्वानि । नोश्श्रव । सातताना । दिव-

२ २ १ २ ५ २ २ २ १ २ १ २
या । ओवा । औश्चोश्वा । उपश्रोता । मईव ।

२ ३ ४
तोश्च । वाश्चापुसाद् ५६६ ॥ ३३ ॥ ८८

* “श्रवसा”-इति ऋग्वेदीयः पाठः ।

८८ ऋग्वेदस्य ५, ३, ७, १ = आरण्यके ४, २, ८-१० ।

I वैश्वदेवम् ।

अथ नवमी ।

गौरिवीतिऋषिः ।

331

० १२ २२ १ १२ २२ ३ १२ २२ ३ १२ २२ १२ १२
चक्रं यदस्याश्चानिषत्तमुतोतदस्मै मध्विच्छक्यात् ।

“अवस्था” अन्नेच्छया(१) “ब्रह्माणि” स्तोत्राणि हवींषि
च इन्द्रार्थम् “उदैरत” सर्वे ऋषय इति शेषः (उद्इतिपूरणः)(१) हे
वसिष्ठ ! त्वमपि “समर्थे” यज्ञे(२) “इन्द्र” “महय” स्तोत्रे च
हविषा च पूजय । अपिच “यइन्द्रो” “विश्वानि” भुवनानि
“अवसा” अन्नेन कीर्त्त्या वा “आततान” सः “ईवतः”(३)
उपगमनवतो “मे” मम “वचांसि” स्तुति-रूपाणि वाक्मानि
“उपश्रोता” भवतु ॥ ८ ॥ ८८

(१)—अवोऽन्नमिति न वक्तुम् । ‘अवस्था अवशीयाणि उत्कृष्टानीत्यर्थः’-इति वि० ।

(२)—‘अथ ये प्रष्टने ऽथे मिताक्षरेषु ग्रन्थेषु वाक्पूरणा आनञ्जलि, पदपूरणा
मिताक्षरेष्वनर्थकाः कर्माणि इति’-इति नै० १, ८ ।

(३)—‘समर्थे सङ्ग्रामस्थानीये यज्ञे’-इति वि० । ‘समर्थे’ इति सङ्ग्रामनामस्य
चयोर्विश्रितितमं नैघण्ट कम् २, १७ ।

(४)—‘ईवतः ईवतेत्याग्नि कर्मणः, एतद्रूपं आग्निमतः, अक्षेप-मुषप्रकाशनस्येत्यर्थः ।
कस्य पुनर्याग्निमतः उपश्रोता ! उच्यते—वचांसि, प्रथमावक्तव्यमभिदं यज्ञं कवचमस्य
स्थाने द्रष्टव्यम्, वचसः वचनस्येत्यर्थः । यो विश्वानीति पुरस्तादन्वयमधाहृत्यैक-
वाक्यता योजयितव्या’-इति वि० । ‘ईवति’ ‘ईवति’ च पाठभेदेन आग्निकर्मस्य
प्रथमं नैघण्ट कम् २, १८ ।

३ १८ २८ ३२८ ३ २ ३१८ १८३ १ ५
 पृथिव्यामतिषितं यदूधः पयोगोष्ठदधा ओषधीषु ॥ ८॥८८

॥ चतुर्थ-दशति ॥

५४ ५ ८ ४ ८ ५४ २१८ ८ २
 चक्रं यदस्याप्सुवानिषत्ताम् । उतो तदस्मै मध्विच्च-

१ २ १८ २१ २ १८
 कारश्चयात् । पृथिव्यामतिषितं यदू२३धाः । पयोगो२३-

“अस्य” इन्द्रस्य “चक्रम्” आयुधं^(१) अप्सु” अन्तरिक्षे “आ”
 सर्वतो “निषत्त” निषक्षामासोन्मेष हननार्थम् । “उतो” तत्
 अपिच “अस्मै” इन्द्राय “मध्वि” उदकमपि^(२) “चच्छयात्”

८८ ऋग्वेदस्य ८, ३, ४, ३ ।

I पुरीषम् ।

(०)—“चक्रं चकते वा चरते वा क्रामते वा”-इति नि० नै० ४, २० ।

(१)—“आप”-इति चक्ररौच्यनामसु अष्टमं नैषण्डकम् १, ४ ।

(२)—इच्छव्योप्यर्थः । ‘मधु’ इति उदकनामसु एकादशं नैषण्डकम् १, १२ । मध्वि-

इति ऋषि दीर्घस्य चान्वसः ।

गौरिवीतिऋषिः ।

चक्रं यदस्याश्चानिषत्तमुतीतदस्मै मध्विशङ्कयात् ।

“अवस्था” अन्नेच्छया^(१) “ब्रह्माणि” स्तोत्राणि हवींषि
च इन्द्रार्थम् “उदैरत” सर्वे ऋषय इति शेषः (उदितिपूरणः)^(१) हे
वसिष्ठ ! त्वमपि “समर्थे” यज्ञे^(१) “इन्द्र” “महय” स्तोत्रे च
हविषा च पूजय। अपिच “यइन्द्रो” “विश्वानि” भुवनानि
“अवसा” अन्नेन कीर्त्त्या वा “आततान” सः “ईवतः”^(१)
उपगमनवतो “मे” मम “वचांसि” स्तुति-रूपाणि वाक्मानि
“उपश्रोता” भवतु ॥ ८ ॥ ६८

(२)—‘अथ ये प्रहते ऽपे मिताक्षरेषु ग्रन्थेषु बाष्कपूरया चागच्छन्ति, पदपूर्णाशे मिताक्षरेष्वनर्थकाः कमीभि ह्रिति-’ इति नै० १, ६ ।

(२)—‘समर्थे सङ्गामस्थानीये यन्त्रे’-इति वि० । ‘समर्थे’ इति सङ्गामनामस्य
चयोर्विश्रुतिमत् नैषष्टकम् २, १७ ।

(४) — 'इ'वतः 'इ'न्वतेत्याग्नि कर्मणः, एतद्रूपं व्याप्तिमतः, अश्वेष-मुषप्रकाशनस्येत्यर्थः । कस्य पुनर्याग्निमतः उपत्रोक्ता । उच्यते—वचांसि, प्रथमावष्टवचनमिदं वष्टवचनस्य स्थाने द्रष्टव्यम्, वचसः वचनस्येत्यर्थः । यो विश्वानीति पुरस्ताद्वचस्येति वाक्यता योजयितव्या—इति वि० । 'इ'न्वति 'इ'न्वति' च पाठभेदेन व्याप्तिकर्मसु प्रथमं नैघण्टु कम २, १८ ।

३ १२ २२ ३२२ २ २ २१२ २२३ १ ५
 पृथिव्यामतिषितं यदूधः पयोगो घदधा ओषधीषु ॥ ८॥ ८८

॥ चतुर्थ-दशति ॥

५४ ५ २ ४ २ ५४ २१२ २ २
 चक्रं यदस्यापसुवानिषत्ताम् । उतो तदस्मै मध्विष-

१ २ १२ २१ २ १२
 कारश्चयात् । पृथिव्यामतिषितं यदूरश्धाः । पयोगो रश्-

“अस्य” इन्द्रस्य “चक्रम्” आयुधं^(१) अप्सु” अन्तरिक्षे “आ”
 सर्वतो “निषत्त” निषण्णामासोक्तेष्वहननार्थम् । “उतो” तत्
 अपि च “अस्मै” इन्द्राय “मध्वि” उदकमपि^(२) “चच्छयात्”

८८ ऋग्वेदस्य ८, ३, ४, ३ ।

I पुरीषम् ।

(०)—“चक्रं चकते वा चरते वा क्रामते वा”—इति नि० नै० ४, १७ ।

(१)—‘आप’-इति चकारौचनामसु अहमं नैषण्डकम् १, ४ ।

(२)—इच्छत्योष्यर्थः । ‘मधु’ इति उदकनामसु एकादशं नैषण्डम् १, ११ । मध्वि-
 इति ऋषि दीर्घस्य आन्त्यस्य ।

२ १ २२ १२ २२ १ १ १
 षू । आदधाओषधीषु । इडा२३भा३४३ । ओ२३४पू३ ।

डा * ॥ ३४ ॥ ८८

वशं नयति । “पृथिव्याम्” अतिषितं” अतिषितं” विमुक्तं
 यदूधः” उदकमस्ति तत् “पयो गोष्वोषधीषु च “आदधा” आद-
 धांति ॥ ८ ॥ ८८

इति त्रीसायकाचार्य-विरचिते माधवोपे सामवेदार्थ-प्रकाशे ऋग्वेदोक्त्याम्नाने
 तृतीयस्योपाध्यायस्य दशमः खण्डः ॥ १० ॥

अथैकादशे खण्डे—

सैवा प्रथमा ।

तार्क्ष्यपुत्रोऽरिष्टनेमिऋषिः ।

३ २ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २

त्यमूषुवाजिनन्देवजूतः सहावानं * तस्तारः रथानाम् ।

१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २

अरिष्टमित्रोऽपृतनाजमाशुः स्वस्तये तार्क्ष्यमिहाजुवेम ॥ १०० ॥

॥ * इति ग्रामे गेये अष्टमः प्रपाठकः ॥

* “सहावानम्”-इति ऋग्वेदीयः पाठः ।

१०० ऋग्वेदस्य ८, ८, ३६, १ ।

I ओम् । ^{५ ८ २८ ११११ १८ २३}त्यमूषु । वाजि । ना३४५म् । देवजूता२३-

^{५ ८ २८ २१ २ २ ३ ४ ५ २}४म् । सद्योवानन्ता । ^४रुता३ । ^{२ ३ ४ ५ २ १}रथानाम् । अरि

^{४ ५ २ २ ३ ४ ५ २ १}ष्टना२३४इमीम् । ^{२ ३ ४ ५ २ १}पृतना३४इजमाशुम् । ^{२ १}खत्त । याइ ।

^{२ २ ३ २ २ ४}तार्क्ष्यमिच्छा३४३ । ^{२ ४}ऋवापुइमाईपुई ॥ ॥ १ ॥

II ईयइया३छाइ । ^{२८ १ २ २ ४ ३ ४ ५}त्यमूषुवाजिना३०देश्वजूतम् ।

^{३ ५ ४ ५ ८ ३ ५ ८ २८ २१ २}ई४यइया । ^३छा२३४इ । ^{५ ८ २८ २१ २}सद्योवानन्ता । ^२रुता३ ।

^{२ ३ ४ ५ २८ २ १ २}रथानाम् । ^{२ ३ ४ ५ २ १}ईयइया३छाइ । ^{१ २}अरिष्टा३ । ^{१ २}नाइ । ^{१ २}मी-

^{१ २ ३ ४ ५ ३ ५ ४ ५ ८ २ ११ ११}३०पृत । ^{३ ५ ४ ५ ८ २ ११ ११}नाजमाशूम् । ^{२ ११ ११}ई४यइया । ^{२ ११ ११}छा२३४पुइ ।

^{२ १ २ २ ३ २ २ ४}खत्त । ^{२ १ ३ २ २ ४}याइ । ^{२ ४}तार्क्ष्यमिच्छा३४३ । ^{२ ४}ऋवापुइमाईपुई ॥

॥ २ ॥ १००

I, II तार्क्ष्यसामनी द्वे ।

८५ क,

“त्यमु”^(१) तं प्रसिद्धमेव “तार्क्ष्यं” दृक्ष-पुत्रं “सुपर्णं” (दृक्ष-
पुत्रो गर्गादिः)^(२) “स्वस्तये” क्षेमाय “इह” अस्मिन् कर्मणि
“हुषेम” भृश माह्वयेमहि (“बहुलं ह्वन्दसीति (६, १, ३४) ह्वयतेः
संप्रसारणं । “लिङ्गाशिष्यङ् (३, १, ८६)” । यद्वा । प्रार्थनायां
लिङि व्यत्ययेन शः (३, १, ८५) । कीदृशं ? “वाजिनम्” अश्ववन्तं
बलवन्तं वा “देवजूतं” देवैः सोमाहरणाय प्रेरितः (जु इति
गत्यर्थः, सोत्रो धातुः; अस्मात् क्तः पूर्वपद-प्रकृति-स्वरत्वम्) [यद्वा ।
देवैः प्रीयमाणं तर्प्यमाणं । यदाह यास्कः—“जूतिर्गतिः प्रीति-
र्वा^(३) देवजूतं देवप्रीतं वेति] “सहोवानं” सहस्रवन्तं (सहश्रशब्दा-
हनिप् मत्वर्थीयः) बलवन्तं वा । अतएव “रथानाम्” अन्यदी-
यानां “तरुतारं” सङ्ग्रामे तारकं । यद्वा । रंहणशीला अमी
इमे लोका रथाः^(४) तान् सोमाहरण-समये शीघ्रं तरुतारं (श्रूयते
हि—“एष हीमान् लोकान् सद्यस्तरतीति” । तरते स्तचि
“प्रसित-स्त्वभितेत्वादौ (७, २, ३४) उङागमो निपात्यते) “अ-
रिष्टनेमिं” अहिंसित-रथं (यद्वा । नेमिर्नमन-शील मायु-
धम्^(५) अहिंसितायुधम् । अथवा उपचारा ज्जनके जन्मशब्दः ।

(१)—इति “त्यमु”-इति “निपातस्य च (६, १, ३६)”-इति दीर्घः ।” मुञ्जः
(८, ३, १०७)”-इति षत्वं च ।

(२)—तथाच गर्गादित्वात् यञ् (४, १, १०५,) ।

(३)—तथाहि,—तदायन्तसमुदितमिदं “तीर्थेऽन्तरिक्षे स्थिति, तूर्ध्वमर्धं रक्ष-
त्यश्रुतेर्वा तस्यैषा भवति ‘त्यमुषु वाजिनं’ तं भृशमश्ववन्तं जूतिर्गतिः प्रीतिर्वा, देवजूतं
देवजनं देवप्रीतं वा सहस्रवन्तं तारयितारं रथानां अरिष्टनेमिं पृतनाजितमाशुं स्वस्थे
तार्क्ष्यमिह ऋधेमेति”-इति दै० ४, २८ ।

(४)—“रथो रंहतेर्गतिर्कर्मणः स्थिरते वा स्थाद्विपरीतस्य रसभाणे ऽस्त्रिंश्छिद्यतीति
वा रपते वा रसते वा”-इति मि० दै० ४, ११ ।

(५)—‘नेमिः’ इति वज्र-नामसु द्वितीय नैघण्टु, कम् ९, १० ।

अथ द्वितीया ।

भरद्वाज ऋषिः* ।

३ १ ३ १ २ ३ २ ३ २ ३ १ २ ३ २ ३ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २
 चातारमिन्द्रमवितारमिन्द्रं हवे हवे सुहवः शूरमिन्द्रम् । ३३३

३ २ ३ ३ २ ३ १ २ ३ २ ३ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
 ऊवेनुशक्रं पुरुहन्तमिन्द्रमिदं हविर्मघवावेत्विन्द्रः ॥ २ ॥ १० १

१ २ १ २ ० २ १ २ २
 I चातारमिन्द्रमविता । रमी२३०द्राम् । हवे हवे-

० २ १
 सुहवः शू । रमी२३०द्राम् । हवाइनुशक्रं पुरुह ।

अरिष्टनेमे मम जनकं) “पृतनाजं” पृतनानां शत्रुसेनानां माजि-
 तारं प्रगमयितारं जेतारं वा (अज गति-क्षेपणयोः । अस्मात्
 क्षिप् । “बलादावार्द्धधातुके विकल्पदृश्यते” (२, ४, ५६ वा०) इति
 वचनात् वी-भावाभावः । यजते वा ङिण्प्रत्ययः) “आशु”
 शीघ्रगामिनम् ॥ १ ॥ १००

* “गर्गस्यार्घम्”-इति वि० ।

† “ह्वयामि शक्रम्”-इति ऋग्वेदीयः पाठः ।

१०१ ऋग्वेदस्य ४, ७, ३२, १ ।

I इन्द्रस्य च तातम् ।

अथ तृतीया ।

वसुक्रो विमदो वा ऋषिः ।

34

१ १ ३ २ ३ १ १ ३ १ २ ३ २ ५ १ २
 यजामह इन्द्रं वज्रदक्षिणं हरीणां रथ्या ३० * विव्रतानाम्

१ २ २ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ २ २ ३ १ २ ३ १ २ २ २
 प्रशमश्रुभिर्दोधुवदूर्द्धधाभुवद्विसेनाभिर्भयमानो विराधसा ३१ १०२

७ १ १ २ १ १ १ २ १
 तमीर ३० द्राम् । इदं ह । वाइः । मघवा । वाइ-

२ ४
 ४३ इ । तून्वापु इन्द्राईपूईः ॥ ३ ॥ १०१

“जातारं” शत्रुभ्यः पालयितारम् “इन्द्रं” “हुवे” आह्वयामि । तथा “अवितारं” कामैस्तर्पयितारं मिन्द्रं माह्वयामि । “आ हुवे हुवे” सर्वेष्वहवनेषु “सुहवं” सुखेनाह्वातुं शक्यम् । “शूरं” शौर्यवन्तं “शक्रं” सर्वकार्येषु शक्तं “पुरुहुतं” पुरुभिर्बहुभिः पालनार्थं माह्वतम् । एवंविधं मिन्द्रम् “आहुवे” आह्वयामि । एवमाह्वतो ‘मघवा’ धनवान् स “इन्द्रः” “इदं” पुरोवर्त्ति हविः “वैतु” भक्षयतु ॥ २ ॥ १०१

* “रथ्यम्”-इति ऋग्वेदीयः पाठः ।

१०२ ऋग्वेदस्य ७, ७, ८, १ ।

I यजामहोवा । आइन्द्रं वज्र । दक्षारश्मिणाम् ।

हरीणां रथ्यवि । व्रतारश्मनाम् । प्रश्मश्रुभिर्दोधुवत् ।

ऊ । ध्वाधाभूरश्मवात् । विसाइ । ना । भिर्भयमा-

नारश्मः । वारश्मिराश्म । धाश्मपूसोइचाइ ॥ ४ ॥ १०२

वयं “इन्द्र” “यजामहे” सोमलक्षणेर्हविर्भिः पूजयामः ।
कोट्टशं ? “वज्रदक्षिणं” शत्रु-वधाय सततं “वज्रो दक्षिणे हस्ते
यस्य तम् । “विव्रतानां” रथ-वाहनादि-विविध-कर्मणां^(१)
“हरीणाम्” एतत्सञ्ज्ञकानां मश्वानां^(२) “रथ्यम्” आनेतारम् ।
स इन्द्रः सामपानानन्तरं “श्मश्रुभिः^(३)” स्वकीयैः “दोधुवत्”
पुनः पुनः धन्वानः सन् “ऊर्ध्वधाः” “वि भुवत्^(४)” विशेषेण
प्रादुर्भवति । किञ्च । “सेनाभिः” मरुदादिभिः स्वकीयैः सैन्यैः
“भयमानः” शत्रून् कम्पयन् “राधसा” [द्वितीयार्थे तृतीया
(३, १, ८५)] राधो धनं (वीत्युपसर्ग-श्रुते योग्य-क्रियाध्याहारः)
विविधं स्तोस्तृभ्यो ददाति ॥ ३ ॥ १०२

I वार्त्तातुरम् ।

(१)—विर्वविध्यर्थः । व्रतमिति कर्म-नामसु सप्तमं नैषण्डु कम् २, १ ।

(२)—“हरी इन्द्रस्य” इति नैषण्डु कम् १, १४, १ ।

(३)—“श्मश्रुभिः” तृतीया-वज्रवचनमिदं द्वितीया-वज्रवचनस्य स्थाने द्रष्टव्यम्, शत्रु-
ग्रहणं चात्र प्रदर्शनार्थम्, सर्वरोमाणि शत्रूणां दोधुवत् इति वि० ।

(४) भवदिति सेटोरूपम् (३, ४, ७ किञ्च १, ४, ८४) ।

• अथ चतुर्थी ।

एतदादि-तिसृणां वामदेवऋषिः ।

सत्राक्षणांदाधृषितुममिन्द्रंमहामपारं वृषभं सुवज्रम् ।

४ १३१८ २८३ २३ ३ ११ ३१ १३१२३१ १
 छन्तायोवृत्र्सनितीतवाजन्दातामघानिमघवासुराधाः॥४॥
 १०३

I सत्रा । इणा३४चौहोवा । दाधृषिन्तू । ममि-

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

नृआओर३४वा । महामपारंवृषभसुवज्रा२३म् । इन्ता

२योर३४व । चा॑सनि । तो३४३ । ता३४वा५पूजा६पू

६म् । दातामघानिमघवारसुराधारः४५ः ॥ ५ ॥

II सत्राहणांदाधृषिम् । तू३४३मिन्द्रम् । महा-

२२१ २१ २१ २ १ ५ १
मपारंवृषभं सुवज्जारम् । इन्तायोरश्शु । त्रांसि ।

१०३ ऋग्वेदस्य ३, ५, २२, ३ ।

I,II धृषतो मारुतस्य सामनी इ ।

१ २ ३ १२ २२ १२ २ १ ३२
तो३४३ । ता३वापूजा६५६म् । दातामघानिमघवार

१२ ३ १ १ १ १
सुराधार२३४पुः ॥ ६ ॥ १०३

“सत्वाहणं” बह्वनां शत्रूणां हन्तारं^(१) “दाधृषिं” अतिशयेन धर्षकम् । “तुम्भ” (तुमिः प्रेरण-कर्मा) शत्रूणां प्रेरकं । “महां” महान्तम् । “अपारम्” अपरिमाणं विनाश-रहितमित्यर्थः । “वृषभं” कामानां वर्धितारं । “सुवज्रं” शोभनेन वज्रे णोपेत-मिन्द्रं वयं स्तोतारः स्तुम इति शेषः । “यः” इन्द्रो “वृत्र” वृत्र-नामान मसुरं “हन्ता” हिंसिता भवति । उतापिच । यः इन्द्रो “वाजम्” अन्नं “सनिता” दाता भवति । “सुराधाः” शोभन-धन-युक्तो यो मघवेन्द्रः “मघानि” धनानि^(२) दाता भवति तमिन्द्रं स्तुम इति पूर्वेण सबन्धः । (अत्र सर्वत्र दृक्प्रत्यय-त्वात् “न लोकाव्ययेत्यादिना(२, ३, ६८) षष्ठी-प्रतिषेधे सति द्वितीयैव भवति ॥ ४ ॥ १०३

(१)—‘सत्वा-शब्दः सदा-शब्द-पर्यायः’-इति वि० । ‘सदा’ इति सत्य-नामसु च तृतीयं नैषण्ड्यकम् १, १० ।

(२)—‘मघम्’-इति धन-नामसु प्रथमं नैषण्ड्यकम् २, १० ।

अथ पञ्चमो ।

१ २ ३ १ २ ३ २ ४ २ ५ १ २ ३ १ २ ३ १ २
 योनीवनुष्यन्नभिदातिमर्त्त उगणावामन्यमानस्तरोवा ।

३ २ ३ १ २ २ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
 क्षिधीयुधाशवसावातमिन्द्राभीष्यामवृषमणस्त्वोताः ॥५॥ १०४

३ २ ४ २ ३ ४ ५ २ ३ २ ५ १ २
 I योनीवनुष्यन्नभिदा । तिमा३२३४र्त्ताः । उगणा

२ २ २ १ २ १ २ २ २ २ २ १
 वामन्यमानस्तुरो२३वा । क्षिधीयुधाशवसावातमार३३

१ १ २ २ १ २ २ १ १ २
 द्रा । अभाइष्याश्मा । वृषामा३णाः । त्वोर३ता३४

३ । ओ२३४पु३ । डा ॥ ७ ॥ १०४

हे इन्द्र ! “यो” “मर्त्त” मनुष्यः “नः” अस्मान् “वनुष्यन्”
 हन्तुमिच्छन्^(१) “अभि दाति” आभिमुख्येनागच्छति^(२) । यो वा
 “मन्यमानः” आत्मानं बहु मन्यमानो मर्त्तः “उगणा वा” उत्कृष्ट-

१०४ आरण्यके ५, २, १४ ।

I आत्रम् ।

(१)—‘वनुष्यन्’ हन्ति-कर्म-इति वि० ।

(२)—‘अभिदाति’ आभिमुख्येन ददाति योऽस्माकमदत्वा अन्येभ्यो ददानीत्यर्थः-
 इति वि० । ‘दाति’-इति दान-कर्मसु प्रथमं नैषण्ड कम् १, २० ।

अथ वष्टी ।

२ २ १ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २

यंबृत्तेषु क्षितयस्पर्द्धमानाय युक्तेषु तुरयन्ती च वन्ते ।

337

१२ १२ ३ २ २ १२ १२ २ १२ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २

यं प्रद्वरसातौ यमपामुपयन् न्यविप्रासो वा जयन्ते स इन्द्रः ॥ ६ ॥

१०५

गणाः उद्गृह्यगणाः^(१) “तुरी^(२)” हिंसित्वी रस्मदीयाः प्रजाः अभि-
 गच्छति । केन साधनेन हिंसिष्यन् ? “क्षिधी” [क्षिः क्षयी
 धीयते क्रियते अनेनेति क्षिधिः तृतीयैकवचनस्य पूर्वसवर्णः^(३)]
 क्षयकरणेन “युधा” आयुधेन^(४) “शवसा” वेगेन बलेन वा
 आयाति । “त्वोताः” त्वया रक्षिताः^(५) “वृषमणः” वृषा इवाच
 रक्तो वयं “तम्” “अभिष्याम” अभिभवेम^(६) ॥ ५ ॥ १०४

* “मुपज्म”-इति मुद्रितपुस्तकपाठः सायणाचार्यादि-धृतस्य ।

(१)—‘उद्गृह्यगणायुधगणाः, उद्गृह्यगणाः उद्गृह्यगणाः उद्गृह्यगणाः ; एतदुक्तं भवति—योः-
 सम्भ्रमस्य दत्ता वड्गमयति अनेभ्यः कथयति यत्नं’ अन्यसामः वाचा पूजयन्’-इति
 वि० । “उद्गृह्य”-इति वड्ग-नामसु प्रथमं पदम् (नै० २, १) ।

(२)—‘तुवंतेर्वधकर्मणः (नै० २, १८) एतद्वचनम् ; वाचा पूजयन् हृदयेन क्षि-
 क्षीत्यर्थः’-इति वि० ।

(३)—‘तुप्रां तु-सुक्-पूर्वसवर्णाच्चेष्टाङ्गाङ्गायाजालः (०, १, २८) ।

(४)—‘युधा युद्धे न’-इति वि० ।

(५)—‘त्वया उताः’-इति त्वोताः । उताः रक्षिताः ।

(६)—‘इत्येतदाम्नास्ये इति भावः । “निपातस्य (६, २, १३६)”-इति मन्त्रे दीर्घः-
 अभिष्याम इति ।

८६क,

१, ४, ६

^{५८} ^८ ^२ ^{१ २ ४ ५} ^{१ ८}
 I ङाउयंवृत्रेषू । क्षितयाः । स्पृष्टमानाः । धमा-
^९ ^१ ^८ ^{५८} ^८ ^२
 नाः । ई२३४यइया । ङाउयंयुक्तेषु । तुरयाः ।
^{१, २ ४ ५} ^{१ २} ^१ ^८ ^{५८}
 तीक्ष्वन्ताइ । क्ष्वन्ताइ । ई२३४यइया । ङाउयं
^८ ^४ ^{१ २} ^{१ २ ४ ५} ^{१ २}
 शूरसा । ताङउयम । पामुपयान् । उपयान् ।
^१ ^८ ^{५८} ^८ ^४ ^{१ २} ^{१, २ ४}
 ई२३४यइया । ङाउयंविप्रासाः । वाऽजय । ताइसइ
^५ ^१ ^२ ^१ ^५ ^५
 न्द्राः । स इन्द्राः । ई२३४य । इयाइ । ङाउवा ।
^{१ १ १ १}
 ई२३४य ॥ ८ ॥

^५ ^८ ^८ ^८ ^१ ^{१ २ ४}
 II यंयंया । ङाउयंवृत्रेषू । क्षितयाः । स्पृष्टमा-
^५ ^{१ ८ २ ८} ^{१ ५} ^१ ^५ ^८ ^८ ^८
 नाः । धमानाः । यंयंय२०याम् । यंयंया । ङाउयंयुक्तेषु ।
^१ ^{१, २ ४ ५} ^{१ २ ८} ^{१ ५} ^१
 तुरयाः । तीक्ष्वन्ताइ । क्ष्वन्ते । यंयंय२०याम् ।

I, II गार्क्षमदे हे ।

यंयया । हाउय्प्रहरसा । ताउयम । पामुपमान् ।

उपमान् । यंयंय२०याम् । यंयया । हाउयंविप्रासाः ।

वाउजय । ताइसइन्द्राः । सइन्द्रः । यंयंय२०याम् ।

यंयंयो६ । हाउवा । ई२३४५ ॥ ८ ॥ १०५

(०) “वृत्रेषु” वरकेषु युद्धेषु^(१) “स्पर्धमानाः” क्रोधयुक्ताः “क्षितयो” मनुष्याः^(२) (क्षयन्ति निवसन्त्यथेति क्षितयो मनुष्याः) “यम्” इन्द्रं “हवन्ते” आह्वयन्ति “युद्धेषु” सन्धेपु आयुधैर्युद्धेषु सङ्ग्रामेषु “तुरयन्तः” परस्परं हिंसन्तो जनाः^(३) यमाह्वयन्ति । “शूरसातौ” शूराणां सन्धजने^(४) यमाह्वयन्ति । युद्धजयार्थमिति शेषः । किञ्च । “अपाम्” उदकानां “सातौ” लाभे “यम्” “उ-

(०)—‘वामदेव इन्द्रस्यातिभक्ततया इन्द्ररूपमाख्यतः, असुरैर्ऋतो हन्यमानाश्च—यं वृत्रे क्षिति’-इति वि० ।

(१)—‘वृत्रेषु’ शत्रुषु, हन्यन्त्येक्षिति वाक्य-शेषः’-इति वि० ।

(२)—‘क्षितय इति मनुष्य-नामसु षष्ठं नैघण्टु, कम् २, १ ।

(३)—‘तुरयन्तः त्वरमाणाः’ इति वि० । “तूद्धिः”-इति क्षिप्र-नामसु द्वादशं नैघण्टु, कम् (१, १५) तदेवैवं व्याख्याने वीजम् ।

(४)—‘शूरसातौ सङ्ग्रामे’-इति वि० । शूरसातौ-इति सङ्ग्राम-नामसु षष्ठदिग्भ्रमे षष्ठं कम् २, १७ ।

अथ सप्तमी ।

विश्वामित्रः स्तौति ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १०० १०१ १०२ १०३ १०४ १०५ १०६ १०७ १०८ १०९ ११० १११ ११२ ११३ ११४ ११५ ११६ ११७ ११८ ११९ १२० १२१ १२२ १२३ १२४ १२५ १२६ १२७ १२८ १२९ १३० १३१ १३२ १३३ १३४ १३५ १३६ १३७ १३८ १३९ १४० १४१ १४२ १४३ १४४ १४५ १४६ १४७ १४८ १४९ १५० १५१ १५२ १५३ १५४ १५५ १५६ १५७ १५८ १५९ १६० १६१ १६२ १६३ १६४ १६५ १६६ १६७ १६८ १६९ १७० १७१ १७२ १७३ १७४ १७५ १७६ १७७ १७८ १७९ १८० १८१ १८२ १८३ १८४ १८५ १८६ १८७ १८८ १८९ १९० १९१ १९२ १९३ १९४ १९५ १९६ १९७ १९८ १९९ २०० २०१ २०२ २०३ २०४ २०५ २०६ २०७ २०८ २०९ २१० २११ २१२ २१३ २१४ २१५ २१६ २१७ २१८ २१९ २२० २२१ २२२ २२३ २२४ २२५ २२६ २२७ २२८ २२९ २३० २३१ २३२ २३३ २३४ २३५ २३६ २३७ २३८ २३९ २४० २४१ २४२ २४३ २४४ २४५ २४६ २४७ २४८ २४९ २५० २५१ २५२ २५३ २५४ २५५ २५६ २५७ २५८ २५९ २६० २६१ २६२ २६३ २६४ २६५ २६६ २६७ २६८ २६९ २७० २७१ २७२ २७३ २७४ २७५ २७६ २७७ २७८ २७९ २८० २८१ २८२ २८३ २८४ २८५ २८६ २८७ २८८ २८९ २९० २९१ २९२ २९३ २९४ २९५ २९६ २९७ २९८ २९९ ३०० ३०१ ३०२ ३०३ ३०४ ३०५ ३०६ ३०७ ३०८ ३०९ ३१० ३११ ३१२ ३१३ ३१४ ३१५ ३१६ ३१७ ३१८ ३१९ ३२० ३२१ ३२२ ३२३ ३२४ ३२५ ३२६ ३२७ ३२८ ३२९ ३३० ३३१ ३३२ ३३३ ३३४ ३३५ ३३६ ३३७ ३३८ ३३९ ३४० ३४१ ३४२ ३४३ ३४४ ३४५ ३४६ ३४७ ३४८ ३४९ ३५० ३५१ ३५२ ३५३ ३५४ ३५५ ३५६ ३५७ ३५८ ३५९ ३६० ३६१ ३६२ ३६३ ३६४ ३६५ ३६६ ३६७ ३६८ ३६९ ३७० ३७१ ३७२ ३७३ ३७४ ३७५ ३७६ ३७७ ३७८ ३७९ ३८० ३८१ ३८२ ३८३ ३८४ ३८५ ३८६ ३८७ ३८८ ३८९ ३९० ३९१ ३९२ ३९३ ३९४ ३९५ ३९६ ३९७ ३९८ ३९९ ४०० ४०१ ४०२ ४०३ ४०४ ४०५ ४०६ ४०७ ४०८ ४०९ ४१० ४११ ४१२ ४१३ ४१४ ४१५ ४१६ ४१७ ४१८ ४१९ ४२० ४२१ ४२२ ४२३ ४२४ ४२५ ४२६ ४२७ ४२८ ४२९ ४३० ४३१ ४३२ ४३३ ४३४ ४३५ ४३६ ४३७ ४३८ ४३९ ४४० ४४१ ४४२ ४४३ ४४४ ४४५ ४४६ ४४७ ४४८ ४४९ ४५० ४५१ ४५२ ४५३ ४५४ ४५५ ४५६ ४५७ ४५८ ४५९ ४६० ४६१ ४६२ ४६३ ४६४ ४६५ ४६६ ४६७ ४६८ ४६९ ४७० ४७१ ४७२ ४७३ ४७४ ४७५ ४७६ ४७७ ४७८ ४७९ ४८० ४८१ ४८२ ४८३ ४८४ ४८५ ४८६ ४८७ ४८८ ४८९ ४९० ४९१ ४९२ ४९३ ४९४ ४९५ ४९६ ४९७ ४९८ ४९९ ५०० ५०१ ५०२ ५०३ ५०४ ५०५ ५०६ ५०७ ५०८ ५०९ ५१० ५११ ५१२ ५१३ ५१४ ५१५ ५१६ ५१७ ५१८ ५१९ ५२० ५२१ ५२२ ५२३ ५२४ ५२५ ५२६ ५२७ ५२८ ५२९ ५३० ५३१ ५३२ ५३३ ५३४ ५३५ ५३६ ५३७ ५३८ ५३९ ५४० ५४१ ५४२ ५४३ ५४४ ५४५ ५४६ ५४७ ५४८ ५४९ ५५० ५५१ ५५२ ५५३ ५५४ ५५५ ५५६ ५५७ ५५८ ५५९ ५६० ५६१ ५६२ ५६३ ५६४ ५६५ ५६६ ५६७ ५६८ ५६९ ५७० ५७१ ५७२ ५७३ ५७४ ५७५ ५७६ ५७७ ५७८ ५७९ ५८० ५८१ ५८२ ५८३ ५८४ ५८५ ५८६ ५८७ ५८८ ५८९ ५९० ५९१ ५९२ ५९३ ५९४ ५९५ ५९६ ५९७ ५९८ ५९९ ६०० ६०१ ६०२ ६०३ ६०४ ६०५ ६०६ ६०७ ६०८ ६०९ ६१० ६११ ६१२ ६१३ ६१४ ६१५ ६१६ ६१७ ६१८ ६१९ ६२० ६२१ ६२२ ६२३ ६२४ ६२५ ६२६ ६२७ ६२८ ६२९ ६३० ६३१ ६३२ ६३३ ६३४ ६३५ ६३६ ६३७ ६३८ ६३९ ६४० ६४१ ६४२ ६४३ ६४४ ६४५ ६४६ ६४७ ६४८ ६४९ ६५० ६५१ ६५२ ६५३ ६५४ ६५५ ६५६ ६५७ ६५८ ६५९ ६६० ६६१ ६६२ ६६३ ६६४ ६६५ ६६६ ६६७ ६६८ ६६९ ६७० ६७१ ६७२ ६७३ ६७४ ६७५ ६७६ ६७७ ६७८ ६७९ ६८० ६८१ ६८२ ६८३ ६८४ ६८५ ६८६ ६८७ ६८८ ६८९ ६९० ६९१ ६९२ ६९३ ६९४ ६९५ ६९६ ६९७ ६९८ ६९९ ७०० ७०१ ७०२ ७०३ ७०४ ७०५ ७०६ ७०७ ७०८ ७०९ ७१० ७११ ७१२ ७१३ ७१४ ७१५ ७१६ ७१७ ७१८ ७१९ ७२० ७२१ ७२२ ७२३ ७२४ ७२५ ७२६ ७२७ ७२८ ७२९ ७३० ७३१ ७३२ ७३३ ७३४ ७३५ ७३६ ७३७ ७३८ ७३९ ७४० ७४१ ७४२ ७४३ ७४४ ७४५ ७४६ ७४७ ७४८ ७४९ ७५० ७५१ ७५२ ७५३ ७५४ ७५५ ७५६ ७५७ ७५८ ७५९ ७६० ७६१ ७६२ ७६३ ७६४ ७६५ ७६६ ७६७ ७६८ ७६९ ७७० ७७१ ७७२ ७७३ ७७४ ७७५ ७७६ ७७७ ७७८ ७७९ ७८० ७८१ ७८२ ७८३ ७८४ ७८५ ७८६ ७८७ ७८८ ७८९ ७९० ७९१ ७९२ ७९३ ७९४ ७९५ ७९६ ७९७ ७९८ ७९९ ८०० ८०१ ८०२ ८०३ ८०४ ८०५ ८०६ ८०७ ८०८ ८०९ ८१० ८११ ८१२ ८१३ ८१४ ८१५ ८१६ ८१७ ८१८ ८१९ ८२० ८२१ ८२२ ८२३ ८२४ ८२५ ८२६ ८२७ ८२८ ८२९ ८३० ८३१ ८३२ ८३३ ८३४ ८३५ ८३६ ८३७ ८३८ ८३९ ८४० ८४१ ८४२ ८४३ ८४४ ८४५ ८४६ ८४७ ८४८ ८४९ ८५० ८५१ ८५२ ८५३ ८५४ ८५५ ८५६ ८५७ ८५८ ८५९ ८६० ८६१ ८६२ ८६३ ८६४ ८६५ ८६६ ८६७ ८६८ ८६९ ८७० ८७१ ८७२ ८७३ ८७४ ८७५ ८७६ ८७७ ८७८ ८७९ ८८० ८८१ ८८२ ८८३ ८८४ ८८५ ८८६ ८८७ ८८८ ८८९ ८९० ८९१ ८९२ ८९३ ८९४ ८९५ ८९६ ८९७ ८९८ ८९९ ९०० ९०१ ९०२ ९०३ ९०४ ९०५ ९०६ ९०७ ९०८ ९०९ ९१० ९११ ९१२ ९१३ ९१४ ९१५ ९१६ ९१७ ९१८ ९१९ ९२० ९२१ ९२२ ९२३ ९२४ ९२५ ९२६ ९२७ ९२८ ९२९ ९३० ९३१ ९३२ ९३३ ९३४ ९३५ ९३६ ९३७ ९३८ ९३९ ९४० ९४१ ९४२ ९४३ ९४४ ९४५ ९४६ ९४७ ९४८ ९४९ ९५० ९५१ ९५२ ९५३ ९५४ ९५५ ९५६ ९५७ ९५८ ९५९ ९६० ९६१ ९६२ ९६३ ९६४ ९६५ ९६६ ९६७ ९६८ ९६९ ९७० ९७१ ९७२ ९७३ ९७४ ९७५ ९७६ ९७७ ९७८ ९७९ ९८० ९८१ ९८२ ९८३ ९८४ ९८५ ९८६ ९८७ ९८८ ९८९ ९९० ९९१ ९९२ ९९३ ९९४ ९९५ ९९६ ९९७ ९९८ ९९९ १०००

इन्द्रापर्वतावृद्धतारथेनवामीरिषभावहृतसुवीराः ।

वीतहव्यान्यध्वरेषुदेवावर्द्धथाङ्गीभिर्लिङ्गयामदन्ताम् ॥१०६

I इन्द्रावृद्ध । वाचोद । पर्वतावृद्धतारथार्इना

पञ्चमन्" वृष्टिप्रदानार्थं^(५) यमुपगच्छन्ति आह्वयन्तोत्यर्थः^(६) ।विप्रासो^(७) विप्राः मेधाविनो यजमानाः य मिन्द्रं "वाजय-
न्ते"^(८) वाजिनं कुर्वन्ति हविर्भिर् वंसिनं कुर्वन्ति स तादृश

इन्द्रः ॥ ६ ॥ १०५

I वैश्वामित्रम् ।

१०६ ऋग्वेदस्य ३, ३, १८, १ ।

(५)—"सुपां सुसुमिति (७, १, २८) चतुर्थ्या सुक् ।

(६)—'अपामुपञ्चमन्—उप पूर्वस्याज मति-चेपचयो (ध्वा०) रित्यस्येदं रूपम् ।
आपः समोपे यस्मिन् काले आगच्छन्ति स अपामुपञ्चमा वर्षाकालः ; तस्मिन् अपा-
मुपञ्चमन् । उदकार्यं वर्षाकाले यमाह्वयन्तोत्यभिप्रायः—इति वि०—अत्र जये "सुपां
सु सुक् (७, १, २८)"—इत्यादिना सप्तम्येकस्य सुक् ।(७)—"आजसेरसुक् (७, १, ५०)"—इत्यसुक्ति रूपम् । "विप्रः"—इति मेधावि-वाससु
प्रथमं नैषष्टकम् २, १५ ।(८)—'वाजयन्ते पूजयन्ति—इति वि० । वाजयतीति अर्चति-कर्मसु षट्चिन्-
तमं नैषष्टकम् २, १४ ।

^१ उवा३ । ^२ ऊ३४पा । ^५ वामीर्द्वाउ । ^{४२} ^५ द्वाहोइ । ^{२२} ^१ इषआ-
^२ वहत^१सुवीरइराउवा३ । ^२ ^५ ऊ३४पा । ^{४२} ^५ वीत^१द्वाउ ।
^{२२} ^१ द्वाहोइ । ^२ ^५ हव्यान्यध्वरेषुदा२इवाउवा३ । ^२ ^५ ऊ३४पा ।
^४ ^५ वर्द्धाद्वाउ । ^{२२} ^१ द्वाहो । ^२ ^५ याङ्गीभिर्निडियामदा०२ताउवा३ ।
^२ ^५ ऊ३४पा ॥ १० ॥ १०ई

“इन्द्रापर्वता” [इन्द्रश्च पर्वतश्च^(१)] हे इन्द्रापर्वतो ! “वृह-
 ता” महता रथेनागत्य “वामी” वननीयाः^(२) “सुवीराः” शोभन-
 पुत्रोपेताः “इषः” अस्त्रानि “आवहन्तम्” अस्त्रार्द्धं धारयन्तं^(३)
 प्रयच्छन्तमित्यर्थः । किञ्च । हे “देवा” देवो द्योतमानो ! हे
 इन्द्रापर्वतो ! “अध्वरेषु” अस्त्रात्-सम्बन्धि-यज्ञेषु “हव्यानि”
 हवन-योग्यानि पुरोडाशादीनि हवींषि “वीतं” भक्षयन्तम् ।
 तथा “इड्या” अस्त्राभिर्दत्तेनाग्नेन^(४) “मदन्ता” ह्वयन्तो युवां
 “गीभिः” स्तुतिलक्षणाभि रस्त्रदीयाभिर्वाग्भिः “वर्द्धेयां” प्रवृद्धी
 भवतो ॥ ७ ॥ १०ई

(१)—“देवता इन्द्रोच (६, १, २६)”-इत्यालो, “सुपां सु लक् (७, १, २६)”-इत्यालो
 च रूपम् ।

(२)—सम्पन्ननीया इत्यर्थः ।

(३)—‘आवहन्त मानयन्त’ मिति वि० ।

(४)—‘इडा’-इत्यङ्ग-नामसु तयोदशं जेष्ठलुक् २, ७ ।

अथाष्टमी ।

रेणुऋषिः* ।

१ २ ३ २ ३ १ २

३ १ २ २ २ १ २ ३ १ २

इन्द्रायगिरोऽनिशितसर्गाऽपः प्रैरयत्सगरस्यबुध्नात् ।

१ २ २ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ २

योऽञ्जेणैवचक्रियौऽशचीभिर्विषक्तस्तम्भपृथिवीमुतद्याम् ॥८॥

१०७

२

२

१ २

२

१

२

I द्वा३ । द्वाइ । इन्द्रायगाइ । रा३अनि । शी-

३ ४ ५

२

१ २

२

तसर्गाः । १ । असाउ । असाउ । इन्द्रायगाइ । रा३

१

२

३ ४ ५

२

१ २

अनि । शीतसर्गाः । २ । कुवा । कुवा । इन्द्रायगाइ ।

२

१

२ ३ ४ ५

२

१

रा३अनि । शीतसर्गाः । ३ । अयाम् । अयाम् । अपः

* 'गिरिणोरार्षम्'-इति वि० ।

† "प्रैरयं"-इति ऋग्वेदीयः पाठः, "प्र । ईरयम् ।"-इति च ऋग्वेदीय-पद-पाठः ।

‡ "चक्रिया"-इति च ऋग्वेदीय-पाठः ।

१०७ ऋग्वेदस्य ८, ४, १४, ४ ।

I सावित्रम् ।

^२ ^२ ^१ ^२ ^{२४५} ^१ ^२ ^१
 प्रैरा। याश्चसग। रस्यबुध्नात्। अविदाश्त्। अवि-
^२ ^२ ^१ ^२ ^१ ^२ ^{२४५} ^२ ^१
 दत्। योअक्षेणाइ। वाश्चक्रि। यीशचोभीः। ईक्षा
^२ ^५ ^{२१} ^२ ^१ ^२
 २३। ईश्छा। विष्वक्तस्ता। भाश्पृथि। वीश्छम्।
^१ ^४
 ऊश्तापुद्याइपुद्म ॥ ११ ॥ १०७

“इन्द्राय” इन्द्रार्थम् “अनिशितसर्गाः” अतनूकृत-विसर्गाः
 उपर्युपरि वर्त्तमानाः^(१) याः “गिरः” स्तुतयः ताभिर्गीर्भिः “सग-
 रस्य” अन्तरिक्षस्य^(२) “बुध्नात्” प्रदेशात् “अपः” उदकानि^(३)
 “प्रैरयत्” प्रैरयति । यः इन्द्रः “शचीभिः” कर्मभिः^(४) “पृथि-
 वीम्” “उत” अपिच । “द्यां” दिवं च “चक्रियौ”^(५) रथ-
 चक्राणि^(६) “अक्षेणैव” यथा रथाक्षेण तद्वत् “विष्वाक्” सर्वतः
 “तस्तम्” अस्तम्भात् ॥ ८ ॥ १०७

(१)—अनिशितसर्गाः—शित इति ‘शो तनूकरणे’-इत्यस्य निष्ठायां रूपम् ।
 सर्गः संसर्गः सङ्गतः । शितः सर्गो यासां ताः शितसर्गाः तनूकृत-सङ्गतः । न शितसर्गा
 अनिशित-सर्गाः, बन्धोरित्यर्थः ।

(२)—“सगरः” इति अक्षरोक्ष-नामसु चतुर्दश नैघण्टुकम् १, २ ।

(३)—दृष्टि-लक्षणाणि ।

(४)—शचीति कर्म-नामसु द्वाविंशतितमं नैघण्टुकम् १, १ ।

(५)—“इयाद्वियाजिकाराणामुपसङ्ख्यानम् (७, १, २८)”-इति इय्-भावे, स्त्रिङ्-व्यत्यये

च (३, १, ८५) रूपं चक्रियाविति ।

(६)—चक्रे इति द्विवचनान्तेन व्याख्यातम् विवरणकृता ।

अथ नवमी ।

वामदेवऋषिः* ।

३४० ^{३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २}
 आत्वासखायः सख्याववृत्युस्तिरः पुरुचिदर्णवाञ्जगम्याः† ।

^{३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ २}
 पितुर्नपातमादधीतवेधाअस्मिन्क्षयेप्रतरांः दीद्यानः ॥८॥१०८

^{४ २ ४ २ ४ ४ २ ४ २ ४ ४ २ १ २ २}
 IX, 1, 12 I आत्वासखायः सख्याववृत्युः । तिरः पुरुचिदर्णवाञ्ज-

^{२ २ २ १ २ २ २}
 गाऽरम्यौ । हौहोश्वा । पितुर्नपातमादधीतवाऽरइधौ ।

* 'वसुराह'-इति वि० ।

† “ओ चित् सखायं सख्या ववृत्यां तिरः पुरुचिदर्णवाञ्जगम्यान्”-इति ऋग्वेदीय-पाठः ।

‡ “अधि क्षमि प्रतरं”-इति, “अधि क्षमि मतरं”-इति च ऋग्वेदीय-पाठः ।

१०८ ऋग्वेदस्य ७, ६, ६, १ ।

I कुतूपाद्वैरूपस्य साम ।

हौहोश्वा । अस्मिन्क्षयेप्रतरान्दौदियाऽरनौ । हौहो-
श्वा । औहोरे । इहान्३४५॥ १२॥ १०८

हे इन्द्र ! “त्वा” त्वां “सखायः” स्तोतारः “सख्येन-
स्तृतिभिरित्यर्थः । ताभिः “आ वदत्युः” अभिमुखं कुर्वन्ति । यत-
स्त्वं “तिरः” तिर्यग्भूत्वा “पुरु” विस्तीर्णम् “अर्णवम्” अन्त-
रिक्षं^(१) “जगम्याः” अगच्छः । चिच्छब्दः कारण-परः^(२) [अथ-
परोक्षकृतः^(३)—“वेधा” विधाता^(४) इन्द्रः “पितुः” मदीयस्य
“नपातं” पौत्रं मम पुत्रमित्यर्थः^(५) । त मादधीत प्रयच्छतु ।

(१)—अथर्षवन् इत्यन्तरोक्ष-नामसु न दृश्यते, तथापि समुद्र इति तु दृश्यते
एव (१, २) ।

(२)—तथा च यत एवं तत इदं ब्रूम इति भावः । “चिदित्येपोऽनेक-कर्म ;
आचार्यश्चिदिदं ब्रूयादिति पूजायाम्, (* * *) दधिचिदित्युपसार्गे, कुक्षमायां चि-
द्वहरेत्यवकुत्सिते, (* * *) ।”—इति नि० १, ४ ।

(३)—“परोक्षकृताः—सर्वाभिर्नामविभक्तिभिर्धुञ्जन्ते प्रथमपुरुषैश्चाख्यातस्य”—इति
नि० दै० ६, १ ।

(४)—“वेधा मेधावी भवान्” इति वि० “वेधा”—इति मेधावि-नामसु षष्ठं नैघण्टु-
कम् १, ५३ ।

(५)—“पितुरित्यन्न-नाम ; पाते वा पिबते वा प्यायते वा”—इति दैवत-निबन्धम्
८, २४ ॥ विवरणकारणं ‘पितुः’, ‘न’, ‘पातम्’-इति पदत्रयं विच्छिद्य आचक्षौ ;
तथाचि—‘पितुर्न न-शब्द उपरिष्ठादुपचारादुपसार्थीयः, पितु रिव ; पातं पा रक्षणे-
इत्यस्य “नपुंसके भावे क्तः (३, ४, ११४ उ०)”—इति क्त-प्रत्यये एतद्रूपम्, पातं रक्षणम् ।
यथा कश्चित् पितुः रक्षणमाधत्ते, तद्वत् भवानपि अस्माकम् आदधीत आदधानं
करोमित्यर्थः—इति ।

८७क,

अथ दशमी ।

गीतमच्छषिः ।

२ ३ ११ ३ १३ ३२ ३१२ ३ १ १ ३ २
 कोचद्युंक्ते धुरिगाच्छतस्य शिमीवतो भामिनो दुर्हणा यून् ।

३ १२ ३ १२ ३ १२ २२ ३ २ ३ २ ३ १ २
 आसन्नेषामप्सुवाहोमयोभून् येषां भृत्यामृणधत्स जीवात् ॥
 १०॥ १०८

॥ पञ्चम-दशति ॥*

५२ २ २ ५ १ २ २ २
 I कोचद्युंक्ते धुरिगाच्छतस्य ईष । शिमीवतो भामि-

२ ११ २ २ १ २ २ २ २ २ २
 नो दुर्हणा रूयून् । आसन्नेषामप्सुवाहोमयो रूभूत् ।

१ २ २ २ ५ २ २ ५
 येषां भृत्यामृणधत्स जाइवाइ उवाइ । ऊइ ४ पा ॥ १३ ॥ १०८

कौटुशः ? अस्मिन् “क्षये” (१) निवास-भूते यस्ते “प्रतरां” प्रकृष्टं
 “दीद्यानः” (२) तेजसा दीप्यमान इन्द्रः पुत्रं ददातु ॥ ८ ॥ १०८

१०८ ऋग्वेदस्य १, ६, ८, १ ।

I आमहीयवम् ।

(१)—निवासार्थ-क्षि-घातो रूपमिदं अयदति ।

(२)—दीपिणी रूपम् ।

* ॥ इति चतुर्थस्यार्द्धः प्रपाठकः ॥

“अथ” अस्मिन् कर्मणि “ऋतस्य” यज्ञस्य^(१) गच्छत इन्द्र-सम्बन्धिनो रथस्य “धुरि” अश्व-वहन-प्रदेशे “गाः” गतिम-तोऽश्वान्^(२) एषा मश्वानां सम्बन्धिनः प्रयहान्वा “आसन्” आ-स्येन तज्जनितेन स्तोत्रेण “को युङ्क्ते” को नाम नियोजितुं शक्नो-ति^(३) न कोपीत्यर्थः । कौटुशानश्वान् ? । “शिमौवतः” वीर्य-कर्म्मोपेतान्^(४) । “भामिन्” तेजसा युक्तान्^(५) “दुर्हन्वायून्” परैर्दुःसहेन क्रोधेन युक्तान् (हृषीयतिः क्रुध्यति-कर्म्म (नै० २, १३) । “अप्स्वाहः” आपः कर्माणि^(६) तेषु इन्द्रं वहन्तीति तान्^(७) “मयोभून्” मयसः सुखस्य भावपिष्टान्^(८) । स्वकीयानां सुखप्रदानित्यर्थः । “यो” यजमानः “एषाम्” ईदृशानां मश्वानां “भृत्या” भरण-क्रियां रथ-वहन-क्रियां “ऋणधत्” समर्धयति स्तोतीति यावत्^(९) “स” ह यजमानो “जीवात्” जीवनवान् भवेत् ॥

(१)—‘ऋतस्य सत्यस्य सर्वगतस्य वा इन्द्रस्य’-इति वि० ।

(२)—‘गाः मो-शब्देनात्र समय-योगात् अस्या उच्यन्ते’-इति वि० ।

(३)—‘आदित्य-सुति-करण-द्वारेणेति विवरणे विशेषः ।

(४)—‘शिमौ’-इति कर्म-नामसु चतुर्विंशतितमं नैघण्टुकम् २, १ ।

(५)—‘भामिन्-शब्दोऽत्र पुरः क्रुद्धान्’-इति वि० । “भामते”-इति क्रुध्यति-कर्म्मसु (नै० २, १२) पठित मित्येव तत्र बीजम् । ‘भामिन्ः कुत्सित-क्रोधान्’-इति वि० ।

(६)—‘अपः’-इति कर्म-नामसु प्रथमं नैघण्टुकम् २, १ ।

(७)—‘अप्सु निमित्त-भूतासु ये वहन्ति ते अप्सुवाहः, उदकस्य पातयितारः ; तान्’-इति वि० ।

(८)—‘मयः’-इति सुख-नामसु सप्तमं नैघण्टुकम् ।

(९)—‘ऋणधदिति “ऋणध्”-इति परिचरण-कर्म्मसो रूपम् २, ५ ।

यद्वा । “कः” इति प्रजापति रच्यते (“कोह वै नाम प्रजापति” रिति श्रुतेः) “ऋतस्य” यज्ञस्य “धुरि” निर्वाहे “गाः” वेदरूपान् वाग्विशेषान्^(१०) “अद्य” इदानीं “युङ्क्ते” संयोजयति कौटुशान् ? “शमीवतः” प्रतिपाद्यैः कर्मभिर्युक्तान् “भामिनः” उज्ज्वलान् “दुर्हणायून्” हृणीयति हानि-कर्मा । हातु मशकान् वेदाध्ययनस्य नित्यत्वात् एषां शब्दानां आत्म-प्रतिपादकानाम् “आसन्” आस्थानि मुखवदाकरभूतानित्यर्थः । “अप्सु वाहः” अप्सु अन्तरिक्षे तदुपलक्षिते स्वर्गे वहन्ति यजमानं प्रापयन्ति तान् । “मयोभून्” मयसः अध्ययन-प्रभवस्य सुख-साधनस्यादृष्टस्य भावयितृन् । “यो” यजमानः ‘एषां’ वचसां “भृत्यां” भरण-क्रियां “ऋणधत्” ऋद्धिमतीं करोति “स जीवात्”^(११) स एव जीवति । अन्ये जीवन्मृता इत्यर्थः ॥

“आसन्नेषामप्सु वाहः”-इति, “आसन्निषून् ह्रस्वसः”-इति पाठौ ॥ १० ॥ १०८

इति श्रीसायणाचार्य्य विरचिते माधवीये सामवेदार्थ-प्रकाशे बन्दोपाख्यानं
तृतीयस्याध्यायस्यैकादशः खण्डः ॥ ११ ॥

॥ इति त्रैष्टुभमैन्द्रम् ॥

(१०)—“जैः”-इति वाङ्माससु चतुर्थं नैषष्टु कम् १, ११ ।

(११)—छेडि वाङ्मासमे रूपम् (२, ४, ८४) ।

ब्रह्माष्टाविंशति ऋचो गायन्ति त्वेत्यनुष्टुभः (क) ।

यदीवहन्तीत्यनया स्तूयन्ते महतोऽत्र हि (ख) ।

ईदितोऽग्निर्दधिक्रावा दधिक्रावणो इति ऋचा (ग) ।

वयश्चिदित्यवस्येयं वैश्वदेवीत्यमी इति (घ) ।

ऋक्सामयोः स्तुति ऋचंसामेत्यैन्द्रोऽपरा ऋचः (ङ) ।

समाख्या प्राणभृत्रायादिति पूर्वमुदीरितम् (च) ।

(क)—“गायन्ति ता”-इत्यारभ्य “ऋचंसामयजामश्चे”-इत्युग्राः दशस्ययादका ऋचा-विंशति ऋचः अतुष्टुपृच्छन्त्यादित्यर्थः । इति व्याख्यायमानाष्टादशर्चु इन्द्रः-सङ्केतः ।

(ख)—अत्र ऋष्टादशसु ऋचु “यदीवहन्ती”-इति पञ्चदशी ऋक्, अनया महतो देवताः स्तूयन्ते ।

(ग)—“दधिक्रावणः” इति हि सप्तदशी ऋक्, ऋचा अनया, दधिक्रावा नामकः अग्निः, ईदितः स्तुतः ।

(घ)—“वयश्चित्”-इति विंशतितमा ऋक्, इयं, सप्तस्या सप्तोदेवताका । “अमी” इति एकविंशतितमा ऋक् वैश्वदेवी अस्याः विश्वेदेवा देवताः इत्यर्थः ।

(ङ)—“ऋचंसाम”-इति अग्निमा ऋक्, अनया तु ऋक्-सामयोः देवतयोः स्तुतिः प्रकाशते । अपराः एतत्-पञ्चातिरिक्ताः त्रयोविंशति ऋचः ऐन्द्राः इन्द्रदेवताकाः । इति देवत-सङ्केतश्च ।

(च)—मनु महदादि-देवतानामृचां साहित्येऽप्यस्य पर्वस्य ऐन्द्रेति अपदेशः कथ-मित्याह—समाख्या तु प्राणभृत्रायात् सिद्धाति, गौष्ठा हतोऽति भावः । प्राणभृत्रायस्तु मीमांसा-शास्त्र-प्रसिद्धः । तथाहि, जैमिनी-सूत्रम्—“तत्सिद्धि-जाति-सारूप्य-प्रशंसा-भूम-लिङ्गसमवायात् (१, ४, १८) ।”-इति, तत्सिद्धादि-हेतुतो गौषी इति रात्रयष्टोतेति तदर्थः । एतच्च स्फुटं भट्टकारिकायाम्—“तत्सिद्धि-जाति सारूप्य-प्रशंसा-लिङ्ग-भूमभिः षड्भिः सर्वत्र श्रव्यानां गौषी इतिः प्रकल्पिता ॥”-इति ; तथा च “अयं पुरोभवस्तस्य प्राणो मौवायनः”-इत्यस्य एकस्यैव मन्त्रस्य प्राणभृत्त्वेऽपि लिङ्ग-समवाय-हेतुतः तत्-सङ्गचरिताः सर्व एव मन्त्रा गौष्ठा इत्या प्राणभृच्छब्देन लक्ष्यन्ते ऽष्टकान्त एव “प्राणभृत उपदधाति”-इत्यादि विधौ—तथैवात्रापि यदीवहन्तीत्यादीनां इन्द्र-लिङ्गकत्वाभावे-

अथ द्वादशे खण्डे —

सैषा प्रथमा ।

मधुच्छन्दा ऋषिः ।

१ २ २ १ २ २ २ २ २ २ १ २
गायन्तिवागायत्रिणोर्चन्त्यर्कमर्किणः ॥

२ १ २ २ २ २ १ २
ब्रह्माणस्त्वाशतक्रतउद्दशमिवयेमिरे ॥ १ ॥ ११०

२ २ २ २ २ २ ५ २ २
I गायत्रि३१ । तित्वा३१२३४ । गाय । त्रा३इणाः ।

२ २ २ २ ५ २ २ २ २
अर्चा३१ । तिया३१२३४ । कम । का३इणाः । ब्रह्मा-

२ २ ५ २ २ २ २
३१ । णस्त्वा३१२३४ । शत । क्रा३ताउ । उद्वा३१ ।

११० उत्तरार्चिकस्य ५, २, २३, १ = ऋग्वेदस्य १, ११८, १ =
जहे ६, ८—२२, २, ५—२३, १—५ ।

I, II शैखण्डिने हे ।

इपि ऐन्द्र-समुदाय-मध्य-प्रतितलेन इन्द्र-लिङ्ग-साहचर्यात् गौष्वा ऐन्द्रल मित्यस्य पर्वस्यै-
न्द्रल मन्त्रतम् । किञ्च नैतदिह नूतनमुच्यते उदीरितस्यैव पुरस्तादिनि स्मारितम्;
तच्चाग्रेयैकादश-खण्डारभोद्गृह्यम् (२५ पृ० १५०) अचिन्त्यायो ऽप्येवमव, स तु लौकिक
इत्येव विशेषः, अतएव माधवेन “एकस्यैव मन्त्रस्य प्राश्नभृत्त्वे ऽपि अतिष्ठो गच्छन्तीति-
वत् तत्-सहचरिताः सर्वे मन्त्राः प्राश्नभृच्छब्देन लक्ष्यन्ते (म्या० टी० १, ४, १८)” इति ।

उक्तातारः “गायन्ति” स्तुवन्ति^(१) । “अर्किणी” ऽर्चनहेतु-
मन्त्र^(२)-युक्ता हातारः “अर्कम्” अर्चनीय मिन्द्रं “अर्चन्ति”
शस्त्र^(३)-गतैर्मन्त्रैः प्रशंसन्ति । “ब्रह्माणो” ब्रह्मप्रभृतयः इतरे
ब्राह्मणाः^(४) । “त्वा” त्वाम् “उद्येमिरे” उन्नतिं प्रापयन्ति । तत्र
दृष्टान्तः—“वंश मिव” यथा वंशांगे नृत्यन्तः शिल्पिनः प्रौढं वंशं
उन्नतं कुर्वन्ति । यथा वा सन्मार्ग-वर्त्तिनः पुत्राः स्वकीयं कुलं
उन्नतं कुर्वन्ति तद्वत् ॥

एतामृचं यास्कएवं ध्याचष्टे—“गायन्ति त्वा गायत्रिणः प्रार्च-
न्ति तेऽर्कं मर्किणी ब्राह्मणा स्वा शतक्रत उद्येमिरे वंशमिव
वंशो वनशयो भवति वननाच्छ्रूयत इति वेति(५, ४,) ॥१॥ ११०

न तद्वराण्यन्त-स्वरसङ्गस्य नाम गायत्रं प्रत्युत नाममात्रस्यैवेति तु ध्येयम् । अत एव
मीमांसा-न्यायमात्रायां सप्तमाध्यायस्य प्रथमपादारब्धो निर्वीतम्—“अतिदेशं विनि-
श्चेतुं कवतोषु रथमम् । गायत्रीत्युक्त्वा नामयुक्ता ब्रह्मार्थो नाम मेव वा”-इत्यादि ।
गायत्रादि सप्तसङ्गतु तावदा-ब्राह्मणादिभ्योऽवगम्यमानम् ; सथाहि, तदीय-पठ-मृतीय-
कण्ठे “अष्टाचरा गायत्री नवमो विद्धारः”-इत्येव मादि ।

(१)—गायत्रीत्यर्चति-कर्मसु द्वितीयं नैषष्टकम् १, १४ ।

(२)—“अर्को देवो भवति यदेन मर्चन्ति । अर्को मन्त्रो भवति यदेनार्चन्ति अर्क-
मन्त्रं भवत्यर्चति भूतानि । अर्को दृष्टो भवति स दृष्टः कटुकित्वा”-इति नि० नै० ५, ४ ।

(३)—प्रगीताप्रगीतभेदेन खोचशस्त्रेति नामभेदः, खोचैव शस्त्रमन्त्राः पठ्यन्ते अत
उक्तम्—“शस्त्राभ्यामुवाचामिर्होतासङ्ग, कतेऽध्वरम् । आच्यपृष्ठादिभिः खोचैव ब्रह्म-
तासङ्गरोत्यमुम्”-इति (२५०) ।

(४)—“इत्यादिबहुवचनान्ता गणम्य सूचकाः”-इति नियमात् सदस्यादीनामपि यच्च
इति भावः ।

अथ द्वितीया ।

जेता माधुच्छन्दसऋषिः* ।

२ ३ १ ९ २ १ २ ३ १ २
इन्द्रं विश्वा अवीवृधन्समुद्रव्यचसङ्गिरः ।

343

२ १ २ ३ १ २ १ २ २ १ २ ३ १ २
रथीतमरथीनांवाजानासत्यतिंपतिम् ॥ २ ॥ १११

I, इन्द्रं विश्वाः । अवीरवृधान् । सामुद्रव्या ।

२ १ २ १ १ २
चासङ्गिराः । राथीतमा३१उवा२ । रथाइना२म् । वा

१ २ १ १ २ १ २ १
जाना२३सात् । पातिंपतिम् । इडा२३भा३४३ । ओ२

३४५६ । इडा ॥ १० ॥

II, ओइन्द्रं विश्वाः । अवी । वृधान् । साशमू२

* 'यता नाम ऋषिः तस्येदमार्घम्'-इति वि० ।

१११ उत्तरार्चिकस्य २, १, १८, १ = ऋग्वेदस्य १, १, २१, १ =
यजुर्वेदस्य १२, ५६—१५, ६१ = ऐतरेय-ब्राह्मणस्य ५, ७ = ऊहे
२, १२—७, ११—२१, ३—२१, २, ३ ।

८८क,

^१द्राव्या^२रे । च^१सम् । गिराः । रा^२श्या^१रतामा^२रम् ।
^२रथी । ना^१म् । वाजा^१रना^२सा^१रत् । पतिं^१पा^२रती^१३४
 ३म् । ओ^१२३४५६ । डा ॥ १८ ॥

^{३४ ३४८ ५ ६} III, इन्द्र^{२, २}विश्वाम^५वीवृ^६धन् । समूद्रा^१३४व्या । चार-
^{१ २ २}सा^{१ २८}ज्जी^२राः । राथी^१तमा^२रम् । ऊ^२रे । षा^२रद् । ऊ^२रे ।
^१रथा^{२ २}इनाम् । वाजा^{२ २}ना^२सा^२रत् । ऊ^२रे । षा^२रद् ।
 ऊ^२रे । पतिं^१पा^२रती^१३४३म् । ओ^१२३४५६ ।
 डा ॥ १८ ॥

^{४ ५ ४ ५८ ६} IV इन्द्र^{४ ५}विश्वाम^५वीवृ^६धन् । रीया^{४ ५}द्याद् । समूद्रा-
^{२ १ २}

I, II, III ग्रैखण्डिनानि त्रीणि ।

IV पूर्वमादष्टम् ।

^{१ १} १व्या२ । चसांगाश्चरा२३ः । ^{१२ २} ऐया२३च्चाइ । ^१ रयाइ-
^१ ता१मा२म् । ^१ रयाइना२३म् । ^{१२ २} ऐया२३च्चाइ । ^{२ १} वाजा-
^१ ना१त्स२त् । ^{१ २} पताइपा१ती२३म् । ^{१२ २} ऐया२३च्चा३४इ ।
^१ ओ२३४पूइ । डा ॥ २० ॥

^{४ ३ ४ ५ २} V इन्द्रं विश्वाअवीवृधन्नैयादौ । ^{४ ५ ४ २ ४ २} चो६वा । ^{३ ३} समु-

^२ द्रव्यचसम् । ^१ गाइरा२३ः । ^{१२} ऐया२३त् । ^{१ २ २} औ२३चोवा ।
^{१ २} रयाइतम२त् । ^१ याइना२३म् । ^{१२} ऐया२३त् । ^{१ २} औ२३चो-
^१ वा । ^{१२ २ २ १ २} वाजाना२सत्पतिम् । ^{१ २} पाती२३म् । ^{१२} ऐया२३त् ।
^{१ २ २} औ२३चोवा३४इ । ^१ ओ२३४पूइ । डा ॥ २१ ॥

V उत्तरमाद२ष्टम् ।

२ ४ ४ ४ २
२२. VI, द्याइ । द्याइ । ओहाओहा । द्याइ ।

दया३। ओहाओहा। दया२। दया३। ओहा

४ ५ १ २ २२१
 शोषा । इन्द्रविश्वः । अवीवार्त्ता २५ । समुद्रव्या ।

११ चसंगादरा२ः । रथीतमम् । रथाइना२म् । वाजा-

ना^२सा^४त् । प^१ति^१पा^१ती^१र^२म् । द^२या^२इ । द^२या^२इ । ओ^४हा^५

३ ५ २ ४ ५ ४ ५ २ ३
 ओहा । दयाइ । दयाइ । ओहाओहा । होइडा ।

३ ५ ३
 षोडश । षोडशपद । ता ॥ २२ ॥

VII ^{२१२}इयाये३ । ^{२१२}इयाये३ । ^{११११}इया२३४५ । ^२इ२

३। आ२३४इ। द्रंविश्वाधवी। वृधा३न्। सा२३४।

सु० ५ सु० १ १ सु० ५ २
 सुद्रव्यचसम् । गिराः । रा० ३४ । योतमप्रयी ।

VI,VII महावखामिचे हे ।

अथ तृतीया ।

गौतमः ऋषिः ।

३ १ २ ३ १ २ २ २ २ १ २ ३ १ २
 इममिन्द्रस्तुतमिवज्येष्ठममर्त्यमदम् ।

344

२ १ २ २ ३ ४ ५ ३ २ २
 ना३म् । वार३४ । जाना३सत्यतिम् । पता३इम् । च
 १ १ २ १ २ १ १ १ १ ३ १ १ १ १ ३
 याये३ । चयाये३ । चया२३४पू । च२३४पू । हो४इ
 ५ ३ ५ ३
 डा । हो४इडा । हो२३४पूइ । डा ॥ २३ ॥ १११

“विष्ठाः” सर्वाः “गिरः” अस्मदीयाः स्तुतयः “इन्द्रम्” “अ-
 वीष्टधन्”^(१) वर्धितवत्यः । कौट्यमिन्द्रं ? “समुद्रव्यचसं”^(२)
 समुद्रव्याप्तवन्तं । “रघ्वीनां” रघयुक्तानां योद्धृणां मध्ये “रघ्वी-
 तमम्” अतिशयेन रघयुक्तं “वाजानाम्” अत्रानां “पतिं” सम्मा-
 र्गवर्त्तिनां पालकम् ॥ २ ॥ १११

* ‘गौतम’-इति वि० पाठः ।

(१)—“नित्यं छन्दसि (७, ४, ८)”-इति वृत्तित्वम् ।

(२)—‘समुद्रव्यचसं—समुद्रव्यचसा समुद्रस्य प्राप्तिरुच्यते समुद्रस्यैव व्यचः प्राप्ति-
 र्यस्य स समुद्रव्यचाः, तं समुद्रव्यचसं समुद्रप्राप्तिमित्यर्थः’-इति वि० ।

२ १ २ २ क १ र ३ १ २ ३ २ ३ १ २

शुक्रस्यत्वाभ्यक्षरन्धाराक्षतस्यसादने ॥ ३ ॥ ११२

१ १ ५ १ १ ३ ५ २ २
I इममार३४इन्द्रा । सुतम् । पा३इवार३४औक्षी

१ २ १ १ ५ १ २ १
वा । ज्येष्ठममारतिथ्यम् । शुक्रा । स्यत्वाभौ३यार

१ ५ ३ २ ५ २ १ २ ५ १ २ १ २ ३ १ १ १
३ । क्षारार३४औक्षीवा । धारा१क्षतस्यसादने२३४

२
५ ॥ २४ ॥

५ ३ २ २ ३ ५ २ २ १ १ १ १
II, इममिन्द्रसुतं पिबा । ज्येष्ठाममा । तिथ्यम् । दा

१ २ ३ २ ५ २ २ १ २ ३ २
२म् । शुक्रा । औक्षीर३४वा । स्यत्वाभ्यक्षरन् । धा-

१ २ ५ १ २ ३ २ ५ ४
रा । औक्षीर३४वा । क्षता । औक्षीर३४वा । ससा

४
पूदनाइ । क्षीपूइ । डा ॥ २५ ॥

११२ उत्तरार्चिकस्य ३, १, २१, १ = ऋग्वेदस्य १, ६, ५, ४ ।
= जहे ३, १—२२, २, १७—२३, ३ ।

III, इममिन्द्रा^४पुसुतं^४पिबा । ज्येष्ठममा^{१२}र्त्ताय^{१०}म्मादा^{१०}र ।

म् । औ^१र । औ^१र । ऊ^५वाइ । औ^१र^५ओर^५३४वा ।

शुक्रस्य^१त्वा^{१२}भाय^{१०}क्षार^१रन् । औ^१र । औ^१र । ऊ^५वाइ । औ

र^५ओर^१३४वा । धारा^१क्षता^१र । औ^१र । औ^१र । ऊ^१वा-

इ । औ^१र^५ओर^१३४वा । स्यसा^१दार्^१ना^१३४इ । औ^१र^१३४

पूइ । डा ॥ २६ ॥

IV इममी^१र^१३ । द्रु^४सुतं^४पिब । ज्येष्ठाम् । अमा^१र्त्ता-

य^०म्मादा^१रम् । शुक्रा^१स्य^१त्वा^१ । भिया^१क्षार^१३४रान् ।

धारा^१औ^१र^१३४वा । आ^१र्त्ता^१औ^१र^१३४वा । स्यसा^४पू^४दना^४इ । औ^४-

पूइ । डा ॥ २७ ॥ ११२

I, II, III, IV वसिष्ठस्य प्रियाणि चत्वारि ।

अथ चतुर्थो ।

अतिऋषिः ।

१ २ ३ २ ७ ३ १ २
यदिन्द्रचित्रमेहना*स्तित्वादातमद्विवः ।

३ १ २ ३ १ २
राधस्तन्नोविदद्वसउभयाहृत्याभर ॥ ४ ॥ ११३

हे “इन्द्र!” “सुतम्” अभिषुतं “इमं” सोमं “पिब” । कौ-
दृशं ? “ज्येष्ठ” अतिशयेन प्रशस्यं “मदं” मदकरं “अमर्त्यम्”
अमरकं (सोम-पान-जन्यो मदी मदान्तरवन्धारको न भवती-
त्यर्थः) तथा “ऋतस्य” यज्ञस्य सम्बन्धिनि “सदने(१)” गृहे
वर्त्तमानस्य “शुक्रस्य”(२) दीप्तस्यास्य सोमस्य “धाराः” “त्वा”
“अभ्यक्षरन्”(३) आभिमुख्येन सञ्चलन्ति त्वां प्राप्तुं स्वयमेवा-
गच्छन्तीत्यर्थः ॥ ३ ॥ ११२

* “यदिन्द्र चित्र मेहना”-इति वङ्गकृपाठः ।

११३ उत्तरार्चिकस्य ४.२, १४, १ = ऋग्वेदस्य ४, २, १०, १ =
जह्ने ४, १८—२२, २, १८ = जह्ने ५, २, ७ ।

(१)—सदने वेद्याहृत्याने, धाराः, अभ्यक्षरन् क्षरन्, इति वि०-समाप्तोऽर्थः ।

(२)—‘शुक्रस्य, शुक्रसंज्ञकस्य महस्य’-इति वि० ।

(३)—‘अभि, अभिशब्दः “अभिरभागे (२, १, ८१)” इत्येवं कर्मप्रवचनीयः, प्रतिशब्देन
समाप्तार्थः । त्वां प्रति अभ्यक्षरन् क्षरितवन्त्यः क्षरन् । काः ? धाराः’ इति वि० ।

I यदिन्द्रोद्वाइ । चित्रमद्वा^{४ ५ ४}ना^२३ । चार^१३४ । स्ति

त्वादा । चार^{१ ५ २}३ । तमद्रा^{२ १}इवा^१२३ । रा^{३ ४ २}२३४ । धस्तन्नो-

विदा । चार^{५ १ १}३ । वा । साउ । उभया^२चार^१२३ । स्तिया-

उवा^१३४३ । भा^५३४५रोद्वाइ ॥ २८ ॥

II यदिन्द्रचित्रमौद्वा^{५ २ ४ ५} । चार^{३ ५}३४ना । अस्तित्वादा-

तमोवा^{१ १ २}३ । औवा । द्रा^{२ ५}२३४इवा^{१ २} । राधस्तन्नोविदो-

वा^{२ १ २}३ । औवा । वार^{३ ५}३४साउ । उभया^{१ २}अस्तियोवा^१३ ।

औवा^{१ २}३४३ । भा^{२ ५}३४५रोद्वाइ ॥ २९ ॥

I, II वीके हे ।

८९क,

१, ३० II ^{२ १}यदिन्द्रा^{४ ५}रश्चि^{२ ३}त्र । ^५मइ^१क्षार^१३४ना । अस्ता^१रइ-
^{१ २}त्वादा । ^{२ १}तमद्रा^{२ २ १}इवो । ^२राधस्ता^१न्ना^१रः । विदद^१साउ ।
^{२ १}उभया^१क्षार^४श् । स्तार^२३या^५श् । भार^५४पूरो^५ईक्षा^५इ ॥ ३० ॥

१, ३१ III ^{३ ४ ५}यदिन्द्रचि^{३ २}त्रमइ । ^{४ ५}इना^{१ २ २}श् । आस्ती । त्वादात-
^२मद्रिवः । ^१राधस्ता^१रश्चाः । ^१वीवी^१र । दद^१साउ । उ-
^१भया^१रश्चा । ^१स्तार^१३या^१श् । भार^१३रा^१३४श् । ओ^१र३४५इ ।
 डा ॥ ३१ ॥ ११३*

हे “अद्रिवो”^(१) वज्रवन् ! “चित्र” चायनीयेन्द्र ! “यद्”
 इदं “त्वादातं” त्वया दातव्यं यद् “राधो” धनम् “इह” अस्मिन्

I आकूपारमनादेशम् ।

II वीहम् ।

(१)—‘सतुवसोरिति (८, १, १) इत्ये रूपम् ।

* ॥ इति ग्रामे गेये नवमस्थार्धः प्रपाठकः ॥

अथ पञ्चमी ।

तिरश्ची आङ्गिरसऋषिः ।

३ १२ २२ ३ २३ २ १ २ २ १ २
 अधोऽवन्तिरश्चगादन्द्रयस्त्वासपर्यति ।

२ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
 सुवीर्यस्यगोमतीरायस्पूर्द्धिमद्वाञ्छसि ॥ ५ ॥ ११४

लोके “मे” मम नास्ति तत्तनं हे “विददसी” लब्धधनेन्द्र !
 “नः” अस्मभ्यम् “उभया हस्त्या”(१) उभाभ्यां हस्ताभ्याम् “आ-
 भर” आहर ॥

अत्र निरुक्तं—“यदिन्द्र चित्रं चायनीयं मंहनीयं धनमस्ति-
 यन्म इह नास्तीति वेति द्रष्टव्यम्”(१) ॥ ४ ॥ ११३

११४ उत्तरार्चिकस्य २, २, १८, १ = ऋग्वेदस्य ६, ६, २०, ५ =
 ऊहे २, २, ७—१३, १४ ।

(१)—आले (७, १, २८) रूपम् ।

(२)—तथाच—“यदिन्द्र चित्रं चायनीयं, मंहनीयं धनमस्ति । यन्म इह नास्तीति
 वा (वीचि मध्यमानि पदानि) तथा न स्तद् दातव्यम् । अङ्गिरसम् (अङ्गिरादृष्टात्येने-
 नापि वान्तः स्यात् । ते सोमाद इति च विज्ञायते । राघ इति धन नाम राघ्न वन्धे-
 नेन) तत्तत्त्वं विनश्वरगोमाभ्यां हस्ताभ्यामाहर उभौ समुब्धौ भवतः”-इति ४, ४ ।

१, २, ४

I ओम् ॥ ^{५ ४}शुधी । ^१चावा^१र^१चावा^१रम् । ^१तिरश्चियाः ।^{२ १}इन्द्रया^२र^५स्त्वा । ^२सपौ^{१ २}श्चो । ^{१ ५}र्यती^२श्या । ^{१ २}सुवीर्य^{१ २}स्य-^२गोमताः । ^{५ २ १}राया^५स्पूर^१श्ची । ^१मचा^{२ २ २}र^२श्च । ^{२ २ २}असिया^{२ २ २}श्च ।^१ओर^१श्च^१पू^१इ । डा ॥ १ ॥

१, २, ४

II ^{५ २ २ ४ ५ ४}शुधीचा^५वन्तिरश्चियाः । ^{२ १ २ १}इन्द्राय^{२ २ २}स्त्वा । ^{२ २ २}सपर्य-^{१ २}ताये^{५ २}श्च । ^{५ २}सुवी । ^{२ २ २}रिया^५स्या^१र^१श्च^१गो । ^१माता^१रः । ^१रा-^२यास्पू^२श्ची^२श्च । ^{२ २}चा^४श्च^४इ । ^४मचा^४र^४पू^४चसी । ^४चो^४ पू^४ इ ।

डा ॥ २ ॥ ११४

हे इन्द्र ! यः “त्वा” त्वां “सपर्यति” (सपर-शब्दः^(१)) कण्ठादिः)

I, II तैरश्चैश्च ।

(१)—“सपर्यति”—इति परिचरणं कर्मसु तृतीयं नैषष्टु कम् ३, ५ ।

अथ षष्ठी ।

गौतमऋषिः ।

१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
असाविसोमद्रुतेशविष्ठधृष्णवागच्छि ।

३४७

१ २ ३ २ ३ ३ २ ३ २ ३ २
आत्वापृणक्विन्द्रियर्जःसूर्योनरसिभिः ॥ ६ ॥ ११५

हविर्भिः परिचरति तादृशस्य “तिरश्चगा” एतन्नामकस्य ऋषेर्मम
“हव” स्तुतिं “शुधि”(१) ऋणु । अत्वा च हे इन्द्र ! त्वं “सुवी-
र्यस्य” शोभनवीर्योपेतस्य । यद्वा (वीरे पुत्रे भवं वीर्यं) सुपुत्र-
वतः । “गोमतः” गवादि-पशुमतः(२) । “मयो” धनस्य दानेन
“पूर्धि” अस्मान् पूरय(३) । एतत्सामर्थ्यं कुत इत्यत आह—
त्वं “महान्” गुणाधिकः देवानां श्रेष्ठश्च “असि” भवसि
खलु ॥ ५ ॥ ११४

११५ उत्तरार्चिकस्य ३, २, २३, १ = ऋग्वेदस्य १, ६, ५, १, =
ऊहे ३, १८, — २२, २ १८ — २३, ४ ।

(१)—“शु-भृ-सु-ह-भ्यश्चन्द्रसि (६, ४, १०२)”—इति सिद्धम् । मन्त्रे तु दीर्घः पाठः
“शु-धी”—इति, स च “अचोऽत (६, १, १५)”—इत्यत्र अत इत्यविवक्षया साध्यः ।

(२)—“गो-मयेनाच सोम उच्यते सोमवक्ता इत्यर्थः”—इति वि० ।

(३)—“पूर्धि”—इति याज्ञा-कर्मसु षष्ठं नैषष्टुकम् ३, १८ । “शृ-भृ-सु-पृ-ह-भ्य-
श्चन्द्रसि (६, ४, १०२)”—इति सिद्धम् । “पूर्धि पूरय देवोति वा”—इति नि० नै० ४, ३ ।

३ ४ २ २ २ ५ ५ २ २ ३ ५ ३ १
I असाविसोमइन्द्रते । शविष्ठा२३४धृ । णोश्चा-

२ १ १ २ २ २ २ १ २ ५
गाश्ची । आत्वापृणा२३४वा । ऋ, ई २० द्रा२३४याम् ।

१ ५ ३ ५ ४ ४
रजाः । सूर्यौवा ओ२३४वा । नरापृष्मिभिः । हो ५ इ

डा ॥ २ ॥ ११५ ॥

हे “इन्द्र” ! “ते” त्वदर्थं “सोमः” “असावि” अभिषुतो-
ऽभूत् । हे “शविष्ठ” अतिशयेन बलवन् ! अतएव “पृष्णो” शत्रूणां
ध्वंसयितरिन्द्र ! “आ गहि”^(१) देव-यजन-देश मागच्छ । आगतश्च
“त्वा” त्वां “इन्द्रियं” सोम-पानेनोत्पन्नं प्रभूतं सामर्थ्यम्^(२)
“आ पृष्णतु”^(३) आ पूरयतु । “रजः” अन्तरिक्षं^(४) “रश्मिभिः”
किरणैः “सूर्यो न” यथा सूर्यः पूरयति तद्वत् ॥ ६ ॥ ११५

I महावैश्वामिम् ।

(१)—“वा बन्दसि (३, ४, ८८)”-इति सिद्धम् ।

(२)—“इन्द्रियं, अन्तर्बोत-मत्तयमिदं दृष्टव्यम्, इन्द्रियवन्तम्, अविकलन्द्रिय-
मित्यर्थः-इति वि० ।

(३)—पृष्ठ सम्पर्के-इति वधादेरुपनिषद्, अर्वाकारश्चाय ।

(४)—‘रजसी’-इति द्यावापृथिवी-नामसु अष्टमं जैषष्ठ्यकुम् २, २० । अतएवाह
विश्वरखणत्-‘रजः’-शब्दो लोकवचनः । • • • । यथा पृथिवी-लोके अन्त-
रीक्ष-लोके च सूर्यः-इति ।

अथ सप्तमी ।

कणो नीपातिथिर्ऋषिः* ।

१२ ११ २३२३१२ ३२
 एन्द्रायाच्चरिभिरुपकण्वस्यसुष्टुतिम् ।

348

१२ २१ ३१ २० १२११२
 दिवोऽमृष्यशासतोदिवययदिवावसी ॥ ७ ॥ ११६

५२२ ३४२ ५४ ५ २ १ २ ३
 I एन्द्रायाच्चरिभाइः । उपाकण्वाइ । स्यासुष्टू२३४

५ १२ १ २ २ ५ १ २
 तोम् । दिवोऽमू३ । व्याशासार३४ताः । दाइवंयया

१ ४ २ ५
 ११उवार३ । दार३इवा३ । वा३४पूसो६हाइ ॥ ४ ॥

४२५२ ४ २ ४ ५ १ २ १
 II एन्द्रयाच्चरिभिः । उऊवाहाइ । उपकण्वस्यसु-

* 'मेधातिथिराह'-इति वि० ।

† "ऐन्द्र"-इति ऋग्वेदीयः पाठः ।

११६ उत्तरार्चिकस्य ८, १, १६, १ = ऋग्वेदस्य ६, २, २, १ ।

I, II काण्वे द्वे ।

^१सृतिम् । ^१उ^२ऊवा^{१२}३३^१हाइ । ^{१२}दिवो^२अमू^१३ । ^१व्या^२शासा^१२३-
^५४ताः । ^१दा^{३२}इवंययाउ । ^५वा३ । ^३दे२३४वा । ^३वसोपू^३हा ।
^४होपू^४इ । डा ॥ ५ ॥ ११६

हे “इन्द्र !” “कषुस्य” एतन्नामकस्य ऋषेः^(१) “सृति”^(२)
 शोभनां स्तुतिं प्रति “हरिभिः” अश्वैः “उपायाहि” आगच्छ ।
 “दिवो” द्युलोकं [द्वितीयार्थे षष्ठी(३,१,८५)] “अमुष्य” अमुषि-
 चिन्द्रे “शासतः” शासति [विभक्ति-अत्ययः(३,१,८५)] तत्र वयं
 सुखमाप्नुहे । हे “दिवावसो” दीप्त-हविष्केन्द्र ! “दिवं” स्वर्गं
 “यय” यूयं गच्छत (बहुवचनं पूजार्थम्) ।

यद्वा । हे “दिवावसो” दिवो द्यु-नामकं “अमुष्य” अमुं लोकं
 “शासतः” शासनं कुर्वन्तो यूयं “दिवं” स्वर्गं “यय” गच्छत (अत्र
 बहुवचनं पूजार्थमित्यर्थः ॥ ७ ॥ ११६

(१)—‘कषुस्य सृतिं, सुश्रोपममेतद् दृष्टव्यम्—कषुस्य सृतिमिव’-इति वि० ।

(२)—“पूर्वपदात् (८,१,१०६)”-इति षत्वम् ।

अष्टमी ।

अस्याः परस्याश्च तिरस्त्री ऋषिः ।

२ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
 आत्वागिरोरथीरिवास्थुः सुतेषुगिर्वर्णः ।

349

२ २ २ १ २ २ १ २ ३ २ ३ १ २
 अभित्वासमनूषतगावोवत्संनधेनवः * ॥ ८ ॥ ११७

५ २ २ २ ४ २ ५ ४ २ ५ २ ५ २ १ ० ५
 I आत्वागाश्चिरोरथीरिवा । अस्थुः सुतेषुगिर्वर्णा

२ ५ २ ५ २ २ १ २ २
 ३ः । ओ३४वा । ओ२३४वा । अभित्वासाश्मानूषाता३ ।

२ ४ २ ५ १ २ २ २ १ १ ५
 ओ३४वा । ओ३४वा । गावोवाश्माश्म् । नधोर३४वा ।

४ ५
 नाधुवोईचाइ ॥ ६ ॥ ११७

“गिर्वर्णः” गौर्भिर्वननीय हे इन्द्र ! “सुतेषु” सोमेषु अभिषु-
 तेषु सत्सु “गिरः” अस्माकं स्तुतिलक्षणा वाचः “त्वा” त्वाम्

* “समनूषतेन्द्र वत्सं न मातरः”-इति ऋग्वेदीय-पाठः ।

११७ ऋग्वेदस्य ६, ६, ३०, १ ।

I वैश्वामित्रम् ।

८० क,

अथ नवमी ।

विश्वामित्र ऋषिः ।

२३ २ ३ १२ ३ २ ३ २११ २
 एतोन्विन्द्रस्तवामशुद्धं शुद्धेनसाम्ना ।

२२ ३१ २ ३१ २ ३१ ३ १ २
 शुद्धैरुक्थैर्वावृध्वांसं शुद्धैराशीर्वाग्निमत्तु ॥ ८ ॥ ११८

“आःसुः”(१) आभिमुख्येन शीघ्रं गच्छन्ति तिष्ठन्तीत्यर्थः ।
 तत्र दृष्टान्तः—“रथौरिव” यथा रथवान् रथेन गच्छन् वीरः
 प्राप्यं देशं क्षिप्रं गच्छति तद्वत् । किञ्च । हे इन्द्र ! अस्मदीया
 गिरः “त्वा” त्वाम् “अभि” लक्ष्य “समनूषत” सम्यक् शब्दायन्ते
 स्तुवन्तीत्यर्थः (नु स्तवने । कुटादिः(१) । तस्य लुङि रूपं)
 तत्र दृष्टान्तः—“वत्सव” यथा “धेनवः” प्रीति-युक्ता गमन-
 शीला वा “गावः” वत्स मभिलक्ष्य हन्त्रा-रवादि-शब्दं कुर्वन्ति
 तद्वत् ॥ ८ ॥ ११७

* “विश्वमना आह आत्मीयान् ऋत्विजः”-इति वि० ।

११८ उत्तरार्चिकस्य ६, २, ८, १ = ऋग्वेदस्य ६, ६, ११, २ =
 ऊहे ७, २, १२ ।

(१)—“इन्द्रसि लङ् लुङ् लुङिः (२, ४, १)”-इति सार्वकालिके छिट्टि रूपम् ।

(२)—तथाच—“गाङ् कुटादिभ्योऽङ् सिङ् (१, २, १)”-इति अङितो अङितश्च
 जिते गुणमापः फलम् ।

^{४२५२ ४ ५ ४ ५२४}
I एतोन्विन्द्रंस्तवामा ।

^{२ १ २ २ १ २}
शुद्धं शुद्धे नसारक्ष्मा ।

^{१२ २ २ २ १ २}
शुद्धैरुक्त्यैर्वावृध्वारंस्तवाम् । ^{१२ २ १ २ १}शुद्धैरारक्षशी । ^{१ १ १ १ १}वर्त्तन् ।

^{२ २ ५ २ २}
ममाक्षौक्षीवा । ^{२ १ १ १ १}द्वारक्षपु ॥ ७ ॥

^{५ २ २}
II एतोन्विन्द्रंस्तवाक्ष्मा । ^{५ २ १ २}शुद्धं शुद्धे । ^१न । ^१सारक्ष्मा-

^{१ २ २}२ । ^{१ २ २}शुद्धाद्वृक्षवारक्षः । ^{१ २ २}वावारध्वारंस्तवाम् । ^१शु-

^{१ २ १ २ १}द्धैरारक्षशी । ^{१ २ १}वर्त्तन्मत्तु । ^{१ २ १}द्वारक्षभाक्षः । ^१ओक्षक्षपु ।

डा ॥ ८ ॥ ११८

अत्रेतिहास माचक्षते—पुरा किलेन्द्रो वृत्तादिकानसुरान् हत्वा
ब्रह्महत्यादि-दोषेणात्मानं मपरिशुद्धं मित्यमन्यत । तद्दोषपरि-
हाराय इन्द्र ऋषीन्वोचत्—यूयं अपूतं मां युष्मदीयेन सारक्ष्मा

I शुद्धाशुद्धीयम् ।

II शुद्धाशुद्धीयोत्तरम् ।

शुद्धं कुरुतेति । तत स्ते च शुद्धात्पादकेन साम्ना शस्त्रैश्च परिशुद्ध-
मकार्षुः । पश्चात्पूतायेन्द्राय यागादि-कर्मणि सोमादीनि-हवींषि
च प्रादुरिति । एषोऽर्थः शाट्पायनक-ब्राह्मणे प्रतिपादितः—
“इन्द्रो वा असुरान् हत्वा पूत इवामेधो अमन्यत असौ अका-
मयत शुद्धमेव मासक्तं शुद्धेन साम्ना स्तुयुरिति । स ऋषीन्ब्रवीत्
स्तुत मेति । त ऋषयः सामापश्यन् तेनास्तुवन् एतोन्विन्द्रमिति
ततो वा इन्द्रः पूतः शुद्धो मेधो भवदिति” ।

तथाच अस्या ऋचोऽयमर्थः—

ऋषयः परस्परं ब्रुवन्ति । “तु” क्षिप्रम्^(१) “एतो” भागच्छ-
तैव । आगत्य च “शुद्धेन” शुद्धात्पादकेन साम्ना । तथा शुद्धैः
शुद्धि-हेतुभिः “उक्त्यैः” शस्त्रैश्चेन्द्रं “शुद्धम्” अपापिनं कृत्वा “स्तु-
वाम” स्तुयाम । ततः “साम्ना” शस्त्रैः “वाहध्वासं” पाप-राहि-
त्येन वर्द्धमानं “शुद्धैः” शुद्धात्पादकैः स्तोत्रैः क्रियाविशेषैः “आ-
शीर्वान्” आश्रयणवान्^(२) गव्यादिभिः संस्कृतः सोमः “मम-
त्तु” इन्द्रं मादयतु (मादयतेच्छान्दसः स्तुः^(३)) ॥

“शुद्धैराशीर्वान्”-“शुद्धआशीर्वान्”—इति पाठो ॥८॥११८

(१)—“तु-इति क्षिप्र-नामसु प्रथमं नैषष्ट्यु कम् २, १५ ।

(२)—“सोममित्रितं दधि चाभिरमुच्यते, तद् यस्यासि सः आशीर्वान्-इति वि० ।

(३)—द्वितीयाध्यायीष-वज्रस-वचनात् (२, ४, ७६) ।

अथ दशमी ।

ग्रंथुर्बाह्वस्यत्य ऋषिः ।

२ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ २ ३ १ २
 योरयिवो*रयिन्तमोयोद्युन्मैर्युमन्वत्तमः ।

351

१ २ ३ १ १ २ ३ १ २ ३ १ २
 सोमःसुतःसइन्द्रतेऽस्तिस्वधापतेमदः ॥ १० ॥ ११८

॥ प्रथम-दशति ॥

५ २ २ २ ३ ५ १ २ २
 I योरयिवोरयाह्वाड । तार३४माः । योद्युन्मैर्युमन्व-

१ १ २ १ ० १ २
 त्तमः । सोमःसुतःसआर३होइ । द्रता२इ । अस्तिस्वधा-

१ १
 पतार३होये३ । मदी२३४पूइ । डा ॥ ८ ॥

३ २ ४ ३ ४ २ ५ २ ५ ३ २ ४ ३ २ ४ ५
 II योरयिवोरयि । तमो२३४ह्वाइ । योद्युन्मैर्युमन्वः ।

* “योरयिवो”-इति निरनुस्वार ऋग्वेदीय-पाठः ।

११८ ऋग्वेदस्य ४, ७, १६, १ = आरण्यगाने ३, २, १४ ।

I, II रयिष्ठे द्वे ।

२ ५ ३२ ४ ३ ४ ५ ३ ५ २
 तमोर३४च्चाइ । सोमःसुतःसइ । द्रतोर३४च्चाइ । अ-
 ४ ५ २ २ २ ५ ४
 स्तिखधापते । मदोर३४च्चा । द्योपुइ । डा ॥ १० ॥ ११८

हे इन्द्र ! “वः” (वचन-व्यत्ययः—(३, १, ८) तव परिचारकेभ्यः
 स्तोत्रभ्यः “यः” सोमः “रयि” धनं प्रयच्छतीति शेषः । कौटुशः
 “रयिन्तमः” अतिशयेन रयिमान् । यच्च “द्युजैः” द्योतमानैर्यशो-
 मिः^(१) “द्युमत्तमः” अतिशयेन यशस्वी । हे “खधापते” ख-
 धाया अन्नस्य^(२) सोमलक्षणस्य पालकेन्द्र ! स “सोमः” अभिषुतः
 सन् “ते” तव “मदः” मदकरः “अस्ति” भवति ॥ १० ॥ ११८

वेदार्थस्य प्रकाशेन तमोच्चाद्विवारयन्* ।

पुमर्थांस्तुरोदेयाद्विद्यातीर्थमहेश्वरः ॥

इति श्रीमद्राजाधिराजपरमेश्वर-वैदिकमार्ग-प्रवर्तक-श्री-वीर-बुद्ध-भूपाल-सामाज्य-
 धुरन्धरेण सायणाचार्य-विरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे इन्द्रो-
 व्याख्यानं तृतीयाध्यायस्य द्वादशः खण्डः ॥ ११ ॥

(१)—“द्युजैः सवनीय-पुरोडासादिभिः”—इति वि० ।

(२)—“खधा”—इति अन्न-नामसु सप्तदशतमं नैषण्ड कम् २, ७ ।

* “निरामयन्”—इति रा० शा० पु० पाठः ।

यस्य निःश्वसितं वेदा यो वेदेभ्योऽखिलं जगत् ।

निर्ममे तमहं वन्दे विद्यातीर्थमहेश्वरम् ॥ १ ॥

अथ चतुर्थाध्याय आरभ्यते ।

तत्र प्रथम-खण्डे—

शैवा प्रथमा ।

भरद्वाजऋषिः ।

१ २ ३ १ २ ३ १ २ २ १ २
प्रत्यस्मिन् पिपीषते विश्वानि विदुषे भर ।

352

३ २ २ २ ३ २ २ २ २ २
अरङ्गमायजमयेऽपश्चादध्वने नरः ॥ १ ॥ १२०

१२० उत्तरार्द्धिकस्य ६, ३, २, १ = ऋग्वेदस्य ४, ७, १४, १ =
जह्ने १०, १—१६, १—२ = जह्ने २, २ = ८ ।

I प्रत्यस्मैपिपाद्याउ । आइषाइताइ । वाइश्वानि-

वाइ । दूषेइचाइचाइ । भाइरा । आराइ०गमा । या-

जाइचाइ । गमाइयाइ । अपारइ । आइदारइ४औ-

होवा । ध्वनेइनराइ४पुः ॥ ११ ॥

II प्रत्यस्मैपीडपीषताइ । वाइश्वानिवाइ । दूषेभा-

राइ । आराइ०गमा । यजग्मा । याइ । अपश्चाद-

ध्वनाइ४होइ । नरा । औइहोवा । होपुइ । डा ॥ १२ ॥

III प्रत्यस्मैपिपी । षताइ । वाइ४इ । श्वानि-

I, II कोरुमलबर्हिषे हे ।

II नानदम ।

विदुषे । भारा । अरङ्गमायज । गमयो२३४चाइ ।

आपश्चादा । ध्वनो२३४वा । नापूरो३चाइ ॥ १२ ॥ १२०

हे अध्वर्यो ! “नरः” कर्मणि नेतृत्वं “असौ” इन्द्राय प्रति-
भर”(१) प्रतिहर सोमं प्रयच्छेत्यर्थः । कीदृशायेन्द्राय ? “पिपी-
षते” पातुमिच्छते(२) । “विद्वानि” सर्वाणि वेद्यानि “विदुषे”
जानते । “अरङ्गमाय” पर्याप्त-गमनाय । “जग्मये” यज्ञेषु गमन-
शीलाय । “अपश्चाद्घ्वने” [दधि गति-कर्मा(३)] अपश्चाद्गम-
नाय सर्वेषा मयगामिने (नरः नृ-शब्दाच्चतुर्थ्यर्थे षष्ठी(४) । असि
ऋतो गुणच्छान्दस(५)) नरे कर्मणात्रे(६) । अतएव बहुधा
“अपश्चाद्घ्वने नरे” इति चतुर्थ्यन्तत्वेनामनन्ति ॥ १ ॥ १२०

(१)—भरइति “हृपद्भोर्मिच्छन्सि”-इति वचनाद् हरतेर्भत्वेन रूपम् अतो व्याचष्टे
प्रति हरेति ।

(२)—ग्रह-चमसादीनि पादास्तीति शेषः ।

(३)—निघट्टौ “दधति”-इत्य गति-कर्मासु एकषष्ठितमत्वेन पाठात् (१, १४) ।

(४)—“चतुर्थ्यर्थे वज्रलं छन्दसि (२, २, ६९)”-इति पा० ।

(५)—“वज्रलं छन्दसि (७, २, ८, ७)”-इति पा० ।

(६)—‘नरः प्रथमैकवचनमिदं चतुर्थ्येकवचनस्य स्थावे द्रष्टव्यम्, नराय मनुष्या-
काराय’-इति वि० ।

अथ द्वितीया ।

वामदेवः शाकपूतो वा^{*}ऋषिः ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३
 ५३ आनोवयोवयः शयम^१हान्तं म^२हरेष्टां म^३हान्तं पूर्व^४िनेष्टाम् ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००
 उग्रं वचो^१अपावधीः ॥ २ ॥ १२१

५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००
 ५३ I आनोवयोवयः शा^१ईयाम् । म^२हान्तं ऋ^३हरेष्टां म^४हरेष्टा-

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००
 म् । म^२हान्तं पूर्व^४िना^३म^५हरेष्टाम् । उग्रं वा^६चो^७ः । अ-

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००
 पा^१श्वा^२पुधा^३ई^४पु^५ः ॥ १४ ॥ १२१

हे “वयस्”^(१) मित्रभूतेन्द्र ! “अयम्” ईदृशस्त्वं “महान्तं” महत्प्रभूतं “गहरेष्टां” गिरि-गुहादौ वर्तमानं “नः” अस्मा-

* ‘वामदेवस्यार्धम्’ इत्येव वि० ।

१२१ यजुर्वेदस्य ५, ८ ।

I शाकपूतम् ।

(१)—मूले “वयः अयम्”—इति यद् दृश्यते, तत्रैव ‘वयस्य’ !—‘अयम्’-इत्येव वेदः स्वीकृतो भाष्यकृतेति वक्ष्यते । विवरणकारेण तु नाम किमपि बाह्यातमम् ।

अथ तृतीया ।

प्रियमेधऋषिः ।

२ ३ २ २ २ ३ १ २ ३ १ २

आत्वारथयथोतयेसुस्त्रायवर्त्तयामसि ।

354

३ १ २ ३ २ २ १ १

३ १ २

तुविकूर्मिर्गृतीषहमिन्द्रश्शविष्ठसत्पतिम्* ॥ ३ ॥ १२२

दीयं “वयः” सोम-लक्षण मन्त्रम्^(१) “आ” हर [उपसर्ग-श्रुतेर्योग्य-
क्रियाध्याहारः^(१)] आहृत्य “महान्तं” महत्-प्रभूतं “पूर्विनेष्ठा”
पूर्वमादौ संसारे प्रवर्त्तमानम् । “उग्रं” क्षुत्पिपासा-निमित्तेन
भयङ्करं । “वचः” अस्मदीयं वचनं (“अशनायापिपासे ह त्वा
उग्रं वचः”—इति श्रुतेः) “अपावधीः” अपजहि, देवत्वं प्रापये-
त्यर्थः (“तत् प्राप्नोत्यशनायापिपासे निवर्त्तते । न वै देव्य अग्रन्ति
न पिवन्ति”—इति श्रुतेः ॥ २ ॥ १२१

* “इन्द्र शविष्ठ सत्पते”—इति ऋग्वेदीय-पाठः ।

१२२ उत्तराश्विनस्य ८, १, ३, १ = ऋग्वेदस्य ६, ५, १, १ =
जहे २१, १८ ।

(१)—वय इति सुत इति च अन्न-नामसु पाठ-भेदेन सप्तमं नैषष्टु कम् १, ७ ।

(२)—“आनो वयो”—इति मूले आ-इत्युपसर्ग-अवहात् वरायांभरेति क्रिया अङ्ग-
चार्येति भावः ।

१२, १५ I आत्वारयंयथौद्योवा । तायाइ३३४वा । यवर्त्त-
 यामसितुविकूर्मोम् । आ२३४ती । षष्ठम् । आइन्द्रा-
 इ३३वावी । छसत्या २ ३ ती ३ ४ इ म् । ओ २ ३ ४५इ ।

डा ॥ १५ ॥

१२, १६ II आत्वारयंयथो । तयाइ । आत्वारयाम् । यथो
 ताया । औद्योर३४वा । ई२३४वा । सुन्नायवर्त्ताइया-
 मसी । औद्यो३१इ । औद्योर३४वा । तुविकूर्मिमृता-
 इषष्ठम् । औद्यो३१इ । औद्योर३४वा । इन्द्रा३३वा-
 छा३सात्यतिम् । औद्यो३१इ । औद्योर३४५वाइ५इ ।
 ई२३४वा ॥ १६ ॥ १२२

I, II कौलमलबर्हिषे द्वे ।

अथ चतुर्थी ।

प्रगाथऋषिः ।

२ १ २ १ १ २ २ १ २ २ २

सपूर्व्योर्महोनांवेनऋतुभिरानजे ।

355

३ २ १ २ १ ३ २ १ २ १ २ ३ २

यस्यदारामनुःपिता*देवेषुधियन्त्रानजे ॥ ४ ॥ १२३

हे इन्द्र! “त्वा” त्वां “आवर्त्तयामसि” आवर्त्तयामः ।
 किमर्थम्? “जतये” अस्माकं रक्षणाय “सुम्नाय” सुखाय च^(१) ।
 किमिव? “रथं यथा” जतये सुखाय चावर्त्तयन्ति तद्वत् । हे
 “शविष्ठ”^(२) बलवत्तमेन्द्र! “तुविकूर्मि” बहु-कर्माण^(३) “ऋती-

* “मनुष्यिता” (क) -इति सायणाचार्य-धृतपाठः, ऋ पाठश्च ।

१२३ ऋग्वेदस्य ६, ४, ४१ (२४) १ ।

(१)—“सुम्नाय”-इति सुम्-नामसु षोडशतमं नैषध् कम् ३, ६ ।

(२)—‘सम्बुध्येकवचनमिदं द्वितीयेकवचनस्य स्थाने द्रष्टव्यम्, शविष्ठम् अतिशयेन बलवत्तमम्’-इति वि० ।

(३)—‘तुवोति वज्र-नाम (नै० २, १, १), कूर्मिः कर्त्ता ; वज्रनां वृक्षवधादीनां कर्मणां कर्त्तारश्च’-इति वि० ।

(क)—“इन्द्रसि वाऽग्रामे दितयोः (८, २, २४)”-इति विसर्गस्य सत्य-विकल्प-विधानात् ।

११११ १ ११ १ १ १ १
११११ I सपूर्योमहोनाईमे । वेनःक्रतुश्भादुरानजे३ । द्वा

१ १ १ १ १ १ १ १
३द्वा । औश्चोश्वा । आइक्षी२ । यस्यद्वाराश्मानुः-

१ १ १ १ १ १ १ १
पिता३ । द्वा३द्वा । औश्चोश्वा । आइक्षी२ । दाइवेषू-

१ १ १ १ १ १ १ १
धा३ । द्वा३द्वा । औश्चोश्वा । आइक्षी२ । यच्चा-

१ १ १ १ १ १ १ १
३ । नारजा३४ औश्चोवा । मधुसुतार३४पूः ॥ १७॥ १२३

षष्ठम्” हिंसकानां मभिभवितारं । “सत्पतिं” सतां पालकमिन्द्रं
त्वामिति समन्वयः ॥ ३ ॥ १२२

“स” इन्द्रः^(१) “पूर्यो” मुख्यः^(२) “महोनां”^(३) पूषानां
यजमानानां “क्रतुभिः” र्यज्ञैर्निमित्तभूतैः “वेनः” कान्तः^(४)

I मधुसुन्निधनम् ।

(१)—‘स मह्यः’-इति वि० ।

(२)—‘पूर्यः प्रथम इत्यर्थः’-इति वि० ।

(३)—‘महोनां चकारस्य चकारापत्तिश्चान्दसः, महोनां मधवतां धनवतां मध्ये,
वेनः कान्तः’-इति वि० ।

(४)—‘‘वेनति’’-इति कान्ति कर्मसु चतुर्थं नैषष्टि कम् १, ६ ।

अथ पद्यम् ।

श्यावाश्व आभेयच्छिः* ।

३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ २ १ २
यदीवदन्त्याश्वीभाजमानारयेष्वा ।

356

१ २ ३ २ ३ २ १ २
पिबन्तोमदिरंमधुतत्रश्रवांसिक्वाण्वते ॥ ५ ॥ १२४

तेषां हविः कामायमानः “आनजे” आगच्छति^(५) । “यस्य”
इन्द्रस्य “हारा” हाराणि प्राप्त्युपापानि “धियः” कर्माणि
देवेषु” एतेषु मध्ये “पिता” सर्वेषां पालकः “मनुः” “आनजे”
प्रापयति [नजिः प्राप्ति-कर्मा^(६)] ।

“मद्योनां”-“मद्यानाम्”-इति पाठो ॥ ४ ॥ १२३

* वामदेवस्थार्धम्-इति वि० ।

(५)—आनजे इति अस्त्रनेरूपम् ‘अस्त्रीकरोति’-इति वि० ।

(६)—निवर्त्यते यागि-कर्तुं नञ्तेः पाठात् (१, १८) । विवरणकारत्वेन माह—
‘आनजे-असु अस्ति-मृद्वस-गतिषु इत्येतस्य गत्यर्थस्य अनादीत-अर्थस्य चेदं रूपम्,
आगमयति उत्पादयति इत्यर्थः । एतदुक्तं भवति—यस्य यागद्वारभूतानि आधाना-
दीनि यागविषयाश्च बुद्धीः सर्वस्य ज्ञाता इन्द्र उत्पादयति स प्रथमं यागं करोतीति
समसार्थः’-इति ।

१, २, १३

४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

I यदीवहंत्याशवः । य । द्योयादी । ओइवहंता-

आशवाः । ओइभ्राजमानारथाइषूवाः । ओइपि-
बन्तोमदिराम्माशधूः । ओइ । तत्रश्रवांसिकोवाश्चो-
र४वा । एवापूतोईहाइ ॥ १८ ॥ १२४

हे इन्द्र! “यदि” यत्र यस्मिन् यज्ञे “रथेषु” “भ्राजमानाः”
दीप्यमानाः^(१) “आशवः” क्षिप्र-गामिन स्वदीया मरुतः “आ
वहन्ति” । यत्र अभिमुख्येन त्वां प्रापयन्ति “तत्र” तस्मिन् यज्ञे
“मदिरं” मदकरं “मधु” उदकादि-रस-विशेषितं सोम-लक्षण
मत्तं वा “पिबन्तः” “श्रवांसि” श्रवानि “कृण्वते”^(२) वृष्टि-द्वारा
कुर्वन्ति । [यद्वा । अस्मिन्यज्ञे “भ्राजमानाः” दीप्यमानाः “आशवः”
क्षीघ्रगामिनः “मदिरं” मदकरं “मधु” सोमं “पिबन्तः” पास्यन्त
ऋत्विग्यजमानाः “रथेषु” सोम मावहन्ति “तत्र” तस्मिन्यज्ञे
“श्रवांसि” अभिषवादि-कर्मभिः प्रशस्तान्यन्नानि “कृण्वते”
कुर्वन्ति ॥ ५ ॥ १२४

I उषःसाम ।

(१)—‘भ्राजमानाः रथेषु नियुक्ताः, सक्त इति यावत्प्रवेशः इति वि० ।

(२)—‘कृण्वन् हिंसायाम्’-इत्यस्य सादे रूपम्, अर्थं कृ करोतेरेव । अथवा चिक
रन्-अत्ययेन रूपम् (३, १, ८५) ।

अथ गङ्गी ।

शंयुर्ऋषिः* ।

१ २ ३ १ २ ३ १ २ २ ३ १ २
 त्यमुवोऽप्रहृणंगृणीषेशवसस्पतिम् ।

357

१ २ ३ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
 इन्द्रं विश्वासाहं न रश्चिष्ठं विश्ववेदसम्† ॥ ६॥ २१५

३ ४ ५ २ ३ २ ३ ५ २ २ १ २
 I त्यमुवोऽप्र । प्रहृ । हारश्चणाम् । गृणीषेशव-

२ १ २ ४ ५ १ २ १ २
 सः । पताइम् । आइन्द्राश्वाइश्वा । सहाश्चोये-

५ ३ २ २ १ ५ १ २ १
 ३४ । नारमोश्च । शचिष्ठाश्चोवी । श्वाश्चोश्च ।

५ ४ ५
 वा । दाप्सोश्च ॥ १८ ॥ १२५

* संयुरिति दन्त्यादि-पाठो विवरणे ।

† “नरं मश्चिष्ठं विश्वचर्षणिम्”-इति ऋग्वेदीय-पाठः ।

१२५ ऋग्वेदस्य ४, ७, १६, ४ ।

I भारद्वाजम् ।

८२क,

अथ सप्तमी ।

वामदेव ऋषिः ।

३५४
१ १ २ १ १२ १२ ३ १ २
दधिक्राव्णोअकारिषंजिष्णोरश्वस्ववाजिनः ।

१, २, २८

४ ५ ४२ ४२ २ ४ १
I ओहाइ । दधिक्राव्णोअकारिषम् । ओहाइ । ओ-

हे ऋत्विग्यजमानाः ! “वो” युष्मदर्थं “त्यसु” तमेवेन्द्रं
“गृणीषे” स्तौमि [यहा । “वो” यूयं “गृणीत” स्तुत वचन-
व्यत्ययः^(१)] कीदृशमिन्द्रम् ? “अप्रहृणं”^(२) अप्रहृत्तारं भक्तानां
मनुयाहकं । “अवसो” बलस्य “पतिं” पालकं । “विश्वासाहं”^(३)
विश्वस्य शची रभिभवितारं “नरं” नेतारं “अचिष्ठ” यज्ञादि-
कर्म-स्थितं^(४) । “विश्ववेदसं” विश्वं वेदो धनं^(५) यस्यासौ
विश्ववेदाः तम् ॥ ६ ॥ १२५

I दधिक्राव्णम् ।

(१)—“व्यत्ययो वज्रलम् (२, १, ८५)”-इति । विवरणकारस्त्वेवं व्याचष्टे—‘य-
ज्ञता वित्यस्येदं रूपम्, मध्यम-पुरुषैकवचनस्योत्तमपुरुषैकवचनस्य स्थाने दृढवस् ; यरे
स्तौमीत्यर्थः’-इति ।

(२)—‘केनचित् प्रहृणुं मशक्यम्’-इति वि० ।

(३)—“विश्वस्य वसु-राटोः (६, ४, १९८)”-इति सूत्रस्य-वार्तिक-वचनात् साधेऽपि
दीर्घः ।

(४)—“अचिष्ठ”-“अचि” च पाठभेदेन कर्म-नामसु द्वाविंशतितमं नैघण्टुकम्^(१, १)
तत्र तिष्ठन्नामित्यर्थः—“अचिष्ठम्”-इति विवरण-सम्मतः पाठः, अतएव तत्र ‘अचिष्ठम्
अतिशयेन अज्ञवन्नाम्’-इति व्याख्यातम् । अथ इत्यत्र-नामसु दृष्टान्ते हि निघण्टौ १, ७ ।

(५)—“वेदः”-इति धन-नामसु चतुर्थं नैघण्टुकम् (२, १०) ।

“दधिक्राव्णो” देवस्य स्तुतिम् “अकारिषं” करवाणि ।
 “जिष्णोः” जयशीलस्य “अश्वस्य” तद्रूपस्य “वाजिनो” वेगवतः ।
 स देवो “नो” ऽस्माकं “मुखा(१)” मुखानि चक्षुरादीनीन्द्रियाणि
 “सुरभौ” सुरभौणि “करत्”(१) करोतु । “नो” ऽस्मभ्यम् “आयूष्-
 षि” “प्र तारिषत्” प्रवर्धयन्तु (प्र-पूर्वस्तिरतिवर्धनार्थः ॥७॥ १२६

कृच्छ आसनि । क्रतुं दधिक्रा अनु सन्त वीत्वत्पथामङ्गा-
 स्यन्वापनीफणत् ॥” (ऋ० ४म० ४अ० ८सू० ४ऋ० ऋक्)

“अपि स वाजो वेजनवान् शेपश्च मनु तूष् मञ्जु ते ऽध्वानं घोवाणां बहो (घोवा
 निरतेर्वा ष्टकान्ते वा ष्टकान्ते वापि कश्च आसनीति आस्त्रातम्) । क्रतुं दधिक्राः कर्षं
 वा प्रश्नां वा चतुसक्तवीजम् । तनोतेः पूर्वेषां प्रकृत्या निमग्नः । पथा मङ्गासि पथां
 कुटिलानि (पन्थाः पतन्ते वा पथन्ते वा पन्वन्ते वा) चक्षोऽश्नते रापनीकश्चदिति चक्षते-
 चकरोतीदृशम्”-इति च तद्भाष्यम् ।

देवता वपस्वोदाहरचन्द्रिदम्—

“आ दधिक्राः श्वसा पञ्च कृष्टीः सूर्य्य इव ज्योतिषा
 पस्ततान । सुह्रस्वसाः शतसाः वाज्यर्वा पृणक्तु मध्वा
 समिमावचांसि ॥” (ऋ० ४म० ४अ० ६सू० १० ऋक्)

“आ तनोति दधिक्राः श्वसा बलेनापः सूर्येव ज्योतिषा पञ्च मनुष्य-ज्जातानि
 सुह्रस्वसाः शतता वाजो वेजनवान्वेदस्यवान्त्सुमृक्तु नो मधुनोदकेन वचनानीमा-
 नीति । (मधु घमतेर्विपरीतश्च)”-इति च तद् भाष्यम् ।

(१)—“सुपां सु-स्तुति (७, १, २९)”-इत्यात्वे रूपम् ।

(१)—छेदो रूपम् (१, ४, ७) ।

अथाहमी ।

जेता माधुछन्दस ऋषिः ।

३ २ ३ १ २ २ २ ३ १ २ २ २

पुरांभिन्दुर्युवाकविरमितौजाञ्जयायत ।

359

२ ३ १ २ ३ १ २ २ २ ३ १ २ ३ २

इन्द्रोविश्वस्यकर्मणोधर्त्तावज्जीपुरुष्टुतः ॥ ८ ॥ १२७

द्वितीय-दशति ॥ २ ॥

५ २ ३ २ ३ ४ २ ५

I पुरांभिन्दुर्युवाक । वीः । अमितौजाञ्जयायत-

२ १ २ २ १ २ ३ ५ १

इता । आइन्द्रोविश्वाः । स्याकर्मरक्षणाः । धर्त्ता । वा-

२ ३ ५ ४ ५
जौवाचोऽक्षवा । पुरुष्टुताः । होष्टु । डा ॥ २१ ॥ १२७

अयम् “इन्द्रः” उच्यमान-गुण-युक्तः “अजायत” सम्पन्नः । की-
दृशगुणक इति ? तदुच्यते—“पुरां” पुराणां “भिन्दुः” भेत्ता “युवा”
कदाचिदपि बली-पलितादि-वार्धक्य-रहितः । “कविः” मेधावी
“अमितौजाः” प्रभूत-बलः “विश्वकर्मणः” कृत्स्नस्य ज्योतिष्टोमादेः

१२७ उत्तरार्चिकस्य ५, १, २०, १ = ऋग्वेदस्य १, १, २१, ४ =
अङ्गे ५, १३—२२, २, २० ।

I मारुतम् ।

“धर्त्ता” पोषकः^(१) “वज्री” यजमान-रक्षणार्थं सर्वदा वज्रयुक्तः
 “पुरुष्टुतः” बहुभिर्हीनादिभि स्तुतत्-कर्मणि स्तुतः ॥ ८ ॥ १२७

इति त्रीसायसाचार्यं विरचिते माधवीये सामवेदार्थ-प्रकाशे बन्धो व्याख्यानं
 चतुर्थस्याध्यायस्य प्रथमः खण्डः ॥ १ ॥

अथ द्वितीय-खण्डे—

सैषा प्रथमा ।

प्रियमेधा ऋषिः ।

१२ २ २ २ १ २ ३ १ २ ३ १ २
 प्रप्रवस्त्रिष्टुभमिषंवन्दद्वीरा*येन्दवे ।

२ १ २ ३ १ २ २ २ २ १ २
 धियावोमेधसातयेपुरन्ध्याविवासति ॥ १ ॥ १२८

* “मन्दद्वीरा”-इति ऋग्वेदीय-पाठः ।

१२८ ऋग्वेदस्य ६, ५, ५.१ ।

(१)—‘धर्त्ता’ धारयिता, कथं सर्वस्य कर्मणः ? दृष्ट्वायतत्वात्, दृष्टेय इन्द्रायतत्वात्-
 इति वि० ।

५ २ २ २ ५ २ १ २
I प्रप्रवस्तिष्टुभमिषमोहाओहाइए । वन्ददीरा । य-

१ ० ५ २ ५ २ १ २ २ २ २ २
आइन्दवे२ । ओइहा । ओइहाइए । धियावोमेधसा-

२ २ ५ २ ५ २ २ १ २ २
१ताइयाइ । ओइहा । ओइहाइए । पुरान्धीइयाइ ।

२ १ ५ ४ ५
विवोरइ४वा । सापुतोईहाइ ॥ २२ ॥ १२८

हे अध्वर्यादयः ! “वो” यूयं [प्रथमार्थे द्वितीया^(१)] “त्रिष्टुभं”
स्तीभ-त्रयोपेतम्^(२) “इषम्” अन्नं^(३) “प्र प्र” [अपरः प्र-शब्दः

I वामदेष्टव्यम् ।

(१)—‘वः युष्मभ्यम्’ इति वि० ।

(२)—साम-मन्त्रान्वितमित्यर्थः सामसु एव सोमादेः व्यवसात्, तत्सम्पादनार्थं एव
विकार-विस्तरे-विकर्षण-विरामाभ्यास-सोपागम-सोमादयः क्रियन्ते; अतएवैवं साम-
विधानं ब्राह्मणम्—“एतस्य साम् ऋगेवास्तीनि, सरो मांसानि, सोभा सोमानि”-इति
(१, १) स च स्तीभः त्रिविधः—पद-वाक्याक्षर-भेदात् । पद-सोभाः षाट्-कारादयः पञ्च-
दश, मन्त्र-ब्राह्मण-द्वितीय-प्रपाठकौय-त्रयोदश-वचन-परिमणिताः, श्रुताश्च ते सर्वे च ज्ञान-
मन्त्रे, विशेषत आरण्ये । वाक्यसोभाः पुनराश्रयादि-भेदाद्भव, तच्चादि—“आशास्तिः
श्रुतिः संज्ञानं प्रकृत्यः परिदेवमम् । प्रैष मन्त्रेष्वस्यैव सृष्टिरास्मान्मेव च”-इति, इमास्तु
सोभाः मन्त्रे श्रुताः आरण्यादौ च मीयन्ते । वर्णसोभ-लक्षणं नूचिकले नृज्विलक्षण-
मिति, तदुक्तम् माधवेन—“सोभस्य लक्षणं नास्ति किं नास्ति न विवर्णता । आधिक्य
मप्यतिव्याप्तं विशिष्टं लक्षणं भवेत् (८७० २ पा० ११ अधि०)”-इति तदुदाहरणम्,

पूरणः^(४) ।] भरतेति शेषः । उपसर्ग-श्रुते रीग्य-क्रियाध्याहारः ।
 कस्मै ? “वन्दहीराय” यो वीरान् स्तौति स वन्दहीरः^(५) तस्मै
 “इन्दवे” इद्राय । [इन्दते रैश्वर्य-कर्मण^(६) इदं रूपम् । [अथ-
 वा^(७) फलैर्दृष्टिभिर्वा उनत्तीतीन्द्रिन्द्रः तस्मै । स चेन्द्रो “वो”
 युष्मान् “मेधसातये” यज्ञ-सम्भजनाय^(८) “पुरन्ध्या” बहु-प्रज्ञ-
 या^(९) “धिया” कर्मणा^(१०) “आ विवासति” परिचरति^(११) ।
 अभिमत-फल-योजनेन सत्करोतीत्यर्थः ॥ १ ॥ १२८

सर्वेष्वेव मानप्रत्यये, प्रायः सर्व-सामध्येत्येतेषु नात्युक्तिः इत्येव ऋषिर्जीतं यत् साम
 तथापि न्नयते । तथाहि—

‘मेधसातये’-इत्यव ‘मेधसा १ ता श्याद्’-इत्यादि ।

(२)—“इषम्”-इत्यङ्गनामसु चतुर्दशतमं नैषष्ठ्यकम् १,७ ।

(३)—“प्रसमुपोदः पादपूर्णे”-इति इन्द्रःश्रासनादित्यभिप्रायः ।

(४)—“वीरो वीरयत्यभिद्राज् वेतेर्वा स्याद् मति-कर्मणो वीरयते वा इति यास्कः(१,७) ।

(५)—“इदि परमैश्वर्ये (भा० प०) ।

(६)—“इन्दुः”-इति उद्-क-नामसु चतुरशीतितमं नैषष्ठ्यकम्(१,१२)—यज्ञ-नामसु
 च तयोदशतमम्(१,१७)—दैवतकाण्डे नैषष्ठ्ये चाद्विर्भासु देवतानाम-घेषमन्त्रासु
 चान्तिमन्त्र-तथाहि यास्कः—“इन्दु रित्येकमनोर्वा”-इत्यारभ्य “तेषामेतान्वचविर्भासि वेतो
 ऽसुनीतिर्वा तइन्दुः”-इति ४,४१—४२ ।

(७)—“मेघः”-इति यज्ञ-नामसु चतुर्थं नैषष्ठ्यकम् ३,१७ । विवरणकारस्त्वेव माह—
 ‘मेधसातये’ अपठितमपि यज्ञ-नामैतद् द्रष्टव्यम्, चतुर्थ्येकवचनमिदं सप्तम्येकवचनस्य-
 स्थाने द्रष्टव्यम्, मेधसातौ यज्ञे इत्येक-इति ।

(८)—“पुरन्धिः वज्रधो क्षातकः पुरन्धिर्मगः पुरक्षात् तस्यान्वादेष्ट इत्येकमिन्द्र इत्य-
 परम्, सवज्रकर्मतमः, पुरां च दारयितृतमो वरुण इत्यपरम्, तं प्रज्ञया स्तौति”-इति
 नि० नै० ६,१२ ।

(९)—“धीः”-इति कर्म-नामस्येक विंशतितमं नैषष्ठ्यकम् २,१ ।

(११)—“विवासति”-इति परिचरण-कर्मसु दशमं नैषष्ठ्यकम् १,५ :

अथ द्वितीया ।

वामदेव ऋषिः* ।

३ १ २ २ १ २ २ २ २ २ २ २ २ १ २
 कश्यपस्यस्वर्विदोयावाङ्गःसयुजाविति ।

261

२ २ २ २ १ २ २ २ २ २ २ २ २ २ २
 ययोर्विश्वमपिब्रतंयज्ञंधीरानिचाय्य ॥ २ ॥ १२८

I कश्यपस्यसुर्वविदाईए । यावाङ्गःस । युजावा१-

इती२३४ । ययोर्विश्वमपि । ब्रताश्म् । यज्ञाधीराः ।

निचार३ । आ२यार३४औहोवा । ऊ२३४पा ॥२३॥२२८

पश्यतीति कश्यपः । “कश्यपः पश्यको भवती” तिस्रस्त्यन्तरम् ।

तस्य “कश्यपस्य” सर्वज्ञस्येन्द्रस्य सम्बन्धिनो “यो” अश्वी ।

“ययोः” च “विश्व” सर्वम् “अपि” “ब्रतं” कर्म “यज्ञं” प्रति

* “कश्यपस्यार्पम्”-इति वि० ।

१२८ आरण्यगानस्य ४,१८,२० ।

I काश्यपम् ।

८३क,

अथ तृतीया ।

प्रियमेध ऋषिः ।

१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
 अर्चतप्रार्चतानरः प्रियमेधासो अर्चत ।

यजनीय-देशं प्रतीत्येवं “निषाय्य” निश्चित्य “सयुजौ” (सहै व युज्जाते-इति) “स्वर्विदः” स्वर्गं लब्धवन्तो “धीराः” जनाः आहुः^(१) ।

अथवा “कश्यपः” प्रजापतिः (“कश्यपोऽष्टमः स महामेधं न जहातीति” श्रुत्यन्तरात्) तस्य “स्वर्विदः” सर्वं पश्यतः “यौ” देवौ “सयुजौ” सहचरो जना आहुः वेदविद स्तौ मित्रावरुणौ । (“अहर्वै मित्रो रात्रिर्वरुणः” इत्यैतरेय-ब्राह्मणम् । सर्वस्य कार्यस्य तयोरेवान्तर्भावात् (ऐन्द्राग्नी वा देवौ तयो रेव सर्व-निर्वाह-कत्वात्) तदभिप्रायेय सृक् मैत्रावरुणौ ऐन्द्राग्नी वेति पूर्व-मभिहितम् ॥ २ ॥ १२८

१३० ऋग्वेदस्य ६, ५, ६, ३, ।

(१)—विवरुण-मते स्वर्विद इति षष्ठ्यन्तं कश्यपस्येत्यस्य विशेषण, धीरा इति च द्विवचन-स्थानिकं वज्रवचनम् यादित्यस्य विशेषणम् ।

^{१ २} ^{३ ४} ^{५ ६} ^{७ ८} ^{९ १०}
अर्चन्तुपुत्रकाउतपुरमिद्*धृष्णार्चत ॥ ३ ॥ १३०

^१ ^२ ^३ ^४ ^५ ^६ ^७ ^८ ^{९ १०}
I अर्चतप्रार्चतानार३४राः । प्रियमेधा३सो३अर्चत ।

^{१ २} ^३ ^{४ ५ ६ ७} ^८ ^९ ^{१०} ^{११}
अर्चन्तुपूर३त्रा३काउत । पुरमिद्द्वार३ । ष्णुवा३र्चा३ता

६५६ ॥ २४ ॥ १३०

हे “नरः” कर्मणां नेतारोऽध्वर्यादयः ! यूयं इन्द्रम् “अर्चत” पूजयत स्तुत्या “प्रार्चत” प्रकर्षेणाचर्तेन्द्र मेव । हे “प्रियमेधासः !” प्रियमेध-सम्बन्धिनस्तद्गोत्रा यूयं अर्चतेन्द्रम् । “पुत्रकाः” पुत्रा अभ्यर्चन्तिन्द्रम् । “उत” अपिच “पुरमित्” पुरमेव(१) स्तोत्रद्वारा मभिमतस्य पूरकं । “धृष्णु” धर्षणशीलं तादृश मिन्द्रम् “अर्चत” ॥ ३ ॥ १३०

* “पुरं न”-इति ऋ० पाठः ।

I प्रियमेधम् ।

(१)—‘इच्छन् इव-मन्दस्पर्शे, पुरमिव धृष्णम् । यथा कश्चित् पुमान् धृष्णं दृढम् अभिभवन् परकीयानां मेमानाम् अर्चति तद्वदित्यर्थः’-इति वि० ।

अथ चतुर्थी ।

मधुच्छन्दा ऋषिः ।

३१२ २२ ३१२ ३ १२ ३ १२
उक्थमिन्द्रायशस्यवर्धनंपुरुनिष्विधे* ।

३१२ २२ ३१२ ३ १२ ३ १२
शक्रोयथासुतेषुनोऽरारण्यसुस्थेषुच ॥ ४ ॥ १३१ ॥

१ २ १ १ १ १
I उक्थमिन्द्रा । यशस्यारण्याम् । वर्धनंपु । रुनिः
२ १ २ २ १ २ २ २ २ २ २ २
षारश्शधाइ । शक्रोश्याश्याइ । सुतेषू२३४नाः । रार-
२ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १
णारश्शसा । श्रियाइषू २३ चा ३ ४ ३ । ओ २३४पू इ ।
डा ॥ २५ ॥ १३१

* “निः विधे”-इति ऋ०—पाठः, इहापि च सायण-धृतः ।

† “सुतेषुणी” इति ऋ०—पाठः, जर्मन्-द्रित-पाठश्च ।

१३१ ऋग्वेदस्य १, १, १, ८ ५ ।

I वर्धदुक्थम् ।

अथ पञ्चमी ।

प्रियमेध ऋषिः ।

१ १ २ ३ २ १ २ ३ १ २
विश्वानरस्यवस्यतिमनानतस्यश्रवसः ।

314

१ २ ३ २ १ २ २ ३ १ २
एवैश्वर्च्यषीनामूतीऊवेरयानाम् ॥ ५ ॥ १३२ ॥

५ २ २ १ १ २ २
I विश्वानरा । स्यावा-रस्याती-रम् । आनानत ।

१ २ १ २ १ २ १ १ १
स्यशावा-रसा-रः । एवैश्या । चर्च्यषा-रइनाम् । ऊ-रती ।

२ १ २ १ ५ ५
ऊवाइर । या-रइ४नोईचाइ ॥ २६ ॥

“इन्द्राय” इन्द्रार्थं “वर्चनं” वृद्धि-साधनं “उक्त्यं” शस्त्रं “श-
स्त्रम्” अस्त्राभिः शंसनीयम् । कौटुशायेन्द्राय ? “पुरु निःषिधे”
पुरुषां बहूनां शत्रूणां निषेध-कारिणे । “शक्तः” इन्द्रो “नो”
ऽस्मदीयेषु “सुतेषु” पुत्रेषु “सख्येषु च” सखित्वेष्वपि “यथा”
येन प्रकारेण “रारणत्” अतिशयेन शब्दं कुर्यात् तथा शंस्य मिति
पूर्वत्रान्वयः । (अस्मदीयेन शस्त्रेण परितुष्ट इन्द्रः नो ऽस्माकं
पुत्रान् अस्मत्सख्यानि च बहुधा प्रशंसन्वित्यर्थः ॥ ४ ॥ १३१

१३२ ऋग्वेदस्य ६, ५, १, ४ ।

२, २७ II विश्वा३४ । नरस्यवौहोस्यातीम् । अनानता३ ।

१ १ ३ ५ १ २ २ १ ५ २ २
स्याशावा२३४साः । एवैश्वा । चर्षणा२३४इनाम् । ऊ

१ २ १ २ १ ५ ५
तीज्जवाइर । था२३४नोइहाइ ॥ २७ ॥ १३२

“विश्वानरस्य”(१)विश्वान् शत्रून् नृतस्य“अनानतस्य”शत्रूणा-
मप्रहस्य “शवसी” बलस्य “पतिं” स्वामिन मिन्द्रं “वः” (अत्र
इन्द्र-सम्बन्धिनो मरुतोऽपि सङ्कीर्त्यन्ते) हे मरुतः ! “वो” युष्माकं
मित्यर्थः (यद्यपि मरुत्वं शब्दनं नास्ति तथापि व इति सामर्थ्या
जभ्यते)युष्माकं“चर्षणीनाम्”सैनिकानाम्(२) “एवैः” गर्भनै(३) सह
(यद्वा । चर्षणीना मिन्द्रस्य सेना-रूपाणां वो युष्माकं गर्भनैरिति
सामानाधिकरण्यम्) युष्माकं “रथानां” च “जती”(४) जतिभि

I, II वैश्वानरस्य सामनी हे ।

(१)—“नरे संज्ञायाम् (१, ४, ११८)”-इति विश्वसाकारो दीर्घः विश्वानर-पदस्य
याङ्-कृतं व्याख्यानं भिन्नं विश्वं तं विसृजे—“वैश्वानरः कस्यादित्यादिभ्यः—“अथमेव सो-
ऽग्निवैश्वानरो निपातमेवेति उत्तरे ज्योतिषी एतेन नामधेयेन भजते”-इत्यध्याय ब्रह्मणा-
न्वकादम्-अष्टानि ब्रह्म्यानि (नै० दे० १, ११—१२) ।

(२)—“चर्षण्य इति मनुष्य-नामसु अष्टमं नैषद्युक्तम् २, २ ।

(३)—एवैरिति गति-कर्मण एते रूपम् (२, १४, १२०) ।

(४)—“जती”-इति पूर्वचर्षणदीर्घे (०, १, ३८) रूपम् । “जतिरवनात्”-इति याङ्-
(४, ३) । अतएव ‘जती-जतये रथराय’-इति वि० ।

अथ षष्ठः ।

भरद्वाज ऋषिः ।

६ १ २ ३ १ ९ २ ३ १ २ ९ २ ३ १ २
 सधायस्तेदिवोनरोधियामर्त्तस्यशमतः* ।

365

३ १ २ ९ २ ३ २ ६ २ ३ २ ७ ३ १ २
 ऊतीस+वृद्धतोदिवोद्विषोअ^५द्योनतरति ॥६॥ १३३॥

गमनैश्च सह “हुवे”(५) आह्वयामि । गन्तृभी रघैर्गन्तृभि मरुद्भिश्च
 स हेन्द्रं हुवे इत्यर्थः ॥

यद्वा । हे यजमानाः ! युष्मदीय-सैनिकानां रथा यदा
 प्रविशन्ति युद्धाय स्व-सङ्ग्रामं, तदानीं तेषां साहाय्यायेन्द्रं हुवे
 इत्यर्थः(१) ॥ ५ ॥ १३२

*“अधद् यस्ते सु दानवे धिया मर्त्तः शशमते”—इति ऋ० ।

†“ऊतीष”—इति मूर्द्धन्य-पाठः ऋ० ।

१३३ ऋग्वेदस्य ६, ५, १, ५ ।

(५)—अथ कः सम्प्रसारणं बान्धवम् (६, १, २४) ।

(६)—“विश्वानरस्यादित्यस्यानामस्य ब्रह्मसो महतो बलस्यैवैष कामै रयनै रयनैर्वा
 चर्षवीनां मनुष्याचामृत्या च दद्या रथाना मिन्द्र मस्मिन् वज्रे वृषामि”—इति याज्ञः
 (दे० ११, २१) ।

११२ २ १ १२ २ २
१४, २, २४ I सघायस्ताइ । ए । दिवोनराइः । ए । धि-

१२ २ २ १ ५ २ २१ २ २
यामर्त्ताइः । ए । स्यशमताइः । ए । ऊताइसवृइ । ए ।

१२ २ २ १२ २ २ १ २
इतोदिवाइः । ए । द्विषोअच्छाइः । ए । नातरति ।

१ २ १
इडा २३भाइ४इ । ओ२इ४५इ । डा ॥ २८ ॥

५२ २२१ २२१
१४, २, २९ II सघायस्ताइ । दिवोनराः । धियामार्त्ताइः । स्य

१ २२२ ५ २१ २२१
शमताः । ऊतीसावृइः । इतोदिवाः । द्विषोआच्छा-

१ २ १ २ १
इः । नातरति । इडा २३भा ३४इ । ओ २इ४५इ ।

डा ॥ २८ ॥ १३इ

“शमतः” कर्मानुष्ठानेन शान्तस्य वृत्तस्य निज-मार्ग-वर्तिन इत्यर्थः । “मर्त्तस्य” मनुष्यस्य मध्ये [जात्येक-वचनं^(१)] “दिवो”

I, II शाकपूते हे ।

(१)—“जात्याऽप्यायामेकस्मिन् वज्रवचनमन्तरस्याम्”-इति पा० १, १, ५८ सू०

द्योतनादि-गुणकस्य^(१) “ते” तव “धिया” कर्मणा स्तुत्या^(१)
 “नरः” मनुष्यः “सखा” स्तोता^(१) भवति “सः” नरः । “यः”
 “ब्रह्मतो” महतो “दिवो” दीप्तस्य तव सम्बन्धिन्या “जतो”^(५)
 जत्या रक्षया “दिवो” हेष्टुन् “अंहो न” आहनन-शीलं पापमिव
 “तरति” अतिक्रामति ॥ ६ ॥ १३३

(१)—‘दिव, क्रोडा-विजिगीषा-खवहार-सुति-कुति-भोद-मद-सम-कान्ति-मतिषु’
 -इति दि० प० ।

(२)—‘धोः’-इति कर्म-नामसु एकविंशतितमं नैषष्टकम् (१,१) इष्टं च कृत्याणां
 कर्म । कृति-क्रियेत्यर्थः ।

(३)—कृत्य-श्रोतृलक्ष्यं सखित्वमिष्टं गृह्यते । मूले तु सर्वपुण्यके “सखा”-इत्येव
 पाठः ; तत्र च-इत्यनर्थकं “निपातस्य च (६,३,१९१)”-इति दोषान्वितम् । परमिष्ट
 तदन्तौ च चिन् यत् सचेति भाष्यकृता कुत आसादितमिति ।

(५)—पूर्वसप्तदशोऽर्थः (७,१,२८) ।

(६)—अहः पापम् अतएव कर्मवेद-प्रथम-मण्डलान्तर्गत-पञ्चदशाहुषाकीच-द्वादश-
 सूक्तस्य सप्तदश्या ऋचो याज्ञाने शास्त्रः—

(“सप्त मर्यादाः कवयस्तुतस्तुस्तासामेकामिदभ्यर्जुरो
 गात्”)

“सप्तैव मर्यादाः कवयस्तुतस्तुस्तासामेका मण्डलिमच्छ्रं हस्तान् भवति । सोय^(१)
 मतस्यपारोक्ष्यं^(२) ब्रह्मरत्यां^(३) भू-रत्यां^(४) सुरापानं^(५) दुष्कृतस्य कर्मणः पुनः
 पुनः सेवां^(६) पातके नृतोय^(७)मिति”-इति ६,२७ ।

अथ सप्तमी ।

अत्रि ऋषिः ।

२ १ २ ३ १ २ २ २ १ १ २

विभोष्टु*इन्द्राधसोविभ्वीरातिःशतक्रतो ।

366

१ २

२ १

२

अथानो†विश्वचर्षणेद्युम्न‡सुदच॥म॥हय ॥७॥ १३४

५ २

२

५

२ १ २ २ २

१

२

२

२, 2, 50

I विभोष्टुइन्द्राधा६साः ।

विभ्वीरारतिःशतक्रतो ।

१

१

२

२

२

१

शता२क्रताउ । अथानोविश्वचर्षणे । श्वचा२र्षाणाइ ।

१ १

२

३ २

४

द्युम्न॥सुदचम॥हय । त्रमाइ॥हापूया६पूई ॥ ३० ॥१३४

* “उरोष्टु”-इति,

† “अथानो”-इति,

‡ “द्युम्ना”-इति,

॥ “सुदच”-इति च

ऋग्वेदीयाः पाठाः ।

१३४ ऋ ४, २, ८, १ ।

I वरुणान्याः साम ।

अथाहमी ।

प्रस्कण्ण ऋषिः ।

१२ ३ १ २ २ १२ २२
 वयश्चित्तेपतत्रिणोद्विपाच्चतुष्पादर्जुनिः ।

367

हे “शतक्रतो” बहुकर्मन्निन्द्र ! “विभोः” प्रभूतस्य “राधसो”
 धनस्य “ते” तव “रातिः” दानं “विभो” महती “अथ” अतः
 कारणात् हे “विश्वचर्षणे !”^(१) सर्वस्य द्रष्टः “सुदत्त” कल्याण-
 दानेन्द्र !^(२) “नो” ऽस्मभ्यं “द्यन्” धनं “महय” प्रयच्छ^(३) ॥

७ ॥ १३४

* “द्विपाच्चतुष्पादर्जुनि”-इति ऋग्वेदीय-पाठः ।

(१)—“विश्वचर्षणिः”-इति पञ्चति-कर्मसु दशमं नैषण्डु कम्, “विचर्षणिः”-इति
 च नवमम् (३,११) । हविषेति (ऋ० १ म० ८ चतु० २ सू० ४ ऋक्) मन्त्र-व्याख्यानावसरे
 विश्वचर्षणिरितिपदस्य चायितेत्यर्थमाह । तथाहि—

“हविषा जारो अपां पिपत्तिं पपुरिर्नरा ।

पिता कुटस्य चर्षणिः ॥”

“हविषापां जरयिता पिपत्तिं पपुरिरिति पृथगतिनिगमौ वा प्रोक्तानिगमौ
 वा । पिता छतस्य कर्मण आयितादित्यः”-इति (५,२४) ।

(२)—“सुदत्तः कल्याण-दानः”-इत्येव नै० ६, १४ ।

(३)—“महते”-इति दान-कर्मसु दशमं नैषण्डु कम् ३, २० ।

१ २ १ २ १ १ २ २ ३ १ २ २ १ १ १

उषःप्रारन्नृतूँरनुदिवोअन्तेभ्यस्परि ॥ ८ ॥ १३५

१, २, ३।

I वयश्चाहृतेपतत्रिणाः । द्विपाश्चतुष्पादर्जुनाये३ ।

४ ४ ४ ४ २ २ १ २ २ १ १ ४
उषःप्रारान् । ऋतूँरनु । दिवोअन्तेभ्यः३ । भारह्याः३ ।

२ ५
पा३४५रोद्वीह ॥ ३१ ॥ १३५

हे “अर्जुनि”(१) शुभ्रवर्णे “उषः” उषोदेवते “ते” तव
“ऋतूननु” गमनान्यनुलक्ष्य “द्विपात्” मनुष्यादिकं “चतुष्पाद्”
गवादिकं तथा “पतत्रिणः” पतत्रवन्तः पक्षोपेताः “वयश्चित्”
पक्षिणश्च(२) “दिवोअन्तेभ्यः” आकाशप्रान्तेभ्यः “परि” उपरि
“प्रारन्”(३) प्रकर्षणं गच्छन्ति (रात्रावधकारेणाभिभूताः सर्वे
प्राणिनश्चदागमनानन्तरश्चेष्टावन्तो भवन्तीत्यर्थः ॥ ८ ॥ १३५

१३५ ऋग्वेदस्य १, ४, ६, ३ ।

I उषसम् ।

(१)—“अर्जुनी”—इति उषोवाक्यं षष्ठं मैत्रेय्युक्तम् १, ८ ।

(२)—‘वयश्चित्’, चिच्छब्द इव-शब्दस्यार्थः ; वयश्चित्-पक्षिणश्च-इति वि० । अथ
मते पतत्रिण इति ननु विशेषणम् पदम् ।

(३)—मतिकर्मसो ऋच्छतेरूपम् (मै० १, १४, २५) ।

अथ नवमी ।

आस्यस्त्रितः* ऋषिः(०) ।

३ १४ २२ ३ २ २ २ १ २ २ २ २ २

अमीयेदेवास्थनमध्यचारो चने दिवः ।

368

१२ ३ २४ ३ २ २ २ २ २ २ २ २

कदञ्चतंकदन्तं काप्रज्ञाः वञ्जतिः ॥ ८ ॥ १३६

* “द्वतः”-इति वि० पाठः ।

* “त्रिधारो”-इति

† “कदन्तम्”-इति

‡ “काप्रज्ञा”-इति च

} ऋग्वेदीयाः पाठाः ।

१३६ ऋग्वेदस्य १, ७, २०, ५ ।

(०)—इत्यन्विवरण-प्रश्ने इतिहास-द्वयम् । तस्यथा—आज्ञास्य ऋषेः त्रयः पुत्राः एकत-द्वित-तृता इति । ते यदुक्ताः आम्नायजमानानामहौ माः आयाचिरे, स्त्रेभिरे च ताः । आयाग्यो गृहं जग्मुः । तद्वन्तौ मेधा सरस्वत्यास्त्रेरेण परस्मिन् काले निषण्णो गवोदकः । ददर्श, ददृशुः सोम्याय अभिमुखः सरस्वतो-तीरं भवतीर्थं रावो वासायमानाः । तेषां वासाज्ज्ञानं ततः कूपे निर्जले तृक्षैर्गन्निभि आवकीर्षं पपात । तस्य तदस्यस्त्रैवं मनः प्रादुरभूत्—ज्ञत-याग-सङ्कल्पस्य अज्ञत-यागस्य मन मृत्यु-र्नान्येयसे ! तत् कथं निवृत्त्य एवाहं सोमं पिबेयम् ?-इति—अन्ये तु पुनरेतदेवेति-हास मन्यथा व्याचक्षते—एकत-द्विताभ्यां स्त्रेभ्यो मावो जन्वा सृतेन वधूः ; तत ईर्ष्यायां ताभ्यां कूपे वीरुष सुनीर्षं ददर्श । स ता मादाय सोमोऽयमिति मनसा निश्चित्य यागैश्चर्यम् अन्यान्यपि याग-साधनानि मनसा सङ्कल्प्य शर्करा अभिषवाग्रासं कृत्वा तां वीरुष अभिषुवान् । अभिषुत्य च देवानाज्ज्ञाव । ते देवा आज्ञताः सन्त आम्ना-न-

अथ दशमी ।

वामदेव ऋषिः ।

३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
 ऋचं सामयजामहेयाभ्यां कर्माणि कृण्वते ।

367

१ २ २ २ ३ २ ३ १ २
 वितेसदमिराजतोयज्ञन्देवेषु वक्षतः ॥ १० ॥ १३७

॥ तृतीय-दशति ॥

भवथ (सूर्य-प्रकाश्य स्थाने) इत्यर्थः । तेषां “वो” युष्माकं सम्बन्धि
 स्तोत्र-विषयं “ऋतं” सत्यं “कत्” कस्मिन्देशे वर्त्तते? “अनृतं
 (न-कारस्य स्थाने मकारः) अनृतं “कत्” कुचास्ति? “वो” युष्म-
 दीया “प्रज्ञा” पुराणी “आहुतिः” “का” कीदृशी? युष्मदीयं
 दानं किमभूदित्यर्थः (ईदृग्भूत-दुःखानुभवेन मया पूर्वं मनुष्ठितो
 याग-समूहो युष्मान्न प्राप्नोदित्यनुममे(१) ॥ ८ ॥ १३६

“स्वः”-पर्याय-द्विगुणस्यैव चादित्य-वाचकत्वात्, तथाहि याज्ञः—“स्वरादित्यो
 भवति स अरवः स ईरवः सृगो रसान्न सृगो भासं ज्योतिषां सृगो भासेति वैतेन
 सौम्यास्त्राता”-इति २,१४ ।

(२)—‘एतदुक्तं भवति । हृतं मन्त्रं तद्वचं नास्ति कूपे निजस्ये, तत् कत् । अमृतं
 सोमास्त्रम् । इविः, घानाः, करणः, पुरोडाशः, प्रतीवापः, पयस्यापरसुरग्रीवोनीयः
 पशुः सवनीयः एव मादिकं हृतम् अमृतं च ज्ञात्र विद्यते?’-इति वि० ।

१, २, ३३ I ऋच^{४४}सामयजा^{४५} । मद्वाइ^४ । याभ्यां^१कर्माणि^१कृणा^१वा-
 २३ताइ^२ । वि॒ते॒स॒द॒सि॒राजा॒२३ताः^१ । य॒ज्ञां॒दा॒२३इ॒वे^१ ।
 १२ पू॒व॒क्षतः^१ । इ॒डा॒२३भा॒३४इ^१ । ओ॒र॒३४पु॒इ^१ । डा ॥ ३३ ॥

१, २, ३४ II ऋच^५सा॒इ॒मा॒य॒जाम॒द्वाइ^२ । याभ्यां^{४५}कर्मा^{४६} । णि॒का-
 २१र्णा॒श्ता॒२इ^१ । ण्वा॒ता॒३इ^१ । वा॒इ॒ते॒स॒द॒ । सि॒राजा॒१ता-
 २ः^१ । जा॒ता॒२ः^१ । य॒ज्ञां॒दा॒१इ॒वे॒२^१ । पू॒व॒क्षतः^१ । इ॒डा-
 २३भा॒३४इ^१ । ओ॒र॒३४पु॒इ^१ । डा ॥ ३४ ॥ १३७

“याभ्याम्” ऋक्सामाभ्यां “कर्माणि” शस्त्र-स्तीत्र-प्रमुखानि
 “कृण्वते” होतार उद्गातारः कुर्वन्ति । ताम् “ऋचं” “तत् साम”
 च “यजामहे” वयं पूजयामः “ते” ऋक्षामि “सदसि” ऋत्विक्स-
 मूहे सदोमण्डपे “विराजतः” स्तीत्र-शस्त्र-रूपेण विशेषेण प्रका-

I, II ऋक्साम्नोः सामनी द्वे ।

शयतः । ते च ऋक्षामे देवते “देवेषु” इन्द्रादिषु “यज्ञं”
 “वचतः”(१) प्रापयतः ॥ १३७

इति त्रिसाधकाचार्य-विरचिते माधवीये सामवेदार्थ-प्रकाशे छन्दोयाज्ञान
 चतुर्थस्याध्यायस्य द्वितीयः अष्टः ॥ २ ॥

इत्यानुष्टुभमैन्द्रम् ॥

सम्येकादश या विश्वाः पृतना इति संमताः ।

जगत्य ऐन्द्रो रोदसीः स्तुतिर्घृतवती इति ॥

उभे यदिन्द्रोदसी महापङ्क्ति रित्तीरिता(क) ॥

(१)—प्रापकार्यस्य वचते (आ०उभ०) रूपं निदिष्टम् ।

(क)—अमलरमिह “विश्वाःपृतना”-इत्यारभ्य “प्रमन्दिने”-इत्याद्याः चतुर्थ-दशदा-
 व्यक्ताः या एकादश ऋतः सन्ति, तत्र “घृतवती”-इति नवमी ऋक् रोदसीः सावा-
 पृथिव्योः स्तुतिः, अन्याः दश ऐन्द्रः ; विद्म “उभे यदिन्द्रोदसी”-इति दशमी ऋक्
 महापङ्क्ति छन्दस्काः, अपरा जगत्यः । इति छन्दोदैवत-सङ्केतः ।

६५क,

नैषा प्रथमा ।

रेभ ऋषिः* ।

२४ १९ २ १ २ ३ १९ ३ १ ९ २ १ ९ ३ १ २
 विन्वाः पृतना अभिभूतरं नरः सजुस्ततक्षुरिन्द्रञ्जजनुश्चराजसे ।

३ १ २ ३ २ ३ १ ९ ३ १ २ १ २ २ १ २ १
 क्रत्वे वरे स्थेमन्यामु रौ मुतो ग्रमोजिष्ठन्तरसं तरस्विनम् ॥ १ ॥

१३८

१४, २, ३५

५ ४ १ २ २ १ २ २ ३ २ १ २ १ २
 I विन्वो द्वाइ । पृतना अभिभू । तरन्नराः । सजू-

२ १ २ १ २ २ १ ५ २ १ २
 स्ततक्षुरा इन्द्रं जजनुः । चराजा सोर३४ द्वाइ । क्रत्वौ द्वाइ ।

* “दृशोकस्यार्धम्”-इति वि० ।

† “नरं”-इति ऋग्वेदीयः पाठः ।

‡ “क्रत्वा वरिष्ठं वर आमु०”-इति ऋग्वेदीयः, सावय-

कृतोत्तर भाष्ये च ।

¶ “आमुरिम्”-इति ऋग्वेदीय-पाठः ।

§ “तवसं”-इति च ऋग्वेदीयः पाठः ।

१३८ उत्तरार्धिकस्य ३, १, १४, १ = ऋग्वेदस्य ६, ६, २७, ५ =
 जहे २, २, १३ ।

I त्रैशोकम् ।

वरौद्वाइ । स्थेमन्यारमूर३४रीम् । उत्तोद्वाइ । उग्र-
 मोर३४जौ । छन्तारार३४साम् । होइ । तरा३४ ।
 खिनम् । ओइवा । ओइदोर३४वा ॥ ३५ ॥* १३८

“विष्ठाः”सर्वाः व्याप्ता वा “पृतनाः”[पृष्ठ व्यायामे (तु०आ०)]
 व्याप्रियन्त इति पृतनाः सेनाः^(१) “नरो” नेत्राः “सज्जुः” परस्परं
 सङ्गताः सत्यः “अभिभूतरं” शत्रूणां मत्स्वर्थमभिभवितारम्
 “इन्द्र” “ततस्तुः” आयुधादिभि स्तोष्वीचक्रुः आयुधवन्तं चक्रु-
 रित्यर्थः [यद्वा पृतना इति सङ्ग्रामनाम (नि०२,१७,) व्याप्रियन्ते
 अत्रेति “पृतनाः” सङ्ग्रामाः सर्वानेव संग्रामानभिभावुक मिन्द्रं
 “नरो” नेतारोऽन्ये स्तोतारः अन्योन्यं सङ्गताः स्तुतिभि स्तोष्व म-
 कुर्वन् । [यद्वा । यष्टारो हविः-प्रदानेन वीर्यवन्तं कुर्वन्तीति ।]
 किञ्च स्तोतारः “राजसे” [राजते स्तुमर्थे असे प्रत्ययः^(२)] आत्मनो
 विराजनार्थं सूर्यात्मनमिन्द्रं “जजनुः”^(३) जनयामासु स्तोत्र-शस्त्रैः

(१)—“पृतनाः”—इति निघण्टौ मनुष्य-नामसु (१,१) सङ्ग्राम-नामसु च (१,१७) दृश्यते ।

(२)—“स्तुमर्थे से-सेन-ऽसेन्-क्से-कसेन-ऽक्षै-अधौ न्-कधौ-कधे न्-अधौ-अधौ न्-
 तवै तवेळ्-तवेनः (३,४,९)”—इति पा० ।

(३)—“इन्द्रस्य भयया (३,४,११७)”—इति सिद्धम् ।

* ॥ इति ग्रामे गोये नवमः प्रपाठकः ॥

अथ द्वितीया ।

सुवेदः शैलषिऋषिः* ।

१ २ ३ १ २ ३ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ ३ २
अत्तेदधामिप्रथमायमन्यवेदन्यदस्युर्नर्य† विवेरपः ॥

१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
उभेयत्वारोदसौधावतामनुभ्यसत्तेऽशुष्मा‡ तृथिवीचि

दद्रिवः ॥ २ ॥ १३८

स्व-यन्त्रे प्रादुरभावयन्नित्यर्थः । “उत” अपिच “ऋत्वे” स्वकीय-
वृत्त-वधादि-कर्मणे “वरे” अथे “स्थेमनि” (स्थिर-शब्दादिमनिच्
५, १, १२२) स्थैर्य-युक्ते स्थानि स्थितम् “आमुरि” शत्रूणां मार-
यितारमिन्द्रम् आत्मनां धन-लाभार्थं स्तोतारः स्तुवन्तीत्यर्थः ।
कीदृशम्? “उग्रम्” उद्गूर्णवलम् अतएव “ओजिष्ठम्” ओज-
स्वितमं “तरो” बलं तद्वन्तं “तरस्विनं” सङ्ग्रामे शत्रु-वधार्थं
बलवन्तं वेगवन्तं वा ॥ २ ॥ १३८

* “सुमेधस आर्षम्”-इति वि० ।

† “यद्वृत्तं नर्य”-इति ऋग्वे दीयः पाठः ।

‡ “यत्त्वा भवतो रोदसौ अनु रेजते शुष्म०”-इति
ऋग्वे दीयः पाठः ।

१३८ ऋग्वेदस्य ८, ८, ५, १ ।

I ओं ॥ अत्ते३होइ । दधा३हो२३४ । मिप्रथमायम ।

न्यवाइन्यवाइ । अहा३होइ । यद्वा३हो२३४ । स्युन्नर्य

विवेः । अपाअपाः । उभे३होइ । यत्वा३हो२३४ ।

रोदसीधावताम् । अनूअनू । भ्यसा३होइ । तेशू३हो-

२३४ । आत्पृथिवीचिद । द्विवोद्विवाः । द्विवआ ।

अहोवाइ । हाउवा । ई२३४५ ॥ १ ॥

II अत्ता३१इ । दधा३१२३४ । मिप्रथमायम । न्यवाइ-

न्यवाइ । अहा३२न् । यद्वा३१२३४ । स्युन्नर्य विवेः । अपा-

अपाः । उभा ३१इ । यत्वा३१२३४ । रोदसीधावताम् ।

अनूअनू । भ्यसा३१त् । तेशू३१२३४ । आत्पृथिवीचिद ।

द्विवोद्विवाः । द्विवण । द्वियाइहा । हो५इ । डा ॥ २ ॥

III अयो२३४वा । अयायो२३४वा । आत्ताइ । दा

२३४धा । मिप्रथमायम । न्यवाइन्यवाइ । अयो२३४-

I, II शैखण्डिनि हि ।

वा । अयायो२३४वा । आहान् । या२३४द् । स्युन्नर्यविवेः ।

अपाअपाः । अयो२३४वा । अयायो२३४वा । जभाइ ।

या२३४त्वा । रोदसीधावताम् । अनूअनू । अयो२३४

वा । अयायो२३४वा । भ्यासात् । ता२३४इष्टु । ण्मात्पृ-

थिवीचिद् । द्विवोद्विवाः । द्विवा । औक्षोवाद् । छा-

उवा । द्विइक्षो३४७१ ॥ ३ ॥

IV इयो२३४वा । इयायो२३४वा । आत्ताइ ।

दा२३४धा । मिप्रथमायम । न्यवाइन्यवाइ । इयो२३४-

वा । इयायो२३४वा । आहान् । या२३४द् । स्युन्न-

र्यविवेः । अपाअपाः । इयो२३४वा । इयायो२३४वा ।

जभाइ । या२३४त्वा । रोदसीधावताम् । अनूअनू ।

इयो२३४वा । इयायो२३४वा । भ्यासात् । ता२३४इष्टु ।

III, IV अत्रेर्विवर्त्तौ द्वौ ।

अयंया३ः । भ्यासात् । ताइष्टू३१२३४ । आत्पृथि-
 वीचिद । द्विवोद्विवाः । द्विवआ । औक्षोवाई । चा-
 उवा । द्विवाइइ२३४५ ॥ ६ ॥

7.1.7 VII औक्षोक्षोक्षाइ । आत्ताइ । दार३४धा ।
 मिप्राथा२३४मा । यमन्या२३४वे । यमन्या२३४वाइ ।
 अहा३१२न् । या२३४दा । स्पन्नारी२३४याम् । विवेरा-
 २३४पो । विवेरा२३४पाः । उभा३१२इ या२३४त्वा ।
 रोदासी२३४धा । वतामा२३४नू । वतामा२३४नू ।
 भ्यासा३१२त्ता२३४इष्टू । आत्पृथी२३४वी । चिदद्री२३-
 ४वः । चिदद्रा२३४इवाः । द्विवआ । औक्षोवाई । चा-
 उवा । ए३ । द्विवइहा२३४५ ॥ ७ ॥

VIII अत्ताऔक्षोक्षोक्षाइ । दधा३१२३४ । मिप्रथमा-
 यम । न्यवाइन्यवाइ । अहाऔक्षोक्षाइ । यद्वा३१२३४ ।

VII, VIII, महाशैरोषे हे ।

^{५ ४२ ५ २ ४ ५ १२}
सुन्नर्यविवेः । अपाअपाः । उभाऔहोहोहाइ । यत्वा-

^{२ ५ २ ४२ ५ ४ ५ ५ २}
३१२३४ । रोदसीधावताम् । अमूअनू । भ्यसाऔ-

^{४ ५ १ २ २ ५ ४ २ ५ ४}
होहोहाइ । ताइशू३१२३४ । आत्पृथिवीचिद । द्वि-

^{५ ४ ५ ४ ५ ४ २ ५ १ १}
वोद्विवाः । द्विवभा । औहोवाइ । हाउवा । द्विवण-

^{१ १ १ १}
३द्विवार३४५ः ॥ ८ ॥१३८

हे ‘अद्विवः’ वक्ष्यवन्निन्द्र ! ‘ते’ तव ‘मन्यवे’ कीपाय तेजसे वा ‘प्रथमाय’ मुख्याय ‘अदधामि’ अदामादरातिशयन्तद्विषयं-करोमि^(१) । ‘यत्’ येन मन्युना ‘दस्युं’ कर्माण्यपचपयितारम् असुरम् ‘अहन्’ अवधौः (नर्यमिति क्रिया-विशेषणम्) नरहितं यथा भवति तथा तेन हत्वा च मेघेनावृताः ‘अपः’ उदकानि च ‘विवेः’ इमं लोकं प्रत्यागमयः (तस्मै मन्यवइत्यन्वयः) ‘यद्’

(१) — ‘अत् सत्यं, ते तुभ्यं’, दधामि ददामि-इति वि० । ‘अत्’-इति सत्य-नामसु द्वितीयं नैषण्ड, कम् ३, १० ।

^१ तिथिः । ^१ जनार^१३ना^{३४}४म् । ^{३४ १} द्वा^१द्वो^७इ । ^{१ ७} सपूर्वि^३या^२ः ।

^{१२ १ २} नूतनमा । ^१ जिगा^२३इषा^{३४}४न् । ^{३४ १} द्वा^१द्वो^{१ २}इ । ^{१ २} तंवा^३र्त्ता-

^१ शनी^२ः । ^{१ २२ २} अनुवा^{१ २}वृते । ^२ आये^३ । ^२ कया^३उवा^३ । ^२ वृधे^१ ॥

॥ ८ ॥

^{१ ४ २५ ४ ५ ४ २५ २ ४ ५} II समेतविश्वा^{४ ५}ओजसापतिम् । ^{१ २२} एपातीम् । ^{१ २२} दिवया ।

^{५ २ २ ५ २} द्यौ^२ः । ^{२ २} द्यौ^{१२}श्चो^{१२}श्वा^{१२}ई^{१२}श्या । ^{१२} यच्चा^२इका^२ई^{१२}रत् । ^{१२} भूर-

^२ तिथिः । ^१ जनार^१३नाम् । ^{५ २ २ ५ २} द्यौ^२ः । ^{५ २ २ ५ २} द्यौ^{१२}श्चो^{१२}श्वा^{१२}ई^{१२}श्या ।

^{१ ७} सपूर्वि^{१२ २ २}या^१ः । ^१ नूतनमा । ^१ जिगा^२३इषान् । ^१ द्यौ^२ः ।

^{५ २ २} द्यौ^{५ २}श्चो^{१ २}श्वा । ^{१ २} ई^{१ २२ २}श्या । ^{१ २२ २} तंवा^३र्त्ता^३शनी^२ः । ^{१ २२ २} अनुवा^३वृते ।

^{१ २} आये^२ । ^२ कया^३उवा^३ । ^२ मधे^१ ॥ १० ॥

^{१ ४ २५ ४ ५ ४ २५ २ ४ ५} III समेतविश्वा^{४ ५}ओजसापतिम् । ^{१ २} एपातीम् । ^१ दाइ

^२ वा^३श्या^२ । ^{५ २ २} द्यौ^{१ २}श्चो^{१ २}श्वा । ^१ ओमोवा । ^१ यच्चाइ-

I, II, III इन्द्रस्य प्रियाणि त्रीणि ।

^१का^{१२}ई^२रत् । ^{१२}भूर^२तिथिः । ^१जना^२रत्नाम् । ^१औ^२र । ^१हौ^२-
^१र^२हो^२श्वा । ^१औ^२मीवा । ^{१२}सपूर्वा^२श्या^२रः । ^{१२}नू^२तनमा ।
^१जिगा^२र^२इषान् । ^१औ^२र । ^१हौ^२र^२हो^२श्वा । ^१औ^२मीवा ।
^१तंवा^२र्ता^२नी^२रः । ^१अनु^२वावृते । ^१आये^२श्वा । ^१कया^२उवा^२श्वा ।
^१धर्म^२णेर^२श्वा ॥ ११ ॥ १४०

हे “विष्वाः” सर्वाः प्रजाः ! “दिवः” स्वर्गस्य “द्यौजसा” बलेन-
 “पति” स्वामिन मिन्द्र^(१) “समेत” स्तोत्रेण हविषा वा सम्यक्
 प्राप्नुत । इन्द्रः “एकइत्” एक एव सन् “जनानां” यजमा-
 नानां “अतिथिः” अतिथिवत् प्रियो “भूः” भवति । “पूर्वः”^(२)
 पुरातनः “स” इन्द्रः “आजिगीषन्त” स्व-शत्रून् जेतु मिच्छन्तं
 “नूतनम्” अद्यतनं-स्तोतारं प्रति “एकइत्” एकएव वर्त्तनिर्मार्गः
 सन् “अनुवावृते”^(३) अनुवर्त्तयति ॥ ३ ॥ १४०

(१)—‘सु-लोक-प्रदं चात्र प्रदर्शनायं, तयाहा मपि लोकानां स्वामिन मित्यर्थः’-
इति वि० ।

(२)—“पूर्वः कृत निजि-द्यौ च (४, ४, १२३)”-इति च-प्रत्यये रूपम् ।

(३)—सर्वकालिको सिट् (१, ४, १)—“तूनाङ्गीनादीनां दीर्घाऽभ्यासस्य (१, १, ७)”-
इति दीर्घस्येति विशेषः ।

अथ चतुर्थी ।

सत्यआङ्गिरसऋषिः* ।

३१२ ३२३२२ ३२३ १२ १२

इमेतद्भुतेवयंपुरुष्टुतयेत्वारभ्यचरामसिप्रभूवसो ।

373

२३ २ २ २ २ २३१२२ २ २२२२१२ ३ २२

नक्षित्वदन्योगिर्वणोगिरःसघत्क्षोणीरिवप्रतितद्धर्यनोव

चः† ॥४॥ १४१

I इमेतद्भुतेवयंपुरुष्टुता२ । येत्वारभ्यचरा-

मसिप्रभू२वासा२३ । नक्षित्वदन्योगिर्वणोगिरा२ःसा-

घा२त् । क्षोणीरिवप्रतितद्धर्यनो२वाचार्ः । वचाओ-

२३४वा । क्षोपुइ । डा ॥ १२ ॥

II इमेतद्भुतेवयंपुरुष्टुता । याश्चत्वा-
राभ्या२ । चारामसिप्रभू । वसाउ । नाश्चैत्वादा-

* “सत्यस्यार्षम्”-इति वि० ।

† “प्रति नो द्दर्यं तद्धचः”-इति ऋग्वेदीयः पाठः ।

१४१ ऋग्वेदस्य १,४,२२,४ ।

I,II,III वैरूपाणि त्रीणि ।

२न् । योगिर्वणोगिरः । सघात् । क्षोणीरेराइवा-
 २ । प्रतितद्ध । र्यनीवारश्चार४३ः । क्षो २ ३ ४ ५ ६ ।
 डा ॥ १३ ॥

२ १ २ ४ ५ ४ ५ ४ ५ १ २ २
 III इमेतारश्चन्द्रतेवयंपुरुष्टुतोवा । येत्वाराभ्या २ ।

१ २ ४ २ ३ ५ २ १ १ २
 चरामसीरश्चप्राश्भूवसाउ । नक्षित्वादा २न् । योगिर्व-
 ४ २ ३ ५ १ २ २ १
 णोश्चगीश्चरःसघत् । क्षोणीरिवा २ । प्रतितद्धारश् ।
 ४
 र्यनीपुवचाः । क्षो ५ ६ । डा ॥ १४ ॥ १४१

“प्रभूवसो” प्रभूतधन हे इन्द्र ! अतएव “पुरुष्टुत” पुरुभिर्बहु-
 भिर्यजमानैः स्तुत ! “ये” वयं “त्वा” त्वाम् “आरभ्य” आश्रयतया
 “बल” “व्यचरामसि” (१) चरामः यागे वर्त्तामहे । “ते” इमे
 वयन्ते तव स्वभूताः हे “गिर्वणो” गीर्भिर्वननीयेन्द्र ! “त्वदन्यः”
 त्वत्तोऽन्यः कश्चिदपि “गिरः” स्तुतीः “न हि सघत्” न हि

(१)—“इदन्नोमसि (७, १, ४६)” इति मस इगागमः ।

अथ पद्यमी ।

विश्वामित्रस्तीति ।

३ १ १ ३ २ २ ३ २ १ ३ १ २ ३ २ ३ २ २ २ ३ २ २ २
 चर्षणीधृतं मघवानमुक्थ्याः* मिन्द्रगिरो वृद्धतीरभ्यनूषत । ३७७

३ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १
 वावृधानपुरुहताः सुवृत्तिभिरमर्त्यञ्जरमाणन्दिवे

२
 दिवे ॥ ५ ॥ १४२

५ २ १ १ १ २ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १ १
 I चर्षणीधृतं छाड । मघवानमुक्थ्याः रयाम् । इन्द्रः

२ २ १ १ २ २ १ ० १ ०
 ङ्गिरो वृद्धतीरभ्यनूषारता । वावृधानां रम् । पुरुहताः

प्राप्नोति । अतस्त्वं “नो” ऽस्माकं वचः” स्तुति-लक्षणं “प्रति-
 हय” (१) कामयस्व “चोणीरिव” यथा चोणी पृथिवी स्वकीयानि
 भूतजातानि कामयते ॥ ४ ॥ १४१

* “उक्थ्य”-इति ऋग्वेदीयः पाठः ।

I वाहदुक्थम् ।

१४२ ऋग्वेदस्य ३, ३, १५, १ = आरण्ये २, १-२-३ ।

(१) —“हयति”-इति बट्टि-पर्याये दशमं नैषण्डकम् २, ६ ।

२३म् । सुवा^१र^१क्तार्^१३४इभीः । अमा^१र^१र्त्तियाम् । जर-
माणार^१३म् । दार^१३इवे^४३ । दा^१३४पूइवोई^४डाइ ॥ १५ ॥ १४२

“बृहतीः” प्रभूताः “गिरः” अस्मदीयाः स्तुति-सन्नधना
वाचः “चर्षणीधृतं” चर्षणीनां मनुष्याणां^(१) मभिमत-फल-प्रदानेन
धारकं पोषकं [यदा आकृषत्यनेन सर्वमिति चर्षणि बलं^(१)
तद्धारकं “मघवानम्” “उक्थम्” उक्थैः शस्त्रैः शसनीयं^(१)
“वावृधानं” वल-धनादि-सम्पत्त्या प्रतिक्षणं वर्धमानं “पुबृहत्”
बहुभिः स्तोत्रभि राद्धतम् “अमर्त्य” मरण-धर्म-रहितं “सु-
वृत्तिभिः” शोभन-स्तुति-वाक्यैः “दिवे दिवे”^(४) प्रत्यहं “जर-
माणं” स्तूयमाणं तम्^(५) इमम् “इन्द्रम्” “अभ्यनूषत”^(६) अभितः
सर्वं स्तुवन्तु ॥ ५ ॥ १४२

(१)—“चर्षणीयः”—इति मनुष्य-नामसु अष्टमं नैषण्डकम् १, २ ।

(२)—यौगिकार्थं एष न तु निषण्ड-कथ्यः । चर्षणिः “वायिता आदित्य”—इति
च नै० ५, २४ ।

(३)—“उक्थम्”—इति प्रमथ्य-नामसु सप्तमं पदम् १, ८ ।

(४)—“दिवे दिवे”—इत्यर्चनीयसूपाख्यं नैषण्डकम् १, ८ ।

(५)—“जरते”—इत्यर्चति-कर्मसु सप्तमं नैषण्डकम् ।

(६)—“नैति”—इत्यप्यर्चति-कर्मसु ऊनस्थिं शप्तमं नैषण्डकम् १, १४ ।

अथ षष्ठी ।

कृष्ण आङ्गिरस ऋषिः* ।

^{१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २}
 अक्काव^१इन्द्र^२मतयः^३स्वर्युवः^४सध्रीचीर्विश्वाउ^५शतीरनू^६षत । ३७५

^{१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २}
 परिष्वजन्तजनयोयथापतिमर्य^१नशु^२धुंमघवानमू^३तये ॥६॥१४३

^{५ ६ ५ २ १ २ २ २ २}
 I अक्कावइन्द्रमतयःस्वर्युवा^५ईष । सध्रीचीर्विश्वाउ-

^{१ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २}
 शतीरनू^१रषाता^२ । परिष्वजन्तजनयोयथा^३रपाती^४रम् ।

^{१ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २}
 मर्य^१जा^२र^३शु । धुम्मा । घवा^४र । नमू^५र^६श्री^७होवा ।

^{२ १}
 तया^१र^२ई^३र^४३४५ ॥ १६ ॥

* “कृष्ण आत्मोयान् ऋत्विज आह—” इति वि० ।

+ “आक्काम”
 ‡ “स्वर्विदः” } इति च ऋग्वेदीयो पाठौ ।

१४३ ऋग्वेदस्य ७, ८, २४.१ ।

८७क,

II आ२३४ । ^१क्वावद्द्रम् । ^{२ ५ ४ ५}तयाः । ^{४ ५}सूवर्युवारः । ^{२२ १}

सार३४ । ^१घ्रीचीर्विश्वाउ । ^{२ ५ ४ ५}शतीः । ^{४ ५}आनूषता२३ । ^{२२ १२}

पार३४ । ^१रिष्वजन्तज । ^{५ ४}नयाः । ^५याथापता२३इम् । ^{२२ १२}

मा२३४ । ^१र्यन्नशुंध्यम् । ^{५ ४ ५}घवा । ^{४ ५}नामूतया३१उ । ^{२२ १२ २}वा-

११११

२३४५ ॥ १७ ॥ १४३

“सूर्युवः”(१) स्वर्गेण मिश्रयित्राः “सघ्रीचीः” सङ्गताः
विश्वे व्याप्ताः “उशतीः” कामयमानाः “मतयः” स्तुतयः(२)
“इन्द्रम्” ईश्वरम् “अच्छानूषत” अभिष्टुवन्ति(३) । किञ्च ।

I, II आसदस्यवे द्वे ।

(१)—‘सु मिश्रये’-इति यौतेरूपम् (अदा० प०) । विवरणे तु ‘स्वर्ग’ याः गन्तु-
मिच्छन्ति ताः सूर्युवः स्वर्ग-गमन-श्रीला इत्यर्थः । एतन्मते इच्छत्यर्थे क्वचि “क्वाव्द-
न्द्रसि (१, २, १००)”-इति उ प्रत्यये सूर्युः, तस्य बहुवचनान्ते इदं रूपम् ।

(२)—मतय इति “मन्यते”-इति कृत्तिकर्मणो रूपम् (जि० ३, १४, २८) ।

(३)—“अच्छ अभिः, आप्तमिति आकपृष्टिः” (जै० ५, २८) । “निपातस्य च
(१, ३, १२६)”-इति क्वचि दीर्घः ।

अथ सप्तमी ।

सव्य ऋषिः* ।

३१७ ३१० ३२३ २३१ २३ १२ ३१२ ३२
अभित्यं मेघं पुरुहूतमृग्मियमिन्द्रं गीर्भिर्मदतावस्त्रोऽर्णवम् । ३७६

३१ ३२ ३१२ ३१२ ३१२ ३१२ ३२ ३१२ ३२
यस्य द्यावो न विचरन्ति मानुषां भुजे मध्विष्ठमभिविप्र

मर्चत ॥ ७ ॥ १४४

५ १ ४२ ५४ ५ १ १
I अभित्याऽमेघं पुरुहू । तमृग्मायाऽम् । इन्द्रं गी-

“जनयो” जायाः यथा “पतिं” भर्तारं “मर्यं” न यथाच “शुभ्यं”
शुभं दोष-रहितं “मधवानं” धनवन्तम् “जतये” रक्षणाय
“परिष्वजन्त” आलिङ्गन्ति [छान्दसो लोट्^(४)] तद्वदिन्द्रं मे
स्तुतयः परिष्वजते ।

“परिष्वजन्त”-“परिष्वजते”-इति च पाठौ ॥ ६ ॥ १४३

* “अङ्गिरा नाम ऋषिः”-इति वि० ।

† “मानुषा”-इति ऋग्वेदीयः पाठः ।

१४४ ऋग्वेदस्य १, ४, ८, १ ।

I सोमसाम ।

(४)—अत्ययेनेति (३, १, ८५) भाषः । “पूर्वपदात् (८, ३, १०६)”-इति रूपम् ।

भार्गुः । ^२ मदतावस्वा^१र्णवम् । ^२ ओ३४ । ^{३२ ९} द्वाहोइ ।

^{२ २} यस्य^{१ ०}द्यावोनविचरन्तो^२इमानुषम् । ^२ ओ३४ । ^{३२ २} द्वाहोइ ।

^२ भुजेम^१र्हिष्ठमभिविप्रमर्चत । ^१ दुरा^१ । ^{२ ९ ५ २ २} तिना^१३४ओहोवा ।

^२ ऊ२३४पा ॥ १८ ॥ १४४

“त्वं” तं प्रसिद्धं “मेघं” शत्रुभिः खर्ष्यमानं । [यहा । कषुपुषं मेधातिथिं यजमानमिन्द्रो मेघरूपेणागत्य तदीयं सोमं पयो । स ऋषिस्तं मेघ इत्यवोचत् अत इदानीं मपि मेघ इन्द्रो-विधीयते । मेधातिथेर्मेघेति सुमह्यस्या मन्त्रैकदेशस्य व्याख्यान-रूपं ब्राह्मणमेव मान्नायते—“मेधातिथिं ह काषुं मेघो भूत्वा जहारेति” । आगत्य सोमं अपहृतवानित्यर्थः ।] “पुङ्गवतं” बहु-भिर्यजमानै राहुतम् “ऋग्मियम्”^(१) ऋग्भिर्विक्रियमाणं स्तूय-मानमित्यर्थः । स्तूत्या हि देवता विक्रियते (यहा ऋग्भिर्मर्याते ऋग्मोः तं) “वस्त्रो अर्णव” धनाना मावासभूमिम् । एवं शब्दात् इति गुणविशिष्ट मिन्द्रं हे स्तोतारः ! “र्गीभिः” स्तुतिभिः “अभिमदत” आभिमुख्येन हर्षं प्रापयत । “यस्व”-

(१)—‘ऋचः कृतयः, तामिः यः कृतयते स ऋग्मियः, तम् ऋग्मियं कृतयन्तं कृतय मित्यर्थः’ इति वि० ।

अथाहमी ।

सव्यऋषिः* ।

१७ ३१२ ३१२ ३१२ २२ ३१२ ३१२ २२
 त्यं सुमेधं मध्यास्वर्विदं शतं यस्य सुभुवः† साकमोरते ।

३७७

३१२ २२ ३२२ २२ २ १२ ३ १ २
 अत्यं न वाजं च वनस्य द्रव्यमेन्द्रं वश्रुत्या मवसे सुवृत्तिभिः ॥८॥

१४५

३ २ ४२५ ४ ५ २ १
 I त्यं च सुमेधं मध्या । सुवर्वा इदा रम् । शतं यस्य

इन्द्रस्य “कर्माणि” मानुषं [जात्येकवचनं^(१)] “मानुषाणि”
 मनुष्याणां हितानि “विचरन्ति” विशेषेण वर्तन्ते । अत्र
 दृष्टान्तः—“द्यावो न” यथा सूर्यस्य^(२) रश्मयः सर्वेषां हितकराः
 “भुजे” भोगाय “मंहिष्ठम्” अतिशयेन प्रवृत्तं “विप्रं” मेधा-
 विनं^(३) । तथा विधमिन्द्रम् “अभ्यर्चत” अभिपूजयत ॥ ७ ॥ १४४

* “सत्यस्यार्चम् । अन्तरात्मन एवायं प्रेषः”-इति वि० ।

† “सुभुवः”-इति ऋग्वेदीयः पाठः ।

१४५ ऋग्वेदस्य १,४,१२,१ ।

I सोभरम् ।

(१)—“जात्यास्मान्मानेकस्मिन् वज्रवचनमन्तरस्याम (१,३,५८)”-इति पा० ।

(२)—यथा “सः”-इति दिवः अमरीचस्य च नाम (१,४,१)—द्यौ रपि तथा
 अथवा सुस्यत्वादादित्योऽपि द्यौवचते ।

(३)—“विप्रः”-इति मेधाविनामसु प्रथमं नैषट्ठकम् ३,१५ ।

सुभुवः^१साका^२माइरा^३ता^४रइ । अत्यन्नवाज^५हवनस्या^६र-
 दा^१रा^२था^३रम् । आइन्द्रं^१ववृत्त्याम^२ । वसा^३ये^४र । स-
 वृ^३र^४३४औ^५क्षीवा । त्ती^३र^४३४भोः ॥ १८ ॥ १४५

“त्यं” तं प्रसिद्धं “मेघं” शत्रुभिः सह स्पर्धमानं “स्वर्विदं”
 स्वरादित्यो द्यौर्वा^(१) तस्य “वेदितारं” लब्धारं वा । [यहा ।
 स्वःसुष्ठु अरणीयं धनं तस्य लभयितारम् ।] एवं गुणविशिष्टमिन्द्रं
 हे भध्वर्यो ! “सुमहय” सम्यक् पूजय । “यस्य” इन्द्रस्य “शतं”
 शतसंख्याकाः^(२) “आवृत्त्यां” प्रति आवर्त्तयामि । कीदृशं ?
 “रथं” “हवनस्यदं” हवन माह्वानं यागं वा प्रति वेगेन गच्छ-

(१)—निघण्टौ साधारण नामसु पठितत्वात् (१, ४, १) ।

(२)—इतः परं मित्र भाष्यपुस्तके किञ्चित् (सुभुवः साकमीरते इत्यस्य व्याख्यानं) कुठितं
 दृश्यते । विवरणे लब्धा एवं व्याख्यानम्—‘त्यम्’ तम् इन्द्रं, ‘मेघं’ मेघरूपम्, ‘सुमहय’
 सुष्ठु पूजया कृतिभिः, हे मदीया ऋत्विजः ! कीदृशम् इन्द्रम् ? उच्यते—‘स्वर्विदम्’
 (स्वःशब्दः स्वर्गपर्यायः, विदस्व सामर्थ्यः ज्ञानार्थो वा) स्वर्गस्य लब्धारं ज्ञानं वा यस्य ।
 किम् ? उच्यते—‘शतं’ यस्य (शतमिति बहुनाम (३, १, ८) ‘सुभुः’ अपठितमपि महद्वा-
 मैतद्ब्रह्मण्यम् बहवो यस्य महतः, के ? सामर्थ्यात् क्षीतारः, ‘साक’ सहभूतः, ‘इरते’
 प्रेरयन्ति, किम् ? सामर्थ्यात् क्षुत्तीः सहभूतोऽयं क्षुब्धोत्यर्थः । अहमपि ‘अभ्य’
 अश्वमिव ‘वाज’ हविर्लक्ष्यमग्नम्, ‘हवस्यदं’ स्यन्दति नेतिकर्मा आह्वानं प्रति जन्तारं,
 केन ? उच्यते—‘रथं’ द्वितीयैकवचनमिदं तृतीयैकवचनस्य स्थाने द्रष्टव्यम्, पथेन
 इन्द्रम् ‘आवृत्त्याम्’ आवर्त्तयेदुरित्येतदाशङ्क्य, किमर्थम् ? उच्यते—‘अवसे तर्पणाय,
 सोमेन ‘सुष्टुक्लिभिः’ सुष्ठु वर्जित-दोषाभिः क्षुत्तिभिः’-इति ।

अथ नवमी ।

भरद्वाज ऋषिः ।

१ १ २ ३ १ २ १ २ ३ २ १ १ २ १ १ २ १ २
घृतवतीभवनानामभिश्चियोर्वी पृथ्वीमधुदुघेसुपेशसा ।

३४६

१ २ १ १ २ २ २ १ २ १ २ १ २ १ २
द्यावापृथिवीवरूपास्यधर्मणाविष्कभितेअजरेभूरि

रेतसा ॥ ८ ॥ १४६

४ ३ ५ ४ २ २ ४ २ ५ २ १ १ २
I घृतव । ता३इभवनानाम् । अभिश्चिया । उर्वी-

२ २ २ १ २ २ २ २ २
पृथ्वीमधुदुघेसुपेशसा२३चोइ । द्यावापृथिवीवरूपा । स्या-

१ १ २ १ १ १ १ २ १ २
धर्मणा२३ । चोइ । विष्काभा२३ते । आजरे । भूरि ।

१ २ २ १ १ १ २ १ २ २ २
राये३ । तसाउवा३ । ए३ । इन्दुःसमुद्रमुर्वियाविभा-

१ १ १ १ १
ती२३४५ ॥ २० ॥

५ ४ ५ २ ४ ५ २ २ ४ ४ २ १ २ २
II घृतवतीभवनानाम् । भापूइश्चिया । उर्वीपृथ्वी

न्तम् । गमने दृष्टान्तः—“अत्यन्नवाजं” गमन-साधन मश्वमिव
“मह्य” पूजय ॥ ८ ॥ १४५

१४६ ऋग्वेदस्य ५, १, १४, १ ।

I, II वरूणसामनी द्वे ।

मधुदुधेसुपेशा^१रसा । द्यावापृथिवीवरुणा । स्थाधर्मणा ।

वाइष्कभिताइ । अजरे^२भूरि । राये^३ । तसाउवाइ ।

इन्दुःसमुद्रमुर्वियाविभातीर^४४५ ॥ २१ १४६ ॥

“द्यावापृथिवी”(१) द्यावापृथिव्यौ “हृतवती”(१) दीप्ति-
मत्यौ(१) उदकवत्यौ(४) वा भवत इति शेषः “भुवनानां”
भूतानाम् “अभिन्निवे” अभिन्नयणीये भवत इति सर्वानु-
सन्धेयम्, “उर्वी”(१) विस्तीर्णे “पृथ्वी” बहुकार्यरूपेण प्रधिते च,
“मधुदुधे” मधुन उदकस्य दोग्ध्यौ(५), “सुपेशसा”(८) सुरूपे,

(१), (१)—पूर्वसर्वे रूपम् ७, १, १८ ।

(२)—“तेजो वै हृतम्”—इत्यादि-श्रुति रवैवमर्षे नियामकम् ।

(४)—“वृत्तम्”—इत्युदकनामसु दशमं नैषष्टकम् १, १२ ।

(५)—आत्मे रूपम् ७, १, १८ ।

(६)—“जर्विति वज्रनाम (२, १, १) अवयवभूतत्वाच्च वज्र-अपदेशः, बहुवचने”—इति वि० ।

(७)—“सौखावत् साखादेव उदकं चरति, पृथिव्यपि उदकस्य हेतुभूताया आऊति-
तत्प्रदान-द्वारेण”—इति वि० । “मधु”—इत्युदक-नामसु द्वादशतमं नैषष्टकम् (१, १२) ।

(८)—“पेशः”—इति रूपनामसु दशमं नैषष्टकम् (१, ७) । श्री-प्रत्ययज्ञाने रूपम्
७, १, १८ ।

अथ दशमो ।

मेधातिथि ऋषिः ।

महापङ्क्तिच्छन्दः ।

(षड्नाष्टाक्षराः पादा, द्वौ चार्धर्चा बधीमहे)

३ १८ २२.३ १ २ ३ २ ३ १ २
 उभेयदिन्द्रोदसौ आपप्राथोषाद्व ।

२ १ २ ३ १ २ २ १ २ ३ २
 महान्तं त्वामहीनां संम्राजश्चर्षणीनाम् ॥

३ १८ २२ ३ १८ २२
 देवौ जनित्र्यजीजनङ्गद्राजनित्र्यजीजनत् ॥ १० ॥ १४७

५ ४२ ५ ४२ ५ ४ १ २ १ २
 I उभेयदिन्द्रोदसाद् । आ२३पा । प्राथउषा३१८
 “वरुणस्य” सर्वनियामकस्य(९) “धर्मणा” धारणे “विष्कभिते”
 पृथक् धारिते “अजरे” नित्ये “भूरिरेतसा” बहु-रेतस्के बहु-
 कार्ये वा भवैतः (अत्र साक्षात् व्यावाष्टयिष्योः स्तुतिः, प्रसङ्गाद्
 वरुणस्येति द्रष्टव्यम् ॥ ८ ॥ १४६

I श्लेनम् ।

१४७ उत्तरार्द्धिकस्य ४,१,१८,१=८,७,२२,१=आरण्ये
 ३,१८=जङ्घे १,१८ ।

(९)—वरुणो मेव-सहासक-वायु-विशेष इवेति दैवत-काव्यीय-जैदन्त-पर्यालोचनया
 मय्यते । विवरवृत्तता तु ‘वरुणो मध्यमस्त्रानः, सत्विङ्ग इव’-इत्युक्तम् ।

८८क,

वार३। इव३। म३हान्तं३त्वाम३हा३इनाम्। सं३मौ३श्चो३।

ज३ञ्च३र्ष३णा३१३उवा३ये३३। ना३श्मा३। दे३वी३ज३नि३त्रि३या३जी३१-

जा३ना३२३त्। भ३द्रौ३श्चो३। जा३नि३त्रि३य३जा३१३उवा३र३३। ए३३।

ज३न३दा३१३२॥ २२॥ १४७॥

हे “इन्द्र !” “उभे” “रोदसी” आवापृथिव्यो “यत्” यस्वम्
“आ पप्राथ” स्व-तेजसा आ पूरयसि [प्रा पूरणे आदादिकः
(प०) । छान्दसो लिट्^(१)] “उषा इव” यथा उषाः स्वभासा सर्वं
जगदा पूरयति तद्वत् । “तं” “महीनां” महतां देवानामपि “महा-
न्तम्” नायकम् । “चर्मणीनां” मनुष्याणामपि “सम्प्राजम्” ईश्वरम्
“इन्द्रम्” “त्वा” त्वां “देवी” देवमग्रीला^(२) “जनित्री” साधु-
जनयित्री^(३) अदितिः^(४) “अजीजनत्” अजनयत् (जनेर्णन्तात्

(१)—“अपृथिव्यो लिट् (१, १, १०५)”-इति पा० ।

(२)—‘हामादि-मुच-युक्ता’-इति वि० । आच्छन्वाच्च—“देवो हामाहा दीपमाहा
द्यु-ह्यागो भवतीति वा यो देवः सा देवता”-इति ७, १५ ।

(३)—साधुकारिणि तृतीति (१, १, १३५)-भाषः ।

(४)—“अदितिरदीना देवमाता”-इत्यादि नैवक्तोक्तेः (४, १२-१३) ।

अथैकादशी ।

एषा गर्भस्त्राविष्यपनिषत्* ।

२३ १२ २१२ २२३२ २ १२ ३१२३१२
 प्रमन्दिनेपितुमदर्चतावचोयः कृष्णगर्भानिरुद्धनृजिञ्चना ।

२ २३१२३१२ ३१२ २ १२
 अवस्यवोवृषणंवज्रदक्षिणंमरुत्वन्तः सख्यायज्जवे-

महि † ॥११॥ १४८

॥ इति चतुर्य-दशति ॥

१ १ २ १ ४ २२३५ १ २
 I प्रमन्दा२३४इने । पितुमदाश्चाश्चतावचः । यःका-

खुडि चडि रूप मेतत्) यस्मादेषा जनयित्री ईदृशं पुत्र मजी-
 जनत् अतः कारणात् सा “भद्रा” कस्यासी प्रशस्ता जाता
 [जनेर्स्थान्तात् साधुकारिणि तृन् (३,२,१३५) । “जनिता मन्त्रे
 (६,४,५३)”-इति इडादौ णि-लोपो निपात्यते । “ऋन्नेभ्य
 (४.१,५)”-इति ङीप् ॥ १० ॥ १४७

* ‘कुल आत्मीयान् पुत्रान् पीषांश्चाह—’-इति वि० ।

† “इवामहे”-इति ऋग्वेदीयः पाठः ।

१४८ ऋग्वेदस्य १,७,१२,१ ।

I वैरूपम् ।

१ ५ १ २२ १२ १ २ २ ३
 १ ओर३४वा । णगर्भानिरहन्नुजिञ्चना३ । अवस्था२३-
 ५ १ २ १ २ २ ५ १ २ १
 ४वाः । वृषणंवा । जादक्षार४४इणाम् । भारौवाओर-
 ५ ४ २
 ३४वा । त्वन्तःसख्यायश्वापुइमहाउ । वा । २३ ॥ १४८

हे ऋत्विजः ! “मन्दिने” स्तुतिमते^(१) स्तोतव्यायेन्द्राय “पितु-
 मत्” हविर्लक्षणेनाग्नेनोपेतं^(२) “वचः” स्तुतिलक्षणं वचनं
 “प्रार्चत” प्रकर्षेणोच्चारयत । “यः” इन्द्रः “ऋजिञ्जिना” एतत्
 संज्ञकेन राजर्षिणा सख्या सहितः सन् “कृष्णगर्भाः” कृष्णोनाम
 कश्चिदसुरः, तेन निषिक्तगर्भाः तदीया भार्याः “निरहन्”नितरा
 मवधीत् [कृष्ण मसुरश्च तत्पुत्राणा मनुत्पत्यर्थं गर्भिणीस्तस्य
 भार्या अपि अवधीदित्यर्थः^(३) । “अवस्यवः^(४)” रक्षयेच्छ्वो वयं
 “वृषणं”कामानां वर्धितारं“वज्रदक्षिणं”वज्रयुक्तेन दक्षिण-हस्तेन

(१)—“मन्दिने”-इति स्तोत्रकर्मणु षष्ठादशतमं पदम् ३, १४ । अथ शास्त्रः—
 “मन्दो मन्दिनेः स्तुति-कर्मणः ॥ ॥ ॥ प्रार्चत मन्दिने पितुमहवः”-इति ४, १४ ।

(२)—पितुरित्यङ्गनामसु षष्ठं पदम् १, ७ ।

(३)—अथ विवरण-कार-भाष्यान् मनुत्छदतरन्, तथाहि—“कृष्णगर्भः—कृष्णो-
 मेघः, तस्य गर्भमृता आपः, निरहन्निति (अत्यर्थोऽनासोत-लक्ष्यं द्रष्टव्यः) निर्मेमितवाम्
 पातितवानित्यर्थः”-इति ।

(४)—रक्षयार्थावग्रहणात् कश्चि “क्वाच्छन्दसि (३, १, १००)”-इति उ-प्रत्यये
 ऋषम् ।

उपेतं “मरुत्वन्तम्” इन्द्रं “सख्याय” सख्युः कर्मणे^(५) “हुवेमहि”
आह्वयामः ।

“हुवेमहि”-“हवामहे”-इति च पाठौ ॥ ११ ॥ १४८

इति त्रीसायशाचार्य्य-विरचिते माधवीये सामवेदार्थ-प्रकाशे छन्दोशास्त्राने
चतुर्थस्याध्यायस्य तृतीयः खण्डः ॥ १ ॥

॥ इति जागतम् ॥

—)०(—

अष्टाविंशतिरिन्द्रेति मुख्याः(अ) सप्तदशीणिहः ।

आद्या(क) दशान्याः ककुभः(च) पिबेत्यष्टादशी विराट्(ट) ॥

(५)—“सख्युः” (५,२,१३६)-इति कर्मणि यः ।

(अ)—इन्द्रेति “इन्द्रसुतेषु”-इत्यारभ्य “वयसुलेत्यृगन्ताः दशसप्तत्यक्ताः अष्टादश
खण्डः सप्तानां सामान्यं व्याख्यातुं गृहीतत्वेन प्रधानाः ।

(क)—तत्र आद्याः सप्तदश “इन्द्रसुतेष्वित्यारभ्य “अपामीवेत्यक्ताः उक्लिङ्गः उक्लिङ्क्-
छन्दस्काः ।

(च)—अन्याः दश “अभ्रातृष्यो”-इत्यारभ्य “वयसुलेत्येतदृगन्ताः अन्तिमदशदा-
त्याः दश खण्डः ककुप-छन्दस्काः ।

(ट)—पिबेति “पिबा सोम मिन्द्र”-इति द्वितीय-दशदन्तिमा खण्डः तु विराट्-
छन्दस्काः । इति छन्दः-सङ्केतः

तु चे वेत्था ह्यपामीवामित्वादित्यपरिहृतिः(त) ।

आगन्त गाव इत्येते मरुता(प) मिन्द्रदेवताः ॥

अन्या ऋचो(य) ऽभिधीयन्ते ऋषयस्तत्र तत्र हि(श) ॥

तत्र चतुर्थे खण्डे—

सैषा प्रथमा ।

नारद ऋषिः ।

१ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २

३६२२

इन्द्र*सुतेषुसोमेषुक्रतुम्युनीषा†उक्त्यम् ।

(त)—“तुचे तुनाय”—इति पञ्चदशी, “वेत्था हि निर्वृतीनां”—इति षोडशी, “अपामीवामपस्त्रिष”—इति च सप्तदशी ऋक्—आदित्यस्य देवस्य परिहृतिः सर्वतः क्षयनं यथा तादृशी, आदित्य-देवताका इत्यर्थः ।

(प)—“आगन्ता मा रिपस्यत”—इत्येकविंशतितमा ऋक्. “गावसिद्धा”—इति चतुर्विंशतितमा ऋक् च इत्येते द्वे मरुद्देवतामांस्तुत्यर्था इति शेषः ।

(य)—अन्याः अवशिष्टाः तस्योविंशति ऋचः इन्द्रदेवताः श्रेया इति यावत् । इति देवत सङ्केतः ।

(श)—आसामह्यविंशत्युचामृषयस्तु तत्र तत्रैव व्याख्यानमुख्येनैव अभिधीयन्ते कथितुं सारभ्यते इत्यर्थः ।

* “इन्द्रः” } इमो ऋग्वेदीयो पाठो,
† “पुनीत” } सायण-ऊतोत्तर-भाष्ये च ।

३ २ ३ २ ३ २ २ ३ २

विदेवृषस्यदक्षस्य*महाऽहिःषः ॥ १ ॥ १४८

५ ४ २ १ २ २ २ २ १ १ २ २ १
I इन्द्रा । सुतेषुसोमे । पु । होई २ । हो । वाहोइ ।

२ १ १ २
क्रतुमुनीषज्जियाम् । विदाइवाश्वा २ । स्याइदाक्ष-

१ १ २ १
इत्या । महाऽरुहिषा ३४ः । ओरु ३४५इ । डा ॥ २४ ॥

२ २ १ २ १ २ २ २ २ २
II इन्द्राहोइ । हवेहोइ । सुतेषुसोमेपुक्रतुमु-

२ १ १ १ १
नीषज्जियाम् । विदाइवाश्वा २ । स्यदक्षस्या । मा-

४ २ ५ २ १ १ १ १ १
इहाहि । पारु ३४५ः ॥ २५ ॥

“दक्षसो” } इमौ च ऋग्वेदीयो पाठो ।
† “महान्हि” }

१४८ उत्तराक्षिकस्य १,२,१२,१ = ऋग्वेदस्य ६,१,७,१ =
जहे १,२,१०—१८,२ ।

I क्रोगम् ।

II अनुक्रोगम् ।

अथ द्वितीया ।

इयोर्गोषूक्त्यश्वसूक्तिनाष्टवीः* ।

१ २ ३ १ २ २ २ १ २ २ २
तमुञ्जभिप्रगायतपुरुहन्तपुरुष्टुतम् ।

३६२

५ २ २ १ २ १ ५ १ २ १ २
I चाउतमूवभी । प्रगायता । चाउ । पुरुहन्त३४-

५ १ १ ५ १ २ ५ २
ताम् । पुरुष्टुताम् । चाउ । इन्द्रज्जार३४इभीः । त-

१ २ ५ ३ २ ४ २
वाइषार३मा३४ । चाउ । विवा३सापूता६पू६ । दी-

५
२३४वी ॥ २७ ॥

३ ५ २ २ ३ ४ २ ५ ५ २ १ २
II ता४मूवभि । चोइ । प्रगायता६२ । पुरुहन्त-

* 'गोषुक्ती वाश्वसूक्ती वा आत्मीयान् ऋत्विज आह'-
इति वि० ।

I, II दैवीदासे द्वे ।

६६ क,

१ १ ३ १ २ ३ १ २

इन्द्राङ्गीर्भिस्तविषमाविवासत ॥ २ ॥ १५०

१ १ २ १ १ २ ३ ५ १ १ १
ताम् । पु॒रु॒ष्टू॒र॒ता॒म् । पु॒रु॒ष्टू॒र॒३४॒ताम् । इन्द्राङ्गी-

२ १ २ १ १ २ १ १ ३
र्भा॒इः । तवा॒इषा॒मा । वि॒वासा॒ता॒म् । वि॒वा॒रसा-

५ १ २ ३ २ १ १
३३४ता । आ॒इन्द्रा॒३४म् । गी॒र्भा॒३इः । तविषम् ।

० १ १ २ ५ १ १ १ १ १
आ । वि॒वा॒३इ॒वा॒म् । सा॒ता॒ओ॒र॒३४॒वा । ऊ॒र॒३४॒५ ॥ २८ ॥

५ ४ १ ३ ४ २ ५ २ १ २ १
III तमू॒३अभि॒प्रगा॒यता । पु॒रु । इ॒तम्यु॒र॒३इ॒-

१ १ १ ५ १ १
ता॒३म् । इन्द्रा॒३०गा॒इर्भा॒३ः । तविषा॒३४॒मा । वि॒वा-

१ १ १ ५ २ ५
२३ । सा॒र॒ता॒३४॒चौ॒द्यो॒वा । ओ॒र॒३४॒काः ॥ २९ ॥

१५० ऋग्वेदस्य ६, १, १७, १ ।

III प्रह्वितोः संयोजनम् ।

IV तमू३अभिप्रगायतेदाम् । पु॒रु । इ॒तम्यु॒रु॒रेष्टू॒ता-

२म् । आ॒इन्द्र॒ङ्गी॒र्भिस्त॒विष॒मा । वि॒वासा॒॑ता॒२ । आ-

इन्द्र॒ङ्गा॒२४५३ । भा॒२३४५३ । त॒वाइ॒षा॒२३मा॑३ । वा-

२इ॒वा॒२३४५३॒ची॒दी॒वा । स॒तए॒२३४५ ॥ ३० ॥ १५०

“पुरुङ्गतं” बहुभिराङ्गतं “पुरुष्टुतं” बहुभिः स्तुतं “तमु”
तमेव इन्द्रं हे स्तोतारः ! “अभिप्रगायत” अभिमुखं प्रकर्षेण
स्तुध्वम् । एतदेव स्पष्टयति—“तविषं” महान्तम्^(१) इन्द्रं
“गौर्भिः” वाग्भिः “आविवासत” परिचरत^(२) ॥ २ ॥ १५०

IV ओकोनिधनम् ।

(१)—“तविषः”—इति महद्ग्रामसु सप्तमं नैषण्टकम् १, १ ।

(२)—“विवासति”—इति परिचरण-कर्मसु अग्निमं प्रदम् ३, ५ ।

अथ द्वितीया ।

२ ३ १ २ २ १ २ ३ १ २ २ २
तन्तेमदङ्गुणोमसिष्टृषण्मृक्षुसासच्चिम् ।

३ १ २ २ १ २
उलोककृत्नुमद्रिवोद्धरिअयम् ॥ ३ ॥ १५१

३४३

४ ४ २ १ २
I तन्तेप्रमदम् । गृणीप्रमसि । वृषा । ण्मृक्षुसा-

१ २ १ २ २ २
सा२द्वाइम् । उलोका । कृत्नुमद्राइ । वोद्वा२३री३ ।

१ २ १
आ३४३या३४३म् । ओ२३४पुइ । डा ॥ ३१ ॥

२ ५ २ १ ३ ४ २ ५ ५ २ १
II ता४न्ते । द्वाइ । मदङ्गुणोमसी६ए । वृषाद्वा२ ।

२ २ २ २ २ १
ण्मृक्षुसा१साद्वा२म् । उलोककृत्नुमद्रिवोद्वा१री२ ।

१ ४ ५ ४
अयाम् । ओ२३द्वावा । द्वापुइ । डा ॥ ३२ ॥

* 'पृत्स्'—इति ऋग्वे दीय-पाठः, सायणकृतोत्तरभाष्ये च ।

१५१ उत्तरार्द्धिकस्य २, २, १८, १ = ऋग्वेदस्य ६, १, १७, ४ =
जह्वे २, २, ६—८, १३—१८, १८ ।

III तन्मिमदङ्गुलीमसी३ण । वृषाऔ३हो३४ । ण-

मृक्षुसासहीम् । उलाऔ३हो३४ । कक्षनुमद्रिवाः ।

क्षरो३३४वा । आपुयोईहाइ ॥ ३३ ॥

IV तन्मिमदापुङ्गुलीमसाइ । वार्षणंष्ट्र । क्षुसासा३ही-

३म् । होवा३हाइ । उलोका३कृ३ । होवा३हा । क्षुमा-

३३ । द्रा३इवा३३४औहोवा । क्षरिअ्रिया३३४५म् ॥

३४ ॥ १५१ ॥*

हे “अद्रिवः” वष्ववन्निन्द्र ! “ते” त्वदीयं “तं” “मदं” सोम-
पान-जनितं हर्षं “गृणीमसि” गृणीमः प्रशंसामः (गृ शब्दे
क्त्यादिः “प्वादीनां ऋस्वः(७,४,८०)”) । “इदन्तोमसि(७,१,४६)”—
इति मस इकारागमः ।) कीदृशं? “वृषणं” वर्धितारं कामानां ।

I,II,III,IV हारिवर्णानि चत्वारि ।

*॥ इति अर्द्धः प्रपाठकः ॥

अथ चतुर्थी ।

पर्वतऋषिः ।

384

^{१२ १२ ३ १२ ३ १२ ३ २ २ ३ २}
यत्सोममिन्द्र विष्णुवियदाघञ्चितआप्तेय ।

^{१ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ २}
यदामरुत्सुमन्दसेसमिन्दुभिः ॥ ४ ॥ १५२

^{५ २ ४ ५ १ २ २}
१, २, १ I ओम् । यत्सोममिन्द्रविष्णावी । यदाघञ्चितआप्तियाइ ।

^{१ २ १ ५ १ २ ४ २ २}
यदामरुत्सुमाइन्दासो२३४हाइ । सो२मा२३४ओइवा ।

^{१ १ २ १ १ १ १}
ए३ । दूभौर३४पुः ॥ १ ॥

“पृक्षु” वैरि-सम्यर्क-जनितेषु संग्रामेषु^(१) । अतएव बहुधाः पृत्-
स्विति पठन्ति । पृत्सु समत्स्विति संग्रामनामसु (नि० २, १७-
२१-२२) पठितम् । “सासहिं”^(२) शत्रूणामभिभवितारं “लोक-
कृद्” लोकस्य स्थानस्य कर्त्तारं “हरिश्चियं” हरिभ्यामश्वाभ्यां
अयणीयं वेद्यम् । “उ” शब्दः सर्वेषां समुच्चये पाद-पूरणे
वा ॥ ३ ॥ १५१

१५२ ऋग्वेदस्य ६, १, ४, १ ।

(१)—ननु “पृक्षु”-इत्यस्य सङ्ग्रामेषु इत्येव मर्थश्चेत् कथं तत्पदार्थेषु न पठितं
निघण्टौ ? अतस्तत्र विनिर्गमकभावश्चकमित्याह—अतएवेत्यादि । अस्मि पाठः
उद्ग्रामनामसु “पृत्सु”-इति पदस्य (२, १७, २१) अय्यते च तथा पाठो बहुविधः, तदेवं
निघण्ट्यावपि “पृत्सु”-इति च पाठभेदेन ग्राह्य मिति भावः ।

(२)—तुजादित्वादस्यासदोर्धः (६, १, ७) ।

II यत्सोममापुइन्द्रविष्णवाइ । यद्वाघात्रितआप्ताइ ॥

याइ । यद्दामारुत्सुमा । दासायेइ । सारमारइ४-

औहोवा । दूरइ४भीः ॥ १ ॥

III हाउहायत्सोममा । द्रांवारइ४औहोवा । ष्णा-

इ४वी । यद्वाघात्रितआरप्रिये । यद्दामरुत्सुमारइ४हो ।

दसारइ । समारइ४होयेइ । दुमिरो इ४४ पूइ ।

डा ॥ ३ ॥

IV औहोइ४इ । औरहोरइ४वा । यत्सोममीइन्द्रा-

इविष्णवाइ । औहोइ४इ । औरहोरइ४वा । यद्वाघ-

त्रीरताइआप्रियाइ । औहोइ४इ । औरहोरइ४वा ।

यद्दामरुत्सुमन्दसाइ । औहोइ४इ । औरहोरइ४पुवा-

इपुई । समिन्दुभीरइ४पुः ॥ ४ ॥ १५२ ॥

I, II, III, IV त्रैतानि चत्वारि ।

अथ पञ्चमी ।

एतदादि-तिष्ठणां विश्वमना वैयश्वऋषिः ।

११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१

३४५

एदुमधो*र्मदिन्तरं^१सिञ्चाध्वर्यो^१ अन्धसः ।

२२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२

एवाहिवीरस्तवतेसदावृधः ॥ ५ ॥ १५३

हे “इन्द्र!” “विष्णवि”(१) विष्णो सोमपानार्थं मागते सति
अन्यदीये यागे “यद्” यदि तेन विष्णुना सार्द्धं पिबसि । “यद्वा”
यदि वा “आस्ये” अपाम्युचे “चित्ते” एतत्संज्ञके राजर्षौ यज-
माने सोमं पिबसि (चेतिपूरणं) “यद्वा” यदि च “मरुक्षु” च
सोमपानायागतेषु अन्यदीये यज्ञे “मन्दसे” माद्यसि तद्याप्य-
स्मदीयेरेव “इन्द्रभिः” सोमैः सम्बन्धं माद्य ॥ ४ ॥ १५२

* “मध्वो”

† “सिञ्च वाध्वर्यो” } इति-ऋग्वेदीय-पाठौ ।

१५३ उत्तराश्विं कस्य ८, २, १०, १ = ऋग्वेदस्य ६, २, १८ =
ऊहे १५, २, ८ ।

(१)—“अस्यस्य मुखः (७, १, १०८)”—असि च (१०८)”—इति सूत्रे “असादिषु अन्धसि
वा वचनं प्राङ् कौ चक्षुषघाताः”—इति कात्यायनोक्तेरिह मुखः । विवरणे तु—“अत्र-
स्यैकवचनमिदं तृतीयैकवचनस्य स्थाने दृष्टं, सप्तम्योने च तृतीया, विष्णुना सह”—इति
व्याख्यानम् ।

I एदुमधोः । मदा३२इन्ता२३४राम् । सिञ्चाध्वर्यो-

अन्धसारः । धार३४साः । एवाच्चिवीरस्तवयार३इ । वा-
२३४ताइ । सदा३वा५र्द्धा६४६ः ॥ ५ ॥

II एदुमधौचोपुर्मदिन्तराम् । सिञ्चाचो२इ । अध्वर्यो-

अन्धासारः । आइवा१इच्चिवी२ । रा२स्तवताइ ।
सदा३वृ । धा । औ३चोवा । चोपुइ । डा ॥ ६ ॥ १५३॥

हे “अध्वर्यो” अध्वरस्य नेतः ऋत्विक् ! “मधोः” (१) मदकारस्य
“अन्धसः” सोमलक्षणस्यान्नस्य “मदिन्तरं” अत्यर्थं मादयित्वतमं (२)
सोमरसमेव “आसिञ्च” इन्द्रार्थमभिञ्चर (३) । [इदु-इत्यव-
धारणे (४)] “वीरः” समर्थः “सदावृधः” सर्वदा हविर्भविर्द्ध-

I, II सुराधसे हे ।

(१)—लिङ्गश्रुत्येन रूपम् (३, १, ८५) ।

(२)—मदं कर्णश्रुतेन यस्यास्ति स मदी अतिश्रुतेन मदी, मदिन्तरक्षम् । अति-
श्रुतेन मदकारमित्यर्थः । अत्र मते “मदिन्तरं”—इति नकारहीन-दकारान्वित-प्राठ
एव बुध्यते ।

(३)—पदस्यमसादाविति भावः ।

(४)—“इत्”-“उ” हावपि पदपूरणौ इति वि० । “पदपूरणौ मित्ताचरेण
अर्थकाः कनोमिद्विति”—इति नि० नै० १, ८ ।

१०० क,

अथ षष्ठी ।

२ ३ १ २

३ १ २

३ १ २ २ २

एन्दुमिन्द्रायसिञ्चतपिवातिसोम्यमधु ।

१ २ २ २

३ २

प्रराधासिचोदयतेमहित्वना ॥ ६ ॥ १५४

१

४

२

४

५

१ २ २

२ १

I एन्दुपुमि । द्राश्यासिञ्चता । पिवारतिसोम-

२

१ २

२

१ २

२

२

१

मधु । प्रराधारसि । चोदयताइमाश्ची । त्वना ।

२

४

५

४

श्रीश्चीवा । होपुइ । डा ॥ ७ ॥ १५४ ॥

नीयः । यहा । सर्वदा स्वबलस्य वर्षकोऽयमेवेन्द्रः “स्तवते(१)हि”
स्तोत्रशस्त्रादिभिः स्तूयते खलु (स्तुतायेन्द्राय सोमो दातव्यः
तस्मादासिञ्चेति समन्वयः ॥ ५ ॥ १५३

हे ऋत्विजः ! “इन्दु” स्वन्दनशीलं(१) सोमम् “इन्द्राय”

* “राधसा चोदयते”-इति ऋग्वेदीय-पाठः, सायणीयो-
त्तरभाष्ये च ।

१५४ उत्तरार्चिकस्य ७, १, ८, १ = ६, २, १७, ३ = ऊहे १०, २, ८ ।

I मारुतम् ।

(५)—विकरण-अत्यये रूपम् (१, १, ८५) ।

(१)—यदाह यास्कः—“इन्दुरिभ्ये हनते वेति(१०, ५१)”—तदिहोन्ते रूपमिष्टमिति
भावः । ‘उन्दी क्लेदने (६० प०) । क्लेदमद्यादीभावः सुतरां स्वन्दनशीलमित्यर्था
भाषास्मृतये ।

अथ सप्तमी ।

२ १ २ ७ १ २ २ १ २ ३ २ २ १ २

एतोन्विद्रुस्तवामसखायःस्तोम्यन्नरम् ।

387

२ १ २ २ २ २ २ २ २

कृष्टीर्योविश्वाअभ्यस्त्रिकदत् ॥ ७ ॥ १५५

न्ये

५ २ २

५

१ २ २

१

३ २

I एतोन्विद्रुस्तवाईमा । साखायस्तोर । मिया३४

३, २, ३

१

२ १ २ २

२ २ १ २

१

२

पूम । नरमाकृष्टीर्योविश्वाअभि । आ । स्तियाये ।

१ २ ५ २ २

३ १ १ १ १

कार्दरदार३४चीहीवा । ऊर३४५ ॥ ८ ॥ १५५ ॥

इन्द्रार्थम् “आसिञ्चत” आभिमुख्येन प्रत्याचारयत (आश्रयण-
द्रव्येण सेचनं कुरुत तमभिषुणुतेत्यर्थः) ततः “सोम्य” (१) सोम-
मयं “मधु” मदकरं सोमरसं “पिबति” (१) पिबतु । पीत्वा च
स इन्द्रः “महिल्वना” स्व-महत्वेनैव “राधांसि” अन्नानि स्तो-
त्रभ्यः “प्रचोदयते” प्रकर्षणं चोदयतु ॥ ६ ॥ १५४

१५५ ऋग्वेदस्य ६, २, १८, ४ ।

I वैश्वमनसम् ।

(२)—“सोममर्हति यः (४, ४, १२७)” —“मये च (४, ४, १२८)” —इति मयडर्थे यः ।

(३)—छेडि (३, ४, ७)—बाऊलकात् (२, १, ३४) सिबभावे—एतोलोपस्यापि वैक
ह्रिपकत्वात् (३, ४, ८७)—आडागमे (३, ४, ८४) रूपम् ।

अथाह्वी ।

ऋमेध ऋषिः ।

११ ३१ २ २ १२ २ २ ३२

इन्द्रायसामगायतविप्राय वृद्धनेवृद्धत् ।

१ १२ २ १२ ३१ २

ब्रह्महृते*विपश्चितेपनस्यवे ॥ ८ ॥ १५६

४२

१ २ २

१२

१

१

१ इन्द्रायसा । मागायत । वाइप्राश्यावृ२ । हा-

२२

१ ०

१

१

२

१२

तेवृद्धत् । ब्राह्महृते२ । विपा२३ः । चारुइतार२३४औ-

२

२

१

१

१

१

१

होवा । पनस्यवे२३४५ ॥ ८ ॥

हे “सखायः” समानस्थाना मित्रभूता ऋत्विजः ! “तु” क्षिप्रम्
 “एतो” आगच्छतैव । किमर्थं ? तदाह—“स्तोम्य” स्तोमाहं
 “नरं” सर्वस्य नेतारं “तम्” इन्द्रं “स्तवाम” स्तोत्रं करवाम ।
 य इन्द्रः “एकइत्” एकाकी असहायएव सन् “विष्ठाः” सर्वाः

* “धर्महृते”-इति ऋग्वेदस्य, सायणीयोत्तरभाष्ये च ।

१५६ उत्तरार्धिकस्य ३, २, २२, १ = ऋग्वेदस्य ६, ७, १, १ =
 ऊहे ३, १७ ।

II इन्द्रा३४ । यसाम । गाथाईता । वाइप्राय- X, १, १

बृ२ । हता३४पूइ । बृ२३४हात् । ब्रह्महते२विपश्चि-
ते२ । औये३ । पारनार३४औहोवा । स्यार३४वे ॥१०॥

III औहोहोइ । औ३हो३इ । औ३२३४पूवाईपूई । X, १, १

इन्द्रारयसामगायत । विप्रारयबृहतेबृहत् । ब्रह्मह-
ते२विपश्चिते२ । औहोहोइ । औ३हो३इ । औ३२३४-
पूवाईपूई । ए३ । पनस्यवे३४पू ॥ ११ ॥ १५पू ॥

“छष्टीः”(१) अत्रुसेनाः “अभ्यस्ति” अभिभवति तं स्तवामिति
शेषः ॥ ७ ॥ १५पू

हे सन्नातारः ! “विप्राय” मेधाविने(१) “हृहते” मृहते
“ब्रह्महते” ब्रह्मणः अन्नस्य(२) कर्त्रे “विपश्चिते” विदुषे “पनस्यवे”

I,II,III सोमिचाणि त्रीणि ।

(१)—“छष्टयः”—इति मनुष्य-नामसु सप्तमं नैषष्ट्युक्तम् (२,१) ।

(२)—“विप्रः”—इति मेधावि-नामसु प्रथमं नैषष्ट्युक्तम् (३,१५) ।

(३)—“अन्नस्य”—इत्यन्ननामसु चतुर्विंशतितमं नैषष्ट्युक्तम् (२,७) ।

अथ गवमो ।

गौतमऋषिः ।

३४९
^{२ उ ३ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २} १ १ २
 य एक इ द्वि दय ते वसुमर्त्ता यदा शुषे ।

^{१ २ ३ १ २} ^{१ १ २ ३ २}
 ईषानो अ प्रतिष्कृत इन्द्रो अङ्ग ॥ ८ ॥ १५७

^{५ २} ^२ ^{१ १} ^१
 I य एक इ दि द्या द्या उ । वि दय ता इ । वसु मा र ३ र्त्ता ।
^{१ २} ^{२ २} ^१ ^{२ १ १}
 य दा शु षा इ । ई शानो र ३ द्या । प्रा ति ष्कृ ता ३ उ वा २ ३ ।
^५ ^{१ २} ^२ ^{४ ५} ^४
 ई र ३ ४ द्वाः । अ ङ्गा । औ र ३ हो वा । हो पु इ । डा ॥ १ २ ॥

^३ ^५ ^३ ^५ ^{२ १ १} ^५
 II या र ३ ४ ण । का र ३ ४ ई त् । वी दा या र ३ ४ ता इ ।
^{१ २} ^१ ^२ ^{१ २ ३} ^५ ^१ ^{२ २ २ १}
 वा सु म र्त्ता र ३ द्या ३ । या दा गू र ३ ४ षा इ । आ इ शानो च ।
 स्तु ति मि च्छ ते (१) “इन्द्राय” “बृहत्” बृहन्नामकं साम “गायत”
 पठत ॥ ८ ॥ १५६

१५७ उत्तरार्चिकस्य ५, २, २, २, १ = ऋग्वेदस्य १, ६, ६, २, =
 आरण्ये २, १४ = जहे ६, ७ ।

(१) — “पनस्यति” इति अर्चति-कर्मसु पञ्चविंशतितमं नैषष्टकं, तस्मादुपस्थे
 (३, २, १७०) कृष्य ।

प्रता^२२३^१ष्टा^५इ । ष्कू^१२३^२४^५ताः । आइन्द्रो^१अ । गा^१२ ।

या^२२३^५४^२औ^५क्षी^५वा । ई^२२३^५४^५न्द्राः ॥ १३ ॥

III य^५ए^२क^५इ^१द्वि^१दा^२या^२इ^१ता^१इ । वा^१सु^२म^२र्त्ता^१या^१इ^१दा । ऊ^१म् ।

शू^२२३^५४^१षा^२इ । आ^१इ^२शा^२नो^२अ^२प्र^२ति^२ष्कु^२तः । आ^१इ^२शा । नो-

अ^२प्र^२ता^२इ । ष्कू^२२३^५४^१ताः । आ^१इ^२न्द्रो^२अ । गा^१२ । या-

२३^५४^२औ^५क्षी^५वा । ई^२२३^५४^५न्द्राः ॥ १४ ॥ १५७ ॥

“यः” इन्द्रः “एकइत्” एकएव “दाशुषे”^(१) हविर्दत्तवते
“मर्त्ताय” मनुष्याय यजमानाय “वसु” धनं “विदयते” विशे-
षेण ददाति [अङ्गेति क्षिप्र-नाम^(२)] “अप्रतिष्कुतः” परैरप्रति-
शब्दितः [प्रति-कूल-शब्द-रहित इत्यर्थः^(३)] एवम्भूतः स “इन्द्रः”
क्षिप्रम् “ईशानः” सर्वस्य जगतः स्वामी भवति ॥ ८ ॥ १५७

I, II, III त्रैककुभानि णीणि ।

(१)—“दाशान् साकान् भीढान् (६, १, १२) ।

(२)—“अङ्गेति क्षिप्रनामाक्षितमेवाङ्कितं भवति”-इति नि० नै० ५, १७ ।

(३)—“ष्कु, चावरणे (स्वा० उ०)”-इति ऋजुनोते रूपम् ।

अथ दशमी ।

विश्वमना ऋषिः ।

१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
 सखायआशिषामहे*ब्रह्मैन्द्रायवज्रिणे ।

३ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
 स्तूषऊषुवोनृतमायधृष्णावे ॥ १० ॥ १५८

॥ पञ्चम-दशति ॥*

५ २ २ ३ २ ४ ५ ३ २ ४
 I सखायआहाउ । शिषाश्महेहाउ । ब्रह्माइन्द्रा-
 ५ १ २ ५ २ २ १ ०
 हाउ । यवज्रिणाइ । स्तूषऊषूश्हाइ । वोनृतमार-
 २ १ १ ५ २ २ ३
 इहा । यधार्इ । ण्याइवाइश्चऔहोवा । ऊश्च-
 ५
 ४पा ॥ १५ ॥

४ ५ २ ४ २ ५ २ ४ ५ २ २
 II सखायआशिषाम । हाइ । ब्रह्मैन्द्रायवज्रि-

* “आशिषामहि”-इति ऋग्वेदस्य ।

१५८ ऋग्वेदस्य ६, २, १५, १ ।

* ॥ इति चतुर्थः प्रपाठकः ॥

^{४ ५} णोवा । ^{१ ० २} आर्द्रतोश्वा३ । ^{१ २ २} होवाश्चा३ । ^२ द्वाइ । ^३ स्तुष-
^{२ २ १} ङषू२३४ । ^५ वोहोद्वाइ । ^{१ २ ५} नार्त्ता३मा३ । ^{१ २ २} होवाश्चा३ ।
^२ द्वा । ^१ यधा२३ । ^{१ १ ३} ण्यारवा२३४ औहोवा । ^{४ १ १ १ १} ई२३४५॥१६॥

^{३ ५ २} III सा४खायः । ^{४ २ ५ १} आशिषा । ^{२ ४} मा३द्वाइ । ^२ ब्रह्मे-

^{५ २ ४} न्दायवज्रिणो । ^{२ २ ५ १} द्वाइ । ^{२ १} स्तुषङ्गुषुवो३नार्त्तामा । ^२ यार-
^५ ३४धृ । ^{२ २} द्वा३द्वाइ । ^{२ १} वानार्त्तामा । ^{३ ५} यार३४धृ । ^२ द्वा-
^२ ३द्वा । ^{१ ५} णवा३इ । ^{२ २ १} औ३हो । ^{४ २ २} औहोवा । ^५ त्मघा३इ ।
^{२ २} औ३हो । ^{३ २ २ २} औहोवा३४ । ^{५ २ २} औहोवा । ^{२ १ १ ५} ऊ३२३४ पा
 ॥ १७ ॥ १५८ ॥

“सखायः” मितभूता हे ऋत्विजः ! “वज्रिणे” वज्रहस्ताये-
 न्दाय “ब्रह्म” स्तोत्रम् “आशिषामहे” वयमःशास्महे च [यद्वा ।
 ब्रह्म अस्माभिर्दीयमानं हवीरूपमन्नम् आशास्मः । शासु अनु-

I, II, III औत्तणो नियानानि त्रीणि ।

१०१क,

शिष्टौ (अदा०प०) । व्यत्ययेनात्मनेपदम् (३, १, ८५) । अतएव
 “आशिषामहि”-इति वङ्गचा आमनन्ति) तत्र “वः” सर्वेषा
 मेव युष्माकमर्थाय “नृतमाय” सर्वेषां नेतृतमाय । यद्वा सङ्ग्रामे
 आयुधानां नेतृतमाय “धृष्णवे” शत्रूणां धर्षण-शीलाय तस्मै
 इन्द्राय अहमेव “सुस्तुषे” सुष्ठु स्तोमि(१) ॥ १० ॥ १५८

इति त्रीसायशाचार्ये विरचिते माधवीये सामवेदार्थ-प्रकाशे इन्द्रोद्याख्ये
 चतुर्थस्याध्यायस्य चतुर्थः खण्डः ॥ ४ ॥

अथ पञ्चमे खण्डे—

सैषा प्रथमा ।

प्रगाथ ऋषिः ।

१ १ २ २ १ २ २ २ १ २

गृणेतदिन्द्रतेशवउपमान्देवतातये* ।

१ २ २ २ १ २ २ २

यङ्गसिबृत्रमोजसाशचीपते ॥ १ ॥ १५८

* “उपमं भद्रा इन्द्रस्य रातयः”-इति ऋग्वेदीय-पाठः ।

(१)—ऋषि “उपु”-इति “सुस्तुषे” (८, २, १००)-इति षत्वे रूपम् ।

१५८ ऋग्वेदस्य ६, ४, ४० (२३), २ ।

I ^४चा^५उ^{३२}गृ^४णा^५इ । तदा^१इ^४न्द्रा^५ता^१इ । शवा^१२३१२३ः ।

^१उपा^४र^५मान्दे^{२१२}वता^१तया^२इ । य^१ज्ञ^२स^{३२}ार^१इ^२वा । त्रमो^{३२}इ-

^४जा^५सा । श^४ची । प^{१२२}ते । औ^१२३^{२२}हो^{५२}वा^२इ४ । औ^२हो^२वा ।

^२द्यु^५२३४भीः ॥ १८ ॥

II ^{५२}गृ^{३२}णे । तदा^{३२}इ४ । औ^{३२}हो^४पु^{२४}इ^१न्द्रते^१शवाः । उप-

^२मान्दे^{२२}वता^२ता^{२२}र^२श्या^{२२}इ४ । य^२ज्ञा^{२२}इ४^२सि^२वा । त्रमो^{२२}जसा ।

^२शा^{४२}ची^५प । ता^{२११११}२३४५इ ॥ १९ ॥

III ^{४२}गृ^२णे^२तदी^{२५}हो^१पु^२इ^२न्द्रते^{२२}शवाः । उप^२मान्दे^{२२}र^२वता^{२२}र-

^२तये । उप^१मान्दे^{२२}वता^२ता^{२२}र^२श्या^२इ । य^१ज्ञ^२सि^२वृ । त्रमो-

I, प्रयस्वत्, II, आचारम्, III प्रयस्वत् ।

अथ द्वितीया ।

भरद्वाज ऋषिः ।

२३ १४ २२९ २९ १२

२ १ २

यस्यत्यच्छम्बरं मदेदिवोदासायरन्धयन्* ।

१ ५ ३ ५ ३
 २३जसाउ । वा३ । शा२३४ची । पा२३४ताइ । हो
 २३४५इ । डा ॥ २० ॥ १५८

हे “इन्द्र !” “ते” तव “तच्छ्वी” बलं “उपमा” अन्तिकं^(१)
 “देवतातये^(२)” यजमानाय यज्ञार्थं वा^(३) “गृणे” स्तुवे ।
 “यद्” यस्मात् हे “शचीपते !^(४)” “वृत्रम्^(५)” “ओजसा” बलेन
 “हंसि” [तस्मात् ते श्वो गृण इति सम्बन्धः ॥ १ ॥ १५८

* “रन्धयः”-इति ऋग्वेदीयः पाठः ।

(१)—“उपमा”-इत्यन्तिक-नामसु अन्य (मैत्रण्युक् २, १६) ।—‘सर्वं बलानामुपमा-
 नुतम् अत्यन्तोत्कृष्टमित्यर्थः’-इति वि० ।

(२)—“सर्वदेवात् तातिल् (४, ४, १४२)”-इति स्त्रार्ये तातिल् रूपम् ।

(३)—“देवताता”-इति यज्ञनामसु इष्टम नेषष्टुक् (१, १०) ।

(४)—‘शचीति कम-नाम (मै० २, १, २३) तस्य पतिः शचीपतिः, तस्य उन्धोषं
 त शचीपते ! ज्योतिष्टोमादि-कमणामधिपति-भूतइत्यर्थः’-इति वि० ।

(५)—‘वृत्रं नेषम्’-इति वि० । “वृत्र”-इति नेषनामसु अष्टाविंशतितमं नेषसु-
 (मै० २, १०) ।

^{१ १ २} ^{२ २} ^{१ १ २} ^{२ २}
अयं ससोमइन्द्रतेसुतःपिव ॥ २ ॥ १६०

^{१ २} ^{१ २} ^५ ^२ ^२
I यस्या३१ । त्यक्का३१२३४म् । बरम् । मा३दाइ ।

^{१ २} ^{३ २ २} ^५ ^२ ^२ ^{१ २}
दिवो३१ । दासा३१२३४ । यर । धा३यान् । अया-

^{१ २} ^५ ^२ ^२ ^{३ २}
३१म् । ससो३१२३४ । मई । द्रा३ताइ । सुता३१ः ।

^{३ २} ^१ ^५ ^३ ^५
पिबा३ । ओ२३४वा । ऊ२३४पा ॥ २१ ॥

^४ ^४ ^{१ २ २ २}
II यस्यत्यक्कापुम्बरम्मादाइ । दिवोदासायरन्धयन् ।

^० ^२ ^{४ ५} ^{१ २} ^{१, ३} ^{५ २ २}
आयं ससो३ । मइ । द्राता३इ । सरता२३४ औद्धोवा ।

^३ ^५
पौ२३४वा ॥ २२ ॥

^५ ^२ ^{४ ५ ४} ^५ ^{१ ५ २ २ १ २ १}
III यस्यत्या३क्कापुम्बरम्मादाइ । दिवो२दासायरन्धयन् ।

१६० ऋग्वेदस्य ४, ७, १५, १ ।

० २ ४ ५ १ २ १ १
आय॑स्सो३ । म॒इ । द्र॒ता३इ । सू॒तआ॒र३ः । पा

१ २ ४ ५ ३ ५
र॒इवा॒र३४औ॑चोवा । इ॒र३४तो ॥ २३ ॥

२ ५ २ ४ ५ ५ २ २
IV या४स्यत्यत् । चौ॒इ । श॒म्बर॒म्मा॒दा॒ए । दि॒वो-

२ २ २ ४ ५ ३ २ ५ २
दा॒साय॒रन्ध॒यन्नया॑स्सा३सो । म॒ई । द्र॒ता३इ । औ-

२ २ ५ ३
चोवा । सू॒र३४ताः । पि॒बो॒र३४पु॒इ । डा ॥ २४ ॥ १६०

हे “इन्द्र !” “त्वं” “यस्य” सोमस्य “मदे” पानेन जनिते
हर्षे सति “शम्बरम्” असुरं^(१) “दिवोदासाय” राज्ञे “रन्धयन्”
[रध हिंसा-संरादयोः (दि०प०)] हन्ता भवसि [त्वदिति क्रिया
विशेषणं^(२)] तत् प्रसिद्धं यथा भवति तथा हे “इन्द्र !” “सः”
“अयं” “सोमः” “ते” त्वदर्थं “सुतः” अभिषुतः । अत
एव^(३) ॥ २ ॥ १६०

I, II, III, IV दैवोदासानि चत्वारि ।

(१)—“शम्बरम्”-इति निघण्टौ मेघ-नामसु (१, १०)—उदक-नामसु (१, १२)—
बल-नामसु च (१, २) पठितम् । असुरमित्यपि मेघ-नामसु (१, १०) दृश्यते तत्रैव ।

(२)—‘त्यञ्जसाञ्जपर्यायः * * * तं शम्बरम्’-इति वि० ।

अथ तृतीया ।

नृमेधऋषिः ।

१२ ३ १२
 एन्द्रनोगधिप्रिय*सत्राजिदगोह्य† ।

३१३

१ २७ १ १२ ११८ २८ ३ २
 गिरिर्नविश्वतःपृथुः‡पतिर्दिवः ॥ ३ ॥ १६१

४८ ५ ५ २१ ९ १ ८ २ १८
 I एन्द्रनाः । गधिप्रारक्षया । सात्राजित् । अगो-

२ १० २ ३ २ १ ९ १
 चारक्षया३४ । गिरा३४इर्नवाइ । श्वताःपार्थू३ः । पा॥

१ २ ५ ८ २ ३ ५
 रतार३४चौक्षोत्रा । दौर३४वाः ॥ २५ ॥

४ ४ १ ८ २ १ १८
 II एन्द्रनो५गधिप्राया । सात्राजित् । अगोक्षायी :

* “प्रियः”-इति,

† “दगोह्यः”-इति,

‡ “विश्वतस्पृथुः”-इति च,

} ऋग्वेदीयाः पाठाः ।

१६१ उत्तरार्चिकस्य ५, १, १८, १ = ऋग्वेदस्य ६, ७, १, ४ =
 ऊहे ५, १२ ।

I, II साम्बर्त्ते हे ।

अथ चतुर्थी ।

पर्वतऋषिः ।

^{१ २} ^{१ २ ३ ४ १ २} ^{१ २}
यइन्द्रसोमपातमोमदःशविष्ठचेतति ।

^{३ २} ^{१ २ ३ ४ १ २}
येनाहसिन्याश्निष्मन्तमीमहे ॥ ४ ॥ १६२

^२ ^१ ^{२ ४} ^२ ^१
होश्वा । गिरादूर्नवौ । होश्वा । श्वतारः । पाश्-

^३ ^{४ २ ४} ^{१ २ ३ ४}
र्यूरः४औहोवा । पतिर्दिवाः ॥ २६ ॥ १६१ ॥

हे “प्रिय !” सर्वेषां प्रियतम ! हे “सत्ताजित्” महतां
शत्रूणां जेतः ! हे “अगोह्य” तिरस्कर्तुमशक्य इन्द्र ! “गिरिर्न”
पर्वत इव “विश्वतः” सर्वतः “पृथुः” पृथुतमः “दिवः” स्वर्गस्य
“पतिः” ईश्वरश्च त्वं “नो” ऽस्मान् “आगधि”(१) आगच्छ ।
॥ ३ ॥ १६१

* “न्यऽश्निष्मन्तमीमहे”-इति ऋग्वेदीयः पाठः ।

१६२ ऋग्वेदस्य ६, १, १, १ ।

(१) — “अङ्गितय (६, ४, १०३)”-इति हेर्धिः ।

I यद्वन्द्वसो । मापाश्रतामाः । मदाःशवाद् । छचे- १२, १७

तताद् । यादनाहृद्वासी । नियत्रिणाम् । ताश्रमौम ।

३११११
हार३४५३ ॥ २७ ॥ १६२ ॥

हे “इन्द्र !” “यः” त्वं “सोमपातमः” अतिशयेन सोमस्य पाता हे “शविष्ठ” बलवत्तम ! [शव इति बलनाम (नै० २, ८, ३) तस्माद्विब्रन्ता^(१) दातिशयनिक इष्टन् (५, ३, ५५) विन्मतोर्लुक् टिलोपः (६, ४, १५५)] हे ईदृशेन्द्र ! तस्य तव सोम-पान-जनितो यो “मदः” “चेतति” सम्यग् जानाति [वृत्रवधादीनि कार्याणि कर्त्तुं । य इत्यस्य चेततीत्यनेन सग्वन्धाद् “यद्वृत्तान्नित्यम् (८, १, ६६)”-इति न निहन्यते । अथवैतदेक मेव वाक्यम्—हे बलवत्तमेन्द्र ! सोमपातमः सोमस्य पातृतमो यस्त्वं मदः सोमैर्मादयितं व्यस्तर्पयितव्यः सन् चेतति । पुरुष-व्यत्ययः (३, १, ८५) चेतसि सम्यग् जानासि । “मदीनुपसर्गे (३, ३, ६६)”-इति मदेः कर्मस्थप् प्रत्ययः] “येन” सोम-पान-जनितेन मदेन “अत्रिणम्” अत्तारं राक्षसादिकं “निहंसि” निहिनस्सि निकृष्टां हिंसां प्रापयसि “तं” मदं तादृङ्-

I आचारम् ।

(१)—पाश्चमिक(५, २, ११२)-वज्रसू-वचनागमत्वर्थे विनिः ।

१०२ क,

अथ पञ्चमी ।

इतिमिठ* ऋषिः ।

३१२ २२३ १७ ३ १ १ ३ १ २ ३ १ २
 तुचेतुनाय† तत्सुनो द्राघीय आयुजीवसे ।

१ १ ३ १ २
 आदित्यासः समहसः‡ कृणोतन ॥ ५ ॥ १६३

४ ३ ४ ४ ४ ३ २ ३ ५ २ १ ३ ५
 I तुचेतुना । यता३त्स२३४नाः । द्राघीया२३४यूः ।

मदोपेतं त्वां वा “ईमहे” [याच्चा-कर्मायं(नि० ३, १८, १) याच्चा-
 महे [यद्वा । ई गतो दैवादिकः(प०) । छान्दसो विकरणस्य
 लुक् (२, ४, ७३) । ईयामहे उपगच्छामः स्तुतिभिः सञ्जगामहे
 इत्यर्थः ॥ ४ ॥ १६२

* ‘इतिमिठि’-इति वि० पाठः ।

† “तुचेतुनाय” } इमौ ऋग्वेदीयो पाठो ।
 ‡ “सुमहसः” }

१६३ ऋग्वेदस्य ६, १, २८, ३ ।

I दीर्घायुषम् ।

१२१ जीवासा^२इ । आदी^१रेत्यासा^१२ः । समक्षसा^१२ । क-
 १ ४ षोऽस्तापु । ना^{१ १ १ १ १}३४५ ॥ २८ ॥ १६३ ॥

हे “सुमहसाः” शोभन-तेजस्काः^(१) हे “आदित्यासः”
 अदितेः पुत्राः ! “नो” ऽस्माकं “तुचे” पुत्राय^(२) “तुनाय” [तनो-
 तेर्लुक्^(३) । तनोति कुलमिति तुनः पौत्रः । उकारोपजन-
 म्शान्दसः^(४) । अत एव बह्वृचा “स्तुनाय”-इति पठन्ति ।
 तस्मै तुनाय] पौत्राय च^(५) “जीवसे^(६)” जीवनाय “द्राघीयो”
 दीर्घतमं तत् प्रसिद्धम् “आयुः” जीवितं “सु” सुष्ठु “कथोतन”
 कुरुत ॥ ५ ॥ १६३

(१)—विबरह-जये महम इति मह पूजाःयामित्यस्य रूपम् । अतएवोक्तं तत्र
 ‘सुमहसः सुपूजाः कथोत् कुरुतेत्यर्थः’-इति ।

(२)—“तुक्”-इत्यपत्य नामसु प्रथमं नैवष्ट, कम् (१, १) ।

(३)—इति किले “तनिपत्योश्चान्दसि (१, ४, ९९)”-इति उपधा-लोपः फलम अन्-
 मरश्च तत्र उकारोपजनः ।

(४)—उपजनोऽत्र वर्ध-वृद्धिः, आगम इति भावः । तय च अत्यधवचनं श्रवणम् ।

(५)—‘तनायेति धन-नाम (नै० २, १०, १९) । तस्मादियं तादर्थ्यं अतुर्थी, धनस्य
 चार्थावेत्यर्थः’-इति वि० ।

(६)—‘जीवसे’ इति “तमर्थे सेऽसे (१, ४, ९)” नित्यादिना सिद्धम् ।

अथ यद्यी ।

विश्वमना ऋषिः ।

३१६

१ १२ २२ ३ १२ ४ १ २
वेत्याहिनिर्ऋतीनांवज्रहस्तपरिवृजम् ।

१ २ ३ १ २ ४ १ २
अहरहः शुन्ध्युः परिपदामिव ॥ ६ ॥ १६४

४ १ २ ४ ५ २ ४ १ २ १
४, २, २१ I वेत्याहिनिर्ऋतीनाम् । वाज्रहस्तपरिवृ । जाम् ।

१ १ २ १ २ ४
अहर । हाः । शुन्ध्युः परि । पदाइमापुइपुना ६५६
॥ २८ ॥ १६४

इदानीं ऋषिरिन्द्रं सम्बोद्धाह—हे “वज्रहस्त” वज्रयुक्त-
हस्तेन्द्र ! निर्ऋतीनाम्” उपद्रवकारिणां रक्षसां^(१) परिवर्जनं
(हिरण्यधारणे) त्वमेव “वेत्य” जानीषे । तत्र दृष्टान्तः—अह-
रहरित्यादिः । “शुन्ध्युः” (अस्मिन्नुदिते सति ब्राह्मणा आत्मीयं
कर्म कृत्वा शुद्धा भवन्तीति शोधन-हेतुत्वाच्छुध्य, रादित्यः) आ-
दित्यः “परिपदामिव” परितः पद्यमानानां यजमानानां [यहा ।

१६४ ऋग्वेदस्य ६, २, १८, ३ ।

I शुन्ध्युः साम ।

(१)—‘निर्ऋतिर्मृत्यु-देवता, तस्याः सभूतानां प्रेतोनां मारणाधिकारान्-
इति वि० ।

अथ सप्तमी ।

इरिमिठऋषिः ।

१२ २२३ २ ३ २३ १२ २ २
अपामीवामपद्धमपसेधतदुर्मतिम् ।

397

१ २ ३ १ २ ३ १ २
आदित्यासोयुयोतनानोअहसः ॥ ७ ॥ १६५

४ २ ४२२ ४ १ २ २ १
I अपामीवामपा । सिधाम् । अपसेधतदुर्मा२३-

२ १ १ १२ २ २ १ ५
तौम् । आदो२त्यासा२ः । युयोतनानओवा३ओ२३४वा ।

४ ५
चापुसोईचाइ ॥ २० ॥ १६५ ॥

परितः पततां पक्षिणां वर्जनं स्व-स्थान-त्यागम्] “अहरहः”
प्रतिदिनं यथा वेति ।

उदिते सूर्ये पक्षिणः स्वस्थानं परित्यज्य सर्वतो गच्छन्ति
खलु । एवं त्वयोन्ने स्ववलेन प्रकाशमाने सति शत्रवः स्वपुराणि
त्यक्त्वा पलायन्त इत्यर्थः ॥ ६ ॥ १६४

हे “आदित्यासः” आदित्याः ! “अमीवां” रोगम् “अप-
सेधत” अस्मत्तोपगमयत । “सिधं” बाधकं शत्रुं च अपसेधत ।

१६५ ऋग्वेदस्य ६, १, २६, ५ ।

I अपामीवम् ।

II ^४हाउपिवा । ^५सोममिन्द्र । ^१मा । ^२दतुत्वा३ ।

^१दतुत्वा । ^२यन्ते ^{१८}सुषावहरिया । ^२आ१द्री२ः । आद्री२ः ।

^१सोतुर्वा११भ्याम् । ^२सुयता३ः । ^१सुयता३ः । ^१नार१र्वा२३४

^{५१}औद्योवा । ^{३११११}ई२३४५ ॥ ३२ ॥ १६६ ॥

हे “इन्द्र !” “सोम” “पिब” । सोमः त्वां “मन्दतु” मादयतु
हे “हर्यश्वा !” “ते” त्वदर्थं “सोतुः” अभिषवकर्त्तुः “वाहुभ्याम्
अर्वा न” रश्मिभ्यामश्वाइव “सुयतः” सुष्ठु परिगृहीतः^(१)
“अद्रिः”^(२) आवायं “सोम” “सुषाव” ॥ ८ ॥ १६६

इति श्रीसायणाचार्य-विरचिते माधवीये-सामवेदार्थप्रकाशे छन्दोवाक्याने
चतुर्थस्याध्यायस्य पञ्चम-खण्डः ॥ ५॥

II सहोदैर्घतमसम् ।

(१)—‘कथं पिबामि ? सञ्चते—सुयतः सुष्ठुः’-इति वि० ।

(२)—‘अद्रिः प्रथमैकवचनमिदं तृतीयैकवचनस्य स्थाने द्रष्टव्यम्, अद्रिमिः अवि-
द्यावभिरित्यर्थः’-इति वि० ।

अथ षष्ठे खण्डे—

सैषा प्रथमा ।

सौभरिकृषिः ।

३११

^३ ^{२ ३ १२} ^{२२} ^{३ १ ० ३ १ २}
अभ्राहव्योअनात्वमनापिरिन्द्रजनुषासनादसि ।

^{३ १ २ ३ १ २}
युधेदापित्वमिच्छसे ॥ १ ॥ १६७

३, १, ३३

^{४ २} ^{२ ४} ^{२ १२ २ १}
I अभ्राहव्योपुअनातुवाम् । अनापिराइन्द्रा २ ।

^१ ^{३ २} ^२ ^५ ^{२ १ २ २}
ज । नुषा २ । सना ३४पुत् । आ २३४सी । युधेदार-

^१ ^{२ २} ^{३ २}
पित्वमिच्छसे । युधा १ ॥ ३३ ॥ १६७ ॥

हे “इन्द्र !” त्वं “जनुषा” जन्मनैव “अभ्राहव्यः” [“व्यन् सपत्ने (४, १, १४५)”-इति व्यन् प्रत्ययः] सपत्न-रहितः “अना” अनेतृकः [“ऋतग्ध्दसि (५, ४, १५८)”-इति कपः प्रतिषेधः] अनियन्तृक इत्यर्थः । “अनापि” बन्धु-वर्जितस्य “सनादसि” चिरादेव भ्राहव्यादि-वर्जितोऽसि । यच्च त्वम् “आपित्वं” बान्धवम्^(१) “इच्छसे”

१६७ उत्तरार्द्धिकस्य ६, २, ४, १ = ऋग्वेदस्य ६, २, ३, ४ = आरण्ये २, १६ = जहे ७, १० ।

I अभ्राहव्यम् ।

(१)—‘आतिथम्’-इति वि० ।

अथ द्वितीया ।

सौभरिकर्तृषिः ।

^{१६०१ २ ३१२ २२ ३२ ३१ २}
 योनइदमिदंपुराप्रवस्यआनिनायतमुवस्तुषे ।

400-

^{१ २ २१ २ ३ १ २}
 सखायइन्द्रमूतये ॥ २ ॥ १६८

^{४२ ६ २१ २}
 I योनोद्वाउ । इदाम् । इदंपुरारश्चाउ । प्रवा ।
^{२ १ २}
 प्रवस्यआरश्चाइ । निना । निनायतमुवारश्चाउ ।
^{१ २ १ २}
 स्तुषाइ । सखायआरश्चाइ । द्रमूतारश्चाइ ।
^१
 ओरश्चापुइ । डा ॥ ३४ ॥

^{४२ ४ २ ३ ४ ५ १२ २ २ २ १}
 II योनाश्चदमिदंपुरा । योनइदमिदा१०पूइरा ।
^{२ २ ४ २ ३ ५ १ २ ४}
 वस्यआनिना । यताश्मूइवस्तुषाइ । निना । यताश्मू-
 इच्छसि तत्र “युधेत्”-युधेनैव^(१) युद्धं कुर्वन्नेव स्तोदृणामर्थाय
 सखा भवसीति ॥ १ ॥ १६७

१६८ ऋग्वेदस्य ६, २, २, ४ ।

I, II शार्करे द्वे ।

(१)—इच्छस्य इह एवार्थः ।

१०३क,

अथ तृतीया ।

सोभरिर्ऋषिः ।

१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २

आगन्तामारिषण्यतप्रस्थावानोमापस्थात*समन्यवः ।

३ १ २

हठाचिद्यमयिष्णवः† ॥ ३ ॥ १६८

१ २ ३ ४ १ २ ३ ४ १ २ ३ ४
 वस्तुषाद् । सखायानिः । आर३इ । द्रमूहतापुयाद्-
 पु३इ ॥ १५ ॥ * १६८

“सखायः” समान-स्थाना हे ऋत्विग्वजमानाः ! “यः” इन्द्रः
 “पुरा” पूर्वम् “इदम् इदम्” दर्शनीयतया विद्यमानं “वस्वः”
 वसीयः (वसोरीयसुनीकारलोपम्हान्दसः) प्रशस्तं वसुनीऽह्मान्
 “प्राणिनाय” प्रकर्षणानीतवान् । “तसु” तमेव धनानामाने-
 तारम् इन्द्रं “वो” युष्माकं धन-लाभार्थम् “जतये” रक्षाय च
 “स्तुषे” सोभरि रक्षं स्तौमि ॥ २ ॥ १६८

* “स्थाता”-इति, † “स्थिराचिद्यमयिष्णवः”-इति च ऋ० ।

१६८ ऋग्वेदस्य ६, १, ३६, १ ।

* ॥ इति ग्रामे गेये दशमः प्रपाठकः ॥

४२ ५ ४ १२ १ १ १ २
 I ओम् ॥ आगन्ता । मारिषण्या२३ता । प्रास्था- २१, १, १

१२ २ १२ २२ १ ७ १ १ २ ४ ५
 वानोमापस्यात् । सामन्यावा२ः । दृढाची३द्या३ । मयोवा ।

४ ५
 ष्णाधुवोर्द्धा३ ॥ १ ॥ १६८

हे “प्रस्थावानः” प्रस्थानारः प्रगन्तारो^(१) “महतः” !
 “आगन्त” अस्मानागच्छन्त । “मारिषण्यत”^(२) अनागमनेन
 नोऽस्मान्मा हिंसिषत । हे “सामन्यदः” समान-तेजस्ताः
 समान क्रोधाः ! वा “दृढाचित्”^(३) दृढान्यपि पर्वतादीनि
 हे “यमयिष्णावः” नियमयितृत्वशीलाः ! नियमयितारः !
 “मापस्यात्” अस्मत्तोऽन्यत्र मातिष्ठत अस्मास्वेवावतिष्ठध्व-
 मित्यर्थः ॥ ३ ॥ १६८

I दृढतृकम् ।

(१)—‘अथ सामुपरि युद्धार्थं गन्तार इत्यर्थः’-इति वि० ।

(२)—“दुरस्युर्द्विषस्युर्वृषणतिरिषणति (७, ४, ३६)”-इति सिद्धम् ।

(३)—इह चिच्छब्दोऽप्यर्थः । “विदित्येषोऽनेककर्मा”-इत्यादि नै० १, ४ ।

अथ चतुर्थी ।

सोमरिर्ऋषिः ।

१ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
 आयाह्वयमिन्दवे*श्वपतेगोपतउर्वरापते ।

१ २
 सोमः सोमपते पिब ॥ ४ ॥ १७०

५१, १, २

४ २ ५ २ ४ १ १ २ २ १ २ १ २
 I आयाही । अयमिन्दवे । श्वपारस्ताइ । गोप-

२ १ २ ३ २ १ २
 तउ । वीरा१पाता२३४इ । सोमा३म् । सोमा२३ ।

१ १ २ ४ २ २ ४ २ ४
 पारता२३४ओहोवा । पौर३४बा ॥ २ ॥

४ २ ५ २ ४ २ १ २ २ २ १ २ २ २ १ २ २ २
 II आयाह्विया । या३माइन्दा३वे । आश्वपतेगो-

२ २ १ ७ २ २ २ २ १
 पते । ऊ । वीरा२३हा३इ । पास्ताइ । सो२३४मए

* “याहीमइन्दवो”-इति ऋग्वेदीय-पाठः ।

१७० ऋग्वेदस्य ६, २, १, ३ ।

अथ पद्यम् ।

सोमरिक्तृषिः* ।

१ २ ३ २० २१ २ २२ १ २
 त्वया हस्विद्यु जावयं प्रतिश्वसन्तं वृषभब्रुवीर्माहि ।

403

५ १ २ २ १ ५ ४ २
 चाइ । सो । म । पतेइचाइ । पारइ४इवा । एहि-
 ५ ४
 याइचा । द्योपुइ । डा ॥ ३ ॥

५ २ २ ५ २ १ २ २
 III आयाइ चयमिन्दाइवाइ । अश्वापाशताइ । गो

२ १ १ ३ १ २ २
 पाताऊइ । वरारपा२इ४ताइ । सोमसोमाइ३ । प-

१ २ १ ५ २ ५ ४ ५
 ताइ । पिबाइओ२इ४वा । ऊ२इ४पा । ऊपा ॥ ४ ॥ १७०

“अश्वपते” अश्वानां स्वामिन् ! “गोपते” मवां पालयितः “उर्व-
 रापते” सर्व-शस्याढ्या भूमिरुर्वरा तस्याः पते हे इन्द्र ! “इन्दवे”
 दीप्ताय तुभ्यम् (अयं सोमोभिषुत इति शेषः) तस्माद् “आयाहि”
 सोमं प्रत्यागच्छ, आगत्य “सोमपते” हे इन्द्र ! “सोम”
 “पिब” ॥ ४ ॥ १७०

* “प्रयोगोनाम ऋषिः”-इति वि० ।

I, II, III सोयवसानि त्रीणि ।.

^{१ १२ २२ २१ २}
संस्थेजनस्यगोमतः ॥ ५ ॥ १७१

१ २ १ २ १ ०
I त्वया ह स्वीत् । यूजावयम् । प्रतिश्वासा २ ।

^{१ २ १ २ २ २ १ २}
तंवृषभ । ब्रूवौ १ माह्वार २ ३ ४ इ । संस्था २ इ । जानस्य-

^{१ ५ ३ ५}
गोर ३ ४ वा । मार ३ ४ ताः ॥ ५ ॥ १७१

“वृषभ” वर्धितः ! हे इन्द्र ! “गोमतः” गवादि-युक्तस्य जनस्य
“संस्थे” स्थाने युद्धे (१) “संसन्तम्” अस्मान् प्रति क्रोधातिश-
येन श्वास-कारिणं शत्रुं “युजा” (२) सहायेन “त्वया ह स्वीत्”
त्वयैव खलु (३) वयं “प्रति ब्रूवौमहि” प्रतिवचनं कुर्मः निराकरि-
ष्याम इत्यर्थः ॥ ५ ॥ १७१

१७१ ऋग्वेदस्य ६, २, ३, १ = यजुर्वेदस्य ३१, ६ ।

I धेनुसाम ।

(१)—‘सन्निष्ठानो यव योद्धारः स संस्थः सङ्ग्रामः, तस्मिन् संस्थे’-इति वि० ।

(२)—युञ्जत इति युक् सहायः, तेन युजा ।

(३)—स्विदर्थः खल्विति । ‘स्विदिति पदपूरणः’ इति वि० ।

अथ पठेत् ।

१ २

क ३ २८ ३ २३ १ २

गावश्चिद्वासमन्यवःसजात्येनमरुतः*सबन्धवः ।

404

३ १ २ ३ १ २ ३ १

रिद्धतेः*ककुभोमिथः ॥ ६ ॥ १७२

५८ ८ ५
I गावश्चिद्वासमन्यवाः ।२ ८ १८
सजात्येनमरुतःसबन्ध-१ १ १ २ १ १ १
वारश्चोद् । रिद्धतेकाकूभो । मिथा । औश्चोवा ।४
चोपुद् । डा ॥ ६ ॥ १७२

“समन्यवः” समान-तेजस्ताः समान-क्रोधा वा हे मरुतः !
 “गावश्चित्” गावश्च युष्माकृतृभूताः^(१) “सजात्येन” समान-जाति-

* ‘मावतीयमृग् । सोभरेरार्धम्’-इति वि० ।

† “मरुतः”-इति । ‡ “रिद्धते”-इति च

ऋग्वेदे स्वरभेदेन पठ्यते ।

१७२ ऋग्वेदस्य ६, १, ४०, १ ।

I सवेष्टीयम् ।

(१)—‘गो ब्रह्मेनाम आदित्यरश्मय उच्यते । विश्वम् उपमायाम् । आदित्य-
 रश्मय इव, ● ● ●, आदित्यरश्मय इव सर्वे सदोप्ता इत्यर्थः’-इति वि० । “गावः”-इति
 रश्मिनामसु तृतीयं नैषष्टकम् (१, ५) ।

अथ सप्तमी ।

द्वयोर्नृ मेधऋषिः ।

१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २

त्वन्नइन्द्राभरञ्जो नृमृणश्शतक्रतोविचर्षणे ।

त्वेन एकस्माद्भजत इति^(१) एवं “सबन्धवः” समान-बन्धुकाः सत्यः
“ककुभो” दिशः^(२) प्राच्यादि-दिग्भागान् प्राप्य “मिथः” परस्परं
“रिहते” लिहन्ति (घेति पूरकः ॥ ६ ॥ १७२

* “नृमेधस आर्षम्”-इति वि० ।

† “भरञ्जो”-इति ऋग्वेदीय-पाठः, सायणीयोत्तर-
भाष्ये च ।

(१)—‘सर्वेषां कथं समानजातिजनम् ? एकस्मात् पृष्ठे; सकाशाज्जायमानानां’-
इति वि० ।

(२)—‘ककुभः प्रधानभूताः, आदित्यरश्मयः, * ° °, अथवा ककुभो दिग्भः, दिग्-
भन्देनात्र दिग्वासिनो यजमानास्तृण्यन्ते, तान् आस्तादयन्ति उपजीवकीत्यर्थः ।
कथमुपजीवन्ति ? उच्यते—मिथः सहभूतादित्यर्थः । अथवा जात्र एव समन्वये
दोषाः, सजात्यः सपक्षाः पुत्र-पौत्र-भ्रात्रादि-सहिताः’-इति वि० ।

(३)—अथ विवरणकृतम्—‘आ-इत्युपसर्गश्रुते भरेत्याख्यातं महल्लभ्यते, आभर ।
वीरं पुत्रम् । कीदृशं पुत्रम् ? पृतनासहं पृतना इति सङ्ग्राम-नाम, तस्मिन् इव
अभिभवितार इत्यर्थः’-इति ।

३ १ २ ३ १ २
आवीरंपृतनासद्धम्* ॥ ७ ॥ १७३

I त्वन्नई । ^{४ ५ ४}द्रआभार३रा । ^{२ १ २}ओजोनृम्णम् । ^१शात-
^२क्रता३उ । ^{१ २ ३}वीचर्षा२३४णाइ । ^५आवीरंपा३द्या३ । ^{१ २ ३ २}तार-
^३ना२३४औद्योवा । ^{५ २ २}सार३४दाम् ॥ ७ ॥

II त्वन्नइन्द्रा । ^{४ ५ ४}आभार३रा । ^{१ २}ओजोनृम्णम् । ^१शात-
^२क्रता३उ । ^{१ २ ३}वीचर्षा२३४णाइ । ^५आवीरा२३म्या । ^{२ २ २ २}तना-
^{२ १}सद्धाम् । ^{४ ५}और३द्योवा । ^४द्योपूइ । ^४डा ॥ ८ ॥ १७३

हे “शतक्रतो” बहु-कर्मन् ! “विचर्षणे” विविध-द्रष्टरिन्द्र !
“त्व” “नो” ऽस्यभ्यम् “ओजो” बलं “नृम्णं” धनञ्च “आ भर”

* “पृतनाषद्धम्”—इति ऋग्वेदीयः पाठः ।

१७३ उत्तरार्चिकस्य ४, २, १३, १ = ऋग्वेदस्य ६, ७, २, ४ =
जहे ४, १८ ।

I, II आभरे हे ।

१०४क,

अथाष्टमी ।

406

क २२ १ १ २ १ १ २ ३ १ २
अधाहीन्द्रगिर्वणउपत्वाकामईमहेसष्टम्भे* ।

३ १ १ १ २ ३ १ २
उदेवम्भन्त† उदभिः ॥ ८ ॥ १७४

४ ५ २ ४ २ १ १ १ २ २ २ १ २
I अधाक्षिया । द्रगिर्वा२३णाः । उपत्वाका । मई-
मा२३चाइ । सष्टम्मा२३चाइ । ऊदे२ । वम्मा२३ताः ।
१ २ ४ ४
उदा२३भाइः । इडा५भौः । चोपुइ । डा ॥ ८ ॥

५ २ २ ५ १ २ २ २ १ २
II अधाहीन्द्रगिर्वा३णाः । उपत्वाका । माई१मा-
आहर । “वीरं” वीर्योपेतं “पृतनासहं” सेनानामभिभवितारं
त्वाम् “आ” ज्ञयामह इति शेषः(५) ॥ ७ ॥ १७३

* “कामान्महःसष्टज्महे”-इति ऋग्वेदीय-पाठः ।

† “उदेवयन्त”-इति ऋग्वेदीय-सायणीयोत्तरभाष्ये च ।

१७४ उत्तरार्चिकस्य १, १, २, ३, १ = ऋग्वेदस्य ६, ७, २, १ =
ऊहे १, १७, = १०, २, ८ ।

१ ० १ १ ४ ५
 द्वा२इ । साष्टम्माद्वा२इ । ऊदेश्वाम्मा२३ । तओवा ।

४ ५
 दापूभोईद्वाइ ॥ १० ॥

५ ४ ४ ५ १ २ २ १ २
 III अधाहीन्द्रगिर्वणाईए । उपत्वाका । माई१मा-
 ४१, ४२

१ १ २ ३ ५ २ ५ २ २ २
 द्वा३इ । साष्टम्मा२३४द्वाइ । उदौ३द्वो३ । वा३द्वा३ ।

१ ४ ३ २ ५ ४ ४ २ १ १ १ १ १
 म्मा२ । तऊ३४भौद्वोवा । दभौ३रे२३४५ ॥ ११ ॥ १७४

हे “गीर्वणः” गोभिर्वननीयेन्द्र ! “अधा हि”^(१) सम्प्रति
 “त्वा” त्वां “कामो” काम्ये निमित्ते । [यद्वा । काम इति
 सुपां सु(७, १, ३६) कामान्^(२)] “ईमहे” याचामहे^(३) । किञ्च ।
 याचमानाः सन्तः “उपससृग्महे” उप सृजामः स्तुतिभि
 स्वां संयोजयाम इत्यर्थः ॥ तत्र दृष्टान्तमाह—“उदेव” यथो-

I, II, III ऐषिराणि त्रीणि ।

(१)—‘अध इत्ययं पदपूरकः । हीत्ययं हेतौ’-इति वि० ।

(२)—‘कामः-प्रथमैकवचनं मिदं द्वितीयैकवचनस्य स्थाने दृष्टव्यम्, कामं— काम-
 शब्देनाव काम्यमानत्वात् धनमुच्यते कामं धनम्’-इति वि० ।

(३)—“ईमहे”-इति याज्ञिक-कर्मसु प्रथमं नेघण्टुकम् १, १६ ।

II सौदन्तस्तेवयः । यथा३ । गो२३४ । श्रीतेमधीम-^{३२ ४५ २४५ ३२ १ २४ २४ ४२} ~~XXI~~

दिरा३ । विवा३ । द्वा३ । द्वा२३४णा३ । अभौ३ ।^{४५५ २२ २ १ ५ २ २}

हो३३ । त्वा२३४मी । द्रुनो३ । नूर३४माः । उ-^{१ १ ५ ४ २ १ ३ ५}

द्वा३३४ । वा ॥ १३ ॥ १७५^५

हे “इन्द्र !” “गोश्रीते” (श्रीज् पाके । गोर्विकारो दधि पयश्च गोशब्देनोच्यते । तेन) दध्ना पयसा च श्रीते मिश्रिते “मदिरे” मदकरे “विवक्षणे”^(१) स्वर्ग-प्रापण-शीले त्वदीये “मधी” सोमि “सौदन्तो” निवसन्तः । सद्ने दृष्टान्तः—“वयो-यथा पक्षिणो यथा एकत्र सङ्गीभूय तिष्ठन्ति तद्वत् सौदन्तो वयं “त्वाम्” “अभि” आभिमुख्येन “नोनुमः” पुनः पुनः भृशं वा स्तुमः ॥ ८ ॥ १७५

I, II सौदन्तीये हे ।

(१)—‘वक्षमिच्छते’ इति वि० ।

अथ दमनो ।

408

३ २ ३ १ २ १ २ ३ १ १ २ १ १ २
 वयमुत्वामपूर्व्यस्थूरन्नकच्चिद्भरन्तोवस्यवः ।

१ २ ३ १ २
 वज्रिच्चित्रं* चवामहे ॥ १० ॥ १७६

॥ द्वितीय-दशति ॥

XI, 1, 14

५ १ २ २ ३ ४ २ ५ २ २ १ ७
 I वयमुत्वामपूर्विया । स्थूरन्नकच्चिद्भरन्तोवस्यावा

५ १ २ १ ४ १
 २३४ः । वज्रिन् । चित्राश्म । द्वा२३वा३ । मा३४५

५
 द्वा३४वा३ ॥ १४ ॥

५ ४ ५ ४ २ ५ २ ४ ५ ४ ५ ९
 II वयमुत्वामपूर्व्यस्थूरन्नकच्चिद्भरन्तः । ओवा । द्वा३-

२ १ २ १ १ १ १ १ २ २ १ २ १ १
 द्वा३ । अवस्यावा२३४५ः । द्वा३४वा३ । वज्रिच्चित्रार-

* “वाजिच्चित्रं”-इति ऋ० सायणीयोत्तर-भाष्ये च ।

१७६ उत्तरार्चिकस्य १, १, २२, १ = ऋग्वेदस्य ६, २, १, १
 = ऊहे १, १६-२१, १० ।

I पक्ष्यसाम ।

II सोभरम् ।

१११ २ २ ३ २ १ ५
 ३४५म् । द्वा३द्वा३ । द्वा३ । मार३४द्वा३ । उह-
 ५
 वा३द्वा३ । वा ॥ १५ ॥ १७६

हे “वज्रिन्” वज्र-युक्त ! “अपूर्व्य” त्रिषु सवनेषु प्रादुर्भूत-
 त्वादभिनव ! “भरन्तः” सोम-लक्षणे रत्नैस्त्वां पोषयन्तो वयं
 “चित्र” चायनीयं विविधरूपं वा “त्वामु” त्वामेव “अवस्यवः”
 अवो रक्षणमात्मनश्च्छन्तः सन्तः “हवामहे” त्वामाह्वयामः
 तत्र दृष्टान्तः—“स्यूरं न”(१) यथा भरन्तो ब्रीह्यादिभिर्गृहं
 पूरयन्तो जनाः “स्यूरं” स्थूलं गुणाधिकं “कश्चित्” कश्चिन्मानवं
 यथा ह्वयन्ति तद्वत् ॥ १० ॥ १७६

इति त्रीसायशाचार्य-विरचिते माधवीये सामवेदार्थ-प्रकाशे छन्दोव्याख्याने
 चतुर्थस्याध्यायस्य षष्ठः खण्डः ॥ ६ ॥

॥ इत्योष्णिहं काकुभम् ॥

खादोरष्टादशस्वृक्षु चरमा नतमित्यसौ ।

उपरिष्टाद्दृष्ट्यान्नाताः सप्तदश पङ्क्तयः(क) ॥

(१)—“स्यूरश्चर्द्धश्चरवचनः”—इति विवरणकारः । अत्र सते “स्यूरश्च”—इति
 पाठः ।

(क)—“खादोरिष्ट्या”—इति तृतीयदशदारभ्य “नतमंक्षो”—इति चतुर्थदशत्यन्ति-
 मान्ता अष्टादश खण्डः, तत्र “नतम्”—इति अस्मै अन्तिमा ऋक् उपरिष्टाद्दृष्टतो-

चन्द्रमानतमित्येते वैश्वदेव्यो(ख) प्रतीत्यसौ ।
 आश्विनी(ग) तिस्रभ्रान्नेय्यभातेभ्रान्नधूमहि ॥
 भ्रान्नीं नाम्नीन्ततमित्येता(घ)महेनोभ्रय चौघसौ ।
 सौमी भद्रन्नइत्येषा(च) शिष्टाऐन्द्राउदीरिताः(छ) ॥

तत्र सप्तमे खण्डे —

सैषा प्रथमा ।

आदितोगोतमोनामऋषिः सम्परिकीर्त्तितः ।

३२ ३१ २३ २२ १२ क २२
 खादोरित्याविषूवतोमधोः*पिबन्तिगौर्यः ।

* “मध्वः”-इति ऋग्वेदीय-पाठः ।

इन्द्राणां । अपराः सप्तदश ऋषयः पञ्चदशः पञ्च-इन्द्राणां । इति इन्द्रः-सङ्केतः ।

(अ) — “चन्द्रमा”-इति नवमी, “नतम्”-इति अष्टादशी एते ऋषौ वैश्वदेव्यो-
 षनयोः विश्वेदेवा देवताः ।

(ग) — “प्रतिप्रियतम” — असी दशमी ऋक् आश्विनी आश्वि-देवताका ।

(घ) — “भातेभ्रान्नधूमहि”-इति एकादशी, “आग्निं न”-इति द्वादशी, आग्निं-
 नम्”-इति सप्तदशी एताः तिस्र ऋषयः आग्नेय्यः ।

(छ) — “महेनो भ्रय”-इति चतुर्दशी ऋक् औषसी उषोदेवताका ।

(च) — “मद् नो”-इति अतुर्दशी इयमृक् सौमी सोम-देवताका ।

(ख) — शिष्टाः दश ऋषयः ऐन्द्राः इन्द्र-देवताकाः उदीरिताः मन्त्रदृष्टिभिरित्यर्थः ।
 -इति दैवत-सङ्केतः ।

३२ २२ ३ १ २ ३ २ ४ १ २ ४ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २
याइन्द्रेणसयावरीवृष्णामदन्तिशीभया*वखीरनुस्वराज्य-

म् ॥ १ ॥ १७७

४२ ३२ ४ २२ ४४२ ४२ १ ४२
I स्वादोरित्याविषू । वताइः । मार३४ । धोःपि-

२ ४ ५ १२ २ १ २ २ १२२
वन्तिगौ । रियाः । याइन्द्रेण सयावार३रौः । वृष्णा-

१२ १२ २ १ २ १ २ २
मद । तिशीभार३था । वखाइरा१नू२ । खाराजियम् ।

१ २ १
इडा२३भा३४३ । ओर३४पूइ । डा ॥ १६ ॥ १७७

“स्वादोः” स्वादुभूतस्य रस-युक्तस्य “इत्या विषूवतः” इत्यमनेन
प्रकारेण सर्वेषु यज्ञेषु व्याप्तिरुक्तस्य^(१) “मधोः” मधुर-रसस्य
सीमस्य (“क्रियायज्ञं कर्त्तव्यमिति” कर्मणः सम्प्रदानत्वा-
च्चतुर्थ्यर्थे षष्ठी) एवं विधं सीमं “गौर्यो” गौरवर्णा गावः

* “शोभसे”-इति च ऋ० ।

१७७ उत्तरार्द्धिकस्य ३, २, १५, १ = ऋग्वेदस्य १, ६, ६, ५ =
आरण्ये १, २, २१—२, ८, १०—३, १५—१७—१८ ।

I यामम् ।

(१)--विषूवत इति विष्णुव्याघ्रावित्यस्य (भा० उ०) ।

१०५क,

अथ द्वितीया ।

३ १७ ३ २७ ३ १९ ३ २ ३ १७
इत्यादि सोम इन्मदो ब्रह्म* चकार रवर्द्धनम् ।

१ २ ३ १ २ ३ १८ २ २३ २ ३ २ ३ १ २ ३
शविष्ठवज्रिन्नो जसा पृथिव्यानिः शशा अदिमर्चन्ननुस्व-

१ २
राज्यम् ॥ २ ॥ १७८

५ ८ १ १ २ १ १ १ ८ १ १
I इत्यादि सो । म इन्मा २३ दाः । ब्रह्म चका । रवर्द्धा-

२ १ २ १ ८ १ १
२३ नाम् । शविष्ठव । ज्रिन्नो जा २३ सा । पृथिव्यानि-

‘पिबन्ति’ । या गावः “वृणा” कामाभिर्वर्षकेणेन्द्रेण “सवा-
वरीः” सह गच्छन्त्यः सत्यः “मदन्ति” दृष्टा भवन्ति । ताः
“इन्द्रपोतस्य” सोमस्यावशेषं पिबन्तोत्यर्थः । “शोभन्ताः” [वचन-
व्यत्ययः (३, १, ८५)] इन्द्रेण सह शोभन्ते । “वस्तीः” पयः-प्रदानेन
निवास-कारिण्यः (१) ता गावः “स्वराज्य” स्वस्य स्वकीयस्येन्द्रस्य
यद्राज्यं राजत्वन्तद् “अनु” लक्ष्य अवस्थिता इत्यर्थः ॥ १ ॥ १७७

* “मदे ब्रह्मा”-इति ऋ० ।

१७८ उत्तरार्द्धिकस्य १, ५, २६, १ ।

(१)—‘वसति धन-नाम (नि० २, १०, १५) धनवन्त्यः’-इति वि० ।

^{२ २ १} शशाचिम् । ^{१ १} अर्चनाश्नू२ । ^१ खरौहो२ । ^१ जियमो-
२३४५६ । डा ॥ १७ ॥

II इत्थाहि^{४ २}सोपूमइ^४मदाः । ^{१ २ १ २}ब्रह्मचका । ^{१ १}रवद्वा२३-
^१नाम् । ^१शाविष्ठा२३४वा । ^{१ १ २ ४}जिन्नोजा२३४सा । ^{१ १ २}पृथिव्या-
^{१ २ १ २}निःशशाचिम् । ^{१ २ १}अर्चाश्छोइ । ^{० १}अनूर३हो । ^{२ २}खाराजि-
^{१ २}यम् । ^१इडा२३भा३४३ । ^१ओ२३४पूइ । डा ॥ १८ ॥ १७८

हे “शविष्ठ” अतिगयेन बलवन् ! “वञ्चिन्” वञ्चवन्निन्द्र !
“इत्था हि” इत्थम् एव अनेन शास्त्रोक्तप्रकारेणैव^(१) “सोमे”
त्वया गृहीते सति “मदेः” [मदेः स्तुति-कर्मणः^(२)] स्तोता^(३)
“बर्हन्” तव वृद्धिकरं “ब्रह्म” स्त्रोत्रं^(४) “चकार” । अनेन कृत-
वान् (इदित्येतत् पद-पूरणम्) अतस्त्वम् “ओजसा” बलेन “पृथिव्याः

I, II गृहसमदस्य मदी हो ।

(१) —“हि” शब्दो यस्मादर्धे । ‘इत्था सत्यम्’ इति वि० । “इत्था”-इति सत्य-
नामस्य पञ्चमं नैषण्डकम् (३, १०) ।

(२) —“मदति”-इति चर्चति-कर्मसु कनकलारिभूतम् नैषण्डकम् (३, १४) ।

(३) —“मदे सप्तमी चेयं” यस्य च भावेन भावलक्षणमिति, *** सोमे उपकल्पि-
ते-इति वि० ।

(४) —“ब्रह्म” शब्दो ब्राह्मण-शब्द-पर्यायः । गौतमस्य परोक्ष-रूपेण आत्मान

अथ तृतीया* ।

१ २ १ २

३ १२

३ १२

२२

इन्द्रेऽमदायवावृधेशवसेवृत्रहानृभिः ।

२७ २ २ ३

२ ३ १२

१२

३ १२

२२ ३ १२

तमिन्महत्स्वाजिषूतिमर्भेहवामहेसवाजेषुप्रनो-

विषत् ॥ ३ ॥ १७८

सकाशात्^(५) “अहिम्” आगत्य हन्तारं वृत्रं^(१) “निःशशाः”
निःशेषेण शशाः^(२) मा बधस्वेति शासनं कृत्वा पृथिव्याः सका-
शाद्विरगमयइत्यर्थः । किं कुर्वन् ? “स्वराज्य” स्वस्य राज्यं
राजत्वम् “अनु” लक्ष्य “अर्चन्” पूजयन् स्व-स्वामित्वं प्रकटय-
न्नित्यर्थः ॥ २ ॥ १७८

* ‘गौतमस्यार्धम्’-इति वि० ।

† “षूते”-इति ऋग्वेदीयः पाठः, उत्तराग्न्यौय-सायण-
धृतश्च ।

१७८ उत्तरार्चिकस्य ३, २, १४, १—ऋग्वेदस्य १, ६, १, १ =
आरख्यके ३, १८ = जहे १८, २, ४ = जह्ये १, १२—१३ ।

निर्दिष्टति—गौतम-नामा ब्राह्मणः अकार करोति ; किं ? सामर्थ्यात् ‘लोचन’-
इति वि० ।

(५)—‘पृथिवीत्यन्तरिक्ष-नाम, अन्तरिक्षात्’-इति वि० । “पृथिवी”-इति अन्त-
रिक्ष-नामसु नवमं नैषष्टकम् (१, ३) ।

(६)—‘अहिम् मेघम्, दृष्टिमित्यर्थः’-इति स्पष्टम् वि० । “अहिः”-इति मेघ-
नामसु एकविंशतितमं नैषष्टकम् (१, १०) ।

(७)—‘अणु व्रतगती’ (भा० प०)-इत्यस्य रूपम्, अन्तर्हीनश्च अर्थः ।

I इन्द्रोमदायवा३ । वाद्वाइ । शवसेवृत्रचा३ ।

नृभीः । तमिन्महत्सुवा३ । जाइषू । जतिमर्भेचवा३ ।

माद्वाइ । सावा । जाइषुप्रनो२३४वा । वापूइषो६चाइ

॥ १८ ॥

II इन्द्रोमदापूयवावृधाइ । शवसेवृ । त्रचानृभी-

३४ः । ताम् । इन्माद्वा२३४त्सुवा६ । चाउ । जाइषू ।

जतिमर्भेचवा१ । मा३चाइ । सावा । जाइषुप्रनो२३-

४वा । वापूइषो६चाइ ॥ २० ॥

III इन्द्रोमहापूयवावृधाइ । शवसेवृ । त्रचा२नृभिः ।

आऔ३हो । औहोवा२३४पू । च२३४पू । तमिन्म-

I, II आभीके हे ।

ह । ^२त्सुवा^{१२}रजिषु । ^{१ २ २}आ^२ओ^२हो । ^{२ १ १ १ १}ओ^२होवा^२र३४५ ।

^{३ १ १ १ १}ह^२र३४५ । ^{२ २ १}ऊ^२तिम^२र्भे । ^{१ २ २}हवा^२रम^२हे । ^{१ २ २}आ^२ओ^२हो ।

^{२ १ १ १ १ १}ओ^२होवा^२र३४५ । ^{३ १ १ १ १}ह^२र३४५ । ^{२ २ १ २ ४}सवा^२जेषू^२प्रा^२नो^२इ । वा-

^५र३४५इषो^२इ^२चाइ ॥ २१ ॥

४ ५ २ ४ ५ २ २ ४ ५ २ ४ २ १ २ १
21, 4, 22 IV इन्द्रो^२मदा^२यवा^२वृधेश^२वसेवृ । ^१त्र^२हानू^२भी^२रः । तामि-

^२न्मह । ^{१ २ २}त्सु^२आ^२श^२जिषू^२३ । ^{१ २ २ २ ५}ऊ^२ती^२मा^२र३४^२र्भा^२इ । ^{२ १ १}हवा^२रमा-

^{२ २ २ ४}चाइ । ^२सवा^२जेषू^२प्रा^२नो^२इ । ^५वा^२र३४५इषो^२इ^२चाइ ॥ २२ ॥

२ २ १ २ २ १ २ १ ३
23 V इन्द्रो^२र१२३४ । मदा । ^{१ २ १ ३}यवा^२वृधेश^२वार^२सार३४-

^{५ २ ५}इष्ट । ^{२ २ २}त्र^२हा^२३ । ^५ओ^२हो^२वा । ^{२ २ ५}आ^२३ । ^{२ २ ५}ओ^२हो^२र३४वा ।

^{४ १ २ २}नृ^२भा^२इः । ^{२ ५ २ २}तमि^२न्मह^२न्स्वा^२जिषू^२तिमा^२र३४^२र्भा^२इ । ^{२ २}हवा^२इ । ^{२ २}ओ

III, IV आभीशवे द्वे ।

^२ ^५ ^{२ ४} ^५ ^४ ^{१ २ २}
 हो३वा । आ३ । औहो२३४वा । मदाइ । सवाजेषु
^५ ^{२ ४ २} ^५ ^{२ ४} ^५ ^४
 प्रना३ । औहो३वा । आ३ । औहो२३४वा । वापुइ
^५
 षोईछाइ ॥ २३ ॥

^{३ २} ^२ ^{५ २} ^५ ^{१ २ २}
 VI इन्द्रो३४ । मदाय । वावाईर्द्धाई । शवसेवृ ।
^१ ^२ ^{४ २ ५ २} ^{४ २ २} ^१ ^२ ^१
 त्रहानृभी३ः । छाउहौ । होवा । तामिन्मह । त्मू-
^२ ^२ ^{४ २ ५ २} ^{४ २ २} ^१ ^{२ २} ^१
 आशजिपू३ । छाउहौ । होवा । जतिमर्भे । हवा-
^२ ^{४ २ ५ २} ^{४ २ २} ^{१ २ २} ^२ ^४ ^१
 माछे३ । छाउहौ । होवा । सवाजेषूप्रा३नो३ । वा३४-
^५ ^५
 ५इषोईछाइ ॥ २४ ॥

^{५ २ २} ^{३ २} ^२ ^{५ २} ^५
 VII ओछाइ । इन्द्रो३४ । मदाय । वावाईर्द्धाईः
^१ ^{२ २} ^१ ^२ ^{४ २ ५ २} ^{४ २ २} ^१
 शवसेवृ । त्रहानृभी३ः । आउहौ । होवा । तामि-

V, VI, VII वाह्निराणि त्रीणि ।

१ १ १ ४२ १२ १२ २ १
 न्मच्च । त्सुचा^१जिषू^२ । आउद्यौ । होवा । ऊतिम्
 २ २ ५ २ १ १ २ २ १ २
 भाइ । हवौ । होश्वा । माह्यारइ । सवाजेषूप्राश्नो
 १ ४ ४ ४
 विषात् । श्रीरश्चोवा । होपूइ । डा ॥ २५ ॥ १७८

“वृत्रहा” वृत्रस्यावरकस्य वृष्टिनिरोधकस्य मेघस्यासुरस्य वा हन्ता^(१) [यहा । आवरकाणां^(२) शत्रूणां हन्ता इन्द्रः “मदाय” हर्षार्थं “शवसे” बलार्थं च “वृभिः” यज्ञस्य नेतृभिः ऋत्विग्भिः “वावधे” स्तोत्र-शस्त्र-रूपाभिः स्तुतिभिः प्रवर्धितो बभूव स्तुत्या हि देवता प्राप्तबला सती प्रवर्धते । “तमित्” तमेव इन्द्रं “महकु” प्रभूतेषु “आजिषु” सङ्ग्रामेषु “ऊतीम्” अस्माकं रक्षकम्^(३) “हवामहे” आह्वयामहे । तथा “तम्” इन्द्रम् “अभे” अग्रे सङ्ग्रामे “हवामहे” । अस्माभिराहुतः “स” चेन्द्रः “वाजेषु” सङ्ग्रामेषु “नो” ऽस्मान् “प्राविषत्”^(४) प्रावतु प्रकर्षेण रक्षतु ॥ ३ ॥ १७८

(१)—“वृत्रो मेघ-इति नैरुक्ताः, आह्वोऽसुररत्यैतिवाचिकाः; अपां च ज्योतिषस्य मिश्रीभावकर्तृणो वर्ष कर्म जायते, ततोपसार्जेन युद्धवर्षा भवन्ति”-इति वाक्यः (नि० १, १६) ।

(२)—“विश्वं भरं भवति विभर्ते हव” अग्निवानपयवार । तद्दृष्टो वृत्रोनेतां वर्तते वा वर्धते वा । यद्वृत्रोत् तद् इन्द्रस्य वृत्रत्वमिति विज्ञायते”-(नि० १, १७)-इति यास्क्योक्ति-वैविध्यात् ।

(३)—“ऊतिम्, द्वितीयैकवचनमिदं चतुर्थैकवचनस्य स्थाने द्रष्टव्यम्; ऊतये पालनाय”-इति वि० ।

(४)—अवते लोटि रूपम् ।

अथ चतुर्थी* ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

इन्द्रतुभ्यमिदद्रिवोनुत्तंवज्रन्वीर्यम् ।

412

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००
यद्वत्यंमायिनंमृगन्तवत्यन्माययावधीरर्चन्ननुस्व-१ २
राज्यम् ॥४॥ १८०

I इन्द्रतुभ्यमिदद्रिवाङ्म । आनुत्तंवज्रन्वीरियम् ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००
यद्धात्याश्मा २ । याइनंमृगम् । तवात्याश्मा २ ।१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००
यायावधीः । अर्चनाश्नू २ । स्वाराजियम् । इडा-१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००
श्माश्म २ । ओ२३४५६ । डा ॥ २६ ॥ १८०

* 'गौतमस्वार्पम्'-इति वि० ।

"मृगंतमुत्वंमायया"-इति ऋ० ।

१८० ऋग्वेदस्य १, ५, ३०, २ ।

I स्वाराज्यम् ।

१०६क,

अथ पञ्चमीः ।

३ १ १ ३ २३ ३१ ३ १ २

प्रेक्ष्यभीक्ष्णुर्द्विजैर्नियस्ते ।

[अद्विरिति मेघनाम (नै० १, १०, १)] । हे “अद्विवन्” वाहन-
रूप-मेघ-युक्त^(१) “वज्रिन्” वज्रवन्निन्द्र ! “तुभ्यमित्” तवैव
[षष्ठ्यर्थे चतुर्थी^(२)] “वीर्य्य” सामर्थ्यम् “अनुत्त” शत्रु-
भिरतिरस्कृतम् । “यद्”^(३) येन वीर्य्येण खलु “मायिनं”
मायाविनं “मृगं” मृग-रूपमापन्नं^(४) “त्वं” तं “हृच्चम्” असुरं^(५)
त्वमपि माययैव “अवधीः” हतवानसि । अतः कारणात् तव
वीर्य्यं “यत्” तत् प्रसिद्धं भवति । “अर्चन्ननु स्वराज्यमिति”
पादोव्याख्यातः^(६) ॥ ४ ॥ १८०

* ‘गौतमस्यार्थम्’-इति वि० ।

(१)—‘अद्वयः आभिषवाः आवाचः, तैः तद्दाम्; अथवा अद्विर्मेघः, तेन हनयेन
तद्दाम्; अथवा अद्विर्बज्रस्येन तद्दाम्’-इति वि० ।

(२)—“षष्ठ्यर्थे चतुर्थी”ति वाच्यम् (१, १, ६१)-इति कात्यायनीयोक्तेरिति भावः ।

(३)—इतीया चात्र तृतीयार्थे द्रष्टव्या, अत्ययेन (१, १, ८५) ।

(४)—“मृगो माष्टे र्गतिकर्मणी”-इति यास्कः (१, १०) । अतएव निवरचे मार्गशीर्षं
वेत्युक्तम् ।

(५)—असुर इत्यपि मेघ-नामसु नैषष्ट्युक्तं दृश्यते १, १०, २६ ।

(६)—अवहित-पूर्वस्यामधीति भावः ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

इन्द्रनृभण्छितेशबोद्धनोवृत्रञ्जयाअपोर्चन्ननुस्वरा-

ज्यम् ॥ ५ ॥ १८१

I प्राइहो२ । अभीहिधृष्णुहाओ३हो । नाता२इ ।

वज्रो१निय२सयाओ३हो । आइन्द्रा२ । नृम१ण्छिते२-

शवाओ३हो । हाना२ः । वृत्रञ्जयाअपाओ३हो । आ-

र्चा२नानू२ । स्वाराजियम् । इडा२र३भा३४३ । ओ२३४-

पुइ । डा ॥ २७ ॥ १८१

हे “इन्द्र !” “प्रेहि” प्रकर्षेण गच्छ । “अभीहि” हन्त-
व्यान् शत्रून् अभिमुख्येन प्राप्नुहि । प्राप्य च “धृष्णुहि”
तान् शत्रून् अभिभवति तव “वज्रो” “न नियंसते” शत्रुभिः
न नियम्यते अप्रतिहतगतिरित्यर्थः । तथा “ते” तव “शवः”
त्वदीयं बलं “नृमण्” नृणां पुरुषाणां नामकम् अभिभावकम् ।

१८१ ऋग्वेदस्य १, ५, २८, ३ ।

I सवेशीयम् ।

अथ षष्ठो* ।

३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
 यदुदीरतआजयो धृष्णवेधीयते धनम्† ।

३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
 युत्वाऽमदच्युताहरीकः हनः कंवसौदधोस्माऽइन्द्रवसौ-

दधः ॥ ६ ॥ १८२

४ २ ४ २ ४ २ ४ २ ४ २ ४ २ ४ २ ४ २ ४ २
 I यदुदीरापूतआजयाः । धृष्णवेधी । यताइधा१-

“हि” यस्मादेवं तस्मात् “वृत्रम्” असुरं मेघं वा “हन” जहि ।
 तदनन्तरं तेन निरुद्धा “अपः” उदकानि “जयाः” जय, वृत्रं
 हत्वा तेनावृत मुदकं लभस्वेत्यर्थः (१) । शिष्टं स्पष्टम् ॥ ५ ॥ १८१

* ‘गौतमस्यार्षम्’-इति वि० ।

† “धना”-इति, ‡ “युत्वा”-इति च ऋग्वेदीयो ।

१८२ उत्तरार्चिकस्य ३,२,१४,३ = ऋग्वेदस्य १,६,१,३
 = जहे १८,२,४ जह्ये १,१,१—१२,३,—१३,३ ।

I सवेग्रीयम् ।

(१)—केचिदिदानीन्तना ऋग्वेदा पूर्वतनानां क्षेत्र-जल-हरणाय समुद्भूतेत्यनुसोयन्ते ।
 वस्तुतस्तदसत्, “अपाश्च व्योतिषश्च मिथीभावकर्मणो वर्षं कर्म आयाते, तयोपमार्थेन
 युद्धवर्षा भवन्ति (नि० २,१६)”-इत्यादिना एवमादीनां कल्पितार्थत्वस्य स्पष्टत्वात्;
 “असद्वृत्तान्तान्वाख्यानम्”-इत्यादि मीमांसा-सिद्धान्ताच्चेति दिक् ।

ना^{१२}म् । यु^{१२}त्सामद^२च्युता^{४५}३ । ह^२रौ । क^२ञ्चनः^१कं^२वसा-
 ३३ । दा^{४५}धाः । अ^२स्मा^{१२}त् आ^२र^{१२}इन्द्रा । व^{१२}सौ^२दा^२र^२धा^२३-
 ४३ । ओ^१र^१इ^१४५३ । डा ॥ २८ ॥ १८२

अत्रेदमाख्यानम्-रङ्गगण-पुत्रो गोतमः कुरु-सृञ्जयानां राज्ञां पुरोहित आसीत् । तेषां राज्ञाम्परैः सह युद्धे सति स ऋषिरनेन इन्द्रं स्तुत्वा स्वकीयानां जयं प्रार्थयामासेति । तस्य च तत् पुरोहितत्वं वाजसनेयिभिरास्नातम्—“गोतमो ह वै राङ्गगणः उभयेषां कुरु-सृञ्जयानां पुरोहित आसीत्”-इति ।

“यद्” यदा “आजयः” सङ्ग्रामाः “उदीरते” उद्गच्छन्ति उत्पद्यन्ते तदानीं “धनं” “धृष्णवे” यो धृष्णुः धर्षयिता शत्रूणां जेता भवति तस्मै धीयते निधीयते । जयतो धनं भवतीत्यर्थः । हे “इन्द्र !” त्वां तादृशेषु युद्धेषु प्रवृत्तेषु “मदच्युता” शत्रूणां “मदस्य” गर्वस्य व्यावधितारो “हरौ” त्वदीयावश्वौ^(१) “युध्स्व” रथे त्वदीये योजय । योजयित्वा च “कं” चिद्राजानं तव परिचरणमकुर्वन्तं “हनः” हन्याः । “कं” चन त्वां परिचरन्तं “वसौ” धने “दधः” स्थापयसि (अतो जयाजयौ त्वमेव कारयितारसि । तस्मात् हे इन्द्र ! अस्मान् अस्मदीयान् राज्ञः वसौ धने “दधः” स्थापय ॥ ६ ॥ १८२

(१)—‘हरौ इन्द्रस्य’-इति नैषध, कम्, १५, १ ।

अथ सप्तमी* ।

२ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २

415

अक्षन्मीमदन्त ह्यवप्रिया अधूषत ।

१ २ १ ३ २ ३ १ २ ३ २ ७ क २ २ ३

अस्तीषतस्वभानवो विप्रानविष्टयामती योजान्विन्द्र-

ते हरी ॥ ७ ॥ १८३

३ ४ ३ ४ २ ५

३ २

१

५ ४ २ ५ २

I अक्षन्मीमद । त हरी । आर ३४ । वप्रिया अधू ।

४ ५

१ २ २

१ २ २

१ २

२

१ २

षता । अस्तीषतस्वभानवः । विप्रानारक्षी । छाया-

२ २

१ २

२ २

१ २

५ २ २

मती । योजानूवाह ३३ । दारतार ३३ चो होवा । ४

३

५

चार ३४ री ॥ २८ ॥ १८३

हे “इन्द्र !” त्वया दत्तान्यत्नानि “अक्षन्” यजमाना भुक्तवन्तः
 भुक्ता च “अमीमदन्त हि” वृक्षा आसन् खलु । “प्रियाः” तनूः
 “अवाधूत” अकम्पयन् अतिशयित-रसास्वादेन वक्तुमशक्तवन्तः
 शरीराण्यकम्पयन् । तदन्तरं “स्वभानवः” स्वायत्तदीप्तयः

* ‘गौतमस्यार्षम्’-इति वि० ।

१८३ ऋग्वेदस्य १, ६, ३, ३ ।

I यामम् ।

अथाष्टमी* ।

१ १ २ ३ २ ३ ३ १ २ ३ १ २
उपोषुष्टुणुहीगिरोमघवन्मातथाइव ।

416

१ १ २ १ २ ३ २ ३ २ ३ १ १ २ ३ ३ क २ २ ३
कदा+नःसूतृतावतःकरइदर्थ+यासईद्योजान्विन्द्रते

१ २
हरी ॥ ८ ॥ १८४

३ ४ २ ३ ४ २ ४ ४ २ १ २ ४ १
I उपोषुष्टुणुहीगिरः । ए३ । औ३होपूवाऽ । मा-*XXIV*

“विप्राः” मेधाविनः ऋत्विजः “नविष्ठया” अतिशयेन नूतनया
“मती”^(१) मत्या स्तुत्या “अस्तोषत” अस्तुवन् । अतः हे “इन्द्र !”
ते त्वदीयौ “हरी” एतत्सञ्ज्ञावञ्चो “नु” क्षिप्रं^(२) “योज”
रथे योजय ॥ ७ ॥ १८३

* ‘गोतमस्यार्धम्’-इति वि० ।

† “यदा”-इति, ‡ “आदर्थ”-इति च ऋग्वेदीय-पाठौ ।

१८४ ऋग्वेदस्य १, ६, ३, २ ।

(१)—मतिः-इति ‘मन्यते’-इति क्षुति-कर्मस्य पठितस्य रूपम् (१, १४, १८ नै०) ।
तृतीयायास्तु “इयाडियाजौकाराबामुपपञ्चानम्”-इति (७, १, ३८) कातीय-वचना
दीकारः ।

(२)—“नु”-इति क्षिप्र-नामस्य आद्यं नैषष्ट्युक्त् (२, १५) ।

२ १४ २ ३ २ ३ २ १ २
घवन्मा । तथाआशइवार२३४ । कदा३४नःछ । नार्त्ता-

२ १ २ १ २ ३ २ २ ३ २
वतः । करइद् । थाया१साई२३४त् । योजा३४नुवा

३३ । द्वा२ता२३४औद्वा । द्वा२३४रौ ॥ ३० ॥ १८४

हे “मववन्” धनवन्निन्द्र ! “गिरः” अस्मदीयाः स्तुतीः “उपो” उपैव “सुशृणुहि” उपगम्य सम्यक् शृणु । “तथाइव”(१) पूर्वं यथाविधस्त्वं तद्विपरीतो माभूः (अस्मासु पूर्वं यथा अनुग्रह-बुद्धि-युक्तं तथाविधमेव भवेत्यर्थः) अपिच “नो” ऽस्मान् “सूनुता-वतः” (प्रियसत्यात्मिकावाक् सूनुता) तथा स्तुति-रूपया वाचा-युक्तान् “करः” करोषि । त्वमपि “अर्थयासइत्” अर्थयास एव नतूदास्मे । अस्माभिः प्रयुक्ताः स्तुतीस्त्वमपिस्वीकरोषीत्यर्थः । अतो हे “इन्द्र” ! “ते” “हरी” त्वदीयावश्चो “नु” क्षिप्रं “योज” रथे योजय । “कदा” यदेतिकर इत्यर्थः ।

“करइदर्थ”-इति, “करआदर्थ”-इति च पाठौ ॥ ८ ॥ १८४

(१)—‘तथा, “तनु विस्तारे (त०, प०)”—इत्यस्येदं रूपम्, मा विस्तारं कार्षीः, मा विलम्बिष्याः, शीघ्रमागच्छेत्यर्थः । इवेत्ययमुपमार्थः, अस्तु उपमार्थस्य सम्यक्त्यर्थे प्रयोग इति पदपरणः—इति वि० ।

अथ नवमी ।

त्रितऋषिः ।

३ १ २ ३ २ ५ १ २ २ २ १ २ २ ०

चन्द्रमाअस्वा३न्तरा*सुपर्णोधावतेदिवि ।

417

१ २

२ १ २

२ १ २ २ १

नवो हिरण्यनेमयःपदविन्दन्तिविद्युतोवित्तमेअस्य ।

रोदसी ॥ ८ ॥ १८५

२ १ २ २

१ २

१ २ २

I चन्द्रमाआउवा । श्वान्ताराउवा । सुपर्णोधाउ-

वा । वतेदिवि । नवोहिराउवा । एयनाइमायाउवा ।

पदंविन्दाउवा । तिविद्युताः । वित्तमाआउवा । स्यरोदा-

२३सा३४३इ । ओ२३४५इ । डा ॥ ३१ ॥

४ ५ २ ४

२ १ २ २

१ २ २ २

II चन्द्रमाआ । सू३आन्ता३रा । सुपर्णोधाव ।

* “अस्व१न्तरा”--इति ऋग्वेदीय-पाठः ।

१८५ ऋग्वेदस्य १, ७, २०, १ ।

१०७क,

१ १ २ १ २ १ १
तार३इ । दिविया । नवो२र३हिरण्यनेमयःपदंविन्द ।

१ ५ २ १ २
तिविद्यूतो२३४छाइ । वित्त०छोइ । म॒आ२३छो । स्य-

१ २ १
रोदा२३सा२३सा३४इ । ओ२३४पुइ । डा ॥ ३२ ॥

५ १ ४ ५ ४ ५ १ २ २ १
III चन्द्रमा३आप्सुवन्तरा । सुपर्णोधा । वताइ-

१ १ २ १ २ १ २
दा१इवी२ । नवो२र३हिरण्यनेमयः पदं विन्द । ति-वि-

१ २ १ १ २ १
द्यूतार३ः । वित्त०छोइ । म॒आ२३छो । स्यरोदा२३सा-

१
३४इ । ओ२३४पुइ । डा ॥ ३३ ॥

५ ४ ५ ४ ५ १ २ २ १ १ २
IV चन्द्रमा३आप्सुवा । तरा । सुपर्णोधावतेदार३इ-

१ १ १ १ २ १ २
वी । नवा२३छोइ । हिरण्यनेमयःपदंविन्द । ति-वि-

१ १ १ १ २ १ २
द्यूतार३ः । वित्त०छोइ । म॒आ२३छो । स्यरो२३ ।

१ १ ५ ४ ५ २ ५
दारसार३४ओ३वा । ऊ३२३४पा ॥ ३४ ॥

I, II, III त्रैतानि त्रीणि ।

V चन्द्रौहोमोऽपुवन्तेरा । ओद्वा । सुपर्णोधावते-

दाइवाये३ । होवा३हो२इ । ऊवा३४५इ । नवोद्वाइरण्य-

नाइमाया२३ । होवा३हो२इ । ऊवा३४५इ । पदं-

विन्दन्तिवाइद्युता२३ । होवा३हो२इ । ऊवा३४५इ ।

विर्त्तन्मोअस्यरोदासाये३ । होवा३हो२इ । ऊवा३ओ

पुवाइ५ई । ऊ३२३४पा ॥ ३५ ॥ १८५

“असु” आन्तरिक्षासु^(१) उदकमये मण्डले “अन्तरं” मध्ये वर्त्तमानः “सुपर्णः” शोभन-पतनः [यद्वा । सुपर्णइति रश्मिनाम(नै० १, ५, १५)] सुषुम्णास्थेन सूर्यरश्मिना युक्तः “चन्द्रमाः^(२)” “दिवि” द्युलोके “आधावते” आस्रयादायाम् । एकेनैव प्रकारेण धावतेऽशौघं गच्छति । तादृशस्य चन्द्रमसः सम्बन्धिनः । हे

IV, V सौपर्णं हे ।

(१)—“आसुः”-इति अन्तरीक्ष-नामसु अष्टमं नैवद्युक्तम् (१, १) ॥

(२)—“चन्द्रमाश्चायन्द्रमिति चन्द्रो माता चान्द्रं माममस्तेति वा । चन्द्रचन्दतेः कान्ति-कर्मणश्चान्द्रमित्यप्यस्य भवति चाय द्रमिति चिरं द्रमति अनेर्वा पूर्वम् । चाइ इचे विपरीतस्य”-इति मि० दे० ५, ५ ।

अथ दशमी ।

अवस्य ऋषिः ।

१ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २

प्रतिप्रियतमं रथं वृषणं वसुवाहनम् ।

३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३
स्तोता वामश्विना वृषिस्तोमेभिर्भूषति प्रतिमाध्वीममश्रुत्

१ २
हवम् ॥ १० ॥ १८६

॥ तृतीय-दशति ॥

“हिरण्यनेमयः” सुवर्ण-सदृश-पर्यन्ताः ! [यद्वा । हित-रमणीय-^(१)
प्रान्ताः] “विद्युतो” विद्योतमानाः रश्मयः “वो” युष्माकं “पदं”
पदस्थानीयम् “अय” “विन्दन्ति” मदीयानीन्द्रियाणि कूपेना-
वृतत्वात् न लभ्यते । अत इदं नोचितं तस्मात् कूपात् मामुत्तारय-
तेत्यर्थः । अपिच हे “रोदसी” द्यावापृथिव्यौ ! “मे” मदीयं
“अस्य”^(४) इदं स्तोत्रं “वृत्त” जानीतम् ॥ ८ ॥ १८५

* “स्तोमेन प्रतिभूषति”-इति ऋग्वेदीय-पाठः ।

१८६ उत्तरार्चिकस्य ८, ३, १२, १ = ऋग्वेदस्य ४, ४, १५, १ =
जहे ११, १, ३६ = जह्ये ४, १८ ।

(१) — “हिरण्यं कस्मात् श्रियतश्चायम्यमानमिति वा श्रियते अनात्मनमिति वा
हित-रमणं भवतीति वा हृदय-रमणं भवतीति वा हर्षतेर्वा स्थात् प्रेप्सा कर्मणः”-इति
वि० २, ८ ।

(४) — “द्वितीयार्थे षष्ठी”-इति वि० ।

^१ I प्रार३४ । ^{५ ४ ५} तिप्रियतमम् । ^{४ ५} राथोम् । ^{१ २} वार्षण्व ।

^{१२} सुवाहार३नाम् । ^२ स्तोतावा३मा३ । ^{१२ २ २} श्विनारवार३४षीः । ^{१ १ १ ४}

^{१२} स्तोमा३भी३र्भू३ । ^{१ २ ३} षातिप्रार३४ती । ^५ माध्वा३मा३-

^२ मा३ । ^{१ ४} श्रु२३ताम् । ^२ द्वा३४पूर्वा३द्वा३ ॥ ३६ ॥ १८६*

हे “अश्विनो !” (१)(एकः प्रति-शब्दोऽनुवादः) “वां” युवयोः
“प्रियतमं” “रथं” “स्तोता” “ऋषिः”(५) “स्तोमेभिः” स्तोमैः

I त्वोशम् ।

(१)—“अश्विनो यद् बभ्रुवाते सर्वं रसेनान्यो ज्योतिषान्यः । अश्वैरश्विनावि-
त्यौर्ध्वामः । तत्कायश्विनो द्वावाष्टयव्यापित्येकोऽहोरात्रवित्येके सूर्याचन्द्रमसावि-
त्येके राजानो पुण्यक्षतावित्येतिहासिकाः । तयोः काशकध्वंसधरात्रात् प्रकाशो-
भावस्यानुविष्टमनुतमोभागो हि मध्यमो ज्योतिर्भाग आदित्यः”-इति नि० दे०
१, १ ।

(२)—‘ऋषिः स्वस्त्युर्गम, आत्मानमेव परोक्षरूपेण प्रथमपुरुषेण निर्दिशति’-
इति वि० ।

॥ इति अर्चः प्रपाठकः ॥

“प्रतिभूषति” अलङ्करोति । कीदृशं रथं ? “वृषणं” फलानां
वर्षितारं । “वसुवाहनं”^(१) धनानां वाहकं (ईदृशं रथमागम-
नाय स्तोतोत्यर्थः) तस्मात् हे “माध्वी” ! मधुविद्या-वेदितारी^(४)
“श्रुतं” शृणुतम् ॥ १० ॥ १८६

इति त्रिसाध्याचार्य-विरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे बन्दीयाख्ये

चतुर्थसंज्ञाध्यायस्य सप्तमः खण्डः ॥ ७ ॥

अथाष्टमे खण्डे —

सैषा प्रथमा ।

वसुश्रुतऋषिः* ।

१ २ १ १ २ १ १ २ १ १ २ १ २
आते अग्रदधीमहिद्युमन्तं देवाजरम् ।

१ २ २ १ २ १ २ १ २ १ २ १ २ २ २ १ २ १
यद्वस्यातेपनीयसीसमिद्दीदयतिद्यवीषः स्तोत्रभ्य-

१ २
आभर ॥ १ ॥ १८७

* ‘वत्सस्यार्धम्’-इति वि० ।

१८७ उत्तरार्चिकस्य ३, २, २१, २ = ऋग्वेदस्य ३, ८, २२, ४
= ऊहे ३, १६ — १७, ६ ।

(३) — ‘वसु धनम् उद्यते प्राप्यते जीयते येन स वसुवाहनस्तं वसुवाहनं धनम्
नेतारम्’ इति वि० ।

(४) — ‘मधुपूर्वो’-इति वि० । ‘इकारोमत्वधीषः’-इति च वि० ।

१ २ ४ ५ २
[ओम् ॥ आ२३४ । ते॒अग्न॒इधी । मा॒हा॒इ । द्यु॒मन्तं]

देवा३। आ२३। अरमा। यद्वास्या३ता३इ। पानी२या-

५ २१५२ १ २४२ १
२३४सी। समिद्धीरदय। ता१३३। द्यविया। इषा-७

१ २ १ ४ २ ५
स्तोश्त्र । भ्याश्त्र । भाश्त्रोद्वा ॥ १ ॥

II आतिअग्नइधी । माश्वाइ । द्युमन्ताश्देवअजरम् ।

२४ २२ ४२ २४ ५२
यद्ब्रूयात् पनीयसी ।
४ ५ ४२ ४ ५
समिद्धीदयताइ ।
२५ २
ऊर्ध्वम् ।

१ ५ १ २ ५ २
द्या२३४वी । इष५स्तो२तृ२भ्या३आ । च५३म्च२३४३म् ।

२ ५
भा३४पू०६६॥ २ ॥ १८७

हे “अग्ने” देव ! “द्युमन्तम्” दौत्तिमन्तम् “अजरम्” अजीर्णम्
 “ते” “आ” सर्वतः “इधीमहि”^(१) दीपयामः । “यद्” खलु

I,II सप्तये है ।

(१) — 'जिह्वा दोषो' इत्यस्य रूपम् ।

अथ द्वितीया ।

विमदऋषिः ।

१२ १२ ३ १ २
 ४२० आग्निं न स्ववृत्तिभिर्होतारं त्वावृणीमहे ।

३ १ २ २ १ २ ३ २ ३ १ २ २ ३ १ २ २ ३
 शीरम्यावकशोचिषं विवोमदे यज्ञो पुस्तीर्णवर्द्धिषं

१२
 विवक्षसे ॥ २ ॥ १८८

२ ५ १२ २ ३ १ १
 I छाउ । औदो२३४वा । आग्निं न स्ववृत्तिभौ२३-

११ १ ५ १२ २ २ ३
 ४पुः । छाउ । औदो२३४वा । होतारन्तावृणीमहे-

“ते” त्वदोया “स्या” सा “पनीयसी” स्तुत्यर्हा^(१) “समिद्” दीप्तिः
 “दीदयति” दीप्यते “द्यवि” द्युलोके । किञ्च । “स्तोतृभ्यो”
 ऽस्मभ्यं “इषम्” अन्नम्^(२) “आभरा” आहर ॥ १ ॥ १८७

* “यज्ञायस्तीर्णवर्द्धिषे विवोमदेशीरम्यावकशोचिषं
 विवक्षसे”-इति ऋग्वेदीय-पाठः ।

१८८ ऋग्वेदस्य ७, ७, ४, १ ॥

I उत्प्रेषम् ।

(१)—“पयते”-इति चर्चति-कमणो रूपम् (नै० १, १४, २१) ।

(२)—“इषम्”-इत्यन्न-नामस्य चतुर्ह्यतसं पदम् (नै० १, ७,) ।

^{१ १ १ १} २३४५ । ^१ चाउ । ^{३ ५} औद्यो३३४वा । ^{१ २ १ २ २ १ ५ २} शीरं पावकशोचि-

षम् । ^{१ २ ३ ५} विवोमार२२४दाइ । ^१ चाउ । ^{१ ५} औद्यो२३४वा ।

^{१ १ २ २ १ २ १ १ १ १ १} यज्ञाद्विपुस्तीर्णवर्चिषार३४५म् । ^१ चाउ । ^{१ ५} औद्यो२३४वा ।

^{१ २ ३ १ १ १ १} विवस्से२३४५ ॥ ३ ॥

II ^{५ २} आग्निस्त्ववृत्तिभिर्दृष्टाद्वाइ । ^{१ २ १ २ २ २ २} होतारं त्वावृणीम-

^{१ १ १ १ २} दृष्टदृष्टाइ । ^१ चाइ । ^{१ १ २ २ १ २ २ १ १ २} शीरं पावकशोचिषमिदृष्टाइ ।

^२ चाइ । ^{१ १ २ ५} विवोमार३४दाइ । ^{१ १ २ २ १ २ १ १ १} यज्ञाद्विपुस्तीर्णवर्चिषमिदृ-

^१ चाइ । ^१ चाइइ । ^{१ १ ५ २ २} वारं इवार३४ औद्योवा । ^१ चार३४से

॥ ४ ॥ १८८

हे अग्ने ! तव स्मृते “विमदे”^(१) एतदाख्ये ऋषौ मयि “इयं”
स्तुतिः प्रवृत्तास्ति (नेति सम्प्रत्यर्थे) न आतोवयमिदानीं “स्वह-

II निषेधम् ।

(१)—यस्य हि भाष्यकृतोमये ‘विमदे’-इत्येव पाठः अथवा नः इत्यस्य व्याख्यानं न
कृतम् । विवरक-कृतये तु ‘विवोमदे’ इत्येव पाठः, तथाच—तत्र ‘विवः’, ‘मदे’-इति
च द्वयक व्याख्यातम् ।

अथ तृतीया ।

सत्यश्रवा ऋषिः ।

३ १ १ ३ १ २ ३ २ ३ १ १

महेनोअद्यबोधयोषोरायेदिवित्मती ।

१ १ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २

यथाचिन्नोअबोधयःसत्यश्रवसिवाय्ये सुजातेअश्व-

सूनृते ॥ ३ ॥ १८८

क्लिभिः” स्वयङ्कृताभिः दोष-वर्जिताभिः स्तुतिभिः “होतारं”
 देवानामाह्वतारं होम-निष्पादकं वा “अग्नि” “त्वा” त्वाम् “आह-
 णीमहे” आभिमुख्येन सम्बजामहे । कौटुशं ? “यज्ञेषु”
 यागेषु “स्तीर्णवर्हिषम्” आसादितवर्हिष्कम् । “शौरम्” ओषध्वा-
 दिषु सर्वत्रानुशायिनम्^(१) । “पावकशोचिषं” शोधक-दोषि^(२) ।
 “विवक्षसे” (महन्नामैतत्) हे अग्ने ! त्वमपि महान् भवसि ।
 [यद्वा । “विमदे” यज्ञस्य सम्बन्धिनः सोमस्य पान-जन्य-विविध-
 मदार्थं “त्वामाहणीमहे” इति योज्यम्] ॥

“शौरम्यावकशोचिषंविमदेयज्ञेषुस्तीर्णवर्हिषंविमद-
 से”-इति छन्दोगाः । “यज्ञार्थं स्तीर्णवर्हिषोविमदेशौरम्या-
 वकशोचिषंविमदसे”-इति बह्वृचाः ॥ २ ॥ १८८

१८८ उत्तरार्चिकस्य ८, ३, ११, १ = ऋग्वेदस्य ४, ४, २१, १
 = ऊर्ध्वे ४, १७ ।

(१) — “अनुशायिनमिति वा शिनमिति वा”-इति जि० १०, १४ ।

(२) — “पावक-दोषिम्”-इति जि० १०, १४ ।

अथ चतुर्थी ।

विमदऋषिः ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

भद्रञ्चोऽपिवातयमनोदक्षमुतक्रतुम् ।

१ २ ३ ४ ५ ६ ७ ८ ९ १० ११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

अथातेसस्थेऽन्धसोविबोमदेरणागावोनयवः सेविब-

क्षसे ॥ ४ ॥ १८०

I भद्रञ्चोऽपिवातया । मनोऽह । क्षाम् । जत-

क्रारऽऽतुम् । आथाते । सा । स्थेऽन्धसाः । वि-

बोमाऽऽदाह । रणारगावारनय । वसायेऽ । वार-

इवारऽऽहोवा । क्षारऽऽसे । ॥ १८०

प्रियसत्यामिका स्तुतिवाग्यस्त्राः सा हे तादृशि देवि ! (४) “वाग्ने”
वय-पुत्रे “सत्यत्रवसि” मयि (५) अनुगृहाचेष्टः ॥ ३ ॥ १८८हे सोम ! त्वं “नोऽस्मदीयं” “मनः” “भद्र” कल्याणं “प्राप”
शुभ-सङ्कल्प-लक्षणं “वातय” गमय (अस्माकं परः शुभसङ्कल्पं

* “रणान्गानयव”-इति ऋग्वेदीयः पाठः ।

१८० ऋग्वेदस्य ७, ७, २, १ ।

I पीषम् ।

(४) — ‘अथचतुर्थे-आदित्यभाष’-इति वि० ।

(५) — ‘सत्यत्रवोनाम राजा वाग्ने’-इति वि० ।

अथ पञ्चमी ।

गोतमऋषिः ।

१२ ३१ २ ३२३१२ २२ ३ १२

क्रत्वामद्यान्नुषधंभीमद्यावावृतेऽश्वः ।

423

३ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ २ २ ३ १ २ ३ १ २

भियञ्चष्टउपाकयोर्निशिप्रीक्षरिवांदधेक्षस्तयोर्वज्र-

३२
मायसम् ॥ ५ ॥ १८१

कुर्वित्यर्थः) तथा “दक्ष” वृद्धमपि सर्वव्यापिनमन्तरात्मानमपि^(१)
 “भद्र” शुभ-कारित्व-लक्षणं प्रापय (अस्माकमन्तरात्मानं शुभ-
 कारिणं कुर्वित्यर्थः) “उता” अपिच “क्रतु” प्रज्ञानं भद्रं “शुभा-
 ध्वसाय” लक्षणं प्रापय (शुभाध्वसायिनं कुर्वित्यर्थः) “अथ”
 अनन्तरं स्तोतारः “ते” तव “सख्ये” स्तुत्यस्तोदत्वे^(२) अथ-यष्टृत्व-
 लक्षणे सखि-कर्मणि रमतामिति शेषः ॥ तत्र दृष्टान्तः—“यवसे”
 चास्ते “रणाः” प्रीति-युक्ता गावो “न” गावश्च (ता यथा प्रीतिं
 कुर्वन्ते तद्वत् । कस्मिन् सति ? “अन्धसः” सोमाख्यस्यान्नस्य सम्ब-
 धिनि वस्तुनि “विमदे”^(३) विविध-सोम-जन्य-मद-निमित्ते सति ।
 कस्मादेवं ? यस्माद् “विवक्षसे” महान् भवसि ॥ ४ ॥ १८०

“वावृधे”-इति ऋग्वेदस्य ।

१८१ ऋग्वेदस्य १, ६, १, ४ ।

(१)—‘दक्षं शीघ्रम्’-इति पि० ।

(२)—‘विमोमदे’ इत्यत्रास्मात् ‘विमदे’-इति व्याख्यातम्, ‘वो’-इत्यस्य व्याख्यानं
 क्वेति नोपलभ्यते ।

४१.२.७

४ २ २ ५ २२ २ २ १ २
 १ क्रत्वा^४महा^२अनुषधा^२ईमे । भीम^५आवावृता^२इशा-
 १ वा^१रः । श्रिय^२कृष्णा^२रः । उपाका^{१ २ २}रक्षयोः । निशि^२प्रो-
 १ १ १ २ २ ५ २ २ ५
 हरि^१रि^१वा^१दा^१धा^१रइ । हस्ता^१यो^१र्वा^१र । जू^{२ १}मो^५र^२क्षवा ।
 ४ ५
 या^४पु^५सो^५इ^५हा^५इ । ७ ॥ १८१ ॥

“क्रत्वा” कर्मणा प्रज्ञया वा “महान्” सर्वाधिकः “भीमः”
 शत्रूणां भयङ्कर इन्द्रः “अनुषधं” “स्वधेत्यत्र-नाम (नै० २, ७,
 १७) । स्वधायां [विभक्त्यर्थेऽव्ययीभावः^(१)] सोम सञ्चनस्वावस
 पाने सतीत्यर्थः । “शवः” आत्मीयं बलं “आवावृते” आभि-
 मुख्येन प्रावर्त्तयत् । तदनन्तरम् “कृष्णो” दर्शनीयः^(२)
 “शिप्रो” हनुमान् । नासिकावान्वा^(३) । “हरिवान्” हरि-
 भ्यामश्वाभ्यमुपेतः इन्द्रः “उपाकयोः” समीप-वर्त्तिनोर्हस्तयो

I औषसम् ।

(१)—“अवयं विभक्ति-समीप-सद्वि-व्युद्घायाभावात्प्राप्तिसम्पत्ति-शब्द-प्रादुर्भाव-
 पश्चाद्-यौगपद्य-सादृश्य-सम्पत्ति-साकल्यान्त वचनेषु”-इति (पा० २, १, ६) अनेनैवेति
 भावः ।

(२)—“कृष्णः”-इति मन्त्रागमसु तृतीयं नैषष्टकम् (१, २) ।

(३)—“शिप्रो हनु नासिके वा”-इति नै० १२, १७ ।

अथ वठौ ।

गौतमः* ऋषिः ।

१ १२ २२ ३ २ १ २ ३ १ २
सघातंवृषण्प्रथमधितिष्ठातिगोविदम् ।

५२५

१२ २२ ३ २ १ २ ३ १ २ १ २ क २२
यःपात्रञ्चारियोजनमूर्णमिन्द्राचिकेततियोजान्वि-

१ १ २
न्द्रतेक्षरौ ॥ ६ ॥ १८२

३ ४ २ ३ ४ ५ ३ २ ३ २ ४ २ ५ १ २ २
I सघातंवृषणम् । रथा३४औहोवा । आधितिष्ठा ।

१ २ १ २ २ १ ० ३
तिगोवाश्रद्धा २म् । यःपात्रञ्चा । रीयो२जा२२४- ॥ ३

वीहोः(४) “आयसं” अयोमयं वज्रं “अग्निं” सम्पदर्थं “निदधे”
निदधाति स्थापयति (सोम-पानेन हृष्टः प्रवलदन्द्रः शत्रूणां हन-
नाय हस्तेवज्रं गृह्णातीत्यर्थः ॥ ५ ॥ १८१

* ‘गौतम’-इति वि० पाठः ।

१८२ ऋग्वेदस्य ६, ३, ४ ।

I लौघम् ।

(४) —“उपाके”-इति चणिक-नामसु सप्तमं पदम् (२, १६) ।

अथ सप्तमी ।

वसुसुतऋषिः ।

३ १ २ २ २ ३ ३ १ १ २ १ २ २ २ २ २

अग्निं तमन्येयो वसु रस्तं यं यन्ति धेनवः ।

३ १ २ २ २ ३ ३ १ २ २ २ २ २ २ २

अस्तमर्वन्त आश्वीस्तं नित्यासीवाजिन इषस्तोढभ्य

१ २

आभर ॥ ७ ॥ १८३

नाम् । पूर्णमि । द्रा । चीकृता २३४ती । योजामू३-
 वा३इ । द्रा २३४ती ३४ती । वा ३३४ती । ८ ॥ १८२ ॥

“सवा”(१) स खल्विन्द्रः “वृषणं” कामाभिवर्षकं “गोविदं”
 गवां लभयितारं(२) “रथम्” “अधितिष्ठाति” ईदृशे रथे अधि-
 तिष्ठतु आरुढो भवतु । हे इन्द्र ! “यो” रथः “हारियो जनं”
 एतत्सञ्ज्ञं धाना-मिश्रितं “पूर्णं” सोमेन पूर्णं “पात्रं” “चिके-
 तति” आपयति (तं रथमधितिष्ठेति पूर्वान्वयः) अधितिष्ठाय
 “ते” त्वदीयो “हरी” अश्वौ “नु” क्षिप्रं “योज” रथे
 योजय ॥ ६ ॥ १८२

१८३ उत्तरार्चिकस्य ८, ३, १०, १ = ऋग्वेदस्य ३, ८, २२, १
 = ऊहे ४, १६ ।

(१)—‘वा’-इति दीर्घपाठः । तत्र “निपातस्य च (१, २, १३६)”-इति दीर्घः ।

(२)—‘गोविदं गाः येन लभ्यन्ते’-इति वि० ।

I अग्निन्ताश्मन्येयोवहः । अस्तंयंया३ । तीर्धेना-

२३४वाः । अस्तमर्वा३ । ताआरशा२३४वाः । अस्तन्नि-

त्या३ । सोवारजा२३४इनाः । इषा२स्तो३४३४ । चा-

होर३४चा । भ्या२३आ३ । भा३४पुरो३४चाइ ॥ ८ ॥ १८३

“तम्” अग्निं “मन्ये” स्तोमि । “यः” अग्निः “वसुः”
वासकः । “यम्” “अस्तं” सर्वेषां गृहवदाश्रयभूतं^(१) “धेनवः”
गावः “यन्ति” गच्छन्ति प्रीणयितुम् । “अस्तम्” उक्तलक्षणम्
“अवन्तः” अरणवन्तोऽश्वाः “आश्वः”^(२) शीघ्रगामिनः यन्ति ।
तथा “नित्यासः” नित्यप्रवृत्ताः “वाजिनः”^(३) हविलक्षणाश्व-
वन्तो यजमानाः “यमस्तं” ‘यन्ति’ तम् मन्ये । “इषम्” अन्नं
“स्तो षभ्यः” अस्मभ्यम् “आभर” आहर इति ॥ ७ ॥ १८३

I निषेधः साम ।

(१)—“अस्तम्”—इति गृहनामसु पञ्चमं नैषण्टकम् (३, ४) ।

(२)—“आश्वः”, “आश्वः”—इति द्विलिङ्गमेव पदं पाठभेदेन विषय्यौ ढङ्गते (२, १५, १६)

(३)—‘वेगवन्तः’—इति वि० ।

मनुष्यम् “अंहः” पापं दुरितं तत्फलरूपं दुर्गमनञ्च “नाष्ट”^(१) न
 प्राप्नोति (अग्नौतेर्लङि, भलोभलीति सिचौलोपः, अङ्भावञ्छा-
 न्दसः) “अर्यमा” अरौन् नियच्छति इति एतत्सन्नकोदेवः ।
 (नयन्ति शत्रून् एते) “मित्रः” (प्रमीतिः) त्राता देवश्च नयति ।
 “वरुणः” पापानां निवारको देवः “यं” “नयति” । एते
 त्रयो देवाः “सजोषसः” सङ्गताः समानाः प्रीयमाणा वा भवन्तः
 “द्विषः” द्वेष्टृन् अतिक्रम्य “य” स्तोतारं नयन्ति (प्रत्येक-
 विवक्षया एकवचनम्) तस्माष्टेत्यन्वयः ॥ ८ ॥ १८४

इति त्रीसायणाचार्यविरचिते माधवीये सामवेदार्थप्रकाशे इन्द्रोपाख्यानं
 चतुर्थस्याध्यायस्याहमः अष्टः ॥ ८ ॥

॥ इति पाठ्यम् ॥

परिप्रधन्वप्रभृतिऋचस्त्रिंशद्भवन्ति(क) हि ।

एतासान्त्तु ऋषिच्छन्दोदेवतास्तु पृथक् पृथक् ।

वक्ष्यन्ते सायणार्येण(ख) तत्र तत्र परिस्फुटम् ॥

(१)—“आहः”, “आहः”, “आहः”—इति वा निश्चयौ व्याप्तिकर्मसु पक्षं पदं
 पाठभेदेन पठ्यते (१, १८) ।

(क)—तत्र, “परिप्रधन्वन्नायेत्यादि दशर्चं प्रथमं दशत्, “विश्वतोदावन्विश्वतो”
 इत्यादि दशर्चं द्वितीयम्, “अचेत्यग्निः”—इत्यादि “इन्द्रोविश्वस्यराजनीत्यक्तं” दशर्चं
 तृतीयमिति विवेकः ।

(ख)—एषा पूर्वाचार्य-लेख-श्रेणी यदात्मनाम परोक्षेण निर्दिशति सायणाचार्ये-
 चेति ।

^{२ १} ^२ ^५ ^२ ^५ ^२ ^{३२ २} ^{५२ २}
 स्वादुर्मित्राया । ओ३हा । ओ३हा । पूष्णा३४औ३वा ।

^२ ^{१ १ १ १ १}
 भगा३यार३४५ ॥ १२ ॥

[३]

^{३ २} ^१ ^३ ^५ ^{३ २} ^१
 III परी३होइ । प्रधा३३४न्वा । इन्द्रा३हो । य-

^३ ^५ ^{३२ २} ^१ ^३ ^५ ^{३२ २} ^१
 सोर३४मा । स्वादु३होइ । मित्रार३४या । पूष्णे३होइ ।

^३ ^५ ^{४२ ३२ ४२ ५} ^{३२ २} ^२
 भगा३४या । पूष्णेभगाय । पूष्णे३४३ । हो३४इ ।

^२ ^४ ^२ ^{१ २ ३ १ १ १ १}
 भा ३गा५याई५इ । ए३ । सुवर्वते३३४५ ॥ १३ ॥

^{२ २} ^{१ २} ^३ ^५ ^२
 IV हा३हाइ । परिप्रा३धान्वा । ए३३४हिया । हा

^२ ^२ ^२ ^{१ २} ^३ ^५
 हाइ । हा३हाइ । इन्द्राया३सोमा । ए३३४हिया ।

^{२ २} ^{२ २} ^२ ^{१ २} ^२ ^५
 हा३हाइ । हा३हाइ । स्वादुर्मी३त्राया । ए३३४हिया ।

III स्वर्निधनसौहविषम् ।

IV सौहविषम् ।

^{१ २} चार्चार्च । ^{१ २} चार्चार्च । ^{२ २} पूष्णेभाङ्गाया । ^{१ २} ररर्च-

^५ द्रिया । ^{१ २} चार्चार्चर्च । ^१ ओरर्चर्च । वा ॥ १४ ॥

११, १२ V प । ^४ र्येपारो । ^५ प्रधन्वा । ^{१ १} होवाश्चोद् । ^{१ १} इन्द्रा-

^२ यसोमा । ^{१ १} होवाश्चोद् । ^{१ २ १} स्वादुर्मिनाया । ^{१ १} होवाश्चो-

^१ येर् । ^{१ १} पूष्णीवाचोरर्चवा । ^५ भगापुयाउ । ^४ वा ॥ १५ ॥ १८५

हे “सोम !” “स्वादुः” स्वादुरसस्त्व’ “इन्द्राय” “पूष्णे”(१)
 “भगाय”(१) एतेभ्यो देवेभ्यः “परिप्रधन्व” परितः पात्रेषु
 प्रक्षर ॥ १ ॥ १८५

V वाङ्निधनसोहविषम् ।

(१)—“पुषा”-इति निषष्टावन्तरीचदेवतासु सूर्यात् परं नक्षितम् (५, १) ।
 वाङ्मातृत्वेन वाक्यः—“अद्रश्मिपोषं पुषति तत् पुषा भवति”-इति ।

(१)—“भगमादित्यः”-इति जे० ३, १९ । “भगोवाङ्मातः (३, १९) तस्य वाक्यः प्रागुक्त-
 सर्पश्चाम्”-इति च जे० १, १३ ।

III प। र्येपारौ । ऊषुप्रधन्वावाजसातयेपरिवृत्ता-
 णिसक्षणिर्वारश्द्रषाः । तारश्द्ररा । धियाऋणयानभो-
 वाश्चाश्द्रषा ॥ रापुसोद्वाद् ॥ १८ ॥ १८६ ॥

हे “सोम !” सुष्ठु “वाजसातये” अस्मभ्यमन्नदानायैव “परि-
 प्रधन्व” परितः प्रगच्छ । [यद्वा । “वाजसातये” अन्नलाभाय^(१)
 सङ्ग्रामं प्रगच्छ ।] किञ्च । “सक्षणिः” सहनशीलस्त्वं “वृत्ताणि”
 शत्रून् “परि” गच्छ । तदेवोच्यते—“नः” अस्माकं “ऋण्या”^(२)
 “ऋणानां यापयिता विनाशयिता त्वं “हिषः” शत्रून्
 “तरध्वै”^(३) तरीतुं हन्तुम् “ईरसे”^(४) परिगच्छसि ।

“ईरसे”—“ईयसे”-इति पाठो ॥ २ ॥ १८६

I, II, III वाकानि त्रीणि ।

(१)—‘अन्नसम्प्राप्त्या’-इति वि० ।

(२)—‘ऋण्या’-इति तु “सुषां सुस्तुमित्यादिना (०.१.३८) सुपोऽवाचि साधितं
 चङ् सुकरं यथा कौमुद्यां दर्शितं च समर्थेति ।

(३)—‘तरध्वै’-इति “तुमर्थे से सेनऽसेन्”-इत्यादिना (३.४.८) सिद्धम् ।

(४)—“ईरसे”-इति, निषण्ढौ (३.१.४) गति-कर्मसु पठितस्य “ईरते”-इत्यस्य षेति
 (३.४.७) अङ्गागमे (३.४.८४) रूपमिदम् ।

अथ हनीया ।

द्विपदा(°) ।

१२ ३१ २३२ ३२ ३२ ३ २ ३ १२ १२
 पवस्वसोममहांसमुद्रः पितादेवानां विश्वाभिधाम ॥३॥ १८७ 429

४५ २ ४ १ २२ १ २ १२ ५२ १२
 I पवस्व सोमा । माहांसमुद्राः । पितादेवाना-

१ ३ ५२ २ २१२ ११११
 र३म् । वा२इश्वा२३४ औक्षेवा । मिधामा२३४५ ॥ १८ ॥

५२ ५ २२ ५ २ १ ३ ५२
 II औक्षेवा । औक्षेवा । औक्षे२वा२३४ औ-

५ १ २२ १२ २१ २१२ ५२ १२ ५२
 क्षेवा । पवस्वसोम । महांसमुद्रः । पितादेवाना-

१ २२ १ २ ५२ ५ २२ २
 रम् । विश्वाभिधामा२३४ । औक्षेवा । औक्षेवा ।

२२ ३ ५२ ५ २ १ ११११
 औक्षे२वा२३४ औक्षेवा । ए३ । धर्मा२३४५ ॥२०॥ १८७

१८७ उत्तरार्चिकस्य ५, १, १७, १ = ऋग्वेदस्य ७, ५, २०,
 ४ = ऊहे ५, १, ८—२१, ३, ८ ।

I धर्म साम । II धर्म साम ।

(०)—द्विपदा, प्रकृतिरिति शेषः, विंशत्यक्षरदर्शनात् ।

११०क,

अथ चतुर्थी ।

४३० पवस्वसोममद्देक्षायाम्बोननिक्तोवाजीधनाय ॥ ४ ॥ १९८

५६ ५ १२ ५ १२ ५ १ २१२
I औक्षोद्वा । औक्षोद्वा । औक्षोद्वा । पवस्वसो-

म । मद्देक्षाय । अम्बोननिक्तः । वारजीधनारया-

हे “सोम !” “महान्” देवेभ्यो दीयमानत्वेन महत्वयुक्तः ।

“समुद्रः” समुन्दनः यस्मात् समुद्रवन्ति रसास्तादृशः^(१) । “पिता”

सर्वेषां पालयिता^(२) त्वं “देवानां” “विश्वानां”^(३) विश्वानि सर्वाणि

“धाम”^(४) धामानि शरीराण्यभिलक्ष्य “परि पवस्व” वन्ति-

क्षर ॥ ३ ॥ १९७

१९८ उत्तरार्द्धिकस्य ५, २, १९, १ = ऋग्वेदस्य ७, ५, २०,
१० = ऊहे ६, १, ४ ।

(१) — ‘समुद्रः—इत्येतत् पार्थिवेन समुद्रे च सन्निध्यते । समुद्रः—कस्मात् ? समुद्र-
द्रवन्त्यवन्त्यस्यादापः, समभिद्रवन्त्येवमापः, सम्प्रोदन्तेऽस्मिन् भूतानि, समुद्रकोमयति
समुनतीति वा’-इति नि० २, १० ।

(२) — “पिता—पता वा पालयिता वा”-इति नि० ४, ११ ।

(३) — जाले रूपम् (७, १, १९) ।

(४) — कुक्कि रूपम् (७, १, २६) ।

२३४। ^{५२}औक्षो^१ईवा। ^{१२}औक्षो^१ईवा। ^{२१}औक्षो^१रवा^{५२}उक्षोई-

^५वा। ^१ए३। ^{१२३ ११११}विधर्मा२३४५ ॥ २१ ॥

II पवस्वसोमा। ^{४५ २४}महे^{१२}दा३^१श्याया२। ^{१२}अश्वोननिक्तो-

२३। ^{२१}वाजा४। ^{५२२}औक्षो^१वा। ^{१ १११११}धना३या२३४५ ॥ २२ ॥ १८८

हे “सोम !” “अश्वोन” अश्वः(१) इव “नक्तः” वसतीवरीभि-
रद्विर्विनिर्दिक्तः। “वाजी” वेगवान्(१) त्वं “महे” महते
“दद्याय” वलाय(१) “धनाय” धनार्थञ्च “पवस्व” चर ।

“महे”—“क्रत्वे”—इति पाठौ ॥ ४ ॥ १८८

I, विधर्मं साम ।

II धनसाम ।

(१)—“अश्वः—वलाय ? अश्वं तेऽध्वानं महाशमो भवतीति वा”—इत्यादि
मै० १, २७ ।

(२)—“वेगवान् अश्ववान् वा”—इति वि० ।

(३)—“दद्याः”—इति वल्लभासुतु चण्डीदणं मैवष्टकम् (२, ८) ।

अथ पञ्चमी ।

१२ १२ ३ १२ ३ २ ३ १२ ३ १ २ २ २
 ३१ इन्दुःपविष्टचारुर्मदायापामुपस्थेकविर्भगाय ॥ ५ ॥ १८८

४५ ४ १ १ २ १ २ २ १
 १ २ २३ I इन्दुःपविष्टा । चारुः३४ । मदाया । अपामुपा-

२ १ १ ५ २ २ १ १ १ १ १
 २३स्था३३ । कारुवा२३४औक्षीवा । भगायार३४५ ।

॥ २३ ॥ १८८

“चारुः” कल्याणरूपः “कविः” क्रान्तप्रज्ञः^(१) “इन्दुः”
 सोमः । “अपाम्” उदकानाम् “उपस्थे” उपस्थाने अन्तरिक्षे
 पवित्रे वा “मदाय” मदार्थम् । “भगाय” भजनीयाय^(१) धना-
 र्थञ्च “पविष्ट” पवते^(१) ॥ ५ ॥ १८८

१८८ ऋग्वेदस्य ७, ५, २१, ३ ।

I भागम् ।

(१)—‘कविः मेधावी’-इति वि० । “कविः”-इति निघण्टौ च मेधावि-नामसु इत्थं
 पदम् (३, १५) । “मेधावी—कस्मात्? मेधया तद्वा भवति”-इति, “मेधः। मत्तौ
 धीयते”-इति नैरुक्तम् (३, १८) । इत्येषापि प्रतिपन्नं कविः ज्ञानप्रज्ञ इति ।

(२)—“भगोभजतेः”-इति नि० १, ७ । निघण्टौ धननामसु च उच्यते भज इति
 (२, १०, १०) ।

(३)—‘पविष्ट जातः’-इति वि० ।

अथ षष्ठी ।

त्रिपदा अनुष्टुप् । पिपीलिकमध्या ।

ऋषिदेवते पूर्ववत् ।

३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
अनुद्वित्वासुतः सोममदामसिमहेसमर्यराज्ये ।

432

१ २ ३ १ २ ३ १ २
वाजाः अभिपवमानप्रगाहसे ॥ ६ ॥ २००

४ ५ ४ १ २२ १ २२ १ २२ ३
I अनु । अनू । द्वाद्वत्वासुतः सोममदामसि । म-

२ २ १ २ २ २ ५ १ १ २ २ २ १ २
दामसायेः । मद्वाः ३४३ । साः ३४मा । यः राज्ये । वा-

२२ १ २ २ २ २ २ १ २ २ १ २ ४
जाः अभिपवमान । पवमाना । प्रागाहसा । औहो-

५ ४
वा । हो ५इ । ४ डा ॥ २४ ॥ २००

हे “सोम !” “सुतम्” अभिषुतं “त्वा” त्वां वयम् “अनुमदा-
मसि(१)हि” अनुमदामः अनुक्रमेणाभिष्टुमः खलु । हे “पव-

२०० उत्तराङ्गिकस्य ६, १, ७, ३ = ऋग्वेदस्य ७, ५, २२, २
जहे ६, १, १८—१८—८, २, ८ = जघ्ने ३, १, ७ ।

I वाजिनाः साम ।

(१)--“इदन्मोमसि (७, १, ४६)”—इति मस इगागमे रूपम् ।

अथ सप्तमी ।

वासिष्ठी । द्विपदा । मारुती ।

33

१ क १२३ १३ १२ १२३ १३ १३ १ २
 कईं व्यक्तानरः सनीडा* रुद्रस्य मर्यापथा† खन्धाः ॥ ७ ॥ २०१

१, २, ३, ५

४ ५ ६ ४ ४ १ १ १
 I कईं व्यापृक्ताः । नरः सारनाइडाः २ः । रुद्रस्य मर्या-

१ ३ ५ ६ ६ १ १ १ १ १ १
 २३ः । आ२था२३४ भौद्धीवा । सुवा३श्वा२३४५ः ॥ २५ ॥

मानं' पूयमान सोम ! स त्वं "महे" महति "समर्थराज्ये"(१)
 महत् समनुष्यं त्वदीयं राज्यमनुपालयितुं "वाजान्"(१) शत्रु-
 बलान्यभिलष्य "प्रगाह्ये" प्रगच्छसि ॥ ६ ॥ २००

* "सनीका"--इति, † "अधा"--इति च ऋग्वेदीय-पाठौ ।

२०१ ऋग्वेदस्य ५, ४, २३, १ ।

I हिक् साम ।

(१)—'समर्थराज्ये विप्रराज्ये यज्ञे'-इति वि० ।

(१)—'वाजान् यज्ञानि'-इति वि० । वाज इत्यङ्गनामसु (१, ७, २) बलनामसु च पाठभेदेन (१, ८, २) दृश्यते निश्चयौ ।

अथाहुमी ।

पदपङ्क्तिः (०) । आग्नेयी । वामदेवऋषिः ।

३१ ३३ ३२७ ३ १ ३ २ ३ २ ३ ३ १ २
अग्नेतमद्याश्चनस्तोमैः क्रतुन्नभद्रं हृदिस्पृशम् ।

३१ १ ३ १ २
अध्यामातऋचैः ॥ ८ ॥ २०२

५ २ ४ ५ १ १२ १ १
I अग्नेतमाद्या । अश्चनस्तोमाइः । क्रतुन्नाइभा-
१ २ १ २ १ २ ५ २ २
द्रारम् । हृदिस्पृशम् । ऋक्षारमारमार३४ऋचैवा ।

२१२ २ १ १ १ १
तऋचैचार३४पुइः ॥ २८ ॥

ऋभ्यो हिताः (१) । अथापि च “स्वखाः” शोभनवाहाः “इमम्”
एवञ्चताः (२) “के” भवन्ति ? रूपातिशयात् ऋषिः (४) आश्चर्यं
णाहेति ॥ ७ ॥ २०१

२०२ उत्तरार्चिकस्य ८, १, ५, १ = ऋग्वेदस्य ३, ५, १०, १
यजुर्वेदस्य १५, ४४—१७, ७७ = ऊर्ध्वे २१, २, ७ ॥

(०)—गायत्रीपादसदृशाक्षरैरस्याख्यः पादाः श्रूयन्तेऽतः पदपङ्क्तौ गण्यते ।

(२)—“मर्या—इति मनुष्यनाम, मर्यादाभिधानं स्यात्”—इति नि० ४, २ ।

(३)—“मिताक्षरेष्वनर्थकाः कमीमिदिति”—इति (१, ८) निबन्तवचनादचेम् इति
अनर्थकम् विवरणमतम् ।

(४)—“ऋषिर्दर्शनात्”—इति नि० २, ११ ।

II अये । हो३४३इ । तमद्य । अश्वस्तोमाइः ।

क्रतुचारभाद्रा२म् । हार्दा३ओइ । स्पृशम् । अश्वगार-

मार३४ओहोवा । तओहार३४५ ॥ २८ ॥ २०२

हे “अग्ने!” “अद्य” अस्मिन्नहनि, वसन्त्वितिमादयः
 “ओहैः”(१) इन्द्रादि-प्रापकैः “स्तोमैः” स्तोत्र-समूहैः(१) “तं”
 प्रसिद्धं त्वाम् “कृध्याम”(१) समर्चयामः । कौटुशं त्वाम्? “अश्वं
 न” वीठारमश्वमिव तथा “हविषः” वाहकम् । “क्रतुं न”
 कर्त्तारमिव उपकारिणमित्यर्थः । तथा “भद्रं” भजनीयम्(४) ।
 “हृदिसृशं” हृदयङ्गम्(५) अतिशयेन प्रियमित्यर्थः ॥ ८ ॥ २०२

I, II आश्ले हे ।

(१)—ओहैरिति श्रुतेः कचमानौयेरित्यर्थेषु सुलभः, परं नास्य भाष्यकृतः सङ्गतः,
 एतन्नये कचमानस्य योगिमानमूलकत्वेनानादिभाभावात् ।

(२)—वक्षिष्यवमानादिभिरित्यर्थः ।

(३)—निघ्न्यौ परिचरन्-कर्मसु पठितस्य कश्चोतीत्यस्य रूपम् (१, ५, ०) ।

(४)—‘भद्रं दीप्तम्’-इति वि० ।

(५)—‘हृदयं सृजति, हृदयेन वा सृज्यते’-इति वि० ।

१११ क,

अथ दशमी ।

ऐश्वरयोर्धिष्णाया ऋषयः । द्विपदा ॥

^{११} ^{३ १ २ ३ २ ३ १८} ^{२८३} ^{१ २ ३ २}
 पवस्वसोमद्युञ्जीसुधारोमहा^१अवीना^२मनुपूर्व्यः ॥ १० ॥ २०४ 436

॥ पञ्चम-दशति ॥†

^{४५} ^{२४} ^{३ २} ^{२ ३ २ ५} ^{१ २८} ^{१ ८}
 I पवस्वसोमा । द्युञ्जा^३४२सुधारः । माहा^१अवीना^२

^{१ २८} ^{३ २}
 नाम् । अनुपू । विथो^२२३४५इ । डा ॥ ३१ ॥ २०४

हे “सोम !” “द्युञ्जी” [द्युञ्जं द्योततेः, यशो वाचं वेति
 यास्तः (नि० नै० ५, ५)] अन्नवान् यशस्वी वा । “सुधारः”
 शोभन-धारा-युक्तः “पूर्व्यः” पुरातनः “महान्” त्वम् “अवीना”
 “रोम्णा” रोमभ्यः सकाशात् “अनु” क्रमेण “पवस्व”
 चर ॥ १० ॥ २०४

इति श्रीसायणाचार्य-विरचिते माधवीये सामवेदार्थ-प्रकाशे ऋग्वेदोक्त्याख्याने
 अतुर्थस्थाध्यायस्य नवमः खण्डः ॥ ८ ॥

* “महामवीना”-इति ऋग्वेदीयपाठः ।

२०४ ऋग्वेदस्य ७, ५, ३० ।

I पवित्रम् ।

† ॥ इति पञ्चमस्याहः प्रपाठकः ॥

अथ द्वितीया।

ऐन्द्रौ।

^{२ २ २ २ ७} ^{२ २ २ २ २} ^१ ^२ ^{२ २ २} ^{२ २}
 एषब्रह्मायच्छत्वियइन्द्रोनामश्रुतो गृणे ॥ २ ॥ २०६ ४३४

^{४ ५} ^{१ २ २} ^२ ^{२ २ २}
 I एषाः। ब्राह्मायच्चा३१उवा२३। ए३। त्वियच्चा।

^१ ^२ ^१ ^२ ^२ ^{२ २ २}
 चा२३यिद्राः। नामश्रुता३१उवा२३। ए३। गृणच्चा

॥ ३४ ॥

^{४ ५ ४ ५} ^१ ^१ ^{२ २} ^२
 II एषाएषाः। ब्राह्मा२ब्राह्मा२। यच्छत्वियोवाः

^{१ २} ^१ ^१ ^{१ २} ^२ ^{१ २}
 ओवा। आयिन्द्रा२आयिन्द्रा२ः। नामश्रुतोवा। ओवा।

^{२ २} ^१ ^{४ ५} ^४
 गृणा। औ३ओवा। ओऽपू३। डा ॥ ३५ ॥

आहर। किञ्च। “शविष्ठम्” अतिशयेन बलवन्तं “यं” त्वाम्”
 “ईमहे” अभीष्टं याचामहे(१) ॥ १ ॥ २०५

२०६ उत्तरार्द्धिकस्य ८, १, १, १ = ऊहे २१, १, ८।

I, II वासुमन्दे हे।

(१)—“ईमहे”—इति वाच्चा-कर्मसु प्रथमं नैषष्टु कम् (१, १८)।

III एषाः । ओ । ओवा । ब्रह्मायाः । ऋत्वियाः ।

आयिन्द्रोश्वायि । नाश्मा । अूरतो । गृणा ।

ओश्चीवा । होऽपुइ । डा ॥ ३६ ॥

IV ओश्वाश्वा । ओश्वा । एषाब्रह्माश्वा । या-

श्वाः । ऋत्वियाः । ओश्वाश्वा । ओश्वा । इन्द्रोनामा

श्वाश्वा । तोगृणायि । ओश्वाश्वा । ओश्वाश्वा ।

एश्वा । सुवर्वते २३४५ ॥ ३७ ॥

V एषब्रह्मौहो । याऋत्वियाः । इन्द्रोनामौहो ।

अतोगृणाश्वाश्वा । ऊश्वा ॥ ३८ ॥ * २०६

III, IV, V कावण्याणि त्रीणि ।

* ॥ इति ग्रामे गेये एकादश-प्रपाठकः ॥

अथ चतुर्थी ।

ऐन्द्री ।

१२ ३ १३११ ३ १३१ २ ३११
 ४४० अथवस्तेरयमन्वायतनुस्वः ष्टावज्रमु रुद्धतं द्युमन्तम् ॥४॥ २०८

११ ३ ५ ११ १ २ १
 मद्यया-२न्तो२३४ । कैः । अवर्याया-२न् । अद्यये-२न्तवार-

३४पूजर्हपू६ । स्त्रो-३४काः ॥ २० ॥ २०७

“अद्यये” वृत्राय(१) [क्रियाग्रहणं कर्तव्यमिति कर्मणः सम्प्रदानत्वात् इनन-क्रियायां वृत्रस्य सम्प्रदानसंज्ञा] “वृत्रहन्तवै” [तुमर्थे सेऽसेनिति (३, ४, ८) तवै(१) प्रत्ययः] हन्तुम् “अर्को” अर्चनीयैः स्त्रोत्रैः मन्त्रैः इविर्लक्षणैरन्नैर्वा “मद्ययन्तः” पूजयन्तः(४) “ब्रह्मणः” ब्राह्मणाः “इन्द्रम्” अवर्षयन् वर्षयन्ति प्रीतं कुर्वन्वीत्यर्थः ॥ ३ ॥ २०७

* “तच्च त्व”-इति ऋग्वेदस्य ।

(१)—‘अद्यये—दानवाय’-इति वि० । निषण्णौ मेघ-नामसु अक्षिरिति एकविंशतितमं पदम्, इत्येति तु अष्टाविंशतितमम् (१, १०) ।

(२)—अथि “तवै”, ‘उ’-इति श्रुतः ।

(३)—“अर्कोदेवोभवति यदेनमश्नति । अर्को मन्त्रो भवति यदेनार्चयन्ति अर्कमन्त्रं भवत्यर्चति भूतानि । अर्को वृत्रोभवति स वृत्रः कटुकिका”-इति नि० ५, ४ ।

(४)—“मद्ययन्ति”-इत्यर्चति-कर्मसु पञ्चविंशतमं नैषण्णुकम् (१ १४) ।

^{५२}
I हाउखरता ।

^{१५ १ १}
खरतखरा२३ता ।

^{१ १ २}
आनवस्ते

^{१२} रथम् । ^{१२ १ १} श्वायाताऽश्चू२३४ः । ^{५२} हाउखरता । ^{१५ १} खरतखरा

^१ २३ता । ^{१२२ १ २ १ २ १} त्वष्टावज्रं ^{५२} पुरुष । ^१ ताद्युमान्ता२३४म् । हा-

^{२५ १} उखरता । ^१ खरतख । ^{५२ २} रा२ता२३४चद्दीवा । ^१ खराऽश्चूता

^{११११}
२३४पू ॥ ३ ॥ २०८

हे इन्द्र ! “अनवः” मनुष्याः^(१) “कृभवः”^(२) “ते” त्वत्सम्बन्धिने
“अश्वाय” वाहनाय^(३) तदर्थं “रथं”^(४) “ततश्चूः” कृतवन्तः^(५)

I आनुश्लोकम् ।

(१)—अनवः-इति मनुष्य-नामसूत्रविंशतितमं नैषध-कम् (१, १) ।

(२)—“कृभुर्विभावाज्जइति सुधन्वन् आश्विरसस्य तथः पुत्रा बभूवुस्तेषां प्रथमीतमाभ्यं
वज्रवज्रिना भवन्ति न मध्यमेन । तदेतदभोश्च वज्रवचनेन चमसस्य च संखवेन इति
इत्यतथोयु सूत्राणि भवन्ति । आदित्यरश्मयोऽप्यभवत्तथो”-इति नि० ११, १६ ।

(३)—“अश्वीवोढा (अ, एम, ०अड, एचू, ४कृक्)” इत्यादिभ्युतेरस्य
वाहवज्रम् ।

(४)—“रथोरंश्चतेर्मेतिकर्मणः स्थिरतर्वा स्थादिपरीतस्य रममाचेऽस्त्रिंशित्तौनि
वा, रपते र्वा, रसते र्वा” इति नि० ८, ११ ।

(५)—“ततश्चतेर्वा स्थात् करोति-कर्मणः”-इति नि० ८, ११ । सार्वकाशिक-कृडि
क्यम् (१, ४, १) ।

११२क,

अथ वही ।

इयं वैश्वदेवी ।

११ १२ १३ १४ १५ १६ १७ १८ १९ २० २१ २२ २३ २४ २५ २६ २७ २८ २९ ३० ३१ ३२ ३३ ३४ ३५ ३६ ३७ ३८ ३९ ४० ४१ ४२ ४३ ४४ ४५ ४६ ४७ ४८ ४९ ५० ५१ ५२ ५३ ५४ ५५ ५६ ५७ ५८ ५९ ६० ६१ ६२ ६३ ६४ ६५ ६६ ६७ ६८ ६९ ७० ७१ ७२ ७३ ७४ ७५ ७६ ७७ ७८ ७९ ८० ८१ ८२ ८३ ८४ ८५ ८६ ८७ ८८ ८९ ९० ९१ ९२ ९३ ९४ ९५ ९६ ९७ ९८ ९९ १००

सदागावःशुचयोविश्वधायसःसदादेवाचरेपसः ॥६॥ २१०

#42

I सादा । गावःशुचयोविश्वधायारसाः । सार-

३४दा । दायिवाचरोर३४वा । पार३४साः ॥ ५ ॥ २१०

“रथीषिणः” रथिं धनं हविसंघणं प्रेषयन्ती जनाः “शं”
 सुखं “पदं”^(१) स्थानं “मघं” धनं च लभन्ते इति शेषः ।
 “अत्रतः” इन्द्र-विषय-यागादि-कर्म-रहितः^(१) पुरुषः शं सुखा-
 दिकं “न हि नोति” न प्राप्नोति, दातुं समर्थो न भवतीत्यर्थः ।
 स्वयमपि “कामम्” अभीष्टं “रथिं” रमणीयं धनं “न स्पृशत्”^(१)
 न स्पृशति ॥ ५ ॥ २०८

“गावः” गन्तारः स्तोतारो वा^(१) “सदा” इन्द्रं पर-रणादिभि-

I, वाचः साम ।

(१) —‘शं सुखं, तस्य पदम्-शब्दस्य’ इति वि० ।

(२) —अतस्ति कर्म-नामस्य सप्तमं नैषद्युक्तम् (१, १) ।

(३) —आश्रयिणि लोकोक्तम् ।

(४) —अष्टाजि, मातेवाकारीनामकरणः-इत्यादि द्विविध-नैषत्ति-दर्शनादित्यभि-

अथाहमी ।

१ २ ३ १ २ २ २

३ २ ३ १ २

३ २ ३ १ २

उपप्रक्षेमधुमतिस्त्रियन्तः पुष्ये मरयिन्धीमहेतइन्द्र ॥ ८ ॥ २१२ ४४४

४
I ओवा ।

४ ५ ४ २ ५

४ ५

४ १

उपप्रक्षेमधुमतिस्त्रियन्तः । ओवाओयि ।

१ २

२

२ २ १

२

१

२

१

पुष्येमरयिन्धामहेतआरश्चिन्द्रा । ओ । वाओवा । ओ ।

२ २

२

५

वाहाश्चउवारश्च । ऊ३४पा ॥ ७ ॥ २१२

हे “उषः !” “वनसा” वननीयेन तेजसा “सह” सार्द्धम्
 “आयाहि” आगच्छ । उषसो वाहनभूताः “ गावः ” (१)
 “वर्त्तनी” रथं “सचन्त” सेवन्त (२) अनश्वेन रथेनायाहीत्यर्थः ।
 “यत्” याः गावः “ऊधभिः” उपलक्षिताः प्रभूताः पीना इत्यर्थः ।
 ताः गावः इति सम्बन्धः ॥ ७ ॥ २११

* “पुष्यन्तो”-इति ऋग्वेदीयपाठः ।

२१२ उत्तरार्द्धिकस्य ४, १, २, ४ ।

I माधुच्छन्दसम् ।

(१)—अथ गाव इति रश्मय इत्यर्थः (जे० १, ५, २) उपसङ्गदधानु रश्मि वचुर्वाह-
 ताद् वाहनत्वेनोपसर्षयति ।

(२)—“वच सेवने सेवने च (भा० आ०)” ।

अथ दशमी ।

११११ १११ १११ ११२ ११३१
 प्रबद्धाद्यवृत्तचान्तमायविप्रायगाथं गायतयं जुजो-

446

१
 घटे ॥१०॥ २१४

॥ प्रथम-दशति ॥

५४ १ १ ० १ १
 I प्रवाः । आथिन्द्रायवृत्तचान्तमा२३या । वायि-

१ १ १ १ १ १ १ १
 प्रायगाथंगाऽ१या४ता । याञ्जजीवा३ । उप् । घाऽ३तो४५-

१
 द्यायि ॥ ८ ॥ २१४

“अर्कम्” अर्चनीय^(४)मिन्द्रम् “अर्चन्ति” स्तोत्रैर्हविर्भिः । “युवा”
 नित्य-तरुणः “श्रुतः” विख्यातः “इन्द्रः” “आस्तोमति” तेषां
 सम्बन्धीनि शत्रुजातान्याभिमुख्येन हिनस्ति^(५) ॥ ८ ॥ २१३

* ‘जुजोषत’-इति वि० पाठः ।

२१४ उत्तरार्चिकस्य ४,१,२५ = जहे ३,२,२० ।

I उद्गाथं साम ।

(४) — “अर्को देवोमति यदेनमर्चन्ति” इति मि० नै० ५, ४ ।

(५) — विवरचक्षता मेघान्धैव आच्छाता । नक्षत्रा—“अर्चन्ति । पूजयन्ति ।
 ‘अर्क’ देवम्, ‘मदत’ कलिजः, ‘लर्का’ शोभनमन्त्राः । ‘आस्तोमति’ लक्षते ; ‘श्रुतः’
 आख्यातः । ‘युवा’ तरुणः । कोषी ? इन्द्रः-इति ।

अथ चतुर्थखण्डे —

येना प्रथमा ।

४४७

१ २ ३ १ २८ १ २८ ३ १ २
 अचेत्यग्निश्चिकिति* हव्यवाङ् न सु† मद्रथः ॥१॥ २१५

हे “विप्राः” मेधाविनः ! (१) “वृचहन्तमाय” अतिशयेन वृचस्य
 हन्तमः, तस्मै इन्द्राय “तं” “गावः” स्तोत्रं(१) “प्रगायत” प्रक-
 र्षेण पठत । हे उद्गातारः ! स इन्द्रः “यं” स्तोत्रं “सुजीयते”
 जीयते । १० ॥ २१४

इति सायणाचार्य-विरचिते माधवीये सामवेदार्थे प्रकाशे जम्बेबाखाने
 चतुर्थस्याध्यायस्य दशमः खण्डः ॥ १० ॥

* “श्चिकितु”-इति
 † “हव्यवाङ् स सु”-इति } इति ऋग्वेदीयपरिच्छेदे ।

२१५ ऋग्वेदस्य ६, ४, २७, ५ !

(१) —“विप्राः” इति मेधावि-जामसु प्रथमं नैयबुक्कम् (१, १५) ।

(२) —“गावा” इति वाङ्मामसु अहन्ति अग्रे वयस्य कम् (१, १९) ।

I अचेती । अग्निः । चिकारश्चितीः । चारश्चितीः ।

३ । वारडारश्चितीः । सुमद्रथारश्चितीः ॥ १० ॥

II अचेतिया । गायिश्चादकायितीः । द्यौ । द्यौयि

औश्चोरश्चितीः । द्यौयारश्चितीः । वारडारश्चितीः ।

३ । सुमद्रथारश्चितीः ॥ ११ ॥ २१५

“हव्यवाट्” हविषां वोढारं “चिकितिः” विशिष्ट-प्रज्ञः^(१)
 “सुमद्रतः” सुष्ठु-हविर्युक्त-रथोऽग्निः “अचेति” चेत्यते सर्व-
 ज्ञायते । यद्वा । [व्यत्ययेन कर्त्तरि प्रत्ययः (३, १, ८५)] हविः-
 प्रदातारं यजमानं जानाति ॥ १ ॥ २१५

I, II शाम्ये द्वे ।

(१) — “चिकिति” इति पश्यति-कर्मसु प्रथमं नैघण्टुक, तस्य रूपं चिकितिरिति,
 अथवा प्रज्ञा-नामसु पठितं “केतः”-इति तस्यैवेति ।

११ ३क,

अथ द्वितीया ।

वन्धुर्ऋषिः । आग्नेयी ।

१ ३ १ ३ १ २ ३ १ ३ १ २ १ २ १ २ ३ २ २
 ४४८ अग्ने त्वन्नो अन्तमउतत्राताशिवोभुवोऽवस्थथ्यः ॥ २ ॥ २१ ई

४ १ १ १ २ ५
 I ओग्नायि । त्वन्नोरश्चा । ऊम्मारश् । ताश्श्चमाः ।

१ १ १ २ १ २ १ २ २ १ २ ४ ५ ४
 उतत्राताशिवोभुवः । शिवोभुवारश् । वरोवा । याऽथ

५
 योईष्टायि ॥ १२ ॥

४ २ ५ ४ २ ५ २ १ २
 II अग्नौ । होयि । त्वौहोयि । नोअन्तमा ३१ उवा

३ ५ २ २ १ ५
 २३ । ऊ२३४ ता । त्राता ओ २३४ वा ।

२ १ २ २ ३ १ १ १ १
 शिवोभुवा २ ३ ४ ५ ॥ १३ ॥

* “भवा”-इति ऋग्वेदीयपाठः ।

२१ ई उत्तरार्चिकस्य ४, १, २२, १ = ऋग्वेदस्य ४, १, १८, १
 = यजुर्वेदस्य ३, २५—१५, ४८ = ऊहे ३, २, १८—१२, २, १५ ।

I गूदम् ।

II अत्यदः ।

III अग्नेतू ४ वज्रोचन्तमाः । उतत्राताशिवोभुवः ।

वरा २ ३ । औक्षौक्षो २ ३ ४ वा । थाऽपु यो ६

द्यायि ॥ १४ ॥

IV अग्ने । होषि । त्वन्नोअ । तमाः । जता २ ।

चा २यि । औक्षौक्षो २यि । चाता २ । शिवो ३४पु ।

भू २ ३४वाः ॥ १५ ॥ २१६

हे “अग्ने !” “वरुथ्यः” वरणीयः सम्भजनीयः । यद्वा ।
वरुथ्यैः यज्ञगृहैर्दत्तः^(१) “त्वं” “नः” अस्माकम् “अन्तमः”
अन्तिकतमः “भूवः” भव । “उत” अपिच “त्राता” रक्षकः
“शिवः” सुखकरश्च भव^(२) ॥ २ ॥ २१६

III गूहः ।

IV अत्यर्हः ।

(१) वरुथ्यामिति गृहनामसु सप्तदशं पदम् नि० ३, ४ ।

(२) —“शिवम्”—इति सुख-नामसहादयं नैषधकम् (१, २,) ततो मत्वथी बाष्-
प्रत्यये कृमिति भावः ।

अथ तृतीया ।

आग्नेयीयम् ।

२ ३ २ ३ २ ३ २ १ २ ३ १ २ ३ १ २

भगोनचित्रोऽग्निर्महो नान्दधातिरत्नम् ॥ ३ ॥ २१७

४ ५ १ १ २ १

I भागाः । नचित्रः । अग्निर्महो रश्नाश्म । दा१२-

३ ५ २ २ २ १ २ १ १ १ १

धार३४ औद्देवा । तिरत्नार३४ पुम् ॥ १६ ॥

४ ५ २ ४ ५ ४ २ १ २ १ १ १ १ १

II भगोनचित्राः । अग्निर्महो रश्नाश्म । दा१२धा-

५ २ २ २ १ २ १ १ १ १ १ १

र३४ औद्देवा । ए३ । तिरत्नार३४ पुम् ॥ १७ ॥ २१७

“महोनां” महताम् मध्ये “भगोन” सूर्यइव^(१) “चित्रः”
चायनीयः^(१) पूजनीयः “अग्निः” यज्वनां “रत्न” रमणीयं
धनं “दधाति” धारयति । प्रयच्छतीत्यर्थः^(१) ॥ ३ ॥ २१७

I, II सातनिके द्वे ।

(१) — “भगसादित्यः” — इति नै० ४, ११ । “न शब्दस्तु उपभार्योऽय उपरिष्ठात्”
— इति नै० १, ४ ।

(२) — चित्रं देवानामिति मन्त्रव्याख्यानावसरे एष एवाथैव्यवहृतो यास्केन (१२, १६) ।
तदेवात्र व्याख्याने मानम् ।

(३) — “दा१२” — इत्यस्य निघण्टौ (३, १६) याज्ञा-कर्मसु दर्शनमेवैवमर्थे मानम् ।

अथ चतुर्थी ।

एषा ऐन्द्री ।

^{१ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ २ ३ २ ३ २}
विश्वस्य प्रस्तोभ पुरोवासन्यदिवे ह नूनम् ॥ ४ ॥ २१८

450

^{५ २ १ २ २ २ २ १ ३}
I विश्वस्या । प्रस्तोभा २ । पुरोवासा ३ । यदिवे-

^{५ १ १ २ ५ २ २ २}
२३४हा । नूर ३ । नारमार २३४ औहोवा । धार २३४-

^५
नाम् ॥ १८ ॥

^{५ २ १ २ २}
II औहोयि । विश्वस्या । प्रस्तोभा २ । पुरौहोवा ३

^{२ १ १ २ १ १ १}
हायि । वासा २ । यदिवेहा । नूर ३ । नारमार २३४

^{५ २ २ ३ ५}
औहोवा । धार २३४ मा ॥ १८ ॥ १२८

“विश्वस्य” सर्वस्य शत्रुजातस्य “प्रस्तोभ” प्रस्तोभति हिन-
स्तीत्यर्थः । “यदिवा” “इह” यज्ञे “नूनं” “पुरो(१) वासन्”
पूर्वेस्मिन् देशे वसन् स्थितः स इह नूनं प्रस्तोभ ऋत्विग्मिः
प्रकर्षेण स्तूयते [स्तोभति स्तुति-कर्मा(२) ॥ ४ ॥ २१८

I धनसाम ।

II धर्मसाम ।

(१) — ‘नूनमिति वितर्क’ इति वि० ।

(२) — स्तुति-कर्मस्तिदं चतुर्थं नैषण्णकम् (२, १४) ।

अथ पञ्चमी ।

सम्बर्त्तयति ऋषिः । उषोदेवता । द्विपदा ।

३२७ ३९ ३९३ १९ ३ १ २ ३ १ ९

451 उषाअपस्वसुष्टमः*संवर्त्तयति वर्त्तनिं सुजातता ॥ ५ ॥ २१८

५२ १ २ ३ ५ ० १ ०
I उषाअपा । स्वासुष्टा २३४माः । संवा २र्त्तया । तिवा१ ५ १ २ ५ २ २ २ १ ३ १ १
२र्त्ता २३४नौम् । सू २जा २३४चौद्देवा । ए३ । तता २३-१ १
४५ ॥ २० ॥ २१८

इयम् “उषाः” “स्वसुः” भगिन्याः रात्रिः^(१) सम्बन्धि “तमः”
 “अन्धकारम्” “अप संवर्त्तयति” आत्मीयेन तेजसा अपगमयति ।
 “सुजातता” सुजातत्वं आत्मनः सुप्रकाशत्वं च “वर्त्तनिं” वर्त्त-
 यति रथं प्रापयति^(२) ॥ ५ ॥ २१८

* “स्वसुस्तमः”-इति ऋग्वेदीयपाठः ।

२१८ ऋग्वेदस्य ८, ८, ३०, ५ ।

I उषसः साम ।

(१)—स्वसा स-असा, स्वेषु सौदतोति वा इति नि० ११.१२ ।

(२)—‘स्वसुः तमः, स्वसुः स्वसा भगिनीव अपसंवर्त्तयति वर्त्तनिं रात्रिं वरुणीषां
 जनस्य सुजातता इति विवरणद्वयाख्यानम् ।

अथ षष्ठी ।

भौवनप्रात्यक्षविः ।

३ १७ ३ १ २ ३ १ २ ३ २
 इमानुकम्भुवनासीषधेमेन्द्रश्चविश्वेचदेवाः ॥ ६ ॥ २२०

452

५ ४ २ ५ ४ ४ २ २ १ ५ २ २
 I इमानुकम्भुऽधुवना । सीषधारयिमाउवाइ । ईइ-

५ २ १ ५ २ २ २ ५ २ २ १
 ४इहा । इन्द्रश्चवारयिश्वाउवाइ । ईइ४इहा । चदेइ । वा

५ ५ २ २ ५
 रयारइ४अीहोवा । वीइइ४शाः ॥ २१ ॥ २२०

“इमाः”(१) इमानि परिदृश्यमानानि “भुवना”(२) भुवनानि
 “नु” क्षिप्रं(३) “सीषधेम” साधयामः वशीकुर्नः । कमिति
 पूरकः(४) यद्वा । इमानि सर्वाणि भूतजातानि अस्मभ्यं “क्वं”
 सुखं(५) सीषधेम साधयतु (पुरुष-व्यत्ययः) “इन्द्रश्च” “विश्वे” सर्वे
 देवाश्च स्तुत्या प्रीता इममर्थं साधयन्तु ॥ ६ ॥ २२०

* “सीषधा”—इति ऋग्वेदस्य, सायणीयोत्तरभाष्य-धृतस्य ।

२२० उत्तरस्य ४, १, २३, १ = ऋग्वेदस्य, ८, ८, १५, १ आर-
 ण्यके ३, २१—२२ = ऊहे १, २० ।

I भारद्वाजम् ।

(१), (२)—सुपासुसुमित्यालो रूपम् (७, १, ३८) ।

(३)—“क्षिप्रं”—इति क्षिप्र-नामसु प्रथमं नैघण्टुकम् (२, १५) ।

(४)—“मिताक्षरेष्वनर्थकाः कमीमिद्विति”—इति नै० १, ८ ।

(५)—“कम्”—इति सुख-नामसु अन्तिमं नैघण्टुकम् (३, ६) ।

अथ सप्तमी ।

कवषऐलुषऋषिः ।

इयं वैश्वदेवी ।

२ ३ १ ३ १ २ ३ ३ २ ३ ३ १ २ ३ १ २

453

विस्तृतयोयथापथाद्यद्भुत्वन्तुरातयः ॥ ७ ॥ २२१

४ ५ ४ ५

१

१

२ २ १

I विस्तूविस्तू ।

ताया रस्ताया रः ।

यथापथाः ।

आयिन्द्रा र त्वाद्या र ३ । तुरो र ३ ४ वा । ता ऽ पृथो-

ई ह्यायि ॥ २२ ॥ २२१

हे “इन्द्र!” “त्वत्” त्वत्तः सकाशात् “रातयः” दानानि
 “वि यन्तु” विविधं गच्छन्तु । तत्र दृष्टाष्टः—“पथः” राजमार्गात्
 क्षुद्रमार्गा यन्ति तद्वत्^(१) ॥ ७ ॥ २२१

२२१ उत्तरार्द्धिकस्य ६, १, २, २ = ऊहे २१, ८ ।

I रातिसाम ।

(१)—“विस्तृतय,” विविधाः क्षुतयः सरण्यः मार्गाः “इन्द्रा” “त्वत्” त्वत्समीपं
 “यन्तु”; “रातयः” दानानि हविर्होमेष्वनि ‘अथवा’-इत्यादि वि० ।

अथाहमी ।

भरद्वाजऋषिः । द्विपदा ।

^{३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३}
 अथावाजन्दे वदित्सनेम

454

^{१ २ ३ १ २ ३ १ २}
 मदेमशतहिमाः सुवीराः ॥ ८ ॥ २२२

^{३ २ २ १ २ ३ २ ३ १ २}
 I अथावाजाम् । दायिवहि । त्सनेमा । मदे-

^{१ २ १ १ १ ३ २ २}
 मशाहताहिमाः २ः । शतार३ । हाशियमार३४औहोवा ।

^{१ १ १ १ १ १}
 सुवीरार२३४५ः ॥ २३ ॥ २२२

“अथा” अनया सुत्या “देवहितं” देवेन द्योतमानेनेन्द्रेण
 दत्तम्^(१) “वाजम्” अन्नं “सनेम” वयं सभजेम । अपिच
 “सुवीराः” शोभन-पुत्रोपेता वयं “शतहिमाः” शतं हिमन्तान्
 “मदेम” हृष्याम ॥ ८ ॥ २२२

२२२ ऋग्वेदस्य ४, ६, ३, ५ ।

I भारद्वाजम् ।

(१)—हितमिति “ओहाक् त्वाजे”—इत्यस्य रूपमिति मनेव व्याख्यातम् इतिमिति ।

११४

अथ नवमी ।

आनेयऋषिः । इयं वैश्वदेवी ।

३ ३ ३ १८ २२ ३ २ ३

जर्जामित्रोवरुणःपिन्वतेडाः

१ २ ३ १ २ ३ १ २

पीवरौमिषङ्कुणुहीनइन्द्र ॥ ८ ॥ २२३

१०, १, २४

I जर्जा । मित्रोवरुणःपिन्वतारशयिडाः । पीवरौ-

मिषङ्कुणुहीनआयिन्द्राश्उवाश् । ऊ३४पा ॥ २४ ॥ २२३

हे “इन्द्र !” “मित्रः”, “वरुणः”, त्वच्च सर्वे यूयं “जर्जा”
रसेन बलेन वा^(१) संहिताः “इडा” अन्नानि^(२) “पिन्वत”
अस्मभ्यं सिञ्चत प्रयच्छतेत्यर्थः । [पिन्व सेचने (भा० प०)
धातूनामनेकार्थत्वादत्र प्रयच्छतेत्यर्थः] किञ्च । “पीवरी”
प्रवृद्धम्^(३) “इषम्” अन्नं^(४) “नः” अस्माकं “क्षुणुहि^(५)” कुरु
देहीत्यर्थः^(६) ॥ ८ ॥ २२३

I ऐषम् ।

(१)—‘जर्जा’ अन्नं दृष्टिर्वा-इति वि० ।

(२)—“इडा, इडा, इडा वा ”-इति पाठभेदेनान्न-नामसु द्वादशतमं नैषण्ड-
कम् (१, ७१) ।

(३)—पीवरी-‘स्य लाम्’-इति वि० ।

(४)—इषमिति अन्न-नामसु षतुर्दशं नैषण्डकम् (१, ७) ।

(५)—“वाष्ण्डसि (३, ४, ८८)”-इति हेरपिल-वैकल्पिकम् ।

(६)—“क्षुणुहि कुरु”-इत्येव वि० ।

अथ दशमी ।

इयमेकपदाष्टाक्षरा गायत्री । वसिष्ठऋषिः ।

^१ इन्द्रो^१विश्व^१स्यराजति ॥ १० ॥ २२४

456

॥ इति द्वितीय-दशति ॥

^३ I इन्द्रो^१३४ । विश्व^३स्यरा^२ । जति^२दो^२२३४पुइ । डा ॥ २५ ॥

^१ II इन्द्रा^१२दोऽ^१शयि । वा^१२यिश्वा । स्यरा^१२जति ।

^५ होवा^१२३दो^१२३४पुइ । डा ॥ २६ ॥ २२४

यतः कारणात् “इन्द्रः” “विश्वस्य” भवनस्य “राजति”
ईश्वरो भवति, अतः कारणात् इन्द्रं प्राधान्येनाभिमुखीकृत्यो-
च्यते-इति पूर्वोक्तान्वयः^(१) ॥ १० ॥ २२४

इति श्रीसायणाचार्यविरचिते सामवेदार्थप्रकाशे इन्द्रोवाक्याने

चतुर्थस्याध्यायस्यैकादशः सूक्तः ।

॥ इति द्वैपदमेन्द्रं समाप्तम् ॥

I, II वैराज हे ।

(१)-“इन्द्रः” परमेश्वरः “विश्वस्य” सर्वस्य “राजति” दीप्यते-इत्येव वि० ।

त्रिकद्रुकेषु मुख्याः स्युर्दृग्दर्शनाष्टिरादिमा ।
 जगत्त्रयसहस्रेत्यथैन्द्रयाज्ञपनस्तथा ॥
 अग्निं होतारमित्येषा अस्तु श्रौषडयावचा ।
 चतस्रोऽत्यष्टयोऽभित्यं तवत्यर्च्यमित्यूचौ ॥
 इमे हे अतिशक्त्यावष्टौ इत्येकजचिरे ।
 प्रवोमहेऽतिजगती तमिन्द्रमिति तादृशी (क) ॥
 सौरौ अयंसहस्रेति पावमानौ त्वयावचा ।
 अस्तु श्रौषडैश्वदेवौ मारुतो तु प्रवोमहे ॥
 अभित्यमिति सावित्री स्वादाग्नेय्यग्निमित्यसौ ।
 ऐन्द्रोऽवशिष्टा इत्येवं छन्दादेवतनिर्णयः (ख) ॥

(क) — 'त्रिकद्रुकेषु' - इति मुख्या प्रथमा यासु, तासु ऋक्, अथ — आदिमा ऋक्, 'त्रिकद्रुकेषु' - इति अष्टिः अष्टिचन्द्रका । 'अयंसहस्र' - इति द्वितीया ऋक् तु जगती । अथ अनन्तरम्, 'ऐन्द्रयाज्ञपनः' - इति तृतीया ऋक् तथा 'अग्निं होतारम्' - इति रथा नवमी ऋक्, 'अनु श्रौषट्' - इति पञ्चमी ऋक्, 'अयावचा' - इति सप्तमी ऋक्, - इति अथः ऋक्, अष्टयः अष्टिचन्द्रकाः । 'अभित्यम्' - इति अष्टमी 'तवत्यं नर्च्यम्' - इति दशमी च ऋचाविमे हे अतिशक्त्यावष्टौ अतिशक्तरीचन्द्रके ; एके आचार्यासु, षडौ अष्टिचन्द्रके एव इमे इत्युचिरे । 'प्रवोमहे' - इति षडौ ऋक् अतिजगती अतिजगतीचन्द्रका ; 'तमिन्द्रम्' - इति सप्तमी ऋक् दशमपि तादृशी अतिजगत्येवेत्यर्थः ।

(ख) — 'अयंसहस्र' - इति द्वितीया ऋक्, सौरौ सूर्य-देवताका । 'अयावचा' - इति सप्तमी ऋक्, इयम् पावमानो पवमान देवताका । "अनु श्रौषट्" - इति पञ्चमी ऋक्, वैश्वदेवौ विश्वेदेवाः अस्याः देवताः । 'प्रवोमहे' - इति तु षडौ ऋक्, मारुतो मरुतो-
 ५ अस्याः देवताः । 'अभित्यम्' - इति अष्टमी ऋक्, सावित्री सवित्र-देवताका । 'अष्टिम्' - इति नवमी ऋक्, असौ आग्नेयो अग्नि-देवताका । स्वादिति सर्व्वेभ्यं सम्बध्यम् ॥

अथ द्वादशखण्डे—

तत्र प्रथमा ।

गृह्यमदऋषिः ।

^{१ २} त्रिकद्रुकेषुमद्विषोयवाशिरन्तुविशुक्का^{३ २}†

457

^{३ १२} स्त्रिम्य†^{५२} त्सोममपिबद्विष्णुनासुतंयथावशम† ।

^{१ २} सईम्ममादमद्विकर्मकर्त्तवेमद्वामुरु^{३ २ ३ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २}

^{२२} सैन^{३ २ ३ १ २ २ ३ १ २ ३ १ २} सस्यदेवादेव^१ सत्यइन्दुः सत्यमिन्द्रम॥१॥२२५

I औयित्रिक । द्रुकायि । धूर्मद्विषो । यवाशिरम् ।

^{३ २ ३ ५} तुविशुक्काः । ^{१ ३} औयितृम्या^५ २३४यात् । ^{१२} सोमाम् । ^{१ २} अपिवाह

* “तुविशुक्का”-इति ऋग्वेदीय-स्वर-पाठः ।

† “हम्य”-इति ऋग्वेदीयः सायणीयोत्तरभाष्यधृतस्य ।

‡ “यथावशतु”-इति ऋग्वेदीय-व चिह्नित-पाठः ।

॥ “सत्यमिन्द्रं सत्यइन्दुः”-इति ऋग्वेदीयपाठः ।

२२५ उत्तरार्धिकस्य ६, ३, १८, १ = ऋग्वेदस्य २, ६, २८, १
= जज्ञे २, २, १२—५, १, ५—५, २, ५ ।

I वाजजिन् ।

अथ द्वितीया ।

गौराङ्गिरसञ्चटिषिः ।

३२ ३२ ३१ २ ३१ १ ३२ ३ २७ २ १२
 अयं सद्यस्त्रमानवोदृशः कवीनाम्मातिज्योतिर्विधर्मः ।

458

३२ ३१ २ ३२ ३ १२ ३२ ३ १२ ३
 ब्रध्नः समीचीरूषसः समैरयदरेपसः सचेतसः

१२ ३१ १ ३२
 स्वसरेमन्यमन्तश्चितागोः ॥ २ ॥ २२ई

विस्तीर्णम् “ईम्” एनम् “इन्द्रम्” “ममाद्” अमादयत्^(८) ।
 किमर्थम् ? “महि” महत् वृत्र-हननादि-लक्षणम् “कर्म्म”
 “कर्त्तव्ये” कर्त्तुम्^(९) । “सत्यः” “इन्द्रः”^(१०) स्तवन् । “देवः”
 दीप्यमानः “सः” सोमः “सत्य” यथार्थभूतं “देव” सोमं कामय-
 मानम् “एनम्” “इन्द्र” “सद्यत्” [सद्यतिर्व्याप्ति-कर्मा^(११)]
 व्याप्नोतु ॥ १ ॥ २२५

(८)—“इन्द्रसि छिट् (१, २, १०५)” इति भूतसामान्ये छिटि ममादेति भावः ।

(९)—“तुमये सेसेन् सेन् क्मे (३, ४, ९)” इत्यादिना सिद्धम् ।

(१०)—इन्द्रः सोमः ।

(११)—‘उदनाम दानवः ; सः इन्द्रः, एनं दानवं सद्यत् । सद्यतिः हि सार्धः, दानवं
 विसितवान् ।—अथवा सद्यतिः सेवार्थः सेवते’ इति वि० । निघण्टौ तु सद्यतिर्गति-
 कर्म्मसु दृश्यते (२, १४) न तु व्याप्ति-कर्म्मसु परं नतिरेव व्याप्तिनेन पर्यवसतीत्यभिप्राये-
 शोक्तमित्यदुमीयते ।

६, १, २८ I अयं स होवायि । समाना २३४वाः । दशाः क-
 वीनामतिर्ज्यो । तिर्विधार २४४मा । ब्रध्नाः समायि । ची-
 रूपसः । समायिराऽ१यारत् । अरा ३ । होवा ३ । पा ।
 सः सचे । तसा ३ । स्वासरे । मन्युमार ३४न्ताः । चित् ।
 या २३४ औहोवा । गोर ३४पुः ॥ २८ ॥

II अयं स ह समाना ईवाः । दशाः कवीनामतिर्ज्यो ।
 तिर्विधार २४४मा । ब्रध्नाः समायि चीरूपसः । समायिराऽ१-
 यारत् । ओ ३वा । अरेपसः सचेतसः । स्वासरे । म-
 न्युमार ३४न्ताः । औ ३वा । चिता ३ । गोर २रा २३४ औहो-
 वा । वा २३४पु ॥ २८ ॥ २२६

I, II गोरान्निरसस्य सामनो हे ।

“सहस्रमानवः” सहस्र-सङ्ख्याका मनुष्याः^(१) यस्य सः, सहस्र-सङ्ख्याकैर्मनुष्यैरिवावस्थितैरग्निभिर्युक्तः “दृशः” सर्वेषां दर्शनोयः^(२) “कवीनां” मेधाविनां सर्वेषां “मतिः” स्तुत्यः मननीयोवा “विधर्म्म” विधातुः “ज्योतिः” तेजः “अयं” “ब्रह्मः” सूर्यः^(३) “समीचीः” शुद्धाः निर्मलाः^(४) “अरेपसः” तमः-पाप-रहिताः । “सचेतसः” समान-चित्ताः इमाः “उषसः” “समैरयत्” सम्यक् प्रेरयति । ततः “स्वसरे” [दिवसनामैतत् (नि, नै० १, ८)] दिवसे “मन्युमन्तः” मन्युः प्रकाश^(५)स्तदन्तः तेजस्विनश्चन्द्रमः-“प्रभृतयः” गोः आदित्यस्य तेजसा “चिताः” अपचिताः भवन्त्विति विगत-तेजस्का भवन्तीत्यर्थः । [“आदित्योऽपि गौरयते (२, ६)” -इति निबद्धम् ॥ २ ॥ २२६]

(१) —“मानवः” इति मनुष्यानामसु जनविशं नेष्युक्तम् (१, १) ।

(२) —‘दृशः दृष्टा’-इति वि० ।

(३) —‘ब्रह्मः सहान् ब्रह्म सविता’-इति वि० । “ब्रह्मः” इति निष्यद्यौ-चक्षनामसु (१, १४) सहस्रानाम् च (२, २) दृश्यते । ‘ब्रह्म’ ब्रह्म, सविता वा सहान् वा इत्येवौपरि-छादु (६, १, १, ८) व्याख्यास्यते । ‘ब्रह्मश्च इन्द्रम्, आदित्यकृपिणावस्थितम्’-इति चोत्तरा-व्याख्येनेनैवाचार्येण व्याख्यातम् (६, ३, १२, १) ।

(४) —‘सम्यक् जाता’ इति वि० ।

(५) —‘कान्ति कर्मासु दृष्टस्य (नि० १, ६) “मन्यते”-इत्यस्य रूपं मन्यु-रित्यभिप्रायः ; मन्युमन्तः दीप्तिमानः, अथवा क्रोधो मन्युः तदन्तः, -इति वि० ।

अथ ऋतोवा ।

पक्ष्मपक्ष्मभिः ।

१ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३
 एन्द्रयाद्युपनः परावतो नायमच्छाविदथानो वसत्यति-

२ ३ १ २ ३ १ २
 रस्ताः राजे वसत्यतिः ।

२ १ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३
 हवामहेत्वा प्रयस्वन्तः सुतेष्वा पुत्रा सो नापितरं वाजसातये

१ २ ३ १ २
 मच्छिष्टं वाजसातये ॥ ३ ॥ २२७

४ २ ५ २ ४ ५ ४ १ २ ५ १ २
 I एन्द्रयाद्युपनाः । पारारवा २३४ताः । नायमच्छा ।

२ २ १ २ ५ १ २ २ १ २
 विदथानायि । वासत्या २३४तीः । अस्तारा ३जे ३ । वास-

२ ५ ४ ५ २ २ ४ ५ ४ २ १ २ २
 त्या २३४तीः । हवामहेत्वा प्रयस्वन्ताः । सुतायिषू ३वा ।

२ १ २ २ २ १ १ २ ५ १ २
 पुत्रा सो नापितरं वा । जासाता २३४यायि । मच्छा यिष्ठा

२ १ ४ २ ५
 ३०वा ३ । जा २३सा ३ । ता ३४५यो ईहायि ॥ ३० ॥ २२७

* “रस्तं”-इति ऋग्वेदीयः पाठः ।

२२७ ऋग्वेदस्य २, १, १८, १ ।

I प्रथमः ।

हे “इन्द्र !” “परावतः” दूरदेशात् स्वर्ग-लक्षणात्^(१) “नः”
 अस्मान् “उपायाहि” अस्मत्समीपं प्रत्यागच्छ । तत्र दृष्टान्तः—
 “नायम्” अयं न पुरोवर्त्ती अग्निः “अभिषुतः” सीमोवा [प्रस्तु-
 तत्वान्निर्दिश्यते] स इव [यद्यपि पुरस्तादुपचारान्निषेधार्थीयो
 नकारः सर्व्वत्र, तथाप्यत्रौचित्येनोपमार्थीयो गृह्यते] । यद्वा ।
 “परावतः न” दूरदेशादिव । [यद्यपि यज्ञे सर्व्वदा सन्निहितः,
 तथापि स्वर्गाख्याद् दूरदेशादिव । अस्मिन् पक्षे अयमिति विभक्ति-
 व्यत्ययः ।] “अयम्” इमं देवयजनदेशं “अच्छ” अभि प्राप्तुम्^(२)
 आयाहीति शेषः^(३) । तत्र दृष्टान्तः—“सत्पातं” सतां सर्व्वदा
 वर्त्तमानानामृत्विजाम्पालको यजमान इव [“पत्यावैश्वर्य्ये(६, २,
 १८)”—इति पूर्व्वपदप्रकृतिस्वरत्वम्] त्वमपि यज्ञ-गृह्णास्यागच्छ ।
 यद्वा । सतां नक्षत्राणाम्पतिः चन्द्रमाः, स यथा स्व-धाम स्थान-
 मागच्छति तद्वत् । “अस्ता” [अस्तं सुपञ्चाकारः (७, १, ३८)
 अतएव बहुधा अस्तं राजेत्यामनन्ति] अस्तं गृह्णं^(४) “राजेव”
 राजा यथा आगच्छति तद्वत् । किञ्च । “प्रयस्वन्तः” हविर्लक्षणा-
 न्नवन्तः यजमाना वयं “त्वा” त्वां “सुतेषु” अभिषुतेषु सीमेषु
 “आहवामहे” आभिमुख्येनाह्वयामहे । आह्वाने दृष्टान्तः—

(१)—“परावतः”—इति दूर-नामस्त्रनिमित्तं नैषण्डकम् (३, १२) ।

(२)—“अच्छामेराप्नुमिति आकपूर्णिः” इति (नि० ५, १२) ।

(३)—“अच्छ आपु” विदद्यानि आपूति यज्ञ-कर्माणि—इति वि० ।

(४)—“सुपांसुल्लभित्यनेति (नै०, ७, १८) भावः ।

(५)—“अस्तम्”—इति गृह्ण नामसु पक्षसं नैषण्डकम् (३, ४) ।

अथ ऋषीः ।

रेभाऋषिः ।

१८ २८ ३१ २ ३ २
तमिन्द्रञ्जोह्वीमिमघवानमुग्रं

३ १८ २८ ३ १ २ ३ १ २
सचाद्धानमप्रतिष्कतं अवांसि भूरि ।

१ २ ३ १८ २८ २ १ २ ३ २
मं हिष्टो गीर्भिराचयज्ञियाववर्त्तरायै*

३ १ २ ३ १ २ ३ २
नोविश्वसुपथाकृणोतुवजी ॥ ४ ॥ २२८

४ ५ ८ ४ ५ ८ १ ५ १
I तमिन्द्रञ्जोह्वीमिमघवानाम् । ऊ२३४ग्राम् । स-

“पुत्रासः” पुत्राः “पितरं न” पालकं जनकमिव तं यथा “वाज
सातये” सङ्ग्राम-प्राप्तये तज्जयाय हविःस्त्रीकरणाय वा(१) आह-
यामः ॥ ३ ॥ २२७

* “ववर्त्तरायै”-इति ऋग्वेदीयः पाठः ।

२२८ ऋग्वेदस्य ६, ६, ३८, ३ ।

I अक्षर्यम् ।

(१) —‘वाजः’-इति अङ्ग-नामसु द्वितीयं नैबध्यकम् (१, ७) —‘वाजे’ इति सङ्ग्राम-
नामसु च हाचत्वारिंशत्तमं नैबध्यकम् (१, १७) । सातिष्ठ सामः । तथाच अङ्गस्य सामास,
सङ्ग्रामस्य वा सामायेति वा इत्यर्थः कश्चित् । ‘वाजसातिः’-इति समुहितपदस्य
सङ्ग्रामार्थो दृश्यते निबध्यो तत्रैव ।

१२ १२ ४ ५ १ १
त्राक्षोयि । दधानमप्रतारयिष्कृ२३४ताम् । अवार२३सायि ।

१ ५ १ २ २ ० १ ३ ५ २२
भूर३४रो । म०दिष्ठोगीर्भिरा । चयार३ज्ञार३४याः । वा

१ २२ १२ २२ २ ३ ५ १ २
वार्त्ता२ । रायेक्षोयि । नोविश्वास्तुपा२३४र्था । कृणो३ ।

१ ३ ५ २ २ ३ ५
तूरवार३४चौक्षोवा । ऊर३४पा ॥ ३१ ॥ २२८

“तम्” पूर्वोक्तगुणोपेतम् “इन्द्र” “जोह्वीमि” यष्टाहं पुनः पुनराह्वयामि [ह्वयतेरभ्यस्तस्य चेति सम्प्रसारणम्] कौटुम्भं? “मववानं” मंहनीय-धनवन्तम्^(१) ‘उग्रम्’ उग्र-बलं “सत्वा” सत्यं^(२) यथार्थमेव “अवांसि” बलानि,^(३) “भूरि” भूरौणि “दधानम्” अतएव “अप्रतिष्कृतं” शत्रुभिरप्रतिरोधनीयम् आह्वयामि । किञ्च “मंहिष्ठः” पूज्यतमो दातुतमो वा “यज्ञियः” यज्ञार्हः इन्द्रः “गोर्भिः” अस्मदीयाभिः स्तुतिभिः “आ ववर्त्त” यज्ञेष्वभिमुख्येन वर्त्तते [वर्त्ततेलिङि^(४) रूपम्] ततो “वज्री” वज्रवन् इन्द्रः “राये” धनार्थं “विष्वा” सर्वाण्येव “सुपथा” सुमार्गाणि “कृणोतु” करोतु । धनं सर्वदिग्जमस्मान् प्राप्नोत्वित्यर्थः ॥४॥२२८

(१)—‘मववमिति धन-नामधेयम्, मंहते दानकर्मकः’ इति जि० १, ७ ।

(२)—‘सत्वा’-इति सत्य-नामसु द्वितीयं नैघण्टु, कम् (१, १०) ।

(३)—‘अवांसि यज्ञांसि अज्ञानि’-इति वि० ।

(४)—‘वर्त्तसि कृत् कृत् लिङ्’-इति पा० १, ४, ६ ।

२३४३ । इन्द्रावाहयू३ । वृणी२मा२३४३हायि । यङ्क्रा-
 णाविवाऽ१स्वा३तायि । नाभासन्दायना३ । व्यासायि ।
 अधप्रनूनमुपया । तिधौताया२३ः । हा । औ३हो२३४-
 वा । दायिवाऽ१अच्छा२३ । हा । औ३हो२३४वा ।
 नधो२३४वा । ताऽपुयो३हायि ॥ ३२ ॥ २२८

अहं “पुरः” पुरतः उत्तरवेद्याम् “अग्निम्” आहवनीया-
 स्थं(१) “धिया” प्रणयनादि-कर्मणा(२) “दधे” धारितवानस्मि ।
 “त्यत्” तत् “शर्द्धः” तादृशं बलं(३) बलवन्तं वाऽग्निम् । यहा ।

(१)—अयमत्र विवेकः—ऋत्विक्शस्त्रातः पश्चिम-विभागीय-‘प्राचीनवंश’-नाम-
 यज्ञीय-वेद्याः दक्षिणस्थां दिशि धनुषाकारो योऽग्निकुण्डः तत्र स्थितोऽग्निर्दक्षिणा-
 ग्निश्चरते, उत्तरस्थां कुण्डो न विद्यते ; पश्चिमस्थां हस्ताकारः कुण्डो भवति, तत्र योऽग्नि-
 स गार्हपत्य इत्युच्यते ; पूर्वस्थां चतुष्कोण-कुण्डः, तत्र योऽग्निः सर्व आहवनीय इत्यु-
 च्यते । अस्मिन् आपरा वेदी ऋत्विक्शस्त्रातः पूर्वस्थां दिशि उत्तरवेदी = परवेदी =
 द्वितीयवेदीत्यर्थः । तस्यास्य मध्य-भूमिर्नाभिरित्युच्यते, तत्राध्वर्यु-प्रतिहारिभ्योः कार्य-
 कक्षापाः, न तु होतुर्होम-सम्बन्धोऽग्नि-सम्बन्धो वा । तद्वत् ‘पुरः’ पश्चिमवेदीतः पुरस्तात्,
 ‘उत्तरवेद्यां’ अथवाहित-पर-कुण्डे चतुष्कोणात्मके अग्निम् आहवनीयाकृतमित्यर्थः ।

(२)—‘धो’ इति कर्म-नामसु एकविंशतितमं नैषष्टकम् (२, १) । ‘धिया बुध्या’
 -इति वि० ।

(३)—‘शर्द्धः’-इति बल-नामसु सप्तमं नैषष्टकम् (२, ८) ।

तच्छब्दः तादृशं मरुतां सङ्घरूपं बलं “दिव्यं” दिविभवं “नु”
 क्षिप्रम् “आ वृणीमहे” आभिसुख्येन सम्भजामहे किञ्च “इन्द्र-
 वायू” “वृणीमहे” “प्रार्थयामहे । “यद्” [सुपोलुक् (७, १, ३६)]
 यः “विवस्वते” विवो हवीरूपं धनं तद्वते^(४) । “नय्यसे” नवतराय
 यजमानाय “नाभा” नाभौ भूम्यानाभिस्थाने देवयजने । यद्वा ।
 वेदिरूपे^(५) । अथवा नाभौ सर्वस्य फलस्य सम्बन्धके यज्ञे [“यज्ञ-
 माङ्गर्भुवनस्य नाभिः” इति श्रुतेः] “सन्दाय” सम्यक् बध्ना मिथः
 संयुज्य “क्राणा”^(६) धनादिकं कुर्वाणो भवतः । तौ वृणीमहे
 इति समन्वयः । यस्मादेवं तस्मात् “अस्तु” “श्रीषट्”^(७) अस्याः;
 स्तुतेः श्रवणं भवतु । [श्रीता भवतु वा मरुतां गणोऽग्निर्वा ;
 इन्द्रवायु पक्षे प्रत्येकापेक्षयैकवचनम्] “अध” अनन्तरं “नः”
 “धीतयः” अस्मदीयानि कर्माणि स्तुत्यादि-रूपाणि^(८) “प्रनूनम्”
 “उपयन्ति” प्रकर्षेण युष्मानुपेत्य गच्छन्ति । किञ्च, “देवानच्छान”

(४) — ‘विवस्वते विवासनकृते’ इति वि० । विवस्वन् इति निबध्यौ मनुष्य-नामसु
 च दृश्यते (२, ३) ।

(५) — उत्तरवेदी-नामक-वेद्याः मध्ये भू-भागे इत्यर्थः ।

(६) — “क्राणाः कुर्वाणाः” इति नि ४, १६ ।

(७) — ‘आत्रावयेति चतुरचरम्, अतुश्रीषडिति चतुरचरम्, यजेति द्वाचरम्
 येयजानश्च इति पञ्चाचरम्, द्वा इत्, वषट्कारः, एव वै सप्तदशाक्षरच्छन्दसः’ इति सि०
 कौ० वे० ४, ४, १४० ।

(८) — “धीतयः” इति निबध्यौ अङ्गलि-नामसु दृश्यते (२, ५) । “अङ्ग, सयः
 कक्षात् ? अप्रमामिन्यो भवन्तीति वापकारिण्यो भवन्तीति वापसारिण्यो भवन्तीति
 वाङ्मना भवन्तीति वाङ्मना भवन्तीति वापि वाङ्मनादेव सुः” इति नि० १, ८ ।

अथ षष्ठो ।

एवयामरुदृषिः ।

१२ ३२ ३१२ ३ १ २ ३१२
प्रवोमहेमतयोयन्तुविष्णवेमरुत्वते

462

३ १ २३१२
गिरिजाएवयामरुत् ।

१२ २२३ १२२२ ३ १ २ ३१२ ३ १ ३
प्रशर्द्वायप्रयज्यवे* सुखादयेतवसेभन्ददिष्टये-

१ २ ३ १ २
धुनिव्रतायश्वसे ॥ ६ ॥ २३०

१ ४२ ५ ४२ ५ ४ ५२ ४ ५ ४ ४
I प्रा२३४ । वोमहेमतयोयन्तुविष्णवो । द्यायि ।

१ १ २ ३२ २२१
मरुत्वतायि । गिरिजा३४ः । द्याद्योयि । एवाया२ ।

अग्न्यादि-देवान् आभिसुख्येन पाप्ममिव “धीतयः” अस्मदीयानि कर्माणि “उपयन्ति” तेषां समीपं प्रापयन्ति ।

“आनुत्यत्”, “आनुतद्”-इति—“नव्यसे”, “नवसि”-इति, “प्रनूनं” “प्रसूनम्”-इति च क्रमेण साम्नामृचश्च पाठः ॥ ५ ॥ २२८

* “प्रयज्यवे”-इति ऋग्वेदीय-स्वर-पाठः ।

२३० ऋग्वेदस्य ४, ४, २३, १ ।

I एवयामरुतः सामः ।

११६क,

१ ५ १ ० १ ७ १ १ ३
 मार३४रूत् । प्राशर्द्वाया२ । प्रायज्जगवा२३यि । सुखादा
 ५ १ १८ १ १८ १ १ २ १ १
 २३४यायि । तवसेभन्ददिष्टये । धुनायिब्रा३ता३ । या२-
 १ २ २ २ १ ५
 शार३४षौक्षोवा । वार३४से ॥ ३३ ॥ २३०

“प्रयन्तु” प्रगच्छन्तु” “गिरिजाः” गिरौ वाचि(१) निष्पन्नाः
 “मतयः” स्तुतयः । “महे” महते “वः” तुभ्यं [वचन-व्यत्ययः
 (३, १, ८५)] “विष्णवे” व्याप्तायाम्(१) इन्द्राय विष्णवे वा(१)
 “मरुत्वते” मरुद्विस्तुहते । कस्य स्तुतयः ? इत्युच्यते—“एवया-
 मरुत्” एतन्नामकस्य ऋषेः [षड्यालुक् (७, १, २८) अथवाऽयमृषिः
 गिरिजाः स्तुतेर्जनयिता भवति] । किञ्च, “प्रयन्तु” स्तुतयः ।
 कस्यै? “शर्द्वाय” बलाय मारुताय (इतरत्वं बल-विशेषणम्)
 “प्रयज्यवे” प्रकर्षणं यष्टव्याय । “सुखादये” शोभनाभरणाय(४)

(१)—“ग्रीः”-इति निघण्टौ वाङ्नामसु (१, ११) दृश्यते; तस्य सप्तम्यां “गिरि-
 इत्येव मन्त्रम्यम् न तु गिराविति, तद्वचन्यपाठोऽसिपिकरप्रमादरव लक्ष्यते । विवरकृता
 तु ‘गिरिजा—सुदये जाता, यज्ञजाता वा’-इत्युक्तम् ।

(२)—“अथ यद् विधितो भवति तद् विष्णुर्भवति । विष्णुर्विधितो वां वज्रोते
 वां”-इत्यादि नि० ११, १८ । विष्णुः व्याप्तावित्यस्मै पदं विष्णुरिति, अत उच्यते—
 विष्णवे व्याप्तायेति ।

(३)—विष्णु-नामकेन्द्राय-इति वेत्यर्थः; इन्द्रः विष्णुरिति पश्यायेति भावः ।
 इह च मानं निघण्टौ विष्णुपुराणादौ च ह्यदशादित्येषु उभयोरेव परिगणनम् ।

(४)—‘सुखादये सुखदाय सुखप्रदाय’-इति वि० ।

अथ सप्तमी ।

आनांनतः पारुच्छेपिर्द्धृषिः ।

३ २ ३ १२ २२ ३ २७ ३ २ १
अथारुचाक्षरिण्यापुनानोविश्वाद्देष्ठासि

463

३ १ २ २ २ ३ २ २ १ २
तरतिसयुग्मभिः*सूरोनसयुग्मभिः ।

१ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ २२
धारापृष्ठस्य†रोचतेपुनानोअरूपोद्धरिः ।

३ २ ३ १ २ ३ १ २ २२ ३ १ २ ३ १ २
विश्वायद्रूपापरियास्युक‡भिःसप्तास्येभिर्द्धृकभिः ॥८॥२३१

[खादिराभरण-विशेषः । “हस्तेषु खादिषु कृतस्य सन्दर्भे”-इति,
“अंशेषु च ऋषयः पक्षु खादय”-इति च श्रुतेः] । “तवसे” बल-
वते । “भन्ददिष्टये” स्तुतिरूपा(५) इष्टिर्यस्य तत् भन्ददिष्टिः,
तस्मै । “धुनिव्रताय” मेघानां चालनं कर्म यस्य, तादृशाय(६)
“शवसे” गमनवन्ते ॥ ६ ॥ २३०

* “स्वयुग्मभिः”-इति,

† “सुतस्य”-इति,

‡ “यात्युक”-इति च,

} ऋग्वेदीय-पाठाः ।

२३१ उत्तरार्द्धिकस्य ७, ३, १०, १ = ऋग्वेदस्य ७, ५, २४, १
आरण्यके २, २०—६, २ = ऊहे १०, २, ३ = ऊहे ३, १२ ।

(५) —“भन्दते”-इत्यस्य निघण्टौ कृत्तिकर्मसु (३, १४) दर्शनादित्यभिप्रायः ।

(६) —“कक्षिपतकर्मयम्”-इति वि० । “धुनि • • मेघम्”-इति नि० दै० ४, १२

I आया । रुचा । हरि । प्यापुनानाः । विश्वादे

पाप्सितरतीरसायुग्मभिः । हरोरश्नाः । सायूरश्

धौदीवा । ग्वारश्धभिः ॥ ३४ ॥

II अयारुचाहरिप्या । पुनानः । विश्वाहारश्रिया ।

सायितर । सीद्दी । वाश्दाश्रिय । सायूरग्वारश्धभिः ।

सुरोश्ना । सयूरग्वारऽपूभाईपुईयिः ॥ ३५ ॥

III अयारुचाहरिप्या । पूरश्ध । नानोविश्वादेषा ।

सायितरति । सायुग्माभीरः । हरोनाः । सायूर-

ग्वारश्धभिः । धारापृष्ठा । स्यारीरचतायि । पुना-

नोआश् । रूपोद्वाश्शरीः । विश्वायदू । पापरिया ।

I, II, III विषमाणानि त्रीणि ।

सा^{१०}च^१क्वाभौ^२२ः । स^१प्तासी^२३ये । भा^१२३यिरा^४इ । का^१ ३४५

भो^५ईचायि ॥ ३६ ॥ २३१

“पुनानः” पूयमानः सोमः “हरिष्या” हरितवर्णया “अया” अनया “रचा” रोचमानया धारया “विष्वा” सर्वाणि “द्वेष्वासि” द्वेष्टृणि रक्षांसि “तरति” विनाशयति । तत्र दृष्टान्तः— “सूरीन” यथा सूर्यः “सयुग्वभिः” सह युक्तैरग्निभिः तमांसि दिनस्ति तद्वत् (सयुग्वभिरिति द्विरुक्तिरादरार्था) । यद्वा । धारया युक्तः सोमो युक्तैस्तेजोभिः सह रक्षांसि तरति । तस्य “पृष्ठस्य” (पृष्ठ इति धारक उच्यते) जगंतो धारकस्य सोमस्य पतन्तो धारा “रोचते” दीप्यते । “पुनानः” पूयमानः “हरिः” हरितवर्णः सोमः “अरुषः” आरोचमानो भवति(१) । “यद्” यः सोमः “सप्तास्येभिः” रसाहरणशीलास्यैः(२) “चक्षभिः”

(१)—“अरुषन्”—इति रूप-नामसु पञ्चदशं नैषष्ट्युक्तम् (३, ७) । “अरुषः”—इति चक्ष-नामसु च दृश्यते (नि० १, १४, १७) ।

(२)—“सप्तैतानादित्यरश्मोन्मथमादित्योभिरिति”—इत्यादि नि० २, ११ । ‘सप्त-चक्षन्सि चास्यभूतानि चेषामलिङ्गां ते सप्तास्याः तैः सप्तास्येभिः । अथवा सप्त वषट्-कारिणो होतारः सप्तास्यानि सप्त सोमसंस्थाः सप्तास्यानि ताभिः’—इति नि० ।

अवाहमी ।

नकुलऋषिः ।

464

१ ५७ ३ १ २ १ १ २ क २२ १ १ २ ३
अभित्यन्देवः सवितारमोण्याः कविक्रातु

१ २ १ १ २ ३ २ २ २ २ २ ३ २
मर्चामिसत्यसवः रत्नधामभिप्रियम्नातिम्* ।

३ २ ७ ३ २ १ २ २ २ ३ १ २ ३
उद्धायस्यामतिर्भाग्दियुतत्सवीमनि

१ २ ३ १ २ ३ १ २
हिरण्यपाणिरमिमीतसुक्रतुः कृपास्वः ॥ ८ ॥ २३२

५ ४ २ ५ २ ४ ५ ४ ८ ५ ५ ४ २ ५ ५ १ २
I अभित्यन्देवः सवितारम् । औद्दौहोवाहायि । ओणा

५ १ १ ५ १ १ १ ५
२३४योः । कविक्रा२३४तूम । आर्चामौ२३४सा । त्या-
स्तुतिमद्भिः, ऋक्भिस्तेजोभिः^(१) “विष्ठा” विष्णानि सर्वाणि
“रूपाणि” “परियाति” परितो व्याप्नोति^(४) ।

“पृष्ठस्य”—“सुतस्य”—इति साम्न ऋचः पाठौ ॥ ७ ॥ २३१

* “मतिकविम्”—इति यज्ञः प्रातिशाख्य-पाठः ।

२३२ यजुर्वेदस्य ४, २५ = अथर्ववेदस्य ११, ४, २ ।

I सवितुः साम ।

(१)—“ऋक्भिः ऋतिभिः”—इति वि० । “ऋचा”—इति सोम-नामसु च दृश्यते
(नि० ३, २४, ५) ।

(४)—यद्यपि यातिः प्रकृतितोगत्यर्थः, परं परिवाहचर्यात् परितो गमनं कथयति
सुतरामिह व्याख्यर्थः ।

^{१ ५ २ १ ५ २ १ ५}
सावार३४रा । त्रधामार३४मी । प्रियम्मार३४तीम् ।

^{२ २ १ २ १ ५ २ १ २ ५ २ १ ५}
औहोऔहोवार३४हाउ । ऊर्ध्वाया३४स्य । आमातीर-

^{५ २ १ ५ २ १ २ २ २ १ ५}
३४र्भाः । अदिद्यू४तात् । सवीमार३४नी । औहोऔहो

^{५ २ २ ५ २ १ ५ २ १ ५}
वार३४हाउ । हाइरण्या३४या । णीरामीर३४मी ।

^{२ १ ५ २ १ २ २ १ १ १ १ ५ २}
तसुक्कार३४तूः । औहोऔहोवार३४हाउ । वा । एत ।

^{२ १ २ १ ३ १ १}
कूपासुवार३४पूः ॥ ३७ ॥ २३२

“सवितारं” प्रेरकं(१) “देवं” वाग्व्यापारेण “अभि अर्चामि”

(१)—“सविता सर्वस्य प्रसविता” इति नि० १०, ३१ । “तस्य कासो यदा योर-
पहततमस्काकीर्णरश्मिर्भवति” इति नि० दै० ६, ११ ।

“सविता यन्त्रैः पृथिवीमरम्णा

दस्कम्भने सविताद्यामदृष्टत् ।

अश्वमिवाधुक्षुनिमन्तरिक्ष

मृतूर्त्तं वद्वं सवितासमुद्रम् ॥”

-इति ऋग्वेदीयदशममण्डलेकादशस्यैकविंशे प्रथमा । अनेदं यास्क-कृतं व्याख्या-
नम्—“सविता यन्त्रैः पृथिवीमरमयदनारम्भेऽकारिणे, सविता या मदृष्टदृश्य-

सर्वतः पूजयामि । कीदृशं ? “कविकृतु” क्रान्त-प्रश्नं^(१) “सत्य-
सवं” अवितथ-प्रेरणम् । “रत्नधा” रमणीयानां धनानां दाता-
रम्^(२) । “अभिप्रियं” सर्वतः प्रीति-युक्तम् । “मति” मननीयं
स्त्यम् “यस्य” सवितुः “भा” दौतिः “जर्धा” उन्नता सती
“भोष्योः” व्यावापृषिष्योः^(३) । “अदियुतत्” अतिशयेन
दौष्यते । यस्य सवितुः “सवीमनि” प्रसवे सति^(४) “अमतिः”
सर्वेषां क्रान्तिः^(५) अदियुतत् भृशं प्रकाशते । सः “सुक्रतुः”
शोभनकर्मा “हिरण्यपाणिः” हिरण्य-हस्तः सविता देवः
“कृपा^(६)” कृपया “स्वः” स्वर्गे निमित्तभूते सति “अमिमीत”
“इमं” सोमम् इत्युत्तया मितवान् । यहा । स्वः सर्वस्या कृपया
सहस्येन निरमिमीत ॥ ८ ॥ २३२

विवाधुष्यदनिमन्तरिषे मेधं बहुमतूर्ते बहुमतूर्त्तं इति वा त्वरमाह इति वा सविता
समुद्धारमिति । कमन्व मधमादेवमवच्छत् । आदित्योऽपि सवितोऽप्यते-इत्यादि ।

(१)—“कविः क्रान्तदर्शनोभवति कवते वां”-इति जि० १२, १३ । कविरिति
निबध्यौ मेधाविनामसु च दहमं पदम् (३, १५) क्रतुरिति कर्मनाम (ने० २, १) प्रश्नावास
च (ने० ३, ९) । अतएव ‘मेधावि-कर्माकम्’-इति वि० ।

(२)—“रत्नधातमं रमणीयानां धनानां दातृतमम्”-इति अन्वेदोच-प्रथमर्ग-वाक्याने
वाक्यः दे० १, १५ ।

(३)—“बौष्यौ”-इति व्यावापृषिवीनामसु पञ्चदहं नैबध्युक्तम् ३, ३० ।

(४)—“सवीमनि प्रसवे”-इति जि० ६, ७ ।

(५)—“अमतिरनामसो मतिराकामसौ”-इत्यादि जि० ६, १२ । विवरणेऽप्येवमेव ।

(६)—तनीयाविभक्ते सुंकि (७, १, २९) कृपमिदं कृपेति ।

अथ नवमी ।

परुच्छेपऋषिः ।

३ १ २ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
अग्निं होतारं मन्येदास्वन्तं वसोः * मनुः

465

२ २ ३ १ २ ३ २ ३ २ ३ १ २
सहसो जातवेदसं विप्रं न जातवेदसम् ।

३ १ २ ३ २ ३ २ ३ १ २ ३ २
यजुर्वासास्वधरो देवो देवाच्या कृपा ।

३ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ १ २
घृतस्य विभ्राष्टिमनुशुक्रशोचिषा जुह्वानस्य * सर्पिषः ॥ ८ ॥ २३३

I अग्निं होता । रमन्येदास्वन्तम् । औश्वाः ।

१ २ ३ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २
वासोः सूर्यं नूम् । सहसो जातवेदस्य दासा रम् । विप्र-

२ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २
नजा । औश्वा । तवेदस्य रं साम् । यजुर्वासा रम् ।

२ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २ ३ २ ३ १ २
सुवाध्वाऽराऽरः । देवो देवा । ऊश्वाः । चिया रं कृपा ।

* “वसु”-इति, * “मनुवष्टिशोचिषा जुह्वानस्य”-इति
च ऋग्वेदीय-पाठः ।

२३३ उत्तरार्चिकस्य ८, १, १८, १ = ऋग्वेदस्य २, १, १२, १
= यजुर्वेदस्य १५, ४७ = ऊष्म ६, २, ४ ।

११७क,

५४ १ १ १२ १ २ २ २
घृतोवा । स्यविभ्राष्टिम् । अनुशुक्रशा । औश्वाचिषः ।
१२ १ १ १ २ १ २ ५२२
आजूश्शाना । स्यसा । औश्वाश् । पारयिषाश्शौचो-
वा । ऊश्शपा ॥ ३८ ॥

४ १ २ ४२ ५ २ १ ४ ५ ४ ५ २ २ ४
II अग्निष्टोतारमन्ये । दारश्श । खन्तंवसोःसूनुम् ।

१ २ ५२ १ १ १ ५ २ १
सहसो जाश्तावेऽश्दासाश्म् । विप्रन्नजाश्तावेऽश्दासाश्
१ २ ५२ १ ० १ २ २ २ ५२ १ २
म् । यजुर्वाश्सुवध्वाराश्ः । देवो देवाश्चायाश्शृपाश् ।
१ १ १ १ २ २ १ २ १ २ १ २ १
घृतास्यविभ्राष्टिमनुशु । क्रशोऽश्चिषाश्ः । आजूष्काश्
१ १ ४ १ ५
नाश् । स्यारश्साश् । पाश्शपुयिषोईहायि ॥ ३९ ॥

१ २ १ १ ५ २ १ १ २ २ ४ ५
III अहोवीक्षाश्शवाः । ३ । अग्निष्टपती । प्रतिदहती ।

१ १ १ २ ४ १ २ ३ ५ १ १ १ २
अग्निष्टो । तारम्माश्न्यश्दाखन्तम् । वसोः । सूनुः
१ २ ४ १ २ ३ ५ १ १ ३ ४ १ २ ३ ५
सह सो जाश्ताश् वेदसम् । विप्राम् । नजाश्ताश् वेदसम् ।

I, II भारद्वाजे हे ।

III अवभृथं साम ।

१ १ १ ४ १ ४ ४ २२१ २२ ४ २२ ३५२
य ऊर्ध्वयाश्चरुध्वरः । देवो । देवाश्चौर्या कृपा ।

११ २ २ ४ २२ ३५ २२१ २२
घृता । स्यविभ्राष्टि मनुशूक्राश्चोचिषः । आजू । कानाश्च

४ १ ३५ १२ ३ ३ ११
स्याश्चसर्पिषः । अद्यावोद्धारश्च वाः । ३ । अग्निष्टपती ।

३ १ ५४ २ १२ १ २
प्रतिदद्यात्पुताईपुईयि । ए३ । विश्वत्समन्त्रिणं दद्व । २ ।

१ १२ १ १३ ११११
ए३ । विश्वत्समन्त्रिणं दद्यात् ४५ ॥ ४० ॥

१ ३२ ३४ ५ २ ३ १ १
IV त्यागयिः । प्रतिदहती । द्याउद्योऽपुद्द्याउ । अग्नि

२२ ४ २२ ३५ ११ २२ २
द्यो । तारम्भाश्च्येश्दास्वन्तम् । वसोः । हनुत्सहसोजाश्च

४ २२३ ११ २ ४ २२३५ ११ २
ताश्चवेदसम् । विप्राम् । नजाश्ताश्चवेदसम् । यज्ज । ध्वया

४ २ ४ ४ २२१ २२ ४ २२३५ ११ २
श्चश्चध्वरः । देवो । देवाश्चौर्याकृपा । घृता । स्यवि-

२ ४ २२ ४ ५ २२१ २२ ४ १ ३५
भ्राष्टिमनुशूक्राश्चोचिषः । आजू । कानाश्चस्याश्चसर्पिषः ।

१ १ १ ३ ४ ५ २ ५ १
त्यागयिः । प्रतिदहती । द्याउद्योऽपुद्द्याउ । वा । ए३ ।

IV प्रवर्ग्यं साम ।

१ १ १ १ १ १ १ १
विश्वं समन्त्रिणन्दह । ए३ । विश्वं व्यन्त्रिणन्दह । ए३ ।

१ १ १ १ १ १ १ १
विश्वं व्यन्त्रिन्दह २३४५ ॥ ४१ ॥ २३३

“अग्नि” सर्वासां देवसेनानामग्रस्यम् यज्ञेष्वयं नीयमानं वा^(१) । “होतारं”^(२) अस्मद्यागं प्रति देवानामाह्वतारम् । यद्वा । होम-निष्पादकं^(३) होतारं [“सुहोतेर्होतैर्यौर्णवाभः (७, १५)-इति यास्क-वचनात् । “अग्निमद्य होतारमहृषीतेति श्रुतेः । “अग्निमग्नभावहेति च अग्ने राह्वाहृत्वं प्रसिद्धम् । अग्निं होतारं मन्ये इत्येवं प्रतिविशेषणं मन्ये इति सम्बन्धः । यद्वा याग-निष्पत्तेरेवोपलक्षितत्वादेतदेव विधेय-विशेषणम् । इतराणि वक्ष्यमाण-विशेषणानि स्तुति-पराणि] “दासन्तम्” अतिशयेन दानवन्तं^(४) “वसोः” प्रशस्यस्य^(५) सर्वेषां “सहसः सूनुम्” बलस्य

(१)—“अग्निः कस्मात् ? अग्नौर्भवति अयं यज्ञेषु प्रक्षीयते”-इति नि० ६, १४ ।

(२)—सम्यसारणं बाहुलकात् (६, १, २४) ।

(३)—होमनिष्पादकत्वरूपकर्तृत्वमस्यैवाग्नेरपि अन्यथातुपपत्तेः अतएव महाभाष्ये ‘काष्ठः पचति’-इत्याद्युदाहृतमिति दिक् ।

(४)—दानकर्मसु दासतेर्दर्शनात् (नै० ३, २०, २) ।

(५)—‘वसोः धनस्य दासन्तम्’-इति वि० ।

पुत्रमग्निं^(१) [मन्यन-काले बलेन मध्यमान उत्पद्यत इति तत्-
 पुत्रत्वमुपचर्यते “जातवेदसं” जातानां वेदितारं जातप्रज्ञं जात-
 धनं वा [जातवेदः शब्दो यास्केन बहुधा निरुक्तः^(२)] अग्नेर्जात-
 वेदस्त्वे दृष्टान्तः—“विप्रं न” जातवेदसञ्जातविद्यं भेधाविनं
 ब्राह्मणमिव, तं यथा बहु मन्यते तथा त्वामपि स्तौमीत्यर्थः ।
 उक्त-गुण-विशिष्टो यो देवः “स्वध्वरः” शोभन-यज्ञवान् यज्ञसम्यक्
 निर्वहन् । “ऊर्ध्वया” उन्नतया उत्कृष्टया “देवाच्या” देवान्
 पूजयन्त्या देवान् प्रत्युक्तया वा “कृपा”^(३) कृपया सामर्थ्य-लक्षणया
 [“देवान् प्रत्युक्तया कृपेति^(४,८) यास्कः] तेभ्यो हविर्वहन्-बुद्ध्या
 युक्तः सन् “शुक्रशोचिषः” दीप्त-तेजस्कस्य “आजुह्वानस्य”
 आ समन्ताद् ह्वयमानस्य “सर्पिषः” सरण-शीलस्य घृतस्य^(५)

(१)—“सहः”-इति बलनामसु सप्तदशं नैघण्टुकम् (२, ८) । “भूतुः”-इति तु
 अपत्यनामसु द्वादशं नैघण्टुकम् (२, ९) ।

(२)—“जातवेदाः कस्मात् ? जातानि वेद, जातानि वैनं विदुः, जाते जाते
 विद्यत इति वा, जातविभो वा, जातधनो, जातविद्यो वा, जातप्रज्ञानो यत्तज्जातः
 पशून्विन्दतेति तज्जातवेदसो जातवेदस्त्वमिति ब्राह्मणम् तस्मात् सर्वानृतून् पशवो-
 ऽग्निमभि सर्पन्तीति च”-इत्यादि नि० ७, ८ । “यस्तु सूक्तं भजते यस्मै हविर्निरुप्यते ऽयमेव
 सोऽग्निर्जातवेदा निपातमेवेति उच्यते ज्योतिषो एतेत नामधेयेन भजते”-इत्यादि च
 नि० १, २० । “जातवेदसम् *** कमन्यमादित्यादेवमवच्छ्यत्”-इत्यादि च नि० १२, १५ ।

(३)—कृपेति पातस्य कृपित्यस्य तृतीयैके आकारान्तर-रूपम्, कृप् शब्दोऽपि कृपार्थः ।
 अतएवोक्तं यास्केन—“कृप् कृपतेर्वा कल्पतेर्वा”-इति (४, ८) ।

(४)—“सृप्रः सर्पणादिदमपीतरत् सृप्रम्, एतस्मादेव सर्पिर्वा तैलं वा”-इति
 नि० ६, १७ ।

अथ दशमी ।

गृक्षमदऋषिः ।

466

२३१८ २८३१२ २२१ २ ३ २ २१ २ ३ २
तवत्यन्नर्यन्नृपोतइन्द्रप्रथममूर्व्यन्दिविप्रवाच्यकृतम् ।

३ ३ २३१२३ १ २ ३ २२ ३ २३ २
योदेवस्यश्वसाप्रारिणाअसुरिणन्नपः* ।

२ ३ २ २ ३ १ २ ३ १ २ ३ २ २ ३ २ ३ २
भुवो† विश्वमभ्यदेवमोजसाविदेदूर्ज‡

३ १ २ ३ १ २ ३
शतक्रतुर्विदेदिषम्‡ ॥ १० ॥ २३४

॥ इति तृतीय-दशति ॥

विलापनेन दोषस्याज्यस्य “विभ्राष्टि” विशेषेण भ्राजमनु स्वय-
मपि तदाज्यं “वष्टि”(१०) कामयते स्वीकरोतीत्यर्थः ।

“वसोः”-“वसुम्”-इति साम्न ऋचः पाठौ ॥ ८ ॥ २३३

* ‘असुरिणन्नपः’-इति,

† “भुवद्”-इति,

‡ “विदादिषम्”-इति च

ऋग्वेदीय-पाठाः ।

२३४ ऋग्वेदस्य २, ६, २८, ४ ।

(१०) —“वष्टि”-इति कानि-कर्मसु प्रथमं नैवष्टु कम् (१, ६) तस्येदं रूपमवद्
ब्रूतीति ।

समन्वयः । परोक्ष-निर्देश-विशिष्टः “सः” इन्द्रः “विश्वं” व्याप्तम्
 “अदेवं” तमोरूपम् “असुरम्” “ओजसा” बलेन “अभि
 भुवत्^(१)” अभिभवतु । किञ्च “शतक्रतुः” इन्द्रः “उज्जम्” बलं
 “विदेत्” लभयेत् । “इषं” हविर्लक्षणमन्नं च विदेत् । विदुस्त
 लाभे (तु० उ०)] ॥

“यो”—“यद्”—इति, “विदेद्”—“विदा”—इति च साम्ना
 ऋचः पाठो ॥ १० ॥ २३४+११८=३५२

वेदार्थस्य प्रकाशनेन तमो हार्ह निवारयन् ।

पुमर्थोयतुरो देयाहिद्या-तीर्थ-महेश्वरः ॥ ४ ॥

इति श्रीमद्वाजपयानी-परमेश्वर-वैदिकमार्गप्रवर्तक-श्रीवीरगुह्य-भूपास-

सायनाख्यधरम्बरस्य सायणाचार्यस्य विरचिते माधवीये

सामवेदार्थप्रकाशे बन्धोबाष्पाने

द्वादशः खण्डः ॥ १२ ॥

॥ समाप्तश्चतुर्थोऽध्यायः ॥ ४ ॥

॥ समाप्तम् ऐन्द्रम् पर्व ऐन्द्रकाण्डं वा ॥

॥ इति द्वितीयं पर्व ॥

(१)—भुवदिति खेडो रूपम् (सि० को० वे० १) ।